

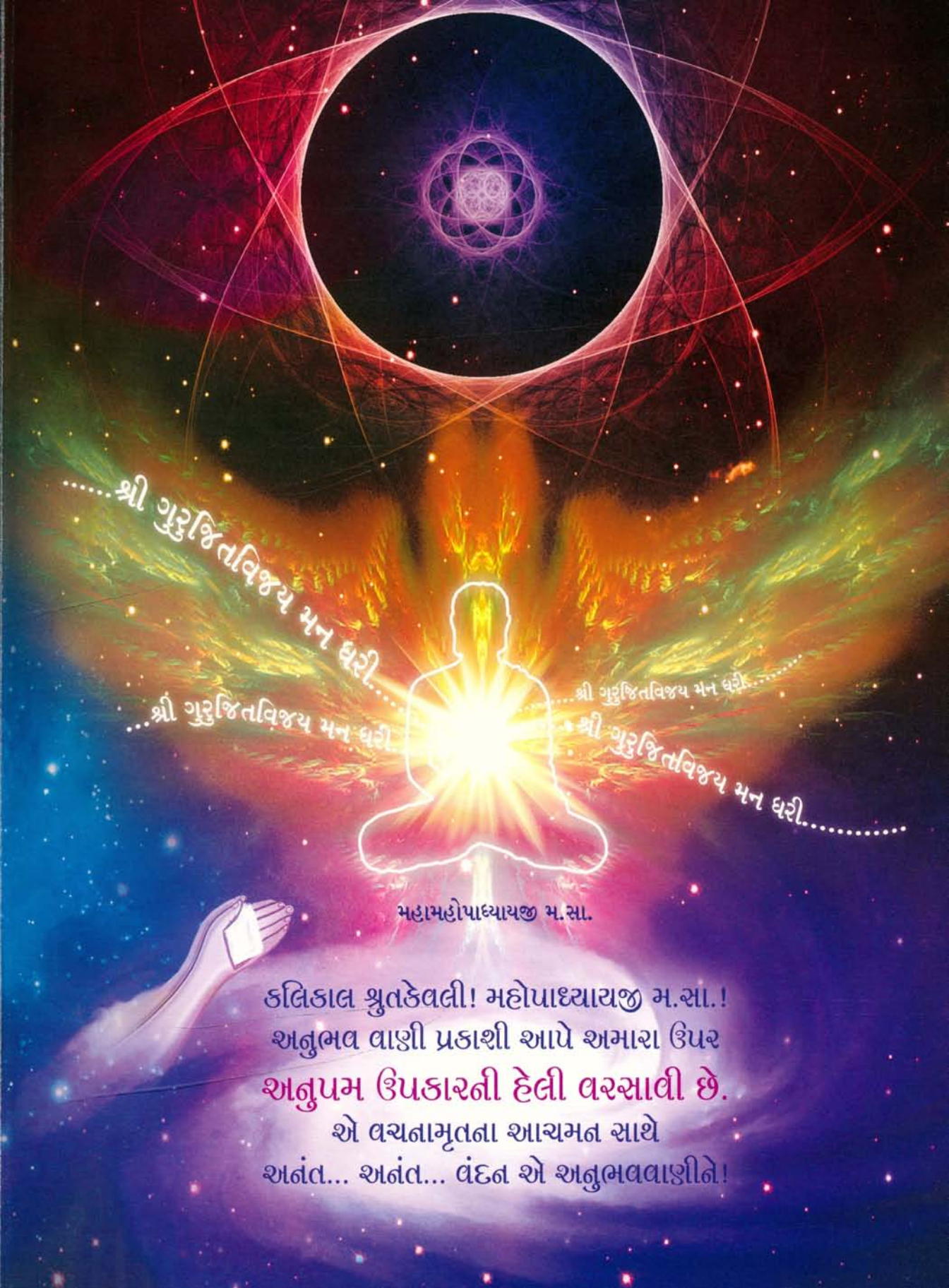
દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયનો રાસ

- મહામહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મ.સા.

દ્રવ્યાનુયોગ પરામર્શ - પંચાસ યશોવિજય

આભાની અનુભવ દશા
તેણે કરીને એહ વાણી
દ્રવ્યાનુયોગરૂપ પ્રકાશી.

(રાસ : ૧૭/૧૧, સ્વોપજા ટનો)

.....શ્રી ગુરુજિતવિજય મન ધરી.....

...શ્રી ગુરુજિતવિજય મન ધરી...

.....શ્રી ગુરુજિતવિજય મન ધરી.....

...શ્રી ગુરુજિતવિજય મન ધરી.....

મહામહોપાધ્યાયજી મ.સા.

કલિકાલ શ્રુતકેવલી! મહોપાધ્યાયજી મ.સા.!
અનુભવ વાણી પ્રકાશી આપે અમારા ઉપર
અનુપમ ઉપકારની હેલી વરસાવી છે.
એ વચનામૃતના આચમન સાથે
અતંત... અતંત... વંદન એ અનુભવવાણીને!

परम पूज्य सकल संघ हितयितक आचार्यदेवेश
श्रीमद् विजय भुवनभानु सूरीश्वरल महाराज

शासनोदयसन्निष्ठ-
शिष्यभूत्या प्रभास्वरम्।
भुवनभानुसूरीशम्,
भीमे भावाद्भजे भवे॥७॥

भूतिजरोदसीव्याप्त-
यशोभूत्या प्रभास्वरम्।
भुवनभानुसूरीशम्,
भीमे भावाद्भजे भवे॥८॥

समर्पयाम्

त्वदीयं तुभ्यं समर्पयामि

પરમતો પામવાનું પરિપૂર્ણ પરિણામ

ફરે

ગુણ

પર્યાયનો

રાસ

વિકલ્પો અને વિભાવોથી બનાવે ઉદાસ
શુદ્ધ આત્મદ્રવ્યનો કરાવે પ્રતિભાસ
આનંદઘનસ્વરૂપમાં જે કરાવે નિવાસ
એવો છે આ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનો રાસ.

વધાર્યો વ્યર્થ વાતો ને વિકલ્પાઓનો વ્યાસ
માટે જ વેળો કર્મોનો અનહદ પ્રાસ
હવે પ્રગયી છે પરમપદની પાવન પ્યાસ
તેથી જ વાંચવો છે દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનો રાસ.

॥ શ્રીઆદિનાથાય નમઃ ॥
॥ નમોત્યુ નં સમણસ્સ ભગવઓ મહાવીરસ્સ ॥

પંન્યાસ યશોવિજય રચિત
દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શ-દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શકર્ષિકા-કર્ષિકાસુવાસથી વિભૂષિત
મહામહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મ.સા. દ્વારા વિરચિત
સ્વોપજ્ઞટબાર્થ યુક્ત

દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનો રાસ

ભાગ-૭

• દિવ્યાશિષ •

પરમ પૂજ્ય ન્યાયવિશારદ સ્વ.આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ ~~વિજય~~
ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજા

• શુભાશિષ •

પરમ પૂજ્ય સિદ્ધાન્તદિવાકર ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવેશ
શ્રીમદ્ વિજય જયઘોષસૂરીશ્વરજી મહારાજા

• દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શાદિકાર + ગુર્જરવિવેચનકાર + સંપાદક •

પરમ પૂજ્ય પૂના જિલ્લા ઉદ્ધારક પંન્યાસ પ્રવર
શ્રીવિશ્વકલ્યાણવિજયજી મહારાજના શિષ્યાશુ
પંન્યાસ યશોવિજય

• પ્રકાશક •

શ્રેયસ્કર શ્રી અંધેરી ગુજરાતી જૈન સંઘ
ઈલાબ્રીજ, ૧૦૬, એસ.વી.રોડ, વિલેપાર્લા (વેસ્ટ),
મુંબઈ-૪૦૦૦૫૬. ફોન : (૦૨૨) ૨૬૭૧૮૩૫૭

- * ગ્રન્થનું નામ : દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનો રાસ
- * મૂળકાર + સ્વોપજ ટબાકાર : મહામહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મ.સા.
- * દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શ : નવનિર્મિત સંસ્કૃત પદ્યો
- * દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શકર્ષિકા : સ્વોપજ ટબાર્થ અનુસારી વિસ્તૃત સંસ્કૃતવ્યાખ્યા
- * દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શકર્ષિકાસુવાસ / કર્ષિકાસુવાસ : ગુર્જર વિવેચન
- * સંશોધક : પ.પૂ.આચાર્યદેવેશ શ્રીમદ્ વિજય પુણ્યરત્નસૂરીશ્વરજી મ.સા. આદિ
- * આવૃત્તિ : પ્રથમ
- * કુલ ભાગ : સાત
- * મૂલ્ય : સંપૂર્ણ સેટના ₹ ૫૦૦૦/-

* પ્રકાશન વર્ષ : વિ.સં.૨૦૬૯ • વી.સં.૨૫૩૯ • ઈ.સ.૨૦૧૩ *

* © સર્વ હક્ક શ્રમણ પ્રધાન જૈન સંઘને આધીન છે *

* પ્રાપ્તિ સ્થાન : (૧) પ્રકાશક

(૨) શ્રી દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટ

૩૯ કલિકુંડ સોસાયટી, ધોળકા-૩૮૭૮૧૦.

જિ.અમદાવાદ.ફોન : ૦૨૭૧૪-૨૨૫૪૮૨

(૩) શ્રી સતીષભાઈ બી. શાહ

૫, મૌલિક ફલેટ્સ, ઓપેરા ફલેટ્સની સામે, સુખીપુરા,

પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૬. મો. : ૯૮૨૫૪૧૨૪૦૨

(૪) ડૉ. હેમન્તભાઈ પરીખ

૨૧, તેજપાલ સોસાયટી, ફતેહનગર બસ સ્ટેન્ડ પાસે,

પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭. મો. : ૯૪૨૭૮૦૩૨૬૫

(૫) શ્રી મહેન્દ્રભાઈ ઝવેરી

૫૦૨, સંસ્કૃતિ કોમ્પ્લેક્સ, અતિથિ ચોકની પાસે,

કાલાવાડ રોડ, રાજકોટ-૩૬૦૦૦૫. મો.૯૮૨૫૧૬૮૮૩૪

* મુદ્રક : શ્રી પાર્શ્વ કોમ્પ્યુટર્સ, અમદાવાદ. ફોન : (૦૭૯) ૨૫૪૬૦૨૯૫, મો.૯૮૦૯૪૨૪૮૬૦ *

કચ્છાં શું નિહાળશો ?

પૃષ્ઠ

- ❖ પ્રકાશકીય નિવેદન 6
- ❖ શ્રુત અનુમોદના 7
- ❖ પ્રાસ્તાવિકામ્ :
 - પૂજ્ય પંન્યાસપ્રવર શ્રીમુક્તિચંદ્રવિજયજી મ.સા. (હાલ આચાર્ય)
 - પૂજ્ય પંન્યાસપ્રવર શ્રીમુનિચંદ્રવિજયજી મ.સા. (હાલ આચાર્ય) 8-9
- ❖ પ્રસ્તાવના :
 - પૂજ્ય પંન્યાસપ્રવર શ્રીમહાબોધિવિજયજી મ.સા..... 10-11
- ❖ સાતમા ભાગની વિષયમાર્ગદર્શિકા..... 12-24
- ❖ ૧ થી ૧૮ પરિશિષ્ટમાર્ગદર્શિકા 25-26
- ❖ ઢાળ-૧૬ ૨૩૫૩ - ૨૫૮૪
- ❖ ઢાળ-૧૭ ૨૫૮૫ - ૨૬૨૯
- ❖ પરિશિષ્ટ-૧ થી ૧૮ ૨૬૩૦ - ૨૮૩૪

॥ ઈર્લામંડન શ્રીઆદિનાથાય નમઃ ॥

પ્રકાશકીય નિવેદન

મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ વિરચિત 'દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનો રાસ' તથા તે ઉપર વિદ્વદ્વ્ય પંન્યાસ શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ દ્વારા વિરચિત વિસ્તૃત નૂતન રચના વગેરેને ૭ ભાગમાં પ્રકાશિત કરી શ્રીસંઘના ચરણોમાં સમર્પિત કરતા અનહદ આનંદ અનુભવીએ છીએ. આ નવલા ગ્રંથના પ્રકાશનનો લાભ અમારા શ્રીસંઘને પ્રાપ્ત થયાનો અમોને અનેરો આનંદ છે.

ભગવાનના વચનો સાંભળવા, તેના ઉપર ગહન વિચાર કરવો, નિરંતર વાગોળવા, સતત ઘૂંટવા જેથી આત્મા તદ્દરૂપ બની જાય તે શુભ પ્રવૃત્તિ છે. અર્થાત્ જીવ અશુભથી દૂર થઈ શુભમાં જોડાય છે અને જીવને પુણ્ય બંધાય છે. આ પુણ્યબંધ એવા પ્રકારનો પડે છે કે જેના ફળ સ્વરૂપે જીવને મોક્ષ (=શાશ્વત સુખ) પ્રાપ્ત થાય છે. વળી, શાશ્વત સુખ પ્રાપ્ત થતાં જેટલા ભવો લાગે તે દરમ્યાન જીવને અનુકૂળ સામગ્રી અને સંયોગો પ્રાપ્ત થતા રહે છે - આ પ્રમાણે પરમ શ્રદ્ધેય ગુરુભગવંતો પાસેથી જાણ્યું છે.

પ્રસ્તુત ગ્રંથ જિનવચન સાપેક્ષ છે. તેમ જ આ ગ્રંથનું ઉદ્દગમ સ્થાન પણ જિનવચન જ છે. તેથી આ સંપૂર્ણ ગ્રંથનું શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસન વગેરે શુભ પ્રવૃત્તિ રૂપ જ છે. આ કારણે અમારા શ્રીસંઘને પ્રકાશનનો લાભ પ્રાપ્ત થયાનો વિશિષ્ટ આનંદ હોય એ સ્વાભાવિક છે.

સંસ્કૃત ભાષામાં રચાયેલા અનેક ગ્રંથોના ગુજરાતી ભાષામાં અનુવાદ થયેલ છે. પરંતુ આ ગ્રંથની વિશેષતા એ છે કે તેની રચના ગુજરાતી ભાષામાં થયેલ છે અને તેના ઉપર એકથી વધુ સંસ્કૃત ભાષામાં અનુવાદ થયેલ છે. પ્રાચીન ૩૦૦ વર્ષ જૂની ભાષાના ભલે આપ જાણકાર હો, તેમ છતાં ગુરુગમ તેમ જ શાસ્ત્રના ઉચ્ચ કક્ષાના અભ્યાસ વિના, પ્રસ્તુત ગ્રંથનો સમ્યક્ બોધ થવો સરલ નથી. કેમ કે આ ગ્રંથનો વિષય દ્રવ્યાનુયોગ છે.

જૈન-જૈનેતર દર્શનના અનેક ગ્રંથોનું વિશદ વાંચન, ગહન ચિંતન અને અદ્ભુત ઉપસ્થિતિ જેઓશ્રીને પ્રાપ્ત છે એવા વિશિષ્ટ ક્ષયોપશમથી યુક્ત વિદ્વદ્વ્ય પરમ પૂજ્ય પંન્યાસ શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે એક માત્ર પરમાર્થના હેતુથી, સર્વે જિજ્ઞાસુ યોગ્ય જીવોને બોધ સુગમ બની રહે તે માટે ૭ વર્ષથી અધિક સમયનો પરિશ્રમ લઈ આ પ્રમાણે ગ્રંથનું આંતરિક સ્વરૂપ ગોઠવેલ છે :- (૧) દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનો રાસ - મૂળ ગ્રંથ. (૨) તે ઉપર સ્વોપજ્ઞ (ઉપા.કૃત) વ્યાખ્યા - ટીપો. (૩) તેના ઉપર દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય રાસને અનુસરતો શ્લોકબદ્ધ દ્રવ્યાનુયોગ પરામર્શ. (૪) તથા સ્વોપજ્ઞ ટીપોને અનુસરતી દ્રવ્યાનુયોગ-પરામર્શકર્ણિકા નામની સંસ્કૃત વ્યાખ્યા. (૫) કર્ણિકા સુવાસ નામક ગુજરાતી વિવેચન (આધ્યાત્મિક ઉપનય વગેરે સહિત).

પ.પૂ.પંન્યાસજી મહારાજે અથાગ પ્રયત્નથી ૩૬ હસ્તપ્રતો દ્વારા મૂળ ગ્રંથ તથા સ્વોપજ્ઞ ટીપોનું સંશોધન કરેલ છે. જે અત્યંત સ્તુતિને પાત્ર છે. અમારો શ્રીસંઘ તેઓશ્રીનો સદાય ઋણી રહેશે.

પરમશ્રદ્ધેય સિદ્ધાન્તમહોદયિ આચાર્યદેવ શ્રીપ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજ, પરમારાધ્યપાદ સકલસંઘહિતચિંતક આચાર્યદેવ શ્રીભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજની દિવ્યકૃપા અમારા શ્રીસંઘ ઉપર સદૈવ વરસતી રહે છે. પરમ પૂજ્ય સિદ્ધાન્તદિવાકર આચાર્યદેવ શ્રીજયધોષસૂરીશ્વરજી મહારાજ અમારા શ્રીસંઘનું સદૈવ યોગક્ષેમ કરી રહ્યા છે. પરમ પૂજ્ય તર્કનિપુણમતિ આચાર્યદેવ શ્રીજયસુંદરસૂરીશ્વરજી મહારાજનું મંગલ માર્ગદર્શન અમારા શ્રીસંઘને સતત મળતું રહે છે. પરમ પૂજ્ય પંન્યાસપ્રવર શ્રીવિશ્વકલ્યાણવિજયજી મહારાજનું પણ આ અવસરે અમે અત્યંત આદરભાવે સ્મરણ કરીએ છીએ.

આ ગ્રંથના મુદ્રણ-પ્રકાશન વગેરે કાર્યોમાં સાક્ષાત્ કે પરોક્ષ સહકાર આપનારા નામી-અનામી સૌનો અમારો શ્રીસંઘ આભાર માને છે.

સર્વે વાયકોને આ ગ્રંથ કલ્યાણકારી બની રહે તેવા પ્રકારની મંગલ કામના. તથા વધુને વધુ આવા અણમોલ લાભ અમારા શ્રીસંઘને મળતા રહે તેવી શાસનદેવને પ્રાર્થના.

✍ શ્રેયસ્કર શ્રીઅંધેરી ગુજરાતી જૈન સંઘ, ઈર્લા-મુંબઈ

ક્રુષ્ણ-ગુણ-પદ્યચિન્તો રાસ

ભાગ - ૧ થી ૭

* સંપૂર્ણ લાભાર્થી *

શ્રેયસ્કર શ્રી અંધેરી ગુજરાતી જૈન સંઘ

ઈર્લા, મુંબઈ

ધન્ય શ્રુતભક્તિ !

ધન્ય શ્રુતપ્રેમ !

ધન્ય શ્રુતલગની !

ભૂરિં - ભૂરિં અનુમોદના...

નોંધ :- આ સાતેય પુસ્તકો જ્ઞાનદ્રવ્યમાંથી છપાયેલ હોવાથી
મૂલ્ય ચૂકવ્યા વિના ગૃહસ્થે માલિકી કરવી નહીં.

॥ श्री अर्हते नमः ॥

॥ श्री पद्म-जीत-हीर-कनक-देवेन्द्र-कलापूर्ण-कलाप्रभसूरिगुरुभ्यो नमः ॥

प्रास्ताविकम्

महोपाध्यायश्रीयशोविजयविरचितः “द्रव्य-गुण-पर्यायरास”नाम्न कश्चन अद्भुतः ग्रन्थः ! प्राकृत- (गुजराती)भाषानिबद्धोऽयं ग्रन्थः आश्चर्यं बिभर्ति यद् अस्य विवेचनं संस्कृतेन विहितं प्रागपि विद्वद्भिः। अन्यथा अस्मदीया इयं पद्धतिः यत् संस्कृतग्रन्थस्य गुजरातीभाषया विवेचनकरणम्। तत्र इयं कृतिः अपवादरूपा।

करुणाऽमृतरसपूर्णान्तःकरणैः परोपकाररसिकैः एभिः महोपाध्यायैः न केवलं संस्कृतभाषा- निबद्धाः ग्रन्थाः रचिताः, अपि तु गुजरातीभाषयाऽपि नैके ग्रन्थाः प्रणीताः। तत्र तेषां करुणा एव विजृम्भते। केवलं पण्डितजनगम्या इयं संस्कृता भाषा। परं प्राकृतजनानां कल्याणं संस्कृतग्रन्थैः कथं स्यात् ? संस्कृतविज्ञास्तु केचन एव। सामान्यजनास्तु संस्कृताऽनभिज्ञाः एव। तेषां कल्याणं तु प्रादेशिक्या भाषया एव शक्यम्। भगवता महावीरेणाऽपि प्रादेशिक्या (अर्धमागधीनाम्या) भाषया एव देशनाः विहिताः। आगमाः अपि तथा भाषया एव सन्दृब्धाः ऋषिभिः स्व-पर- कल्याणकामिभिः। सा एव पद्धतिः अत्र अनुसृता।

द्रव्य-गुण-पर्यायविषयः किल अतिगूढः। सामान्यजनमतिस्तत्र प्रायेण मुह्येत्। परं केचन संस्कृतविज्ञाः दुर्विदग्धाः एवं मा मन्येरन् यद् इयं तु प्रादेशिक्या भाषया निबद्धा कृतिः ! किं तत्र वैशिष्ट्यं स्यात् ? ते हि एवं चिन्तयन्ति - अतिगम्भीरतत्त्वपूर्णाः कृतयः संस्कृतनिबद्धाः एव स्युः। तेषां मोहापहतये स्मारितमहोपाध्यायशोविजयमतिवैभवेन विद्वत्पुङ्गवेन पंन्यासप्रवरेण श्रीयशोविजयेन इयं कृतिः संस्कृतभाषया अनूदिता।

द्रव्य-गुण-पर्यायरासग्रन्थस्य अस्मिन् विभागे केवलं एकविंशतिः गाथाः सन्ति। गाथायाः संस्कृतश्लोकरूपेण पद्यानुवादः। स्वोपज्ञगुर्जरभाषास्तबकस्य भावमादाय संस्कृतसविस्तरविवेचनमिति अस्य ग्रन्थस्य वैशिष्ट्यम्। इदं पठन्तः विद्वांसः अनुभविष्यन्ति यद् अयम् आधुनिकः मुनिः यशोविजयः महोपाध्यायश्रीयशोविजयप्रतिकृतिः एव इति। यतः अस्यां द्रव्यानुयोगपरामर्शकर्णिकायां न केवलं हरिभद्रसूरिप्रभृतिप्रणीतजैनशास्त्राणां साक्षिपाठाः, अपि तु दण्डिकृतकाव्यादर्श-व्यासविरचित- महाभारतप्रभृतीनां जैनैतरशास्त्राणामपि अत्र संवादपाठाः शतशः प्रतिपदं दृश्यन्ते। इदमस्य विदुषः सर्वत्रगां प्रतिभां परिचाययति। महोपाध्यायसनामाऽयं मुनिरिति कश्चिद् अद्भुतः योगानुयोगः। यशोविजयनामधारिणः सर्वेऽपि यशोविजयाः नैव भवितुमर्हन्ति, परमनेन मुनिना गुरुदत्तनामसार्थक्यं

विहितं तथाविधप्रज्ञाप्रकर्षाऽतिशयाऽऽपादनात्। केचित् कथयन्ति - किमस्ति नाम्नि ? नाम तु केवलम् अक्षरात्मकम् ! परमत्र 'यशोविजय' इति नाम्नि अपि चमत्कारः दृश्यते।

केचन सामान्यरूपेणाऽपि प्रतीयमानाः पदार्थाः परामर्शकर्णिकायां विशिष्टरूपेण विशालदृष्ट्या च आविर्भाविताः इति विहङ्गावलोकनमात्रेणाऽपि गम्यते। यथा मूलरचनायाम् 'आतम अर्थिनदं अर्थि प्राकृत वाणी' (१६/१) इति अस्ति। अत्र 'इयं कृतिः प्राकृतवाण्या सन्दृब्धा' इति महोपाध्यायाः कथयन्ति। परं कथमिदं प्राकृतं भवितुमर्हेत् ? अत्र तु तद्युगस्य प्रादेशिकी- (मारुगुर्जरभाषा)भाषा एव। सामान्यजनैः व्यवहियमाणा प्रादेशिकी भाषा प्राकृता भवितुं कथमर्हेत् ? इति प्रश्नः जिज्ञासुचेतसि उदियादेव। अत्र अयं कर्णिकाकारः न केवलम् आगमपाठैः, अपि तु अजैनशास्त्रपाठैरपि समाधत्ते यथा सर्वाः अपि प्रादेशिक्यः भाषाः जनैः व्यवहियमाणाः 'प्राकृतभाषाः' एव। वाग्भटालङ्कार-काव्यादर्श-षड्भाषाचन्द्रिकाप्रभृतिजैनेतरग्रन्थानामपि अत्रार्थे संवादपाठैः अस्याः कृतेः काव्याङ्गत्वमव्याहतमस्तीत्यपि स्फुटं तत्र प्रतिपादितम्।

अस्मिन् विभागे केवलं एकविंशतिः गाथाः एव। कृतेः मूलकलेवरमल्पमेव, परमनेन विदुषा स्तब्धकाधारेण अद्भुतं संविस्तरं विवेचनं विहितम्। तत्राऽपि नवमगाथाकर्णिकायां तु आन्तं मोक्षमार्गः एव प्रकाशितः। ये आराधकाः स्युः, ये मोक्षमार्गकाङ्क्षिणः स्युः, तेषां कृते तु इदं विवेचनं सुधाकुण्डः एव। सर्वेषां विषयाणाम् अंशान् अपि वयमत्र प्रकाशयेम चेदपि लघुपुस्तिका एव स्यात्। अतः पाठकाः स्वयं तत्रैव पश्येयुः पठेयुश्च। सुधायाः कीदृशः आस्वादः इति कथनेन किम् ? विवेचनेन किम् ? स्वयमेव तत्पठनाऽऽस्वादम् अनुभवन्तु मोक्षमार्गं च प्राप्नुवन्तु विचक्षणाः साधकाः।

एतत्कृते अस्मै कर्णिकाकाराय विदुषे महात्मने पं. श्रीयशोविजयाय पुनः पुनः शतशः साधुवादान् वितरामः। अन्येऽपि एतादृशाः ग्रन्थाः भाविकाले तेन विरचिताः भवन्तु जैनसाहित्यं च समृद्धं भवतु।

न्यायविशारदवर्धमानतपोनिधिपूज्याचार्यश्रीविजयभुवनभानुसूरिविहिते गीतार्थमूर्धन्यपूज्याचार्यश्री-विजयजयधोषसूरिसंवर्धिते अस्मिन् सुविहितसाधुसमुदायोद्याने अयं मुनिः पाटलपुष्पायतां चिरं च श्रुतसौरभं प्रसारयताम् इति कामं काम्यते।

आराधनाभवनम्,
पू. कलापूर्णसूरिमार्गः,
भुजनगरम् (कच्छ),
आषा. शु.८, बुधवासरः, दि. २७-६-२०१२.

- पं. मुक्तिचन्द्रविजयः
पं. मुनिचन्द्रविजयश्च

* પ્રસ્તાવના *

✍..... પૂજ્ય પંચાસપ્રવર શ્રીમહાબોધિવિજયજી મ.સા.

અનેક આધિ-વ્યાધિથી ઘેરાયેલા પ્રત્યેક જીવની ઈચ્છા સુખપ્રાપ્તિની જ હોય છે. પરંતુ મિથ્યાસુખ પાછળ ભ્રાન્ત થઈ જીવો અનાદિકાળથી સંસારચક્રમાં અટવાયેલા છે. જગતને સાચું સુખ અને તેનો રાહ સમજાવનાર સંપૂર્ણ દર્શન તરીકે નિર્વિવાદ રીતે જૈનદર્શનને આપણે સ્થાપી શકીએ. તેમાં આત્માદિદ્રવ્યો, ગુણ અને પર્યાયની જે વિશદ ચર્ચા મળે છે તે અન્યત્ર ક્યાંય ઉપલબ્ધ નથી.

સત્તરમી શતાબ્દીના વિભૂષણ મહામહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મ.સા. જૈનદર્શનની આ વિશિષ્ટતાને પોતાની આગવી શૈલીમાં આપણી સમક્ષ રજૂ કરે છે - 'દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનો રાસ' - આ ગ્રંથરાજ રૂપે !

એના આ સાતમા ભાગમાં અંતિમ ૧૬-૧૭ ઢાળ સમાવિષ્ટ છે. વિશેષ વિગત છઠ્ઠા ભાગની પ્રસ્તાવનામાં મેં કરી છે. હવે, ૧૬-૧૭ ઢાળના પદાર્થોનો કંઈક રસાસ્વાદ માણીએ -

સોળમી ઢાળના પ્રારંભથી જ જાણે ગ્રંથનો ઉપસંહાર કરવાનું શરૂ કરી દીધું છે. પ્રારંભમાં આવા મહાન ગ્રંથની રચના સંસ્કૃતમાં ન કરતા પ્રાકૃતભાષા (લોકભાષા) માં શા માટે કરી ? એનું કારણ જણાવ્યું છે. ત્યાર બાદ આ ગ્રંથ કોની પાસે ભણવો અને ગુરુએ પણ કેવા આત્માને ભણાવવો...? એ યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય ગ્રંથના આધારે જણાવ્યું છે. પછીની ગાથાઓમાં દ્રવ્યાનુયોગની આ વાણીનો અનેરો મહિમા બતાવ્યો છે. ગાથા નં. પાંચમાં સમાપત્તિનું સુંદર વર્ણન ગ્રંથકારે તથા કર્ણિકાકારે કર્યું છે. છેલ્લે દુર્જન વ્યક્તિ આ ગ્રંથની નિંદા કરશે.. તો પણ અમને કોઈ નુકસાન થવાનું નથી. કારણ કે સજ્જનો દ્વારા આ ગ્રંથના પઠન/પાઠનથી આ ગ્રંથ સર્વત્ર જરૂર પ્રસિદ્ધ થશે - એમ કહી સોળમી ઢાળ પૂરી કરી છે. અંતે અંતિમ નિષ્કર્ષરૂપે સમગ્ર ગ્રંથરાજના નવનીતભૂત, સંપૂર્ણ જિનશાસનના હાર્દસમાન પદાર્થો સાતમી ગાથાના છેડે ગણિવર્ય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે પ્રસ્તુત કર્યા છે. અધ્યાત્મપ્રેમીજનો માટે એ અમૃતકુંડ સમાન બની રહેશે. તેમાં કરેલું નિમજ્જન અધ્યાત્મને અજરામરતા બક્ષશે. મોક્ષ યાવત્ એ અધ્યાત્મરસ ટકી રહેશે. તેવો મને વિશ્વાસ છે.

સત્તરમી ઢાળને પ્રશસ્તિઢાળ કહી શકાય. પ્રશસ્તિમાં ઉપકારી ગુરુભગવંતોની પરંપરા દર્શાવી છે. શરૂઆત જગદ્ગુરુ શ્રીહીરવિજયસૂરિ મહારાજથી થાય છે. વિક્રમનો સત્તરમો સૈકો એટલે હીરયુગ કહી શકાય. જિનશાસનના નભોમંડળમાં એ કાળે તેઓનું શાસન (અનુશાસન) સૂર્યની જેમ પ્રકાશ વેરી રહ્યું હતું. વિ.સં. ૧૬૫૨ માં સૂરિદેવ સ્વર્ગે સિધાવ્યા... પણ સૂરિજનો પ્રભાવ એટલો જબરજસ્ત હતો કે પછીના એક સૈકાથી વધુ સમય સુધી આ છાયા અમીટ રહી. ચાહે કોઈ જિનબિંબની પ્રતિષ્ઠા હોય કે કોઈ ગ્રંથની પ્રશસ્તિ હોય.. સૂરિજના નામથી જ એનો પ્રારંભ થાય.

જૈનસંઘમાં સૂરિજની પરમ આદેયતાનું કારણ જણાવતા ઉપાધ્યાયજી મહારાજ બે મજાના હેતુ બતાવે છે.

(૧) સૌભાગ્યનામકર્મ અને (૨) સૂરિમંત્રની આરાધના.

આ બે કારણથી તેઓ સકલસાધુસમુદાયમાં દેદીપ્યમાન હતા.

એ જ રીતે વિજયસેનસૂરિ મહારાજ, વિજયદેવસૂરિ મહારાજ, વિજયસિંહસૂરિ મહારાજનું વર્ણન આગળની ગાથાઓમાં ચાલે છે. એમાં પણ વિજયસિંહસૂરિ મહારાજ તો પોતાના સાક્ષાત્ ઉપકારી હોઈ પોતાની ગીતાર્થતા-પોતાનો જ્ઞાનયોગ અને દ્રવ્યાનુયોગરૂપ પ્રસ્તુત શાસ્ત્રની સિદ્ધિ.. આ બધું એ મહાપુરુષને આભારી છે - એમ કહીને ઉપાધ્યાયજી મહારાજ પોતાનો બધો જશ એ પૂજ્યપુરુષને સમર્પે છે.

ગચ્છનાયક આચાર્યભગવંતોની મહિમાવંતી પરંપરા વર્ણવીને નિજગુરુપરંપરા વર્ણવી છે. શ્રીકલ્યાણ-વિજય મહારાજ, શ્રીલાભવિજય મહારાજ, શ્રીજીતવિજય મહારાજનું વર્ણન કરી સ્વગુરુ શ્રીનયવિજય મહારાજે પોતાના અભ્યાસાર્થે કેવો પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો.. તેનું વર્ણન કર્યું છે. ગણીશ્રીએ પણ નયવિજયજી મહારાજની શિષ્યની જ્ઞાનરુચિને પોષવાની અદ્ભુત મહેનતને નજર સામે રાખીને વર્તમાન ગુરુઓએ સ્વશિષ્યોના અધ્યયનાદિમાં રુકાવટ ન આવે એ માટે ગાથા ૯ ના આધ્યાત્મિક ઉપનયમાં સત્તર્પિના સાત તારા જેવી સાત સુંદર હિતશિક્ષાઓ બતાવી છે તથા શિષ્યના જ્ઞાનયોગમાં પૂરક બનનાર શ્રીનયિવજયજી મહારાજનું જીવંત ઉદાહરણ બતાવ્યું છે. જે વર્તમાનકાલીન ગુરુજનો માટે અત્યંત મનનીય છે.

ગાથા દસમાં - ગુરુની સેવાના પ્રભાવે તત્ત્વચિંતામણિ નામનો નવ્યન્યાયનો ગ્રંથ પ્રાપ્ત થયો. એનો આનંદ વ્યક્ત કરી રહ્યા છે. (આના પરથી બે વાત ફલિત થાય છે.. (૧) એ કાળમાં બ્રાહ્મણોને જૈનો પ્રત્યેનો કેવો તેજોદ્વેષ હશે ? જેથી એમના ગ્રંથો અધ્યયનાર્થે મળવા દુર્લભ બની ગયા હતા. (૨) ઉપાધ્યાયજી મહારાજને ચિંતામણિ જેવા આકર-ગહન ગ્રંથના અધ્યયનની કેવી તમન્ના હશે ? જાણે કોઈ યાચકને ચિંતામણિ રત્ન મળી જાય અને જેવો આનંદ થાય. એથી વિશેષ આનંદ આ ગ્રંથ પામીને ઉપાધ્યાય મહારાજને થયો છે. જે આનંદને તેઓ દૂપાવી શક્યા નથી.)

અંતમાં સહુને હિતશિક્ષા આપતા મહોપાધ્યાયજી કહે છે : ગુરુભક્તિના પ્રભાવે સ્વાનુભવદશા સ્વરૂપ શુભશક્તિ મારા આત્મામાં પ્રગટી છે. એ શુભશક્તિથી જ પ્રસ્તુત દ્રવ્યાનુયોગ રૂપ વાણીને પ્રકાશિત કરી છે. હે ભવ્યજીવો ! તમે પણ દિન-પ્રતિદિન ખૂબ ખૂબ મહેનત કરીને આ ગ્રન્થનો અભ્યાસ કરજો.

છેલ્લે કળશની રચના કરીને ગ્રંથની સમાપ્તિ કરી છે.

રાસગ્રંથોમાં આગવું સ્થાન ધરાવનાર, નિગૂઢતત્ત્વજ્ઞાનને પ્રકટ કરતા ગ્રંથરાજમાં શિરમોર સ્થાન પ્રાપ્ત કરનાર, દ્રવ્યાનુયોગના ગ્રંથરત્નોમાં કોહીનૂર સમાન આ ગ્રંથરાજ ખરેખર મોક્ષમાર્ગમાં ઉત્તમ ભોમિયા સમાન છે. ગણી શ્રીયશોવિજયજીએ તેને ખૂબ જ સમૃદ્ધ કરેલ છે. તેમને તો જેટલા ધન્યવાદ આપીએ તેટલા ઓછા છે. પ્રાન્તે, આ ગ્રંથરાજનો રસાસ્વાદ દ્વારા આપણે સહુ આત્માનુભૂતિના અમૃતાસ્વાદને માણીએ એ જ મંગલકામના.

પોષદશમી,

પાર્શ્વજન્મકલ્યાણક,

તા. ૨૬-૧૨-૨૦૦૫,

અણસ્તુતીર્થ (જિ. વડોદરા).

વિષયમાર્ગદર્શિકા

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
શાસ્ત્ર - ૧૬ :		ત્રયઃ ચત્વારો વાઙ્માત્રનીયાઃ	૨૩૬૫
દ્રવ્યાનુયોગપરિજ્ઞાનપ્રાધાન્યમ્ ... ૨૩૫૩-૨૫૮૪		અપાત્રને ગંભીર પદાર્થો ન આપવા	૨૩૬૫
ટૂંકસાર (શાખા - ૧૬)	૨૩૫૪	ભણાવવાને અયોગ્ય જીવની ઓળખાણ	૨૩૬૫
પ્રાકૃતપ્રબન્ધપ્રયોજનમ્	૨૩૫૫	માયા ત્યાજ્યા	૨૩૬૬
લોકભાષામાં રચનાનું પ્રયોજન	૨૩૫૫	અવિનય મિથ્યાત્વસ્વરૂપ	૨૩૬૬
સંસ્કૃતભાષાનભિજ્ઞોપકારઃ	૨૩૫૬	અતિપરિજ્ઞામી વગેરે જીવોને ગંભીર	
પ્રાકૃત ભાષા ઉપકારક	૨૩૫૬	શાસ્ત્રો ભણાવવા નહિ	૨૩૬૬
સંસ્કૃતાત્ પ્રાકૃતં મિષ્ટમ્	૨૩૫૭	શિષ્યાડપાત્રતા ગુરુણા ત્યાજનીયા	૨૩૬૭
પ્રાકૃત-અપભ્રંશભાષા વધુ મધુર	૨૩૫૭	અધ્યયનક્ષેત્રે ઉત્તર્ગ-અપવાદનો વિચાર	૨૩૬૭
ચત્તસ્રઃ કાવ્યભાષાઃ	૨૩૫૮	શ્રુતપરમ્પરાઽવ્યવચ્છેદકરણોપદેશઃ	૨૩૬૮
પ્રાકૃત ભાષામાં પણ શક્તિ છે	૨૩૫૮	માયાવીને માયા છોડાવવી	૨૩૬૮
વાગ્મટાલંકાર + કાવ્યાદર્શનો સંવાદ	૨૩૫૮	તો શ્રુતપરંપરા અવિચ્છિન્ન બને	૨૩૬૮
પञ्चविधमिथ्यात्वोद्देशઃ	૨૩૫૯	દ્રવ્યાનુયોગવ્યાખ્યા જિન'બ્રહ્માણી'	૨૩૬૯
મિથ્યાદષ્ટિ મૂઢ બને	૨૩૫૯	લિપિ-વિષયભેદાદ્ લેખો દ્વિધા	૨૩૭૦
આત્મજાગરણં કર્તવ્યમ્	૨૩૬૦	જિનબ્રહ્માણીને સમજીએ	૨૩૭૦
શાસ્ત્રવચનો મધુરા લાગવા અઘરા	૨૩૬૦	દુર્મતિવલ્લીકૃપાણી દ્રવ્યાનુયોગવ્યાખ્યા	૨૩૭૧
આત્મજગૃતિના બળથી મોક્ષ સુલભ	૨૩૬૦	પ્રસ્તુત ગ્રંથભાષા જિનબ્રહ્માણી !	૨૩૭૧
ગુર્વદત્તશાસ્ત્રાણામ્ અનુપાદેયતા	૨૩૬૧	દ્રવ્યાનુયોગવાણી તત્ત્વરત્નખાણ	૨૩૭૧
ગુરુગમથી શાસ્ત્રો ભણવા	૨૩૬૧	જિનબ્રહ્માણીવ્યવહારવિમર્શઃ	૨૩૭૨
નિચ્છિદ્રેભ્યો જ્ઞાનં દેયમ્	૨૩૬૨	શબ્દબ્રહ્મામાંથી પરબ્રહ્મ તરફ	૨૩૭૨
ભૂલકણાને બહુ ન ભણાવવા	૨૩૬૨	દ્રવ્યાનુયોગવેત્તુઃ દ્વિદાદિસેવ્યત્વમ્	૨૩૭૩
હિદ્રાન્વેષિભ્યો શાસ્ત્રાર્થો ન દેયઃ	૨૩૬૩	દ્રવ્યાનુયોગવાણીથી સુમતિ પ્રગટે	૨૩૭૩
સામાન્ય બુદ્ધિવાળાને પ્રાથમિક ગ્રંથો ભણાવવા	૨૩૬૩	સાદરં દ્રવ્યાનુયોગોઽધ્યસનીયઃ	૨૩૭૪
દોષદષ્ટિવાળાને ન ભણાવવા	૨૩૬૩	દ્રવ્યાનુયોગથી સન્મતિનો ઉદય	૨૩૭૪
કદાબ્રહ્મીને ન ભણાવવા	૨૩૬૩	સિદ્ધોનો આનંદ અસાંયોગિક	૨૩૭૪
અપાત્રદાનં દુષ્ટમ્	૨૩૬૪	દ્રવ્યાનુયોગસ્ય અર્થાઙ્ગાધતા	૨૩૭૫
અપાત્રને ભણાવનાર ગુરુ ગુનેગાર	૨૩૬૪	ગુરુકૃપાથી વૈખરીવાણીપ્રકાશન	૨૩૭૫
અયોગ્યને યોગ્ય બનાવવા	૨૩૬૪	ભગવદ્બહુમાનતો વચનાનુષ્ઠાનપ્રાપ્તિઃ	૨૩૭૬
તુચ્છપ્રકૃતિવાળાને ન ભણાવવા	૨૩૬૪	ક્રિયાયોગથી મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવેશ	૨૩૭૬
		પરબ્રહ્મજ્યોતિઃસ્ફુરણમ્	૨૩૭૭

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
વચનાનુષ્ઠાન સમાપત્તિનિમિત્ત	૨૩૭૭	ધ્યાનયોગ દ્વાદશાંગીનો સાર	૨૩૮૭
જ્યોતિસ્કુરણથી ક્રિયાસાફલ્ય	૨૩૭૭	રાગ છોડો તો ધ્યાન ટકે	૨૩૮૭
ત્રણ સ્વરૂપે સમાપત્તિને સમજીએ	૨૩૭૭	શુદ્ધસ્વરૂપાવસ્થાનોપાયોપદર્શનમ્	૨૩૮૮
સ્વરૂપ-ફલ-હેતુમુખેન સમાપત્તિનિરૂપણમ્	૨૩૭૮	સમાપત્તિના શિખરે પહોંચીએ	૨૩૮૮
હું જ મારા દ્વારા ઉપાસ્ય : ધ્યાનદીપિકા	૨૩૭૮	ગુણશ્રેણિસમારોહેણ ધ્યાતિકર્મક્ષયઃ	૨૩૮૯
સમાપત્તિપર્યાયવાચકશબ્દનિર્દેશઃ	૨૩૭૯	સમાપત્તિથી મુક્તિપ્રાપ્તિ	૨૩૮૯
ફલમુખે સમાપત્તિને ઓળખીએ	૨૩૭૯	જિનવચનશ્રદ્ધાલોઃ ગુણપ્રાપ્તિઃ	૨૩૯૦
‘સમાપત્તિ’ના સમાનાર્થક અન્ય શબ્દો	૨૩૭૯	સમાપત્તિ દ્વારા શુક્લધ્યાન કર્મનાશક	૨૩૯૦
જિનાગમ જિનેશ્વરને ખેંચી લાવે	૨૩૭૯	આપણા ભગવત્સ્વરૂપને પ્રગટાવીએ	૨૩૯૦
જિનસ્વરૂપોપયુક્તસ્ય પરમાર્થતઃ જિનરૂપતા	૨૩૮૦	સ્વાત્મપ્રકાશરૂપમ્ આત્મતત્ત્વં શાસ્ત્રાઽપ્રકાશ્યમ્ ..	૨૩૯૧
સમાપત્તિની વિચારણા	૨૩૮૦	અવસરે શાસ્ત્રસંન્યાસ ગ્રહણ કરવો	૨૩૯૧
સમાપત્તિ : પતંજલિની દૃષ્ટિમાં	૨૩૮૦	આત્મસ્વભાવનું માહાત્મ્ય પ્રગટાવીએ	૨૩૯૧
સમાપત્તિઃ નિર્વાણદાયિની	૨૩૮૧	શુદ્ધચૈતન્યસન્મુખતયા ભાવ્યમ્	૨૩૯૨
પરમ સમાપત્તિને સમજીએ	૨૩૮૧	ઉપયોગને ચોકખો કરીએ	૨૩૯૨
સમાપત્તિને ઓળખીએ	૨૩૮૧	મુક્તિસ્વરૂપપ્રકાશનમ્	૨૩૯૩
સમાપત્તિસ્વરૂપદ્યોતનમ્	૨૩૮૨	વિધિ-નિષેધથી મુક્તિસ્વરૂપ	૨૩૯૩
સમાધિતન્ત્રમાં સમાપત્તિ	૨૩૮૨	કવિતામૃતકૂપવચનસંવાદઃ	૨૩૯૪
અરિહંતના ધ્યાને અરિહંત બની જશો	૨૩૮૨	સજ્જનો ગુણગ્રાહી	૨૩૯૪
ધ્યાનસ્વરૂપદ્યોતનમ્	૨૩૮૩	શ્લેષ અલંકારથી ગર્ભિત વિચારણા	૨૩૯૪
સર્વત્ર જિનવચનને આગળ કરો	૨૩૮૩	ખલસ્વરૂપપ્રકાશનમ્	૨૩૯૫
વચનાનુષ્ઠાનને ઓળખીએ	૨૩૮૩	દુર્જનજીવ નાવડી જેવો !	૨૩૯૫
ધ્યાનના ચાર માર્ગ	૨૩૮૩	દુર્જન દૂધમાંથી પોરા કાઢે !	૨૩૯૫
સમાપત્તૌ પુનરુક્તિઃ નિર્દોષા	૨૩૮૪	ભગવદ્વાણી ગુણિજનાદિયશોદાત્રી	૨૩૯૬
ઈતિહાસની અટારીએથી	૨૩૮૪	શ્રીસંધને યશોવૃષ્ટિ	૨૩૯૬
સમાપત્તિઃ વિવિધસ્વરૂપા	૨૩૮૫	કદરની ભૂખ છોડી, કદરલાયક કામ કરીએ	૨૩૯૬
સમાપત્તિ-આપત્તિ-સંધત્તિને ઓળખીએ	૨૩૮૫	ગ્રન્થનવનીતોપદર્શનમ્	૨૩૯૭
સર્વહિતકારિણી માધ્યસ્થ્યપરિણતિ = સમાપત્તિ	૨૩૮૫	ગ્રંથનિષ્કર્ષ	૨૩૯૭
જ્ઞાનયોગેન સમાપત્તિઃ સુલભા	૨૩૮૬	તાત્ત્વિક આત્મસાક્ષાત્કારનો આંતરિક માર્ગ	૨૩૯૭
પ્રમાણ-નય બોધ વિના આરાધકભાવ દુર્લભ	૨૩૮૬	દશવિધાત્મસ્વરૂપવિમર્શઃ	૨૩૯૮
ધ્યાનયોગસ્ય દ્વાદશાઙ્ગીસારતા	૨૩૮૭	પારમાર્થિકાઽઽન્તરિકમોક્ષમાર્ગા-	
આત્મવિચારદશા કેળવીએ	૨૩૮૭	ઽભિમુખદશાપ્રારમ્ભઃ	૨૩૯૯
		નિજસ્વરૂપ જિનસ્વરૂપ તુલ્ય અનુભવીએ	૨૩૯૯

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
બહિર્મુખી ચિત્તવૃત્તિના પ્રવાહનો વેગ ઘટાડીએ	૨૩૯૯	બલાદૃષ્ટિમાં માર્ગાનુસારિતાનો પ્રકર્ષ	૨૪૦૮
સદ્ગોષ્ઠાસ્વજ્વલ્યકયોગસામર્થ્યપ્રકાશનમ્	૨૪૦૦	આત્માર્થીભાવે શુદ્ધ શાસ્ત્રને આદરીએ	૨૪૦૮
સદ્ધ્યોગાવંચક યોગથી સદ્ગુરુસમાગમ	૨૪૦૦	મોક્ષશાસ્ત્રવચનોની આછેરી ઝલક	૨૪૦૮
ઓઘદૃષ્ટિ છોડીએ, યોગદૃષ્ટિ મેળવીએ	૨૪૦૦	પરદ્રવ્યસંસર્ગેડપિ પરસ્વભાવાડપરિગ્રહ	૨૪૦૯
સંશુદ્ધયોગબીજવપનમ્	૨૪૦૧	અપરોક્ષસ્વાનુભૂતિપ્રણિધાનદાઢ્યમ્	૨૪૧૦
યોગબીજવાવણી, પ્રીતિઅનુષ્ઠાન, અધ્યાત્મયોગની સ્પર્શના	૨૪૦૧	આત્મભાન સતત સર્વત્ર ટકાવીએ	૨૪૧૦
ત્રિવિધ સંસાર તુચ્છ-અસાર-અનર્થકારી	૨૪૦૧	વિષયવૈરાગ્યની દૃઢતા	૨૪૧૦
સંસારાડભિરતિત્યાગ	૨૪૦૨	મોક્ષસાધકાનુષ્ઠાનતીવ્રરાગપ્રાદુર્ભાવ	૨૪૧૧
ભવભ્રમણના કારણાદિને વિચારીએ	૨૪૦૨	સાધનામાં ચિત્તસ્થિરતાને સાધીએ	૨૪૧૧
ભાવના યોગની સ્પર્શના	૨૪૦૨	શ્લિષ્ટ ચિત્તનો લાભ	૨૪૧૧
સ્વરૂપયોગ્યતાયાઃ સહકારિયોગ્યતા- રૂપેણ પરિણમનમ્	૨૪૦૩	માર્ગાનુસારી બુદ્ધિનો પ્રભાવ	૨૪૧૧
શુક્લ ધર્મનું મંગલાચરણ કરીએ	૨૪૦૩	પ્રીતિ અનુષ્ઠાનનો પ્રકર્ષ	૨૪૧૧
મિત્રા-તારાદૃષ્ટિમાં માર્ગાભિમુખતાના અઢાર સંકેત	૨૪૦૩	બલાયાં સદનુષ્ઠાનલક્ષણસદ્ભાવ	૨૪૧૨
ભવબાલદશાનિવૃત્તિ:	૨૪૦૪	વિષયપ્રતિભાસ જ્ઞાનના વળતા પાણી	૨૪૧૨
કદાગ્રહ-સહજમળ-ભવાભિનંદીદશા વગેરેની વિદાય	૨૪૦૪	આત્મજ્ઞાનનો આવિર્ભાવ	૨૪૧૨
મિત્રા-તારાદૃષ્ટિના ગુણવૈભવને નિહાળીએ	૨૪૦૪	યોગપૂર્વસેવા વિશુદ્ધતર	૨૪૧૨
કર્મપ્રકૃત્યધિકારનિવૃત્તિ:	૨૪૦૫	સુખાસનસિદ્ધિ:	૨૪૧૩
પોતાના જ નિર્મળસ્વરૂપની હિસાથી અટકીએ	૨૪૦૫	અધીરાઈને વિદાય આપીએ	૨૪૧૩
આપણા આત્માને સંભાળીએ	૨૪૦૫	અવ્યક્ત સામાયિક-સમાધિની પ્રાપ્તિ	૨૪૧૩
અંતરાત્મદશા ઉજાગર થાય છે	૨૪૦૫	નિજસ્વરૂપવિશ્રાન્તિ:	૨૪૧૪
લેદોલેગદોષનિવૃત્તિ:	૨૪૦૬	દીપ્રાદૃષ્ટિમાં માર્ગપતિત દશાની ઝલક	૨૪૧૪
તાત્વિક આત્મજિજ્ઞાસાનો પ્રાદુર્ભાવ	૨૪૦૬	આંતરિક મોક્ષમાર્ગનો પ્રાદુર્ભાવ	૨૪૧૪
તદ્દહેતુ અનુષ્ઠાનનો પ્રારંભ	૨૪૦૬	પ્રકૃષ્ટ વિષયવૈરાગ્યની પ્રાપ્તિ	૨૪૧૪
વિશિષ્ટ ચિત્તનો લાભ	૨૪૦૬	ધર્મકર્મમર્મજ્ઞતાલાભ	૨૪૧૫
‘યાતાયાત’ ચિત્તનો પણ લાભ	૨૪૦૬	ભવાભિનંદી દશાની વિદાય	૨૪૧૫
મિત્રા-તારાદૃષ્ટિપ્રકર્ષ:	૨૪૦૭	ચિંતામય જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ	૨૪૧૫
માર્ગાભિમુખદશાસૂચક શાસ્ત્રસંદર્ભ	૨૪૦૭	યોગધર્માધિકારિપ્રવૃત્તિપ્રતિપાદનમ્	૨૪૧૬
પરીક્ષાચતુષ્ટયપરીક્ષિતશાસ્ત્રપરામર્શ:	૨૪૦૮	ત્રિવિધ પ્રત્યય મુજબ સાનુબંધ સાધના	૨૪૧૬
		યોગધર્મના સાચા અધિકારી બનીએ	૨૪૧૬
		સમ્યગ્દર્શનાદિનિમિત્તોપદર્શનમ્	૨૪૧૭
		સમ્યગ્દર્શન મેળવવા તેર ગુણોને પરિણામીએ	૨૪૧૭

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
સમકિતના સોળ નિમિત્તોને પરિણામાવીએ	૨૪૧૭	ધોરમિથ્યાત્વપરિણામોત્ખનનમ્	૨૪૨૬
અશુભાનુબન્ધત્રોટનમ્	૨૪૧૮	સ્થિરાદૃષ્ટિમાં પ્રવેશ	૨૪૨૬
આધ્યાત્મિક અરુણોદયની પરાકાષ્ઠા	૨૪૧૮	મહાનિશીથસૂત્ર મુજબ સમકિતપ્રાપ્તિનો માર્ગ	૨૪૨૬
સંસારનમસ્કારનો વિરામ	૨૪૧૮	સમ્યક્ત્વલાભપૂર્વમપિ સમશત્રુ-મિત્રતા	૨૪૨૭
તાત્ત્વિક વીતરાગનમસ્કારની સ્પર્શના	૨૪૧૮	સમરાદિત્યકથા મુજબ સમકિતપ્રાપ્તિનો માર્ગ	૨૪૨૭
સ્વાત્મનિ પરપરિણામાઽઽરોપણત્યાગઃ	૨૪૧૯	સમ્યગ્દર્શનપૂર્વ મોહવાસનાઽપગમઃ	૨૪૨૮
સાથી ઉપાસનાની ઓળખાણ	૨૪૧૯	સમ્યગ્દર્શનના ૨૨ લક્ષણોને પ્રગટાવીએ	૨૪૨૮
આઠ તત્ત્વોનો પરમ પ્રકર્ષ	૨૪૧૯	નાનાગ્રન્થાનુસારેણ સમ્યગ્દર્શનલક્ષણવૈવિધ્યમ્	૨૪૨૯
નૈશ્ચયિક અધ્યાત્મયોગની સ્પર્શના	૨૪૧૯	સમકિતના ૬૭ બોલને મેળવીએ	૨૪૨૯
વર્ધમાનકુશલાનુબન્ધસન્નતિહેતુપ્રદર્શનમ્	૨૪૨૦	સમ્યગ્દર્શનને ટકાવનારા ગુણવૈભવને માણીએ	૨૪૨૯
નૈશ્ચયિક ભક્તિઅનુષ્ઠાનનો પ્રારંભ	૨૪૨૦	સમગ્રનિજશુદ્ધસ્વભાવગોચરા નિર્વિકલ્પાનુભૂતિઃ	૨૪૩૦
કુશલાનુબંધની વર્ધમાન પરંપરા	૨૪૨૦	સ્થિરાદૃષ્ટિનો વિકાસ	૨૪૩૦
અવંચકયોગનો પ્રકર્ષ	૨૪૨૦	દેહાદિભિન્નરૂપે આત્મસાક્ષાત્કાર	૨૪૩૦
નિજવિશુદ્ધચિત્ત્વરૂપે ચિત્તવૃત્તિપ્રવાહલયઃ	૨૪૨૧	શુદ્ધદ્રવ્યદૃષ્ટિ-સંવેગાતિશયપ્રભાવઃ	૨૪૩૧
એકાગ્ર ચિત્તનો લાભ	૨૪૨૧	જીવનની સફળતાને અનુભવીએ	૨૪૩૧
આત્મામાં પરમાત્મદર્શન	૨૪૨૧	સમકિતીને સર્વ ગુણોનો આંશિક આસ્વાદ	૨૪૩૧
ગ્રન્થિભેદપૂર્વમપિ સૂક્ષ્મભાવમીમાંસા- તત્ત્વસંવેદનજ્ઞાને સ્તઃ	૨૪૨૨	પુણ્યબંધ પણ સોનાની બેડી !	૨૪૩૧
સાચો સાધક તો પ્રજ્ઞાત અને ઉદાત્ત હોય	૨૪૨૨	સમ્યગ્દૃષ્ટિસદનુષ્ઠાનપ્રકાશનમ્	૨૪૩૨
નિર્મળ આત્મપરિણતિસ્વરૂપ ગુણોનો પ્રાદુર્ભાવ	૨૪૨૨	અમૃતઅનુષ્ઠાનનો પ્રારંભ	૨૪૩૨
ગ્રન્થિભેદપૂર્વમપિ સંસારપરિત્તીકરણમ્	૨૪૨૩	સમ્યગ્દૃષ્ટેઃ શુદ્ધાનુષ્ઠાનમ્	૨૪૩૩
સંસાર પરિમિત થાય છે	૨૪૨૩	સમકિતીને સદા શુદ્ધ અનુષ્ઠાન !	૨૪૩૩
સર્વ જીવમાં શિવદર્શન	૨૪૨૩	અપાયશક્તિમાલિન્ય + અવિદ્યાશ્રવ રવાના થાય છે	૨૪૩૩
ઈચ્છાચમ-પ્રવૃત્તિચમની પરાકાષ્ઠા	૨૪૨૩	સમ્યગ્દૃષ્ટેઃ જ્ઞાનધારા સદા શુદ્ધા	૨૪૩૪
ચરમયથાપ્રવૃત્તકરણદિવ્યશક્તિ- પ્રભાવપ્રતિપાદનમ્	૨૪૨૪	સમકિતી પોતાના સિદ્ધપર્યાયની ઉપેક્ષા ન કરે	૨૪૩૪
શુભ-અશુભ દ્રવ્યાદિમાં સમતા	૨૪૨૪	ભોગસંસ્કારાઽતિક્રમણમ્	૨૪૩૫
નૈશ્ચયિક ચરમ યથાપ્રવૃત્તકરણનો પ્રકર્ષ	૨૪૨૪	તત્ત્વલોહપદ ન્યાસ	૨૪૩૫
હેતુ-સ્વસ્વ-ફલદ્વારેણ અપૂર્વકરણનિરૂપણમ્	૨૪૨૫	યોગસિદ્ધિક્ષણની પ્રાપ્તિ	૨૪૩૫
અપૂર્વકરણમાં ગ્રંથિભેદ	૨૪૨૫	ભોગચેષ્ટા શરમજનક	૨૪૩૫
આત્મસાક્ષાત્કારનો પરિચય	૨૪૨૫	સ્થિરાયાં કામભોગસ્વરૂપમીમાંસા	૨૪૩૬
		માત્ર જ્ઞાનજ્યોત પારમાર્થિક	૨૪૩૬

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
કુશલાનુબન્ધિપ્રજ્ઞાદૃઢીકરણમ્	૨૪૩૭	યથાપ્રયોજનમ્ એકનયપ્રાધાન્યમ્ આદરણીયમ્	૨૪૪૯
સ્થિરાદૃષ્ટિનો પ્રકર્ષ	૨૪૩૭	પ્રવ્રજ્યાયોગ્ય સાધકનો ગુણવૈભવ નિહાળીએ	૨૪૪૯
નિજપરમાત્મતત્ત્વધારણાપ્રવર્ણ ચિત્તમ્	૨૪૩૮	ભેદવિજ્ઞાનાદ્યભ્યાસપ્રભાવઃ	૨૪૫૦
કાન્તાદૃષ્ટિની કાન્તિને ઓળખીએ	૨૪૩૮	પ્રભાદૃષ્ટિમાં પ્રવેશ	૨૪૫૦
કાન્તાયાં નિરર્થકપાપવ્યાપારનિવૃત્તિઃ	૨૪૩૯	પ્રજ્ઞાપ્રતિષ્ઠાપ્રભાવપ્રદ્યોતનમ્	૨૪૫૧
લોકસંજ્ઞાને - લોકવાસનાને છોડીએ	૨૪૩૯	આપણા ઉપયોગમાંથી રાગાદિને છૂટા પાડીએ	૨૪૫૧
દેશવિરતિધર્મરત્નયોગ્ય એકવીસગુણસંપન્ન	૨૪૩૯	પાંચ પ્રકારની પ્રજ્ઞાને પ્રગટાવીએ	૨૪૫૧
કાન્તાયાં તાત્ત્વિકપ્રણિધાનપ્રવૃત્તિપ્રારમ્ભઃ	૨૪૪૦	સર્વવિરતિપરિણતિપ્રાપ્તિઃ	૨૪૫૨
તાત્ત્વિક વિરતિપરિણામથી ગુણો ગુણાનુબંધી થાય	૨૪૪૦	પ્રભાદૃષ્ટિમાં આત્મધ્યાન સ્થિર બને	૨૪૫૨
વચનાનુષ્ઠાન-વચનક્ષમા વગેરેનો પ્રારંભ	૨૪૪૦	કર્મનાશ પ્રયત્નસાધ્ય છે	૨૪૫૨
ભાવશ્રાવકના ક્રિયાસંબંધી છ લક્ષણ	૨૪૪૦	મુતીચે શાસ્ત્રાર્થશ્રવણમ્	૨૪૫૩
ભાવશ્રાવકલક્ષણપરામર્શઃ	૨૪૪૧	નિર્ગ્રન્થ દશાને નિહાળીએ	૨૪૫૩
ભાવશ્રાવકના ભાવસંબંધી સત્તર લક્ષણ	૨૪૪૧	નિર્ગ્રન્થલિઙ્ગ-ચેષ્ટા-ગુણપરામર્શઃ	૨૪૫૪
અનુષ્ઠાનમાં ૨૫ શુદ્ધિઓને જાળવીએ	૨૪૪૧	ભાવસાધુના સાત લિંગને અપનાવીએ	૨૪૫૪
ક્રમશઃ ભોગશક્તિપ્રક્રમઃ	૨૪૪૨	સાધુની પાંચ સુંદર ચેષ્ટાને સ્વીકારીએ	૨૪૫૪
સંજ્ઞાશૈથિલ્યના લીધે ઈચ્છાયોગની વિશુદ્ધિ	૨૪૪૨	સાધુના સત્તાવીસ ગુણોને આદરીએ	૨૪૫૪
કાન્તાદૃષ્ટિમાં તત્ત્વભીમાંસાનો ચમકારો	૨૪૪૨	અસદાયતનત્યાગઃ	૨૪૫૫
શ્રાવકજીવનમાં પૂર્વસેવાની પરાકાષ્ઠા	૨૪૪૨	કામાશ્રવનો ઉચ્છેદ	૨૪૫૫
કાન્તાયાં ન અન્યમુદોષઃ	૨૪૪૩	પ્રભાદૃષ્ટિમાં વિશિષ્ટ પદ યોગજનની ઉપલબ્ધિ	૨૪૫૫
આક્ષેપક જ્ઞાનના પ્રભાવને પિછાણીએ	૨૪૪૩	તૈશ્વર્યિકવિષ્ણુજયાદિપ્રકર્ષઃ	૨૪૫૬
જ્ઞાનિકૃતક્રિયાયાઃ કર્મબંધાડજનકતા	૨૪૪૪	તાત્ત્વિકયોગફલલાભપરામર્શઃ	૨૪૫૭
સાધક ઈન્દ્રિયોને છતરે	૨૪૪૪	અસંમોહ-તત્ત્વસંવેદન જ્ઞાન પ્રગટાવીએ	૨૪૫૭
ભોગપ્રવૃત્તિસ્ત્વરૂપવિચારણા	૨૪૪૫	સર્વવિરતૌ ધ્યાનપ્રકર્ષઃ	૨૪૫૮
ભોગપ્રવૃત્તિઃ કર્મનાટકાત્મિકા	૨૪૪૬	નિર્વિચાર આત્મજાગૃતિની પરાકાષ્ઠા	૨૪૫૮
વિષય-કષાયને પકવીએ	૨૪૪૬	અસંજ્ઞાનુષ્ઠાનપ્રારમ્ભઃ	૨૪૫૯
પરમૌદાસીન્યપરિણતિપ્રજ્ઞાપના	૨૪૪૭	ભાવનિર્ગ્રન્થની દેહાદિ ચેષ્ટાને અવલોકીએ	૨૪૫૯
ઔદાસીન્ય અમૃતરસાંજન	૨૪૪૭	જ્ઞાનદૃષ્ટિજાગરણ-પરિપાકફલવિચારઃ	૨૪૬૦
નિશ્ચયનયને મુખ્ય કરવાના બે પ્રયોજન	૨૪૪૭	આનંદ કી ઘડી આઈ	૨૪૬૦
નિશ્ચયનયપ્રાધાન્યપ્રયોજનપ્રકાશનમ્	૨૪૪૮	તત્ત્વપ્રતિપત્તિને પ્રગટાવીએ	૨૪૬૦
‘કરું-કરું’ છોડીને ‘ઠરું-ઠરું’ માં આવીએ	૨૪૪૮	સ્થિરચમને માણીએ	૨૪૬૦
પ્રયોજન મુજબ, એક નયની મુખ્યતા પણ માન્ય ...	૨૪૪૮	અસંગ અનુષ્ઠાનની પરાકાષ્ઠા	૨૪૬૦

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
મહાસમાધિબીજદ્યોતનમ્	૨૪૬૧	વાસી-ચન્દનકલ્પતાનો પ્રાદુર્ભાવ	૨૪૭૧
સાધકનો ઉપયોગ રાગાદિથી દબાય નહિ	૨૪૬૧	મહાસામાયિકપ્રાદુર્ભાવ:	૨૪૭૨
યતનાવરણકર્મક્ષયોપશમદાઢ્યમ્	૨૪૬૨	સામાયિકચારિત્ર બલિષ્ઠ બને	૨૪૭૨
સાધુની યોગધારા-ઉપયોગધારા સ્વસન્મુખ પ્રવર્તે ...	૨૪૬૨	મહાસામાયિકનો આવિર્ભાવ	૨૪૭૨
ભાવપ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા વગેરેના		ધર્મક્ષમા, સામર્થ્યયોગ, શુક્લધ્યાન	
બળે વિભાવાદિથી છૂટકારો	૨૪૬૨	વગેરેનો પ્રાદુર્ભાવ	૨૪૭૨
પરંજ્યોતિ:પ્રકાશ:	૨૪૬૩	નિરાચારપદપ્રાપ્તિ:	૨૪૭૩
ઉદાસીનપરિણતિ તત્ત્વદર્શનબીજ	૨૪૬૩	હજુ સુધી સ્વાનુભૂતિ કેમ ન થઈ ?	૨૪૭૩
નિરપાય નૈશ્વર્યિક સાનુબંધ યોગને મેળવીએ	૨૪૬૩	ચિત્તવૃત્તિપ્રવાહ અંતર્મુખ ન કર્યો	૨૪૭૩
શાસ્ત્રવાસનાત્યાગ: શાસ્ત્રસંન્યાસસ્વીકારશ્ચ	૨૪૬૪	નિજચિત્તવૃત્તિપ્રવાહ: અન્તર્મુખ: કાર્ય:	૨૪૭૪
વિભિન્ન યોગદૃષ્ટિમાં સ્વાનુભવની		આત્મસન્મુખ ચિત્તવૃત્તિ ન કરી	૨૪૭૪
તરતમતાનો વિચાર	૨૪૬૪	ધર્મના નામે બહિર્મુખતા વધારી !	૨૪૭૪
વિદ્યાજન્મલાભવિચાર:	૨૪૬૫	સૂક્ષ્મદૃષ્ટિયા ધર્મો જ્ઞેય:	૨૪૭૫
તાત્ત્વિક સુખ ધ્યાનજન્ય	૨૪૬૫	ધર્મનું સાચું માપદંડ ન પકડ્યું	૨૪૭૫
શુક્લજ્ઞાન ઉપયોગનો પ્રભાવ પીછાણીએ	૨૪૬૫	પુણ્યોપાર્જનાદિમાં જીવ અટવાયો	૨૪૭૫
પરિપક્વસુખલાભપ્રરૂપણા	૨૪૬૬	ભાવસ્યાદ્વાદશુદ્ધપરિણતિ: સહજમલોચ્છેત્રી	૨૪૭૬
ઉન્મનીભાવસાધક જ્ઞાનયોગનો આવિર્ભાવ	૨૪૬૬	ભાવસ્યાદ્વાદની શુદ્ધ પરિણતિ ન પ્રગટાવી	૨૪૭૬
અમનસ્ક દશામાં કાયા પણ કલ્પિત લાગે	૨૪૬૬	રાગાદિ પ્રત્યે વૈરાગ્ય ન જગાડ્યો	૨૪૭૬
વિકલ્પવાર્દલવૃન્દવિશ્રાન્તિ: ત્યાજ્યા	૨૪૬૭	દ્વેષભેદવિજ્ઞાન ન કેળવ્યું	૨૪૭૬
વિકલ્પવાદનમાં વિશ્રાન્તિ ના કરીએ	૨૪૬૭	પરવૃત્તાન્તે મૂકાન્ધ-બધિરતયા ભાવ્યમ્	૨૪૭૭
વિકલ્પવાદનની પેલે પાર દૃષ્ટિ કરીએ	૨૪૬૭	નિર્મળ સ્વપર્યાયો ન ગમ્યા	૨૪૭૭
વિવેકજ્ઞાન-દૃષ્ટિવિશદીકરણમ્	૨૪૬૮	સ્વરક્ષા ન ગમી	૨૪૭૭
વિકલ્પ-પુણ્ય-શક્તિ વગેરે માત્ર જોય છે,		પ્રત્યાહારને પ્રાણાધ્યારો ન બનાવ્યો	૨૪૭૭
ઉપાદેય નહિ	૨૪૬૮	આત્મગર્હા ન કરી	૨૪૭૭
પ્રભાદૃષ્ટિનો પ્રકર્ષ	૨૪૬૮	અસંયમપક્ષપાત: ત્યાજ્યા:	૨૪૭૮
સુલીનચિત્તલાભ:	૨૪૬૯	બ્રાન્ત કર્તૃત્વભાવમાં ભટક્યો	૨૪૭૮
આઠમી યોગદૃષ્ટિ 'પરા'ને સમજીએ	૨૪૬૯	ચિંતામણિરત્ન વગેરેને કાણી કોડી જેવા કર્યા !	૨૪૭૮
આસહ્યદોષવિમુક્તિવિમર્શ:	૨૪૭૦	સાધનને બંધન બનાવ્યા !	૨૪૭૮
વિકલ્પવાસનાને બાળી નાંખીએ	૨૪૭૦	બહુશ્રુતેષુ મોહમાહાત્મ્યવિજૃમ્ભણમ્	૨૪૭૯
નિર્વિકલ્પસુખં તાત્ત્વિકસુખમ્	૨૪૭૧	મહામોહથી પરમાર્થદર્શન ન કર્યું	૨૪૭૯
સિદ્ધિયમની પરાકાષ્ઠા	૨૪૭૧	વિષ-ગર અનુષ્ઠાનમાં જીવ અટવાયો	૨૪૭૯

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
જિનશાસનની પ્રભાવના કે કષાયશાસનની પ્રભાવના ?!	૨૪૭૯	અપરોક્ષસ્વાનુભવશાલિનાં સ્વગીતાર્થતા	૨૪૮૯
ધ્યાનૈકાગ્રતાવીજં ગુરુસમર્પણમ્	૨૪૮૦	ત્રણ પ્રકારના ગીતાર્થને ઓળખીએ	૨૪૮૯
કષાયમુક્તિને ધ્યેય ન બનાવી	૨૪૮૦	સ્વ-પરગીતાર્થતયા શીઘ્રં ભાવ્યમ્	૨૪૯૦
સદ્ગુરુની શરણાગતિને વ્હાલી ન બનાવી	૨૪૮૦	સ્વ-પરગીતાર્થ બનીએ	૨૪૯૦
આગમબાધિતલિङ્ગગ્રહણં કપટરૂપમ્	૨૪૮૧	મોક્ષમાર્ગાનુસારિણી ભાવશુદ્ધિઃ અન્યાયા	૨૪૯૧
આશાતન્ના, સ્વચ્છંદતા, દંભ વગેરે દ્વારા ભવબ્રમણવૃદ્ધિ	૨૪૮૧	તાત્ત્વિક ભાવવિશુદ્ધિની ઓળખાણ	૨૪૯૧
દુઃખગર્ભિત વૈરાગ્યની આંશિક ઓળખ	૨૪૮૧	શ્રીસમ્યક્ત્વે પ્રાગ્ યતિતત્ત્વમ્	૨૪૯૨
દુઃખગર્ભ-મોહગર્ભવૈરાગ્યલક્ષણોપદર્શનમ્	૨૪૮૨	મિથ્યાદૃષ્ટિની આગવી ઓળખ	૨૪૯૨
યોગદૃષ્ટિને માત્ર જાણવાની નથી, મેળવવાની છે.	૨૪૮૨	આત્મજૂરણ વગરનું પોપટીયું જ્ઞાન નકામું	૨૪૯૨
જ્ઞાનયોગસ્વરૂપજ્ઞાપનમ્	૨૪૮૩	સ્વાત્મા સંરક્ષણીયઃ	૨૪૯૩
પરોપદેશે પાંડિત્ય પ્રકાશ્યું	૨૪૮૩	તમામ આરોપને છોડીએ	૨૪૯૩
જ્ઞાનયોગને અપનાવ્યો નહિ	૨૪૮૩	તત્ત્વદૃષ્ટિને મેળવીએ	૨૪૯૩
વાગ્ધ્યાયામો ન શિવોપાયઃ	૨૪૮૪	મુમુક્ષુણા સ્વાત્મનિષ્ઠતયા ભાવ્યમ્	૨૪૯૪
લોકોત્તરતત્ત્વપ્રાપ્તિનો અધિકારી ન બન્યો	૨૪૮૪	પ્રણિધાન-પ્રાર્થનાપૂર્વક પુરુષાર્થનો પ્રારંભ	૨૪૯૪
ધર્મોપદેશથી પણ બોધિદુર્લભ !	૨૪૮૪	ગ્રન્થિભેદ માટે પંદર પ્રકારે અંતરંગ પુરુષાર્થ	૨૪૯૪
ઓષસંજ્ઞા-લોકસંજ્ઞાદિકં ત્યાજ્યમ્	૨૪૮૫	તાત્ત્વિક સ્વ-પરસ્વરૂપં વિજ્ઞાતવ્યમ્	૨૪૯૫
નિસ્પૃહ બન્યા વિના મુક્તિ નથી	૨૪૮૫	દેહાદિભિન્ન આત્માની શ્રદ્ધા-રુચિ વગેરે તીવ્ર કરીએ	૨૪૯૫
અનનુજ્ઞાનમાં ન અટવાઈએ	૨૪૮૫	સ્વભૂમિકાયોગ્ય સાધનામાં મસ્ત રહીએ	૨૪૯૫
નિર્જરાદ્વિતયપ્રદર્શનમ્	૨૪૮૬	તાત્પર્યગ્રહણપૂર્વ જિનવચનં વિભાવનીયમ્	૨૪૯૬
મંડૂકયૂર્ણસમાન નિર્જરા સંસારવર્ધક બની	૨૪૮૬	નિજભાવનિરીક્ષણાદિ કરીએ	૨૪૯૬
જો જો દોષનાશ દોષવર્ધક ન બને	૨૪૮૬	કર્તા-ભોક્તા ન બનીએ	૨૪૯૬
વચનક્ષમા-ધર્મક્ષમા અપનાવી નહિ	૨૪૮૬	વિષય-કષાયના આવેગાદિમાંથી બચીએ	૨૪૯૬
આત્મજ્ઞાનગર્ભકષાયજયાદિકં મોક્ષકારણમ્	૨૪૮૭	ચિત્તવૃત્તિપ્રવાહને સ્વસન્મુખ રાખીએ	૨૪૯૬
શાસ્ત્રાભ્યાસ કરતાં મનને શાંત કરવા વધુ પ્રયત્ન કરીએ	૨૪૮૭	નિજનિષ્કષાયોદિશ્વરૂપં દૃઢતયા શ્રદ્ધાતત્ત્વમ્	૨૪૯૭
અંતર્મુખ ઉપયોગને મેળવીએ	૨૪૮૭	દેહાદિમાં 'હું'પણાની બુદ્ધિને તજીએ	૨૪૯૭
આત્મા નૈવ પરસ્વભાવકર્તા	૨૪૮૮	આત્માને ક્ષણ વાર પણ ના ભૂલીએ	૨૪૯૭
નિજસ્વરૂપનું અનુસંધાન સર્વત્ર ટકાવીએ	૨૪૮૮	શુદ્ધ-સ્વદ્રવ્યાદિમાં વિશ્રાન્તિ કરીએ	૨૪૯૭
		વિભાવાદિમાં તીવ્રદુઃખરૂપતાદિનું સંવેદન કરીએ ...	૨૪૯૭
		વિચારાદિષુ પરમૌદાસીન્યં ભાવનીયમ્	૨૪૯૮
		ઈષ્ટાનિષ્ઠ કલ્પનાને સાક્ષીભાવે માત્ર જાણીએ	૨૪૯૮

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
અશુદ્ધ પર્યાયોમાં તાદાત્મ્યબુદ્ધિ વગેરેને છોડીએ	૨૪૯૮	બીજી કાળલબ્ધિને સમજીએ	૨૫૧૧
દૃષ્ટિર દૃષ્ટિ: સ્થાપનીયા	૨૪૯૯	અનંતગુણ વર્ધમાન પરિણામવિશુદ્ધિને મેળવીએ ...	૨૫૧૧
દશ્યના આકર્ષણને દૃષ્ટિમાંથી કાઢીએ	૨૪૯૯	ભાવલક્ષિપરિચય:	૨૫૧૨
નિજ શુદ્ધાત્મામાં તાદાત્મ્યનું અખંડ વેદન કરીએ ...	૨૪૯૯	મોક્ષાર્થશાસ્ત્રના તાત્પર્યને સમજ્યો નહિ	૨૫૧૨
બલીયસા યત્નેન ગ્રન્થિભેદ: કાર્ય:	૨૫૦૦	આત્મપ્રાપ્તિની ચિંતા કરી નહિ	૨૫૧૨
સંયમીએ અંતરંગ પ્રયત્ન જ કરવો જોઈએ	૨૫૦૦	અવંચકયોગથી સદ્ગુરુસંયોગ થયો નહિ	૨૫૧૨
શિષ્યને સદ્ગુરુ સમકિત પમાડે	૨૫૦૦	ભાવલક્ષ્યપ્રાપ્તિકારણવિજ્ઞાપનમ્	૨૫૧૩
ગ્રન્થિભેદપ્રણિધાનાદિકં નૈવ ત્યાજ્યમ્	૨૫૦૧	પુણ્યોદયના આકર્ષણને છોડીએ	૨૫૧૩
મહાપુરુષો પણ સમકિત મેળવવા ઝૂરે !	૨૫૦૧	વિશ્રામસ્થાનોમાં ન અટવાઈએ	૨૫૧૩
જો જો, પુણ્યવૈભવ આંજે નહિ	૨૫૦૧	વિઘ્નવિજયમાળાને વરીએ	૨૫૧૩
સ્વાત્મશુદ્ધિ: સાધનીયા	૨૫૦૨	કુશલાનુબંધની પરંપરાને ઉખેડીએ નહિ	૨૫૧૩
શક્તિના નહિ, શુદ્ધિના પૂજારી બનીએ	૨૫૦૨	અંતરંગ પુરુષાર્થને ન છોડીએ	૨૫૧૩
વિશ્રામસ્થાનાનિ વ્યામોહકારીણિ	૨૫૦૩	મિથ્યાત્વત્યાગ એ શ્રાવકનું પ્રથમ કર્તવ્ય	૨૫૧૩
વિરામસ્થાનો વિઘ્નરૂપ બને	૨૫૦૩	મિથ્યામતિત્યાગે એવ મિથ્યાત્વં ગલતિ	૨૫૧૪
ગ્રન્થિભેદવિજ્ઞસ્થાનનિર્દેશ:	૨૫૦૪	મિથ્યાત્વને કાઢવા માટે પાંચ સાધનાની રાખીએ ...	૨૫૧૪
ગ્રંથિભેદના અન્ય વિઘ્નોને ઓળખીએ	૨૫૦૪	મલિનાશયગર્ભિતધર્મજન્યપુણ્યપ્રસૂતસામગ્રા	
તેર કાઠિયાની સજ્જાયને ન ભૂલીએ	૨૫૦૪	મોક્ષબાધકતા	૨૫૧૫
ગ્રન્થિભેદોડતિદુર્લભ:	૨૫૦૫	મલિન પુણ્યની ભયાનકતાને સમજીએ	૨૫૧૫
ગ્રંથિભેદ અતિદુર્લભ	૨૫૦૫	મલિન પ્રબળ પુણ્ય શાસનનાશક	૨૫૧૫
ગ્રન્થિભેદ: પ્રબલપ્રયત્નસાધ્ય:	૨૫૦૬	સદ્વિકલ્પચિત્તવૃત્તાદિત્યાગં વિના નાત્મોદ્ધાર: ...	૨૫૧૬
વિશ્રામસ્થાનોને પસાર કરીએ, તેમાં		મલિન પુણ્યજન્ય ગ્રૈવેયકપ્રાપ્તિ પણ	
ખોટી ન થઈએ	૨૫૦૬	પ્રશંસાપાત્ર નથી	૨૫૧૬
ગ્રન્થિભેદવિશ્રામસ્થાનાનિ અતિક્રમણીયાનિ	૨૫૦૭	ઉગ્ર સાધના પછી પણ ભવભ્રમણ ચાલુ !	૨૫૧૬
ગ્રન્થિભેદવિજ્ઞવિજયોપાયોપદર્શનમ્	૨૫૦૮	અતાત્ત્વિકયોગનિરૂપણમ્	૨૫૧૭
ગ્રંથિભેદની સાધનાના અન્ય વિઘ્નોને જીતીએ	૨૫૦૮	આત્મદર્શન વિના ઈન્દ્રિયજગતની	
માનવભવદુર્લભતાદિકં વિભાવનીયમ્	૨૫૦૯	ભ્રાંતિ દૂર ન થાય	૨૫૧૭
વાદગ્રન્થાણામ્ અપરોક્ષાત્માનુભવાડકારણતા	૨૫૧૦	કાય-કરણાન્તઃકરણ-કર્માદિત	
અધ્યાત્મયોગથી જ આત્મપ્રતીતિ સંભવે	૨૫૧૦	આત્મા ભિન્ન:	૨૫૧૮
ગ્રંથિભેદ ન થવાના કારણોની વિશેષ વિચારણા ...	૨૫૧૦	આત્મદર્શન વિના મોક્ષ અતિદૂર	૨૫૧૮
દ્વિવિધકાલલક્ષિપરિચય:	૨૫૧૧	તમામ ઉન્નતિના મુળસ્વરૂપ ભેદવિજ્ઞાનના	
પ્રાથમિક કાળલબ્ધિનો પરિચય	૨૫૧૧	પાંચ ફળ	૨૫૧૮

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
સૂક્ષ્મભેદવિજ્ઞાનપ્રભાવપ્રજ્ઞાપના	૨૫૧૯	પ્રાયોગ્યલબ્ધિસહકારેણ સૂક્ષ્મભેદવિજ્ઞાન-	
ભેદજ્ઞાનથી 'અહં-મમ' બુદ્ધિનો નાશ	૨૫૧૯	ગોચરા પરિપક્વપરિણતિઃ	૨૫૨૮
ભેદજ્ઞાનથી સંવરને સાધીએ	૨૫૧૯	માત્ર નિજશુદ્ધસ્વરૂપને જાણીએ-માણીએ	૨૫૨૮
ભેદજ્ઞાનથી આત્મસાક્ષાત્કાર	૨૫૧૯	ઉપશમલબ્ધિપ્રભાવપ્રરૂપણા	૨૫૨૯
સૂક્ષ્મ ભેદવિજ્ઞાનનો અભ્યાસ ૪૨ પ્રકારે	૨૫૧૯	(૫) કરણલબ્ધિમાં પ્રવેશ	૨૫૨૯
દ્વાચત્વારિંશત્પ્રકારૈઃ સૂક્ષ્મભેદ-		આચયોગદૃષ્ટિચતુષ્કર્ણકર્ણઃ	૨૫૩૦
વિજ્ઞાનાડ્યાસઃ કર્તવ્યઃ	૨૫૨૦	કરણલબ્ધિનો જબ્બર ચમત્કાર	૨૫૩૦
દેહ-તદ્વર્માદિથી આત્મા ભિન્ન છે	૨૫૨૦	સર્વગુણાંશિકાનુભૂતિઃ = સમ્યગ્દર્શનમ્	૨૫૩૧
વાણી-તદ્વર્માદિથી આત્મા અન્ય છે	૨૫૨૦	સ્પર્શજ્ઞાનની ઉપલબ્ધિ	૨૫૩૧
ઈન્દ્રિય-તદ્વર્માદિથી આત્મા જુદો છે	૨૫૨૦	સ્પર્શજ્ઞાન - સમતાલાભવિમર્શઃ	૨૫૩૨
પરિપક્વભેદવિજ્ઞાનોપાયપ્રકાશનમ્	૨૫૨૧	સમકિત-સ્પર્શજ્ઞાન-સમતા પછી ધર્મદેશના	૨૫૩૨
મન-તદ્વર્માદિથી આત્મા અલગ છે	૨૫૨૧	અભિન્નગ્રન્થીનાં દેશનાડનધિકારઃ	૨૫૩૩
દ્રવ્ય-ભાવકર્માતીત આત્મા	૨૫૨૨	ગ્રંથિભેદ વિના કરાતી ધર્મકથા એ અકથા છે	૨૫૩૩
દ્રવ્યકર્મ-તદ્વર્માદિથી આત્મા સ્વતંત્ર છે	૨૫૨૨	સમ્યગ્દર્શની ગીતાર્થ મહાત્મા જ	
ભાવકર્મ-તદ્વર્માદિથી આત્મા ન્યારો છે	૨૫૨૨	ધર્મદેશનાના અધિકારી	૨૫૩૩
આદ્રાન્તઃકરણપ્રસૂતપ્રજ્ઞયા ભેદજ્ઞાનમ્		ત્રિવિધમૌનસ્વરૂપદ્યોતનમ્	૨૫૩૪
અભ્યસનીયમ્	૨૫૨૩	મુનિજીવનમાં મૌનનું મહત્ત્વ વધુ	૨૫૩૪
માર્ગજ્ઞાસ્થાન, જીવસ્થાન, ગુણસ્થાનકાદિથી		ત્રિવિધમનોગુપ્તિસ્વરૂપપ્રકાશનમ્	૨૫૩૫
આત્મા નિરાળો	૨૫૨૩	ત્રિવિધ મનોગુપ્તિની સમજણ	૨૫૩૫
શુદ્ધચૈતન્યાડખણ્ડપિણ્ડૈકસ્વરૂપેણ આત્મા		પરિપક્વમનોગુપ્તિફલદર્શનમ્	૨૫૩૬
ભાવયિતવ્યઃ	૨૫૨૪	તાત્ત્વિક મુનિદેશાને પ્રગટાવીએ	૨૫૩૬
નિજસ્વરૂપના અનુસંધાનથી ભેદજ્ઞાનને		તાત્ત્વિકમૌનલાભવિમર્શઃ	૨૫૩૭
ટેકો આપીએ	૨૫૨૪	નિજ શુદ્ધચૈતન્યસ્વભાવમાં શુદ્ધનયના	
સમકિતપ્રાપક પાંચ લબ્ધિઓ	૨૫૨૪	હેતુરૂપે ઠરીએ	૨૫૩૭
(૧) ક્ષયોપશમલબ્ધિની ઓળખ	૨૫૨૪	અંતઃકરણને નીરવ કરીએ	૨૫૩૭
ક્લિષ્ટપર્યાયપજ્વલકપરિહારોપાયદર્શનમ્	૨૫૨૫	શાન્તે મનસિ આત્મજ્યોતિર્દર્શનમ્	૨૫૩૮
(૨) પ્રશસ્તલબ્ધિના પ્રભાવને પિછાણીએ	૨૫૨૫	ધ્યાનાભ્યાસાદિ વડે નિજ પ્રજ્ઞાને ચોકખી કરીએ ...	૨૫૩૮
કષાયહાસં વિના પરિણામશુદ્ધેરસમ્ભવઃ	૨૫૨૬	તન્મયભાવલાભોપાયવિચારઃ	૨૫૩૯
(૩) દેશનાશ્રવણલબ્ધિની ફલશ્રુતિ	૨૫૨૬	સાધક ધ્યેયગુણમય બને	૨૫૩૯
તત્ત્વરુચ્યનુસારેણ તત્ત્વબોધઃ	૨૫૨૭	મનોવિજયનો મનનીય માર્ગ	૨૫૩૯
(૪) પ્રયોગલબ્ધિનો પાવન પ્રભાવ	૨૫૨૭	બહિર્મુખચિત્તવૃત્તિવિરામવિચારઃ	૨૫૪૦

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
ઈન્દ્રિયવિજયનો માર્ગ	૨૫૪૦	આત્મા = ધવલવિશ્રાન્તિધર	૨૫૫૦
જ્ઞાનયોગ વડે ચિત્તનિવૃત્તિનો અભ્યાસ કરીએ	૨૫૪૦	અનંત શુદ્ધિનો રાજમહેલ = આત્મા	૨૫૫૦
પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિમયચારિત્રપરિણતિસ્વાદઃ	૨૫૪૧	સ્વભાવલાભસંસ્કારકારણ જ્ઞાનમ્ ઉપાદેયમ્	૨૫૫૧
નિવૃત્તિ અભ્યાસની રુચિના બે ઉપાય	૨૫૪૧	નિજસ્વભાવનો આવિર્ભાવ : પરમ પ્રયોજન	૨૫૫૧
બાહ્યપ્રવૃત્ત્યતિરેકઃ ત્યાજ્યઃ	૨૫૪૨	શુદ્ધ સ્વભાવની ભાવનાનો પ્રભાવ	૨૫૫૧
પાપઅકરણનિયમ-વૃત્તિસંકાયને આત્મસાત્ કરીએ .	૨૫૪૨	૩૫ પ્રકારે રાગનો ઈન્કાર	૨૫૫૧
ધ્યાનાદિ દ્વારા નિવૃત્તિને સાધીએ	૨૫૪૨	રાગઃ અનુપાસ્યઃ	૨૫૫૨
નિર્ગ્રન્થદશાનિરૂપણમ્	૨૫૪૩	રાગ ઉપાસ્ય નથી	૨૫૫૨
.... તો આત્મદ્રવ્યાદિ શુદ્ધપણે પરિણમે	૨૫૪૩	રાગ ભયંકર શત્રુ	૨૫૫૨
સહજમલાદિનિષ્કાશનનિરૂપણમ્	૨૫૪૪	રાગ આત્માનું અપલક્ષણ	૨૫૫૨
આપણે આપણા સ્વરૂપમાં વસીએ	૨૫૪૪	રાગો ન રોચ્યો ધ્યેયો વા	૨૫૫૩
તત્ત્વસંવેદનજ્ઞાન-ભાવનાજ્ઞાન મેળવીએ	૨૫૪૪	રાગ ગમાડવા લાયક નથી	૨૫૫૩
મળ્લુકભસ્મન્યાયેન દોષદહનદર્શનમ્	૨૫૪૫	રાગ કરવાનો આત્માને અધિકાર નથી	૨૫૫૩
થોડોક ધર્મપુરુષાર્થ કરીને અટકીએ નહિ	૨૫૪૫	રાગાદ્યુચ્છેદોપાયવિમર્શઃ	૨૫૫૪
ભિક્ષાટનાદિ કાળે પણ આત્મધ્યાન અવ્યાહત	૨૫૪૫	તમામ રાગ અસાર-અશુચિ-અનિત્ય	૨૫૫૪
ક્રિયા જ્ઞાનનો ધ્યાનાડવિચાતિની	૨૫૪૬	રાગ પ્રત્યે પડકાર	૨૫૫૪
અપૂર્વ અનુપ્રેક્ષાના પ્રકાશનમાં ન અટવાઈએ	૨૫૪૬	૨૧૦૦ પ્રકારે નિષેધ પરિણતિ	૨૫૫૪
અપૂર્વ અનુપ્રેક્ષાને અંતઃકરણમાં પરિણમાવીએ	૨૫૪૬	અકશતાધિકસહસ્રદ્વિતયમહગ્ધટિત-	
નિર્વિકલ્પાત્મના લોકોત્તરારાનુપ્રેક્ષાનુવૃત્તિઃ ઇષ્ટા	૨૫૪૭	નિષેધપરિણામાભ્યાસઃ	૨૫૫૫
વિકલ્પદશાને બાળી નાંખો	૨૫૪૭	અભેદોપાસનોપદર્શનમ્	૨૫૫૬
આંતરિક પરિણતિમાં વિધિ-નિષેધને લાગુ પાડીએ .	૨૫૪૭	નવ પ્રકારે અભેદોપાસના	૨૫૫૬
અન્તરઙ્ગવિધિ-નિષેધવિમર્શઃ	૨૫૪૭	જ્ઞેય-જ્ઞાતા વચ્ચે અભેદ	૨૫૫૬
સોળ પ્રકારે નિજસ્વરૂપનો વિચાર	૨૫૪૮	દૃશ્ય-દૃષ્ટા વચ્ચે તાદાત્મ્ય	૨૫૫૬
ષોડશધા નિજસ્વરૂપભાવના	૨૫૪૯	શ્રદ્ધેય-શ્રદ્ધાળુમાં અભિન્નતા	૨૫૫૬
આત્મા = શાશ્વત શાંતિધામ	૨૫૪૯	ઉપાસ્યોપાસકાઽભિન્નતા	૨૫૫૭
આત્મા = સહજસમાધિસદન	૨૫૪૯	પ્રીતીપાત્ર-પ્રીતિકર્તા વચ્ચે ઐક્ય	૨૫૫૭
આત્મા પરમાનંદનો મહાસાગર છે	૨૫૪૯	ઉપાસક જ ઉપાસ્ય	૨૫૫૭
આત્મા વીતરાગવિજ્ઞાનનું નિવાસસ્થાન છે	૨૫૪૯	ધ્યાતા ધ્યેયસ્વરૂપ જ છે	૨૫૫૭
આત્મા અનસ્તચેતનસૂર્યઃ	૨૫૫૦	પોતે જ પોતાને પ્રગટાવે	૨૫૫૭
આત્મા એટલે અનસ્ત ચેતન સૂર્ય	૨૫૫૦	ભૂમિકૌચિત્યેન અભેદોપાસના કર્તવ્યા	૨૫૫૮
આત્મા = અનંતશક્તિનો આશ્રય	૨૫૫૦	પોતાની જ ઉપાસના કર્તવ્ય છે	૨૫૫૮

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
શક્તિને આત્મકેન્દ્રિત કરીએ	૨૫૫૮	તત્ત્વભાસનથી ભાવનાયોગની નિષ્પત્તિ	૨૫૬૧
અન્તરાત્મવશાશુદ્ધિ-વૃદ્ધિવિમર્શ:	૨૫૫૯	ભાવના ભવનાશિની	૨૫૬૧
કિનારે આવેલો જીવ પણ બાહ્ય પ્રવૃત્તિથી		કર્મનાટકે આવરણશક્ત્યાદિકાર્યવિચાર:	૨૫૭૦
તણાઈ જાય	૨૫૫૯	આપણે આપણામાં રહીએ	૨૫૭૦
શાસનપ્રભાવનાદિના નામે બહિર્મુખતા ન પોષવી ..	૨૫૫૯	સંસારનાટક જોવાની કળા શીખીએ	૨૫૭૦
પ્રથમ પ્રદીપ્ત સ્વગૃહં વિધ્યાપયેત્	૨૫૬૦	કર્મનાટકે મિથ્યાત્વાદિકાર્યવિમર્શ:	૨૫૭૧
આપણા આત્મધરને સાચવીએ	૨૫૬૦	મિથ્યાત્વનો ખતરનાક ખેલ	૨૫૭૧
સ્વાત્મૈવ પ્રથમં પ્રતિબોદ્ધવ્ય:	૨૫૬૧	સંસારનાટકમાં કેવળ પુદ્ગલ જ નાચે છે	૨૫૭૧
જાતને ઉપદેશ આપવાની કળા કેળવીએ	૨૫૬૧	કર્મનાટકે ભોક્તૃશક્તિ-સહજમલાદિ-	
સામાયિકની યથાર્થ ઓળખાણ	૨૫૬૧	કાર્યવિમર્શ:	૨૫૭૨
ઉચિતાનુષ્ઠાનં પ્રધાનં કર્મકાયકારણમ્	૨૫૬૨	મિથ્યારતિતન્મયતામાં તાદાત્મ્યબુદ્ધિને છોડીએ	૨૫૭૨
૩૮ પ્રકારના સૂત્રોનો અભ્યાસ કરીએ	૨૫૬૨	નાટકમાં આત્મા ભાગ ભજવે નહિ	૨૫૭૨
સ્વોપકારત્યાગેન પરોપકારકરણં નિષિદ્ધમ્	૨૫૬૩	મૂઢતાસ્વરૂપદ્યોતનમ્	૨૫૭૩
ધાર્મિક દાંભિકતાનો આંચળો ન ઓઢીએ	૨૫૬૩	સંસારનાટકને માત્ર જોનાર સાધક કર્મ ન બાંધે	૨૫૭૩
ક્ષાયિકદશાયાં સર્વોત્કૃષ્ટપરોપકાર-		નાડમૂઢ: લિપ્યતે	૨૫૭૪
સામર્થ્યમ્	૨૫૬૪	શુદ્ધ ચૈતન્યના અખંડ પિંડ ઉપર	
ક્ષાયિકભાવવર્તી સર્વોત્કૃષ્ટ પરોપકાર કરે	૨૫૬૪	દૃષ્ટિને સ્થાયીએ	૨૫૭૪
ગુણવૈરાગ્ય પ્રકૃષ્ટ વૈરાગ્ય	૨૫૬૪	યોગોપયોગકર્મક્ષેત્રવિચાર:	૨૫૭૫
તત્ત્વજ્ઞાનં શુદ્ધદ્રવ્યદૃષ્ટિસમ્પાદકમ્	૨૫૬૫	પ્રવૃત્તિ પણ નિવૃત્તિના રંગે રંગાયેલી હોય	૨૫૭૫
બાહ્ય મૂલ્યાંકન ન કરીએ, ન કરાવીએ	૨૫૬૫	શુદ્ધ પરિણતિનો પ્રાદુર્ભાવ	૨૫૭૫
તત્ત્વજ્ઞાનં પરં હિતમ્	૨૫૬૬	મોહક્ષોભશૂન્ય: શુદ્ધ આત્મપરિણામ:	
ગુણવૈરાગીને મોક્ષકામના પણ ન હોય	૨૫૬૬	= ચારિત્રમ્	૨૫૭૬
વિહિત-નિષિદ્ધયો: અપિ પરમાર્થત:		જેય પ્રત્યે જ્ઞાનને ઉદાસીન બનાવીએ	૨૫૭૬
સમત્વમ્ ઉપાદેયમ્	૨૫૬૭	કર્મતાપકં જ્ઞાનં = તપ:	૨૫૭૭
શુદ્ધ સામાયિકચારિત્રની ઓળખાણ	૨૫૬૭	તાત્ત્વિક તપની ઓળખ	૨૫૭૭
શુભાશુભ રાગાદિમાં સ્વત્વ-મમત્વબુદ્ધિને		ઉપવાસની સાચી ઓળખાણ	૨૫૭૭
ન કરીએ	૨૫૬૭	કષાયાદિશોષણમ્ અતિશયેન આવશ્યકમ્	૨૫૭૮
શુદ્ધાત્મસ્વરૂપં સાધનીયમ્	૨૫૬૮	કદાશ્રહી નયનું અન્ય નય દ્વારા ખંડન	
મોક્ષમાર્ગમાં નિર્મળ ભાવની મુખ્યતા	૨૫૬૮	પણ શાસ્ત્રમાન્ય	૨૫૭૮
શુદ્ધાત્મતત્ત્વની ભાવના કરીએ	૨૫૬૮	કર્મબંધનરહિત આત્માનો સાક્ષાત્કાર	૨૫૭૮
નિર્મલભાવના મોક્ષમાર્ગપ્રાણભૂતા	૨૫૬૯	નિર્મલજ્ઞાનકાર્યપરામર્શ:	૨૫૭૯

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
ધર્મસંન્યાસ નામના પ્રથમ સામર્થ્યયોગને		ગીતાર્થવ્યાખ્યા	૨૫૯૪
મેળવીએ	૨૫૭૯	જ્ઞાનયોગસિદ્ધિ	૨૫૯૪
કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્તિનો અભ્યંતર માર્ગ	૨૫૭૯	‘ગીતાર્થ’ની વ્યાખ્યા	૨૫૯૪
અનાશ્રવયોગ પછી પ્રકૃષ્ટ પરોપકાર	૨૫૭૯	‘ગીતાર્થતા’ ગુણની પ્રવૃદ્ધિ	૨૫૯૪
શુક્લાન્તઃકરણં પ્રાપ્તવ્યમ્	૨૫૮૦	ગુરુહિતશિક્ષયા જ્ઞાનયોગસિદ્ધિ:	૨૫૯૫
યોગસંન્યાસ નામના બીજા સામર્થ્યયોગને		ગુરુહિતશિક્ષાથી જ્ઞાનયોગસિદ્ધિ	૨૫૯૫
મેળવીએ	૨૫૮૦	જિનશાસનતેજોવૃદ્ધિહેતુપદર્શનમ્	૨૫૯૬
ત્રિકાળશુદ્ધ નિજ ચેતન વસ્તુને પ્રગટાવીએ	૨૫૮૦	વર્તમાનકાળમાં ગીતાર્થ દુર્લભ	૨૫૯૬
ચિદ્રત્ને ચિત્તાકાશલય:	૨૫૮૧	યોગ્ય સાધુને દર્શનશાસ્ત્રાભ્યાસ માટે	
શાશ્વત સિદ્ધસુખ સાધીએ	૨૫૮૧	પ્રોત્સાહિત કરીએ	૨૫૯૬
ષોડશશાખોપસંહાર:	૨૫૮૨	સ્વભૂમિકૌચિત્યતઃ પ્રવર્તનમ્ શ્રેયઃ	૨૫૯૭
શાખા - ૧૬ - અનુપ્રેક્ષા	૨૫૮૩	ઉત્તમ ઉદ્યમ શુભભાવસાધ્ય	૨૫૯૭
શાખા - ૧૭ :		મોક્ષમાર્ગમાં બે પ્રકારનો ઉદ્યમ	૨૫૯૭
ગુરુપ્રશ્નપ્રત્યક્ષાસિદ્ધિપ્રકાશનમ્ ૨૫૮૫-૨૬૨૭		તીર્થંકરસમઃ સૂરિઃ	૨૫૯૮
ટૂંકસાર (શાખા - ૧૭)	૨૫૮૬	ગુરુગુણાનુવાદના બાર લાભ	૨૫૯૮
મહોપાધ્યાયશ્રીયશોવિજયગુરુપરમ્પરાપ્રદર્શનમ્	૨૫૮૭	કલ્યાણવિજયોપાધ્યાયગુણોત્કીર્તનમ્	૨૫૯૯
પ્રશસ્તિપ્રારંભ	૨૫૮૭	દેવો પણ ગુણગાન કરે	૨૫૯૯
શ્રીહીરસૂરીશ્વરજીનું લોકોત્તર સૌભાગ્ય	૨૫૮૭	ગુણવૈભવની છ વિશિષ્ટતા	૨૫૯૯
સૂરિમન્ત્રારાધનાતઃ સૌભાગ્યવૃદ્ધિઃ	૨૫૮૮	ગુણવૈભવોપલબ્ધયે યતિતત્ત્વમ્	૨૬૦૦
શાસનસેવા-રક્ષાની ભૂમિકા	૨૫૮૮	નિજસ્વરૂપઅવસ્થાન એ જ મોક્ષ	૨૬૦૦
સંયમજીવનસાફલ્યવિચારઃ	૨૫૮૯	લાભવિજયોપાધ્યાયગુણપ્રશંસા	૨૬૦૧
સિદ્ધિગતિની નવ વિશેષતા	૨૫૮૯	વિદ્વત્સભામાં સિંહ	૨૬૦૧
શાહિસખાયાં વાદજેતા વિજયસેનસૂરિઃ	૨૫૯૦	લાભવિજયજી મહાવૈયાકરણ	૨૬૦૧
શ્રીસેનસૂરિજી મહારાજની પ્રશંસા	૨૫૯૦	લોકપરિચય છોડો, શ્લોકપરિચય કરો	૨૬૦૧
પ્રવચનરક્ષાદિકૃતે પરિશુદ્ધગુણગણાડવશ્યકતા	૨૫૯૧	મહત્ત્વાકાંક્ષા ત્યાજ્યા	૨૬૦૨
આચાર્યપદવી માટેની યોગ્યતા	૨૫૯૧	ભાવમોક્ષને ઝડપથી મેળવીએ	૨૬૦૨
નિઃસ્પૃહો શ્રીવિજયદેવસૂરિઃ	૨૫૯૨	જીતવિજયાદિગુરુપ્રશસ્તિઃ	૨૬૦૩
શ્રીદેવસૂરિજી-સિંહસૂરિજીની સદ્ગુણ સુવાસ	૨૫૯૨	ગુણીજન મહાન	૨૬૦૩
નિઃસ્પૃહતાથી ભણિમા વધે	૨૫૯૩	મહાન બનવાના ઉપાયને જાણીએ	૨૬૦૩
		બાહ્યભાવા ન સ્પૃહણીયાઃ	૨૬૦૪
		વિદ્યાભ્યાસાર્થ કાશીગમનનિર્દેશ:	૨૬૦૫

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
શિષ્યને ભજાવવા ગુરુની સહાય	૨૬૦૫	પ્રસ્તુત ગ્રંથનો મહિમા	૨૬૧૫
શિષ્યયોગ-ક્ષેમાદિકં કાર્યમ્	૨૬૦૬	‘સદ્ગુરુદશા શરણં મમ’ - પરમમન્ત્રઃ	૨૬૧૬
ગુરુસેવાથી સમકિત પ્રગટે	૨૬૦૬	ગુરુદેવ - એક માત્ર આધાર	૨૬૧૬
નયવિજયજી મહારાજ પાસેથી સાત		અવજ્વકયોગેન સત્સહ્ગઃ	૨૬૧૭
હિતશિક્ષા શીખીએ	૨૬૦૬	મંત્રસપ્તપદીનો પ્રભાવ	૨૬૧૭
નયવિજયવિવુદ્ધાદ્ ગ્રાહ્ય ઉપદેશઃ	૨૬૦૭	પુરાતન-નવીનપ્રબન્ધદ્વયસમ્બન્ધપ્રકાશનમ્	૨૬૧૮
મુક્તિસૌલભ્યવિચારઃ	૨૬૦૮	પ્રાચીન અને અર્વાચીન બન્ને પ્રબંધની સંગતિ	૨૬૧૮
અહો આશ્ચર્યમ્ ! અહો સૌભાગ્યમ્ !	૨૬૦૮	‘દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શ’ રચના અંગે	૨૬૧૮
ગુરુસેવાપ્રસાદેન મહાવિદ્યાસિદ્ધિઃ	૨૬૦૯	દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શઃ ન સ્વતન્ત્રો ગ્રન્થઃ	૨૬૧૯
સંપૂર્ણ ગુરુગુણગાન અશક્ય	૨૬૦૯	દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શરચનાબીજદ્યોતનમ્	૨૬૨૦
અખિલાનાં ગુરુગુણાનાં ગાનમ્ અશક્યમ્	૨૬૧૦	અર્વાચીન પ્રબંધની રચનાના	
તાત્ત્વિક ગુરુકૃપાની ઓળખ	૨૬૧૦	બીજનો આવિષ્કાર	૨૬૨૦
સ્વાનુભવદશા શુભશક્તિઃ	૨૬૧૧	શ્રમણસહ્ધપ્રેરણયા નવીનપ્રબન્ધરચના	૨૬૨૧
ગુરુભક્તિની ઓળખ	૨૬૧૧	શાસ્ત્રસંન્યાસધારણે અપિ શાસ્ત્રપ્રવર્તનમ્	૨૬૨૨
ગ્રંથકારત્રીની હિતશિક્ષા	૨૬૧૧	શાસ્ત્રસંન્યાસ છતાં ગુરુપ્રભાવથી ગ્રંથરચના	૨૬૨૨
ગુરુપ્રસાદાનુકૂલતયા વર્તિતવ્યમ્	૨૬૧૨	પદાન્તઃપ્રબન્ધપૂર્ણતા	૨૬૨૩
તાત્ત્વિક ગુરુભક્તિની ઓળખ	૨૬૧૨	ગ્રંથરચના સમયમર્યાદા	૨૬૨૩
તાત્ત્વિક ગુરુભક્તિથી સ્વલ્પ કાળમાં સ્વાનુભૂતિ ...	૨૬૧૨	ગુરુકૃપાનો અનુભવ	૨૬૨૩
સપ્તદશશાસ્ત્રોપસંહારઃ	૨૬૧૩	પરામર્શકર્ણિકાવ્યાખ્યોપસંહારઃ	૨૬૨૪
દ્રવ્યાદિભિઃ કૃતિવિસ્તરઃ	૨૬૧૪	શ્રીજયઘોષસૂરીશ્વરસામ્રાજ્યે વ્યાખ્યાસમાપ્તિઃ	૨૬૨૫
ગ્રંથરચના કલ્પવૃક્ષમંજરી	૨૬૧૪	દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયરાસસ્તબકહસ્તપ્રતલેખકપુષ્પિકા	૨૬૨૬
પ્રાચીન-અર્વાચીન પ્રબંધમાં તફાવત	૨૬૧૪	વિવિધહસ્તપ્રતલેખકપુષ્પિકા	૨૬૨૭
સદ્ગુરુઃ ભવજલધિનૌકા	૨૬૧૫	શાખા - ૧૭ - અનુપ્રેક્ષા	૨૬૨૮

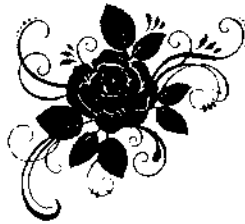

*** કયા પરિશિષ્ટમાં શું નિહાળશો ?..... પૃષ્ઠ**

પરિશિષ્ટ-૧	દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયના રાસની ૨૮૫ ગાથાઓનો અકારાદિકમથી નિર્દેશ	૨૬૩૧
પરિશિષ્ટ-૨	દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયના રાસ + ટબામાં આવેલા સંદર્ભગ્રંથોની અકારાદિકમથી સૂચિ	૨૬૩૬
પરિશિષ્ટ-૩	દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયરાસના ટબામાં આવેલા સાક્ષીપાઠોની અકારાદિકમથી સૂચિ	૨૬૩૮
પરિશિષ્ટ-૪	દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયના રાસ + ટબામાં આવેલા ૩૮ વિશેષનામોની અકારાદિકમથી યાદી	૨૬૪૧
પરિશિષ્ટ-૫	રાસ-ટબાના અઘરા દેશી શબ્દોના અર્થઘટન માટે ઉપયોગમાં લીધેલા ગ્રંથોની યાદી	૨૬૪૨
પરિશિષ્ટ-૬	દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શના ૨૮૯ શ્લોકોનો અકારાદિકમથી નિર્દેશ	૨૬૪૫
પરિશિષ્ટ-૭	દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શકર્ણિકામાં આવેલા સંદર્ભગ્રંથોની અકારાદિકમથી યાદી	૨૬૫૦
પરિશિષ્ટ-૮	દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શકર્ણિકામાં આવેલા ગ્રંથકારના નામોની અકારાદિકમથી યાદી	૨૬૭૭
પરિશિષ્ટ-૯	દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શકર્ણિકામાં રહેલા ૧૮૫ ન્યાયોની અકારાદિકમથી યાદી	૨૬૮૭
પરિશિષ્ટ-૧૦	દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શકર્ણિકામાં આપેલા વિશેષ નામોની યાદી	૨૬૯૨
પરિશિષ્ટ-૧૧	દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શકર્ણિકામાં આપેલા નગર-તીર્થ આદિ નામોની અકારાદિકમથી યાદી	૨૬૯૪

*** કયા પરિશિષ્ટમાં શું નિહાળશો ?..... પૃષ્ઠ**

પરિશિષ્ટ-૧૨	દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શકર્ણિકામાં આવેલા સાક્ષીપાઠોની અકારાદિકમથી યાદી	૨૬૧૫
પરિશિષ્ટ-૧૩	દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શકર્ણિકામાં આવેલા વિષયોની અકારાદિકમથી યાદી	૨૭૫૫
પરિશિષ્ટ-૧૪	દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શકર્ણિકામાં આવેલા ૬૩૦ જેટલા દંષ્ટાંતોની અકારાદિકમથી સૂચિ	૨૭૮૯
પરિશિષ્ટ-૧૫	દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શકર્ણિકામાં તથા કર્ણિકાસુવાસમાં આપેલા કોઠાઓની સૂચિ	૨૮૦૩
પરિશિષ્ટ-૧૬	‘દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શકર્ણિકાસુવાસ’માં આપેલા ગુજરાતી-હિન્દી અવતરણોની સૂચિ	૨૮૧૬
પરિશિષ્ટ-૧૭	દરેક શાખાના અંતે આપેલ અનુપ્રેક્ષાના ઉત્તરપત્ર	૨૮૧૭
પરિશિષ્ટ-૧૮	‘દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનો રાસ’ - ભાગ ૧ થી ૭ ની પૃષ્ઠસૂચિ	૨૮૩૪

દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનો રાસ

ટાળ-૧૭

દ્રવ્યાનુયોગપરમર્શઃ શાસ્ત્રા-૧૬

દ્રવ્યાનુયોગપરિજ્ઞાનપ્રાધાન્યમ્

शाखा - १६ : द्रव्यानुयोगपरिज्ञानप्राधान्यम्

लोकभाषाभाषेक्षचर्चनायां हेतुः (१६/१)

शास्त्रपाठकानां भूचनानि (१६/२)

द्रव्यानुयोगवाणीप्रशंसा (१६/३)

द्रव्यानुयोगवाणीप्रभावप्रदर्शनम् (१६/४)

द्रव्यानुयोगाऽभ्यासस्य लाभः (१६/५)

'समापत्ति'विचारः (१६/५)

समापत्तेः फलम् (१६/६)

स्खललक्षणम् (१६/७)

भञ्जनानां गुणग्राहकता (१६/७)

ग्रन्थनिष्कर्षः (१६/७)

- ✦ भवानुभूतिमार्गः
- ✦ मार्गाभिमुख्यदशाप्रादुर्भावः
- ✦ मित्रा-तारादृष्टिविमर्शः
- ✦ बलादृष्टिपरामर्शः
- ✦ मार्गानुभावितालाभविचारः
- ✦ सम्यग्दर्शनलाभप्रक्रियाप्रदर्शनम्
- ✦ दीप्रादृष्टिप्रकर्षः
- ✦ स्थिरा-कान्तादृष्टिमीमांसा
- ✦ योगपूर्वमेवापराकाष्ठ
- ✦ इन्द्रियवञ्चनम्
- ✦ प्रभादृष्टिप्रवेशः
- ✦ ज्ञानपरिपाकाऽसङ्गानुष्ठानप्राप्तिः
- ✦ परादृष्टिप्रज्ञापना
- ✦ अनन्तश्रमणलिङ्गनिष्फलताबीजघोटनम्
- ✦ ग्रन्थभेदगोचरः अन्तरङ्गोद्यमः
- ✦ ग्रन्थभेदेहेतुलाब्धिपञ्चकनिरूपणम्
- ✦ आन्तरिकविधि-निषेधनिर्देशः
- ✦ निषेधपरिणतिप्रकारः २१००
- ✦ भवनाटकनिरूपणपद्धतिः
- ✦ केवलज्ञानलाभप्रज्ञापना

❖ દંકસાર ❖

: શાખા - ૧૬ :

અહીં ગ્રંથરચનાનું પ્રયોજન જણાવેલ છે.

આ ગ્રંથ આત્માર્થી જીવોના કલ્યાણ માટે પ્રાકૃતભાષામાં = લોકભાષામાં રચાયો છે. અહીં પ્રાકૃતની વ્યુત્પત્તિ જણાવાયેલ છે. આ ગ્રંથ સમકિતીને અત્યંત આનંદ આપનાર છે. (૧૬/૧)

આ ગ્રંથ ભણવાની યોગ્યતા ગંભીરપ્રકૃતિવાળા જીવોની છે. તુચ્છ જીવો આ ગ્રંથ ભણવાને લાયક નથી. 'યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય' ગ્રંથના સંવાદ સાથે આ વાત જણાવેલી હોવાથી તેનું વજન ઘણું વધી જાય છે. માટે આપણે આપણી પ્રકૃતિ છીછરી હોય તો ગંભીર બનાવવી. ક્ષુદ્રતા વગેરે ભવાભિનંદી જીવના લક્ષણો દૂર કરવા પ્રયત્નશીલ રહેવું. (૧૬/૨)

જિનેશ્વરની આ વાણી તત્ત્વની ખાણ છે. શુભમતિને જન્માવે છે. દુર્મતિને કાપે છે. માટે તે સર્વ પ્રકારે આદરવી. પ્રસ્તુત વ્યાખ્યાને 'બ્રહ્માણી' કહીને નવાજવામાં આવેલી છે તે એક મહત્ત્વપૂર્ણ બાબત છે. 'બ્રહ્માણી'નું રહસ્યોદ્ઘાટન મનનીય છે. (૧૬/૩)

અત્યંત રસાળ એવી આ દ્રવ્યાનુયોગની વાણીને જણાવનારા તીર્થંકરોને દેવો પણ વંદન કરે છે. આમ દ્રવ્યાનુયોગ અત્યંત આદરણીય છે. (૧૬/૪)

કેવળીને પ્રત્યક્ષ એવો દ્રવ્યાનુયોગ અહીં વર્ણવાયો છે. આમ દ્રવ્યાનુયોગની વાત કરવા દ્વારા કેવળીની અને તેમની દેશનાની પણ સ્તુતિ કરવામાં આવેલી છે. અહીં દ્રવ્યાનુયોગવિચારણા દ્વારા સમાપત્તિપ્રાપ્તિની જે વાત કરી છે, તે હૃદયંગમ છે. હેતુ-સ્વરૂપ-ફલમુખે સમાપત્તિને વર્ણવેલ છે. સમાપત્તિના પ્રસંગને પામીને વિવિધ દર્શનોમાં પ્રસિદ્ધ ચાર પ્રકારના ધ્યાનમાર્ગ દર્શાવેલ છે. સમાપત્તિને લાવનારી ભાવનાને જણાવી છે. દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયથી અરિહંતની પોતાનામાં ભાવના કરવાથી વચનાનુષ્ઠાન, તેનાથી ધ્યાન, તેના દ્વારા સમાપત્તિ, તેના વડે ક્ષપકક્ષેણિ, તેનાથી ઘાતિકર્મક્ષય, તેનાથી કેવલજ્ઞાન મળે છે. આમ દ્રવ્યાનુયોગ કેવલજ્ઞાનનું મૂળ છે. (૧૬/૫)

આમ દ્રવ્યાનુયોગની પ્રાપ્તિથી જીવ પાપની શ્રેણિને તોડે છે. અંતરંગ પુરુષાર્થથી ગુણશ્રેણિ ઉપર ચડે છે. અંતે ક્ષાયિક ગુણોને પ્રાપ્ત કરે છે. (૧૬/૬)

અહીં દુર્જનલક્ષણ શ્લેષઅલંકારથી જણાવેલ છે, તે ખૂબ જ રોચક બનેલ છે. તથા અંતમાં આધ્યાત્મિક ઉપનયમાં ગ્રંથના નિષ્કર્ષરૂપે નિગોદથી નિર્વાણ સુધીની જીવની આધ્યાત્મિક વિકાસયાત્રાનું વર્ણન કરેલ છે. અનંતકાળથી જીવની રખડપટ્ટીના કારણો, વિવિધ યોગદૃષ્ટિ તથા ગુણસ્થાનકોમાં જીવનું આંતરિક માળખું, માર્ગાભિમુખ-માર્ગપતિત-માર્ગાનુસારી દશાનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ, ૫ પ્રકારની લબ્ધિ, ભેદજ્ઞાન, ગ્રંથિભેદ દ્વારા નિર્વિકલ્પ સ્વાનુભૂતિ સ્વરૂપ સમ્યગ્દર્શનની મહત્તા, તેની પ્રાપ્તિમાં આવતા વિઘ્નો, સમ્યગ્દર્શનની દુર્લભતા, તેમજ તેની ઉપલબ્ધિ માટેના વિવિધ ઉપાયોનું રોચક વર્ણન, સ્વરૂપલીનતા દ્વારા મુનિદશાનું પ્રાકટ્ય તથા સ્વ-પરગીતાર્થ બની અનેક ભવ્યાત્માઓમાં શાસનનો વિનિયોગ યાવત્ સિદ્ધદશા સુધીનો આંતરિક મોક્ષમાર્ગ ચિત્રિત કરેલ છે. (૧૬/૭)

ઢાળ - ૧૬

(સમરવી સમરથ શારદા ય વર દાયક દેવી - એ દેશી)

હિવે શિષ્ય પ્રશ્ન કરઈ છઈ જે “હે સ્વામિ ! એહવો જ્ઞાનમાર્ગ દૃઢ્યો, તો પ્રાકૃત વાણીઈં કિમ ગ્રન્થ કીધો ?” ગુરુ કહે છે પ્રશ્નોત્તર પ્રત્યે -

આતમ અર્થિનઈ અર્થિ♦ પ્રાકૃત વાણી,
ઈમ એ *મઈ કીધી હિયડઈ ઉલટ આણી;
મિથ્યાદૃષ્ટિનઈ એહમાં મતિ મૂંઝાણી,
સમ્યગ્દૃષ્ટિનઈ લાગઈ* સાકરવાણી ॥૧૬/૧॥ (૨૬૭)

આત્માર્થી જે પ્રાણી જ્ઞાનરુચિ, અત એવ મોક્ષાર્થિને અર્થિ = અર્થે, (ઈમ) એ મેં પ્રાકૃત વાણીઈં

• દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શઃ •

શાખા - ૧૬ (આર્યાચ્છન્દઃ)

નનુ એતાવતા પ્રયત્નેન એતાદૃશો જ્ઞાનમાર્ગો દૃઢીકૃતો ભવદ્ભિઃ તર્હિ પ્રાકૃતગિરા ગ્રન્થઃ કૃતઃ કૃતઃ ? કિં ભવતાં સંસ્કૃતભાષયા ગ્રન્થરચનાસામર્થ્યં નાસ્તિ ? ઇત્યાશંકાયામાહ - ‘આત્મે’તિ ।

આત્માર્થિકૃતે પ્રાકૃતગિરા પ્રબન્ધોઽયં કૃત ઉત્સાહાત્ ।

મિથ્યાદૃષ્ટિમતિરત્ર મૂઢેતરસ્ય સિતાતુલ્યા ॥૧૬/૧॥

• દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શકર્ણિકા •

પ્રકૃતે દળ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ - આત્માર્થિકૃતે પ્રાકૃતગિરા અયં પ્રબન્ધઃ ઉત્સાહાત્ કૃતઃ । અત્ર મિથ્યાદૃષ્ટિમતિઃ મૂઢા, ઇતરસ્ય સિતાતુલ્યા ॥૧૬/૧॥

આત્માર્થિકૃતે = આત્માનુભવજ્ઞાનરુચિશાલિ-સંસ્કૃતાનભિજ્ઞમુમુક્ષુહિતાય અયં પ્રબન્ધઃ પ્રાકૃતગિરા

* દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શકર્ણિકા સુવાસ *

:- ‘આવા પ્રકારનો જ્ઞાનમાર્ગ આપે આટલા પ્રયાસથી દૃઢ કર્યો તો પ્રાકૃત ભાષામાં આ ગ્રંથની રચના શા માટે કરી ? શું સંસ્કૃત ભાષામાં ગ્રંથરચના કરવાનું સામર્થ્ય આપનામાં નથી કે જેથી પ્રાકૃત ભાષામાં આ ગ્રંથની રચના કરી ? આ શંકાના સમાધાન માટે ગ્રંથકારશ્રી જણાવે છે કે :-

✠ લોકભાષામાં રચનાનું પ્રયોજન ✠

:- આત્માર્થી જીવ માટે પ્રાકૃત ભાષામાં આ પ્રબંધ ઉત્સાહથી રચેલો છે. આમાં મિથ્યાદૃષ્ટિની મતિ મૂઢ થઈ જાય છે. જ્યારે સમ્યગ્દૃષ્ટિને તો આ વાણી સાકર જેવી મીઠી લાગે છે. (૧૬/૧)

:- આત્માનો અનુભવ કરવા માટે મુમુક્ષુ જીવ અભિરુચિ ધરાવતો હોય છે. આત્મવિષયક અનુભવજ્ઞાનની રુચિ ધરાવનાર એવા મુમુક્ષુને પરમાર્થથી આત્માર્થી તરીકે જાણવા. તેવા જે આત્માર્થી જીવો સંસ્કૃત ભાષાના અજાણ છે તેઓના હિત માટે હૈયામાં અત્યંત ઉત્સાહ લાવીને ‘દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનો

♦ કો.(૨)માં ‘અર્થે’ પાઠ. * કો.(૮)+સિ.માં ‘મિ’ પાઠ. ✠ પુસ્તકોમાં ‘લાગે’ પાઠ. આ.(૧)+કો.(૭)+લા.(૨)નો પાઠ લીધો છે.

રચના (હિયડઈ ઉલટ આણી) કીધી છઈ, સમ્યગ્ પ્રકારે બોધાર્થે યતઃ કાવ્યં —

ગીર્વાણભાષાસુ વિશેષબુદ્ધિસ્તથાપિ ભાષારસલમ્પટોઽહમ્।

યથા સુરાણામમૃતં પ્રધાનં દિવ્યાઙ્ગનાનામધરાસવે રુચિઃ ।। પુનરપિ —

બાલ-સ્ત્રી-મન્દ-મૂર્ખાણાં નૃણાં ચારિત્રકાઙ્ક્ષણામ્। અનુગ્રહાર્થં તત્ત્વજ્ઞૈઃ સિદ્ધાન્તઃ પ્રાકૃતઃ કૃતઃ ।। ()

= મારુગુર્જરભાષયા ઉત્સાહાત્ = ચિત્તોત્સાહતઃ કૃતઃ।

યે મુમુક્ષવો જ્ઞાનરુચિશાલિનોઽપિ સંસ્કૃતભાષાનભિજ્ઞાઃ તેષાં સમ્યક્પ્રકારેણ આન્તરિકમોક્ષ-
માર્ગબોધાયાઽત્ર પ્રાકૃતભાષાપ્રથનવિનિયોગસ્ય યુજ્યમાનત્વાત્, અસ્માકં સંસ્કૃતભાષયા પ્રચ્છન્નચનાસામર્થ્યે
સત્યપિ પ્રાકૃતભાષારસાઽઽસ્વાદલમ્પટત્વાચ્ચ, યતઃ કાવ્યં “ગીર્વાણભાષાસુ વિશેષબુદ્ધિસ્તથાપિ
ભાષારસલમ્પટોઽહમ્। યથા સુરાણામમૃતં પ્રધાનં દિવ્યાઙ્ગનાનામધરાસવે રુચિઃ ।।” () ઇતિ। કિઞ્ચ,
“બાલ-સ્ત્રી-મન્દ-મૂર્ખાણાં નૃણાં ચારિત્રકાઙ્ક્ષણામ્। અનુગ્રહાર્થં તત્ત્વજ્ઞૈઃ સિદ્ધાન્તઃ પ્રાકૃતઃ કૃતઃ ।।” (દ.વૈ.અ.૩/
નિ.૭૮૨ હા.વૃ.પૃ.૧૦૨, વિ.આ.ભા. ૧૪૬૬ મલ.વૃ., સિ.દ્વા.૧/૧૮, સૂ.૪૨/૭, ધ.વિ.૨/૧૧ વૃ., ધ.સ.૧/૬૫
વૃ.પૃ.૩૭૮, શ્રા.જી.૫૭ વૃ., કુ.દે.૧૪૯, કુ.પ્ર.૫૧૦, આ.દિ.ભાગ-૧ પૃ.૪૩, ત.નિ.પ્રા.પૃ.૪૧૩) ઇતિ
દશવૈકાલિકહારિભદ્રીવૃત્તિ-વિશેષાવશ્યકભાષ્યમલધારવૃત્તિ-સિદ્ધસેનીયદ્વાત્રિશિકાવૃત્તિ-સૂક્તમુક્તાવલી-ધર્મબિન્દુવૃત્તિ
-ધર્મસંગ્રહવૃત્તિ-શ્રાદ્ધજીતકલ્પવૃત્તિ-કુમારપાલદેવચરિત-કુમારપાલપ્રબોધપ્રબન્ધાઽઽચારદિનકર-તત્ત્વનિર્ણય-
રાસ’ નામનો પ્રસ્તુત પ્રબંધ પ્રાકૃત ભાષામાં = મારુગુર્જર ભાષામાં = અપભ્રંશ ભાષામાં રચેલ છે.

❀ પ્રાકૃત ભાષા ઉપકારક ❀

(વે.) જે મુમુક્ષુઓ જ્ઞાનની રુચિ ધરાવતા હોવા છતાં પણ સંસ્કૃત ભાષાના જણકાર ન હોય તે
મુમુક્ષુઓને સમ્યગ્ પ્રકારે જ્ઞાનમય આંતરિક મોક્ષમાર્ગનો બોધ થાય તે માટે અહીં પ્રાકૃત ભાષામાં જ્ઞાનયોગની
મહત્તાને દર્શાવનાર બાબતોને ગૂંથી લેવામાં પોતાની જાતને જોડવાની પ્રવૃત્તિ કરવી તે ગ્રંથકારશ્રી માટે
યુક્તિસંગત જ છે. જો સંસ્કૃત ભાષામાં જ આ ગ્રંથની રચના કરવામાં આવે તો સંસ્કૃત ભાષાના અનભિજ્ઞ
એવા મુમુક્ષુઓ ઉપર ઉપકાર થઈ ન શકે. તેથી પ્રાકૃત ભાષામાં ગ્રંથરચનાનો અમારો (મહોપાધ્યાયજીનો)
પ્રયાસ વ્યાજબી છે. વળી, સંસ્કૃત ભાષામાં ગ્રંથરચના કરવાનું સામર્થ્ય અમારામાં હોવા છતાં પણ અમને
પ્રાકૃત ભાષાના રસાસ્વાદની વિશેષ પ્રકારની રુચિ રહેલી છે. અહીં સંવાદ આપનારી આ ઉક્તિ ખ્યાલમાં
રાખવી કે ‘ગીર્વાણ ભાષામાં = સંસ્કૃત ભાષામાં કાવ્યને રચવાની વિશેષ બુદ્ધિ હોવા છતાં પણ લોકભાષાના
રસાસ્વાદમાં હું લંપટ છું. જેમ દેવતાઓને અમૃતનો રસાસ્વાદ કરવો એ જ મુખ્ય છે. છતાં આ દિવ્ય
અપ્સરાઓના અધરાસવમાં = ઓજ્ઞપાનમાં તેઓને વિશેષ રુચિ હોય છે.’ વળી, દશવૈકાલિકહારિભદ્રી
વૃત્તિ, વિશેષાવશ્યકભાષ્યમલધારવ્યાખ્યા, સિદ્ધસેનીય દ્વાત્રિશિકાની કિરણાવલી વ્યાખ્યા, સૂક્તમુક્તાવલી,
ધર્મબિન્દુવૃત્તિ, ધર્મસંગ્રહવૃત્તિ, શ્રાદ્ધજીતકલ્પવૃત્તિ, કુમારપાલદેવચરિત, કુમારપાલપ્રબોધપ્રબંધ, આચારદિનકર,
તત્ત્વનિર્ણયપ્રાસાદ વગેરેમાં ઉદ્ધૃત કરેલ શ્લોકમાં પણ જણાવેલ છે કે ‘ચારિત્રનો સ્વીકાર કરવાની ઈચ્છાવાળા
જે મનુષ્યો નાની ઉંમરના હોય, સ્ત્રી હોય, મંદબુદ્ધિવાળા હોય કે મૂર્ખ (= અજ્ઞાની) હોય - તેવા જીવો
ઉપર ઉપકાર કરવા માટે તત્ત્વવેત્તા પુરુષોએ પ્રાકૃત ભાષામાં સિદ્ધાન્તગ્રંથની = આગમની રચના કરેલ
છે.’ ક્યાંક ‘મંદ’ ના સ્થાને ‘મૂઢ’ તથા ક્યાંક ‘વૃદ્ધ’ - આવો પાઠ તથા ‘અનુગ્રહાર્થ’ ના સ્થાને ‘ઉચ્ચારણાય’

પ્રકૃતિઃ સંસ્કૃતમ્, તસ્માદ્ ભવમ્ = પ્રાકૃતમ્ ઇતિ વ્યુત્પત્તિઃ।

પ્રાસાદાદિષુ ઉદ્ભૂતોઽયં શ્લોકઃ। ક્વચિદ્ ‘મન્દે’ત્યત્ર ‘મૂઢે’તિ, ક્વચિચ્ચ ‘વૃદ્ધે’તિ। ક્વચિદ્ ‘અનુગ્રહાર્થમિ’ત્યત્ર ચ ‘ઉચ્ચારણાય’ ઇતિ વર્તતે।¹ “સર્વેસડગુગહઢ્વા ઇતરં થી-બાલ-વુઢ્ઢાદી” (પ.ક.ભા.૧૧૫૯) ઇતિ પઞ્ચકલ્પભાષ્યે। ‘ઇતરં = પ્રાકૃતમ્’। દશવૈકાલિકનિર્યુક્તિહારિભદ્રીવૃત્તૌ અપિ “પ્રાકૃતનિબન્ધોઽપિ બાલાદિસાધારણઃ” (વ.વૈ.૩/નિ.૧૮૨ વૃ.પૃ.૧૦૨) ઇત્યુક્તમ્।

પ્રકૃતિઃ = સંસ્કૃતમ્, તતો ભવં = પ્રાકૃતમિતિ વ્યુત્પત્ત્યા અપભ્રંશભાષાસ્થાનીયાયાઃ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયરાસસત્કાયાઃ મારુગુર્જરભાષાયા અપિ પ્રાકૃતત્વોક્તિઃ સઙ્ગચ્છતે। બૃહત્કલ્પભાષ્યવૃત્તૌ તુ “પ્રકૃતૌ ભવં = પ્રાકૃતં = સ્વભાવસિદ્ધમિત્યર્થઃ” (વૃ.ક.ભા.૨ વૃ.) ઇત્યુક્તમ્। તતોઽપ્યત્ર પ્રાકૃતત્વં નિરાબાધમ્।

તદુક્તં સ્થાનાઙ્ગસૂત્રે સપ્તમે સ્થાનકે² “સવ્કયા પાગતા ચેવ દુહા ભણિતીઓ અહિયા। સરમંડલમ્મિ ગિજ્જંતે પસત્થા ઇસિભાસિતા।।” (સ્થા.સૂ.૭/૬૩૯ પૃ.૪૩૦) ઇતિ। અનુયોગદ્વારસૂત્રેઽપિ³ “સવ્કયા પાયયા ચેવ ભણિઈઓ હોંતિ દુણિ ઉ। સરમંડલમ્મિ ગિજ્જંતે પસત્થા ઇસિભાસિયા।।” (અનુ.દ્વા.સૂ.૨૬૦ ગાથા-૫૩/ પૃ.૧૮૧) ઇત્યુક્તમ્। વર્ધમાનસૂરિભિઃ આચારદિનકરે વિજયાનન્દસૂરિભિઃચ તત્ત્વનિર્ણયપ્રાસાદે અવતરણરૂપેણ⁴ “મુત્તૂણ દિઢિવાયં કાલિય-ઉક્કાલિયંગસિદ્ધંતં। થી-બાલવાયળત્થં પાયયમુઢયં જિળવરેહિં।।” (આ.વિ. ભાગ-૧, પૃ.૪૩ + ત.નિ.પ્રા.પૃ.૪૧૨) ઇતિ યદુક્તં તદપ્યત્ર સ્મર્તવ્યમ્। કુટ્ટનીમતરસદીપિકાવ્યાખ્યાયાં “સંસ્કૃતાત્ આવો પાઠ મળે છે. પંચકલ્પભાષ્યમાં પણ જણાવેલ છે કે ‘સ્ત્રી, બાલ, વૃદ્ધ વગેરે તમામ ઉપર અનુગ્રહ કરવા માટે આગમમાં પ્રાકૃત ભાષા છે.’ દશવૈકાલિકનિર્યુક્તિવૃત્તિમાં શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ પણ જણાવેલ છે કે ‘પ્રાકૃતનિબંધ બાલ-સ્ત્રી વગેરેને પણ ઉપયોગમાં આવે છે.’ આ વાતને અહીં યાદ કરવી.

(પ્રકૃ.) ‘પ્રકૃતિ’ એટલે સંસ્કૃત. તેમાંથી જે ભાષા ઉત્પન્ન થયેલ હોય તેને પ્રાકૃત ભાષા કહેવાય. આવી વ્યુત્પત્તિ મુજબ પ્રસ્તુત મારુગુર્જર ભાષાને કે અપભ્રંશ ભાષાને પણ પ્રાકૃત ભાષા કહેવી સંગત છે. બૃહત્કલ્પભાષ્યવૃત્તિમાં તો એમ કહેલ છે કે ‘પ્રકૃતિમાં ઉત્પન્ન થાય તે પ્રાકૃત. મતલબ કે સ્વભાવસિદ્ધ ભાષા = પ્રાકૃત.’ આ મુજબ અપભ્રંશ ભાષાને પણ પ્રાકૃત કહેવાય.

❀ પ્રાકૃત-અપભ્રંશભાષા વધુ મધુર ❀

(તદુ.) સ્થાનાંગસૂત્રમાં પણ જણાવેલ છે કે “સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત - એમ બે પ્રકારે જ ભાષા કહેવાયેલ છે. ષડ્જ, ઋષભ, ગાંધાર વગેરે સ્વરસમૂહ ગવાતો હોય ત્યારે ઋષિઓએ બોલેલી (= પ્રાકૃત) ભાષા સુંદર કહેવાયેલ છે.” અનુયોગદ્વારસૂત્રમાં પણ આ જ વાત જણાવવામાં આવેલ છે. શ્રીવર્ધમાનસૂરિ મહારાજે આચારદિનકર ગ્રંથમાં તથા વિજયાનન્દસૂરિજીએ (આત્મારામજી મહારાજે) તત્ત્વનિર્ણયપ્રાસાદમાં ઉદ્ભૂત સ્વરૂપે એક ગાથા જણાવેલ છે. તે પણ અહીં સ્મર્તવ્ય છે. તેનો અર્થ એ છે કે “સ્ત્રી-બાલ જીવોને ભણાવવા માટે, દૃષ્ટિવાદને છોડીને, કાલિક અંગશાસ્ત્રોને અને ઉત્કાલિક

1. સર્વેષામનુગ્રહાર્થમ્ ઇતરત્ સ્ત્રી-બાલ-વૃદ્ધાદીનામ્। 2. સંસ્કૃતા પ્રાકૃતા ચૈવ દ્વિધા ભણિતિઃ આખ્યાતા। સ્વરમણ્ડલે ગીયમાને પ્રશસ્તા ઋષિભાષિતા।। 3. સંસ્કૃતા પ્રાકૃતા ચૈવ ભણિતી ભવતઃ દ્વે તુ। સ્વરમણ્ડલે ગીયમાને પ્રશસ્તા ઋષિભાષિતા।।

4. મુક્ત્વા દૃષ્ટિવાદં કાલિકોત્કાલિકાઙ્ગસિદ્ધાન્તમ્। સ્ત્રી-બાલવાચનાર્થં પ્રાકૃતમુદિતં જિનવરેઃ।।

મિથ્યાત્વી તે અજ્ઞાની પ્રાણી, (મિથ્યાદૃષ્ટિર્નઈ એહમાં મતિ મૂંઝાણી.)

પ્રાકૃતં મિષ્ટમ્, તતોઽપભ્રંશભાષણમ્” (કુ.મ.વ્યા.૫૧૬) ઇત્યાદિરુપેણોદ્ધૃતં પદ્યમપ્યત્રાઽનુસન્ધેયમ્।

एतेन संस्कृताऽन्यभाषायाः शक्तिशून्यत्वेन काव्यकायत्वमसङ्गतमिति निराकृतम्, प्राकृतादेः शिष्टैः अविगानेन बहुशः प्रयोगात्, अस्खलद्वत्तितः अर्थबोधकत्वाच्च।

પ્રકૃતે “સંસ્કૃતં પ્રાકૃતં તસ્યાઽપભ્રંશો ભૂતભાષિતમ્। ઇતિ - ભાષાશ્ચતસ્રોઽપિ યાન્તિ કાવ્યસ્ય કાયતામ્।।” (વા.અ.૨/૭) ઇતિ વાગ્મટાઽલંકારોક્તિરપિ સ્મર્તવ્યા। કાવ્યાદર્શો દણ્ડિના અપિ “તદેતદ્ વાઙ્મયં ભૂયઃ સંસ્કૃતં પ્રાકૃતં તથા। અપભ્રંશશ્ચ મિશ્રં ચેત્યાહુરાર્યાશ્ચતુર્વિધમ્।।” (કા.દ.૭/૩૨) ઇત્યુક્ત્યા પ્રાકૃતભાષાયાઃ કાવ્યાઙ્ગત્વમ્ અઙ્ગીકૃતમ્। ઇહ પ્રાકૃતાઽપિ સંસ્કૃતભવ-તત્સમ-દેશીપ્રભૃતિરૂપા જ્ઞેયા। તદુક્તં કાવ્યાદર્શો એવ “તદ્ભવસ્તત્સમો દેશીત્યનેકશઃ પ્રાકૃતક્રમઃ” (કા.દ.૭/૩૩) ઇતિ। યદ્વા “શાસ્ત્રેષુ સંસ્કૃતાદન્યદપભ્રંશતયોદિતમ્” (કા.દ.૭/૩૬) ઇતિ કાવ્યાદર્શવિચનાનુસારેણ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયરાસસ્તબકભાષા અપભ્રંશતયા બોધ્યા। તથાપિ પ્રાકૃતત્વં તત્રાઽવ્યાહતમેવ, તસ્યાઃ પ્રાકૃતભાષાપ્રકારત્વાત્। તદુક્તં આગમ સિદ્ધાન્તોને જિનેશ્વર ભગવંતોએ પ્રાકૃત ભાષામાં બોલેલ છે.” કુટ્ટીનીમતની રસદીપિકા વ્યાખ્યામાં એક પદ્ય ઉદ્ધૃત કરેલ છે. તેમાં પણ જણાવેલ છે કે ‘સંસ્કૃત કરતાં પ્રાકૃત ભાષા મધુર છે. તેના કરતાં પણ અપભ્રંશભાષા વધારે મધુર છે.’ આ ઉક્તિઓ અહીં ખ્યાલમાં રાખવા યોગ્ય છે.

❖ પ્રાકૃત ભાષામાં પણ શક્તિ છે ❖

(एते.) ‘संस्कृत सिवायनी भाषामां अर्थबोधक शक्ति ज नथी. तेथी ते काव्यनुं अंग बनी न शके’ - आवी शंकांनुं उपरोक्त प्रतिपादनथी ज निराकरण थई जाय छे. कारण के संस्कृत सिवायनी प्राकृत वगेरे भाषाओनो प्रयोग अनेक स्थणे शिष्ट पुरुषो निःसंकोचपक्षे करे छे. वणी, श्रोताओने પણ प्राकृत વગેરે ભાષાને સાંભળવાથી વિના ખચકાટે સડસડાટ, લક્ષણા કર્યા વિના જ, સીધે સીધો અભાષિત અર્થનો બોધ થાય જ છે. તેથી સંસ્કૃતભિન્ન ભાષામાં પણ અનાયાસે શક્તિ સિદ્ધ થાય છે.

❖ વાગ્મટાલંકાર + કાવ્યાદર્શનો સંવાદ ❖

(प्रकृ.) अही श्रीवाग्मटे बनावेल वाग्मटालंकारनो ऐक श्लोक પણ याद करवो. त्यां जणावेल छे के ‘(१) संस्कृत, (२) प्राकृत, (३) प्राकृतनी अपभ्रंश भाषा अने (४) भूतभाषित (पैशाचिकी भाषा) - आ थारेय भाषाओ काव्यनुं अंग बने छे.’ कव्यादर्शमां दंडी कविअे પણ જણાવેલ છે કે ‘વળી, તે આ વાક્યને (ગદ્ય-પદ્ય-મિશ્ર વાણીસ્વરૂપ સમગ્ર કાવ્યશરીરને) શિષ્ટોએ (૧) સંસ્કૃત, (૨) પ્રાકૃત, (૩) અપભ્રંશ તથા (૪) મિશ્ર - આમ ચાર પ્રકારે જણાવેલ છે.’ મતલબ કે પ્રાકૃત ભાષા પણ કાવ્યદેહરૂપે દંડી કવિને માન્ય છે. પ્રસ્તુત દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયરાસ-સ્તબકમાં પ્રાકૃત ભાષા પણ સંસ્કૃતઉદ્ભવ, સંસ્કૃતસમ તથા દેશી વગેરે સ્વરૂપે જાણવી. કાવ્યાદર્શમાં જ દંડીએ જણાવેલ છે કે ‘તદ્ભવ = સંસ્કૃતથી ઉત્પન્ન, તત્સમ = સંસ્કૃત સમાન, દેશી - આમ અનેકભેદે પ્રાકૃત ભાષાના પ્રકાર હોય છે.’ અથવા એમ પણ કહી શકાય કે રાસ + ટબાની ભાષા અપભ્રંશભાષા છે. કારણ કે કાવ્યાદર્શમાં જ જણાવેલ છે કે ‘શાસ્ત્રોમાં સંસ્કૃતથી ભિન્ન જે ભાષા છે, તે અપભ્રંશ તરીકે કહેવાયેલ છે.’ મતલબ કે પ્રાકૃતમાં કે અપભ્રંશ ભાષામાં ગ્રંથરચના કરવામાં દોષ નથી. છતાં અપભ્રંશ ભાષામાં પ્રાકૃતત્વ તો અભાષિતપણે રહે જ છે. કેમ કે તે

સમકિત દૃષ્ટિને એ (લાગઈ) સાકરવાણી = સાકર સમાન મીઠાસની દેણહારી*, એહવી વાણી છઈ.
મિથ્યાત્વી તે રોગસહિત છઈ, તેહને રોગકારી, રુચિવંતને હિતકારી.॥૧૬/૧॥

ષડ્ભાષાચન્દ્રિકાયાં “પ્રકૃતેઃ સંસ્કૃતાયાસ્તુ વિકૃતિઃ પ્રાકૃતિઃ મતા ॥ ષડ્વિધા સા પ્રાકૃતિઃ ચ શૌરસેની ચ માગધી ॥ પૈશાચી ચૂલિકાપૈશાચ્યપદ્મશ્ચેતિ ક્રમાદ્ ॥” (પ.ભા.ચ.૨૫/૨૬) इति ।

અત્ર પ્રસ્તુત ‘દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયરાસ’ ગ્રંથસત્કપ્રાકૃતાઽપદ્મશ્ચાઽન્યતરવાણ્યાં મિથ્યાદૃષ્ટિમતિઃ = અજ્ઞાનાઽભિનિવેશાદિપઞ્ચવિધાન્યતરમિથ્યાત્વોપેતજીવબુદ્ધિઃ મૂઢા = વ્યામોહગ્રસ્તા ભવતિ, इतरस्य = સમ્યગ્દૃષ્ટેસ્તુ इयं वाणी सितातुल्या = શર્કરાસમા માધુર્યદાયિની ભવેત્ । મિથ્યાદૃશઃ ત્રિવ્રાઽપ્રશસ્તદૃષ્ટિ-રાગાદિસહિતત્વાત્ શ્રુતાશાતનાદિરોગજનની સ્યાદિયં વાણી, સમ્યગ્દૃશશ્ચાઽઽત્મતત્ત્વરુચિશાલિત્વાત્ પરમહિતકારિણી વિज्ञेया ।

इदञ्चात्रावधेयम् – महोपाध्याययशोविजयगणिवरैः द्रव्य-गुण-पर्यायरासाभिधानः प्रबन्धः प्राकृत-भाषया निबद्धः । तस्य च संस्कृतभाषादेहार्पणाय अस्माभिः द्रव्यानुयोगपरामर्शाऽऽख्यः प्रकृतप्रबन्धः तत्संस्कृतच्छायारूपेण ग्रथितः । ततश्चायं प्रबन्धस्तु गीर्वाणगिरैव निबद्धः, केवलं तदनुवादरूपेणाऽत्र

પ્રાકૃત ભાષાનો જ એક પ્રકાર છે. આ અંગે ષડ્ભાષાચન્દ્રિકામાં જણાવેલ છે કે ‘મૂળ પ્રકૃતિ = સંસ્કૃતિ અર્થાત્ સંસ્કૃત ભાષા. તેમાંથી ઉદ્ભવેલ પ્રાકૃતિ = પ્રાકૃત ભાષા કહેવાય. આના છ પ્રકાર આ ક્રમથી સમજવા - (૧) પ્રાકૃતિ, (૨) શૌરસેની, (૩) માગધી, (૪) પૈશાચી, (૫) ચૂલિકાપૈશાચી અને (૬) અપભ્રંશ.’ તેથી અપભ્રંશ પ્રાકૃત ભાષામાં ‘દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય રાસ’ ગ્રંથની રચના ઊચિત જ છે.

✽ મિથ્યાદૃષ્ટિ મૂઢ બને ✽

(અત્ર.) (૧) અનાભોગિક મિથ્યાત્વ, (૨) આભિનિવેશિક મિથ્યાત્વ, (૩) સાંશયિક મિથ્યાત્વ, (૪) આભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ અને (૫) અનાભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ - આમ મિથ્યાત્વના પાંચ પ્રકાર સ્થાનાંગ સૂત્રમાં બતાવેલા છે. એમાંથી એક પ્રકારનું પણ મિથ્યાત્વ ધરાવનાર જીવની બુદ્ધિ પ્રસ્તુત ‘દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય રાસ’ ગ્રંથની પ્રાકૃત ભાષામાં પણ મૂઢ બની જાય છે. મિથ્યાત્વી જીવની બુદ્ધિ અહીં વ્યામોહથી ઘેરાઈ જાય છે. જ્યારે સમ્યગ્દૃષ્ટિને તો પ્રસ્તુત ગ્રંથની ભાષા સાકર જેવી મીઠાશ આપનારી બને છે. મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ ત્રિવ્ર અપ્રશસ્ત દૃષ્ટિરાગ વગેરેથી ઘેરાયેલ હોવાથી પ્રસ્તુત ગ્રંથના શબ્દો તેનામાં શ્રુતઆશાતના વગેરે રોગને ઉત્પન્ન કરનાર બની શકે છે. જ્યારે સમ્યગ્દૃષ્ટિ માટે તો પ્રસ્તુત ગ્રંથની ઉક્તિ પરમહિતકારી જાણવી. કારણ કે સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવો આત્મતત્ત્વની રુચિ ધરાવતા હોય છે.

(इदञ्चा.) અહીં એક વાત વાચકવર્ગે ખ્યાલમાં રાખવી કે મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે ‘દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય રાસ’ નામનો પ્રબંધ પ્રાકૃત ભાષામાં = લોકભાષામાં રચેલો છે. તેને સંસ્કૃત ભાષાનું સ્વરૂપ આપવા માટે અમે ‘દ્રવ્યાનુયોગપરમર્શ’ નામનો પ્રસ્તુત પ્રબંધ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય રાસની સંસ્કૃત છાયા રૂપે રચેલ છે. તેથી ‘દ્રવ્યાનુયોગપરમર્શ’ નામનો અમે રચેલો પ્રબંધ તો સંસ્કૃત ભાષામાં જ છે. ફક્ત દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય રાસમાં મહોપાધ્યાયજી મહારાજે જે જણાવેલ છે, તેના અનુવાદ રૂપે પ્રસ્તુત

● દેણહારી = દેનાર, દેવાને ઈચ્છુક જુઓ ‘આનંદધન બાવીસી’ ઉપર જ્ઞાનવિમલસૂરિકૃતસ્તબ્ધ (પ્રકા. કૌશલ પ્રકાશન, અમદાવાદ) તથા ષડાવશ્યકબાલાવબોધ (તરુણપ્રભ આચાર્યકૃત)

‘પ્રાકૃતગિરા’ इत्युक्तम् ।

પ્રકૃતે આધ્યાત્મિકોપનયસ્ત્વેવમ્ - ‘શાસ્ત્રવચનાનિ મિથ્યાદૃશાં વ્યામોહકારીણિ સમ્યગ્દૃશાઞ્ચ માધુર્યદાયીનિ’ इति ज्ञात्वा प्रमाणभूतशास्त्रवचनमाधुर्यानुभवयोग्याऽऽत्मदशानिर्माणे यतितव्यमस्माभिः । परोपदेशदायिशास्त्रवचनरुचिः सुलभा, स्वोपदेशदायकशास्त्रोक्त्यभिरुचिस्तु सुदुर्लभा । तपोरुचिशून्यानां ¹“एगभक्तं च भोअणं” (द.वै.सू.६/२३) इति दशवैकालिकसूत्रोक्तिरुचिः दुष्करा । वैयावृत्यभीरोः ²“वैयावच्चं अपडिवाइ” (ओ.नि.५३२, पु.मा.४९९) इति पूर्वोक्तम् (१५/१-६) ओघनिर्युक्ति-पुष्पमालावचनं नाऽऽनन्ददायि भवति । प्रमादरुचैः “प्रमादो मृत्युः” (अध्या.१४) इति अध्यात्मोपनिषद्वचनप्रत्ययो दुर्लभः । उच्छृङ्खलेभ्यः “आज्ञा गुरुणामविचारणीया” (रघु.१४/४६) इति रघुवंशवचनं प्रायशो न रोचते । मायाविनं “दम्भो मुक्तिलतावल्गिः” (अ.सा.३/१) इति अध्यात्मसारवचनं नाऽऽनन्दयति ।

इत्थमस्माकं जीवने न स्यादिति जागरितव्यम् । तादृशात्मजागरणबलेन “जन्माऽभावे जरा-मृत्योरभावो हेत्वभावतः । तदभावे च सिद्धानां सर्वदुःखक्षयात् सुखम् ॥” (वै.क.ल.८/२४५) इति वैराग्यकल्पलतासाधितं सिद्धसुखं सुलभं स्यात् ॥ १६/१ ॥

સોળમી શાખાના પ્રથમ શ્લોકમાં ‘પ્રાકૃત ભાષામાં આ પ્રબંધની રચના કરેલ છે’ - આ પ્રમાણે જણાવેલ છે.

✽ શાસ્ત્રવચનો મધુર લાગવા અઘરા ✽

આધ્યાત્મિક ઉપનય :- ‘શાસ્ત્રવચનો મિથ્યાદૃષ્ટિને વ્યામોહકારક હોય છે, સમ્યગ્દૃષ્ટિને માધુર્યદાયક હોય છે’ - આવું જાણી આપણને પ્રમાણભૂત શાસ્ત્રવચનો મધુર લાગે તેવી ભૂમિકાને આપણે તૈયાર કરવી. બીજાને લાગુ પડતા શાસ્ત્રવચનો ગમવા સહેલા છે. પરંતુ પોતાને લાગુ પડે તેવા શાસ્ત્રવચનો ગમવા અઘરા છે. તપ કરવાની રુચિ ન ધરાવનાર જીવને ‘સાધુએ રોજ એકાસણું કરવું જોઈએ’ - આવું દશવૈકલિકસૂત્રનું વચન ગમવું અઘરું છે. વૈયાવચ્ચ ન કરનાર આળસુ જીવને ‘વૈયાવચ્ચ અપ્રતિપાતી ગુણ છે’ - આવું પૂર્વોક્ત (૧૫/૧-૬) ઓઘનિર્યુક્તિ તથા પુષ્પમાલા ગ્રંથનું વચન આનંદદાયક બનતું નથી. પ્રમાદી અને પ્રમાદની રુચિ ધરાવનાર એવા જીવને ‘પ્રમાદો મૃત્યુઃ’ - આ અધ્યાત્મોપનિષદ્ (અજૈનગ્રંથ) ગ્રન્થના વચન ઉપર જલદીથી વિશ્વાસ બેસતો નથી. ઉચ્છૃંખલ મતિવાળા જીવને ‘આજ્ઞા ગુરુણામ્ અવિચારણીયા’ - આ રઘુવંશ કાવ્યનું વચન પ્રાયઃ ગમતું નથી. માયાવી જીવને ‘માયા એ તો મોક્ષરૂપી વેલડીને બાળનારી આગ છે’ - આવું અધ્યાત્મસાર શાસ્ત્રનું વચન સાંભળીને આનંદ થતો નથી.

❀ આત્મજાગૃતિના બળથી મોક્ષ સુલભ ❀

(इत्थ.) આવું આપણા જીવનમાં બની ન જાય તેની જાગૃતિ રાખવી. તથાવિધ આત્મજાગૃતિના બળથી વૈરાગ્યકલ્પલતામાં સાબિત કરેલ સિદ્ધસુખ સુલભ બને. ત્યાં સિદ્ધાત્મામાં સુખની સિદ્ધિ કરવા માટે જણાવેલ છે કે ‘સિદ્ધોને દેહધારણ કરવા સ્વરૂપ જન્મ નથી હોતો. જન્મસ્વરૂપ કારણ ન હોવાથી તેના કાર્યભૂત ઘડપણ અને મોત પણ તેઓને નથી હોતા. જન્મ-જરા-મરણનો અભાવ હોય ત્યારે રોગ-શોક-ભૂખ-તરસ આદિ સર્વ દુઃખનો ઉચ્છેદ થાય છે. તેથી સિદ્ધોને સુખ હોય છે.’ (૧૬/૧)

ગુરુ પાસઈ શીખી, અર્થ એહના જાણી,
તેહનઈ એ દેજ્યો જેહની મતિ નવિ કાણી;

લઘુનઈ નય દેતાં હોઈ અર્થની હાણી,

યોગદૃષ્ટિસંમુચ્ચયે એહવી રીતિ વખાણી ॥૧૬/૨॥ (૨૬૮)

એટલા માટે સદ્ગુરુ પાસે = ગીતાર્થ સંગે, (શીખી) એહના અર્થ (જાણી=) સમજીને લેવા, જિમ ગુરુઅદત્ત એ દોષ ન લાગઈ. શુદ્ધ વાણી, તે ગુરુસેવાઈ પ્રસન્ન થાઈ.

પ્રકૃતફલિતાર્થમુપદર્શયતિ - ‘ગુરુગમત’ इति ।

गुरुगमत एतदर्थो ज्ञेयो निश्चिद्रेभ्यो देयोऽयम् ।

तुच्छदानेऽर्थहानिः योगदृष्टिसमुच्चय उक्ता ॥१६/२॥

પ્રકૃતે દણ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ - એતદર્થઃ ગુરુગમતઃ જ્ઞેયઃ । અયં નિશ્ચિદ્રેભ્યઃ દેયઃ । યોગદૃષ્ટિ-સમુચ્ચયે તુચ્છદાને અર્થહાનિઃ ઉક્તા ॥૧૬/૨॥

અત એવ એતદર્થઃ = પ્રકૃતપ્રબન્ધપદાર્થ-વાક્યાર્થ-મહાવાક્યાર્થેદમ્પર્યાર્થલક્ષણવિષયઃ ગુરુગમતઃ = ગીતાર્થ-સદ્ગુરુસંગકરણતો વિનય-ભક્તિ-બહુમાનોપાસનાદિપૂર્વ જ્ઞેયઃ = જ્ઞપરિજ્ઞયા આત્માર્થિના તથા વિજ્ઞાતવ્યઃ, ધારણયા સ્થિરીકર્તવ્યઃ, પ્રત્યાખ્યાનપરિજ્ઞયા ચાઽઽસેવનીયઃ યથા ગુર્વદત્તદોષો નાઽપદ્યતે । ગુર્વાજ્ઞાં વિના સ્વયમેવ પુસ્તકાદિના ગ્રન્થાર્થગ્રહણે તુ ગુર્વદત્તાદિદોષતો વાણી અશુદ્ધા સ્યાત્ ।

અર્થતરંગિણ :- પ્રસ્તુત વિચારણા દ્વારા જે અર્થ ફલિત થાય છે તેને ગ્રંથકારશ્રી દેખાડે છે :-

પ્રબંધ :- પ્રસ્તુત પ્રબંધના અર્થને ગુરુગમથી જાણવો અને નિશ્ચિદ્રમતિવાળા જીવને પ્રસ્તુત ગ્રંથનો અર્થ આપવો. ‘તુચ્છ પ્રકૃતિવાળા જીવને પ્રસ્તુત પ્રબંધના અર્થને આપવામાં આવે તો અર્થની હાનિ થાય’ - આ પ્રમાણે યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય ગ્રંથમાં જણાવેલ છે. (૧૬/૨)

❁ ગુરુગમથી શાસ્ત્રો ભણવા ❁

પ્રબંધ :- ‘મિથ્યાદૃષ્ટિની બુદ્ધિ પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં મૂઢ બની જાય છે’ - આ જ કારણથી ગીતાર્થ સદ્ગુરુનો સત્સંગ કરીને તેમનો વિનય, ભક્તિ, બહુમાન અને ઉપાસના વગેરે કરવા પૂર્વક પ્રસ્તુત પ્રબંધના પદાર્થ, વાક્યાર્થ, મહાવાક્યાર્થ અને ઐદમ્પર્યાર્થને આત્માર્થી જીવે જાણવા જોઈએ. શાસ્ત્રોને જાણવાની જે પદ્ધતિ કે ઉપાય છે તેને જ્ઞ-પરિજ્ઞા કહેવાય છે. તથા શાસ્ત્રાર્થને આચરવાની જે પદ્ધતિ કે ઉપાય છે તેને પ્રત્યાખ્યાન-પરિજ્ઞા કહેવાય છે. તેથી આત્માર્થી જીવે ઉપર જણાવેલ ગુરુગમથી પ્રસ્તુત ગ્રંથના પદાર્થ વગેરેને જ્ઞ-પરિજ્ઞાથી તેવી રીતે જાણવા, પોતાની ધારણાશક્તિથી તેવી રીતે સ્થિર કરવા અને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેવી રીતે આચરવા કે જેથી ગુરુ-અદત્ત નામનો દોષ પોતાને લાગુ ન પડે. ગુર્વાજ્ઞા વિના પોતાની જાતે જ પુસ્તક, પ્રત વગેરે દ્વારા શાસ્ત્રના અર્થને ગ્રહણ કરવામાં આવે તો

❖ પુસ્તકોમાં ‘સમુચ્ચય’ પાઠ. આ.(૧)નો પાઠ લીધો છે.

તેહને = તેહવા પ્રાણીને, એ શાસ્ત્રાર્થ (દેજ્યો =) આપવો, જેહની મતિ કાણી = છિદ્રાણી ન હોઈ. છિદ્રસહિત જે પ્રાણી તેહને સૂત્રાર્થ ન દેવો.

કાણું ભાજન, તે* પાણીમાં રાખીઈ તિહાં સુધી ભર્યું દિસઈ, પછે ખાલી થાઈ.

ગુર્વદત્તાદિદોષશૂન્યા હિ શાસ્ત્રવાણી સદ્ગુરુપાસના-વિનયમક્ત્યાદિના ગ્રાહકોપરિ પ્રસીદતિ। તતશ્ચ વિનયાદિપુરસ્સરં ગીતાર્થગુરુસન્નિધાવેવ આત્માર્થિના ગ્રન્થાર્થો ગ્રાહ્ય इति हितोपदेशोऽत्र लभ्यते। तदुक्तं विशेषावश्यकभाष्यवृत्तौ “श्रुतावाप्तौ मूलोपायत्वाद् गुर्वाराधनायाः” (वि.आ.भा.૫૬૭ મલ.વૃ.) इति।

તથા અયં ગુરુગમગૃહીતઃ સ્થિરીભૂતશ્ચ ગ્રન્થાર્થઃ નિષ્ઠિદ્રેભ્યઃ = નિષ્ઠિદ્રમતિશાલિભ્યઃ દેયઃ। સચ્છિદ્રમતિમતે તુ સૂત્રાર્થો ન દાતવ્યઃ, યતઃ યથા સચ્છિદ્રભાજનં જલમધ્યગતં જલપૂર્ણં દૃશ્યતે બહિર્નિષ્કાશને તુ રિક્તમેવ તથૈવ સચ્છિદ્રમતિઃ ગ્રન્થાભ્યાસકાલં યાવદ્ ગ્રન્થાર્થપરિજ્ઞાનાન્વિતો દૃશ્યતે અધ્યયનોત્તરકાલન્તુ તચ્છૂન્ય એવ। અત એવાડર્થધારણાશૂન્યમતિમતે મહતા પ્રબન્ધેન દ્રવ્યાનુયોગાદર્થ-કથનં હિ ગુરોઃ કઠ્ઠ-તાલ્વાદિશોષમાત્રફલમન્યત્ર નિગદ્યતે।

ગુરુ-અદત્ત વગેરે દોષ લાગવાના કારણે પોતાને મળેલી શાસ્ત્રીય વાણી અશુદ્ધ બની જાય. તેથી તેવી અશુદ્ધ શાસ્ત્રવાણી દ્વારા પોતાને તાત્ત્વિક લાભ ન થાય. ગુરુ-અદત્ત વગેરે દોષથી રહિત એવી જ શાસ્ત્રવાણી સદ્ગુરુની ઉપાસના, વિનય, ભક્તિ વગેરે કરવા પૂર્વક જો ગ્રહણ કરવામાં આવે તો ગ્રહણ કરનાર આત્માર્થી જીવ ઉપર તેવી શાસ્ત્રવાણી પ્રસન્ન થાય છે. તેથી વિનય, ભક્તિ વગેરે પૂર્વક ગીતાર્થ ગુરુના સાન્નિધ્યમાં જ શાસ્ત્રના પદાર્થોને આત્માર્થી જીવે ગ્રહણ કરવા જોઈએ. આ પ્રમાણેનો હિતોપદેશ અહીં પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી જ વિશેષાવશ્યકભાષ્યવૃત્તિમાં જણાવેલ છે કે ‘શ્રુતની પ્રાપ્તિમાં ગુરુની આરાધના મૂળભૂત કારણ છે.’

❖ ભૂલકલાને બહુ ન ભલાવવા ❖

(તથા.) તેમજ ગુરુગમથી ગ્રહણ કરેલ અને સ્થિર થયેલ એવા ગ્રંથના પદાર્થો નિષ્ઠિદ્રમતિવાળા જીવોને આપવા જોઈએ. છિદ્રનો અર્થ છે કાણું. બુદ્ધિમાં કાણું પડવું એટલે જાણેલી બાબત વહેલી તકે વિસરાઈ જવી. જેની બુદ્ધિ કાણી હોય તેને શાસ્ત્રના અર્થ આપવા નહિ. કારણ કે જેમ કૂવાના પાણીમાં ઉતારેલી કાણી બાલદી કે ઘડો વગેરે વાસણ ઉપરથી જોવામાં આવે તો પાણીથી ભરાઈ ગયેલ હોય તેમ દેખાય છે. પણ કૂવાની બહાર કાઢવામાં આવે તો તે કાણાવાળા વાસણ ખાલી જ થઈ જાય છે. તેમ જેની બુદ્ધિ કાણી = છિદ્રાણી હોય તેવા જીવને શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરાવવામાં આવે તેટલા સમય સુધી તે વિદ્યાર્થી ગ્રંથના પદાર્થની જાણકારીવાળો દેખાય છે. પરંતુ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ પૂરો થઈ ગયા પછીના સમયમાં તો તે શાસ્ત્રાર્થગોચર જાણકારીથી રહિત જ હોય છે. આ જ કારણથી જેની બુદ્ધિ શાસ્ત્રના પદાર્થોની ધારણા કરવાની શક્તિ ન ધરાવતી હોય તેને ઘણી બધી મહેનત કરીને વિસ્તારથી દ્રવ્યાનુયોગ વગેરેના પદાર્થો કહેવામાં આવે તો ગુરુને માત્ર ગળું શોષાય-છોલાય અને તાળવામાં શોષ પડે એટલું જ તેનું ફળ મળે છે - આવું અન્ય ગ્રંથોમાં જણાવેલ છે.

¹“સુત્ત્યો યલુ પઢમો” (વ્યા.પ્ર.શ.૨૫/૩/૭૩૧, નં.સૂ.૧૨, બૃ.ક.ખા.૨૦૯, પ.ક.ખા.૨૩૭૪, આ.નિ.૨૪) ઇત્યાદિવ્યાખ્યાપ્રજ્ઞાપ્તિ-નન્દીસૂત્ર-બૃહત્કલ્પભાષ્ય-પંચકલ્પભાષ્યાઽઽવશ્યકનિર્યુક્તિવચનતાત્પર્યાનુસન્ધાનતઃ તસ્મૈ પ્રાથમિકસૂત્રાર્થો દેયો, ન તુ નયાદિવિસ્તરગર્ભાઽઽખિલાગમગોચરમહાવાક્યાર્થ-પરમાર્થો, તથાલાભા-ઽભાવાદિત્યવધેયમ્।

એવં ગુરુ-શાસ્ત્રાદિછિદ્રાન્વેષિભ્યોઽપિ નય-પ્રમાણાદિપ્રતિપાદકગમ્भीરશાસ્ત્રાર્થો નૈવ દાતવ્યઃ, નયાદ્યર્થહાનેઃ, દાતૃ-ગ્રાહકયોશ્ચ મહાઽનર્થપ્રાપ્તેઃ। અતઃ એવ નિશીથભાષ્યે, હેમચન્દ્રસૂરિકૃતાયાં પુષ્પમાલાયાં પ્રદ્યુમ્નસૂરિસન્દૃષ્ટ્યે વિચારસારપ્રકરણે ચ ²“આમે ઘટે નિહિતં જહા જલં તં ઘટં વિનાસેઽ। ઇય સિદ્ધંતરહસ્યં અપ્પાહારં વિનાસેઽ।” (નિ.ખા.૬૨૪૩ + પુ.મા.૨૭ + વિ.સા.૩૫૪) ઇત્યુક્તમ્।

તદુક્તમ્ અધ્યાત્મસારેઽપિ “આમે ઘટે વારિ ધૃતં યથા સદ્વિનાશયેત્વં ચ ઘટં ચ સઘઃ। અસદ્ગ્રહસ્ત-મતેસ્તથૈવ શ્રુતાત્પ્રદત્તાદુભયોર્વિનાશઃ।” (અ.સા.૧૪/૧૪) ઇતિ। તદુક્તં શ્રીહરિભદ્રસૂરિભિઃ ઉપદેશપદે ³“ગુરુણાઽવિ

✽ સામાન્ય બુદ્ધિવાળાને પ્રાથમિક ગ્રંથો ભણાવવા ✽

(“સુત્ત.”) ધારણાશક્તિ તીવ્ર ન હોય તેવા જ્ઞાનરુચિવાળા જીવને ગુરુએ અત્યંત વિસ્તારથી શાસ્ત્રના પદાર્થોને અને પરમાર્થોને જણાવવાની બહુ મહેનત ન કરવી. તેવા જીવને ¹‘સુત્ત્યો યલુ પઢમો’ આ પ્રમાણે વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞાપ્તિ, નંદીસૂત્ર, બૃહત્કલ્પભાષ્ય, પંચકલ્પભાષ્ય અને આવશ્યક નિર્યુક્તિ વગેરેના વચનના તાત્પર્યને લક્ષમાં રાખી પ્રાથમિક-પ્રારંભિક શાસ્ત્રના સામાન્ય પદાર્થો ગુરુએ ભણાવવા. તેવા જીવને નય, નિક્ષેપ, પ્રમાણ, સમભંગી, સકલાદેશ, વિકલાદેશ વગેરેના વિસ્તારપૂર્વક શાસ્ત્રના તમામ મહાવાક્યાર્થો (ઉપદેશપદ-ઉપદેશરહસ્યમાં પ્રસિદ્ધ) અને પરમાર્થો ભણાવવાથી શાસનને, શ્રમણસંઘને, ગુરુને કે શિષ્યને ઝાઝો લાભ થવાની શક્યતા હોતી નથી. આ વાતનો ભણાવનારે ખ્યાલ રાખવો.

✽ દોષદૃષ્ટિવાળાને ન ભણાવવા ✽

(એવં.) એ જ રીતે જે શિષ્ય ગુરુના દોષને શોધતો હોય, શાસ્ત્રની ખામીને તપાસતો હોય, શાસ્ત્રાભ્યાસીના જીવનમાં રહેલી સ્ખલનાઓને શોધતો હોય તેવા છિદ્રાન્વેષી = દોષદૃષ્ટિવાળા શિષ્યને પણ નય, પ્રમાણ વગેરેનું પ્રતિપાદન કરનારા ગંભીર શાસ્ત્રના પદાર્થો ન જ આપવા. કેમ કે તે જીવને ન્યાદિગર્ભિત શાસ્ત્રાર્થને આપવામાં નય વગેરેથી ગર્ભિત શાસ્ત્રાર્થની હાનિ થાય છે. આથી જ નિશીથભાષ્યમાં, હેમચન્દ્રસૂરિકૃત પુષ્પમાલામાં તેમજ પ્રદ્યુમ્નસૂરિરચિત વિચારસારપ્રકરણમાં જણાવેલ છે કે ‘જેમ કાયા ઘડામાં મૂકેલું પાણી કાયા ઘડાનો નાશ કરે છે તેમ શાસ્ત્રીય સિદ્ધાંતોનું રહસ્ય અપરિપક્વ બુદ્ધિવાળા જીવને આપવામાં આવે તો તે સિદ્ધાંતરહસ્ય તેને ધારણ કરનાર અપરિપક્વ બુદ્ધિવાળા જીવનો નાશ કરે છે.

✽ કદાગ્રહીને ન ભણાવવા ✽

(તદુક્ત.) અધ્યાત્મસારમાં પણ મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી જણાવે છે કે ‘કાચીમાટીવાળા ઘડામાં રાખેલ પાણી પોતાનો અને ઘટનો તાત્કાલિક નાશ કરે છે. તે જ રીતે કદાગ્રહથી ગ્રસ્ત બુદ્ધિવાળા જીવને

1. સૂત્રાર્થઃ યલુ પ્રથમઃ। 2. આમે ઘટે નિહિતં યથા જલં તં ઘટં વિનાશયતિ। ઇતિ સિદ્ધાન્તરહસ્યમ્ અત્યાધારં વિનાશયતિ।।
3. ગુરુણા અપિ સૂત્રદાનં વિધિના યોગ્યાનાં ચૈવ કર્તવ્યમ્।

સુત્તદાણં વિહિણા જોગાણ ચેવ કાયવ્વં” (ઉ.પ.૨૯) ઇતિ ।

અન્યથાઽધ્યાપકસ્યાધ્યેત્રપેક્ષયાઽધિકો દોષઃ પ્રસજ્યેત । યથોક્તં ષોડશકવૃત્તૌ યોગદીપિકાયાં યશોવિજયવાચકૈરેવ “તસ્ય મણ્ડલ્યુપવેશનપ્રદાનં કુર્વન્ ગુરુરપિ = અર્થાભિધાતાઽપિ તસ્માદ્ અયોગ્યપુરુષાદ્ અધિકદોષઃ અવગન્તવ્યઃ, સિદ્ધાન્તાઽવજ્ઞાઽઽપાદકત્વાદ્” (ષો.૧૦/૧૫ યો.વી.વૃ.) ઇતિ ।

તતશ્ચ સુરુચિશાલિને, નિશ્ચિદ્રમતિ-ધૃતિસમ્પન્નાયાઽઽત્મતત્ત્વજ્ઞાન્નાર્થિને એવ ગમ્भीરશાસ્ત્રાર્થો ગુરુણા શાસ્ત્ર આપવામાં આવે તો તે શાસ્ત્ર દ્વારા શાસ્ત્રનો અને ભણનારનો વિનાશ થાય છે.’ તેથી શ્રીહરિભદ્રસૂરિજી ઉપદેશપદમાં જણાવે છે કે ‘ગુરુએ પણ યોગ્ય એવા જ જીવોને વિધિપૂર્વક શાસ્ત્રનું દાન કરવું જોઈએ.’

✽ અપાત્રને ભણાવનાર ગુરુ ગુનેગાર ✽

(અન્યથા.) જો અયોગ્ય જીવને ગુરુ ભણાવે તો ભણનાર કરતાં ભણાવનાર જીવને વધારે દોષ લાગુ પડે છે. કારણ કે શ્રીહરિભદ્રસૂરિજી મહારાજે રચેલ ષોડશક ગ્રંથ ઉપર યોગદીપિકા નામની વ્યાખ્યામાં મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે જ જણાવેલ છે કે “ગુરુ મંડલીઆકારે = વર્તુળાકારે ગોઠવાયેલા શિષ્યવર્ગને ભણાવતા હોય તેવા અવસરે તે શાસ્ત્ર ભણવાની યોગ્યતા ન ધરાવનાર અપાત્ર જીવ જો વિદ્યાર્થીમંડલીમાં બેસે અને તેને ગુરુ અટકાવે નહિ અથવા તો સામે ચાલીને ગુરુ તેવા અપાત્ર જીવને વિદ્યાર્થીમંડલીમાં બેસવાની રજા આપે તો શાસ્ત્રોના પદાર્થોને અને પરમાર્થોને કહેનારા ગુરુ પણ દોષના ભાગીદાર થાય છે. તે અપાત્ર જીવને જેટલો દોષ લાગે છે તેના કરતાં પણ શાસ્ત્રના પદાર્થોને અને પરમાર્થોને ભણાવનારા ગુરુને વધારે દોષ લાગે છે - તેમ સમજવું. કારણ કે ‘અપાત્ર જીવને ભણાવવા નહિ’ - આવા આગમ-સિદ્ધાન્તની ગુરુ જાણી જોઈને અવજ્ઞા કરે છે.’ આ પ્રમાણે મહોપાધ્યાયજી મહારાજનું કથન લક્ષમાં રાખી શાસ્ત્રના રહસ્યાર્થો ગુરુએ અપાત્ર જીવને ભણાવવા નહિ.

❁ અયોગ્યને યોગ્ય બનાવવા ❁

સ્પષ્ટતા :- બધા જ જીવો બધું જ ભણવા માટે લાયક પણ નથી હોતા તેમજ અયોગ્ય પણ નથી હોતા. તેથી ‘છેદગ્રંથ વગેરેને ભણવાની લાયકાત ન ધરાવનારા જીવને ગુરુએ સંસ્કૃત, પ્રાકૃત વગેરે ભાષામાં રચાયેલા આચારાંગ, પંચવસ્તુક, ધર્મસંગ્રહ વગેરે પ્રાથમિક આચારગ્રંથો પણ ન ભણાવવા’ - તેવું ન સમજવું. જે શિષ્યમાં જ્યારે જેવા પ્રકારની યોગ્યતા ગુરુને જણાય ત્યારે તે શિષ્યને તેવા પ્રકારના શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરાવવો. તેમજ તે અભ્યાસકાળ દરમ્યાન શિષ્યના જીવનમાં રહેલી ખામીઓને દૂર કરવાની પ્રેરણા વગેરે તેને કરી, તેના જીવનની તથાવિધ ખામીઓ દૂર થાય તેવો પ્રયત્ન કરવો. તથા તે ખામીઓ દૂર થયા બાદ ઉપરના ગ્રંથો પણ ગુરુએ શિષ્યને અવસરે અવશ્ય ભણાવવા. ‘આજે અયોગ્ય દેખાતો શિષ્ય કાયમ અયોગ્ય જ રહે’ - તેવો કોઈ નિયમ નથી. આવું કરવામાં ગુરુને કોઈ પણ જાતનો દોષ લાગતો નથી. કારણ કે ‘અયોગ્ય શિષ્યને ભણાવવા નહિ’ - આવી શાસ્ત્રાજ્ઞા છે. પરંતુ ‘અયોગ્ય શિષ્યને યોગ્ય કરવા નહિ’ - આવી કોઈ જિનાજ્ઞા નથી.

✽ દુષ્ટપ્રકૃતિવાળાને ન ભણાવવા ✽

(તત્ત્વ.) તેથી આત્માદિ તત્ત્વની સુંદર રુચિ ધરાવનાર, નિશ્ચિદ્ર મતિને ધારણ કરનાર તથા ધૃતિસંપન્ન એવા આત્માર્થી જીવને = આત્મતત્ત્વનું જ્ઞાન મેળવવા ઝંખનાર મુમુક્ષુને જ ગુરુએ ગંભીર

અને લઘુને પણ નયાર્થ દેતાં અર્થની હાણી (હોઈ=) થાઈ.

તે માટે સુરુચિ જ્ઞાનાર્થિને જ દેવો પણ મૂર્ખને ન જ દેવો. એહવી રીત યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય ગ્રંથે વખાણી છઈ = વર્ણવી છઈ હરિભદ્રસૂરિજીયે. ॥૧૬/૨॥

દેયઃ, ન તુ મૂર્ખાય, ગુર્વાદિદ્વિષ્ટાય, કદાગ્રહિણે વા। શ્રીહરિભદ્રસૂરિભિઃ યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયે “નૈતદ્વિદસ્ત્વ-યોગ્યેભ્યો દદત્યેનં તથાપિ તુ। હરિભદ્ર इदं प्राह नैतेभ्यो देय आदराद्।।” (યો.દૃ.સ.૨૨૬) इत्येवंरूपेण अयोग्यसम्प्रदानकगम्भीरशास्त्रार्थदानप्रतिषेधकरणेन तुच्छदाने = तुच्छ-क्षुद्रप्रकृतये गम्भीरग्रन्थार्थदाने अर्थहानिः = नय-प्रमाणोत्सर्गाऽपवाद-निश्चय-व्यवहारादिप्रतिपादकगम्भीरशास्त्रार्थोच्छिन्तिः परमार्थत उक्ता = उपदर्शिता।

પ્રકૃતે ¹“તઓ નો કર્પતિ વાઙ્તણ। તં જહા - (૧) અવિળીણ, (૨) વિગડપડિબદ્ધે, (૩) અવિઓસવિયપાહુડે”

એવા શાસ્ત્રના પદાર્થો આપવા જોઈએ. જે શિષ્ય મૂર્ખ હોય કે ગુરુ અને વડીલ વગેરે ઉપર દ્વેષ ધરાવતો હોય કે કદાગ્રહી હોય તેવા અપાત્ર શિષ્યોને ગુરુએ ગંભીર શાસ્ત્રાર્થો ભણાવવા નહિ. તુચ્છ અને ક્ષુદ્ર પ્રકૃતિવાળા જીવને શાસ્ત્રના ગંભીર પદાર્થો આપવામાં આવે તો પરમાર્થથી શાસ્ત્રાર્થનો ઉચ્છેદ થાય તેવું યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચય ગ્રંથમાં જણાવેલ છે. શ્રીહરિભદ્રસૂરિ મહારાજે ત્યાં કહેલ છે કે - ‘આ શાસ્ત્રના પરમાર્થના જાણકાર એવા ગુરુજનો અયોગ્ય જીવને આ ગ્રંથ નથી જ આપતા. તેમ છતાં પણ હરિભદ્ર(સૂરિ) એમ કહે છે કે - આ ગ્રંથ આદરપૂર્વક અપાત્ર જીવોને ન આપવો.’ આ પ્રમાણે શ્રીહરિભદ્રસૂરિ મહારાજે અપાત્ર જીવને શાસ્ત્રના ગંભીર પદાર્થો-રહસ્યાર્થો આપવાનો જે નિષેધ કરેલો છે, તેનાથી એવું સિદ્ધ થાય છે કે નય, પ્રમાણ, ઉત્સર્ગ, અપવાદ, નિશ્ચય, વ્યવહાર વગેરેનું પ્રતિપાદન કરનાર શાસ્ત્રોના ગંભીર પદાર્થો, ગૂઢાર્થો અપાત્ર જીવને આપવામાં આવે તો પરમાર્થથી શાસ્ત્રોના ગંભીર પદાર્થનો જ ઉચ્છેદ થઈ જાય છે.

☆ અપાત્રને ગંભીર પદાર્થો ન આપવા ☆

અપાત્ર :- અપાત્ર જીવો પણ વર્તમાન કલિકાળમાં છેદગ્રંથ વગેરે ગંભીર શાસ્ત્રોને ભણવા માટે ગુરુ, વડીલ વગેરે પાસે આગ્રહ કરતા હોય છે, દબાણ પણ કરતા હોય છે. શારીરિક કે સાંયોગિક લાચારીને પરવશ થઈને ગુરુએ પણ તેવા દબાણ આગળ ક્યારેક ઝૂકી જવું પડતું હોય છે અને તેવા ગંભીર ગ્રંથો ભણાવવા પડતા હોય છે. આવું ક્યાંક ક્યાંક વર્તમાન કાળે જોવા મળે છે. આ વિષમ કલિકાળની વિચિત્રતા છે. પરંતુ તેવા લાચારીના સંયોગમાં પણ ગુરુએ તેને શાસ્ત્રના માત્ર શબ્દાર્થ જ આપવા જોઈએ. ઉલ્લાસ-ઉમંગથી છેદગ્રંથોના ગંભીર પરમાર્થો અને પોતે અનુપ્રેક્ષા કરેલ તે-તે બાબતના માર્મિક રહસ્યાર્થો તેવા અપાત્ર જીવને આપવાની ભૂલ તેવા લાચારીના સંયોગોમાં પણ ગુરુજનોએ કદાપિ ન જ કરવી જોઈએ. આ વાત વર્તમાન કાળે વિશેષતઃ ખ્યાલમાં રાખવા જેવી છે.

❖ ભણાવવાને અયોગ્ય જીવની ઓળખાણ ❖

(પ્રકૃતે.) પ્રસ્તુતમાં બૃહત્કલ્પસૂત્રની તથા સ્થાનાંગસૂત્રની એક વાત પણ યાદ કરવા યોગ્ય છે. ત્યાં જણાવેલ છે કે “ત્રણ પ્રકારના જીવોને વાચના આપવી નહિ - એવું તીર્થંકરોએ જણાવેલ છે.

1. ત્રયો ન કલ્પન્તે વાચયિતુમ્। તદ્ યથા - (૧) અવિનીતઃ, (૨) વિકૃતિપ્રતિબદ્ધઃ, (૩) અવ્યવશમિતપ્રાશ્રુતઃ।

(બૃ.ક.સૂ.૪/૧૦, સ્થા.૩/૪/૨૦૪) ઇતિ બૃહત્કલ્પસૂત્ર-સ્થાનાઙ્ગસૂત્રયોઃ વચનમ્, તથા ¹“ચત્તારિ અવાયણિજ્ઞા પત્રત્તા, તં જહા - (૧) અવિણી, (૨) વિગઇપડિવદ્ધે, (૩) અવિઓસવિયપાહુડે, (૪) માયી” (સ્થા.સૂ.૪/૪/૩/૩૨૬) ઇતિ સ્થાનાઙ્ગસૂત્રમપિ સ્મર્તવ્યમ્।

કિઞ્ચ, ²“તિવિહે મિચ્છત્તે પત્રત્તે। તં જહા - (૧) અકિરિયા, (૨) અવિણ, (૩) અત્રાણે” (સ્થા.૩/૩/૧૧૩/પૃ.૨૫૮) ઇતિ સ્થાનાઙ્ગસૂત્રવચનાદ્ અવિનયસ્ય મિથ્યાત્વરૂપત્વાદપિ અવિનીતશ્રુતદાનમ્ અનુચિતમિતિ ભાવઃ।

ગમ્भीરસૂત્રાર્થદાનં તુ અતિપરિણામિકાદિશ્ચો નૈવ કાર્યમ્। ઇદમેવાભિપ્રેત્ય દશાશ્રુતસ્કન્ધચૂર્ણો ³“અભાયણં ન વાણિ, જહા અપક્વમદ્વિયભાયણે અંબભાયણે વા ક્ષીરં ન ક્ષુભ્યતિ। જહા ક્ષુભ્ય, વિણસ્સતિ।

તે આ પ્રમાણે - (૧) અવિનીત, (૨) વિગઈ વગેરેમાં આસક્ત અને (૩) ક્ષમાપના દ્વારા ઝઘડો શાંત ન કરનાર. આ ત્રણ જીવો ભણાવવા લાયક નથી.” સ્થાનાંગસૂત્રમાં આગળ જણાવેલ છે કે ‘ચાર પ્રકારના જીવને વાયના ન આપવી - તેવું તીર્થંકર ભગવંતોએ બતાવેલ છે. તે આ પ્રમાણે - (૧) અવિનીત, (૨) વિગઈ, મીઠાઈ વગેરેમાં આસક્ત, (૩) ઝઘડો શાંત ન કરનાર, (૪) માયાવી.’ સ્થાનાંગસૂત્રની આ વાત પણ અહીં અવશ્ય યાદ કરવા યોગ્ય છે.

◉ અવિનય મિથ્યાત્વસ્વરૂપ ◉

(કિઞ્ચ.) વળી, સ્થાનાંગસૂત્રમાં જણાવેલ છે કે ‘મિથ્યાત્વ ત્રણ પ્રકારે કહેવાયેલ છે. તે આ પ્રમાણે - (૧) અક્રિયા, (૨) અવિનય, (૩) અજ્ઞાન.’ તેના આધારે કહી શકાય કે અવિનય ગાઢ મિથ્યાત્વસ્વરૂપ હોવાના લીધે અવિનીત-ઉદ્ધત વ્યક્તિને શ્રુત આપવાનો જે નિષેધ કરેલ છે, તે વ્યાજબી જ છે. અવિનયીને શ્રુતદાન કરવું અનુચિત જ છે - આ પ્રમાણે અહીં તાત્પર્ય છે.

◉ અતિપરિણામી વગેરે જીવોને ગંભીર શાસ્ત્રો ભણાવવા નહિ ◉

(ગમ્भी.) છેદસૂત્રાદિ ગંભીર સૂત્ર અને તેના અર્થ તો અતિપરિણામિક વગેરેને ન જ આપવા. આ જ અભિપ્રાયથી દશાશ્રુતસ્કંધચૂર્ણમાં જણાવેલ છે કે ‘અપાત્રને ગુરુ છેદસૂત્ર ન વંચાવે. જેમ કાચી માટીના વાસણમાં કે ખટાશવાળા વાસણમાં દૂધ નથી નાંખવામાં આવતું, તેમ આ વાત સમજવી. જો તે વાસણમાં દૂધ મૂકવામાં આવે તો કાચી માટીના વાસણનો કે દૂધનો નાશ થાય છે. તે રીતે અતિપરિણામી (= અપવાદરુચિવાળા, કાચીમાટીના વાસણ જેવા) જીવને તથા અપરિણામી (= માત્ર ઉત્સર્ગરુચિવાળા, ખટાશયુક્ત વાસણ જેવા) જીવોને છેદસૂત્ર ભણાવવાની ગુરુ રજા ન આપે.’ આ બાબત અંગે ઊંડી વિભાવના કરી આપણે સદા પરિણામી (= ઉત્સર્ગના સ્થાને ઉત્સર્ગને અને કટોકટીના આપવાદિક સંયોગમાં અપવાદને જયણાપૂર્વક આચરનાર) બનવા પ્રયત્નશીલ રહેવું. આ પ્રમાણે અહીં

1. ચત્તારઃ અવાચનીયાઃ પ્રજ્ઞતાઃ। તદ્ યથા - (૧) અવિનીત, (૨) વિકૃતિપ્રતિબદ્ધ, (૩) અવ્યવશ્યમિતપ્રાપ્ત, (૪) માયી।

(પ્રાશ્રુતમ્ = અધિકરણમ્) 2. ત્રિવિધં મિથ્યાત્વં પ્રજ્ઞતમ્। તદ્ યથા - (૧) અક્રિયા, (૨) અવિનય, (૩) અજ્ઞાનમ્।

3. અભાજનં ન વાચયતિ, યથા અપક્વમૃત્તિકાભાજને અસ્તભાજને વા ક્ષીરં ન ક્ષુભ્યતે। યદિ ક્ષુભ્યતે (= ક્ષિપ્યતે), વિનશ્યતિ। એવમ્ અતિપરિણામ્યાન્ અપરિણામ્યાન્ ચ નોદિશતિ।

एवं अतिपरिणामे अपरिणामे य ण उद्दिशति” (द.श्रु.स्क.अध्य४/५/चू.पृ.३५) इत्युक्तम्। तत्राऽपि न तद्द्वेषः अपितु करुणैव। अत एवोक्तं दशाश्रुतस्कन्धचूर्णौ “अपरिणामं अतिपरिणामं वा ण वाएति, तं अहितं तेषिं भवति, परलोगे इहलोगे य” (द.श्रु.स्क.४/चू.पृ.३७) इति।

प्रकृते आध्यात्मिकोपनयस्त्वेवम् - स्वयं शास्त्राणि न वाच्यानि किन्तु गुरुगमतः अध्येतव्यानि। अयं मौलिक उत्सर्गमार्गः। परं ग्रन्थमुद्रणकाले गुरवो योग्यजीवेभ्यः स्वयं शास्त्राध्ययनस्य अनुज्ञां स्वतः प्रयच्छन्तो दृश्यन्ते। अयं नोत्सर्गमार्गः किन्तु अपवादमार्गः। एतादृशापवादमार्गपठितशास्त्रैः शिष्यैः शङ्कितार्था गुरुसकाशे निःशङ्किताः कार्याः। एवं स्वोत्प्रेक्षिताभिनवपदार्था अपि गुरुभिः सार्धं परामर्शकरणतः सुस्पष्टा असन्दिग्धाश्च कार्याः। इत्थमौत्सर्गिकाऽऽपवादिकाभ्यासमार्गाभ्यां शास्त्राभ्यासकारिभिः साम्प्रतकालीनैः आत्मार्षिभिः दर्शितरीत्या शास्त्रज्ञानं परिणमय्य योग्यजीवेषु शास्त्रार्थाः सदा खेदं विना विनियोज्याः। साम्प्रतकालीनवक्र-जडजीवावलोकनेन हतोत्साहतया न भाव्यम्, किन्तु तदीयदोषदूरीकरणप्रेरणया तदीयपात्रतोन्मीलनतः तदीयभूमिकाऽर्हशास्त्राध्यापनौदार्यमप्य-वश्यमुपदर्शनीयं गुरुभिः।

સૂચિત થાય છે. તથા અતિપરિણામી વગેરેને ગંભીર શાસ્ત્રાર્થી ન આપવામાં તેના પ્રત્યે ગુરુના હૃદયમાં દ્વેષ કામ નથી કરતો. પરંતુ એ પણ તેના પ્રત્યે ગુરુની કરુણા જ છે. આ જ કારણથી દશાશ્રુતસ્કંધચૂર્ણમાં જ જણાવેલ છે કે ‘અપરિણામી કે અતિપરિણામીને ગુરુ છેદસૂત્ર ન વંચાવે. કારણ કે તેવા જીવને તે ગંભીરશાસ્ત્રો આ લોકમાં અને પરલોકમાં અહિતકારી થાય છે.’ ટાઈફોઈડના દર્દીને ગુંદરપાક ખાવા ન આપવા સમાન આ ગુરુકરુણા સમજવી.

卐 અધ્યયનક્ષેત્રે ઉત્સર્ગ-અપવાદનો વિચાર 卐

પોતાની જાતે શાસ્ત્ર વાંચવાના બદલે ગુરુગમથી શાસ્ત્રોને ભણવા એ ઉત્સર્ગમાર્ગ છે. આ મૂળભૂત માર્ગ છે. પરંતુ મુદ્રણનો જમાનો આવ્યા પછી યોગ્ય જીવોને ગુરુ ભગવંતો સામે ચાલીને તે તે શાસ્ત્રો જાતે વાંચવાની રજા આપતા પણ દેખાય છે. આ ઉત્સર્ગમાર્ગ નથી પણ અપવાદમાર્ગ છે. આ અપવાદમાર્ગે ભણતા શિષ્યોએ પોતાના શંકિત અર્થને ગુરુ પાસે નિઃશંકિત બનાવવા જોઈએ. તથા અનુપ્રેક્ષા કરવા દ્વારા પોતાને સ્ફુરેલા નવા પદાર્થને પણ ગુરુ મહારાજને જણાવવા દ્વારા તેને ગુરુગમથી વધારે સ્પષ્ટ અને અસંદિગ્ધ બનાવવા જોઈએ. આમ ઔત્સર્ગિક કે આપવાદિક માર્ગે શાસ્ત્રાભ્યાસ કરતા વર્તમાનકાલીન આત્માર્થી જીવોએ ઉપરોક્ત રીતે જ્ઞાનનું પરિણમન કરી યોગ્ય જીવ સુધી શાસ્ત્રીય પદાર્થોને પહોંચાડવાની પોતાની જવાબદારીને અદા કરવામાં ક્યારેય પણ કંટાળો રાખવો નહિ. તથા કલિકાળના જડ-વક્ર એવા જીવોને જોઈને હતાશ થવાના બદલે, તેમના દોષો દૂર થાય તેવા પ્રકારની વ્યક્તિગત પ્રેરણા કરી, તેમની યોગ્યતાને વિકસાવી તે તે ભૂમિકાને યોગ્ય એવા તે તે ગ્રંથોને ભણાવવાની ઉદારતા પણ ગુરુ ભગવંતે અવશ્ય કેળવવી જોઈએ.

અતો ગુરુભિઃ અવિનીતસ્ય વિનીતતાઽપાદનીયા, વિકૃત્યાદિગૃહ્યસ્ય ગૃહ્યિઃ ત્યાજનીયા, કોપન-શીલસ્ય ક્ષમાપ્રિયતા સમ્પાદનીયા, માયાવિનઃ બકવૃત્તિઃ મોચયિતવ્યા । ઇત્યમયોગ્યોઽપિ યોગ્યતાઽપાદનેન યથાવસરં તથાવિધગ્રન્થાઽભ્યાસે યોજ્યઃ ।

યદિ સ્વાધિકાર-પદાદિકમદૃષ્ટ્વા કર્તવ્યપાલનદૃષ્ટિઃ ગુરુણાં સ્થિરા સ્યાત્, યદિ ચ ગુરુ-વિદ્યાગુરુપ્રભૃતિગોચરવિનય-ભક્તિ-બહુમાનાદિપરતયા શિષ્યાદિભિઃ શાસ્ત્રભ્યાસઃ ક્રિયેત તદા શ્રુતપરમ્પરાયા અવિચ્છિન્નત્વં સમ્ભવેત્ । ઇત્યં શ્રુતપરમ્પરાઽવિચ્છેદકરણોપદેશઃ સ્વભૂમિકૌચિત્યેન ગ્રાહ્યઃ । તતશ્ચ
 ૧“રાગાઽઽઈળમઽભાવા, જમ્માઽઽઈળં અસંભવાઓ ય અવ્યાબાહાઓ ધલુ, સાસયસોક્કં ધુ સિદ્ધાણં ।।”
 (શ્રા.પ્ર.૩૧૨, સં.ર.શા.૧૭૧૪) ઇતિ શ્રાવકપ્રજ્ઞાતૌ સંવેગરંગશાલાયાં ચ પ્રદર્શિતં સિદ્ધસુખં સુલભં સ્યાત્ ।।૧૬/૨ ।।

✽ માયાવીને માયા છોડાવવી ✽

(અતો.) તેથી જે શિષ્ય અવિનીત હોય તેને વિનીત કરવા માટે ગુરુએ પ્રયત્ન કરવો. વિગઈ, મીઠાઈ, ફૂટ, ફરસાણ વગેરેમાં આસક્ત એવા શિષ્યને વિગઈ વગેરેની આસક્તિ છોડાવવા માટે ગુરુએ પ્રેરણા કરવી. ઝઘડો કરનાર શિષ્યને ક્ષમા રાખવા, માંગવા અને આપવા માટે ઉત્સાહિત કરવા. તેમજ માયાવી શિષ્યને માયાના નુકસાન સમજાવી, માયા-દંભ-આડંબર-કપટ-બકવૃત્તિ છોડાવવા માટે ઉલ્લસિત કરવા. આ રીતે અયોગ્ય શિષ્યને યોગ્ય બનાવી તે તે અવસરે તેવા તેવા ગ્રંથોનો અભ્યાસ ગુરુએ કરાવવો.

✽ તો શ્રુતપરંપરા અવિચ્છિન્ન બને ✽

(ચદિ.) જો પોતાના અધિકાર-પદ-સત્તા વગેરે તરફ નજરને રાખવાના બદલે કર્તવ્યપાલન તરફ ગુરુવર્ગ-વડીલવર્ગ પોતાની દૃષ્ટિને કેન્દ્રિત કરે તથા આશ્રિતવર્ગ પણ ગુરુ, વિદ્યાગુરુ વગેરેની ભક્તિ, વિનય વગેરેમાં ઉલ્લસિત બની શાસ્ત્રાભ્યાસ કરે તો શ્રુતની પરંપરા અવિચ્છિન્ન બને. આ રીતે શ્રુતપરંપરાને અખંડ બનાવવાનો આધ્યાત્મિક સંદેશ અહીં સહુ કોઈએ પોતપોતાની ભૂમિકામાં રહીને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે. શ્રુતપરંપરાને અખંડ બનાવવાથી શ્રાવકપ્રજ્ઞાતિમાં તથા સંવેગરંગશાલામાં દર્શાવેલ સિદ્ધસુખ સુલભ બને. ત્યાં જણાવેલ છે કે ‘(૧) રાગાદિનો અભાવ હોવાથી, (૨) જન્માદિનો અસંભવ હોવાથી તથા, (૩) પીડાનો વિરહ હોવાથી ખરેખર સિદ્ધ ભગવંતો પાસે શાશ્વત સુખ રહેલું છે.’
 (૧૬/૨)

લખી રાખો ડાયરીમાં....

- બુદ્ધિને સંકુચિતતાનું આકર્ષણ છે.
શ્રદ્ધાને ઉદારતાનું આકર્ષણ છે.

સામાન્ય મ જાણો, એ તો જિનબ્રહ્માણી,
ભલી પરિ ♦સાંભલો *એ, તત્ત્વરચણની ખાણી;
એ શુભમતિ માતા, દુર્મતિ વેલી કૃપાણી,
એ શિવસુખ-સુરતરુ-ફલ-રસ-સ્વાદ-નિસાણી ॥૧૬/૩॥ (૨૬૮)

અને એ નયાર્થ વ્યાખ્યાનને “સામાન્ય” એમ મ જાણો. એ તો જિનપ્રણીત બ્રહ્માણી. યતઃ — “ભગવતા શ્રીઋષભદેવેન બ્રાહ્મ્યાઃ દક્ષિણકરેણોપદિષ્ટા, સા ‘બ્રહ્માણી’ इत्युच्यते।”

પ્રકૃતકૃતિમાહાત્મ્યમભિષ્ટૌતિ - ‘સ્વલ્પામિ’તિ ।

સ્વલ્પાં મેમાં બોધત, જિન‘બ્રહ્માણી’ તત્ત્વરત્નચિન્તિઃ ।

શુભમતિજનની દુર્મતિવલ્લીકૃપાણી શિવકઘૃણિઃ ॥૧૬/૩॥

પ્રકૃતે દણ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ - इमां स्वल्पां मा बोधत (યતઃ इयं) जिन‘ब्रह्माणी’, तत्त्वरत्नचिन्तिः, शुभमतिजननी, दुर्मतिवल्लीकृपाणी, शिवकघृणिः ॥१६/३॥

મો આત્માર્થિનઃ ! इमां द्रव्य-गुण-पर्यायरासानुवादात्मिकां द्रव्यानुयोगपरामर्शाऽभिधानां द्रव्य-गुण-पर्यायरासस्तबकानुसारिणीं च द्रव्यानुयोगपरामर्शकर्णिकाऽऽख्यां नयार्थव्याख्यां स्वल्पां = सामान्यात्मिकां मा = नैव बोधत = जानीत, यत इयं हि जिन‘ब्रह्माणी’ = ऋषभाभिधानतीर्थकरप्रणीत‘ब्रह्माणी’ वर्तते । भगवता श्रीऋषभदेवेन राज्यदशायां स्वदक्षिणकरेण ब्राह्म्याः उपदिष्टेयं लिपिः इति सा ‘ब्रह्माणी’त्युच्यते । तदुक्तम् आवश्यकनिर्युक्तिभाष्ये ¹“लेहं लिवीविहाणं जिणेण बंभीइ दाहिणकरेणं” (आ.

અનુવાદશિક્ષા :- પ્રસ્તુત રચનાના માહાત્મ્યની ગ્રંથકારશ્રી સ્તવના કરે છે કે :-

અર્થકથન :- ‘પ્રસ્તુત વાણી સામાન્ય છે’ - એવું તમે જાણતા નહિ. કારણ કે જિનેશ્વર ભગવંતે રચેલ આ તો બ્રહ્માણી છે, તત્ત્વરત્નની ખાણ છે, શુભમતિની જનક છે, દુર્મતિરૂપી વેલડીને કાપનારી છરી છે અને મોક્ષસુખની નિશાની છે. (૧૬/૩)

વ્યાખ્યા :- હે આત્માર્થી જીવો ! “પ્રસ્તુત ‘દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનો રાસ’ નામના ગ્રન્થના અનુવાદસ્વરૂપ ‘દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શ’ નામની સંક્ષિપ્ત નયાર્થવ્યાખ્યા અને દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયરાસના ટબાને (= સ્તબકને) અનુસરનારી ‘દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શકર્ણિકા’ નામની વિસ્તૃત નયાર્થવ્યાખ્યા = અનેકનયાર્થગર્ભિત વ્યાખ્યા તો સામાન્ય સ્વરૂપ છે” - એવું તમે જાણતા નહિ. કારણ કે આ વાણી તો ઋષભદેવ નામના પ્રથમ તીર્થકરે રચેલ બ્રહ્માણી = બ્રહ્મવાણી છે. આથી આ વાણી ઘણું બધું મહત્ત્વ ધરાવે છે. ભગવાન શ્રીઋષભદેવે રાજ્યાવસ્થામાં પોતાના જમણા હાથથી બ્રાહ્મી નામની પોતાની દીકરીને આ લિપિનો ઉપદેશ આપેલ હતો. તેથી આ લિપિસ્વરૂપ વાણી ‘બ્રહ્માણી’ = ‘બ્રહ્મવાણી’ કહેવાય છે. આવશ્યકનિર્યુક્તિભાષ્યમાં પ્રસ્તુત બાબતને જણાવી કહેલ છે કે ‘ઋષભદેવ ભગવાને પોતાના જમણા હાથથી બ્રાહ્મીને લેખનું

♦ સિ. + લી. (૨ + ૪) + કો. (૭ + ૮ + ૧૦ + ૧૧) માં ‘સંભાલો’ પાઠ. * પુસ્તકોમાં ‘એ’ નથી. કો. (૪) માં છે.

1. લેહં લિપિવિધાનં જિનેન બ્રાહ્મ્યાઃ દક્ષિણકરેણ ।

નિ.૨૦૭ ગાથાતઃ ઉત્તરં ભાષ્ય-ગા.૧૩) ઇતિ ।

ઇદઞ્ચાત્રાવધેયમ્ - ^૧“બંધીયં જં લિવીયં અઙ્ગારસવિદે લેખવિહાણે વળ્લન્તે । તં જહા - બંધી...” (સમ.૧૮/પૃ.૬૯) ઇત્યાદિસમવાયાઙ્ગસૂત્રસ્ય વૃત્તૌ “બ્રાહ્મી = આદિદેવસ્ય ભગવતો દુહિતા, બ્રાહ્મી વા સંસ્કૃતાદિભેદા વાણી । તામ્ આશ્રિત્ય તેનૈવ યા દર્શિતા અક્ષરલેખનપ્રક્રિયા સા બ્રાહ્મીલિપિઃ” (સમ.૧૮/પૃ.૭૧ વૃ.) ઇતિ યદુક્તં શ્રીઅભયદેવસૂરિભિઃ, યચ્ચ દ્વિસપ્તતિકલાનિરૂપણે-તૈરેવ તત્રૈવાઽગ્રે “લેખો દ્વિધા - લિપિ-વિષયભેદાત્ । તત્ર લિપિઃ અષ્ટાદશસ્થાનકોક્તા અથવા લાટાદિદેશભેદતઃ તથાવિધવિચિત્રોપાધિભેદતો વા અનેકવિધા” (સમ.૭૨/વૃ.પૃ.૧૬૬) ઇત્યુક્તં તતો નિશ્ચીયતે યદુત આદિજિનેન બ્રાહ્મ્યાઃ ન કેવલં લિપિઃ દર્શિતા કિન્તુ સંસ્કૃતાદિનાનાવાણીજ્ઞપ્તિરપિ । તત્રાઽપિ લિપિઃ ન કેવલં બ્રાહ્મીપ્રમુખાઽષ્ટાદશભેદા કિન્તુ લાટાદિદેશભેદેન નાનાવિધા ।

અને લિપિનું વિધાન શીખવાડ્યું’.

✽ જિનબ્રહ્માણીને સમજીએ ✽

(ઇદ.) અહીં એક વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવી કે ભગવાન શ્રીઋષભદેવે પોતાની રાજ્યાવસ્થા દરમ્યાન બ્રાહ્મીને માત્ર લિપિ નથી શીખવાડી. પણ સંસ્કૃતાદિ અનેકવિધ વાણીનું જ્ઞાન પણ આપેલ છે. આ અંગે આપણે સમવાયાંગસૂત્રના સંદર્ભમાં વિચારીએ તો ૧૮ મા સમવાયસૂત્રમાં જણાવેલ છે કે ‘બ્રાહ્મી લિપિને અઢાર પ્રકારે લખવાની પદ્ધતિઓ દર્શાવેલ છે. તે આ રીતે - બ્રાહ્મી...’ ઈત્યાદિ. મતલબ કે આદિજિને બ્રાહ્મીને વાણીજ્ઞાનની સાથે જે અક્ષરલેખનની પ્રક્રિયા શીખવાડી, તે કોઈ એકાદ જ પ્રક્રિયા નથી શીખવાડી. પરંતુ અનેક અક્ષરલેખનપ્રક્રિયાઓ શીખવાડી છે. જે બધાનું સામુદાયિક નામ ‘બ્રાહ્મી’ છે. તથા એના જે ૧૮ ભેદ છે, તે ભેદોમાં પણ પ્રથમ લિપિનું નામ ‘બ્રાહ્મી’ છે. ઉપરોક્ત સમવાયાંગસૂત્રની વ્યાખ્યામાં શ્રીઅભયદેવસૂરિજીએ એવું જણાવેલ છે કે “બ્રાહ્મી એટલે આદિદેવ ભગવાનની દીકરી. અથવા બ્રાહ્મી એટલે સંસ્કૃત વગેરે ભેદથી વિભિન્ન પ્રકારની વાણી. તેથી આદિજિને સ્વયમેવ બ્રાહ્મી દીકરીને આશ્રયીને કે સંસ્કૃતાદિ વાણીને આશ્રયીને જે અક્ષરલેખનપ્રક્રિયા શીખવાડી તે બ્રાહ્મીલિપિ કહેવાય.’ તથા શ્રીઅભયદેવસૂરિજીએ જ તે જ ગ્રંથમાં આગળ ૭૨ મા સમવાયાંગસૂત્રની વ્યાખ્યામાં ૭૨ કળાનું નિરૂપણ કરવાના અવસરે જણાવેલ છે કે “લેખ બે પ્રકારે છે. (૧) લિપિના ભેદથી તથા (૨) વિષયભેદથી = દેશભેદથી. તેમાં સૌપ્રથમ જે લિપિ = લેખ = લેખન છે, તે તો પૂર્વે ૧૮ મા સમવાયના સ્થળે દર્શાવેલ જ છે. (હમણાં જ આપણે તેને ઉપર સમજી ગયા છીએ.) અથવા (= તથા) લેખનો = લેખનનો બીજો ભેદ તો લાટ વગેરે દેશના ભેદથી વિવિધ પ્રકારે છે. અથવા તેવા પ્રકારની વિવિધ શૈલીઓના ભેદથી અનેક પ્રકારે લેખનભેદો જાણવા.” તેનાથી એટલું નિશ્ચિત થાય છે કે આદિજિને બ્રાહ્મીને ફક્ત લિપિ શીખવાડી નથી. પરંતુ સંસ્કૃતાદિ જુદી-જુદી વાણીની જાણકારી પણ આપેલી છે. તેમાં પણ લિપિ ફક્ત બ્રાહ્મી વગેરેના ભેદથી ફક્ત ૧૮ પ્રકારે નથી. પરંતુ લાટ વગેરે જુદા-જુદા દેશોના વિભાગથી વિવિધ પ્રકારે લિપિઓ શીખવાડેલ છે.

ભલી પરિ સાંભલો = ધારો, તત્ત્વરૂપ જે રત્ન, તેહની એ ખાણી છઈ = ઉત્પત્તિસ્થાનક છઈ. એ શુભમતિ = ભલી જે મતિ, તેહની માતા છઈ રૂડી મતિની પ્રસવનહારી. દુરમતિ મિથ્યાત્વાદિ, તદ્દૂપ જે વેલી, તેહને છેદવાને કૃપાણી તુલ્ય છઈ.

इत्थं सा सर्वाऽपि लिपिः वाणी चाऽऽदिजिनेन ब्राह्मीम् आश्रित्य दर्शितत्वाद् जिनब्रह्माणीत्वेन व्यवहर्तुमर्हतः। प्रकृते “प्रथमेनाऽर्हता ब्राह्म्या स्वपुत्र्या प्रथमं यतः। पाठिताऽक्षरराजीयं ब्राह्मीति हित-कृष्णाम्॥” (अ.गी.३३/३) इति अर्हद्गीतायां मेघविजयोपाध्यायोक्तिश्च नैव विस्मर्तव्या। आदिजिनोक्त-संस्कृतादिभाषा - ब्राह्मीप्रमुखाऽष्टादशल्लिप्युपजीवकत्वेन लाटादिदेशीयाऽवशिष्टभाषाऽक्षरविन्यासानामपि जिनब्रह्माणीत्वं नैव प्रच्यवते। जिनवाणीवचनविन्यासाऽनुसृतत्वेन द्रव्य-गुण-पर्यायरासभाषाऽक्षरविन्यासयोः द्रव्यानुयोगपरामर्शभाषाऽक्षरविन्यासयोः च जिनब्रह्माणीत्वं नैव विरुध्यते।

अत एवेयं सर्वादरेण श्रोतव्या, ज्ञपरिज्ञया अवगन्तव्या प्रत्याख्यानपरिज्ञया च सम्यग् धारणीया। इयं हि तत्त्वरत्नखनिः = प्रमाण-नय-निक्षेप-सप्तभङ्ग्यादिजिनोक्ततत्त्वलक्षणरत्नानाम् उत्पत्तिस्थानकं वर्तते। तथेयमेव शुभमतिजननी = जिनानुराग-गुणानुरागादिजनकप्रशस्तप्रज्ञामाता, दुर्मतिवल्लीकृपाणी

❖ પ્રસ્તુત ગ્રંથભાષા જિનબ્રહ્માણી ! ❖

(इत्थं.) આ રીતે તે બધીય લિપિ અને વાણી આદિજિને બ્રાહ્મીને આશ્રયીને શિખવાડેલ હોવાથી તે તમામ ‘જિનબ્રહ્માણી’ તરીકે વ્યવહાર કરવા યોગ્ય છે. તેમજ બ્રાહ્મી વગેરે ૧૮ ભેદથી જે જે લિપિ આદિનાથ જિનેશ્વરે બ્રાહ્મીને શીખવાડી, તે લાટ વગેરે વિવિધ દેશોમાં પ્રવર્તમાન બાકીની બધી લિપિ ઉપજાતિઓની માતા હોવાથી તે પણ અંતતો ગત્વા મૂળમાં તો આદિજિનોપદિષ્ટ બનવાના લીધે જિનબ્રહ્માણી કહી શકાય છે. ‘પ્રથમ આદિનાથ અરિહંતે પોતાની પુત્રી બ્રાહ્મીને જે કારણે આ અક્ષરશ્રેણિ ભણાવી શીખવાડી તે કારણે આ અક્ષરશ્રેણિ = અક્ષરવિન્યાસ = લિપિ બ્રાહ્મી કહેવાય છે. તે જીવોને માટે હિતકારિણી છે’ - આ મુજબ મેઘવિજયજી ઉપાધ્યાયે અર્હદ્ગીતામાં જે જણાવેલ છે, તે પણ અહીં ભૂલવા યોગ્ય નથી જ. તેમજ લાટ વગેરે દેશોની વિવિધ વાણી (= ભાષા) અને લિપિ (= અક્ષરવિન્યાસ) પણ હકીકતમાં આદિજિનોપદિષ્ટ સંસ્કૃતાદિ ભાષા તથા જિનોક્ત બ્રાહ્મી વગેરે ૧૮ લિપિ - બન્નેને આધારે પ્રવૃત્ત થયેલ હોવાથી તેમાંથી જિનબ્રહ્માણીત્વ નામનો ગુણધર્મ રવાના થતો નથી. મતલબ કે તે તમામ વાણી અને અક્ષરલેખન જિનબ્રહ્માણી કહેવાય. તથા જિનવાણીવચનવિન્યાસને અનુસરીને બોલાયેલ હોવાથી અને લખાયેલ હોવાથી ‘દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનો રાસ’ તેમજ ‘દ્રવ્યાનુયોગપરમર્શ’ - આ બન્ને ગ્રંથની ભાષાને = વાણીને તથા અક્ષરલેખનને = લિપિને ‘જિનબ્રહ્માણી’ કહેવામાં કોઈ વિરોધ નથી જ આવતો.

● દ્રવ્યાનુયોગવાણી તત્ત્વરત્નભાષા ●

(अतः) આ જ કારણથી પ્રસ્તુત નયાર્થગર્ભિત દ્રવ્યાનુયોગવાણી સંપૂર્ણ આદરથી સાંભળવી જોઈએ, જ્ઞ-પરિજ્ઞાથી જાણવી જોઈએ અને પ્રત્યાખ્યાન-પરિજ્ઞાથી સારી રીતે ધારણ કરવી જોઈએ. ખરેખર આ દ્રવ્યાનુયોગવાણી એ તો પ્રમાણ, નય, નિક્ષેપ, સમ્પ્રબંગી વગેરે જિનોક્ત તત્ત્વસ્વરૂપ રત્નોની ખાણ છે. પ્રસ્તુત તત્ત્વરત્નો દ્રવ્યાનુયોગવાણીમાંથી જ ઉત્પન્ન થાય છે. તથા આ દ્રવ્યાનુયોગવાણી એ જ

એ શિવસુખ તે મોક્ષ સુખ, તદ્રૂપ જે સુરતરુ = કલ્પવૃક્ષ, તેહના જે ફળ (રસ), તેહનો જે સ્વાદ, તેહની નિશાની છઈ, યાદગારી છઈ મોક્ષ સુખની. ॥૧૬/૩॥

= મિથ્યાત્વાદિલતાઽસિપત્રિકા વર્તતે ।

इयं हि शिवकघुणिः = શિવસુખસુરતરુવરફલરસાઽઽસ્વાદદીધિતિઃ વર્તતે, સાનુબન્ધકલ્યાણ-કારિમહાર્થપ્રતિપાદકત્વાત્ ।

પ્રકૃતે આધ્યાત્મિકોપનયસ્ત્વેવમ્ - ‘દ્રવ્યાનુયોગભારતી બ્રહ્માણી તત્ત્વરત્નખનિઃ...’ ઇત્યાદ્યુક્ત્યા તત્કામનાશાલિભિઃ અત્યાદરેણ સા અભ્યસ્યેતિ સૂચ્યતે । શબ્દબ્રહ્મરૂપા હિ સા । મહાભારતે ત્રિપુરાતા-પિન્યુપનિષદિ મૈત્રાયણ્યુપનિષદિ બ્રહ્મવિન્દ્યુપનિષદિ ચ “શબ્દબ્રહ્મણિ નિષ્ણાતઃ પરં બ્રહ્માધિગચ્છતિ” (મ.ભા.શાં. પર્વ અ.૨૩૨/૩૦, અ.૨૭૦/૨, ત્રિ.૫/૧૭, મૈત્રા.૭/૨૨, બ્ર.વિ.૧૭) ઇતિ યદુક્તમ્, યચ્ચ દ્વાત્રિશિકાપ્રકરણે “પરં બ્રહ્મ તતઃ શબ્દબ્રહ્મણઃ સોઽધિગચ્છતિ” (દ્વા.દ્વા.૪/૨૮) ઇત્યુક્તમ્, તદનુસારેણ અત્યાદરેણ તદભ્યાસેન પરબ્રહ્મોપલબ્ધિઃ સુકરા । તદ્બલેન ચ ^૧“સયલપવંચરહિવં સત્તામત્તસરૂવં અણંતાણંદં પરમપયં” (સ.ક.ભવ. ૧/૫.૮૧૪-ભાગ-૨) ઇતિ સમરાદિત્યકથાયાં શ્રીહરિભદ્રસૂરિવર્ણિતં પરમપદમ્ અહ્નાય ઉપલભતે આત્માર્થી ॥૧૬/૩॥

જિનાનુરાગ, ગુણાનુરાગ વગેરેને ઉત્પન્ન કરનારી પ્રશસ્ત પ્રજ્ઞાની માતા છે. તથા મિથ્યાત્વ વગેરે દુર્બુદ્ધિ રૂપી વેલડીને કાપવા માટે આ દ્રવ્યાનુયોગવાણી એ જ છરી છે.

(इयं.) મોક્ષરૂપી કલ્પવૃક્ષના સુખાત્મક ફલના રસાસ્વાદનો ચમકારો પણ પ્રસ્તુત દ્રવ્યાનુયોગગોચર વાણી જ છે. કેમ કે તે સાનુબંધ કલ્યાણને કરનારા મહાન પદાર્થનું અને પરમાર્થનું પ્રતિપાદન કરે છે.

❖ શબ્દબ્રહ્મમાંથી પરબ્રહ્મ તરફ ❖

આધ્યાત્મિક ઉપનય :- દ્રવ્યાનુયોગગોચર વાણીને બ્રહ્મવાણી, તત્ત્વરત્નખાણ વગેરે સ્વરૂપે દર્શાવવા દ્વારા અહીં ‘બ્રહ્મતત્ત્વ, તત્ત્વરત્ન, પ્રશસ્ત પ્રજ્ઞા, દુર્બુદ્ધિવિચ્છેદ, શિવસુખાસ્વાદ વગેરેની કામનાવાળા જીવોએ અત્યંત આદરપૂર્વક પ્રસ્તુત દ્રવ્યાનુયોગવાણીનો સર્વ પ્રકારે અભ્યાસ કરવો જોઈએ’ - તેવું સૂચન ગ્રંથકારશ્રી દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રસ્તુત દ્રવ્યાનુયોગવાણી શબ્દબ્રહ્મસ્વરૂપ છે. ‘શબ્દ બ્રહ્મમાં નિષ્ણાત થયેલ સાધક પર બ્રહ્મને પ્રાપ્ત કરે છે’ - આ પ્રમાણે મહાભારત, ત્રિપુરાતાપિનીઉપનિષત્, મૈત્રાયણી ઉપનિષત્ તથા બ્રહ્મવિન્દ્યુપનિષત્ ગ્રંથમાં જણાવેલ છે. તથા દ્વાત્રિશિકા પ્રકરણમાં જણાવેલ છે કે ‘તે શબ્દબ્રહ્મથી સાધક પર બ્રહ્મને મેળવે છે.’ તેથી તે મુજબ અત્યંત આદરથી શબ્દબ્રહ્મસ્વરૂપ પ્રસ્તુત બ્રહ્માણી દ્રવ્યાનુયોગવાણીનો અભ્યાસ કરવાથી પરબ્રહ્મની પ્રાપ્તિ સુલભ બને છે. શબ્દબ્રહ્મસ્વરૂપ તે દ્રવ્યાનુયોગવાણીના અભ્યાસના બળથી આત્માર્થી સાધક સમરાદિત્યકથામાં દર્શાવેલ પરમપદને ઝડપથી મેળવે છે. ત્યાં શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ જણાવેલ છે કે ‘પરમપદ = મોક્ષ તો (૧) સર્વપ્રપંચશૂન્ય, (૨) આત્મસત્તામાત્રસ્વરૂપ તથા (૩) અનંતઆનંદમય છે.’ (૧૬/૩)

એહનઈ સુપસાઈ ઉભા જોડી પાણિ,
 સેવઈ ◆નર-કિન્નર-વિદ્યાધર-પવિપાણિ;
 એ અમિય દંષ્ટિથી જેહની મતિ સિંચાણી,
 તેમાંહિ ઉલ્લસઈ સુરુચિ વેલી કરમાણી ॥૧૬/૪॥ (૨૭૦)

એહને સુપસાયઈ = એહના વાણીના પ્રસાદથી ઉભા પાણિ જોડી = હાથ જોડી (સેવઈ=) સેવા કરે છે. સેવામાં ભક્તિવંત નર તે ચક્રવર્ત્યાદિક, કિન્નર તે વ્યંતરાદિ, વિદ્યાધરાદિક અને પવિપાણિ = ઈન્દ્ર પ્રમુખ કેઈ દેવતાની કોડા કોડી. એ અમૃતદંષ્ટિથી જે ભવ્ય પ્રાણી બુદ્ધિવંતની મતિ સિંચાણી, તે મતિ નવ પલ્લવપણાને પામી, તેહમાંહે = તેહના હૃદયકમળમાંહે (ઉલ્લસઈ=) ઉલ્લાસ પામી. (સુરુચિ=) ભલી રુચિ રૂપ જે વેલી, આગે મિથ્યાત્વાદિસંસર્ગે કરમાણી હુંતી પણ શુદ્ધ નૈયાયિકી વાણી સાંભળીને ઉલ્લાસ

પ્રકૃતવાણીપ્રભાવમાવિર્ભાવયતિ - 'એતદિ'તિ ।

એતત્કૃપયા પાણી પિધાય સેવતે નરં પવિપાણિઃ ।

એતત્સુદૃષ્ટિસિક્તા સુમતિર્મ્લાનાઽપિ સુરસાલી ॥૧૬/૪॥

પ્રકૃતે દળ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ - એતત્કૃપયા પવિપાણિઃ પાણી પિધાય નરં સેવતે । મ્લાનાઽપિ સુમતિઃ એતત્સુદૃષ્ટિસિક્તા સુરસાલી (સજ્જાયતે) ॥૧૬/૪॥

એતત્કૃપયા = પ્રકૃતવાણીસુપ્રસાદેન હિ પવિપાણિઃ = ઇન્દ્રઃ ઉપલક્ષણાત્ ચક્રવર્ત્યાદિનરેન્દ્ર-વિદ્યાધરેન્દ્ર-કિન્નર-કિંપુરુષાદિવ્યન્તરાદિકોટાકોટિદેવગણશ્ચ પાણી = કરૌ પિધાય નરં = અધ્યયના-ઽધ્યાપનાદિદ્વારા પ્રકૃતવાણીપ્રકાશકં સમાદરેણ સેવતે = પર્યુપાસ્તે ।

આત્માર્થિભવ્યજનસ્ય મિથ્યાત્વાદિસંસર્ગતો મ્લાનાઽપિ સુમતિઃ = સન્માર્ગમતિકમલિની એતત્સુદૃષ્ટિ-

■ :- દ્રવ્યાનુયોગસંબંધી પ્રસ્તુત વાણીના પ્રભાવને ગ્રંથકારશ્રી પ્રગટ કરે છે :-

■ :- પ્રસ્તુત દ્રવ્યાનુયોગવાણીના પ્રસાદથી ઈન્દ્ર પણ બે હાથ જોડીને પ્રસ્તુત વાણીના પ્રકાશક એવા મનુષ્યની સેવા કરે છે. તથા કરમાયેલી સુમતિ = સન્મતિ પણ પ્રસ્તુત દ્રવ્યાનુયોગવાણીની અમૃતદંષ્ટિથી સિંચાયેલી સુરસાળ બની જાય છે. (૧૬/૪)

■ :- પ્રસ્તુત દ્રવ્યાનુયોગવાણીના સુંદર પ્રસાદથી જ ઈન્દ્ર, ચક્રવર્તી વગેરે રાજા, વિદ્યાધર રાજા, કિન્નર-કિંપુરુષ વગેરે કરોડો દેવોનો સમુદાય પણ બે હાથ જોડીને, પ્રસ્તુત દ્રવ્યાનુયોગવિષયક વાણીનું અધ્યયન-અધ્યાપનાદિ દ્વારા પ્રકાશન કરનારા એવા મનુષ્યની, અત્યંત આદરપૂર્વક પર્યુપાસના કરે છે. મતલબ કે જેના ઉપર આ વાણીની કૃપા ઉતરે છે, તે મનુષ્યની ઈન્દ્રાદિ પણ સેવા કરે છે.

➤ દ્રવ્યાનુયોગવાણીથી સુમતિ પ્રગટે ➤

(આત્મા.) મિથ્યાત્વ વગેરેના સંસર્ગથી આત્માર્થી એવા ભવ્ય જીવની સન્માર્ગપ્રકાશક એવી સુમતિ રૂપી કમલિની કરમાઈ જાય છે. આવી કરમાયેલી સુમતિ-કમલિની પણ ન્યાયસંગત પ્રસ્તુત દ્રવ્યાનુયોગગોચર

◆ આ.(૧)માં 'સુરકિન્નર...' પાઠ. ઈ લી.(૧)માં 'પતિ' અશુદ્ધ પાઠ.

પામીઈ છઈ. ॥૧૬/૪॥

સિક્તા = ન્યાયોપેતપ્રકૃતભારતીસુધાદૃષ્ટિસિક્તા સતી ચેતઃસરસિ સુરસાલી નવપલ્લવિતા સઙ્ગાયતે ।

પ્રકૃતે આધ્યાત્મિકોપનયસ્ત્વેવમ્ - મિથ્યાત્વસમ્પર્કાત્ સન્મતિઃ નશ્યતિ દ્રવ્યાનુયોગસમ્પર્કાઽભ્યુદેતિ । તતશ્ચાત્માર્થિભિઃ અત્યાદરેણ સદા દ્રવ્યાનુયોગભારત્યભ્યાસલીનતયા ભાવ્યમિત્યુપદિશ્યતે ।

તદનુસરણેન ચ ^૧“સે ન સદે, ન રૂવે, ન ગંધે, ન રસે, ન ફાસે” અરુવિણી સત્તા, અણિત્યંત્યસંઠાણા, અણંતવીરિયા, કયકિઽઽ, સઽવાબાહાવિવજ્જિયા, સઽવ્વહા, નિરવેક્ષા, થિમિયા, પસંતા । અસંજોગિણે એસાણંદે । અઓ ચેવ પરે મણ” (પ.સૂ.૫/૪૬) ઇતિ પંચસૂત્રવ્યાવર્ણિતં સિદ્ધસ્વરૂપં ઇટિતિ ઉપલભતે આત્માર્થી ॥૧૬/૪॥

વાણીની અમૃતદૃષ્ટિથી સિંચાઈ જાય તો આત્માર્થી ભવ્ય જીવના હૃદયસરોવરમાં તે કરમાયેલી સુમતિસ્વરૂપ કમલિની પણ સુરસાળ-નવપલ્લવિત-પ્રફુલ્લિત થઈ જાય છે.

❧ દ્રવ્યાનુયોગથી સન્મતિનો ઉદય ❧

આધ્યાત્મિક વિનય :- મિથ્યાત્વના સંપર્કથી સન્મતિનો નાશ થાય છે. અને દ્રવ્યાનુયોગના સંપર્કથી સન્મતિ અભ્યુદયને પામે છે. તેથી ‘આત્માર્થી જીવે અત્યંત આદરપૂર્વક દ્રવ્યાનુયોગગોચર વાણીનો અભ્યાસ કરવામાં સદા લીન બનવું જોઈએ’ - આવી આધ્યાત્મિક સૂચના અહીં પ્રાપ્ત થાય છે.

❧ સિદ્ધોનો આનંદ અસાંયોગિક ❧

(તદ.) આ સૂચનાને અનુસરવાથી આત્માર્થી સાધક પંચસૂત્રમાં જણાવેલ સિદ્ધસ્વરૂપને ઝડપથી મેળવે છે. ત્યાં જણાવેલ છે કે ‘તે સિદ્ધાત્મા (A) શબ્દશૂન્ય છે, (B) રૂપશૂન્ય છે, (C) ગંધશૂન્ય છે, (D) રસશૂન્ય, (E) સ્પર્શશૂન્ય છે. તેમની સત્તા = વિદ્યમાનતા (૧) અરૂપિણી છે, (૨) અનિત્યંત્યસંસ્થાનવાળી છે, (૩) અનંતસામર્થ્યવાળી છે, (૪) કૃતકૃત્ય છે, (૫) સર્વપીડારહિત છે, (૬) સર્વથા નિરપેક્ષ છે, (૭) સ્તિમિત = સ્થિર છે, (૮) પ્રશાંત છે, (૯) અસાંયોગિક = સ્વાભાવિક આનંદસ્વરૂપ છે. તેથી જ તે આનંદ શ્રેષ્ઠ મનાયેલ છે.’ (૧૬/૪)

લખી રાખો ડાયરીમાં.....

- બુદ્ધિ પૈસા માંગે છે.
શ્રદ્ધાને પૈસા વગરના જીવનમાં રસ છે.
- બુદ્ધિ હોળીને દિવાળી માને છે,
શ્રદ્ધા હોળીનું દિવાળીમાં રૂપાંતરણ કરે છે.

૧. તસ્ય ન શબ્દઃ, ન રૂપમ્, ન ગન્ધઃ, ન રસઃ, ન સ્પર્શઃ । અરુવિણી સત્તા, અનિત્યંત્યસંસ્થાના, અનંતવીર્યા, કૃતકૃત્યા, સર્વાઽઽવાધાવિવર્જિતા, સર્વથા નિરપેક્ષા, સ્તિમિતા, પ્રશાન્તા । અસાંયોગિક એષ આનન્દઃ । અત એવ પરો મતઃ ।

બહુ ભાવ *જ એહના જાણઈ કેવલનાણી,
 સંખેપઈ એ તો ગુરુમુખથી કહવાણી;
 એહથી સંભારી જિનગુણ શ્રેણિ સુહાણી,
 વચનાનુષ્ઠાનઈ સમાપત્તિં ઈપરમાણી ॥૧૬/૫॥ (૨૭૧)

એહના બહુ ભાવ છઈ. □જે કેવળજ્ઞાની તેહિ જ એહના ભાવ સંપૂર્ણ જાણઈ; પણ સામાન્ય છદ્મસ્થ જીવ એહના ભાવ સંપૂર્ણ ન જાણઈ. તે માટઈ (તો) સંખેપથી એ મેં ગુરુમુખથી સાંભળી હતી, તેહવી કહવાણી કહતાં વચનવર્ગજ્ઞાઈ આવી, તિમ કહઈ છી.

एतदभ्यासफलमाह - 'अस्या' इति ।

अस्या भावान् पश्यति केवली लेशतो ह्युक्ता श्रुतेयम् ।

ततो जिनगुणस्मृत्या वचनकर्मसमापत्तिः स्यात् ॥ १६/५ ॥

પ્રકૃતે દણ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ - અસ્યાઃ ભાવાન્ કેવલી (એવ) પશ્યતિ । (અતઃ) इयं लेशतो हि श्रुता उक्ता (च) । ततः जिनगुणस्मृत्या हि वचनकर्मसमापत्तिः स्यात् ॥ १६/५ ॥

अस्याः = प्रकृतप्रबन्धभाषायाः द्रव्यानुयोगप्रतिपादिकाया बहवो भावाः सन्ति । तान् सर्वान् भावान् = अर्थान् तु केवली = केवलज्ञानी एव पश्यति अपरोक्षतया । छद्मस्थस्तु ज्ञानी अपि नास्याः कृत्स्नान् अर्थान् परिज्ञातुं क्षमः । अतः यथा गुरुमुखतो मया इयं लेशतः = अंशतः हि = एव श्रुता = आकर्णिता तथा इह गुरुकृपया उक्ता = भाषावर्गणाग्रहण-परित्यागसन्तत्या वैखरी व्याकृता ।

અભ્યાસ :- પ્રસ્તુત દ્રવ્યાનુયોગના અભ્યાસનું ફળ ગ્રંથકારશ્રી જણાવે છે :-

અર્થ :- પ્રસ્તુત દ્રવ્યાનુયોગવિષયક વાણીના ભાવોને તો કેવલજ્ઞાની જ સાક્ષાત્ જુએ છે. તેથી અંશતઃ સાંભળેલી પ્રસ્તુત વાણી અહીં મારા દ્વારા કહેવાય છે. તેથી જિનેશ્વર ભગવંતના ગુણોનું સ્મરણ કરવા દ્વારા વચનાનુષ્ઠાનથી સમાપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. (૧૬/૫)

✽ ગુરુકૃપાથી વૈખરીવાણીપ્રકાશન ✽

અર્થ :- પ્રસ્તુત પ્રબંધગ્રંથની ભાષા દ્રવ્યાનુયોગનું પ્રતિપાદન કરે છે. દ્રવ્યાનુયોગના ભાવો અત્યંત ગહન છે. તેથી પ્રસ્તુત ગ્રંથની વાણીના ભાવો = ભાવાર્થો પણ અનેક પ્રકારના છે. તે સર્વ ભાવાર્થોને તો કેવળજ્ઞાની જ સાક્ષાત્ જુએ છે. છદ્મસ્થ જીવ તો જ્ઞાની હોવા છતાં પણ પ્રસ્તુત દ્રવ્યાનુયોગગોચર ભાષાના તમામ અર્થોને ચારેબાજુથી જાણવા માટે સમર્થ બનતો નથી. તેથી ગુરુમુખે જે પ્રમાણે પ્રસ્તુત દ્રવ્યાનુયોગગોચર વાણી મેં અંશતઃ જ સાંભળી છે તે રીતે અહીં કહેલી છે. જે વાણી બોલાય તે વૈખરી વાણી કહેવાય. ભાષાવર્ગજ્ઞાનું ગ્રહણ અને ત્યાગ કરવાની પરંપરાથી દ્રવ્યાનુયોગગોચર

◆ પુસ્તકોમાં 'જ' નથી. કો.(૬)માં છે. ✽ પુસ્તકોમાં 'સંખવઈ' પાઠ. આ.(૧)નો પાઠ લીધો છે. ✽ આ.(૧)માં 'કહેવાણી' પાઠ. લા.(૨)માં 'કહાવાણી' પાઠ. પુસ્તકોમાં 'કહવાલી' કો.(૮)+સિ.નો પાઠ લીધો છે. ટી લી.(૧)માં 'કહવાણી' પાઠ. □ પુસ્તકોમાં 'તે' પાઠ અશુદ્ધ છે. B.(૧)માં 'જે' પાઠ.

(એહથી સંભારી=) એહિજ દ્રવ્યાનુયોગ વિચારી ક્રિયામાર્ગમાંહે પશિ (જિનગુણશ્રેણિ સુહાણી)

તતઃ = દ્રવ્યાનુયોગવાણીતઃ દ્રવ્યાનુયોગપ્રકાશકજિનગુણઃ સ્મૃતિગોચરમાયાન્તિ । જિનગુણસ્મૃત્યા ચ ભગવદ્બહુમાનં સજ્જાયતે । તત્ત્વ શોભનાધ્યવસાનરૂપત્વાદ્ લેશ્યાશુદ્ધિકારકમ્ । પ્રકૃતે ^૧“અજ્ઞવસાનેણ સોહણેણ જિણો લેસાહિં વિસુજ્ઞંતો” (આ.નિ.ભા.૧૬) इति आवश्यकनिर्युक्तिभाष्यवचनं स्मर्तव्यम् । “अध्यवसानम् = अन्तःकरणसव्यपेक्षं विज्ञानम्” (आ.नि.४६० गाथातः उत्तरं भा.गा. १६ वृ.पृ.१२३) इति आवश्यकनिर्युक्तिभाष्यव्याख्यायां श्रीहरिभद्रसूरिः । इत्थम् आध्यात्मिकोपनयनगर्भायां प्रकृतद्रव्यानुयोगविचारणायां सत्यां शुभाध्यवसायलक्षणाद् भगवद्बहुमानाद् लेश्याशोधकाद् वचनकर्म = स्वभूमिकोचितं वचनानुष्ठानं प्रवर्तते । तदुक्तं द्वात्रिंशिकावृत्तौ तत्त्वार्थदीपिकायां “समापत्तिसंज्ञकाऽसङ्गानुष्ठानफलकस्य वचनानुष्ठानस्य आज्ञाऽऽदरद्वारैव उपपत्तेः” (द्वा.द्वा.२/२५/वृ.पृ.१२१) इति । जिनवचनबहुमानात् क्रियायोगप्राप्तिः सङ्गतैव, हिताहितप्राप्ति-परिहारप्रत्यलक्रियायोगस्य प्राथम्येन भगवतोक्तत्वात् ।

વૈખરી વાણી ગુરુકૃપાથી અહીં વ્યક્ત કરાયેલી છે.

✽ ક્રિયાયોગથી મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવેશ ✽

(તતઃ.) દ્રવ્યાનુયોગગોચર વાણીથી દ્રવ્યાનુયોગપ્રકાશક જિનેશ્વર ભગવંતના સદ્ગુણો સ્મૃતિપથમાં આવે છે. તથા જિનેશ્વર ભગવંતના ગુણોની સ્મૃતિથી જિનેશ્વર ભગવાન પ્રત્યે બહુમાન ભાવ પ્રગટ થાય છે. આ ભગવદ્બહુમાન શુભ અધ્યવસાયસ્વરૂપ હોવાથી લેશ્યાને શુદ્ધ કરે છે. “શુભ અધ્યવસાય વડે લેશ્યા દ્વારા વિશુદ્ધ થતા જિનેશ્વર ભગવંત શિબિકા ઉપર ચઢે છે” - આ પ્રમાણે દીક્ષાપ્રસંગને વર્ણવતા આવશ્યકનિર્યુક્તિભાષ્યમાં જે જણાવેલ છે, તેને પ્રસ્તુતમાં સાક્ષીરૂપે યાદ કરવું. અહીં સુંદર અધ્યવસાયને લેશ્યાશુદ્ધિમાં કારણ તરીકે જણાવેલ છે. ‘અન્તઃકરણને સાપેક્ષ એવું જે વિશિષ્ટ જ્ઞાન હોય તે અધ્યવસાય કહેવાય’ - આ મુજબ શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ આવશ્યકનિર્યુક્તિભાષ્યવૃત્તિમાં જણાવેલ છે. અહીં કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે આ રીતે પ્રસ્તુત દ્રવ્યાનુયોગની વિચારણા આધ્યાત્મિક ઉપનયની ગર્ભિત રીતે પ્રવર્તતી હોય ત્યારે ભગવાન પ્રત્યે જે બહુમાન ભાવ પ્રગટ થાય છે, તે અન્તઃકરણસાપેક્ષ વિશિષ્ટજ્ઞાનસ્વરૂપ શુભ અધ્યવસાય તરીકે માન્ય હોવાથી તેના દ્વારા સાધકની લેશ્યા વિશુદ્ધ બને છે. તેનાથી સ્વભૂમિકાયોગ્ય વચનાનુષ્ઠાન સાધકના જીવનમાં પ્રવર્તે છે. દ્વાત્રિંશદ્ દ્વાત્રિંશિકા પ્રકરણની તત્ત્વાર્થદીપિકા વ્યાખ્યામાં મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે જણાવેલ છે કે ‘સમાપત્તિ જેનું બીજું નામ છે તેવા અસંગઅનુષ્ઠાનનું કારણ તો વચનઅનુષ્ઠાન છે. તે વચનાનુષ્ઠાન જિનાજ્ઞા પ્રત્યે આદર દ્વારા જ સંભવે.’ જિનવચન પ્રત્યેના બહુમાનભાવના પ્રભાવે આ રીતે જીવ મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવેશ કરે એટલે સૌપ્રથમ ક્રિયાયોગમાં જોડાય એ વાત યોગ્ય છે. તે ક્રિયાયોગ હિતની પ્રાપ્તિ અને અહિતનો પરિહાર કરવા માટે સમર્થ હોય છે. આ પ્રમાણે તીર્થંકર ભગવંતે જણાવેલ છે.

આદિપ્રવર્તક ભગવંતઃધ્યાનઈ ભગવંતસમાપત્તિ હૃઈ. તેણે કરી સર્વ*ક્રિયા સાફલ્ય હોઈ. ઉક્તં ચ -

एतेन “तीर्थकृदादीनां वचनं हिताऽहितप्राप्ति-परिहारप्रवर्तकम्” (आ.७/३/२०४/पृ.२४८) इति आचाराङ्गवृत्तिकृदुक्तिरपि व्याख्याता । इत्थञ्च कायेन क्रियामार्गप्रवृत्तावपि मनसि भगवदनुध्यानमाविर्भवति । एवं सर्वत्र भगवदनुध्यानाद् हि = एव वचनकर्मसमापत्तिः = वचनानुष्ठानतः भगवत्समापत्तिः स्यात् । तथैव च सर्वक्रियासाफल्यं भवति ।

भगवत्समापत्तिरेव परब्रह्माख्यज्योतिःસ્ફુરણમપ્યુચ્યते । एतेन “ध्यातृ-ध्यान-ध्येयानां त्रयाणामेकत्व-प्राप्तेः, ततः किञ्चिदगोचरं चिन्मयं ज्योतिः परब्रह्माख्यं स्फुरति । तत्स्फुरणेनैव सर्वक्रियाणां साफल्याद्” (प्र.श.९९ वृत्ति.पृ.५३९) इति प्रतिमाशतकवृत्तिकृद्वचनमपि व्याख्यातम् ।

कुन्दकुन्दस्वामिना नियमसारे ¹“केवलणाणसहावो केवलदंसणसहाव सुहमइओ । केवलसत्तिसहावો सोऽहं

❁ વચનાનુષ્ઠાન સમાપત્તિનિમિત્ત ❁

(एतेन.) આચારાંગસૂત્રની વ્યાખ્યામાં શ્રીશીલાંકાચાર્યએ જણાવેલ છે કે ‘તીર્થંકર ભગવંત અને ગણધર ભગવંત વગેરેના વચન જીવને હિતની પ્રાપ્તિમાં અને અહિતના પરિહારમાં પ્રવર્તવે છે.’ અમે ઉપર જે વાત જણાવી તેનાથી શ્રીશીલાંકાચાર્યના વચનનું પણ સ્પષ્ટીકરણ થઈ જાય છે. આ રીતે ભગવાન પ્રત્યેના બહુમાનભાવથી ક્રિયામાર્ગમાં કાયાથી પ્રવર્તવા છતાં પણ મનમાં ભગવાનના ગુણોનું ચિંતન-મનન થવાથી પ્રત્યેક ક્રિયાની પાછળ ભગવાનનું ધ્યાન પ્રગટ થાય છે. ‘મારા જિનેશ્વર ભગવાને આમ કરવાનું કહેલ છે. માટે હું આમ કરું છું’ - આ રીતે સર્વત્ર ભગવાનનું ધ્યાન પ્રવર્તવાથી જ વચનાનુષ્ઠાનના નિમિત્તે ભગવત્સમાપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. તથા તે ભગવત્સમાપત્તિ દ્વારા જ સર્વ ક્રિયાયોગ સફળ થાય છે.

❁ જ્યોતિસ્ફુરણથી ક્રિયાસાફલ્ય ❁

(भगव.) પ્રસ્તુત ભગવત્સમાપત્તિ જ પરબ્રહ્મ નામની જ્યોતિનું સ્ફુરણ પણ કહેવાય છે. પ્રતિમાશતકવૃત્તિમાં મહોપાધ્યાયજીએ જણાવેલ છે કે ‘ધ્યાતા, ધ્યાન અને ધ્યેય - આ ત્રણેયમાં ઐક્ય થાય ત્યાર બાદ કોઈક અગમ્ય, અગોચર પરબ્રહ્મ નામની ચિન્મય જ્યોતિ સ્ફુરાયમાન થાય છે. પ્રસ્તુત જ્ઞાનમય જ્યોતિના સ્ફુરણથી જ સર્વ ધર્મક્રિયાઓ સફળ થાય છે.’ આ પરબ્રહ્મજ્યોતિ એ જ અમને ભગવત્સમાપત્તિ તરીકે માન્ય છે. સમાપત્તિ એટલે તુલ્યતાની પ્રાપ્તિ. ભગવત્સમાપત્તિ એટલે ભગવત્-તુલ્યતાની પ્રાપ્તિ. મતલબ કે ભગવાનનું ધ્યાન કરવાથી જીવ ખરેખર ભગવાન સમાન બને છે.

❁ ત્રણ સ્વરૂપે સમાપત્તિને સમજીએ ❁

(कुन्द.) કુંદકુંદસ્વામીએ નિયમસારમાં (૧) સ્વરૂપમુખે, (૨) ફલમુખે, (૩) હેતુમુખે ત્રણ સમાપત્તિ સૂચવેલી છે. તે આ પ્રમાણે- ‘(૧) કેવળજ્ઞાનસ્વભાવી, કેવળદર્શનસ્વભાવી, સુખમય અને કેવળશક્તિસ્વભાવી તે હું છું - એ પ્રમાણે જ્ઞાની ચિંતન કરે. (૨) જે નિજભાવને છોડતો નથી, કોઈ

● પુસ્તકોમાં ‘ધ્યાને’ પાઠ. આ.(૧)નો પાઠ લીધો છે. * ‘સર્વ’ પદ પુસ્તકોમાં નથી. કો.(૧૦) + આ.(૧)માં છે.

1. કેવલજ્ઞાનસ્વભાવઃ કેવલદર્શનસ્વભાવઃ સુખમયઃ। કેવલશક્તિસ્વભાવઃ સોઽહમિતિ ચિન્તયેદ્ જ્ઞાતી।।

इदि चिंतए णाणी।।^१ णियभावं णवि मुच्चइ परभावं णेव गेण्हइ केइं। जाणदि पस्सदि, सच्चं सोऽहं इदि चिंतए णाणी।।^२ पयडि-ट्टिदि-अणुभाग-प्पदेसबंधेहिं वज्जिदो अप्पा। सोऽहं इदि चित्तिज्जो तत्थेव य कुणदि थिरभावं।।” (नि.सा.९६-९७-९८) इत्येवं स्वरूप-फल-हेतुमुखेन या समापत्तिः सूचिता, मनीषिभिः स्वयमेव विभाव्य सेहाऽनुयोज्या।

ध्यानदीपिकायां सकलचन्द्रोपाध्यायेन “यः परात्मा परं सोऽहं-योऽहं स परमेश्वरः। मदन्यो न मयोपास्यो मदन्येन च नाऽप्यहम्।।” (ध्या.दी.१७४) इत्येवं पूर्वार्धेन स्वरूपमुखेन, उत्तरार्धेन च हेतुमुखेन समापत्तिरुपदर्शितेहानुसन्धेया।

योगप्रदीपे “सुलब्धानन्दसाम्राज्यः केवलज्ञानभास्करः। परमात्मस्वरूपोऽहं जातस्त्यक्तभवार्णवः।।” (यो.प्र.४८) इत्येवं फलमुखेन, “ध्यातृ-ध्यानोभयाऽभावे ध्येयेनैक्यं यदा ब्रजेत्। सोऽयं समरसीभावस्तदेकीकरणं मतम्।।” (यो.प्र.६५) इत्येवं च हेतु-स्वरूपमुखेन समापत्तिः प्रदर्शिता।

પણ પરભાવને ગ્રહણ કરતો નથી, સર્વ વસ્તુને જુએ છે, જાણે છે, તે હું છું - એ પ્રમાણે જ્ઞાની ચિંતન-વેદન કરે. (૩) પ્રકૃતિબંધ, સ્થિતિબંધ, અનુભાગ (= રસ) બંધ અને પ્રદેશબંધ - આ ચારેયથી રહિત જે આત્મા છે, તે જ હું છું - એ પ્રમાણે ચિંતન કરતો જ્ઞાની તેમાં જ સ્થિરભાવ કરે છે.’ અહીં (૧) માં જે ચિંતન જણાવેલ છે તે સમાપત્તિનું સ્વરૂપ છે. (૨) માં જણાવેલ ચિંતનના વિષયની અનુભૂતિ અસંગદશાએ પહોંચવા દ્વારા દીર્ઘ કાલ સુધી થાય તે સમાપત્તિનું ફળ છે. તથા (૩) માં જણાવેલ ચિંતનમાં જીવનવ્યવહાર દરમ્યાન સ્થિરતા તે સમાપત્તિનો હેતુ છે. આમ ત્રણ સ્વરૂપે સમાપત્તિની યોજના = અર્થઘટન વિજ્ઞ વાયકવર્ગે સ્વબુદ્ધિથી વિચારીને કરવું.

✽ હું જ મારા દ્વારા ઉપાસ્ય : ધ્યાનદીપિકા ✽

(ધ્યા.) ધ્યાનદીપિકામાં સકલચંદ્ર ઉપાધ્યાયજીએ પૂર્વાર્ધથી સ્વરૂપમુખે તથા ઉત્તરાર્ધથી હેતુમુખે સમાપત્તિ જણાવેલ છે. તેનું પણ અહીં વાયકવર્ગે અનુસંધાન કરવું. ત્યાં જણાવેલ છે કે ‘(૧) જે પરમાત્મા છે, તે જ હું છું. જે હું છું, તે જ પરમેશ્વર છે. (૨) મારાથી ભિન્ન વ્યક્તિ મારે ઉપાસના કરવા યોગ્ય નથી. તથા મારાથી ભિન્ન વ્યક્તિએ મારી ઉપાસના કરવાની જરૂર નથી.’ અહીં પૂર્વાર્ધમાં સમાપત્તિનું સ્વરૂપ દર્શાવેલ છે તથા ઉત્તરાર્ધમાં સમાપત્તિનો હેતુ જણાવેલ છે, તે સ્પષ્ટ જ છે.

(યોગ.) યોગપ્રદીપમાં ફલસ્વરૂપે સમાપત્તિને આ પ્રમાણે જણાવેલ છે કે ‘મને આનંદનું સામ્રાજ્ય પ્રાપ્ત થયેલ છે. કેવલજ્ઞાનસ્વરૂપ સૂર્ય મારામાં ઝળહળે છે. સંસારસાગરનો ત્યાગ કરીને હું પરમાત્મસ્વરૂપ થયો છું.’ તેમજ તે જ ગ્રંથમાં આગળ ઉપર ‘ધ્યાતા અને ધ્યાન - બન્નેનો અભાવ થતાં ધ્યેય એવા શુદ્ધાત્માની સાથે એકતા જ્યારે પ્રાપ્ત થાય તે આ સમરસીભાવ = સમાપત્તિ છે. ધ્યાતા અને ધ્યેય - બન્નેની એકતા = સમાનતા (સમાપત્તિરૂપે) સંમત છે’ - આ પ્રમાણે જણાવેલ છે. ત્યાં પૂર્વાર્ધમાં હેતુમુખે સમાપત્તિને = સમાપત્તિહેતુને જણાવેલ છે. ધ્યાતા-ધ્યાનઉભયાભાવ = હેતુમુખે સમાપત્તિ. તથા ધ્યાતા-ધ્યેયની એકતા એટલે સ્વરૂપમુખે સમાપત્તિ = સમાપત્તિસ્વરૂપ શ્લોકના ઉત્તરાર્ધમાં જણાવેલ છે.

1. નિજભાવં નાઽપિ મુજ્જતિ પરભાવં નૈવ ગૃહ્ણાતિ કમપિ। જાનાતિ પશ્યતિ સર્વં સોઽહમિતિ ચિન્તયેદ્ જ્ઞાની।।

2. પ્રકૃતિ-સ્થિત્યનુભાગ-પ્રદેશબન્ધૈર્વિવર્જિત આત્મા। સોઽહમિતિ ચિન્તયન્ તત્રૈવ ચ કરોતિ સ્થિરભાવમ્।।

અસ્મિન્ હૃદયસ્થે સતિ હૃદયસ્થસ્તત્ત્વતો મુનીન્દ્ર ઇતિ।

હૃદયસ્થિતે ચ તસ્મિન્ નિયમાત્સર્વાર્થસંસિદ્ધિઃ*।। (ષોડશક - ૨/૧૪)

ચિન્તામણિઃ પરોડસૌ તેનેયં ભવતિ સમરસાપત્તિઃ ।

સૈવેહ યોગિમાતા નિર્વાણફલપ્રદા પ્રોક્તા ।। (ષોડશક - ૨/૧૫)

હેમચન્દ્રસૂરિભિઃ યોગશાસ્ત્રે “સર્વજ્ઞો ભગવાન્ યોડયમહમેવાસ્મિ સ ધ્રુવમ્। એવં તન્મયતાં યાતઃ સર્વવેદીતિ મન્યતે।।” (યો.શા.૯/૧૨) ઇતિ ફલમુખેન સમાપત્તિઃ પ્રદર્શિતા।

(૧) સમાપત્તિઃ, (૨) સમતાપત્તિઃ, (૩) સમભાવાપત્તિઃ, (૪) સમરસાપત્તિઃ, (૫) સમરસીભાવઃ, (૬) સમરસભાવઃ, (૭) સત્પ્રવૃત્તિપદમ્, (૮) મહાપથપ્રયાણમ્, (૯) પ્રશાન્તવાહિતા, (૧૦) વિસભાગપરિક્ષયઃ, (૧૧) શિવવર્ત્મ, (૧૨) ધ્રુવાધ્વા, (૧૩) અસંગાનુષ્ઠાનમ્, (૧૪) પરબ્રહ્મજ્યોતિઃસ્ફુરણમ્, (૧૫) અનાલમ્બનયોગઃ, (૧૬) નિરાલમ્બનયોગઃ, (૧૭) સમ્પ્રજ્ઞાતસમાધિઃ, (૧૮) સ્વીજસમાધિઃ ઇત્યાદયઃ પર્યાયશબ્દાઃ बोध्या: યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય (૧૭૫-૧૭૬) - ષોડશક (૨/૧૫+૧૪/૧) યોગશાસ્ત્ર (૧૨/૫) - યોગપ્રદીપ (૬૫) - દ્વાત્રિંશિકા (૨/૨૫+૨૪/૨૨) - પ્રતિમાશતકવ્યાખ્યા (૯૯) - પાતંજલયોગસૂત્રવ્યાખ્યા(૧/૪૧)-યોગસૂત્રવિવરણ(૧/૪૬)ઘનુસારેણ ।

एतत्सर्वमभिप्रेत्यैव श्रीहरिभद्रसूरिभिः षोडशके “अस्मिन् हृदयस्थे सति हृदयस्थस्तत्त्वतो मुनीन्द्र इति। हृदयस्थिते च तस्मिन्नियमात्सर्वार्थसंसिद्धिः।। चिन्तामणिः परोऽसौ, तेनेयं भवति समरसापत्तिः। सैवैह

* ફલમુખે સમાપત્તિને ઓળખીએ *

(હેમ.) શ્રીહેમચન્દ્રસૂરીશ્વરે યોગશાસ્ત્રના નવમા પ્રકાશમાં ફલમુખે સમાપત્તિને (= સમાપત્તિફળને) જણાવતાં કહેલ છે કે ‘જે આ સર્વજ્ઞ ભગવાન છે, તે ચોક્કસ હું જ છું. આ પ્રમાણે તન્મયતાને = ધ્યેયમયતાને પામેલ સાધક પોતાને સર્વવેત્તા માને છે.’

* ‘સમાપત્તિ’ના સમાનાર્થક અન્ય શબ્દો *

(૧) સમાપત્તિ, (૨) સમતાપત્તિ, (૩) સમભાવાપત્તિ, (૪) સમરસાપત્તિ, (૫) સમરસીભાવ, (૬) સમરસભાવ, (૭) સત્પ્રવૃત્તિપદ, (૮) મહાપથપ્રયાણ, (૯) પ્રશાન્તવાહિતા, (૧૦) વિસભાગપરિક્ષય, (૧૧) શિવવર્ત્મ, (૧૨) ધ્રુવાધ્વા, (૧૩) અસંગાનુષ્ઠાન, (૧૪) પરબ્રહ્મજ્યોતિસ્ફુરણ, (૧૫) અનાલંબનયોગ, (૧૬) નિરાલંબનયોગ, (૧૭) સંપ્રજ્ઞાત સમાધિ, (૧૮) સ્વીજ સમાધિ વગેરે જુદા-જુદા શબ્દો એક જ અર્થને સૂચવે છે - આલું યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચય, ષોડશક, યોગશાસ્ત્ર, યોગપ્રદીપ, દ્વાત્રિંશિકા પ્રકરણ, પ્રતિમાશતક ગ્રંથની વ્યાખ્યા તથા વિવિધ પાતંજલયોગસૂત્રવૃત્તિ, મહોપાધ્યાયજીકૃત યોગસૂત્રવિવરણ વગેરેના આધારે જણાય છે.

❧ જિનાગમ જિનેશ્વરને ખેંચી લાવે ❧

(एतत्.) प्रस्तुत सर्व बाबतोने लक्षमां राખीने श्रीहरिभद्रसूरि महाराजे षोडशक प्रकरणमां जणावेल છે કે ‘જિનવચન હૃદયસ્થ બને તો પરમાર્થથી જિનેશ્વર ભગવાન હૃદયસ્થ બને છે. તથા જિનેશ્વર

* પુસ્તકોમાં ‘...સંસિદ્ધિઃ’ પાઠ. ૫.માં ‘સિદ્ધસમ્પત્તિઃ’ પાઠ.

યોગિમાતા નિર્વાણફલપ્રદા પ્રોક્તા।।” (ષો.૨/૧૪,૧૫) इत्युक्तम्।

अनयोः योगदीपिकाव्याख्या यशोविजयवाचकवर्यैः इत्थं कृता “अस्मिन् = वचने हृदयस्थे सति हृदयस्थः स्मृतिद्वारा तत्त्वतो मुनीन्द्रः, स्वतन्त्रवक्तृत्वरूपतत्सम्बन्धशालित्वात्, इतिः पादसमाप्तौ। हृदयस्थिते च तस्मिन् = मुनीन्द्रे नियमाद् = निश्चयेन सर्वार्थसम्पत्तिः भवति” (षो.२/१४)। यतः ‘चिन्तामणि’रित्यादि। “असौ भगवान् परः = प्रकृष्टः चिन्तामणिः वर्तते। तेन इयं = सर्वत्र पुरस्क्रियमाणाऽऽगमसम्बन्धोद्बोधितसंस्कारजनितभगवद्धृदयस्थता समरसापत्तिः = समतापत्तिः भवति, रसशब्दोऽत्र भावार्थः, भगवत्स्वरूपोपयुक्तस्य तदुपयोगाऽनन्यवृत्तेः परमार्थतस्तद्वृत्तत्वात्। बाह्याऽऽलम्बनाऽऽकारोपरक्तत्वेन ध्यानविशेषरूपा तत्फलभूता वा मनसः समापत्तिरभिधीयते।

तथોक्तं योगशास्त्रे “क्षीणवृत्तेरभिजात्यस्येव मणोग्राह्य-ग्रहीतृ-ग्रहणेषु तत्स्थ-तदञ्जनता समापत्तिः” (योगसूत्र ભગવાન હૃદયમાં પધારે તો નિયમા સર્વ સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે. કારણ કે ભગવાન શ્રેષ્ઠ ચિંતામણિ રત્ન છે. તેથી પ્રસ્તુત સમરસાપત્તિ = સમાપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. તે સમરસાપત્તિ જ અહીં યોગીઓની માતા કહેવાય છે. તથા તે મોક્ષફલદાયિની કહેવાયેલ છે.’

ॐ समापत्तिनी विचारणा ॐ

(अनयोः) ષોડશકના ઉપરોક્ત બન્ને શ્લોકની વ્યાખ્યા યોગદીપિકા વૃત્તિમાં મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજીએ આ પ્રમાણે કરેલ છે - “જિનવચન હૃદયસ્થ થાય તો સ્મૃતિ દ્વારા પરમાર્થથી જિનેશ્વર હૃદયસ્થ બને છે. કારણ કે જિનાગમના સ્વતંત્ર વક્તા જિનેશ્વર છે. (ગણધર ભગવંતો તો તીર્થંકરપ્રદત્ત ત્રિપટીના આધારે આગમની રચના કરે છે, સ્વતંત્રરૂપે નહિ.) તેથી જિનવચન હૃદયસ્થ થતાં સ્વતંત્રવક્તૃત્વરૂપ જિનવચનનો સંબંધ જિનેશ્વર ભગવંતમાં હોવાથી જિનેશ્વર ભગવાન પણ પરમાર્થથી તે સંબંધ દ્વારા સ્મૃતિપટ ઉપર ઉપસ્થિત થઈને હૃદયસ્થ બને છે. ષોડશક ગ્રંથના પૂર્વાર્ધમાં રહેલ ‘इति’ શબ્દ પૂર્વાર્ધની સમાપ્તિ માટે છે. જિનેશ્વર ભગવંત હૃદયમાં પધારે એટલે નિશ્ચયથી તમામ પ્રયોજનોની સિદ્ધિ થાય છે. કારણ કે જિનેશ્વર ભગવાન પ્રકૃષ્ટ ચિંતામણિ રત્ન છે. તેથી દરેક ક્રિયા કરતી વખતે જિનવચનને આગળ ધરાવથી જિનાગમનો સ્વતંત્રવક્તૃત્વરૂપ સંબંધ ધરાવનાર જિનેશ્વર ભગવાન અવશ્ય સ્મૃતિપથમાં ઉપસ્થિત થાય છે. આ રીતે આગમસંબંધથી પ્રાદુર્ભાવ પામેલી સ્મૃતિના સંસ્કારથી ઉત્પન્ન થનારી હૃદયમંદિરમાં ભગવાનની હાજરી એ સમરસાપત્તિ = સમતાપત્તિ બની જાય છે. ‘સમરસાપત્તિ’ શબ્દમાં રહેલ ‘रस’ શબ્દ ‘ભાવ’ અર્થમાં છે. તેથી ‘સમરસ’નો અર્થ સમતા = સમાનતા = તુલ્યતા થાય. તેથી ‘ભગવત્સમરસાપત્તિ’ એટલે ભગવત્તુલ્યતાની પ્રાપ્તિ - એવો અર્થ સમજવો. ભગવાનના સ્વરૂપમાં નિરંતર ઉપયોગ રાખનાર સાધક ભગવદ્ગોચર ઉપયોગને છોડીને બીજે ક્યાંય રહેતો નથી. ભગવદ્વિષયક ઉપયોગથી તે સાધક અભિન્ન બની જાય છે. તેથી ભગવદ્ઉપયોગમય બનેલો સાધક પરમાર્થથી ભગવત્સ્વરૂપ બની જાય છે. તથા બાહ્ય આલંબનના આકારથી રંગાઈ જવાથી મન પણ બાહ્યઆલંબનમય બની જાય છે. પ્રસ્તુત સમાપત્તિ ધ્યાનવિશેષસ્વરૂપ કહેવાય છે અથવા તો ધ્યાનના ફળ સ્વરૂપ કહેવાય છે.

ॐ समापत्ति : पतंजलिनी दृष्टिमां ॐ

(तथोक्तं) યોગશાસ્ત્રમાં = યોગસૂત્રમાં પતંજલિ ઋષિએ સમાપત્તિનું લક્ષણ નીચે મુજબ જણાવેલ

-૧/૪૧)। સા ચ ‘મયિ તદ્વપ્મ’, ‘સ એવાહમિ’ત્યાદિધ્યાનોલ્લિખ્યમાનવૈજ્ઞાનિકસમ્બન્ધવિશેષરૂપા। સૈવ સમાપત્તિ-યોગિનઃ સમ્યક્ત્વાદિગુણપુરુષસ્ય માતા = જનની નિર્વાણફલપ્રદા ચ પ્રોક્તા તદ્વેદિભિરાચાર્યૈઃ” (ષો.૨/૧૫ યો.કી.વૃ.) ઇતિ। અધિકન્તુ તદ્વૃત્તૌ (ષો.૨/૧૫ ક.વૃ.પૃ.૫૬-૬૧)કલ્યાણકન્દલ્યામ્ અસ્માભિરુક્તં તતોઽવસેયમ્।

પ્રતિષ્ઠાષોડશકવૃત્તૌ (૮/૫) યશોવિજયવાચકેન્દ્રૈઃ વીતરાગ-સર્વજ્ઞેશ્વરસ્વરૂપતુલ્યતાપ્રાપ્તિઃ પરમ-સમાપત્તિરૂપેણ દર્શિતેત્યવધેયમ્।

જ્ઞાનસારે “ધ્યાતાઽન્તરાત્મા, ધ્યેયસ્તુ પરમાત્મા પ્રકીર્તિતઃ। ધ્યાનં ચૈકાગ્ર્યસંવિત્તિઃ સમાપત્તિસ્તદેકતા।।” (જ્ઞા.સા.૩૦/૨) ઇત્યેવંલક્ષણા સા દર્શિતા। પરમાત્મપ્રકાશો યોગીન્દ્રદેવેન ¹“જો પરમપ્પા ગાળમડ સો હઉં

છે. ‘જે ચિત્તની વૃત્તિ ક્ષીણ થયેલી છે, તે ચિત્ત શ્રેષ્ઠ સ્ફટિકમણિ જેવું પારદર્શક બને છે. (૧) ગ્રાહ્ય એવા સ્થૂલ-સૂક્ષ્મ વિષય, (૨) ગ્રહણ કરનાર ચેતન પુરુષ, (૩) ગ્રહણસાધનભૂત બુદ્ધિ અને ઈન્દ્રિય - આ તમામને વિશે ચિત્તની સ્થિરતા અને તન્મયતા = તદ્વૃત્તતા = તદાકારાકારિતા એ જ સમાપત્તિ (= સંપ્રજ્ઞાત સમાધિ) જાણવી.’ અર્થાત્ જેમ શુભ્ર, સ્વચ્છ સ્ફટિકમણિની સમક્ષ જે પણ લાલ-પીળી વસ્તુ આવે છે, તેના આકાર-વર્ણ મુજબ સ્ફટિકમણિનો લાલ-પીળો આકાર-વર્ણ થઈ જાય છે; તેમ વૃત્તિઓથી રહિત સ્વચ્છ નિરુદ્ધ ચિત્તની ગ્રહીતા, ગ્રહણ, ગ્રાહ્ય - આ ત્રણની સાથે એકાગ્રતા અને એકરૂપતા થાય છે. આ જ સમાપત્તિ છે. પ્રસ્તુતમાં સમાપત્તિ એ ‘મારામાં ભગવાનનું સ્વરૂપ રહેલું છે’, ‘હું જ ભગવાન છું’ - ઈત્યાદિરૂપે પ્રવર્તતા ધ્યાનમાં વ્યક્ત થતા વૈજ્ઞાનિક સંબંધવિશેષ સ્વરૂપ છે. ‘આ સમાપત્તિ જ સમ્યક્ત્વાદિગુણસંપન્ન યોગીપુરુષની માતા છે. તથા સમાપત્તિ જ મોક્ષફલદાયિની છે’ - આ પ્રમાણે તેના જાણકાર એવા આચાર્ય ભગવંતો કહે છે” - આ પ્રમાણે મહોપાધ્યાયજીએ યોગદીપિકામાં જણાવેલ છે. આ વિષયમાં અધિક વિવરણ અમે ષોડશકની કલ્યાણકંદલી નામની ઉપવ્યાખ્યામાં = ઉપટીકામાં કરેલ છે. અધિક જિજ્ઞાસા ધરાવનાર વાચકવર્ગે તે ત્યાંથી (પૃ.૫૬-૬૧) જાણી લેવું.

❀ પરમ સમાપત્તિને સમજીએ ❀

(પ્રતિ.) આઠમા પ્રતિષ્ઠાષોડશકની વ્યાખ્યામાં મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે વીતરાગ સર્વજ્ઞ ભગવંતના સ્વરૂપ જેવું સ્વરૂપ પોતાને પ્રાપ્ત થાય, પોતાનામાં પ્રગટ થાય તે ‘પરમ સમાપત્તિ’ સ્વરૂપે જણાવેલ છે. મતલબ કે પરમાત્મતુલ્ય નિજસ્વરૂપની પ્રતીતિ એ ‘સમાપત્તિ’ અને પરમાત્મતુલ્ય નિજસ્વરૂપનું પ્રગટીકરણ એ ‘પરમ સમાપત્તિ’ - આવું અહીં તાત્પર્ય ખ્યાલમાં રાખવું.

❀ સમાપત્તિને ઓળખીએ ❀

(જ્ઞાન.) જ્ઞાનસાર પ્રકરણમાં મહોપાધ્યાયજી મહારાજે સમાપત્તિનું સ્વરૂપ જણાવતાં કહેલ છે કે ‘ઉપયુક્ત અંતરાત્મા એ ધ્યાતા તથા પરમાત્મા એ ધ્યેય કહેવાયેલ છે. તેમજ વિજાતીયજ્ઞાનના આંતરા વગરનું કેવળ સજાતીય જ્ઞાનધારાનું સતત સંવેદન = ધ્યાન. ધ્યાતા + ધ્યેય + ધ્યાન - આ ત્રણેયની એકતા = સમાપત્તિ.’ દિગંબર યોગીન્દ્રદેવે પરમાત્મપ્રકાશ ગ્રંથમાં ‘જે પરમાત્મા છે, તે જ્ઞાનમય છે.

1. યઃ પરમાત્મા જ્ઞાનમયઃ સ અહં દેવઃ અનન્તઃ। યઃ અહં સ પરમાત્મા પરઃ ઇત્યં ભાવય નિશ્ચિન્તઃ।।

સમાપત્તિલક્ષણં ચેદમ્ - મળેરિવાભિજાતસ્ય ક્ષીણવૃત્તેરસંશયમ્।

તાત્પર્યાત્તદઙ્ગનત્વાચ્ચ સમાપત્તિઃ પ્રકીર્તિતા।। (દ્વા.દ્વા.૨૦/૧૦)

વેડ અણતું। જો હઉં સો પરમપ્પુ પરુ એહડ ભાવિ ણિખંતું।।” (પ.પ્ર.૨/૧૭૫) इत्येवं ध्यानभावनासाध्या समापत्तिः हेतुमुखेन सूचिता।

પૂજ્યપાદસ્વામિના સમાધિતન્ત્રે “યઃ પરમાત્મા સ એવાહં યોઽહં-સ પરમસ્તતઃ। અહમેવ મયોપાસ્યો નાન્યઃ કશ્ચિદિતિ સ્થિતિઃ।।” (સ.ત.૩૧) इत्येवं समापत्तिरुक्तेति ध्येयम्।

પ્રકૃતે “મળેરિવાઽભિજાતસ્ય ક્ષીણવૃત્તેરસંશયમ્। તાત્પર્યાત્ તદઙ્ગનત્વાચ્ચ સમાપત્તિઃ પ્રકીર્તિતા।।” (દ્વા.દ્વા.૨૦/૧૦) इति द्वात्रिंशिकाप्रकरणकारिका यशोविजयवाचकोत्तमविरचिताऽनुस्मर्तव्या। विभाविता चेयं विस्तरेणाऽस्माभिः तद्वृत्तौ नयलतायाम्।

કુટ્ટનીમતરસદીપિકાવૃત્તૌ અપિ ઉદ્ધરણરૂપેણ “ભાવના હિ ભાવયિતુઃ ભાવ્યમાનત્વપ્રાપ્તિહેતુઃ” (કુ.મ. ૮૨૮ વૃ.ઉદ્ધૃ.) इत्युक्तम्।

તે અનંત જ્ઞાનમય દેવ છે. તથા તે હું જ છું. તેમજ જે હું છું, તે શ્રેષ્ઠ પરમાત્મા છે. આ પ્રકારે નિબ્રાન્તપણે ભાવના કર.’ આ પ્રમાણે જણાવેલ છે. મતલબ કે તેવા પ્રકારના ધ્યાનની ભાવનાથી સમાપત્તિ સધાય છે - આવું કહીને હેતુમુખે સમાપત્તિ = સમાપત્તિહેતુ ત્યાં સૂચિત કરેલ છે.

❀ સમાધિતન્ત્રમાં સમાપત્તિ ❀

(પૂજ્ય.) દિગંબર પૂજ્યપાદસ્વામીએ સમાધિતન્ત્રમાં સમાપત્તિ આ મુજબ જણાવેલ છે કે ‘જે પરમાત્મા છે, તે જ હું છું. તથા જે હું છું, તે જ પરમાત્મા છે. તેથી હું જ મારા વડે ઉપાસના કરવા યોગ્ય છું. બીજા કોઈ મારા માટે ઉપાસ્ય નથી. આ વસ્તુસ્થિતિ છે.’

(પ્રકૃતે.) મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે દ્વાત્રિંશિકા પ્રકરણની રચના કરેલ છે. ત્યાં તેઓશ્રીએ જણાવેલ છે કે ‘ચિત્તની વૃત્તિઓ ક્ષીણ થઈ જાય ત્યારે ચિત્ત શ્રેષ્ઠ સ્ફટિકમણિ જેવું પારદર્શક બની જાય છે. તેમાં કોઈ સંશય નથી. કોઈ પણ એક વિષયમાં (દા.ત. ભગવાનમાં) મનની સ્થિરતા થવાથી અને મન તન્મય બનવાથી સમાપત્તિ પ્રાપ્ત થાય તેમ કહેવાય છે.’ મહોપાધ્યાયજી મહારાજની આ વાત પણ અહીં યાદ કરવા યોગ્ય છે. અમે દ્વાત્રિંશિકા પ્રકરણ ઉપર નયલતા નામની સંસ્કૃત વ્યાખ્યા રચેલ છે. ત્યાં દ્વાત્રિંશિકા પ્રકરણની ઉપરોક્ત કારિકાનું અમે વિસ્તારથી વિવરણ કરેલ છે. જિજ્ઞાસુ વાચકવર્ગ ત્યાં દૃષ્ટિપાત કરી શકે છે.

❀ અરિહંતના ધ્યાને અરિહંત બની જશો ❀

(કુટ્ટ.) કુટ્ટનીમત ગ્રંથની રસદીપિકા નામની વ્યાખ્યામાં ઉદ્ધરણ તરીકે જણાવેલ છે કે ‘ભાવના કરનાર વ્યક્તિને ભાવ્યમાનપણાની = ભાવનાવિષયસ્વરૂપની ઉપલબ્ધિમાં ભાવના કારણ બને છે.’ મતલબ કે સંવેદનશીલ હૃદયે થતી ભગવદ્ગોચર તીવ્ર ભાવના દ્વારા ભક્ત ભગવાનસ્વરૂપે બની જાય - આ દિશામાં જ ઉપરોક્ત સંદર્ભ અંગુલિનિર્દેશ કરે છે.

વચનાનુષ્ઠાનઈ સમાપત્તિપણે (પરમાણી=) પ્રમાણ ચઢી(=પરિણમી).॥૧૬/૫॥

एवं हि सर्वत्र भगवदुक्ताऽऽगमार्थानुस्मरणतः क्रियाकरणे सम्पद्यमानं वचनानुष्ठानं हि अग्रेतनदशायां “धारितस्य वस्तुविशेषस्य विजातीयप्रयत्नाऽनन्तरितः सजातीयप्रत्यप्रवाहः ध्यानम्” (कु.म.र.दी.८२८) इति कुट्टनीमतवृत्तौ रसदीपिकायां व्यावर्णितं ध्यानं जनयत् समापत्तिरूपतामास्कन्देत्। यद्वा वचनानुष्ठानतः ध्यानद्वारा समापत्तिः प्रादुर्भवेत्।

વચનાનુષ્ઠાનલક્ષણન્તુ ષોડશકે “વચનાત્મિકા પ્રવૃત્તિઃ સર્વત્રૌચિત્યયોગતો યા તુ। વચનાનુષ્ઠાનમિદં ચારિત્રવતો નિયોગેન।।” (ષો.૧૦/૬) इत्येवमुक्तं श्रीहरिभद्रसूरिभिः। विभाविता चेयं कारिका अस्माभिः तद्वृत्तौ कल्याणकन्दल्याम् (भाग-२/पृ.२३७)।

अथ ध्यानजन्यसमापत्तिप्रस्तावेन प्रासङ्गिकम् उच्यते। तथाहि - ध्यानस्य मार्गचतुष्टयं शास्त्रप्रसिद्धम्। (१) तत्रैकः पतञ्जलिदर्शितः नानैश्वर्यकामस्य अणिमादिसिद्धिफलकः, (२) अपरः

❧ સર્વત્ર જિનવચનને આગળ કરો ❧

(एवं.) आ रीते सर्वत्र क्रिया करती वખते ‘भारा ભગવાને આ પ્રમાણે જણાવેલ છે. તેથી હું આ પ્રમાણે કરું છું’ - આ પ્રમાણે જિનોક્ત આગમના અર્થનું સ્મરણ કરવાથી વચનાનુષ્ઠાન સંપન્ન થાય છે. આ રીતે સંપન્ન થતું વચનાનુષ્ઠાન આગળની ઉચ્ચતર દશામાં ધ્યાનને ઉત્પન્ન કરતું સમાપત્તિરૂપતાને ધારણ કરે છે. અથવા તો વચનાનુષ્ઠાનથી ધ્યાન દ્વારા સમાપત્તિ પ્રગટ થાય. કુટ્ટનીમત ગ્રંથની રસદીપિકા વ્યાખ્યામાં ધ્યાનની સરસ વ્યાખ્યા કરી છે. તે અહીં યાદ કરવા યોગ્ય છે. ત્યાં જણાવેલ છે કે ‘ધારણા દ્વારા પકડેલ વિશિષ્ટ વસ્તુની એકાકાર પ્રતીતિનો જે પ્રવાહ પ્રવર્તતો હોય તે જ ધ્યાન છે. પણ તેને ધ્યાનાત્મક બનવા માટે એક મુખ્ય શરત એ છે કે વચ્ચે-વચ્ચે બીજી વિલક્ષણ વસ્તુઓને યાદ કરવાના પ્રયાસથી તે એકાકાર પ્રતીતિનો પ્રવાહ ખંડિત ન થવો જોઈએ.’ ભગવદ્ગોચર આવા ધ્યાન દ્વારા વચનાનુષ્ઠાન સ્વયં સમાપત્તિસ્વરૂપે પરિણમે છે અથવા ધ્યાન દ્વારા વચનાનુષ્ઠાન સમાપત્તિને પ્રગટાવે છે. આવું અહીં તાત્પર્ય સમજવું.

❖ વચનાનુષ્ઠાનને ઓળખીએ ❖

(वच.) तेमज अह्मीं જે વચનાનુષ્ઠાનની વાત ચાલી રહી છે, તે વચનાનુષ્ઠાનનું લક્ષણ તો ષોડશકમાં શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ આ પ્રમાણે જણાવેલ છે કે ‘સર્વત્ર ઔચિત્યયોગથી જે વચનાત્મક પ્રવૃત્તિ થાય તે વચનાનુષ્ઠાન કહેવાય. ચારિત્રધર આત્માને નિયમા આ વચનાનુષ્ઠાન હોય.’ ષોડશકની પ્રસ્તુત કારિકાનું વિસ્તૃત વિવરણ તેની કલ્યાણકંદલી વ્યાખ્યામાં અમે કરેલ છે. તેથી અહીં તેનો વિસ્તાર કરતા નથી.

❧ ધ્યાનના ચાર માર્ગ ❧

(अथ.) સમાપત્તિ ધ્યાનજન્ય હોવાથી હવે સમાપત્તિના પ્રસ્તાવથી ધ્યાન અંગે પ્રાસંગિક બાબત કહેવાય છે. તે આ પ્રમાણે :- ધ્યાનના ચાર માર્ગ શાસ્ત્રોમાં પ્રસિદ્ધ છે.

(૧) તેમાં પતંજલિ ઋષિએ દર્શાવેલ ધ્યાનમાર્ગ જુદા-જુદા ઐશ્વર્યની કામનાવાળા જીવને ફલસ્વરૂપે અણિમાદિ સિદ્ધિઓ આપે છે.

(૨) વેદાંતમાં જણાવેલ નિદિધ્યાસન નામના ધ્યાનમાર્ગનું ફળ પરબ્રહ્મ અને આત્માના ઐક્યનો

વેદાન્તોક્તઃ નિદિધ્યાસનાશ્ચ, પરબ્રહ્માત્મૈક્યસાક્ષાત્કારફલકઃ, (૩) અન્યઃ યોગવાસિષ્ઠોક્તઃ મનોનાશ-વાસનાક્ષયહેતુકઃ જીવન્મુક્તિસુખપ્રાપ્તિફલકઃ, (૪) ચતુર્થશ્ચ પ્રથમશાખાયાં (૧/૬) વ્યાર્ણિતઃ જિનનિર્ણીતઃ શુક્લ-પરમશુક્લધ્યાનાઽભિધાનઃ ઘાત્યઘાતિકર્મક્ષયકારકઃ જીવન્મુક્તિ-પરમમુક્તિફલોપધાયકઃ बोध्यः । જિનોક્તાગમાર્થાનુસ્મરણપ્રસૂતવચનાનુષ્ઠાનજન્યં શુક્લધ્યાનં દર્શિતસમાપત્તિં જનયત્ કૈવલ્યમ્ આવિર્ભાવ-યતીતિ પૂર્વં (૧/૬) તુનોક્તમ્, અધુના (૧૬/૫) હિનોચ્યતે, અગ્રે (૧૬/૬) અપિનોદ્ઘોષયિષ્યતે इति न पौनरुक्त्यमाशङ्कनीयं प्रज्ञाप्रभाकरमीमांसामांसलमतिभिः ।

સાક્ષાત્કાર છે.

(૩) યોગવાસિષ્ઠમાં જણાવેલ ત્રીજા નંબરનો ધ્યાનમાર્ગ મનોનાશ અને વાસનાક્ષય - આ બે હેતુ દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે. તેનું ફળ જીવન્મુક્તિના સુખની પ્રાપ્તિ છે.

(૪) તથા ચોથા નંબરનો ધ્યાનમાર્ગ તારક તીર્થંકર ભગવંતે નિશ્ચિત કરેલ છે. પ્રથમ શાખાના છઠ્ઠા શ્લોકમાં વર્ણવેલ શુક્લધ્યાન અને પરમશુક્લધ્યાન નામનો ધ્યાનયોગ જિનેશ્વરસંમત છે. શુક્લધ્યાનયોગ ચાર ઘાતી કર્મોનો ક્ષય કરીને જીવન્મુક્તિરૂપી ફળને તાત્કાલિક આપે છે. તથા પરમશુક્લધ્યાનયોગ ચાર અઘાતી કર્મોનો ક્ષય કરીને પરમમુક્તિ નામના ફળને શીઘ્રતાથી પ્રાપ્ત કરાવે છે - તેમ સમજવું. પ્રત્યેક ક્રિયામાં તારક તીર્થંકર ભગવંતે બતાવેલ આગમિક પદાર્થોનું સતત સ્મરણ કરવાથી પ્રગટ થયેલ વચનાનુષ્ઠાનથી શુક્લ ધ્યાન ઉત્પન્ન થાય છે. તે શુક્લ ધ્યાન ઉપર જણાવેલી સમાપત્તિને ઉત્પન્ન કરતું કેવલજ્ઞાનનો આવિર્ભાવ કરે છે. આ બાબત પૂર્વે પ્રથમ શાખાના છઠ્ઠા શ્લોકમાં પૃષ્ઠ-૬૪ ઉપર 'તુ' શબ્દથી જણાવેલ છે. (તુનોક્તમ્ = 'તુ'ના ઉક્તમ્). તેમજ પ્રસ્તુત શ્લોકમાં 'હિ' શબ્દને આગળ કરીને કહેવાય છે. (હિનોચ્યતે = 'હિ'ના ઉચ્યતે = ભગવત્સમાપત્તિનિષ્ઠ-ભગવદનુધ્યાનજન્યત્વાઽવધારણાર્થકેન 'હિ'ના ઉચ્યતે) તથા આગળના શ્લોકમાં 'અપિ' શબ્દપુરસ્કારથી આ વિષયની ઉદ્ઘોષણા કરવામાં આવશે. (અપિનોદ્ઘોષયિષ્યતે = 'અપિ'ના ઉદ્ઘોષયિષ્યતે). તેથી અહીં પુનરુક્તિ દોષને અવકાશ નથી. આ મુજબ પ્રજ્ઞાના પ્રકાશને કરનારી મીમાંસાથી પરિપુષ્ટ થયેલી મતિવાળા વિદ્વાનોએ પ્રસ્તુત પ્રબંધનું અવધારણ કરવું.

❀ ઇતિહાસની અટારીએથી ❀

■ :- મીમાંસકમૂર્ધન્ય કુમારિલભટ્ટ પાસે પ્રભાકરમિશ્ર ભણી રહ્યા હતા. ત્યારે 'પૂર્વ તુનોક્તમ્, અધુનાઽપિનોચ્યતે इति न पुनरुक्तिः' આવી અટપટી ગ્રંથપંક્તિ કુમારિલભટ્ટના મગજમાં ન બેસી. મૂંઝવણમાં મૂકાયેલા કુમારિલભટ્ટ બે-ચાર વાર ભણાવતા-ભણાવતા અન્ય-અન્ય કાર્ય માટે ઊભા થાય છે. ચકોર પ્રભાકરમિશ્ર ગુરુની મૂંઝવણ પારખીને કહે છે - "ગુરુદેવ ! પંક્તિ બેસી ગઈ. 'પૂર્વ તુ'ના = 'તુ'શબ્દેન ઉક્તમ્, અધુના 'અપિ'ના = 'અપિ'શબ્દેન ઉચ્યતે इति न पुनरुक्तिः' પૂર્વે 'તુ' શબ્દથી જણાવેલ વિષય અત્યારે 'અપિ' શબ્દ દ્વારા કહેવાય છે. તેથી અહીં પુનરુક્તિ દોષ નથી." તે જ સમયે પ્રભાકરની સૂક્ષ્મ પ્રજ્ઞાને જોઈને કુમારિલભટ્ટના શ્રીમુખેથી 'તું તો મારો પણ ગુરુ છે' - આ ઉદ્ગાર નીકળી પડ્યા. ત્યારથી પ્રભાકરમત ગુરુમત તરીકે પણ પ્રસિદ્ધ થયો તથા ગુરુ તરીકે મીમાંસાદર્શનમાં પ્રભાકરમિશ્રની પ્રસિદ્ધિ થઈ.

(૧) ‘મયિ તદ્વૃપ્તમ્’, ‘સ એવાઽહમ્’ इत्यादिदृढोपयोगात्मिका जिनगोचरा समापत्तिः आगमतो भावजिननिक्षेपलक्षणा, (२) ततो जिननामकर्मबन्धलक्षणा आपत्तिः, (३) नोआगमतो भावजिननाम-कर्मोदयाभिमुख्यलक्षणा सम्पत्तिः इति तु महोपाध्याययशोविजयकृत-सिद्धसहस्रनामवर्णनच्छन्दोऽनुसारेण प्रतीयते।

તદુક્તં જ્ઞાનસારેઽપિ ધ્યાનાષ્ટકે “મળાવિવ પ્રતિચ્છાયા સમાપત્તિઃ પરાત્મનઃ। ક્ષીણવૃત્તૌ ભવેદ્ ધ્યાનાદન્તરાત્મનિ નિર્મલે।। આપત્તિશ્ચ તતઃ પુણ્યતીર્થકૃત્કર્મબન્ધતઃ। તદ્ભાવાઽભિમુખત્વેન સમ્પત્તિશ્ચ ક્રમાદ્ ભવેત્।।” (જ્ઞા.સા.૩૦/૩-૪) ઇતિ।

ગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચયવૃત્તૌ તુ યશોવિજયવાચકેન્દ્રે: “સર્વહિતાવહા સમાપત્તિઃ ચન્દનગન્ધસ્થાનીયા સ્વ-સ્વદર્શનગ્રહવિમુખસહજમાધ્યસ્થ્યપરિણતિઃ” (ગુ.ત.વિ.૧/૩૯ વૃ.) ઇત્યુક્તમ્। ભાવનાજ્ઞાનિનિ ઇયં ભવતીતિ દ્વાત્રિંશિકાવૃત્ત્યનુસારેણ (દ્વા.દ્વા.૨/૧૫) વિજ્ઞાયત ઇત્યવધેયં ભાવનાજ્ઞાનસ્વરૂપવેદિભિઃ।

આ પ્રસંગને યાદ કરાવવા અહીં ‘પૂર્વે’ ‘તુ’નોક્તમ્, અધુના ‘હિ’નોચ્યતે, અગ્રે ‘અપિ’નોદ્ઘોષયિષ્યતે ઇતિ ન પૌનરુક્ત્યમ્ આશંકનીયં પ્રજ્ઞાપ્રભાકરમીમાંસામાંસલમતિભિઃ’ આવો સાંકેતિક નિર્દેશ કરેલ છે.

☆ સમાપત્તિ-આપત્તિ-સંપત્તિને ઓળખીએ ☆

(‘મયિ’) પ્રસ્તુતમાં જિનેશ્વરગોચર સમાપત્તિની વાત ચાલી રહી છે. (૧) ‘મારામાં અરિહંતનું સ્વરૂપ રહેલું છે.’, ‘તે અરિહંતસ્વરૂપ જ હું છું’ - ઈત્યાદિ દૃઢ ઉપયોગાત્મક તે સમાપત્તિને આગમથી ભાવજિનનિક્ષેપસ્વરૂપ જાણવી. (૨) તેના સાતત્યથી જિનનામકર્મનો જે બંધ થાય તે જિનગોચર આપત્તિ કહેવાય. (૩) તથા કાળક્રમે નોઆગમથી ભાવજિનનામકર્મોદયની અભિમુખ અવસ્થા એ જિનેશ્વરવિષયિણી સંપત્તિ કહેવાય. આ મુજબનું તાત્પર્ય મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે રચેલ સિદ્ધસહસ્રનામવર્ણનછંદ અનુસારે જણાય છે. મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે ત્યાં જણાવેલ છે કે “(૧) સમાપત્તિ, (૨) આપત્તિ, (૩) સંપત્તિભેદે, સકલ પાપ સુગરિજ તું દિઠક છેદે.”

(તદુ.) મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી ગણિતરે જ્ઞાનસાર પ્રકરણમાં પણ ધ્યાનાષ્ટકમાં આ અંગે સ્પષ્ટપણે જણાવેલ છે કે “(૧) જેમ નિર્મલ સ્ફટિકમણિમાં પ્રતિબિંબ પડે તેમ ક્ષીણવૃત્તિવાળા નિર્મલ અન્તરાત્મામાં ધ્યાન દ્વારા પરમાત્માનું પ્રતિબિંબ પડે તે સમાપત્તિ કહેવાય છે. (૨) તે સમાપત્તિથી પવિત્ર જિનનામકર્મબંધ થવાના લીધે આપત્તિ = જિનનામપ્રાપ્તિ થાય છે. તથા (૩) કાળક્રમે તીર્થંકરદશાની સન્મુખ થવાથી સંપત્તિ સ્વરૂપ ફળ મળે છે.”

☆ સર્વહિતકારિણી માધ્યસ્થ્યપરિણતિ = સમાપત્તિ ☆

(ગુરુ.) ગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચયવ્યાખ્યામાં તો મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે એમ જણાવેલ છે કે ‘આખા જગતનું કલ્યાણ કરનારી સમાપત્તિ, ચંદનમાં સુગંધ એકમેક થઈ ગઈ હોય તેમ, સાધક ભગવાનમાં આત્મસાત્ થઈ ચૂકેલ હોય છે. પોત-પોતાના ધર્મની પક્કડથી પરાક્ષુબ્ધ થયેલી માધ્યસ્થ્યપરિણતિ એ જ સમાપત્તિ છે.’ ભાવનાજ્ઞાની પાસે આવી સમાપત્તિ હોય - આવું દ્વાત્રિંશદ્વાત્રિંશિકાવૃત્તિના (દ્વા.દ્વા.૨/૧૫) આધારે સમજાય છે. ભાવનાજ્ઞાનનું સ્વરૂપ જાણનારા વિદ્વાનોએ આ વાત ખ્યાલમાં રાખવી.

અર્થાદ્ધ્યાનભાવનયૈવ સમાપત્તિઃ સમ્ભવેત્, તસ્યાઃ તદનુકૂલત્વાત્ । “એષ હિ ભાવનાપ્રકર્ષસ્ય મહિમા, યત્ ચિન્ત્યમાનં રૂપં સાક્ષાદેવ ભાવયિતુઃ પુરસ્તાદ્ ઉપસ્થાપ્યતે” (વા.દ.વિ.) એતિ વાસવદત્તાટીકાયાં વિમર્શિન્યાં શ્રીકૃષ્ણોક્તિઃ અપિ અસ્મદભિપ્રાયાનુકૂલૈવ । ઇત્યમર્હદ્ધ્યાનભાવનયૈવ સમાપત્તિસિદ્ધૌ કિં પ્રમાણ-નયગર્ભદ્રવ્યાનુયોગપરિશીલનેનેતિ વેત્ ?

ન, યતઃ પ્રમાણ-નયપરિશીલનં વિના યથાવસ્થિતાર્હદાદિવસ્તુતત્ત્વનિશ્ચયાઽયોગેનાર્હદ્ધ્યાનભાવનાયાં સત્યામપિ આરાધકત્વમેવ દુર્લભં કિં પુનઃ સમાપત્તિફલકવચનાનુષ્ઠાનમ્ ? તદુક્તં દ્રવ્યસ્વભાવપ્રકાશે^૧ “જ્ઞાણસ્સ ભાવણે વિ ય ણ હુ સો આરાહઓ હવે ણિયમા । જો ણ વિજાણઙ્ગ વત્થું પમાણ-નયણિચ્છયં કિચ્ચા ।” (દ્ર.સ્વ.પ્ર.૧૭૮) એતિ । જ્ઞાનયોગે વર્તમાનસ્યૈવ સમાપત્તિઃ સુલભા । ઇદમેવાઽભિપ્રેત્ય અધ્યાત્મસારે યશોવિજયવાચકૈઃ “સમાપત્તિરિહ વ્યક્તમાત્મનઃ પરમાત્મનિ । અભેદોપાસનારૂપસ્તતઃ શ્રેષ્ઠતરો હ્યયમ્ ।” (અ.સા. ૧૫/૫૯) એત્યુક્તમ્ । ‘અયં = જ્ઞાનયોગ’ એતિ ભાવનીયમ્ ।

શંકા :- (અર્થા.) અરિહંત પરમાત્માના ધ્યાનની ભાવનાથી જ સમાપત્તિ સિદ્ધ થઈ જશે. કારણ કે અરિહંતના ધ્યાનની ભાવના સમાપત્તિને અનુકૂળ છે. આ અંગે વાસવદત્તા ગ્રંથની વિમર્શિની નામની વ્યાખ્યામાં શ્રીકૃષ્ણની એક વાત અમારા મનત્યજને અનુકૂળ જ છે. ત્યાં તેમણે જણાવેલ છે કે ‘ભાવનાની પરાકાષ્ઠાનો આ મહિમા છે કે જે સ્વરૂપની વિચારણા કરવામાં આવે છે, તે સ્વરૂપ ભાવુકની સામે ભાવના દ્વારા ઉપસ્થિત થાય છે.’ આથી જિનધ્યાનભાવનાથી જ સમાપત્તિ નિષ્પન્ન થઈ શકશે. તો પછી પ્રમાણથી અને નયથી ગર્ભિત એવા દ્રવ્યાનુયોગના પરિશીલનની જરૂર શી છે ? શા માટે સરળ માર્ગ વિદ્યમાન હોય તો અધરા માર્ગે જવું ?

✧ પ્રમાણ-નય બોધ વિના આરાધકભાવ દુર્લભ ✧

સમજાવણ :- (ન, યતઃ) ના. તમારી આ શંકા વ્યાજબી નથી. કારણ કે પ્રમાણના અને નયના પરિશીલન વિના યથાવસ્થિત રીતે અરિહંત પરમાત્મા વગેરે પદાર્થના સ્વરૂપનો નિશ્ચય જ નહિ થઈ શકે. તેથી અરિહંત પરમાત્માના ધ્યાનની ભાવના હોવા છતાં પણ આરાધકપણું જ દુર્લભ બની જશે. તો પછી સમાપત્તિને લાવનાર વચનાનુષ્ઠાનની તો શી વાત કરવી ? તે તો ક્યાંથી સુલભ હોય ? માટે પ્રમાણ-નયગર્ભિત દ્રવ્યાનુયોગનો અભ્યાસ જરૂરી જ છે. તેથી જ દ્રવ્યસ્વભાવપ્રકાશ ગ્રંથમાં જણાવેલ છે કે “જે માણસ પ્રમાણનો અને નયનો નિશ્ચય કરીને વસ્તુને જાણતો નથી, તે ધ્યાનની ભાવના હોવા છતાં પણ નિયમા આરાધક નથી બનતો.” આથી સમાપત્તિ મળે તે રીતે પ્રમાણ-નયગર્ભિત દ્રવ્યાનુયોગના પરિશીલનમાં લાગી જવું જોઈએ. જ્ઞાનયોગમાં વર્તતા એવા જીવને જ સમાપત્તિ સુલભ બને છે. આ જ અભિપ્રાયથી અધ્યાત્મસાર ગ્રંથમાં શ્રીમહોપાધ્યાયજી મહારાજે જણાવ્યું છે કે ‘આ જ્ઞાનયોગમાં વર્તતા આત્માને પરમાત્મામાં સ્પષ્ટ રીતે એકતાની પ્રાપ્તિ થશે. તેથી આ અભેદઉપાસનારૂપ જ્ઞાનયોગ સૌથી શ્રેષ્ઠ છે.’ આમ અહીં ઊંડાણથી ભાવન કરવું.

૧. ધ્યાનસ્ય ભાવનેઽપિ ચ ન હિ સ આરાધકો ભવેદ્ નિયમાત્ । યો ન વિજાનાતિ વસ્તુ પ્રમાણ-નયનિશ્ચયં કૃત્વા ।।

પ્રકૃતે આધ્યાત્મિકોપનયસ્ત્વેવમ્ - અખિલપ્રવૃત્તિપ્રારમ્ભકાલે 'કીદૃશકર્તવ્યપાલનગોચરા જિનાજ્ઞા મયા લબ્ધા ? અહં યત્કરોમિ તદ્ જિનાજ્ઞાનુસારેણ ન વા ? પ્રવૃત્ત્યુત્તરકાલીનભાવા જિનાજ્ઞાનુસારેણ પ્રવર્તન્તે ન વા ? જિનાજ્ઞાપાલનકૃતે એવાહમેતત્કાર્યં કરોમિ યદુત જનમનોરઙ્ગજન-યશઃકીર્તિલાભા-દ્યુદ્દેશલક્ષણલૌકિકવૃત્તિપુષ્ટિકૃતે ?' इत्यादिकं मध्यस्थतया निष्कपटं विचारणीयमवश्यम् ।

इत्थं विचारदशाऽध्यासेन स्वहृदयस्थितभगवन्माहात्म्यतः जायमाना वचनानुष्ठानभूमिका यद् ध्यानं जनयति तद् द्वादशाङ्गीसारः । तदुक्तम् उपमितिभवप्रपञ्चायां कथायां सिद्धर्षिगणिभिः “तस्मात् सर्वस्य सारोऽस्य द्वादशाङ्गस्य सुन्दर ! ध्यानयोगः परं शुद्धः, स हि साध्यो मुमुक्षुणा ।।” (उ.भ.प्र.क. भाग-३/प्रस्ताव-८/श्लो.७२९/पृ.२८९) इति ।

તદ્ રાગાઽનિલવિરહે સ્થિરીભવતિ । તદુક્તં ભાવપ્રાપ્તૈ ¹“જહ દીવો ગમ્મહરે મારુયબાહાવિવજ્જિઓ જલહ । તહ રાયાઽનિલરહિઓ જ્ઞાણપર્વો વિ પજ્જલહ ।।” (ભા.પ્રા.૧૨૩) इति । इदमेवाभिप्रेत्य दशाश्रुतस्कन्धे

ॐ आत्मविचारदशा કેળવીએ ॐ

અર્થઃ :- કોઈ પણ પ્રવૃત્તિ કરતી વખતે આત્માર્થી સાધકે ‘શું કરવાની મને જિનાજ્ઞા પ્રાપ્ત થયેલ છે ?’, ‘હું જે કાર્ય કરું છું તે જિનાજ્ઞા મુજબ છે કે નહિ ?’, ‘કાર્ય કરવાની પાછળ કે કાર્ય કર્યા બાદ મારા ભાવો જિનાજ્ઞા મુજબ રહે છે કે નહિ ?’, ‘ભગવાનની આજ્ઞા પાળવા માટે જ આ કામ હું કરું છું ને !’, ‘આ કાર્ય કરવાની પાછળ લોકરંજન કરવાનું કે સસ્તી પ્રસિદ્ધિ મેળવી લેવાનું લોકિક વલણ તો રહેલું નથી ને ?’ - ઈત્યાદિ વિચાર મધ્યસ્થપણે, પ્રામાણિકપણે અવશ્ય કરવો.

ॐ ध्यानयोग દ્વાદશાંગીનો સાર ॐ

(इत्थं.) આ રીતે વિચારદશા કેળવવાથી જીવનકેન્દ્રમાં - હૃદયકેન્દ્રમાં જિનેશ્વર ભગવાનની પ્રતિષ્ઠા થાય છે. તેના પ્રભાવથી વચનानुष्ठानની ભૂમિકા સાધકમાં તૈયાર થતી જાય છે. તેનાથી જે ધ્યાન ઉત્પન્ન થાય છે, તે ધ્યાન દ્વાદશાંગીનો સાર છે. ઉપમિતિભવપ્રપંચા કથા ગ્રંથમાં શ્રીસિદ્ધર્ષિગણિવરે આ અંગે જણાવેલ છે કે ‘હે સુંદર ! પૌંડરિક ! વિશુદ્ધ અને એકાગ્ર ચિત્તસ્વરૂપ ધ્યાન ઉત્તમ હોવાથી પ્રસ્તુત સમસ્ત દ્વાદશાંગીનો સાર ધ્યાનયોગ છે. પરંતુ તે શુદ્ધ હોવો જોઈએ. (અર્થાત્ આર્ત-રૌદ્ર ધ્યાન નહિ પણ અત્યંત નિર્મલ ધર્મ-શુકલ ધ્યાન જ અહીં દ્વાદશાંગીના સાર રૂપે અભિમત છે. તથા આવો) શુદ્ધ ધ્યાનયોગ જ મુમુક્ષુએ સાધવા યોગ્ય છે.’

ॐ राग छोडो तो ध्यान टके ॐ

(तद्.) તથા તે શુદ્ધ ધ્યાન રાગસ્વરૂપ પવનની ગેરહાજરીમાં સ્થિર થાય છે. આ અંગે ભાવપ્રાપ્ત ગ્રંથમાં કુંદકુંદસ્વામીએ જણાવેલ છે કે ‘જેમ ગર્ભગૃહમાં પવનની સમસ્યાથી મુક્ત બનેલો દીવો નિશ્ચલપણે સળગે છે, તેમ રાગરૂપી પવનથી શૂન્ય ધ્યાનદીપક પણ નાભિકમલમાં (=ગર્ભગૃહમાં) પ્રકાશે છે, આત્મસ્વરૂપને - પરમાત્મસ્વરૂપને પ્રકાશિત કરે છે.’ આ જ અભિપ્રાયથી દશાશ્રુતસ્કંધમાં જણાવેલ છે

અપિ ¹“ઓયં ચિત્તં સમાદાય, જ્ઞાણં સમણુપસ્યતિ” (દ.શ્વ.સ્ક.અ.૫/૧) इत्युक्तम्। ²“રાગ-દ્વેષવિરહિતં ચિત્તં ઓઞંતિ ભવતિ” (દ.શ્વ.સ્ક.૫/૧ ચૂ.પૃ.૪૪) इति दशाश्रुतस्कन्धचूर्णौ व्याख्यातम्। તતશ્ચ ક્ષપકશ્રેણિયોગ્યતા સમાપત્તિયોગ્યતા ચ સમ્પદ્યેતે।

एवञ्च शुद्धात्मस्वरूपसमवस्थानलाभः सम्पद्यते। तदुक्तं समाधितन्त्रे देवन्दिना “सोऽहमित्यात्त-
संस्कारस्तस्मिन् भावनया पुनः। तत्रैव दृढसंस्काराल्लभते ह्यात्मनि स्थितिम्॥” (स.त.२८) इति। किन्तु
काम-क्रोधादिभावपरायणत्वे बहिर्भावेन ‘सोऽहमि’ति पठने नैव समापत्तिलाभसम्भवः। सम्मतञ्चेदं
परेषामपि। तदुक्तं भगवदाचार्येण सायणसंहिताभाष्ये “यावत् कामादयो रिपवो जीवेषु तिष्ठन्ति तावत्परमेश्वरस्य
जीवेषु न प्रवेशः” (सा.सं.भा.९/१/५/१/७/२/पृ.३६९) इति। ततश्च कामादिभावदूरीकरणेन समापत्ति-
शिखराऽऽरोहणप्रेरणाऽत्रोपलभ्यते। ततश्च “अरूपा अपि प्राप्त्यरूपप्रकृष्टाः, अनङ्गाः स्वयं ये त्वनङ्ग-
ब्रह्मोऽपि। अनन्ताक्षराश्चोज्झिताऽशेषवर्णाः” (ब्र.लो.प्र.२/१६१) इति द्रव्यलोकप्रकाशोक्तं सिद्धस्वरूपं प्रत्या-
सन्नतरं स्यात्॥१६/५॥

કે ‘ઓજ = રાગ-દ્વેષવિરહિત ચિત્તને સારી રીતે મેળવીને સાધક ધ્યાનને સારી રીતે (= સ્થિરતાપૂર્વક) કરે છે.’ દશાશ્રુતસ્કંધચૂર્ણમાં ‘ઓજ’ શબ્દની જે વ્યાખ્યા કરી છે તે મુજબ જ અમે અહીં દશાશ્રુતસ્કંધની ગાથાના પૂર્વાર્ધનો અનુવાદ ઉપર કરેલ છે. તે સ્થિર ધ્યાનથી ક્ષપકશ્રેણિની યોગ્યતા તથા અહીં દર્શાવેલી સમાપત્તિ = ભગવત્તુલ્યતાપ્રાપ્તિ થવાની યોગ્યતા પણ તૈયાર થતી જાય છે.

❀ સમાપત્તિના શિખરે પહોંચીએ ❀

(एव.) આ રીતે પ્રવર્તવાથી શુદ્ધાત્મસ્વરૂપમાં રહેવાનો લાભ મળે છે. તેથી સમાધિતંત્રમાં દિગંબર દેવનંદીએ (= પૂજ્યપાદસ્વામીએ) જણાવેલ છે કે “તે પરમાત્મસ્વરૂપમાં ભાવના કરવાથી ‘તે પરમાત્મા હું છું’ - આવા સંસારને પામેલો સાધક વારંવાર વિશુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમાં જ રહેવાના દૃઢ સંસ્કારથી અવશ્ય આત્મામાં સ્થિરતાને મેળવે છે.” પરંતુ ચિત્ત જો કામ-ક્રોધાદિ ભાવોમાં ગળાડૂબ હોય તો બહારથી ‘સોઽહમ્’ - એવું રટણ કરવાથી સમાપત્તિનો લાભ નથી જ થતો. આ બાબત અન્યદર્શનીઓને પણ માન્ય છે. તેથી જ સાયણસંહિતાભાષ્યમાં ભગવદ્વાચાર્યે કહેલ છે કે ‘જ્યાં સુધી કામવાસના વગેરે શત્રુઓ જીવોમાં રહે છે, ત્યાં સુધી પરમેશ્વરનો જીવોમાં પ્રવેશ થતો નથી.’ તેથી કામ-ક્રોધાદિ ભાવોને દૂર કરીને ઉપર જણાવેલ પદ્ધતિ મુજબ સમાપત્તિના શિખરે પહોંચવાની પાવન પ્રેરણા આ શ્લોક દ્વારા આપણને પ્રાપ્ત થાય છે. તે સમાપત્તિના બળથી દ્રવ્યલોકપ્રકાશમાં વર્ણવેલ સિદ્ધસ્વરૂપ ખૂબ જ નજીક આવે છે. ત્યાં ઉપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયજીએ વિરોધાભાસ અલંકારમાં સિદ્ધસ્વરૂપ આ રીતે જણાવેલ છે કે ‘સિદ્ધાત્માઓ (૧) રૂપશૂન્ય હોવા છતાં પ્રકૃષ્ટ રૂપને (= આત્મસ્વરૂપને) પ્રાપ્ત કરે છે. શુદ્ધાત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિથી તેઓ સ્વયં પ્રકૃષ્ટ બનેલ છે. (૨) સ્વયં અનંગ = દેહશૂન્ય હોવા છતાં અનંગનો = અશરીરી કામદેવનો દ્રોહ કરનારા છે. (૩) તેઓ અનંત અક્ષરવાળા = કેવલજ્ઞાનવાળા હોવા છતાં તમામ વર્ણોને (= અક્ષરોને) છોડી દીધા છે.’ (૧૬/૫).

એહથી સવિ^૨ જાઈ પાપશ્રેણિ ઉજાણી,
 ગુણશ્રેણિ ચઢતાં લહઈ મુગતિ પટરાણી;
 ઘનઘાતિ કર્મનઈ પીલઈ જિમ તિલ ઘાણી,
 નિરમલ ગુણ એહથી પામિઆ^૬ બહુ ભવિ પ્રાણી ॥૧૬/૬॥ (૨૭૨)

એહથી સર્વ જે પાપની શ્રેણિ, તે ઉજાણી = નાઠી જાઈ. ગુણશ્રેણિ ચઢતાં લહઈ = પામઈ, મુગતિ રૂપ પટરાણી પ્રતે ઘનઘાતી સકલ કર્મને પીલે, જિમ ઘાણી તલ પીલાઈ, તિમ કર્મક્ષય થાઈ.

સમાપત્તિફલમાહ - 'તત' इति ।

ततोऽपि सर्वाऽघवृन्दनाशे गुणश्रेणिरोहाद् मुक्तिम् ।

लभेत घातिक्षयेण निर्मलगुणमत एति भव्यः ॥१६/६॥

પ્રકૃતે દળ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ - તતઃ અપિ સર્વાઽઘવૃન્દનાશે ગુણશ્રેણિરોહાદ્ ઘાતિક્ષયેણ ભવ્યઃ મુક્તિં લભેત । અતઃ (સઃ) નિર્મલગુણમ્ એતિ ॥૧૬/૬॥

તતઃ = સર્વત્ર પુરસ્ક્રિયમાણાઽઽગમવચનપ્રતિપાદકતીર્થકરાનુધ્યાનપ્રસૂતસમાપત્તિઃ અપિ સર્વાઽઘવૃન્દનાશે = સકલમુખ્યદુરિતસન્તતિવિલયે સતિ ગુણશ્રેણિરોહાત્ = સંયમાદિગુણશ્રેણિસમારોહાત્ તસ્મિન્નેવ ભવે ભવાન્તરે વા ક્ષપકશ્રેણ્યારોહણે ઘાતિક્ષયેણ = ઘનઘાતિકર્મચતુષ્કસંક્ષયેણ અઘાતિચતુષ્ટયક્ષયતો ભવ્યો મુક્તિં = મુક્તિપટ્ટરાણીં દ્રુતં લભેત । અપિશબ્દેન સમાપત્તિભિન્નૈકત્વાઽન્યત્વભાવનાદિપરિગ્રહઃ ।

અર્થઃ :- પાંચમા શ્લોકમાં સમાપત્તિ જણાવી. તેના ફળને ગ્રંથકારશ્રી જણાવે છે :-

卐 સમાપત્તિથી મુક્તિપ્રાપ્તિ 卐

અર્થઃ :- સમાપત્તિથી પણ તમામ પાપની શ્રેણિનો નાશ થતાં ગુણશ્રેણિનું સમારોહણ કરવાથી ઘાતિકર્મના ક્ષય વડે ભવ્યાત્મા મુક્તિને પ્રાપ્ત કરે છે. આમ સમાપત્તિથી ભવ્ય જીવ નિર્મળ ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે. (૧૬/૬)

અર્થઃ :- તમામ પ્રવૃત્તિ કરતી વખતે જિનાગમવચનને આગળ કરવાથી આગમવચનપ્રતિપાદક તીર્થકર ભગવંતનું પણ ધ્યાન તેની પાછળ પાછળ થતું જાય છે. તેનાથી સમાપત્તિનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે. આ સમાપત્તિથી પણ સર્વ પ્રધાન પાપની સંતતિનો વિલય થતાં સંયમાદિની ગુણશ્રેણિ ઉપર ભવ્યાત્મા આરોહણ કરે છે. આ ગુણશ્રેણિ ઉપર સમારોહણ કરીને તે જ ભવમાં કે ભવાંતરમાં ભવ્યાત્મા ક્ષપકશ્રેણિ માંડે છે. ક્ષપકશ્રેણિનું આરોહણ કરતાં ઘનઘાતિ ચાર કર્મનો ક્ષય થાય છે. તેથી કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે. તથા ભવના અંતે બાકીના ચાર અઘાતિ કર્મનો ક્ષય કરીને ભવ્યાત્મા મુક્તિરૂપી પટરાણીને તાત્કાલિક પ્રાપ્ત કરે છે. મૂળ શ્લોકમાં રહેલ 'અપિ' શબ્દથી સમાપત્તિભિન્ન એકત્વભાવના, અન્યત્વભાવના વગેરેનું ગ્રહણ કરવું. તેના દ્વારા પણ ભવ્યાત્મા ક્ષપકશ્રેણિ માંડી શકે છે. આવી સૂચના 'અપિ' શબ્દ દ્વારા થાય છે. 'અપિ' શબ્દથી સૂચિત એકત્વભાવના, અન્યત્વભાવના (દિહાત્મભેદવિજ્ઞાનધારા) વગેરેના

અનેક ક્ષાન્ત્યાદિકં નિર્મલગુણ (એહથી) પામઈ, (બહુ) ભવિ પ્રાણી = નિર્મળ વીતરાગવચનનો આસ્થાવંત જે જીવ. ॥૧૬/૬॥

અપિશબ્દસંસૂચિતૈકત્વાડ્યત્વાદિભાવનાદિસમાનસામર્થ્યશાલિની સમાપત્તિ: એતાવતા દર્શિતા । કાલ-પરિપાકાદ્યયોગે ક્ષપકશ્રેણ્યનારોહણે ભવ્ય આત્માર્થી જીવઃ સર્વત્ર વીતરાગવચનાડ્યસ્થયા અતઃ = સમાપત્તિતઃ નિર્મલગુણં = ક્ષાન્ત્યાદિકં ક્ષાયોપશમિકાદિકમાત્મગુણ્ણમ્ એતિ = પ્રાપ્નોતિ ।

યચ્ચ યોગપ્રદીપે “યથા વા મેઘસઙ્ઘાતાઃ પ્રલીયન્તેડનિલાડ્યહતાઃ । શુક્લધ્યાનેન કર્માણિ ક્ષીયન્તે યોગિનાં તથા ॥” (યો.પ્ર.૧૦૨) ઇત્યુક્તં તત્ર શુક્લધ્યાનં ભગવત્સમાપત્તિપ્રભૃતિદ્વારા કર્મનાશકં બોધ્યમ્ । એવમન્યત્રાડ્યપિ બોધ્યમ્ ।

પ્રકૃતે આધ્યાત્મિકોપનયસ્ત્વેવમ્ - સકલક્ષાયિકગુણવૈભવાડ્યત્તિલક્ષણા મુક્તિરેવ પરમપ્રયોજન-માત્માર્થિનામ્ । પ્રચુરકર્માદિવશેનેહ તદપ્રાપ્તાવપિ સકલક્ષાયોપશમિકગુણવૈભવસ્તુ પ્રાપ્તવ્ય એવ । ક્ષાયિક-ક્ષાયોપશમિકાડ્યખિલસદ્ગુણપ્રાપ્ત્યમોઘસાધનં તુ ભગવત્સમાપત્તિરેવ । તતશ્ચ મુમુક્ષુણા નિરન્તરં ‘મયિ ભગવત્સ્વરૂપમવસ્થિતમ્, નિશ્ચયતઃ પરમાત્માડ્યહમ્, મદીયપરમાત્મસ્વરૂપાડ્યવરોધકબલિષ્ઠકુકર્માણિ મયા દ્રુતં હન્તવ્યાનિ’ ઇત્યાદિભાવનયા સ્વાત્મા ભાવયિતવ્યઃ । ઇત્યં સમાપત્તિસમ્પ્રાપ્તયે સતતમાદરેણ યતિત-

સામર્થ્ય જેટલું સામર્થ્ય આ રીતે સમાપત્તિમાં ફલિત થાય છે. કાળનો પરિપાક, નિયતિની અનુકૂળતા વગેરેનો યોગ ન થાય તો તે ભવમાં ક્ષપકશ્રેણિ ઉપર આરૂઢ થવાનું સૌભાગ્ય ભવ્ય જીવને પ્રાપ્ત થતું નથી. તેમ છતાં આત્માર્થી જીવ સર્વત્ર વીતરાગના વચન ઉપર વિશ્વાસ, શ્રદ્ધા રાખવાથી સમાપત્તિને પ્રાપ્ત કરે છે. તથા તે સમાપત્તિના નિમિત્તે ક્ષાયોપશમિક વગેરે અવસ્થામાં રહેલ ક્ષમા, નમ્રતા વગેરે નિર્મલ આત્મગુણોના સમુદાયને પ્રાપ્ત કરે છે.

◉ સમાપત્તિ દ્વારા શુક્લધ્યાન કર્મનાશક ◉

(યચ્ચ.) યોગપ્રદીપમાં ‘જેમ પ્રબળ પવન દ્વારા પ્રેરાયેલા વાદળોના સમૂહો વિખેરાઈ જાય છે, તેમ શુક્લધ્યાનથી યોગીઓના કર્મો ક્ષય પામે છે’ - આ મુજબ જે જણાવેલ છે, ત્યાં ‘શુક્લધ્યાન ભગવત્સમાપત્તિ વગેરે દ્વારા કર્મનો નાશ કરે છે’ - તેમ જાણવું. મતલબ કે ‘શુક્લધ્યાન ભગવત્સમાપત્તિને જન્માવે છે. તથા તે સમાપત્તિ કર્મક્ષયસંપાદન કરે છે’ - તેવું સમજવું. આ રીતે અન્ય સ્થળે પણ સમજી લેવું.

✽ આપણા ભગવત્સ્વરૂપને પ્રગટાવીએ ✽

આપણા ભગવાન :- દરેક આત્માર્થી જીવનું મુખ્ય ધ્યેય મોક્ષ છે. તમામ ક્ષાયિક ગુણોની પ્રાપ્તિ એટલે મુક્તિ. પ્રચુર કર્મ વગેરેના લીધે આ ભવમાં તે કદાચ ન મળે તો પણ તમામ ક્ષાયોપશમિક ગુણોનો વૈભવ તો આ ભવમાં પ્રાપ્ત થવો જ જોઈએ. ક્ષાયિક અને ક્ષાયોપશમિક તમામ ગુણોની પ્રાપ્તિનું અમોઘ સાધન પરમાત્મસમાપત્તિ છે. તેથી મુમુક્ષુ જીવે નિરંતર ‘મારામાં ભગવાનનું સ્વરૂપ રહેલ છે. નિશ્ચયથી હું ભગવાન જ છું. મારા ભગવત્સ્વરૂપને પ્રગટ કરવામાં અવરોધ કરનારા હઠીલા કર્મોને મારે ઝડપથી હટાવવા જ છે’ - આ પ્રમાણેની ભાવનાથી ભાવિત થઈ સમાપત્તિને મેળવવા માટે આદરપૂર્વક પ્રયત્નશીલ રહેવું. આવી સમાપત્તિને મેળવવા માટે જ પ્રસ્તુત દ્રવ્યાનુયોગના જ્ઞાનનો ઉપયોગ

વ્યમાત્માર્થિભિઃ। પરમાત્મસમાપત્તિસમ્પ્રાપ્તિકૃતે એવં દ્રવ્યાનુયોગપરિજ્ઞાનોપયોગઃ કાર્યઃ। આધ્યાત્મિકોપનયાદિગર્ભિતરીત્યા દ્રવ્યાનુયોગોઽપોહતઃ વચનાનુષ્ઠાન-સમાપત્તિભ્યાં શીઘ્રં મુક્તિપ્રાસાદશિખરાઽઽ-રૂઢતયા ભાવ્યમિતિ પ્રેર્યતે।

પરમ્ અનક્ષરપદકામિભિઃ ગ્રન્થાક્ષરેષુ વ્યગ્રતયા અભિનિવિષ્ટતયા વા નૈવ જાતુચિદ્ ભાવ્યમ્, સમાપત્તિસમુપધાયકશુક્લધ્યાનજનક-દેહાદિભિન્નાત્મતત્ત્વવિજ્ઞાનોપલબ્ધૌ સત્યાં શાસ્ત્રસંન્યાસમુરરીકૃત્ય ભગવત્સમાપત્તૌ લીનતા સમ્પાદનીયા। ઇદમેવાઽભિપ્રેત્ય યોગપ્રદીપે “ગ્રન્થાનભ્યસ્ય તત્ત્વાર્થં તત્ત્વજ્ઞાને પુનઃ સુધીઃ। પલ્લભિમિવ ધાન્યાર્થી ત્યજેદ્ ગ્રન્થાનશેષતઃ।।” (યો.પ્ર.૧૦૮) ઇત્યુક્તમ્। પ્રકૃતે “ગ્રન્થમભ્યસ્ય મેધાવી જ્ઞાન-વિજ્ઞાનતત્ત્વરઃ। પલ્લભિમિવ ધાન્યાર્થી ત્યજેદ્ ગ્રન્થમશેષતઃ।।” (ત્રિપુ.૫/૧૮) ઇતિ ત્રિપુરાતાપિન્યુપનિષદ્વચનમ્, “પતિતાઃ શાસ્ત્રજાલેષુ પ્રજ્ઞયા તેન મોહિતાઃ। સ્વાત્મપ્રકાશરૂપં તત્ કિં શાસ્ત્રેણ પ્રકાશ્યતે ?।।” (યો.શિ.૫) ઇતિ યોગશિખોપનિષદ્વચનમ્, “ભારો વિવેકિનઃ શાસ્ત્રમ્” (મહો.૩/૧૫) ઇતિ મહોપનિષદ્વચનં સ્મર્તવ્યમ્। અધિકં તુ નયલતાયામ્ (દ્વા.દ્વા.૨૦/૨૬) અવોચામ।

ઇદમપ્યત્રાવધેયમ્ - ‘રાગ-દ્વેષાદિરહિતં નિજાત્મસ્વરૂપં યયા સાધ્યતે સા મોક્ષોપયિકા સાધના’ કરવાનો છે. આધ્યાત્મિક ઉપન્યાસદિથી ગર્ભિત રીતે દ્રવ્યાનુયોગનો ઊહાપોહ કરી વચનાનુષ્ઠાન અને સમાપત્તિ દ્વારા મુક્તિમહેલના શિખરે ઝડપથી પહોંચવાની પાવન પ્રેરણા અહીં થાય છે.

❀ અવસરે શાસ્ત્રસંન્યાસ ગ્રહણ કરવો ❀

(પરમ્.) પરંતુ અનક્ષરપદની = શબ્દાતીતદશાની = સિદ્ધપદની કામનાવાળા આત્માર્થી સાધકોએ ગ્રન્થના અક્ષરોમાં/શબ્દોમાં ક્યારેય વ્યગ્ર ન થવું તથા શબ્દોની ગાઢ પકડ પણ ન રાખવી. શાસ્ત્રપાઠનો આધાર લઈને સંઘર્ષો ન કરવા. મૂળ વાત ભગવત્સમાપત્તિને મેળવવાની છે. તેને અવશ્ય ઝડપથી પ્રગટાવનારા શુક્લધ્યાનને પ્રગટાવવાનું છે. ‘દેહ-ઈન્દ્રિય-મન-વચન-કર્મ વગેરેથી આત્મતત્ત્વ નિરાળું છે’ - આ મુજબ તત્ત્વવિજ્ઞાન દ્વારા તે શુક્લધ્યાન જન્મે છે. તથાવિધ તત્ત્વવિજ્ઞાન ઉપલબ્ધ થાય તો શાસ્ત્રસંન્યાસને સ્વીકારીને ભગવત્સમાપત્તિમાં લીનતાનું જ સંપાદન કરવું. આ જ અભિપ્રાયથી યોગપ્રદીપ ગ્રંથમાં જણાવેલ છે કે ‘તત્ત્વની ઉપલબ્ધિ માટે ગ્રંથોનો અભ્યાસ કરીને જ્યારે તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ જાય ત્યારે પ્રાજ્ઞ સાધક, જેમ ધાન્યાર્થી તૃણ-પર્ણાદિને છોડે તેમ, સંપૂર્ણતયા ગ્રંથોને છોડે.’ ત્રિપુરાતાપિની ઉપનિષદ્માં પણ જણાવેલ છે કે ‘જ્ઞાન-વિજ્ઞાનમાં તત્ત્વર પ્રાજ્ઞ સાધક ગ્રંથોનો અભ્યાસ કરીને સંપૂર્ણતયા ગ્રંથોને છોડી દે, ધાન્યગ્રહણ બાદ ધાન્યશૂન્ય છોડને ધાન્યાર્થી છોડે તેમ.’ યોગશિખા ઉપનિષદ્માં પણ કહેલ છે કે ‘પોતાની બુદ્ધિથી જીવો શાસ્ત્રરૂપી જાળમાં પડે છે, ફસાય છે. તેથી મૂઢ બને છે. સ્વાત્મપ્રકાશાત્મક તે આત્મતત્ત્વ શું માત્ર શાસ્ત્રથી પ્રકાશિત થાય ?’ અર્થાત્ ન જ થાય. મહોપનિષદ્માં પણ જણાવેલ છે કે ‘(દેહાત્મભેદવિજ્ઞાનવાળા) વિવેકી જીવોને શાસ્ત્ર ભારરૂપ છે.’ આ વચનો અહીં યાદ કરવા. આ અંગે અધિક નિરૂપણ અમે દ્વાત્રિંશિકાપ્રકરણની નયલતા વ્યાખ્યામાં કરેલ છે.

❀ આત્મસ્વભાવનું માહાત્મ્ય પ્રગટાવીએ ❀

(ઇદ.) અહીં આ બાબત પણ ખ્યાલમાં રાખવી કે - ‘રાગ-દ્વેષાદિશૂન્ય એવું આપણું આત્મસ્વરૂપ

ઇતિ વ્યાખ્યાનુસારેણ શુકપાઠતુલ્યં શાસ્ત્રપઠન-પાઠનાદિવ્યસનં નૈવ સાધનાવિધયા બોધ્યમ્। તતશ્ચ (૧) નિજનિરુપાધિકાનન્તાનન્દપરિપૂર્ણ-નિરાકુલ-પરમશાન્ત-શુદ્ધચૈતન્યસ્વભાવમાહાત્મ્યં સ્વાત્મનિ પ્રાદુર્ભાવ્ય, (૨) નાનાપરજ્ઞેયપદાર્થાઽભિમુખં વિકેન્દ્રિતં સ્વચિત્તવૃત્તિપ્રવાહં તિરસ્કૃત્ય, (૩) એતાવન્તજ્ઞ્ય કાલં યાવદ્ મૂઢતયા બહિરાત્મવિધયા પરિણતં નિજાત્માનં ધિક્કૃત્ય યથા નિજાન્તઃકરણવૃત્તિસન્તાનં શુદ્ધચૈતન્યસન્નુલ્લેખં સ્યાત્ તથૈવ સ્વાધ્યાયાદિકં કર્તવ્યમ્। સ્વજ્ઞાને પ્રતિભાસમાનાઃ પરપદાર્થાઃ પરપરિણામાશ્ચ ઉપેક્ષણીયાઃ। ઇત્યમેવ રત્નત્રયનિષ્પત્તિસમ્ભવઃ, અન્યથાઽધિકશાસ્ત્રાભ્યાસાદિનિમિત્તકમ્ અહંકાર-મહત્ત્વાકાંક્ષા-ગારવત્રિકાદ્યાવર્ત્તનિમજ્જનં ન દુર્લભમ્।

ઇત્યમ્ (૧) અન્તર્મુખ-વિરક્ત-પ્રશાન્ત-નિર્મલ-સ્વકેન્દ્રિતોપયોગપરતયા, (૨) નિજભૂમિકોચિતપજ્ઞા-ચારપાલનાદિપરાયણતયા, (૩) સ્થિરા-કાન્તા-પ્રભા-પરાયોગદૃષ્ટિબલવૃદ્ધિલીનતયા ચ ગુણસ્થાનકક્રમારોહે જેના દ્વારા સધાય તે મોક્ષસાધક સાધના કહેવાય' - આ વ્યાખ્યા મુજબ, પોપટપાઠની જેમ શાસ્ત્રના પઠન-પાઠન વગેરેનું જે વ્યસન હોય તેનો સાધના તરીકે બિલકુલ સ્વીકાર ન જ કરવો. નિજ નિર્મલસ્વરૂપને સાધવા માટે સૌપ્રથમ આપણા આત્મામાં શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વભાવનું માહાત્મ્ય પ્રગટાવવું. (૧) 'મારો આત્મા ઉપાધિશૂન્ય છે, અનન્ત આનંદથી પરિપૂર્ણ છે, આકુળતા-વ્યાકુળતા વિનાનો છે, પરમ શાંત છે, શુદ્ધ ચૈતન્યનો અખંડ પિંડ છે' - આ પ્રમાણે આત્મસ્વભાવનો મહિમા-રસ-રુચિ-શ્રદ્ધા-આસ્થા અંતરમાં પ્રગટાવીને (૨) જુદા-જુદા સ્વભિન્ન જ્ઞેય પદાર્થોની સન્મુખ સતત વહેવાના લીધે વિકેન્દ્રિત બનેલા પોતાના ચિત્તવૃત્તિપ્રવાહનો તિરસ્કાર કરવો. તથા (૩) આટલા કાળ સુધી મૂઢતાથી બહિરાત્મપણે પરિણમેલી પોતાની જાત પ્રત્યે ધિક્કારનો, ગર્હાનો ભાવ અવશ્ય કરવો. આ ત્રણ કાર્ય કર્યા બાદ પોતાની ચિત્તવૃત્તિનો પ્રવાહ જે રીતે શુદ્ધ ચૈતન્યની સન્મુખ જ રહે તે જ રીતે સ્વાધ્યાય (= સ્વનું નિરીક્ષણ-પરીક્ષણ-પરિશીલન) વગેરે યોગોને આરાધવા. મનમોહક પર પદાર્થોનો કે રાગ-દ્વેષાદિ પરપરિણામોનો આપણા જ્ઞાનમાં પ્રતિભાસ થાય તો પણ તેની ઉપેક્ષા કરવી, તેમાં રુચિ ન કરવી, તેનું લક્ષ ન રાખવું. અનાત્મ ચીજ ઉપર ધ્યાન ન આપવું. આ રીતે અંતરંગ ઉપયોગનું વહેણ વહેવડાવવામાં આવે તો જ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની નિષ્પત્તિ સંભવે. બાકી (= ઉપરોક્ત ત્રણ બાબતની ઉપેક્ષા કરીને) માત્ર પોપટપાઠની જેમ વધુ ને વધુ શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ વગેરે કરવામાં આવે તો તેના નિમિત્તે અહંકાર, મહત્ત્વાકાંક્ષા, રસગારવ-ઋદ્ધિગારવ-શાતાગારવ વગેરેના વમળમાં શાસ્ત્રપાઠીને ખૂંચી જતાં વાર ન લાગે.

❀ ઉપયોગને ચોકખો કરીએ ❀

(ઇત્ય.) આ રીતે આંતરિક સમજણ મેળવીને આત્માર્થી સાધક ભગવાન (૧) સૌપ્રથમ પોતાના ઉપયોગને (A) અંતર્મુખ કરવામાં, (B) વિરક્ત બનાવવામાં, (C) પ્રશાંતપણે પરિણમાવવામાં, (D) નિર્મલસ્વરૂપે અનુભવવામાં અને (E) સ્વકેન્દ્રિત કરવામાં ઉત્સાહ-ઉમંગપૂર્વક મંડી પડે તે ખૂબ જ જરૂરી છે. આ રીતે પોતાના ઉપયોગને પાંચ સ્વરૂપે પરિણમાવીને (૨) પોતાની ભૂમિકાને ઉચિત એવા પંચાચાર પાલન વગેરેમાં પરાયણ રહેવું. તથા (૩) સ્થિરા-કાન્તા-પ્રભા-પરા આ પાછલી ચાર યોગદૃષ્ટિનું બળ વધારવામાં લીન રહેવું.

શ્રીરત્નશેખરસૂરિવ્યાવર્ણિતા

“નાત્યન્તાભાવરૂપા ન ચ જડિમમયી વ્યોમવદ્વ્યાપિની નો।

ન વ્યાવૃત્તિં દધાના વિષયસુખઘના નેષ્યતે સર્વવિદ્ભિઃ॥

સદ્વૃપાત્મપ્રસાદાદ્ દૃગવગમગુણૌઘેન સંસારસારા।

નિઃસીમાઽત્યક્ષસૌખ્યોદયવસતિરનિષ્પાતિની મુક્તિરુક્તા॥” (ગુ.ક્ર.૧૩૫)

ઇત્યેવંરૂપા મુક્તિઃ શીઘ્રં પ્રાદુર્ભાવનીયા॥૧૬/૬॥

❧ વિધિ-નિષેધથી મુક્તિસ્વરૂપ ❧

આ ત્રણેય પરિબળોના સહારે શ્રીરત્નશેખરસૂરિજીએ ગુણસ્થાનકકમારોહમાં વર્ણવેલ મુક્તિ ઝડપથી પ્રગટ કરી લેવી. ત્યાં બૌદ્ધ, નૈયાયિક-વૈશેષિક, ત્રિદંડી, પૌરાણિક, વામમાર્ગી વગેરેના મતનો નિષેધ કરીને જૈનદર્શનસંમત મુક્તિનું સ્વરૂપ આ મુજબ દર્શાવેલ છે કે - ‘સર્વજ્ઞ ભગવંતો મુક્તિને (૧) અત્યંત અભાવરૂપ, (૨) જડતારૂપ, (૩) આકાશની જેમ સર્વવ્યાપી, (૪) પુનરાવૃત્તિને ધારણ કરનારી અને (૫) અત્યંત વિષયસુખવાળી માનતા નથી. પરંતુ સર્વજ્ઞ ભગવંતોએ કહેલ છે કે વિદ્યમાન જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માની નિર્મળતાથી પ્રાપ્ત થયેલ સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન આદિ ગુણના સમૂહથી સંસારમાં અદ્વિતીય સારભૂત, અત્યંત અતીન્દ્રિય સુખાનુભવના સ્થાનરૂપ અને પુનરાગમનરહિત મુક્તિ છે.’ (૧૬/૬)

લખી રાખો ડાયરીમાં.....❧

- દ્વૈત વિના વાસનાની પૂર્તિ મુશ્કેલ છે.
ઉપાસનામાં ઉપાસ્ય-ઉપાસકનું અદ્વૈત ઝળહળે છે.
- બુદ્ધિ બીજાને ઘસવામાં રાજી છે,
ઘસાવામાં છે નારાજ.
શ્રદ્ધાને જાતે ઘસાવાનું પસંદ છે,
બીજાને ઘસવાનું છે નાપસંદ.
- બુદ્ધિ જીવોને તોડવાનું કામ કરી
પરમાત્માની પ્રાપ્તિમાં અંતરાય કરે છે.
શ્રદ્ધા જીવોને જોડી પરમાત્મા સુધી
પહોંચવામાં સહાય કરે છે.

ખલજન જો એમાં દ્વેષ ધરઈ અભિમાણી,
તો પણિ સજ્જનથી એહની ખ્યાતિ મયાણી;
ગુણ મણિ રચણાયર જગિ ઉત્તમ ગુણઠાણી,
જસ દિઈ ગુણિ સજ્જનનઈ સંઘ અનંત કલ્યાણી ॥૧૬/૭॥ (૨૭૩)

ખલજન તે નીચ જન, (જો) એહમાં દ્વેષ ધરસ્યે, યતઃ खललक्षणम् -
नौश्च खलजिह्वा च प्रतिकूलविसर्पिणी। जनप्रतारणायैव दारुणा केन निर्मिता ?।।
(સૂક્તમુક્તાવલી-૩૧/૨૦, કવિતામૃતકૃપ-૧૦) इति खललक्षणम्।

વિપક્ષપરિણામોપદર્શનેનોપસંહરતિ - ‘खल’ इति।

खलोऽत्र द्वेष्टि मानाद् यदि तथापि सज्जनतोऽस्याः ख्यातिः।

गुणमणिजलधिरिहेयं गुणि-सुजन-सङ्घयशोदात्री ॥१६/७॥

પ્રકૃતે દણ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ - યદિ અત્ર માનાત્ खलः द्वेष्टि तथापि सज्जनतः अस्याः ख्यातिः
(विस्तरिष्यति)। इह इयं गुणमणिजलधिः गुणि-सुजन-सङ्घयशोदात्री (च) ॥१६/७॥

યદિ અત્ર = પ્રકૃતપ્રબન્ધવાણ્યાં માનાદ્ = मिथ्याऽभिमानात् खलः द्वेष्टि स्वोक्तञ्चालीक-
वचनादिकं नैव मुञ्चति, “नौश्च खलजिह्वा च प्रतिकूलविसर्पिणी। जनप्रतारणायैव दारुणा केन निर्मिता ?।।”
(सू.मु.३१/२०, क.कू.१०) इति सूक्तमुक्तावली-कवितामृतकूपवचनात्। “नौः तरिः” (ए.ना.मा.६८) इति
एकाक्षरनाममालायां सौभरिवचनादत्र नौः = तरणी बोध्या। खलः = निन्दालम्पटः, खपदेन निन्दायाः
लपदेन च लम्पटस्य बोधनात्। तदुक्तं विश्वशम्भुना एकाक्षरनाममालिकायां “खशब्दोऽर्कं वितर्कं व्योम्नि

અવતરણિકા :- વિરોધી વ્યક્તિના પરિણામ દેખાડી આ શાખાનો ગ્રંથકારશ્રી ઉપસંહાર કરે છે :-

✽ સજ્જનો ગુણગ્રાહી ✽

શ્લોકાર્થ :- જો અહીં અભિમાનના કારણે દુર્જન દ્વેષ કરે તો પણ સજ્જનોથી આ ગ્રંથની ખ્યાતિ
થશે. તથા જિનશાસનમાં આ દ્રવ્યાનુયોગવાણી તો ગુણમણિના સાગર સમાન છે. તે ગુણિજનને, સજ્જનને
અને સંઘને યશ-કીર્તિ આપે જ છે. (૧૬/૭)

✽ શ્લેષ અલંકારથી ગર્ભિત વિચારણા ✽

વ્યાખ્યા :- પ્રસ્તુત પ્રબંધની ભાષાને વિશે મિથ્યાભિમાનના કારણે ખલ = નિંદાલંપટ પુરુષ દ્વેષ કરે
છે તથા પોતે બોલેલા ખોટા વચન, અસદ્ દોષારોપણ વગેરેને તે દુર્જનો છોડતા નથી. કારણ કે સૂક્તમુક્તાવલી
તથા કવિતામૃતકૃપ ગ્રંથમાં જણાવેલ છે કે ‘નાવડી અને દુર્જનની = નિંદારસલંપટની જીભ પ્રતિકૂલ જ
ચાલનારી છે. લોકોને ઠગવા માટે જ આવી દારુણ એવી નાવડી અને દુર્જનની જીભ કોણે રચેલી હશે?’
પ્રસ્તુતમાં સૌભરિકૃત એકાક્ષરનામમાલા મુજબ ‘નૌ’ શબ્દનો અર્થ નૌકા = નાવડી કરેલ છે. તેમજ ‘खल’
એટલે નિંદારસલંપટ. કારણ કે ‘ख’ નો અર્થ નિંદારસ તથા ‘ल’ નો અર્થ લંપટ થાય છે. એકાક્ષર-
નામમાલિકામાં વિશ્વશંભુએ “सूर्य, वितर्क, आकाश, वेदन, प्रश्न, निंदा, नृप, क्षेप, सुप्त, शून्य, ईन्द्रिय,

જે અભિમાની છઈં (તે) પોતાનું બોલ્યું મિથ્યાત્વાદિક મૂકતા નથી.

વેદને। પ્રશ્ન-નિન્દા-નૃપ-ક્ષેપ-સુખ-શૂન્યેન્દ્રિયે દિવિ।।” (એ.ના.મા.૨૪) इति। “लम्पटः शक्रसंज्ञश्च बाधो रान्तः लकारकः” (ए.मा.को.४६) इति एकाक्षरीमातृकाकोशे।

અત્ર પ્રતિકૂલવિસર્પિणी इति प्रतितीरविसर्पिणी, पक्षे विरुद्धविसर्पिणी। परप्रतारणाय इति परेषां प्रकर्षेण तारणाय, पक्षे परेषां वञ्चनाय। दारुणा इति काष्ठेन, पक्षे भयङ्करा इत्यन्वयः श्लेषादवगन्तव्यः। अभिमानी खलवर्गः स्वोक्तं मिथ्यात्वादिकं तु नैव मुञ्चति।

इमां कृतिं पठन्नपि खलः पयःपूतरकन्यायेन दोषानेव आविर्भावयति। तदुक्तं भारविना किरातार्जुनीये “प्रविश्य हि घ्नन्ति शठास्तथाविधानऽसंवृताङ्गान् निशिता इवेषवः” (किरा.१/३०) इति। स्वर्ग वગેરે અનેક અર્થમાં ‘ख’ वपराय” - તેમ જણાવેલ છે. તથા એકાક્ષરીમાતૃકાકોશમાં જણાવેલ છે કે ‘लंपट, शक्र, बाध वगैरे अर्थमां ‘ल’ वपराय.’ ते मुजब अही खल = निंदारसलंपट જણાવેલ છે.

☆ दुर्जनगुप नावडी जेवो ! ☆

(અત્ર.) ‘કવિતામૃતકૂપ’ના પ્રસ્તુત શ્લોકમાં શ્લેષ અલંકાર રહેલો છે. તેથી તેના બે અર્થ થશે. ‘કૂલ’ શબ્દનો અર્થ છે ‘તીર’ = કિનારો. તેથી પ્રતિકૂલ જનારી = પ્રતિતીર જનારી = સામેના કાંઠે જનારી - આ પ્રમાણે નૌકાના પક્ષમાં અર્થઘટન કરવું. તથા દુર્જનની જીભના પક્ષમાં પ્રતિકૂલ એટલે કે ‘વિરુદ્ધ જનારી’ એવો અર્થ કરવો. તે જ રીતે ‘પરપ્રતારણ’ નો અર્થ નાવડીના પક્ષમાં ‘બીજા લોકોને પ્રકૃષ્ટ રીતે તારવા માટે’ એવો અર્થ કરવો. તથા ‘પ્રતારણ’ નો બીજો અર્થ છે ‘ઠગવું’. દુર્જનની જીભના પક્ષમાં ‘બીજાઓને ઠગવું’ - એવો તેનો અર્થ કરવો. ‘દારુણ’ પદ ત્રીજી વિભક્તિથી ગર્ભિત છે. મૂળ શબ્દ ‘દારુ’ છે. ‘દારુ’ શબ્દનો અર્થ ‘લાકડું’ થાય. તેથી નાવડીના પક્ષે ‘લાકડાથી તૈયાર કરેલી’ - એવો અર્થ કરવો. તથા ‘દારુણ’ શબ્દ સંસ્કૃત ભાષામાં સ્ત્રીલિંગમાં પણ આવે છે. તેનો અર્થ ‘ભયંકર’ થાય છે. દુર્જનની જીભના પક્ષમાં તેનો અર્થ ‘ભયંકર’ કરવો. આ રીતે શ્લેષ અલંકારથી અર્થનો અન્વય કરવો. વાયકવર્ગની સુગમતા માટે પ્રસ્તુત એક જ શ્લોકના બે અલગ અલગ અર્થ નીચે મુજબ શ્લેષ અલંકારને લક્ષમાં રાખીને બતાવીએ છીએ. (૧) લોકોને પ્રકૃષ્ટ રીતે તારાવવા માટે જ સામા કિનારે જનારી આ નૌકા કયા લાકડાથી તૈયાર કરાયેલ છે ? (૨) વિરુદ્ધ રીતે ચાલનારી અને ભયંકર એવી દુર્જનની જીભ લોકોને ઠગવા માટે જ કોના દ્વારા નિર્માણ કરાયેલી છે ? આનાથી એવું સૂચિત થાય છે કે દુર્જન લોકો હંમેશા સજ્જનોના કલ્પિત દોષોને જ જગતમાં જાહેર કરતા હોય છે. તથા અભિમાની દુર્જન લોકો પોતે બોલેલ મિથ્યાત્વાદિને મૂકતા નથી.

❀ दुर्जन दूधमांथी पोरा काटे ! ❀

(इमां.) તેથી ગ્રંથકારશ્રી પ્રસ્તુતમાં એમ કહે છે કે ‘પાણીમાંથી પોરા કાઢવાની જેને ટેવ પડેલી હોય તેવો માણસ દૂધમાંથી પણ પોરા કાઢવાનો પ્રયાસ કરે, તેમ દુર્જન માણસ મિથ્યાઅભિમાનના કારણે પ્રસ્તુત ગ્રંથને ભણે તો પણ તેમાંથી દોષોને જ પ્રગટ કરવાનો મિથ્યા પ્રયાસ કરે છે. ભારવિ કવિએ પણ કિરાતાર્જુનીય કાવ્યમાં જણાવેલ છે કે “જેમ જેના અંગો કવચાદિથી સુરક્ષિત થયેલા ન

તો પણ સજ્જનની સંગતિથી એહ વાણીને ખ્યાતિ તે પ્રસિદ્ધતાપણું, મયાણી = વિસ્તારપણાને પામે છે.

ગુણમણિ = ગુણરૂપ જે મણિ, તેહનો રત્નાકર તે સમુદ્ર, (જગિ=) જગમાંહે તે ઉત્તમ ગુણધાનક છે. ગુણિ જન જે સત્સંગતિક પ્રાણી, તેહને યશને દેણહારી, એહવી જે વાણી તે સજ્જનના અને અનંત કલ્યાણી સંઘને મહારી યશ સુસૌભાગ્યની આપણહારી એહવી ભગવદ્વાણી છઈ. ॥૧૬/૭॥

કુટ્ટનીમતે “પરસન્તાપવિનોદો યત્રાહનિ ન પ્રયાતિ નિષ્પત્તિમ્। અન્તર્મના અસાધુર્ન ગણયતિ તદાયુષો મધ્યે।” (કુ.મ.૭૦૭) इति दामोदरगुप्तोक्तिश्चाऽत्राऽनुसन्धेया। तथापि सज्जनतः = પઠન-પાઠન -પરાવર્તનાદિવ્યાજેન સજ્જનસંક્રાન્તિઃ અસ્યાઃ = પ્રકૃતવાણ્યાઃ પરા ખ્યાતિઃ = પ્રસિદ્ધિઃ વિસ્તરિષ્યતિ, સજ્જનાનાં ગુણગ્રહણરસિકાન્તઃકરણતયા સજ્જનાન્તરવચનાઽસંક્રાન્તિપરિહારપરાયણત્વાત્।

इह = જગતિ પ્રવચને વા इयं = ભગવદ્વાણી દ્રવ્યાનુયોગાદિગોચરા ગુણમણિજલધિઃ = સદ્ગુણગણાત્મકમહાર્ધમણિમહાર્ણવસ્થાનીયા ઉત્તમા ગુણિ-સુજન-સંઘયશોદાત્રી = સત્સંક્રાન્તિકગુણિજન - પરસમ્પદુત્કર્ષસહિષ્ણુસજ્જનાઽનન્તકલ્યાણિશ્રમણસંઘયશોદાત્રી ચ વર્તતે।।

પ્રકૃતે આધ્યાત્મિકોપનયસ્ત્વેવમ્ - ‘खलाः खलिष्यन्ति’ इति भयेन सत्कार्याणि न जातु

હોય તેવા માણસોના શરીરમાં પ્રવેશ કરીને પારદાર બાણ તેઓને ખતમ કરે છે, તેમ દુર્જન વ્યક્તિઓ (ભણવાના બહાને ગ્રંથમાં પ્રવેશ કરીને મિથ્યા દોષારોપણ દ્વારા ગ્રંથ-ગ્રંથકારને) ખતમ કરે છે.” કુટ્ટનીમત ગ્રંથમાં દામોદરગુપ્ત કવિએ દુર્જન માણસના સ્વભાવનું એક શ્લોકમાં અદ્ભુત વર્ણન કરેલ છે. તે અહીં યાદ કરવા યોગ્ય છે. ત્યાં તેમણે જણાવેલ છે કે “જે દિવસે બીજાને દુઃખી કરવાનો આનંદ જન્મે નહિ, તે દિવસને પોતાની જાંઘડીની અંદર ખિન્ન થયેલ દુર્જન માણસ ગણતો નથી.” દુર્જન આ ગ્રંથનો દ્વેષ કરે તો પણ પઠન-પાઠન-પુનરાવર્તન વગેરેના બહાને આ ગ્રંથને સજ્જનનો સંગ થવાથી પ્રસ્તુત ગ્રંથની ભાષાની શ્રેષ્ઠ એવી પ્રસિદ્ધિ ચારે બાજુ વિસ્તાર પામશે. કારણ કે સજ્જનોનું અંતઃકરણ સદ્ગુણને ગ્રહણ કરવામાં જ રસ ધરાવતું હોય છે. તેથી એક સજ્જન બીજા સજ્જનના વચનની અસંગતિનો પરિહાર કરવામાં જ પરાયણ હોય છે. તેથી તેવા સજ્જનોના માધ્યમથી પ્રસ્તુત ગ્રંથના વચનોની શ્રેષ્ઠ પ્રસિદ્ધિ થશે.

✽ શ્રીસંઘને યશોવૃષ્ટિ ✽

(इह.) આ જગતમાં અથવા તો જૈનશાસનમાં દ્રવ્યાનુયોગાદિવિષયક અરિહંતવાણી એ તો સદ્ગુણના ઢગલા સ્વરૂપ કિંમતી મણિઓની ઉત્પત્તિના સ્થાનભૂત મહાસાગર તુલ્ય ઉત્તમ છે. (૧) ગુણીજનો સત્સંગને કરનારા હોય છે. (૨) બીજાના વૈભવના ઉત્કર્ષને સહી શકે, પ્રેમથી જોઈ શકે તે સજ્જન કહેવાય છે. તથા (૩) સંઘ અનંતકલ્યાણી છે. જૈન સંઘ શ્રમણપ્રધાન છે. આવા ગુણીજન, સજ્જન અને સંઘને સર્વદિગ્ગામી યશ આપવાનું કાર્ય દ્રવ્યાનુયોગાદિવિષયક જિનવાણી કરે છે.

✽ કદરની ભૂખ છોડી, કદરલાયક કામ કરીએ ✽

આધ્યાત્મિક ઉપનય :- (૧) ‘દુર્જનો નિંદા કરશે’ - એવા ભયથી સારા કામ કદાપિ છોડવા નહિ. (૨) આદરની અને કદરની ભૂખ રાખ્યા વિના આદરલાયક અને કદરલાયક એવા સ્વભૂમિકાયોગ્ય સત્કાર્ય કરવામાં

ત્યાજ્યાનિ । સન્માન-સત્કારાદિકામનાશૂન્યહૃદયતયા સ્વભૂમિકોચિતસન્માન્ય-સત્કાર્યાદિકરણપરાયણતૈવ સુજનલક્ષણમ્ । અન્યસુજનસત્કૃત્યપ્રશંસોપબૃંહણાઽઽદરાદિકં નૈવાત્માર્થિના ત્યાજ્યમિત્યુપદિશ્યતેઽત્ર ।

અધુના ગ્રન્થાઽન્તર્ગતપરિશિષ્ટરૂપેણ ગ્રન્થનિષ્કર્ષ ઉચ્યતે ।

અનાદિકાલતઃ સ્વાન્યદયં મૂઢઃ સ્મરન્ સ્મરન્ ।

વિસસ્માર સ્વમેવાઽઽત્મા તતઃ તત્સ્મૃતિહેતવે ॥૧॥

ગ્રન્થબોધપ્રકર્ષાયાઽનુભવાઽધ્વા ચ દર્શ્યતે ।

ઉત્તિષ્ઠ પઠ હે જીવ ! ત્વં ત્વામેવ ચ વેદય ॥૨॥ (યુગ્મમ્)

અખિલદ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયેષુ નિજાત્મવ્યતિરિક્તપુદ્ગલાદિપરદ્રવ્ય-જ્ઞાનાદિભિન્નરૂપાદિપરગુણ-સિદ્ધત્વા-દ્યતિરિક્તદેહસંસ્થાનાદિપરપર્યાયા એવ અત્યન્તમ્ ઉપાદેયધિયા તન્મયભાવેન ચાનેન અનેકશઃ અનુભૂતાઃ; યથા 'સ્થૂલઃ, કૃશઃ, ગૌરોઽહં તિષ્ઠામિ, ગચ્છામિ, શયે' इत्यादिरूपेण पौद्गलिकदेहतादात्म्यमनुभूतम्, 'મૂઢઃ, કાણઃ, બધિરઃ, અન્ધોઽહમિ'ત્યેવમ્ इन्द्रियगुणाः स्वात्मनि समारोपिताः, કામ-સંકલ્પ-વિકલ્પાઽધ્યવસાયાદયોઽન્તઃકરણપર્યાયા નિજધર્મરૂપેણ અનુભૂતાઃ । ન જાતુ શુદ્ધસ્વાત્મદ્રવ્ય-ગુણ

પરાયણ રહેવું - એ જ સજ્જનોનું આગવું લક્ષણ છે. તથા અન્ય સજ્જનના આદરલાયક અને કદરલાયક સત્કાર્યની કદર કરવાનું આપણે કદાપિ ચૂકવું નહિ. આવો આધ્યાત્મિક સંદેશ આ શ્લોક દ્વારા પ્રહણ કરવો.

✽ ગ્રંથનિષ્કર્ષ ✽

(અધુ.) હવે ગ્રંથઅંતર્ગત પરિશિષ્ટરૂપે આ ગ્રંથનો નિષ્કર્ષ બતાવાય છે.

અનાદિ કાળથી આ મૂઢ જીવ પોતાનાથી ભિન્ન વસ્તુને વારંવાર યાદ કરતાં-કરતાં પોતાને જ સાવ ભૂલી ગયો. તેથી તે ભૂલાયેલા આત્માને યાદ કરવા માટે તથા શાસ્ત્રબોધના પ્રકર્ષ માટે અનુભવમાર્ગ દેખાડાય છે. તેથી હે જીવ ! તું ઊભો થા, આ પ્રબંધને ભણ, તથા તું તને જ અનુભવ. (યુગ્મ શ્લોકાર્થ)

❀ તાત્ત્વિક આત્મસાક્ષાત્કારનો આંતરિક માર્ગ ❀

(અખિ.) તમામ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયોમાં પોતાના આત્મા સિવાયના પુદ્ગલાદિ પરદ્રવ્યોમાં, જ્ઞાનાદિ સિવાયના રૂપાદિ પરગુણોમાં તથા સિદ્ધત્વાદિ સિવાયના શરીરાકૃતિ વગેરે પરપર્યાયોમાં જ અત્યંત ઉપાદેયબુદ્ધિથી અને તન્મય બનીને તેનો જ આ જીવે અનેક વાર અનુભવ કર્યો. જેમ કે (૧) 'હું જાડો છું, પાતળો છું, ગોરો છું. હું ઊભો છું, જાઉં છું, ઊંઘું છું.' - ઈત્યાદિ સ્વરૂપે પૌદ્ગલિક દેહદ્રવ્યના તાદાત્મ્યનો અનુભવ કર્યો. (૨) 'હું મૂંગો છું, કાણો છું, બહેરો છું, આંધળો છું' - આ મુજબ ઈન્દ્રિયગુણોનો પોતાના આત્મામાં સમારોપ કર્યો. (૩) કામના, સંકલ્પ, વિકલ્પ, અધ્યવસાય વગેરે અંતઃકરણના પર્યાયોનો પોતાના ધર્મરૂપે અનુભવ ઘણી વાર કર્યો. પરંતુ પોતાના જ શુદ્ધ આત્મદ્રવ્ય-શુદ્ધગુણ-શુદ્ધપર્યાયમાં અત્યંત ઉપાદેયબુદ્ધિથી તન્મય બનીને તેનો અનુભવ તો ક્યારેય આ જીવે ન જ કર્યો. તેથી અનાદિ કાળથી નહિ જાણેલા-નહિ માણેલા એવા પોતાના જ આત્માની પ્રત્યક્ષાનુભૂતિ કરવાનો પ્રકૃષ્ટ, સરળ અને સીધો માર્ગ વર્તમાનકાલીન મુમુક્ષુજનોના હિત માટે હવે દેખાડવામાં આવે છે. અનાદિ કાળથી શરીર-ઈન્દ્રિયાદિસ્વરૂપે આપણી જાતનો અનુભવ ઘણી વાર કર્યો છે.

-પર્યાયાઃ અપરોક્ષતયાડનુભૂતાઃ। અતઃ અધુના અનાદિકાલાદ્ ^૧દેહેન્દ્રિય-વચન-નામ-સંસ્થાન-રૂપ-મનઃ-કર્મ-પુદ્ગલ-તદ્ધર્મ-તત્ક્રિયાદિભિન્ન-^૨પરમનિષ્કણાય-^૩નિર્વિકાર-^૪નિષ્પ્રપજ્ય-^૫શાશ્વતશાન્તસ્વરૂપ-^૬સહજસમાધિમય-^૭પરમાનન્દપરિપૂર્ણાડપરોક્ષાડતીન્દ્રિયસ્વયંપ્રકાશાત્મક-^૮કેવલચૈતન્યસ્વરૂપ-^૯શુદ્ધચૈતન્યા-

પરંતુ ‘(૧) હું (A) દેહ, (B) ઈન્દ્રિયો, (C) વાણી, (D) નામ, (E) દેહાકૃતિ, (F) મુખાકૃતિ, (G) શરીરનું રૂપ, (H) મન, (I) કર્મ, (J) અન્યવિધ પુદ્ગલ વગેરેથી તદ્દન ભિન્ન છું. (K) પુદ્ગલસ્વરૂપ દેહાદિના ગુણધર્મો, જેમ કે તગડાપણું, કૃશપણું, લાંબા-ટૂંકાપણું વગેરેથી પણ અત્યંત નિરાળો છું. (L) પુદ્ગલસ્વરૂપ દેહાદિની હલન-ચલન-ભોજન-શયન આદિ જે ક્રિયા વગેરે છે, તેનાથી પણ હું સાવ જ જુદો છું. આફ્રિકાના જંગલ વગેરેથી જેટલો હું જુદો છું, તેટલો જ પૌદ્ગલિક દેહાદિથી ભિન્ન છું’ - આ સ્વરૂપે આપણા આત્માની આપણને ક્યારેય પ્રત્યક્ષ અનુભૂતિ થઈ નથી.

(૨) ‘હું ક્રોધ, માન, માયા, લોભ - આ ચાર કષાયથી અત્યન્ત ભિન્ન છું અને તેનાથી શૂન્ય છું. હું પરમ નિષ્કણાયસ્વરૂપ છું’ - આવો અનુભવ પણ આ જીવે કદિ કર્યો નથી. તે જ રીતે નીચે મુજબની પણ અનુભૂતિ આ જીવને કદાપિ થઈ નથી કે :-

(૩) ‘હું પરમ નિર્વિકાર છું. વિકારભિન્ન અને વિકારરહિત છું.’

(૪) ‘(A) આધિ, (B) વ્યાધિ, (C) ઉપાધિ, (D) રાગાદિ વિભાવપરિણામ, (E) સંકલ્પ-વિકલ્પ, (F) વિચારવાયુ, (G) સારા-નરસા સંસ્કાર, (H) દેહાદિમાં શાતા વગેરેની સંવેદના વગેરે તમામ પ્રપંચથી હું ભિન્ન છું તથા તેનાથી હું શૂન્ય છું.’

(૫) ‘મારું સ્વરૂપ કાયમ (A) શાન્ત, (B) પ્રશાન્ત, (C) ઉપશાન્ત, (D) પરમ શાન્ત, (E) પરિપૂર્ણપણે શાન્ત છે. ઉકળાટ, આક્રોશ, આવેશ, આવેગ, ઉદ્વેગ વગેરે પણ મારું સ્વરૂપ નથી જ.’

(૬) ‘હું સહજ સમાધિમય છું. (A) કૃત્રિમ સમાધિ, (B) નિમિત્તાધીન સમાધિ, (C) કર્મધીન સમાધિ, (D) ક્ષણભંગુર સમાધિ કે (E) કાલ્પનિક સમાધિ એ પણ મારું મૂળભૂત સ્વરૂપ નથી.’

(૭) ‘હું (A) પરમાનંદથી પરિપૂર્ણ છું. (B) પૂર્ણાનંદનો નાથ છું. (C) અનંત આનંદથી હું સંપૂર્ણ છું. (D) સ્વાધીન આનંદનો હું સ્વામી છું. (E) શાશ્વત આનંદધામ છું. (F) અનંતાનંદ આનંદનો હું ભોક્તા છું. (G) હું તો પરમાનંદથી છલકાતો છું. (H) મારા પ્રત્યેક આત્મપ્રદેશમાં પરમાનંદ ઠાંસી-ઠાંસીને ભરેલો છે. ખરેખર (I) દુઃખ, પીડા, વેદના, વ્યથા, વિડંબના, હેરાનગતિ, કલેશ, સંકલેશ, અશાંતિ, રોગ, શોક, અરતિ, ઉપદ્રવ, ઉદ્વેગ, ખેદ વગેરેનો એક અંશ પણ મારામાં નથી.’

(૮) ‘હું (A) અપરોક્ષ અને (B) અતીન્દ્રિય એવા સ્વયંપ્રકાશ સ્વરૂપ છું. પૌદ્ગલિક પ્રકાશથી રહિત એવા જ્ઞાન પ્રકાશ સ્વરૂપ છું. પરમાણુ, પ્રેત, પિશાચ વગેરેની જેમ હું પરોક્ષ નથી. મારા માટે હું પ્રત્યક્ષ છું. છતાં પણ ઘટ, પટ વગેરેની જેમ હું ઈન્દ્રિયગોચર નથી. પરંતુ અતીન્દ્રિય જ્ઞાનથી ગમ્ય છું. હું ખુદ જ મારી જાતને પ્રકાશનાર છું. હું સ્વયમેવ અતીન્દ્રિયજ્ઞાનપ્રકાશસ્વરૂપ છું.’

(૯) ‘હું (A) કેવલ ચૈતન્યસ્વરૂપ છું. (B) માત્ર શુદ્ધ ઉપયોગાત્મક છું. (C) નિર્મળ ચેતના એ જ મારું સાચું સ્વરૂપ છે, (D) આંતરિક શાંતિ, સમાધિ, આનંદ વગેરે મારા ગુણો પણ ચૈતન્યમય છે. (E) મારા ક્ષમા, નમ્રતા, સરળતા વગેરે સર્વ પરિપૂર્ણ ક્ષાયિક શુદ્ધગુણો મારી આર્દ્ર ચેતનાના

ડખણ્ડપિણ્ડત્વાદિના અનુપલબ્ધસ્ય નિજાત્મનઃ પ્રત્યક્ષાનુભૂતેઃ પ્રગુણઃ પન્થાઃ પ્રદર્શ્યતે પ્રકૃતગ્રન્થ-તદન્યગ્રન્થ-ગુરુપરમ્પરા-સ્વાનુભવાનુસારેણાઽનતિવિસ્તર-સંક્ષેપતઃ એદંયુગીનમુમુક્ષુહિતકૃતે ।

તથાહિ - ચરમાવર્તપ્રવેશોત્તરકાલં શુભાઽશુભપ્રકૃષ્ટનિમિત્તદ્વારા સ્વકર્મોદયજન્યાઽઽઘાત-પ્રત્યાઘાતોત્પાદે ભવિતવ્યતાઽઽનુકૂલ્યેન સ્વકર્મગણિતમીમાંસા-દોષારોપણત્યાગ-સમાધાનવૃત્ત્યાદિતઃ કશ્ચિત્ શુક્લપાક્ષિકો જીવઃ સ્વસ્ય નિરાધાર-નિઃસહાયાઽશરણાઽશુચિમયાવસ્થાં પ્રત્યેતિ । તતશ્ચાનાદિકાલીનૌ રજસ્તમોગુણોદ્રેકૌ પ્રક્ષીયેતે । તતઃ અધ્યાત્મસારે (૨૦/૪) દર્શિતં રજોગુણપ્રધાનં ^૧ક્ષિપ્તં ચિત્તં

રંગે રંગાયેલા છે, ભીંજાયેલા છે. (F) તે તમામમાં વણાયેલ શુદ્ધ ચૈતન્ય એ જ મારું પારમાર્થિક સ્વરૂપ છે. (G) મારા તમામ શુદ્ધ ગુણો ચૈતન્યપ્રકાશથી ઝળહળતા છે. (H) ઔદયિક ભાવવાળા ક્ષમા વગેરે ગુણો પણ મારું તાત્ત્વિક સ્વરૂપ નથી. (I) હું તો કેવળ જ્ઞાન-દર્શનઉપયોગસ્વરૂપ છું.’

(૧૦) ‘હું શુદ્ધ ચૈતન્યનો અખંડ પિંડ છું. સંકલ્પ-વિકલ્પાદિથી ચૈતન્યપિંડ કદાપિ ખંડિત-વિભક્ત થતો નથી. રાગાદિથી અશુદ્ધ બનેલી ચેતના એ મારું મૂળભૂત સ્વરૂપ નથી. કામ, ક્રોધ વગેરેથી અશુદ્ધ બનેલી કાર્મિક ચેતનાથી હું નિરાળો છું. ખંડ-ખંડ, તુટક-તુટક શુદ્ધ ઉપયોગ પણ મારું પૂર્ણ સ્વરૂપ નથી. મારામાંથી પ્રગટ થતી આંશિક શુદ્ધ ક્ષણિક જ્ઞાનચેતનામાં સમગ્રતા હું સમાવિષ્ટ થતો નથી. હું તો પરિશુદ્ધ, પરિપૂર્ણ ચૈતન્યનો અખંડ, શાશ્વત, શાંત, પરમતૃપ્ત, સહજ, સૌમ્ય, સ્વસ્થ પિંડ છું.’

જિજ્ઞાસુસ્વરૂપ જિનસ્વરૂપ તુલ્ય અનુભવીએ

આમ ઉપરોક્ત દશ પ્રકારે આપણા આત્માનો અનુભવ અનાદિ કાળમાં પ્રાયઃ ક્યારેય થયો નથી. શાસ્ત્રાધારે પરમાત્માના સ્વરૂપનો ઉપરોક્ત રીતે ઉપર-છલ્લો બોધ હજુ થયો હશે. પરંતુ ‘આપણા આત્માનું પણ સ્વરૂપ ખરેખર પરમાત્મા જેવું જ છે’ - તેવો બોધ કે તેવી ઓળખાણ થઈ નથી. કદાચ ગુરુગમથી આપણું પરમાત્મતુલ્યસ્વરૂપ બુદ્ધિમાં હજુ પકડાય. સત્સંગથી બૌદ્ધિક કક્ષાએ કદાચ નિજસ્વરૂપ જિનસ્વરૂપતુલ્યપણે સમજાયું હશે. પરંતુ તેવા પ્રકારે આપણા આત્માની પ્રત્યક્ષ અનુભૂતિ થઈ નથી. તેથી આત્મસાક્ષાત્કારનો પ્રકૃષ્ટમાર્ગ, સરળમાર્ગ અહીં જણાવવામાં આવે છે. (A) પ્રસ્તુત ગ્રંથ મુજબ, (B) અન્ય ગ્રંથ અનુસારે, (C) ગુરુ પરંપરા મુજબ તથા (D) સ્વાનુભવ અનુસારે, અત્યંત વિસ્તારથી નહિ કે અત્યંત સંક્ષેપથી નહિ પણ મધ્યમ પ્રકારે સ્પષ્ટપણે આત્મસાક્ષાત્કારનો માર્ગ જણાવાય છે.

બહિર્મુખી ચિત્તવૃત્તિના પ્રવાહનો વેગ ઘટાડીએ

(તથા.) તે માર્ગ આ મુજબ સમજવો :- ચરમાવર્તકાળમાં પ્રવેશ કર્યા બાદ, શુભ કે અશુભ બળવાન નિમિત્તના માધ્યમથી પોતાના કર્મના ઉદયના લીધે જીવને આઘાત-પ્રત્યાઘાત લાગે છે. પોતાના કર્મની ઘેરી ચોટ લાગતાં નિયતિ સાનુકૂળ હોવાથી કોઈક શુક્લપાક્ષિક જીવ પોતાના કર્મના ગણિતને ગહનતાથી વિચારે છે, બીજા ઉપર દોષારોપણ કરવાની વૃત્તિનો ત્યાગ કરે છે, પોતાના ચિત્તનું સમાધાન વગેરે કરે છે. તેથી એવા જીવને પોતાની નિરાધાર-નિઃસહાય-અશરણ-અશુચિમય અવસ્થાની અંતરમાં તાત્ત્વિક પ્રતીતિ થાય છે. તેના લીધે અનાદિ કાળથી જે રજોગુણનો ઉછાળો અને તમોગુણનો ઉછાળો પ્રવર્તતો હતો, તે પુષ્કળ પ્રમાણમાં ક્ષય પામે છે. રજોગુણનો ઉદ્રેક જવાથી અધ્યાત્મસારમાં વર્ણવેલ રજોગુણપ્રધાન બહિર્મુખી ‘ક્ષિપ્ત’ ચિત્ત મોટાભાગે રવાના થાય છે. તથા તમોગુણનો ઉદ્રેક જવાથી અધ્યાત્મસારમાં

તમોગુણપ્રધાનઞ્ચ મૂઢં (અ.સા.૨૦/૫) ચિત્તં બાહુલ્યેન નિવર્તેતે । સંસારમાહાત્મ્ય-વિભાવદશારસાદિકઞ્ચ હીયતે । તતશ્ચ પૂર્વકાલીનો બહિર્મુખચિત્તવૃત્તિપ્રવાહવેગઃ મન્દો ભવતિ । તતશ્ચાઽભિનવાઽઽઘાત-પ્રત્યાઘાત-રત્યરતિ-હર્ષ-શોક-રાગ-દ્વેષાઘાવર્તનિમજ્જનં હીયતે ।

તદા ભગવદનુગ્રહસમ્પ્રાપ્તમ્ અપરોક્ષસ્વાનુભૂતિસમ્પન્નં પ્રશાન્ત-વિરક્તવૃત્તિકં જ્ઞાનાનન્દમયનિજસ્વરૂપનિમાનં સદ્ગુરું સ્વસંસારસાગરનિસ્તારકતયા કક્ષીકરોતિ કષાયસેવનપાત્રતાહાનિર્મિતસદ્યોગાઽવઞ્ચકયોગસામર્થ્યતઃ । ભવનિસ્તારકત્વેન વિજ્ઞાતે સદ્ગુરૌ નિજાઽન્તઃકરણં પરમપ્રીતિપરિપ્લાવિતં નિરપેક્ષશરણાગતિસમન્વિતઞ્ચ સમ્પદ્યતે । અતઃ શુદ્ધચૈતન્યાનુભૂતિરક્તાઽન્તઃકરણનિઃસૃતા સંવેગ-નિવેદમયી ગુરુવાણી જીવાઽન્તઃકરણં પરિપ્લાવયતિ, જીવાઽહઙ્કારં ગાલયતિ, દુર્દાન્તવાસનાઽઽવર્ત્તાચ્ચ જીવમુદ્ધરતિ ।

તતશ્ચ કુનિમિત્ત-કુર્કમ-કુપ્રવૃત્તિ-કુસંસ્કારાદિપ્રસૂતં સ્વમલિનવ્યક્તિત્વં સમુચ્છેત્તું જીવઃ તથા-વર્ણવેલ તમોગુણપ્રધાન કષાયગ્રસ્ત ‘મૂઢ’ ચિત્ત મહદ્અંશે વિદાય લે છે. સંસારમાહાત્મ્ય તેના અંતઃકરણમાં જામતું નથી. બાહ્ય ઘટનાઓને તે બહુ વજન આપતો નથી. વિભાવદશામાં તે તીવ્રરસપૂર્વક જોડાતો નથી. તેના કારણે જે પૂર્વકાલીન સતત બહાર તરફ વહી જતો ચિત્તવૃત્તિપ્રવાહનો વેગ ધસમસતો હતો, તે મંદ પડે છે. પાંચેય ઈન્દ્રિયોના વિષયોને ગ્રહણ કરવા માટે જે ઊર્જાનો પ્રવાહ અનાદિ કાળથી યથેચ્છપણે બેરોકટોક સ્વરસથી ઉત્સુક-સતેજ હતો, તે હવે કાંઈક અંશે નિસ્તેજ બને છે. કર્મની ઘેરી ચોટની અસર જીવના અંતરમાં નિરંતર છવાયેલી રહે છે. તેથી કર્મના નવા આઘાત-પ્રત્યાઘાત, રતિ-અરતિ, હર્ષ-શોક, રાગ-દ્વેષ, ગમા-અણગમા વગેરેના વમળમાં તણાવાનું-ડૂબવાનું વલણ ઓછું થાય છે.

⊗ સદ્યોગાવંચક યોગથી સદ્ગુરુસમાગમ ⊗

(તત્ત્વા.) તેવા અવસરે પ્રભુકૃપાથી સદ્ગુરુનો તેને ભેટો થાય છે. ‘અપરોક્ષ સ્વાનુભૂતિથી સંપન્ન, પ્રશાન્ત-વિરક્તવૃત્તિવાળા તથા જ્ઞાનાનન્દમય નિજ સ્વભાવમાં ગળાડૂબ થયેલા આ સદ્ગુરુ જ ખરેખર મારા સમગ્ર સંસારસાગરને સૂકવનારા છે, ભવસાગરથી મારો ઉદ્ધાર કરનારા છે’ - એવું આ જીવ ત્યારે અંતઃકરણથી સ્વીકારે છે. કારણ કે સદ્યોગાવંચક યોગનું સામર્થ્ય આ અવસ્થામાં પ્રગટ થયેલું હોય છે, કષાયાદિના સેવનની પાત્રતા અત્યંત ઘટેલી હોય છે. ટૂંકમાં, જીવ પોતાની પાત્રતાના જોરે સદ્ગુરુની પાત્રતાને પિછાણી શકે છે. પૂર્વે આ જીવને સદ્ગુરુનો જે યોગ થયો હતો, તે આ જીવની અપાત્રતાના લીધે ઠગારો નીવડેલ હતો. તે વંચક યોગ સાબિત થયો હતો. પરંતુ હવે નિયતિ અનુકૂળ હોવાથી, જીવની પાત્રતા પ્રગટ થઈ હોવાથી, કાળબળ સાધક હોવાથી સદ્ગુરુનો જે સમાગમ થયો છે તે અવંચક છે. તેથી જ સંસારતારક તરીકે ઓળખાયેલા સદ્ગુરુ પ્રત્યે તેના અંતરમાં પરમ પ્રીતિ પ્રગટે છે. બિનશરતી સદ્ગુરુશરણાગતિને આ જીવ હવે માન્ય કરે છે. તેથી જ શુદ્ધ ચૈતન્યની અનુભૂતિથી રંગાયેલા અંતઃકરણમાંથી નીકળતી સંવેગ-વૈરાગ્યમય ગુરુવાણી આ જીવના અંતઃકરણને ભીંજવે છે, પલાળે છે. જીવના અહંકારને ગુરુવાણી પીગાળે છે. તથા દુષ્ટ-ભેમર્પાદ વાસનાના વમળમાંથી જીવને ગુરુવાણી બહાર કાઢે છે.

卐 ઓઘદૃષ્ટિ છોડીએ, યોગદૃષ્ટિ મેળવીએ 卐

(તત્ત્વા.) આ રીતે અહંકારાદિ ઓગળવાના લીધે જીવ હવે કુનિમિત્ત, કુર્કર્મોદય, કુપ્રવૃત્તિ અને કુસંસ્કાર

ભવ્યત્વાદિપરિપાકવશેન સદ્ગુરુશરણાગતિમ્ અન્તઃકરણતઃ અઙ્ગીકરોતિ । કર્મોદયઽઽઘાત-પ્રત્યાઘાતાનુસન્ધાનશાલિ જીવાઽન્તઃકરણં ભવવિરક્તં સ્વસમ્મુખજ્ઞ્ય ભવતિ । અત એવ ઉપાદેયભાવેન દેહાદ્યહન્ત્વ-કષાયાદિમમત્વમગ્નપરિણતિલક્ષણૌઘદૃષ્ટિબલં વ્યેતિ । દેહાદ્યતિરિક્તાત્મદ્રવ્યાઽહન્ત્વ-શુદ્ધજ્ઞાનાદિમમત્વ-પરિણતિલક્ષણા સચ્છદ્ધાઽઽદર-બહુમાન-રુચિ-પ્રીત્યાદિગર્ભા યોગદૃષ્ટિઃ અંશત આવિર્ભવતિ ।

અતો નિરાશંસભાવેન વીતરાગપ્રણામાદીનિ સંશુદ્ધયોગબીજાનિ સ સ્વચિત્તભૂમૌ વપતિ । પ્રીત્યનુષ્ઠાનજ્ઞાત્ર પ્રારમ્ભ્યતે । મૈત્રી-મુદિતાદિભાવેન અન્તઃકરણં સ વાસયતિ । તતો યોગબિન્દુ(૩૫૮ + ૩૮૦ + ૩૮૯ + ૩૯૭)-દ્વાત્રિંશિકા(૧૮/૨)દ્યુક્તં નિજાત્માદિતત્ત્વચિન્તાદિસ્વરૂપમ્ અધ્યાત્મયોગં સ્પૃશતિ ।

^૧કનક-કામિની-કુટુમ્બ-કાયાદિ-^૨પજ્વેન્દ્રિયવિષયતૃષ્ણા-^૩સંકલ્પ-વિકલ્પદશાલક્ષણત્રિવિધ-

વગેરેના માધ્યમથી જન્મેલા પોતાના મલિન વ્યક્તિત્વને ઓગાળવાનો, મૂળમાંથી ઉખેડવાનો પ્રયત્ન કરવા માટે કટિબદ્ધ થાય છે. તે માટે તે તથાભવ્યત્વાદિના પરિપાકથી સદ્ગુરુની શરણાગતિને અંતઃકરણથી સ્વીકારે છે, આત્મસાત્ કરે છે. જીવ સદ્ગુરુની શરણાગતિ-સમર્પણભાવને પોતાનામાં ઓતપ્રોત કરે છે. કર્મોદયની ચોટની = આઘાત-પ્રત્યાઘાતની ઘેરી અસરવાળું જીવનું અંતઃકરણ સંસારથી વિરક્ત બને છે. તથા એ અંતઃકરણ સ્વસન્મુખ = અંતર્મુખ બને છે. તેથી જ ‘શરીર, ઈન્દ્રિય વગેરે હું છું. કષાય વગેરે મારા પરિણામો છે’ - આ મુજબ ઉપાદેયપણે દેહાદિમાં પોતાપણાની પરિણતિ સ્વરૂપ અને કષાયાદિમાં મારાપણાની મજબૂત પરિણતિસ્વરૂપ ઓઘદૃષ્ટિનું બળ ખલાસ થતું જાય છે. સાધકને અંદરમાં એવું પ્રતીત થાય છે કે ‘હું દેહાદિથી ભિન્ન આત્મદ્રવ્ય છું. કષાયાદિશૂન્ય શુદ્ધ જ્ઞાનાદિગુણો એ જ મારી મૂડી છે.’ આ પ્રતીતિ ઉપલબ્ધ નથી. પરંતુ તે અંગેની સાચી શ્રદ્ધા, ઊંડો આદર, તીવ્ર બહુમાન, અંતરંગ રુચિ, પ્રબળ પ્રીતિ વગેરેથી વણાયેલી પ્રતીતિ હોય છે. તેથી જ તે પરિણતિનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. આવી પરિણતિ જ યોગદૃષ્ટિ કહેવાય. તે અંશે-અંશે સાધકમાં ત્યારે યથાર્થપણે પ્રગટ થતી જાય છે.

❀ યોગબીજવાવણી, પ્રીતિઅનુષ્ઠાન, અધ્યાત્મયોગની સ્પર્શના ❀

(અંતો.) તેથી જ નિરાશંસભાવે વીતરાગપ્રણામ વગેરેમાં સાધક ત્યારે પ્રવર્તે છે. આ પ્રવૃત્તિને સ્વચિત્તભૂમિમાં સંશુદ્ધ યોગબીજની વાવણી સમજવી, જે કાલાંતરે યોગ કલ્પતરુનું નિર્માણ કરશે. અહીં પ્રીતિઅનુષ્ઠાનનો પ્રારંભ થાય છે. મૈત્રી, મુદિતા વગેરે ભાવોથી તે સાધક પોતાના અંતઃકરણને વાસિત કરે છે. પછી નિજ આત્માદિ તત્ત્વની ચિંતા કરે છે. ‘મારો આત્મા પરિપૂર્ણપણે પ્રગટ સ્વરૂપે મને ક્યારે પ્રાપ્ત થશે ? અપરોક્ષ સ્વાનુભવ ક્યારે થશે ?’ ઈત્યાદિ ચિંતાસ્વરૂપ અધ્યાત્મયોગની તે સ્પર્શના કરે છે. યોગબિન્દુ, દ્વાત્રિંશિકા પ્રકરણ વગેરેમાં પ્રસ્તુત અધ્યાત્મયોગનું વિસ્તારથી વર્ણન ઉપલબ્ધ છે.

❀ ત્રિવિધ સંસાર તુચ્છ-અસાર-અનર્થકારી ❀

(કન.) અનાદિ કાળથી ત્રણ પ્રકારના સંસારમાં ચિત્તવૃત્તિપ્રવાહ ધસમસતો વહી રહેલો છે. (૧) કનક, કામિની (= સ્ત્રી), કુટુંબ, કાયા વગેરે સ્વરૂપ બાહ્ય સંસારની સાર-સંભાળ-સંવર્ધન વગેરેમાં જ ચિત્તવૃત્તિ સતત અટવાયેલી હોય છે. (૨) પાંચેય ઈન્દ્રિયના અનુકૂળ અને ઉપસ્થિત એવા વિષયોની રુચિ-તૃષ્ણા-લાલસા-આસક્તિ સ્વરૂપ બાહ્ય-આંતર સંસારમાં પણ ચિત્તવૃત્તિ પડેવાયેલી

સંસારાઽભિનન્દિચિત્તવૃત્તિપ્રવાહવેગસ્વલનતઃ પરદ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયાન્ તુચ્છાઽસારાઽનર્થકારિ-નશ્વરાઽવિશ્વસનીયા-
ઽશરણાઽશુચિ-નિર્મૂલ્યાદિરુપતયા શાસ્ત્રાઽભ્યાસ-સત્સંજ્ઞાદિપ્રભાવતઃ અન્તઃકરણેન કક્ષીકરોતિ ।

ભવકારણ-સ્વરૂપ-ફલ-તદ્વિયોગકારણાદિકં ગમ્भीરચિત્તેન અયં મીમાંસતે । યથોક્તં યોગબિન્દૌ
“ઊહતેઽયમતઃ પ્રાયો ભવબીજાદિગોચરમ્” (યો.વિ.૧૯૪) ઇતિ ।

एकान्तदुःखस्वरूप-दुःखहेतु-दुःखानुबन्धिबाह्य-मिश्राऽभ्यन्तरत्रिविधसंसारऽसारताऽवबोधान्न तत्राऽय-
-मभिरमते । यथोक्तं धर्मरत्नप्रकरणे श्रीशान्तिसूरिभिः ¹“दुःखरूपं दुःखफलं दुःखानुबन्धिं विडम्बनारूपं । संसारमसारं
હોય છે. (૩) મનમાં ઉઠતા સંકલ્પ-વિકલ્પ વગેરેની હારમાળા એ અભ્યંતર સંસાર છે. તેમાં
પણ ચિત્તવૃત્તિ સતેજપણે, સહજપણે રસપૂર્વક જોડાયેલી જ રહે છે. જ્યારે જીવ ચરમાવર્તમાં પ્રવેશ
કરે, કર્મની ચોટની ઘેરી અસર તેના અંતઃકરણમાં છવાયેલી હોય, શાસ્ત્રાભ્યાસ-સત્સંગ વગેરેમાં
જીવ પ્રવર્તે અને અંતર્મુખતા આવે ત્યારે ઉપરોક્ત ત્રણેય પ્રકારના સંસારને અભિનંદનારી, રસપૂર્વક
પોષનારી એવી ચિત્તવૃત્તિના પ્રવાહનો ધસમસતો વેગ સ્ખલના પામે છે, મંદ થાય છે, વેરવિખેર
થાય છે. ભવાભિનંદી ઊર્જાપ્રવાહ પાંખો પડે છે, અસ્ત-વ્યસ્ત બને છે. ત્યારે શાસ્ત્રાભ્યાસ, સત્સંગ
વગેરેના પ્રભાવે તેવો જીવ પરદ્રવ્ય-પરગુણ-પરપર્યાયોની તુચ્છતા, અસારતા, અનર્થકારિતા, નશ્વરતા,
અવિશ્વસનીયતા, અશરણરૂપતા, અશુચિરૂપતા વગેરેને અંદરથી સ્વીકારે છે. પર બાબતોનું મૂલ્ય
તેને નહિવત્ લાગે છે. ઉપરોક્ત ત્રણેય પ્રકારનો સંસાર તેને નિર્મૂલ્ય અને નિર્માલ્ય લાગે છે.

❀ ભવભ્રમણના કારણાદિને વિચારીએ ❀

(ભવ.) અનાદિ કાળથી વળગેલા આ ત્રિવિધ સંસારના કારણની, સંસારના અસારસ્વરૂપની
અને તેની આસક્તિના ફળની પણ ઊંડી મીમાંસા આ જીવ કરે છે. ત્રણેય પ્રકારના સંસારમાં
ભટકવાનું અને તેનાથી અટકવાનું-છૂટવાનું કારણ શું ? - આ બાબતમાં જીવ વેધક વિચારણા
કરે છે. યોગબિંદુમાં શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ આ અંગે જણાવેલ છે કે ‘તેથી આ અપુનર્બંધક જીવ
સંસારના કારણ વગેરે વિશે પ્રાયઃ ઊહાપોહ = ઊંડી વિચારણા કરે છે.’

❀ ભાવના યોગની સ્પર્શના ❀

(एका.) એકાન્તે દુઃખરૂપ, દુઃખહેતુ અને દુઃખની પરંપરાને લાવનાર એવા બાહ્ય, મિશ્ર અને અભ્યંતર
સંસારની અસારતા તેના અંતરમાં સારી રીતે ઓળખાયેલી હોય છે. તેથી તે અસારતા તેના દિલમાં
વસી જાય છે. તેના લીધે (૧) પોતાનો દેહ, પૈસા, પત્ની, પુત્ર, પરિવાર વગેરે સ્વરૂપ બાહ્ય સંસારમાં,
(૨) પાંચ ઈન્દ્રિયના ઉપસ્થિત વિષયોની આસક્તિ સ્વરૂપ બાહ્ય-અભ્યંતર = મિશ્ર સંસારમાં તથા (૩)
બાહ્ય વિષયની ગેરહાજરીમાં પણ અંતરમાં ઉઠતા સંકલ્પ-વિકલ્પ-વિતર્ક-વિચારની હારમાળા સ્વરૂપ
અભ્યંતર સંસારમાં જીવની રતિ-રસિકતા-તન્મયતા-એકાકારતા-ઓતપ્રોતપણું - તદ્રૂપતા ઘટે છે, રવાના
થાય છે. આ અંગે ધર્મરત્ન પ્રકરણમાં શ્રીશાંતિસૂરિજીએ જણાવેલ છે કે ‘સંસાર (૧) દુઃખસ્વરૂપ,
(૨) દુઃખફલક = દુઃખજનક, (૩) દુઃખની પરંપરાને લાવનાર, (૪) આત્મવિડંબના સ્વરૂપ અને

1. दुःखरूपं दुःखफलं दुःखानुबन्धिं विडम्बनारूपम् । संसारम् असारं ज्ञात्वा न रतिं तस्मिन् करोति॥

જાણિકુળ ન રદં તહિં કુળહી।” (ધ.ર.પ્ર.૬૩) इति। एवं संसाराऽभिमुखचित्तवृत्तिनिरोधयुक्तो मैत्र्यादि-भावगर्भाऽध्यात्माऽध्यासो योगबिन्दु(૩૬૦) - દ્વાત્રિંશિકાપ્રકરણ(૧૮/૯) - યોગવિંશિકાવૃત્તિ(૩/વૃ.પૃ.૫)પ્રભૃતિ-દર્શિતભાવનાયોગરૂપેણ પરિણમતિ। વ્યવહારેણ તાત્ત્વિકઃ યોગઃ અધ્યાત્મ-ભાવનાલક્ષણઃ અપુનર્બન્ધક-કાલભાવી યોગબિન્દો(૩૬૯) દર્શિતઃ અત્ર આવિર્ભવતિ। इह जीवो भद्रकमिथ्यादृष्टिः भवति।

મૈત્ર્યાદિભાવનાભિઃ તામસાદિભાવનિવૃત્તેઃ શુક્લો ધર્મઃ (દ્વાત્રિંશિકાવૃત્તિ-૧૮/૭) इतः प्रारभ्यते। અનાદિકાલીના રાગાદિમુક્તિલાભસ્વરૂપયોગ્યતા અત્ર ભદ્રકમિથ્યાદૃષ્ટિદશાયાં મુક્તિસહકારિકારણી-ભૂતસત્સંઘ-સ્વાધ્યાયાઽધ્યાત્મભાવનાયોગાદિસમવધાનેન સહકારિયોગ્યતારૂપેણ પરિણમતિ।

इत्थञ्च क्रमेण (૧) અવેદ્યસંવેદ્યપદં નૈગમનયાનુસારેણ પ્રસ્થકોદાહરણતો જીયતે।

(૫) અસાર છે - તેવી અંતરથી ઓળખાણ કરીને તેમાં સાધક જીવ રતિને કરતો નથી.’ આ રીતે સંસારાભિમુખ ચિત્તવૃત્તિનું નિયંત્રણ કરવાની સાથે સાધક મૈત્રી-મુદિતા વગેરે ભાવોથી ગર્ભિત રીતે અધ્યાત્મયોગનો અભ્યાસ કરે છે કે જે ભાવનાયોગરૂપે પરિણમે છે. આ ભાવનાયોગનું નિરૂપણ યોગબિંદુ, દ્વાત્રિંશિકા પ્રકરણ, યોગવિંશિકાવૃત્તિ વગેરે ગ્રંથોમાં વિસ્તારથી ઉપલબ્ધ થાય છે. વ્યવહારથી તાત્ત્વિકયોગ અહીં પ્રગટ થાય છે. તે અધ્યાત્મ-ભાવનાસ્વરૂપ સમજવો. અપુનર્બન્ધક દશામાં તે પ્રગટે છે. યોગબિંદુમાં આ બાબત જણાવેલ છે. આ અવસ્થામાં જીવ ભદ્રક મિથ્યાદૃષ્ટિ બને છે.

✽ શુક્લ ધર્મનું મંગલાચરણ કરીએ ✽

(મૈત્ર્યા.) મૈત્રી વગેરે ભાવોથી તામસાદિ ભાવો રવાના થવાના લીધે અહીંથી ‘શુક્લધર્મ’ પ્રારંભાય છે. રાગાદિથી મુક્તિ મેળવવાની અનાદિકાલીન જે સ્વરૂપયોગ્યતા જીવમાં પડી હતી, તે હવે અહીં સહકારિયોગ્યતારૂપે પરિણમતી જાય છે. કેમ કે રાગાદિમાંથી કાયમી છૂટકારો મેળવવામાં સહકારી બનનારા સત્સંગ, સ્વાધ્યાય, અધ્યાત્મ, ભાવનાયોગ વગેરે કારણો હવે જીવ પાસે હાજર થયેલ છે.

➤ મિત્રા-તારાદૃષ્ટિમાં માર્ગાભિમુખતાના અટાર સંકેત ➤

(इत्थ.) (૧) આ રીતે મોક્ષમાર્ગે ક્રમશઃ આગળ વધતાં જીવ વડે અવેદ્યસંવેદ્યપદ જતાય છે. અર્થાત્ હેય-ઉપાદેયની સમ્યક્ પ્રકારે હેય-ઉપાદેયપણે અંતરમાં પ્રતીતિ ન કરી શકવાની જીવની ભૂમિકા ખતમ થવાની શરૂઆત થાય છે. પૂર્વે (૬/૮ + ૮/૧૮) નૈગમનયથી પ્રસ્થક દૃષ્ટાંતની વિચારણા કરી હતી, તે મુજબ અવેદ્યસંવેદ્યપદના વિજયની વાત સમજવી. ભવિષ્ય કાળમાં પ્રસ્થક થવાનો હોવા છતાં લાકડાના ટુકડાને છોલતો સુથાર ‘પ્રસ્થક બનાવે છે’ - આવો વ્યવહાર નૈગમનયમત મુજબ જેમ થાય છે, તેમ અવેદ્યસંવેદ્યપદને પરિપૂર્ણપણે જીતવાનું કાર્ય ગ્રંથિભેદ વખતે થવાનું હોવા છતાં તેની પ્રક્રિયા શરૂ થઈ ગઈ હોવાથી પ્રસ્તુત ભદ્રક મિથ્યાદૃષ્ટિ દશામાં ‘અવેદ્યસંવેદ્યપદ જતાય છે’ - આમ જણાવેલ છે. પૂર્વે અનંત વાર ગ્રંથિદેશ પાસે આવીને ગ્રંથિભેદ કર્યા વિના જ આ જીવ પાછો ફરી ગયો હતો. એવું હવે બનવાનું નથી. હવે આ જીવ આગેફૂથ જ કરવાનો છે. મોક્ષમાર્ગે જરૂર સાધવાનો છે. આવું અન્વયમુખે જણાવવા માટે અહીં અવેદ્યસંવેદ્યપદ જીતવાનો ઉલ્લેખ પ્રસ્થક ન્યાયથી કરેલ છે.

- (૨) ષોડશક(૪/૧૧)-યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય(૮૬-૮૭)દર્શિતં દૃષ્ટિસંમોહ-કુતર્ક-કદાગ્રહાદિકં નિવર્તતે ।
- (૩) આત્મસ્વભાવવિરોધિબલલક્ષણં સહજમલં પ્રશિથિલં ભવતિ ।
- (૪) નિરુક્તત્રિવિધભવાભિનન્દિતા ક્ષુદ્રતા-લાભરતિ-દીનતાદિદોષાનુવિદ્ધા હીયતે ।
- (૫) અશુદ્ધભાવાનુસ્યૂતા પાપાનુબન્ધપાત્રતા ક્રમેણ અપગચ્છતિ ।
- (૬) વિંશિકાપ્રકરણ(૪/૧૯)યુક્તા ભવબાલદશા નિવર્તતે ધર્મયૌવનદશા ચ પ્રવર્તતે ।
- (૭) અયં પાપગોચરતીવ્રબહુમાનવિરહાદિસમનુવિદ્ધાં વર્ધમાનગુણયુક્તામ્ અપુનર્બન્ધકતાં પ્રતિપદ્યતે ।
- (૮) ષોડશક(૪/૨)-યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય(૩૨ + ૩૩ + ૪૨ + ૪૫ + ૪૮)-યોગબિન્દુ(૧૮૬)-દ્વાત્રિંશિકાપ્રકરણ (૧૪/૧ + ૭)પ્રભૃતિદર્શિતા ^Aઔદાર્ય-^Bદાક્ષિણ્ય-^Cપાપજુગુપ્સા-^Dનિર્મલબોધ-^Eદુઃખિદયા-^Fગુણિગોચરાડદ્વેષ-^Gસાર્વત્રિકૌચિત્યાડસેવન-^Hયોગકથાવિષયકાડવિચ્છિન્નપ્રીતિ-^Iયોગિબહુમાન-^Jકૃતજ્ઞતા-^Kપ્રકૃતિભદ્રકતા-^Lશાન્તતોદાત્તતા-^Mવિનીતતા-^Nમૃદુતા-^Oનમ્રતા-^Pસરળતા-^Qક્ષમા-^Rસન્તોષ-^Sનિર્ભયતા-^Tપ્રમોદ-^Uગુણાનુરાગ

✧ કદાગ્રહ-સહજમળ-ભવાભિનંદીદશા વગેરેની વિદાય ✧

- (૨) ષોડશકમાં દર્શાવેલ દૃષ્ટિસંમોહ, યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચય વગેરેમાં જણાવેલ કુતર્ક, કદાગ્રહ, પૂર્વગ્રહ, હઠાગ્રહ, ખોટી પક્કડ પણ હવે જીવમાંથી વિદાય લે છે.
- (૩) આત્માને પોતાના સ્વરૂપમાં ઠરવામાં અટકાયત કરનાર, અંતર્મુખતામાં પ્રતિબંધક બનનાર એવું આત્મસ્વભાવવિરોધી બળ ‘સહજમળ’ તરીકે ઓળખાય છે. તે સહજમળ ત્યારે પ્રચુર પ્રમાણમાં શિથિલ થાય છે. સહજમળનો રેચ થવાની પૂર્વભૂમિકા રચાય છે.
- (૪) પૂર્વે જણાવેલ ત્રિવિધ સંસારને અભિનંદવાની પાત્રતા આ જીવમાંથી હવે ઘટતી જાય છે. ક્ષુદ્રતા, લાભરતિ, દીનતા વગેરે દોષોથી વણાયેલી ભવાભિનંદિતાનો હ્રાસ થાય છે.
- (૫) અશુદ્ધ ભાવોથી વણાયેલી એવી પાપનો અનુબંધ પડવાની પાત્રતા કમશઃ રવાના થાય છે. દીર્ઘકાલીન સાનુબંધ એવા પાપ કર્મના સંપર્કમાં આવવાની જીવની યોગ્યતા ખતમ થતી જાય છે. પાપના તીવ્ર અનુબંધ પાડનારી આત્મદશા ખલાસ થતી જાય છે.
- (૬) વિંશિકાપ્રકરણ વગેરેમાં વર્ણવેલ ભવબાલદશા જાય છે, ધર્મયૌવનદશા પ્રવર્તે છે.
- (૭) વર્ધમાન ગુણોથી યુક્ત બનતી એવી અપુનર્બંધકદશાને જીવ પ્રાપ્ત કરે છે. પાપને વિશે તીવ્ર બહુમાન ભાવ, સંસારની આસક્તિ વગેરે દોષો અપુનર્બંધકદશામાં હોતા નથી.

✧ મિત્રા-તારાદૃષ્ટિના ગુણયૌભવને નિહાળીએ ✧

- (૮) ષોડશક, યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચય, યોગબિન્દુ, દ્વાત્રિંશિકા પ્રકરણ વગેરેમાં દર્શાવેલ (A) ઔદાર્ય, (B) દાક્ષિણ્ય, (C) પાપજુગુપ્સા, (D) નિર્મળ બોધ, (E) દુઃખી જીવોની દયા, (F) ગુણવાનને વિશે અદ્વેષ (ઈર્ષ્યાનો ત્યાગ), (G) સાર્વત્રિક ઔચિત્યસેવન, (H) યોગની કથામાં અખંડ પ્રીતિ, (I) યોગી પ્રત્યે બહુમાન-આદરભાવ, (J) કૃતજ્ઞતા, (K) પ્રકૃતિની ભદ્રકતા, (L) શાન્તતા, (M) ઉદાત્તતા, (N) વિનીતતા, (O) મૃદુતા, (P) નમ્રતા, (Q) સરળતા, (R) ક્ષમા, (S) સંતોષ, (T) નિર્ભયતા, (U) પ્રમોદ-

-^Wવિચક્ષણતા-^Xતીવ્રભવભયવિરહ-^Yશિષ્ટપુરુષદૃઢવિશ્વાસ-^Zસફલારમ્ભિતાદિગુણવિભૂતિ: આવિર્ભવતિ ।

(૯) અનાદિકાલીનાડડત્મતત્ત્વગોચરદ્વેષ-ધોરોપેક્ષા-તિરસ્કારાડડત્યન્તવિસ્મૃતિપ્રભૃતિપ્રયુક્તા નિજ-નિર્મલસ્વરૂપઘાતકચિત્તવૃત્તિ: વ્યાવર્ત્તે ।

(૧૦) નિજનિર્મલાડડત્મસ્વરૂપાડડિંસાબલેન આત્મતત્ત્વગોચરતાત્ત્વિકરુચિ-ભાવાત્મકબહુમાન-દૃઢશ્રદ્ધા-નિરન્તરસ્મૃતિ-સતતસમ્માર્જન-સંવર્ધન-દિદૃક્ષાદિગુણગણ: સંપ્રવર્ધે ।

(૧૧) અનાદિકાલીન: ભવભ્રમણકારક: કર્મપ્રકૃત્યધિકારોડડત્યન્તં દ્રુતઞ્ચ નિવર્ત્તે ।

(૧૨) તતશ્ચ યોગશાસ્ત્રાડડ્યાત્મસારાડડ્યાત્મમતપરીક્ષાવૃત્તિ-મોક્ષપ્રાપ્ત-નિયમસાર-કાર્તિકેયાડડુપ્રેક્ષા-જ્ઞાનાર્ણવ-સમાધિશતકાદૌ(યો.શા.૧૨/૭ + અ.સા.૨૦/૧૧ + અ.મ.પ.વૃ.૧૨૫ + મો.પ્રા.૭/૮ + નિ.સા.૧૫૧ + કા.અ.૧૧૨ + જ્ઞા.૩૨/૬ + સ.શ.૪)દર્શિતા બહિરાત્મદશા દેહાદ્યતિરિક્તાત્મતત્ત્વશ્રદ્ધાનેન હીયતે, ભાવ, (V) ગુણાનુરાગ, (W) વિચક્ષણતા, (X) અશુભ પ્રવૃત્તિના ત્યાગના લીધે સંસારના તીવ્ર ભયનો અભાવ, (Y) શિષ્ટ પુરુષો પ્રત્યેનો દૃઢ વિશ્વાસ, (Z) ^૧સફલારંભિતા વગેરે ગુણોનો વૈભવ પ્રગટે છે.

✧ પોતાના જ નિર્મળસ્વરૂપની હિંસાથી અટકીએ ✧

(૯) અનાદિ કાળથી પ્રવૃત્ત થયેલ આત્મતત્ત્વનો દ્વેષ, આત્માની ધોર ઉપેક્ષા, આત્માનો તિરસ્કાર-ધિક્કાર, આત્માની અત્યન્ત વિસ્મૃતિ વગેરે રવાના થવાના લીધે, તે દ્વેષ વગેરેથી પોતાના જ નિર્મળ સ્વરૂપની ધોર હિંસા કરનારી જે ઘાતક ચિત્તવૃત્તિ પ્રવર્તતી હતી, તે ચિત્તવૃત્તિ હવે રવાના થાય છે.

✧ આપણા આત્માને સંભાળીએ ✧

(૧૦) પોતાના નિર્મળ આત્મસ્વરૂપની ધોર હિંસાને અટકાવવા વગેરેની પરિણતિના બળથી સાધકમાં આત્મતત્ત્વની તાત્ત્વિક રુચિ પ્રગટે છે. પોતાના આત્મા પ્રત્યે બીજાને દેખાડવા માટે આડંબરાત્મક નહિ પણ આંતરિક ભાવાત્મક બહુમાન, લાગણી, લગની તેના અંતરમાં સતત ઉછળે છે. આત્માને પ્રગટ કરવાનો તલસાટ વધે છે. ‘આત્મા જ પ્રગટ કરવા યોગ્ય છે’ - તેવી શ્રદ્ધા દૃઢ બનતી જાય છે. સાંસારિક પ્રવૃત્તિઓમાં પણ આત્મા ભૂલાતો નથી. આત્મા જ સતત નજરાયા કરે છે. આત્માને જ તે સતત સંભારે છે, સંભાળે છે, સાંભળે છે, સંભળાવે છે, સાચવે છે, સ્વચ્છ કરે છે. આત્માનું = આત્મગુણોનું જ તે સંવર્ધન કરે છે. આત્મસાક્ષાત્કાર અંગેની તેની પ્યાસ વધતી જાય છે.

(૧૧) જીવાત્મા ઉપર કર્મપ્રકૃતિનો અનાદિકાલીન ભવભ્રમણાદિકારક જે અધિકાર હતો, તે હવે અત્યંત રવાના થાય છે, ઝડપથી વિદાય લે છે.

✧ અંતરાત્મદશા ઉજાગર થાય છે ✧

(૧૨) તેથી યોગશાસ્ત્ર, અધ્યાત્મસાર, અધ્યાત્મપરીક્ષાવૃત્તિ, મોક્ષપ્રાપ્ત, નિયમસાર, કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા, જ્ઞાનાર્ણવ, સમાધિશતક વગેરે ગ્રંથોમાં વર્ણવેલ બહિરાત્મદશા ઘટતી જાય છે. કારણ કે કાયાદિથી ભિન્ન આત્મતત્ત્વની શ્રદ્ધા તેના અંતરમાં જાગેલી છે. તથા આ જીવમાં હવે અંતરાત્મદશા પ્રગટે છે.

૧. સફલારંભિતા એટલે જે કાર્ય કરવાથી કાળક્રમે અવશ્ય આધ્યાત્મિક ફળ મળે જ તેવી પ્રવૃત્તિ કરવી. સમય પસાર કરવા માટે કે ‘લાગ્યું તો તીર, બાકી તુકો’- આવી ગણતરીથી પ્રવૃત્તિ ન કરવી.

અન્તરાત્મદશા ચાઽઽવિર્ભવતિ ।

(૧૩) તતશ્ચ જીવનસાફલ્યાઽઽત્મસ્વરૂપ-મોક્ષસ્વરૂપાદિગોચરા સતી જિજ્ઞાસા પ્રવર્તતે પ્રવર્ધતે ચ ।

(૧૪) તાત્ત્વિકાચારગોચરભાવબહુમાનાચ્ચ આદિધાર્મિકકાલભાવિ પ્રભુપૂજા-ભાવયોગિસેવાઘનુષ્ઠાનં મુક્ત્યદ્વેષ-તદનુરાગાદિશુભભાવાનુવિહ્નં તદ્ધેત્વનુષ્ઠાનરૂપેણ યોગબિન્દુ-દ્વાત્રિશિકાપ્રકરણાઽધ્યાત્મસારાદૌ (યો.વિ.૧૫૯ + દ્વા.૧૩/૧૩ + અ.સા.૧૦/૧૭) વર્ણિતમત્ર પ્રારમ્ભ્યતે । -છેવેદોદ્ધેગૌ નિવર્ત્તેતે ।

(૧૫) સત્ત્વોદ્રેકાદ્ અધ્યાત્મસારે (૨૦/૬) વર્ણિતં દુઃખનિદાનકામાદિનિવૃત્તં સુખનિદાનન્યાય-સદાચારાદિપ્રવૃત્તં વિક્ષિપ્તં ચિત્તમ્ ઇહ લભ્યતે ।

(૧૬) યોગસાધનાદૌ કથચ્ચિત્ ચલચિત્તત્વાત્ સાનન્દત્વાચ્ચ યોગશાસ્ત્રોક્તં (૧૨/૩) 'વિક્ષિપ્તં' 'યાતાયાતં' ચ ચિત્તમપ્યત્રાઽવ્યાહતપ્રસરમ્ અવસેયમ્ ।

❧ તાત્વિક આત્મજિજ્ઞાસાનો પ્રાદુર્ભાવ ❧

(૧૩) અંતરાત્મદશાનો આવિર્ભાવ થવાના લીધે જ 'પ્રાપ્ત થયેલા આ દુર્લભ જીવનની સફળતા અને સરસતા શેમાં ? આત્મા મૂળભૂત સ્વરૂપે કેવો હશે ? મોક્ષનું સાચું સ્વરૂપ કેવું હશે ?' આવી અનેક પ્રકારની આધ્યાત્મિક જિજ્ઞાસા તેના અંતઃકરણમાં ઉદ્ભવે છે. આ જિજ્ઞાસા માત્ર સમય પસાર કરવા (Time Pass) માટે નથી હોતી. પરંતુ સાચી હોય છે, તાત્વિક હોય છે. તેથી તેવી જિજ્ઞાસા વધે જ રાખે છે. તે જિજ્ઞાસા ફળદાયક બને છે. અપરોક્ષ સ્વાનુભૂતિનું પ્રબળ અંતરંગ કારણ બને છે.

❧ તદ્દેતુ અનુષ્ઠાનનો પ્રારંભ ❧

(૧૪) આત્મા, મોક્ષ વગેરેની જિજ્ઞાસા કરીને તે અટકી જતો નથી. પરંતુ પ્રભુપૂજા વગેરે તાત્વિક આચાર પ્રત્યે તેના અંતરમાં ભાવાત્મક બહુમાન પ્રગટે છે. તેવા બહુમાનથી તે પ્રભુપૂજા, ભાવયોગીની સેવા વગેરે અનુષ્ઠાનોમાં પ્રવર્તે છે. આદિધાર્મિકકાળમાં = અપુનર્બંધકાદિદશામાં (જુઓ લલિતવિસ્તરા-પંજિકાના અંતે તથા ધર્મસંગ્રહવૃત્તિ ગાથા-૧૭, પૃષ્ઠ-૩૫) થનારી આ પ્રભુપૂજા વગેરે ધર્મક્રિયા ખરેખર મુક્તિઅદ્વેષ, કાંઈક મુક્તિઅનુરાગ વગેરે શુભભાવોથી વણાયેલી હોય છે. તેથી જ તે તદ્દેતુઅનુષ્ઠાનરૂપે = સદનુષ્ઠાનકારણીભૂત અનુષ્ઠાનરૂપે પરિણમે છે. યોગબિંદુ, દ્વાત્રિશિકા પ્રકરણ, અધ્યાત્મસાર વગેરેમાં તદ્દેતુઅનુષ્ઠાનનું નિરૂપણ ઉપલબ્ધ થાય છે. અહીં ખેદ અને ઉદ્વેગ દોષ રવાના થાય છે.

❧ વિક્ષિપ્ત ચિત્તનો લાભ ❧

(૧૫) તથા સત્ત્વગુણનો ઉછાળો થવાથી અધ્યાત્મસારમાં વર્ણવેલ 'વિક્ષિપ્ત' ચિત્ત અહીં પ્રાપ્ત થાય છે. દુઃખને લાવનાર કામવાસના વગેરેના આવેગથી નિવૃત્ત અને સુખને લાવનાર ન્યાય-નીતિ-સદાચારપાલન આદિમાં સદૈવ પ્રવૃત્ત એવું ચિત્ત 'વિક્ષિપ્ત' ચિત્ત તરીકે અધ્યાત્મસારમાં બતાવેલ છે.

❧ 'યાતાયાત' ચિત્તનો પણ લાભ ❧

(૧૬) પરંતુ જાપ વગેરે યોગસાધનામાં તે જીવનું ચિત્ત કાંઈક ચંચળ હોય છે. તથા જાપાદિમાં આનંદની અનુભૂતિ પણ જીવને થતી હોય છે. આથી યોગશાસ્ત્રમાં શ્રીહેમચંદ્રસૂરિજીએ વર્ણવેલ 'વિક્ષિપ્ત' ચિત્ત અને 'યાતાયાત' ચિત્ત તેમના જીવનમાં અવ્યાહત રીતે, અટકાયત વિના, પગપેસારો કરે છે - તેમ જાણવું. યોગશાસ્ત્ર મુજબ, સાધનામાં ચિત્તની ચંચળતા એ 'વિક્ષિપ્ત' ચિત્તની ઓળખ છે. તથા

(૧૭) અહિંસા-સત્યાઽચૌર્ય-બ્રહ્મચર્યાઽપરિગ્રહલક્ષણા યમાઃ, શૌચ-સન્તોષ-તપઃ-સ્વાધ્યાયેશ્વર-પ્રણિધાનલક્ષણાશ્ચ નિયમાઃ યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયોક્તાઃ (૨૧ + ૪૧) ઇચ્છાદિપ્રકારેણ અત્ર સમ્ભવન્તિ ।

(૧૮) તતશ્ચ ભવપરમ્પરાપ્રદીર્ઘીકરણશીલતાલક્ષણો ભવાશ્રવઃ કૃષ્ણધર્મશ્ચ ઉચ્છિદ્યેતે । इत्थं जीवः ‘अहमेवाऽनन्तशान्तिमहासागरोऽस्मि । मोक्षमार्गः स्वान्त एवाऽस्ति । साम्प्रतमहं दृढं स्वाऽभिमुखो भवेयमि’ति प्रणिधानस्य प्राबल्येन निजबोधस्य च स्वकीयस्वभावानुकूलतया मोक्षमार्गप्रवेशयोग्यताप्राप्तितो मार्गाभिमुखो भवति । मित्रा-ताराभिधानयोगદૃષ્ટિદ્વિતયપ્રકર્ષોઽયં बोध्यः ।

પ્રકૃતે “જીયમાને ચ નિયમાદેતસ્મિંસ્તત્ત્વતો નૃણામ્ । નિવર્તતે સ્વતોઽત્યન્તં કૃતર્કવિષમગ્રહઃ ।।” (યો.દૃ.સ.૮૬) ઇતિ યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયકારિકા, “ભવાભિનન્દિદોષાણાં પ્રતિપક્ષગુણૈર્યુતઃ । વર્ધમાનગુણપ્રાયો હ્યપુનર્બન્ધકો મતઃ ।।” (યો.બિ.૧૭૮) ઇતિ યોગબિન્દુકારિકા, “પ્રકૃત્યા ભદ્રકઃ શાન્તો વિનીતો મૃદુરુત્તમઃ । સૂત્રે મિથ્યાદૃગ્પ્યુક્તઃ પરમાનન્દભાગતઃ ।।” (દ્વા.દ્વા.૨૦/૩૨) ઇતિ દ્વાત્રિંશિકાપ્રકરણકારિકા, “માર્ગપ્રવેશયોગ્યભાવાઽઽપન્નો માર્ગાભિમુખઃ” (યો.બિ.૧૭૯ વૃ.) ઇતિ યોગબિન્દુવ્યાખ્યોક્તિશ્ચ વિભાવનીયા આત્માર્થિભિઃ । ‘एतस्मिन् = अवेद्यसंवेद्यपदे’ ।

સાધનામાં ચંચળતા હોવા છતાં આનંદની લાગણી અનુભવાય છે એ ‘યાતાયાત’ ચિત્તની નિશાની છે.

(૧૭) યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયમાં કહેલા ઈચ્છા વગેરે કક્ષાના અહિંસા-સત્ય-અચૌર્ય-બ્રહ્મચર્ય-અપરિગ્રહ-સ્વરૂપ પાંચ યમો તથા શૌચ-સંતોષ-તપ-સ્વાધ્યાય-ઈશ્વરપ્રણિધાનસ્વરૂપ પાંચ નિયમો અહીં સંભવે છે.

(૧૮) તથા ભવની પરંપરાને અત્યંત લંબાવવાના સ્વભાવસ્વરૂપ ભવાશ્રવનો ઉચ્છેદ થાય છે. તમોગુણપ્રધાન કૃષ્ણધર્મ રવાના થાય છે. આત્મસ્વરૂપને સાધવામાં જેને આનંદ આવે તેની ભવપરંપરા વધે તો નહિ જ ને ! ‘હું જ અનંત શાંતિનો મહાસાગર છું. શાંતિનો માર્ગ-મોક્ષમાર્ગ મારામાં અંદર જ છે. તેથી હવે હું દૃઢતાથી મારી સન્મુખ થાઉં’ - આવું પ્રણિધાન બળવાન થવાથી તથા આંતરિક સમજણ પોતાના મૂળભૂત સ્વભાવને-સ્વરૂપને અનુકૂળ બનવાથી મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવેશ કરવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી સાધક આત્મા હવે માર્ગાભિમુખ = મોક્ષમાર્ગસન્મુખ બને છે. મિત્રા અને તારા નામની યોગદૃષ્ટિની આ પ્રકૃષ્ટ અવસ્થા છે.

✽ માર્ગાભિમુખદશાસૂચક શાસ્ત્રસંદર્ભ ✽

(પ્રકૃ.) આ માર્ગાભિમુખ દશા નીચેના શાસ્ત્રસંદર્ભોની ઊંડી વિચારણા દ્વારા વધુ સ્પષ્ટ થઈ જશે.

(૧) યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચયમાં શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ જણાવેલ છે કે ‘અવેદ્યસંવેદ્યપદ જીતાય ત્યારે અવશ્યમેવ જીવોનો કૃતર્કસ્વરૂપ વિષમ વળગાડ પોતાની જાતે જ પરમાર્થથી અત્યંત રવાના થાય છે.’

(૨) યોગબિન્દુમાં શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ દર્શાવેલ છે કે ‘ભવાભિનંદી જીવોના જે દોષો છે, તેના પ્રતિપક્ષી ગુણોથી યુક્ત એવા જે સાધકના ગુણો પ્રાયઃ વર્ધમાન = વધતા હોય છે, તે સાધક અપુનર્બંધક તરીકે માન્ય છે.’

(૩) દ્વાત્રિંશિકા પ્રકરણમાં મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે જણાવેલ છે કે ‘મિત્રા વગેરે દૃષ્ટિઓ પણ જીવને મોક્ષમાર્ગાભિમુખ કરવા વડે મોક્ષ સાથે સંયોગ કરાવતી હોવાથી જે જીવ (A) પ્રકૃતિથી ભદ્રક હોય, (B) શાંત હોય, (C) વિનીત હોય, (D) મૃદુ હોય, (E) ઉત્તમ હોય, તે કદાચ મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય તો પણ આગમમાં જણાવેલ છે કે શિવરાજર્ષિની જેમ તે પરમાનંદને = મોક્ષને પામનાર છે.’

(૪) યોગબિન્દુવ્યાખ્યામાં કહેલ છે કે ‘મોક્ષમાર્ગપ્રવેશની યોગ્યતાને પામેલો જીવ માર્ગાભિમુખ

‘અતઃ = મિત્રાદિદૃષ્ટીનાં માર્ગાભિમુખભાવેન મોક્ષયોજકત્વાત્’ । શિષ્ટં સ્પષ્ટમ્ ।

તદુત્તરં બલાદૃષ્ટિલાભે તુ (૧) નિજસ્વભાવાનુકૂલબોધ-પ્રણિધાનજન્યક્રિયાઽભ્યાસસ્ય નિજસ્વભાવાનુકૂલતયા મોક્ષમાર્ગાનુસરણપ્રતિબન્ધકર્મપ્રક્ષયાદ્ માર્ગાનુસારિતાયાઃ ન્યાયસમ્પન્નવૈભવાદિ-પઞ્ચત્રિંશદ્ગુણકદમ્બકઃ યોગશાસ્ત્ર(૧/૪૭-૫૬)-ધર્મસંગ્રહ(શ્લો.૫-૧૪)પ્રભૃતિપ્રદર્શિતઃ પ્રાદુર્ભવતિ વિશુદ્ધ્યતિ ચ । આત્મતત્ત્વગોચરશાસ્ત્રીયબોધાનુકૂલબાહ્યાઽભ્યન્તરોદ્યમેન સ્વભૂમિકૌચિત્યતઃ જાયમાના તરતમભાવા-ઽઽપન્ના નિજચૈતન્યસ્વભાવાનુકૂલા નિજાત્મદશા એવ અત્ર માર્ગાનુસારિતા બોધ્યા ।

(૨) તાત્ત્વિકતત્ત્વશુશ્રૂપોદયાદ્ ધર્મબિન્દુ(૨/૩૫-૩૭) - ધર્મવિધિ(ગા.૪) - પઞ્ચવસ્તુકા(૧૦૨૧+૧૧૧૬)દિ-દર્શિતકષ-છેદ-તાપ-તાડનપરીક્ષાશુદ્ધં શાસ્ત્રસુવર્ણં સ્વભૂમિકોચિતાઽપવર્ગમાર્ગદર્શનૌપયિકતયા ગૃહ્ણાતિ ।

(૩) અસ્યામ્ અવસ્થાયામ્ - (A) ¹“દેહં ગેહં ચ ધનં સયનં મિત્તા તદેવ પુત્તા ય । અણ્ણા તે બને.” (આ શાસ્ત્રપાઠોના આધારે, પૂર્વોક્ત અઢાર મુદ્દાને સ્પષ્ટ કરવા સ્વયમેવ ઊંડી વિચારણા કરવી.)

* બલાદૃષ્ટિમાં માર્ગાનુસારિતાનો પ્રકર્ષ *

(તદુ.) માર્ગાભિમુખદશાથી વણાયેલી એવી મિત્રા અને તારા નામની યોગદૃષ્ટિને પરિણમાવ્યા પછી કાળક્રમે જ્યારે ત્રીજી બલાદૃષ્ટિનો સાધકને લાભ થાય ત્યારે (૧) સાધક પોતાના ચૈતન્યસ્વભાવને અનુકૂળ એવા બોધ અને સંકલ્પ વડે એવી સુંદર ક્રિયાનો અભ્યાસ કરે છે કે જે પોતાના મૂળભૂત સ્વભાવને અનુકૂળ હોય. તેનાથી મોક્ષમાર્ગને અનુસરવામાં અવરોધ કરનારા કર્મોમાં ધરખમ ઘટાડો થાય છે. આ કારણે આત્મામાં (A) ન્યાયસંપન્ન વૈભવ, (B) ઉચિત વિવાહ વગેરે માર્ગાનુસારિતાના ૩૫ ગુણોનો સમૂહ પ્રગટ થાય છે અને વિશુદ્ધ થાય છે. યોગશાસ્ત્ર, ધર્મસંગ્રહ વગેરે ગ્રંથોમાં માર્ગાનુસારિતાના ૩૫ ગુણો વિસ્તારથી વર્ણવેલા છે. આત્મતત્ત્વને જણાવનારા શાસ્ત્રો વિશેની બૌદ્ધિક સમજણને અનુરૂપ બાહ્ય-અભ્યંતર પ્રયત્ન કરવાથી પોતાની ભૂમિકા મુજબ પ્રગટતી તરતમભાવવાળી પોતાના ચૈતન્યસ્વભાવને અનુકૂળ એવી નિજ આત્મદશા એ જ અહીં માર્ગાનુસારિતા જાણવી.

❀ આત્માર્થીભાવે શુદ્ધ શાસ્ત્રને આદરીએ ❀

(૨) બલા દૃષ્ટિમાં તાત્ત્વિક તત્ત્વશ્રવણેચ્છા પ્રગટ થાય છે. તેથી સાચા ઊંચા આધ્યાત્મિક શાસ્ત્રોને સાંભળવા તે ઝંખે છે. તેથી જ તે શાસ્ત્રની પણ પરીક્ષા કરે છે. ધર્મબિંદુ, શ્રીપ્રભસૂરિકૃત ધર્મવિધિ, પંચવસ્તુક વગેરેમાં શાસ્ત્રસ્વરૂપ સુવર્ણની શુદ્ધિ (તપાસ) કરનારી કષ, છેદ, તાપ અને તાડન પરીક્ષા દર્શાવેલી છે. આ ચાર પરીક્ષાથી પોતાના ક્ષયોપશમ મુજબ શાસ્ત્રની તપાસ કરીને તેમાંથી ઉત્તીર્ણ થયેલા શુદ્ધ શાસ્ત્રસુવર્ણને તે સ્વીકારે છે. તે સાધક ગતાનુગતિક રીતે કે દેખાદેખીથી કે ઓઘદૃષ્ટિથી શાસ્ત્રને સ્વીકારતો નથી, પરંતુ યથાયોગ્ય પરીક્ષા કરીને સ્વીકારે છે. તથા તે સાધક જગતમાં વિદ્વાન-જાણકાર તરીકે પોતાની જાતને દેખાડવાના માધ્યમ તરીકે શાસ્ત્રને સ્વીકારતો નથી. પરંતુ પોતાની વર્તમાન ભૂમિકાને યોગ્ય એવા મોક્ષમાર્ગની ઓળખાણ કરવાના સાધન તરીકે તે પરીક્ષિત શાસ્ત્રને સ્વીકારે છે.

❀ મોક્ષશાસ્ત્રપયનોની આછેરી ઝલક ❀

(૩) તથા આ અવસ્થામાં કુતૂહલથી, ચપળતાથી, ઉત્સુકતાથી કે ઉતાવળથી શાસ્ત્રાભ્યાસ કરવાના

પરદ્વા એર્હિતો અહં અણ્ણો।।” (ઉપ.૨.૧૧૯) इति उपदेशरहस्यगाथा,

(B) ¹“જેણ વિજાણતિ સે આતા, તં પડુચ્ચ પડિસંઘા” (આચા.૧/૫/૫/૧૬૫, પૃ.૨૨૬) इति आचाराङ्गसूत्रोक्तिम्,

(C) “કાલત્રયેऽપિ અન્યદ્રવ્યસંસર્ગેऽપિ તત્સ્વભાવાઽપરિગ્રહાદ્” (ધ.પ.૧૧ વૃ.) इति धर्मपरीक्षावृत्तिम्,

(D) “સર્વોઽપિ સ્વસ્વભાવે એવ નિવસતિ, તત્પરિત્યાગેન અન્યત્ર તસ્ય (વસતૌ) નિઃસ્વભાવતાપ્રસંગાદ્” (અનુ.દ્વા.સૂ.વૃ.પૃ.૨૦૮) इति अनुयोगद्वारसूत्रमलधारवृत्तिम्,

(E) “ચરણ-ગુણસ્થિતિશ્ચ પરમમાધ્યસ્થ્યરૂપા ન રાગ-દ્વેષવિલયમન્તરેણેતિ તદર્થિના તદર્થમવશ્યં પ્રયતિતવ્યમ્” (ન.ર.પૃ.૨૩૨) इति नयरहस्योक्तिम्,

(F) “પ્રશસ્તરાગ-દ્વેષયોઃ અપિ નિવર્તનીયતયા પરમાર્થતોઽનુપાદેયત્વાદ્” (અ.મ.પ.૧૮૦ વૃ.) इति अध्यात्ममतपरीक्षावृत्तिम्,

(G) “ભેદવિજ્ઞાનમભ્યસેદ્ ધારાવાહિતયા બુધઃ। યેન નિક્ષિપ્ય કર્માણિ સ્વયં શુદ્ધોઽવતિષ્ઠતે।।” (અ.વિ.૩/૧૩) इति अध्यात्मबिन्दुकारिकाम् एतादृशीश्चान्याः मोक्षार्थशास्त्रोक्तीः कषादिपरीक्षाशुद्धाः विरक्त-शान्तचित्तेन अयम् अधीते।

બદલે વિરક્ત ચિત્તે, શાંતચિત્તે તે મોક્ષઉદ્દેશ્યવાળા શાસ્ત્રને ભણે છે. જેમ કે (A) ‘શરીર, ધર, ધન, સ્વજન, મિત્ર અને પુત્રો - આ પરદ્રવ્ય છે. તેનાથી હું જુદો છું’ - આ મુજબ ઉપદેશરહસ્યની ગાથા.

(B) ‘જે જ્ઞાનપરિણામથી જાણે છે, તે જ્ઞાનપરિણામ આત્મા જ છે. તે જ્ઞાનપરિણામને આશ્રયીને આત્માનો વ્યવહાર કરવો’ - આવી આચારાંગસૂત્રની ઉક્તિ.

(C) ‘ત્રણેય કાળમાં પરદ્રવ્યનો સંયોગ થવા છતાં પણ આત્મા પરદ્રવ્યના સ્વભાવને ગ્રહણ કરતો નથી’ - આવી ધર્મપરીક્ષા વ્યાખ્યાની પંક્તિ.

(D) ‘આત્મા વગેરે તમામ ચીજ પોતાના સ્વભાવમાં જ વસે છે. પોતાના સ્વભાવનો ત્યાગ કરીને અન્યત્ર તે વસે તો તે સ્વભાવશૂન્ય બની જવાની સમસ્યા સર્જાય’ - આ અનુયોગસૂત્રમલધારવૃત્તિનું વચન.

(E) ‘ચરણગુણસ્થિતિ = ચારિત્રના ગુણોનું (અથવા ચારિત્રનું અને જ્ઞાનનું) અવસ્થાન તો પરમમાધ્યસ્થસ્વરૂપ છે. તે રાગ-દ્વેષના વિલય વિના ન આવે. તેથી ચારિત્રગુણસ્થિતિના ઈચ્છુક જીવે રાગ-દ્વેષના વિલય માટે અવશ્ય પ્રયત્ન કરવો’ - આ પ્રમાણે નયરહસ્ય ગ્રંથનું કથન.

(F) ‘પ્રશસ્ત રાગ-દ્વેષને પણ અંતે તો કાઢવાના જ છે. તેથી તે બન્ને (વિશેષ દશામાં પ્રયોજનભૂત હોવા છતાં) પરમાર્થથી ઉપાદેય નથી’ - આ અધ્યાત્મમતપરીક્ષા વ્યાખ્યાનું વચન.

(G) ‘પ્રાણ પુરુષે ધારાવાહીસ્વરૂપે-અખંડપણે તે ભેદજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરવો, જેનાથી જ્ઞાનાવરણાદિ દ્રવ્યકર્મને અને રાગ-દ્વેષાદિ ભાવકર્મને ફેંકીને પોતે શુદ્ધસ્વરૂપે રહે’ - આ અધ્યાત્મબિંદુની કારિકા. આ અને આવા પ્રકારના બીજા પણ જે જે શાસ્ત્રવચનો સ્પષ્ટપણે મોક્ષપ્રયોજનવાળા જણાય તથા કષ -છેદ વગેરે પરીક્ષાથી શુદ્ધ થયેલા હોય તેનો તે વિરક્તપણે, શાંત ચિત્તથી અભ્યાસ કરે છે.

(૪) અતઃ પૂર્વમ્ ઉપાદેયધિયા જાયમાના પરદ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયસમ્પર્કયોગ્યતા સામ્પ્રતં પ્રાચુર્યેણ હીયતે। તતો ભોગ-ધન-સન્માનાદિગોચરા અસત્તુષ્ણા વિનિવર્તન્તે (યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય-૫૦)।

(૫) સ્વાત્મદ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયમાલિન્યકારિણી જીવશક્તિઃ ક્રમશઃ ક્ષીયતે।

(૬) નિજપરિશુદ્ધપરમાત્મતત્ત્વગોચરા પરમપ્રીતિઃ પ્રાચુર્યેણ પ્રાદુર્ભવતિ।

(૭) સ્વભૂમિકોચિતાનુષ્ઠાનકરણકાલેઽપિ જીવઃ નિજોષયોગ-રુચિ-પરિણતિ-શ્રદ્ધાઽનુસન્ધાનાદિપ્રવાહં નામ-રૂપાદિશૂન્યસ્વાત્માઽભિમુખં સમ્પ્રવર્તયતિ।

(૮) અપરોક્ષસ્વાનુભૂતિપ્રણિધાનં પૌનઃપુન્યેન દૃઢયતિ।

(૯) ‘ભોગા રોગાઃ, વિષયાઃ મૃગજલ-કિંપાકફલ-શલ્ય-દાવાનલાદિસમાઃ, ભૂષણાનિ ભારરૂપાણિ, નૃત્યં કાયવિડમ્બનનમ્, ગીત-સઙ્ગીતાદિકચ્ચ રુદનતુલ્યમિ’ત્યાદિકં સ્વાન્તઃકરણે પ્રતીત્ય અધ્યાત્મ-

(૪) શાસ્ત્રનું આત્મામાં પરિણમન થાય તે રીતે પરિશીલન કરે છે. તેથી પૂર્વે જે રસપૂર્વક ઉપાદેયબુદ્ધિથી પરદ્રવ્ય-પરગુણ-પરપર્યાયના સંપર્કમાં આવવાની જીવની યોગ્યતા હતી, તે હવે પ્રચુર પ્રમાણમાં ઘટે છે. તેથી ભોગતૃષ્ણા, ધનતૃષ્ણા, સન્માનતૃષ્ણા વગેરે ખોટી તૃષ્ણાઓ દૂર થાય છે.

(૫) પોતાના આત્મદ્રવ્યને, ગુણોને અને પર્યાયોને મલિન કરનારી જીવશક્તિ ક્રમશઃ ક્ષીણ થાય છે.

(૬) પોતાના પરિશુદ્ધ પાવન પરમાત્મતત્ત્વ પ્રત્યે પરમ પ્રીતિ પ્રચુર પ્રમાણમાં પાંગરે છે.

✽ આત્મભાન સતત સર્વત્ર ટકાવીએ ✽

(૭) પોતાની ભૂમિકાને યોગ્ય એવા સદનુષ્ઠાન વગેરે પ્રવર્તતા હોય તે સમયે પણ સાધક ભગવાન પોતાના ઉપયોગ, રુચિ, પરિણતિ, શ્રદ્ધા, અનુસંધાન, લગની, લાગણી વગેરેના પ્રવાહને નિરંતર પોતાના આત્માની સન્મુખ જ સારી રીતે પ્રવર્તવે છે. ‘તપ દ્વારા આહારસંજ્ઞા કેટલી ઘટી ? દાન દ્વારા ઉદારતા કેટલી આવી ? બ્રહ્મચર્ય પાલનથી આત્મરમણતા કેટલી આવે છે ? ગુરુસેવા દરમ્યાન ગુરુસમર્પણભાવ પ્રગટે છે કે નહિ ? સ્વાધ્યાય કરવામાં સ્વનું પરિશીલન - પરિપ્રેક્ષણ કેટલું થાય છે ?’ - ઈત્યાદિ ભાવો વડે સાધક પોતાના ઉપયોગને, પોતાની પરિણતિને પોતાના તરફ જ ખેંચે છે. અનામી અને અરૂપી એવો પોતાનો આત્મા નામ-રૂપની પાછળ પાગલ ન બને તેનો પ્રામાણિકપણે ખ્યાલ રાખવા સાધક જાગૃત હોય છે. તેથી જ પોતાની પ્રત્યેક સાધના જનમનરંજનનું સાધન ન બની જાય તેની સતત તકેદારી તેના અંતરમાં છવાયેલી હોય છે. આ જ તો આત્માનું પોતીકું બળ છે. તેથી તેને અંદરમાં પ્રતીત થાય છે કે :- ‘આત્મસામે ધર્મ જ્યાં, ત્યાં જનરંજનનું શું કામ ?

જનમનરંજન ધર્મનું, મૂલ ન એક બદામ.’

(૮) અપરોક્ષ અતીન્દ્રિય સ્વાનુભૂતિના પ્રણિધાનને = સંકલ્પને સાધક વારંવાર દૃઢ કરે છે.

✽ વિષયયેરાગ્યની દૃઢતા ✽

(૯) હવે સાધક ભગવાનને પોતાની અંદર એવી પ્રતીતિ થાય છે કે ‘(A) ભોગો રોગ સ્વરૂપ છે. (B) પાંચ ઈન્દ્રિયના વિષયો મૃગજળ જેવા તુચ્છ છે. માટે તેની પાછળ શા માટે વ્યર્થ દોડધામ કરવી ? (C) આ વિષયો કિંપાકફળ જેવા પ્રારંભમાં મજા કરાવીને પાછળથી દુર્ગતિની ભયંકર સજા કરાવનારા છે. (D) વિષયો કાંટા જેવા છે, આત્મામાં પીડા કરનારા છે. (E) વિષયો દાવાનળ વગેરે

સારોક્તં (૭/૧-૨૧) વિષયવૈરાગ્યં દૃઢયતિતરામ્ ।

(૧૦) સંવેગ-વૈરાગ્યાદિબલેન વિશુદ્ધપરમાત્મસ્વરૂપધારણા-ધ્યાનાદૌ સાનન્દં ચિત્તૈકાગ્ર્યમ્ ઉપલભતે ।

(૧૧) અતો યોગશાસ્ત્રોક્તં શ્લિષ્ટચિત્તમત્ર લઙ્ઘ્યાવસરમ્ । “શ્લિષ્ટં સ્થિર-સાનન્દમ્” (યો.શા.૧૨/

૪) ઇતિ યોગશાસ્ત્રોક્તિઃ અત્ર અનુસન્ધેયા । અત્ર ક્ષેપદોષો નિવર્તતે ।

(૧૨) મુક્ત્યદ્વેષ-મુક્તિરાગ-નિજાત્મસ્વરૂપજિજ્ઞાસા-વિવિદિષા-મોક્ષાર્થશાસ્ત્રશુશ્રૂષા-દૃઢશ્રદ્ધાદિબલેન ધીઃ મોક્ષમાર્ગાનુસારિણી ભવતીતિ દ્વાત્રિંશિકા(૧૩/૨૨)પ્રકરણાનુસારેણ જ્ઞેયમ્ ।

(૧૩) અતઃ તીવ્રપાપક્ષયાદ્ મોક્ષસાધકસદનુષ્ઠાનતીવ્રરાગઃ પ્રાદુર્ભવતિ (દ્વાત્રિંશિકા-૧૩/૨૨) ।

(૧૪) અતઃ પ્રીત્યનુષ્ઠાનઞ્ચ ષોડશકોક્તમ્ (૧૦/૩) અત્ર પ્રકૃષ્યતે વિશુદ્ધયતિ ચ, “આદરઃ કરણે

જેવા છે. સ્વાનુભૂતિપ્રણિધાન, આત્મશુદ્ધિ વગેરેને તે બાળનારા છે. (F) આભૂષણો ભાર-બોજરૂપ છે. (G) નૃત્ય તો કાચિક વિડંબના સ્વરૂપ છે. (H) ગીત-સંગીત વગેરે તો રડવા સમાન છે.’ આવી પ્રતીતિ કરીને અધ્યાત્મસારમાં વર્ણવેલા વિષયવૈરાગ્યને તે અત્યંત દૃઢ બનાવે છે.

❀ સાધનામાં ચિત્તસ્થિરતાને સાધીએ ❀

(૧૦) સાધક હવે વિશુદ્ધ પરમાત્મસ્વરૂપની ધારણા પોતાના અંતઃકરણમાં કરે છે. તે ધારણા પરિપક્વ થતાં વિશુદ્ધ પરમાત્મસ્વરૂપનું જ ધ્યાન સધાય છે તે ધ્યાનમાં પણ ચિત્ત એકાગ્રતાને પ્રાપ્ત કરે છે. કારણ કે પોતાનું મુક્ત સ્વરૂપ સાધવા માટેની ભાવના ત્યારે સાધકમાં સમ્યક્ પ્રકારે વેગવંતી બની હોય છે તથા ત્રિવિધ સંસાર પ્રત્યે પણ સાધક વિરક્ત બનેલો હોય છે. તેમજ ચિત્ત શાંત-પ્રશાંત થયું હોય છે. આ જ તો સંવેગ, વૈરાગ્ય અને ઉપશમભાવ વગેરેનું બળ છે. તેનાથી ધ્યાનાદિમાં આનંદપૂર્વક ચિત્તસ્થિરતા સધાય છે.

❀ શ્લિષ્ટ ચિત્તનો લાભ ❀

(૧૧) તેથી યોગશાસ્ત્રમાં જણાવેલ ‘શ્લિષ્ટ’ ચિત્તને પ્રગટ થવાનો અહીં અવસર મળે છે. યોગશાસ્ત્રમાં શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિજીએ જણાવેલ છે કે “યોગસાધનામાં સ્થિરતાવાળું અને આનંદવાળું ચિત્ત એ ‘શ્લિષ્ટ’ કહેવાય.” યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયમાં જણાવેલ ત્રીજો ક્ષેપ દોષ અહીં રવાના થાય છે.

❀ માર્ગાનુસારી બુદ્ધિનો પ્રભાવ ❀

(૧૨) સાધકની અંદર મુક્તિઅદ્વેષ, મુક્તિરાગ ઝળહળતા હોય છે. પોતાના આત્માના મૌલિક સ્વરૂપને જાણવાનો, માણવાનો તીવ્ર તલસાટ અંદરમાં સતત ઉછળે છે. આત્માનો દ્રવ્ય-ભાવ કર્મથી છૂટકારો કઈ રીતે ઝડપથી થાય ? તેનો ઉપાય જણાવનારા શાસ્ત્રોને સાંભળવાની ઉત્કટ તમન્ના તેમનામાં પ્રગટેલી હોય છે. સાંભળેલા અધ્યાત્મશાસ્ત્રની શ્રદ્ધા પણ દૃઢ હોય છે. તેથી તેમની બુદ્ધિ મોક્ષમાર્ગને અનુસરનારી બની હોય છે. દ્વાત્રિંશિકા પ્રકરણ મુજબ આ વાત સમજવી.

(૧૩) આવી માર્ગાનુસારી બુદ્ધિના લીધે તીવ્ર પાપનો ક્ષય થવાથી મોક્ષસાધક સદનુષ્ઠાનનો તીવ્ર રાગ તેમનામાં ઝળહળતો હોય છે. આ વાત દ્વાત્રિંશિકા પ્રકરણ મુજબ જાણવી.

❀ પ્રીતિ અનુષ્ઠાનનો પ્રકર્ષ ❀

(૧૪) તેથી આ ભૂમિકામાં પ્રીતિ અનુષ્ઠાન પ્રકૃષ્ટ થાય છે તથા વિશુદ્ધ બને છે. કારણ કે (I) અનુષ્ઠાનમાં આદર, (II) અનુષ્ઠાન કરવામાં પ્રીતિ, (III) અનુષ્ઠાન કરવામાં વિઘ્નનો અભાવ, (IV)

પ્રીતિરવિઘ્નઃ સમ્પદાગમઃ। જિજ્ઞાસા તજ્ઞાસેવા ચ સદનુષ્ઠાનલક્ષણમ્।” (બ્ર.સિ.સ.૩૬૮ + દ્વા.પ્ર.૨૩/૨૪) ઇતિ બ્રહ્મસિદ્ધાન્તસમુચ્ચય-દ્વાત્રિશિકાપ્રકરણોક્તાનાં સદનુષ્ઠાનલક્ષણાનાં પ્રાયશઃ સાકલ્યેન સદ્ભાવાત્, ક્રિયાશુદ્ધિહેતુપ્રણિધાનાદ્યાશયસદ્ભાવાચ્ચ (દ્વાત્રિશિકા-૧૦/૯)।

(૧૫) ઉપદેશપદાઽષ્ટકપ્રકરણ-દ્વાત્રિશિકાદિદર્શિતસ્ય (ઉ.પ.૩૭૩ + અ.પ્ર.૯/૨ + દ્વા.૬/૩) તાત્ત્વિક-હેયોપાદેયત્વાઽનવગાહિનો વિષયપ્રતિભાસજ્ઞાનસ્ય યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય(૧૨૧)વર્ણિતાયાશ્ચ બહિર્મુખિણ્યાઃ બુદ્ધેઃ સામર્થ્યમ્ અત્યન્તં પ્રકીયતે।

(૧૬) મુક્ત્યાદિસ્વરૂપ-હેતુ-ફલાદિગોચરોહાઽપોહાભ્યાં ગૃહીતાત્માદિપદાર્થસ્વરૂપયથાવસ્થિત-પરિચ્છેદનલક્ષણં જ્ઞાનં યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયે (૧૨૧) વર્ણિતં સમભિવર્ધતે।

(૧૭) અત એવ ગુરુપૂજન-પ્રભુપૂજન-દાનાદિસદાચાર-તપશ્ચર્યા-મુક્ત્યદ્વેષલક્ષણા યોગબિન્દુ(૧૦૯-૧૪૦) - દ્વાત્રિશિકા(૧૨/૧-૨૬)પ્રભૃતિપ્રદર્શિતા યોગપૂર્વસેવા વિશુદ્ધતરરૂપેણ અત્ર પ્રવર્તતે।

સંપત્તિનું આગમન, (V) અનુષ્ઠાનાદિના સ્વરૂપની જિજ્ઞાસા, (VI) અનુષ્ઠાનના જાણકારની સેવા અને ‘ચ’ શબ્દથી (VII) અનુષ્ઠાનના જાણકાર આત્મ પુરુષનો અનુગ્રહ - આ સદનુષ્ઠાનના લક્ષણો છે’ - આ મુજબ બ્રહ્મસિદ્ધાન્તસમુચ્ચય તથા દ્વાત્રિશિકા પ્રકરણમાં જણાવેલા સદનુષ્ઠાનના પ્રાયઃ તમામ લક્ષણો અહીં હાજર હોય છે. તથા ક્રિયાશુદ્ધિમાં કારણ બનનારા પ્રણિધાનાદિ આશયો અહીં પ્રગટ થઈ ચૂકેલા હોય છે. દ્વાત્રિશિકાપ્રકરણવ્યાખ્યામાં (૧૦/૮) પ્રણિધાનાદિને ક્રિયાશુદ્ધિના કારણ તરીકે જણાવેલ છે.

❀ વિષયપ્રતિભાસ જ્ઞાનના વળતા પાણી ❀

(૧૫) ઉપદેશપદ, અષ્ટક પ્રકરણ, દ્વાત્રિશિકા પ્રકરણ વગેરેમાં દર્શાવેલ વિષયપ્રતિભાસ જ્ઞાનની તાકાત સાવ ખલાસ થતી જાય છે. હેયમાં હેયપણાની ઓળખાણ કે ઉપાદેયમાં ઉપાદેયપણાની ઓળખાણ વિષયપ્રતિભાસ જ્ઞાનમાં હોતી નથી. આવા મુગ્ધ જ્ઞાનની શક્તિ અહીં ક્ષીણ થતી જાય છે. તેમજ યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચયમાં વર્ણવેલી બહિર્મુખી બુદ્ધિનું સામર્થ્ય પણ અત્યંત ઘટતું જાય છે.

❀ આત્મજ્ઞાનનો આવિર્ભાવ ❀

(૧૬) ‘મુક્તિ વગેરે અતીન્દ્રિય પદાર્થનું સ્વરૂપ કેવું હશે ? તેનું મુખ્ય અમોઘ કારણ શું હશે ? તેનું ફળ કેવું હશે ? કેવી રીતે આ બધું સંગત થાય અને અસંગત થાય ?’ - આવા પ્રકારના ઊહાપોહ દ્વારા પૂર્વે શાસ્ત્રાદિના માધ્યમે જાણેલા આત્માદિ પદાર્થના સ્વરૂપનો યથાર્થ નિશ્ચય કરનારું પ્રતીતિસ્વરૂપ જ્ઞાન અહીં સારી રીતે વધતું જાય છે. આનું નિરૂપણ યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય (શ્લોક-૧૨૧) વગેરેમાં મળે છે.

❀ યોગપૂર્વસેવા વિશુદ્ધતર ❀

(૧૭) આવું નિર્મળજ્ઞાન મળવાના લીધે જ અહીં યોગની પૂર્વસેવા વિશુદ્ધતરસ્વરૂપે પ્રવર્તે છે. યોગબિન્દુ, દ્વાત્રિશિકા વગેરેમાં વિસ્તારથી પૂર્વસેવા બતાવી છે. સંક્ષેપમાં તે આ મુજબ સમજવી. (I) ગુરુપૂજા, (II) પ્રભુપૂજા, (III) દાન-દાક્ષિણ્ય-દયા-દીનોદ્ધાર વગેરે સદાચાર (IV) વિવિધ તપશ્ચર્યા, (V) મુક્તિનો અદ્વેષ. મિત્રા-તારા યોગદૃષ્ટિની અપેક્ષાએ અહીં અધિક શુદ્ધિવાળી પૂર્વસેવા પ્રવર્તે છે.

(૧૮) સુખાસનસિદ્ધ્યા ત્વરાશૂન્યં દેહાદ્યતિરિક્તાઽઽત્મતત્ત્વ-તચ્છુદ્ધ્યાદિગોચરપ્રણિધાનપુરઃસરં ગમનાદિકં ગુરુ-દેવાદિવન્દનાદિકૃત્યઞ્ચ સમ્પ્રવર્ત્તે (યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય - ૫૦ + ૫૧) ।

(૧૯) નિશીથભાષ્યચૂર્ણો(ગાથા.૨૧૫૪ + ૫૭૪૬), ઉપદેશપદવૃત્તો (ઉપ.પ.૨૧૧/૪.ગાથા - ૬૭ - પૃ.૧૫૯) પુષ્પમાલાયાં(૨૬૦) ચ દર્શિતમ્ અવ્યક્તસામાયિકમ્ અનન્તાનુબન્ધિકષાયાદિસેવનક્ષમતાઽત્યન્તહાનિલક્ષણં માર્ગાનુસારિતાપ્રારમ્ભકાલીનમ્, અધ્યાત્મોપનિષદિ (૧/૭૬) પ્રોક્તઃ અવ્યક્તસમાધિશ્ચ સ્વારસિક-સાહજિક-સાતત્યશાલિ-સમીचीन-સ્વાભિમુખ-સ્વરૂપગ્રાહક-સામ્યપરિણતિપ્રવાહલક્ષણઃ કદાગ્રહશૂન્યમાર્ગાનુસારિતા-પ્રકર્ષકાલીનઃ અત્ર પ્રાદુર્ભવતઃ । સમ્પ્રતિભૂપતિજીવ-ચિલાતિપુત્રાદિદૃષ્ટાન્તતો ભાવનીયં તત્ત્વમેતત્ ।

(૨૦) અત્ર સહકારિયોગ્યતા મોક્ષયોજકયોગદૃષ્ટિબલવિશેષપ્રાપ્ત્યા સક્રિયતરસમુચિતયોગ્યતા-રૂપેણ પરિણમતિતરમ્ ।

(૨૧) इत्थं पूर्वोक्तानि संशुद्धयोगबीजानि इह अङ्कुरितानि सम्पद्यन्ते । अत्र बलायां दृष्टौ एतावान् मार्गानुसारिताप्रकर्षो बोध्यः ।

❁ અધીરાઈને વિદાય આપીએ ❁

(૧૮) બલાદૃષ્ટિમાં રહેલા સાધક સંતોષી હોવાથી આમથી તેમ ખોટી દોડધામ કરતા નથી. શાંતિથી, સ્થિરતાથી અને સુખેથી અધ્યાત્મસાધનામાં રચ્યા-પચ્યા રહે છે. તેથી તેમને સુખાસનની સિદ્ધિ થાય છે. સુખપૂર્વક એકી બેઠકે સાધનામાં લીન થાય છે. તેથી તેઓ હાલવા-ચાલવા વગેરેનું કામ કરે તે પણ ઉતાવળ વિના કરે છે. ‘હું આત્મા છું, શરીર નથી. શરીર આમથી તેમ ચાલે છે, હું નહિ. હું તો શરીરને ચલાવનાર છું, ચાલનાર નહિ’ - આવા પ્રણિધાનપૂર્વક ગમનાદિ ક્રિયામાં તે જોડાય છે. તેમજ ગુરુવંદન, પ્રભુવંદન-પૂજનાદિ ધર્મસાધના પણ ઉતાવળ વિના કરે છે તથા આત્મશુદ્ધિના લક્ષથી કરે છે.

❁ અવ્યક્ત સામાયિક-સમાધિની પ્રાપ્તિ ❁

(૧૯) સંપ્રતિરાજાના જીવને પૂર્વભવમાં જે દીક્ષા મળી હતી, તે ‘અવ્યક્ત સામાયિક’ તરીકે નિશીથસૂત્ર બાહ્ય ચૂર્ણિ વગેરેમાં જણાવેલ છે. અનંતાનુબંધી કષાય વગેરે દોષોનું સેવન કરવાની ક્ષમતા અત્યંત તૂટતી જાય, પ્રાયઃ કાયમી ધોરણે રવાના થતી જાય તેવી આત્મદશા એ જ અવ્યક્ત સામાયિક. પ્રારંભિક માર્ગાનુસારી અવસ્થામાં જીવને પ્રસ્તુત ‘અવ્યક્ત સામાયિક’ મળે છે. ઉપદેશપદવ્યાખ્યામાં શ્રીમુનિચંદ્રસૂરિજીએ તથા પુષ્પમાળામાં શ્રીહેમચંદ્રસૂરિજીએ પણ અવ્યક્ત સામાયિકનો નિર્દેશ કર્યો છે. તથા કદાગ્રહશૂન્ય પ્રકૃષ્ટ માર્ગાનુસારી દશામાં ચિલાતિપુત્રની જેમ ‘અવ્યક્ત સમાધિ’ પણ મળે છે. સ્વરસથી સહજતઃ સતત સમ્યક્પણે પોતાની સામ્યપરિણતિનો પ્રવાહ સ્વાભિમુખ બને અને ચૈતન્યસ્વરૂપનું પરોક્ષરૂપે ગ્રહણ કરે એ અવ્યક્તસમાધિ. આનો નિર્દેશ અધ્યાત્મ ઉપનિષદમાં મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે કરેલ છે.

(૨૦) મોક્ષે પહોંચવામાં સહકાર આપનારા કારણોના સાન્નિધ્યથી જે સહકારિયોગ્યતા જીવમાં પ્રગટેલી હતી, તે અત્યંત સક્રિય સમુચિતયોગ્યતાસ્વરૂપે પ્રચુર પ્રમાણમાં આ અવસ્થામાં પરિણમે છે. કારણ કે જીવને રાગાદિમુક્તસ્વરૂપ સુધી પહોંચાડનાર યોગની દૃષ્ટિનું-રચિનું-પ્રીતિનું-શ્રદ્ધાનું આંતરિક બળ-સામર્થ્ય-વીર્યોલ્લાસ-ઉત્સાહ-ઉમંગ અહીં વિશેષ પ્રમાણમાં પ્રગટ થયેલ હોય છે.

(૨૧) મિત્રા-તારા યોગદૃષ્ટિવાળી માર્ગાભિમુખ દશામાં વીતરાગનમસ્કાર આદિ જે સંશુદ્ધ યોગબીજોને વાવેલા હતા, તે આ રીતે અંકુરિત થાય છે. અહીં બલાદૃષ્ટિમાં માર્ગાનુસારિતાનો આટલો પ્રકર્ષ સમજવો.

તદનુ ચ દીપ્રાયાં યોગદૃષ્ટૌ સત્યાં ત્રિવિધસંસારમાર્ગાદ્ આન્તરિકદૃષ્ટ્યા પતિત આત્માર્થી ઉત્સુકતા-વ્યગ્રતા-કુતૂહલાઽધૈર્યાઽનુપયોગાદિપરિહારેણ નિજનિર્મલસ્વરૂપપ્રાદુર્ભાવકૃતે સ્વકીયસહજસ્વ-ભાવાનુકૂલપરિપક્વપ્રજ્ઞા-પરિપુષ્ટપ્રણિધાન-પાવનપરિણતિપ્રાબલ્યત આધ્યાત્મિકદૃષ્ટ્યા મોક્ષમાર્ગે પ્રવિશતિ ।

(૧) તદાનીમ્ ^(A)ઔપાધિકસ્વદ્રવ્ય - ^(B)વૈભાવિકસ્વગુણ - ^(C)મલિનસ્વપર્યાયાઽઽકર્ષણમપિ વિગલતિ ।

(૨) સ્વકીયચિત્તવૃત્તિપ્રવાહઃ નિરુપાધિકસ્વદ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયાઽભિમુખં સ્વતઃ સહજતઃ વલતિ ।

(૩) इत्थं क्रमेण परमशान्तनिजचेतनद्रव्यप्रचिकटयिषया आन्तरो मोक्षमार्गः प्रादुर्भवति । आत्मार्षी साधकः निजस्वरूपे वारंवारं विश्राम्यति ।

(૪) ^૧વર્તમાનદેહસંલગ્નકામિન્યાદિસાંસારિકવ્યક્તિગોચરકર્તવ્યપાલનપરિણામ-^૨પૃષ્ઠેન્દ્રિયવિષય-વ્યવહાર-^૩માનસિકસંકલ્પ-વિકલ્પાદિલક્ષણઃ ત્રિવિધઃ સંસારઃ ^aઅસારતયા, ^bતુચ્છતયા, ^cઅનર્થકારિતયા, ^dગ્રહરૂપતયા, ^eવિઙ્મ્બનારૂપતયા, ^fષષ્ઠચઙ્ગુલિકારૂપતયા, ^gઉપાધિપોટ્ટલિકારૂપતયા, ^hઅશરણતયા,

❀ દીપ્રાદૃષ્ટિમાં માર્ગપતિત દશાની ઝલક ❀

(તત્ત્વનુ.) આ રીતે માર્ગાનુસારી દશાનો પરમ પ્રકર્ષ પ્રાપ્ત થયા પછી જીવ ‘દીપ્રા’ નામની ચોથી દૃષ્ટિને પ્રાપ્ત કરે છે. તે અવસ્થામાં સાધક પૂર્વોક્ત ત્રિવિધ સંસારના માર્ગથી આંતરિક દૃષ્ટિએ પતિત થાય છે. તથા સ્વરૂપપ્રાપ્તિની ઉત્સુકતા, વ્યગ્રતા, કુતૂહલ, અધીરાઈ, અનુપયોગ વગેરે છોડીને નિજ નિર્મલ સ્વરૂપના પ્રગટીકરણ માટે પોતાના સહજ સ્વભાવને અનુકૂળ બનેલ (ક) પરિપક્વ પ્રજ્ઞા, (ખ) પરિપુષ્ટ પ્રણિધાન અને (ગ) પાવન પરિણતિ - આ ત્રણના બળથી મોક્ષમાર્ગમાં આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ પ્રવેશ કરે છે. યોગગ્રંથની પરિભાષા મુજબ આ અવસ્થા ‘માર્ગપતિત’ નામથી પ્રસિદ્ધ છે.

(૧) અહીં પરદ્રવ્યાદિનું આકર્ષણ તો ખલાસ થાય જ છે. પરંતુ (A) ઔપાધિક સ્વદ્રવ્ય (= કષાયાત્મા વગેરે), (B) વૈભાવિક નિજગુણો (= મતિ અજ્ઞાન આદિ) તથા (C) પોતાના મલિન પર્યાયો (= મનુષ્યદશા, શ્રીમંતદશા, લોકપ્રિયતા વગેરે) પ્રત્યેનું આકર્ષણ પણ ઓગળતું જાય છે.

(૨) પોતાનો ચિત્તવૃત્તિપ્રવાહ નિરુપાધિક સ્વદ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય તરફ સ્વતઃ સહજતાથી વળે છે.

❀ આંતરિક મોક્ષમાર્ગનો પ્રાદુર્ભાવ ❀

(૩) આ ક્રમથી આગળ વધતાં પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે પરમ પ્યાસ પ્રબળપણે પ્રગટે છે. પોતાના પરમ શાંત ચેતનદ્રવ્યને અત્યંત ઝડપથી પ્રગટ કરવાની તીવ્ર તડપનમાંથી આંતરિક મોક્ષમાર્ગ ખુલતો જાય છે. આત્માર્થી સાધક પોતાના નિર્મળ સ્વરૂપમાં ખીલતો જાય છે, વારંવાર ઠરતો જાય છે.

❀ પ્રકૃષ્ટ વિષયયેરાગ્યની પ્રાપ્તિ ❀

(૪) (૧) વર્તમાન દેહની સાથે જોડાયેલી પત્ની, પુત્ર વગેરે સાંસારિક વ્યક્તિઓ અંગે કર્તવ્યપાલન કરવાનો પરિણામ, (૨) પાંચેય ઈન્દ્રિયના વિષયોના ઉપાર્જન-સંગ્રહ-સંરક્ષણ-સંવર્ધન-લેવડ-દેવડ-ઉપભોગ-પરિભોગ વગેરે વ્યવહારો તથા (૩) માનસિક સંકલ્પ-વિકલ્પો... આ ત્રણેય પ્રકારના સંસારમાં જીવને પૂર્વે (ભવાભિનંદી દશામાં) રસ-કસના દર્શન થતા હતા. પરંતુ હવે તેને આ ત્રણેય પ્રકારના સંસાર અંતરમાં (A) અસાર જણાય છે, (B) તુચ્છ લાગે છે, (C) અનર્થકારી સ્વરૂપે વેદાય છે, (D) વળગાડરૂપે

નિશ્ચરતયા, ⁱઅવિશ્વસનીયતયા, ^kઅશુચિતયા ચ સ્વતઃ સ્વાન્તઃ પ્રતીયતે ।

(૫) ત્રિવિધસંસારૌતપ્રોતતયા તત્રૈવ કર્તૃત્વ-ભોક્તૃત્વરસમયપરિણતિસ્વરૂપા યા સંસારસારભૂતતા = ભવાભિનન્દિતા સા અત્યન્તં ક્ષીયતે । કુટુંબપાલન-ભોજનાદૌ અતન્મયભાવેન કર્મવશતઃ પ્રવર્તતે ।

(૬) નિજશુદ્ધાત્મસ્વરૂપપ્રાપ્તિપ્રબલચિન્તયા ષોડશક (૧૧/૭)-દ્વાત્રિંશિકા(૨/૧૦-૧૪)-વૈરાગ્યકલ્પલતા- (૫/૪૫૯-૪૬૪)દ્યુક્તં શ્રુતમયજ્ઞાનં સામ્પ્રતં ચિન્તામયજ્ઞાનરૂપેણ (ષોડશક-૧૧/૮) જ્ઞાતિતિ પરિણમતિ ।

(૭) વિરક્ત-શાન્તાઽન્તઃકરણપ્રસૂતત્વેન અપુનર્જન્મહેતુકત્વાદ્ ઇહ ચિન્તામયજ્ઞાનં તત્ત્વબોધરૂપતયા પરિણમતિ । તતો ધર્મકર્મમર્માણિ સમ્યગ્ વિજાનાતિ ।

પ્રતીત થાય છે, (E) વિડંબનાસ્વરૂપ દેખાય છે, (F) છઠ્ઠી આંગળી જેવા કષ્ટદાયક-નડતરરૂપ જ લાગે છે, (G) ઉપાધિનું પોટલું લાગે છે, (H) પાપના ઉદયમાં કે ભવાંતરમાં પોતાના અશરણરૂપે ભાસે છે, (I) નાશવંતરૂપે પ્રતિભાસે છે, (J) દગાબાજ-અવિશ્વસનીય-ઠગારા જણાય છે, (K) અશુચિ-અપવિત્ર સ્વરૂપે અનુભવાય છે, (L) એક જાતની લપ લાગે છે. પૂર્વે માર્ગાભિમુખ દશામાં શાસ્ત્રાભ્યાસ, સત્સંગ વગેરેના પ્રભાવે આ જીવ સંસારને અસાર માનતો હતો. પરંતુ હવે માર્ગપતિત અવસ્થામાં તો પોતાને જ અંતરમાં ત્રણેય પ્રકારના સંસાર અસાર લાગે છે. આટલી અહીં વિશેષતા છે. અનુકૂળ ધર્મપત્ની સાથેના જરૂરી વ્યવહારો પણ હવે જીવને પોતાને અંદરથી જ સ્વતઃ અસાર અને અનર્થકારી લાગે છે.

➤ ભવાભિનંદી દશાની વિદાય ➤

(૫) ઉપરોક્ત ત્રણેય પ્રકારના સંસારમાં ઓત-પ્રોત બનીને, તન્મય બનીને તેમાં જ કર્તૃત્વ-ભોક્તૃત્વભાવની રસમય પરિણતિસ્વરૂપ સંસારસારભૂતતા = ભવાભિનંદીદશા અત્યંત ક્ષય પામે છે. કુટુંબપાલન, ભોજનાદિપ્રવૃત્તિ કે માનસિક સંકલ્પ-વિકલ્પ વગેરેમાં ઓત-પ્રોત થયા વિના, તન્મય બન્યા વિના યથોચિતપણે જીવ તેમાં કર્મવશ જોડાય છે.

● ચિંતામય જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ ●

(૬) ‘આમ ને આમ આ જન્મ આત્મજ્ઞાન મેળવ્યા વિના તો પૂરો નહિ થઈ જાય ને ? મને ક્યારે આત્મદર્શન થશે ? મારો શુદ્ધ આત્મા ક્યારે પૂર્ણપણે પ્રગટ થશે ?’ આમ પોતાના શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને પૂર્ણતયા પ્રાપ્ત કરવાની પ્રબળ ચિંતા તેના અંતઃકરણમાં વણાયેલી હોય છે. તેના લીધે શ્રુતમય જ્ઞાન હવે ચિંતામય જ્ઞાનસ્વરૂપે ઝડપથી પરિણમતું જાય છે. ષોડશક, દ્વાત્રિંશિકા પ્રકરણ, વૈરાગ્ય કલ્પલતા વગેરે ગ્રંથોમાં શ્રુતમય-ચિંતામય જ્ઞાનનું વિસ્તારથી વિવેચન મળે છે.

આ અવસ્થામાં સાધક ભગવાન પોતે જ પોતાને કહે છે કે :-

लाख बात की बात यह, तोकुं देइ बताय ।

જો પરમાત્મપદ વહે, તો રાગ-દ્વેષ તજ ભાય !।। (પરમાત્મ છત્રીસી-૨૫)

(૭) અહીં સાધકનું અંતઃકરણ ઈન્દ્રિયવિષયોથી વિરક્ત અને શાંત બનેલું હોય છે. વિરક્ત અને શાંત અંતઃકરણમાંથી પ્રસ્તુત ચિંતામય જ્ઞાનનો જન્મ થયેલ હોવાથી તે જ્ઞાન જન્મ-મરણની પરંપરાને ટૂંકાવવાનું જ કારણ બને છે. પુનર્જન્મની પરંપરાને ટૂંકાવવાનો હેતુ બનવાથી, મોક્ષનો હેતુ બનવાથી,

(૮) તત્ત્વોપદેશકગુરુભક્તૌ ચ બહુમાનગર્ભાઽન્તઃકરણતો વિધિના વિશેષરૂપેણ યતતે (યોગવૃષ્ટિ-સમુચ્ચય-૬૩)। ષોડશકોક્તઃ (૧૪/૭) ઉત્થાનદોષો નિવર્તતે।

(૯) યોગબિન્દુદર્શિતમ્ (૨૩૧-૩૨) આત્મ-ગુરુ-લિંગપ્રત્યયત્રિતયમ્ અપેક્ષ્ય સાનુબન્ધયોગસિદ્ધિકૃતે યતતે। ઉત્તરસિદ્ધ્યવન્ધ્યવીજત્વેન સિદ્ધચનુબન્ધિની સિદ્ધિઃ યોગબિન્દુ (૨૩૩)-દ્વાત્રિંશિકાદૌ (૧૪/૨૮) પ્રદર્શિતા इतः एव प्रारभ्यते परमार्थतः।

(૧૦) “ઔચિત્યાઽઽરમ્ભિણોઽક્ષુદ્રાઃ, પ્રેક્ષાવન્તાઃ શુભાશયાઃ। અવન્ધ્યવેષ્ટાઃ કાલજ્ઞા યોગધર્માઽધિકારિણઃ।।” (યો.વિ.૨૪૪) इति યોગબિન્દુદર્શિતં યોગધર્માધિકારિત્વમિહાઽક્ષુણ્ણમવસેયમ્।

(૧૧) તત્પ્રવૃત્તિસ્વરૂપજ્વ “પ્રવૃત્તિરપિ ચૈતેષાં ધૈર્યાત્ સર્વત્ર વસ્તુનિ। અપાયપરિહારેણ દીર્ઘાઽઽલોચન-આત્મસ્વરૂપપ્રાપ્તિની ચિંતાથી વણાયેલું તે જ્ઞાન તત્ત્વબોધસ્વરૂપે અહીં પરિણમતું જાય છે. તેથી ધર્મક્રિયાના મર્મોને, રહસ્યોને તે સારી રીતે વિશેષ પ્રકારે જાણે છે.

(૮) તથા ધર્માદિ તત્ત્વને જણાવનારા સદ્ગુરુની ભક્તિમાં તે બહુમાનગર્ભિત અંતઃકરણથી વિધિવત્ વિશેષ પ્રકારે ઉદ્ધમ કરે છે. ષોડશકમાં દર્શાવેલ ચોથો ઉત્થાન દોષ રવાના થાય છે.

* ત્રિવિધ પ્રત્યય મુજબ સાનુબંધ સાધના *

(૯) સાનુબંધપણે યોગની સિદ્ધિ કરવા માટે તે સાધક સતત અંદરથી ઝંખના કરે છે. તેથી (I) તેને અંતરમાં જે સાધના કરવાની પ્રબળ ભાવના (= આત્મપ્રત્યય) થાય, (II) તે જ સાધના કરવાની ગુરુ ભગવંત પણ સહજપણે પ્રેરણા કરે છે (= ગુરુપ્રત્યય) તથા (III) તે સાધનામાં જોડાતી વખતે તેને બાહ્ય શુકન-નિમિત્તો પણ સારા મળે છે (= લિંગ પ્રત્યય). આ રીતે સાધનામાં જોડાતી વખતે આત્મપ્રત્યય, ગુરુપ્રત્યય અને લિંગપ્રત્યય = નિમિત્તપ્રત્યય - આ પ્રત્યયત્રિપુટીની તે અપેક્ષા રાખે છે. શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ યોગબિંદુમાં આ ત્રણેય પ્રત્યયની છણાવટ કરેલી છે. આ ત્રણેય પ્રત્યયની અપેક્ષા રાખીને તે સાનુબંધ યોગસિદ્ધિ માટે પ્રયત્ન કરે છે. જે સાધનામાં આ ત્રણ પ્રત્યય વણાયેલા હોય, તે સાધનાની પ્રાયઃ સાનુબંધ સિદ્ધિ થતી હોય છે. પ્રાપ્ત સિદ્ધિ એ અગ્રેતન નવી સિદ્ધિનું બીજ હોવાથી સિદ્ધિઅનુબંધી સિદ્ધિનો પરમાર્થથી અહીંથી (= દીપ્રાદૃષ્ટિકાલીન માર્ગપતિત દશાથી) જ પ્રારંભ થાય છે. યોગબિંદુ અને દ્વાત્રિંશિકા ગ્રંથમાં સિદ્ધિઅનુબંધી સિદ્ધિનું વર્ણન વિસ્તારથી ઉપલબ્ધ છે.

❖ યોગધર્મના સાચા અધિકારી બનીએ ❖

(૧૦) “(I) સર્વ કાર્યોમાં ઉચિત આરંભ કરનારા, (II) ગંભીર આશયવાળા, (III) અત્યંત નિપુણબુદ્ધિવાળા, (IV) શુભપરિણામવાળા, (V) નિષ્ફળ ન જાય તેવી પ્રવૃત્તિને કરનારા અને (VI) અવસરને જાણનારા જીવો યોગધર્મના અધિકારી છે” - આ પ્રમાણે યોગબિંદુમાં શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ યોગધર્મના અધિકારીના જે લક્ષણો બતાવેલા છે, તે અહીં બરાબર સંગત થાય છે. તેથી આ સાધકમાં યોગધર્મનો સંપૂર્ણ અધિકાર જાણવો.

(૧૧) “યોગધર્મના અધિકારી (I) ધૈર્યથી પ્રવૃત્તિ કરે. (II) સર્વત્ર વસ્તુમાં ભાવી નુકસાનનો ત્યાગ

સહગતા ॥” (યો.બિ.૨૪૬) इत्येवं योगबिन्दुक्तं प्रकृतेऽनुयोज्यम् ।

(૧૨) इत्थं दीप्रादृष्टिप्रकर्षे ¹“^१भासा-^२मइ-^३बुद्धि-^४विवेग-^५विणयकुसलो ^६जियक्ख ^७गंभीरो । ^८उवसमगुणेहिं जुतो ^९निच्छय-ववहारनयनिउणो ॥” (द.शु.२५०), ²“^{१०}जिण-गुरु-सुयभक्तिरओ ^{११}हिय-मिय-पियवयणजंपिरो ^{१२}धीरो । ^{१३}संकाइदोसरहिओ अरिहो सम्मत्तरयणस्स ॥” (द.शु.२५१) इति दर्शनशुद्धिप्रकरणप्रदर्शितानि त्रयोदश गुणरत्नानि समुपादाय, अग्रेतनभूमिकोचिताऽऽवश्यक-विशुद्धगुणकदम्बकगोचरज्ञान-पक्षपात-प्रणिधानादिना निजाऽन्तःकरणं निष्कलङ्कं विधत्ते ।

(૧૩) ³“अणुकंपऽकामणिज्जर-बालतवे दाण-विणय-विबभंगे । संयोग-विप्पओगे वसणुसव-इद्धि-सक्कारे ॥” (आ.नि.८४७), ⁴“अब्भुट्ठाणे विणए परक्कमे साहुसेवणाए य । संमदंसणलंभो विरयाऽविरईह विरइए ॥”

કરીને પ્રવૃત્તિ કરે. તથા (III) કાર્યના પરિણામનો લાંબો-ઊંડો વિચાર કરીને પ્રવૃત્તિ કરે” - આ પ્રમાણે યોગબિંદુમાં આ જીવની પ્રવૃત્તિનું જે સ્વરૂપ જણાવેલ છે, તેની પણ પ્રસ્તુતમાં યોજના કરવી.

☆ સમ્યગ્દર્શન મેળવવા તેર ગુણોને પરિણામાવીએ ☆

(૧૨) આ રીતે દીપ્રા નામની ચોથી યોગદૃષ્ટિનો પ્રકર્ષ થતાં સાધક ભગવાન સમ્યગ્દર્શનપ્રાપ્તિ માટે દર્શનશુદ્ધિ પ્રકરણમાં બતાવેલ તેર ગુણરત્નોને સમ્યક્ પ્રકારે ગ્રહણ કરે છે. ત્યાં આ અંગે જણાવેલ છે કે ‘(I) ભાષાકુશલ, (II) મતિકુશલ, (III) બુદ્ધિકુશલ, (IV) વિવેકકુશલ, (V) વિનયકુશલ, (VI) જિતેન્દ્રિય, (VII) ગંભીર, (VIII) ઉપશમગુણયુક્ત, (IX) નિશ્ચય-વ્યવહારનયમાં નિપુણ, (X) દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની ભક્તિમાં રત, (XI) હિત-મિત-પ્રિય વચનને બોલનારો, (XII) ધીર, (XIII) શંકાદિ દોષથી શૂન્ય જીવ સમ્યક્ત્વ રત્નને યોગ્ય છે.’ સમ્યક્ પ્રકારે આ ગુણરત્નોને આત્મસાત્ કરીને અગ્રેતન ભૂમિકાને માટે યોગ્ય અને આવશ્યક એવા વિશુદ્ધ ગુણોના સમૂહની તે ઓળખાણ મેળવે છે, તેનો પક્ષપાત કેળવે છે તથા તેને જ મેળવવાનું પ્રણિધાન કરે છે. તેના બળથી તે પોતાના અંતઃકરણને નિષ્કલંક કરે છે.

✽ સમકિતના સોળ નિમિત્તોને પરિણામાવીએ ✽

(૧૩) તેમજ સમકિત માટે આવશ્યકનિયુક્તિમાં બતાવેલા સમ્યક્ નિમિત્તોમાંથી કોઈ પણ એક નિમિત્તને પોતાના અંતઃકરણમાં સાધક સમ્યક્ પ્રકારે જરૂર પરિણામે છે. ત્યાં શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીજીએ જણાવેલ છે કે ‘(I) અનુકંપા, (II) અકામનિર્જરા, (III) બાલતપ, (IV) દાન, (V) ભક્તિસ્વરૂપ વિનય, (VI) વિભંગજ્ઞાન, (VII) સંયોગ-વિયોગ, (VIII) દુઃખ, (IX) ઉત્સાહ, (X) ઋદ્ધિ, (XI) સત્કાર, (XII) અભ્યુત્થાન = ગુરુ આવે ત્યારે ઊભા થવું, (XIII) નમસ્કારાદિસ્વરૂપ તેમનો વિનય, (XIV) પરાક્રમ = કષાયમંદતા અથવા સાધુસમીપગમન, (XV) સાધુસેવા, (XVI) શ્રુતસામાયિક (‘ચંશબ્દવાચ્ય) - આનાથી સમ્યગ્દર્શનનો, દેશવિરતિનો અને સર્વવિરતિનો લાભ થાય છે.’ આ સોળ

1. भाषा-मति-बुद्धि-विवेक-विनयकुशलः जिताक्षः गम्भीरः । उपशमगुणैः युक्तः निश्चय-व्यवहारनयनिपुणः ॥

2. जिन-गुरु-श्रुतभक्तिरतः हित-मि-प्रियवचनजल्पिरः धीरः । शङ्कादिदोषरहितः अर्हः सम्यक्त्वरत्नस्य ॥

3. अनुकम्पाऽकामनिर्जरा-बालतपःसु दान-विनय-विभङ्गेषु । संयोग-विप्रयोगयोः व्यसनोत्सवर्द्धि-सत्कारेषु ॥

4. अभ्युत्थाने विनये पराक्रमे साधुसेवनायां च । सम्यग्दर्शनलाभः विरताविरतेः विरतेः ॥

(આ.નિ.૮૪૮) इति आवश्यकनियुक्तिर्दिशिताऽन्यतरनिमित्तं स्वान्तः सम्यक्परिणामयति ।

(૧૪) તતઃ માર્ગપતિતદશાયાં સમરાદિત્યકથાદર્શિતરીત્યા વીર્યોલ્લાસાઽતિરેકેણ કુશલપરિણામ-વિજૃમ્ભણે, ક્લિષ્ટકર્મરાશિવિચલને, અનાદિમહામોહવાસનાઽપગમે, અશુભાનુબન્ધત્રોટને (સમરાઙ્ગકહા-ભવ-૧ પૃ.૮૭૯) સતિ આધ્યાત્મિકઃ અરુણોદયઃ પરાં કાષ્ઠામ્ અધિગચ્છતિ ।

(૧૫) માર્ગપતિતાવસ્થાયાં દીપ્રાદૃષ્ટિપરમપ્રકર્ષે તુ મોક્ષમાર્ગઃ સ્વાન્તઃ એવ દૃઢતયા યથાર્થતયા સહજતયા ચ સતતં પ્રતીયતે ।

(૧૬) તીવ્રાહારસંજ્ઞા-ભોગતૃષ્ણા-કષાયાવેશાદિષુ ચિરકાલં યાવત્ સ્વરસતઃ ચિત્તવૃત્તિપ્રવાહ-લીનતાલક્ષણઃ સંસારનમસ્કારઃ ભૂમ્ના વિરમતિ ।

(૧૭) પરમનિષ્કષાય-નિર્વિકાર-શાન્તસુધારસમય-પરમસમાધિપરિપૂર્ણાઽસઙ્ગાઽલિપ્તાઽનાવૃત્તિજ-શુદ્ધચેતનદ્રવ્યાઽનુભવગોચરસુદૃઢાભિલાષાલક્ષણં તાત્ત્વિકં વીતરાગનમસ્કારભાવમ્ આદર-બહુમાન-પ્રબલ-નિમિત્તમાંથી એકાદ નિમિત્તને તો પ્રસ્તુત દીપ્રાદૃષ્ટિવાળા સાધક સારી રીતે અવશ્ય પરિણમાવે છે.

◉ આધ્યાત્મિક અરુણોદયની પરાકાષ્ઠા ◉

(૧૪) ત્યાર બાદ ‘સમરાઙ્ગકહા’ ગ્રંથમાં શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ દર્શાવેલ પદ્ધતિ મુજબ, વીર્યોલ્લાસના અતિરેકથી કુશલ પરિણામ માર્ગપતિત દશામાં પ્રવિષ્ટ સાધક ભગવાનના અંતરમાં ઉછળે છે. ક્લિષ્ટ કર્મોનો ઢગલો ચલાયમાન થાય છે, પલાયન થાય છે. અનાદિકાલીન મહામોહના સંસ્કારો રવાના થાય છે. અશુભ અનુબંધો તૂટે છે. ત્યારે સાધક ભગવાનના અંતઃકરણમાં આધ્યાત્મિક અરુણોદય પરાકાષ્ઠાને પામે છે. ઝળહળતું ચિન્મય આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ થવાને થનગને છે. આત્મા સ્વસ્થતા-પ્રસન્નતાને અનુભવે છે.

(૧૫) માર્ગપતિત અવસ્થામાં ‘દીપ્રા’ નામની ચોથી યોગદૃષ્ટિ જ્યારે પરમ પ્રકર્ષને પામે છે, ત્યારે સાધક ભગવાનને મોક્ષમાર્ગ પોતાના અંતરમાં જ જણાય છે, બહાર નહિ. તે પણ દૃઢપણે જણાય છે, યથાર્થપણે જણાય છે, સહજપણે જણાય છે તથા સતત જણાય છે.

✽ સંસારનમસ્કારનો વિરામ ✽

(૧૬) ખાવાની તીવ્ર લાલસા, કાતિલ ભોગતૃષ્ણા, ઉગ્ર કષાયના આવેશ વગેરેમાં હોંશે-હોંશે લાંબા સમય સુધી ખોવાઈ જતી, ડૂબી જતી, લીન થતી ચિત્તવૃત્તિની ધારા સ્વરૂપ સંસારનમસ્કાર હવે મોટા ભાગે અટકે છે. બાહ્ય-અભ્યંતર સંસારમાં નીરસતાનું વેદન થવાથી તેના તરફ ઝૂકવાનું વલણ કઈ રીતે સંભવે ? ત્રિવિધ સંસારનું ખેંચાણ, આકર્ષણ જવાથી સંસારનમસ્કાર, સંસારપૂજા વિરામ પામે છે.

✽ તાત્ત્વિક વીતરાગનમસ્કારની સ્પર્શના ✽

(૧૭) પરમ નિષ્કષાય આત્મદ્રવ્ય પ્રત્યે ઊંડો આદરભાવ પ્રગટે છે. પરમ નિર્વિકારી પાવન નિજ સિદ્ધસ્વરૂપને પ્રગટાવવાની પ્રબળ ઝંખના જાગે છે. અંશે-અંશે પ્રગટ થઈ રહેલા શાંત-સુધારસમય નિજ ચેતનદ્રવ્ય પ્રત્યે અનન્ય બહુમાનભાવ ઉછળે છે. (આને પણ અન્ય એક પ્રકારે નિશ્ચયથી સદ્ધ્યોગાવંચક યોગી પ્રાપ્તિ સમજવી.) પરમ સમાધિથી પરિપૂર્ણ નિજાત્મતત્ત્વનું અદમ્ય આકર્ષણ એના અંતઃકરણમાં ઉદ્ભવે છે. અસંગ, અલિપ્ત, અનાવૃત્ત પોતાના શુદ્ધ ચેતન દ્રવ્યને જ અનુભવવાનો તીવ્ર

શ્રદ્ધા-તીવ્રસંવેગ-નિર્વેદાદિભાવગર્ભમ્ આત્માર્થી સ્પૃશતિ ।

(૧૮) નિરુક્તનમસ્કારભાવગોચરચિત્તોત્સાહબલેન ચિત્તં સ્વાસ્થ્યમ્ ઉપલભતે, અન્તઃકરણં શાન્તિમ્ અધિગચ્છતિ, મનશ્ચ પ્રસન્નતામ્ એતિ । સમ્યગુપાસનાચિન્તાનિ એતાનિ વિજ્ઞેયાનિ ।

(૧૯) એવજ્ઞાઽગ્રે નમસ્કારભાવતન્મયતયા સત્ત્વગુણશુદ્ધિઃ, યોગમાર્ગોપયિકં કુશલપુણ્યમ્, શુક્લા-ઽન્તઃકરણમ્, અન્તરઙ્ગયત્નધૃતિઃ, અન્તરઙ્ગસાધકદશા, આત્મતત્ત્વદિદૃક્ષા, આત્મતત્ત્વવિવિદિષા, આત્મતત્ત્વગ્રાહિણી ચ પ્રજ્ઞા પરમં પ્રકર્ષં યાન્તિ ।

(૨૦) આધ્યાત્મિકશાસ્ત્રશ્રવણ-સત્સઙ્ગાદિના જ્ઞાતે કર્તૃત્વ-ભોક્તૃત્વાદિશૂન્યે નિજવીતરાગ-ચૈતન્યસ્વરૂપેઽસકૃદ્ અયં નિમજ્જતિ । કર્મોદયજન્યકર્તૃત્વાદિપરિણામાન્ નિજપરિણામતયા નૈવ સ્વસ્મિન્ સમારોપયતિ । કર્તૃત્વ-ભોક્તૃત્વાદિપરિણામેષુ પૂર્વસંસ્કારવશેન જાયમાનાં તન્મયતાં નિજચિત્તાદ્ નિષ્કાશયતિ,

તલસાટ-તરવરાટ અંદરમાં પ્રગટે છે. નિજ આત્મતત્ત્વમાં જ પૂરેપૂરા રસ-કસના દર્શન થાય છે. ‘સાચી શાંતિ-સમાધિ-પ્રસન્નતા અંદરમાં ઠરવાથી જ મળશે’ - તેવી શ્રદ્ધા પ્રબળ થતી જાય છે. અંદરમાં ઠરવા માટે ચિત્તવૃત્તિપ્રવાહ સમ્યક્ પ્રકારે વેગવંતો બને છે. બહારમાં નીરસતા-વિરસતા વેદાય છે. પોતાના શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ તરફ સાધક ઝૂકે છે. આ એક પ્રકારનો વીતરાગનમસ્કાર જ છે. આ રીતે વીતરાગ ભગવાનને નમસ્કાર કરવાનો ભાવ, ભગવાનની વીતરાગતાને નમસ્કાર કરવાનો ભાવ આત્માર્થીને સ્પર્શે છે. આમ તાત્ત્વિક પ્રશસ્ત ‘નમો’ભાવની સ્પર્શના કરવા માટે જીવ બડભાગી બને છે.

✿ સાચી ઉપાસનાની ઓળખાણ ✿

(૧૮) પોતાના શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપની અનુભૂતિ કરવાની ઝંખના-તલસાટ-તરવરાટ-તમન્ના વગેરે સ્વરૂપ નમસ્કારભાવ વિશે પોતાના ચિત્તનો ઉત્સાહ પ્રબળ બને છે. તેનાથી સાધકનું ચિત્ત સ્વસ્થતાને -સ્વાસ્થ્યને મેળવે છે, અંતઃકરણ શાંતિને પામે છે તથા મન પ્રસન્ન બને છે. સાચી ઉપાસનાનું આ ચિહ્ન છે.

✿ આઠ તત્ત્વોનો પરમ પ્રકર્ષ ✿

(૧૯) આ રીતે આગળ વધતાં પ્રસ્તુત નમસ્કારભાવમાં તન્મયતા આવવાના લીધે (A) સત્ત્વગુણની શુદ્ધિ, (B) યોગસાધનાના માર્ગમાં જરૂરી એવું કુશલ પુણ્ય, (C) શુક્લ અન્તઃકરણ, (D) અંતરંગ પ્રયત્નમાં ધૃતિ, (E) અંતરંગ સાધકદશા, (F) આત્મતત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર કરવાની પ્રબળ ઈચ્છા, (G) આત્મતત્ત્વનું સમ્યક્ પ્રકારે વેદન કરવાની અભિલાષા તથા (H) આત્મતત્ત્વને શ્રદ્ધા કરનારી પ્રજ્ઞા - આ આઠેય તત્ત્વો પરમ પ્રકર્ષને પામે છે.

✿ નૈશ્વર્યિક અધ્યાત્મયોગની સ્પર્શના ✿

(૨૦) આધ્યાત્મિક શાસ્ત્રનું શ્રવણ, સદ્ગુરુની હિતશિક્ષા વગેરે દ્વારા ‘આત્મા હકીકતમાં કર્તા -ભોક્તા નથી. આત્મા પરમાર્થથી વીતરાગ ચૈતન્યસ્વરૂપ છે’ - આવું જાણીને આત્માર્થી સાધક વારંવાર પોતાના તેવા સ્વરૂપમાં ડૂબે છે. કર્મોદયજન્ય કર્તૃત્વ-ભોક્તૃત્વાદિ પરિણામોને પોતાના પરિણામ માનીને પૂર્વવત્ તેઓનો તે પોતાનામાં સમારોપ-ઉપચાર કરતો નથી. કર્મના ઘરના, પારકા એવા કર્તૃત્વ -ભોક્તૃત્વાદિ પરિણામો કર્મવશ ઉત્પન્ન થતા હોય ત્યારે ‘આ મારા પરિણામ નથી’ - એવું જાણવા

નિરુણહિ, સ્વભિન્નરૂપેણ ચ વિજાનાતિ । તતશ્ચ પૃથગ્ ભવિતું યતતે । इत्थं नैश्चयिकम् अध्यात्मयोगं प्रकर्षयति । પ્રકૃતે “આત્માનમ્ અધિકૃત્ય પ્રવર્તમાનઃ કર્તૃત્વ-ભોક્તૃત્વાદિધર્મનિરાસપુરસ્સરઃ કશ્ચન વિચારવિશેષઃ શુદ્ધાઽઽત્મસ્વરૂપશ્રવણ-મનન-નિદિધ્યાસનરૂપોઽપિ લક્ષણયા અધ્યાત્મમ્” (અ.વિ.૧/૧ વૃ.) ઇતિ અધ્યાત્મબિન્દુવૃત્તૌ હર્ષવર્ધનોપાધ્યાયવચનમ્ અનુસન્ધેયમ્ ।

(૨૧) નૈશ્ચયિકાઽધ્યાત્મયોગબલેન નૈશ્ચયિકં કર્તૃત્વ-ભોક્તૃત્વાદિશૂન્યનિજવિશુદ્ધપરમાત્મસ્વરૂપ-ભજનલક્ષણં ભક્ત્યનુષ્ઠાનં પરમાર્થતોઽન્ન પ્રારમ્ભ્યતે ।

(૨૨) નિજપ્રાણાધિકર્મબુદ્ધિ-તાત્ત્વિકમુક્તિરાગ-સૂક્ષ્મપરપીડાપરિહારાદિગોચરપ્રણિધાનાદિબલેન કુશલાનુબન્ધસન્તતિશ્ચ પ્રવર્ધતે (યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય - ૫૮ + ૧૫૦, દ્વાવિંશતિકા-૧૨/૩૦) ।

(૨૩) યદા દેહેન્દ્રિયાદિભિન્ન-કર્તૃત્વાદિશૂન્ય-વિશુદ્ધનિજચેતનતત્ત્વે નિરન્તરં દૃઢરુચિ-પરમપ્રીતિ

છતાં પૂર્વસંસ્કારવશ તેને તેમાં તન્મયતા આવી જતી હોય છે. તો પણ તેવી તન્મયતાને તે પોતાના ચિત્તમાંથી પ્રયત્નપૂર્વક બહાર કાઢે છે, અટકાવે છે તથા ‘આ તન્મયતા પણ પોતાનાથી ભિન્ન છે’ - એવું તે કોઠાસૂઝથી ઓળખી જાય છે. તથા તેવી તન્મયતાથી છૂટો થવા માટે તે પ્રયત્ન પણ કરે છે. આ રીતે નૈશ્ચયિક અધ્યાત્મયોગને તે પ્રકૃષ્ટ બનાવતો જાય છે. પ્રસ્તુતમાં અધ્યાત્મબિન્દુસ્વોપશવૃત્તિમાં એક વાત જણાવી છે, તેનું આત્માર્થીએ અનુસંધાન કરવું. ત્યાં શ્રીહર્ષવર્ધન ઉપાધ્યાયે જણાવેલ છે કે ‘કર્તૃત્વ-ભોક્તૃત્વાદિ પરિણામોને દૂર કરવાપૂર્વક શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ વિશે શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસન સ્વરૂપ એવો પણ કોઈક અનોખો વિશેષ પ્રકારનો જે વિચાર પ્રગટે, તે લક્ષણથી અધ્યાત્મ છે.’

❖ નૈશ્ચયિક ભક્તિઅનુષ્ઠાનનો પ્રારંભ ❖

(૨૧) નૈશ્ચયિક અધ્યાત્મયોગના બળથી નૈશ્ચયિક ભક્તિઅનુષ્ઠાન પ્રવર્તે છે. પોતાના જ કર્તૃત્વાદિભાવ-શૂન્ય વિશુદ્ધ પરમાત્મસ્વરૂપને ભજવું તે નૈશ્ચયિક ભક્તિઅનુષ્ઠાન છે. અહીં તે પરમાર્થથી શરૂ થાય છે.

❖ કુશલાનુબંધની વર્ધમાન પરંપરા ❖

(૨૨) પોતાના પ્રાણ કરતાં પણ ધર્મને આ સાધક ચઢિયાતો માને છે, મહાન માને છે. તેથી અવસરે ધર્મ ખાતર જીવનની કુરબાની આપતા આ સાધક ખચકાતો નથી. તથા પોતાના જ રાગાદિમુક્ત સ્વરૂપને પ્રગટ કરવાની અભિલાષા સ્વરૂપ તાત્ત્વિક મુક્તિરાગ એના અંતઃકરણમાં જ્વલંત બને છે. ‘મારા ચૈતન્યસ્વરૂપને રાગાદિથી મુક્ત કરવું જ છે’ - આવું તાત્ત્વિક મુક્તિપ્રણિધાન તેના અંતરમાં છવાયેલ હોય છે. તેના ફળસ્વરૂપે સૂક્ષ્મ પણ પરપીડાનો પરિહાર કરવાનું આ સાધક પ્રણિધાન કરે છે. આવા ઉમદા તત્ત્વો બળવાન બનવાના લીધે કુશલાનુબંધની = મોક્ષસહાયક શુભ અનુબંધની પરંપરા એના આત્મામાં પ્રકૃષ્ટપણે વધતી જ જાય છે.

❖ અવંચકયોગનો પ્રકર્ષ ❖

(૨૩) હવે શરીર, ઈન્દ્રિય વગેરેથી ભિન્ન અને કર્તૃત્વાદિશૂન્ય એવા પોતાના ચેતનતત્ત્વમાં પોતાની ચિત્તવૃત્તિનો પ્રવાહ નિરંતર દૃઢ રુચિથી ઢળે છે, પરમ પ્રીતિથી ઝૂકે છે, પ્રબળ ભક્તિભાવથી સમર્પિત થાય છે. (= ક્રિયાઅવંચકયોગ પ્રાપ્તિ.) આ રીતે પોતાના જ શુદ્ધ ચેતનતત્ત્વમાં જ્યારે પોતાનો

-પ્રબલભક્તિભાવગર્ભઃ નિજચિત્તવૃત્તિપ્રવાહઃ લીયતે, સંલીયતે, વિલીયતે ચ તદા સંશુદ્ધા વીતરાગનતિઃ સ્થૈર્યમાપદ્યતે, ‘ળમો અરિહંતાણં’ પદઞ્ચ પરમાર્થતઃ પરિણમતિ । इत्थमवञ्चकयोगत्रितयं विशुध्यति, प्रकृष्यते च । प्रकृते “यथाप्रवृत्तकरणे चरमेऽल्पमलत्वतः । आसन्नग्रन्थिभेदस्य समस्तं जायते ह्यदः ।।” (यो.સ.૩૮) इति योगदृष्टिसमुच्चयकारिका अनुसन्धेया । ‘अदः = अवञ्चकयोगत्रितयादिकम्’ ।

(૨૪) યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય(૧૬)પ્રદર્શિતાનામ્ આત્મતત્ત્વાદ્યદ્વેષ-જિજ્ઞાસા-શુશ્રૂષા-શ્રવણલક્ષણગુણાનાં બલેન ષોડશકોક્તાનાઞ્ચ (૧૪/૩-૧૧) છેદોદ્દેગ-ક્ષેપોત્થાનદોષાણાં ત્યાગેન નિજપરમાત્મતત્ત્વગોચરાયાઃ ચિત્તવૃત્તેઃ સ્થિરત્વાદ્ અધ્યાત્મસારોક્તમ્ ‘એકાગ્રં’ ચિત્તમત્ર લભ્યતે । યથોક્તમ્ અધ્યાત્મસારે “અદ્વેષાદિગુણવતાં નિત્યં છેદાદિદોષપરિહારાત્ । સદૃશપ્રત્યયસદ્ગતમ્ એકાગ્રં ચિત્તમાન્નાતમ્ ।।” (અ.સા.૨૨/૭) इति ।

(૨૫) નિજપરમાત્મતત્ત્વગોચરૈકાગ્રચિત્તબલેન ચ “શુભૈકાઽઽલમ્બનં ચિત્તં ધ્યાનમાહુર્મનીષિણઃ । સ્થિર-પ્રદીપસદૃશં સૂક્ષ્માઽઽભોગસમન્વિતમ્ ।।” (યો.બિ.૩૬૨) इति योगबिन्दुव्यावर्णितो ध्यानयोगोऽत्र परिणमति । ચિત્તવૃત્તિપ્રવાહ લીન-સંલીન-વિલીન થાય છે ત્યારે વીતરાગનમસ્કાર શુદ્ધ બને છે, સ્થિર-દૃઢ થાય છે. તથા ‘ળમો અરિહંતાણં’ પદ ત્યારે પરમાર્થથી તન્મયપણે પરિણમે છે. પોતાના વીતરાગ ચૈતન્યસ્વરૂપ તરફ અહોભાવથી નિરંતર ઝૂકેલા રહેવા સ્વરૂપે ‘ળમો અરિહંતાણં’ પદમાં આત્માર્થી સાધક સ્થિર થાય છે, એકાકાર થાય છે. (= ફલાવંચકયોગ પ્રાપ્તિ.) આમ યોગાવંચક, ક્રિયાઅવંચક અને ફલાવંચક યોગ વિશુદ્ધ થતા જાય છે તથા પ્રકૃષ્ટ થતા જાય છે. પ્રસ્તુતમાં યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચયની એક કારિકાનું અનુસંધાન કરવું. ત્યાં શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ જણાવેલ છે કે ‘ચરમ યથાપ્રવૃત્તકરણમાં સહજમળ (= અનાદિકાલીન આત્મસ્વભાવવિરોધીબળ સ્વરૂપ ગાઢ આશ્રવદશા) અત્યંત અલ્પ થવાના લીધે, પ્રથિભેદની નજીક રહેલા સાધકને અહીં જણાવેલ ત્રણ અવંચકયોગ વગેરે બધી બાબતો પ્રગટ થાય છે.’

✽ એકાગ્ર ચિત્તનો લાભ ✽

(૨૪) યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચયમાં જણાવેલ આત્મતત્ત્વનો અદ્વેષ, જિજ્ઞાસા, શુશ્રૂષા તથા શ્રવણ ગુણનું બળ અહીં માર્ગપતિત દશામાં પ્રગટેલ હોય છે. તથા ષોડશકમાં દર્શાવેલ ખેદ, ઉદ્દેગ, ક્ષેપ અને ચિત્તઉત્થાન - આ દોષો દીપ્રા નામની ચોથી યોગદૃષ્ટિવાળી ભૂમિકામાં હોતા નથી. આમ આ ચાર ગુણોનું બળ પ્રાપ્ત થવાના લીધે તથા ચાર ચિત્તદોષોનો પરિહાર થવાના લીધે સાધકની ચિત્તવૃત્તિ પોતાના જ પરમાત્મતત્ત્વમાં સ્થિર બને છે. નિજપરમાત્મસ્વરૂપલીનતામાં જ આનંદની પ્રબળ ઊર્મિઓ અને અદમ્ય લાગણીઓ ઉછળે છે. તેથી અધ્યાત્મસારમાં દર્શાવેલ ‘એકાગ્ર’ ચિત્તને આત્માર્થી સાધક અહીં મેળવે છે. ત્યાં જણાવેલ છે કે “અદ્વેષ વગેરે ગુણવાળા સાધકોનું ચિત્ત ખેદાદિ દોષોનો ત્યાગ કરવાથી કાયમ માટે સાધનામાં એકાગ્ર હોય છે. એકસરખો ધ્યેયાકાર વૃત્તિપ્રવાહ ચિત્તમાં હોવાના કારણે તે ચિત્ત ‘એકાગ્ર’ તરીકે માન્ય છે.”

✽ આત્મામાં પરમાત્મદર્શન ✽

(૨૫) પોતાના પરમાત્મસ્વરૂપમાં ચિત્ત એકાગ્ર બનવાથી આત્મામાં એવી શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે કે જેના કારણે યોગબિંદુમાં દર્શાવેલ ‘ધ્યાનયોગ’ અહીં પરિણમે છે. યોગબિંદુમાં જણાવેલ છે કે ‘પ્રશસ્ત એક આલંબનવાળું ચિત્ત જ્યારે સ્થિર દીવા જેવું ધારાવાહી સૂક્ષ્મ જ્ઞાનોપયોગવાળું બને તેને પંડિતો ધ્યાન કહે છે.’

(૨૬) નિષ્ક્રિયા-નિર્વિકારનિજપરમાત્મસ્વરૂપગોચરધ્યાનપરિણમનેન ચ નિજવિશુદ્ધપરમાત્મતત્ત્વમ્ અવ્યક્તમપિ અધ્રાન્તતયા દૃઢતયા ચાન્તઃ પ્રતીયતે।

(૨૭) તતશ્ચેહ તથાવિધકષાયેન્દ્રિયવિકારવિકલત્ત્વલક્ષણં પ્રશાન્તત્ત્વમુપજાયતે। અતિ-નિમ્નસ્તરાઽઽચરણપરિત્યાગેન ચ ઉચ્ચોચ્ચતરાદ્યાચરણસ્થિતિપ્રતિબદ્ધચિત્તાસ્વરૂપમ્ ઉદાત્તત્ત્વમાવિર્ભવતિ।

(૨૮) એતદ્વ્ય દ્વિતયમપિ નિજાઽઽત્મતત્ત્વસંવેદનાનુગતત્વાત્, આશ્રવ-સંવર-બન્ધ-મોક્ષાદિલક્ષણસૂક્ષ્મભાવ-પર્યાલોચનપરિણતિગર્ભિતત્વાચ્ચ નિરવદ્યાઽઽચરણકારણતાં ભજતે। इदमभिप्रेत्योक्तं योगबिन्दौ “शान्तो-दात्तत्वमत्रैव शुद्धानुष्ठानसाधनम्। सूक्ष्मभावोहसंयुक्तं तत्त्वसंवेदनाऽनुगम्।।” (यो.वि.१८६) इति। ‘अत्रैव = धर्मार्हशोभनप्रकृतौ सत्याम् एव’।

(૨૯) તત એવ વિશિષ્ય દયા-કરુણા-કોમલતા-મૃદુતા-નમ્રતા-પરોપકારાદિગુણાઃ નિર્મલાત્મ-

(૨૬) દીપ્રા નામની ચોથી યોગદૃષ્ટિમાં પોતાના જ નિષ્ક્રિયા અને નિર્વિકાર પરમાત્મસ્વરૂપનું ધ્યાન અંદરમાં પરિણમવાના લીધે આત્મામાં એવી શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે કે હજુ સુધી પોતાનું પરમાત્મતત્ત્વ અવ્યક્ત હોવા છતાં પણ સાધકને પોતાના વિશુદ્ધ પરમાત્મતત્ત્વની અધ્રાન્તપણે તથા દૃઢપણે અંદરમાં પ્રતીતિ (= યથાર્થ સ્થિર બોધ) પ્રગટે છે કે ‘હું પોતે જ નિષ્ક્રિયા-નિર્વિકાર ચૈતન્યસ્વરૂપ છું.’

❀ સાચો સાધક તો પ્રશાંત અને ઉદાત્ત હોય ❀

(૨૭) પોતાની અંદર રહેલ નિષ્ક્રિયા અને નિર્વિકાર પરમાત્મતત્ત્વની દૃઢ પ્રતીતિ થવાના કારણે સાધકને કષાય અને વિષયવાસના પ્રત્યેનું આકર્ષણ ઓસરતું જાય છે. તેથી તેવા પ્રકારના ઉત્કટ-ઉગ્ર કષાય અને ઈન્દ્રિયવિકારો સાધકમાંથી રવાના થવા માટે છે. આ સ્વરૂપે પ્રશાન્તપણું સાધકમાં જન્મે છે. તેથી અત્યંત નિમ્ન કક્ષાની નિર્લજ્જ સ્વચ્છંદ પશુચૈષ્ટાદિસ્વરૂપ આચરણા છોડીને ઉચ્ચ-ઉચ્ચતર આદિ કક્ષાની આચરણામાં ટકી રહેવાની ટેક સાધકના ચિત્તમાં જન્મે છે. મતલબ કે વર્તમાનમાં પોતે જે દશામાં હોય તેનાથી અધિક-અધિક ઉચ્ચ આચરણ જે દશામાં થઈ શકે તે દશાને પ્રાપ્ત કરવામાં તેનું અંતઃકરણ ત્યારે તત્પર હોય છે. પોતે જે અવસ્થામાં હોય તે અવસ્થાથી આગળ-આગળની અવસ્થામાં જવાની તીવ્ર ભાવના હોય અને તે અંગે શક્ય પ્રયત્ન પણ કરે. આ સ્વરૂપે ઉદાત્તતા અહીં પ્રગટે છે.

(૨૮) આ પ્રશાન્તતા અને ઉદાત્તતા - બન્ને ગુણો પોતાના આત્મતત્ત્વના સમ્યક્ વેદન-અનુભવથી વણાયેલા હોય છે તેમજ આશ્રવ-સંવર-બંધ-નિર્જરા વગેરે સ્વરૂપ સૂક્ષ્મ ભાવોની વ્યાપક વિચારણા કરવાની પરિણતિથી ગર્ભિત હોય છે. તેથી તે બન્ને ગુણો નિરવદ્ય આચરણનું કારણ બને છે. મતલબ કે હવે સાધકની અંદર શુદ્ધ આચરણમાં સહજપણે જોડાવાની ભૂમિકા તૈયાર થાય છે. આ જ અભિપ્રાયથી શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ યોગબિંદુમાં જણાવેલ છે કે ‘ધર્મસાધનાયોગ્ય સુંદર સ્વભાવ થતાં જ શાન્તત્ત્વ અને ઉદાત્તત્ત્વ જન્મે છે. તે તત્ત્વસંવેદનથી યુક્ત હોય છે તથા (ગ્રંથિભેદની પૂર્વે પણ) સૂક્ષ્મ ભાવોની વ્યાપક વિચારણાથી સંયુક્ત હોય છે. તે બન્ને ગુણ શુદ્ધ = નિરવદ્ય અનુષ્ઠાનના કારણ બને છે.’

❀ નિર્મળ આત્મપરિણતિસ્વરૂપ ગુણોનો પ્રાદુર્ભાવ ❀

(૨૯) દીપ્રા દૃષ્ટિમાં રહેલા સાધક ભગવાનમાં પ્રગટેલી પ્રશાંતતા અને ઉદાત્તતા એ નિરવદ્ય

પરિણતિલક્ષણાઃ પરિશુદ્ધ્યન્તિ પ્રબલીભવન્તિ ચ ।

(૩૦) તદ્બલેન ચ જ્ઞાતાધર્મકથાઙ્ગોક્તરીત્યા (અ.૧/સૂત્ર-૨૭/પૃ.૭૦) મેઘકુમારજીવાદિવદ્ બહુભિઃ જીવૈઃ ગ્રંથિભેદપૂર્વમપિ સંસારઃ પરિત્તીક્રિયતે ।

(૩૧) તાદૃશદયા-કરુણા-કોમલતાદિશુદ્ધગુણબલેનૈવ સર્વજીવેષુ આત્મસમદર્શિતા પ્રાદુર્ભવતિ । તતઃ અયં જીવઃ પરપીડાદિકં પરિવર્જયતિ પ્રણિધાન-પ્રતિજ્ઞાદિબલપૂર્વમ્ ।

(૩૨) સ્વાનુભવૈકગમ્ય-સ્વભૂમિકોચિત-શમપ્રધાનાઽપૂર્વાઽઽન્તરિકાઽધ્રાન્ત-નિજાત્મસન્મુખીનપ્રશાન્ત-પ્રવિરક્તસ્વપરિણતિલક્ષણમોક્ષમાર્ગગોચરાઽમોઘદિગ્દર્શન-સ્પર્શન-રોચન-સંવેદન-સંસ્મરણ-શ્રદ્ધાન-શક્યપ્રવર્તના-
= નિર્દોષ આચરણનું કારણ હોવાના લીધે જ હવે તેનામાં સર્વ જીવો પ્રત્યે દયા, કરુણા, કોમળતા, મૃદુતા, નમ્રતા, પરોપકાર વગેરે ગુણોની પરિણતિ વિશેષ પ્રકારે પરિશુદ્ધ તથા પ્રબળ બને છે. આત્માની નિર્મળ પરિણતિ એ જ તાત્વિક ગુણ છે - આ વાત ખાસ ખ્યાલમાં રાખવી.

❀ સંસાર પરિમિત થાય છે ❀

(૩૦) આવા દયા-કરુણાદિ નિર્મળ ગુણોના બળથી ઘણા જીવો ગ્રંથિભેદની પૂર્વે પણ પોતાના સંસારને પરિત્ત = પરિમિત કરે છે. જ્ઞાતાધર્મકથાંગમાં ‘મેઘકુમારના જીવે સમકિત પ્રાપ્તિની પૂર્વે હાથીના ભવમાં જીવદયાની પરિણતિના લીધે સંસારને પરિમિત કર્યો’ - એ વાતનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ મળે જ છે.

❀ સર્વ જીવમાં શિવદર્શન ❀

(૩૧) નિર્મલપરિણતિસ્વરૂપ દયા, કરુણા, કોમળતા વગેરે શુદ્ધ ગુણોના બળથી જ સર્વ જીવોને આ સાધક પોતાના સમાન જુએ છે. જેમ પોતાનો જીવ સિદ્ધસ્વરૂપ છે, તેમ બધા જ જીવો સિદ્ધસ્વરૂપ છે - આવું જોવાની ભૂમિકા પ્રગટ થાય છે. તેથી ‘કોઈ પણ જીવને હું પીડા નહિ પહોંચાડું’ - આ મુજબ પ્રણિધાન, પ્રતિજ્ઞા વગેરેનું બળ પ્રગટ થાય છે. તેના કારણે આ સાધક પરપીડા વગેરેને છોડે છે.

❀ ઈચ્છાચમ-પ્રવૃત્તિચમની પરાકાષ્ઠા ❀

(૩૨) તે અવસ્થામાં ચરમ યથાપ્રવૃત્તકરણના લીધે આત્મામાં એક એવી દિવ્ય શક્તિ પ્રગટ થાય છે કે તેનાથી પોતાને અંદરમાં અનુભવાય છે કે ‘મોક્ષમાર્ગ અંદરમાં જ છે. મોક્ષમાર્ગ શમપ્રધાન-શાન્તિપ્રધાન છે. આ મોક્ષમાર્ગ પૂર્વે ક્યારેય ઓળખાયેલ નથી. એ અપૂર્વ છે. આ મોક્ષમાર્ગ માત્ર અનુભવગમ્ય જ છે.’ પોતાની વર્તમાન ભૂમિકાને ઉચિત એવા મોક્ષમાર્ગને વિશે હકીકતમાં હવે તેને કોઈ બ્રાન્તિ રહેતી નથી. આવા અબ્રાન્ત આંતરિક અપૂર્વ મોક્ષમાર્ગને વિશે અમોઘ = સફળ દિશાસૂચન તે ચરમ યથાપ્રવૃત્તકરણનું સામર્થ્ય કરાવે છે. તે સામર્થ્યના લીધે જ આ સાધક આવા આંતરિક મોક્ષમાર્ગની સ્પર્શના કરે છે. તે મોક્ષમાર્ગ તેને અંદરથી જ ગમે છે, રુચે છે. અંતર્મુખી (= નિજાત્મસન્મુખી), પ્રશાંત અને પ્રકૃષ્ટ વિરક્ત એવી પોતાની જ આંતરિક પરિણતિની મોક્ષમાર્ગરૂપે સાચી ઓળખાણ થાય છે. તે સ્વરૂપે તે યથાર્થ સંવેદન કરે છે. ત્યાર બાદ તેને જ વારંવાર સમ્યક્ પ્રકારે વાગોળ્યા કરે છે, યાદ કર્યા રાખે છે. આ આંતરિક મોક્ષમાર્ગની દૃઢ શ્રદ્ધા એના અંતરમાં સતત જાગ્રત રહે છે. અંતર્મુખી પ્રશાંત વિરક્ત પરિણતિની મોક્ષમાર્ગસ્વરૂપે સંવેદના-સંસ્મરણ-શ્રદ્ધા વગેરેના લીધે મોક્ષમાર્ગ

દિકારિચરમયથાપ્રવૃત્તકરણદિવ્યશક્ત્યા તથાવિધક્ષયોપશમાદ્ (દ્વાત્રિશિકા-૨૧/૧૧) અહિંસા-સત્યાઽચૌર્યાદિ-ગોચરૌ ઇચ્છાયમ-પ્રવૃત્તિયમૌ યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયોક્તૌ (૨૧૫-૨૧૬) પ્રકૃષ્યેતે અત્ર ।

(૩૩) તથાવિધયમદ્વયપાલનજન્યેન સહજમલહાસાઽતિશયેન નિર્વ્યાજાતિશયિતાનન્દાઽનુભવાદ્ અયં બહિઃ શુભાઽશુભદ્રવ્યાદિષુ ઇષ્ટાઽનિષ્ટતાબુદ્ધિપરિહારેણ યોગબિન્દુ(૩૬૪)-દ્વાત્રિશિકાપ્રકરણ(૧૮/૨૨)-દિવ્યાવર્ણિતં સમતાયોગમ્ આરોહતિ ।

(૩૪) एवं सर्वजीवशिवदर्शन-सर्वजडवस्तुसमताऽऽविर्भावतः कर्माऽऽश्रवदशा प्रपलायते । नव-नवदीर्घस्थितिकर्मबन्धाऽभिरुचिलक्षणां कर्मवासनाम् अयं परित्यजति । इत्थम् अन्तर्मुहूर्तस्थितिकं स्व-परपरिणामपृथक्करणप्रवर्णं नैश्चयिक-चरम-यथाप्रवृत्तकरणं प्राप्यते प्रकृष्यते च ।

શક્તિ મુજબ સાધક ભગવાન પ્રવૃત્તિ પણ કરે છે. ચરમ યથાપ્રવૃત્તકરણની દિવ્ય શક્તિથી આ બધું અંદરમાં સતત સહજતઃ થયા કરે છે. તેનાથી મોહનીયાદિ કર્મનો પ્રબળ ક્ષયોપશમ (ધરખમ ઘટાડો) થાય છે. તેના લીધે અહિંસા, સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય, અપરિગ્રહ સંબંધી ઈચ્છાયમ અને પ્રવૃત્તિયમ તેના જીવનમાં પ્રકૃષ્ટ બને છે. અહિંસાદિ યમની ઈચ્છા તે ઈચ્છાયમ. તથા શમપ્રધાન-શાંતિપ્રધાન અહિંસાદિ યમનું પાલન તે પ્રવૃત્તિયમ. આ બન્નેનું વિસ્તારથી નિરૂપણ યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચયમાં મળે છે.

❀ શુભ-અશુભ દ્રવ્યાદિમાં સમતા ❀

(૩૩) આ રીતે અહિંસાદિસંબંધી પ્રકૃષ્ટ ઈચ્છાયમનું અને પ્રવૃત્તિયમનું પાલન કરવાથી સાધક ભગવાનમાં સહજમળનો પુષ્કળ ઘટાડો થાય છે. જેમ દિવસો જૂની કબજિયાતમાંથી - મળમાંથી છૂટકારો મળવાથી માણસને પ્રસન્નતાનો, સ્ફુર્તિનો, તાજગીનો અનુભવ થાય, તેમ અનાદિકાલીન સહજમળનો રેચ થવાથી સાધક પ્રભુને અંદરમાં સ્વાભાવિક આનંદનો અનેરો અનુભવ થાય છે. ફરિયાદી વલણને મૂળમાંથી રવાના કરે તેવો આનંદ અનુભવાય છે. અંદરમાં અત્યંત પ્રગાઢ તૃપ્તિ અનુભવાય છે. તેથી બહારની સારી ચીજ મળી જાય, પોતાની કદર કરનારી વ્યક્તિ મળી જાય, સારી જગ્યા વગેરે મળી જાય તો હરખાવા જેવું લાગતું નથી. શુભ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર વગેરેમાં ઈષ્ટપણાની બુદ્ધિ થતી નથી. તથા બહારમાં કોઈ પ્રતિકૂળ-અશુભ ચીજ વગેરે આવી જાય તો તેનો તેને અણગમો થતો નથી. તેમાં તેને અનિષ્ટપણાની બુદ્ધિ થતી નથી. આમ સારા-નરસા દ્રવ્ય-ક્ષેત્રાદિમાં ગમો-અણગમો રવાના થવાથી યોગબિંદુમાં તથા દ્વાત્રિશિકામાં બતાવેલ સમતાયોગ ઉપર સાધક ભગવાન આરૂઢ થાય છે.

❀ નૈશ્ચયિક ચરમ યથાપ્રવૃત્તકરણનો પ્રકર્ષ ❀

(૩૪) આ રીતે સર્વ જીવોમાં શિવદર્શન કરવાથી અને સર્વ દ્રવ્ય-ક્ષેત્રાદિમાં સમતા રાખવાથી કર્મનો આત્મામાં પગપેસારો થાય તેવી આત્મદશા ઝડપથી પલાયન થાય છે. હવે દીર્ઘ કાળની સ્થિતિવાળા નવા-નવા કર્મોને બાંધવાની અભિરુચિસ્વરૂપ કર્મવાસનાને સાધક પૂરેપૂરી છોડે છે. આ રીતે અન્તર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળું નૈશ્ચયિક ચરમ યથાપ્રવૃત્તકરણ અહીં પ્રાપ્ત થાય છે અને તે પરમ પ્રકર્ષને પામે છે. ‘આ રાગાદિ પરપરિણામ છે. ચૈતન્ય સ્વપરિણામ છે’ - આ રીતે સ્વ-પરપરિણામને જુદા કરવામાં આ ચરમ યથાપ્રવૃત્તકરણ નિપુણ હોય છે.

(૩૫) તદનુ નિજપરમશીતલ-ત્રિકાલશુદ્ધ-પરિપૂર્ણવીતરાગ-ચૈતન્યાઽઽખણ્ડપિણ્ડે એકતાનતાદિસમ્પાદનતઃ અપૂર્વમાત્મવીર્યમ્ ઉચ્છલતિ । નિજનિર્મલપરિણામગ્રહણપ્રવણે અપૂર્વકરણે સાધકઃ પ્રવિશતિ । સ્વાધ્યાય-ધ્યાન-કાયોત્સર્ગાદિતપશ્ચર્યા-કરણાઽન્તઃકરણસંયમ-વિશુદ્ધશીલાદિગુણસામર્થ્યેન સક્રિયતરસમુચિતયોગ્યતા અત્ર ગ્રંથિભેદાદિફલોપધાયકયોગ્યતારૂપેણ પરિણમતિતમામ્ । અતઃ અપૂર્વાત્મવીર્યોલ્લાસેન નિર્ભયતયા અનાદિનિબિડરાગાદિમયતમોગ્રંથિમ્ આત્માર્થી ભિનન્તિ । સંવર-શમ-દમ-સમતા-મધ્યસ્થતાદિબલેન અનન્તાનુબંધિનઃ કષાયાઃ ક્ષીયન્તે । અપૂર્વાઽઽધ્યાત્મિકપ્રશાન્તરસાઽઽનન્દસન્દોહમ્ અનુભૂય નિજશુદ્ધાત્મદ્રવ્યગ્રાહિણીં પાવન-વિમલભાવધારાં અઽખણ્ડતયા આત્માર્થી સમ્પ્રવર્ધયતિ । પ્રકૃતે ^૧“આદે હિ કમ્મગંઠી જા બદ્ધા વિસયરાગરાગેહિં । તં છિન્દન્તિ કયત્થા તવ-સંજમ-સીલગુણેન ।” (શી.પ્રા.૨૭) ઇતિ શીલપ્રાભુતગાથા સ્મર્તવ્યા । સર્વેરપિ આત્માર્થિભિઃ ગ્રંથિભેદઃ કર્તું શક્યતે ।

(૩૬) તતઃ અયમ્ અસઙ્ગાઽમલાઽવિકલ્પસ્વકીયચૈતન્યપરિણતિરમણપ્રવણે અનિવૃત્તિકરણે પ્રવિશતિ ।

❀ અપૂર્વકરણમાં ગ્રંથિભેદ ❀

(૩૫) ત્યાર બાદ સાધક ભગવાન પોતાના જ પરમ શીતળ, ત્રિકાળશુદ્ધ, પરિપૂર્ણ વીતરાગપણે પરિણમેલ ચૈતન્યના અખંડ પિંડમાં એકતાન, લયલીન, તન્મય-એકાકાર-એકરસ બને છે. તેના લીધે સાધક પ્રભુમાં અપૂર્વ આત્મશક્તિ ઉછળે છે. આ રીતે તે અપૂર્વકરણમાં પ્રવેશે છે. આત્માની નિર્મળ ચૈતન્યપરિણતિને ઉપાદેયપણે ગ્રહણ કરવામાં અપૂર્વકરણ નિપુણ હોય છે. સ્વાધ્યાય, ધ્યાન, કાયોત્સર્ગ આદિ તપશ્ચર્યા, ઈન્દ્રિય-મનનો સંયમ, વિશુદ્ધ શીલ વગેરે ગુણોના સામર્થ્યથી સક્રિયતર એવી સમુચિતયોગ્યતા અહીં ગ્રંથિભેદાદિ ફળને તાત્કાલિક જન્માવે તેવી ફલોપધાયકયોગ્યતા સ્વરૂપે પ્રકૃષ્ટપણે પરિણમે છે. તેથી અપૂર્વ આત્મવીર્યોલ્લાસથી નિર્ભયપણે આત્માર્થી ભગવાન અનાદિકાલીન નિબિડ-ગૂઢ રાગાદિમય તમોગ્રંથિને ભેદે છે. અત્યંત દૃઢ થયેલ સંવર, ઉપશમ, ઈન્દ્રિયદમન, સમતા, મધ્યસ્થતા વગેરે સદ્ગુણોના બળથી અનંતાનુબંધી ક્રોધાદિ ચારેય કષાયો ક્ષીણ થાય છે. પૂર્વે કદાપિ ન અનુભવેલ આધ્યાત્મિક પ્રશમરસના આનંદની છોળો અંદર ઉછળે છે. અનંત આત્માનંદનો મહાસાગર અંદર હિલોળે ચઢે છે. તેનો અનુભવ કરીને પણ સાધક તેમાં અટવાતો નથી, અટકતો નથી. પરંતુ પોતાના શુદ્ધ આત્માને ગ્રહણ કરવા સતત તલસે છે. તેવી પાવન નિર્મળ ભાવધારાને તે અખંડપણે સમ્યક્ પ્રકારે પ્રકૃષ્ટ રીતે આગળ વધારે છે, ઉછાળે છે. સાધક પ્રભુ સ્વયં તેવી અખંડ વિમલ ભાવધારામાં આગેકૂચ કરે છે. તેવી વિશુદ્ધ અધ્યવસાયધારાના માધ્યમે આંતરિક મોક્ષમાર્ગે આત્માર્થી ઝડપથી આગળ વધે છે. અહીં શીલપ્રાભુતની એક ગાથાનું અનુસંધાન કરવું. ત્યાં જણાવેલ છે કે ‘વિષયરાગના રાગથી = પક્ષપાતથી આત્માની જે ગાંઠ = ગ્રંથિ બંધાયેલી હતી, તેને કૃતાર્થ સાધકો તપ, સંયમ અને શીલ ગુણથી છેદી નાંખે છે.’ દરેક આત્માર્થી મુમુક્ષુથી આવો ગ્રંથિભેદ થઈ શકે તેમ છે.

❀ આત્મસાક્ષાત્કારનો પરિચય ❀

(૩૬) હવે સાધક ભગવાન અનિવૃત્તિકરણમાં પ્રવેશે છે. નિજ નિઃસંગ-નિર્મલ-નિર્વિકલ્પ

સુન્દરયોગ-શુભપરિણામ-વિશુદ્ધલેશ્યા-પ્રશસ્તાઽધ્યવસાયાઽન્તર્મુખતા-નિજશુદ્ધસ્વરૂપપ્રાપ્તિગોચરપ્રબલપ્રણિધાન-નિજશુદ્ધભાવભાસન-પ્રવર્ધમાનજ્ઞાનગર્ભવૈરાગ્ય-નિરુપમોપશમભાવાદિબલેન સહજમલાનુવિહ્નં મહાઘોર-રૌદ્રમિથ્યાત્વપરિણામં સમૂલમ્ ઉત્ખનતિ । તદા દેહેન્દ્રિય-વચન-મનઃ-કર્મ-પુદ્ગલાદિભિન્ન-પૂર્ણાનન્દમય-પરમશાન્તાઽસદ્ગાઽમલાઽવિનશ્વરાઽનાલમ્બનાઽઽત્મતત્ત્વમ્ અપરોક્ષતયા અનુભૂયતે ।

તદા નિજચિદાકાશે સમ્યગ્દર્શનદિવાકરઃ અધઃકૃતદુર્લભદિવ્યકામકુમ્ભ-કામધેનુ-કલ્પતરુ-ચિન્તા-મણિ-કુત્રિકાઽઽપણ-સજ્જીવન્યાઘૌષધિ-પરમમન્ત્ર-સુધાદિઃ ઉદેતિ । इत्थं स्थिरादृष्टौ साधकः प्रविशति ।

પ્રકૃતે ¹“(૧) પઠ્ઠમં નાળં । (૨) તત્ત્વો દયાઃ । (૩) દયાય ય સર્વજગજ્જીવ-પાણ-ભૂય-સત્તાણં

ચૈતન્યપરિણતિમાં રમણતા-લીનતા કરવામાં અનિવૃત્તિકરણ નિષ્ણાત હોય છે. ત્યારે મન-વચન-કાયાની શુભપ્રવૃત્તિ, શુભ આત્મપરિણામ, વિશુદ્ધ લેશ્યા, પ્રશસ્ત અધ્યવસાય, અન્તર્મુખતા સાધકમાં વણાયેલ હોય છે. પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપને પરિપૂર્ણપણે પ્રાપ્ત કરવાનું પ્રબળ પ્રણિધાન તેના અંતરમાં છવાયેલ હોય છે. તેને પોતાના શુદ્ધ સ્વભાવનું અંદરમાં પ્રકૃષ્ટપણે ભાસન થાય છે. નિરાગ્રહી અને નિખાલસ એવા અંતઃકરણમાં પ્રગટતા વર્ધમાન આત્મજ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય તથા ઉપમાતીત ઉપશમભાવ વગેરેના બળથી આત્માર્થી સાધક અનાદિ સહજમળથી વણાયેલી મહાઘોર અને મહારૌદ્ર એવી મિથ્યાત્વપરિણતિને મૂળમાંથી ઉખેડે છે. ત્યારે શરીર, પાંચ ઈન્દ્રિય, વાણી, મન, કર્મ, પુદ્ગલ વગેરેથી ભિન્ન એવા પોતાના આત્મતત્ત્વની અપરોક્ષ અનુભૂતિ થાય છે. સાધક ભગવાનને પોતાનો આત્મા પૂર્ણાનન્દમય, પરમ શાન્ત, અસંગ, નિર્મલ, અવિનાશી સ્વરૂપે અનુભવાય છે. નિજ આત્મદ્રવ્ય નિરાલંબી, સ્વાવલંબી છે - તેવું તે સાક્ષાત્ અનુભવે છે. પરદ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયના ટેકે તો નિજ આત્મદ્રવ્ય ઊભું નથી. પરંતુ પોતાના ગુણ-પર્યાયના ટેકાની પણ તેને જરૂરત નથી. ‘આવો સ્વયંભૂ, સ્વાવલંબી આત્મા એ જ હું છું’ - એવો સાક્ષાત્કાર સાધકને થાય છે.

✽ સ્થિરાદૃષ્ટિમાં પ્રવેશ ✽

(તત્વા.) ત્યારે પોતાના ચિદાકાશમાં સમ્યગ્દર્શનનો સૂરજ ઉગે છે. ‘(A) દુર્લભ દિવ્ય કામકુંભ, (B) દૈવી કામધેનુ, (C) કલ્પવૃક્ષ, (D) ચિંતામણિરત્ન, (E) દેવઅધિષ્ઠિત કુત્રિકાપણ (= જ્યાં ત્રણ લોકની તમામ ચીજ મૂલ્ય આપવા દ્વારા મળી શકે તેવી દેવતાઈ દુકાન), (F) સંજીવની વગેરે દિવ્ય ઔષધિ, (G) મહાપ્રભાવશાળી પરમમંત્ર, (H) અમૃત વગેરેથી પણ સમ્યગ્દર્શન ચઢિયાતું છે’ - આવું તે અનુભવે છે. આ રીતે સાધક ‘સ્થિરા’ નામની પાંચમી યોગદૃષ્ટિમાં પ્રવેશ કરે છે.

➤ મહાનિશીથસૂત્ર મુજબ સમકિતપ્રાપ્તિનો માર્ગ ➤

(પ્રકૃ.) અહીં મહાનિશીથ સૂત્રનો પ્રબંધ ઊંડાણથી વિચારવો. ત્યાં ‘સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિનું વર્ણન આ પ્રમાણે મળે છે કે - “સૌ પ્રથમ (૧) જ્ઞાન (= ‘હું દેહાદિભિન્ન શુદ્ધચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મા છું’ - તેવી આંતરિક પ્રતીતિ - ઓળખાણ) જોઈએ. પછી (૨) દયા જોઈએ. (૩) દયાથી જગતના જીવ = દેવ, નરક, અસંખ્યવર્ષના આયુષ્યવાળા યુગલિક એવા તિર્થંચ અને મનુષ્ય, નિરુપકમ આયુષ્યવાળા ત્રેસઠ્ઠશલાકા પુરુષ તથા ચરમ શરીરી જીવો, પ્રાણ = દશપ્રાણધારી સામાન્ય પંચેન્દ્રિય પ્રાણીઓ, ભૂત = પૃથ્વીકાયાદિ પાંચ પ્રકારના સ્થાવરો તથા સત્ત્વ = સોપકમ આયુષ્યવાળા મનુષ્ય, તિર્થંચ અને

1. પ્રથમ જ્ઞાનમ્ । (૨) તત્ત્વો દયાઃ । (૩) દયાય ચ સર્વજગજ્જીવ-પ્રાણ-ભૂત-સત્ત્વાનામ્ આત્મસમદર્શિત્વમ્ । (૪) સર્વજગજ્જીવ

અત્તસમદરિસિત્તં। (૪) સવ્વજગજ્જીવ-પાણ-ભૂયસત્તાણં અત્તસમવંસણાઓ ય તેસિં ઘેવ ^aસંઘટ્ટણ-^bપરિયાવળ-^cકિલાવળો^dદાવળાઈ-^eદુક્ખુપ્પાયણ-^fભયવિવજ્જણં। (૫) તઓ અણાસવો। (૬) અણાસવાઓ ય સંબુડાસવદારત્તં। (૭) સંબુડાસવદારત્તેણં ઘ દમોપસમો। (૮) તઓ ય સમસત્તુ-મિત્તપક્ખયા। (૯) સમસત્તુ-મિત્તપક્ખયાએ ય અરાગ-દોસત્તં। (૧૦) તઓ ય અકોહયા, અમાણયા, અમાયયા, અલોભયા। (૧૧) અકોહ-માણ-માયા-લોભયાએ ય અકસાયત્તં। (૧૨) તઓ ય સમ્મત્તં। (૧૩) સમ્મત્તાઓ ય જીવાહપયત્થપરિન્નાણં” (મ.નિ.અધ્યયન-૩, પૃ.૬૦) इति महानिशीथप्रबन्धः विभावनीयः।

एवं ¹“विमुद्धयाए जोयाण, उक्कडयाए वीरियस्स (१) वियम्भिओ कुसलपरिणामो, (२) वियलिओ

વિકલેન્દ્રિય (પાશિકસૂત્રવૃત્તિના આધારે) - આ ચારેય પ્રકારના [અથવા પ્રાણ = વિકલેન્દ્રિય, ભૂત = વનસ્પતિકાય, જીવ = પંચેન્દ્રિય, સત્ત્વ = બાકીના જીવો - આ પ્રમાણે બૃહત્કલ્પભાષ્યવૃત્તિમાં (ગા.૫૭) ઉદ્ધૃત ગાથાના આધારે આ ચાર પ્રકારના] સર્વ સંસારી આત્માઓને સાધક પોતાના આત્મા જેવા જ જુએ છે. (૪) જગતના સર્વ જીવ વગેરેમાં આત્મસમદર્શિતાના લીધે તે જ જીવ, પ્રાણી વગેરેને (a) સંઘટ્ટો = સ્પર્શ, (b) પરિતાપના, (c) કિલામણા = તીવ્ર પીડા, (d) ઉપદ્રવ = પ્રાણવિયોગ વગેરે સ્વરૂપ દુઃખને ઉત્પન્ન કરવાનો અને (e) તેઓને ભય થાય તેવી પ્રવૃત્તિનો સાધક ત્યાગ કરે છે. (૫) પરપીડાપરિહારથી અનાશ્રવ થાય. (૬) અનાશ્રવથી આશ્રવ દ્વારો સ્થગિત થાય = સંવર થાય. (૭) આશ્રવદ્વારો બંધ થવાથી ઈન્દ્રિય-મનનું દમન તથા ઉપશમભાવ આવે. (૮) તેનાથી શત્રુ અને મિત્ર બન્ને ઉપર સમાન પક્ષપાત આવે. (૯) આમ શત્રુ-મિત્રમાં એકસરખી લાગણી પ્રવર્તવાના લીધે રાગ-દ્વેષ છૂટે છે, મધ્યસ્થતા આવે છે. (૧૦) તેના લીધે (અનન્તાનુબંધી) ક્રોધ-માન-માયા-લોભ જાય છે. (૧૧) તેના લીધે આત્મસ્વભાવ અકષાયી બને છે. [પંચકલ્પભાષ્યચૂર્ણિ (ગા.૧૧૩૫, પૃ.૧૩૫) મુજબ અહીં કષાય હોવા છતાં તેનો પરમ નિગ્રહ કરવાથી અકષાયીપણું સમજવું.] (૧૨) અકષાયસ્વભાવના લીધે સમ્યક્ત્વ મળે છે. (૧૩) સમ્યક્ત્વથી જીવાદિ પદાર્થોનો યથાર્થ નિશ્ચય થાય છે.” મહાનિશીથસૂત્રનું અનુસંધાન કરીને અહીં અમે બતાવેલ સમ્યગ્દર્શનપ્રાપ્તિની પ્રક્રિયાને સમજવા પ્રયત્ન કરવો. તથા તે મુજબ અંતરંગ અપ્રમત્ત પુરુષાર્થનો પણ પ્રારંભ કરવો. તો કાર્યનિષ્પત્તિ થાય. માત્ર વાંચવાથી, સાંભળવાથી, સંભળાવવાથી, લખવાથી કે વિચારવાથી કાર્યનિષ્પત્તિ ન થાય. પરંતુ આંતરિક મોક્ષમાર્ગને ઓળખીને તેવા પ્રકારની આત્મસ્થિતિ-આત્મદશા ઊભી કરવાથી સમકિત વગેરે કાર્યની નિષ્પત્તિ થાય.

● સમરાદિત્યકથા મુજબ સમકિતપ્રાપ્તિનો માર્ગ ●

(અર્થ.) તે જ રીતે સમરાઈત્યકહા-(સમરાદિત્ય કથા) ગ્રંથમાં શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ આ અંગે જે જણાવેલ છે, તેનું પણ અહીં અનુસંધાન કરવું. ત્યાં જણાવેલ છે કે ‘મન-વચન-કાયાની પ્રવૃત્તિની

-પ્રાણ-ભૂત-સત્ત્વાનામ્ આત્મસમદર્શનાત્ ચ તેષાં ચૈવ સઙ્ઘટ્ટન-પરિતાપન-ક્લામનોપદ્રાવણાદિદુઃખોત્પાદન-ભયવિવર્જનમ્। (૫) તતઃ અનાશ્રવઃ। (૬) અનાશ્રવાચ્ચ સંવૃતાઽઽશ્રવદ્વારત્વમ્। (૭) સંવૃતાઽઽશ્રવદ્વારત્વેન ચ દમોપશમૌ। (૮) તતશ્ચ સમશત્રુ-મિત્રપક્ષતા। (૯) સમશત્રુ-મિત્રપક્ષતયા ચ અરાગ-દ્વેષત્વમ્। (૧૦) તતશ્ચ અક્રોધતા, અમાનતા, અમાયતા, અલોભતા। (૧૧) અક્રોધ-માન-માયા-લોભતયા ચ અકષાયત્વમ્। (૧૨) તતશ્ચ સમ્યક્ત્વમ્। (૧૩) સમ્યક્ત્વાચ્ચ જીવાદિપદાર્થપરિજ્ઞાનમ્। 1. વિશુદ્ધતયા યોગાનામ્, ઉત્કટતયા વીર્યસ્ય (૧) વિજૃમ્ભિતઃ કુશલપરિણામઃ, (૨) વિગલિતઃ ક્લિષ્ટકર્મ્મરાશિઃ,

કિલિટ્ટકમ્મરાસી, (૩) અવગયા મોહવાસના, (૪) તુઙ્ગા અસુહાણુબંધા, (૫) જાઓ કમ્મગણ્ઠિભેઓ, (૬) અવિહૂઓ સમ્મત્તપરિણામો” (સ.ક.ભવ-૧-પૃ.૮૭૯) इति समरादित्यकथा-
પ્રબન્ધશ્ચ અનુસન્ધેયઃ। પરમતત્ત્વરુચિલક્ષણં સમ્યગ્દર્શનં બૃહત્કલ્પભાષ્ય-વિશેષાવશ્યકભાષ્યોક્તમ્ (બૃ.ક.મા.૧૩૩
+ વિ.આ.૫૩૬) इह स्मर्तव्यम्।

કુવલયમાલાયામ્ ઉદ્યોતનસૂરિભિઃ ¹“ઉવસમ-સંવેગો ચ્વિય ણિવ્વેઓ-તહ ય હોઇ અણુકંપા। અત્થિત્ત-
ભાવસહિયં સમત્તે લક્ષણં હોઇ।। અહવા મેત્તી-પમોય-કારુણં મજ્જત્થં ચ ચઉત્થયં। સત્ત-ગુણવંત-દીણે
અવિણે હોતિ સમ્મં।। અહવા વિ જયસભાવો કાયસભાવો ય ભાવિઓ જેણ। સંવેગો જેણ તવે, વેરગ્ગં ચેવ
સંસારે।। એહિં લક્ષણેહિં ણજ્જઇ અહ અત્થિ જસ્સ સમ્મત્ત” (કુ.મા.પૃ.૨૧૮) इत्येवं यानि सम्यक्त्वलक्षणानि
दर्शितानि तानीह प्रादुर्भवन्ति। सम्बोधप्रकरणे ²“विहिकरणं गुणिराओ अविहिच्चाओ य पवयणुज्जोओ।
अरिहंत-सुगुरुसेवा इमाइ सम्मत्तलिगाइं।।” (स.प्र.११४) इत्येवम्, पुष्पमालायां च ³“सच्चत्थ उचियकरणं,

विशुद्धताथी અને જીવવીર્યોલ્લાસની ઉત્કટતાથી (૧) કુશલ પરિણામ ઉછળ્યો, (૨) સંકલિષ્ટ કર્મોનો
ઢગલો ચલાયમાન થયો, (૩) મોહવાસના રવાના થઈ, (૪) અશુભ અનુબંધો તૂટી ગયા, (૫) કર્મગ્રંથિનો
ભેદ થયો, (૬) મિથ્યાત્વનો ક્ષયોપશમ થયો, (૭) સમકિતનો પરિણામ પ્રગટ થયો.’ બૃહત્કલ્પભાષ્યમાં
તથા વિશેષાવશ્યકભાષ્યમાં પરમતત્ત્વરુચિસ્વરૂપ જે સમકિત જણાવેલ છે, તેને અહીં યાદ કરવું.

* સમ્યગ્દર્શનના ૨૨ લક્ષણોને પ્રગટાવીએ *

(કુવ.) કુવલયમાળા ગ્રંથમાં શ્રીઉદ્યોતનસૂરિજીએ સમ્યગ્દર્શનના અનેક લક્ષણો બતાવેલા છે. તે આ
પ્રમાણે - “(૧) ઉપશમ, (૨) સંવેગ, (૩) નિર્વેદ, (૪) અનુકંપા તથા (૫) આસ્તિક્ય ભાવ - આનાથી
સહિત એવા લક્ષણો સમ્યક્ત્વના હોય છે અથવા (૬) જીવો વિશે મૈત્રી, (૭) ગુણવાન પ્રત્યે પ્રમોદ,
(૮) દીન-દુઃખી પ્રત્યે કરુણા અને (૯) અવિનયી વિશે ચોથો માધ્યસ્થ ભાવ હોય તો સમકિત હોય.
અથવા (૧૦) જેણે જગતના અનિત્ય-અશરણાદિ સ્વભાવની સારી રીતે ભાવના કરી હોય, (૧૧) કાયાનો
અશુચિ-અનિત્યાદિસ્વભાવ જેણે ભાવિત કર્યો હોય, (૧૨) બાહ્ય-અભ્યંતર તપસાધનામાં જેને સમ્યક્
પ્રકારે વેગ-ઉત્સાહ-ઉમંગ હોય તથા (૧૩) સંસાર પ્રત્યે વૈરાગ્ય જ હોય. આ લક્ષણો દ્વારા ઓળખાય
છે કે અહીં સમ્યક્ત્વ છે.” આ લક્ષણો અહીં સ્થિરા દૃષ્ટિમાં પ્રગટ થાય છે. સંબોધપ્રકરણમાં સમકિતના
લિંગો આ મુજબ જણાવેલ છે કે ‘(૧) વિધિનું પાલન, (૨) ગુણીનો રાગ, (૩) અવિધિનો ત્યાગ,
(૪) પ્રવચનપ્રભાવના, (૫) અરિહંતની સેવા અને (૬) સુગુરુની સેવા - આ સમકિતના લિંગો છે.’
તથા પુષ્પમાલા ગ્રંથમાં મલધારી શ્રીહેમચંદ્રસૂરિજીએ નીચે મુજબ જણાવેલ છે કે - ‘(૧) સર્વત્ર ઉચિત

(૩) અપગતા મોહવાસના, (૪) ત્રુટિતાઃ અશુભાઽનુબન્ધાઃ, (૫) જાતઃ કર્મગ્રન્થિભેદઃ, (૬) ક્ષયોપશમમ્ ઉપગતં મિથ્યાત્વમ્,
(૭) અવિર્ભૂતઃ સમ્યક્ત્વપરિણામઃ। ૧. ઉપશમ-સંવેગો એવ નિર્વેદઃ તથા ચ ભવતિ અનુકમ્પા। અસ્તિત્વભાવસહિતં સમ્યક્ત્વે
લક્ષણં ભવતિ।। અથવા મૈત્રી-પ્રમોદ-કારુણ્યાનિ માધ્યસ્થ્યજ્વ ચતુર્થકં। સત્ત્વ-ગુણવદ્-દીનેષુ અવિનયે ભવન્તિ સમ્યક્।। અથવા
અપિ જગત્ત્વભાવઃ કાયસ્વભાવઃ ચ ભાવિતઃ યેન। સંવેગઃ યેન તપસિ, વૈરાગ્યમ્ એવ સંસારે।। એતૈઃ લક્ષણૈઃ જ્ઞાયતેઽસ્થાસ્તિ
યસ્ય સમ્યક્ત્વમ્। ૨. વિધિકરણં ગુણિરાગઃ અવિધિત્યાગશ્ચ પ્રવચનોદ્યોતઃ। અર્હત્-સુગુરુસેવા ઇમાનિ સમ્યક્ત્વલિંગાનિ।।

૩. સર્વત્ર ઉચિતકરણં ગુણાનુરાગઃ રતિઃ ચ જિનવચને। અગુણેષુ ચ માધ્યસ્થ્યં સમ્યગ્દૃષ્ટેઃ લિંગાનિ।।

ગુણાનુરાઓ રઈ ય જિણવયણે। અગુણેસુ ય મજ્જતથં સમ્મદિટ્ઠિસ્સ લિંગાઈ।।” (પુ.મા.૧૧૧) इत्येवं यानि सम्यक्त्वलिङ्गानि उक्तानि तान्यपीहाऽऽविर्भवन्ति। सम्यग्दृष्टेः (१) परार्थरसिकत्वम्, (२) प्रज्ञावत्त्वम्, (३) कल्याणमार्गगामित्वम्, (४) महाशयत्वम्, (५) गुणानुरागित्वञ्च योगबिन्दु(२७२)ग्रन्थानुसारेण बोध्यम्।

પ્રવચનસારોદ્ધારે શ્રીનેમિચન્દ્રસૂરિભિઃ ¹“ચડસદ્દહણ-તિલિંગં, દસવિણય-તિસુદ્ધિ-પંચગયદોસં। અટ્ઠપભાવણ-ભૂષણ-લક્ષણ-પંચવિહસંજુતં।।” (પ્ર.સા.૧૨૬), ²“છવ્વિહજયણાઽઽગારં છબ્ભાવણભાવિઝં ચ છટ્ઠાણં। ઇઅ સત્તસટ્ઠીદંસણભેઅવિસુદ્ધં તુ સમ્મતં।।” (પ્ર.સા.૧૨૭) इत्येवं यानि सम्यक्त्वस्य सप्तषष्टिपदानि दर्शितानि तान्यपीह यथासम्भवं प्रादुर्भवन्ति।

સ્થિરાયાં દૃષ્ટૌ પ્રવિષ્ટઃ સ સમ્યગ્દર્શનસ્થિરીકરણાર્થ ^૧“વશ્યેન્દ્રિયાઃ, ^૨સકલજીવકૃપાલવો યે ^૩દ્રવ્યાદિભાવનિપુણાઃ ^૪સુગુણાનુરાગાઃ। ^૫ઔચિત્યકૃત્યનિરતા ^૬ગુરુ-દેવભક્તાઃ ^૭શઙ્કાદિદોષરહિતાઃ ^૮સતતં પ્રવૃત્તિ, (૨) ગુણાનુરાગ, (૩) જિનવચનમાં રતિ તથા (૪) નિર્ગુણ જીવો પ્રત્યે મધ્યસ્થતા - આ સમ્યગ્દૃષ્ટિના લિંગો છે.” મતલબ કે સમકિતીમાં તે અવશ્ય હોય છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિ (૧) પરાર્થરસિક, (૨) પ્રજ્ઞાશાલી, (૩) કલ્યાણમાર્ગગામી, (૪) મહાન આશયવાળા અને (૫) ગુણાનુરાગી હોય - આ પ્રમાણે બોધિસત્ત્વની સાથે સરખામણી કરીને સમકિતીની આગવી વિશેષતા યોગબિંદુમાં જણાવી છે. કુવલયમાળાનું સાતમું લક્ષણ, સંબોધપ્રકરણનું તથા પુષ્પમાલાનું બીજું લક્ષણ અને યોગબિંદુનું પાંચમું લક્ષણ એક જ છે. તથા કુવલયમાળામાં દર્શાવેલ ચોથું અને આઠમું લક્ષણ એક છે, ત્રીજું અને તેરમું લક્ષણ એક છે. તથા કુવલયમાળામાં દર્શાવેલ નવમું લક્ષણ અને પુષ્પમાલામાં બતાવેલ ચોથું લક્ષણ એક જ છે. તેથી આ ચાર ગ્રંથના આધારે સમકિતના કુલ ૨૨ લક્ષણ જાણવા. તે અહીં પ્રગટે છે.

❖ સમકિતના ૬૭ બોલને મેળવીએ ❖

(પ્રવ.) પ્રવચનસારોદ્ધાર ગ્રંથમાં શ્રીનેમિચંદ્રસૂરિજીએ વિસ્તારથી સમકિતના ૬૭ બોલ સમજાવેલા છે. તેનો સંક્ષેપમાં નિર્દેશ આ પ્રમાણે છે. “શ્રદ્ધા-૪, લિંગ-૩, વિનય-૧૦, શુદ્ધિ-૩, દૂષણનો ત્યાગ-૫, પ્રભાવના-૮, ભૂષણ-૫, લક્ષણ-૫, જયણા-૬, આગાર-૬, ભાવના-૬, સ્થાન-૬. આ પ્રમાણે ૬૭ દર્શનભેદથી (દર્શનપ્રકારથી કે દર્શનાચારથી) વિશુદ્ધ સમ્યક્ત્વ હોય છે.” પાંચમી સ્થિરા દૃષ્ટિની પ્રાપ્તિ થતાં સમકિતના ઉપરોક્ત ૬૭ બોલ (= ૫૬-પ્રકાર-આચાર-પરિણામ) યથાસંભવ પ્રગટે છે.

☆ સમ્યગ્દર્શનને-ટકાવનારા ગુણયૈભવને માણીએ ☆

(સ્થિ.) સ્થિરા નામની પાંચમી યોગદૃષ્ટિમાં પ્રવેશ કરીને તે સાધક સમ્યગ્દર્શનના સ્થિરીકરણ માટે સમ્યક્ત્વકૌમુદીમાં શ્રીજિનહર્ષગણિવરે વર્ણવેલા ગુણોને આત્મસાત્ કરે છે. ત્યાં જણાવેલ છે કે ‘(૧) જિતેન્દ્રિય, (૨) સર્વ જીવો પ્રત્યે કૃપાળુ, (૩) દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવના સ્વરૂપને જાણવામાં નિપુણ, (૪) સુંદર ગુણોનો અનુરાગી, (૫) ઉચિત કર્તવ્ય પાલનમાં નિમગ્ન, (૬) ગુરુના અને પ્રભુના ભક્ત, (૭) શંકા-કાંક્ષા

1. ચતુશ્રદ્ધાન-ત્રિલિંગં દશવિનય-ત્રિશુદ્ધિ-પંચગતદોષમ્। અટ્ઠપ્રભાવના-ભૂષણ-લક્ષણપંચવિધસંયુક્તમ્।।

2. ષડ્વિધયતનાઽઽકારં ષડ્ભાવનાભાવિતજ્ઞ ષટ્સ્થાનમ્। ઇતિ સપ્તષષ્ટિદર્શનભેદવિશુદ્ધં તુ સમ્યક્ત્વમ્।।

પ્રસન્નાઃ ॥” (સ.કૌ.૧/૭૭), “^૧સર્વજ્ઞશાસનસમુત્પત્તિસાવધાનાઃ ^{૧૦}સંવેગરઙ્ગસુખગાઃ ^{૧૧}ચતુરાશયાશ્ચ । તે પ્રાપ્ય પુણ્યવશતઃ શિવસૌખ્યબીજં સમ્યક્ચમુત્તમતાઃ ^{૧૨}લ્હુ પાલયન્તિ ॥” (સ.કૌ.૧/૭૮) इत्येवं स॒म्यक्त्व॑कौमुद्यां श्रीजिन॑हर्षगणिभिः वर्णितान् गुणान् सम्पादयति ।

સમ્યગ્દર્શનલાભકાલે શુદ્ધાત્મદ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયાન્ અવિભજ્ય સમગ્રનિજશુદ્ધસ્વભાવં સ્વદ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયાનુવિદ્ધં યુગપદ્ નિર્વિકલ્પતયા સમ્યગ્દૃષ્ટિઃ અનુભવતિ । નિજવસ્તુશુદ્ધસ્વરૂપં કાત્સ્ન્યેન યથાર્થતયા વેદયતઃ સમ્યગ્દૃષ્ટેઃ અનાકુલાઽપૂર્વચિદાનન્દરસસંવેદનબલેન સ્વાન્તઃ ઉપયોગઃ આકુલતા-વ્યાકુલતાદિ-મયરાગ-દ્વેષાદિભ્યઃ પૃથગ્ ભવતિ ।

રાગાદ્યધ્યાસશૂન્યનિજવિશુદ્ધચૈતન્યરસનિમજ્જનતઃ દેહાદિભિન્નરૂપેણ નિજાત્માનં સ સાક્ષાત્કરોતિ । “નલિન્યાં ચ યથા નીરં ભિન્નં તિષ્ઠતિ સર્વદા । અયમાત્મા સ્વભાવેન દેહે તિષ્ઠતિ નિર્મલઃ ॥” (પ.પ.૭) इति पूर्वोक्त(७/१०) परमानन्दपञ्चविंशतिदर्शितरूपेण स्वात्मानं स इन्द्रियादिसहायं विनैव संवित्ते ।

-વિચિકિત્સાદિ દોષથી શૂન્ય, (૮) સતત પ્રસન્ન, (૯) સર્વજ્ઞ તીર્થંકરના શાસનની જબ્બર ઉગ્રતિ-પ્રભાવના કરવામાં સદા જાગૃત, (૧૦) સંવેગના રસથી સૌભાગ્યવાન, (૧૧) ચતુર આશયવાળા, (૧૨) અતિઉત્તમ જીવો શિવસુખના બીજ સમાન સમ્યક્ત્વને પુણ્યવશ મેળવીને સાચા અર્થમાં સંભાળે છે, પાળે છે.’

✽ સ્થિરાદૃષ્ટિનો વિકાસ ✽

(સમ્ય.) જ્યારે સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ આત્માર્થીને થાય ત્યારે ‘આ શુદ્ધ આત્મદ્રવ્ય, આ તેના શુદ્ધ ગુણો તથા આ તેના શુદ્ધ પર્યાયો...’ આવી રીતે શુદ્ધ આત્મદ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનું વિભાજન કરવાના વિકલ્પમાં સાધક ખોટી થતો નથી, રોકાતો નથી. ત્યારે તો સમકિતી શુદ્ધ આત્મદ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયમાં ભેદ પાડ્યા વિના, સ્વદ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયો પૂર્ણપણે પરસ્પર વણાયેલા હોય તે રીતે આખા નિજ શુદ્ધસ્વભાવને એકીસાથે નિર્વિકલ્પપણે અનુભવે છે. નિજ વસ્તુના શુદ્ધ સ્વરૂપને સમગ્રપણે ગ્રહણ કરીને યથાર્થપણે તેનો અનુભવ સમ્યગ્દૃષ્ટિ કરે છે. તેવી દશામાં તેને અનાકુળ અપૂર્વ ચિદાનંદરસનું સમ્યક્ પ્રકારે વેદન થાય છે. તેના બળથી સમકિતીને ખ્યાલમાં આવે છે કે ‘આકુળતા-વ્યાકુળતાદિ સ્વરૂપ રાગ-દ્વેષાદિ ભાવો મારું સ્વરૂપ નથી. મારું સ્વરૂપ તો આકુળતા-વ્યાકુળતા વગરનું પરમાનંદમય છે. નિરાકુળ જ્ઞાન-દર્શન ઉપયોગ જ મારું સ્વરૂપ છે. તેમાં તો અંશતઃ પણ રાગાદિ ભાવો નથી.’ તેથી ત્યારે સમકિતીનો અંદરમાં ઉપયોગ રાગાદિથી ભિન્ન થાય છે. રાગાદિના અધ્યાસથી તેનો ઉપયોગ (= ચેતના = ચૈતન્ય) મુક્ત થાય છે.

❁ દેહાદિભિન્નરૂપે આત્મસાક્ષાત્કાર ❁

(રાગા.) રાગાદિના વળગાડથી મુક્ત પોતાના વિશુદ્ધ ચૈતન્યરસમાં ડૂબકી લગાવીને પોતે પોતાની દેહાદિભિન્નસ્વરૂપે સાક્ષાત્ અનુભૂતિ કરી લે છે. ‘જેમ કમળમાં પાણી કાયમ સ્વભાવથી જ ભિન્ન = છૂટું રહે છે, તેમ નિર્મલ આત્મા સ્વભાવથી જ શરીરમાં (રહેવા છતાં શરીરથી) જુદો જ રહે છે’ - આ પ્રમાણે પૂર્વોક્ત (૭/૧૦) પરમાનંદપંચવિંશતિ સંદર્ભમાં જે બતાવેલ છે, તે સ્વરૂપે સમ્યગ્દૃષ્ટિ પોતાના આત્માનું સંવેદન કરે છે તથા ઈન્દ્રિય વગેરેની સહાય વિના જ આ પ્રમાણે તે સંવેદન કરે છે. અહીં માત્ર શાસ્ત્રાધારે દેહાદિભિન્ન આત્માની કેવળ બૌદ્ધિક જાણકારીની કે ઉપલક્ષ માહિતીજ્ઞાનની કે પરોક્ષ બોધની વાત ચાલતી નથી. પરંતુ તે મુજબ તે સાક્ષાત્ સંવેદન કરે છે - આવું અભિપ્રેત છે.

નિજશુદ્ધદ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયવિભૂતિઃ સ્વાત્મપ્રદેશેષુ એવ સમગ્રતયા સરસતયા ચાનુભૂયતે તેન । અવિકૃત-ચૈતન્યરસપરિપ્લાવિતનિજાત્મદ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયૈક્યગોચરાઽઽખણ્ડાઽપરોક્ષાઽતીન્દ્રિયાનુભૂતિલક્ષણનિજસર્વસ્વપ્રાકટ્યે આત્મનો દિવ્યતા સ્વજીવનકૃતાર્થતા ચ પ્રતીયેતે । ચૈતન્યાઽનુવિદ્ધા વિશુદ્ધા આત્મગુણાઃ દ્રુતમ્ આવિર્ભવન્તિ પર્યાયાશ્ચ સદ્યો વિશદીભવન્તિ ।

શુદ્ધદ્રવ્યદૃષ્ટિર્હિ જીવાત્મને દિવ્યશુદ્ધિં દદાતિ । સતતં નિજગુણદર્શન-સ્મરણાદિબલેન આત્માર્થી અગ્રેતનવિશુદ્ધગુણાન્ આવિર્ભાવયતિ । ચૈતન્યરસાઽઽસ્વાદેન સાકં નિજાનન્તગુણરસાઽઽસ્વાદઃ અન્તઃ પ્રાદુર્ભવતિ । નિજવિશુદ્ધચિત્સ્વભાવે સમ્યગ્દૃષ્ટિઃ શ્રદ્ધાઽન્તર્મુખતા-સંવેગાદિબલેન સદૈવ વિશ્રામ્યતિ । યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયવૃત્તિ(૬૮)દર્શિતાઽવન્ધ્યસ્થૂરબોધબીજાઽભાવાત્ સ્થૂલબોધઃ અષ્ટકપ્રકરણોક્તઞ્ચ(૯/૩) વિષયપ્રતિભાસજ્ઞાનં વ્યાવર્તેતે ઇતઃ ।

પરમાર્થતઃ પ્રાચુર્યેણ પુણ્યાનુબન્ધિ પુણ્યમિત એવાઽઽરમ્યતે વેદ્યસંવેદ્યપદભાવિશ્રદ્ધા-સંવેગ

✽ ગુણની સફળતાને અનુભવીએ ✽

(નિજ.) સમકિતીને પોતાના શુદ્ધ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનો સમસ્ત ખજાનો પોતાના જ આત્મપ્રદેશોમાં હર્યો-ભર્યો અનુભવાય છે. અવિકારી નિજ ચૈતન્યરસથી તરબોળ બનેલા સ્વાત્મદ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયોમાં એક્યની અખંડ અપરોક્ષ અતીન્દ્રિય અનુભૂતિ સ્વરૂપ પોતાનું સર્વસ્વ પ્રગટ થતાં જ પોતાના આત્માની દિવ્યતા-ભવ્યતા અનુભવાય છે, પોતાના જીવનની કૃતાર્થતા-સફળતા પ્રતીત થાય છે. આત્મદ્રવ્યના ચૈતન્યથી ઝળહળતા વિશુદ્ધ ગુણો ઝડપથી પ્રગટે છે. તથા પ્રગટ થયેલા પર્યાયો ઝડપથી નિર્મળ બને છે.

✽ સમકિતીને સર્વ ગુણોનો આંશિક આસ્વાદ ✽

(શુદ્ધ.) ખરેખર શુદ્ધ દ્રવ્યદૃષ્ટિ જીવાત્માને દિવ્યદૃષ્ટિ, દિવ્યશુદ્ધિ આપે છે. નિરંતર નિજ આત્મદ્રવ્યના ગુણોના દર્શન, સ્મરણ વગેરેના બળથી આત્માર્થી ઉપલી કક્ષાના વિશુદ્ધ ગુણોને પ્રગટ કરે છે. પોતાના ચૈતન્યરસનો તેને આસ્વાદ આવે છે. ચૈતન્યરસાસ્વાદની સાથે-સાથે પોતાના અનંત ગુણોનો આસ્વાદ એને અંદરમાં સ્વતઃ આવે છે. ‘પોતાના વિશુદ્ધ ચૈતન્યસ્વભાવમાં ડૂબવાથી જ કેવળજ્ઞાન પ્રગટશે’ - તેવી શ્રદ્ધા સમ્યગ્દૃષ્ટિમાં ઝળહળે છે. તેથી તે વારંવાર તેની સન્મુખ રહે છે. અવાર-નવાર અંદરમાં જવા તેની ચિત્તવૃત્તિ વેગવંતી બને છે. આવી શ્રદ્ધા, અન્તર્મુખતા, સંવેગ વગેરેના બળથી નિર્મળ સમ્યગ્દૃષ્ટિ સાધક સદા પોતાના જ વિશુદ્ધ ચૈતન્યસ્વભાવમાં ઠરે છે. તેમાં જ તેને વિશ્રામ-આરામ-સુખાકારિતા અનુભવાય છે. આમ તે શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વભાવમાં જ મોટા ભાગે વિશ્રામ કરે છે. યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયવ્યાખ્યામાં જણાવેલ અવંધ્ય સ્થૂલબોધના કારણો રવાના થવાથી સ્થિરા દૃષ્ટિથી સ્થૂલ બોધ વિદાય લે છે. તથા અષ્ટકપ્રકરણમાં દર્શાવેલ ‘વિષયપ્રતિભાસ જ્ઞાન’ પણ અહીંથી નિવૃત્તિ લે છે.

✽ પુણ્યબંધ પણ સોનાની બેડી ! ✽

(પરમા.) વેદ્યસંવેદ્યપદભાવી શ્રદ્ધા, સંવેગ, નિર્વેદ વગેરેથી વણાયેલા અધ્યવસાયના પ્રભાવે પરમાર્થથી પ્રચુર પ્રમાણમાં પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય સ્થિરા દૃષ્ટિથી જ બંધાય છે. તો પણ તેની ઈચ્છા તેને હોતી નથી. કારણ કે પોતાની જાતને રાગ-દ્વેષાદિના બંધનમાંથી અત્યંત ઝડપથી છોડાવવાની ઝંખના તીવ્રપણે નિર્મળ સમકિતીના અંતઃકરણમાં છવાયેલી હોય છે. આ પ્રમાણે સંવેગનો અતિશય (Power) તેનામાં પ્રગટેલો હોય છે. તથા

-નિર્વેદાદિમયનિર્મલાઽધ્યવસાયપ્રભાવાત્ તથાપિ સંવેગાઽતિશયેન પ્રત્યાહારબલેન ચ પુણ્યબન્ધમપ્યયં નેચ્છતિ । “પુણ્યબન્ધઃ સોઽપિ નેષ્યતે, સ્વર્ણનિગડકલ્પત્વાદ્” (ધ.સ.૧૪ વૃ.) ઇતિ ધર્મસંગ્રહવૃત્તિવચનમ્, “શુદ્ધા યોગા રે યદપિ યતાઽઽત્મનામ્, સ્રવન્તે શુભકર્માણિ । કાઞ્ચનનિગડાંસ્તાન્યપિ જાનીયાત્, હતનિર્વૃત્તિશર્માણિ ।।” (શા.સુ.૭/૭) ઇતિ ચ શાન્તસુધારસકારિકા અત્ર પરમાર્થતઃ પરિણમતઃ ।

અતઃ એવ અત્યન્તભાવસારમ્, ભવપ્રપજ્વનિરપેક્ષમ્, નિર્દમ્ભમ્, નિર્નિદાનમ્, આગમિકવિધિ-નિષેધા-ઽનુવિદ્ધમ્, ઉત્તર્ગાઽપવાદગર્ભ ષોડશક(૧૪/૮) - યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયવૃત્તિ(૧૬ + ૧૫૪) - દ્વાત્રિંશિકાપ્રકરણ(૧૮/૧૫)દર્શિતધ્રાન્તિદોષરહિતં જિનવન્દન-પૂજનાદિ-ગુરુવિનય-વૈયાવૃત્ત્યાદિ-જિનવાણીશ્રવણ-મનનાદિ-સાધર્મિક-ભક્તિ-વાત્સલ્યાદિ-પ્રવચનરક્ષા-પ્રભાવનાદિકં સદનુષ્ઠાનમ્ અવ્યાહતપ્રસરમ્ અત્ર વિદ્ધેયમ્ । યોગબિન્દુ-દ્વાત્રિંશિકાપ્રકરણાઽધ્યાત્મસારાદૌ (યો.બિ.૧૬૦ + દ્વા.૧૩/૧૩ + અ.સા.૧૦/૨૫-૨૭) અમૃતાનુષ્ઠાનરૂપેણ

પાંચેય શબ્દાદિ વિષયોનું આકર્ષણ ખતમ થઈ ચૂકેલ હોવાથી પાંચેય ઈન્દ્રિયો પણ પોતાના વિષયોથી અંદરમાં સ્વતઃ અત્યંત નિવૃત્ત થઈ ચૂકેલી હોય છે. આ પ્રમાણે પાંચમી યોગદૃષ્ટિમાં પ્રત્યાહારનું બળ વિકસેલું હોય છે. આવા સંવેગાતિશય અને પ્રત્યાહારબળ - આ બન્નેના પ્રભાવથી, કામરાગ-સ્નેહરાગ-રતિ-હર્ષ વગેરેને પેદા કરાવવામાં નિમિત્ત બનવાની યોગ્યતા ધરાવનારા પુણ્યને બાંધવાની ઈચ્છા પણ તેને હોતી નથી. (૧) ‘જે પુણ્યબંધ છે, તે પણ ઈચ્છવા યોગ્ય નથી. કારણ કે તે સોનાની બેડી-સાંકળ-બંધન સમાન છે’ - આ મુજબ ધર્મસંગ્રહવૃત્તિમાં શ્રીમાનવિજયજી ઉપાધ્યાયનું જે વચન છે, તે આ દશામાં પરમાર્થથી પરિણમે જ છે. તથા (૨) ‘આત્માને વશમાં રાખનારા સંયમીઓના શુભ યોગો જે પુણ્યકર્મને પેદા કરે છે, તેને પણ સોનાની બેડી જેવા સમજવા. કારણ કે મોક્ષના સુખને તો તે અટકાવે જ છે’ - આ પ્રમાણે શાંતસુધારસમાં શ્રીવિનયવિજયજી ઉપાધ્યાયનું જે વચન છે, તે પણ આ અવસ્થામાં પરમાર્થથી પરિણમે જ છે.

❁ અમૃતઅનુષ્ઠાનનો પ્રારંભ ❁

(અતઃ) પ્રત્યાહાર સિદ્ધ થવાના લીધે વિષયાકર્ષણ-પુણ્યાકર્ષણ રવાના થાય છે. તથા સંવેગાતિશયથી પોતાના વીતરાગ સ્વરૂપનું આકર્ષણ નિર્મળ સમ્યગ્દૃષ્ટિ સાધકમાં પ્રગટે છે. તેથી જ પ્રભુના વંદન, પૂજન આદિ કર્યા વિના તે રહી શકતો નથી. ગ્રન્થિભેદ કરાવવા દ્વારા સમ્યગ્દર્શનની ભેટ આપનારા સદ્ગુરુનો વિનય-વૈયાવચ્ચ વગેરે કર્યા વિના તે રહી શકતો નથી. ગુરુવૈયાવચ્ચનો તે અભિગ્રહ લે છે. (જુઓ - ધર્મસંગ્રહવ્યાખ્યા-શ્લોક ૨૨, સમક્રિતતા સડસઠ બોલની સજ્જાય ગાથા-૧૪, સમ્યક્ત્વસમતિકા શ્લોક-૧૩ વગેરે.) જિનવાણીશ્રવણનું તેને વ્યસન હોય છે. જિનવાણીને સાંભળ્યા બાદ તે ચિંતન-મનનાદિ પણ આત્મલક્ષથી કરે છે. સાધર્મિકભક્તિ-વાત્સલ્ય વગેરે પણ તે ઉછળતા ઉલ્લાસથી કરે છે. તેમજ અવસરે પ્રાણના ભોગે, ધનના ભોગે પણ શાસનરક્ષા-શાસનપ્રભાવના વગેરે સદનુષ્ઠાનને તે કરે છે. તથા આ બધું પણ તારક સ્થાન પ્રત્યે અત્યંત સદ્ભાવને કેન્દ્રમાં રાખીને તે કરે છે. સંસારની માયા-પ્રપંચાદિથી નિરપેક્ષ રહીને તે કરે છે. તે ધર્મક્રિયામાં સંસારની ભેગસેળ કરતો નથી. કપટ, દંભ વિના ધર્મક્રિયા કરે છે. નિયાણા વિના આરાધના કરે છે. આગમિક વિધિ-નિષેધથી યથોચિત રીતે સાધના વણાયેલ હોય તેમ તે સાધનાને કરે છે. યથાયોગ્યપણે ઉત્તર્ગ-અપવાદથી ગર્ભિતપણે તે ઉપાસના કરે છે. ષોડશક, યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયવૃત્તિ, દ્વાત્રિંશિકાપ્રકરણ ગ્રંથમાં દર્શાવેલ અનુષ્ઠાનસંબંધી બ્રાંતિ નામના ચિત્તગત દોષથી રહિત એવા સદનુષ્ઠાનો સ્થિરા દૃષ્ટિમાં વર્તતા નિર્મળ સમ્યગ્દૃષ્ટિના

વ્યાવર્ણિતં સદનુષ્ઠાનં શુદ્ધશ્રદ્ધા-સંવેગાદિભાવાઽમૃતગર્ભતયા ઇત એવ પરમાર્થતઃ પ્રારમ્ભયતે ।

શાસ્ત્રસંજ્ઞિનઃ દૃષ્ટિવાદોપદેશિકીસંજ્ઞાશાલિનઃ અસ્ય ક્ષુદ્રતાદિદોષાઽક્ષોભ્યાઽન્તઃકરણબલેન સદૈવ શુદ્ધાનુષ્ઠાનમિષ્યતે ઇતિ વ્યક્તં બૃહત્કલ્પભાષ્ય(૭૮)-વિશેષાવશ્યકભાષ્ય(૫૦૨+૫૧૪)-યોગબિન્દુ(૨૦૮)-દ્વાત્રિશિકા(૧૪/૧૮ + ૧૯)-વળ્લકપ્રકરણા(૩૩)દિષુ ।

અત એવ સૂક્ષ્મદૃષ્ટિવિઘાતકૃદ્ અપાયશક્તિમાલિન્યમ્ અત્યન્તં નિવર્તતે (યો.દૃ.સ.૬૮ + દ્વા. દ્વા.૨૨/૨૬) । તત આગમૈદમ્પર્યગ્રાહિણી વરા પ્રજ્ઞા સૂક્ષ્મબોધાઽપરાઽભિધાના અત્ર સમ્પ્રવર્તતે । તયા

જીવનમાં અવ્યાહત રીતે ફેલાયેલા જોવા મળે છે. વળી, જિનભક્તિ, ગુરુસેવા વગેરે પ્રત્યેની શુદ્ધ શ્રદ્ધા, મોક્ષની તીવ્ર ઝંખના સ્વરૂપ સંવેગ વગેરે ભાવો તેના અંતઃકરણમાં ઉછળતા હોય છે. આ ભાવો અમૃત છે. આ ભાવઅમૃતથી ગર્ભિત હોવાના લીધે જિનવંદન-પૂજાદિ સદનુષ્ઠાન અમૃતઅનુષ્ઠાનરૂપે પરિણમે છે. આ રીતે અમૃતઅનુષ્ઠાનનું મંગલાચરણ પરમાર્થથી સ્થિરા દૃષ્ટિથી જ થાય છે. યોગબિન્દુ, દ્વાત્રિશિકાપ્રકરણ, અધ્યાત્મસાર વગેરે ગ્રંથોમાં અમૃતઅનુષ્ઠાન વર્ણવેલ છે.

❖ સમકિતીને સદા શુદ્ધ અનુષ્ઠાન ! ❖

(શાસ્ત્ર.) સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ શાસ્ત્રના આધારે, શાસ્ત્રને સાપેક્ષ રહીને જ સર્વત્ર પ્રવૃત્તિ કરે છે. ગ્રંથિભેદોત્તરકાલીન સમ્યગ્દર્શનના પ્રભાવે શાસ્ત્ર એની સંજ્ઞા-સમજણરૂપ બની જાય છે. તેથી તે 'શાસ્ત્રસંજ્ઞી' કહેવાય છે. સંયોગવશ કદાચ સમકિતી શાસ્ત્રને ન ભણેલ હોય તો પણ જિનોક્ત સ્યાદ્વાદની સમજણ તેના અંતરમાં યથાર્થપણે પ્રગટી ચૂકેલી હોય છે. સમ્યગ્દર્શનનું આ અવશ્યભાવી કાર્ય છે. તેથી જ શાસ્ત્રકારો ચારેય ગતિમાં રહેલા તમામ સમકિતી જીવોને દૃષ્ટિવાદોપદેશિકીસંજ્ઞાવાળા કહે છે. દૃષ્ટિવાદનો = સ્યાદ્વાદનો ઉપદેશ તેમની સંજ્ઞામાં = સમજણમાં વણાયેલો હોય જ છે. બૃહત્કલ્પભાષ્ય, વિશેષાવશ્યકભાષ્ય, દંડકપ્રકરણ (ગાથા-૩૩) વગેરેમાં આ બાબત દર્શાવેલ છે. આવા સમકિતીનું અંતઃકરણ કદાપિ ક્ષુદ્રતા વગેરે ભવાભિનંદીપણાના દોષો દ્વારા પરાભવ પામતું નથી, ખળભળતું નથી. આવા અંતઃકરણના સામર્થ્યના લીધે સ્થિરા દૃષ્ટિમાં રહેલા સમકિતીને સદૈવ શુદ્ધ સદનુષ્ઠાન જ હોય છે. આ વાત યોગબિન્દુ, દ્વાત્રિશિકા પ્રકરણ વગેરે ગ્રંથોમાં સ્પષ્ટપણે જણાવેલ છે.

❖ અપાયશક્તિમાલિન્ય + અવિદ્યાશ્રવ રવાના થાય છે ❖

(અત.) આ અવસ્થામાં શુદ્ધ અનુષ્ઠાન - અમૃત અનુષ્ઠાન પ્રવર્તતું હોવાથી જ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિને ખતમ કરનાર ઝેરતુલ્ય અપાયશક્તિમાલિન્ય મૂળમાંથી ઉખડીને કાયમી ધોરણે રવાના થાય છે. નરકાદિ દુર્ગતિનું કારણ બને તેવી પ્રવૃત્તિને અવશ્ય કરાવે તેવા સામર્થ્યને લીધે આત્માની જે મલિનતા ઉભી થયેલી હોય તે અપાયશક્તિમાલિન્ય કહેવાય. નિર્મળસમકિતવાળી સ્થિરા દૃષ્ટિ આવે એટલે આ અપાયશક્તિ-માલિન્યનો અત્યંત ઉચ્છેદ થાય છે. આવું યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય અને દ્વાત્રિશિકા પ્રકરણ ગ્રંથમાં જણાવેલ છે. અપાયશક્તિમાલિન્યનો ઉચ્છેદ થવાથી આગમના માત્ર શબ્દને પકડવાના બદલે કે આગમના ઉપર -છલ્લા શબ્દાર્થને વળગવાના બદલે આગમના ઐદંપર્યાર્થ સુધી તેની દૃષ્ટિ પહોંચે છે. આગમના ઐદંપર્યાર્થને - ગૂઢાર્થને શોધી કાઢનારી શ્રેષ્ઠ પ્રજ્ઞાની પરાકાષ્ઠા અહીં સારી રીતે પ્રવર્તે છે. તેનું બીજું નામ 'સૂક્ષ્મ બોધ' છે. તે સૂક્ષ્મ બોધના કારણે દેહાદિમાં અહંબુદ્ધિ, રાગાદિમાં મમત્વબુદ્ધિ વગેરે નવા-નવા અજ્ઞાનનો

દેહાદ્યહન્ત્વબુદ્ધિ-રાગાદિમમત્ત્વબુદ્ધ્યાદિલક્ષણાઽભિનવાઽજ્ઞાનસંચયશીલતાલક્ષણઃ અવિદ્યાશ્રવ ઉચ્છિદ્યતે ।
અતઃ એવ સમ્યગ્દૃશઃ તદીયજ્ઞાનધારાયાશ્ચ સર્વાવસ્થાસુ વિશુદ્ધત્વમેવ વર્તતે । તદુક્તમ્ અધ્યાત્મસારે
“શુદ્ધૈવ જ્ઞાનધારા સ્યાત્, સમ્યક્ત્વપ્રાપ્ત્યનન્તરમ્ । હેતુભેદાદ્ વિચિત્રા તુ યોગધારા પ્રવર્તતે ॥” (અ.સા.
૧૮/૧૫૦), “સમ્યગ્દૃશો વિશુદ્ધત્વં સર્વાસ્વપિ દશાસ્વતઃ । મૃદુ-મધ્યાઽધિભાવસ્તુ ક્રિયાવૈચિત્ર્યતો ભવેદ્ ॥”
(અ.સા.૧૮/૧૫૧) इति ।

તસ્ય અવિદ્યાશ્રવોચ્છેદેન સિદ્ધસમં સ્વાત્મસ્વરૂપં સાક્ષાદનુભૂયતે । પ્રકૃતે “અવિદ્યાતિમિરધ્વંસે દૃશા
વિદ્યાઙ્ગનસ્યુશા । પશ્યન્તિ પરમાત્માનમાત્મન્યેવ હિ યોગિનઃ ॥” (જ્ઞા.સા.૧૪/૮) इति જ્ઞાનસારકારિકા
અનુયોજ્યા । તાદૃશાનુભવપ્રકર્ષે ચ સર્વજીવેષુ અપિ સિદ્ધસમતા સ્વતઃ પ્રતીયતે । સર્વજીવેષુ સિદ્ધ-
પર્યાયપ્રેક્ષણેઽપિ સ્વસિદ્ધપર્યાયં નોપેક્ષતે અયમ્ । તતશ્ચ નિજશુદ્ધભાવાઃ પ્રાદુર્ભવન્તિ । इत्थમન્તર્મુખતાદિબલેન
इन्द्रियप्रत्याहारः प्रकृष्यतेऽत्र । અન્તર્મુખતાદિબલેનૈવ હિ અયં મિથ્યાદૃષ્ટિલોકસદૃશભાવસમ્પાદનરૂપાં
લોકપટ્નિંકત યોગબિન્દુવૃત્તિવર્ણિતાં (૮૬) ન્યક્ષેણ મુઞ્ચતિ ।

સંચય કરવાના સ્વભાવરૂપ અવિદ્યાઆશ્રવનો અત્યંત ઉચ્છેદ થાય છે. તેથી જ સમ્યગ્દૃષ્ટિ અને તેની
જ્ઞાનધારા સર્વ અવસ્થામાં વિશુદ્ધ જ હોય છે. આ અંગે અધ્યાત્મસારમાં આત્મનિશ્ચયઅધિકારમાં જણાવેલ
છે કે ‘સમકિતની પ્રાપ્તિ થયા પછી જ્ઞાનધારા શુદ્ધ જ હોય છે. પરંતુ યોગધારા શુભ-અશુભ એમ
વિવિધ પ્રકારે પ્રવર્તે છે. કેમ કે યોગધારાના કારણભૂત કર્મ-નિમિત્તાદિ સતત બદલાતા હોય છે. સમકિતની
જ્ઞાનધારા સદૈવ શુદ્ધ જ હોવાના લીધે બધી ય અવસ્થાઓમાં સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા વિશુદ્ધ જ હોય છે.
પરંતુ સમકિતની યોગધારા = ક્રિયાધારા પરિવર્તનશીલ હોવાથી સમકિતનો ભાવ = અંતઃકરણનો
અધ્યવસાય જઘન્ય, મધ્યમ, ઉત્કૃષ્ટ - એમ તારતમ્યને ધરાવે છે.’

✽ સમકિતી પોતાના સિદ્ધપર્યાયની ઉપેક્ષા ન કરે ✽

(તત્ત્વ.) આ રીતે સર્વ દશામાં વિશુદ્ધ એવા સમ્યગ્દર્શની સાધકને અવિદ્યાઆશ્રવનો ઉચ્છેદ થયેલ
હોવાથી ‘પોતાનું આત્મસ્વરૂપ સિદ્ધસમાન જ છે. પોતે સિદ્ધોની નાતનો છે. સિદ્ધનો સાધર્મિક છે’ -
એવું અંદરમાં સાક્ષાત્ અનુભવાય છે. પ્રસ્તુતમાં જ્ઞાનસારના શ્લોકનું અનુયોજન કરવું. ત્યાં મહોપાધ્યાયજીએ
જણાવેલ છે કે ‘યોગી પુરુષો વિદ્યાનું અંજન પોતાની દૃષ્ટિમાં કરે છે. આવી દૃષ્ટિથી અવિદ્યાસ્વરૂપ
અંધકારનો નાશ થતાં તેઓ પોતાના આત્મામાં જ પરમાત્માનું સાક્ષાત્ (= ઈન્દ્રિયાદિની સહાય વિના)
દર્શન કરે છે.’ સ્વાત્મામાં પરમાત્મસ્વરૂપની અનુભૂતિ જેમ જેમ પ્રકૃષ્ટ થતી જાય, તેમ તેમ ‘સર્વ જીવો
પણ સિદ્ધ તુલ્ય છે’ - આવું તેને સ્વતઃ પ્રતીત થાય છે. સર્વ જીવોમાં સિદ્ધપર્યાયની ઉત્પ્રેક્ષા-પ્રતીતિ કરવા
છતાં પણ પોતાના સિદ્ધપર્યાયની તે સમકિતી ઉપેક્ષા કરતો નથી. સતત તે અંદરમાં જ ઠરવાનો પ્રયત્ન
કરે છે. તેથી પોતાના શુદ્ધભાવો પ્રગટે છે. આ રીતે અંતર્મુખતા (=નિજઆત્મસન્મુખતા) વગેરેના બળથી
આ અવસ્થામાં ઈન્દ્રિયો શબ્દાદિ વિષયોથી પાછી ફરે છે. આ રીતે અહીં પ્રત્યાહાર પ્રકૃષ્ટ થાય છે. મિથ્યાદૃષ્ટિ
લોકો જેવા ભાવને અંદરમાં ઉભા કરવા એ લોકપંક્તિ કહેવાય. આવું યોગબિન્દુવૃત્તિમાં જણાવેલ છે.
તેવી લોકપંક્તિને અંતર્મુખતા, વૈરાગ્યાદિ ભાવોના બળથી જ સમ્યગ્દૃષ્ટિ સંપૂર્ણપણે છોડે છે.

શ્રદ્ધાગર્ભેણ પાપવિપાકાવગમેન ગૃહારમ્ભાદૌ તપ્તલોહપદન્યાસતુલ્યા સંવેગસારા ચિત્તવૃત્તિઃ અસ્ય યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય(૭૦)-દ્વાત્રિંશિકાદૌ (૧૫/૧૧) દર્શિતા। અયં હિ વૈરાગ્ય-યોગભાવનાદિબલેન ભોગ-સંસ્કારાડત્પતાકરણેન ભોગસંસ્કારાન્ અતિક્રામ્યતીતિ વ્યક્તં દ્વાત્રિંશિકાયામ્ (૨૪/૭)। નિરન્તરં દ્રવ્ય-કર્મ-ભાવકર્મ-નોકર્મમુક્તિમેવાડયમભિલષતિ। તદુક્તં યોગબિન્દૌ “ભિન્નગ્રન્થેસ્તુ યત્પ્રાયો મોક્ષે ચિત્તં ભવે તનુઃ” (યો.બિ.૨૦૩) ઇતિ। અત એવ ઇતઃ તાત્ત્વિકઃ ભાવયોગઃ યોગબિન્દુદર્શિતઃ (૨૦૩) સમારમ્યતે।

ઇત્યં હિ પ્રત્યહં પ્રશસ્તપરિણામપ્રવૃદ્ધિઃ યોગસિદ્ધિફલરૂપેણ યોગબિન્દુ(૨૦૨)-દ્વાત્રિંશિકાપ્રકરણાદૌ (૧૪/૧૫)દર્શિતા ઇહોપલભ્યતે। દેહાદિભિન્ન-ધ્રુવ-શુદ્ધનિજચૈતન્યસ્વરૂપાડપરોક્ષાનુભૂતેઃ દેહાત્મબુદ્ધિલક્ષણાં દેહવાસનાં સાકલ્યેન અયં મુઞ્ચતિ। સત્પ્રવૃત્તિપદાડપરાભિધાનસ્ય (યો.દૃ.સ.વૃ.૧૭) વેદ્યસંવેદ્યપદસ્ય પ્રભાવોડયમ્ અવસેયઃ।

તમોગ્રન્થિભેદેન ચક્રવર્ત્યાદિભોગસુખરૂપાડપિ અખિલા ભવચેષ્ટા પ્રકૃત્યસુન્દરત્વાડસ્થિરત્વાભ્યાં

✽ તમલોહપદ ન્યાસ ✽

(શ્રદ્ધા.) આગમમાં પાપના જે ફળ જણાવેલ છે, તેની તેને સારી રીતે શ્રદ્ધા હોય છે. તેથી જ ઘર-દુકાન વગેરેના આરંભ-સમારંભ વખતે પણ પાપભીરુતાના લીધે તેની ચિત્તવૃત્તિ સંકંપ હોય છે. તપેલા લોખંડના લાલચોળ ગોળા ઉપર ખુલ્લો પગ મૂકતાં જેવી કંપારી જાગે તેવી કંપારી આરંભ-સમારંભાદિ સમયે તે અનુભવે છે. ત્યારે પણ સંવેગથી ઝળહળતી તેની ચિત્તવૃત્તિ હોય છે. આ વાત યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચય, દ્વાત્રિંશિકા પ્રકરણ વગેરેમાં જણાવેલી છે. સતત વૈરાગ્યભાવના, યોગભાવના વગેરેના બળથી સ્થિરા દૃષ્ટિમાં વર્તતો સમકિતી જીવ ભોગના સંસ્કારોને ઘસી નાંખે છે. આ રીતે તે ભોગસંસ્કારનો ભોગ બનતો નથી પણ ભોગસંસ્કારનો ભોગ લે છે, ભોગસંસ્કારોનું અતિક્રમણ (Overtake) કરે છે. આ વાત દ્વાત્રિંશિકા પ્રકરણમાં સ્પષ્ટ છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ સતત જ્ઞાનાવરણાદિ દ્રવ્યકર્મથી, રાગાદિ ભાવકર્મથી અને શરીરાદિ નોકર્મથી મુક્તિ = છૂટકારો મેળવવા ઈચ્છે છે. તેથી યોગબિંદુમાં શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ જણાવેલ છે કે ‘ગ્રંથિભેદ કરનાર સમકિતી જીવનું મન પ્રાયઃ મોક્ષમાં હોય છે અને તન (= શરીર) સંસારમાં હોય છે.’ તેથી જ યોગબિંદુમાં દર્શાવેલ તાત્ત્વિક ભાવયોગનો અહીંથી પ્રારંભ થાય છે.

✽ યોગસિદ્ધિફળની પ્રાપ્તિ ✽

(ઇત્યં.) આ રીતે પ્રતિદિન પ્રશસ્ત પરિણામની પ્રકૃષ્ટ વૃદ્ધિ અહીં ઉપલબ્ધ થાય છે. તે યોગસિદ્ધિના ફળ તરીકે યોગબિંદુ, દ્વાત્રિંશિકા પ્રકરણ વગેરેમાં દેખાડેલ છે. ‘હું દેહાદિથી તદ્દન જુદો, શાશ્વત અને શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપવાળો આત્મા છું’ - આ પ્રમાણે પોતાની અપરોક્ષ અનુભૂતિ થવાના લીધે તે સમકિતી સાધક ‘હું શરીર છું’ - આવી બુદ્ધિસ્વરૂપ દેહવાસનાને સંપૂર્ણતયા છોડે છે. આ વેદ્યસંવેદ્યપદનો પ્રભાવ જણવો. હેય-ઉપાદેય વસ્તુનું યથાર્થપણે = હેય-ઉપાદેયસ્વરૂપે સંવેદન કરવાની ભૂમિકામાં ગોઠવાઈ જવાનો આ મહિમા છે. વેદ્યસંવેદ્યપદનું બીજું નામ યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયવ્યાખ્યામાં ‘સત્પ્રવૃત્તિપદ’ જણાવેલ છે.

❀ ભોગચેષ્ટા શરમજનક ❀

(તમો.) તમોગ્રંથિનો અત્યંત ભેદ થવાના લીધે ચક્રવર્તી વગેરેના ભોગસુખસ્વરૂપ એવી પણ તમામ

બાલધૂલીગૃહક્રીડાતુલ્યા ત્રપાયૈ સમ્પદ્યતેઽત્ર (યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય-૧૫૫) । ‘કામભોગાઃ (A) મોહજનિતાઃ, (B) મોહહેતવઃ, (C) મોહસ્વરૂપાઃ, (D) મોહાનુબન્ધાઃ, (E) સંકલેશજનિતાઃ, (F) સંકલેશહેતવઃ, (G) સંકલેશરૂપાઃ, (H) સંકલેશાનુબન્ધાઃ, (I) હાલાહલોપમાઃ, (J) દિવાસ્વપ્નસદૃશાઃ, (K) માયામયેન્દ્રજાલસદૃશાઃ, (L) સંક્રુદ્ધફણિફણાઽઽભોગતુલ્યાઃ એકાન્તેન અનર્થદાયિનઃ, (M) વિપાક-દારુણાઃ, (N) અન્તઃશલ્યસમાઃ, (O) દુરન્તભવભ્રમણહેતવઃ, (P) નાનાદુર્ગતિદાયિનઃ, (Q) દોષશતા-ઽઽકુલાઃ, (R) અનિત્યાઃ, (S) પાપોદયે અશરણભૂતાઃ, (T) કદલીસ્તમ્ભગર્ભવદ્ અસારાઃ, (U) અશુચિરૂપાઃ, (V) સર્વથા હેયાઃ, (W) મહાબન્ધનરૂપાઃ, (X) આત્મવિભૂતિવચ્ચકાઃ, (Y) દાવાનલ-સમાનાઃ, (Z) અનાત્મસ્વરૂપાઃ’ ઇતિ સ્વાન્તઃ સ્પષ્ટમ્ આભાસતે વેદ્યસંવેદ્યપદપ્રભાવાત્ (યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય-૧૫૬-૧૬૧) ।

શુદ્ધચૈતન્યાઽઽખણ્ડપિષ્ઠકરૂપં પરંજ્યોતિઃ સ્વાન્તઃ સ્પષ્ટતયા પ્રતીયમાનં પરમાર્થસત્ત્વરૂપેણ ભાસતે । સંકલ્પ-વિકલ્પ-ચિન્તા-સ્પૃહા-સ્મૃતિ-કલ્પનાઽન્તર્જલ્પાદિકં ભ્રાન્તિગોચરતયા પ્રતિભાસતે । તદુક્તં સ્થિરા-

સાંસારિક ચેષ્ટા તેને બાળક ધૂળમાં ઘર બનાવીને રમત રમે તેવી લાગે છે. કારણ કે ધૂળ જેમ સ્વભાવથી અસુંદર છે તથા અસ્થિર છે તેમ ભોગસુખો સ્વભાવથી જ ખરાબ તથા અસ્થિર છે. તેથી તેવી ભોગચેષ્ટા તેને શરમ માટે બને છે. મતલબ કે ચક્રવર્તી વગેરેના ભોગસુખો મળી જાય તો પણ તેને તેવી પ્રવૃત્તિમાં શરમ આવે છે. સ્થિરાદૃષ્ટિમાં વર્તતા સમકિતીને પોતાની અંદર એવો પ્રતિભાસ થાય છે કે “આ કામભોગો (A) મોહજન્ય છે, (B) મોહના હેતુ છે, (C) મોહસ્વરૂપ-અજ્ઞાનસ્વરૂપ છે, (D) મૂઢતાના અનુબંધવાળા છે, (E) સંકલેશજન્ય છે, (F) સંકલેશના જ કારણ છે, (G) સંકલેશ સ્વરૂપ છે, (H) સંકલેશના અનુબંધવાળા છે, (I) તત્કાલ મારનાર ઝેર જેવા છે, (J) દિવસે આવતા સ્વપ્નો જેવા મિથ્યા-આભાસિક નિષ્ફળ છે, (K) ઈન્દ્રજાળની જેમ માયામય-અવિદ્યામય છે, (L) અત્યંત કોપે ભરાયેલા સાપની ફેણના ફેલાવા જેવા એકાન્તે અનર્થદાયી છે, (M) દારુણ વિપાકવાળા છે, (N) પગની અંદર ખૂંચી ગયેલા ઝેરી કાંટા જેવા અંદરમાં સતત ભોંકાય છે, (O) અતિદીર્ઘ ભવભ્રમણનું કારણ છે, (P) અનેક વાર અનેક પ્રકારની દુર્ગતિને દેનારા છે, (Q) સેંકડો દોષોથી ખદબદતા છે, (R) શણભંગુર છે, (S) પાપના ઉદયમાં શરણ બનનારા નથી, (T) કેળાના ઝાડના થડના મધ્યભાગની જેમ પોકળ છે, દમ વિનાના છે, અસાર છે, (U) અશુચિ-અપવિત્ર છે, (V) સર્વથા ત્યાજ્ય છે, (W) મોટા બંધનસ્વરૂપ છે, (X) અનંત આનંદાદિ આત્મવિભૂતિને ઠગનારા છે, લૂંટનારા છે, (Y) ભડભડતા દાવાનળ સમાન છે, (Z) અનાત્મસ્વરૂપ છે. આ કામભોગો મારું સ્વરૂપ નથી.” વેદ્યસંવેદ્યપદના પ્રભાવથી સ્થિરા દૃષ્ટિમાં આવો પ્રતિભાસ અંદરમાં એકદમ સ્પષ્ટપણે થતો હોય છે, સહજપણે થતો હોય છે, પરોપદેશ વિના પણ થતો હોય છે.

❧ માત્ર જ્ઞાનજ્યોત પારમાર્થિક ❧

(શુદ્ધ.) પોતાના અંદરમાં સ્પષ્ટપણે પ્રતીયમાન કેવળ શુદ્ધ ચૈતન્યના અખંડ પિંડ સ્વરૂપ પરંજ્યોતિ જ પરમાર્થસત્ સ્વરૂપે લાગે છે. શુદ્ધ જ્ઞાનજ્યોત જ તાત્ત્વિકપણે અનુભવાય છે. તે સિવાયના સંકલ્પ, વિકલ્પ, ચિંતા, આશા, સ્મૃતિ, કલ્પના, આંતરિક બબડાટ વગેરે તેને બ્રાન્ત લાગે છે. ભ્રમવિષય

દૃષ્ટિમ્ અધિકૃત્ય દ્વાત્રિંશિકાપ્રકરણે “તત્ત્વમત્ર પરંજ્યોતિર્ઙ્ગસ્વભાવૈકમૂર્તિકમ્ । વિકલ્પતત્ત્વમારુઢઃ શેષઃ પુનરુપપ્લવાઃ ॥” (દ્વા.૨૪/૪) ઇતિ ।

एवं संवेग-निर्वेदसमनुविद्धाऽन्तःकरणः स मोहानुबन्धान् प्रशिथिलयति, स्नेहनिगडान् त्रोटयति, कुशलानुबन्धिप्रज्ञां दृढतया भावयति, मोहधूलीः प्रक्षालयति, भवविकारान् मध्यस्थतया समालोचयति, मूढतां प्रतिक्षिपतितमाम्, मोहचेष्टितानि हासयति, भोगादिसङ्क्लेशात् स्वयमेव निवर्त्तते, प्रशमभावं प्रतिपद्यते, तत्त्वानि तर्कयति, योगसाधनायां क्लीबताम् उन्मूलयति, मोहारिं प्रति पौरुषं प्रकटयति, कर्ममलम् अपनयति, भवपरम्परां छिनत्ति, कुशलपरिणामं परिवर्धयति, अविद्याविकल्पान् सञ्चूर्णयति, मकरध्वजगोचराम् उपादेयबुद्धिं विपाटयति, उत्कटराग-द्वेषादीन् स्ववीर्येण भिनत्ति, कर्माश्रवान् निजप्रज्ञया विलोकयति, स्वनिरुपाधिकचैतन्यस्वरूपानुसन्धानेन स्वात्मानं सिद्धत्वेन साकं सन्धत्ते सततम् । अत एवाऽस्य कामभोगादिप्रवृत्तिरपि नाऽतिसङ्क्लेशमुख्या किन्तु तथाविधप्रबलभोगकर्मोदय-प्राप्तपरिणाममात्रतः आकारमात्ररूपा रहिता चाऽकुशलाऽनुबन्धेन । एतावान् निर्मलसम्यग्दर्शनानु-
તરીકે જણાય છે. તેથી જ સ્થિરા દૃષ્ટિને આશ્રયીને દ્વાત્રિંશિકા પ્રકરણમાં મહોપાધ્યાયજીએ જણાવેલ છે કે “સ્થિરા દૃષ્ટિમાં માત્ર જ્ઞાનસ્વભાવસ્વરૂપ શ્રેષ્ઠજ્યોતિરૂપ આત્મા જ તત્ત્વરૂપે (= પરમાર્થ સ્વરૂપે) જણાય છે. તે સિવાયનું બધું વિકલ્પશય્યા ઉપર આરુઢ થયેલું ઉપદ્રવસ્વરૂપે, ભ્રાન્તરૂપે જણાય છે.”

❀ સ્થિરાદૃષ્ટિનો પ્રકર્ષ ❀

(एवं.) આ રીતે સાધકનું અંતઃકરણ સંવેગ-નિર્વેદથી વણાયેલું હોય છે. તેથી તે (૧) મોહના અનુબંધોને અત્યંત શિથિલ કરે છે. (૨) પુત્રાદિ પ્રત્યેના સ્નેહના બંધનોને તોડે છે. (૩) કુશલ અનુબંધવાળી પ્રજ્ઞાને દૃઢપણે ભાવિત કરે છે. (૪) મોહની ધૂળને ખંખેરી નાંખે છે. (૫) સંસારની વિકૃતિઓની સમાલોચના મધ્યસ્થભાવે કરે છે. (૬) મૂઢતાને અત્યંત ફેંકી દે છે. (૭) મોહચેષ્ટાને ઘટાડે છે. (૮) ભોગસુખ વગેરેના સંકલેશમાંથી આપમેળે જ પાછો ફરે છે. (૯) પ્રજ્ઞાંત દશાને સ્વીકારે છે. (૧૦) તત્ત્વોને તાર્કિક રીતે વિચારે છે. (૧૧) યોગસાધનામાં નામદર્દનગીને મૂળમાંથી ઉખેડી નાંખે છે. (૧૨) મોહશત્રુ પ્રત્યે પરાક્રમને પ્રગટ કરે છે. (૧૩) કર્મમલને દૂર કરે છે. (૧૪) ભવપરંપરાને છેદે છે. (૧૫) કુશળ પરિજ્ઞામને ચોતરફથી વધારે જ રાખે છે. (૧૬) અવિદ્યાજન્ય વિકલ્પોના સારી રીતે ચૂરેચૂરા કરી નાંખે છે. (૧૭) કામવાસના સંબંધી ઉપાદેયબુદ્ધિને ફાડી નાંખે છે. (૧૮) ઉત્કટ રાગ-દ્વેષ વગેરેને પોતાની તાકાતથી ભેદી નાંખે છે. (૧૯) કર્મને આત્મધરમાં ધૂસવાના દરવાજાઓને પોતાની પ્રજ્ઞાથી વિશેષ રીતે નીરખે છે. (૨૦) પોતાના નિરુપાધિક = સ્વાભાવિક ચૈતન્ય સ્વરૂપનું અનુસંધાન કરીને સતત પોતાની જાતને સિદ્ધસ્વરૂપની સાથે, મોક્ષની સાથે જોડે છે. (૨૧) તેથી જ તેની કામભોગાદિ સંબંધી પ્રવૃત્તિમાં પણ અત્યંત સંકલેશ મુખ્યપણે વણાયેલો નથી હોતો. પરંતુ તથાવિધ ભોગકર્મના ઉદયથી આવી પડેલા પરિણામ માત્રથી જ તેની બાહ્ય આકારમાત્ર સ્વરૂપે - કેવળ દેખાવરૂપે કામભોગાદિની પ્રવૃત્તિ હોય છે. તથા અકુશળ અનુબંધથી તે રહિત હોય છે. મતલબ કે સમકિતીની કર્મોદયપ્રેરિત ભોગપ્રવૃત્તિના ખરાબ અનુબંધ પડતા નથી. નિર્મળ સમ્યગ્દર્શનથી વણાયેલી સ્થિરા દૃષ્ટિનો આ પ્રકર્ષ

વિદ્ધસ્થિરાદૃષ્ટિપ્રકર્ષો बोध्यः। इह समीचीना योगदृष्टिरस्ति, योगदशा तु प्रायः नास्तीति ध्येयम्।

તત્પશ્ચાત્ કાન્તાયામ્ અપ્રશસ્તમનો-વાક્-કાયપ્રવૃત્તિઃ ભારરૂપેણ અનુભૂયતે। સંસારવહનમ્ અસહ્યતામાપદ્યતે। નિજનિર્વિકલ્પચિત્ત્વભાવસારભૂતતાડવગમેન પ્રશસ્તાડપિ ત્રિવિધપ્રવૃત્તિઃ અંશતો ભાર-રૂપેણ પ્રતીયતે। પરમશાન્ત-નિવૃત્તિમયાડડત્મદ્રવ્યપરમાનન્દરસાડડસ્વાદનેન અન્તઃકરણં પ્રવૃત્તિં પ્રતિ-ષેધયતિ। અનાદિકાલીનો બહિર્મુખી ચિત્તવૃત્તિપ્રવાહઃ આત્મજ્ઞાનગર્ભવૈરાગ્યાડસ્ત્રપ્રહારેણ અત્યન્તં જર્જરિતઃ સમ્પદ્યતે। બહિરુત્સુકતા પ્રિયતે। પ્રવૃત્તિરાહિત્યપ્રણિધાનતીવ્રતયા કર્મોદયપ્રેરિતાડનિવાર્યસાંસારિકપ્રવૃત્તૌ નીરસતયા નિર્મલસમ્યગ્દર્શની સમ્બધ્યતે। સ્વાત્મદ્રવ્યાભિમુખચિત્તવૃત્તિપ્રવાહયોજનસાતત્યલક્ષણાત્મરમણતા-નિજચૈતન્યસ્વરૂપસ્થિરતા-કર્માતીતચેતનદ્રવ્યમગ્નતાદિકૃતે અભિલાષ-શ્રદ્ધા-સંવેગ-પ્રયત્નાદિકં પ્રકૃષ્યતે।

इत्थं निजपरमात्मतत्त्वधारणायामन्तःकरणं स्वरसतो व्यापिपत्तिं। अत एव सांसारिकप्रवृत्तिपरिगतत्वेऽपि सांसारिकप्रवृत्तौ अभिलाषादिकं न जायते। निजविशुद्धचैतन्यस्वरूपे चाऽभिलाषादिकं जायते एव। यथोक्तं योगबिन्दौ “न चेह ग्रन्थिभेदेन पश्यतो भावमुत्तमम्! इतरेणाऽऽकुलस्याऽपि तत्र चित्तं न जायते।।”

સમજવો. અહીં સમ્યગ્ યોગદૃષ્ટિ હોય છે પણ યોગદશા પ્રાયઃ નથી હોતી. આ વાત ધ્યાનમાં લેવી.

✽ કાન્તાદૃષ્ટિની કાન્તિને ઓળખીએ ✽

(તત્પ.) ત્યાર બાદ યોગી ‘કાન્તા’ નામની છઠ્ઠી યોગદૃષ્ટિમાં પ્રવેશે છે. ત્યારે અપ્રશસ્ત એવી મન-વચન-કાયાની પ્રવૃત્તિ ભારબોજરૂપે અનુભવાય છે. સંસારને વેઢારવો અસહ્ય બને છે. ‘પોતાનો નિર્વિકલ્પ ચૈતન્યસ્વભાવ જ સારભૂત છે, પરમાર્થ છે’ - આવું અંદરમાં પ્રતીત થાય છે. તેથી મન, વચન, કાયાની પ્રશસ્ત પ્રવૃત્તિ પણ કાંઈક અંશે બોજરૂપ લાગે છે. પરમ શાન્ત નિવૃત્તિમય એવા આત્મદ્રવ્યના પરમાનંદ રસનો આસ્વાદ માણવાથી નિર્મળ સમ્યગ્દૃષ્ટિનું અંતઃકરણ બાહ્ય પ્રવૃત્તિનો ઈન્કાર કરે છે. અનાદિકાલીન બહિર્મુખી ચિત્તવૃત્તિપ્રવાહ ઉપર આત્મજ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્યશસ્ત્રનો પ્રહાર પડે છે. તેથી તે અત્યંત જર્જરિત થાય છે. ચિત્તવૃત્તિની બહારમાં ઉત્સુકતા મરી પરવારે છે. પ્રવૃત્તિરહિત થવાના પ્રણિધાનની તીવ્રતાના લીધે, ન છૂટકે, કર્મોદયના ધક્કાથી પ્રેરાયેલી અનિવાર્ય સાંસારિક પ્રવૃત્તિમાં નીરસપણે નિર્મલસમ્યગ્દર્શની જોડાય છે. પોતાના આત્મદ્રવ્ય તરફ જ ચિત્તવૃત્તિપ્રવાહને સતત વહેવડાવવા સ્વરૂપ આત્મરમણતા માટે નિર્મળ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જંખે છે. પોતાના ચૈતન્યસ્વરૂપમાં ઠરવા માટે તે તડપે છે. કર્માતીત-કલ્પનાતીત-કરણાતીત (= ઈન્દ્રિયાતીત) ચેતનદ્રવ્યમાં લીન થવા માટે તે ઝૂરે છે. પોતાના નિષ્પ્રયંય આત્મસ્વરૂપમાં મગ્ન થવા માટે જ તે મથામણ કરે છે. આવી જંખના, તડપન (= શ્રદ્ધા), ઝૂરણા (= સંવેગ), મથામણ (= પ્રયત્ન) વગેરે વધુ ને વધુ સઘન બનતા જાય છે, પ્રકૃષ્ટ બનતા જાય છે. આ રીતે પોતાના પરમાત્મતત્ત્વની જ ધારણા કરવામાં અંતઃકરણ સ્વરસથી સહજપણે પ્રવર્તે છે. તેથી જ સાંસારિક પ્રવૃત્તિઓથી તે ઘેરાયેલ હોવા છતાં સાંસારિક પ્રવૃત્તિમાં રુચિ-તલપ-અભિલાષા-તન્મયતા વગેરે આવતી નથી, જાગતી નથી. તથા પોતાના વિશુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપમાં અભિલાષા વગેરે જાગે જ છે. આ અંગે યોગબિંદુમાં શ્રીહરિભદ્રસૂરિજી મહારાજે જણાવેલ છે કે ‘ગ્રંથિભેદ કરવાના લીધે ઉત્તમ = શુદ્ધ એવા ભાવને = નિજસ્વભાવને જોતો સાધક સાંસારિક પ્રવૃત્તિ વગેરેથી ઘેરાયેલ હોવા છતાં પણ રાગાદિશૂન્ય નિજસ્વભાવમાં તેનું ચિત્ત ચોંટતું નથી - એવું નથી.’

(યો.બિ.૨૦૫) ઇતિ ।

શક્તિમનિગૂહ્ય નિરર્થકપાપવ્યાપારં પરિત્યજતિ । જીવનનિર્વાહોપયિકપાપવ્યાપારમપિ હાપયતિ । ધર્મશિથિલબહુલોકાઽઽચીર્ણાઽઽચરણાઽઽભિરુચિલક્ષણાં લોકસંજ્ઞાં નવ-નવનાનાજનપરિચય-તન્મનોરઞ્જના-ઽઽસક્તિલક્ષણાઞ્ચ લોકવાસનામ્ અયં સાકલ્યેન મુજ્જતિ । સમીચીના યોગદશા ઇહાઽઽવિર્ભવતિ ।

દેશવિરત્યાદિસ્વરૂપધર્મરત્નસ્ય એકવિંશતિઃ ગુણા ઇહ પ્રાદુર્ભવન્તિ । તદુક્તં ધર્મરત્નપ્રકરણે
 ૧“ધમ્મરયણસ્સ જોગો, અક્કુદ્ધો રૂવવં પયઇસોમો । લોગપ્પિઓ અકૂરો, ભીરુ અસદ્ધો સુદક્ષિન્નો ॥” (ધ.ર. ૫),
 ૨“લજ્જાલુઓ દયાલુ, મઙ્ગલ્યો સોમદિટ્ઠિ ગુણરાગી । સત્તકથ સુપક્કજુત્તો, સુદીહદરિસી વિસેસન્ન ॥”
 (ધ.ર.૬), ૩“વુઢ્ઢાણુગો વિણીઓ, કેયન્નુઓ પરહિયત્થકારી ચ । તહ ચેવ લલ્લલક્કો, ઇગવીસગુણેહિં સંપન્નો ॥” (ધ.ર.૭) ઇતિ । શ્રીનેમિચન્દ્રસૂરિભિઃ પ્રવચનસારોદ્ધારે (૧૩૫૬-૫૭-૫૮), શ્રીરત્નશેખરસૂરિભિઃ સંબોધસપ્તતિકાયાં (૩૧-૩૨-૩૩), શ્રીવર્ધમાનસૂરિભિઃ ચ આચારદિનકરે (ભાગ-૧, પૃ.૪૨-૪૩) શ્રાદ્ધસ્ય ઇમે એવ એકવિંશતિઃ ગુણા દર્શિતાઃ । સમ્યક્ત્વપ્રકરણાઽપરાઽધિધાને દર્શનશુદ્ધિપ્રકરણે (૬૬-૬૭-૬૮)

✽ લોકસંજ્ઞાને - લોકવાસનાને છોડીએ ✽

(શક્તિ.) ભવવિરક્ત સાધક પોતાની શક્તિને છૂપાવ્યા વિના બિનજરૂરી પાપપ્રવૃત્તિને છોડે છે. જીવનનિર્વાહ માટે જરૂરી એવી પણ પાપપ્રવૃત્તિને તે ઘટાડે છે. ધર્મમાં શિથિલ એવા અનેક લોકોએ જે આચરેલું હોય તેને જ આચરવાની અભિરુચિ સ્વરૂપ લોકસંજ્ઞાને તે પૂરેપૂરી છોડે છે. તેમજ નવા નવા અનેક લોકોનો પરિચય કરવાની આસક્તિ અને તેઓના મનને ખુશ કરવાની આસક્તિ સ્વરૂપ લોકવાસનાને પણ તે પૂર્ણતયા છોડે છે. સમ્યગ્ યોગદશા અહીં પ્રગટ થાય છે.

➤ દેશવિરતિધર્મરત્નયોગ્ય એકવીસગુણસંપન્ન ➤

(દેશ.) દેશવિરતિ વગેરે સ્વરૂપ ધર્મરત્નના એકવીસ ગુણો અહીં પ્રગટ થાય છે. શ્રીશાંતિસૂરિજીએ ધર્મરત્ન પ્રકરણમાં જણાવેલ છે કે - “એકવીસ ગુણોથી જે યુક્ત હોય તે વ્યક્તિ દેશવિરતિ વગેરે સ્વરૂપ ધર્મરત્નને યોગ્ય છે. તે ગુણો આ પ્રમાણે છે - (૧) અક્ષુદ્ર, (૨) રૂપવાન, (૩) સૌમ્ય સ્વભાવવાળો, (૪) લોકપ્રિય, (૫) અકૂર, (૬) ભીરુ, (૭) અશઠ, (૮) દાક્ષિણ્યવાળો, (૯) લજ્જાળુ, (૧૦) દયાળુ, (૧૧) મધ્યસ્થ અને સૌમ્યદષ્ટિવાળો, (૧૨) ગુણાનુરાગી, (૧૩) સારી કથા કરવાવાળો, (૧૪) સારા કુળમાં જન્મેલો, (૧૫) સૂક્ષ્મ દીર્ઘદષ્ટિવાળો, (૧૬) વિશેષજ્ઞ, (૧૭) વડીલને અનુસરનાર, (૧૮) વિનયી, (૧૯) કૃતજ્ઞ, (૨૦) પરના હિતને કરનાર તથા (૨૧) લક્ષ્યને પકડનાર (ચકોર).” મહદ્ અંશે આવા ગુણો અહીં પ્રગટેલા હોય છે. શ્રીનેમિચન્દ્રસૂરિજીએ પ્રવચનસારોદ્ધારમાં, શ્રીરત્નશેખરસૂરિજીએ સંબોધસપ્તતીકામાં તથા શ્રીવર્ધમાનસૂરિજીએ આચારદિનકરમાં શ્રાવકના આ જ એકવીસ ગુણો દર્શાવેલા છે. શ્રીચન્દ્રપ્રભસૂરિજીએ રચેલ દર્શનશુદ્ધિ પ્રકરણનું બીજું નામ સમ્યક્ત્વપ્રકરણ છે. તેમાં તથા ઉદયપ્રભસૂરિકૃત

૧. ધર્મરત્નસ્ય યોગ્યઃ અક્ષુદ્રઃ રૂપવાન્ પ્રકૃતિસૌમ્યઃ । લોકપ્રિયઃ અકૂરઃ ભીરુઃ અશઠઃ સુદાક્ષિણ્યઃ ॥

૨. લજ્જાલુઃ દયાલુઃ મધ્યસ્થઃ સૌમ્યદષ્ટિઃ ગુણરાગી । સત્તકથઃ સુપક્કયુક્તઃ સુદીર્ઘદર્શી વિશેષજ્ઞઃ ॥

૩. વૃદ્ધાણુઃ વિનીતઃ કૃતજ્ઞઃ પરહિતાર્થકારી ચ । તથા ચૈવ લલ્લલક્ષ્યઃ એકવિંશતિગુણૈઃ સમ્પન્નઃ ॥

શ્રીચન્દ્રપ્રભસૂરિભિઃ ધર્મવિધિવૃત્તૌ(૩૧) ચ ઉદયપ્રભસૂરિભિઃ અપિ સમ્યક્ત્વાદિધર્મરત્નયોગ્યસ્યેમે એવ એકવિંશતિઃ ગુણાઃ પ્રોક્તાઃ। एवं ^૧“^૨સંવેગભાવિઅમણો, ^૩સમ્મત્તે નિચ્ચલો ^૪થિરપદ્મો। ^૫વિજિહ્વિઓ ^૬અમાઈ, ^૭પંત્રવણિજ્જો ^૮કિવાલુ ય।।” (પુ.મા.૧૨૦), ^૯“જદ્ધમ્મમ્મિ વિ કુસલો, ^{૧૦}ધીમં ^{૧૧}આજારુઈ ^{૧૨}સુસીલો અ। વિજ્ઞાયતસ્સરૂવો અહિગારી દેસવિરઈ।।” (પુ.મા.૧૨૧) इति पुष्पमालायां श्रीहेमचन्द्रसूरिभिः दर्शिता देशविरतिप्रायोग्यगुणा अपि इह प्रादुर्भवन्ति।

इत्थं कान्तायां योगदृष्टौ सद्धर्मसाधना-सद्गुणमहिम्ना भूम्ना पल्योपमपृथक्त्वप्रमाणां मोह-नीयादिकर्मस्थितिं क्षपयित्वा तात्त्विकीं देशविरतिपरिणतिं स आप्नोति। तात्त्विकविरतिपरिणतिप्रभावेण इह गुणा गुणानुबन्धिनो जायन्ते।

ખોડશકસંવાદેન પૂર્વ (૧૬/૫) વ્યાવર્ણિતં વચનાનુષ્ઠાનં તાત્ત્વિકં દેશતઃ અત્ર પ્રારમ્ભ્યતે। ખોડશકોક્તં (૧૦/૧૦) વચનક્ષમાદિકમપિ ઇત એવાડરમ્ભ્યતે અંશતઃ। ખોડશકોક્તે (૩/૭-૮) પ્રણિધાન-પ્રવૃત્તિ કુશલાશયરૂપે અત્ર તાત્ત્વિક્યૌ વિજ્ઞેયે।

बाहुल्येन ^१व्रत-^२शील-^३गुणवत्त्व-^४सरलव्यवहार-^५गुरुशुश्रूषा-^६प्रवचनकौशल्यरूपाणि सप्रभेदानि धर्मविधिवृत्तिमां पञ्च आ ज अेकवीस गुणो सम्यक्त्वादि धर्मरत्नने योग्य ज्वना जज्ञावेલ છે. એ જ રીતે પુષ્પમાલા ગ્રંથમાં શ્રીહેમચંદ્રસૂરિજીએ દર્શાવેલા દેશવિરતિપ્રાયોગ્ય ગુણો પણ અહીં કાંતાદૃષ્ટિમાં પ્રગટ થાય છે. ત્યાં જણાવેલ છે કે ‘(૧) સંવેગથી ભાવિત મનવાળો, (૨) સમ્યગ્દર્શનમાં નિશ્ચલ, (૩) સ્થિરપ્રતિજ્ઞાવાળો, (૪) વિશેષ રીતે જિતેન્દ્રિય, (૫) માયારહિત, (૬) પ્રજ્ઞાપનીય = કદાગ્રહશૂન્ય, (૭) કૃપાળુ, (૮) સાધુધર્મમાં પણ કુશળ, (૯) પ્રાજ્ઞ, (૧૦) જિનાજ્ઞામાં રુચિવાળો, (૧૧) સુશીલ અને (૧૨) દેશવિરતિના સ્વરૂપને વિશેષ પ્રકારે જાણનાર સાધક દેશવિરતિનો અધિકારી છે.’

● તાત્ત્વિક વિરતિપરિણામથી ગુણો ગુણાનુબંધી થાય ●

(इत्थं.) આ રીતે સદ્ધર્મની સાધના અને સદ્ગુણ - આ બન્નેના પ્રભાવથી મોટા ભાગે કાન્તા નામની છઠ્ઠી યોગદૃષ્ટિમાં બે થી નવ પલ્યોપમ જેટલી મોહનીય વગેરે કર્મની સ્થિતિને ખપાવીને સાધક દેશવિરતિની તાત્ત્વિક પરિણતિને મેળવે છે. વિરતિપરિણામના પ્રભાવથી અહીં ગુણો ગુણાનુબંધી બને છે. પ્રગટ થયેલા ગુણો અપ્રગટ અનેક ગુણોને ખેંચી લાવે તેવી આત્મદશા કાંતા દૃષ્ટિમાં વર્તતા ભાવશ્રાવકની હોય છે.

* વચનાનુષ્ઠાન-વચનક્ષમા વગેરેનો પ્રારંભ *

(ખોડ.) ખોડશક પ્રકરણનો સંવાદ દેખાડવા દ્વારા પૂર્વે (૧૬/૫) વર્ણવેલ વચનાનુષ્ઠાનનો તાત્ત્વિકપણે અહીંથી આંશિક પ્રારંભ થાય છે. ખોડશકમાં બતાવેલ વચનક્ષમા વગેરે પણ કાન્તા દૃષ્ટિથી જ અંશતઃ શરૂ થાય છે. ખોડશક ગ્રંથમાં દર્શાવેલ કુશલઆશય સ્વરૂપ પ્રણિધાન અને પ્રવૃત્તિ - બન્નેને અહીં તાત્ત્વિક જાણવા.

❖ ભાવશ્રાવકના ક્રિયાસંબંધી છ લક્ષણ ❖

(बाहु.) ધર્મરત્નપ્રકરણમાં ભાવશ્રાવકના ક્રિયાસંબંધી છ લક્ષણ બતાવેલા છે. (૧) અણુવ્રતાદિને ધારણ કરે, (૨) શીલને પાળે, (૩) સ્વાધ્યાય-વિન્યાદિ ગુણોથી શોભે, (૪) સરળ વ્યવહાર રાખે,

1. સંવેગભાવિતમનાઃ સમ્યક્ત્વે નિશ્ચલઃ સ્થિરપ્રતિજ્ઞઃ। વિજિતેન્દ્રિયઃ અમાયી, પ્રજ્ઞાપનીયઃ કૃપાલુઃ॥

2. યતિધર્મેષ્વિ કુશલઃ, ધીમાન્ આજારુચિઃ સુશીલઃ॥ વિજ્ઞાતતત્ત્વરૂપઃ અધિકારી દેશવિરતેઃ॥

ક્રિયાગતાનિ ભાવશ્રાવકસ્ય ષડ્ લિङ्ગાનિ ધર્મરત્નપ્રકરણદર્શિતાનિ (ગા.૩૩-૫૫) ઇહ પ્રાદુર્ભવન્તિ ।

ભાવશ્રાવકસ્યૈવ ભાવગતાનિ ^૧કલત્રાડવશ-^૨કરણનિગ્રહ-^૩ધનસન્તોષ-^૪સંસારાડરતિ-^૫વિષયાડગૃહ્ણિ-^૬મહારમ્ભત્યાગ-^૭ગૃહપાશકલ્પના-^૮દર્શનસ્થૈર્ય-^૯મેષવૃત્તિત્યાગ-^{૧૦}વિધિપાલનભાવ-^{૧૧}દાનાદિરુચિ-^{૧૨}ધર્મલજ્જાપરિહાર-^{૧૩}પ્રબલરાગાદ્યભાવ-^{૧૪}મધ્યસ્થતા-^{૧૫}સ્વજનાડમમત્વ-^{૧૬}દાક્ષિણ્ય-^{૧૭}નિરાશંસતાદિરુપાણિ સપ્તદશ લિङ્ગાનિ ધર્મરત્નપ્રકરણદર્શિતાનિ (ગા.૫૬-૫૯) ઇહ પ્રકૃષ્યન્તે ।

પ્રાયશઃ સર્વદા ^૧વિત્ત-^૨પાત્ર-^૩દ્રવ્ય-^૪ભૂમિ-^૫દેશ-^૬કાલ-^૭નાડી-^૮શકુનાડડલમ્બન-^૯ક્રિયા-^{૧૦}સત્ત્વ-^{૧૧}સાધન-^{૧૨}સાધ્ય-^{૧૩}હેતુ-^{૧૪}સ્વરૂપાડનુબન્ધૈર્દમ્પર્ય-^{૧૫}ભાવ-^{૧૬}પરિણામોપયોગો ^{૧૭}દેશ્ય-^{૧૮}લેશ્યા-^{૧૯}વ્યવહાર-^{૨૦}ભાષા-^{૨૧}નૈયાદિશુદ્ધિપૂર્વ

(૫) ગુરુની સેવા કરે તથા (૬) સૂત્ર-અર્થ-ઉત્સર્ગ-અપવાદાદિમાં વિચક્ષણતા મેળવવા દ્વારા પ્રવચનકુશળ બને. આ છ લક્ષણના અવાન્તર અનેક ભેદ-પ્રભેદો ધર્મરત્ન પ્રકરણમાં શ્રીશાંતિસૂરિજીએ વર્ણવેલ છે. મોટા ભાગે તે અહીં પ્રગટ થાય છે.

☆ ભાવશ્રાવકના ભાવસંબંધી સત્તર લક્ષણ ☆

(ભાવ.) ધર્મરત્ન પ્રકરણમાં જ ભાવશ્રાવકના ભાવસંબંધી સત્તર લિંગો જણાવેલ છે. તે આ મુજબ સંક્ષેપમાં જણાવા. (૧) પત્નીને વશ ન થવું, (૨) ઈન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવો, (૩) ધનમાં સંતોષ રાખવો, (૪) સંસારમાં રતિ ન કરવી, (૫) વિષયોમાં ગૃહ્ણિ ન કરવી, (૬) મહાઆરંભ-સમારંભ બને ત્યાં સુધી છોડવા, (૭) બંગલાને બંધન માનવું, (૮) સમ્યગ્દર્શનમાં સ્થિર રહેવું, (૯) ઘેટાવૃત્તિને = ગતાનુગતિક વૃત્તિને છોડવી, (૧૦) આગમમાં બતાવેલ વિધિને પાળવાનો ભાવ રાખવો, (૧૧) યથાશક્તિ દાનાદિમાં રુચિ-પ્રવૃત્તિ, (૧૨) ધર્મપ્રવૃત્તિ કરવામાં શરમાવું નહિ. દા.ત. જિનપૂજા માટે ધોતિયું પહેરીને દેરાસર જવામાં લાજ-શરમ ન રાખવી, (૧૩) કોઈ પ્રત્યે તીવ્ર રાગ-દ્વેષ ન કરવા, (૧૪) મધ્યસ્થતા રાખવી, (૧૫) સ્વજનો પ્રત્યે મમતા ન કરવી, (૧૬) દાક્ષિણ્યથી સંસારમાં પ્રવૃત્તિ કરે, (૧૭) નિરાશંસભાવે ગૃહવાસને પાળે. ભાવશ્રાવકના આ સત્તર લિંગો પ્રાયઃ કાંતા દૃષ્ટિમાં પ્રકૃષ્ટ બને છે.

✽ અનુષ્ઠાનમાં ૨૫ શુદ્ધિઓને જાળવીએ ✽

(પ્રાય.) કાંતા દૃષ્ટિમાં વર્તતા મતિમાન શ્રાવક સ્વભૂમિકાને યોગ્ય એવા અનુષ્ઠાનમાં પ્રવર્તતી વખતે પ્રાયઃ કરીને નીચેની શુદ્ધિને જાળવે છે. તે આ રીતે - (૧) ધનશુદ્ધિ, (૨) દાન વખતે પાત્રશુદ્ધિ, (૩) સુપાત્રાદિ દાનમાં આપવા યોગ્ય દ્રવ્યની શુદ્ધિ, (૪) જિનાલયનિર્માણાદિમાં ભૂમિશુદ્ધિ, (૫) કયા દેશમાં કે રાજ્યમાં ધંધો, વસવાટ વગેરે કરવો ? તે અંગે દેશશુદ્ધિ, (૬) કાળશુદ્ધિ, (૭) બહાર નીકળતા નાડી શુદ્ધિ, (૮) ગજરાજદર્શનાદિ શુકનશુદ્ધિ, (૯) જિનાલય-જિનપ્રતિમાદિના માધ્યમે મહાપૂજા-ધ્યાનાદિમાં આલંબનશુદ્ધિ, (૧૦) વિધિ સાચવવા દ્વારા ક્રિયાશુદ્ધિ, (૧૧) ઉત્સાહાદિ દ્વારા સત્ત્વશુદ્ધિ, (૧૨) યોગ્ય વ્યક્તિના માધ્યમથી કાર્ય કરાવવા દ્વારા સાધનશુદ્ધિ, (૧૩) સ્વપ્રયત્નસાધ્ય યતનાદિ જાળવવા દ્વારા સાધ્યશુદ્ધિ, (૧૪) સત્કાર્યસાધક યોગ્ય બાહ્ય સામગ્રીનું સંપાદન કરવા સ્વરૂપ હેતુશુદ્ધિ, (૧૫) ધર્મક્રિયામાં બાહ્ય સ્વરૂપશુદ્ધિ, (૧૬) સત્કાર્ય-સદ્ગુણાદિની પરંપરાની જનક આંતરિક અનુબંધશુદ્ધિ, (૧૭) તર્ક વગેરેથી શાસ્ત્રતાત્પર્યને સ્પષ્ટ કરીને પ્રવૃત્તિ કરવા દ્વારા ઐદંપર્યશુદ્ધિ, (૧૮) ઉત્સર્ગ-અપવાદાદિના સંતુલન દ્વારા ભાવશુદ્ધિ, (૧૯) તીવ્ર રાગ-દ્વેષ વિના પ્રવૃત્તિ કરવા દ્વારા પરિણામવિશુદ્ધિ, (૨૦) કાર્ય કરવાની

સ્વભૂમિકોચિતાનુષ્ઠાનેષુ પ્રવર્તતેऽયં મતિમાન્ । તતઃ આત્મનઃ પુષ્ટિઃ શુદ્ધિશ્ચ ષોડશકોત્તે(૩/૪) પ્રવર્ધતે ।

આહાર-ભય-મૈથુન-પરિગ્રહ-ક્રોધ-માન-માયાવિસંજ્ઞાસામર્થ્યમ્ અત્યન્તં હીયતે । અત એવ યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયે (૩) પ્રદર્શિત ઇચ્છાયોગઃ અત્ર અત્યન્તં શુદ્ધ્યતિ પ્રકૃષ્યતે ચ ।

‘ગેહ-દેહ-વચન-કરુણાઽન્તઃકરુણ-જ્ઞાનાવરણાદિદ્રવ્યકર્મ-રાગાદિભાવકર્મ-વિકલ્પાઽન્તર્જલ્પ-વિચારાદિવિભિન્નઃ કેવલચૈતન્યસ્વરૂપ એક એવાઽહમિ’ત્યાદિસ્વરૂપા તત્ત્વમીમાંસા અસ્યાં પ્રાયઃ સદૈવ પ્રવર્તતે । અત એવાયં ભવોદ્વિગ્નતયા નિત્યં સંસારોદધિં તિતીર્ષતિ । પ્રકૃતે “જ્ઞાની તસ્માદ્ ભવામ્બોધેઃ, નિત્યોદ્વિગ્નોઽતિદારુણાત્ । તસ્ય સન્તરણોપાયં સર્વયત્નેન કાઙ્ક્ષતિ ।” (જ્ઞા.સા.૨૨/૫) ઇતિ જ્ઞાનસારકારિકા સંસ્મર્તવ્યા । અત્ર પ્રવર્ધમાનધર્મશક્ત્યા ભોગશક્તિઃ ક્રમશઃ ક્ષીયતે ।

યોગપૂર્વસેવાયાં યે એકોનવિંશતિઃ સદાચારાઃ યોગબિન્દૌ પ્રોક્તાઃ તેઽપીહ પરાં કાષ્ઠાં પ્રયાન્તિ,

પોતાની શક્તિ-આવડત-ભૂમિકા-પરિસ્થિતિ વગેરે વર્તમાનકાળે છે કે નહિ ? તેનો વિચાર કરીને પ્રવૃત્તિ કરવા દ્વારા ઉપયોગશુદ્ધિ, (૨૧) સારા આશયથી કાર્ય કરવા દ્વારા ઉદ્દેશ્યશુદ્ધિ, (૨૨) શુકલાદિ લેશ્યાશુદ્ધિ, (૨૩) ઔચિત્ય વગેરે જાળવવા દ્વારા વ્યવહારશુદ્ધિ, (૨૪) કઠોર-કડવા-કર્કશ વચનનો ત્યાગ કરવા દ્વારા ભાષાશુદ્ધિ, (૨૫) બીજાની વાતને/વિચારસરણીને સમજવાની/સ્વીકારવાની તૈયારી વગેરે સ્વરૂપે નયશુદ્ધિ. આવી શુદ્ધિઓને આગળ કરીને સર્વદા સર્વત્ર પ્રવૃત્તિ કરવાના લીધે ષોડશકમાં જણાવેલી પોતાના આત્માની પુષ્ટિ = પુણ્યાનુબંધી પુણ્યનો સંચય અને શુદ્ધિ = પાપક્ષયજન્ય આત્મનિર્મળતા પ્રકૃષ્ટપણે વધે છે.

❀ સંજ્ઞાશૈથિલ્યના લીધે ઇચ્છાયોગની વિશુદ્ધિ ❀

(આહા.) આહારસંજ્ઞા, ભયસંજ્ઞા, મૈથુનસંજ્ઞા, પરિગ્રહસંજ્ઞા, ક્રોધસંજ્ઞા, માનસંજ્ઞા, માયાસંજ્ઞા વગેરેનું સામર્થ્ય કાંતા દૃષ્ટિમાં અત્યંત ઘટતું જાય છે. તેથી જ યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચયમાં શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ વર્ણવેલ ઇચ્છાયોગ આ અવસ્થામાં અત્યંત વિશુદ્ધ થતો જાય છે અને બળવાન થતો જાય છે.

❀ કાંતાદૃષ્ટિમાં તત્ત્વમીમાંસાનો ચમકારો ❀

(ગેહ.) યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચય ગ્રંથમાં જણાવ્યા મુજબ કાંતા દૃષ્ટિમાં ‘તત્ત્વમીમાંસા’ નામનો ગુણ પ્રગટે છે. મતલબ કે ત્યારે તે સાધક અંદરમાં સંવેદનશીલ હૃદયથી એવું ઘૂટે છે કે ‘ઘર, શરીર, વાણી, ઈન્દ્રિય, મન, જ્ઞાનાવરણાદિ દ્રવ્યકર્મ, રાગાદિ ભાવકર્મ, મનના સંકલ્પ-વિકલ્પ-અંતર્જલ્પ, વિચાર વગેરેથી હું અત્યંત જુદો છું. આ બધા પરાયા તત્ત્વ છે, નશ્વર છે. તે મારા નથી. હું તો એકલો છું. હું કેવલ ચૈતન્યસ્વરૂપ છું.’ આવી તત્ત્વમીમાંસા છઠ્ઠી કાંતા દૃષ્ટિમાં પ્રાયઃ હંમેશા પ્રવર્તે છે. તેના કારણે જ સંસારથી ઉદ્વિગ્ન બનીને તે સંસારસાગરને તરવાને ઝંખે છે. અહીં જ્ઞાનસારની એક કારિકા યાદ કરવી. ત્યાં જણાવેલ છે કે ‘તેથી અતિભયાનક સંસારસાગરથી જ્ઞાની પુરુષ હંમેશા ઉદ્વિગ્ન હોય છે. સંસારમાં ડૂબ્યા વિના તેને તરવાના ઉપાયને સર્વ પ્રયત્નથી તે ઝંખે છે.’ કાંતા દૃષ્ટિમાં પ્રકૃષ્ટપણે વધતી જતી આત્મધર્મશક્તિના કારણે ભોગશક્તિ ક્રમશઃ ધીમે-ધીમે ક્ષય પામતી જાય છે.

❀ શ્રાવકબ્રુવણમાં પૂર્વસેવાની પરાકાષ્ઠા ❀

(યોગ.) ‘(૧) લોકનિંદાભીરુતા, (૨) દીન-દુઃખીયા લોકોનો સામે ચાલીને ઉદ્ધાર કરવાની રુચિ,

પરિપૂર્ણતયા ચ પરિશુદ્ધા ભવન્તિ । તે સદાચારાસ્તુ યોગબિન્દૌ ઇત્યમુપદર્શિતાઃ - “લોકાપવાદભીરુત્વં દીનાભ્યુદ્ધરણાદરઃ । કૃતજ્ઞતા સુદાક્ષિણ્યં સદાચારઃ પ્રકીર્તિતઃ ॥” (યો.બિ.૧૨૬), “સર્વત્ર નિન્દાસન્ત્યાગઃ, વર્ણવાદશ્ચ સાધુષુ । આપદ્યદૈન્યમત્યન્તં તદ્વત્ સંપદિ નમ્રતા ॥” (યો.બિ.૧૨૭), “પ્રેસ્તાવે મિતભાષિત્વમવિસંવાદનં” તથા । પ્રતિપત્તિક્રિયા ચેતિ, ‘કુલધર્માનુપાલનમ્ ॥’ (યો.બિ.૧૨૮), ‘સદ્વ્યયપરિત્યાગઃ, સ્થાને ચૈતત્ક્રિયા સદા । પ્રધાનકાર્યે નિર્બન્ધઃ, પ્રમાદસ્ય વિવર્જનમ્ ॥’ (યો.બિ.૧૨૯), “લોકાચારાનુવૃત્તિશ્ચ, સર્વત્રૌચિત્યપાલનમ્ । પ્રવૃત્તિર્ગર્હિતે નેતિ, પ્રાણૈઃ કળ્થગતૈરપિ ॥” (યો.બિ.૧૩૦) ઇતિ । સમગ્રા યોગપૂર્વસેવા ઇહ ભાવતઃ પરાં કાષ્ઠામ્ અધિગચ્છતીતિ વ્યક્તં દ્વાત્રિંશિકાપ્રકરણે (૧૮/૩૧) । નિજજિનસ્વરૂપધારણાપ્રકર્ષેણ ષોડશક(૧૪/૯) - યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય(૧૬૨) - દ્વાત્રિંશિકાપ્રકરણ(૧૮/૧૯)દર્શિતઃ અન્યમુદ્દોષઃ વ્યાવર્ત્તે ।

નિજવિશુદ્ધનિર્વિકલ્પાઽસદ્ગસાક્ષિમાત્રધ્રુવચૈતન્યસ્વરૂપલીનતાગોચરદૃઢપક્ષપાતકારિણઃ અપૂર્વા-ઽઽત્મજાગરણરૂપસ્ય યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય-દ્વાત્રિંશિકાધ્યાત્મસારાદિદર્શિતસ્ય (યો.દૃ.સ.૧૬૪ + દ્વા.૨૪/૧૦

(૩) કૃતજ્ઞતા, (૪) ગંભીર-ધીર-ગુણાનુરાગી ચિત્ત હોવાના લીધે દાક્ષિણ્ય, (૫) સર્વત્ર સમ્યક્ પ્રકારે નિંદાત્યાગ, (૬) સદાચારી-સજ્જન-સંત લોકોની પ્રશંસા, (૭) આપત્તિમાં દીનતાનો અત્યંત ત્યાગ, તથા તે જ રીતે (૮) સંપત્તિમાં અત્યન્ત નમ્રતા, (૯) અવસરે પરિમિત-પથ્ય બોલવું, (૧૦) બોલેલું પાળવું, (૧૧) સ્વીકૃતપ્રત-નિયમાદિનું પાલન, (૧૨) ધર્મશાસ્ત્રાદિથી અવિરુદ્ધ એવા પોતાના કુલાચારને પાળવા, (૧૩) ખોટા ખર્ચાનો પૂરેપૂરો ત્યાગ, (૧૪) દેવ-ગુરુ-સાધર્મિકભક્તિ વગેરે યોગ્ય સ્થાનમાં = ક્ષેત્રમાં સદા ધનની વાવણી કરવી, (૧૫) વિશિષ્ટ ફળદાયી કાર્ય કરવાને વિશે પક્કડ-ટેક રાખવી, (૧૬) મધપાનાદિ પ્રમાદનો ત્યાગ કરવો. (૧૭) દેશ-કાળપ્રસિદ્ધ એવા લોકાચારને પાળવા, (૧૮) સર્વત્ર ઔચિત્યનું પાલન કરવું, (૧૯) પ્રાણ ગળામાં આવી જાય, મોત નજર સામે દેખાય તો પણ પોતાના કુળને દૂષણ લાગે તેવા નિંદનીય કાર્યોને ન જ કરવા’ - આ પ્રમાણે શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ યોગબિંદુમાં પૂર્વસેવાઅન્તર્ગત સ્વરૂપે જે ૧૯ સદાચાર બતાવેલા છે, તે અહીં કાંતા દૃષ્ટિમાં રહેલા શ્રાવકના જીવનમાં પરાકાષ્ઠાએ પહોંચેલા હોય છે તથા પરિપૂર્ણપણે પરિશુદ્ધ બનેલા હોય છે. કાંતા દૃષ્ટિમાં રહેલા ભાવશ્રાવકની આ અવસ્થામાં સમગ્ર યોગપૂર્વસેવા ભાવની અપેક્ષાએ, શુદ્ધ પરિણામની અપેક્ષાએ પરાકાષ્ઠાને પામે છે. આ મુજબ દ્વાત્રિંશિકા પ્રકરણમાં મહોપાધ્યાયજીએ જણાવેલ છે. પોતાના નિર્વિકાર જિનસ્વરૂપની ધારણા સ્વરૂપ છઠ્ઠા યોગાંગની અહીં તાત્ત્વિક પ્રાપ્તિ થાય છે. તેના પ્રકર્ષને લીધે પોતાના પરમાત્મસ્વરૂપ સિવાય બીજે ક્યાંય તેને આનંદ આવતો નથી. આથી ષોડશક, યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય, દ્વાત્રિંશિકાપ્રકરણ ગ્રંથમાં જણાવેલ ‘અન્યમુદ્’ નામનો ચિત્તદોષ રવાના થાય છે.

❁ આક્ષેપક જ્ઞાનના પ્રભાવને પિછાણીએ ❁

(નિજ.) યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચય, દ્વાત્રિંશિકા પ્રકરણ, અધ્યાત્મસાર વગેરે ગ્રંથોમાં જે ‘આક્ષેપક જ્ઞાન’નું વર્ણન કરવામાં આવેલ છે, તે અહીં પ્રગટ થાય છે. આક્ષેપક જ્ઞાન એટલે અપૂર્વ આત્મજાગરણ. તેના પ્રભાવે સાધક ભગવાનને પોતાના જ વિશુદ્ધ નિર્વિકલ્પ અસંગ સાક્ષીમાત્ર ધ્રુવ ચૈતન્યસ્વરૂપમાં જ પૂરેપૂરી રીતે ડૂબી જવાનો દૃઢ પક્ષપાત, રસ, રુચિ, ઝંખના રહ્યા કરે છે. તેથી સંસારના ભોગસુખમાં કાયા પ્રવર્તતી હોય ત્યારે પણ તેમના અંતઃકરણને આત્મસ્વરૂપ તરફ ખેંચવાનું કામ ‘આક્ષેપક જ્ઞાન’ કરે છે.

+ અ.સા.૫/૧૫) આક્ષેપકજ્ઞાનસ્ય પ્રભાવાદ્ માયોદકોપમત્વેન અસારતયા ચ ભાસમાનાઃ, કર્મોદયાઽઽક્ષિપ્તાઃ, અસદ્ગુભાવેન ચ ભુજ્યમાનાઃ ભોગા નૈવ ભવધ્રમણહેતુતાં ભજન્તે। અત્ર ¹“પરિણામિયં પમાણં નિચ્છયમવલંબમાણાણં” (ઓ.નિ.૧૦૯૮) इति ओघनिर्युक्तिवचनम्, ²“પરિણામા બંધો” (શ્રા.પ્ર.૨૨૯) इति श्रावकप्रज्ञप्तिवचनम्, ³“અજ્ઞત્યં તુ પમાણં, ન હંદિયત્થા જિણા વૈતિ” (વ્ય.ભા.૨/૫૪) इति व्यवहारभाष्यवचनम्, ⁴“ભાવો તત્થ પમાણં, ન પમાણં કાયવાવારો” (ભા.કુ.૧૮) इति भावकुलकवचनम्, ⁵“સમ્મત્તદંસી ન કરેહ પાવં” (આચા.૧૦/૩/૨) इति आचाराङ्गसूत्रवचनम्, “જ્ઞાનિકૃતકર્મણો બન્ધાઽજનકત્વાદ્” (પ્ર.શ.૨૧ વૃ.) इति प्रतिमाशतकव्याख्यायाम् उद्धृतं हारिभद्रदानाऽष्टकवृत्तिवचनम्, “ભિન્નગ્રન્થેઃ કુટુમ્બાદિવ્યાપારોઽપિ ન બન્ધકૃદ્” (દ્વા.૧૪/૧૭) इति द्वात्रिंशिकावृत्तिवचनञ्च विभावनीयम्।

‘તીવ્રાઽઽસક્તિ-રત્યનુભૂતિમયા ભોગપ્રવૃત્તિઃ હિ (A) મૃગજલન્યાયેન તુચ્છ, (B) શુક્તિ-રજતન્યાયેન

આક્ષેપક જ્ઞાનના પ્રભાવે તેને કામભોગો મૃગજળ જેવા તુચ્છ લાગે છે તથા અસાર લાગે છે. તે કામભોગોની સામે ચાલીને હોંશે-હોંશે ઉદીરણા કરતો નથી. તે અંગેની લાંબી-લાંબી કલ્પનાઓમાં તે અટવાતો નથી. તથા કર્મોદયથી આવી પડેલા ભોગસુખોને અસંગભાવે તે ભોગવે છે. તેથી વિષયભોગો પણ તેમના માટે સંસારમાં પરિભ્રમણનું કારણ બનતા નથી. આ અંગે નિમ્નોક્ત શાસ્ત્રવચનોની વિભાવના કરવી. (૧) ‘નિશ્ચયનું આલંબન લેતા સાધકો માટે અંતરંગ પરિણામ જ પ્રમાણભૂત (=કર્મબંધ-નિર્જરાદિ ફલ પ્રત્યે સ્વતંત્રરૂપે કારણભૂત) છે’ - આ મુજબ ઓઘનિર્યુક્તિમાં જણાવેલ છે. (૨) માત્ર બાહ્ય પ્રવૃત્તિના આધારે કર્મબંધ થતો નથી. પરંતુ ‘પરિણામના આધારે કર્મબંધ થાય છે’ - આ મુજબ શ્રાવકપ્રજ્ઞાપ્તિમાં જણાવેલ છે. (૩) કર્મબંધ-નિર્જરા વગેરે પ્રત્યે ‘અંતરંગ અધ્યવસાય જ પ્રમાણ છે, ઈન્દ્રિયના વિષયો (ઈન્દ્રિયપ્રવૃત્તિ) નહિ’ - આ મુજબ વ્યવહારસૂત્રભાષ્યમાં જણાવેલ છે. (૪) ‘કર્મબંધ-નિર્જરા વગેરે બાબતમાં ભાવ પ્રમાણ છે, કાયપ્રવૃત્તિ પ્રમાણ = નિયામક નથી’ - આવું ભાવકુલકમાં દર્શાવેલ છે. (૫) ‘સમ્યગ્દર્શની પાપ ન બાંધે’ - આ મુજબ આચારાંગસૂત્રમાં જણાવેલ છે. (૬) ‘જ્ઞાનીએ કરેલી પ્રવૃત્તિ કર્મબંધનું કારણ બનતી નથી’ - આવો હારિભદ્રદાનઅષ્ટકવૃત્તિનો પાઠ પ્રતિમાશતકવૃત્તિમાં ઉદ્ધૃત છે. મતલબ કે સમ્યગ્દર્શનજન્ય અંતરંગ વિશુદ્ધિ, આક્ષેપક જ્ઞાન, અનાસક્ત પરિણામ વગેરેના કારણે કાંતા દષ્ટિમાં વર્તતા સાધકને ભોગપ્રવૃત્તિ કર્મબંધકારક બનતી નથી. (૭) દ્વાત્રિંશિકાવૃત્તિમાં જણાવેલ છે કે ‘ઘ્રિભેદ કરનારા સમકિતીને કુટુંબપોષણ વગેરે પ્રવૃત્તિ પણ કર્મબંધકારક નથી.’

❁ સાધક ઈન્દ્રિયોને છેતરે ❁

(‘તીવ્રા’) કાંતા દષ્ટિમાં પ્રવેશેલ ભવભીરુ શ્રાવક ભોગપ્રવૃત્તિ સમયે અંદરમાં તીવ્રપણે સંવેદન કરે છે કે ‘તીવ્ર આસક્તિથી અને રતિની અનુભૂતિથી વણાયેલી એવી આ ભોગપ્રવૃત્તિ એ ખરેખર

(A) ઝાંઝવાના નીરના દષ્ટાંતથી તુચ્છ છે.

(B) છીપમાં ચાંદીનો ભાસ થાય તેમ માત્ર દુઃખમાં સુખનો આભાસ-પ્રતિભાસ થવા સ્વરૂપ છે.

1. પરિણામિકં પ્રમાણં નિશ્ચયમવલંબમાનાનામ્। 2. પરિણામાદ્ બન્ધઃ। 3. ‘અધ્યાત્મં તુ પ્રમાણમ્, ન હિન્દિયાર્થઃ’ - જિના બ્રુવન્તિ। 4. ભાવઃ તત્ર પ્રમાણમ્, ન પ્રમાણં કાયવ્યાપારઃ। 5. સમ્યક્ત્વદર્શી ન કરોતિ પાપમ્।

કેવલં સુખાઽઽભાસાત્મિકા, (C) પરિશટન-ગલન-પતન-પૂરણાદિસ્વભાવમયાઽશુચિપુદ્ગલનૃત્યરૂપા, (D) અસારા, (E) અસાધ્યવ્યાધિમહાભયઙ્કરવેદનારૂપા, (F) આત્મવિડંબનાત્મિકા, (G) કર્મરાજદેયકરરૂપા, (H) ડાકિની-શાકિન્યાદિગ્રહસમાના, (I) નિર્લજ્જતાલક્ષણા, (J) પશુભાવરૂપા, (K) સ્વાચ્છંદ્યાત્મિકા, (L) અભિનવપાપકર્મસંચયાઽઽમન્ત્રણતુલ્યા, (M) રાગ-દ્વેષોપમપૂયક્લિન્નગણ્ડ-સ્ફોટકસ્પર્શરૂપા, (N) વિષમયમોદકાઽઽસ્વાદલક્ષણા, (O) પ્રાણહરોત્કટદુર્ગન્ધઘ્રાણનાત્મિકા, (P) નિજસ્વરૂપદર્શનવિસ્મારકરૂપ-વીક્ષણાત્મિકા, (Q) દૃષ્ટિવિષસર્પદૃષ્ટિપાતસમા, (R) પિશાચ-વેતાલ-ક્રૂરધ્વનિશ્રવણસદૃશી, (S) મહાવિપત્તિરૂપા, (T) આત્મવચ્ચનાત્મિકા, (U) મહામોહકૃતદૃષ્ટિબન્ધરૂપા, (V) મૃગબન્ધકજાલાત્મિકા,

(C) સડન, ગલન, પતન, પૂરણ વગેરે સ્વભાવથી વણાયેલ અશુચિ પુદ્ગલોનો આ નાચ છે.

(D) આ ભોગપ્રવૃત્તિ અસાર છે. તેમાં કંઈ દમ નથી.

(E) એ અસાધ્ય રોગની મહાભયંકર પીડા સ્વરૂપ છે.

(F) એ આત્માની વિડંબના સ્વરૂપ છે.

(G) કર્મરાજને આપવાના કર (Tax) તુલ્ય છે.

(H) ડાકણ અને શાકિની વગેરેના વળગાડ જેવી છે.

(I) આ ભોગપ્રવૃત્તિ નિર્લજ્જતાસ્વરૂપ છે.

(J) ભોગપ્રવૃત્તિ એ ઢોરનો સ્વભાવ છે, ઢોરદશા છે, પશુચેષ્ટા છે,

(K) એ સ્વચ્છંદતા સમાન છે.

(L) નવા-નવા પાપકર્મોને ભોગ કરવાના આમંત્રણ સમાન આ ભોગપ્રવૃત્તિ છે.

(M) રાગ-દ્વેષ જેવા રસી-પરથી ખદબદતા ગૂમડા અને ફોડલાના સ્પર્શ સ્વરૂપ છે. સહેજ અડો કે તરત ફોડલો ફૂટે અને ચારે બાજુ રસી-પર ફેલાઈ જાય તેમ ભોગપ્રવૃત્તિને અલ્પાંશે પણ આત્મા અડકે કે તરત આત્મામાં રાગ-દ્વેષ ચોતરફ વ્યાપ્ત થઈ જાય.

(N) ઝેરી લાડુનો આસ્વાદ કરવા સ્વરૂપ ભોજનાદિ ભોગપ્રવૃત્તિ છે.

(O) પ્રાણ હરી લે તેવી ભયંકર દુર્ગંધને સૂંધવા સ્વરૂપ આ ભોગપ્રવૃત્તિ છે.

(P) પોતાના ચૈતન્યસ્વરૂપનું વિસ્મરણ કરાવે તેવા રૂપને જોવા સમાન આ ભોગપ્રવૃત્તિ છે. સ્ત્રીરૂપદર્શન નિજસ્વરૂપદર્શનને ભૂલાવે છે.

(Q) પ્રાણહર દૃષ્ટિવિષ સર્પની દૃષ્ટિ આપણા ઉપર પડે તેવી ભોગપ્રવૃત્તિ છે.

(R) પિશાચ, વેતાલ વગેરેના ક્રૂર અવાજને સાંભળવા સમાન સંગીત-ગીતશ્રવણાદિ ભોગપ્રવૃત્તિ છે.

(S) આ ભોગવિલાસ મહાવિપત્તિ સ્વરૂપ જ છે.

(T) ખરેખર ભોગપ્રવૃત્તિ એ આત્મવચ્ચના સ્વરૂપ છે.

(U) મહામોહસ્વરૂપ જાદુગરની નજરબંધી જેવી ભોગપ્રવૃત્તિ છે. ઠગારો મહામોહ તેમાં જે સુખરૂપતા-સારભૂતતા વગેરે બ્રાન્ત ગુણધર્મોનું દર્શન કરાવે, તે જ તેમાં જીવને દેખાય છે. ભોગપ્રવૃત્તિની દુઃખરૂપતા-અસારતા વગેરેનું દર્શન મોહજાદુગર થવા દેતો નથી.

(V) ભોગા હરણ જેવા જીવોને બંધનમાં પાડનાર જાળસ્વરૂપ ભોગપ્રવૃત્તિ છે.

(W) નશ્વરા, (X) મહાશિલાભારરૂપા, (Y) કર્મ-કાલ-નિયતિ-સહજમલ-વિક્ષેપાઽઽવરણશક્તિપ્રભૃતિ-સૂત્રસજ્જારકૃતનાટકાત્મિકા, (Z) દુર્ગતિપરમ્પરાજનનસમર્થા ચ । અતો નિર્વિકાર-નિષ્પ્રપંચશુદ્ધચૈતન્ય-સ્વરૂપસ્ય મમ તયા અલમ્ । તત્કર્તૃત્વ-ભોક્તૃત્વ-તન્મયતાદિકં ન અસંઘસાક્ષિણો મમ કાર્યમ્”

ઇત્યાદિવિભાવનયા ભોગપ્રવૃત્તોઽપિ સ ઇન્દ્રિયાણિ વજ્ચયતિ ।

“વજ્ચનં કરણાનાં તદ્વિરક્તઃ કર્તુમર્હતિ । સદ્ભાવવિનિયોગેન સદા-સ્વાન્યવિભાગવિદ્ ॥” (અ.સા.૫/૩૧)

ઇતિ અધ્યાત્મસારકારિકા ઇહૈવ યથાર્થતયા ચરિતાર્થા ભવતિ । ઇત્યમિન્દ્રિયવિષયાસક્તિપરિપાકદ્વારા તદુન્મૂલનમિહ વિજ્ઞેયમ્ । એવમેવ “ન વિદિઃ પ્રતિષેધો વા કુશલસ્ય પ્રવર્તિતુમ્ । તદેવ વૃત્તમાત્મસ્થં કષાયપરિપક્તયે ॥” (સિ.દ્વા.૧૦/૨૦) ઇતિ સિદ્ધસેનીયદ્વાત્રિશિકાકારિકા અપિ ઇહૈવ પરમાર્થતો લઙ્ઘ્યાવસરા

(W) તે ખરેખર નાશવંત જ છે.

(X) ભવસાગરને તરનારા આત્મા માટે ભોગપ્રવૃત્તિ એ ગળે બાંધેલ મોટી શિલા-પથ્થર સમાન ભાર-બોજ સ્વરૂપ છે, ડૂબાડનાર છે.

(Y) કર્મ, કાળ, નિયતિ, સહજમળ, વિક્ષેપશક્તિ અને આવરણશક્તિ વગેરેના દોરી સંચારથી થતા નાટક સ્વરૂપ આ ભોગપ્રવૃત્તિ છે.

(Z) ભોગપ્રવૃત્તિ દુર્ગતિની પરંપરાને ઉત્પન્ન કરવા માટે સમર્થ છે.

જ્યારે હું તો નિર્વિકાર - નિષ્પ્રપંચ શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ છું. તેથી મારે ભોગપ્રવૃત્તિનું કશું કામ નથી. મારે તેનાથી સર્થું. ભોગપ્રવૃત્તિનું કર્તૃત્વ, ભોક્તૃત્વ, તેમાં તન્મયતા-એકાકારતા-એકરૂપતા એ મારું કાર્ય નથી. કારણ કે હું તો અસંગસાક્ષી માત્ર છું. હું તેનો કર્તા-ભોક્તા ક્યાંથી બની શકું ?’ ઈત્યાદિ ભાવનાથી અનિવાર્ય ભોગપ્રવૃત્તિમાં જોડાવા છતાં પણ પંચમગુણસ્થાનકવર્તી શ્રાવક ઈન્દ્રિયોને છેતરે છે.

❖ વિષય-કષાયને પકવીએ ❖

(“વજ્ચ.”) “ખરેખર ‘હું તો ચેતન છું. શબ્દાદિ ઈન્દ્રિયવિષયો જડ છે. જાણવું, જોવું અને મારા શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપમાં લીન થવું એ જ મારું કાર્યક્ષેત્ર છે. વિષયોપાર્જન-ધનોપાર્જન આદિનું કર્તૃત્વ કે બાહ્ય વિષયોનું ભોક્તૃત્વ એ મારું કાર્યક્ષેત્ર નથી, અધિકારક્ષેત્ર નથી. એ ઈન્દ્રિય, મન, કર્મ, કાયા વગેરેનું કાર્યક્ષેત્ર છે’ - આવી સ્વ-પરના વિભાગની જીવંત સમજણ સદા માટે જાગૃત હોવાના લીધે ઈન્દ્રિયવિષયથી વિરક્ત સાધક ભગવાન કાયાથી વિષયભોગમાં પ્રવૃત્તિ કરવા છતાં આક્ષેપકજ્ઞાનના પ્રભાવે સત્માં = પરમાર્થસત્માં = શાશ્વત શુદ્ધ નિજચૈતન્યસ્વરૂપમાં પરમ પ્રીતિથી પોતાની અંતરંગ પરિણતિને લીન (= સત્માં ભાવનો વિનિયોગ = સદ્ભાવવિનિયોગ) કરવા દ્વારા ઈન્દ્રિયોને છેતરવા માટે સમર્થ બને છે” - આ પ્રમાણે અધ્યાત્મસારમાં જણાવેલ બાબત અહીં યથાર્થપણે ચરિતાર્થ થાય છે. આ રીતે ઈન્દ્રિયની વિષયાસક્તિને પકવવા દ્વારા કાંતા દૃષ્ટિમાં રહેલો સાધક ઈન્દ્રિયની વિષયાસક્તિને મૂળમાંથી ઉખેડે છે - તેમ જાણવું. તે જ રીતે સિદ્ધસેનીય દ્વાત્રિશિકાપ્રકરણની એક કારિકાને પણ અહીં કાંતા દૃષ્ટિમાં જ ચરિતાર્થ થવાનો, પગપેસારો કરવાનો પરમાર્થથી અવસર મળે છે. ત્યાં શ્રીસિદ્ધસેનદિવાકરસૂરિજીએ મુક્ત મનથી સ્પષ્ટપણે જણાવેલ છે કે ‘આત્મજ્ઞાની કુશળ પુરુષને ચોક્કસ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરવા માટે કોઈ શાસ્ત્રીય વિધિની કે નિષેધની અપેક્ષા મહદ્ અંશે રહેતી નથી. તેવી મર્યાદા તેમને અત્યંત બાંધી શકતી નથી. કારણ કે અજ્ઞ વ્યક્તિ માટે રાગાદિજનક ગણાતું આચરણ પણ જ્યારે આત્મસ્થ ભાવે

વિજ્ઞેયા । इत्थञ्च करणवञ्चनाऽप्रशस्तकषायादिनिर्जराद्वारा औदासीन्यपरिणतिः अत्राऽऽविर्भवति ।

તદુક્તં સામ્યશતકે વિજયસિંહસૂરિભિઃ “રાગ-દ્વેષપરિત્યાગાદ્ વિષયેષ્વેષુ વર્તનમ્ । ઔદાસીન્યમિતિ પ્રાહુરમૃતાય રસાજ્ઞનમ્ ।” (સા.શ.૧) इति पूर्वोक्तम् (૧૫/૨-૧૦) અત્રાનુસન્ધેયમ્ । કેવલકર્મોદય-પ્રેરિતેન્દ્રિયપ્રવૃત્તિકાલેऽપિ ‘इन्द्रिय-तद्विषयेभ्योऽहमन्य एव । एते न मत्स्वरूपाः । कर्माधीनानि करणानि यत्र तत्र गच्छन्तु । मया तु निजशुद्धचित्स्वरूपे एव स्थातव्यम् । नाहमिन्द्रियविषयाणां कर्ता भोक्ता वा । अहं तु तत्राऽसङ्गसाक्षिमात्र एव । निजशुद्धचैतन्यस्वरूपस्यैव ज्ञाता दृष्टा चाऽहं परमार्थतः । मदीयशुद्धोपयोगधनस्वभावे एव अहं लीनामी’त्यેવં રાગ-દ્વેષપરિત્યાગતઃ इन्द्रियप्रवृत्तिकालेऽपि परमौदासीन्यमेव तात्त्विको मोक्षपुरुषार्थ इत्यत्राऽऽशयः । इत्थमयं कामवासनां जयति ।

न च एवमेकान्तनिश्चयावलम्बने निश्चय-व्यवहारसमन्वयात्मकप्रमाणनिरपेक्षतारूपस्वतन्त्रताऽऽ-
पत्या मिथ्यात्वमापद्येतेति **शङ्कनीयम्**,

अनादिकालाऽभ्यस्तकर्तृत्व-भोक्तृत्वबुद्धि-देहाध्यासेन्द्रियाध्यास-कषायादिमयविभावदशा-सङ्कल्प
કરાય છે, ત્યારે તે જ આચરણ આત્મજ્ઞાની માટે કષાયને પકવવા દ્વારા કષાયને ઉખેડવાનું જ સાધન
બની જાય છે.’ આ રીતે ઈન્દ્રિયોને છેતરવા દ્વારા તથા અપ્રશસ્ત રાગ-દ્વેષ-કષાયને પકવવા-અંખેરવા
દ્વારા તાત્ત્વિક ઔદાસીન્ય પરિણતિ કાંતા દૃષ્ટિમાં પ્રગટ થાય છે.

✽ ઔદાસીન્ય અમૃતરસાંજન ✽

(તદુ.) આ અંગે વિજયસિંહસૂરિજીએ સામ્યશતકમાં જણાવેલ છે કે ‘રાગ-દ્વેષનો પૂરેપૂરો ત્યાગ કરીને
ઈન્દ્રિયવિષયોમાં આત્માર્થી સાધકની પ્રવૃત્તિ થાય એ (પણ) ઔદાસીન્ય છે. અમર થવા માટેનું તે રસાંજન
છે.’ પૂર્વે (૧૫/૨-૧૦) આ સંદર્ભ દર્શાવેલ તેનું અહીં અનુસંધાન કરવું. મતલબ એ છે કે કેવળ કર્મોદયના
ધક્કાથી ઈન્દ્રિયપ્રવૃત્તિ ચાલતી હોય ત્યારે પણ ‘મારે અને પાંચ ઈન્દ્રિયોને કે ઈન્દ્રિયવિષયોને કોઈ સંબંધ
નથી. હું તો તેનાથી તદ્દન જુદો છું, છૂટો છું. ઈન્દ્રિય મારું સ્વરૂપ નથી. કર્માધીન બનેલી ઈન્દ્રિયોને
જ્યાં જવું હોય ત્યાં જાઓ. મારે તો મારા શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપમાં જ ઠરવું છે. હું ઈન્દ્રિયવિષયોનો કર્તા
-ભોક્તા નથી. હું તેનો અસંગ સાક્ષીમાત્ર જ છું. પરમાર્થથી તો હું ફક્ત મારા શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપનો
જ હું જ્ઞાતા-દૃષ્ટા છું. મારા શુદ્ધઉપયોગધન-વિજ્ઞાનધન સ્વભાવમાં જ હું લીન થાઉં છું’ - આ રીતે રાગ
-દ્વેષ વિના થતી ઈન્દ્રિયપ્રવૃત્તિના સમયે પણ તેમાં તદ્દન ઉદાસીનતા ટકી રહેવી એ જ તાત્ત્વિક મોક્ષપુરુષાર્થ
છે. આ રીતે સાધક કામવાસનાને જીતે છે.

જવાબ :- (ન ચ.) આ રીતે એકાન્ત નિશ્ચયનયનું આલંબન લેવા જતાં તો નિશ્ચય-વ્યવહારસમન્વયાત્મક
પ્રમાણથી નિરપેક્ષ થઈ જવાશે. તથા આવી નિરપેક્ષતા સ્વરૂપ સ્વતંત્રતાથી તો મિથ્યાત્વ આવી જાય
ને ! તો પછી આવું નિરૂપણ શાસ્ત્રકારોને કઈ રીતે માન્ય બની શકે ?

✽ નિશ્ચયનયને મુખ્ય કરવાના બે પ્રયોજન ✽

જવાબ :- (અના.) ના, આ નિરૂપણમાં મિથ્યાત્વને કોઈ અવકાશ નથી. એનું કારણ એ છે
કે (A) આ જીવે અનાદિ કાળથી (૧) ‘આ કરું, તે કરું ?’ - આવી કર્તૃત્વબુદ્ધિ, (૨) ‘હું આમ

-વિકલ્પાઽન્તર્જલ્પાઽઽશા-ચિન્તા-સ્મૃતિ-વિચાર-કલ્પનાદિમયવિકલ્પદશા-પર્યાયદૃષ્ટ્યાદિવ્યગ્રતોચ્છેદનાશયેન સાક્ષિભાવોદાસીનભાવાઽસંગદશા-જ્ઞાતૃદૃષ્ટૃભાવ-પરમશાન્તાવસ્થા-વિરક્તપરિણતિ-દ્રવ્યદૃષ્ટ્યાદ્યભ્યાસ-પ્રયોજનેન ચાઽત્ર નિષ્ક્રપાય-નિર્વિકાર-નિષ્પ્રપંચ-શાશ્વતશાન્તસ્વરૂપ-સહજસમાધિમય-પરમાનન્દમય-નિજશુદ્ધચૈતન્યસ્વભાવગ્રાહકનિશ્ચયનયવિષયપ્રાધાન્યસ્વરૂપસ્વતન્ત્રતાયાઃ મિથ્યાત્વાઽનાપાદકત્વેન શાસ્ત્રકૃતામ્ અપિ ઇષ્ટત્વાત્ ।

इदमेवाभिप्रेत्योक्तम् आवश्यकनिर्युक्तौ ¹“आसज्ज उ सोयारं, नए नयविसारओ बूया” (आ.नि.७६१) इति । यथोक्तम् उपदेशरहस्यवृत्तौ अपि “सर्वनयात्मके भगवत्प्रवचने यथोपयोगम् अधिकृतनयाऽवलम्बनस्य भोगवीश. आ रीते तेनो उपयोग करीश’ - આવી ભોક્તૃત્વબુદ્ધિ, (૩) દેહાધ્યાસ, (૪) ઈન્દ્રિયાધ્યાસ, (૫) કષાયાદિમય વિભાવદશા, (૬) સંકલ્પ-વિકલ્પ-અંતર્જલ્પ-આશા-ચિન્તા-સ્મૃતિ-વિચાર-કલ્પના વગેરેથી વજાયેલી વિકલ્પદશા, (૭) પર્યાયદૃષ્ટિ વગેરેનો જ અત્યંત પ્રબળ અભ્યાસ કરેલ છે. તેથી તેમાં જ આ જીવ સતત વ્યગ્ર છે. તથા (B) બીજી બાજુ (૧) સાક્ષીભાવ, (૨) ઉદાસીનભાવ, (૩) અસંગદશા, (૪) જ્ઞાતા-દૃષ્ટાભાવ, (૫) પરમશાંત અવસ્થા, (૬) વિરક્તપરિણતિ, (૭) દ્રવ્યદૃષ્ટિ વગેરેનો તો આ જીવે બિલકુલ અભ્યાસ જ નથી કર્યો. તેથી આ જીવની (A) કર્તૃત્વબુદ્ધિ વગેરે સાત મહિન તત્ત્વોની વ્યગ્રતાનો ઉચ્છેદ કરવાના આશયથી તથા (B) સાક્ષીભાવ વગેરે સાત પવિત્ર તત્ત્વોનો અભ્યાસ આ જીવ કરે તેવા પ્રયોજનથી અહીં નિશ્ચયનયના વિષયને મુખ્ય કરવામાં આવેલ છે. વ્યવહારનય આરોપબહુલ, ઉપચારપ્રધાન, કર્તૃત્વભાવાદિપ્રેરક હોવાથી વ્યવહારનયને મુખ્ય બનાવવાથી ઉપરોક્ત બન્ને પ્રયોજન ઝડપથી સિદ્ધ થવા અતિ-અતિ મુશ્કેલ છે. માટે અહીં નિશ્ચયનયને મુખ્ય કરેલ છે.

❖ ‘કરું-કરું’ છોડીને ‘ઠરું-ઠરું’ માં આવીએ ❖

પ્રસ્તુત નિશ્ચયનય જીવને પોતાના (૧) નિષ્ક્રપાય, (૨) નિર્વિકાર, (૩) નિષ્પ્રપંચ, (૪) શાશ્વત શાંતસ્વરૂપ, (૫) સહજ સમાધિમય, (૬) પરમાનન્દમય તથા (૭) શુદ્ધ એવા ચૈતન્યસ્વભાવને સ્પષ્ટપણે પકડાવે છે. આવું સામર્થ્ય નિશ્ચયનયમાં છે, વ્યવહારનયમાં નહિ. ‘આ કરું, તે કરું’ એમ ‘કરું-કરું’ની ભૂતાવળમાં તો અનંત કાળ વહી ગયો. છતાં કશું નક્કર તત્ત્વ હાથમાં ન આવ્યું. નિશ્ચયદૃષ્ટિ, દ્રવ્યદૃષ્ટિ, આત્મસમજણ વગર કેવળ બાહ્ય ક્રિયા દ્વારા નિજસ્વભાવ પકડાય તેમ નથી. ‘કરું-કરું’ ની ઘેલછા છોડીને નિજ નિષ્ક્રપાય નિર્વિકાર ચૈતન્ય સ્વભાવમાં ‘ઠરું-ઠરું’ ની લાગણી પ્રગટાવવાની છે. ‘આ કર, તે કર’ - આ વાત વ્યવહાર કરે છે. ‘બધું બહારનું છોડીને તું તારામાં ઠર, તારામાં ઠર’ - આ વાત નિશ્ચયનય કરે છે. તેથી અહીં નિશ્ચયનયના વિષયની મુખ્યતા રાખવામાં આવેલી છે. તેથી પ્રમાણનિરપેક્ષતારૂપ સ્વતંત્રતા અહીં અભિપ્રેત નથી. પરંતુ ઉપરોક્ત બન્ને પ્રયોજનથી પ્રસ્તુત નિશ્ચયનયના વિષયની મુખ્યતા સ્વરૂપ સ્વતન્ત્રતા અભિપ્રેત છે. તથા આવી સ્વતંત્રતા તો મિથ્યાત્વને લાવતી ન હોવાથી શાસ્ત્રકારોને પણ માન્ય જ છે.

✧ પ્રયોજન મુજબ, એક નયની મુખ્યતા પણ માન્ય ✧

(इदमे.) આ જ અભિપ્રાયથી આવશ્યકનિર્યુક્તિમાં શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીજીએ જણાવેલ છે કે ‘વિશેષ પ્રકારના શ્રોતાને આશ્રયીને નયવિશારદ તે-તે નયોને જણાવે.’ ઉપદેશરહસ્ય વૃત્તિમાં મહોપાધ્યાયજીએ

અદુષ્ટત્વાદ્” (ઉપ.રહ.૪૨ વૃ.) इति। “स्वविषयप्राधान्यरूपस्वतन्त्रतायाश्च मिथ्यात्वाऽप्रयोजकत्वाद्” (न.र. पृ.१२) इति नयरहस्योक्तिः अप्यत्रानुसन्धेया। “अनेकनयमये स्वतन्त्रे यथाप्रयोजनम् एकनयप्राधान्या-ऽऽदरस्य अपि अदुष्टत्वाद्” (शा.वा.स.९/२७ वृ.भाग-७/वृ.१३०) इति स्याद्वादकल्पलतोक्तिः अपि नाऽत्र विस्मर्तव्या। एवमेवाऽग्रेऽपि पूर्वज्वाऽपि सर्वत्रेदमनुसन्धेयम्।

भवविरક્તત્વાદિતોऽस्यां दशायां प्रव्रज्याधिकारित्वं बोध्यम्। धर्मबिन्दौ श्रीहरिभद्रसूरिभिः “अथ प्रव्रज्यार्हः। (१) आर्यदेशोत्पन्नः, (२) विशिष्टजाति-कुलान्वितः, (३) क्षीणप्रायकर्ममलः, (४) तत एव विमलबुद्धिः, (५) ‘^Aदुर्लभं मानुष्यम्, ^Bजन्म मरणनिमित्तम्, ^Cसम्पदश्चलाः, ^Dविषया दुःखहेतवः, ^Eसंयोगो वियोगान्तः, ^Fप्रतिक्षणं मरणम्, ^Gदारुणो विपाक’ इत्यवगतसंसारनैर्गुण्यः, (६) तत एव तद्विरक्तः, (७) प्रतनुकषायः, (८) अल्पहास्यादिः, (९) कृतज्ञो, (१०) विनीतः, (११) प्रागपि राजाऽमात्य-पौरजनबहुमतः,

પણ જણાવેલ છે કે ‘જિનેશ્વર ભગવંતનું શાસન સર્વનયાત્મક છે. તો પણ તેમાં જેવા પ્રકારની આવશ્યકતા હોય તે મુજબ અમુક ચોક્કસ નયનું અવલંબન લેવામાં કોઈ દોષ નથી.’ મતલબ કે વર્તમાનમાં પોતાની ભૂમિકાને ઝડપથી ઊંચકવાના આધ્યાત્મિક પ્રયોજનને લક્ષમાં રાખીને, ઉચિત રીતે નિશ્ચયનયને મુખ્ય બનાવવાની વાત સર્વનયમય જિનાગમમાં માન્ય જ છે. નયરહસ્યમાં પણ મહોપાધ્યાયજીએ જણાવેલ છે કે ‘પોતાના વિષયની મુખ્યતા સ્વરૂપ સ્વતંત્રતા નયને મિથ્યા બનાવવામાં પ્રયોજક નથી.’ મતલબ કે પારમાર્થિક પ્રયોજનને લક્ષમાં રાખીને દરેક સુનયને પોતાના વિષયની મુખ્યતા બનાવવાની-બતાવવાની સ્વતંત્રતા છે, છૂટ છે. આ વાત સર્વજ્ઞમાન્ય છે. ટૂંકમાં અહીં નિશ્ચયનયની જે વાત કરેલ છે, તે જીવને ઉચ્છૃંખલ બનાવવા માટે નહિ પણ શાંત-વિરક્ત-ઉદાસીન-અસંગ બનાવીને સ્વસ્થ-આત્મસ્વભાવસ્થ કરવા માટે જ છે. ‘જૈનદર્શન અનેકનયમય છે. તેથી તેમાં પ્રયોજન અનુસાર કોઈ એક નયની મુખ્યતાને આદરવામાં પણ કોઈ દોષ રહેલો નથી’ - આ મુજબ સ્યાદ્વાદકલ્પલતામાં જણાવેલ છે, તે વાતને પણ અહીં ભૂલવી નહિ. આ બાબતને આગળ પણ અને પૂર્વે પણ આ જ રીતે લક્ષમાં રાખવી.

❀ પ્રવ્રજ્યાયોગ્ય સાધકનો ગુણપૈભવ નિહાળીએ ❀

(ભવ.) કાંતા દૃષ્ટિમાં રહેલ સાધકમાં સંસારથી વિરક્તતા વગેરે હોવાના લીધે તે સાચા અર્થમાં પ્રવ્રજ્યાનો = દીક્ષાનો અધિકારી બને છે - તેમ જાણવું. ધર્મબિંદુ ગ્રંથમાં શ્રીહરિભદ્રસૂરિજી મહારાજે જણાવેલ છે કે - “હવે પ્રવ્રજ્યાને યોગ્ય સાધક બતાવવામાં આવે છે. (૧) આર્ય દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલ હોય. (૨) વિશિષ્ટ જાતિ અને કુળથી યુક્ત હોય. (૩) ક્ષીણપ્રાયઃ કર્મમળવાળો હોય. (૪) તેથી જ જે નિર્મળ બુદ્ધિવાળો હોય. તથા (૫) ‘(A) મનુષ્યભવ દુર્લભ છે. (B) જન્મ એ મરણનું કારણ છે. (C) સંપત્તિ ચંચળ છે. (D) પાંચ ઈન્દ્રિયના વિષયો દુઃખનું કારણ છે. (E) જેનો સંયોગ થાય છે, તેનો અંતે વિયોગ નિશ્ચિત છે. (F) આયુષ્યનો ક્ષય થઈ રહ્યો હોવાથી પ્રતિક્ષણ ‘આવીચિમરણ’ છે. (G) ભોગસુખનો વિપાક = પરિણામ ખરેખર દારુણ = ભયાનક છે’ - આ પ્રમાણે સંસારની નિર્ગુણતાને જેણે જાણી લીધી હોય. (૬) તેથી જ જે સંસારથી વિરક્ત હોય. (૭) અતિ અલ્પ કષાયવાળો હોય. (૮) જેના હાસ્ય-નિદ્રા-ભ્રાષણ-ભોજન-મળ-મૂત્ર વગેરે અલ્પ હોય. (૯) જે કૃતજ્ઞ હોય. (૧૦) વિનીત હોય. (૧૧) પ્રવ્રજ્યા પૂર્વે પણ રાજા, મંત્રી, નગરલોક વગેરેને અત્યંત માન્ય હોય. (૧૨)

(૧૨) અબ્રોહકારી, (૧૩) કલ્યાણાઙ્ગઃ, (૧૪) શ્રાદ્ધઃ, (૧૫) સ્થિરઃ, (૧૬) સમુપસમ્પન્નશ્ચેતિ” (ધ.વિ. ૪/૩) इत्येवं ये प्रव्रज्यार्हगुणा दर्शिताः, ते इह बाहुल्येन प्रादुर्भवन्ति। न हि अनीदृशो ज्ञानयोगप्रति-
पत्तिरूपां प्रव्रज्याम् आराधयति। न चेदृशो नाऽऽराधयतीति व्यक्तं योगदृष्टिसमुच्चयवृत्ति (१०)
- द्वात्रिंशिकावृत्ति(११/१२)प्रभृतौ।

તત્પશ્ચાત્ પ્રભાયાં પ્રવિષ્ટસ્તુ સ ભેદવિજ્ઞાનાઽસઙ્ગસાક્ષિભાવ-ધ્યાનાઽધ્યાસબલેન શરીર-કરણા-
ઽન્તઃકરણ-વચન-કર્મ-પુદ્ગલાદૌ અહન્ત્વ-મમત્વબુદ્ધિવિલયાત્ જ્ઞાનાવરણાદિદ્રવ્યકર્મ-રાગાદિભાવકર્મ
-દેહાદિનોકર્મવિપ્રમુક્તં નિજાત્મદ્રવ્યં પૂર્ણતયા પ્રકટયિતુમ્ અભિલષતિતરામ્। અત એવ તદન્યકાર્યરુચિઃ
અત્યન્તં નિવર્તતે। તદન્યસકલવસ્તુમાહાત્મ્યમ્ અન્તઃકરણાદ્ નિઃસૃતં ભવતિ। અત એવ આપતિત-
શુભાશુભનિમિત્તબલેનોત્કટરાગ-દ્વેષૌ નોપજાયેતે। અતઃ તસ્ય આત્મસ્વરૂપગ્રહણપ્રવણા પ્રજ્ઞા પ્રતિષ્ઠતે।
તદુક્તમ્ અધ્યાત્મસારે “યઃ સર્વત્રાઽનભિસ્નેહઃ, તત્ તત્ પ્રાપ્ય શુભાઽશુભમ્। નાઽભિનન્દતિ ન દ્વેષ્ટિ, તસ્ય
પ્રજ્ઞા પ્રતિષ્ઠિતા।।” (અ.સા.૧૬/૬૬) इति।

જે દ્રોહકારી ન હોય. (૧૩) કલ્યાણકારી અંગોપાંગવાળો હોય. (૧૪) શ્રદ્ધાસંપન્ન હોય. (૧૫) સ્થિર
હોય તથા (૧૬) દીક્ષા લેવા માટે સામે ચાલીને, સમર્પિત થઈને જે હાજર થયેલ હોય.”

ચંદ્રની સોળ કળા જેવા સોળ ગુણો દ્વારા પ્રવ્રજ્યાયોગ્ય સાધક પૂરેપૂરો ખીલી ઉઠે છે. આ સોળ
ગુણો મોટા ભાગે કાંતા દૃષ્ટિમાં પ્રગટ થાય છે. પ્રવ્રજ્યા એ જ્ઞાનયોગનો સ્વીકાર કરવા સ્વરૂપ છે.
ખરેખર, ઉપરોક્ત ગુણોથી જે યુક્ત ન હોય, તે જ્ઞાનયોગને - પ્રવ્રજ્યાને આરાધી શકતો નથી. તથા
ઉપરોક્ત સોળ ગુણોથી જે પરિપૂર્ણ હોય, તે સાધક જ્ઞાનયોગને - પ્રવ્રજ્યાને આરાધ્યા વિના રહેતો
નથી. આ વાત યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચયવૃત્તિ, દ્વાત્રિંશિકાવૃત્તિ વગેરે ગ્રંથોમાં સ્પષ્ટપણે જણાવેલ છે.

❀ પ્રભાદૃષ્ટિમાં પ્રવેશ ❀

(તત્પ.) ભાવપ્રવ્રજ્યા માટે જરૂરી ઉપરોક્ત ગુણવૈભવને મેળવીને ‘પ્રભા’ નામની સાતમી યોગદૃષ્ટિમાં
પ્રવેશેલા યોગીને ભેદવિજ્ઞાનના અભ્યાસના પ્રભાવથી, અસંગ સાક્ષીભાવની સાધનાના બળથી તથા
ધ્યાનસાધનાના સામર્થ્યથી શરીર, ઈન્દ્રિય, મન, વચન, કર્મ, પુદ્ગલ વગેરેમાં અહંભાવ, મમત્વબુદ્ધિ
છૂટે છે. તેથી કર્મમુક્ત આત્મદ્રવ્યને પૂર્ણતયા પ્રગટાવવાની પ્રબળ ધ્યાસ તેના અંતરમાં પ્રગટે છે. જ્ઞાનાવરણ
વગેરે દ્રવ્યકર્મથી, રાગ-દ્વેષાદિ ભાવકર્મથી અને શરીર-ઈન્દ્રિયાદિ નોકર્મથી પોતાના આત્મદ્રવ્યને સદા
માટે મુક્ત બનાવવાની, પૂર્ણપણે પ્રગટ કરવાની અભિલાષા તીવ્ર બને છે. તેથી જ તે સિવાયના અન્ય
કાર્યોમાં તેને બિલકુલ રસ રહેતો નથી. બીજી તમામ ચીજનું મહત્ત્વ તેના અંતરમાંથી ખરી પડેલું હોય
છે. તે જ કારણે સામે ચાલીને આવી પડેલા સારા-નરસા નિમિત્તોના બળથી ઉત્કટ રાગ-દ્વેષ તેને ઉત્પન્ન
થતા નથી. તેથી જ આત્મસ્વરૂપને ગ્રહણ કરવામાં તત્પર એવી તેની પ્રજ્ઞા પ્રતિષ્ઠિત થાય છે, સ્થિર
થાય છે. આ અંગે અધ્યાત્મસારમાં જણાવેલ છે કે ‘જેને સર્વત્ર (= ક્યાંય પણ) સ્નેહ ઉછળતો નથી,
તે-તે શુભવસ્તુ પામીને જે ખુશ થતા નથી અને તે-તે અશુભ વસ્તુને પામીને જે નારાજ થતા નથી,
તે જ સાધકની પ્રજ્ઞા પ્રતિષ્ઠિત = સ્થિર થયેલી છે.’

તાદૃશપ્રજ્ઞાબલેન '(૧) મયા ઉપયોગપરિણતેઃ કાત્સ્ન્યેન રાગાદયો દ્રુતં પૃથક્ કાર્યાઃ। (૨) નૈવ તે મત્સ્વરૂપાઃ। (૩) ચૈતન્યસ્વભાવોપદ્રવકારિભિઃ તૈઃ મમ અલમ્' इति संवेग-श्रद्धा-निर्वेदपूर्वं निजोपयोगपरिणतેઃ सकाशात् प्रशस्ताऽप्रशस्तरागादिभावानां पृथक्करणाय निरन्तरम् अन्तरङ्गोद्यम-प्रवर्तनतઃ तस्य शुद्धोपयोगपरिणतिः प्रादुर्भवति प्रबलीभवति च। ¹"सद्धा खमं णे विणइत्तु रागं" (उत्त. ૧૪/૨૮) इति उत्तराध्ययनसूत्रोक्तिः प्रकृतेऽनुसन्धेया। 'रागादयः नैव ¹मत्स्वरूपाः, न ²मत्स्वभावाः, नैव मम ³गुणाः, न मे ⁴कार्यभूताः, न मे ⁵भोग्याः, नैव ⁶विश्वसनीयाः, न वा ⁷सुखहेतवः' इति श्रद्धादाढ्ये उपयोगात् ते पलायन्ते एवेति भावः।

इह च योगी (१) आशुप्रज्ञः, (२) तीव्रप्रज्ञः, (३) तीक्ष्णप्रज्ञः, (४) महाप्रज्ञः, (५) नैषेधिकप्रज्ञश्च सज्जायते।

❀ આપણા ઉપયોગમાંથી રાગાદિને છૂટા પાડીએ ❀

(તાદૃ.) આત્મસ્વરૂપગ્રાહક સ્થિર પ્રજ્ઞાના બળ દ્વારા, (૧) 'મારી ઉપયોગપરિણતિમાંથી મારે અત્યંત ઝડપથી રાગાદિ ભાવોને પૂરેપૂરા જુદા પાડી દેવા છે. વિભાવ પરિણામોના બંધનમાંથી મારા ઉપયોગને સંપૂર્ણપણે મુક્ત કરવો છે' - આવા સંવેગપૂર્વક તથા (૨) 'રાગાદિ પરિણામો મારું સ્વરૂપ નથી જ' - આવી શ્રદ્ધાપૂર્વક તથા (૩) 'મારે રાગાદિનું કાંઈ જ કામ નથી. મારા ચૈતન્યસ્વભાવમાં એ માત્ર ઉપદ્રવને કરનારા છે. રાગાદિથી હું તો ત્રાસી ગયો છું' - આવા નિર્વેદપૂર્વક તમામ શુભાશુભ રાગાદિ ભાવોને પોતાની ઉપયોગપરિણતિમાંથી જુદા પાડવાનો અંતરંગ ઉદ્યમ નિરંતર પ્રવર્તવાથી શુદ્ધ ઉપયોગ પરિણતિ પ્રગટે છે તથા પ્રબળ બને છે. પરિણતિમાંથી 'અમારા રાગને દૂર કરવા શ્રદ્ધા સમર્થ છે' - આવી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રની વાતનું અહીં અનુસંધાન કરવું. 'રાગાદિ (૧) મારું સ્વરૂપ નથી, (૨) મારો સ્વભાવ નથી, (૩) મારો ગુણધર્મ નથી, (૪) મારું કાર્ય પણ નથી, (૫) મારે ભોગવવા યોગ્ય પણ નથી, (૬) વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય નથી કે (૭) મારા સુખનું કારણ પણ નથી જ' - આવી દૃઢ શ્રદ્ધા આવે તો ઉપયોગમાં રાગ કેમ ભળી શકે ? તેને ઉપયોગમાંથી નીકળે જ છૂટકો. એવો આશય છે.

❀ પાંચ પ્રકારની પ્રજ્ઞાને પ્રગટાવીએ ❀

(इह.) આ અવસ્થામાં યોગી (૧) આશુપ્રજ્ઞ = સર્વત્ર તાત્કાલિક આત્મગ્રાહી બોધ પ્રગટે તેવી ક્ષમતાવાળા બને છે. (૨) તીવ્રપ્રજ્ઞ = તીવ્રતાથી, તન્મયતાથી, એકાકારતાથી આત્મતત્ત્વને કેન્દ્રમાં રાખી શાસ્ત્રને ગ્રહણ કરનારી પ્રજ્ઞાવાળા બને છે. (૩) તીક્ષ્ણપ્રજ્ઞ = શાસ્ત્રવચનના અને ગુરુવચનના ગૂઢ મર્મને-રહસ્યને-તાત્પર્યને પકડનારી દૃષ્ટિવાળા-પ્રજ્ઞાવાળા બને છે. (૪) મહાપ્રજ્ઞ = શુદ્ધતા-તુચ્છતા-સંભ્રમ-કુતૂહલ-ઉત્સુકતાદિથી રહિત, ગંભીર, શાંત અને ઉદાત્ત એવી પ્રજ્ઞાવાળા થાય છે. તથા (૫) નૈષેધિકપ્રજ્ઞ = નૈષેધિકીપ્રજ્ઞાવાળા = 'દેહ-ઇન્દ્રિય-મન-વિભાવ-વાણી-વિકલ્પ-વિચાર-કર્મ વગેરે મારું સ્વરૂપ નથી. અશુદ્ધ ગુણો, અશુદ્ધ પર્યાયો પણ મારું સ્વરૂપ નથી, પરપરિણામોનું કર્તૃત્વ, ભોક્તૃત્વ, જ્ઞાતૃત્વ કે દૃષ્ટૃત્વ (જુઓ-૧૨/૧૦) પણ પરમાર્થથી મારામાં નથી' - આવી સર્વકાલીન સાર્વત્રિક જીવંત ભેદવિજ્ઞાનની

તદનુ યોગદોષ-કેષોપોત્થાન-શ્રાન્ત્યન્યમુદાદિદોષોચ્છેદસહકારેણ નિજાત્મતત્ત્વગોચરતાત્ત્વિકપક્ષપાત-પ્રણિધાનાદિબલેન ચ દેહેન્દ્રિય-વચન-મનઃ-કર્મ-કષાય-વિકાર-વિભાવ-વિકલ્પ-વિચારાદ્યતીતનિજપરમાત્મ-તત્ત્વધ્યાનં સ્થેમાનમ્ આભજતિ । દીર્ઘકાલં યાવત્ તાદૃશાત્મદશાસ્થિરીકરણેન સદ્ગુણ્યાતસાગરોપમપ્રમિતાં મોહનીયાદિકર્મસ્થિતિં સમૂલમુત્થનતિ । તતશ્ચ તાત્ત્વિકીં સર્વવિરતિપરિણતિં સોઽવાપ્નોતિ અચિરેણ ।

ઇત્થં પ્રભાયોગદૃષ્ટૌ સ્થિતો યોગી બાહ્યાઽધ્યન્તરાઽપવર્ગમાર્ગે દ્રુતં સમુત્સર્પતિ નિજસ્વભાવબલેન ।
વિશેષાવશ્યકભાષ્યે, બૃહત્કલ્પભાષ્યે, પ્રવચનસારોદ્ધારે, શ્રાવકપ્રજ્ઞાનૌ, પંચવસ્તુકે ચ ^૧“સમ્મત્તમ્મિ ઉલ્લે પલિઅપુહુત્તેણ સાવઓ હોજ્જા । ચરણોવસમ-ખયાણં સાગર સંઘંતરા હોત્તિ ।” (વિ.આ.ખા.૧૨૨૨ પરિણતિવાળા હોય છે. આ છે પ્રભા દૃષ્ટિમાં પ્રવિષ્ટ પરમયોગીની પાંચ પ્રકારની પ્રજ્ઞાનો પાવન પરિચય.

✧ પ્રભાદૃષ્ટિમાં આત્મધ્યાન સ્થિર બને ✧

(તદનુ.) આ રીતે પાંચ પ્રકારની પવિત્ર પ્રજ્ઞાને મેળવ્યા બાદ, આત્મસાત્ કર્યા પછી આત્મધ્યાન સ્થિર થાય છે. કારણ કે ષોડશક તથા યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચય ગ્રંથમાં બતાવેલ (૧) ખેદ, (૨) ઉદ્વેગ, (૩) ક્ષેપ (= વિક્ષેપ), (૪) ઉત્થાન, (૫) ભ્રાન્તિ, (૬) અન્યમુદ્ અને (૭) રોગ - આ સાત દોષોનો પ્રભાદૃષ્ટિવાળા યોગીમાંથી ઉચ્છેદ થયેલ છે. તેમજ પોતાના આત્મતત્ત્વનો જ તાત્ત્વિક પક્ષપાત, આત્મતત્ત્વને જ પ્રગટ કરવાનું પ્રબળ પ્રણિધાન વગેરે આત્મામાં છવાયેલ હોય છે. આથી તેનું પણ બળ પ્રાપ્ત થવાથી અહીં આત્મતત્ત્વનું ધ્યાન સ્થિરતાને ભજે છે, ધારણ કરે છે. ‘મારું આત્મતત્ત્વ તો (૧) દેહાતીત (= દેહભિન્ન), (૨) ઈન્દ્રિયાતીત (= ઈન્દ્રિયશૂન્ય), (૩) વચનાતીત (= શબ્દઅગોચર), (૪) મનાતીત (= મનથી અગ્રાહ્ય), (૫) કર્માતીત (= કર્મપ્રકૃતિના અધિકારથી રહિત), (૬) કષાયાતીત (= કષાયના પગપેસારા વગરનું), (૭) વિકારાતીત (= વિકારોથી ન સ્પર્શાયેલું), (૮) વિભાવાતીત (= રાગાદિ વિભાવના સંપર્ક વિનાનું), (૯) વિકલ્પાતીત (= વિકલ્પોને ઓળંગી ગયેલ), (૧૦) વિચારાતીત (= વિચારને પેલે પાર રહેલ) વગેરે સ્વરૂપ છે. જેવું પરમાત્માનું સ્વરૂપ છે, તેવું જ મારું સ્વરૂપ છે. હું શક્તિથી = લબ્ધિથી = સત્તાથી પરમાત્મસ્વરૂપ જ છું. શુદ્ધ દ્રવ્યદૃષ્ટિએ હું પરમાત્મતત્ત્વ જ છું’ - આ પ્રમાણે પોતાના જ પરમાત્મ-તત્ત્વનું ધ્યાન પ્રભાદૃષ્ટિમાં સ્થિર-શુદ્ધ-પ્રકૃષ્ટ થતું જાય છે. દીર્ઘ કાળ સુધી તેવી આત્મદશાને ટકાવવાથી સંખ્યાતા સાગરોપમ જેટલી મોહનીયાદિ કર્મની સ્થિતિ મૂળમાંથી ખતમ થાય છે, ખલાસ થાય છે. તેથી સાધક ભગવાન સર્વવિરતિની પરિણતિને ઝડપથી સંપ્રાપ્ત કરે છે. આ રીતે ‘પ્રભા’ નામની સાતમી યોગદૃષ્ટિમાં રહેલા યોગી પોતાના સ્વભાવના બળથી સમ્યક્ પ્રકારે બાહ્ય-આંતર મોક્ષમાર્ગે ઝડપથી આગળ વધે છે.

✧ કર્મનાશ પ્રયત્નસાધ્ય છે ✧

(વિશે.) વિશેષાવશ્યકભાષ્ય, બૃહત્કલ્પભાષ્ય, પ્રવચનસારોદ્ધાર, શ્રાવકપ્રજ્ઞામિ તથા પંચવસ્તુક ગ્રંથની ગાથાનું અહીં અનુસંધાન કરવું. ત્યાં જણાવેલ છે કે ‘સમ્યક્ત્વ મળે ત્યાર પછી (૧) પલ્પોપમ પૃથક્ત્વપ્રમાણ (પૃથક્ત્વ = ૨ થી ૯) કર્મસ્થિતિ રવાના થવાથી શ્રાવક થવાય. (૨) ત્યાર બાદ સંખ્યાતા (= હજારો, લાખો, કરોડો કે અબજો) સાગરોપમ જેટલી કર્મસ્થિતિ ઘટવાથી ચારિત્ર મળે છે. (૩)

૧. સમ્યક્ત્વે તુ લલ્પે પલ્પપૃથક્ત્વેન શ્રાવકો ભવેત્ । ચરણોપશમ-ક્ષયાણાં સાગરાઃ સદ્ગુણ્યા અન્તરં ભવન્તિ ॥

+ બૃ.ક.ભા.૧૦૬ + પ્ર.સારો.૧૩૮૪ + શ્રા.પ્ર.૩૯૦ + પ.વ.૯૧૯) इति यदुक्तं तदत्रानुसन्धेयम्।

સામ્પ્રતમ્ અપ્રશસ્તનિમિત્તજાતવિપ્રમુક્તઃ સન્ દેશવિરતૌ ઇવ સર્વવિરતૌ અપિ નિજશુદ્ધાત્મસ્વરૂપ-
ભાવનામાર્ગાઽભ્યાસપ્રસૂતસ્વાનુભવસમ્પન્નમહાગીતાર્થસદ્ગુરુનિશ્રાયાં વિધિના સ્વભૂમિકોચિતભાવનાશ્રુતસૂત્રાર્થ-
-તદુભયાભ્યાસદ્વારા રાગ-દ્વેષાદિપ્રતિપક્ષભાવનાતઃ સ્વાધ્યાયલીનઃ સ મોહોચ્છેદકૃતે બદ્ધકક્ષઃ ભવતિ।

¹“ભાવનાસુયપાદો તિત્થસવળ” (યો.શ.૫૨) इति योगशतकोक्तिः, ²“તિત્થે સુત્તત્થાણં ગહણં વિહિણા”
(ઉપ.પ.૮૫૧) इति उपदेशपदोक्तिः, ³“ઉચિયમહિજ્જઇ સુતં, સુણઇ તયત્થં તહા સુતિત્થમ્મિ” (ધ.ર.૫૩) इति
च धर्मरत्नप्रकरणगाथा स्मर्तव्या अत्र।

ત્યાર પછી અન્ય સંખ્યાતા સાગરોપમ જેટલી કર્મસ્થિતિ ખલાસ થવાથી ઉપશમશ્રેણિ પ્રાપ્ત થાય. (૪)
તથા ત્યાર બાદ બીજા સંખ્યાતા (= ઢગલાબંધ) સાગરોપમ જેટલી કર્મસ્થિતિનો ઉચ્છેદ થાય તો ક્ષપકશ્રેણિ
સંપ્રાપ્ત થાય. અહીં આશય એ છે કે ૭૦ કોડાકોડી સાગરોપમ જેટલી કર્મસ્થિતિમાંથી અંતઃકોડાકોડી (૧
લાખ અબજ સાગરોપમમાં કંઈક ન્યૂન) સાગરોપમ જેટલી કર્મસ્થિતિ થાય ત્યારે જીવ સમકિત મેળવે.
ત્યાર બાદ તે સ્થિતિમાંથી ૨ થી ૮ પલ્લોપમ જેટલી કર્મસ્થિતિને જીવ ખપાવે ત્યારે પાંચમું દેશવિરતિ
ગુણસ્થાનક જીવને મળે. દેશવિરતિ પ્રાપ્તિ સમયે જેટલી કર્મસ્થિતિ હોય, તેમાંથી સંખ્યાતા સાગરોપમ
જેટલી મોહનીયાદિ કર્મની સ્થિતિને સાધક ભગવાન ખતમ કરે ત્યારે તેને છઠ્ઠું કે સાતમું સર્વવિરતિ
ગુણસ્થાનક મળે છે. આ રીતે આગળ સમજવું. અહીં જે જંગી કાળની કર્મસ્થિતિના નાશથી ઉપલા ગુણ-
સ્થાનક ઉપર આડઢ થવાની વાત કરી છે, તે કર્મસ્થિતિનાશ ઉપર જણાવ્યા મુજબની નિર્મળ આત્મદશાનું
નિર્માણ કરવાથી થાય છે. એમ ને એમ આપમેળે ઉપરના ગુણઠાણા ઉપર જીવ ચઢી જતો નથી.

❁ નિર્ગ્ન્ય દશાને નિહાળીએ ❁

(સામ્પ્ર.) હવે સાધુજીવનમાં સાધક અપ્રશસ્ત નિમિત્તોના ઢગલામાંથી વિધિવત્ અત્યંત છૂટી જાય છે.
સદ્ગુરુની નિશ્રા તેને મળે છે. પોતાના શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપની ભાવનાના માર્ગનો અભ્યાસ કરવા દ્વારા પ્રગટેલી
સ્વાનુભૂતિથી શોભતા એવા મહાગીતાર્થ સદ્ગુરુદેવની પાવન નિશ્રામાં પોતાની વર્તમાન ભૂમિકાને યોગ્ય
એવા ભાવનાશ્રુતસંબંધી સૂત્ર-અર્થ-તદુભયનો વિધિપૂર્વક અભ્યાસ કરવા દ્વારા રાગ-દ્વેષાદિથી વિરુદ્ધ એવા
વીતરાગ-શાંતસ્વરૂપની ભાવનાનું આલંબન લઈને, તે દેશવિરતિની જેમ સર્વવિરતિની અવસ્થામાં પણ
સ્વાધ્યાયમાં લીન બને છે. પોતાનું આધ્યાત્મિક પ્રયોજન જેનાથી સરે, ઝડપથી સધાય તેવા શાસ્ત્રીય પદાર્થ-
પરમાર્થ-ગૂઢાર્થ-ઐદમ્પર્યાર્થને સારી રીતે મેળવીને, તીવ્ર ઉત્સાહથી અને ઉછળતા ઉમંગથી મોહનો ઉચ્છેદ
કરવા માટે સાધુ ભગવંત કટિબદ્ધ બને છે. ‘સાધક ભાવનાશ્રુતનું વિધિપૂર્વક અધ્યયન કરે તથા ભાવનામાર્ગને
આત્મસાત્ કરનારા ગીતાર્થસ્વરૂપ તીર્થ પાસે ભાવનાશ્રુતના પદાર્થ-પરમાર્થનું શ્રવણ કરે’ - આ મુજબ
યોગશતકવચનને અહીં યાદ કરવું. ઉપદેશપદમાં શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ સાધુને ઉદ્દેશીને જણાવેલ છે કે
‘વિધિપૂર્વક સાધુ સૂત્ર-અર્થનું ગ્રહણ તીર્થમાં = ગીતાર્થનિશ્રામાં કરે.’ તથા ધર્મરત્ન પ્રકરણમાં શ્રીશાંતિસૂરિજીએ
શ્રાવકજીવનઅધિકારમાં જે જણાવેલ છે કે ‘ઉચિત સૂત્રને તે ભણે છે તથા સુતીર્થમાં = ગીતાર્થનિશ્રામાં તેના

મોક્ષમાર્ગાનુસારિતા-પ્રવરશ્રદ્ધા-પ્રજ્ઞાપનીયતા-સ્વોચિતાનુષ્ઠાનાઽપ્રમાદ-શક્યાનુષ્ઠાનાઽઽરમ્ભ-ગુણાનુરાગ-ગુર્વાજ્ઞાઽઽરાધનરૂપાણિ સપ્ત નિર્ગ્ન્યલક્ષણાણિ ધર્મરત્નપ્રકરણોક્તાણિ (ગા.૭૮/૭૯) અત્ર આવિર્ભવન્તિ।

યા ચ ષોડશકે “ગુરુવિનયઃ સ્વાધ્યાયો યોગાભ્યાસઃ પરાધર્મકરણઞ્ચ। ઇતિકર્તવ્યતયા સહ વિજ્ઞેયા સાધુસચ્ચેષ્ટા।” (ષો.૧૩/૧) ઇત્યેવં સાધુસચ્ચેષ્ટા દર્શિતા સાઽપીહ લઙ્ઘ્યાવસરા।

આવશ્યકસૂત્રપ્રતિક્રમણાઽધ્યયનસંગ્રહણિગાથાયાં ¹“વચઃકર્મિદિધાણં ચ નિગ્ગહો ભાવ-કરણસચ્ચં ચ। હ્રમયા વિરાગયા વિય મળમાર્ણં નિરોહો ય।। કાયાણ છક્ક જોગાણ જુત્તયા વેયણાઽહિયાસણયા। તહ અર્થને સાંભળે છે’ - તે બાબતને અહીં યાદ કરવી તથા યોગ્ય રીતે તેને અહીં પણ જોડવી.

❀ ભાવસાધુના સાત લિંગને અપનાવીએ ❀

(મોક્ષ.) ધર્મરત્ન પ્રકરણમાં શ્રીશાંતિસૂરિજીએ ભાવ સાધુના ૭ લિંગ જણાવેલા છે. તે પણ અહીં સાતમી પ્રભા દૃષ્ટિમાં પ્રગટ થાય છે. તે લિંગો આ મુજબ જાણવા.

- (૧) તમામ ક્રિયા મોક્ષમાર્ગને અનુસરનારી હોય.
- (૨) ધર્મમાં ઝળહળતી શ્રેષ્ઠ શ્રદ્ધા અંદરમાં છવાયેલી હોય.
- (૩) સરળતાના લીધે બીજા દ્વારા સમજાવી શકાય તેવા = પ્રજ્ઞાપનીય હોય.
- (૪) સાધુજીવનને યોગ્ય પાવન ક્રિયાઓમાં નિરંતર અપ્રમત્તતા હોય.
- (૫) શક્ય અનુષ્ઠાનનો તરત જ ઉલ્લાસથી આરંભ કરે.
- (૬) જવલંત ગુણાનુરાગને સહજતઃ અપનાવે.
- (૭) ગુર્વાજ્ઞાનું શ્રેષ્ઠ પારતન્ત્ર્ય સ્વીકારે.

પ્રભા દૃષ્ટિમાં સર્વવિરતિના પરિણામની સ્પર્શના સાથે આ લક્ષણો પ્રગટ થાય છે.

❀ સાધુની પાંચ સુંદર ચેષ્ટાને સ્વીકારીએ ❀

(ગા.) ષોડશકમાં શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ સાધુની સુંદર ચેષ્ટાનું વર્ણન આ પ્રમાણે કરેલ છે કે ‘(૧) ગુરુવિનય, (૨) સ્વાધ્યાય, (૩) યોગાભ્યાસ, (૪) પરોપકારકરણ, (૫) આકુળતારહિત સમતાગર્ભિત યતિભાવને અખંડ રાખવામાં ઉદ્યત એવી પ્રવૃત્તિ સ્વરૂપ ઇતિકર્તવ્યતા સહિત સાધુની સુંદર ક્રિયા જાણવી.’ પ્રભા દૃષ્ટિમાં વર્તતા મહાયોગીને સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત થતાં સાધુની આ ચેષ્ટાઓ તેમનામાં પ્રગટે છે.

❀ સાધુના સત્તાવીસ ગુણોને આદરીએ ❀

(આવ.) તે જ રીતે સાધુ ભગવંતના સત્તાવીસ ગુણો પણ પ્રભા દૃષ્ટિમાં પ્રગટે છે. આવશ્યકનિર્યુક્તિસંગ્રહણિ ગાથામાં તેનો નિર્દેશ આ મુજબ છે. “(૧-૬) સર્વથા પ્રાજ્ઞાતિપાત વિરમણ આદિ છ વ્રત, (૭-૧૧) પાંચ ઈન્દ્રિયનો નિગ્રહ, (૧૨) ભાવસત્ય = અંતઃકરણશુદ્ધિ, (૧૩) કરણસત્ય = બાહ્યક્રિયાશુદ્ધિ, (૧૪) ક્ષમા, (૧૫) વૈરાગ્ય, (૧૬-૧૮) અશુભ મન-વચન-કાયાનું નિયંત્રણ, (૧૯-૨૪) પૃથ્વી આદિ ષડ્જીવનિકાયની સંભાળ, (૨૫) સંયમયોગયુક્તતા, (૨૬) ઠંડી વગેરે વેદનાની

1. વ્રતષટ્કમ્ ઇન્દ્રિયાણાં ચ નિગ્રહઃ ભાવ-કરણસત્યં ચ। ક્ષમતા વિરાગતાઽપિ ચ મનઆદીનાં નિરોધઞ્ચ।। કાયાનાં ષટ્કં યોગનાં યુક્તા વેદનાઽભિસહનતા। તથા મારણાન્નિકાઽભિસહનતા ચ એતેઽનગારગુણાઃ।।

મારણંતિયઽહિયાસણા ય એઽણગારગુણા ॥” (આ.સૂ.પ્રતિ.અધ્યયન સ.ગા.૧/૨ - પૃ.૬૬૦) इत्येवं दर्शिताः सप्तविंशतिः साधुगुणा इह प्रादुर्भवन्ति ।

અત એવ સ હિંસાદીનિ રત્નત્રયબાધકાનિ અસદાયતનાનિ પરિહરતિ (પઞ્ચકલ્પભાષ્ય-૧૦૨૧) । પરિશુદ્ધબાહ્યયતના-શુદ્ધપરિણામલક્ષણે સદાયતને સેવતે (દ્વાત્રિંશિકા-૭/૩૧) । અતઃ નવ-નવપઞ્ચેન્દ્રિય-વિષયાઽભિરુચિયોગ્યતાલક્ષણઃ કામાશ્રવ ઉચ્છિદ્યતે । અતો બહિઃ વિજાતીયાદિગોચરમ્ આકર્ષણમ્ અન્તશ્ચ લબ્ધિ-સિદ્ધિ-ચમત્કારશક્ત્યાદિગોચરમ્ ઔત્સુક્યં વિનિવર્તતે । પરમમ્ ઔદાસીન્યં સમ્પ્રવર્તતે । તતશ્ચ પુષ્કલકર્મનિર્જરા સમ્પદ્યતે । તદુક્તં શ્રીવિજયસિંહસૂરિભિઃ સામ્યશતકે “ઔદાસીન્યોલ્લસન્મૈત્રી-પવિત્રં વીતસમ્પ્રમમ્ । કોપાદિવ વિમુજ્ચન્તિ સ્વયં કર્માણિ પુરુષમ્ ॥” (સા.શ.૯૯) इति । તતશ્ચ બાહ્યાભ્યન્તરારાધનાવિઘ્નાનિ વ્યાવર્તન્તે, સદનુષ્ઠાનં નિરતિચારં સમ્પદ્યતે । સદનુષ્ઠાનસામાન્યોચ્છેદકો રોગદોષઃ ષોડશક(૧૪/૧૦)-યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય(૧૭૦)-દ્વાત્રિંશિકાપ્રકરણોક્તઃ (૧૮/૨૦) કાતસ્ત્યેન ઇતો વ્યાવર્તતે । इत्थञ्च नैश्चयिकविघ्नजय-सिद्धि-विनियोगप्रकर्षोऽत्र सम्भवति ।

^૧જન્મબીજદાહ-^૨તીક્ષ્ણમન્મથશસ્ત્રકુળ્ઠન-^૩ચિત્તસંશુદ્ધિ-^૪શુક્લસ્વપ્નદર્શન-^૫પ્રતિપન્નિર્વાહણસ્થૈર્ય તિતિક્ષા (સહિષ્ણુતા), (૨૭) મરણાન્ત ઉપસર્ગોને મિત્રબુદ્ધિથી સહન કરવા.”

➤ કામાશ્રવનો ઉચ્છેદ ➤

(અત.) પ્રસ્તુત ૨૭ ગુણો પ્રગટ થવાથી તે સાધુજીવનમાં રત્નત્રયબાધક હિંસા વગેરે અસદ્આયતનોને (= પાપસ્થાનોને) છોડે છે. તથા સદાચાર = પરિશુદ્ધ બાહ્ય યતના અને શુદ્ધ પરિણામ સ્વરૂપ સદાયતનને (= ધર્મસ્થાનને) સેવે છે. તેથી પાંચેય ઈન્દ્રિયોના નવા-નવા વિષયોમાં અભિરુચિની યોગ્યતા = પાત્રતા સ્વરૂપ કામાશ્રવનો અત્યંત ઉચ્છેદ થાય છે. તેથી બહારમાં વિજાતીય વગેરે પ્રત્યેનું આકર્ષણ તથા અંદરમાં પ્રગટતી લબ્ધિ-સિદ્ધિ-ચમત્કારશક્તિ વગેરે પ્રત્યેનું ઔત્સુક્ય મૂળમાંથી જ રવાના થાય છે. તથા પરમ ઔદાસીન્ય પરિણતિ સમ્યક્ પ્રકારે પ્રવર્તે છે. તેનાથી પુષ્કળ કર્મનિર્જરા થાય છે. આ અંગે સામ્યશતકમાં શ્રીવિજયસિંહસૂરિજીએ જણાવેલ છે કે ‘જે સાધકમાં (૧) ઔદાસીન્ય પરિણતિ ઉછળતી હોય, (૨) મૈત્રીથી જે પવિત્ર થયેલ હોય, (૩) સંભ્રમ-ઔત્સુક્ય જેમાંથી નીકળી ચૂકેલ હોય તેવા સાધકને કર્મો પોતાની જાતે જ, જાણે કે કોપાયમાન થયા ન હોય તેમ, છોડી દે છે.’ રીસે ભરાયેલી, કોપાયમાન થયેલી રાણી જેમ રાજા પાસેથી રવાના થઈ જાય તેમ કોપાયમાન થયેલા કર્મો તેવા સાધક પાસેથી રવાના થાય છે. તેથી તેના સાધનામાર્ગમાં બાહ્ય-અત્યંતર વિઘ્નો રવાના થાય છે. તેમની સાધના નિરતિચાર બનતી જાય છે. રોગ નામનો ચિત્તદોષ અહીંથી સંપૂર્ણપણે રવાના થાય છે. તે દોષ સદનુષ્ઠાનની જાતિનો જ ઉચ્છેદ કરે છે - આવું ષોડશક, યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય, દ્વાત્રિંશિકાપ્રકરણ ગ્રંથમાં દર્શાવેલ છે. આ રીતે નૈશ્વયિક વિઘ્નજય, સિદ્ધિ અને વિનિયોગ - આ ત્રણેયનો પ્રકર્ષ અહીં સંભવે છે.

● પ્રભાદૃષ્ટિમાં વિશિષ્ટ ૫૬ યોગફળની ઉપલબ્ધિ ●

(જન્મ.) પાંચમા ગુણસ્થાનક સુધી યોગપૂર્વસેવા હોય છે તથા છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકથી મુખ્ય-તાત્વિક યોગ શરૂ થાય છે. પ્રભા દૃષ્ટિમાં રહેલા ભાવનિર્ગ્રન્થને યોગના ફળ તરીકે નીચેની વસ્તુઓ યથાવસરે સંપ્રાપ્ત થાય છે. (૧) પુનર્જન્મપરંપરાજનક કર્મશક્તિ બળી જાય. (૨) કામદેવના ધારદાર શસ્ત્રો

-^૬વ્યસનોપનિપાતધૈર્ય-^૭તત્ત્વમાર્ગાનુગદ્ધસુશ્રદ્ધા-^૮મૈત્રી-^૯શિષ્ટલોકવાલ્લભ્ય-^{૧૦}નિજાત્માદિતત્ત્વગોચરપ્રાતિભ-
 -^{૧૧}ભાસન-^{૧૨}મુક્તકદાપ્રહત્ય-^{૧૩}દ્વન્દ્વસહિષ્ણુતા-^{૧૪}દ્વન્દ્વવિનાશ-^{૧૫}સમાધિજનકવાદ્યસાધનલાભ-^{૧૬}ધૃતિ-^{૧૭}ક્ષમા
 -^{૧૮}સદાચાર-^{૧૯}રત્નત્રયપ્રવૃદ્ધિ-^{૨૦}ગૌરવલાભા ડડ ડેયતા ડડ નુત્તરપ્રશમસૌખ્ય-^{૨૧}સાર્વદિકા ડમૂઢતા
 -^{૨૨}પુરાતનપાપપ્રક્ષય-^{૨૩}જિતેન્દ્રિયતા-^{૨૪}ગ્રામકણ્ઠકસહિષ્ણુતા-^{૨૫}નિર્ભયતા-^{૨૬}નિર્મદતા-^{૨૭}નિર્નિદાનતા
 -^{૨૮}દેહાધ્યાસવિપ્રમુક્તતા-^{૨૯}કુતૂહલાદિશૂન્યતા-^{૩૦}પરિષ્હોપસર્ગવિજયો ડધ્યાત્મરક્તતા-^{૩૧}સર્વસદ્ગશૂન્યતા
 -^{૩૨}સ્વોત્કર્ષત્યાગ-^{૩૩}ધર્મધ્યાનમગ્નતા-^{૩૪}નિત્યહિતસ્થિતા ડડત્મતા-^{૩૫}લૌલ્યત્યાગ-^{૩૬}સ્વાસ્થ્યો ડનિષ્ઠુરત્વ

નિષ્ફળ જાય. (૩) અવિદ્યાથી મલિન થયેલ ચિત્તની શુદ્ધિ થાય. (૪) દેવ-ગુરુ-યોગીનો પ્રસાદ અને પ્રેરણા મળે તેવા શુકલ સ્વપ્રોનું દર્શન થાય. (૫) પ્રતિજ્ઞા કરેલ વિષયનો નિર્વાહ (પાલન) કરવા માટે જરૂરી મન-વચન-કાયાની સ્થિરતા મળે. (૬) સેંકડો વિપત્તિના વાદળો ઘેરી વળે તેવા સંયોગમાં પણ ધીરજ ટકી રહે, મન ચલાયમાન ન થાય. (૭) તત્ત્વ માર્ગને અનુસરનારી સાથી અને દંદ એવી આંતરિક શ્રદ્ધા-રુચિ પ્રગટ થાય. (૮) સર્વ જીવો પ્રત્યે મજબૂત મૈત્રી જાગે-જામે. (૯) શિષ્ટ પુરુષોમાં પ્રિય બને. (૧૦) પોતાના આત્મા વગેરે તત્ત્વનું સહજ પ્રતિભાજન્ય = પ્રાતિભ એવું ભાસન થાય, ભાવભાસન થાય, તત્ત્વાવલોકન થાય. (૧૧) ખોટો આગ્રહ છૂટી જાય. (૧૨) ઈષ્ટવિયોગ-અનિષ્ટસંયોગ વગેરે દ્વન્દ્વોને સારી રીતે સહન કરે. (૧૩) તેવા દ્વન્દ્વોને લાવનારા કર્મોની શક્તિને પરિશુદ્ધ યોગસાધના દ્વારા હણવાથી પ્રાયઃ તેવા દ્વન્દ્વોનો પણ વિનાશ થાય. (૧૪) સમાધિજનક અને સંયમસાધક એવા ગોચરી-પાણી-વસ્ત્ર-પાત્ર વગેરે જરૂરી સાધનોની પ્રાપ્તિ સરળતાથી સહજપણે થાય. (૧૫) જીવનનિર્વાહ-નિમિત્તભૂત ગમે તેવા સાદા ભોજન-વસ્ત્રાદિથી પણ સાધક સદા સંતુષ્ટ રહે. (૧૬) સાચા-ખોટા દોષને સાંભળીને, પરિણામનો વિચાર કર્યા વિના, અંદરમાં અને બહારમાં કોપના ઉદયથી આવતી વિકૃતિને સહજતાથી અટકાવવા સ્વરૂપ ક્ષમા પ્રગટે. (૧૭) સર્વ જીવો ઉપર ઉપકાર કરવો, પ્રિય વાણી બોલવી, અકૃત્રિમ ઉચિત લાગણી દેખાડવી વગેરે સદાચાર જીવનમાં વણાઈ જાય. (૧૮) મોક્ષભીજભૂત સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનો ઉત્કર્ષ-પ્રકર્ષ થાય. (૧૯) સર્વત્ર ગૌરવ-સત્કારાદિનો લાભ થાય. (૨૦) પોતાના વચનનો અને વ્યવહારનો લોકો આદર કરે. (૨૧) વિષયભોગવટાથી ચઢિયાતું એવું આંતરિક પ્રશમ સુખ મળે. આ પ્રમાણે યોગબિંદુમાં જણાવેલ યોગફળો અહીં પ્રાપ્ત થાય છે.

તે જ રીતે દશવૈકલિકસૂત્રમાં દશમા અધ્યયનમાં જણાવ્યા મુજબ, (૨૨) સાધુ સર્વદા મૂઢતાનો ત્યાગ કરે છે. (૨૩) જૂના ચીકણા પાપને ખપાવે છે. (૨૪) ઈન્દ્રિયોને જીતે છે. (૨૫) ઈન્દ્રિયદુઃખદાયી કટુશબ્દ વગેરે સ્વરૂપ કાંટાઓને પ્રસન્નતાથી સહન કરે છે. (૨૬) સ્મશાન વગેરેમાં કાઉસગ્ગ કરતી વખતે ભયાનક નિમિત્તો જોઈને પણ ભય ન પામે. (૨૭) જાતિમદ, કુળમદ, રૂપમદ, બળમદ, શ્રુતમદ, તપમદ, લાભમદ અને ઐશ્વર્યમદ - આ આઠેય મદને છોડે. (૨૮) અપ્સરા વગેરેને જોવા છતાં તેને ભોગવવા વિશે પરલોકસંબંધી નિયાણું કે ઈચ્છા લેશ પણ કરે નહિ. (૨૯) હણાવા છતાં, છોલાવા છતાં પણ દેહને વોસિરાવીને દેહાધ્યાસથી વિપ્રમુક્ત બને છે. (૩૦) કુતૂહલ, કૌતુક, હાસ્ય, ઠણ-મશ્કરી, મજાક-મસ્તી, તોફાન, ધમાલ-ચકડી વગેરેથી રહિત બને છે. (૩૧) પરિષદ-ઉપસર્ગો ઉપર વિજય મેળવે છે. (૩૨) અધ્યાત્મમાં રક્ત-મગ્ન બને છે. (૩૩) ઉપધિ-ઉપાશ્રય-ભોજન-ભક્ત-સ્વજન-શિષ્ય-શરીર વગેરે તમામના સંગથી-મમતાથી શૂન્ય હોય છે. (૩૪) સ્વપ્રશંસાનો ત્યાગ કરે છે. (૩૫)

-^{૪૦}શુભગન્ધ-^{૪૧}મલમૂત્રાડત્પતા-^{૪૨}કાન્તિ-^{૪૩}પ્રસાદ-^{૪૪}સ્વરસૌમ્યતા-^{૪૫}પ્રભાવવચ્ચિત્ત-^{૪૬}દોષવ્યપાય-^{૪૭}પરમ-
તૃપ્તિ-^{૪૮}સાનુબન્ધસમતા-^{૪૯}વૈરાદિનાશ-^{૫૦}કફ-^{૫૧}વિપ્રુણ-^{૫૨}મલ-^{૫૩}મૂત્રાડડમર્શ-^{૫૪}સર્વોષધિ-^{૫૫}સમ્ભિન્ન-
શ્રોતોલબ્ધ્યાદયઃ યોગબિન્દુ-દશવૈકાલિક-શાઙ્ગધરપદ્ધતિ-સ્કન્દપુરાણાડડવશ્યકનિર્યુક્તિ-યોગશતક-યોગશાસ્ત્રાદિ-
દર્શિતાઃ (યો.બિ.૩૮-૫૫ + દ.વૈ.૧૦/૭-૨૧ + શા.પ.૧૯૦/૧ + સ્ક.પુ.માહેશ્વર/કુમારિકા ૫૫/
૧૩૮ + આ.નિ.૬૯ + યો.શ.૮૪-૮૫ + યો.શા.૮-૯) યોગફલરૂપેણેહ યથાવસરમ્ ઉપતિષ્ઠન્તે ।

યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય(૧૨૧)-દ્વાત્રિંશિકા(૨૩/૨૩)દિદર્શિતં જ્ઞાનં હેયહાનોપાદેયોપાદાનોપધાયકતયા
અસમ્મોહરૂપેણ પરિણમતિ । અષ્ટકપ્રકરણ(૯/૫)-દ્વાત્રિંશિકા(૬/૪)દિદર્શિતં સમ્યગ્દર્શનાનુવિદ્ધમ્ આત્મ-

ધર્મધ્યાનમાં ડૂબી જાય છે. (૩૬) ભાવનિર્ગ્ઠનો આત્મા ખરેખર નિત્ય હિતમાં સ્થિર હોય છે. યોગસાધનાનું
આ આંતરિક ફળ પ્રભા દૃષ્ટિમાં વર્તતા યોગીને અવસરે મળે છે.

તેમજ શાંગધરપદ્ધતિ, સ્કંદપુરાણ વગેરેમાં દર્શાવ્યા મુજબ, યોગપ્રવૃત્તિના પ્રાથમિક ચિહ્ન સ્વરૂપે (૩૭)
રસલોલુપતાનો અત્યંત ત્યાગ, (૩૮) શારીરિક સ્વાસ્થ્ય, (૩૯) મન-વચન-કાયામાં અનિષ્ટરતા, (૪૦)
શરીર-સ્વેદ-મળ-મૂત્રાદિમાં સુગંધ, (૪૧) મળ-મૂત્રનું અલ્પ પ્રમાણ, (૪૨) મોઢા ઉપર તેજ-કાંતિ, (૪૩)
સદા પ્રસન્ન મુખમુદ્રા, (૪૪) અત્યંત સૌમ્ય સ્વર વગેરે પણ પ્રભાદૃષ્ટિમાં વર્તતા યોગીમાં મહદ્ અંશે ઉપલબ્ધ
થાય છે. તથા નિષ્પન્નયોગીના લક્ષણ તરીકે, (૪૫) પ્રભાવશાળી ચિત્ત, (૪૬) યોગબાધક દોષનો ઉચ્છેદ,
(૪૭) બાહ્ય-આંતર પરમ તૃપ્તિ, (૪૮) સાનુબંધ સમતા પ્રભા દૃષ્ટિવાળા ભાવનિર્ગ્ઠમાં પ્રગટે છે. (૪૯)
આવા યોગીના સાન્નિધ્યમાં હિંસક પ્રાણીઓના પણ પરસ્પર વૈરાદિનો નાશ થાય છે.

તથા આવશ્યકનિર્યુક્તિ, યોગશતક, યોગશાસ્ત્ર વગેરેમાં બતાવ્યા મુજબ નીચેની અનેક ઋદ્ધિઓ
પણ યોગસાધનાના ફળ તરીકે આ અવસ્થામાં પ્રગટે છે. જેમ કે (૫૦) કફ-રૂલેષ્મ-બળજો ઔષધ
બનીને સ્વ-પરના અસાધ્ય રોગને પણ મટાડે. દા.ત.રાજર્ષિ સનતકુમાર. (૫૧) મળ-ઝાડો-વિષ્ટા પણ
સ્વતન્ત્રરૂપે ઔષધ બની જાય. (૫૨) શરીરનો મેલ-કચરો, માથાનો ખોડો વગેરે પણ દિવ્ય દવા બની
જાય. (૫૩) મૂત્ર પણ સંજીવની ઔષધિ-સુવર્ણરસસિદ્ધિ વગેરે સ્વરૂપ બની જાય. દા.ત. અવધૂત
આનંદધનજી મહારાજ. (૫૪) શરીરસ્પર્શ પણ એક ચમત્કારિક ઔષધ બનીને દર્દને દફનાવે. (૫૫)
કફ-વિષ્ટા-મેલ-મૂત્રાદિ બધાં જ ઔષધિસ્વરૂપ બની જાય તેવી મોટી ઋદ્ધિ = સર્વોષધિ લબ્ધિ તો પ્રભા
દૃષ્ટિની પરાકાષ્ટામાં પ્રગટે. (૫૬) આંખ, કાન વગેરે પ્રત્યેક ઈન્દ્રિય પાંચેય ઈન્દ્રિયનું કામ કરે તેવી
સંભિન્નશ્રોતોલબ્ધિ વગેરે અનેક લબ્ધિઓ પ્રભા દૃષ્ટિમાં વર્તતા યોગીને ઉપલી ભૂમિકામાં પ્રાપ્ત થાય છે.

* અસંમોહ-તત્ત્વસંવેદન જ્ઞાન પ્રગટાવીએ *

(યોગ.) યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચય તથા દ્વાત્રિંશિકા પ્રકરણ વગેરેમાં બુદ્ધિ-જ્ઞાન-અસંમોહ આમ ત્રણ પ્રકારે
જ્ઞાન દર્શાવેલ છે. તેમાંથી જે 'જ્ઞાન' છે, તે આ અવસ્થામાં અસંમોહસ્વરૂપે પરિણમે છે. કારણ કે ત્યાગ્ય
એવી પ્રવૃત્તિ + પરિણતિનો ત્યાગ તથા ગ્રાહ્ય એવી પ્રવૃત્તિ + પરિણતિનો સ્વીકાર ત્યારે વર્તતો હોય
છે. ચારિત્રમોહનું બળ અત્યંત ક્ષીણ થયેલું હોય છે. તેમજ અષ્ટક પ્રકરણ, દ્વાત્રિંશિકા પ્રકરણ વગેરેમાં
જે વિષયપ્રતિભાસાદિ ત્રણ જ્ઞાન બતાવેલા છે, તેમાંથી સમ્યગ્દર્શનથી વણાયેલું જે આત્મપરિણતિવાળું

પરિણતિમજ્ઞાનમપિ સ્વસ્થતા-પ્રશાન્તતા-સર્વવિરતિપરિણામાદ્યનુવિદ્યતયા તત્ત્વસંવેદનજ્ઞાનરૂપેણ પરિણમતિ ।
 इत्थं सम्यग्ज्ञान-क्रियासमुच्चयेन मोक्षमार्गे द्रुतम् अभिसर्पति अयम् । आर्त्त-रौद्रध्याने प्रायः इतो
 निवर्त्तते । धर्मध्याने चित्तम् अयम् अनवरतं दृढतया स्थापयति । क्वचित् सालम्बनं क्वचिच्च
 निरालम्बनं ध्यानं व्रजति स्वाध्याययोगसामर्थ्यात् ।

स्वरસવાહિ-સ્વસન્મુખ-સ્વરૂપગ્રાહક-શાન્તચિત્તવૃત્તિપ્રવાહસ્વરૂપા સ્વાધ્યાયદશા અન્તઃકરણે પ્રાદુર્ભવતિ ।
 તતશ્ચ સ્વબાહ્યવ્યક્તિત્વદ્રાવણપ્રક્રિયા સવેગા સમ્પદ્યતે । તત્પ્રભાવેણ ચાનાદિરૂઢવિભાવદશા-વિકલ્પદશા
 -કર્માધીનદશા આશુ વ્યવર્તન્તે । અનિવાર્યાઽઽવશ્યકદેહનિર્વાહાદિપ્રવૃત્તૌ સ્વભ્યસ્તજિનાજ્ઞાસંસ્કારાઽનુસારેણ
 યતમાનઃ નૈવ તત્ર લીયતે । કર્તૃત્વ-ભોક્તૃત્વભાવવિયુક્તઃ સમિતિ-ગુણિષુ પ્રવર્તમાનઃ કાયાદિચેષ્ટાં
 સાક્ષિભાવેન વિલોકયતિ । ચક્ષુરુન્મીલનાદિકં મનોજસડ્કલ્પ-વિકલ્પ-વિચારાદિકञ्च અતન્મયભાવેન
 અવધારયતિ । સર્વા અપિ મનો-વાક્-કાયચેષ્ટાઃ આત્મજાગૃતિપૂર્વાઃ પ્રવર્તન્તે । પૂર્ણાનન્દમય
 -નિર્વિચારાત્મજાગરણગિરિશિખરાઽઽરૂઢસ્ય નિર્ગ્રન્થસ્ય અતીન્દ્રિય-નિર્વિકલ્પાત્મબોધઃ સ્વાન્તઃ જાગર્તિ ।

જ્ઞાન છે, તે હવે તત્ત્વસંવેદનજ્ઞાન સ્વરૂપે પરિણમે છે. કારણ કે હવે આકુળતા-વ્યાકુળતાનો ત્યાગ કરીને
 તે પ્રવૃત્તિ કરે છે, પ્રશાન્તતા તેના અંતઃકરણમાં પ્રવર્તતી હોય છે, સર્વવિરતિની પરિણતિ અંદરમાં છવાયેલી
 હોય છે. આમ અનાકુળતા-પ્રશાન્તતા-સર્વવિરતિપરિણતિથી વણાયેલ આત્મપરિણતિવાળું જ્ઞાન હવે તત્ત્વ-
 સંવેદનજ્ઞાનરૂપે પરિણમે છે. આ રીતે યથાર્થપણે સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ ક્રિયા બન્નેનો સમુચ્ચય કરીને
 સાધક ભગવાન મોક્ષમાર્ગે અત્યંત ઝડપથી આગળ વધે છે. આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાન પ્રાયઃ અહીંથી
 રવાના થાય છે. સાધક ધર્મધ્યાનમાં પોતાના ચિત્તને સતત દૃઢપણે સ્થાપે છે. ક્યારેક સાલંબન ધ્યાનમાં
 રમે તો ક્યારેક નિરાલંબન ધ્યાનમાં. સ્વાધ્યાયયોગના સામર્થ્યના લીધે આવી ધ્યાનદશામાં તે આરૂઢ થાય છે.

❖ નિર્વિચાર આત્મજાગૃતિની પરાકાષ્ઠા ❖

(સ્વર.) ખરેખર સ્વરસવાહી સ્વસન્મુખી સ્વરૂપગ્રાહક શાન્તચિત્તવૃત્તિપ્રવાહ સ્વરૂપ સ્વાધ્યાયદશા
 સાધક ભગવાનના અંતઃકરણમાં પ્રગટે છે. તેના લીધે પોતાના બાહ્ય વ્યક્તિત્વને ઓગાળવાની પ્રક્રિયા
 વેગવંતી બને છે. તેના પ્રભાવથી અનાદિરૂઢ એવી હઠિલી વિભાવદશા, વિકૃત વિકલ્પદશા અને
 ક્લિષ્ટ કર્માધીનદશા ઝડપથી વિદાય લે છે. અનિવાર્ય અને આવશ્યક (= વ્યવહારથી જરૂરી) એવી
 દેહનિર્વાહાદિ પ્રવૃત્તિમાં, સારી રીતે અભ્યસ્ત = આત્મસાત્ કરેલી જિનાજ્ઞાના સંસ્કાર અનુસાર
 જયજ્ઞાપૂર્વક જોડાવા છતાં તેમાં સાધક ભગવાન ભળતા નથી. તેમાં લીન થતા નથી જ. કર્તાભાવથી
 અને ભોક્તાભાવથી છૂટા પડીને પાંચ સમિતિમાં અને ત્રણ ગુણિમાં પ્રવર્તતા સાધુ ભગવંત કાયાદિની
 ચેષ્ટાને સાક્ષીભાવે જુએ છે. અરે ! આંખના પલકારા વગેરેની કે મનમાં ઉઠતા સંકલ્પ-વિકલ્પ-વિચાર
 વગેરેની પણ તેમાં ભળ્યા વિના સાધક નોંધ લે છે. મન-વચન-કાયાની તમામ ચેષ્ટાઓ
 આત્મજાગૃતિપૂર્વક પ્રવર્તે છે. પૂર્ણ આનંદમય અને નિર્વિચાર આત્મજાગૃતિ (Thoughtless awareness)
 સ્વરૂપ પર્વતના શિખર ઉપર આરૂઢ થયેલ નિર્ગ્રન્થ ભગવાન ત્યાં સ્થિરતાપૂર્વક આસન જમાવે છે.
 તેમને પોતાને અતીન્દ્રિય નિર્વિકલ્પ આત્મબોધ-આત્મસાક્ષાત્કાર અંદરમાં સતત ઉજાગર રહે છે.

અજ્ઞતા-દીનતા-હીનતા-હતાશતાદિકં પ્રપલાયતે । સર્વસહ્યાસ્પૃહાપરિત્યાગેન નિજાઽનક્ષરાઽક્ષરજ્ઞાનસ્વભાવિ-
ચેતનવસ્તુનિ ઉપયોગધારા વિશ્રામ્યતિ । યથાવસરં બહિઃશ્વાઽસહ્યાનુષ્ઠાનં પ્રવર્તતે । સકલપાપેભ્યો
વિરમ્ય યા વિશિષ્ટા આત્મરતિઃ સા વિરતિઃ ઇહ તાત્ત્વિકી જ્ઞેયા ।

પ્રકૃતે ^૧“^૧આઉત્તં ગચ્છમાણસ્સ, ^૨આઉત્તં ચિટ્ઠમાણસ્સ, ^૩આઉત્તં ણિસીયમાણસ્સ, ^૪આઉત્તં તુયદ્દમાણસ્સ
^૫આઉત્તં ભુંજમાણસ્સ, ^૬આઉત્તં ભાસમાણસ્સ, ^૭આઉત્તં ^Aવત્થં ^Bપડિગ્ગહં ^Cકંબલં ^Dપાદપુંછણં ણિહમાણસ્સ વા
^Eણિચ્છિવમાણસ્સ વા.... જાવ ^Fચક્કુપમ્હણિવાયમવિ...” (સૂ.સૂ. ૨/૨/૨૯ ભા.૨/પૃ.૩૭૬) ઇતિ પૂર્વોપદર્શિતા
(૧૩/૭) સૂત્રકૃતાહ્યાસૂત્રોક્તિઃ, “જાગર્તિ જ્ઞાનદૃષ્ટિશ્ચેત્, તૃષ્ણાકૃષ્ણાહિજાહ્નુલી । પૂર્ણાનન્દસ્ય તત્ કિં સ્યાદ્,

અજ્ઞતા (ignorance), દીનતા (depression), હીનતા (helplessness), હતાશા (hopelessness) વગેરે
અત્યન્ત દૂર ભાગી જાય છે. સર્વ સંગનો, સર્વ સંગની સ્પૃહાનો પરિત્યાગ કરીને પોતાની અનક્ષર
= શબ્દાતીત (અલબ્ધ નિરંજન) અને અક્ષર = શાશ્વત એવી જ્ઞાનસ્વભાવી ચેતનવસ્તુમાં ઉપયોગધારા
કરી જાય છે, જામી જાય છે, વિશ્રાન્ત થાય છે. તથા બહારમાં અવસર મુજબ અસંગ અનુષ્ઠાન પ્રવર્તે છે.
સર્વ પાપોથી વિરામ પામીને વિશિષ્ટ આત્મરતિ સ્વરૂપ જે વિરતિ છે, તે અહીં તાત્ત્વિક સમજવી.

✧ ભાવનિર્ગન્થની દેહાદિ ચેષ્ટાને અપલોકીએ ✧

(પ્રકૃ.) પ્રસ્તુતમાં સૂત્રકૃતાંગસૂત્રના પ્રબંધનું ઊંડાણથી અનુસંધાન કરવું. ત્યાં પરમ ઉચ્ચ નિર્ગન્થદશાનું
વર્ણન આ રીતે મળે છે કે ‘ચૈતન્યસ્વભાવમાં ટકવા માટે મન-વચન-કાયાથી સંવરધર્મવાળા સાધુ ભગવંત
(૧) અત્યન્ત ઉપયોગપૂર્વક જાય છે, (૨) ઉપયુક્તપણે ઉભા રહે છે, (૩) ઉપયોગપૂર્વક બેસે છે,
(૪) ઉપયોગસહિત પડખું બદલે છે, (૫) ઉપયોગયુક્તપણે ભોજન કરે છે, (૬) ઉપયોગસહિતપણે
બોલે છે, (૭) ઉપયોગયુક્તપણે (a) વસ્ત્રને, (b) પાત્રને, (c) કામળીને, (d) પાદપુંછનને (રજોહરણને
કે દંડાસણને) ગ્રહણ કરે છે અને (e) મૂકે છે. ત્યાંથી માંડીને છેક (f) આંખનો પલકારો પણ
ઉપયોગસહિતપણે કરે છે.’ પૂર્વે (૧૩/૭) આ સંદર્ભ જણાવેલ છે. આશય એ છે કે નિર્ગન્થ ભાવનિર્ગન્થદશામાં
નાની-મોટી તમામ દૈહિક ચેષ્ટાઓ, વાચિક ક્રિયાઓ આત્મજાગૃતિસહિત જ વર્તતી હોય છે. મતલબ
કે અધીરા બનીને, બેબાકળા થઈને, અશાંત ચિત્તે, આકુળ-વ્યાકુળપણે, મૂર્ચ્છિત મનથી, સંમૂર્ચ્છિમપણે,
સંભ્રમથી, ઉતાવળથી, ઉદ્વેગથી, આવેશથી કે આવેગથી ક્યારેય પણ ભાવનિર્ગન્થો મન-વચન-કાયાની
ક્રિયામાં જોડાતા નથી. ‘આત્મભિન્ન દેહાદિની જિનાજ્ઞાસાપેક્ષ ચેષ્ટામાં મારી ચેતનાશક્તિને હું જોઉં છું.
પૂર્વસંસ્કારવશ મારી ચેતનાશક્તિ તેમાં જોડાય છે. હું તેનો સાક્ષીમાત્ર છું....’ ઈત્યાદિ સ્વરૂપ
આત્મજાગૃતિસહિતપણે જ નિર્ગન્થ ભગવાન દેહાદિની ચેષ્ટામાં જોડાય છે. ટૂંકમાં, આવી આત્મજાગૃતિ,
જ્ઞાનદૃષ્ટિ એ સાધુજીવનનો ભાવપ્રાણ છે. જ્ઞાનસારમાં આ અંગે જણાવેલ છે કે ‘તૃષ્ણાસ્વરૂપ કાળા સાપનું
નિયંત્રણ કરનાર જાંગુલીમંત્ર સમાન જ્ઞાનદૃષ્ટિ જો પૂર્ણાનંદમય સાધક ભગવાનમાં જાગૃત હોય તો તેને

૧. ^૧ઉપયુક્તં ગચ્છતઃ, ^૨ઉપયુક્તં તિષ્ઠતઃ, ^૩ઉપયુક્તં નિષીદતઃ, ^૪ઉપયુક્તં ત્વગ્વર્તનં કુર્વાણસ્ય, ^૫ઉપયુક્તં ભુજ્ઞાનસ્ય, ^૬ઉપયુક્તં
ભાષમાણસ્ય, ^૭ઉપયુક્તં ^Aવસ્ત્રં ^Bપતદ્ગ્રહં ^Cકમ્બલં ^Dપાદપુજ્જનકં ગૃહ્ણતો વા ^Eનિષ્પિપતો વા...યાવત્ ^Fચક્કુપક્ષ્મનિપાતમપિ
(ઉપયુક્તં કુર્વતઃ)....

દૈન્યવૃશ્ચિકવેદના ? ૧૧” (જ્ઞા.સા.૧/૪) इति ज्ञानसारकारिका च अनुसन्धेया।

કેવલ-નિર્વિકલ્પાસંગ-સાક્ષિમાત્ર-શાન્ત-સ્થિરૈક-ધ્રુવ-શુદ્ધ-ચૈતન્યાસખણ્ડપિણ્ડલક્ષણાસત્ત્વગોચરાપરોક્ષાનુભૂતિરૂપા તત્ત્વપ્રતિપત્તિઃ પ્રમાયાં પ્રવર્તતે (દ્વાત્રિશિકાવૃત્તિ-૨૪/૧૭)।

इत्थञ्चाऽऽत्मविशुद्धिविशेषवशेन अतिचारादिचिन्तावियोगाद् अहिंसागोचरः स्थिरयमः योगदृष्टि-समुच्चय-योगविशिका-द्वात्रिशिकाऽध्यात्मसाराद्युक्तः (यो.દૃ.સ.૨૧૭ + યો.વિં.૬ + દ્વા.૧૯/૨૭ + અ.સા.૧૦/૩૨) અત્ર પ્રવર્તતે। અહિંસાદિધર્મસ્થાનપ્રાપ્તિરૂપા સિદ્ધિઃ ષોડશકોક્તા (૩/૧૦) इह तात्त्विकी ज्ञेया।

જ્ઞાનપરિપાકચિહ્નમિદમવસેયમ્। તદુક્તમ્ અધ્યાત્મોપનિષદિ “જ્ઞાનસ્ય પરિપાકાદ્ધિ ક્રિયાસંગત્વ-મઙ્ગતિ। ન તુ પ્રયાતિ પાર્થક્યં ચન્દનાદિવ સૌરભમ્।” (અ.ઉપ.૩/૪૦) इति पूर्वोक्तम् (૧૫/૨-૩)

દીનતાસ્વરૂપ વીંછીના ડંખની વેદના શું થાય ?’ અર્થાત્ ન જ થાય.

❀ આનંદ કી ઘડી આઈ ❀

“ત્યાગ-વૈરાગ્ય-સંયમ કે યોગ સે, નિઃસ્પૃહભાવ જગાઈ; સર્વસંગ પરિત્યાગ કરા કર, અલખધૂન મચાઈ, સખી રી.... અપગત દુઃખ કહલાઈ રે... સખી આનંદ કી ઘડી આઈ રે...”

આ પ્રમાણે મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે સાધારણજિનસ્તવનમાં પણ ભાવ નિર્ગન્ધશાનું વર્ણન કરેલ છે. તેનું પણ અહીં અનુસંધાન કરવું. અહીં અસંગ અનુજ્ઞાનના વર્ણન પ્રસંગે જે-જે વાતો જણાવેલી છે, તે અંગે ઉપરોક્ત ત્રણેય સંદર્ભોનું અનુસંધાન કરવું, જોડાણ કરવું.

❀ તત્ત્વપ્રતિપત્તિને પ્રગટાવીએ ❀

(કેવ.) પ્રભા દૃષ્ટિમાં તત્ત્વપ્રતિપત્તિ નામનો ગુણ પ્રગટ થાય છે. તત્ત્વપ્રતિપત્તિ એટલે ‘યથાવસ્થિત આત્માનુભૂતિ’ આવું દ્વાત્રિશિકાવૃત્તિમાં (૨૪/૧૭) મહોપાધ્યાયજી મહારાજે જણાવેલ છે. મતલબ કે સાતમી દૃષ્ટિમાં યોગીને કેવલ આત્મા = દ્રવ્ય-ભાવકર્મમુક્ત આત્મા અનુભવાય છે. ‘હું કર્મમુક્ત, નિર્વિકલ્પ, અસંગ, સાક્ષિમાત્ર, પરમશાંતસ્વરૂપ, સ્થિરાત્મક, એકલો, ધ્રુવ અને શુદ્ધ ચૈતન્યના અખંડ પિંડ સ્વરૂપ આત્મા હું’ - આવી આત્મતત્ત્વની અપરોક્ષ અનુભૂતિ સ્વરૂપ તત્ત્વપ્રતિપત્તિ અહીં વર્તતી હોય છે.

❀ સ્થિરયમને માણીએ ❀

(इत्थ.) આ રીતે પ્રભાદૃષ્ટિમાં આગળ વધતા યોગીને વિશેષ પ્રકારે આત્માની શુદ્ધિ પ્રગટે છે. તેથી અહિંસા-સત્યાદિ મહાવ્રતસંબંધી અતિચાર લાગવાની ચિંતા પણ તેમને રહેતી નથી. તેના કારણે અહિંસા-સત્યાદિ મહાવ્રત સંબંધી ‘સ્થિરયમ’ અહીં પ્રાપ્ત થાય છે. યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચય, યોગવિશિકા, દ્વાત્રિશિકા પ્રકરણ, અધ્યાત્મસાર વગેરે ગ્રંથોમાં ‘સ્થિરયમ’ ની વિશેષ છણાવટ કરેલી છે. અહિંસા વગેરે ધર્મસ્થાનની પ્રાપ્તિ સ્વરૂપ સિદ્ધિ અહીં તાત્ત્વિક જાણવી. ષોડશકમાં તેને આશયવિશેષાત્મક દર્શાવેલ છે.

❀ અસંગ અનુજ્ઞાનની પરાકાષ્ઠા ❀

(ज्ञान.) સ્થિર યમ અને તાત્ત્વિક સિદ્ધિ એ જ્ઞાનના પરિપાકની નિશાની તરીકે જાણવા યોગ્ય છે. અધ્યાત્મ ઉપનિષદમાં કહેલ છે કે ‘જ્ઞાનના પરિપાકથી ક્રિયા અસંગપણાને = આત્મસાત્પણાને પામે છે. જેમ ચંદનમાંથી સુગંધ છૂટી પડતી નથી, તેમ (સ્વભૂમિકા)યોગ્ય ધારણા, ધ્યાન, કાયોત્સર્ગ, યતના

અત્રાનુસન્ધેયમ્ । इत्थञ्चाऽत्र षोडशकोक्तम् (१०/८) असङ्गानुष्ठानं सत्प्रवृत्तिपदाऽपराऽभिधानं प्रकृष्यते इति व्यक्तं योगदृष्टिसमुच्चये (१७५)-द्वात्रिंशिकाप्रकरणदौ (२४/११) । असङ्गानुष्ठानं हि महासमाधिबीजतया श्रीहरिभद्रसूरिभिः ब्रह्मसिद्धान्तसमुच्चये (२०) दर्शितम् । निजस्वरूपसाधकत्वलक्षणं साधकत्वमिह प्रकृष्यते ।

इत्थं परद्रव्य-गुण-पर्यायगोचरे अशुद्धस्वद्रव्य-वैभाविकस्वगुण-मलिनस्वपर्यायगोचरे च कर्तृत्व-भोक्तृत्वे विलीयेते शुद्धनिजात्मद्रव्य-गुण-पर्यायगोचरे च ते प्रतिष्ठेते । प्रशस्ताऽप्रशस्तरागादिभावैः स्वोपयोगो नैव सम्पृद्यते, तेभ्यः तस्य बलाधिकत्वसम्प्राप्तेः । समस्तपरद्रव्य-गुण-पर्यायौदासीन्येन शुद्धनिजात्मद्रव्य-गुण-पर्यायेषु एव साधकः सन्तुष्यति । अत एव सन्तोऽपि क्षीयमाणा रागादयः तदानीं नैव स्वतो विज्ञायन्ते । तदुक्तं यशोविजयवाचकेन्द्रैः धर्मपरीक्षावृत्तौ “स्वाभाविकधर्मज्ञानसामग्र्या औपाधिकधर्मज्ञानमात्रं प्रति प्रतिबन्धकत्वाद्” (ध.प.९८ वृ.) इति ।

વગેરે સત્સાધનસ્વરૂપ) ક્રિયા આત્મજ્ઞાનીથી અલગ થતી નથી.’ પરંતુ અસંગપણે સહજતઃ વજાઈ જાય. પૂર્વે (૧૫/૨-૩) આ સંદર્ભ દર્શાવેલ. તેનું અહીં અનુસંધાન કરવું. આ રીતે પ્રભા દૃષ્ટિમાં વર્તતા યોગીને ષોડશકમાં દર્શાવેલ ‘અસંગ અનુષ્ઠાન’ પ્રકૃષ્ટ બને છે. અસંગ અનુષ્ઠાનનું બીજું નામ ‘સત્પ્રવૃત્તિપદ’ છે. તે પ્રભા દૃષ્ટિમાં ઝળહળતું હોય છે. આ વાત યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચય, દ્વાત્રિંશિકા વગેરેમાં વ્યક્તપણે દર્શાવેલ છે. આ અસંગઅનુષ્ઠાન જ ‘મહાસમાધિબીજ’ સ્વરૂપે શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ બ્રહ્મસિદ્ધાન્ત સમુચ્ચયમાં જણાવેલ છે. પોતાના સહજ સ્વરૂપનું સાધકપણું = સાધકદશા અહીં પ્રકર્ષને પામે છે.

❀ સાધકનો ઉપયોગ રાગાદિથી દબાય નહિ ❀

(इत्थं.) આ રીતે પરદ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયસંબંધી કર્તૃત્વ-ભોક્તૃત્વપરિણતિ વિદ્યાય લે છે. પોતાના અશુદ્ધદ્રવ્ય, વૈભાવિક સ્વગુણ તથા મલિન સ્વપર્યાય વિશેનું પણ કર્તૃત્વ-ભોક્તૃત્વ વિલીન થાય છે. પોતાના શુદ્ધ આત્મદ્રવ્ય, શુદ્ધ ગુણ અને શુદ્ધ પર્યાય અંગે કર્તૃત્વ-ભોક્તૃત્વપરિણતિ પ્રતિષ્ઠિત થાય છે. પ્રશસ્ત કે અપ્રશસ્ત એવા રાગાદિ વિભાવ પરિણામોથી પોતાનો ઉપયોગ જરાય દબાતો નથી, ક્યડાતો નથી. કારણ કે રાગાદિ ભાવો કરતાં નિજ ઉપયોગ અધિક બળવાન બનેલ છે. સમસ્ત પરદ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયો પ્રત્યે સાધક ભગવાનના અંતરમાં અત્યંત ઉદાસીનતા પ્રવર્તે છે. આવી ઉદાસીનતા સ્વરૂપ નિર્વેદપરિણતિ કેળવીને પોતાના વિશુદ્ધ આત્મદ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયોમાં જ સાધક પ્રભુ સમ્યક્ પ્રકારે તૃપ્તિને અનુભવે છે. તેથી જ ‘અમે દેહધારી-છીએ કે કેમ ?’ તેવો વિકલ્પ પણ ત્યારે તેમને અડતો નથી. આ ચૈતન્યપટ ઉપર રાગાદિ ઔપાધિક ધર્મો ઉત્પન્ન થઈ રહેલા છે કે કેમ ? તે પણ તેઓ ખૂબ વિચારે તો માંડ-માંડ જણાય છે. ત્યારે વિદ્યમાન હોવા છતાં ક્ષીણ થઈ રહેલા રાગાદિ ઔપાધિક ધર્મો સ્વતઃ જણાતા પણ નથી, આંખે ઉડીને વળગતા નથી. આ અંગે મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે ધર્મપરીક્ષાવૃત્તિમાં જણાવેલ છે કે ‘ઔપાધિક ગુણધર્મોના જ્ઞાનમાત્ર પ્રત્યે સ્વાભાવિક ગુણધર્મના જ્ઞાનની સામગ્રી પ્રતિબંધક છે.’ સ્વાભાવિક-નિરુપાધિક ગુણધર્મના જ્ઞાનની સામગ્રી અત્યંત બળવાન છે.

અતઃ એવ ભિક્ષાટન-પ્રતિક્રમણાદ્યાવશ્યકાનુષ્ઠાનેષુ પ્રવર્તમાના યોગધારા ઉપયોગધારા ચ સ્વ-
સન્મુખતયા પ્રવર્તેતે। કર્મોદયધારાયાં તન્મયતાં વિહાય નિજોપયોગશોધનકૃતે સાધકઃ પ્રયતેતે।
વર્તન-વાણી-વિભાવ-વિકલ્પ-વિચારાદિકં શાન્તસાક્ષિભાવેન પરમૌદાસીન્યતઃ પ્રપશ્યતઃ કર્મોદયધારા
શિથિલીભવતિ, કર્મકર્તૃત્વ-ભોક્તૃત્વશક્તી પ્રહીયેતે, સોપક્રમપાપકર્માણિ છિદ્યન્તે, નિકાચિતકર્મા-
ઽશુભાનુબન્ધાશ્ચ ક્ષીયન્તે। ભગવતીસૂત્રોક્તાનિ (૧/૪/૩૬૫) ચારિત્રવિશેષવિષયકવીર્યાન્તરાયલક્ષણાનિ
યતનાવરણીયકર્માણિ દૃઢક્ષયોપશમં ભજન્તે।

તતશ્ચ અશુદ્ધભાવરેચન-શુદ્ધભાવપૂરણ-કુમ્ભનલક્ષણભાવપ્રાણાયામેન્દ્રિયપ્રત્યાહાર-નિજજિનસ્વરૂપ-
ધારણા-ધ્યાનાઽસંગ્ગાનુષ્ઠાનાદિના ઔદાસીન્યપરાકાષ્ટાયાં વચન-વિભાવ-વિકલ્પાદિતઃ અત્યન્તં પૃથક્તયા

❀ સાધુની યોગધારા-ઉપયોગધારા સ્વસન્મુખ પ્રવર્તે ❀

(અતઃ) તેથી જ તે અવસ્થામાં વર્તતા યોગીઓને ભિક્ષાટન, પ્રતિક્રમણ વગેરે આવશ્યક અનુષ્ઠાનોમાં
પ્રવર્તેતી યોગધારા અને ઉપયોગધારા આત્મસન્મુખપણે જ પ્રવર્તે છે. કર્મોદયધારામાં તન્મયતાને સાધક
છોડે છે. કર્મોદયધારામાં ભળ્યા વિના, એકમેક થયા વિના, ઓતપ્રોત બન્યા વગર પોતાના ઉપયોગને
શુદ્ધ કરવા માટે સાધક પ્રભુ દૃઢ પ્રયત્ન કરે છે. વર્તન, વાણી, વિભાવપરિણામ, વિકલ્પ, વિચાર
વગેરેને સાધક શાંત સાક્ષીભાવે, પરમ ઉદાસીન પરિણામથી દેહાદિભાવોથી ઉપર ઉઠીને જુએ છે. તેથી
કર્મોદયધારાના વળતા પાણી થાય છે. કર્મોદયધારા ત્રુટક થાય છે, શિથિલ બને છે, નિર્બળ બને છે.
'દેખત, દેખત જાવત હૈ' - આ સમીકરણ અહીં સાકાર થાય છે, સાર્થક બને છે. પાપકર્મ બાંધવાનું
સામર્થ્ય = કર્મકર્તૃત્વશક્તિ તથા કર્મના ઉદયમાં લીન થવાની, રસપૂર્વક ભળવાની પાત્રતા =
કર્મભોક્તૃત્વશક્તિ અત્યંત ઘટતી જાય છે. સોપક્રમ કર્મોની નિર્જરા થતી જાય છે. નિકાચિત કર્મ ભલે
રવાના ન થાય પણ નિકાચિત કર્મના અશુભ અનુબંધો તો સાવ ખલાસ થઈ જાય છે. ભગવતીસૂત્રમાં
દર્શાવેલ 'યતનાવરણીય' કર્મનો દૃઢ ક્ષયોપશમ થાય છે. યતનાવરણીય કર્મ એટલે વિશિષ્ટ પ્રકારનું
ચારિત્ર પાળવાની આત્મશક્તિને અટકાવનારા કર્મ. તેમાં સાનુબંધપણે ધરમ ઘટાડો થાય છે.

❀ ભાવપ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા વગેરેના બળે વિભાવાદિથી છૂટકારો ❀

(તતશ્ચ.) યતનાવરણીય કર્મનો દૃઢ ક્ષયોપશમ થવાના લીધે ભાવચારિત્રને અણિશુદ્ધપણે પાળવા
માટે પ્રબળ વીર્યોલ્લાસ ઉછળે છે. તેના લીધે હવે સાધક ભગવાન નિરંતર (૧) ભાવપ્રાણાયામમાં
લીન બને છે. (A) અશુદ્ધ (પ્રશસ્ત-અપ્રશસ્ત ઉભય) ભાવોનું રેચન = ત્યાગ, (B) શુદ્ધભાવનું પૂરણ
= ગ્રહણ અને (C) કુંભન = સ્થાપન એ અહીં ભાવપ્રાણાયામ સમજવો. (૨) તેમજ (A) બિનજરૂરી
વિષયોમાં ઈન્દ્રિયો પ્રવર્તે નહિ તથા (B) જરૂરી વિષયોમાં કે (C) અચાનક ઉપસ્થિત થયેલા શબ્દાદિ
વિષયોમાં ઈન્દ્રિયો પ્રવર્તે તો પણ તેમાં રાગ-દ્વેષ ન થાય તેવો ઈન્દ્રિયોનો પ્રત્યાહાર અહીં નિરંતર
પ્રવર્તે છે. તથા (૩) પોતાના પરમાત્મસ્વરૂપમાં સાધક સતત અંતઃકરણને સ્થાપિત કરે છે. આવી ધારણા
પણ સતત પ્રવર્તે છે. આવી ધારણા પ્રબળ થતાં નિજ પરમાત્મસ્વરૂપનું ધ્યાન પ્રવર્તે છે. અસંગ અનુષ્ઠાન
પણ સતત પ્રવર્તે છે. આ રીતે સતત, સર્વત્ર ભાવ પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન, અસંગ

નિજાત્મદ્રવ્યમ્ અપરોક્ષતયા અનુભૂયતે । તતઃ ‘અખણ્ડાનન્દમૂર્તિઃ અહમિ’ત્યનુભૂતિસાગરે સ નિમજ્જતિ ।

ઇદમેવાઽભિપ્રેત્ય સામ્યશતકે વિજયસિંહસૂરિભિઃ “અધ્યાત્મોપનિષદ્બીજમૌદાસીન્યમન્દયન્ । ન કિઞ્ચિદપિ યઃ પશ્યેત્ સ પશ્યેત્ તત્ત્વમાત્મનઃ ॥” (સા.શ.૮૪) इत्युक्तम् । तदुक्तं योगशास्त्रेऽपि “औदासीन्यपरस्य प्रकाशते तत् स्वयं तत्त्वम्” (यो.शा.૧૨/૧૧) इति ।

પરમોદાસીનપરિણતિપ્રભાવેણ નિર્વાણૈકાઽભિલાષિતયા ચ અયં નિરપાયં નૈશ્વયિકં સાનુબન્ધયોગં યોગબિન્દુ(૩૩)-દ્વાત્રિશિકાપ્રકરણ(૧૯/૧૭)દિદર્શિતમ્ ઉપલભતે । નિજશુદ્ધાત્મસ્વરૂપમાહાત્મ્યજ્ઞાનેન આત્મા પ્રાચુર્યેણ વાસિતો ભવતિ । ચિત્તવૃત્તિપ્રવાહોઽપિ દૃઢતયા આત્માનુભૂતિસમનુવિદ્ધઃ સમ્પદ્યતે । પરં જ્યોતિઃ નિરન્તરં સ્વાન્તઃ સહજતઃ પ્રતિભાસતે ।

અનુજ્ઞાન આદિના કારણે ઉદાસીનભાવ તમામ પ્રકારે પરાકાષ્ઠાએ પહોંચે છે. ત્યારે પોતાના શબ્દો, વિભાવ, વિકલ્પ વગેરેથી પણ પોતાનું આત્મદ્રવ્ય અત્યન્ત છૂટું છે - તેવું સાધક ભગવાન અપરોક્ષપણે વારંવાર અનુભવે છે. તેથી તે ‘હું અખંડાનંદમૂર્તિ છું’ - આવી સ્વાનુભૂતિના સાગરમાં ડૂબી જાય છે.

❖ ઉદાસીનપરિણતિ તત્ત્વદર્શનબીજ ❖

(ઇદ.) આ જ અભિપ્રાયથી શ્રીવિજયસિંહસૂરિજીએ સામ્યશતકમાં જણાવેલ છે કે ‘ઉદાસીનતા એ અધ્યાત્મઉપનિષદ્નું બીજ છે. તેને જરા પણ મંદ કર્યા વિના જે સાધક આત્મભિન્ન બીજું કશું પણ ન જુએ, તે જ સાધક આત્માનું સહજ શુદ્ધસ્વરૂપ જુએ.’ શ્રીહેમચંદ્રસૂરિજીએ યોગશાસ્ત્રમાં પણ જણાવેલ છે કે “ઔદાસીન્ય પરિણતિમાં પરાયણ = મગ્ન બનેલા સાધકને તે આત્મતત્ત્વ સ્વયમેવ પ્રકાશે છે.” મતલબ કે ઉદાસીનતાને ઘટાડે નહિ તે સાધક શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને જુએ છે. જ્યારે ઉદાસીનપરિણતિમાં મગ્ન બનેલા સાધક સમક્ષ તો તે શુદ્ધ આત્મતત્ત્વ જાતે જ અપરોક્ષ સ્વરૂપે પ્રકાશવા માંડે છે. આટલી અહીં વિશેષતા છે, પરંતુ ઉદાસીન પરિણામ એ સ્વાનુભૂતિનો અમોઘ ઉપાય છે, તાત્ત્વિક મોક્ષમાર્ગ છે - આ વાત તો બન્ને સ્થળે સમાનરૂપે જ ફલિત થાય છે. તેથી જ મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે અમૃતવેલની સજ્જાયમાં જણાવેલ છે કે

“દેખીયે માર્ગ શિવનગરનો, જેહ ઉદાસીન પરિણામ રે;

તેહ અણછોડતા ચાલીએ, પામીયે જિમ પરમ ધામ રે. ચેતન ! જ્ઞાન અજવાળીએ....” (૨૮)

❖ નિરપાય નૈશ્વયિક સાનુબંધ યોગને મેળવીએ ❖

(પર.) પરમ ઉદાસીન અંતરંગ પરિણતિના પ્રભાવથી તથા રાગાદિમુક્ત નિજ ચૈતન્યસ્વરૂપને સદા માટે અનાવૃત કરવાની એક માત્ર અભિલાષાથી નિરપાય = નિર્વિઘ્ન નૈશ્વયિક (= નિશ્ચયનયમાન્ય તાત્ત્વિક) સાનુબંધ યોગને સાધક મેળવે છે. યોગબિન્દુ, દ્વાત્રિશિકા પ્રકરણ વગેરે ગ્રંથોમાં સાનુબંધ યોગનું વર્ણન મળે છે. પોતાના શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપના માહાત્મ્યના જ્ઞાનથી આત્મા અત્યન્ત ભાવિત થાય છે, વાસિત થાય છે, સુવાસિત થાય છે. ચિત્તવૃત્તિપ્રવાહ પણ દૃઢપણે નિજસ્વરૂપવિષયક અનુભૂતિથી વણાઈ જાય છે. સાધક ભગવાનને પોતાની અંદર નિરંતર સહજપણે પરમજ્યોતિના દર્શન થાય છે = શુદ્ધ ચૈતન્યપ્રકાશનો અનુભવ થાય છે, પૌંદ્રગલિક પ્રકાશથી રહિત એવા પ્રકાશનો પ્રતિભાસ થાય છે.

અપરોક્ષસ્વાનુભૂતિપરાયણતયા અયં શાસ્ત્રવાસનાં પરિત્યજ્ય શાસ્ત્રસંન્યાસમ્ અઙ્ગીકરોતિ । નિજચૈતન્યસ્વભાવે કેવલં નિષ્કષાયતા-નિર્વિકારતા-નિરુપમસમતા-નિરાવરણવીતરાગતા-પરમતૃપ્તિ-પ્રગુણ-શીતલતા-પ્રગાઢશાન્તિ-પૂર્ણાનન્દ-સહજસમાધિ-સમ્પૂર્ણસ્વસ્થતાદિકમ્ અનુભૂયતે । અનુભૂયમાનનિજશુદ્ધ-ચૈતન્યસ્વરૂપગોચરાઽન્તરઙ્ગપ્રીતિ-પરમભક્તિ-નિર્વ્યાજાઽઽદર-પ્રકૃષ્ટબહુમાનાદિબલેન સર્વત્ર સર્વદા સતતં નિજસ્વરૂપાનુસન્ધાનં સ્થિરતાં ભજતે વિભાવ-વિકલ્પાદિકજ્વ અત્યન્તં પરિહીયતે । સમીचीना प्रबला च योगदशा इह प्रादुर्भवति ।

મિત્રાદિયોગદૃષ્ટૌ ગ્રંથિભેદપૂર્વે શુદ્ધાત્મતત્ત્વાઽનુભવોઽરુણોદયાદિપ્રભાતુલ્યો જાયતે । ગ્રંથિભેદોત્તર-કાલં સ્થિરાદિદૃષ્ટૌ સૂર્યોદયાદિકાલીનપ્રકાશતુલ્યઃ સ સજ્જાયતે । પ્રભાયાં તુ મધ્યાહ્નકાલીનમાર્તણ્ડ-પ્રકાશતુલ્યઃ વિશદતરઃ સ સમ્પદ્યતે । નિજપરિપક્વકાલ-સ્વભાવપ્રગુણતા-ભવિતવ્યતાઽનુકૂલતા-કર્મ-લાઘવ-તાત્ત્વિકપુરુષકારપ્રાબલ્યસમ્પ્રયુક્તં જ્ઞાનવૈશદ્યં પ્રકટનિજાત્મતત્ત્વવિશુદ્ધત્વજ્વ શુદ્ધાત્મતત્ત્વગોચર-વિશદતરાઽનુભવે મુખ્યતયા નિયામકમ્ અવસેયમ્ ।

(અપ.) અપરોક્ષ સ્વાનુભૂતિમાં તેઓ ગળાડૂબ રહે છે. તેથી શાસ્ત્રવાસનાને છોડીને એ શાસ્ત્રસંન્યાસને સ્વીકારે છે. પોતાના ચૈતન્યપટ ઉપર, ચૈતન્યસ્વભાવમાં કેવળ નિષ્કષાયતા, નિર્વિકારિતા, અનુપમ સમતા, નિરાવરણ વીતરાગતા, પરમ તૃપ્તિ, પ્રકૃષ્ટ શીતલતા, પ્રગાઢ શાન્તિ, પરિપૂર્ણ આનંદ, સહજ સમાધિ, સંપૂર્ણ સ્વસ્થતા વગેરે અનુભવાય છે. પોતાને જે શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ અનુભવાય છે, તેના પ્રત્યે અંતરંગ પ્રીતિ, પરમ ભક્તિ, સ્વાભાવિક આદરભાવ, પ્રકૃષ્ટ બહુમાનભાવ વગેરેના બળથી સર્વત્ર, સર્વદા, સતત નિજસ્વભાવનું અનુસંધાન ટકે છે તથા રાગાદિ વિભાવપરિણામો અત્યંત પાંગળા બની જાય છે, વિકલ્પો માયકાંગલા થઈ જાય છે. સમ્યક્ અને પ્રબળ યોગદશા અહીં પ્રગટે છે.

✽ વિભિન્ન યોગદૃષ્ટિમાં સ્વાનુભવની તરતમતાનો વિચાર ✽

(મિત્રા.) ગ્રંથિભેદની પૂર્વે મિત્રા-ન્તારા-બલા-દીપ્રા આ ચાર યોગદૃષ્ટિમાં શુદ્ધ આત્મતત્ત્વનો જે અનુભવ થાય છે, તે વહેલી સવારે ભડ-ભાંખરાના પ્રકાશ જેવો, ઉષાના પ્રકાશ જેવો, અરુણોદય વગેરેની પ્રભા જેવો જાણવો. ગ્રંથિભેદ પછી સ્થિરા દૃષ્ટિમાં શુદ્ધ આત્મતત્ત્વનો જે અનુભવ થાય છે તે સૂર્યોદયકાલીન પ્રકાશ જેવો સમજવો. કાંતા દૃષ્ટિમાં તે અનુભવ સવારે નવ વાગ્યાની આસપાસના સમયે જેવો સૂર્યપ્રકાશ હોય તેવો સમજવો. તથા પ્રભા દૃષ્ટિમાં તે સ્વાનુભવ મધ્યાહ્ન કાળના સૂર્યપ્રકાશ સમાન અત્યંત સ્પષ્ટ બને છે. (૧) જેમ-જેમ મોક્ષે પહોંચવાનો પોતાનો કાળ પાકતો જાય, પરિપક્વ બનતો જાય, (૨) નિજ સ્વભાવ સુધરતો જાય, (૩) મોક્ષપ્રાપ્ત ભવિતવ્યતા અનુકૂળ બનતી જાય, (૪) પોતાના કર્મો હળવા થતા જાય અને (૫) સાધનાનો તાત્ત્વિક પુરુષાર્થ પ્રબળ થતો જાય, તેમ-તેમ તેના લીધે નિજજ્ઞાન સ્પષ્ટ થતું જાય. તથા જેટલા-જેટલા અંશે પોતાનો આત્મા પ્રગટેલો હોય તે નિર્મળ થતો જાય છે. જ્ઞાનની આ સ્પષ્ટતા તથા પોતાના પ્રગટ આત્મતત્ત્વની નિર્મળતા - આ બે જ તત્ત્વને શુદ્ધ આત્મતત્ત્વનો અત્યંત પારદર્શક અનુભવ કરવામાં મુખ્યપણે નિયામક જાણવા. તે બન્ને તત્ત્વો જેમ જેમ બળવાન થતા જાય, વિકસતા જાય તેમ તેમ શુદ્ધ આત્મતત્ત્વનો અનુભવ વધુ ને વધુ પારદર્શક થતો જાય છે.

इह प्रभायां सूर्यप्रभासमानः निजात्मस्वरूपावबोधः निश्चलं शुद्धात्मध्यानं सदैव प्रसूते (योगदृष्टिसमुच्चय-१७४)। “नेह प्रायो विकल्पाऽवसरः। प्रशमसारं सुखम् इह” (यो.दृ.स.१५ वृ.) इति व्यक्तं योगदृष्टिसमुच्चयवृत्तौ प्रभादृष्टिनिरूपणे। अनन्ताऽऽनन्दमयात्मस्वरूपप्रकाशकध्यानजत्वादेतदेव तात्त्विकं सुखम्। तदुक्तं योगदृष्टिसमुच्चये प्रभायां “ध्यानजं तात्त्विकं सुखम्” (यो.दृ.स.१७३) इति। इह पुण्याऽपेक्षञ्च सुखं दुःखरूपेण स्वान्तः प्रतिभासते, पराधीनत्वादिति व्यक्तं योगदृष्टिसमुच्चये (१७३)। भवान्तराधारम्भकाऽनुबन्धविच्छेद-चित्तपरिणामनिश्चलतादिकं ध्यानफलरूपेण लभ्यते इति व्यक्तं योगबिन्दु-द्वात्रिंशिकाप्रकरणादौ (यो.बि.३६३ + द्वा.१८/२१)। श्रीहरिभद्रसूरिभिः ब्रह्मसिद्धान्तसमुच्चये (३५३) दर्शिता विद्याजन्माप्तिः इह तात्त्विकी ज्ञेया।

परमात्मધ્યાનપરિણમનપ્રકર્ષાચ્ચ શુક્લજ્ઞાનોપયોગબલેન મોહનીયાદિકર્મપ્રક્ષયે નિર્વાણપદાઽઽસન્નતા આ કારણે મિત્રા વગેરે યોગદૃષ્ટિઓમાં થતા સ્વાનુભવની પારદર્શકતામાં તફાવત-તરતમભાવ પડે છે.

✽ તાત્વિક સુખ ધ્યાનજન્ય ✽

(इह.) અહીં પ્રભા દૃષ્ટિમાં સૂર્યની પ્રભા જેવો પોતાના આત્મસ્વરૂપનો બોધ હોય છે. તે હંમેશા શુદ્ધ આત્માના નિશ્ચલ ધ્યાનને પ્રગટાવે છે. યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચય સ્વોપશ્વૃત્તિમાં શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ પ્રભા દૃષ્ટિનું નિરૂપણ કરતાં જણાવેલ છે કે ‘પ્રભા દૃષ્ટિમાં પ્રાયઃ વિકલ્પને અવસર નથી હોતો. તેથી પ્રશમપ્રધાન સુખ અહીં હોય છે.’ અનંતઆનંદમય આત્મસ્વરૂપની ઝાંખી કરાવનારા ધ્યાનથી તે સુખ ઉત્પન્ન થતું હોવાથી તે જ તાત્વિક સુખ છે. યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચયમાં શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ જ પ્રભા દૃષ્ટિના નિરૂપણમાં આ વાત કરી છે. પ્રભા દૃષ્ટિમાં વર્તતા યોગીને પુણ્યસાપેક્ષ સુખ પોતાના અંતરમાં દુઃખસ્વરૂપે પ્રતીત થાય છે. કારણ કે તે પરાધીન છે, આત્મભિન્ન પુણ્યકર્મને આધીન છે. પરાધીન હોવું એ જ તો દુઃખની આગવી ઓળખ છે. આ વાત યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચયમાં સ્પષ્ટ કરેલ છે. પૂજ્ય રત્નવિજયજી મહારાજે ઋષભ જિનેશ્વર સ્તવનમાં આ અંગે નીચેના શબ્દોમાં ઈશારો કર્યો છે.

“સકલ જીવ છે સુખના કામી, તે સુખ અક્ષય મોક્ષ રે;

કર્મજનિત સુખ તે દુઃખરૂપ, સુખ તે આતમઝાંખ...જગગુરુ પ્યારો રે.”

ધ્યાનના ફળ સ્વરૂપે પુનર્ભવની પરંપરા વગેરેનું કારણ બનનારા અશુભ અનુબંધોનો વિચ્છેદ થાય છે, સાધનામાં ચિત્તની સ્થિરતા વગેરે પ્રાપ્ત થાય છે. યોગબિંદુ, દ્વાત્રિંશિકા પ્રકરણ વગેરેમાં આ બાબત સ્પષ્ટપણે જણાવેલ છે. શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ બ્રહ્મસિદ્ધાન્ત સમુચ્ચયમાં જે વિદ્યાજન્મની પ્રાપ્તિ જણાવી છે, તે આ અવસ્થામાં = પ્રભા દૃષ્ટિમાં તાત્વિક જાણવી.

✽ શુક્લજ્ઞાન ઉપયોગનો પ્રભાવ પિછાણીએ ✽

(परमा.) પરમાત્માનું ધ્યાન અહીં પ્રકૃષ્ટ રીતે આત્મામાં પરિણમે છે. તેના લીધે યોગીમાં શુક્લજ્ઞાન ઉપયોગ જીવંત બને છે, રાગાદિશૂન્ય જ્ઞાનોપયોગ ધબકે છે, શુદ્ધોપયોગ ઉછળે છે, શુક્લધ્યાનપ્રાપક જ્ઞાનોપયોગ સક્રિય બને છે. તેના બળથી મોહનીયાદિ કર્મનો અત્યંત ઉચ્છેદ થાય છે. તેથી યોગી એકદમ મુક્તિપદની નિકટ પહોંચી જાય છે. રાગાદિમુક્ત નિજ શાશ્વત શુદ્ધચૈતન્યસ્વરૂપ તેની સામે નજરાયા

બોધ્યા ષોડશકાનુસારેણ (૧૫/૫)। યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયોક્તઃ (૪) શાસ્ત્રયોગઃ અત્ર પરાકાષ્ટાપ્રાપ્તો વર્તતે।

ઇત્યમ્ ઉન્મનીભાવસાધકો જ્ઞાનયોગઃ પરિશુદ્ધયતિ। પ્રકૃતે “જ્ઞાનયોગઃ તપઃ શુદ્ધમ્, આત્મરત્યેક-લક્ષણઃ। ઇન્દ્રિયાર્થોન્મનીભાવાત્, સ મોક્ષસુખસાધકઃ।” (અ.સા.૧૨/૫) ઇતિ અધ્યાત્મસારકારિકા અનુયોજ્યા તાત્પર્યાનુસન્ધાનેન।

ઉન્મનીભાવોદયે ઇન્દ્રિયાણામ્ અમનસ્કોદયે ચ કાયસ્ય કાલ્પનિકતા પ્રતિભાસતે। પ્રકૃતે “વિશ્લિષ્ટમિવ પ્લુષ્ટમિવોડ્ડીનમિવ પ્રલીનમિવ કાયમ્। અમનસ્કોદયસમયે યોગી જાનાત્યસત્કલ્પમ્।” (યો.શા.૧૨/૧૨) ઇતિ યોગશાસ્ત્રકારિકા ભાવનીયા। તદા ચ તાત્ત્વિકં પરિપક્વમ્ આત્મસુખમ્ અનુભૂયતે સાક્ષાત્।

ઇદમેવાઽભિપ્રેત્યોક્તં યોગસારે “મૃતપ્રાયં યદા ચિત્તમ્, મૃતપ્રાયં યદા વપુઃ। મૃતપ્રાયં યદાઽક્ષણાં વૃન્દમ્, પક્વં તદા સુખમ્।” (યો.સા.૫/૪) ઇતિ। ઇત્યજ્ય તાદૃશાઽમનસ્કયોગોદયે સકલવિકલ્પકલ્પનામેઘજાલવિલયેન અનવરતં કલ્પનાતીતમ્ આત્મતત્ત્વભાસ્કરં અનન્તાનન્દમયં યોગી સાક્ષાત્કરોતિ। તદુક્તમ્ અધ્યાત્મસારે “યદ્વપ્તં કલ્પનાઽતીતં તત્તુ પશ્યત્યકલ્પકઃ” (અ.સા.૧૮/૧૨૧) ઇતિ।

કરે છે. આ બાબત ષોડશક ગ્રંથ મુજબ અહીં સમજી લેવી. તથા યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચયમાં શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ વર્ણવેલ ‘શાસ્ત્રયોગ’ અહીં પરાકાષ્ટાને પામેલો જોવા મળે છે.

❀ ઉન્મનીભાવસાધક જ્ઞાનયોગનો આધિર્ભાવ ❀

(ઇત્યમ્.) આ રીતે અહીં ઉન્મનીભાવને સાધનારો જ્ઞાનયોગ ચોતરફ શુદ્ધ થતો જાય છે. અહીં તાત્પર્યનું અનુસંધાન કરીને અધ્યાત્મસારની એક કારિકાનું સંયોજન કરવું. ત્યાં મહોપાધ્યાયજીએ જણાવેલ છે કે ‘શુદ્ધ ચેતનાના અખંડ પિંડ સ્વરૂપ આત્મામાં જ કેવળ આનંદની અનુભૂતિ કરવા સ્વરૂપ જ્ઞાનયોગ એ જ વિશુદ્ધ તપ છે. તેના લીધે ઈન્દ્રિયના વિષયોમાંથી અંતઃકરણ ઉપર ઉઠી જાય છે, બહાર નીકળી જાય છે. આવા ઉન્મનીભાવને જ્ઞાનયોગ લાવે છે. તેથી તે જ્ઞાનયોગ મોક્ષસુખનો સાધક છે.’

❀ અમનસ્ક દશામાં કાયા પણ કલ્પિત લાગે ❀

(ઉન્મ.) જ્યારે ઉન્મનીભાવ પ્રગટે ત્યારે જાણે કે ઈન્દ્રિયો મરી પરવારેલી હોય તેવું સાધકને જણાય છે. તથા જ્યારે અમનસ્ક દશાનો ઉદય થાય ત્યારે કાયા મરી પરવારેલી હોય તેવું યોગીને લાગે છે. પ્રસ્તુતમાં યોગશાસ્ત્રની એક કારિકાની વિભાવની કરવી. ત્યાં શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ જણાવેલ છે કે ‘અમનસ્ક દશાનો ઉદય થાય ત્યારે યોગીને પોતાનું અતિનિકટ એવું પણ શરીર જાણે કે પોતાનાથી છૂટું પડી ગયેલું હોય, બળી ગયેલું હોય, ઉડી ગયેલ હોય, ઓગળી ગયેલ હોય, જાણે કે કાલ્પનિક હોય તેવું લાગે છે.’ ત્યારે આત્માના તાત્ત્વિક પરિપક્વ સુખનો યોગી સાક્ષાત્ અનુભવ કરે છે. આ જ અભિપ્રાયથી યોગસારમાં જણાવેલ છે કે ‘જ્યારે ચિત્ત મૃતપ્રાય હોય, જ્યારે કાયા મૃતપ્રાય હોય તથા જ્યારે ઈન્દ્રિયોનો સમૂહ મૃતપ્રાય હોય ત્યારે પરિપક્વ સુખ અનુભવાય.’ આમ કાયા પણ જ્યાં કાલ્પનિક લાગે તેવા અમનસ્કયોગનો પ્રાદુર્ભાવ થતાં સકલ વિકલ્પની કલ્પનાસ્વરૂપ વાદળના ઢગ રવાના થવાથી યોગી કલ્પનાતીત અને અનંતાનંદમય એવા આત્મતત્ત્વસ્વરૂપ સૂર્યના સતત સાક્ષાત્ દર્શન કરે છે. આ અંગે અધ્યાત્મસારમાં જણાવેલ છે કે ‘કલ્પનાઓથી રહિત એવા યોગી આત્માનું જે કલ્પનાતીત-કલ્પનાઅગોચર

ઇદઞ્ચાત્રાવધેયમ્ - શ્વેત-શ્યામમેધસમપ્રશસ્તાઽપ્રશસ્ત-સફલ-નિષ્ફલવિકલ્પ-વિચારાદયઃ ચિત્તાકાશો આગચ્છન્તિ ગચ્છન્તિ ચ। કિન્તુ તચ્છ્રદ્ધયા અપવર્ગમાર્ગે ગન્તું નૈવાઽર્હતિ, ન વા તત્ર ચિરકાલં વિશ્રાન્તિઃ યુજ્યતે। પરમાઽઽશ્વાસેન અતીતાઽનિષ્ટસ્મરણાઽનાગતપરતત્ત્વાકાઙ્ક્ષાપૂર્ણકલ્પનાનિમજ્જનં હિ વિકલ્પવાદલવિશ્રાન્તિતુલ્યમ્ આત્મસાધનાઽસ્થિભઙ્ગકારિ।

યથા વિવેકી ઘનાઘનઘટાવિલોકનાદ્ વિરમ્ય તદતીતોદીયમાનસૂર્ય-ચન્દ્ર-ગ્રહ-નક્ષત્ર-તારકનિરીક્ષણેન નિજનેત્રે નિર્મલીકરોતિ તથા દેહાદ્યાત્મવિવેકવિજ્ઞાની શુભાઽશુભવિકલ્પાદિવાદલવૃન્દવિશ્રાન્તિં વિમુચ્ય તદતીતચિદાકાશસ્થસમ્યક્મતિજ્ઞાનલક્ષણતેજસ્વિતારક-વિશદશ્રુતજ્ઞાનાત્મકનક્ષત્ર-પરમાવધિજ્ઞાનાદિ-સ્વરૂપ છે, તેને જુએ છે.’

❀ વિકલ્પવાદળમાં વિશ્રાન્તિ ના કરીએ ❀

(ઇદ.) અહીં એક વાત ખાસ ખ્યાલમાં રાખવી કે આકાશમાં વાદળા આવે ને જાય. આકાશમાં ધોળા વાદળ પણ આવે અને કાળા વાદળ પણ આવે. વાદળા વરસે પણ ખરા, ને ના પણ વરસે. પરંતુ વાદળના ભરોસે ચાલી ન શકાય. વાદળ ઉપર બેસી ન શકાય. બાકી હાડકાં ભાંગી જતાં વાર ન લાગે. એ જ રીતે વિકલ્પ અને વિચારો પણ વાદળ જેવા છે. ચિત્તાકાશમાં તે આવે ને જાય. તે પ્રશસ્ત પણ હોય ને અપ્રશસ્ત પણ હોય. તે સફળ પણ બને અને ક્યારેક નિષ્ફળ પણ બને. પરંતુ તેવા વિકલ્પ-વિચારસ્વરૂપ વાદળના ભરોસે મોક્ષમાર્ગે ચાલી ન જ શકાય કે લાંબા સમય સુધી તેમાં રોકાણ-વિસામો કરી ન જ શકાય. તેવી વિશ્રાન્તિ કરવી યોગ્ય ન ગણાય. અતીત કાળના દર્દમય અનિષ્ટ સંસ્મરણોમાં અને અનાગત કાળની મહત્ત્વાકાંક્ષાપૂર્ણ અનાત્મગોચર કલ્પનામાં ડૂબી જવું, પરમ નિશ્ચિતતાથી રસપૂર્વક ખોવાઈ જવું, વિશ્વાસપૂર્વક વિચારવાયુમાં વિલીન થઈ જવું તે ખરેખર વિકલ્પના વાદળ ઉપર આસન જમાવીને વિશ્રામ કરવા જેવું જ છે. તેનાથી આત્માના સાધનાસ્વરૂપી હાડકાંઓનો ઘણી વાર ચૂરેચૂરો થઈ ગયેલો છે. સાધનાના હાડકાંને ખોખરા કરનારી આવી વિકલ્પવિશ્રાન્તિથી સર્યું.

❀ વિકલ્પવાદળની પેલે પાર દૃષ્ટિ કરીએ ❀

(યથા.) ખરેખર જે વિવેકી માણસ છે, તે ઘનઘોર વાદળાઓની હારમાળામાં વિશ્રામ પણ નથી કરતો કે તેને જોવામાં ખોટી પણ નથી થતો. વિવેકી માણસ વાદળોને જોવાની પ્રવૃત્તિથી અટકીને વાદળોની પેલે પાર આકાશમાં રહેલા એવા ઉગતા પ્રતાપી સૂર્ય, સૌમ્ય ચન્દ્ર, ઝળહળતા ગ્રહ, નમણા નક્ષત્ર અને ચમકતા ટમટમતા તારલાઓને જોવા દ્વારા પોતાની બન્ને આંખોને વધુ તેજસ્વી બનાવે છે. વાદળાની આસપાસ કે વાદળાની વચ્ચે દેખાવા છતાં પણ વાસ્તવમાં વાદળાની પેલે પાર રહેલા ઉગતા બાલરવિ વગેરેના દીર્ઘકાલીન દર્શન (=ત્રાટક) દ્વારા જેમ વિવેકી માણસ પોતાની આંખને વધુ વેધક-તીક્ષ્ણ બનાવે છે, તેમ ‘દેહ-ઇન્દ્રિય-મન વગેરેથી આત્મા જુદો છે’ આવા વિવેકજ્ઞાનને ધરાવનાર આત્માથી સાધક પણ સારા-નરસા વિકલ્પ-વિચારસ્વરૂપ વાદળાના ઢગલાની વચ્ચે અટવાયા વિના, તેને જોવા-જાણવા-માણવામાં ખોટી થયા વિના, તેમાં વિશ્રામ કર્યા વિના, વિકલ્પવાદળની આસપાસ જણાવા છતાં પણ વિકલ્પવાદળની પેલે પાર ચિદાકાશમાં રહેલા એવા (૧) સમ્યક્ મતિજ્ઞાનરૂપી ટમટમતા તારલા,

સ્વરૂપકાન્તગ્રહ-મનઃપર્યવજ્ઞાનસ્થાનીયસૌમ્યશશિ-કેવલજ્ઞાનાઽઽભોદીયમાનભાસ્કરાણાં નિજાનુભવપ્રજ્ઞયા દર્શનતો નિજવિવેકજ્ઞાન-દૃષ્ટી વિશદયતિ । મતિજ્ઞાનાદ્યનુવિદ્ધ-સહજ-નિર્વિકલ્પ-નીરવ-નિજશુદ્ધચેતનાયામેવ સાધકરુચિઃ ઉપાદેયતયા અત્યન્તં દૃઢીભવતિ ।

મતિજ્ઞાનાદિસંલગ્નવિકલ્પ-વિચારાદીનાં કેવલં જ્ઞેયત્વમેવ, ન તૂપાદેયત્વમ્ । અત એવ ક્વચિત્ પ્રયોજનભૂતપ્રશસ્તવિચારવાર્દલમધ્યે શુદ્ધચૈતન્યસૂર્યતેજઃકિરણોપપ્તમ્બોપહિતસ્ય કુશલાનુબન્ધિપુણ્યલક્ષણસ્ય સપ્તરઙ્ગાઽનુબન્ધિશક્રવાપસ્યાઽપિ કેવલં દર્શનીયત્વમેવ, ન તૂપાદેયત્વમ્ । પ્રશસ્તવિચારવાર્દલસન્નિ-હિતસન્ધ્યોષાચિત્રપ્રકાશસ્વરૂપેણ પ્રાદુર્ભૂતાનાં શાસનપ્રભાવકશક્તિ-લબ્ધિ-સિદ્ધિપ્રભૃતીનામપિ અપ્રમત્ત-ચારિત્રિણઃ કેવલમ્ અસઙ્ગસાક્ષિણ એવ, યતઃ “પ્રતિષ્ઠા સૂકરીવિષ્ઠાસમા” (ના.પરિ.૫/૧૫ + સં.ગી.૧૦/૧૫) इति नारदपरिव्राजकोपनिषत्-संन्यासगीतावचनं तेषां चित्ते कातस्त्र्येन परिणतं भवति ।

તેષાં સમાધિનિષ્ઠમેવ અનુષ્ઠાનં ભવતિ । ષોઢશકોત્ત(૩/૧૧)વિનિયોગાઽઽશયબલેન તત્સન્નિધૌ પરેષાં વૈરાદિનાશઃ ભવતિ । ઇત્યમસઙ્ગભાવેન યથોચિતપરાનુગ્રહસમ્પાદનમપિ અત્ર નિરાબાધમ્ । યદિ

(૨) વિશદ શ્રુતજ્ઞાનસ્વરૂપ નમજ્ઞા નક્ષત્રો, (૩) પરમાવધિજ્ઞાન વગેરે સ્વરૂપ ઝળહળતા બ્રહ્મો, (૪) મનઃપર્યવજ્ઞાનાત્મક સૌમ્ય ચંદ્ર તથા (૫) કેવલજ્ઞાનસમાન ઉગતો પ્રચંડ સૂર્ય - આ પાંચના, પોતાના અનુભવજ્ઞાનરૂપી પ્રજ્ઞા વડે, નિરંતર સબહુમાન દર્શન કરીને પોતાના વિવેકજ્ઞાનને અને વિવેકદૃષ્ટિને (= સમ્યગ્દર્શનને) વધુ વેધક, તીક્ષ્ણ, તેજસ્વી અને નિર્મળ બનાવે છે. મતિજ્ઞાનાદિમાં વણાયેલી સહજ, નિર્વિકલ્પ, નીરવ, નિજ શુદ્ધ ચેતનામાં જ સાધકની રુચિ ઉપાદેયપણે અત્યંત દૃઢ બને છે.

❧ વિકલ્પ-પુણ્ય-શક્તિ વગેરે માત્ર જ્ઞેય છે, ઉપાદેય નહિ ❧

(મતિ.) મતિજ્ઞાનાદિની સાથે સંકળાયેલા વિકલ્પ-વિચારાદિઓ યોગી માટે ઉપાદેય = ગ્રાહ્ય નહિ પણ માત્ર જ્ઞેય બને છે. તેથી જ ક્વચિત્ પ્રયોજનભૂત એવા પ્રશસ્ત વિચારવાદળની વચ્ચે શુદ્ધ ચૈતન્યરૂપી સૂર્યના તેજસ્વી કિરણોના સહારે સર્જતા એવા કુશલાનુબંધી પુણ્યસ્વરૂપ સમરંગી મેઘધનુષ્ય પણ યોગી માટે માત્ર દર્શનીય-જ્ઞેય જ બની રહે છે, ઉપાદેય નહિ. પ્રશસ્ત વિચારરૂપી વાદળની આસપાસ સંધ્યાના કે ઉષાના સોનેરી-રૂપેરી-ગુલાબી પ્રકાશસ્વરૂપે પ્રગટેલી શાસનપ્રભાવક શક્તિ, લબ્ધિ, સિદ્ધિ, ઋદ્ધિ વગેરેના પણ અપ્રમત્ત ચારિત્રધર યોગી માત્ર જ્ઞાતા-દૃષ્ટા-અસંગ સાક્ષી જ બની રહે છે, કારણ કે તેમને માન-સન્માન-પ્રસિદ્ધિ વગેરે અત્યંત તુચ્છ લાગે છે. ‘પ્રતિષ્ઠા = પ્રસિદ્ધિ ભૂંડણની વિષ્ટા જેવી છે’ - આ પ્રમાણે નારદપરિવ્રાજક ઉપનિષદ્માં અને સંન્યાસગીતામાં જે જણાવેલ છે, તે વચન તેઓની રંગે-રંગમાં પૂરેપૂરું પરિણમી ગયેલ હોય છે.

❧ પ્રભાદૃષ્ટિનો પ્રકર્ષ ❧

(તેષાં.) સાતમી પ્રભા દૃષ્ટિમાં રહેલા તે યોગીઓનું અનુષ્ઠાન સમાધિસ્થ જ હોય છે. તેમના સાન્નિધ્યમાં બીજા હિંસક-વૈરી જીવોના પણ વૈરાદિ ભાવો શાંત થાય છે. આ રીતે અસંગ ભાવથી યથોચિત રીતે પરોપકાર પણ સાતમી પ્રભા દૃષ્ટિમાં નિરાબાધપણે પ્રવર્તે છે. જો તેમને શિષ્યાદિ હોય તો શિષ્યાદિને અસંગભાવથી અવસરે વાચના વગેરે આપવા સ્વરૂપ ઉચિત પ્રવૃત્તિ પ્રવર્તે છે. તેમજ તેમની જે કોઈ

વિનેયાઃ સન્તિ તર્હિ વાચનાપ્રદાનાદિલક્ષણઃ ઔચિત્યયોગઃ અસદ્ગભાવેન યથાવસરં સમ્પદ્યતે । સત્ક્રિયા ચ અવન્ધ્યૈવ સ્વભૂમિકાઽઽનુરૂપ્યેણ નિરભિષ્વદ્ગભાવતો વિજ્ઞેયા । “સુલીનમ્ = અતિનિશ્ચલં પરાનન્દમ્” (યો.શા.૧૨/૪) ઇતિ યોગશાસ્ત્રોક્તં સુલીનચિત્તં તત્ત્વતોઽત્રાઽઽવિર્ભવતિ । વિજ્ઞેય એતાવાન્ પ્રભાયાં યોગદૃષ્ટૌ પ્રકર્ષઃ પ્રવૃત્તચક્રસ્ય યોગિનઃ યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયદર્શિતસ્ય (યો.સ.૨૧૨) ।

પરાયાં તુ પરિપક્વાઽતિસુદૃઢ-વિશુદ્ધભેદવિજ્ઞાનપરિણતિપ્રભાવેણ વક્ષ્યમાણગુણવૈરાગ્યપ્રભાવેણ ચ (૧) કામભોગાદિતઃ, (૨) પ્રવચનપ્રભાવનાદિબાહ્યપ્રવૃત્તિતઃ, (૩) કાયાદિયોગચાઞ્ચલ્યતઃ, (૪) સદ્કલ્પ-વિકલ્પાદિતઃ, (૫) પ્રશસ્તકષાયાદિતઃ, (૬) કર્તૃત્વ-ભોક્તૃત્વપરિણામપક્ષપાતતઃ, (૭) મુમુક્ષાગર્ભિત-સદનુષ્ઠાનાદિગોચરપ્રીતિસુખતઃ, (૮) અસદ્ગાનુષ્ઠાનાઽવલમ્બનકોપેક્ષાસુખાઽભિરતિતઃ, (૯) સમુપનત-

પણ ક્રિયા હોય તે સારી જ હોય છે, અમોઘ જ હોય છે, પોતાની ભૂમિકાને અનુરૂપ જ હોય છે તથા અનાસક્ત ચિત્તથી જ તે સત્ક્રિયા પ્રવર્તતી હોય છે - તેમ જાણવું. ‘આત્મસ્વરૂપમાં જ અત્યંત નિશ્ચલ અને પરમઆનંદવાળું ચિત્ત એ સુલીન કહેવાય’ - આવું યોગશાસ્ત્રમાં જણાવેલ છે. તે સુલીન ચિત્ત પરમાર્થથી અહીં પ્રગટે છે. પ્રભા નામની સાતમી યોગદૃષ્ટિમાં પ્રવૃત્તચક્ર યોગીના આત્મવિકાસની આવી પરાકાષ્ઠા જાણવી. યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચય ગ્રંથમાં શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ પ્રવૃત્તચક્ર નામના યોગીનું વર્ણન કરેલ છે.

❁ આઠમી યોગદૃષ્ટિ ‘પરા’ને સમજાવે ❁

(પરાયાં.) છેલ્લી આઠમી ‘પરા’ નામની યોગદૃષ્ટિ છે. (A) ‘દેહ-વચન-મન-કર્મ-પુદ્ગલાદિથી પોતાનો આત્મા અત્યંત નિરાળો છે, જુદો છે, છૂટો છે’ - આવા ભેદવિજ્ઞાનની પરિણતિ ત્યારે યોગીને અત્યંત પરિપક્વ, અતિસુદૃઢ અને વિશુદ્ધ બની ચૂકેલ હોય છે, આત્મસાત્ થયેલ હોય છે. તેમજ આગળ જણાવવામાં આવશે તે (B) ગુણવૈરાગ્ય = પરવૈરાગ્ય (= શ્રેષ્ઠવૈરાગ્ય) પણ તેમના અંતરમાં ઝળહળતો હોય છે. આ બન્ને ઉમદા, ઉત્તમ અને ઉદાત્ત એવા દુર્લભતમ તત્ત્વોના પ્રભાવે -

- (૧) કામભોગ, ભોગસુખ, ઈન્દ્રિયસુખ વગેરેથી તેઓ અત્યંત વિરક્ત થયા હોય છે.
- (૨) શાસનપ્રભાવનાદિ બાહ્ય પ્રવૃત્તિનો પણ તેઓને મોહ-વળગાડ નથી જ હોતો.
- (૩) કાયયોગ વગેરેની ચંચળતા, પરિવર્તનશીલતા વગેરે પણ તેમને પસંદ નથી હોતી.
- (૪) મનના સંકલ્પ, વિકલ્પ, વિચાર આદિ પ્રત્યે આંશિક પણ આકર્ષણ હોતું નથી.
- (૫) ક્યારેક શિષ્યાદિ પ્રત્યે કે શાસનનાશકાદિ પ્રત્યે કરવા જરૂરી હોય તેવા પ્રશસ્ત કષાયની પણ તેમને જરાય રુચિ હોતી નથી. ---

- (૬) કર્તૃત્વ-ભોક્તૃત્વ પરિણામનો પક્ષપાત મરી ચૂક્યો હોય છે.
- (૭) રાગાદિ ભાવોથી છૂટવાની તીવ્ર તમન્ના સ્વરૂપ મુમુક્ષાપરિણામથી ગર્ભિત સદનુષ્ઠાનાદિ પ્રત્યેની પ્રીતિથી જે સુખ પૂર્વે અનુભવાતું હતું, તે સુખની પણ તેમને હવે ઈચ્છા થતી નથી.

- (૮) સાતમી દૃષ્ટિમાં અસંગઅનુષ્ઠાન પ્રવર્તતું હતું. એના નિમિત્તે ત્યાં જે ઉપેક્ષાભાવનું સુખ = ઉદાસીનભાવનું સુખ ઉદ્ભવતું હતું, તેમાં સામે ચાલીને જોડાવાની લાગણીથી પણ તેઓ વિરક્ત બને છે.

- (૯) વગર બોલાવ્યે, સામે ચાલીને, આત્મવિશુદ્ધિથી આકર્ષાઈને આવી પડેલા એવા લૌકિક અને

લૌકિક-લોકોત્તરાઽમોઘદિવ્યયોગૈશ્વર્યાઽઽનન્દતઃ, (૧૦) વર્ધમાનપ્રશસ્તપરિણામાઽધ્યવસાય-લેશ્યા-યોગાદ્યુપહિતસુખતઃ, (૧૧) સુશુક્લસ્વપ્નદર્શનાઽનાહતનાદ-દિવ્યધ્વનિશ્રવણ-દેવતાદર્શનાદિજન્યાનન્દતશ્ચ વિરજ્ય પરિપક્વવિશુદ્ધાઽસઙ્ગસાક્ષિભાવપરિણમનતઃ તન્માત્રગુણસ્થાનકસ્થિતિકારિણા આસઙ્ગદોષેણ રહિતઃ ષોડશક(૧૩/૧૨)-યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયવૃત્તિ(૨૦૮)-યોગબિન્દુવૃત્તિ(૫૫)-દ્વાત્રિંશિકાવ્યાખ્યાદિ(૨૪/૭)દર્શિતઃ નિષ્પન્નયોગઃ યોગી સહજતઃ સર્વત્ર સર્વદા સ્વસ્વરૂપમાત્રનિર્ભાસાત્મકસમાધિનિષ્ઠઃ ભવતિ ।

સનિમિત્ત-નિર્નિમિત્તાઽભિનવકલ્પનાઽઽશા-ચિન્તા-સ્મૃતિ-સઙ્કલ્પ-વિકલ્પાઽન્તર્જલ્પ-વિચારાદિ-કરણાઽભિરુચિલક્ષણાં વિકલ્પવાસનાં સાકલ્યેન અયં દહતિ કેવલાઽતીન્દ્રિયાઽપરોક્ષનિજાઽઽત્માનુભૂતિ-સમનુવિદ્ધસમાધિવસ્તિના । તતો “વિકલ્પરહિતં મનઃ, તદભાવેન ઉત્તમં સુખમ્” (યો.દૃ.સ.૧૫ વૃ.) इति યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયવૃત્તૌ પરાદૃષ્ટિનિરૂપણે વ્યક્તમ્ । નિર્વિકલ્પસુખમેવ તાત્ત્વિકમુક્તમં સુખમ્ । તદુક્તં

લોકોત્તર અમોઘ દિવ્ય યોગસંબંધી ઐશ્વર્ય લબ્ધિ-ઋદ્ધિ-સિદ્ધિ-ચમત્કારશક્તિ વગેરેના આનંદથી પણ તેઓ અંદરથી પૂર્ણતયા ઉદાસીન હોય છે.

(૧૦) વધતા એવા (a) પ્રશસ્ત પરિણામો, (b) પ્રશસ્ત અધ્યવસાયો, (c) પ્રશસ્ત લેશ્યા અને (d) પ્રશસ્ત યોગના માધ્યમે આવેલા આનંદથી પણ તેઓ પૂરેપૂરા વિરક્ત હોય છે.

(૧૧) તેમને અવાર-નવાર સ્વપ્નમાં અપૂર્વ જિનપ્રતિમા, તીર્થ વગેરે જોવા મળે. ધ્યાન અને સમાધિ પછી પ્રગટતો અનાહત નાદ તેમને સંભળાય. દિવ્ય ધ્વનિ-દેવવાણી તેમને સંભળાય. દેવતા પણ એમને દર્શન આપે. શાતા પૂછવા ઈન્દ્ર વગેરે પણ આવે. આવી દશામાં સામાન્ય માણસ હરખધેલો થઈ જાય. પોતાની જાતને બીજા કરતાં ઘણી ઊંચી માની લે. પરંતુ આઠમી યોગદૃષ્ટિમાં રહેલા યોગીને અત્યંતશુક્લસ્વ-પ્રદર્શનાદિજન્ય આનંદ પ્રત્યેનું પણ આકર્ષણ ઓસરી ગયું હોય છે. ભેદજ્ઞાન અને ગુણવૈરાગ્ય - આ બેના પ્રભાવે ઉપરોક્ત ૧૧ બાબતો વિશે વિરક્ત-અનાસક્ત થવાના લીધે પરિપક્વપણે અને વિશુદ્ધપણે અસંગસાક્ષીભાવ તેમનામાં પરિણમે છે. તેના લીધે તે આસંગ દોષથી વિપ્રમુક્ત બને છે. પ્રાપ્ત ગુણસ્થાનકમાં જ જકડી રાખે, ઉપરના ગુણકાણે ચઢવા ન દે તેવી આસક્તિ એટલે આસંગ દોષ. ષોડશકાદિમાં વિસ્તારથી તેનું વર્ણન મળે છે. ષોડશક, યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયવૃત્તિ, યોગબિન્દુવૃત્તિ, દ્વાત્રિંશિકાવૃત્તિ વગેરેમાં વર્ણવેલ ‘નિષ્પન્નયોગ’ નામના યોગી પ્રસ્તુત આઠમી પરા દૃષ્ટિમાં વર્તતા હોય છે. તેઓ સહજપણે સર્વત્ર સર્વદા સમાધિનિષ્ઠ હોય છે. સમાધિ એટલે પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપ માત્રનો પ્રકાશ, નિર્વિકલ્પ ચૈતન્યપ્રકાશ.

❀ વિકલ્પવાસનાને બાળી નાંખીએ ❀

(સનિ.) નિમિત્ત હોય કે ન હોય છતાં પણ નવી-નવી કલ્પના, આશા, ચિંતા, સ્મૃતિ, સંકલ્પ, વિકલ્પ, અંદરનો બડબડાટ (અંતર્જલ્પ), વિચાર વગેરે કરે જ રાખવાની અભિરુચિ-કુટેવ-વ્યસન એ વિકલ્પવાસના છે. આઠમી યોગદૃષ્ટિમાં વર્તતા મહાયોગી કેવલ પોતાના આત્માની અતીન્દ્રિય-અપરોક્ષ અનુભૂતિથી વણાયેલ સમાધિ સ્વરૂપ અગ્નિજવાળાથી વિકલ્પવાસનાને સમગ્રતયા સળગાવીને સાફ કરી નાંખે છે. તેના લીધે ‘પરા દૃષ્ટિવાળા યોગીનું મન નિર્વિકલ્પ હોય છે. વિકલ્પ ન હોવાના લીધે તેમને ઉત્તમ સુખ હોય છે’ - આ પ્રમાણે યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયવ્યાખ્યામાં શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ જણાવેલ છે.

બૃહત્કલ્પભાષ્યે ^૧“નિર્વિકલ્પસુહં સુહં” (બૃ.ક.ભા.૫૭૧૭) ઇતિ। કર્તૃત્વ-ભોક્તૃત્વશૂન્યં નિર્વિકલ્પં નિર્મલ-
તરબોધમાત્રમેવ અન્તઃકરણમ્ ઇહ સમ્પદ્યતે। અતઃ અધ્યાત્મસારોક્તં (૨૦/૮) નિરુદ્ધં ચિત્તં પરમાર્થત
ઇહ વિજ્ઞેયમ્। પરા નિજવિશુદ્ધચૈતન્યૈકતાનતા સમ્પ્રવર્તતે। ઇયમેવ પરા ભક્તિઃ અવસેયા।

અચિન્ત્યાઽમોઘશક્તિયોગેન પરાર્થસાધકત્વાત્ શુદ્ધાન્તરાત્મનઃ અહિંસા-સત્યાદિગોચરઃ સિદ્ધિયમઃ
યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય-યોગવિંશિકા-દ્વાત્રિંશિકાઽધ્યાત્મસારાદ્યુક્તઃ (યો.દૃ.સ.૨૧૮ + યો.વિં.૬ + દ્વા.૧૯/૨૮ + અ.સા.
૧૦/૩૨) અત્ર પ્રકૃષ્યતેતરમ્। ચન્દનગન્ધન્યાયેનાઽત્ર સાત્મીકૃતા ધર્મપ્રવૃત્તિઃ યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયોક્તા
(૧૬ + ૧૭૮) જ્ઞેયા।

પ્રશ્નવ્યાકરણસૂત્ર-મહાનિશીથસૂત્રાઽવશ્યકનિર્યુક્તિ-વ્યવહારસૂત્રભાષ્ય-મરણવિભક્તિપ્રકીર્ણકોપદેશમાલા
-પ્રશમરતિ-યોગશતકાઽષ્ટકપ્રકરણપ્રભૃતિપ્રદર્શિતં (પ્ર.વ્યા.૨/૫/૯ + મ.નિ.૭/૧૮/પૃ.૧૯૩ + આ.નિ.૧૫૬૨ +
વ્ય.સૂ.ભા.૧૦/૨૧ + મ.વિ.પ્ર.૩૫૫ + ડ.મા.૯૨ + પ્ર.ર.૨૫૧ + યો.શ.૨૦+૧૧ + અ.પ્ર.૨૯/૧) વાસી-ચન્દન-

‘નિર્વિકલ્પ સુખ એ જ તાત્ત્વિક સુખ છે’ - આવું બૃહત્કલ્પભાષ્યમાં જણાવેલ છે. કર્તૃત્વ-ભોક્તૃત્વ
પરિણતિ તેમના અંતઃકરણમાંથી નીકળી જાય છે. તેમના નિર્વિકલ્પ બની ચૂકેલા અંતઃકરણમાં માત્ર
અત્યંત નિર્મળ બોધ - વીતરાગ ચૈતન્યપ્રકાશ જ હોય છે. આઠમી યોગદૃષ્ટિમાં અંતઃકરણ આવું વિશદ
-વિમલ બને છે. અધ્યાત્મસારમાં જે પાંચમું ‘નિરુદ્ધ’ નામનું ચિત્ત બતાવેલ છે, તે પરમાર્થથી અહીં
જાણવું. તથા પોતાના વિશુદ્ધ ચૈતન્યમાં એકતાનતા-એકરસતા અહીં સમ્યક્ પ્રકારે પરાકાષ્ઠાએ પહોંચે
છે. આ એકતાનતા એ જ પરા દૃષ્ટિમાં રહેલા મહાયોગીની ‘પરા ભક્તિ’ જાણવી.

✽ સિદ્ધિયમની પરાકાષ્ઠા ✽

(અચિ.) તથા અચિત્ય = અવર્ણનીય અમોઘ શક્તિના યોગથી અહિંસા, સત્ય વગેરે યમ પરાર્થસાધક
બને છે. મતલબ કે પરા દૃષ્ટિમાં વર્તતા યોગીની પાસે આવેલા હિંસક પ્રાણીઓ પણ અહિંસક બની
જાય છે. તેઓની હિંસકવૃત્તિ નાશ પામે છે. મહામૃષાવાદી પણ તેમની પાસે આવવા માત્રથી, તેમના
યોગપ્રભાવથી-સિદ્ધિયમપ્રભાવથી, તાત્કાલિક સત્યવાદી બની જાય છે. આમ શુદ્ધ અંતરાત્માવાળા આ
મહાયોગી પાસે અહિંસા, સત્ય વગેરે સંબંધી સિદ્ધિયમ અત્યંત પ્રકૃષ્ટપણે વર્તતા હોય છે - તેમ સિદ્ધ
થાય છે. યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચય, યોગવિંશિકા, દ્વાત્રિંશિકા પ્રકરણ, અધ્યાત્મસાર વગેરે ગ્રંથમાં ‘સિદ્ધિયમ’
વર્ણવેલ છે. ચંદનમાં સુગંધ જેમ આત્મસાત્ થયેલ હોય, તેમ અહીં ધર્મપ્રવૃત્તિ આત્મસાત્ થાય છે.
યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયમાં અદ્વેષાદિ જે આઠ ગુણ બતાવેલ છે, તેમાંથી આ આઠમો ગુણ જાણવો.

✽ વાસી-ચંદનકલ્પતાનો પ્રાદુર્ભાવ ✽

(પ્રશ્ન.) પ્રશ્નવ્યાકરણસૂત્ર, મહાનિશીથસૂત્ર, આવશ્યકનિર્યુક્તિ, વ્યવહારસૂત્રભાષ્ય, મરણવિભક્તિ
પ્રકીર્ણક, ઉપદેશમાલા, પ્રશમરતિ, યોગશતક, અષ્ટકપ્રકરણ વગેરે ગ્રંથોમાં બતાવેલ વાસી-ચંદનકલ્પતા
આ અવસ્થામાં પરમાર્થથી પ્રગટે છે. (૧) વાસી = કરવત. એક માણસ કરવતથી મુનિના શરીરને

કલ્પત્ત્વમત્રાઽઽવિર્ભવતિ પરમાર્થતઃ ।

પ્રશ્નવ્યાકરણસૂત્રાનુયોગદ્વારાઽઽવશ્યકનિર્યુક્તિપ્રમુખદર્શિતં (પ્ર.વ્યા.સૂ. ૨/૫/૪૫ + અ.દ્વા. ૧૨૮ + આ. નિ. ૭૯૮) સર્વજીવસમભાવલક્ષણં સામાયિકચારિત્રમ્ અત્ર બલિષ્ઠં ભવતિ ।

વિદેહદશાં સમનુભૂય, શુક્લ-શુક્લાભિજાત્યતાઞ્ચ સમ્પ્રાપ્ય મહાયોગી સમરાદિત્યકથાચરિત્રનિરૂપિતં (સ.ક.ભવ-૯, પૃ.૧૬૦) મહાસામાયિકં શુદ્ધચૈતન્યમયપરમસમભાવલક્ષણં લભતેઽત્ર ।

ષોડશક(૧૨/૧૩)-યતિધર્મવિશિકા(૭ + ૮ + ૯ + ૧૦)દ્યુત્તં ધર્મક્ષમાદિકં નિરતિચારં સ્વભાવ-ક્ષમાદ્યપરાઽભિધાનમત્રાઽઽત્મસાદ્ ભવતિ । બહુજન્માન્તરાઽઽવહઃ સાશ્રવયોગઃ ઉચ્છિદ્યતે । યોગબિન્દો(૩૭૫)

છોલે અને બીજો માણસ ચંદનથી મુનિદેહનું વિલેપન કરે છતાં મુનિને તે બંને પ્રત્યે સમાન ભાવ હોય. મુનિની કોઈ નિંદા કરે કે પ્રશંસા કરે તેમ છતાં મહાત્માનો ભાવ તે બન્ને પ્રત્યે એક સરખો હોય. અણગારની આ અવસ્થા વાસી-ચંદનકલ્પ કહેવાય. આ મુજબ મહાનિશીથસૂત્રમાં જણાવેલ છે. તથા (૨) ‘કરવત જેવા અપકારકારી જીવો વાસ્તવમાં મારા પાપોને છોલવામાં નિમિત્ત બને છે, ઉપકારી બને છે. તેથી તે ચંદન જેવા છે’ - આવું જે કલ્પે = વિચારે તે પણ વાસીચંદનકલ્પ કહેવાય. અથવા (૩) વાસીમાં = કરવતતુલ્ય અપકારી જીવોમાં ચંદનના કલ્પની = છેદની જેમ જે ઉપકાર કરે, તે વાસીચંદનકલ્પ કહેવાય. મતલબ કે જેમ ચંદન પોતાને છેદનાર વાસીને = કરવતને પણ સુંગંધ આપે છે, તેમ અપકારી ઉપર ઉપકાર કરે તે વાસીચંદનકલ્પ કહેવાય. અથવા (૪) વાસીમાં = કરવતસમાન અપકારી જીવોમાં ચંદન જેવો કલ્પ = આચાર જેમનો હોય તે વાસીચંદનકલ્પ કહેવાય. અથવા (૫) વાસીમાં = કરવત જેવા અપકારી જીવોમાં જે સાધુ ચંદનકલ્પ = ચંદનતુલ્ય છે, તે સાધુને વાસીચંદનકલ્પ કહેવાય. (અષ્ટકપ્રકરણવૃત્તિના આધારે અન્ય અર્થ લખેલ છે.) આવી દશા પરમાર્થથી અહીં પ્રગટે છે.

➤ સામાયિકચારિત્ર બલિષ્ઠ બને ➤

(પ્રશ્ન.) પ્રશ્નવ્યાકરણસૂત્ર, અનુયોગદ્વારસૂત્ર, આવશ્યકનિર્યુક્તિ વગેરેમાં સર્વ જીવો પ્રત્યે સમતા રાખવાની પરિણતિસ્વરૂપ સામાયિકચારિત્ર બતાવેલ છે. તે સામાયિકચારિત્ર આ આઠમી યોગદષ્ટિમાં અત્યંત બળવાન બને છે.

● મહાસામાયિકનો આવિર્ભાવ ●

(વિદે.) દેહ છતાં વિદેહદશાને = દેહાતીત અવસ્થાને સારી રીતે પ્રકૃષ્ટપણે તે મહાયોગી અનુભવે છે. તેથી તે શુક્લ-શુક્લાભિજાત્ય બને છે. તેથી આઠમી યોગદષ્ટિમાં રહેલા પ્રસ્તુત મહાયોગીની સમતા પરાકાષ્ઠાએ પહોંચે છે. તેથી આ અવસ્થામાં શુદ્ધચૈતન્યમય પરમસમભાવસ્વરૂપ મહાસામાયિક ઉત્પન્ન થાય છે. ‘સમરાઈચ્ય કહા’ નામના ચરિત્રગ્રંથમાં શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ નવમા ભવમાં પ્રસ્તુત મહાસામાયિકનો નિર્દેશ કરેલ છે.

* ધર્મક્ષમા, સામર્થ્યયોગ, શુક્લધ્યાન વગેરેનો પ્રાદુર્ભાવ *

(ષોડ.) ષોડશક, યતિધર્મવિશિકા પ્રકરણ વગેરેમાં જે નિરતિચાર ધર્મક્ષમા, ધર્મનમ્રતા વગેરે વર્ણવેલ છે, તે પણ અહીં આત્મસાત્ થાય છે. તેનું બીજું નામ સ્વભાવક્ષમા, સ્વભાવનમ્રતા વગેરે છે. અનેક જન્મોને લાવનાર સાશ્રવયોગનો ઉચ્છેદ થાય છે. માત્ર વર્તમાન એક ભાવ જ બાકી હોવાથી અનાશ્રવયોગનો

દર્શિતઃ અનાશ્રવયોગઃ પ્રકૃષ્યતે । સમીચીના સર્વોત્કૃષ્ટા ચ યોગદશા ઇહ પ્રાદુર્ભવતિ । યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયોક્તઃ (૫) સામર્થ્યયોગોઽત્ર લબ્ધાવસરઃ, શુદ્ધાત્મસ્વરૂપગ્રાહકવીર્યોલ્લાસોદ્રેકાત્ । પૂર્વોક્તં (૧/૬ + ૧૬/૫-૬) શુક્લધ્યાન-સમાપત્તિ-ક્ષપકશ્રેણ્યાદિકમત્રાઽઽવિર્ભવતિ । ઇહ અતિચારવર્જિતો નિરાચારપદો યોગી સમ્પદ્યતે (યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય-૧૭૯) । પરાયાં યોગદૃષ્ટૌ સ્થિતો યોગી ઇત્થમપવર્ગમાર્ગં સમુપસર્પતિ । एतावता अनुभवस्तरप्रतीयमानबाह्याऽभ्यन्तराऽपवर्गमार्गकथेयमन्वयरूपेणाऽवसेया । अवशिष्टञ्च યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય-યોગબિન્દુ-ષોડશક-દ્વાત્રિંશિકાપ્રકરણાદિતો વિજ્ઞેયમ્ ।

સામ્પ્રતં વ્યતિરેકમુખેન કિઞ્ચિદ્ વિમૃશ્યતે ।

(૧) પૂર્વમ્ અનેકશઃ દીક્ષાં ગૃહીત્વા અપિ અનેન જીવેન યથાર્થરૂપેણ શુદ્ધસ્વદ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયજ્ઞાનં નૈવ લબ્ધમ્ ।

(૨) તાદૃશજ્ઞાનોપલમ્બેન સ્વચિત્તવૃત્તિપ્રવાહઃ અન્તર્મુખો નાઽકારિ અનેન જીવેન ।

(૩) ઇદં નિજાઽઽવશ્યકકર્તવ્યપાલનં નાનાપ્રશસ્તપ્રવૃત્તિભારાઽધઃસઞ્ચૂર્ણિતેન અનેન વિસ્મૃત-મુપેક્ષિતઞ્ચ ।

(૪) સદ્ગુરુપ્રેરણાયાં સત્યામ્ અપિ ઉપેક્ષિતમ્ ઇદં કર્તવ્યપાલનમ્ ।

પ્રકર્ષ થાય છે. તેનું વર્ણન યોગબિન્દુમાં મળે છે. સમ્યક્ અને સર્વોત્કૃષ્ટ યોગદશા અહીં પ્રગટે છે. શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને ગ્રહણ કરનારા વીર્યોલ્લાસની પરાકાષ્ઠા થવાથી યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચય ગ્રંથમાં વર્ણવેલ સામર્થ્યયોગને પ્રગટ થવાનો અહીં અવસર (chance) મળે છે. અહીં પૂર્વે (૧/૬ + ૧૬/ ૫-૬) જણાવેલ શુક્લધ્યાન, સમાપત્તિ, ક્ષપકશ્રેણિ વગેરે આ અવસ્થામાં પ્રગટ થાય છે. પરા યોગદૃષ્ટિમાં રહેલા યોગી અતિચારશૂન્ય બનીને નિરાચારપદને સંપ્રાપ્ત કરે છે. આ રીતે આઠમી પરા દૃષ્ટિમાં રહેલા યોગી મોક્ષમાર્ગે આગળ વધે છે. આટલી પ્રગતિ દ્વારા અનુભવના સ્તરે પ્રતીયમાન બાહ્ય-અત્યંતર મોક્ષમાર્ગની આ કથા અન્વયમુખે = હકારાત્મકસ્વરૂપે જાણવી. આ અંગે બાકી રહેલી બાબતોને વિજ્ઞ વાયકવર્ગે યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય, યોગબિન્દુ, ષોડશક, દ્વાત્રિંશિકા પ્રકરણ વગેરેમાંથી જાણી લેવી.

❖ હજુ સુધી સ્વાનુભૂતિ કેમ ન થઈ ? ❖

(સામ્પ્ર.) હવે વ્યતિરેકમુખે કાંઈક વિચારીએ. (૧) પૂર્વે અનેક વખત સંયમજીવનને સ્વીકાર્યા બાદ પણ આ જીવે પોતાના શુદ્ધ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયની યથાર્થસ્વરૂપે સમજણ મેળવી નહિ.

☆ ચિત્તવૃત્તિપ્રવાહ અંતર્મુખ ન કર્યો ☆

(૨) તેવી સમજણ મેળવવાપૂર્વક પોતાની ચિત્તવૃત્તિના પ્રવાહને અંતર્મુખ કરવાનું કાર્ય આ જીવે કર્યું નહિ.

(૩) દીક્ષાજીવનમાં પણ વિભિન્ન પ્રશસ્ત પ્રવૃત્તિના ભારબોજ નીચે અટવાઈને, દબાઈને, કચડાઈને પોતાનું આ અંગત આવશ્યક મહત્ત્વપૂર્ણ કર્તવ્યપાલન આ જીવ ભૂલી ગયો, ચૂકી ગયો.

(૪) કદાચ સદ્ગુરુએ તેવી પ્રેરણા કરી હોય તો પણ આ જીવે આ કર્તવ્યપાલનની ઉપેક્ષા કરી.

(૫) શાસ્ત્રાઽધ્યયનાઽધ્યાપન-તપશ્ચર્યાદિકરણકાલેઽપિ 'નિજચિત્તવૃત્તિપ્રવાહઃ શીઘ્રં સ્વાત્મ-
દ્રવ્યાઽભિમુખઃ કાર્ય' इति પ્રણિધાનમપિ નાઽકારિ ।

(૬) ^Aલોકકલ્યાણ-^Bજનજાગૃતિ-^Cશાસનપ્રભાવના-^Dસંઘસેવા-^Eગચ્છસંજ્વાલન-^Fસમુદાયવ્યવસ્થા
-^Gશિષ્યસંવર્ધન-^Hજીર્ણોદ્ધાર-^Iપ્રતિષ્ઠા-^Jતીર્થરક્ષા-^Kનૂતનતીર્થસર્જન-^Lશ્રુતસંરક્ષણ-^Mધર્મકથા-^Nવિહારધામનિર્માણ
-^Oશ્રાવકોત્કર્ષયોજના-^Pજૈનવિદ્યાલયનિર્માણયોજના-^Qજૈનપાઠશાલાદ્રવ્યસંજ્વયાભિયાન-^Rજીવદયાદ્રવ્યનિધિયોજના
-^Sપશુરોગચિકિત્સાયજ્ઞ-^Tનેત્રરોગચિકિત્સાયજ્ઞ-^Uકૃત્રિમપાદારોપણશિબિર-^Vજૈનચિકિત્સાલયનિર્માણ
-^Wરાષ્ટ્રરક્ષાદ્રવ્યોપાર્જનાઽભિયાન-^Xમાનવાઽનુકમ્પાયોજના-^Yનાનાવિધમહોત્સવ-^Zતીર્થયાત્રાસંઘોપધાન-
માલારોપણાદિનિશ્ચાપ્રદાનાદિમોહકનામ્ના અપિ પ્રવૃત્તિપ્રહેણ અહંકારપોષણતઃ બહિર્મુખતૈવ સંવર્ધિતા
સાધુજીવને અનેન । “સૂક્ષ્મબુદ્ધ્યા સદા જ્ઞેયો ધર્મો ધર્માર્થિભિઃ નરેઃ । અન્યથા ધર્મબુદ્ધ્યૈવ તદ્વિઘાતઃ

✽ આત્મસન્મુખ ચિત્તવૃત્તિ ન કરી ✽

(૫) અરે ! શાસ્ત્રાભ્યાસ કરતી વખતે, બીજાને શાસ્ત્રો ભણાવતી વખતે કે તપશ્ચર્યા વગેરે કરતી
વેળાએ પણ ‘મારે મારી ચિત્તવૃત્તિના પ્રવાહને અત્યન્ત ઝડપથી મારા ચેતનદ્રવ્યની સન્મુખ કરવો છે’
- આ મુજબનું પ્રણિધાન (= સંકલ્પ) પણ આ જીવે ન કર્યું.

❁ ધર્મના નામે બહિર્મુખતા વધારી ! ❁

(૬) (a) લોકકલ્યાણ, (b) જનજાગૃતિ, (c) શાસનપ્રભાવના, (d) સંઘસેવા, (e) ગચ્છસંજ્વાલન,
(f) સમુદાયવ્યવસ્થા, (g) શિષ્યસંવર્ધન, (h) જીર્ણોદ્ધાર, (i) પ્રતિષ્ઠા, (j) તીર્થરક્ષા, (k) નૂતનતીર્થસર્જન,
(l) શ્રુતસંરક્ષણ, (m) ધર્મકથા, (n) વિહારધામ નિર્માણ, (o) શ્રાવકોત્કર્ષ યોજના, (p) જૈન વિદ્યાલય
નિર્માણ યોજના, (q) જૈન પાઠશાળા ભંડોળ અભિયાન, (r) જીવદયા ભંડોળ યોજના, (s) પશુરોગ
ચિકિત્સા યજ્ઞ, (t) નેત્રરોગ ચિકિત્સા યજ્ઞ, (u) કૃત્રિમ પગ આરોપણ શિબિર (જયપુર ફૂટ કેમ્પ),
(v) જૈન હોસ્પિટલ નિર્માણ, (w) યુદ્ધાદિ સમયે રાષ્ટ્રરક્ષા માટે ધન ભેગું કરાવવાનું અભિયાન, (x)
માનવ અનુકંપા ભંડોળ યોજના, (y) અનેકવિધ મહોત્સવ, (z) તીર્થયાત્રા, છ’રી પાલિત સંઘ, ઉપધાન
માળા આરોપણ, નવાણું યાત્રા વગેરેમાં નિશ્ચા પ્રદાન કરવી... વગેરે મનમોહક રૂડા-રૂપાળા નામે પણ
એક યા બીજી પ્રવૃત્તિને વળગવા દ્વારા અહંભાવને પુષ્ટ કરીને આ જીવે સાધુજીવનમાં ય બહિર્મુખતાને
જ તગડી કરી. (અહીં વ્યક્તિગત રીતે કોઈના પણ ઉપર દોષારોપણ કરવાનો કે આંગળીચીંધણું કરવાનો
મારો લેશમાત્ર પણ આશય નથી. અનેક રીતે આ બાબત મને પણ લાગુ પડે છે જ - એની ખાસ
આત્માર્થી વાચક વર્ગે નોંધ લેવી. માટે આ બાબતમાં કોઈએ પણ ક્યાંય કોઈના વિશે ટીકા-ટિપ્પણ
વગેરે કરવી નહિ. માત્ર પોતાના જીવનમાં સાવધાની રાખવા પૂરતી જ આ વાતને સીમિત રાખવી.
ચર્યામંચ ઉપર આ બાબતને કોઈએ લાવવી નહિ. મારા આશયને સમજવાનો પ્રયત્ન કરજો. પ્લીઝ !)
‘ધર્મને ઝંખતા માણસોએ હંમેશા સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી ધર્મને જાણવો જોઈએ. સ્થૂલ બુદ્ધિથી ધર્મને સમજવા
જતાં - કરવા જતાં તો ધર્મબુદ્ધિથી જ ધર્મનો નાશ-ઉચ્છેદ થવાની સમસ્યા સર્જાય’ - આ પ્રમાણે

પ્રસજ્યતે।।” (અ.પ્ર.૨૧/૧) इति अष्टकप्रकरणकारिकाऽनेन व्यस्मारि। “पापबुद्ध्या भवेत् पापं को मुग्धोऽपि न वेत्त्यदः। धर्मबुद्ध्या तु यत् पापं तच्चिन्त्यं निपुणैर्बुधैः।।” (यो.सा.૨/૩૧) इति योगसारकारिका अपि नाऽनेनाऽचिन्ति गम्भीरतया। द्रव्ययोगो भावयोगतया नाऽनेन परिणामितः।

(૭) બાહ્યસાધુલિઙ્ગમાત્રેણ સ્વસ્ય કૃતકૃત્યતા બાલદશાયામ્ અમાનિ અનેન અનેકશઃ।

(૮) અગ્રેતનમધ્યમાઽવસ્થાયાં બાહુલ્યેન બાહ્યધર્મપ્રવૃત્તૌ એવ તાત્ત્વિકધર્મરૂપતા અવગૃહીતા।
“બાલઃ પશ્યતિ લિઙ્ગમ્, મધ્યમબુદ્ધિર્વિચારયતિ વૃત્તમ્” (ષો.૧/૨) इति षोडशकोक्तिः अत्राऽनुसन्धेया।

(૯) ક્વચિત્ પુણ્યોપાર્જને એવ કાત્સ્ન્યેન ધર્મદૃષ્ટિઃ સ્થાપિતા।

(૧૦) ક્વચિત્ શારીરસ્વાસ્થ્ય-શિષ્યપરિવારવૃદ્ધિ-માન-સન્માન-પદવી-પ્રવચનપટુતા-યશઃ-કીર્તિપ્રભૃતિસમ્પાદકે પ્રચુરપુણ્યોદયે સંયમસાર્થકતા સઙ્કલ્પિતા। તાદૃશપુણ્યોદયસહચરિતાઽભિમાનેન તાત્ત્વિકં જ્ઞાનિત્વં ચારિત્રિત્વજ્ઞ પ્રણાશિતમ્। તદુક્તમ્ અધ્યાત્મસારે “યે ત્વનુભવાઽવિનિશ્ચિત-માર્ગાશ્ચારિત્રપરિણતિષ્ણતાઃ। બાહ્યક્રિયયા ચરણાઽભિમાનિનો જ્ઞાનિનોઽપિ ન તે।।” (અ.સા.૧૦/૩૫) इति।

શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત અષ્ટકપ્રકરણનો શ્લોક આ જીવ ઉપરોક્ત પ્રવૃત્તિમાં ગળાડૂબ થઈને ભૂલી ગયો. પ્રસ્તુતમાં યોગસાર ગ્રંથની એક વાત ખાસ ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે. ત્યાં જણાવેલ છે કે ‘પાપબુદ્ધિથી પાપ થાય, એ વાતને કોણ મુગ્ધ એવો પણ માણસ નથી જાણતો ? પરંતુ ધર્મબુદ્ધિથી જે પાપ થાય, તેને વિચક્ષણ પંડિત જીવોએ કુશળતાપૂર્વક વિચારવું.’ આ બાબતને પણ આ જીવે જરા પણ ગંભીરતાથી વિચારી નહિ. દ્રવ્યયોગને ભાવયોગરૂપે આ જીવે પરિણમાવ્યો નહિ.

✽ ધર્મનું સાચું માપદંડ ન પકડ્યું ✽

(૭) કેવળ બાહ્ય સાધુવેશ મેળવીને માત્ર તેનાથી જ પોતાને કૃતકૃત્ય માનવાની ભૂલ બાલદશામાં આ જીવે અનેક વાર કરી છે. આ રીતે આ જીવે ધર્મનું સાચું માપદંડ ન પકડ્યું.

(૮) ત્યાંથી થોડેક આગળ વધતાં મધ્યમદશામાં મોટા ભાગે બાહ્ય ધર્મપ્રવૃત્તિને જ તાત્ત્વિક ધર્મસ્વરૂપે પકડી લીધી. ‘બાળ જીવ બાહ્ય લિંગને ધર્મના માપદંડ તરીકે જુએ છે. મધ્યમબુદ્ધિવાળો ધર્માર્થી જીવ બાહ્ય આચારને ધર્મની પારાશીશી સ્વરૂપે જુએ છે’ - આ પ્રમાણે શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ ષોડશક પ્રકરણમાં જે વાત જણાવેલ છે, તેનું અહીં અનુસંધાન કરવું.

✽ પુણ્યોપાર્જનાદિમાં જીવ અટવાયો ✽

(૯) ક્યારેક આ જીવે પુણ્યોપાર્જનમાં જ ધર્મદૃષ્ટિને તીવ્રતાથી સમગ્રપણે સ્થાપિત કરી.

(૧૦) તો ક્યારેક (a) શારીરિક સ્વાસ્થ્ય, (b) શિષ્યપરિવારવૃદ્ધિ, (c) માન-સન્માન, (d) પદવી, (e) પ્રવચનપટુતા, (f) યશ, (g) કીર્તિ વગેરેને લાવનાર પ્રચુર પુણ્યોદયમાં જ સંયમજીવનની સાર્થકતાનો સંકલ્પ કર્યો. તેવા પુણ્યોદયમાં સંયમની સાર્થકતા માની. તેવા પુણ્યોદયની સાથે ગોઠવાયેલા અભિમાનને લીધે તાત્ત્વિક જ્ઞાનીપણું અને તાત્ત્વિક સાધુપણું આ જીવે ખતમ કર્યું. અધ્યાત્મસારમાં જણાવેલ છે કે “જે સાધુઓ અનુભવના સ્તરે મોક્ષમાર્ગનો દૃઢ નિર્ણય કર્યા વિના, માત્ર બાહ્ય ક્રિયા દ્વારા ‘અમે સાચા સાધુ છીએ’ - એવું અભિમાન કરે છે, તેઓ ચારિત્રની પરિણતિથી ભ્રષ્ટ બનેલા છે. તેઓ જ્ઞાની

(૧૧) ક્વચિત્ પાણ્ડિત્ય-બહુશ્રુતત્વાદિકં પ્રાપ્ય 'સ્યાત્'-'કથञ्चिदा'દિપદપુરસ્કારેણ શાસ્ત્ર-શાસ્ત્રાર્થમાત્રવ્યાપિતયા કેવલદ્રવ્યસ્યાદ્વાદઃ પ્રાઽગ્રાહિ। સ્વકીય-સામ્પ્રતકાલીનભૂમિકૌચિત્યેન બાહ્યા-ઽઽન્તરાઽપવર્ગમાર્ગં સ્વાત્મનિ ગ્રથિત્વા સ્વાન્તઃ ભાવસ્યાદ્વાદશુદ્ધપરિણતિઃ સહજમલોચ્છેત્રી નૈવ સજ્જીકૃતા। “ધૃતો યોગો, ન મમતા હતા, ન સમતાઽઽદૃતા। ન ચ જિજ્ઞાસિતં તત્ત્વં, ગતં જન્મ નિરર્થકમ્।।” (અ.સા.૭/૨૬) ઇતિ અધ્યાત્મસારકારિકાગોચરોઽયં જીવોઽભૂદસકૃત્। --

(૧૨) ત્યક્તબાહ્યસંસારગોચરરાગાદીનાં ત્યાજ્યત્વં નૈવાઽબોધિ, ન વા તેષુ વૈરાગ્યં સમુદપાદિ।

(૧૩) રાગ-દ્વેષાદિ-સંકલ્પ-વિકલ્પાદિલક્ષણાઽભ્યન્તરસંસારપક્ષપાતોઽપિ નૈવાઽત્યાજિ।

(૧૪) અધિકરણવિશ્વત્યાગોત્તરમપિ પ્રતિકૂલચારિષુ પ્રતિસ્પર્ધિષુ ચ દ્વેષો નાઽત્યાજિ, ન વા પણ નથી.” મતલબ કે આ જીવ અભિમાની પોથી પંડિત બનીને જ્ઞાન-ચારિત્ર ઉભયથી બ્રહ્મ બન્યો.

◉ ભાવસ્યાદ્વાદની શુદ્ધ પરિણતિ ન પ્રગટાવી ◉

(૧૧) ક્યારેક સાધુ જીવનમાં પંડિતાઈ, બહુશ્રુતપણું વગેરે મેળવીને માત્ર દ્રવ્યસ્યાદ્વાદને જ પકડી રાખ્યો. 'સ્યાત્', 'કથञ्ચિત્' વગેરે શાસ્ત્રીય પારિભાષિક શબ્દોના ઢોલ-નગારા જોર-શોરથી પીટીને સ્યાદ્વાદને માત્ર શાસ્ત્ર કે શાસ્ત્રાર્થ (= વાદ) પૂરતો જ સીમિત રાખ્યો. પરંતુ પોતાની વર્તમાનકાલીન ભૂમિકાને ઉચિત બને તે રીતે બાહ્ય-અભ્યંતર મોક્ષમાર્ગને પોતાના આત્મામાં ગૂંથીને, જીવનમાં ગોઠવીને, વલણમાં વણીને પોતાની અંદર ભાવસ્યાદ્વાદની શુદ્ધ પરિણતિને તૈયાર ન જ કરી. 'તે શુદ્ધ પરિણતિ જ અનાદિકાલીન સહજમળનો ઉચ્છેદ કરનારી છે' - આ બાબતને લક્ષમાં પણ ન લીધી. 'દીક્ષા વગેરે યોગને ધારણ કર્યો પણ મમતાને હણી નહિ, સમતાનો આદર કર્યો નહિ. આત્માદિ વસ્તુના પારમાર્થિક સ્વરૂપની = તત્ત્વની જિજ્ઞાસા પણ કરી નહિ. ખરેખર માનવજન્મ નિષ્ફળ ગયો' - આ પ્રમાણે અધ્યાત્મસારમાં જે બાબત જણાવેલી છે, તે જ બાબત આ જીવના જીવનમાં પૂર્વે અનેક વાર બની. અધ્યાત્મસારના ઉપરોક્ત શ્લોકનો વિષય આ જીવ અનેક વાર બન્યો.

◉ રાગાદિ પ્રત્યે વૈરાગ્ય ન જગાડ્યો ◉

(૧૨) આ જીવે બાહ્ય સંસારનો ત્યાગ પૂર્વે ઘણી વાર કર્યો. પરંતુ છોડેલા સંસારનો રાગ ન છોડ્યો. 'પત્ની, પુત્ર, પુત્રી, પિતા, માતા, પરિવાર, દુકાન, ઘર, ધન વગેરેને કાયમી ધોરણે છોડ્યા બાદ તેનો રાગ પણ છોડવા જેવો જ છે' - આ હકીકતને આ જીવે ન તો સમજી કે ન તો છોડેલા બાહ્ય સંસારના રાગાદિ વિભાવ પરિણામો પ્રત્યે વૈરાગ્યભાવ સમ્યક્ પ્રકારે ઉત્પન્ન કર્યો.

(૧૩) અંદરમાં ઉઠતા રાગ-દ્વેષાદિભાવ સ્વરૂપ કે સંકલ્પ-વિકલ્પાદિ પરિણામ સ્વરૂપ અભ્યંતર સંસારનો પક્ષપાત પણ આ જીવે ન છોડ્યો.

◉ દ્વેષભેદવિજ્ઞાન ન કેળવ્યું ◉

(૧૪) અધિકરણોની દુનિયાને છોડ્યા બાદ પણ પ્રતિકૂળ આચરણને કરનાર સહવર્તી પ્રત્યે કે પ્રતિસ્પર્ધી પ્રત્યે તેજોદ્વેષ ન છોડ્યો. 'આ તેજોદ્વેષ મારું સ્વરૂપ નથી. મારો તે સ્વભાવ નથી. મારે તેની સાથે લેવા-દેવા નથી. હું તો તેનાથી સાવ જુદો છું. તો પછી મારે શા માટે તેમાં ભળવું ? હું તો મારા પરમ શીતળ સ્વભાવમાં જ લીન બનું' - આ રીતે નિજચિત્તવૃત્તિગત તથાવિધ તેજોદ્વેષ પ્રત્યે ભેદવિજ્ઞાનના

ભેદવિજ્ઞાનસહકારેણ દ્વેષે વૈરાગ્યમુત્પાદ્ય પરમોપશમભાવઃ પ્રાપ્નોતિ ।

(૧૫) સતિ સામર્થ્યે પ્રાવીણ્યે ચ નિજપરાભવોપસર્ગાદિકાલે શાન્ત-પ્રશાન્તોપશાન્તદશાલક્ષણ-નિર્મલનિજપર્યાયકદમ્બકં સ્વસ્મૈ નૈવાધ્યરોચિ ।

(૧૬) ^૧“અપ્પા ખલુ સયયં રક્ષિયવ્વો” (દ.વૈ.ચૂ.૨/૧૬) इति दशवैकालिकचूलिकावचनं संस्मृत्य નિજચિત્તવૃત્તિબહિર્ગમનપ્રતિરોધલક્ષણઃ સંયમઃ નૈવાધ્યમાનિ અનેન ।

(૧૭) “ચેષ્ટા પરસ્ય વૃત્તાન્તે મૂકાન્ધ-બધિરોપમા” (અ.સા.૬/૪૧) इति अध्यात्मसारोक्तिं चेतसिकृत्य इन्द्रियाणां विषयोन्मुखतायाः परित्यागेन प्रत्याहारः नैव प्रीतिगोचरोऽकारि ।

(૧૮) નિજચિત્તવૃત્તિબહિર્મુખતાયાં સત્યામ્ આત્મગર્હાલક્ષણઃ અન્તસ્તાપો નૈવાડજનિ, ‘મહામૂઢોઽસ્મિ, મહાપાપોઽસ્મિ, અનાદિમહામોહવાસનાવાસિતોઽસ્મિ, વિપરીતાઽભિજ્ઞોઽસ્મિ ભાવતો હિતાઽહિતયોઃ, આત્મવૈરી અસ્મિ, અધમાઽધમાઽધિકપતિતોઽસ્મી’ત્યાદિસંવેદનતઃ ।

સહકારથી વિરક્ત બની, દ્વેષ વિશે વૈરાગ્યને જગાડી, પરમ ઉપશમભાવ અંદરમાં ન પ્રગટાવ્યો.

✽ નિર્મળ સ્વપર્યાયો ન ગમ્યા ✽

(૧૫) પોતાની તાકાત હોય, આવડત હોય, પુણ્ય પહોંચતું હોય, પ્રતિકાર કરવામાં નુકસાની જણાતી ન હોય અને કોઈ પોતાનો પરાભવ કરે કે ઉપસર્ગ-પરિષદ વગેરેની ઝડી વરસાવે તો તેવા સમયે આત્માની શાંત-પ્રશાંત-ઉપશાન્ત દશા સ્વરૂપ નિજ નિર્મળ પર્યાયોનો સમૂહ પોતાને ન જ ગમ્યો.

✽ સ્વરક્ષા ન ગમી ✽

(૧૬) ‘પોતાના આત્માની સતત સંભાળ કરવી, અસંયમાદિથી રક્ષા કરવી’ - આ મુજબ દશવૈકલિકચૂલિકાના વચનને સારી રીતે આત્માર્થીપણે યાદ કરીને પોતાની ચિત્તવૃત્તિના બહિર્ગમનને રોકવા સ્વરૂપ સંયમને અભિમત-સંમત ન કર્યું. તેવું સંયમ આ જીવને પસંદ ન જ પડ્યું.

✽ પ્રત્યાહારને પ્રાણપ્યારો ન બનાવ્યો ✽

(૧૭) “અનાત્મતત્ત્વના (=પારકા) પ્રસંગમાં સાધકની ચેષ્ટા ખરેખર મૂંગા-આંધળા-બહેરા જેવી હોય” - આ અધ્યાત્મસારના વચનને અંતઃકરણમાં સ્થાપીને આ જીવે ઈન્દ્રિયોની વિષયાભિમુખતાને તોડવા-છોડવા-તરછોડવા દ્વારા પ્રત્યાહારને પ્રાણપ્યારો બનાવ્યો નહિ.

✽ આત્મગર્હ ન કરી ✽

(૧૮) પોતાની ચિત્તવૃત્તિઓ નિજાત્મદ્રવ્યને છોડી બહાર રસપૂર્વક દોડી જાય ત્યારે અંદરમાં આત્મગર્હસ્વરૂપ કાળો કલ્યાંત આ જીવે કર્યો નહિ. મતલબ કે ‘હું મહામૂઢ છું. હું મહાપાપી છું. હું અનાદિકાલીન મહામોહનાં સંસ્કારથી વાસિત છું. હું આત્મહિતકારી અંતર્મુખતાદિને ભાવથી અહિતકારી માનું છું. આત્માને નુકસાન કરનાર બહિર્મુખતા વગેરેને જ અંદરથી હિતકારી માનું છું. આ તે કેવી ગેરસમજ છે !? હું પોતે જ મારો દુશ્મન છું. અધમાધમ જીવો કરતાં પણ હું અધિક પતિત છું’ - ઈત્યાદિ સંવેદન કરીને ખરા દિલથી દુષ્ટગર્હાનો-આત્મગર્હાનો પરિણામ આ જીવે જગાડ્યો નહિ.

(૧૯) “કર્તાડયં સ્વસ્વભાવસ્ય, પરભાવસ્ય ન ક્વચિદ્” (અ.બિ.૨/૮) इति अध्यात्मबिन्दुवचनम् अत्यन्तं विस्मृत्य संयमजीवनेऽपि इन्द्रिय-मनोवृत्तीनां परद्रव्य-गुण-पर्यायेषु एव स्वरसतो योजनेन विषयसम्भ्रम-मूर्च्छा-तृष्णादिगोचरभ्रान्तकर्तृत्वभावतः अनेन असंयमोऽपोषि।

(૨૦) પરમશાન્તરસમયસ્વાત્મદ્રવ્યપ્રતીત્યકરણેન અસંયમપીડાઽપિ નૈવ અનુભૂતા।

(૨૧) સન્માનાદ્યૌપયિકતયા તપશ્ચર્યાદેઃ કરણેન જિનોક્તયોગહીલનાઽનેનાઽનેકશોઽકારિ। “સામ્યં વિના યસ્ય તપઃક્રિયાદેર્નિષ્ઠા પ્રતિષ્ઠાઽર્જનમાત્ર એવ। સ્વર્ધેનુ-ચિન્તામણિ-કામકુમ્ભાન્ કરોત્યસૌ કાળકદર્પ-મૂલ્યાન્।।” (અ.ઉપ.૪/૧૩) इति अध्यात्मोपनिषत्कारिकागोचरोऽयमभूदसकृत्।

(૨૨) તતશ્ચ કર્મનિર્જરાસાધનમપિ કર્મબન્ધસાધનમનેનાઽકારિ। તદુક્તં સામ્યશતકે “યેનૈવ તપસા પ્રાણી મુચ્યતે ભવસન્તતેઃ। તદેવ કસ્યચિદ્ મોહાદ્ ભવેદ્ ભવનિબન્ધનમ્।।” (સા.શ.૯૧) इति।

❀ બ્રાન્ત કર્તૃત્વભાવમાં ભટકયો ❀

(૧૯) ‘આ આત્મા પોતાના સ્વભાવનો જ કર્તા છે. ક્યારેય પણ આત્મા પરભાવનો = કાર્મિકાદિ ભાવોનો કર્તા બનતો નથી જ’ - આ પ્રમાણે હર્ષવર્ધન ઉપાધ્યાયજીએ અધ્યાત્મબિંદુમાં જણાવેલ છે. પરંતુ તેને સાવ જ ભૂલીને સંયમજીવનમાં પણ પારકા દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયોમાં જ ઈન્દ્રિયવૃત્તિને, ચિત્તવૃત્તિને રસપૂર્વક જોડવા દ્વારા વિષયો પ્રત્યે સંભ્રમ = આદરભાવ, મૂર્છા, તૃષ્ણા, આકુળતા વગેરે પરિણામો વિશે પોતાનામાં બ્રાન્ત કર્તૃત્વનો ભાવ જગાડીને આ જીવે અસંયમને જ પુષ્ટ કર્યું. તેમાં જ અટવાયો.

(૨૦) પરમ શાંતરસમય સ્વાત્મદ્રવ્યની પ્રતીતિ થાય તો તો ઉપરોક્ત અસંયમ આ જીવને કાંઈક અંશે ખૂંચે-ખટકે. પરંતુ તેવી પ્રતીતિ ન કરવાથી તે અસંયમની પીડાને પણ આ જીવે ન અનુભવી. કેવી કરુણ અકથ્ય ગંભીર દુર્ઘટના ?!

❀ ચિંતામણિરત્ન વગેરેને કાણી કોડી જેવા કર્યા ! ❀

(૨૧) ઘણી વાર તપશ્ચર્યા વગેરેને માન-સન્માનાદિ મેળવવાના ઉપાય તરીકે જોઈ-વિચારી માન-સન્માનાદિ મેળવવા માટે આ જીવે તપશ્ચર્યા વગેરે કરી. આ રીતે જિનોક્ત તપયોગ વગેરેની અનેક વાર અવહેલના કરી. અધ્યાત્મ ઉપનિષદ્માં મહોપાધ્યાયજીએ જણાવેલ છે કે ‘(તપ એ વાસ્તવમાં સમતાને મેળવવા માટે કરવાનો છે. પરંતુ) સમતા વિના માત્ર પ્રતિષ્ઠા-યશ-કીર્તિનું ઉપાર્જન કરવામાં જ જેની તપશ્ચર્યા વગેરે સમાપ્ત થઈ જાય તે બહિર્મુખી જીવ કામધેનુ, ચિંતામણિરત્ન, કામકુંભ સમાન તપ વગેરે ધર્મને કાણી કોડીની કિંમતના કરે છે, નિર્મૂલ્ય કરે છે.’ પ્રસ્તુત કથનનો વિષય આ જીવ અનેક વખત બનેલો છે.

❀ સાધનને બંધન બનાવ્યા ! ❀

(૨૨) તપયોગની આશાતના-અવહેલના કરવાના લીધે કર્મનિર્જરાના સાધનને પણ આ જીવે કર્મબંધનનું સાધન બનાવ્યું. આ અંગે સામ્યશતકમાં લખેલ છે કે ‘જે તપથી પ્રાણી ભવપરંપરાથી છૂટી જાય, તે જ તપ કોઈક જીવને મૂઢતાના લીધે સંસારનું કારણ બને છે.’ અહીં આચારંગસૂત્રની એક વાત પણ ધ્યાનમાં રાખવી. ત્યાં જણાવેલ છે કે ‘જે કર્મનિર્જરાસાધન છે, તે પણ કર્મને આતમધરમાં આવવાનો દરવાજો બની જાય !’ તથા ‘સાધન સહુ બંધન થયા, રહ્યો ન કોઈ ઉપાય’ - આ ઉક્તિ

પ્રકૃતે ¹“જે પરિસવા તે આસવા” (આચા.૧/૪/૬) ઇતિ આચારાઙ્ગસૂત્રોક્તિઃ અપિ ભાવનીયા ।

(૨૩) અહંકારપોષકોત્તેજક-શાસનપ્રભાવનાદિપ્રચુર-પ્રદીર્ઘકાલીન-પ્રશસ્તપ્રવૃત્તિભારવશેન તત્ત્વ-સંવેદનશીલતા નાડનુશીલતા । વ્યવહારાડઃભાસાડતિરેકેણ આશ્રવ-સંવરાદિતત્ત્વેષુ પારમાર્થિકહેયોપાદેયતા-સંવેદનક્ષમતા પ્રણાશિતા । ²“મહામોહદોષેણ ન પેચ્છન્તિ પરમત્થં” (સ. ક. ભવ-૧/૫.૮૬૭) ઇતિ સમરાદિત્યકથા-વચનગોચરોડયમભૂદસકૃત્ ।

(૨૪) ઇહ-પરલૌકિકનિદાન-તીવ્રાડઃશંસાદિભાવેન પ્રાયશઃ સર્વાણિ અતીતાનિ અનુષ્ઠાનાનિ વિષ-ગરયોઃ યોગબિન્દુ-દ્વાત્રિશિકાપ્રકરણાડધ્યાત્મસારાદિવ્યાવર્ણિતયોઃ (યો.બિ.૧૫૬-૧૫૭ + દ્વા.૧૩/૧૨ + અ.સા.૧૦/૩-૬) એવ અન્તર્ભૂતાનિ ।

(૨૫) बहुश्रुतत्वलाभोत्तरञ्च जिनशासनप्रभावनादिनाम्ना ^Aमद-^Bमदन-^Cमान-^Dमाया-^Eममता
પણ આ જ દિશામાં અંગુલીનિર્દેશ કરે છે.

❧ મહામોહથી પરમાર્થદર્શન ન કર્યું ❧

(૨૩) જીવની અપાત્રતાના લીધે કેવળ અહંભાવનું જ પોષણ કરે, ઉત્તેજન કરે, સમર્થન કરે તેવી શાસનપ્રભાવના વગેરે પ્રવૃત્તિઓ આ જીવે પ્રચુર પ્રમાણમાં કરી તથા અત્યંત લાંબા કાળ સુધી તેમાં તન્મય બનીને, એકદમ ગળાડૂબ થઈને કરી. કદાચ તેવી પ્રવૃત્તિ ક્યારેક ન મળે તો અંદરમાં ગૂંગળામણનો અનુભવ થાય એટલી હદે સંયમજીવનમાં અહંભાવપોષક પ્રશસ્ત પ્રવૃત્તિના ભાર-ભોજ નીચે આ જીવ ઘણી વાર દટાયો. તેથી પુણ્યના પણ આશ્રવમાં હેયપણાનું સંવેદન, અંતર્ભૂતતા-સંવર-નિર્જરા-વૈરાગ્ય-ઉપશમભાવ-આત્મધ્યાનાદિમાં ઉપાદેયપણાનું સંવેદન કરવાની પોતાની પાત્રતાનું = તત્ત્વસંવેદનશીલતાનું આ જીવે ઊંડાણથી નિરીક્ષણ-પરીક્ષણ-સંશોધન-સંવર્ધન ન કર્યું. કહેવાતા વ્યવહારના અતિરેકે તત્ત્વનો ભોગ લીધો. આડંબરયુક્ત બાહ્ય પોકળ વ્યવહારની વધુ પડતી દોડધામના લીધે આશ્રવ-સંવરાદિ તત્ત્વમાં તાત્ત્વિક હેય-ઉપાદેયપણાનું સંવેદન કરવાની ક્ષમતા નષ્ટ થઈ. તેવી ક્ષમતાને વિકસાવવાનું કાર્ય કરવામાં આ જીવને ઉત્સાહ ન જાગ્યો. ‘આ કાર્ય પોતાનું મહત્ત્વપૂર્ણ અંગત કર્તવ્ય છે’ - આવો પરિણામ જ આ જીવમાં ન જાગ્યો. ‘મહામોહના દોષથી જીવો પરમાર્થને-તત્ત્વને જોતા નથી’ - આ પ્રમાણે સમરાઈઅચકલા ગ્રંથમાં શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ જે જણાવેલ છે, તેનો વિષય આ જીવ અનેક વાર બન્યો.

❧ વિષ-ગર અનુષ્ઠાનમાં જીવ અટવાયો ❧

(૨૪) ઈહલોક-પરલોક સંબંધી નિયાણા અને તીવ્ર આશંસા વગેરેના પરિણામથી ભૂતકાલીન સર્વ અનુષ્ઠાનો વિષઅનુષ્ઠાનમાં અને ગરઅનુષ્ઠાનમાં જ પ્રાયઃ સમાઈ ગયા, નિર્જરા-આત્મશુદ્ધિકારક ન થયા. યોગબિંદુ, દ્વાત્રિશિકા, અધ્યાત્મસાર વગેરે ગ્રંથોમાં ઉપરોક્ત બન્ને અનુષ્ઠાનોનું વિસ્તારથી વર્ણન મળે છે.

❧ જિનશાસનની પ્રભાવના કે કષાયશાસનની પ્રભાવના ?! ❧

(૨૫) ક્યારેક બહુશ્રુતપણાની પ્રાપ્તિ થઈ તો પણ શાસ્ત્રોના આધારે આંતરિક મોક્ષમાર્ગે વિરક્ત ભાવે, શાંત ચિત્તે ચાલવાના બદલે ‘જિનશાસનની પ્રભાવના..’ વગેરે રૂડા-રૂપાળા નમણા નાજુક નામ હેઠળ (a)

F - મહત્વાઽઽકાંક્ષા- G મતાગ્રહ- H મત્સર- I મુખરતા- J મૂર્ખતા- K મત્તતા- L મર્મોદ્ઘાટન- M મૃષાવાદ- N મહામોહ- O મનસ્વિતા- P મુગ્ધતા
Q - મ્લાનતા- R મન્દતા- S મન્યુ- T મર્યાદાભંગ- U મિથ્યામતિ- V મિથ્યાત્વ- W મૂર્છા- X મહાઽઽરમ્ભ- Y મુક્તિદ્વેષ
Z - માર્ગભ્રંશાદ્યવર્તનિમજ્જનતઃ કષાયશાસનપ્રભાવનાદિકમેવ અનેન જીવેન અકારિ પરમાર્થતઃ । “અહો

મોહસ્ય માહાત્મ્યં વિદ્વત્સ્વપિ વિજૃમ્ભતે । અહઙ્કારભવાત્ તેષાં યદન્ધકરણં શ્રુતમ્ ।।” (સા.શ.૧૧) इति साम्यशतककारिकागोचरः अयमसकृदभूत् । “येषामध्यात्मशास्त्रार्थतत्त्वं परिणतं हृदि । कषाय-विषया-
ઽઽવેશક્લેશસ્તેષાં ન કઠિંચિદ્ ।।” (અ.સા.૧/૧૪) इति अध्यात्मसारकारिकातात्पर्यमपि न पर्यालोचि ।

(૨૬) અત એવ “કષાયમુક્તિઃ કિલ મુક્તિરેવ” (), ‘કષાયમુક્તિમાર્ગઃ સ્વાન્તઃ એવ વર્તતે’
इत्यादिकमपि नैव लक्षितम् । अतो निजकार्मिकव्यक्तित्वविगालनार्थमपि नैव प्राऽयासि ।

(૨૭) તત એવ સદ્ગુરુઃ શરણ્યતયા નાઽમાનિ હ્રદા । ન વા ¹“ગુરુઆણાઈ ઠિયસ્સ ય
बज्ज्जाणुट्ठाणसुद्धचित्तस्स । अज्झप्पज्झाणम्मि वि एगगत्तं समुल्लसइ ।।” (ધ.પ.૧૫) इति धर्मपरीक्षागाथाऽपि

આઠ મદ, (b) મદન (કામવાસના), (c) માન કષાય, (d) માયા, (e) મમતા, (f) મહત્વાકાંક્ષા, (g)
મતાગ્રહ, (h) મત્સર, (i) મુખરતા (વાચાળતા), (j) મૂર્ખતા, (k) મત્તતા, (l) બીજાના મર્મને = ગુપ્તદોષને
ઉઘાડા પાડવા, (m) મૃષાવાદ, (n) મહામોહ, (o) મનસ્વિતા = સ્વચ્છંદતા, (p) મુગ્ધતા, (q) મ્લાનતા
= દીનતા, (r) મંદતા = મંદબુદ્ધિ, (s) મન્યુ = ગુસ્સો, (t) મર્યાદાભંગ, (u) મિથ્યામતિ, (v) મિથ્યાત્વ,
(w) મૂર્છા, (x) મહાઆરંભ, (y) મુક્તિદ્વેષ, (z) માર્ગભ્રંશ... વગેરે દોષોના વમળમાં જ આ જીવ ડૂબ્યો.
તેથી ‘જિનશાસન પ્રભાવના’ ના હુલામણા નામથી વાસ્તવમાં તો આ જીવે પોતાની અપાત્રતાના લીધે
કષાયશાસનની જ પ્રભાવના કરી. શ્રીવિજયસિંહસૂરિજીએ સામ્યશતકમાં જે જણાવેલ છે કે ‘અહો ! મોહનું
માહાત્મ્ય-સામ્રાજ્ય વિદ્વાનોમાં પણ કેવું વિલસી રહ્યું છે ! કે અહંકાર પેદા થવાના લીધે તેમને શાસ્ત્રો
પણ આંધળા કરનારા જ થયા !’ - તે વાત પણ આ જીવમાં પૂરેપૂરી લાગુ પડી. ‘જેઓના અંતઃકરણમાં
અધ્યાત્મશાસ્ત્રના પદાર્થનું સ્વરૂપ પરિણમી ગયું હોય તેઓને ક્યારેય પણ વિષય-કષાયના આવેશની તકલીફ
-પીડા હોય નહિ’ - આ પ્રમાણે અધ્યાત્મસારની કારિકાના તાત્પર્યને પણ આ જીવે અંદરમાં ઘૂંટ્યું નહિ.

❁ કષાયમુક્તિને ધ્યેય ન બનાવી ❁

(૨૬) કષાયશાસનની પ્રભાવના કરવાના લીધે જ (a) ‘કષાયમુક્તિ એ જ મુક્તિ છે.’ (b)
‘કષાયમુક્તિ એ મુક્તિ જ છે.’ (c) ‘કષાયમુક્તિનો માર્ગ પોતાની અંદર જ છે....’ ઈત્યાદિ વાતને પણ
આ જીવે લક્ષમાં ન જ લીધી. તેથી પોતાના કર્મકૃત વ્યક્તિત્વને ઓગાળવા માટે પણ પ્રયાસ ન જ કર્યો.

❁ સદ્ગુરુની શરણાગતિને વ્હાલી ન બનાવી ❁

(૨૭) તે જ કારણે સદ્ગુરુને શરણરૂપે હૃદયથી માન્યા નહિ. સદ્ગુરુની બિનશરતી શરણાગતિને
અંતરથી ન સ્વીકારી. પોતાના જ વ્યક્તિત્વને પુષ્ટ કરવામાં મગરૂર બનેલ જીવને સદ્ગુરુની શરણાગતિ
ક્યાંથી વ્હાલી લાગે ? ધર્મપરીક્ષાની એક ગાથા ગુરુમહિમાનું વર્ણન કરે છે. તેને પણ આ જીવે અંતઃકરણથી
પ્રમાણભૂત સ્વરૂપે ગ્રહણ ન કરી. ત્યાં મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે જણાવેલ છે કે ‘જે
જીવ ગુરુની આજ્ઞામાં રહેલ હોય (અર્થાત્ સ્વચ્છંદી ન હોય) તથા બાહ્ય અનુષ્ઠાનથી જેણે પોતાના

પ્રમાણતયા અન્તઃકરણેનાઽગ્રાહિ ।

(૨૮) તતશ્ચ સાત્ત્વિકબાહ્યારાધનોપબૃહિતમાનશૈલરાજપ્રેરણયાઽનેકશઃ સદ્ગુરુપ્રભૃતીનિ તારક-
સ્થાનાનિ આશાતિતાનિ । અનેકવિધશાસ્ત્રાભ્યાસોત્તરકાલમપિ અનેકશોઽનેકવિધં સ્વાચ્છન્દ્યમેવ
સ્વરસતોઽનેનાઽપોષિ । તત્પરિણામરૂપેણ ભવેઽભ્રમિ અનન્તકાલમ્, ભવાભિનન્દિદશાયાં નિજવીતરાગાત્મ-
સ્વરૂપાઽઽવિર્ભાવાઽનુસન્ધાનવિરહેણ મલિનાશયગર્ભિતસંયમ-જપ-તપઃ-શાસ્ત્રાભ્યાસાદિજન્યપુણ્યસ્ય પાપાનુ-
બન્ધિતયા ભવભ્રમણવર્ધકત્વાત્, તાદૃશબાહ્યાચારસ્ય ચ કપટરૂપત્વાત્ । इदमेवाऽभिप्रेत्य महानिशीथे
सुमति-नागिलाऽधिकारे ¹“गोयमा ! णं जं आगमबाहाए लिंगगहणं कीरइ, तं डंभमेव केवलं, सुदीह-
संसारहेउभूयं” (म.नि.अ.४/पृ.१०७) इत्युक्तम् ।

(૨૯) દુઃખગર્ભવૈરાગ્યેણ પ્રવ્રજ્યામ્ આદાયાઽપિ શુષ્કતર્કશાસ્ત્ર-વૈદ્યકશાસ્ત્રાદિકમ્ અપાઠિ, ન
તુપશમ-વૈરાગ્યાદ્યુપબૃંહકશાસ્ત્રાણિ । ચક્રવ્યૂહે અભિમન્યુના ઇવ તર્કચક્રવ્યૂહે અનેન મહાર્ઘં જીવિતં
ચિત્તને શુદ્ધ કરેલ હોય, તેને અધ્યાત્મધ્યાનમાં પણ એકાગ્રતા આવે છે.’ પરંતુ સ્વચ્છંદી વ્યક્તિને આવો
ગુર્વાજ્ઞાપ્રભાવ કઈ રીતે સમજાય ?

✽ આશાતના, સ્વચ્છંદતા, દંભ વગેરે દ્વારા ભવભ્રમણવૃદ્ધિ ✽

(૨૮) તેના લીધે સાત્ત્વિક બાહ્ય આરાધના-સાધનાથી પુષ્ટ થયેલા માન-કષાયરૂપી શૈલરાજની
પ્રેરણાથી આ જીવે અનેક વાર સદ્ગુરુદેવ વગેરે તારકસ્થાનોની અવહેલના, મશ્કરી, ઉપેક્ષા, અનાદર,
અવિનય, બળવો વગેરે અનેક સ્વરૂપે આશાતના કરી. અનેક પ્રકારના શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કર્યા પછી
પણ અનેક વાર, અનેક પ્રકારે સ્વચ્છંદતાને જ સ્વરસથી, રસ-કસપૂર્વક આ જીવે પોષી. તેના પરિણામ
સ્વરૂપે દીક્ષાજીવનમાં ભવભ્રમણ ઘટવાના બદલે વધ્યું. મોટા ભાગે આશાતનાના પાપે જ અનંત કાળ
આ જીવ ભવાટવીમાં ભમ્યો. ભવાભિનંદી દશામાં, રાગાદિશૂન્ય પોતાના આત્મસ્વરૂપને પ્રગટ કરવાના
અનુસંધાન વગર કરેલી અને મલિન આશયથી ગર્ભિત સંયમ-જપ-તપ-શાસ્ત્રાભ્યાસ આદિ સાધનાથી
ઉત્પન્ન થયેલ પાપાનુબંધી પુણ્યથી ભવભ્રમણ વધે જ ને ! તેવું પાપાનુબંધી પુણ્ય ભવભ્રમણને વધારનાર
જ છે. તથા આશાતનાદિગર્ભિત તથાવિધ બાહ્ય આચાર કપટ સ્વરૂપ જ છે. આ જ આશયથી
મહાનિશીથસૂત્રમાં સુમતિ-નાગિલના અધિકારમાં જણાવેલ છે કે ‘હે ગૌતમ ! આગમોક્ત બાબતનું ઉલ્લંઘન
કરીને જે સાધુવેશનો સ્વીકાર થાય છે, તે દંભ જ છે. તે કેવળ સુદીર્ઘ સંસારનો જ હેતુ છે.’ ભવાભિનંદી
દશામાં આશાતનાદિ દ્વારા આગમમર્યાદાનું અવશ્ય ઉલ્લંઘન થયું. તેના લીધે, તેવી દશામાં કરેલી ઉગ્ર
સાધનાનું આવું જ પરિણામ અનેક વાર આવેલ છે.

✽ દુઃખગર્ભિત વૈરાગ્યની આંશિક ઓળખ ✽

(૨૯) દુઃખગર્ભિત વૈરાગ્યથી દીક્ષા લઈને પણ આ જીવ શુષ્ક તર્કશાસ્ત્ર, વૈદ્યકશાસ્ત્ર, જ્યોતિષશાસ્ત્ર
વગેરેને ભણ્યો. પણ ઉપશમ-વૈરાગ્ય વગેરેની પુષ્ટિને કરનારા શાસ્ત્રોને ન ભણ્યો. ચક્રવ્યૂહમાં જેમ
અભિમન્યુએ પોતાનું કિંમતી જીવન ગુમાવ્યું, તેમ આ જીવે તર્કચક્રવ્યૂહમાં ફસાઈને પોતાનું અત્યંત

1. ગૌતમ ! ણં યદ્ આગમબાધયા લિઙ્ગગ્રહણં ક્રિયતે, તદ્ દમ્ભ એવ કેવલં સુદીર્ઘસંસારહેતુભૂતમ્ ।

વૃથા હારિતમ્ । શાસ્ત્રલેશબોધેऽપિ અહઙ્કારાઽટવ્યામ્ અભ્રમિ । इत्थं दुःखगर्भितत्वमेव मोहगर्भितत्वमेव वा वैराग्येऽपોषि । तदुक्तम् अध्यात्मसारे दुःखगर्भवैराग्यलक्षणप्रदर्शनाऽवसरे “शुष्कतर्કાદિકં કિઞ્ચિદ્ વૈદ્યકાદિકમપ્યહો ।। પઠન્તિ તે, શમનર્કી ન તુ સિદ્ધાન્તપદ્ધતિમ્ ।।” (અ.સા.૬/૪), “ગ્રન્થપલ્લવબોધેન ગર્વોષ્માણં ચ વિભ્રતિ । તત્ત્વં તે નૈવ ગચ્છન્તિ પ્રશમાઽમૃતનિર્ઝરમ્ ।।” (અ.સા.૬/૫), મોહગર્ભવૈરાગ્ય-લક્ષણોપદર્શનપ્રસંગે ચ “કુશાસ્ત્રાર્થેષુ દક્ષત્વં શાસ્ત્રાર્થેષુ વિપર્યયઃ । સ્વચ્છન્દતા કૃતર્કશ્ચ ગુણવત્સંસ્તવોજ્ઞનમ્ ।।” (અ.સા.૬/૧૨) ઇત્યાદિ ।

(૩૦) ક્વચિત્ શાસ્ત્ર-સત્સંગાદિસાહાય્યેન અન્તર્મુખતાબોધઃ યોગદૃષ્ટિબોધશ્ચ લબ્ધઃ કિન્તુ તદવલમ્બનતઃ સ્વપરિણતિઃ સ્વાત્મતત્ત્વસમ્મુખીના અનેન નાઽકારિ, ન વા યોગદૃષ્ટિઃ અલાભિ અજસ્રમ્ અન્તરઙ્ગોદ્યમાદિતઃ । ^૧“જં જહા કહિજ્જતિ તં તહેવ પરિણામયતિ” (નિ.ભા.૪૮૯૨ ચૂ.) ઇતિ નિશીથચૂર્ણિવચનં વ્યસ્મારિ અનેન । નિરનુબન્ધયોગપરાયણતૈવાઽનુશીલિતાઽનેન ।

કિંમતી આયુષ્ય ફોગટ ગુમાવ્યું. થોડાક શાસ્ત્રોને ભણવા છતાં અહંકારની અટવીમાં આ જીવ ઘણું ભટક્યો. આ રીતે વૈરાગ્યમાં દુઃખગર્ભિતપણું કે મોહગર્ભિતપણું જ આ જીવે મજબૂત કર્યું, પુષ્ટ કર્યું. અધ્યાત્મસારમાં દુઃખગર્ભિત વૈરાગ્યના લક્ષણોને જણાવવાના અવસરે કહેલ છે કે ‘દુઃખગર્ભિતવૈરાગ્યવાળા સાધુઓ શુષ્ક તર્કાદિને તથા વૈદ્યકાદિ શાસ્ત્રને કાંઈક ભણે છે. પરંતુ ઉપશમનદીસ્વરૂપ સિદ્ધાન્તગ્રંથાવલિને ભણતા નથી. ગ્રંથનો અલ્પ બોધ થવાથી પણ તેઓ ગર્વની ગરમીને ધારણ કરે છે. પરંતુ પ્રશમ સુધારસના ઝરણા સમાન તત્ત્વને પામતા નથી.’ અધ્યાત્મસારમાં જ મોહગર્ભિત વૈરાગ્યના લક્ષણોને જણાવવાના અવસરે જણાવેલ છે કે ‘(૧) કુશાસ્ત્રોમાં દક્ષતા, (૨) જૈનશાસ્ત્રોમાં મંદતા, (૩) સ્વચ્છન્દતા, (૪) કૃતર્ક, (૫) ગુણવાનના પરિચયનો ત્યાગ - ઈત્યાદિ મોહગર્ભ વૈરાગ્યના લક્ષણો છે.’ ટૂંકમાં દીક્ષા લઈને પણ પાપશાસ્ત્રો ભણીને પાપબુદ્ધિ જ તગડી કરી. માનસરોવર પાસે જઈને પણ ભૂંડ કાદવ-કીચડ -ઉકરડામાં આળોટે તેવી દયાજનક દશામાં આ જીવ દીક્ષા લઈને પણ અટવાયો.

➤ યોગદૃષ્ટિને માત્ર જાણવાની નથી, મેળવવાની છે. ➤

(૩૦) ક્યારેક શાસ્ત્ર, સત્સંગ વગેરેની સહાયથી અંતર્લક્ષી સમજણ અને યોગદૃષ્ટિની જાણકારી મળી. પરંતુ તેનું આલંબન લઈને, સતત અંતરંગ પુરુષાર્થ વગેરે કરીને પોતાની પરિણતિને અન્તર્મુખી કરવાનું = નિજઆત્મતત્ત્વની સન્મુખ કરવાનું કામ આ જીવે ન કર્યું. આઠેય યોગદૃષ્ટિના શાસ્ત્રીય બોધના માધ્યમે નિરંતર ઉગ્ર અંતરંગ ઉદ્યમ કરીને યોગદૃષ્ટિને નિજઆત્મતત્ત્વમાં પ્રગટાવી નહિ. નિશીથચૂર્ણિમાં જણાવેલ છે કે ‘જે વસ્તુ જે રીતે (ગુરુ કે શાસ્ત્ર દ્વારા) કહેવાય, તેને તે જ રીતે સાચો સાધક પરિણમાવે.’ પરંતુ આ વાતને પણ આ જીવ ભૂલી ગયો. કહેવાનો આશય એ છે કે જિનવચનના અંતરંગ તાત્પર્યને શોધી, તેમાં રમણતા કરી, તદ્અનુસાર પોતાના આત્માને પરિણમાવવાનો હોય. તે મુજબ જીવન બનાવી, જાગ્રતપણે સત્સાધનામાં તલલીન રહેવાનું હોય. પણ આ જીવે પૂર્વે તેવું કશું પણ કર્યું નહિ. યોગસાધનાને આ જીવે નિરનુબંધ બનાવી, સાનુબંધ ન કરી.

(૩૧) તાદૃશબોધશ્ચ કેવલં પરોપદેશ-ગ્રન્થસર્જન-પુસ્તકપ્રકાશનાદૌ પ્રાડયોજિ । ન તુ “જ્ઞાનાદ વિમુચ્યતે ચાડડત્મા, ન તુ શાસ્ત્રાદિપુદ્ગલાદ્” (અ.સા.૧૮/૧૪૦) એતિ અધ્યાત્મસારોક્તિતાત્પર્યમ્ અજ્ઞાયિ અનેન જીવેન અન્તર્મુખતયા । પૂર્વોક્તરીત્યા (૧૪/૧૯) અધ્યાત્મોપનિષદિ જ્ઞાનસારે ચ “અતીન્દ્રિયં પરં બ્રહ્મ વિશુદ્ધાનુભવં વિના । શાસ્ત્રયુક્તિશતેનાડપિ નૈવ ગમ્યં કદાચન ।।” (અ.ઉપ.૨/૨૧ + જ્ઞા.સા.૨૬/૩) એતિ યદુક્તં તદપિ નૈવાડનેનાડબોધિ શબ્દવ્યસનિતયા વિકલ્પવ્યસનિતયા ચ ।

(૩૨) ‘શાસ્ત્રવ્યસનિતયા ન ભાવ્યમ્ અપિ તુ શાસ્ત્રસન્દર્શિતોપાયાનુસરણેન જ્ઞાનયોગ આસેવનીયઃ’ એતિ જિનાજ્ઞા નૈવ લક્ષિતા અનેન । પ્રકૃતે “પદમાત્રં નાડન્વેતિ, શાસ્ત્રં દિગ્દર્શનોત્તરમ્ । જ્ઞાનયોગો મુનેઃ પાર્શ્વમ્, આકૈવલ્યં ન મુચ્યતિ ।।” (અ.ઉપ.૨/૩) એતિ અધ્યાત્મોપનિષત્કારિકા, “જ્ઞાનયોગાદતો મુક્તિરિતિ સમ્યગ્વ્યવસ્થિતમ્” (શા.વા.સ.૯/૨૭) એતિ ચ શાસ્ત્રાવાર્તાસમુચ્ચયોક્તિઃ ભાવનીયા । જ્ઞાનયોગાચ્ચ નિકાચિતકર્માણિ નિર્જીર્યન્તે । તદુક્તમ્ અધ્યાત્મસારે “જ્ઞાનયોગઃ તપઃ શુદ્ધમિત્યાહુર્મુનિપુઙ્ગવાઃ । તસ્માદ્ નિકાચિતસ્યાડપિ કર્મણો યુજ્યતે ક્ષયઃ ।।” (અ.સા.૧૮/૧૬૩) એતિ । અતઃ પ્રવ્રજિતૈઃ જ્ઞાનયોગ એવ

● પરોપદેશે પાંડિત્ય પ્રકાશ્યું ●

(૩૧) માત્ર બીજાને ઉપદેશ આપવામાં, ગ્રંથ સર્જનમાં કે પુસ્તક પ્રકાશનાદિમાં તે અંતર્લક્ષી સમજણનો પ્રયોગ કર્યો, યોગદૃષ્ટિની જાણકારીનો ઉપયોગ કર્યો. પરંતુ ‘આત્મા જ્ઞાનના લીધે મોક્ષ પામે છે, નહિ કે શાસ્ત્રાદિપુદ્ગલોના આધારે’ - આ અધ્યાત્મસારના તાત્પર્યને આ જીવે ક્યારેય અંતર્મુખ બનીને જાણ્યું નહિ, અંતરથી પકડ્યું નહિ. ‘અતીન્દ્રિય પરબ્રહ્મ = શુદ્ધ આત્મા સેંકડો શાસ્ત્રો દ્વારા કે સેંકડો યુક્તિઓ દ્વારા ક્યારેય પણ જાણી શકાતો નથી જ. વિશુદ્ધ અનુભવ વિના શુદ્ધ આત્મા જણાતો નથી જ’ - આમ અધ્યાત્મોપનિષદમાં તથા જ્ઞાનસારમાં જણાવેલ છે. પૂર્વે (૧૪/૧૮) આ સંદર્ભ દર્શાવેલ છે. પરંતુ શબ્દવ્યસની અને વિકલ્પવ્યસની બનવાના લીધે આ જીવે ક્યારેય આ શાસ્ત્રવચનોને પણ હૃદયથી વિચાર્યા નહિ, સ્વીકાર્યા નહિ. શબ્દ, શબ્દ ને શબ્દ..., વિચાર, વિચાર ને વિચાર... આનો વળગાડ છૂટે નહિ, મન શાંત-નિર્વિકલ્પ થવા તૈયાર ન હોય ત્યાં સુધી તેવા શાસ્ત્રવચનો અંદરથી સ્વીકૃત થતા નથી.

* જ્ઞાનયોગને અપનાવ્યો નહિ *

(૩૨) ‘હકીક્તમાં શાસ્ત્રવ્યસની થવાનું નથી. પરંતુ શાસ્ત્રોએ દર્શાવેલા ઉપાયોને અનુસરીને જ્ઞાનયોગની ઉપાસના કરવાની છે’ - આ મહત્વપૂર્ણ જિનાજ્ઞાને આ જીવે લક્ષમાં ન જ લીધી. આ બાબતમાં અધ્યાત્મ ઉપનિષદની એક કારિકાની ઊંડાણથી વિચારણા કરવી. ત્યાં મહોપાધ્યાયજી મહારાજે જણાવેલ છે કે ‘મોક્ષમાર્ગનું દિગ્દર્શન કરાવ્યા બાદ શાસ્ત્ર એક પણ ડગલું સાધકની સાથે ચાલતું નથી. જ્યારે જ્ઞાનયોગ તો કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય ત્યાં સુધી મુનિના પડખાને છોડતો નથી.’ મતલબ કે શાસ્ત્ર = માર્ઈલસ્ટોન કે સાઈનબોર્ડ. જ્યારે જ્ઞાનયોગ = મંઝીલ સુધી પહોંચાડનારી ગાડી. ‘આ કારણે જ્ઞાનયોગથી મુક્તિ થાય છે - આ વ્યવસ્થા સારી રીતે નિશ્ચિત થાય છે’ - આ મુજબ શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચયમાં જે જણાવેલ છે, તેની પણ અહીં વિચારણા કરવી. તથા આ જ્ઞાનયોગથી નિકાચિત કર્મની પણ નિર્જરા થાય છે. અધ્યાત્મસારમાં મહોપાધ્યાયજી મહારાજે જ જણાવેલ છે કે “શ્રેષ્ઠ મુનિઓ કહે છે કે ‘જ્ઞાનયોગ એ જ શુદ્ધતપ છે.’ તે જ્ઞાનયોગથી નિકાચિત કર્મનો પણ ક્ષય સંગત થાય છે.”

આદરણીયઃ “પ્રવ્રજ્યાયા જ્ઞાનયોગપ્રતિપત્તિરૂપત્વાદ્” (યો.દૃ.સ.૧૦ વૃ.) એટલે યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયવૃત્તૌ શ્રીહરિભદ્રસૂરિ-વચનાત્। એતદ્વ્યાઽનેન વ્યસ્મારિ।

(૩૩) નિજમૌલિકસ્વરૂપં શાસ્ત્રેણ વિજ્ઞાય રાગાદિરહિતચૈતન્યતયા પરિણમનમેવ શાસ્ત્રાભ્યાસાદિ-પ્રયોજનમ્। ઇત્થમાગમવચનપરિણમને એવ લોકોત્તરતત્ત્વસમ્પ્રાપ્તેઃ અધિકારઃ સમ્પદ્યતે એતિ વ્યક્તં ષોડશકપ્રકરણે (૫/૮)। કિન્તુ અનેન જીવેન શાસ્ત્રીયબોધાદિકં ધરસ્મૈ પ્રાડયોજિ, ન તુ આત્મને।

(૩૪) એવમપિ બહિર્મુખપરિણતિપોષણદ્વારા અસ્મિન્ આત્મનિ અહંકારભારેણાડર્વધિ, ન તુ
 ૧“વાયા વીરિયં કુસીલાણ” (સૂ.કૃ.૧/૪/૧/૧૭) એટલે સૂત્રકૃતાઙ્ગસૂત્રોક્તિઃ, “વાક્સંરમ્ભં ક્વચિદપિ ન જગાદ મુનિઃ શિવોપાયમ્” (સિ.દ્વા.૮/૭) એટલે સિદ્ધસેનીયદ્વાત્રિંશિકોક્તિશ્ચ સંવેગ-નિર્વેદપરાયણતયા વ્યચિન્તિ અનેન। “સંવેગં વિના લોકરઙ્ગનાદર્થમેવોપદેશાદૌ પ્રવૃત્તિરિત્યવશ્યમસ્ય માયાનિકૃતિપ્રસંગો દુર્લભબોધિત્વજ્ઞેતિ આત્મબોધન એવાડડત્માર્થિના યતિતત્ત્વમ્” (અ.મ.પ.૧૮૧ વૃ.) એટલે અધ્યાત્મમતપરીક્ષાવૃત્તિવચનમપિ નાડચિન્તિ।

તેથી તેવા જ્ઞાનયોગને મેળવવા માટે જ મુનિઓએ પ્રયત્ન કરવા યોગ્ય છે. કારણ કે ‘પ્રવ્રજ્યા એ જ્ઞાનયોગનો સ્વીકાર કરવા સ્વરૂપ છે’ - આ પ્રમાણે શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયવ્યાખ્યામાં જણાવેલ છે. પરંતુ આ જીવ આ મહત્ત્વપૂર્ણ બાબતને સાવ ભૂલી ગયો.

❖ લોકોત્તરતત્ત્વપ્રાપ્તિનો અધિકારી ન બન્યો ❖

(૩૩) વાસ્તવમાં તો શાસ્ત્રાભ્યાસાદિનું પ્રયોજન પોતાના મૂળભૂત સ્વરૂપને શાસ્ત્ર દ્વારા જાણીને રાગ-દ્વેષથી રહિત થવાનું હતું, રાગાદિરહિત ચૈતન્યસ્વરૂપે પરિણમી જવાનું હતું. આ રીતે આગમવચનને પરિણમાવે તો જ જીવને લોકોત્તર તત્ત્વની સાચી પ્રાપ્તિનો અધિકાર મળે છે. આવું ષોડશકમાં જણાવેલ છે. પરંતુ ઊંચી શાસ્ત્રીય સમજણનો ઉપયોગ અંદરમાં પોતાના માટે કરવાના બદલે માત્ર બહારમાં જ કરવો, બીજા માટે જ કરવો આ જીવને બહુ ગમ્યો.

☆ ધર્મોપદેશથી પણ બોધિદુર્લભ ! ☆

(૩૪) આ રીતે પણ બીજા સમક્ષ જાણકાર તરીકેનો દેખાવ કરવા દ્વારા, આત્મજ્ઞાની તરીકે પોતાની ખોટી ઓળખાણ આપવા દ્વારા આ જીવે બહિર્મુખ પરિણતિને જ પુષ્ટ કરી. તેના દ્વારા આ આત્મામાં અહંકારનો ભાર વધ્યો. અહંભાવના ભાર નીચે આ જીવ ઢટાયો, કચડાયો. પરંતુ ‘કુશીલોનું પરાક્રમ વાણીથી હોય છે (, આચરણથી કે પરિણતિથી નહિ.)’ - આ પ્રમાણે સૂયગડાંગસૂત્રની પંક્તિને આ જીવે વિચારી નહિ. તેમજ ‘ભાષણના વ્યાયામને કદિ કોઈ મહર્ષિએ મોક્ષના ઉપાય તરીકે જણાવેલ નથી’ - આવી સિદ્ધસેનીય દ્વાત્રિંશિકાપ્રકરણની પંક્તિને પણ આ જીવે ઊંડાણથી વિચારી નહિ. તથા ‘સંવેગ (= મોક્ષે ઝડપથી પહોંચવાની લગની) વિના ઉપદેશાદિમાં પ્રવૃત્તિ તો જનમનરંજનાદિ માટે જ થાય. તેથી જીવને અવશ્ય માયા-દંભ દોષ લાગુ પડે. તેનાથી કેવળ બોધિદુર્લભ જ થવાય છે. તેથી આત્માર્થી જીવે માત્ર પોતાની જાતને જ સમજાવવાને વિશે પ્રયત્ન કરવો’ - આ મુજબ મહોપાધ્યાયજી મહારાજે અધ્યાત્મમતપરીક્ષા વ્યાખ્યામાં જે જણાવેલ છે, તેના વિશે આ જીવે શાંત ચિત્તે વિચાર ન કર્યો.

(૩૫) ઔદયિકભાવગર્ભનિજવ્યક્તિત્વોચ્છેદલક્ષણમ્ આવશ્યકકર્તવ્યમ્ અત્યન્તં વિસ્મૃતમ્ ।

(૩૬) ક્વચિદ્ ગતાનુગતિકતયા બાહ્યતપઃ-શાસનપ્રભાવના-જિનભક્ત્યાદિતો નિરનુબન્ધિપુણ્યમુપાર્જિતમ્, ન તુ દ્રવ્ય-ભાવકર્મમોક્ષાશયેન નિસ્પૃહતયા અભ્યન્તરં તપ આસેવિતમ્ । તતોઽપિ મોક્ષો ન જાતઃ । પ્રકૃતે “તપસ્વી જિનભક્ત્યા ચ શાસનોદ્ભાસનેચ્છયા । પુણ્યં બદ્ધાતિ બહુલમ્, મુચ્યતે તુ ગતસ્પૃહઃ ।” (અ. સા. ૧૮/૧૬૦) ઇતિ અધ્યાત્મસારકારિકા અનુયોજ્યા ।

(૩૭) ક્વચિત્ કર્મનિર્જરાદિગોચરપ્રણિધાનાઽઽજ્ઞાદર-સૂત્રાદ્યુપયોગ-શ્રદ્ધાદિભાવશૂન્યહૃદયેન શાસ્ત્ર-નિરપેક્ષતયા ઓઘસંજ્ઞા-લોકસંજ્ઞાદિતઃ સમ્મૂર્ચ્છનજક્રિયાસમં પ્રતિક્રમણાદ્યાવશ્યકાનુષ્ઠાનમ્ અકારિ । તત્ત્વ યોગબિન્દુ-દ્વાત્રિંશિકાપ્રકરણાઽધ્યાત્મસારાદિપ્રદર્શિતે (યો. વિ. ૧૫૮, દ્વા. ૧૩/૧૩, અ. સા. ૧૦/૮-૧૬) અનનુષ્ઠાને અશુદ્ધાનુષ્ઠાને વા પતિતમ્ । તાત્ત્વિકઃ શુદ્ધઃ ક્રિયાયોગોઽપિ નૈવ અનેન સમાદૃતઃ ।

(૩૫) ઔદયિકભાવગર્ભિત પોતાના બાહ્ય વ્યક્તિત્વને ભૂસવાનું, ઓગાળવાનું સૌથી વધુ જરૂરી કર્તવ્ય તો સાવ જ ભૂલાઈ ગયું.

❧ નિસ્પૃહ બન્યા વિના મુક્તિ નથી ❧

(૩૬) ક્યારેક આ જીવે ગતાનુગતિકપણે બાહ્ય તપ, શાસનપ્રભાવના, જિનભક્તિ વગેરે કરી. ગતાનુગતિકપણાના લીધે તે આરાધનાથી નિરનુબંધ પુણ્ય બંધાયું. જ્ઞાનાવરણાદિ દ્રવ્યકર્મથી અને રાગાદિ ભાવકર્મથી કાયમી છૂટકારો મેળવવાના આશયથી નિસ્પૃહપણે અભ્યન્તર તપનું સેવન આ જીવે કર્યું નહિ. તેના કારણે પણ આ જીવનો મોક્ષ = છૂટકારો થયો નહિ. પ્રસ્તુતમાં અધ્યાત્મસાર ગ્રંથના એક શ્લોકને તાત્પર્ય મુજબ જોડવો. ત્યાં મહોપાધ્યાયજીએ જણાવેલ છે કે ‘જિનભક્તિથી અને શાસનપ્રભાવના કરવાની ઈચ્છાથી તપસ્વી મોટા ભાગે પુણ્ય બાંધે છે. પરંતુ જે તપસ્વી તમામ સ્પૃહા-આકાંક્ષા-અભિલાષા-તૃષ્ણાઓને છોડે છે, તે જ કર્મથી છૂટે છે.’ આ બાબતને આત્માર્થીએ ખૂબ ગંભીર રીતે વાગોળવી.

❧ અનનુષ્ઠાનમાં ન અટવાઈએ ❧

(૩૭) આ જીવે ક્યારેક પ્રતિક્રમણ વગેરે આવશ્યક અનુષ્ઠાનોને કર્યા તો ખરા. પરંતુ ત્યારે હૃદયમાં (a) ‘આ અનુષ્ઠાન દ્વારા મારે કર્મનિર્જરા કરવી છે, આત્મશુદ્ધિ મેળવવી છે’ - આવું પ્રણિધાન ન કર્યું. (b) જિનાજ્ઞા પ્રત્યે આદર-અહોભાવ કેળવ્યો નહિ. (c) પ્રતિક્રમણના સૂત્ર-અર્થમાં ઉપયોગ રાખ્યો નહિ. (d) ‘પ્રતિક્રમણાદિ ક્રિયા દ્વારા આત્મશુદ્ધિ જરૂર થશે’ - આવી સાચી શ્રદ્ધા અંતરમાં ધારણ કરી નહિ. (e) શાસ્ત્રમાં જણાવેલ વિધિ વગેરેથી નિરપેક્ષપણે ક્રિયાઓ કરી. (f) સામાન્યજ્ઞાન સ્વરૂપ ઓઘસંજ્ઞાથી (જુઓ-અધ્યાત્મસાર-૧૦/૮) બાહ્ય ધર્મક્રિયા કરી. (g) લોકચારમાં આદર અને શ્રદ્ધા રાખવા સ્વરૂપ લોકસંજ્ઞાથી (જુઓ-અધ્યાત્મસાર ૧૦/૧૧) બાહ્ય ક્રિયાઓ અશુદ્ધપણે કરી. (h) સંમૂર્ચ્છિત્રમ પ્રાણીની જેમ યાંત્રિકપણે, કૃત્રિમપણે ધર્મક્રિયા કરી. તેથી તે પ્રતિક્રમણાદિ ક્રિયા અનનુષ્ઠાનમાં કે અશુદ્ધાનુષ્ઠાનમાં ગોઠવાઈ. બહારથી ધર્મક્રિયા દેખાવા છતાં અંદરમાં તે ધર્મક્રિયારૂપે પરિણામ ન પામી. નિજસ્વરૂપની નિષ્પત્તિમાં તેવી ધર્મક્રિયા સહાયક ન બની. આ રીતે પણ આ જીવ સંસારમાં અટવાયો. યોગબિન્દુ, દ્વાત્રિંશદ્ દ્વાત્રિંશિકા તથા અધ્યાત્મસાર વગેરે ગ્રંથોમાં પ્રસ્તુત અનનુષ્ઠાનનું વિસ્તારથી વર્ણન મળે છે. તાત્ત્વિક શુદ્ધ ક્રિયાયોગને પણ આ જીવે સારી રીતે આદર્યો નહિ, આચર્યો નહિ.

(૩૮) નિજમિથ્યાત્વશલ્યોદ્ધાર-સ્વકીયનિરુપાધિકનિર્મલસ્વરૂપાનુસન્ધાન-જ્ઞાનગર્ભવૈરાગ્યોપશમ-ભાવાદિકમૃતે બહિરઙ્ગાનુષ્ઠાન-બાહ્યત્યાગાદિપ્રયુક્તા કર્મનિર્જરા મણ્ડૂકચૂર્ણસમા સંસારસંવર્ધની સતત-પરિવર્તનશીલપરદ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયરુચિવ્યામોહપીડાકારિણી ચ સઙ્ગાતા ।

પ્રકૃતે પૂર્વોક્તા (૧૫/૧-૫) ¹“કાયકિરિયાએ દોસા યવિયા મંડુકચુર્ણતુલ્લત્તિ । તે ચેવ ભાવણાએ નેયા તચ્છારસરિસત્તિ ।।” (યો.શ.૮૬) इति योगशतकगाथा, ²“एतो च्चिय अवणीया किरियामेत्तेण जे किलेसा उ । मंडुक्कचुन्नकप्पा अब्बेहि वि वन्निया णवरं ।।” (उ.प.१९१) इति उपदेशपदगाथा, ³“मंडुक्कचुर्णकप्पो किरिआजणिओ वओ किलेसाणं । तदङ्कचुर्णकप्पो नाणकओ तं च आणाए ।। (उ.र.७) इति उपदेशरहस्यगाथा, “क्लेशक्षयो हि मण्डूकचूर्णतुल्यः क्रियाकृतः । दग्धतच्चूर्णसदृशो ज्ञानसारकृतः पुनः ।।” (ज्ञा.सा.उपसंहार श्लो.९) इति ज्ञानसारकारिका च पूर्वोपदर्शिता (१५/१/५) विभावनीया ।

(૩૯) ક્વચિત્ ષોડશકોક્તા: (૧૦/૧૦) ઉપકાર્યપકારિ-વિપાકક્ષમા ઔદયિકભાવગર્ભા આદૃતા:,

✽ મંડૂકચૂર્ણસમાન નિર્જરા સંસારવર્ધક બની ✽

(૩૮) પોતાના મિથ્યાત્વશલ્યને દૂર કર્યા વિના, પોતાના જ મૌલિક નિરુપાધિક નિર્મળ સ્વરૂપનું અનુસંધાન કર્યા વિના, જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય વગર, ઉપશમભાવ વગેરેની ગેરહાજરીમાં માત્ર વચનના કે કાયાના સ્તરે કરેલી બાહ્ય સાધના અને બાહ્ય ત્યાગ વગેરે દ્વારા જે કર્મનિર્જરા થઈ તે મંડૂકભસ્મસમાન ન બની. પરંતુ મંડૂકચૂર્ણતુલ્ય (= દેડકાના ચૂર્ણ સમાન) બનીને સંસારને વધારનારી બની તથા સતત પરિવર્તનશીલ પરદ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયની રુચિમાં ભૂલ-ભૂલામણીની સત્તામણી કરાવનારી બની.

✽ જો જો દોષનાશ દોષવર્ધક ન બને ✽

(પ્રકૃ.) પ્રસ્તુતમાં નીચેના પૂર્વોક્ત (૧૫/૧/૫) સંદર્ભોને વિચારવા. યોગશતકમાં જણાવેલ છે કે (૧) ‘કાયિક ક્રિયાથી ખપાવેલા દોષો દેડકાના ચૂર્ણ જેવા છે. તથા તે જ દોષો ભાવનાથી ખપાવેલા હોય તો દેડકાની રાખ જેવા સમજવા.’ (૨) ઉપદેશપદમાં પણ જણાવેલ છે કે ‘તેથી જ જે ક્લેશો = દોષો માત્ર ક્રિયાથી દૂર કરેલા હોય તે દેડકાના ચૂર્ણ સમાન છે - આ મુજબ અન્યદર્શનકારોએ પણ વર્ણવેલ છે.’ (૩) મહોપાધ્યાયજીએ પણ ઉપદેશરહસ્યમાં તથા જ્ઞાનસાર પ્રકરણના ઉપસંહારમાં આવા પ્રકારની જ વાત કરી છે. તાત્પર્ય એ છે કે દેડકો મરી જાય પછી તેનું શરીર ચૂર્ણ બની જાય તો પણ નવો વરસાદ પડતાં તેમાંથી નવા-નવા અનેક દેડકાઓ પેદા થાય છે. કારણ કે તે ચૂર્ણમાં ઢગલાબંધ દેડકાને ઉત્પન્ન કરવાની યોગ્યતા રહેલી છે. પરંતુ મરેલા દેડકાની રાખ થઈ જાય તો તેમાંથી નવા દેડકાઓ જન્મે નહિ. કારણ કે તેમાં તેવી યોગ્યતા નથી. આ અંગે વિશેષ વિચારણા પૂર્વે (૧૫/૧/૫) કરેલ જ છે.

✽ વચનક્ષમા-ધર્મક્ષમા અપનાવી નહિ ✽

(૩૯) (A) ક્યારેક ઉપકારીનું કટુ વચન લાચારીથી સહન કરવા સ્વરૂપ ઉપકારીક્ષમા આચરી. (B) ક્યારેક નુકસાનીના ભયથી દુર્જનના અત્યાચાર મજબૂરીથી સહન કરીને અપકારીક્ષમા અપનાવી.

1. કાયક્રિયાયા દોષાઃ ક્ષપિતાઃ મણ્ડૂકચૂર્ણતુલ્યાઃ इति । તે चैव भावनाया ज्ञेयाः तच्छारसदृशा इति ।।

2. इतश्चैव अपनीताः क्रियामात्रेण ये क्लेशास्तु । मण्डूकचूर्णकल्पा अन्यैरपि वर्णिता नवरम् ।।

3. मण्डूकचूर्णकल्पः क्रियाजनितो व्ययः क्लेशानाम् । तदङ्गचूर्णकल्पो ज्ञानकृतः तत् (= ज्ञानं) च आज्ञया (गम्यते) ।।

ન તુ ક્ષાયોપશમિકાદિભાવાનુવિદ્ધે વચન-ધર્મક્ષમે । તતો મુક્તિઃ ન સજ્જાતા ।

(૪૦) ગોત્રયોગિત્વલાભેऽપિ કુલયોગિત્વં યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયોક્તં (૨૧૦/૨૧૧) નૈવ લબ્ધમ્ ।

एतावता इदं फलितं यदुत उपदेशदान-ग्रन्थसर्जन-पुस्तकप्रकाशन-भिक्षाटन-केशलुञ्चन-शासनोद्-
भासन-तपश्चरण-विहरणादिबाह्यप्रवृत्तिः साधुलिङ्गादिकं वा न मुख्यं मोक्षकारणं किन्तु आत्म-
स्वभावज्ञानगर्भितं कषायजय-विषयवैराग्यादिकमेव । अतः तत्रैव अधिकः यत्नः कार्यः । इदमेवाभि-
प्रेत्योक्तं सिद्धसेनीयद्वात्रिंशिकायां “यत्नः श्रुताच्छतगुणः शम एव कार्यः” (सि.द्वा.७/२७) इति । यथोक्तं
सूत्रकृताङ्गवृत्तौ अपि “बाह्यम् अनङ्गम् । आन्तरमेव कषायजयादिकं प्रधानं कारणम्” (सू.कृ.श्रुतस्कन्ध.२/
अ.६/सू.४ वृ.) इति । प्रकृते “भावस्य मुख्यहेतुत्वं तेन मोक्षे व्यवस्थितम्” (द्वा.१०/२२) इति
द्वात्रिंशिकाप्रकरणोक्तिः, “अन्तर्मुखोपयोगेन सर्वकर्मक्षयो भवेद्” (कृ.गी.२६) इति कृष्णगीतोक्तिश्च समनुसन्धेया ।

अन्तर्मुखोपयोगोपलब्धिकृते च निजचैतन्यસ્વभावविरोधिबलक्षणसहजमल-विभावदशाऽऽवरण-
(C) ક્યારેક નરકાદિના ભયથી ક્રોધને અંકુશમાં રાખવા દ્વારા વિપાકક્ષમા સ્વીકારી. ઔદયિક ભાવથી
ગર્ભિત આવી ક્ષમાને રાખવા છતાં (D) ‘ક્રોધ આત્માનો સ્વભાવ નથી’- આવા જિનવચનને લક્ષમાં
રાખીને વચનક્ષમા કે (E) સહજ સ્વભાવગત ક્ષમા = ધર્મક્ષમા આ જીવે ન પ્રગટાવી, ન ટકાવી.
ક્ષાયોપશમિકાદિ ભાવથી વણાયેલી છેલ્લી બે ક્ષમા આ જીવે ન સ્વીકારી. તેથી મોક્ષ હજુ સુધી થયો
નહિ. ધોડશકમાં ઉપરોક્ત પાંચેય પ્રકારની ક્ષમા જણાવી છે.

(૪૦) ગોત્રયોગીપણું = નામમાત્રથી યોગીપણું મેળવવા છતાં યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયમાં દર્શાવેલ અદ્વેષ
-દયા-વિનય-બોધ-ઈન્દ્રિયવિજયાદિ ગુણોથી યુક્ત કુલયોગીપણું આ જીવે મેળવ્યું નહિ.

✽ શાસ્ત્રાભ્યાસ કરતાં મનને શાંત કરવા વધુ પ્રયત્ન કરીએ ✽

(एता.) આના આધારે એમ ફલિત થાય છે કે ઉપદેશદાન, ગ્રંથસર્જન, પુસ્તકનું પ્રકાશન, ભિક્ષાટન,
કેશલોચ, શાસનપ્રભાવના, તપશ્ચર્યા, વિહાર વગેરે બાહ્યપ્રવૃત્તિ કે સાધુવેશ એ મોક્ષનું મુખ્ય કારણ
નથી. પરંતુ આત્મસ્વભાવના જ્ઞાનથી ગર્ભિત એવો કષાયજય, વિષયવૈરાગ્ય વગેરે જ મોક્ષનું મુખ્ય
કારણ છે. તેથી તેવા કષાયજય વગેરેમાં જ અધિક પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આ જ અભિપ્રાયથી સિદ્ધસેનીય
દ્વાત્રિંશિકામાં જણાવેલ છે કે ‘શ્રુત કરતાં સેંકડો ગણો પ્રયત્ન ઉપશમ ભાવને વિશે જ કરવો.’ શ્રીસિદ્ધસેન
દિવાકરસૂરિજીનો આશય એ છે કે ‘શાસ્ત્રાભ્યાસમાં જેટલો પ્રયત્ન કરે છે, તેના કરતાં સેંકડો ગણો
પ્રયત્ન તારા મનને શાંત-સ્વસ્થ બનાવવા માટે કર. બાકી કષાયના ઉકળાટથી બાષ્પીભવન થશે
શાસ્ત્રજલનું, ગરમ તાવડી ઉપર પડતા પાણીના એકાદ બુંદની જેમ.’ આ જ અભિપ્રાયથી શ્રીશીલાંકાચાર્યજીએ
પણ સૂત્રકૃતાંગવ્યાખ્યામાં જણાવેલ છે કે ‘બાહ્ય વસ્તુ મોક્ષકારણ નથી. કષાયજયાદિ અંતરંગ વસ્તુ જ
મોક્ષનું કારણ છે.’ દ્વાત્રિંશિકા પ્રકરણમાં મહોપાધ્યાયજીએ જણાવેલ છે કે “તેથી ‘મોક્ષમાં ભાવ એ
જ મુખ્ય હેતુ છે’ - આવી વ્યવસ્થા નિશ્ચિત થયેલી છે.” તથા કૃષ્ણગીતામાં ‘અંતર્મુખ ઉપયોગથી સર્વ
કર્મનો ક્ષય થાય છે’ - આ મુજબ જણાવેલ છે. તેનું પણ અહીં સમ્યક્ અનુસંધાન કરવું.

✽ અંતર્મુખ ઉપયોગને મેળવીએ ✽

(अन्त.) અંતર્મુખ ઉપયોગને મેળવવા માટે ‘કામ, ક્રોધ, રાગ, દ્વેષ, આળસ, પ્રમાદ વગેરે ભાવોને

શક્તિ-વિક્ષેપશક્તિ-પૌદ્ગલિકકર્મ-બાહ્યનિમિત્તાદિપ્રસૂતેષુ કામ-ક્રોધ-રાગ-દ્વેષાડલસ્ય-પ્રમાદાદિભાવેષુ ભ્રાન્તિ-રૂપા સ્વકાર્યત્વ-સ્વભોગ્યત્વ-સ્વધર્મત્વ-સ્વસ્વભાવત્વ-સ્વસ્વરૂપત્વ-સ્વત્વ-સ્વીયત્વ-સુન્દરત્વ-સ્વસેવકત્વ-સ્વમિત્રત્વ-સ્વસંરક્ષકત્વાદિબુદ્ધિઃ બહિર્મુખતાડપરાડભિધાના નૈવ જાતુચિત્ કર્ત્તવ્યા, “કર્તાડયં સ્વસ્વભાવસ્ય, પર-ભાવસ્ય ન ક્વચિદ્” (અ.બિ.૨/૮) इति पूर्वोक्ताद् (પૃષ્ઠ-૨૪૭૮) અધ્યાત્મબિન્દુવચનાત્, “કાલત્રયેડપિ અન્યદ્રવ્યસંસર્ગેડપિ તત્ત્વભાવાડપરિગ્રહાદ્” (ધ.પ.૧૧ વૃ.) इति धर्मवरीक्षावृत्तिवचनाच्च ।

તતશ્ચાડસઙ્ગાડનશ્ચરાડનન્તાડડનન્દમય-પરમશાન્તનિજશુદ્ધચૈતન્યસ્વભાવગોચરશાસ્ત્રીયબોધા-ડનુસન્ધાનાદિસહકૃતોપશમભાવ-વૈરાગ્યાદિપરિણતિબલેન રાગાદિગ્રન્થિં મિત્ત્વા અનાદિકાલીનમિથ્યાત્વ-મોહક્ષયોપશમતઃ સમ્યગ્દર્શનોપલબ્ધૌ સત્યામ્ એવ નિજજ્ઞાનપ્રવાહઃ સંસારાડભિમુખતાં ત્યક્ત્વા સ્વરસતઃ

મેં પેદા કરેલા છે. તે મારા કાર્યસ્વરૂપ છે’ - આવી બુદ્ધિ ક્યારેય પણ ન કરવી. કારણ કે ‘આત્મા પોતાના સ્વભાવનો કર્તા છે, પરભાવનો = વિભાવનો ક્યારેય નહિ’ - આવું પૂર્વોક્ત (પૃ.૨૪૭૮) અધ્યાત્મબિન્દુ સંદર્ભમાં લખેલ છે. હકીકતમાં તેને પેદા કરનારા તત્ત્વોની યાદીમાં સહજમળ, વિભાવદશા, આવરણશક્તિ, વિક્ષેપશક્તિ, પૌદ્ગલિક કર્મ, બાહ્ય નિમિત્ત વગેરેનો સમાવેશ થાય છે, આત્માનો નહિ. સહજમળ એટલે આપણા ચૈતન્યસ્વભાવથી વિરુદ્ધ બળ. આત્માના મૂળભૂત સ્વભાવને-સ્વરૂપને આવરી લે તે આવરણશક્તિ. અનાત્મામાં હુંપણાની-મારાપણાની-સારાપણાની બુદ્ધિ કરાવે તે વિક્ષેપશક્તિ. તે કામ-ક્રોધાદિ ભાવોમાં હુંપણાની કે મારાપણાની બુદ્ધિ પણ ક્યારેય આપણે કરવી નહિ. કારણ કે ‘પરદ્રવ્યોનો સંયોગ થવા છતાં પણ ત્રણેય કાળમાં આત્માએ પરદ્રવ્યના સ્વભાવને ગ્રહણ કર્યો નથી’ - આ પ્રમાણે ધર્મપરીક્ષાવૃત્તિમાં મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે જણાવેલ છે.

જડ-ચેતનનો ભિન્ન છે, કેવળ પ્રગટ સ્વભાવ;

એકપણું પામે નહિ, ત્રણે કાળ દ્વય ભાવ.

‘મેં ક્રોધ કર્યો. મારે ક્રોધાદિનો ભોગવટો કરવો છે. ક્રોધ મારો ગુણધર્મ છે. મારો સ્વભાવ ક્રોધ કરવાનો જ છે. મારો સ્વભાવ ક્રોધી છે. મેં ક્રોધ કર્યો, તે સારું કર્યું. હું ક્રોધસ્વરૂપ છું. ક્રોધ મારો પ્યારો વફાદાર સેવક છે, પરમ મિત્ર છે. મારા ક્રોધના લીધે બધા મારા અંકુશમાં રહે છે. ક્રોધ મારો સંરક્ષક (Bodyguard) છે’ - ઈત્યાદિ બુદ્ધિનું જ બીજું નામ બહિર્મુખતા છે. એ બુદ્ધિ ઉપરોક્ત શાસ્ત્રવચનના આધારે ભ્રાન્ત સિદ્ધ થાય છે. તેવી બહિર્મુખતા ટળે તો જ ઉપયોગ અંતર્મુખી બને. ઉપયોગને અંતર્મુખ કરવો એ અભ્યંતર મોક્ષમાર્ગ છે.

◦ નિજસ્વરૂપનું અનુસંધાન સર્વત્ર ટકાવીએ ◦

(તત.) તેથી ઉપયોગને અંતર્મુખ કરવા આત્માના મૂળભૂત સ્વભાવને જાણવો. શાસ્ત્રો કહે છે કે ‘આત્માનો મૂળભૂત સ્વભાવ અસંગ છે, અનશ્ચર છે, અનંત આનંદમય છે, પરમ શાંત છે. આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વભાવવાળો છે.’ આ રીતે ગુરુગમથી પોતાના આત્માના સ્વભાવ વિશે જે શાસ્ત્રીય બોધ મળેલ હોય તેના સતત સાર્વત્રિક અનુસંધાનથી વણાયેલા ઉપશમભાવ અને વૈરાગ્ય વગેરેની પરિણતિના બળથી રાગાદિની નિબિડ ગ્રંથિનો ભેદ કરી, અનાદિકાલીન મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મનો પ્રબળ ક્ષયોપશમ (ધરખમ ઘટાડો) કરી સાધક સમ્યગ્દર્શનને મેળવે તો જ પોતાનો અનાદિકાલીન સંસારાભિમુખી જ્ઞાનપ્રવાહ

પરમાર્થત આત્મદ્રવ્યસમ્મુખીનઃ સમ્પદ્યતે। इत्थमेव आत्मार्थिनो ज्ञानं सम्यग् भवति। अत एव सम्यग्ज्ञानादपि सम्यग्दर्शनस्य अभ्यर्हितत्वं समाप्नातम्। तदुक्तं धर्मसङ्ग्रहवृत्तौ श्रीमानविजयवाचकेन “सम्यग्दर्शनस्य सम्यग्ज्ञानहेतुत्वाद् ज्ञानाद् दर्शनं गरिष्ठम्” (ध.स.६५ वृ.पृ.३७७) इति भावनीयम्।

इदमप्यत्राऽवधेयं यदुत - साधिकनवपूर्वविदाम् अभव्य-दूरभव्यानाम् अत्यन्तम् अज्ञानित्वादेव दूरोत्सारितं गीतार्थत्वं छेदसूत्रपदार्थबोधवत्त्वेऽपि।

(૧) આદ્યયોગદૃષ્ટિચતુષ્કવર્તિનામ્ અપુનર્બન્ધક-માર્ગાભિમુખ-માર્ગાનુસારિ-માર્ગપતિતજીવાનાં ગૃહીતપ્રવ્રજ્યાનામ્ આત્મચિન્તામયજ્ઞાન-માર્ગાનુસારિબુદ્ધિ-નિજાઽઽત્માઽઽદ્વેષ-તદ્વચિ-નવતત્ત્વજિજ્ઞાસા-શુશ્રૂષાદિ-ગુણગણબલેન છેદસૂત્રપદાર્થબોધેઽપિ પરગીતાર્થત્વમેવ સમ્ભવતિ, ન તુ સ્વગીતાર્થત્વમ્, અતીન્દ્રિયા-ઽપરોક્ષસ્વાનુભૂતિવિરહાત્।

(૨) ભિન્નગ્રન્થીનાં સ્થિરાદિદૃષ્ટિશાલિનાં ગાર્હસ્થ્યેઽપિ સ્વાનુભવૈકવેદ્યાઽધ્યન્તર-સુગુપ્ત-ગૂઢ-સ્વભૂમિ-સંસારસન્મુખતાને છોડી સ્વતઃ પરમાર્થથી અંતર્મુખ બને, સ્વરસથી આત્મદ્રવ્યની સન્મુખ રહે, સહજતાથી આત્મસન્મુખપણે ટકે. આ રીતે જ આત્માથી સાધકનું જ્ઞાન સમ્યગ્ બને છે. તેથી જ સમ્યગ્જ્ઞાન કરતાં પણ સમ્યગ્દર્શન સારી રીતે ચઢિયાતું મનાયેલ છે, કહેવાયેલ છે. આ અંગે શ્રીમાનવિજય ઉપાધ્યાયજીએ ધર્મસંગ્રહવૃત્તિમાં જણાવેલ છે કે ‘સમ્યગ્જ્ઞાનનું કારણ સમ્યગ્દર્શન છે. તેથી સમ્યગ્જ્ઞાન કરતાં સમ્યગ્દર્શન મહાન છે, ગૌરવપાત્ર છે, ચઢિયાતું છે.’ આ વિશે ઊંડાણથી વિભાવના કરવી.

❀ ત્રણ પ્રકારના ગીતાર્થને ઓળખીએ ❀

(इद.) અહીં ધ્યાનમાં રાખવું કે સાધિક નવ પૂર્વનો અભ્યાસ કરવા છતાં અભવ્ય અને દૂરભવ્ય જીવો તો અત્યંત અજ્ઞાની જ રહે છે. તેના જ કારણે તેમની પાસે છેદગ્રંથોનો બોધ હોવા છતાં તેમનામાં ગીતાર્થતા આવવાની બાબત દૂરથી જ રવાના થાય છે. મહાઅજ્ઞાની હોય તે ગીતાર્થ ન જ હોય.

(૧) જે જીવો મિત્રા, તારા, બલા, દીપ્રા નામની પ્રથમ ચાર યોગદૃષ્ટિમાં વર્તતા હોય તેઓ યથાયોગ્યપણે અપુનર્બન્ધક-માર્ગાભિમુખ-માર્ગાનુસારી-માર્ગપતિત દશાને ધરાવતા હોય. તેવા જીવો ઘણી વાર દીક્ષા લેતા હોય છે. દીક્ષા લઈને આત્મપ્રાપ્તિની ચિન્તાથી વણાયેલું ચિન્તામય જ્ઞાન, માર્ગાનુસારી બુદ્ધિ, પોતાના આત્મતત્ત્વ પ્રત્યે અદ્વેષ, પોતાના આત્માની રુચિ, આત્મા-મોક્ષમાર્ગ-મોક્ષ વગેરે નવ તત્ત્વની જિજ્ઞાસા, તે જ તત્ત્વને સાંભળવાની ઈચ્છા વગેરે ગુણોનો સમૂહ તેમનામાં બળવાન બનતો હોય છે. તેના બળથી ગુર્વાજ્ઞા મુજબ છેદસૂત્રના પદાર્થ વગેરેનો વ્યાપક બોધ તેઓ મેળવતા હોય તેવું પણ શક્ય છે. તેવા પ્રકારે છેદસૂત્રનાં પદાર્થનો બોધ મેળવવા દ્વારા તેઓ ક્યારેક પરગીતાર્થ બને છે. પરંતુ તેવો બોધ હોવા છતાં પણ તેઓ સ્વગીતાર્થ બનતા નથી. કારણ કે તેઓને પોતાના આત્માની અતીન્દ્રિય (= ઈન્દ્રિયનિરપેક્ષ-ઈન્દ્રિયઅજન્ય-ઈન્દ્રિયઅગોચર એવી) અપરોક્ષ અનુભૂતિ હોતી નથી.

(૨) જ્યારે ગ્રંથિભેદ કરીને સ્થિરા વગેરે દૃષ્ટિમાં રહેલા સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગૃહસ્થદશામાં હોય તો પણ સ્વગીતાર્થ બને છે. કેમ કે ગ્રંથિભેદ પછી પોતાને જે આત્મસાક્ષાત્કાર થાય છે, તેમાં પોતાના આત્માની ભૂમિકાનો તેમને સ્પષ્ટ અભ્યાસ બોધ મળે છે તથા પોતાની ભૂમિકાને યોગ્ય એવો આંતરિક અત્યંત ગુપ્ત-ગૂઢ-ગહન મોક્ષમાર્ગ પણ તેમને સારી રીતે ઓળખાય છે. માત્ર સ્વાનુભૂતિથી સમજાય તેવો અને

કોચિતાઽઽસન્નતરમોક્ષમાર્ગદૃષ્ટિલક્ષણં સ્વગીતાર્થત્વં સ્વપરિણામાઽન્તર્મુખતાસમભિવ્યાપ્તં સમ્ભવતિ, ન તુ પરગીતાર્થત્વમ્, છેદસૂત્રાઽધ્યાસવિરહાત્। અત એવ તેષાં ન પર્ષદિ મોક્ષમાર્ગદેશનાઽધિકાર ઉત્સર્ગતો વર્તતે। શ્રોતૃવિશેષમાશ્રિત્ય તુ મિતશબ્દેન ક્વચિદ્ આત્મહિતં કથયન્ત્યપિ।

(૩) ગૃહીતપ્રવ્રજ્યાનાં ભિન્નગ્રન્થીનાં છેદસૂત્રપદાર્થ-પરમાર્થમાર્મિકબોધવતાં તુ સ્વ-પરગીતાર્થત્વમ્।

કેવલં પરગીતાર્થત્વં હિ મોક્ષમાર્ગે જઘન્યભૂમિકા, સ્વગીતાર્થતા મધ્યમભૂમિકા, સ્વ-પરગીતાર્થતા ચોત્તમભૂમિકા। સૈવ હિ પરમાર્થત ઉપાદેયા। ન તુ પરગીતાર્થતાસન્તુષ્ટતયા ભાવ્યમ્, સાત્ત્વિકસન્તુષ્ટરપિ મોક્ષમાર્ગપ્રગતિપ્રતિબન્ધકત્વાત્। ગૃહીતલિङ્ગેન પ્રથમં નિજપરમાત્મતત્ત્વાઽપરોક્ષાનુભૂતિબલેન સ્વગીતાર્થતા શીઘ્રં સમ્પ્રાપ્યા। તદુત્તરઞ્ચ ગુર્વનુજયા ક્રમશઃ છેદસૂત્રાઽધ્યાસેન સારાઽસાર-હેયોપાદેય-પ્રયોજન-ભૂતાઽપ્રયોજનભૂતોત્સર્ગાપવાદ-નિશ્ચય-વ્યવહાર-જ્ઞાન-ક્રિયાદિપરિજ્ઞાનતઃ પરગીતાર્થતા પ્રાપ્તવ્યા। તદિદમ-ભિપ્રેત્યોક્તં મહાનિશીથસૂત્રે ^૧“અચિરા ગીયત્થે મુણી ભવેજ્જા। વિદિયપરમત્થે સારાઽસારપરિચ્છુણ્ણ” (મ.નિ.

પોતાને ખૂબ ઝડપથી મોક્ષે પહોંચાડે તેવો ટૂંકો (short cut), સલામત (safe cut), સરળ (easy cut) અને મનગમતો-પોતાને અનુકૂળ બને તેવો (sweet cut) આંતરિક-ગુપ્ત-ગૂઢ-ગહન એવો પણ મોક્ષમાર્ગ તેમને અંદરમાં સૂઝતો જાય છે, જ્યતો જાય છે, રુચતો જાય છે. આવી આગવી મોક્ષમાર્ગદૃષ્ટિ એ જ સ્વગીતાર્થતા છે. પોતાના પરિણામને સતત અંદરમાં વાળવાની, આશ્રવમાંથી પલટાવવાની કળા તેમને અવશ્ય વરેલી હોય છે. છતાં તેઓ પરગીતાર્થ નથી હોતા. કારણ કે છેદશાસ્ત્રનો અભ્યાસ તેઓની પાસે હોતો નથી. તેથી જ પર્ષદમાં લોકોને મોક્ષમાર્ગની દેશના-ઉપદેશ દેવાનો અધિકાર ઉત્સર્ગમાર્ગે ગૃહસ્થ સમકિતી પાસે નથી હોતો. ક્યારેક કોઈક આત્માર્થી શ્રોતાને પરિમિત શબ્દથી આત્મહિતની વાત તેઓ કરે પણ ખરા. પરંતુ જાહેરમાં મોક્ષમાર્ગદેશના તેઓ ન આપી શકે.

(૩) ગ્રંથિભેદ કરનારા જે જીવો સાધુજીવન પાળતા હોય તથા છેદશાસ્ત્રોના પદાર્થોનો અને પરમાર્થોનો માર્મિક બોધ હોય તેઓ સ્વ-પરગીતાર્થ છે.

❖ સ્વ-પરગીતાર્થ બનીએ ❖

(કેવ.) માત્ર પરગીતાર્થતા એ મોક્ષમાર્ગમાં જઘન્ય ભૂમિકા છે. સ્વગીતાર્થતા એ મોક્ષમાર્ગમાં મધ્યમ ભૂમિકા છે. તથા સ્વ-પરગીતાર્થતા એ ઉત્તમ ભૂમિકા છે. સ્વ-પરઉભયગીતાર્થતા જ પરમાર્થથી ઉપાદેય છે. પરંતુ દીક્ષા પછી કેવળ પરગીતાર્થતામાં સંતોષ લઈને મોક્ષમાર્ગમાં અટકી ન જવું. પરંતુ ગ્રંથિભેદનો અંતરંગ પુરુષાર્થ ચાલુ કરવો, ચાલુ રાખવો. સાત્ત્વિક સંતુષ્ટિ પણ મોક્ષમાર્ગ સંબંધી પ્રગતિમાં બાધક છે. સાધુવેશને ગ્રહણ કર્યા બાદ સૌપ્રથમ તો ગ્રંથિભેદ કરીને પોતાના પારમાર્થિક પરમાત્મતત્ત્વની અપરોક્ષ અનુભૂતિ કરી લેવી. તે સ્વાનુભૂતિના બળથી સ્વગીતાર્થતાને અત્યન્ત ઝડપથી મેળવવી. તથા ત્યાર બાદ ગુર્વાજ્ઞા મુજબ, ક્રમશઃ શાસ્ત્રાભ્યાસ કરતાં-કરતાં છેદસૂત્રાદિનો ઊંડાણથી અભ્યાસ કરીને સારભૂત અને અસારભૂત, હેય અને ઉપાદેય, પ્રયોજનભૂત અને અપ્રયોજનભૂત, ઉત્સર્ગ અને અપવાદ, નિશ્ચય અને વ્યવહાર, જ્ઞાન અને ક્રિયા વગેરે બાબતની પૂરેપૂરી જાણકારી મેળવીને પરગીતાર્થતા પણ પ્રાપ્ત કરવી. આ અભિપ્રાયથી શ્રીમહાનિશીથસૂત્રમાં જણાવેલ છે કે ‘મુનિએ ઝડપથી ગીતાર્થ થવું જોઈએ. તે માટે પરમાર્થ તત્ત્વનું સંવેદન

૬/૨૦૨/પૃ.૧૭૦) ઇતિ । સ્વ-પરગીતાર્થત્વલાભં વિના ન ક્લેશોચ્છેદસમ્ભવઃ સ્વ-પરગીતાર્થત્વલાભોત્તર-કાલઞ્ચ નિજં મનઃ સદ્ક્લેશશૂન્યં કર્તવ્યમ્ । તદિદમભિપ્રેત્યોક્તં મહાનિશીથસૂત્રે ¹“અગીયત્તદોસેણં ભાવશુદ્ધિં ન પાવણં । વિણા ભાવવિસુદ્ધીય, સકલુસમણસો મુણી ભવે ।।” (મ.નિ.૬/૨૦૬), ²“બુદ્ધેહિં સવ્વ-ભાવેણ સવ્વહા ગીયત્થેહિં । ભવિત્તાણં કાયવ્વં નિવ્વલુસં મણં ।।” (મ.નિ.૬/૨૦૮/પૃ.૧૭૩) ઇતિ । સમ્યગ્દર્શનં વિના ‘અયં સ્વપરિણામઃ, સ ચ પરપરિણામ’ ઇતિ બોધવિરહેણ કષાયાકરણેપિ કષાયકરણ-પાત્રતા તુ અવ્યાહતૈવ ।

एतावतेदं फलितं यदुत सम्यग्दर्शनापेक्षसम्यग्ज्ञानपुरस्कृत-स्वभूमिकोचितपञ्चाचारपालनत एव भावविशुद्धिः सानुबन्ध-प्रबल-सकामनिर्जराफलतया मोक्षप्रापिका भवति । यथोक्तं सूत्रकृताङ्गवृत्तौ एव “प्रव्रजितस्य सम्यग्ज्ञानपूर्विकां क्रियां कुर्वतो भावशुद्धिः फलवती भवति” (सू.कृ.२/६/३० वृ.पृ.३९७) इति । उच्छृङ्खलस्य सम्यग्दर्शन-ज्ञानलाभ-तत्प्रणिधानादन्यतरशून्या भावशुद्धिरपि न मोक्षफला, किमुत बाह्याचारशुद्धिः ? न हि अभव्यस्य चारित्र्याचारशुद्धिः मोक्षफला सम्पद्यते । तादृशी बाह्याचारविशुद्धिः भावशुद्धिः वा मोक्षफलकतया नैव समाम्नाता, स्वाग्रहात्मकत्वेन मोक्षमार्गाऽननुसारित्वात् । तदुक्तं द्वात्रिंशिकाप्रकरणे यशोविजयवाचकेन्द्रैः “भावशुद्धिरपि न्याय्या न, मार्गाऽननुसारिणी । अग्रज्ञाप्यस्य बालस्य કરવું જોઈએ. (આ રીતે સ્વગીતાર્થ બનવું. તથા પરગીતાર્થ બનવા શાસ્ત્ર વડે) સાર-અસાર બાબતને પૂરેપૂરી જાણવી.’ ખરેખર સ્વગીતાર્થપણું અને પરગીતાર્થપણું મેળવ્યા વિના મનના સંકલેશનો ઉચ્છેદ સંભવતો નથી. તથા સ્વ-પરગીતાર્થપણું મેળવીને પોતાના મનને સાધકે સંકલેશશૂન્ય કરવું જોઈએ. આ અભિપ્રાયથી મહાનિશીથસૂત્રમાં છઠ્ઠા અધ્યયનમાં જણાવેલ છે કે ‘જીવ અગીતાર્થપણાના દોષથી ભાવશુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરતો નથી. ભાવશુદ્ધિ વિના સાધુ સંકલેષમનવાળા થાય છે. પ્રતિબોધ પામેલા સાધુએ સર્વથા સર્વ ભાવથી ગીતાર્થ (= સ્વ-પરગીતાર્થ) થઈને મનને સંકલેશશૂન્ય કરવું.’ સમકિત વિના ‘આ સ્વપરિણામ અને તે પરપરિણામ’ ઈત્યાદિ સમજણ ન હોવાથી કષાય ન કરવા છતાં કષાય કરવાની પાત્રતા તો અખંડ જ રહે છે.

✽ તાત્પર્યક ભાવવિશુદ્ધિની ઓળખાણ ✽

(एता.) આથી ફલિત થાય છે કે સમ્યગ્દર્શનને સાપેક્ષ એવા સમ્યગ્જ્ઞાનને આગળ કરીને, સ્વભૂમિકાયોગ્ય પંચાચારને સાધુ પાળે તો જ તેની ભાવશુદ્ધિ પણ સાર્થક બને, સાનુબંધ પ્રબળ સકામ નિર્જરાનું કારણ બને. તેના દ્વારા તે મોક્ષપ્રાપક બને. આ અંગે સૂત્રકૃતાંગસૂત્રવૃત્તિમાં જ જણાવેલ છે કે ‘સમ્યગ્જ્ઞાનપૂર્વક ક્રિયાને કરનારા સાધુની ભાવવિશુદ્ધિ સફળ થાય છે.’ જેને જીવનમાં સમ્યગ્દર્શન-સમ્યગ્જ્ઞાનનો લાભ થયો ન હોય કે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાનને પ્રગટ કરવાનું પ્રણિધાન પણ ન હોય તેવા ઉચ્છૃંખલ-સ્વચ્છંદ જીવની તો ભાવવિશુદ્ધિ પણ મોક્ષફલક ન બને. તો ફક્ત બાહ્ય આચારની શુદ્ધિ તો કઈ રીતે મોક્ષજનક બને ? અભવ્યની ચારિત્રાચારશુદ્ધિ ક્યાં મોક્ષપ્રાપક બને છે ? તેવી બાહ્યાચારવિશુદ્ધિ કે તેવી ભાવશુદ્ધિ મોક્ષજનકસ્વરૂપે શાસ્ત્રકારોએ માન્ય નથી જ કરેલ. કારણ કે તેવી બન્ને પ્રકારની શુદ્ધિ પોતાના કદાગ્રહસ્વરૂપ હોવાથી મોક્ષમાર્ગને અનુસરનારી નથી. આ અંગે મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજીએ

1. અગીતાર્થત્વદોષેણ ભાવશુદ્ધિ ન પ્રાપ્ન્યાત્ । વિના ભાવવિશુદ્ધ્યા સકલુષમનાઃ મુનિઃ ભવેત્ ।।

2. બુદ્ધેઃ સર્વભાવેન સર્વથા ગીતાર્થઃ । મૂલ્વા કર્તવ્યં નિઃક્લેશં મનઃ ।।

વિનૈતત્ત્વાગ્રહાત્મિકા ॥” (દ્વા.૬/૨૬) ઇતિ । ‘એતત્ = ગુરુપારતન્ત્ર્યમ્’ ।

પલ્લવમાત્રશાસ્ત્રશબ્દાર્થગ્રાહકસ્ય બાહ્યાચારવત્ત્વેऽપિ રાગાદિવિભાવપરિણામપક્ષપાતાઽત્યાગેન મિથ્યાદૃષ્ટિત્વમેવ સમામ્નાતમ્ । તદુક્તં સમ્યક્ત્વસપ્તતિકાયાં ^૧“પલ્લવગાહી સ્વબોહસંતુટ્ઠા । સુબહું પિ ઉજ્જમતા તે દંસણબાહિરા નેયા ॥” (સ.સ.૬૮) ઇતિ ।

સંવેગ-નિર્વેદ-સ્વાનુભવવિરહવ્યથા-સ્વાત્મસંશોધનાન્વેષણાદિકમૃત્તે-શુષ્કપાણ્ડિત્ય-પ્રવચનપટુતા-બાહ્યા-ચારાઽઽડમ્બરાદિના જનમનોરઙ્ગનસ્ય સંસારસંવર્ધકત્વમેવ । અતઃ પ્રત્યિભેદોત્તરકાલીન-નૈશ્વર્યિક-ભાવસમ્યગ્દર્શનપ્રાપ્તિકૃતે એવ પ્રથમં યતિતવ્યમ્ । તદુક્તં ષષ્ટિશતકવૃત્તિપ્રારમ્ભે એવ “જ્ઞાન-ચારિત્રયોઃ આધારભૂતે શ્રીસમ્યક્ત્વે પ્રાગ્ યતિતવ્યમ્, તત્પૂર્વકત્વાત્ સકલધર્મારાધનફલસ્ય” (ષ.શ.વૃ.પૃ.૭) ઇતિ ।

દ્વાત્રિંશિકા પ્રકરણમાં જણાવેલ છે કે ‘અણસમજુ બાલિશ જીવની ભાવશુદ્ધિ પણ વ્યાજબી નથી. કેમ કે તે મોક્ષમાર્ગને અનુસરનારી નથી. ગુરુપારતંત્ર્ય વિના પોતાની ખોટી પક્કડ સ્વરૂપ જ તે ભાવશુદ્ધિને જાણવી.’

✽ મિથ્યાદૃષ્ટિની આગવી ઓળખ ✽

(પલ્લ.) શાસ્ત્રના માત્ર ઉપર-છલ્લા શબ્દાર્થને પકડનાર ઉગ્ર સાધક કદાચ બાહ્ય સાધ્વાચારથી યુક્ત હોય તો પણ તે મિથ્યાદૃષ્ટિ તરીકે જ શાસ્ત્રકારોને માન્ય છે. કારણ કે રાગાદિ વિભાવ પરિણામનો પક્ષપાત તે છોડતો નથી. સમકિતી ક્યારેય પણ ‘રાગાદિ મારા સ્વભાવભૂત છે, મારા ગુણધર્મ સ્વરૂપ છે’ - આવો પક્ષપાત ન જ કરે. સમ્યક્ત્વસપ્તતિકામાં આ અંગે જણાવેલ છે કે ‘શાસ્ત્રના ઉપલક્ષ્ય શબ્દાર્થમાત્રને જ જે પકડે, પોતાના પોપટીયા બોધમાં જ જે સદા સંતુષ્ટ હોય, (અર્થાત્ તેનાથી ઉપરની કક્ષાના શાસ્ત્રીય ગૂઢાર્થોને જાણવાની જિજ્ઞાસા પણ જેને ન હોય,) તે જીવો બાહ્ય ઉગ્ર સાધનાનો ઘણો ઉદ્યમ કરતા હોય તો પણ તેઓને ચોક્કસ સમ્યગ્દર્શનથી બાહ્ય = દૂરવર્તી જ જાણવા.’

✽ આત્મગૂરણા વગરનું પોપટિયું જ્ઞાન નકામું ✽

(સંવેગ.) જો રાગાદિથી મુક્ત થવાની ઝંખના (= સંવેગ) ન હોય, ભોગવિલાસાદિ સ્વરૂપ સંસારથી કંટાળો (= નિર્વેદ) ન હોય, સ્વાનુભવના વિરહની વ્યથા લેશ પણ ન હોય તો આત્મગૂરણા વગરનું ગોખણપટ્ટીવાળું શાસ્ત્રીય માહિતીજ્ઞાન તારક ન બને. ‘હું’ ની ગહન તલાશ અને સમ્યક્ તપાસ વિના પોતાની કોરી વિદ્વત્તા, ધારદાર અને ચોટદાર પ્રવચનની પટુતા કે બાહ્ય ઉગ્ર આચારના આડંબર વગેરે દ્વારા બીજા મુગ્ધ જીવોને કદાચ તે મંત્રમુગ્ધ કરે. પણ સમ્યગ્દર્શનની તાત્ત્વિક પરીક્ષામાં તો તે નાપાસ જ થાય. તેવા જનમનરંજનથી પોતાનો તો સંસાર જ વધે છે. તેથી સૌપ્રથમ તો આત્માર્થી સાધકે પ્રતિભેદથી ઉત્પન્ન થનારા નૈશ્વર્યિક ભાવસમકિતની પ્રાપ્તિ માટે જ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. તેથી જ ષષ્ટિશતક ગ્રંથની વ્યાખ્યાના પ્રારંભમાં જ જણાવેલ છે કે ‘શ્રીસમકિતના આધારે જ સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ ચારિત્ર રહે છે. તેથી સમ્યગ્જ્ઞાન-ચારિત્રની પૂર્વે શ્રીસમ્યક્ત્વને મેળવવાનો પ્રયાસ કરવો. કારણ કે સમ્યગ્દર્શન હોય તો જ સર્વ ધર્મસાધના ફળદાયક બને.’ જેમ આકાશમાં ચિત્રામણ કરવાનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ બને, તેમ સમકિત વિના ધર્મસાધનાને નિષ્ફળ સમજવી. જબ લગ સમકિત રત્ન કો, પાયા નહિ પ્રાણી;

તબ લગ નિજ ગુણ નવિ વધે, તરુ જિમ વિણ પાણી.(૧)

૧. પલ્લવગ્રાહિણઃ સ્વબોધસન્તુષ્ટાઃ । સુબહુ અપિ ઉદ્યચ્છન્તાઃ તે દર્શનબાહ્યાઃ જ્ઞેયાઃ ॥

સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિપ્રયત્નકૃતે તાવદ્ ‘અહં દેહઃ’, ‘દેહોઽહમ્’, ‘અહં મનુષ્યઃ’, ‘મનુષ્યોઽહમ્’, ‘અહં ગૌરઃ’, ‘ગૌરોઽહમ્’, ‘મમ પુત્રઃ કૃષ્ણઃ’, ‘મદીયા લેશ્યા કૃષ્ણા’, ‘આદર્શો મમ મુખમ્’, ‘અહં પુત્રઃ’, ‘અયં પુત્રોઽહમેવ’, ‘મદીયાઃ પુત્ર-કલત્રાદ્યાઃ’, ‘મમ ધન-વસ્ત્ર-ગૃહ-દેશાદિકમ્’, ‘મમ શરીરમ્’, ‘શશિમુખી કન્યા’ इत्यादयो ये समारोपाः इहैव पूर्वं (૭/૫-૧૦, ૧૩, ૧૭, ૧૮ + ૮/૬-૭) दर्शिताः, ते स्वचेतसि नैव समादरेण समारोपणीयाः। सततं निजनिरुपाधिकाऽमूर्ताऽऽत्मद्रव्य-गुण-पर्यायाऽन्वेषण-चिन्तन-भावन-स्मरणाऽनुसन्धानादिवशेन तादृशनानासमारोपसकाशात् स्वात्मा संरक्षणीयः।

તથા બાહ્યદૃષ્ટિપરિહારેણ તત્ત્વદૃષ્ટિઃ ઉપાસનીયા। અત્ર “બાહ્યદૃષ્ટેઃ સુધાસારઘટિતા ભાતિ સુન્દરી। તત્ત્વદૃષ્ટેસ્તુ સા સાક્ષાદ્ વિષ્ણુત્રપિઠોદરી।।” (જ્ઞા.સા.૧૯/૪), “લાવણ્યલહરીપુણ્યં વપુઃ પશ્યતિ બાહ્યદૃગ્। તત્ત્વદૃષ્ટિઃ શ્વ-કાકાનાં ભક્ષ્યં કૃમિકુલાઽઽકુલમ્।।” (જ્ઞા.સા.૧૯/૫) इति ज्ञानसारकारिके विभावनीये।

તપ-જપ-સંયમ કિરિયા કરો, ચિત્ત રાખો ઠામ;

સમકિત વિણ નિષ્ફળ હોવે, જિમ વ્યોમ ચિત્રામ. (૨)

આ સજ્જાત્યની પંક્તિઓ પણ ઉપરની જ વાતનું સમર્થન કરે છે. તેથી આધ્યાત્મિક પ્રવાસને અને પ્રયાસને સફળ કરનાર એવા સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ માટે જ સૌપ્રથમ ઉદ્યમ કરવો જરૂરી છે.

❀ તમામ આરોપને છોડીએ ❀

(સમ્ય.) સમકિતની પ્રાપ્તિ અંગે પ્રયત્ન કરવા માટે સૌપ્રથમ તો તમામ પ્રકારના નિમ્નોક્ત આરોપોને છોડવા પડે. જેમ કે (૧) ‘હું શરીર છું.’ (૨) ‘શરીર એ જ હું છું.’ (૩) ‘હું માણસ જ છું.’ (૪) ‘માણસ હું છું.’ (૫) ‘હું ગોરો છું.’ (૬) ‘ગૌરવર્ણવાળો જે દેખાય છે, તે હું જ છું.’ (૭) ‘મારો દીકરો કાળો છે.’ (૮) ‘મારી લેશ્યા કૃષ્ણ છે.’ (૯) ‘અરીસામાં મારું મોઢું દેખાય છે. દર્પણમાં જે દેખાય છે, તે મારું મુખ છે.’ (૧૦) ‘હું પુત્ર છું.’ (૧૧) ‘આ પુત્ર એ હું જ છું. મારામાં અને મારા દીકરામાં કોઈ તફાવત તમે ના જોશો.’ (૧૨) ‘આ દીકરા, પત્ની વગેરે મારા છે.’ (૧૩) ‘આ ધન, વસ્ત્ર, ઘર, દેશ, રાજ્ય વગેરે મારા છે.’ (૧૪) ‘આ મારું શરીર છે.’ (૧૫) ‘કન્યાનું મોઢું ચન્દ્ર જેવું છે. તેના દાંત દાડમની કળી જેવા છે. તેની આંખ કમળ જેવી છે.’... ઈત્યાદિ જે જે આરોપો-ઉપચારો આ જ ગ્રંથમાં પૂર્વે સાતમી-આઠમી શાખામાં જણાવી ગયા, તેને પોતાના ચિત્તમાં સારી રીતે આદરપૂર્વક બિરાજમાન ન કરવા. જીવનવ્યવહારમાં ક્વચિત્ ક્યાંક તેવા કોઈક ઉપચારને કરવા પડે તો હોઠથી તેવું બોલવા છતાં પણ હૈયેથી તેના પ્રત્યે આદરભાવ ન દેખાડવો. પરંતુ સતત પોતાના નિરુપાધિક અમૂર્ત આત્મદ્રવ્યની જ તપાસ, ચિંતન, ભાવના, સ્મૃતિ, એનું જ અનુસંધાન વગેરે જાળવવા વડે તેવા ઉપરોક્ત ઉપચારોથી - આરોપોથી પોતાના આત્માને સતત બચાવવો.

❀ તત્ત્વદૃષ્ટિને મેળવીએ ❀

(તથા.) તથા સમકિતને મેળવવા બાહ્ય દૃષ્ટિનો પરિહાર કરીને તત્ત્વદૃષ્ટિની જ ઉપાસના કરવી. આ અંગે જ્ઞાનસારમાં જણાવેલ છે કે ‘બાહ્યદૃષ્ટિવાળાને રૂપાળી કન્યા અમૃતના સાર વડે ઘડેલી લાગે છે. તત્ત્વદૃષ્ટિવાળાને તો તેનું ઉદર પ્રત્યક્ષ વિષ્ણુ-મૂત્રથી ભરેલી હાંડલી ભાસે છે. બાહ્યદૃષ્ટિવાળા (વિજાતીયના) શરીરને સૌંદર્યના તરંગોથી પવિત્ર જુએ છે. તત્ત્વદૃષ્ટિવાળા તો તેને કૂતરા-કાગડાઓને ભક્ષણ કરવા યોગ્ય અને કૃમિઓના સમૂહથી ભરેલું જ દેખે છે.’ આવી તત્ત્વદૃષ્ટિને = આરોપશૂન્યવસ્તુ-

તત્ત્વદૃષ્ટિપ્રાપ્તિકૃતે ચાડનારતં નિજશુદ્ધાડડત્મનિષ્ઠતયા ભાવ્યમ્ । ઇદમેવાડભિપ્રેત્યોક્તં નયોપદેશવૃત્તૌ
યશોવિજયવાચકેન્દ્રૈઃ “મુમુક્ષુણા સર્વં પરિત્યજ્ય સ્વાત્મનિષ્ઠેન ભવિતવ્યમ્” (નયો.શ્લો.૪ વૃ.) ઇતિ । તતશ્ચાત્માર્થિના
સ્વકીયશુદ્ધચિન્મયસ્વરૂપે લીનતા, સુલીનતા, વિલીનતા ચ સમ્પાદનીયા । સ્વયમેવ નિજપરમપવિત્ર-
સહજાનન્દમયચૈતન્યસ્વભાવે એકાકારતયા એકરૂપતયા ચ ભાવ્યમ્ । નિજવિમલ-શાશ્વત-શાન્તરસમયા-
ડડત્મતત્ત્વે એવ તદાકારતામ્, તન્મયતામ્, તદ્રૂપતાઞ્ચ સમુપલભ્ય તથાવિધતાદાત્મ્યપરિણતિઃ સમ્પ્રાપ્યા ।

‘નિષ્ક્રપાયઃ નિર્વિકારઃ નિષ્પ્રપંચઃ કેવલચૈતન્યસ્વરૂપઃ શુદ્ધાત્મા અહમ્ અસ્મિ । મદીયં પરમશાન્તિમયં
સહજસમાધિમયમ્ અનન્તાનન્દમયમ્ અચિન્ત્યસામર્થ્યસમ્પન્નં શુદ્ધચૈતન્યસ્વરૂપમ્ આશુ આવિર્ભવતુ,
આવિર્ભવતુ, આવિર્ભવતુ । શ્રીતીર્થકર-ગણધરપ્રસાદાદ્ ગ્રંથિભેદોત્તરકાલીનાડપરોક્ષસ્વાનુભૂતિમય-નૈશ્વયિક
-ભાવસમ્યગ્દર્શનયોગ-ક્ષેમ-શુદ્ધિ-વૃદ્ધિ-પુષ્ટિગોચરોડયં યત્નઃ ફલતુ’ ઇતિ પ્રણિધાન-પ્રાર્થનાપુરસ્સરમ્
આત્માર્થિના ગ્રંથિભેદગોચરાડન્તરઙ્ગોદ્યમે પરાયણતયા ભવિતવ્યમ્ ।

અનાદિકાલીનાડતિનિબિડગ્રંથિભેદકૃતે ચાડન્તરઙ્ગઃ પુષ્કલઃ પરિશ્રમઃ અપેક્ષિતઃ, યથા
ઘોરમહાસમરશિરસિ દુર્જયાનેકશત્રુગણવિજયકૃતે અતિશયિતઃ પરિશ્રમ ઇતિ વ્યક્તં વિશેષાવશ્યકભાષ્યે
(ગા.૧૧૧૭) । સ ચ નિમ્નોક્તરીત્યા પંચદશથા કર્તવ્યઃ । તથાહિ -

સ્વરૂપગ્રાહક દૃષ્ટિને મેળવવા સતત પોતાના શુદ્ધ આત્મામાં જ વસવાટ કરવો. આ જ અભિપ્રાયથી
મહોપાધ્યાયજી નયોપદેશવ્યાખ્યામાં જણાવે છે કે ‘જેને રાગાદિથી છૂટવાની તીવ્ર ઝંખના છે, તે સાધકે
બીજું બધું પૂરેપૂરું છોડીને પોતાના આત્મામાં જ વસવું જોઈએ.’ તેથી પોતાના જ શુદ્ધ ચિન્મય સ્વરૂપમાં
આત્માર્થી સાધકે લીન, સુલીન, વિલીન થવું જોઈએ. સ્વયમેવ નિજ પરમપવિત્ર સહજાનન્દમય
ચૈતન્યસ્વભાવમાં જ એકાકાર, એકરૂપ બનવું જોઈએ. પોતાના જ વિમલ શાશ્વત શાન્તરસમય આત્મતત્ત્વમાં
તદાકાર, તન્મય, તદ્રૂપ થઈને તે સ્વરૂપે તાદાત્મ્યપરિણતિ કેળવવી જોઈએ, મેળવવી જોઈએ.

❀ પ્રણિધાન-પ્રાર્થનાપૂર્વક પુરુષાર્થનો પ્રારંભ ❀

(‘નિષ્ક.’) ‘નિષ્ક્રપાય, નિર્વિકાર, નિષ્પ્રપંચ, કેવલ ચૈતન્યસ્વરૂપ હું શુદ્ધ આત્મા છું. પરમ શાન્તિમય,
સહજ સમાધિમય, અનંત આનંદમય, અચિન્ત્યશક્તિસંપન્ન મારું શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ વહેલી તકે પ્રગટ
થાઓ ! પ્રગટ થાઓ ! પ્રગટ થાઓ ! શ્રીતીર્થકર, ગણધર ભગવંતોના પ્રસાદથી ગ્રંથિભેદોત્તરકાલીન
અપરોક્ષ સ્વાનુભૂતિમય નૈશ્વયિક ભાવ સમ્યગ્દર્શનસંબંધી યોગ-ક્ષેમ-શુદ્ધિ-વૃદ્ધિ-પુષ્ટિ માટેનો આ પ્રયત્ન
સફળ થાવ, સફળ થાવ, સફળ થાવ’ - આ પ્રમાણે પ્રણિધાન અને પ્રાર્થના કરવાપૂર્વક ગ્રંથિભેદસંબંધી
અંતરંગ સાધનામાં આત્માર્થી સાધકે તત્પર થવું, પરાયણ થવું, લીન થવું, ગળાડૂબ થવું.

❀ ગ્રંથિભેદ માટે પંદર પ્રકારે અંતરંગ પુરુષાર્થ ❀

(અનાદિ.) અનાદિકાલીન અત્યંત ગાઢ ગ્રંથિના ભેદ માટે પુષ્કળ અંતરંગ પરિશ્રમ અપેક્ષિત છે. જેમ
ઘોર ભયંકર યુદ્ધના મેદાનમાં દુર્જય એવા અનેક મહારથી શત્રુઓના સમૂહ સામે વિજય મેળવવા અત્યંત
પરિશ્રમ કરવો પડે, તેમ મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મને જીતવા અત્યંત પરિશ્રમ કરવો પડે છે. આ વાત વિશેષાવશ્યક
ભાષ્યમાં સ્પષ્ટપણે જણાવી છે. પોતાને સમકિતી માનનારા જીવોએ ‘મેં આવો અથાગ પરિશ્રમ ગ્રંથિભેદ
માટે કર્યો છે કે નહિ ?’ તે વિચારવું. તે અંતરંગ પુરુષાર્થ નીચે મુજબ પંદર પ્રકારે કરવો. તે આ પ્રમાણે :-

(૧) ¹“જહ નામ અસી કોસે, અણ્ણો કોસો અસી વિ ખલુ અણ્ણો। ઇય મે અન્નો દેહો અન્નો જીવો ત્તિ મન્નેતિ।।” (વ્ય.સૂ.ભા.૧૦/૫૭૧ + જી.ક.સૂ.૧/૪.ભા.૫૪૦/૫.૪૭) ઇતિ વ્યવહારસૂત્રભાષ્ય-જીતકલ્પસૂત્ર-બૃહદ્ભાષ્યાદિગાથામ્ અવલમ્બ્ય સ્વ-પરયોઃ તાત્ત્વિકં સ્વરૂપં માર્ગાનુસારિપ્રજ્ઞયા વિજ્ઞાતવ્યં હૃદા ચ નિરન્તરં વિભાવનીયમ્।

(૨) દેહાદિભિન્નનિજાઽઽત્મતત્ત્વશ્રદ્ધા-રુચિ-પ્રીતિ-ભક્તિ-ભાવના-સદ્ભાવાઽઽદરભાવ-પ્રતીતિ-સ્મૃતિ-જાગૃતિ-લક્ષ્ય-મહિમાઽનુસન્ધાનાઽનુપ્રેક્ષાઽન્વેષણ-ભાસન-સંશોધન-સમ્માર્જન-પરિમાર્જન-લીનતાદિપરાયણતયા ભાવ્યમ્।

(૩) કેવલં સ્વચિત્તશુદ્ધિલક્ષ્યેણ સ્વભૂમિકોચિતસ્વાધ્યાય-સદ્ગુરુસેવા-સામાયિક-નિજસ્વરૂપધારણા

(૧) ‘જેમ તલવાર મ્યાનમાં રહે છે છતાં પણ તલવાર જુદી છે અને મ્યાન જુદું છે, તેમ મારો દેહ મારા કરતાં જુદો છે. અને તેના કરતાં હું આત્મા અલગ છું - આ પ્રમાણે સાધક માને છે.’ આ મુજબ વ્યવહારસૂત્રભાષ્યમાં અને શ્રીજિનભદ્રગણિકમાશ્રમણરચિત જીતકલ્પસૂત્રના સ્વોપજ બૃહદ્ભાષ્યમાં જણાવેલ છે. પ્રસ્તુત ગાથા વગેરેનું આલંબન લઈને આત્માર્થી સાધકે સતત સ્વ-પરનું તાત્ત્વિક સ્વરૂપ પોતાની માર્ગાનુસારી પ્રજ્ઞા દ્વારા સમજવા માટે પ્રયત્નશીલ રહેવું. તથા દિલથી સતત તેની ભાવના કરવી.

❧ દેહાદિભિન્ન આત્માની શ્રદ્ધા-રુચિ વગેરે તીવ્ર કરીએ ❧

(૨) સ્વ-પરનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણ્યા બાદ પોતાના આત્મતત્ત્વની સવળી શ્રદ્ધા ઊભી કરવી કે ‘હું દેહાદિભિન્ન આત્મા જ છું.’ ત્યાર પછી તેની રુચિ કેળવવી. તેની પ્રીતિ પ્રગટાવવી. પોતાના જ નિર્ભળ આત્મતત્ત્વને ભજવાનો પ્રયત્ન કરવો. એ જ તાત્ત્વિક આત્મભક્તિ છે. આત્મતત્ત્વની જ વારંવાર ભાવના ભાવવી. આત્મતત્ત્વ પ્રત્યે સદ્ભાવ રાખવો. પોતાના આત્મા પ્રત્યે અહોભાવ-આદરભાવ જગાડવો. ‘શરીરાદિથી છૂટું ચેતન તત્ત્વ એ હું છું’ - તેવી અવાર-નવાર પ્રતીતિ કરવી. દરેક પ્રવૃત્તિ કરતી વખતે આત્માને સૌપ્રથમ યાદ કરવો. ‘હું અસંગ-અલિપ્ત ચેતનતત્ત્વ છું’ - આવી જાગૃતિ સર્વ પ્રવૃત્તિ વખતે રાખવી. આત્મતત્ત્વને પ્રગટાવવાનું લક્ષ્ય રાખવું. અનંત આનંદમય-શાંતિમય-સમાધિમય આત્મતત્ત્વનો એવો મહિમા અંદરમાં ઊભો કરવો કે સતત સર્વત્ર આત્મા જ નજરાયા કરે. ‘હું નિષ્ક્રિયા, નિર્વિકારી આત્મા છું’ - આ અનુસંધાન ક્યાંય છૂટે નહિ તેવી સાવધાની રાખવી. આત્માની શક્તિ-શુદ્ધિ-શાશ્વતતા-શુચિતા વગેરે વિશે ઊંડી અનુપ્રેક્ષા કરવી. દેહ, ઈન્દ્રિય, મન, ઈન્દ્રિયજ્ઞાન વગેરેથી અત્યંત નિરાળા આત્માની વારંવાર ખોજ કરવી, તપાસ કરવી, તલાશ કરવી. ‘હું શુદ્ધ ચૈતન્યનો અખંડ પિંડ છું’ - આ પ્રમાણે આત્મતત્ત્વનું ભાસન થવું જોઈએ. ચેતનતત્ત્વનું સતત સંશોધન કરવું. સર્વત્ર આત્માનું સંમાર્જન અને પરિમાર્જન કરવું. આત્માના વર્તમાન મલિન પર્યાયોને દૂર કરવા. આ રીતે આત્માને સ્વચ્છ કરવો. શુદ્ધ આત્માના ચૈતન્યસ્વરૂપમાં સર્વથા લીન-સુલીન-લયલીન થઈ જવું જોઈએ.

❧ સ્વભૂમિકાયોગ્ય સાધનામાં મસ્ત રહીએ ❧

(૩) માત્ર આત્મતત્ત્વની ભાવના નથી કરવાની. પરંતુ પોતાના ચિત્તની શુદ્ધિના લક્ષથી પોતાની વર્તમાન ભૂમિકાને ઊચિત સ્વાધ્યાય કરવા પ્રયત્ન કરવો. જ્ઞાનદાતા સદ્ગુરુદેવની સેવાની તક ઝડપી લેવી, તેવી તક ઊભી કરવી. સામાયિક કરવી. અર્થાત્ સમભાવમાં રહેવાનો અભ્યાસ કરવો. નિજ

1. યથા નામ અસિઃ કોશે (વર્તતે), અન્યઃ કોશઃ અસિઃ અપિ ખલુ અન્યઃ। ઇતિ મે અન્યઃ દેહઃ અન્યઃ જીવ ઇતિ મન્યતે।।

-સદ્ધ્યાન-કાયોત્સર્ગ-પ્રત્યાહારાદૌ યતનીયમ્ ।

(૪) તાત્પર્યગ્રહણપૂર્વ જિનવચન-ગુરુવચનવિભાવનયા નિજસાધકદશાઽનુરૂપવૈરાગ્યોપશમાદિનિજ-ભાવનિરીક્ષણ-પરીક્ષણ-સંરક્ષણાદિના નિજપરિણતિઃ વિશદીકાર્યા ।

(૫) રાગ-દ્વેષમયં સઙ્કલ્પ-વિકલ્પાઽનુવિહ્નં ચ કર્તૃ-ભોક્તૃભાવં વિમુચ્ય, સ્વાત્મકલ્યાણબાધક-દોષોચ્છેદપ્રણિધાનતઃ આત્મભાનયુક્તં મધ્યસ્થભાવેન અધ્યયનાઽધ્યાપન-ભોજન-શયનાદિકં વ્યાવહારિકં સ્વકર્તવ્યં પાલનીયમ્ ।

(૬) વિષય-કષાયાદીનામ્ અસારતા-તુચ્છતા-ક્ષણભંગુરતા-સ્વભિન્નતા-પરકીયતાઽશરણતા-ઽશુચિતાદિવિભાવનયા વિષયાઽઽવેગ-કષાયાઽઽવેશાદિવિમુક્તતયા સ્વયમેવ ભવિતવ્યમ્ ।

(૭) ચિત્તવૃત્તિપ્રવાહઃ વિભાવદશાપરિત્યાગકામનયા સ્વાત્મસન્મુખતયા નિરન્તરં પ્રવર્તયિતવ્યઃ ।

સ્વરૂપની અંદરમાં ધારણા, ધ્યાન અને કાયોત્સર્ગ આદિ સાધના કરવી. પાંચેય ઈન્દ્રિયોને શબ્દ-રૂપ-રસ-ગંધ-સ્પર્શમાંથી પાછી વાળવી. આ ‘પ્રત્યાહાર’ કહેવાય. આવી અંતરંગ સાધના માટે પ્રયાસ કરવો. પણ આ બધું જાહેરમાં પોતાની જાતને સારી દેખાડવા માટે નહિ, ‘ધર્મી’ તરીકેની પોતાની હવા ઊભી કરવા માટે નહિ. પરંતુ માત્ર પોતાના ચિત્તની શુદ્ધિ માટે, આત્મવિશુદ્ધિ માટે જ કરવાનું છે.

❀ નિજભાવનિરીક્ષણાદિ કરીએ ❀

(૪) તાત્પર્ય ગ્રહણ કરવા પૂર્વક, આશય ગ્રહણ કરવા પૂર્વક, જિનવચન અને ગુરુવચન ઘૂંટી-ઘૂંટીને, તે મુજબ પોતાના આંતરિક ભાવોનું વારંવાર નિરીક્ષણ કરવું, પરીક્ષણ કરવું. તથા પોતાની સાધકદશાને યોગ્ય વૈરાગ્ય, ઉપશમ વગેરે ભાવોનું સંરક્ષણ કરવું. તે વૈરાગ્ય-ઉપશમ આદિ નિર્મળ ભાવોને સાચવવા-સંભાળવા. આ રીતે પોતાની પરિણતિને નિર્મળ કરવી.

❀ કર્તા-ભોક્તા ન બનીએ ❀

(૫) કર્તા-ભોક્તાભાવ એ ખરેખર રાગ-દ્વેષમય છે અને સંકલ્પ-વિકલ્પથી વણાયેલ છે. તેવા કર્તા-ભોક્તા ભાવને છોડીને, પોતાના આત્મકલ્યાણમાં બાધક બનનારા દોષોનો ઉચ્છેદ કરવાનું પ્રણિધાન-દૃઢ સંકલ્પ કરીને આત્મભાનસહિત મધ્યસ્થભાવે અધ્યયન-અધ્યાપન-ભોજન-શયનાદિ વ્યાવહારિક સ્વકર્તવ્યને બજાવવા.

❀ વિષય-કષાયના આવેગાદિમાંથી બચીએ ❀

(૬) વિષય-કષાય વગેરે વિભાવ પરિણામોમાં અસારતા, તુચ્છતા, ક્ષણભંગુરતા, અનાત્મરૂપતા, પરાયાપણું વગેરેની ઊંડી વિચારણા કરવી. ‘પાપના ઉદયમાં વિષય-કષાય વગેરે શરણ બનવાના નથી. તે અપવિત્ર-અશુચિ છે’ - આવી વિભાવના કરીને વિષય-વાસનાના આવેગમાં તણાવું નહિ, કષાયના આવેશમાં ફસાવું નહિ. પોતાની જાતે જ તેમાં ખેંચાતા-તણાતા-લેપાતા અટકી તેનાથી મુક્ત થવું. અથવા પ્રભુપ્રાર્થનાયોગથી કે આર્દ્ર ચિત્તે નમસ્કારમહામંત્રના નિયમિત લયબદ્ધ જાપથી તેવું બળ મેળવી તેનાથી મુક્ત બનવું.

❀ ચિત્તવૃત્તિપ્રવાહને સ્વસન્મુખ રાખીએ ❀

(૭) રાગાદિ વિભાવદશાથી પૂરેપૂરા છૂટવાની તમન્નાએ પોતાની ચિત્તવૃત્તિના પ્રવાહને સતત પોતાના જ આત્માની સન્મુખ પ્રવર્તાવવો, વીતરાગ આત્મસ્વરૂપના ગ્રાહકપણે પ્રવર્તાવવો.

(૮) સ્વાત્માનં વિસ્મૃત્ય દેહ-ગેહ-પુદ્ગલેન્દ્રિય-મનઃ-કાયક્રિયા-વિભાવપરિણામ-વિકલ્પ-વિચારાદિષુ અનાભોગેનાઽપિ ક્ષણમાત્રમપિ સ્વત્ત્વ-સ્વીયત્ત્વ-સુન્દરત્ત્વ-સ્વકાર્યત્ત્વ-સ્વભોગ્યત્ત્વાદિબુદ્ધિઃ નાઽઽવિર્ભાવનીયા ।

(૯) મુમુક્ષુતામુખ્યતયા સકલવર્તન-વાણી-વિચારેષુ પરમૌદાસીન્યતઃ સાક્ષી જ્ઞાતા દૃષ્ટા સ્વાત્મા નૈવ વિસ્મર્તવ્યઃ ક્ષણમપિ ।

(૧૦) પરદ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયવિશ્રાન્તિમ્ અશુદ્ધસ્વદ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયવિશ્રાન્તિજ્વ પરિત્યજ્ય શુદ્ધસ્વદ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયવિશ્રાન્તિઃ કર્તવ્યા ।

(૧૧) વિભાવદશા-વિકલ્પદશા-બન્ધદશાદિષુ તીવ્રદુઃખરૂપતાસંવેદનેન સ્વાન્તઃ 'નિષ્કષાય-નિર્વિકલ્પ-નિર્બન્ધ-નિરાશ્રય-નિરાલમ્બનાઽનન્તાઽઽનન્દમયશુદ્ધચેતનતત્ત્વમ્ અહમિ'તિ શ્રદ્ધા-પ્રતીતિ-સ્મૃતિ-જાગૃતિપરાયણતયા સર્વદા સર્વત્ર ભાવ્યમ્ ।

❖ દેહાદિમાં 'હું'પણાની બુદ્ધિને તજીએ ❖

(૮) આત્માને ભૂલી, શરીર-ઘર-પુદ્ગલ-ઈન્દ્રિય-મન-દેહચેષ્ટા-રાગાદિ વિભાવ પરિણામ-વિકલ્પ-વિચાર વગેરેમાં અજાણતાં પણ 'હું'પણાની બુદ્ધિ, મારાપણાની મતિ, સારાપણાની લાગણી ઉઠવા ન દેવી. 'રાગાદિ મારું કાર્ય છે, દેહાદિ મારા માટે ભોગ્ય છે' - ઈત્યાદિ બુદ્ધિ અંદરમાં વેદવી નહિ.

➤ આત્માને ક્ષણ વાર પણ ના ભૂલીએ ➤

(૯) દ્રવ્યકર્મ-ભાવકર્મ-નોકર્મ વગેરે બંધનોમાંથી છૂટવાની વૃત્તિને (= મુમુક્ષુતાને) મુખ્ય કરી તમામ વર્તન, વાણી, વિચારમાં પ્રબળતમ અંતરંગ ઉદાસીનતા કેળવીને કેવળ સાક્ષીસ્વરૂપ જ્ઞાતા-દૃષ્ટા આત્માને ક્ષણ વાર પણ ભૂલવો નહિ. મતલબ કે પ્રવૃત્તિ વગેરે બહારમાં ચાલતી હોય ત્યારે તેને પણ જાણતાં-જોતાં અંદરમાં જાણનાર-જોનારનું વિસ્મરણ થવા ન દેવું. ચિત્તવૃત્તિને સતત સ્વ તરફ વહેવડાવવી.

● શુદ્ધ-સ્વદ્રવ્યાદિમાં વિશ્રાન્તિ કરીએ ●

(૧૦) શુદ્ધ આત્મા સિવાય બીજે ક્યાંય પરદ્રવ્ય, પરગુણ, પરપર્યાયમાં ખેંચાવું નહિ, ખોટી થવું નહિ, વિશ્રાન્તિ કરવી નહિ. તથા પોતાના કષાયાત્મા વગેરે અશુદ્ધ દ્રવ્ય, અશુદ્ધ જ્ઞાનાદિ ગુણ અને સંસારિપણું વગેરે અશુદ્ધ પર્યાયમાં પણ અટકવું નહિ, રોકાવું નહિ. વિભાવદશામાં લીનતા-એકતા-તન્મયતા કરવાની કાળી મજૂરી બંધ કરવી. કેવળ પોતાના શુદ્ધ ચેતનદ્રવ્યમાં, અતીન્દ્રિયજ્ઞાનાદિ શુદ્ધ ગુણમાં, સિદ્ધત્વાદિ શુદ્ધ પર્યાયમાં જ એકરૂપતા-લયલીનતા-મગ્નતા-સ્થિરતા-તન્મયતા-ઓતપ્રોતતા કેળવવી.

* વિભાવાદિમાં તીવ્રદુઃખરૂપતાદિનું સંવેદન કરીએ *

(૧૧) વિભાવદશા, વિકલ્પદશા, બંધદશા, આશ્રવદશા વગેરેમાં તીવ્ર દુઃખરૂપતાનું હૃદયથી સંવેદન કરીને સર્વદા, સર્વત્ર પોતાના અંતરમાં સાચી શ્રદ્ધા પ્રગટાવવી કે 'હું તો નિષ્કષાય, નિર્વિકલ્પ, નિર્બન્ધ, નિરાશ્રય-સ્વાશ્રયી, નિરાલંબન-સ્વાવલંબી, અનંત આનંદમય શુદ્ધ ચેતન તત્ત્વ છું.' આવી શ્રદ્ધા મુજબ અંદરમાં પોતાને પ્રતીતિ થાય તેવી પોતાની આત્મદશા કેળવવી. પોતાના શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપને વારંવાર યાદ કરવું. 'હું શુદ્ધાત્મા છું' - આવી જાગૃતિ વિષય-કષાયના તોફાન વખતે પણ ટકવી જોઈએ. તે સમયે પોતાના નિષ્કષાય, નિર્વિકાર શુદ્ધ સ્વરૂપને યાદ કરીને વિષય-કષાયથી અંદરમાં છૂટા પડી જવા

(૧૨) સાધકદશાયાં જાયમાના અનાદિકાલીનસહજમલ-કર્મોદય-પ્રમાદ-ભવિતવ્યતા-કાલાદિપ્રેરિતેષ્ટા-ડનિષ્ટકલ્પના અમૂઢભાવેન, અસદ્ગસાક્ષિભાવેન, અતન્મયભાવેન, વિરક્તતયા, ઉદાસીનતયા, સ્વતન્ત્રતયા ચ કેવલં જ્ઞાતવ્યા કર્માદિસૂત્રધારસૂત્રસંજ્ઞારાડનુસુતનાટકવિધયા ।

(૧૩) કર્મોદયાદિજનિતા અનિવાર્યાઃ સ્વ-પરાડશુદ્ધપર્યાયાઃ બલાત્કારેણ ન પરાવર્તનીયાઃ, ન વા નિષ્કાશનીયાઃ કિન્તુ તેષુ ભાસમાનાડરોપિતતા-તાદાત્મ્યબુદ્ધિ-સ્વામિત્વબોધાડધિકારવૃત્તિ-લીનતા-તન્મયતૈકરૂપતા-કર્તૃત્વધી-ભોક્તૃત્વપરિણત્યાદિકં નિજનિરાલમ્બન-નિરૂપાધિક-સહજાનન્દમયાડમૂર્ત-શુદ્ધ-જોમ કરવું. આ અવ્યન્તર પુરુષાર્થમાં સતત સર્વત્ર લીન રહેવું. થોડો પુરુષાર્થ કરીને અટકી ન જવું.

❖ ઈષ્ટાનિષ્ટ કલ્પનાને સાક્ષીભાવે માત્ર જાણીએ ❖

(૧૨) સાધકદશામાં વર્તતા જીવને પણ અનાદિકાલીન સહજમળ (= આત્મસ્વભાવવિરોધી બળ), કર્મોદય, અનુપયોગાદિ સ્વરૂપ પ્રમાદ, ભવિતવ્યતા, કાળ વગેરેના જોરદાર ધક્કાથી ઈષ્ટ-અનિષ્ટપણાની કલ્પના તો ઊભી થઈ જાય. પરંતુ સાધક તે કલ્પનાથી મૂઢ ન બને. તેમાં પોતાના અસંગ સાક્ષીભાવને સાધક ટકાવી રાખે. તેમાં તે બિલકુલ મોહાઈ ન જાય, ખેંચાઈ ન જાય, તન્મય થઈ ન જાય, રંગાઈ ન જાય, ભળી ન જાય. તે સમયે પણ તે કલ્પના પ્રત્યે વૈરાગ્યભાવ, ઉદાસીનતા ટકાવીને તે ઈષ્ટ-અનિષ્ટપણાની કલ્પનાને કર્મસત્તાના નાટક તરીકે જાણવાની-જોવાની પોતાની સ્વતંત્રતાને સાધક ભગવાન ન ગુમાવે. કર્મથી પોતાની સ્વતંત્રતાને માન્યતામાં ઊભી કરીને, ટકાવીને, ઈષ્ટાનિષ્ટપણાની કલ્પનાને કર્મસત્તા વગેરે સૂત્રધારોના દોરી સંચાર મુજબ થતા નાટક સ્વરૂપે તે સાધક વિરક્તભાવે, ઉદાસીનપણે માત્ર જાણે, જુએ. પણ તેમાં ભળે નહિ. આ રીતે તે ચીકણા કર્મ નિર્જરી જાય છે.

✧ અશુદ્ધ પર્યાયોમાં તાદાત્મ્યબુદ્ધિ વગેરેને છોડીએ ✧

(૧૩) કર્મોદયાદિથી ઉત્પન્ન થયેલા સ્વ-પરના અમુક અશુદ્ધ પર્યાયો એવા હોય છે કે જેને હટાવી ન જ શકાય. જન્મથી મળેલ કાળી ચામડી, ઘોઘરો કે કર્કશ અવાજ, ઠીંગણાપણું વગેરેને બદલવા માંગો કે કાઢવા માંગો તો પણ ન તેને બદલી શકાય કે ન કાઢી શકાય. આવા અનિવાર્ય અશુદ્ધ પર્યાયોને બળાત્કારથી-જબરજસ્તીથી બદલવા માટે કે બહાર હાંકી કાઢવા માટે સાધક પ્રયત્ન ન કરે. તેમાં સફળતા પણ ન મળી શકે. તથા પર્યાયની અદલા-બદલી કે હેરા-ફેરી એ પરમાર્થથી મોક્ષપુરુષાર્થ પણ નથી. પરંતુ તે અશુદ્ધ પર્યાયોમાં ભાસતી આરોપિતતા-ઈષ્ટાનિષ્ટતા, તાદાત્મ્યબુદ્ધિ, સ્વામિત્વબુદ્ધિ, અધિકારવૃત્તિ, લીનતા, તન્મયતા, એકરૂપતા, એકરસતા, કર્તૃત્વબુદ્ધિ, ભોક્તૃત્વપરિણતિ વગેરેને તો પોતાના શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપની વિશેષ પ્રકારે ભાવના કરીને છોડવી. ‘હું તો નિરાલબન છું. શરીર વગેરે વિના પણ મોક્ષમાં રહેનારો છું. શરીર, રાગાદિ ઉપાધિ એ મારું સ્વરૂપ નથી. તો હું તો માલિક કઈ રીતે? હું તો સહજાનંદમય છું. તો દુઃખમય એવા કામરાગ, સ્નેહરાગ વગેરેને મારે શું ભોગવવાના? શીતળ બરફ કદાપિ ઉકળાટનો કર્તા-ભોક્તા નથી. તો આનંદમય એવો હું દુઃખમય રાગાદિનો કર્તા-ભોક્તા કઈ રીતે બની શકું? દુઃખમાં સુખનો આરોપ મારે શા માટે કરવો? તેનો અધિકાર મને કઈ રીતે મળી શકે? હું તો અમૂર્ત છું. તો મૂર્ત એવા શરીરાદિ કઈ રીતે મારું સ્વરૂપ બની શકે? હું તો શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ છું. તેથી મારે દેહ, રાગ, દ્વેષ, વાસના, લાલસા, વિકલ્પ વગેરેમાં શા માટે લીન-તલ્લીન-તન્મય-એકરૂપ

ચૈતન્યસ્વરૂપવિભાવનયા યથા સ્વયમેવ પલાયેત તથા નિજશુદ્ધચૈતન્યાઽખણ્ડપિણ્ડે સ્વતાદાત્મ્યં સંવેદનીયમ્ ।

(૧૪) અખણ્ડ-સહજાઽઽન્તરિકભેદવિજ્ઞાનધારયા અનાદિકાલરૂઢં તાદાત્મ્યબુદ્ધિ-સ્વામિત્વભાવાદિ-
બ્રાન્તિનિમિત્તભૂતશરીર-કલત્રાદિસકલદૃશ્યપદાર્થાઽઽકર્ષણં નિજદૃષ્ટિતઃ પૃથક્કૃત્ય કેવલશુદ્ધચૈતન્યા-
ઽખણ્ડપિણ્ડલક્ષણે દૃષ્ટરિ એવ અભિન્નતયા નિજનિર્મલદૃષ્ટિઃ કાત્સ્ન્યેન સંસ્થાપનીયા ।

(૧૫) તદુત્તરં વિષય-કષાય-રાગ-દ્વેષ-રત્યરતિ-હર્ષ-શોકાઽઽશ્રવ-સંવર-બન્ધ-નિર્જરાદિપર્યાય-
પરાઙ્મુખતયા અખણ્ડશુદ્ધચેતનદ્રવ્યાકારોપયોગધારાતીક્ષ્ણતયા નિજશુદ્ધાત્મદ્રવ્યે એવ સ્વતાદાત્મ્યં સન્તતં

-એકાકાર થવું ?' - આ રીતે નિજચૈતન્યસ્વરૂપની વિભાવના કરીને સાધક ભગવાન = અંતરાત્મા પોતાના
શુદ્ધ ચૈતન્યના અખંડ પિંડમાં સ્વતાદાત્મ્યનું એવું સંવેદન કરે કે અશુદ્ધ પર્યાયોમાં ભાસતી આરોપિતતા,
તાદાત્મ્યબુદ્ધિ, સ્વામિત્વબુદ્ધિ વગેરે સ્વયમેવ પલાયન થઈ જાય. આશય એ છે કે અનિવાર્ય એવા
દેહપર્યાય, દુર્વાર એવા રાગાદિ વિભાવ પરિણામ, વર્તમાનકાળે અપરિહાર્ય એવા વિકલ્પ વગેરેને
બદલવાનો કે કાઢવાનો પ્રયત્ન કરવાના બદલે તેમાં 'હું'પણાની દુર્બુદ્ધિ, મારાપણાની બ્રાન્તિ, સારાપણાનો
ભ્રમ વગેરેને કાઢવાનો ઉપરોક્ત રીતે પ્રયાસ કરવો એ ગ્રંથિભેદ માટેનો જ જ્ઞાનપુરુષાર્થ છે.

❧ દૃશ્યના આકર્ષણને દૃષ્ટિમાંથી કાઢીએ ❧

(૧૪) તાદાત્મ્યબુદ્ધિ, સ્વામિત્વભાવ વગેરે બ્રાન્તિને પ્રગટાવવામાં દૃશ્ય પદાર્થ નિમિત્ત બને છે.
તેવા દૃશ્યપદાર્થ સ્વરૂપ શરીર, પત્ની, પુત્ર, પરિવાર, દુકાન, મકાન, ભોજન, પાણી, વસ્ત્ર, ધન
વગેરેનું આકર્ષણ અનાદિ કાળથી આપણી દૃષ્ટિમાં, માન્યતામાં, લાગણીમાં, અભિપ્રાયમાં ચોંટી ગયેલ
છે, મનમાં વળગી પડેલ છે. પરંતુ તે આકર્ષણ પણ આત્માનું મૌલિક સ્વરૂપ તો નથી જ. 'દૃશ્યના
આકર્ષણથી મારો આત્મા તો અત્યંત નિરાળો છે, તદ્દન જુદો છે' - આવી આંતરિક ભેદવિજ્ઞાનધારા
સહજપણે અને અખંડપણે પ્રવર્તે તો જ પોતાની દૃષ્ટિમાંથી તમામ દૃશ્ય પદાર્થનું આકર્ષણ છૂટું પડે.
આ રીતે સાધક પોતાની દૃષ્ટિમાંથી દૃશ્યના આકર્ષણને અલગ કરીને, નિર્મળ બનેલી નિજ દૃષ્ટિને દ્રષ્ટામાં
= કેવળ શુદ્ધચૈતન્યના અખંડ પિંડ સ્વરૂપ પોતાના આત્મામાં જ અભિન્નપણે સ્થાપે, સમગ્રતયા ગોઠવે,
સારી રીતે આદરભાવે સ્થિર કરે. આ છે ગ્રંથિભેદ માટેનો અંતરંગ અપ્રમત્ત પુરુષાર્થ.

❧ નિજ શુદ્ધાત્મામાં તાદાત્મ્યનું અખંડ વેદન કરીએ ❧

(૧૫) ત્યાર બાદ ઉદયમાં આવતા વિષય-કષાય, રાગ-દ્વેષ, રતિ-અરતિ, હર્ષ-શોક, આશ્રવ-
સંવર, બંધ-નિર્જરા વગેરે સ્વરૂપે પરિણમતા પર્યાયોને જોવાનું છોડી, તેનાથી પરાઙ્મુખ થઈ, માત્ર અખંડ
શુદ્ધ ચેતન દ્રવ્યને જ જોવું, જાણવું, વિચારવું અને અનુભવવું. આત્માકારે ઉપયોગને સતત વહેવડાવવો.
આવી ઉપયોગધારાને પણ ઉગ્ર બનાવવી. આ રીતે ઉપયોગધારાની તીક્ષ્ણતાથી પોતાના શુદ્ધ આત્મદ્રવ્યમાં
જ સ્વતાદાત્મ્યને સમ્યક્ પ્રકારે સતત અનુભવવું કે :-

(૧) શરીર, ઇન્દ્રિય, મન, દ્રવ્યકર્મ, ભાવકર્મ વગેરેથી જુદો.. હું... ચેતન..હું. (પાંચ વાર ભાવના).

(૨) દેહાદિભિન્ન... ચેતન...તત્ત્વ... એ ... જ...હું... હું... (પાંચ વાર વિભાવના)

(૩) અત્યંત... વિશુદ્ધ... ચેતન... વસ્તુ... એ...જ...હું...હું... (પાંચ વાર સૂક્ષ્મ મનન)

સંવેદનીયમ્ યદુત - 'દેહેન્દ્રિય-ચિત્ત-દ્રવ્યકર્મ-ભાવકર્માદિભિન્નઃ શાશ્વત-શાન્ત-શીતલ-શુચિ-શુદ્ધચૈતન્યા-
ઽઽખ્વન્દપિણ્ડોઽસ્મી'તિ ।

અનાદિકાલીનાઽજ્ઞાન-ગાઢરાગ-તીવ્રદ્વેષમયગ્રન્થિભેદકૃતેઽનવરતમ્ એતાદૃશાઽન્તરંગપ્રબલપરિશ્રમઃ
બાહુભ્યાં મહાસાગરસન્તરણતુલ્યઃ આત્માર્થિના કર્તવ્ય એવ ઇતિ વિશેષાવશ્યકભાષ્યવૃત્તૌ (૧૧૧૭)
વ્યક્તમ્ । સંયમજીવને તુ વિશિષ્ય એતાદૃશાન્તરંગોદયમઃ કર્તવ્યઃ ।-તદિદમભિપ્રેત્યોક્તમ્ ઉપદેશરહસ્યવૃત્તૌ
“અન્તરંગયત્ન એવ સાધુનામ્ અપેક્ષિતઃ, વિચિત્રભવ્યત્વાઽનુગુણત્વાદ્” (ઉપ.રહ.૧૧૦ વૃ.) ઇતિ ।

અત એવ સંયોગવિશેષેઽપુનર્બન્ધકાદિકં પ્રવાજ્ય ગીતાર્થગુરુણા તદીયગ્રન્થિભેદકૃતે એવાદૌ યતિતવ્યમ્ ।

- (૪) શુદ્ધ...ચેતનાનો...અખંડ...પિંડ...એ...જ...હું...છું... (પાંચ વાર ઊંડી અનુપ્રેક્ષા)
(૫) પરમ...શીતળ...શુદ્ધ... ચેતનાનો... અખંડ... પિંડ...છું...(પાંચ વાર એકાગ્ર વિચાર)
(૬) શાન્ત...શીતળ...શુદ્ધ...ચેતન્યનો...અખંડ...પિંડ...છું...(પાંચ વાર તીવ્ર સંવેદન)
(૭) પરમ...શાન્ત...અત્યન્ત...શીતળ...શુચિ (=પવિત્ર)... શુદ્ધ...ચૈતન્યનો...અખંડધન...પિંડ...
એ જ હું...છું. (શબ્દો ઉપર ભાર આપ્યા વિના તેનો ભાવ સ્પષ્ટ ઉપસાવવા પૂર્વક વેદન)
(૮) શાશ્વત... પરમ... શાન્ત... અત્યન્ત શીતળ...શુચિ (=પવિત્ર)...શુદ્ધ...ચૈતન્યનો...
અખંડ...ધન....પિંડ... એ...જ...હું...છું... (અંદર Picture clear કરવા પૂર્વક પાંચ વાર તીવ્ર પ્રસિધાન)
(૯) 'સોઽહમ્...' (વિકલ્પ-વિચારશૂન્ય ચિત્તવૃત્તિનું કેન્દ્રીકરણ)
(૧૦) ઊં... શાંતિ... શાંતિ... શાંતિ. (અંતઃકરણવૃત્તિનું નિજચૈતન્યસ્વરૂપમાં વિલીનીકરણ)
(૧૧) નિર્વિચાર નિર્વિકલ્પપણે સહજ નિજ સ્વરૂપમાં શાંતભાવે નિમજ્જન. (૧૫ મિનિટ સુધી ધ્યાન)
નિજાત્મધ્યાન પૂર્ણાહુતિ બાદ પણ તેની અસરને ઝીલવાની, તેની અસરમાં જીવવાની, તેના
અનુસંધાનને અખંડપણે ઘૂંટવાની જાગૃતિ ટકાવી રાખવી. વારંવાર આ મુજબ પ્રયત્ન કરવો.

✽ સંયમીએ અંતરંગ પ્રયત્ન જ કરવો જોઈએ ✽

(અન્ના.) અનાદિકાલીન અજ્ઞાન, ગાઢ રાગ અને તીવ્ર દ્વેષથી વણાયેલી ગ્રંથિનો ભેદ કરવા આવા
પ્રકારના અંતરંગ પ્રબળ પુરુષાર્થને આત્માર્થીએ અવશ્ય નિરંતર કરવો. વિશેષાવશ્યકભાષ્ય મલધાર
વ્યાખ્યા મુજબ, બે હાથથી મહાસાગરને તરવાના પ્રયત્ન જેવા આ ગ્રંથિભેદસંબંધી પ્રબળ અંતરંગ પુરુષાર્થ
કરવામાં લાગી જ જવું જોઈએ. તેમાં જ સતત રચ્યા-પચ્યા રહેવું. અધવચ્ચે તે પુરુષાર્થ છોડી ન દેવો.
તરવૈયો અધવચ્ચે મધદરિયે તરવાનું બંધ ન જ કરે ને ! ખાસ કરીને તમામ સાંસારિક જવાબદારીમાંથી
મુક્ત બનેલા અને આત્મકલ્યાણનો જ ભેખ ધારણ કરનારા એવા સંયમીઓએ તો ખરા અર્થમાં મુક્ત
થવા માટે વિશેષે કરીને આવો અંતરંગ પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ. આ અભિપ્રાયથી મહોપાધ્યાય
શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે ઉપદેશરહસ્યવ્યાખ્યામાં જણાવેલ છે કે 'સાધુઓ માટે અંતરંગ પ્રયત્ન જ
અપેક્ષિત છે. કારણ કે તે અંતરંગ પુરુષાર્થ વિવિધ પ્રકારના ભવ્યત્વને = તથાભવ્યત્વને અનુકૂળ છે.'

✽ શિષ્યને સદ્ગુરુ સમકિત પમાડે ✽

(અન્ના.) તેથી જ વિશેષ પ્રકારના સંયોગમાં અપુનર્બન્ધકાદિ જીવોને દીક્ષા આપ્યા બાદ ગીતાર્થ સદ્ગુરુએ
શિષ્યના આત્મામાં ગ્રન્થિભેદ થાય, દર્શનમોહનો ઉચ્છેદ થાય તે માટે જ સૌપ્રથમ પ્રયત્ન કરવાનો

ઇદમેવાભિપ્રેત્યોક્તં બૃહત્કલ્પભાષ્યવૃત્તૌ શ્રીમલયગિરિસૂરિભિઃ “રજોહરણાદિ લિङ્ગં દીયતે । તદનન્તરં મિથ્યાત્વસ્ય અજ્ઞાનસ્ય ચ કચવરસ્થાનીયસ્ય શોધનમ્” (બૃ.ક.ભા.૩૩૨ વૃ.) ઇતિ । તદુક્તં પञ्चવસ્તુકવૃત્તૌ શ્રીહરિભદ્રસૂરિભિઃ અપિ “શરણં પ્રપન્નાઃ પ્રવ્રજ્યાદિપ્રતિપત્ત્યા, મોહયિતવ્યાઃ પ્રયત્નેન સમ્યક્ત્વકારણેન” (પ.વ.ગા.૧૩૫૧ સ્વોપજ્ઞવૃત્તિઃ પૃ.૫૭૮) ઇતિ ।

મહાપુરુષાઃ સ્વયમપિ ગ્રંથિભેદોત્તરકાલીનસમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિકૃતે સંયમજીવને પ્રભુપ્રાર્થનાદૌ પ્રયતન્તે એવેતિ વ્યક્તમ્ અનેકચૈત્યવન્દન-સ્તવન-સ્તુતિ-સ્તોત્રાદૌ ।

તતશ્ચ દીક્ષાજીવનેઽપિ ગ્રંથિભેદાર્થિતા-તત્પ્રબલપ્રણિધાનોગ્રોદ્યમાદિકં નૈવ ત્યાજ્યમ્ । દીક્ષાગ્રહણોત્તર-કાલમ્ અન્યવિધપ્રલોભનાદૌ નૈવ ભ્રમિતવ્યમ્, યતઃ પ્રવ્રજ્યાપથપદાર્પણકાલતઃ એવ પ્રાયઃ પ્રબલપુણ્યોદયાદયઃ હોય. આ જ અભિપ્રાયથી શ્રીમલયગિરિસૂરિજીએ બૃહત્કલ્પભાષ્યવૃત્તિમાં જણાવેલ છે કે “રજોહરણ વગેરે સાધુવેશ આપ્યા પછી નૂતન દીક્ષિતના મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાન સ્વરૂપ કચરાને ગુરુ દૂર કરે.” શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ પણ પંચવસ્તુક ગ્રંથની વ્યાખ્યામાં જણાવેલ છે કે ‘દીક્ષા વગેરેને સ્વીકારવા દ્વારા શરણે આવેલા શિષ્યોમાં સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થાય તેવો પ્રયત્ન ગુરુએ કરવો. આવા પ્રયત્ન દ્વારા શરણાગત શિષ્યોને જન્મ-મરણાદિ સંસારદુઃખોમાંથી ગીતાર્થ ગુરુએ છોડાવવા.’

❀ મહાપુરુષો પણ સમકિત મેળવવા ઝૂટે ! ❀

(મહા.) મહાપુરુષો સ્વયં પણ દીક્ષાજીવનમાં સમકિત મેળવવા પ્રભુને સરળ ભાવે, આર્દ્ર ચિત્તથી કાલાવાલા કરતા હોય છે, નમ્ર ભાવે પ્રાર્થતા હોય છે, ગ્રંથિભેદ માટે અંદરમાં સતત ઝૂરતા હોય છે.

(૧) શ્રીજ્ઞાનવિમલસૂરિજી મ.સા. ‘અરિહંત નમો ભગવંત નમો...’ આ ચૈત્યવંદનમાં છેલ્લે પ્રભુને પ્રાર્થના કરે છે કે ‘બોધિ દિઓ અનુપમ દાનેશ્વર, જ્ઞાનવિમલ સૂરીશ નમો.’

(૨) શ્રીમોહનવિજયજી મ.સા. પણ સંભવનાથ ભગવાનના સ્તવનમાં પ્રભુને વિનવે છે કે ‘સમકિતદાતા સમકિત આપો, મન માગે થઈ મીઠું...’

(૩) તે જ રીતે ઉપાધ્યાય શ્રીઉદયરત્નવિજયજી મ.સા. પણ મહાવીર સ્વામી ભગવાનને સ્તવનમાં પ્રાર્થે છે કે ‘સમ્યગ્દર્શન જો મુજને દીયો, તો લહું સુખ ભરપૂર...’ તથા તેઓશ્રી જ શાંતિનાથ પ્રભુના સ્તવનમાં કહે છે કે ‘હું તો સમકિતથી અધૂરો, તું તો સકલ પદારથે પૂરો.’

(૪) ઉપાધ્યાય શ્રીવિમલવિજયના શિષ્ય શ્રીરામવિજયજી મ.સા. પણ સ્તવનમાં શાંતિનાથ ભગવાનને કહે છે કે ‘સમકિત રીઝ કરો ને સાહિબ, ભક્તિ ભેટણું લાવ્યો. મારો મુજરો લ્યો ને રાજ.’

(૫) તે જ રીતે પૂ.શ્રીનીતિવિજય મ.સા. ના શિષ્ય શ્રીઉદયવિજયજી મ.સા. ‘પ્રભુ પાર્શ્વ પ્યારા પ્રણમ...’ સ્તવનમાં મુક્ત કંઠે કહે છે કે ‘મને સમકિત સુખડી આપો, મારા દૂષિત દોષોને કાપો.’

❀ જો જો, પુણ્યવૈભવ આંજે નહિ ❀

(તત્ત.) તેથી દીક્ષાજીવનમાં પણ ગ્રંથિભેદ માટે તીવ્ર તલસાટ, પ્રબળ પ્રણિધાન, ઉગ્ર પુરુષાર્થ છૂટવો ન જોઈએ. સંયમસ્વીકાર બાદ અન્ય પ્રલોભનોમાં અટવાવું ન જોઈએ. કેમ કે વર્તમાન હુંડા અવસર્પિણી કાળના વિકરાળ કલિકાળમાં સંયમસાધનાની પગદંડીએ સાધક પા-પા પગલી માંડે કે પ્રાયઃ તરત જ પુણ્યોદયવૈભવ વગેરે સાધકની દૃષ્ટિને આંજે છે, આવરે છે. એ ગ્રંથિભેદના પુરુષાર્થમાં અત્યંત બાધક

દીક્ષિતદૃષ્ટિમ્ અઙ્ગન્તિ આવૃણ્વન્તિ ચ હુન્ડકાઽવસર્પિણીકરાલકલિકાલે । એતચ્ચ ગ્રન્થિભેદા-
 ડન્તરઙ્ગોઘમપ્રતિબન્ધકમ્ । અતોઽત્ર સાવધાનતયા ભાવ્યં ગ્રન્થિભેદાઽર્થિના । ગ્રન્થિભેદકૃતે ચ ^Aપ્રસિદ્ધિ
^B-પ્રવચનપ્રભાવકતા- ^Cપ્રવચનપટુતા- ^Dપરિવારવૃદ્ધ્યાદિપ્રલોભન- ^Eપદવી- ^Fપ્રત્યુત્પન્નપ્રજ્ઞા- ^Gપ્રકાણ્ડવિદ્વત્તા
^H-પ્રકૃષ્ટલેખનશક્તિ- ^Iપરાધાતનામકર્મોદય- ^Jસૌભાગ્યનામકર્મોદય- ^Kસુસ્વરનામકર્મોદય- ^Lઽઽદેયનામકર્મોદય
^M-સમર્થમિત્રવૃન્દ- ^Nગારવત્રિકમગ્નતા- ^Oકરણબલ- ^Pમનોબલ- ^Qકાયબલ- ^Rદેહસૌન્દર્ય- ^Sબાહ્યાઙ્મ્બર
^T-ચમત્કારદર્શના- ^Uઽધિકારવૃત્તિ- ^Vવિશિષ્ટવ્યક્તિત્વ(Personality)- ^Wવિશાલભક્તવૃન્દ- ^Xવિભૂષા- ^Yવશીકરણ
^Z-દક્ષિણાવર્તશઙ્ખાદિલૌકિકવિશિષ્ટતારુચિં વિષકળ્પક-દાવાનલ-કાલસર્પ-ક્રૂરઙ્કાકિની-મહારોગાદિરૂપાં
 વિજ્ઞાય સા તાવત્ કાતસ્ત્યેન પરિત્યાજ્યા ।

મોક્ષમાર્ગે શક્તિસાધના ન કાર્યા કિન્તુ સ્વશુદ્ધિસાધના કર્તવ્યા । અત એવાઽનવરતમ્ એકાન્ત
 -મૌન-પ્રત્યાહાર-ધારણા-ધ્યાન-ભેદવિજ્ઞાનાઽસઙ્ગસાક્ષિભાવ-કાયોત્સર્ગાદિમયદર્શિતપઞ્ચદશવિધાઽન્તરઙ્ગોઘમ-

છે. તેથી જ ગ્રંથિભેદની કામનાવાળા સંયમીએ પુણ્યોદયથી અને પુણ્યોદયજન્ય સામગ્રીથી અત્યંત સાવધ
 રહેવું. સાધના માર્ગે ચાલવાથી આગળ જતાં સાધકને પુણ્યોદય વગેરેથી નીચેની ચીજો મળી શકે. જેમ
 કે (A) સર્વત્ર પોતાની પ્રસિદ્ધિ, (B) પ્રવચન પ્રભાવકતા, (C) પ્રવચન પટુતા, (D) શિષ્ય પરિવાર
 વૃદ્ધિસ્વરૂપ પ્રલોભન, (E) પદવી, (F) પ્રત્યુત્પન્ન પ્રજ્ઞા, (G) પ્રકાંડ વિદ્વત્તા, (H) લેખનશક્તિ, (I)
 પરનો પરાભવ કરે તેવો પરાધાત નામકર્મનો ઉદય, (J) બીજાને આકર્ષી લે તેવો સૌભાગ્યનામકર્મોદય,
 (K) પારકાને આકર્ષે તેવો સુસ્વરનામકર્મોદય, (L) પરાયા પાસે પણ પોતાની વાતનો સ્વીકાર કરાવે
 તેવો આદેયનામકર્મોદય, (M) સમર્થ મિત્રોનું વૃંદ, (N) રસ-ઋદ્ધિ-શાતાગારવમાં મગ્નતા, (O) ઈન્દ્રિયબળ,
 (P) મનોબળ, (Q) કાયબળ (= કયાનું સ્વાસ્થ્ય, રોગપ્રતિકારક શક્તિ, બલિષ્ઠપણું વગેરે), (R)
 દેહસૌંદર્ય, (S) બાહ્ય આંબર-ફટાટોપ, (T) ચમત્કારદર્શન, (U) અધિકારવૃત્તિ = સત્તા, (V) વિશિષ્ટ
 વ્યક્તિત્વ (personality), (W) વિશાળ ભક્તવૃંદ-અનુયાયીઓનું વર્તુળ, (X) શારીરિક વિભૂષા, (Y)
 વશીકરણ, (Z) દક્ષિણાવર્ત શંખ આદિ મળી શકે. પરંતુ પુણ્યોદયવૈભવ વગેરેથી મળતી આવી અનેકવિધ
 લૌકિક વિશેષતાઓ એ આંતરિક સાધનામાર્ગથી બીજી દિશામાં ફટાઈ જવાના સ્થાનો છે. તેથી તેની
 રુચિ, લગની, પ્રીતિ એ ઝેરી કાંટા સમાન રીબાવનારી છે, દાવાનળ તુલ્ય બાળનારી છે. કાળા સાપ
 જેવી મારનારી છે, કૂર ડાકણ જેવી વળગનારી છે, મહારોગ વગેરેની જેમ અસાધ્ય-દુઃસાધ્ય-પીડાદાયિની
 છે. આવું જાણીને, સમજીને ગ્રંથિભેદ કરવા માટે સૌપ્રથમ તેવી રુચિને સાધકે પૂરેપૂરી છોડી દેવી.

✽ શક્તિના નહિ, શુદ્ધિના પૂજારી બનીએ ✽

(મોક્ષ.) મોક્ષમાર્ગમાં, સંયમજીવનમાં શક્તિના પૂજારી થવાનું નથી પણ પોતાની શુદ્ધિના પૂજારી
 થવાનું છે. તેથી શક્તિની રુચિને મૂળમાંથી ઉખેડીને (૧) લોકપરિચયત્યાગાદિસ્વરૂપ એકાન્ત, (૨)
 મૌન, (૩) પ્રત્યાહાર (= ઈન્દ્રિયોની બહિર્મુખતાનો ત્યાગ), (૪) શુદ્ધાત્મસ્વરૂપની ધારણા, (૫) ધ્યાન,
 (૬) ભેદવિજ્ઞાન, (૭) અસંગ સાક્ષીભાવ, (૮) કાયોત્સર્ગ વગેરેથી વણાયેલ અંતરંગ ઉદ્યમમાં લાગી

પરાયણતયા સ્વયં ભવિતવ્યમ્ ।

તદાનીમ્ ^A આજ્ઞાચક્રસ્થલીયપીત-રક્ત-શ્વેતાદિપ્રકાશાનુભવ-^B દિવ્યસૌરભા^Cનાહતનાદા^D ડડન્તરિકદિવ્ય-
ધ્વનિશ્રવણ-^E ગગનવાણીશ્રવણ-^F દિવ્યરૂપદર્શન-^G દેવસાન્નિધ્ય-^H સુધારસાડડસ્વાદોજ્જ્વલ-તેજોમય-ચૈતન્યમૂર્તિદર્શન
-^J શુક્લસ્વપ્નદર્શન-^K દિવ્યસંકેતલાભ-^L ભવિષ્યસ્ફુરણા^M ણિમાદ્યષ્ટસિદ્ધિ-^N વચનસિદ્ધિ-^O સંકલ્પસિદ્ધિ^P ળ્છાસિદ્ધિ
-^Q લબ્ધિ-^R ચમત્કારશક્તિ-^S પ્રાકૃતિકસહાય-^T શબ્દમગ્નતા-^U વિનિયોગસામર્થ્ય-^V કુણ્ડલિનીજાગરણ-^W ષટ્ચક્રભેદન
-^X રોગનિવારણ-^Y શારીરિકશાતાનુભૂતિ-^Z માનસિકાડડપૂર્વશાન્તિસંવેદનાદિપ્રયુક્તગ્રન્થિભેદભ્રમાદિલક્ષણાનિ
વિશ્રામસ્થાનાનિ ચિત્તવ્યામોહકારીણિ પ્રાદુર્ભવન્તિ । તદુપભોગરુચિલક્ષણા વિશ્રાન્તિઃ વિસ્મયાડહડ્કારાદિ-
લક્ષણશ્ચ વ્યામોહો ગ્રન્થિભેદપ્રયત્નવિઘ્નવિધયા સમ્પદ્યેતે ।

જવું. ગ્રંથિભેદ કરવાના પ્રબળ સાધન સ્વરૂપ જે પંદર પ્રકારના અંતરંગ પુરુષાર્થ હમણાં જ (પૃ. ૨૪૯૫ થી ૨૫૦૦) જણાવેલ છે, તેમાં સાધકે ડૂબી જવું. પોતાની આંતરિક વિશુદ્ધ દુનિયામાં ખોવાઈ જવું. ગ્રંથિભેદ માટે આ અપેક્ષિત છે, આવશ્યક છે, અનિવાર્ય છે, આદરણીય છે, આચરણીય છે.

❖ વિરામસ્થાનો વિઘ્નરૂપ બને ❖

(તદા.) ગ્રંથિભેદ માટે ધ્યાનાદિમય ઉપરોક્ત અંતરંગ સાધના ચાલતી હોય ત્યારે ઘણી વાર ઘણા સાધકોને (A) આજ્ઞાચક્રના ભાગમાં પીળા, લાલ, સફેદ વગેરે પ્રકાશનો અનુભવ થાય. (B) દિવ્ય સુગંધ માણવા મળે. (C) અનાહત નાદ સંભળાય. (D) આંતરિક દિવ્ય ધ્વનિનું શ્રવણ થાય. (E) આકાશવાણી-દેવવાણી સંભળાય. (F) દિવ્યરૂપનું દર્શન થાય. (G) દેવનું સાન્નિધ્ય-સહાય મળે. (H) મોઢામાં સુધારસનો મધુર આસ્વાદ આવે. (I) અંદરમાં ઉર્જાવળ તેજોમય ચૈતન્યમૂર્તિના દર્શન થાય. (J) પ્રસન્નમુખમુદ્રાવાળા દેવાધિદેવ-ગુરુદેવ, અપૂર્વ તીર્થસ્થાન વગેરેના સુંદર મજાના સ્વપ્નો દેખાય. (K) અવાર-નવાર અવનવા દિવ્ય સંકેતો મળે. (L) ભાવી ઘટનાની સ્વયમેવ અંદરમાં સ્ફુરણા થાય. (M) અણિમા, મહિમા, લઘિમા વગેરે અષ્ટ મહાસિદ્ધિઓ પ્રગટે. (N) વચનસિદ્ધિનો આવિર્ભાવ થાય. (O) સંકલ્પસિદ્ધિ મળે. (P) ઈચ્છાસિદ્ધિનો પ્રાદુર્ભાવ થાય. (Q) જુદી-જુદી લબ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય. (R) આનંદધનજી મહારાજની જેમ ચમત્કારશક્તિ પ્રગટે. (S) કુદરતી સહાય મળે. (T) ‘હું શુદ્ધાત્મા છું’- ઈત્યાદિ રટણમાં શાંતિદાયક શાબ્દિક મગ્નતા આવે. (U) પોતાને સિદ્ધ થયેલ તપ વગેરેનો બીજામાં વિનિયોગ કરવાનું સામર્થ્ય પ્રગટે. (V) કુંડલિનીનું જાગરણ થાય. (W) ષટ્ચક્રનું ભેદન થાય. (X) હઠીલા જૂના રોગ આપમેળે દૂર થાય. (Y) શારીરિક શાતા-આનંદનો અલૌકિક અનુભવ થાય. (Z) માનસિક અપૂર્વ શાંતિનું પ્રચુર પ્રમાણમાં, સારી રીતે સંવેદન થવાથી ગ્રંથિભેદ થઈ ગયાનો ભ્રમ થાય. આ બધા ગ્રંથિભેદાદિની સાધનાના માર્ગમાં આવતા વિશ્રામસ્થાનો છે, વિરામસ્થળો છે. અહીં ઘણા સાધકો અટકેલા છે. તેનો ભોગવટો કરવાની ઈચ્છાથી અહીં જ રોકાયેલા છે, મૂળ ધ્યેયથી ખસી ગયેલા છે. આથી આવી વિશ્રાન્તિ એ ગ્રન્થિભેદના પ્રયત્નમાં વિઘ્નસ્વરૂપ બને છે. એ લાલ, પીળા અજવાળા વગેરેથી સાધકને વિસ્મય થાય, આશ્ચર્ય થાય એ વ્યામોહ છે. લબ્ધિ, શક્તિ વગેરે મળવાથી અહંકાર વગેરે ઉત્પન્ન થાય એ પણ એક જાતનો વ્યામોહ જ છે. આ રીતે વિશ્રાંતિસ્થાનો ચિત્તમાં વ્યામોહ પેદા કરીને ગ્રંથિભેદના પ્રયત્નમાં વિઘ્નરૂપ બને છે.

ધ્યાનાદિકાલે નિદ્રા-તન્દ્રાઽનુત્સાહાઽઽલસ્ય-પ્રમાદાઽશ્રદ્ધા-મૂઢતાદિકમપિ ગ્રંથિભેદગોચરાઽન્તરઙ્ગોઘમ-વિઘ્નરૂપેણ વિજ્ઞેયમ્ । વિદ્યાસિદ્ધિકાલે સાધકસ્ય બહુવિઘ્નોપસ્થિતિરિવ ગ્રંથિભેદકાલે નાનાવિઘ્નોપસ્થિતિઃ વિશેષાવશ્યકભાષ્યાનુસારેણ (૧૧૯૭) વિજ્ઞેયા ।

તાદૃશાન્તરઙ્ગસાધનાયાં કાલવિલમ્બાઽનાદરાઽરુચિ-સ્વેદોદ્વેગ-ક્ષેપોત્થાનાદિકમપિ વિઘ્નતયા વિજ્ઞેયમ્ ।
 एवं देव-गुर्वादिनिन्दा-दम्भ-क्रोध-कृपणता-भय-शोकाऽज्ञान-विकथारुचि-कुतूहल-व्याक्षेप-मान

✽ ગ્રંથિભેદના અન્ય વિઘ્નોને ઓળખીએ ✽

(ધ્યાના.) ગ્રંથિભેદ માટે જરૂરી ધ્યાનાદિ કરવાના સમયે (૧) ઊંઘ આવે, (૨) ઝોકા આવે, (૩) ધ્યાનાદિ માટેનો ઉત્સાહ ન જાગે, (૪) આળસ અને (૫) પ્રમાદ આવે. (૬) ‘ધ્યાનાદિ કરવાથી શું વળે ? ધ્યાનમાં રહેવાથી સમય આમ ને આમ પસાર થઈ જાય છે અને વળતર કશું મળતું નથી. મારો ભણવાનો સમય આમાં બગડે છે. ધ્યાન આદિથી મને શું લાભ થવાનો ?’ - આવી અશ્રદ્ધા જાગે. (૭) ધ્યાનાદિની સાધનામાં મગજ બહાર મારી જાય, મન મૂઢ બને. ધ્યાનમાં શું કરવું અને કેવી રીતે કરવું ? તેની કશી ગતાગમ જ ન પડે. આથી અંતરંગ સાધના આગળ જ ન વધે. આ બધા પણ ગ્રંથિભેદના અંતરંગ પ્રયત્નમાં વિઘ્નરૂપે જાણવા. જેમ વિદ્યાસિદ્ધિના સમયે ઢગલાબંધ વિઘ્નો વિદ્યાસાધક સમક્ષ હાજર થાય, તેમ ગ્રંથિભેદના અવસરે અનેક પ્રકારના વિઘ્નો સાધકની સામે ઉપસ્થિત થાય છે. વિશેષાવશ્યકભાષ્ય મુજબ આ બાબત જાણવી.

(તાદૃ.) (૮) તે જ રીતે ગ્રંથિભેદ માટે અંતરંગ સાધનામાં કાળવિલંબ કરવાનું મન થાય તે પણ અહીં વિઘ્ન જાણવું. ‘આજે નહિ, કાલે ધ્યાન કરશું. હમણાં નહિ, પછી સાધના કરશું’ - આવો કાળવિલંબ પણ ગ્રંથિભેદમાં વિઘ્નરૂપ બને છે. (૯) ગ્રંથિભેદ માટે જરૂરી અંતરંગ પુરુષાર્થમાં અનાદરનો ભાવ, (૧૦) અરુચિ-અણગમો એ પણ વિઘ્ન બને. (૧૧) અંતરંગ ઉદ્યમ કરવામાં ખેદ આવે, (૧૨) ઉદ્વેગ જાગે તે પણ ગ્રંથિભેદ સાધનામાં એક પ્રકારનું વિઘ્ન જ જાણવું. (૧૩) ધ્યાન વખતે સ્વાધ્યાય વગેરેમાં મન જાય તે ક્ષેપ-વિક્ષેપ પણ અહીં વિઘ્ન બને. (૧૪) ધ્યાન-કાયોત્સર્ગાદિમાં મન ચોટે જ નહિ. બીજે બધે ભટકતા ચિત્તનું ઉત્થાન વગેરે પણ ગ્રંથિભેદમાં વિઘ્નરૂપ જાણવા.

✽ તેર કાઠિયાની સજ્જાયને ન ભૂલીએ ✽

(અર્થ.) એ જ રીતે (૧૫) દેવ-ગુરુની નિંદા-અવર્ણવાદ-આશાતના તથા (૧૬) બીજા પાસે ધર્મી-સાધક-યોગી તરીકે પોતાની છાપ ઉપસાવવા માટે બીજાને ખબર પડે તેવા સમયે ધ્યાનાદિ કરવા, બાકી ન કરવા... આવી માયા-દંભ-કપટ પણ ગ્રંથિભેદકારક તાત્ત્વિક સાધનામાર્ગમાં વિઘ્નરૂપ બને છે.

(૧૭) નાની-નાની બાબતમાં ક્રોધ-રોષ-રીસની ટેવ પણ આ માર્ગમાં અવરોધક છે.

(૧૮) કૃપણતા-લોભ-કંજૂસાઈના લીધે પણ ચિત્ત બાહ્ય પદાર્થમાં જ અટકેલું રહે. તેના લીધે પ્રભુમાં, પ્રભુના નિષ્કયાયસ્વરૂપમાં, નિજ શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપમાં ચિત્ત ચોટે જ નહિ, ધ્યાન થાય જ નહિ.

(૧૯) ચોર, માંદગી, અપયશ, અકસ્માત, ધરતીકંપ, મૃત્યુ વગેરેના ભયથી મન ઘેરાયેલું જ રહેતું હોય તો પણ ગ્રંથિભેદની સાધનામાં મન ન લાગે.

(૨૦) ઈષ્ટવિયોગ, અનિષ્ટસંયોગ, મોટું નુકસાન વગેરેનો ગાઢ શોક પણ અહીં વિઘ્ન બને છે.

દૃષ્ટિવિપર્યાસ-વિષયાઽસક્તિપ્રભૃતયોઽપિ ગ્રંથિભેદૌપયિકાઽન્તરઙ્ગોદ્યમં પ્રતિ વિઘ્નતાં પ્રતિપદ્યન્તે ।
સ્વકૃતાશ્ચ તે વિઘ્ના ઇષ્ટા મિષ્ટાશ્ચ પ્રતિભાસન્તે । અત એવ ગ્રંથિભેદોઽતિદુર્લભ ઉચ્યતે ।

તદિદં સર્વમભિપ્રેત્યોક્તં વિશેષાવશ્યકભાષ્યે ^૧“સો ય દુલ્ભો પરિસ્સમ-ચિત્તવિધાયાઽવિઘ્ને”
(વિ.આ.ભા.૧૧૯૬) ઇતિ, ^૨“ઇહ દંસણાઙ્કિરિયા દુલ્હા પાયં સવિઘ્ના ય” (વિ.આ.ભા.૧૨૦૦) ઇતિ ચ ।

(૨૧) પોતાનું મૂળભૂત શુદ્ધ સ્વરૂપ, કર્મજન્ય ઉપાધિઓ, શાસ્ત્રકારોનું તાત્પર્ય, ધર્મસાધનાનો મર્મ વગેરે બાબતની સાચી જાણકારી ન હોય તો પણ પારમાર્થિક રીતે મિથ્યાત્વ ઉમેડવાનું શરૂ ન થાય.

(૨૨) સ્ત્રીકથા, ભોજનકથા, દેશકથા, રાજકથા, ચોરકથા વિગેરે વિકથાઓ, પારકી પંચાત, રાજકરણ, છાપા-ચોપાનીયા-પૂર્તિ, અશ્લીલ સાહિત્ય વગેરેમાં જ રુચિ રોકાયેલી હોય તો પણ પ્રસ્તુત અંતરંગ ગ્રંથિભેદપુરુષાર્થ આગળ વધી ન શકે.

(૨૩) દેશ-પરદેશમાં, રાજ્યમાં, સંઘમાં, સમુદાયમાં, યુગમાં ક્યાં શું ચાલે છે ? કોણ શું કરે છે ?... ઈત્યાદિ બાબતનું કુતૂહલ-કૌતુક-ઉત્સુકતા પણ ગ્રંથિભેદની સાધનામાં વિઘ્નરૂપ બને છે.

(૨૪) દેહ-પરિવાર-સંસારની બાબતમાં ચિત્ત સતત વ્યાસેપવાળું હોય તો ગ્રંથિભેદ ન થાય.

(૨૫) માન કષાય અંદરમાં ઉછળતો હોય તો પણ ચિત્તવૃત્તિ અન્તર્મુખ ન બને.

(૨૬) શરીર, ઈન્દ્રિય, મન, વિચાર વગેરેમાં ‘હું-મારા’પણાની બુદ્ધિસ્વરૂપ દૃષ્ટિવિપર્યાસ પણ અહીં વિઘ્ન બને.

(૨૭) પ્રશસ્ત વર્ણ-ગંધ-રસ-સ્પર્શ-શબ્દ-સ્ત્રી વગેરે વિષયોની પક્ષપાતપૂર્વક આસક્તિ-રુચિ-મૂર્ચ્છા પણ ગ્રંથિભેદના ઉદ્યમમાં વિઘ્નરૂપ બને છે. ‘તેર કાઠિયાની સજ્જાય’ માં પણ આ વિઘ્નોનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન મળે છે. આવા તો ઢગલાબંધ વિઘ્નો આ માર્ગમાં આવે છે. તથા પોતે જ ઉભા કરેલા આ વિઘ્નો પોતાને મનગમતા, મીઠા અને મધુરા લાગે છે. તેના પ્રત્યે મીઠી નજર અને કૂણી લાગણી રહે છે. તેના પ્રત્યે સાધક લાલ આંખ કરતો નથી. આથી જ ગ્રંથિભેદ અત્યંત દુર્લભ કહેવાય છે.

✽ ગ્રંથિભેદ અતિદુર્લભ ✽

(તદિ.) તેથી આ બધી જ બાબતોને લક્ષમાં રાખીને (૧) શ્રીજિનભદ્રગણિક્ષમાશ્રમણે વિશેષાવશ્યક-ભાષ્યમાં જણાવેલ છે કે ‘તે ગ્રંથિભેદ પરિશ્રમ અને ચિત્તવિધાત = ચિત્તવ્યામોહ વગેરે વિઘ્નોથી દુર્લભ છે.’ અહીં પરિશ્રમ એટલે પંદર પ્રકારનો અંતરંગ પુરુષાર્થ બતાવી ગયા તે સમજવો. તથા A to Z જે વિરામસ્થાનો - વ્યામોહસ્થાનો જણાવ્યા અને ઉપર જે ૨૭ મુદ્દાઓ જણાવ્યા, તે તમામને વિઘ્નરૂપ સમજવા. સતત, સખત, સરસ, સમ્યક્ પ્રકારે પૂર્વોક્ત (પૃ.૨૪૯૫ થી ૨૫૦૦) પંદર પ્રકારનો માનસિક પરિશ્રમ કરવો ખરેખર અઘરો છે. તથા ઉપરના વિઘ્નોને જીતવા અત્યંત કપરા છે. તેથી ગ્રંથિભેદને શ્રીજિનભદ્રગણી ક્ષમાશ્રમણે દુર્લભ બતાવ્યો છે. આ હકીકત છે. કાલ્પનિક વાત નથી. જાત અનુભવે જ આ વાત સરળતાથી સમજાય અને સચોટપણે સ્વીકારાય તેમ છે.

(૨) વિશેષાવશ્યકભાષ્યમાં જ આગળ જણાવેલ છે કે ‘અહીં સમ્યગ્દર્શનને ઉત્પન્ન કરવાની પ્રક્રિયા દુર્લભ છે અને પ્રાયઃ વિઘ્નોથી ભરપૂર છે.’

‘સઃ = ગ્રન્થિભેદઃ’ । “પુરુષકારેણ ગ્રન્થિભેદોઽપિ સઙ્ગતઃ” (યો.બિ.૩૩૯) इति योगबिन्दूक्तिः, “ગ્રન્થિભેદોઽપિ યત્નેનૈવ બલીયસા” (દ્વા.૧૭/૧૭) इति द्वात्रिंशिकोक्तिः, “શુભાઽધ્યવસાયવિશેષૈઃ કથમપિ ગ્રન્થિભેદાદિના મહતા કષ્ટેન દુર્લભઃ સમ્યક્ત્વપરિણામઃ” (દ.શુ.૪ વૃ.પૃ.૭) इति दर्शनशुद्धिप्रकरणवृत्तिकृदुक्तिः, ¹“લબ્ધિ સુરસામિત્તં, લબ્ધિ ય પહુત્તણં ન સંદેહો । એણં નવરિ ન લબ્ધિ દુલ્લહરયણં વ સમ્પત્તં ।।” (સ.સ.૨૨) इति सम्बोधसप्ततिकायां श्रीरत्नशेखरसूरिसदुक्तिः, “ભિન્ને ગ્રન્થૌ સહજકઠિને-તત્ર વીર્યાતિરેકાદ્ મુક્તિપ્રત્વો ભવતિ નિયતં હન્ત સમ્યક્ત્વલાભઃ” (સ.કૌ.૧/૧૪-પૃ.૨) इति च सम्यक्त्वकौमुदीसूक्तिः अपि अत्रानुसन्धेया । યચ્ચ બહુસઙ્ક્તેશકારિણો દુર્ભેદસ્ય કર્મગ્રન્થિમહાઽચલસ્ય તીક્ષ્ણભાવવજ્રેણ ભેદત્વં યોગબિન્દૌ (૨૮૦) दर्शितम्, तदपीह न विस्मर्तव्यम् ।

આજ્ઞાચક્રસ્થલીયપીત-રક્ત-શ્વેતાદિપ્રકાશાનુભવાદિકાલે ‘એતત્ સર્વં પૌદ્ગલિકમ્, નશ્વરમ્, ભવાન્તરાદૌ

(૩) ‘ગ્રંથિભેદ પણ પુરુષાર્થથી થાય એ વાત સંગત છે’ - આ પ્રમાણે યોગબિન્દુમાં કહેલ છે.

(૪) ‘કર્મવિજયની જેમ ગ્રંથિભેદ પણ અત્યંત બળવાન પ્રયત્નથી જ થાય છે’- આ પ્રમાણે દ્વાત્રિંશિકા પ્રકરણમાં મહોપાધ્યાયજી મહારાજે જે વાત કરી છે, તેનું પણ અહીં અનુસંધાન કરવું.

(૫) શ્રીચક્રેશ્વરસૂરિજીએ દર્શનશુદ્ધિપ્રકરણવૃત્તિમાં જણાવેલ છે કે ‘વિશેષ પ્રકારના ઊંચી કક્ષાના અનેક શુભ અધ્યવસાયો દ્વારા માંડ-માંડ ગ્રંથિભેદ વગેરે થાય છે. તેથી ગ્રંથિભેદાદિ કરવો એ મોટું કષ્ટ છે. તેનાથી સમ્યક્ત્વનો પરિણામ જન્મે છે. તેથી તેવો સમ્યક્ત્વપરિણામ ખરેખર દુર્લભ છે.’

(૬) સંબોધસપ્તતિકામાં (સંબોધસત્તરીમાં) શ્રીરત્નશેખરસૂરિજીએ કહેલ છે કે ‘દેવોનું સ્વામિત્વ (= સામાનિકદેવપણું વગેરે અનેક વાર) મળે તથા માલિકપણું (રાજાપણું, નગરશેઠપણું વગેરે પણ ઘણી વાર) મળે. આમાં સંશય નથી. ફક્ત દુર્લભરત્ન જેવું એક સમ્યક્ત્વ જ (વારંવાર) મળતું નથી.’

(૭) સમ્યક્ત્વકૌમુદીમાં શ્રીજિનહર્ષગણિવરે જણાવેલ છે કે ‘સ્વભાવથી જ અત્યંત કઠણ એવી ગ્રંથિ પ્રબળ વીર્યોલ્લાસથી જ ભેદાય છે. ત્યારે ખરેખર મોક્ષને નજીક લાવનાર સમ્યક્ત્વનો લાભ અવશ્ય થાય છે.’ આ સુંદર વાતનું પણ અહીં અનુસંધાન કરવું.

(૮) યોગબિન્દુમાં કર્મગ્રંથિને મોટા પર્વતની ઉપમા આપી છે તથા બહુ સંકલેશ કરાવનાર તરીકે અને દુર્ભેદ સ્વરૂપે જણાવેલ છે. તથા તેને ભેદવા માટે તીક્ષ્ણ ભાવવજ્રની જરૂર છે - તેમ ત્યાં કહેલ છે. આના ઉપરથી ‘ગ્રંથિભેદનું કાર્ય કેટલું દુષ્કર-દુર્લભ છે ?’ તેનો અંદાજ લગાવી શકાય છે. વજ્ર જેમ દુર્લભ હોય, તેમ ગ્રંથિભેદને કરનારી તીવ્ર-તીક્ષ્ણ ભાવધારા પણ અત્યંત દુર્લભ જ છે. આ વાત યોગબિન્દુમાં સૂચિત કરી છે. એ ભૂલાવું ન જોઈએ.

❀ વિશ્રામસ્થાનોને પસાર કરીએ, તેમાં ખોટી ન થઈએ ❀

(આજ્ઞા.) આજ્ઞાચક્રના ભાગમાં પીળા-લાલ-શ્વેત અજવાળાનો અનુભવ વગેરે અહીં દર્શાવેલા A to Z વિશ્રામસ્થાનો ઉપસ્થિત થાય ત્યારે તેમાં વિશ્રાન્તિ ન કરવી કે વ્યામોહ ન કરવો. પણ તેને

1. લખ્યતે સુરસ્વામિત્વમ્, લખ્યતે ચ પ્રભુત્વં ન સંદેહઃ । એકં નવરં ન લખ્યતે, દુર્લભરત્નભિવ સમ્યક્ત્વમ્ ।।

અશરણભૂતમ્, અપારમાર્થિકમ્, આરોપિતમ્, વ્યામોહકમ્, શુદ્ધાત્મસ્વરૂપવિસ્મારકમ્, વિશુદ્ધપુણ્ય-
લુપ્ટકમ્, આત્મવિશુદ્ધિનાશકમ્, કર્માધીનમ્, પરકીયમ્, ઔપાધિકજ્વ' इति तत्स्वरूपं भावनीयम् ।

તથા 'અહં તુ તતો ભિન્નઃ' ^Aઅરૂપઃ, ^Bઅગન્ધઃ, ^Cઅશબ્દઃ, ^Dઅરસઃ, ^Eઅવિકલ્પઃ, ^Fઅકૃત્રિમા-
નન્તશક્તિમયઃ, ^Gઅપૌદ્ગલિકઃ, ^Hઅનાદિઃ, ^Iઅનશ્વરઃ, ^Jઅમૂર્તઃ, ^Kઅનાકારઃ, ^Lઅનજ્જનઃ, ^Mઅતીન્દ્રિયઃ,

પસાર કરી દેવા. તે માટે તે વખતે તેના સ્વરૂપની એવી વિભાવના કરવી કે 'આ બધું પૌદ્ગલિક છે, નશ્વર છે, પરભવમાં જવાના અવસરે મારા માટે આ આધારરૂપ કે શરણભૂત થવાનું નથી. આ અપારમાર્થિક છે, આરોપિત છે. એ વ્યામોહને પેદા કરનાર છે. જો આનો ભોગવટો કરવામાં હું ખોટી થઈશ તો એ મારા શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને ભૂલાવી દેનાર છે. મારા વિશુદ્ધ પુણ્યને આ ઋદ્ધિ-સિદ્ધિ-સમૃદ્ધિઓ લૂંટનારી છે. જો આમાં હું મોહાઈ જઈશ તો એ આત્મવિશુદ્ધિને ખતમ કરશે. તથા તે કર્મને આધીન છે, પારકી વસ્તુ છે, ઔપાધિક ચીજ છે.' તદુપરાંત નીચે મુજબ A to Z પ્રકારે વિચારવું.

(તથા.) 'હું તો આ તમામ (A to Z) વિશ્રામસ્થાનોથી ભિન્ન છું. (A) લાલ-પીળા અજવાળા કે દિવ્યરૂપની સાથે મારે શું લેવા-દેવા ? કેમ કે હું તો અરૂપી છું. રૂપાતીતસ્વભાવી છું. (B) મારે દિવ્ય સુગંધનો અનુભવ કરવામાં શું અટકવાનું ? કેમ કે હું તો ગન્ધભિન્ન છું, ગન્ધશૂન્ય છું, હું ગન્ધાતીત છું. સુગન્ધને પેલે પાર હું રહેલો છું. મારા ભૌલિક અસ્તિત્વમાં રૂપ-ગંધાદિને અવકાશ જ નથી.'

(C) 'મારે અનાહતનાદ, આંતરિક દિવ્યધ્વનિ કે આકાશવાણી સાંભળવામાં શા માટે ખોટી થવું ? અશબ્દ એવા મારે પૌદ્ગલિક શબ્દની સાથે શું લેવા-દેવા ? મારે તો મૌનનું વ્યાકરણ ઉકેલવાનું છે. હું તો શબ્દથી ન્યારો છું, શબ્દશૂન્ય છું, શબ્દાતીત છું. શબ્દને પેલે પાર મારું તાત્ત્વિક અસ્તિત્વ રહેલું છે.'

(D) 'સુધારસના આસ્વાદમાં મારે શા માટે તન્મય થવું ? હું તેનાથી નિરાળો છું. હું રસરહિત છું, રસાતીત છું. પૌદ્ગલિક રસને પેલે પાર મારું અસલી વ્યક્તિત્વ સમાયેલું છે.'

(E) 'અત્યન્ત શુક્લ સ્વપ્ન દર્શન, દિવ્ય સંકેત પ્રાપ્તિ, ભવિષ્યસ્ફુરણા વગેરેના વિકલ્પોમાં-વિચારોમાં મારે શા માટે અટવાવું ? હું તો વિકલ્પથી અત્યન્ત જુદો છું, વિકલ્પશૂન્ય છું, વિકલ્પાતીત છું. વિકલ્પ કે વિચાર દ્વારા ન પકડાય તેવું મારું અસલી સ્વરૂપ છે.'

(F) 'દેવસાન્નિધ્ય, ચમત્કારશક્તિ, લાબ્ધિ, ઋદ્ધિ, સિદ્ધિ, સમૃદ્ધિ વગેરે નશ્વર ભૌતિક તત્ત્વની મારે શી આવશ્યકતા ? હું સ્વયં અકૃત્રિમ-અનંત શક્તિથી પરિપૂર્ણ છું. મારી આત્મિક અનંત શક્તિ પાસે આ ભૌતિક શક્તિઓ તો સાવ પાંગળી છે, નમાલી છે, તુચ્છ છે. મારે પારકી કુદરતી સહાયની પણ આવશ્યકતા નથી. આ બધી જ વસ્તુઓ વ્યામોહ કરનારી, અહંકાર પેદા કરનારી છે.'

(G) 'કુંડલિનીનું જાગરણ, ષટ્ચક્રભેદન વગેરે પણ પૌદ્ગલિક વસ્તુ જ છે. હું તો અપૌદ્ગલિક છું, પુદ્ગલશૂન્ય છું, પુદ્ગલાતીત છું. પુદ્ગલપુંજના પેલે પાર મારું પારમાર્થિક સ્વરૂપ પ્રતિષ્ઠિત છે.'

(H) 'હું તો અનાદિકાલીન છું. આ પૌદ્ગલિક ચીજો તો કામચલાઉ-અનિત્ય-સાદિ છે. તેથી મારે પૌદ્ગલિક ચીજોમાં શા માટે મોહાઈ જવું ?'

(I) 'આ બધી વસ્તુઓ નશ્વર છે. હું તો શાશ્વત છું, ધ્રુવ છું. (J) ઉઞ્જવલ તેજોમય ચૈતન્યમૂર્તિ દેખાય છે, તે પણ હકીકતમાં મૂર્ત છે, સાકાર તત્ત્વ છે. હું તો અમૂર્ત છું, રૂપાતીત છું. (K) મારે કોઈ આકાર નથી. હું નિરાકાર છું. (L) હું નિરંજન છું, કર્મભલશૂન્ય છું. (M) આ બધું ક્ષણભંગુર

^Nઅમનાઃ, ^Oઅસઙ્ગઃ, ^Pઅકર્તા, ^Qઅભોક્તા, ^Rઅનન્તાનન્દમયાઃ, ^Sઅપૂર્વાડતીન્દ્રિયસહજશાન્તિમયાઃ, ^Tઅકર્મા, ^Uઅનારોપિતસત્યસ્વરૂપઃ, ^Vઅનાશઃ, ^Wઅકલઃ, ^Xઅકષાયઃ, ^Yઅયોગઃ, ^Zઅલ્પાન્દ્રિયઃ. મમ તૈઃ સૃતમ્। અહં તુ તેભ્યઃ પરાઙ્મુખીભૂય નિજશુદ્ધચિત્ત્વરૂપે એવ તિષ્ઠામિ' - ઇત્યાદિવિભાવનયા ભેદવિજ્ઞાનગર્ભયા તાદૃશવિશ્રામસ્થાનાનિ અતિક્રમણીયાનિ, ન તુ તત્ર વિશ્રામઃ કાર્યો વ્યામોહો વા।

૧ગ્રંથિભેદાઽઽવશ્યકતાઽનન્તાઽઽનન્દાદિમયનિજશુદ્ધાત્મતત્ત્વમહિમાઽનાદિકાલીનકર્મબન્ધનપરિમોચ-

અને નિરાધાર છે. આ ઈન્દ્રિયજગત અને મનોજગત છે. આ મારું સ્વરૂપ નથી. હું તો અતીન્દ્રિય છું, ઈન્દ્રિયાતીત છું. (N) હું તો મનશૂન્ય, મનાતીત છું. (O) હું બધા જ વિશ્રામસ્થાનોનો અસંગ સાક્ષીમાત્ર છું. તો પછી તપ વગેરેનો વિનિયોગ કરવાના સામર્થ્યમાં પણ મારે શું મોહાવાનું હોય ? વિનિયોગના ઉઠતા વિકલ્પ વગેરેનો પણ હું (P) કર્તા કે (Q) ભોક્તા નથી. હું કેવળ શાંત જ્ઞાતા-દૃષ્ટા સાક્ષી છું.'

(R) 'શારીરિક રોગનિવારણ, શારીરિક શાતા-સ્વસ્થતા-સ્ફુર્તિની અનુભૂતિ કે માનસિક શાંતિનો અનુભવ કરવામાં કે શાબ્દિક મગ્નતામાં પણ મારે રોકાવું નથી. કારણ કે હું સ્વયમેવ અનંતાનંદ-પૂર્ણાનંદ-પરમાનંદ-શાશ્વતાનંદ-સહજાનંદ-સ્વાધીન આનંદથી છલોછલ ભરેલો મહાસાગર છું. (S) અપૂર્વ શાંતિનો ભંડાર છું. અતીન્દ્રિય શાંતિનો સ્વામી છું. સહજ-સ્વાભાવિક શાંતિ મારા પ્રત્યેક આત્મપ્રદેશે ફેલાયેલી છે. તો પછી પેલી તુચ્છ-નકલી-ઔપાધિક-કર્માધીન એવી શારીરિક શાતાનો કે માનસિક શાંતિનો ભોગવટો કરવામાં મારે મારો અમૂલ્ય સમય શા માટે વેડફવો ? તેને ઉપાદેયભાવે રુચિપૂર્વક ભોગવવા દ્વારા મારે શા માટે બહિર્મુખતાને પુષ્ટ કરવી ? (T) હું તો કર્મભિન્ન છું. જડ એવા કર્મ મારા ચૈતન્યસ્વરૂપમાં પ્રવેશ કરી શકે તેમ જ નથી.' (U) 'આ લાલ-પીળા અજવાળાની ઝાકઝમાળ વગેરે આભાસિક છે, પ્રાતિભાસિક છે. જ્યારે હું તો પારમાર્થિક સત્સ્વરૂપ છું. (V) દિવ્યરૂપદર્શન વગેરેની આશા-અપેક્ષા મારે શું રાખવાની ? હું મૂળભૂત સ્વભાવે આશાશૂન્ય જ છું. (W) ઈન્દ્રિય-મન-જનસમૂહ વગેરેથી કળી ન શકાય, ઓળખી ન શકાય એવો હું છું. તો લબ્ધિ, સિદ્ધિ, ચમત્કારશક્તિ દ્વારા મારે મારી ઓળખાણ કોને કરાવવાની ? (X) તેવી ઓળખાણ કરાવીને મારે માનકષાય વગેરેને જ તગડા કરવાના ને ? પણ સહજ સ્વભાવથી તો હું કષાયશૂન્ય જ છું. (Y) શારીરિક શાતા, માનસિક શાંતિ કે રોગનિવારણ સાથે મારે શું લેવા-દેવા ? હું તો તન-મન-વચનના યોગથી રહિત છું. (Z) મારું વ્યક્તિત્વ ખંડ-ખંડ વિભક્ત નથી. હું અખંડ છું. બીજા દ્વારા મારે મારા સ્વરૂપની પરિપૂર્તિ કરવાની બિલકુલ જરૂર નથી. મારામાં કશી ખામી નથી કે પરદ્રવ્યની પાસે મારે કંઈ ભીખ માંગવી પડે. તેથી મારે આ બધાથી સર્યું. હું તો આ બધાથી પરાઙ્મુખ થઈને મારા શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપમાં સ્થિર થાઉં છું.' આમ ગ્રંથિભેદનો સાધક ભેદજ્ઞાનના સહારે તમામ વિશ્રામસ્થાનોમાંથી પસાર થાય છે. તેમાં તે મૂંઝાતો નથી, મૂરજાતો નથી, મોહાતો નથી, લોભાતો નથી, લલચાતો નથી, અટવાતો નથી, રોકાતો નથી, ખોટી થતો નથી.

✽ ગ્રંથિભેદની સાધનાના અન્ય વિઘ્નોને જીતીએ ✽

(ગ્રંથિ.) નિદ્રા, તંદ્રા વગેરે ૨૭ વિઘ્નોના વૃંદને જીતવા માટે આત્માર્થી સાધકે પોતાની જાતને જ આ રીતે સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરવો કે '(૧) શાસ્ત્રાભ્યાસ, સંયમ વગેરે કરતાં પણ સૌપ્રથમ ગ્રંથિભેદ અતિ-અતિ આવશ્યક છે. ગ્રંથિભેદ વિના કે એ દિશામાં પ્રયત્ન કર્યા વિના થતી ધર્મસાધના એ રાખમાં ઘી ઢોળવા સમાન છે, બેંકમાં ખાતુ ખોલાવ્યા વગર બેંકમાં રૂપિયા જમા કરાવવા તુલ્ય

નીયતાઽ મૂલ્યમાનવભવદુર્લભતાઽત્યાસન્નમૃત્યુ-^૫હીયમાનેન્દ્રિય-^૬દેહ-^૭મનોબલ-^૮પ્રમાદાદિપ્રવૃત્તિનિજાત્મગર્હા-^૯પ્રમાદાદિ-
 દોષવિષમવિપાકાઽ^{૧૧}ન્તરઙ્ગોદ્યમોત્સાહાદિવિભાવનયા શ્રદ્ધા-સંવેગ-વૈરાગ્યગર્ભયા નિદ્રા-તન્દ્રાદિશેષવિઘ્નવૃન્દં
 વિજિત્ય દેવ-ગુર્વાદિનિન્દા-દમ્ભ-ક્રોધાદિકઞ્ચ પરિત્યજ્ય દર્શિતપચ્ચદશવિધાઽન્તરઙ્ગોદ્યમબલેન શીઘ્રં
 પ્રત્યિભેદઃ કર્તવ્ય એવ આત્માર્થિના । અયં વિઘ્નજયગર્ભિતઃ તાત્ત્વિકોઽધ્યાત્મયોગોઽવસેયઃ ।

છે. તથા નિદ્રા-તન્દ્રા વગેરેના નકલી સુખને માણવા કરતાં અનંતાનંત આનંદમય આત્મતત્ત્વને પ્રગટાવી
 લઉં એ જ મારા માટે લાભકારી છે. (૨) અનંત આનંદ, અનંત શક્તિ, અનંત જ્ઞાનાદિ ગુણવૈભવવાળા
 આત્મતત્ત્વનો મહિમા સર્વશ્રેષ્ઠ છે. મારા પૂર્ણાનંદમય, પરમાનંદમય આત્મદ્રવ્ય પાસે પૌદ્ગલિક દિવ્યસુખો
 પણ તુચ્છ છે. તો નિદ્રા-તન્દ્રા વગેરેના આભાસિક અસાર સુખની તેની આગળ શું કિંમત આંકી શકાય ?
 (૩) તેથી હવે તો કોઈ પણ ભોગે અત્યંત ઝડપથી ગ્રંથિભેદ દ્વારા મારી જાતને અનાદિકાલીન કર્મના
 બંધનમાંથી છોડાવી લઉં એ જ મારું સૌપ્રથમ કર્તવ્ય છે. (૪) ગ્રંથિભેદાદિ માટે મળેલો આ અમૂલ્ય
 માનવભવ દશ દૃષ્ટાંતે અતિદુર્લભ છે. આ ભવ જો આમ ને આમ ગ્રંથિભેદાદિ મહત્ત્વનું કાર્ય કર્યા
 વિના પસાર થઈ ગયો તો ફરીથી માનવભવ ક્યારે મળશે ? ફરી આવી ઉજળી તક ક્યારે આવશે ?
 સદ્ગુરુનો સમાગમ, શાસ્ત્રસમજણ વગેરે આ ભવમાં જે મળેલ છે, તે ફરી ક્યા ભવમાં મળશે ?

‘(૫) તથા મોત તો નજરની સામે જ છે. ગમે ત્યારે તેનો હુમલો થઈ શકે તેમ છે. પ્રતિદિન
 (૬) ઈન્દ્રિયબળ, (૭) શરીરબળ, (૮) મનોબળ ઘટતું જાય છે. તો શા માટે ગ્રંથિભેદના પુરુષાર્થમાં
 હું કાળક્ષેપ કરું છું ? અમી નહીં તો કમી નહીં - આ સિદ્ધાંતની શ્રદ્ધા કેમ જાગતી નથી ? શા માટે
 અંતરંગ સાધનામાં મને ઉત્સાહ-ઉમંગ-આદર-અહોભાવ જાગતો નથી ? હે આત્મન્ ! આનાથી ઉજળી
 બીજી કઈ તક મળવાની છે કે આ તકને આમ ને આમ વ્યર્થ રીતે વેડફી નાંખે છે અને સાધનાને ભવિષ્યકાળ
 ઉપર ગોઠવે છે ? (૯) શા માટે આ ભવ નિદ્રા-તન્દ્રા-આળસ-પ્રમાદમાં જવા દે છે ? ‘પ્રમાદો હિ મૃત્યુઃ’
 પ્રમાદ તો મોત છે મોત ! (૧૦) અનંતા પૂર્વધરો પ્રમાદાદિવશ થઈને નિગોદ-નરકાદિમાં અત્યારે પણ
 કર્મની સજા ભોગવી રહ્યા છે. હે આત્મન્ ! જરા ડાહ્યો થા. દેવ-ગુરુ-ધર્મની નિંદા, દંભ, ક્રોધ, કૃપણતા,
 ભય, શોક, અજ્ઞાન, વિકથાની રુચિ, પારકી પંચાતનો રસ, કુતૂહલ, કૌતુક, બહિર્મુખતા, વિષયાસક્તિ,
 ભોગતૃષ્ણા વગેરે કાઠિયાઓને પૂરેપૂરા છોડ. તેના પનારે પડવાથી આત્મકલ્યાણ નથી જ થવાનું.
 ગ્રંથિભેદના માર્ગે અવરોધ પેદા કરનારા આ મોટા પર્વતને મારે ઊભા કરવા નથી જ.’

‘(૧૧) ભૂતકાળમાં અનંતા આત્માઓ આ જ ભેદજ્ઞાન, અસંગસાક્ષીભાવ, ધ્યાન, કાયોત્સર્ગાદિમય
 અંતરંગ પુરુષાર્થ કરી, ગ્રંથિને ભેદી, કર્મને ખપાવી મોક્ષે ગયા છે અને ભવિષ્યમાં અનંતા આત્માઓ
 આ જ અંતરંગ પુરુષાર્થ કરીને મોક્ષે જશે. માટે આ ધ્યાનાદિ અંતરંગ સાધનામાં અશ્રદ્ધા, અનાદર,
 અરુચિ, અણગમો, અનુત્સાહ, ખેદ, ઉદ્વેગ આદિ મારે કરવા નથી. મારા પગમાં મારે જાતે કુહાડો
 મારવો નથી. અનાદિ કાળથી બંધાયેલી મારી જાતને અત્યંત ઝડપથી રાગ-દ્વેષ-મિથ્યાત્વ-અજ્ઞાન વગેરેના
 બંધનમાંથી છોડાવીને જન્મ-મરણના ચક્કરમાંથી મારે બહાર નીકળવું જ છે.’ આ રીતે શ્રદ્ધા-સંવેગ
 -વૈરાગ્યથી ગર્ભિત ઊંડી ભાવના વડે ધ્યાનાદિકાલીન નિદ્રા-તન્દ્રા વગેરેને કે ધ્યાનાદિ વિશેની અશ્રદ્ધા
 વગેરે વિઘ્નોને જીતીને, તથા દેવ-ગુરુ વગેરેની નિંદા, દંભ, ક્રોધ, કૃપણતા વગેરેને છોડીને આત્માર્થી
 સાધકે અહીં જણાવેલ પંદર પ્રકારના અંતરંગ પુરુષાર્થના બળથી ગ્રંથિભેદ અત્યંત ઝડપથી અવશ્યમેવ
 કરવો જ જોઈએ. આ અંતરંગ પુરુષાર્થને વિઘ્નજયગર્ભિત તાત્ત્વિક અધ્યાત્મયોગ સમજવો.

इत्थमेवाऽऽत्मतत्त्वाऽपरोक्षप्रतीतिः स्यात्, न तु शुष्कतर्कशास्त्राऽभ्यासादिना। अतो वाद-विवादादिरुचि-परनिन्दा-बहिर्मुखता-भाषणव्यसनादिकं विमुच्याऽध्यात्मयोगे एव अन्योपायाऽतिशायी यत्नः कार्यः। तदुक्तं योगबिन्दौ “अतोऽत्रैव महान् यत्नः तत्तत्तत्त्वप्रसिद्धये। प्रेक्षावता सदा कार्यो वादग्रन्थास्त्वकारणम्॥” (यो.बि.६५), “अध्यात्ममत्र परम उपायः परिकीर्तितः” (यो.बि.६८), “सदुपायश्च नाऽध्यात्मादन्यः सन्दर्शितो बुधैः। दुरापं किन्त्वदोऽपीह भवाब्धौ सुष्ठु देहिनाम्॥” (यो.बि.७१) इति। ‘अतः = अध्यात्मयोगस्यैव आत्मादितत्त्वप्रतीतिकारणत्वात्’, ‘अत्रैव = अध्यात्मयोगे एव’। ‘अत्र = आत्मादितत्त्वाऽपरोक्षप्रतीतौ’। ‘अदः = अध्यात्मम्’। शिष्टं स्पष्टम्।

किन्तु अद्यपर्यन्तं प्रबलमિથ્યાત્વાઽવેદ્યસંવેદ્યપદાદિસામર્થ્યતોઽનેન જીવેન દેહાદિભિન્ન-પરમાનન્દમય-નિજ-સહજ-શાશ્વત-શાન્ત-શીતલ-શુદ્ધચૈતન્યાઽખણ્ડપિણ્ડસ્વરૂપમેવ સ્વપ્રકાશાત્મકં નૈવ વિનિશ્ચિતમ્,

✧ અધ્યાત્મયોગથી જ આત્મપ્રતીતિ સંભવે ✧

(इत्थ.) આ રીતે અંતરંગ ઉદ્ધમમાં લીન થવામાં આવે તો જ આત્મતત્ત્વની અપરોક્ષ પ્રતીતિ થઈ શકે. શુષ્ક તર્કશાસ્ત્રોના અભ્યાસથી આત્મતત્ત્વની પ્રતીતિ ન થાય. છ મહિના સુધી વાદ-વિવાદ કરવાથી સાકરના મધુર સ્વાદની અનુભૂતિ ન થાય. તેને મોઢામાં મૂકવાથી જ મીઠાશની પ્રતીતિ થાય. વાદ = તર્કશાસ્ત્રાભ્યાસ. સાકર = આત્મા, મીઠાશ = અનંતાનંદમય ચૈતન્યસ્વભાવ. મુખપ્રક્ષેપ = દર્શિત અંતરંગઉદ્ધમમય અધ્યાત્મ-યોગાભ્યાસ. તેથી વાદ-વિવાદ વગેરેની રુચિ છોડીને, તત્ત્વચર્ચાના બહાને પણ બીજાની નિંદા કરવાના વલણને છોડીને, ‘ક્યાં કોણ શું કરે છે?’ તેવી બહિર્મુખતાને તિલાંજલિ આપીને, બહુ બોલ-બોલ કરવાની કુટેવને વોસિરાવીને અધ્યાત્મયોગમાં લાગી જવા જેવું છે. આત્માર્થીએ પણ અન્ય બાહ્ય સાધના કરતાં વધુ ચઢિયાતો પ્રયત્ન તો પ્રસ્તુત અધ્યાત્મયોગમાં જ કરવો જોઈએ. તેથી જ યોગબિંદુમાં શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ જણાવેલ છે કે “તત્ત્વપ્રતીતિનું કારણ અધ્યાત્મયોગ જ હોવાથી પ્રાજ્ઞ પુરુષે તે-તે આત્માદિ તત્ત્વની પ્રકૃષ્ટ સિદ્ધિ = અનુભૂતિ માટે અધ્યાત્મયોગમાં જ હંમેશા સૌથી વધુ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. વાદગ્રંથો આત્માનુભૂતિનું કારણ નથી. આત્માદિ તત્ત્વની અપરોક્ષ પ્રતીતિ વિશે અધ્યાત્મયોગ એ જ શ્રેષ્ઠ ઉપાય કહેવાયેલ છે. ‘હું દેહાદિભિન્ન આત્મા છું’ - આવી પ્રતીતિ માટે અધ્યાત્મ સિવાય બીજો કોઈ સાચો ઉપાય પૂર્વાચાર્યોએ જણાવેલ નથી. પરંતુ આ અધ્યાત્મ પણ ભવસાગરમાં ભટકતાં જીવોને અત્યંત દુર્લભ છે.” પ્રસ્તુત અધ્યાત્મ અતિ દુર્લભ કેમ છે? આ હકીકત તો ઉપરોક્ત પંદર પ્રકારનો અંતરંગ પુરુષાર્થ નિરંતર કરવા દ્વારા જ સાધકને સમજાય તેમ છે.

✧ ગ્રંથિભેદ ન થવાના કારણોની વિશેષ વિચારણા ✧

(किन्तु.) પરંતુ પ્રબળ મિથ્યાત્વ, અવેદ્યસંવેદ્યપદ વગેરેના સામર્થ્યથી આ જીવે આજ સુધી પોતાના જ મૂળભૂત સ્વરૂપની અપરોક્ષ અનુભૂતિ કરીને એવો વિનિશ્ચય નથી કર્યો કે ‘શરીર, ઈન્દ્રિય, મન, કર્મ વગેરેથી હું સાવ જ જુદો છું. હું દેહાદિભિન્ન આત્મા છું. મારું સ્વરૂપ પરમાનંદમય છે. સહજ, શાશ્વત, શાન્ત, શીતળ, શુદ્ધ ચૈતન્યના અખંડ પિંડસ્વરૂપ જ હું છું. હું સૂર્યની જેમ સ્વપ્રકાશાત્મક છું, સ્વતઃ પ્રકાશ્ય છું. ઈન્દ્રિયાદિની સહાય વિના સ્વયમેવ નિજસ્વરૂપનો પ્રકાશક છું.’ પોતાના આવા લોકોત્તર મહિમાવંત અપૂર્વ ચૈતન્યસ્વરૂપની પાકી શ્રદ્ધા પણ આ જીવે યથાર્થપણે ન કરી. આ રીતે

ન વા સચ્છદ્ધાગોચરીકૃતમ્ । અજ્ઞાનાવરણ-વીર્યાન્તરાયાદિક્ષયોપશમકરણેઽપિ દર્શનમોહક્ષયોપશમો નાઽકારિ ।

(૧) દેશોનાઽર્ધપુદ્ગલપરાવર્તકાલાઽધિકસ્થિતિકર્મભ્રમણકાલવશેન પ્રાથમિકકાલલઙ્ઘિવિરહાદપ્યેવં સ્યાત્ ।

(૨) યદ્વા દેશોનાઽર્ધપુદ્ગલપરાવર્તકાલન્યૂનસંસારસ્થિતિકર્મભવ્યપચ્ચેન્દ્રિયસંજ્ઞિપર્યાપ્તજીવસ્યાઽપિ પ્રકોટાકોટિસાગરોપમાઽધિકસ્થિતિકર્મશેષવશેન અન્યવિધકાલલઙ્ઘિવિરહાદ્ અપિ એવં સમ્ભવેત્ ।

(૩) યદ્વા તાદૃશજીવસ્ય અન્તઃકોટાકોટિસાગરોપમસ્થિતિકર્મશેષેઽપિ પ્રતિસમયમ્ અનન્તગુણાઽધિકવર્ધમાનાઽઽત્મપરિણામવિશુદ્ધિલક્ષણભાવલઙ્ઘિવિરહાદપિ એવં ભવેદિતિ કર્મપ્રકૃત્યનુસારેણ

જીવે પોતાના જ સહજ શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપનો સાચો નિશ્ચય કે તેની તાત્વિક શ્રદ્ધા ન કરી. અજ્ઞાનાવરણ, વીર્યાન્તરાયાદિ કર્મનો ક્ષયોપશમ કરવા છતાં દર્શનમોહનો ક્ષયોપશમ પણ આ જીવે ન કર્યો. મતલબ કે ગ્રંથિભેદ કરીને આ જીવ સમ્યગ્દર્શન નથી મેળવી શકતો. તેના અનેક કારણો હોઈ શકે.

✽ પ્રાથમિક કાળલઙ્ઘિનો પરિચય ✽

(૧) જેમ કે જીવની ‘પ્રાથમિક કાળલઙ્ઘિ’ ન હોવાના લીધે ગ્રંથિભેદજન્ય સમકિત ન મળે. કોઈ પણ ભવ્યાત્માનો વધારેમાં વધારે, કાંઈક ન્યૂન અર્ધ પુદ્ગલપરાવર્ત કાળ જેટલી સ્થિતિવાળો સંસાર બાકી હોય ત્યારે જ ગ્રંથિભેદકાલીન સમ્યક્ત્વને પામવા માટે તે જીવ યોગ્ય બને છે. જીવની આ અવસ્થા પ્રથમ વાર સમકિત પામવા માટે જરૂરી હોવાથી ‘પ્રાથમિક કાળલઙ્ઘિ’ કહેવાય છે. પરંતુ દેશોન અર્ધ પુદ્ગલપરાવર્ત કાળથી અધિક કાળ સુધી જે જીવ ભવભ્રમણ કરવાનો હોય, તે જીવની પાસે આવી ‘પ્રાથમિક કાળલઙ્ઘિ’ ન હોય. તેથી પુરુષાર્થ કરવા છતાં પણ પોતાના સહજ-શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કે તેની યથાર્થ શ્રદ્ધા તે જીવ ન કરે તેવું પણ સંભવી શકે.

❖ બીજા કાળલઙ્ઘિને સમજીએ ❖

(૨) જે જીવનો સંસાર દેશોન અર્ધ પુદ્ગલ-પરાવર્ત કાળ કરતાં ઓછો હોય તે ભવ્યાત્મા પંચેન્દ્રિય હોય, સંજ્ઞી હોય. આહાર-શરીર-ઈન્દ્રિય-શ્વાસોચ્છ્વાસ-ભાષા-મન આ છ પર્યામિઓથી પર્યામિ હોય તેની પાસે ઉપરોક્ત ‘પ્રાથમિક કાળલઙ્ઘિ’ સંપૂર્ણપણે હાજર છે. તેમ છતાં પણ બીજા પ્રકારની ‘કાળલઙ્ઘિ’ જો તે જીવ પાસે ન હોય તો તે જીવ સમ્યક્ત્વ મેળવી શકતો નથી. બીજા પ્રકારની કાળલઙ્ઘિનો સંબંધ કર્મની સ્થિતિ સાથે છે. ૭૦ કોટાકોટી સાગરોપમ સ્વરૂપ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિવાળાં કર્મો તે જીવમાં હાજર હોય અથવા એક કોટાકોટી સાગરોપમથી અધિક સ્થિતિવાળાં કર્મો તે જીવમાં વિદ્યમાન હોય તો પણ ગ્રંથિભેદ-સમકિત વગેરેનો લાભ જીવને થઈ શકતો નથી. આ રીતે બીજા પ્રકારની કાળલઙ્ઘિને કર્મસ્થિતિસાપેક્ષ સમજવી. તે ન હોવાથી પણ જીવને સમકિત મળતું ન હોય તેવું પણ સંભવે છે.

✽ અનંતગુણ વર્ધમાન પરિણામવિશુદ્ધિને મેળવીએ ✽

(૩) પરિપૂર્ણ પ્રાથમિક કાળલઙ્ઘિ અને બીજા પ્રકારની કાળલઙ્ઘિ હોય, અંતઃકોટાકોટી સાગરોપમ કરતાં ન્યૂન સ્થિતિવાળાં કર્મો હોય છતાં પણ તે જીવ પ્રતિસમય અનંતગુણ અધિક વર્ધમાન આત્મવિશુદ્ધિને પરિણામવિશુદ્ધિને ધારણ ન કરે તો પણ ગ્રંથિભેદ કરીને સમકિત ન જ મેળવે. તેવું પણ પૂર્વે અનેક

(ઉપશમનાકરણ-ગાથા ૩+૯) જ્ઞાયતે । તત્ર ચ કારણં તથાવિધમોક્ષાર્થશાસ્ત્રતાત્પર્યબોધવિરહઃ, નિજશુદ્ધાત્મપ્રાપ્તિગોચરચિન્તામયજ્ઞાનાઽભાવઃ, પૂર્વોક્તેન (૧૫/૧/૧) અવઙ્ચકયોગેન સ્વાનુભવસમ્પન્ન-સદ્ગુરુસમાગમસ્ય અયોગઃ, નિજભવિતવ્યતાપ્રાતિકૂલ્યમ્, તાદાત્વિકવિષય-કષાયાદ્યુદ્રેકાધીનત્વમ્, પૂર્વોક્ત-

વાર બન્યું હોય - તેવું સંભવી શકે છે. શ્રીશિવશર્મસૂરિજીએ રચેલ કર્મપ્રકૃતિ (કમ્મપયડી) ગ્રંથ મુજબ આ બાબત જણાય છે. બન્ને પ્રકારની કાળલબ્ધિ મળવા છતાં પ્રતિસમયે અનંતગુણ અધિક વર્ધમાન પરિણામવિશુદ્ધિ = ભાવલબ્ધિ પ્રગટ ન થવાના કારણો પણ અનેક બની શકે છે. જેમ કે

❖ મોક્ષાર્થશાસ્ત્રના તાત્પર્યને સમજથો નહિ ❖

(A) તેવા પ્રકારના મોક્ષપ્રયોજનસાપેક્ષ-મોક્ષઉદ્દેશ્યક એવા શાસ્ત્રો જ જીવને મળેલા ન હોય. અથવા

(B) તેવા શાસ્ત્રોને સાંભળવા છતાં તેના તાત્પર્યને સમજવા આ જીવે પ્રયાસ ન કર્યો હોય. અથવા

(C) તેવા શાસ્ત્રના ભાવાર્થને-ગૂઢાર્થને સમજવાનો પ્રયત્ન કરવા છતાં તેનો યથાર્થ બોધ, સાચી સમજણ (understanding power), આંતરિક ઓળખાણ મળેલ ન હોય, શાસ્ત્રતાત્પર્યાનુસારી ઠરેલ ડહાપણ (wisdom) પ્રાપ્ત થયેલ ન હોય. તેથી સમકિતપ્રાપક વર્ધમાન વિશુદ્ધિ મળી ન હોય તેવું સંભવે.

❖ આત્મપ્રાપ્તિની ચિંતા કરી નહિ ❖

(D) કદાચ તેવો યથાર્થ બોધ વગેરે જીવને પ્રાપ્ત થયેલ હોય છતાં ‘હું મારા શુદ્ધ આત્માને ક્યારે પ્રાપ્ત કરીશ ? ક્યારે શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપને પ્રગટ કરીશ ? કેવી રીતે મારા પરમાનંદમય આત્મસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર થશે ? મારું શાશ્વત શાંતિમય શીતળ શુદ્ધ આત્મતત્ત્વ નિત્યસન્નિહિત હોવા છતાં કેમ અપરોક્ષપણે અનુભવાતું નથી ?’ - આ પ્રમાણે પોતાના શુદ્ધ આત્માની પ્રાપ્તિ-અનુભૂતિ ન થવાની વેદના -ચિંતાથી જ્ઞાન વણાયેલું ન હોય. તેના લીધે ચોથા ગુણસ્થાનકની જીવે સ્પર્શના ન કરી હોય તેવું સંભવે.

(E) કદાચ તેવી આત્મપ્રાપ્તિની ચિંતાથી વ્યાપ્ત થયેલું જ્ઞાન જીવના અંતરમાં છવાયેલું હોય તો પણ અપરોક્ષ સ્વાનુભૂતિથી સંપન્ન એવા સદ્ગુરુનો સમાગમ ન થયો હોય તો પણ પ્રથિભેદ ન થયો હોય તેવું બને.

❖ અવંચકયોગથી સદ્ગુરુસંયોગ થયો નહિ ❖

(F) કદાચ તેવા સદ્ગુરુ મળેલા હોય પણ પૂર્વોક્ત (૧૫/૧/૧) અવંચકયોગથી તેની પ્રાપ્તિ ન થઈ હોય તો પણ પ્રતિસમયે અનંતગુણ વર્ધમાન પરિણામવિશુદ્ધિ જન્મે નહિ આવી પણ પ્રબળ સંભાવના છે. તેવા સદ્ગુરુના ગુણોની પરખપૂર્વક, તેમની તારકશક્તિની ઓળખપૂર્વક, તેમના પ્રત્યે બિનશરતી શરણાગતિભાવ જન્મે, તેમની અનુભવવાણી મુજબ સાધનામાર્ગનો બાહ્ય-અભ્યંતર પુરુષાર્થ કરવાની તૈયારી આવે એ પ્રતિસમયે અનંતગુણ વર્ધમાન પરિણામવિશુદ્ધિનું = ભાવલબ્ધિનું અંતરંગ મુખ્ય કારણ છે. અવંચકયોગથી સદ્ગુરુસમાગમ ન થયો તો તેવું ન બની શકે.

(G) કદાચ અવંચકયોગથી સ્વાનુભવી સદ્ગુરુનો ભેટો થયો હોય પણ પોતાની જ ભવિતવ્યતા પ્રતિકૂળ હોય તો પણ તેવી વર્ધમાન વિશુદ્ધ ભાવધારા ન પ્રગટે તેવી સંભાવના નકારી શકાતી નથી.

(H) અથવા નિમિત્તાધીન કર્મવશ તાત્કાલિક વિષય-કષાયના ઉછાળા આવેગ-આવેશ આવે તેની સામે જીવનું બળ ઓછું પડે, જીવ તેની સામે ઢીલો પડીને તેને આધીન થઈ જાય તો પણ તેવો વર્ધમાન વિશુદ્ધ અધ્યવસાય પ્રવાહ = ભાવલબ્ધિ ન જન્મે. આ પણ શક્ય છે.

રીત્યા પ્રસિદ્ધિ-પ્રભાવકતાદિષડ્વિંશતિવિધપુણ્યોદયાઽઽકર્ષણમ્, આજ્ઞાચક્રસ્થલીયપ્રકાશાનુભવાદિ-
દર્શિતષડ્વિંશતિવિશ્રામસ્થાનવિશ્રાન્તિરુચિઃ, પૂર્વોક્તનિદ્રા-તન્દ્રા-પ્રમાદાદિસપ્તવિંશતિવિઘ્નવૃન્દપારવશ્યમ્,
આશાતનોત્સૂત્રભાષણાદિના કુશલાનુબન્ધસન્તતિવિચ્છેદઃ, લઘુકાલ-નૈરન્તર્ય-સત્કાર-શ્રદ્ધાદિભાવ-
ગર્ભપૂર્વોક્તપચ્ચદશવિધાઽભ્યન્તરોદયમશૂન્યત્વમ્, વક્ષ્યમાણલબ્ધિપચ્ચક્રાહિત્યાદિકં વા જ્ઞેયમ્ ।

તતશ્ચ કર્મસૈન્યવિજિગીષુણા સાધુના નિદ્રા-તન્દ્રા-પ્રમાદાદિપારવશ્યં હિત્વા, ગુરુવિનય-ભક્ત્યાદિ-

✧ પુણ્યોદયના આકર્ષણને છોડીએ ✧

(I) અથવા પ્રસિદ્ધિ, પ્રભાવકતા વગેરે પૂર્વોક્ત (જુઓ-પૃષ્ઠ ૨૫૦૨) ૨૬ પ્રકારના (A to Z) પુણ્યોદયના આકર્ષણના લીધે પણ પ્રતિસમય વર્ધમાન શુદ્ધપરિણામપ્રવાહ ન પ્રગટે તેવું પણ સંભવે.

✧ વિશ્રામસ્થાનોમાં ન અટવાઈએ ✧

(J) અથવા પૂર્વે (જુઓ-પૃષ્ઠ ૨૫૦૩) જણાવેલ આજ્ઞાયકમાં લાલ-પીળા અજવાળા વગેરે (A to Z) ૨૬ વિશ્રાન્તિ સ્થાનોમાં અટકી જવાના લીધે, તેમાં ખોટી થવાના કારણે, તેનો ભોગવટો કરવાની રુચિ થવાથી શુદ્ધાત્મદ્રવ્ય ઉપરથી દષ્ટિ-ઉપયોગ-રુચિ-લાગણી કાંઈક અંશે ખસી જાય છે. તેના લીધે પણ પ્રતિસમય અનંતગુણ વર્ધમાન ભાવવિશુદ્ધિ સ્રોત = ભાવલબ્ધિ પ્રગટ ન થાય. આવી પણ સંભાવના પ્રબળ રહે છે.

✧ વિઘ્નવિજયમાળાને વરીએ ✧

(K) પૂર્વોક્ત (જુઓ-પૃષ્ઠ ૨૫૦૪) નિદ્રા, તન્દ્રા, પ્રમાદ વગેરે ૨૭ વિઘ્નોની સામે જીવ ઝૂકી પડે, તેને પરવશ થઈ જાય તો પણ ગ્રંથિભેદકારક તેવી વર્ધમાન વિશુદ્ધ ભાવશૃંખલા = ભાવલબ્ધિ ન મળે. આવું પણ પૂર્વે અનેક વખત બન્યું હોય.

✧ કુશલાનુબંધની પરંપરાને ઉખેડીએ નહિ ✧

(L) આશાતના, ઉત્સૂત્રભાષણ વગેરેના કારણે કુશલાનુબંધની પરંપરાને આ જીવે ઉખેડી નાંખી હોય તો પણ ગ્રંથિભેદજનક વધતી નિર્મળ પરિણતિની ધારા ન જન્મે તેવી પણ શક્યતા છે. ગ્રંથિભેદની કામનાવાળા જીવે આશાતના-ઉત્સૂત્રભાષણ વગેરેથી સતત દૂર રહેવાની પ્રાથમિક જરૂરત છે.

✧ અંતરંગ પુરુષાર્થને ન છોડીએ ✧

(M) ગ્રંથિભેદકારક પ્રતિસમય વધતી ભાવશુદ્ધિને પ્રગટાવવા માટે સાધક ભગવાને પૂર્વે (જુઓ પૃષ્ઠ-૨૪૯૫ થી ૨૫૦૦) જણાવેલ પંદર પ્રકારના અંતરંગ પુરુષાર્થને દીર્ઘકાળ સુધી (વર્તમાન કાળમાં કમ સે કમ છ માસ સુધી અથવા ગ્રંથિભેદ ન થાય ત્યાં સુધી) પ્રતિદિન નિરંતર આદર-બહુમાન-સદ્ભાવ-સત્કાર-શ્રદ્ધાદિ ભાવોથી ગર્ભિતપણે કરવો જોઈએ. તેવો ઉદ્યમ આજ સુધી ન કરવાના લીધે જીવને તેવી વર્ધમાન ભાવવિશુદ્ધિ = ભાવલબ્ધિ મળી ન હોય તેવું પણ શક્ય છે.

(N) અથવા તો આગળ (પૃ.૨૫૨૪) જણાવવામાં આવશે તે ક્ષયોપશમલબ્ધિ વગેરે પાંચ લબ્ધિઓ ન મળી હોય તેથી પણ ગ્રંથિભેદકારક તેવી ભાવશુદ્ધિ આ જીવને ન મળી હોય તેવું પણ શક્ય છે.

✧ મિથ્યાત્વત્યાગ એ શ્રાવકનું પ્રથમ કર્તવ્ય ✧

(તત્ત.) તેથી કર્મસૈન્યને જીતવાની ઈચ્છાવાળા સાધકે નિદ્રા, તન્દ્રા, પ્રમાદ વગેરે પૂર્વોક્ત (પૃ.૨૫૦૪) વિઘ્નોની પરવશતાને છોડીને, ગુરુવિનય-ગુરુભક્તિ વગેરેને આગળ ધરીને, આત્મજ્ઞાની સદ્ગુરુની પવિત્ર

પુરસ્સરં ગુરુનિશ્રાયાં ગ્રન્થિભેદપ્રણિધાન-સંવેગ-વૈરાગ્યોપશમભાવાદિપરિપ્લાવિતાઽન્તઃકરણતો દર્શિતપઞ્ચ-દશવિધાઽન્તરઙ્ગયત્નલક્ષણાઽધ્યાત્માઽધ્યાસયોગેન સમ્યક્ત્વ એવ પ્રથમં પ્રયતિતવ્યમ્ । તદુક્તં દર્શન-શુદ્ધિપ્રકરણે શ્રીચન્દ્રપ્રભસૂરિભિઃ ^૧“કમ્માઽણીયં જેતુમણો દંસણંમિ પયઙ્ગજ્ઞા” (દ.શુ.૨૪૭) ઇતિ । શ્રાવક-ધર્માચારપાલનપૂર્વમપિ મિથ્યાત્વત્યાગઃ પ્રધાનકર્તવ્યતયા ઉપદિષ્ટઃ । અત એવોક્તં શ્રાદ્ધવિધિવૃત્તૌ પ્રથમપ્રકાશે “પૂર્વં તાવદ્ મિથ્યાત્વં ત્યાજ્યમ્ । તતો નિત્યં યથાશક્તિ ત્રિઃ દ્વિઃ-સકૃદ્ વા જિનપૂજા, જિનદર્શનમ્, સમ્પૂર્ણદેવવન્દનં ચૈત્યવન્દના ચ કાર્યા” (શ્રા.વિ.વૃ.પ્રકાશ-૧, શ્લો.૫, વૃ.પૃ.૧૦૯) ઇતિ । ‘સુખ-શાન્ત્યાદિકં બહિરસ્તી’તિ મિથ્યામતિત્યાગે એવ મિથ્યાત્વં ગલતિ સ્વાન્તઃશ્ચ સહજ-શાન્તરસમયાનન્તાનન્દોઽનુભૂયતે ।

મિથ્યામતિત્યાગાદિકૃતે ચ ^૧પક્ષપાતગર્ભિતવિષયવાસનાઽઽવેગ-^૨કષાયાઽઽવેશાઽઽક્રોશ-^૩કદાગ્રહ-^૪તારકસ્થાનાઽઽશાતનાપરિણતિનિષ્કાશને એવાઽજસ્રમાત્માર્થિના યતિતવ્યમ્ । યાવદેતત્પર્યાયપઞ્ચકાઽજીર્ણં ભવેત્, તાવત્ જપ-તપઃ-શાસ્ત્રાભ્યાસ-ચારિત્રાચારાદિધર્મસાધનાજન્યસ્ય પુણ્યસ્યાઽપિ પાપાનુબંધિત્વમેવ નિશ્રામાં, ગ્રન્થિભેદનું પ્રણિધાન દઢ કરીને, સંવેગ-વૈરાગ્ય-ઉપશમભાવ વગેરેથી ભીજતા અંતઃકરણથી અહીં બતાવેલ પંદર પ્રકારના અંતરંગ પ્રયત્ન સ્વરૂપ અધ્યાત્મયોગનો અભ્યાસ કરવા દ્વારા સૌપ્રથમ સમ્યક્ત્વને વિશે જ ઉદ્યમ કરવો જોઈએ. શ્રીચંદ્રપ્રભસૂરિજીએ દર્શનશુદ્ધિ પ્રકરણમાં જણાવેલ છે કે ‘કર્મસૈન્યને જીતવાને માટે જેનું મન તલસતું હોય તેણે સમ્યગ્દર્શનમાં પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.’ અરે ! સાધુજીવનમાં તો શું ? શ્રાવકજીવનમાં પણ શ્રાવકધર્મના આચાર પાળતા પૂર્વે મિથ્યાત્વનો ત્યાગ જ સૌપ્રથમ મુખ્ય કર્તવ્ય તરીકે શાસ્ત્રકારોએ ઉપદેશેલ છે. તેથી જ શ્રાદ્ધવિધિ વ્યાખ્યામાં પ્રથમ પ્રકાશમાં જ જણાવેલ છે કે ‘સૌપ્રથમ મિથ્યાત્વને છોડવું. પછી રોજ યથાશક્તિ ત્રણ વખત, બે વાર કે એક વખત જિનપૂજા, જિનદર્શન, સંપૂર્ણ દેવવંદન અને ચૈત્યવંદના કરવી.’ મતલબ કે જિનદર્શન-પૂજન-વંદનાદિ કરતાં પણ મિથ્યાત્વનો ત્યાગ વધુ મહત્વપૂર્ણ છે. ‘સુખ, શાંતિ વગેરે બહારમાં છે, પત્ની-પુત્ર-પરિવાર-પૈસા-પ્રસિદ્ધિમાં છે’ - આવી મિથ્યા મતિ ટળે તો જ મિથ્યાત્વ ઓગળે તથા પોતાને અંદરમાં સહજ શાંતરસમય અનન્ત આનન્દનું વેદન થાય.

❧ મિથ્યાત્વને કાઢવા માટે પાંચ સાવધાની રાખીએ ❧

(મિથ્યા.) તેથી મિથ્યામતિને ટાળવા અને મિથ્યાત્વને ગાળવા-ઓગાળવા માટે (૧) રસપૂર્વક-પક્ષપાતગર્ભિત વિષયવાસનાનો તીવ્ર આવેગ, (૨) કષાયનો આવેશ, (૩) આક્રોશ (= ઈર્ષ્યા, દ્વેષ, તિરસ્કાર વગેરે ભાવોથી પ્રેરાઈને સારી-ખોટી હેયાવરાળ કાઢવી), (૪) કદાગ્રહ (= કોઈ સમજાવે તો પણ પોતાની ખોટી પક્કડને વળગી રહેવાની કુટેવ) અને (૫) તારક સ્થાનની આશાતનાની પરિણતિ - આ પાંચેય મલિન તત્ત્વોને પોતાના અંતઃકરણમાંથી બહાર કાઢવા માટે જ આત્માર્થી સાધકે સતત સ્વયં પ્રયત્ન કરવો ખૂબ જરૂરી છે. જ્યાં સુધી આ પાંચેય મલિન પર્યાયોની અંદરમાં કબજિયાત થયેલી હોય ત્યાં સુધી જપ, તપ, શાસ્ત્રાભ્યાસ, ચારિત્રાચાર પાલન વગેરે ધર્મસાધના દ્વારા ઉત્પન્ન થતું પુણ્ય પણ પાપાનુબંધી જ બંધાય. દ્વાનિશિકા પ્રકરણમાં “ખેદની વાત છે કે ત્યાં અવેદ્યસંવેદ્યપદમાં જે પુણ્યબંધ

સ્યાત્ । પ્રકૃતાર્થે “તત્ર યત્ પુણ્યબન્ધોઽપિ હન્તાઽપાયોત્તરઃ સ્મૃતઃ” (દ્વા.૨૨/૨૭) ઇતિ દ્વાત્રિંશિકા-
પ્રકરણોક્તિઃ યોજનીયા । ‘તત્ર = અવેદ્યસંવેદ્યપદે’ ।

તાદૃશમલિનાશયગર્ભિતધર્મસાધનાતઃ સત્ત્વગુણવૃદ્ધૌ સત્યાં યદ્ દેહ-વાણી-મનઃ-પુણ્ય-ધર્મોપદેશ-
-લેખન-પ્રભાવકતા-ઽઽત્મવિશ્વાસ-શિષ્યપરિવારાદિબલમુત્કૃષ્યતે તદપિ હુન્ડકાઽવસર્પિણીઘટકીભૂતે કરાલ-
-કલિકાલે બાહુલ્યેન ^Aઅહંકારપોષક-^Bજિનશાસનનાશક-^Cગારવત્રિકસર્જક-^Dશલ્યત્રયવર્ધક-^Eકષાયોત્તેજક
-^Fકામવાસનોદીરકા-^Gઽઽશાતનોત્પાદક-^Hસહજમલસહાયક-^Iબહિર્મુખતાપ્રેરક-^Jચિત્તસંકલેશપૂરક
-^Kકર્માશ્રવયોજક-^Lમિથ્યાત્વપાલક-^Mદુર્ગતિધારક-^Nહૃદયાઽઽર્દ્રતાશોષક-^Oશુભાનુબંધવારક-^Pભવાટવીખ્રામક
-^Qસંવરઘાતક-^Rકલ્યાણમિત્રયોગાઽવરોધક-^Sકુર્કર્મબંધકારક-^Tવિપુલસદ્ગુણવૈભવસંહારક-^Uસંસ્કર્મક્ષેપક
-^Vનિજમોક્ષમાર્ગોચ્છેદક-^Wસાનુકૂલભવિતવ્યતાપીડક-^Xરાગાદિગ્રંથિસંવર્ધક-^Yવિદ્યાજન્મલક્ષણભાવપ્રવ્રજ્યાબાધક
-^Zમિથ્યાજ્ઞાનવાસકતયા ત્યાજ્યમેવ ।

પ્રકૃતે ¹“જહ જહ બહુસુઓ સંમઓ અ સીસગણસંપરિવુડો અ । અવિણિચ્છિઓ અ સમએ તહ તહ
થાય છે, તે પણ ભવિષ્યમાં નુકસાન કરનારો છે - તેવું મહર્ષિઓને માન્ય છે” - આ પ્રમાણે જે
કહેલ છે, તેની પણ અહીં યોજના કરવી.

❀ મલિન પુણ્યની ભયાનકતાને સમજાવે ❀

(તાદૃ.) તેવી મલિનાશયગર્ભિત ધર્મસાધનાથી પણ સત્ત્વ ગુણનો ઉદ્રેક-ઉછાળો-વધારો થતાં (૧)
દેહબળ, (૨) વાણીબળ, (૩) મનોબળ, (૪) પુણ્યબળ, (૫) ધર્મોપદેશબળ, (૬) લેખનબળ, (૭)
પ્રભાવકતાબળ, (૮) આત્મવિશ્વાસબળ, (૯) શિષ્યપરિવાર બળ વગેરે પ્રકૃષ્ટ થાય છે. પરંતુ જે આ
બળ વધે છે, તે પણ હુંડા અવસર્પિણી કાળના અંગભૂત વર્તમાન વિકરાળ કલિકાલમાં તો મોટા ભાગે
(a) અહંકારપોષક, (b) જિનશાસનનાશક, (c) રસ-ઋદ્ધિ-શાતા ગારવનું સર્જક, (d) માયા-નિયાણું
-મિથ્યાત્વસ્વરૂપ શલ્યત્રયનું વર્ધક, (e) કષાયોત્તેજક, (f) કામવાસનાનું ઉદીરક, (g) આશાતનાનું
ઉત્પાદક, (h) સહજમળનું સહાયક, (i) બહિર્મુખતાનું પ્રેરક, (j) ચિત્તસંકલેશનું પૂરક, (k) આત્મામાં
કર્માશ્રવનું યોજક, (l) મિથ્યાત્વનું પાલક, (m) દુર્ગતિનું ધારક, (n) હૃદયની આર્દ્રતાનું શોષક, (o)
શુભાનુબંધનું વારક, (p) ભવવનમાં ભ્રામક = ભ્રામડનાર, (q) સંવરનું ઘાતક, (r) કલ્યાણમિત્રયોગનું
અવરોધક, (s) કુર્કર્મબંધનું કારક = કરાવનાર, (t) વિપુલ સદ્ગુણવૈભવનું સંહારક, (u) સાચા ધર્મને
ફેંકનાર, (v) પોતાના મોક્ષમાર્ગનો ઉચ્છેદ કરનાર, (w) પોતાને અનુકૂળ એવી ભવિતવ્યતાને પીડા
કરનાર, (x) અનાદિકાલીન રાગાદિ ગ્રંથિનું સંવર્ધન-પોષણ કરનાર, (y) વિદ્યાજન્મસ્વરૂપ ભાવપ્રવ્રજ્યામાં
બાધક અને (z) મિથ્યાજ્ઞાનના સંસ્કારને જ વાસિત કરનાર હોવાથી ત્યાજ્ય જ છે.

❀ મલિન પ્રબળ પુણ્ય શાસનનાશક ❀

(પ્રકૃ.) અહીં ઉપદેશમાલા અને સન્મતિતર્ક ગ્રંથની ગાથાનું પણ ઊંડાણથી મનન કરવું. ત્યાં જણાવેલ
છે કે ‘સમયમાં અનિશ્ચિત સાધુ જેમ જેમ બહુશ્રુત થાય, બહુજનસંમત થાય તથા શિષ્યગણથી જેમ જેમ

સિદ્ધંતપડિનીઓ ॥” (ઉ.મા.૩૨૩ + સ.ત.૩/૬૬) એટલે ઉપદેશમાલા-સન્મતિતર્કગાથા ભાવનીયા । નવરં ‘સમયે = વ્યવહારતઃ આગમે, નિશ્ચયતશ્ચ શુદ્ધાત્મસ્વરૂપે’ એટલે: બોધ્યઃ । પ્રકૃતે લબ્ધાત્મતત્ત્વાનુભવો હિ સ્વલ્પશ્રુતોઽપિ મોક્ષમાર્ગારાધક એટલે ભાવ ઉપદેશમાલાવૃત્ત્યનુસારેણ જ્ઞાયતે ।

અતઃ એવ તાદૃશમલિનપુણ્યજનિતગ્રૈવેયકાદિલાભોઽપિ શાસ્ત્રકારૈઃ ન પ્રાડશંસિ । તદુક્તં યોગબિન્દૌ “ગ્રૈવેયકાપ્તિરપ્યેવં નાતઃ શ્લાઘ્યા સુનીતિતઃ । યથાઽન્યાયાર્જિતા સમ્પદ્-વિપાકવિરસત્વતઃ ॥” (યો.વિ.૧૪૫) ।

યાવદ્ ^૧અહઙ્કારો નાઽગાલિ, ^૨સડ્ઝિલ્લષ્ટા ચિત્તવૃત્તિઃ નોદઘાનિ, ^૩દૈહાદૌ સ્વત્ત્વબુદ્ધિઃ નાઽત્યાજિ, ^૪બહિર્મુલ્કચિત્તવૃત્તિપ્રવાહો ન શિથિલોઽકારિ, ^૫નિજાન્તઃકરણવૃત્તિપ્રવાહઃ સ્વાત્મદ્રવ્યસમ્મુખીનતયા ન સંસ્થાપિતઃ, ^૬“ભોગા ઇમે સંગકરા હવંતિ” (ઉત્ત.૧૩/૨૭) એટલે ઉત્તરાધ્યયનોક્તિં સંસ્મૃત્ય બાહ્યભોગેષુ

પરિવરેલો થતો જાય, તેમ તેમ સિદ્ધાન્તનો - શાસનનો નાશક બને છે. ’વ્યવહારનયથી સમય = જિનોક્ત સિદ્ધાંત, નિશ્ચયનયથી સમય = શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ. તેથી અહીં આશય એ છે કે આગમસિદ્ધાંતનો યથાર્થ નિર્ણય ન કરનાર કે શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનો યથાર્થ નિર્ણય = અનુભવ ન કરનાર સાધુની બાહ્ય પુણ્યશક્તિ જેમ જેમ વધે, તેમ તેમ જિનશાસનને નુકસાન વધુ થાય. કારણ કે તે પુણ્ય મલિન છે. આત્મતત્ત્વનો અનુભવ કરનાર પાસે શાસ્ત્રજ્ઞાન ઓછું હોય તો પણ તે મોક્ષમાર્ગનો તાત્ત્વિક આરાધક છે - આવું અહીં તાત્પર્ય ઉપદેશમાલાની વિવિધ વ્યાખ્યાઓના આધારે જણાય છે. મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે પણ સાડા ત્રણસો ગાથાના સીમંધરજિનસ્તવનમાં નીચે મુજબ જણાવેલ છે કે -

“જિમ જિમ બહુશ્રુત બહુજનસંમત, બહુ શિષ્યે પરિવરિયો;

તિમ તિમ જિનશાસનનો વયરી, જો નવિ નિશ્ચય ધરિઓ.” (૧/૧૪)

શ્રીપાલ રાજાના રાસમાં પણ મહોપાધ્યાયજીએ આ જ વાત નીચે મુજબ જણાવી છે કે :-

“જિમ જિમ બહુશ્રુત બહુજનસંમત, બહુલ શિષ્યનો શેઠો રે;

તિમ તિમ જિનશાસનનો વયરી, જો નવિ અનુભવ નેઠો રે.” (૪/૧૩/૯)

❧ મલિન પુણ્યજન્ય ગ્રૈવેયકપ્રાપ્તિ પણ પ્રશંસાપાત્ર નથી ❧

(અતઃ) તેથી જ તેવા મલિન પુણ્યથી નવ ગ્રૈવેયક વગેરે દેવલોકની પ્રાપ્તિ થાય તેની શાસ્ત્રકારોએ પ્રશંસા કરી નથી. યોગબિંદુમાં જણાવેલ છે કે ‘અંતઃકરણની શુદ્ધિ વિનાનું સાધુપણું નવ ગ્રૈવેયકની પ્રાપ્તિ કરાવે છે, તો પણ તે ન્યાયથી વખાણવા યોગ્ય નથી. જેમ કે અન્યાયોપાર્જિત સંપત્તિ પરિણામે અત્યન્ત દુઃખનું જ કારણ બનવાથી પ્રશંસાપાત્ર નથી.’ તેથી પાપાનુબંધી પુણ્ય પણ ઈચ્છવા યોગ્ય તો નથી જ.

❧ ઉગ્ર સાધના પછી પણ ભવભ્રમણ ચાલુ ! ❧

(યાવ.) ખરેખર જ્યાં સુધી સાધકે (૧) અહંકારને ઓગાળ્યો ન હોય, (૨) સંકલિષ્ટ ચિત્તવૃત્તિને ઉખેડી ન હોય, (૩) દેહાદિમાં ‘હું’ પણાની બુદ્ધિને છોડી ન હોય, (૪) બહારમાં રસપૂર્વક સતત ભટકતી પોતાની ચિત્તવૃત્તિના પ્રવાહને બહારમાં ઉઠાસીને બનાવીને શિથિલ-મંદ કર્યો ન હોય, (૫) પોતાના અંતઃકરણની વૃત્તિના વહેણને પોતાના આત્મદ્રવ્યની સન્મુખ દૃઢપણે સારી રીતે સ્થાપિત કરેલ ન હોય. (૬) ‘આ ભોગો સંગને (= આસક્તિને/મમતાને) પેદા કરનારા છે’- આવી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રની પંક્તિને

શબ્દાદિલક્ષણેષુ આન્તરિકભોગેષુ ચ રાગાદિવિભાવપરિણામાત્મકેષુ ^૧મમત્વ-^૨સુન્દરત્વ-^૩સુખત્વ-^૪સુખસાધનત્વાદિબુદ્ધિલક્ષણઃ સદ્ગો નાઽમોચિ, ^૫નિજવીતરાગચૈતન્યસ્વભાવનિમજ્જનપ્રણિધાનં નાઽરોચિ, ^૬મૈત્રી-કરુણા-મુદિતા-માધ્યસ્થ્યભાવનારસાયણં નાઽઽસ્વાદિ જીવેન તાવદ્ ઉગ્રબાહ્યધર્માચારપાલનમપિ પ્રાયશઃ પ્રત્યપાયકાર્યેવ । इदमेवाऽभिप्रेत्य योगबिन्दौ “सकृदावर्तनादीनामतात्त्विक उदाहृतः । प्रत्यपयफल-प्रायस्तथावेष्टादिमात्रतः ।।” (यो.बि.३.७०) इत्युक्तम् ।

અતો મિથ્યામત્યાદ્યુપપ્લવક-પક્ષપાતગર્ભિતવિષયવાસનાઽઽવેગાદિક્લિષ્ટપર્યાયપજ્વકપરિહારતો ગ્રન્થિભેદકૃતે એવાદૌ યતિતત્ત્વમાદરેણ સર્વશક્ત્યા ચ, ગ્રન્થિભેદોત્તરકાલીનાઽઽત્મતત્ત્વસાક્ષાત્કારમ્ ઋતે દેહ-વિષય-વિભાવપરિણામાદૌ સ્વત્વ-સ્વીયત્વ-સુન્દરત્વ-સુખત્વ-સુખસાધનત્વાદિધ્રાન્તેરનુચ્છેદાત્ । इदमेवाभिप्रेत्य अध्यात्मोपनिषदि “न चाऽदृष्टाऽऽत्मतत्त्वस्य दृष्टध्रान्तिर्निवर्तते” (अ.उप.२/४) इत्युक्तम् ।

સારી રીતે આદરસહિત યાદ કરીને ‘શબ્દ-રૂપ-રસ-ગંધ-સ્પર્શાદિ સ્વરૂપ બાહ્ય ભોગો અને રાગાદિ વિભાવ પરિણામ સ્વરૂપ આંતરિક ભોગો મારા છે’ - આવી દુર્બુદ્ધિને છોડી ન હોય, (૭) ‘શબ્દાદિ વિષયો અને રાગાદિ વિભાવ પરિણામો સારા છે’ - આવી લાગણીને રવાના કરી ના હોય, (૮) ‘આ ઈન્દ્રિયવિષયો અને વિભાવપરિણામો સુખરૂપ છે’ - આવી દુર્મતિને ત્યાગી ન હોય, (૯) ‘શબ્દાદિ વિષયો અને રાગાદિ વિભાવ પરિણામો ભવિષ્યમાં મને સુખ દેનારા થશે, સુખસાધન બનશે’ - આવી કુમતિને ફેંકી દીધી ન હોય, (૧૦) પોતાના વીતરાગ ચૈતન્યસ્વભાવમાં ડૂબી જવાનું પ્રણિધાન ગમ્યું ન હોય, (૧૧) મૈત્રી-કરુણા-પ્રમોદ-માધ્યસ્થ્ય ભાવના સ્વરૂપ રસાયણનો આસ્વાદ લીધો ન હોય, ત્યાં સુધી ઉગ્ર બાહ્ય ધર્માચારનું પાલન પણ પ્રાયઃ નુકસાન કરે જ છે. આ જ અભિપ્રાયથી શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ યોગબિંદુમાં જણાવેલ છે કે ‘એક - બે કે વધુ વખત ૭૦ કોટાકોટી સાગરોપમ જેટલી કર્મસ્થિતિને બાંધનાર આત્માઓ પાસે સાધુવેશ-ક્રિયા વગેરે હોવા માત્રથી જે યોગનો ભાસ-આભાસ થાય છે, તે યોગ અતાત્વિક કહેવાયેલ છે. મોટા ભાગે અનંત જન્મ-મરણાદિ માઠા ફળવાળો તે અતાત્વિક યોગ સમજવો.’

❀ આત્મદર્શન વિના ઈન્દ્રિયજગતની ભ્રાંતિ દૂર ન થાય ❀

(અતો.) આથી પૂર્વે જણાવેલ મિથ્યામતિ વગેરેનું પોષણ કરનારા પાંચેય ક્લિષ્ટ પર્યાયોનો પરિહાર કરવો. (૧) પક્ષપાતગર્ભિતપણે વિષયવાસનાનો આવેગ, (૨) કષાયનો આવેશ, (૩) આકોશ, (૪) કદાગ્રહ અને (૫) આશાતના પરિણતિ - આ પાંચેય સંકલિષ્ટ મલિન પર્યાયોનો ત્યાગ કરીને ગ્રન્થિભેદ માટે જ સૌપ્રથમ આદર-અહોભાવથી અને પૂરેપૂરી તાકાત લગાવીને પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. કારણ કે ગ્રન્થિભેદ પછી થનાર આત્મતત્ત્વસાક્ષાત્કાર જ્યાં સુધી પ્રગટ ન થાય, ત્યાં સુધી (A) શરીરમાં ‘હું’ પણાની ભ્રાન્તિ, (B) પાંચ ઈન્દ્રિયના વિષયોમાં કે રાગાદિ વિભાવપરિણામ વગેરેમાં મારાપણાની ભ્રમણા કે (C) સારાપણાની દુર્બુદ્ધિ કે (D) સુખરૂપતાની કુબુદ્ધિ કે (E) સુખસાધનપણાની મિથ્યાબુદ્ધિ દૂર થતી નથી. આ જ અભિપ્રાયથી અધ્યાત્મોપનિષદમાં મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે જણાવેલ છે કે ‘જેણે આત્માને સાક્ષાત્ જોયો નથી, તેની અનાદિકાલીન પ્રસિદ્ધ એવી ભ્રમણાઓ ભાંગતી નથી.’ મતલબ કે ઈન્દ્રિય, ઈન્દ્રિયજ્ઞાન, મન, શબ્દ, વિકલ્પ, વિચાર, મનન વગેરે માધ્યમ વિના સાક્ષાત્ આત્મદર્શન થાય, અનંતઆનંદમય આત્મસ્વરૂપની અપરોક્ષ અનુભૂતિ થાય તો જ ઉપરોક્ત ભ્રમણાઓ દૂર થાય.

નિજશુદ્ધાત્મદર્શનં વિના કેવલં બાહ્યસંયમચર્યોદ્યમેऽપ્યતિચિરકાલેન મોક્ષલાભઃ, ન તુ અચિરેણ, તીવ્રરાગ-શલ્યત્રિક-ગારવત્રિકાદિપક્ષપાત-દેહાત્મધ્રાન્ત્યાદિસ્વરૂપાઽજ્ઞાનાદ્યનુચ્છેદાત્ । તદુક્તં મહાનિશીથસૂત્રે ^૧“ગોયમા ! અત્યેગે જે જં કિંચિ ઉ ઈસિ મળગં અન્તાણગં અણોવલક્ષ્મેમાણે સરાગ-સસલ્લે સંજમજયણં સમણુદ્ધે । જે જં એવંવિહે સે જં ચિરેણં જમ્મ-જરા-મરણાઽઅણેગસંસારિયદુકખાણં વિમુચ્ચેજ્જા” (મ.નિ.અ.૮/દ્વિતીયા ચૂલિકા-૪૪/પૃ.૨૬૦) ઇતિ । અતઃ નિજશુદ્ધાત્મદર્શનોપધાયકગ્રન્થિભેદકૃતેઽનવરતં ભેદવિજ્ઞાને યતિતત્ત્વમ્ આત્માર્થિના ।

કાય-કરણાન્તઃકરણ-કર્મ-કષાયાદૌ ભેદવિજ્ઞાનાદ્ધિ (૧) તત્ર સ્વત્વાદિધ્રાન્તિજનકોઽહંકારાદિઃ નિવર્તતે, (૨) સંવરઃ સમ્પદ્યતે, (૩) કષાય-જ્ઞાનૈક્યગ્રન્થિસમભિવ્યાપ્તઃ અતિનિબિડમિથ્યાત્વમોહનીયકર્મગ્રન્થિઃ

✽ આત્મદર્શન વિના મોક્ષ અતિ દૂર ✽

(નિજ.) પોતાના શુદ્ધ આત્માનું દર્શન કર્યા વિના, આત્મદર્શનની ઝંખના વગર, માત્ર બાહ્ય ઉગ્ર સંયમચર્યામાં પુષ્કળ પુરુષાર્થ કરવામાં આવે તો પણ અતિ લાંબા કાળે મોક્ષ મળે, ટૂંકા સમયગાળામાં નહિ. કારણ કે તીવ્ર રાગ, માયાશલ્ય, નિયાણશલ્ય, મિથ્યાત્વશલ્ય, રસગારવ, ઋદ્ધિગારવ, શાતાગારવ વગેરેનો પક્ષપાત, દેહાત્મધ્રાન્તિ વગેરે સ્વરૂપ અજ્ઞાન આદિનો મૂળમાંથી ઉચ્છેદ આત્મદર્શન વિના થતો નથી. તેથી મહાનિશીથસૂત્રમાં જણાવેલ છે કે ‘હે ગૌતમ ! એવા અમુક (સાધુ વગેરે) જીવો છે કે જે આત્માને કાંઈક પણ, જરા પણ, અલ્પ અંશે પણ નહિ જાણતા રાગયુક્ત અને શલ્યયુક્ત બનીને સંયમના આચારોને આચરતા હોય. જે આવા પ્રકારના છે તે જન્મ, જરા, મરણ વગેરે અનેક પ્રકારના સાંસારિક દુઃખોમાંથી બહુ લાંબા કાળે છૂટે છે, ટૂંકા કાળમાં નહિ.’ તેથી જે સાધક ખરેખર આત્માનો અર્થો હોય, આત્મજ્ઞાનરુચિવાળો હોય તેણે પોતાના શુદ્ધ આત્માનો તાત્કાલિક સાક્ષાત્કાર કરાવનાર ગ્રંથિભેદને કરવા માટે સતત ભેદવિજ્ઞાનને વિશે જ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

✽ તમામ ઉક્ષતિના મૂળસ્વરૂપ ભેદવિજ્ઞાનના પાંચ ફળ ✽

નિશ્ચય :- આત્મસ્વરૂપની અનુભૂતિ ક્યારે થાય ?

અભ્યાસ :- જ્યારે મિથ્યાત્વમોહગ્રંથિનો ભેદ થાય ત્યારે આત્મસાક્ષાત્કાર થાય.

નિશ્ચય :- પરંતુ મિથ્યાત્વમોહનીયની ગ્રંથિનો ભેદ શેનાથી થાય ?

અભ્યાસ :- (કાય.) ભેદજ્ઞાનના અભ્યાસથી ગ્રંથિભેદ વગેરે બધી જ ચીજો મળે. તે આ રીતે :- ‘કાયા, ઈન્દ્રિય, મન, કર્મ, કષાય વગેરેથી પોતાનો જ્ઞાનમય આત્મા અત્યંત જુદો છે’ - આવા ભેદજ્ઞાનથી (૧) સૌપ્રથમ ‘(a) શરીર એ હું છું. (b) શબ્દાદિ વિષયો કે રાગાદિ વિભાવ પરિણામો મારા છે, (c) સારા છે, (d) સુખસ્વરૂપ છે, (e) સુખકારી છે’- ઈત્યાદિ ભ્રમણાઓને પેદા કરનાર અહંકાર અને મમતા રવાના થાય છે. (૨) કર્મપ્રવેશદ્વાર સ્વરૂપ આશ્રવ જવાથી સંવરધર્મ પ્રગટે છે. (૩) અનાદિ કાળની કષાય અને જ્ઞાન વચ્ચે એકતાની ગાંઠ ભેદાય છે. તેનાથી વણાયેલી અત્યંત નિબિડ એવી મિથ્યાત્વમોહનીય

૧. ગૌતમ ! સન્તિ એકે યે જં કિંચિત્ તુ ઈષદ્ મનાગ્ આત્માત્મ અનુપલક્ષયન્તઃ સરાગ-સશલ્યાઃ સંયમયતનાં સમનુતિષ્ઠેયુઃ । યે જં એવંવિદ્યાઃ તે જં ચિરેણ જન્મ-જરા-મરણાદ્યનેકસાંસારિકદુઃખેભ્યઃ વિમુચ્ચેરન્ ।

ભિદ્યતે, (૪) પ્રાચુર્યેણ મોહનીયાદિકર્માણિ નિર્જીર્યન્તે, (૫) દ્રુતમ્ આત્મસાક્ષાત્કારશ્ચોપલભ્યતે।

તદુક્તમ્ અધ્યાત્મસારે (૧) “અહન્તા-મમતે સ્વત્વ-સ્વીયત્વભ્રમહેતુકે। ભેદજ્ઞાનાત્ પલાયેતે રજ્જુજ્ઞાનાદિવાઽહિભીઃ।।” (અ.સા.૮/૨૨) इति। यथोक्तम् **अध्यात्मबिन्दौ** (૨) “ભેદજ્ઞાનાભ્યાસતઃ શુદ્ધચેતા નેતા નાઽયં નવ્યકર્માવલીનામ્” (અ.વિ.૧/૧૦), (૩) “ભેદસંવિદ્બલેન... વિદલતિ કિલ યો મોહરાજાઽનુવૃત્તિમ્” (અ.વિ.૧/૩૨), (૪) “યે યાવન્તો ધ્વસ્તબન્ધા અભૂવન્, ભેદજ્ઞાનાભ્યાસ એવાઽન્ન બીજમ્।।” (અ.વિ.૧/૯), (૫) “ચિરં ભેદાઽભ્યાસાદધિગતમિદાનીં તુ વિશદમ્। પરં પૂર્ણં બ્રહ્મ ચ્યુતવિકૃતિકમસ્મિ ધ્રુવમહમ્।।” (અ.વિ. ૪/૭) इति। પ્રકૃતે ભેદવિજ્ઞાનં સૂક્ષ્મં તાત્ત્વિકઞ્ચ ગ્રાહ્યમ્।

સૂક્ષ્મ-તાત્ત્વિકભેદવિજ્ઞાનાઽભ્યાસકૃતે ચ ‘(૧) દેહાત્, (૨) સાતાઽસાતાઽસ્થિરતા-પૂરણ-પરિશાટ કર્મની ગ્રંથિ પણ ભેદાય છે. (૪) મોહનીયાદિ કર્મોની પુષ્કળ નિર્જરા થાય છે. તથા (૫) આત્મતત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર ઝડપથી થાય છે. આ પાંચેય બાબતમાં ક્રમશઃ પાંચ શાસ્ત્રોક્તિ નીચે મુજબ સમજવી.

✽ ભેદજ્ઞાનથી ‘અહં-મમ’ બુદ્ધિનો નાશ ✽

(૧) અધ્યાત્મસારમાં જણાવેલ છે કે “શરીરાદિમાં ‘હું’ પણાની બ્રાન્તિને કરાવનાર અહંકાર છે. તથા શરીર-શબ્દ-રાગાદિમાં મારાપણાની ભ્રમણાને જન્માવનાર મમતા છે. જેમ અંધારામાં કોઈને લટકતા દોરડામાં સાપનો ભ્રમ થયો હોય અને ભય પેદા થયો હોય. પણ પ્રકાશ થતાં જ ‘આ તો દોરડું છે, સાપ નથી’ આવા જ્ઞાનથી સાપનો ભ્રમ અને ભય બન્ને ભાંગી જાય છે, ભાંગી જાય છે. તેમ ‘હું તો આત્મા છું. હું કાંઈ શરીરાદિ નથી’ - આવા ભેદજ્ઞાનથી અહંકાર અને મમતા પલાયન થાય છે.”

✽ ભેદજ્ઞાનથી સંવરને સાધીએ ✽

(૨) અધ્યાત્મબિંદુમાં હર્ષવર્ધન ઉપાધ્યાયજીએ પ્રસ્તુતમાં ઉપયોગી બાકીની ચાર બાબત આ મુજબ જણાવેલ છે. ‘ભેદજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરવાથી સાધકની ચેતના શુદ્ધ બને છે. તેથી તે નવીન કર્મના ઢગલાઓને લાવતો નથી.’ મતલબ કે ભેદજ્ઞાનથી સંવરધર્મ સધાય છે.

(૩) ‘સમ્યક્ ભેદવિજ્ઞાનના સામર્થ્યથી સાધક ખરેખર મોહરાજાનો (કષાય-જ્ઞાન વચ્ચે એકતાની ગાંઠ ઊભી કરવા સંબંધી) અધિકાર કચડી નાંખે છે.’ અર્થાત્ મિથ્યાત્વમોહગ્રંથિ ભેદાય છે.

(૪) ‘જેટલા પણ સાધકોએ કર્મબંધને ધ્વસ્ત કરેલ છે, (ઉપલક્ષણથી કર્મોને ધ્વસ્ત કરેલ છે,) એમાં ભેદજ્ઞાનનો અભ્યાસ જ મુખ્ય અંતરંગ કારણ છે.’

➤ ભેદજ્ઞાનથી આત્મસાક્ષાત્કાર ➤

(૫) “લાંબા સમયથી ભેદજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરવાથી ‘હું વિકૃતિશૂન્ય, દ્રુવ, શ્રેષ્ઠ, પૂર્ણ, નિર્મળ બ્રહ્મ = શુદ્ધાત્મા છું’ - આવું હમણા જાણ્યું.” અર્થાત્ પરિપક્વ ભેદજ્ઞાનથી આત્મસાક્ષાત્કાર થયો. આવું ભેદજ્ઞાન પોષ્ટિયું નહિ કે પોથીમાંના રીંગણા જેવું નહિ પણ સૂક્ષ્મ અને તાત્ત્વિક જોઈએ.

● સૂક્ષ્મ ભેદવિજ્ઞાનનો અભ્યાસ ૪૨ પ્રકારે ●

પ્રશ્ન :- સૂક્ષ્મ અને તાત્ત્વિક એવા ભેદજ્ઞાનનો અભ્યાસ (૧) કોણે કરવો ? (૨) શેના વડે કરવો ? (૩) ક્યારે કરવો ? (૪) ક્યાં કરવો ? (૫) કઈ રીતે કરવો ?

જવાબ :- (સૂક્ષ્મ.) સૂક્ષ્મ અને તાત્ત્વિક એવા ભેદવિજ્ઞાનનો અભ્યાસ આત્માર્થી સાધકે આદ્ર

-ગલન-પતન-વિધ્વંસન-સ્થૂલતા-કૃશતા-ગૌરતાદિદેહધર્મેભ્યઃ, (૩) દેહગતૌદારિકાદિપુદ્ગલપિણ્ડાત્, (૪) ગમનાઽઽગમન-શયન-ભોજનાદિદેહક્રિયાભ્યઃ, (૫) પરિશ્રમ-નિદ્રાદિદેહક્રિયાફલતશ્ચ દેહાતીતોઽહમ્ અત્યન્તં ભિન્નઃ ।

(૬) વચનાત્, (૭) કર્કશતા-મધુરતા-સુસ્વરતાદિવાણીધર્મેભ્યઃ, (૮) વચનગતભાષાવર્ગણાપુદ્ગલ-પુજ્જાત્, (૯) કમ્પન-વિસ્તરણાદિભાષાક્રિયાભ્યઃ, (૧૦) આહ્લાદાઽરુચ્યાદિવાણીક્રિયાફલતશ્ચ શબ્દાતીતોઽહમ્ અતીવ પૃથક્ ।

(૧૧) ચક્ષુરાદીન્દ્રિયેભ્યઃ, (૧૨) બહિર્મુખતા-વિષયલોલુપતાદીન્દ્રિયધર્મેભ્યઃ, (૧૩) ઇન્દ્રિયગતશક્તિ-

અંતઃકરણમાંથી જન્મેલી પોતાની પ્રજ્ઞા વડે સતત સર્વત્ર દૃઢપણે કરવો. તે માટે નીચે મુજબની ઊંડી વિચારણા-વિભાવના સાધકે કરવી કે :-

* દેહ-તત્ત્વમાદિથી આત્મા ભિન્ન છે *

‘(૧) શરીરથી હું અત્યંત જુદો છું. કેમ કે હકીકતમાં હું તો દેહાતીત-દેહશૂન્ય છું.

(૨) શાતા, અશાતા, અસ્થિરતા, પૂરણ, સડન, ગલન, પતન, વિધ્વંસન, સ્થૂલતા, કૃશતા, ગૌરતા વગેરે દેહધર્મોથી હું અત્યંત ભિન્ન છું. ભિન્ન જ છું તો તેમાં ભળી જવાની ભ્રાંતિ હવે નથી કરવી.

(૩) દેહમાં રહેલ ઔદારિક વગેરે પુદ્ગલોના પિંડથી હું અત્યંત અળગો છું.

(૪) ગમન, આગમન, શયન, ભોજન વગેરે દેહક્રિયાઓથી પણ હું તદ્દન નિરાળો છું.

(૫) ગમનાગમનાદિ દેહક્રિયાના ફળસ્વરૂપે આવનાર પરિશ્રમ, નિદ્રા વગેરેથી પણ હું સાવ જ ન્યારો છું. દેહ, દેહધર્મ, દેહઅવયવો, દેહક્રિયા, દેહક્રિયાફળ - આ પાંચેયની સાથે મારે શું લેવા દેવા ? કેમ કે હું તો દેહાતીત, તનભિન્ન, કાયાશૂન્ય, શરીરઅગોચર છું. તે સ્વરૂપે જ જાતને અનુભવવી છે.

❖ વાણી-તત્ત્વમાદિથી આત્મા અન્ય છે ❖

(૬) શબ્દાતીત એવો હું શબ્દથી પણ અત્યંત પૃથક્ છું. તેનાથી પૃથક્ જ રહેવું છે.

(૭) કર્કશતા, મધુરતા, સુસ્વરતા, દુઃસ્વરતા વગેરે વાણીના ગુણધર્મોથી પણ હું જુદો છું.

(૮) વાણીમાં રહેલા ભાષાવર્ગણાના પુદ્ગલોના પુંજથી પણ હું તદ્દન ભિન્ન છું.

(૯) વાણીમાં કંપન-વિસ્તરણ આદિ ક્રિયાઓ ઉત્પન્ન થાય છે, તે વાણીક્રિયાથી પણ હું અલગ છું.

(૧૦) મોઢેથી નીકળીને ચારે બાજુ ફેલાતી વાણી સાંભળીને તેના ફળસ્વરૂપે અન્ય શ્રોતાને કે મને જે આહ્લાદ કે અણગમો વગેરે ઉભા થાય તેનાથી પણ હું મૂળભૂત સ્વભાવે જુદો જ છું.

વાણી, વાણીધર્મ, વાણીઅવયવો, વાણીક્રિયા કે વાણીક્રિયાફળ - આ પાંચેયની જોડે મારે શું લાગે કે વળગે ? કારણ કે હું તો શબ્દાતીત, શબ્દભિન્ન, શબ્દરહિત, શબ્દસંપર્કશૂન્ય, શબ્દઅગોચર છું.

☆ ઈન્દ્રિય-તત્ત્વમાદિથી આત્મા જુદો છે ☆

(૧૧) આંખ, નાક વગેરે પાંચેય ઈન્દ્રિયોથી હું અન્ય છું. કેમ કે હું અતીન્દ્રિય છું.

(૧૨) બહિર્મુખતા, વિષયલોલુપતા વગેરે ઈન્દ્રિયના ગુણધર્મોથી પણ હું સાવ અલગ જ છું.

(૧૩) પાંચેય ઈન્દ્રિયોમાં રહેલ શક્તિમય નિર્મળ પુદ્ગલોના સમૂહથી પણ હું ભિન્ન છું.

મયનિર્મલપુદ્ગલસંઘાતાત્, (૧૪) વર્ણ-ગન્ધ-રસ-સ્પર્શાદિપ્રાતિસ્વિકવિષયસેવનાદીન્દ્રિયક્રિયાભ્યઃ, (૧૫) હર્ષ-શોક-રોગ-જરા-મરણ-નરકગમનાદિલક્ષણેન્દ્રિયક્રિયાફલતશ્ચ અતીન્દ્રિયોઽમૂર્તશ્ચાહમ્ અતિશયેન અન્યઃ ।

(૧૬) મનસઃ, (૧૭) શુભાઽશુભસંસ્કાર-ચઙ્ચલતા-વિશ્વલતા-ભયાદિચિત્તધર્મેભ્યઃ, (૧૮) દ્રવ્ય-મનોગતમનોવર્ગણાદિપુદ્ગલરાશિતઃ, (૧૯) આશા-કલ્પના-સંકલ્પ-વિકલ્પાઽન્તર્જલ્પ-ચિન્તાદિમનઃક્રિયાભ્યઃ, (૨૦) આકુલતા-વ્યાકુલતા-દુર્ગતિગમનાદિસ્વરૂપમનઃક્રિયાફલતશ્ચ અન્તઃકરણાઽતીતઃ, નિશ્ચલઃ, નિર્ભયઃ, નિર્વિકલ્પઃ, નિશ્ચિન્તઃ, નિરાકુલશ્ચાઽહં વિશિષ્ઠ પરઃ । શુદ્ધાત્મા હિ પરમાર્થતઃ સકલશબ્દ-તર્ક-મતિ-મનોઽગોચરતયા પ્રજ્ઞપ્તઃ । યથોક્તમ્ આચારાઙ્ગો ^૧“સવ્યે સરા નિયદ્વંતિ, તવ્કા જત્થ ન વિજ્ઞઇ, મઇ તત્થ ન ગાહિયા” (આચા.૫/૬/૧૭૭) ઇતિ પૂર્વોક્તમ્ (૪/૧૧) અત્રાઽનુસન્ધેયમ્ ।

(૧૪) વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ વગેરે પોત-પોતાના વિષયોનું સેવન કરવું વગેરે સ્વરૂપ ઈન્દ્રિયક્રિયાથી પણ હું અત્યંત જુદો છું. તેથી હવે તેમાં તન્મયતાનો ભ્રમ મારે બિલકુલ સેવવો નથી.

(૧૫) અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ વિષય સેવનના ફળ સ્વરૂપે તત્કાલ જે હર્ષ, શોક વગેરે જન્મે, તેનાથી પણ હું તો ભિન્ન જ છું. અતિપ્રમાણમાં, તીવ્ર આસક્તિથી વિષયોનો ભોગવટો કરવાથી દીર્ઘ કાળે જે રોગ, ઘડપણ, મોત, નરકગમન વગેરે ફળ મળે તેનાથી પણ હું અત્યંત ન્યારો છું.

ઈન્દ્રિય, ઈન્દ્રિયધર્મ, ઈન્દ્રિયઅવયવો, ઈન્દ્રિયક્રિયા અને ઈન્દ્રિયક્રિયાફળ - આ પાંચેય સાથે મારે કાંઈ જ સ્નાન-સૂતક નથી, લાગતું-વળગતું નથી. કેમ કે હું તો સ્વતઃ અતીન્દ્રિય, ઈન્દ્રિયાતીત, ઈન્દ્રિયભિન્ન, ઈન્દ્રિયરહિત, ઈન્દ્રિયસંપર્કશૂન્ય, ઈન્દ્રિયઅગોચર અને અમૂર્ત-અરૂપી છું.

❧ મન-તત્ત્વમાદિથી આત્મા અલગ છે ❧

(૧૬) મનથી તો વિશેષે કરીને હું જુદો છું. કેમ કે નિસ્તરંગચૈતન્યસ્વભાવી હું મનાતીત છું.

(૧૭) સારા-ખરાબ સંસ્કાર, ચંચળતા, વિહ્વળતા, ભય વગેરે મનના ગુણધર્મોથી હું અલાયદો છું.

(૧૮) દ્રવ્યમનમાં રહેલ મનોવર્ગણા વગેરે પુદ્ગલરાશિથી હું નિજચૈતન્યસ્વભાવતઃ ભિન્ન છું.

(૧૯) આશા, કલ્પના, સંકલ્પ, વિકલ્પ, માનસિક બબડાટ, ચિંતા વગેરે મનની ક્રિયાઓથી જુદો છું.

(૨૦) મનની ઉપરોક્ત ક્રિયાઓના ફળસ્વરૂપે જે આકુળતા, વ્યાકુળતા, દુર્ગતિગમન વગેરે મળે તેનાથી પણ હું તદ્દન ન્યારો છું. કારણ કે પરમાર્થથી તો હું મનાતીત, મનભિન્ન, મનરહિત, મનસંપર્કશૂન્ય, મનઅગોચર છું. નિશ્ચલ, નિર્ભય, નિર્વિકલ્પ, નિશ્ચિન્ત અને નિરાકુળ જ છું.

તેથી મન, મનોધર્મ, મનઅવયવ, મનક્રિયા, મનક્રિયાફળ - આ પાંચેય સાથે મારે કાંઈ જ લાગે-વળગે નહિ. શુદ્ધાત્મા પરમાર્થથી સર્વ શબ્દ-તર્ક-મતિ-મન-મનનનો વિષય નથી. આ જ અભિપ્રાયથી આચારાંગસૂત્રમાં બતાવેલ છે કે ‘શુદ્ધાત્માને દર્શાવવાની બાબતમાં સર્વે સ્વરો પાછા ફરી જાય છે. શુદ્ધાત્મામાં તર્કો પહોંચતા નથી. મતિ શુદ્ધાત્માનું અવગાહન કરતી નથી.’ આ સ્વરૂપે મારી જાતને અપરોક્ષપણે ઝડપથી અનુભવવી છે. પૂર્વે (૪/૧૧) આ સંદર્ભ દર્શાવેલ છે. તેનું અહીં અનુસંધાન કરવું.

૧. સર્વે સ્વરા નિવર્તન્તે, તર્કા યત્ર ન વિચન્તે, મતિઃ તત્ર ન ગાહિતા ।

(૨૧) જ્ઞાનાવરણાદિદ્રવ્યકર્મભ્યઃ, (૨૨) અલ્પદીર્ઘસ્થિતિ-તીવ્રમન્દરસ-શુભાઽશુભાઽનુભાગ-સત્તાઽબાધાદિકર્મધર્મભ્યઃ, (૨૩) કાર્મણશરીરગતકર્મવર્ગણાપુદ્ગલસમૂહાત્, (૨૪) બન્ધોદયોદીરણા-સદ્ક્રમણોદ્વર્તનાઽપવર્તનોપશમ-ક્ષયોપશમ-ક્ષય-નિધત્ત-નિકાચનાદિ-દ્રવ્યકર્મક્રિયાભ્યઃ, (૨૫) ભવભ્રમણાદિ-કર્મક્રિયાફલતશ્ચ કર્માતીતોઽહં સ્વતન્ત્રઃ।

(૨૬) રાગાદિભાવકર્મભ્યઃ, (૨૭) ઉત્કટતા-પ્રસુપ્તતા-તીવ્રતા-મન્દતા-નિયન્ત્રિતત્વાઽનિયન્ત્રિતત્વાદિ-તદ્ધર્મભ્યઃ, (૨૮) રાગ-દ્વેષાદિસત્કાઽઽકુલતા-વ્યાકુલતાદિસ્વરૂપતઃ, (૨૯) રાગ-દ્વેષાદિજન્યાઽઽવેગા-ઽઽવેશાદિક્રિયાભ્યઃ, (૩૦) નિગોદ-નરકગમનાદિતત્ફલતશ્ચ વીતરાગઃ, નિર્વિકારઃ, નિષ્કષાયઃ,

❁ દ્રવ્યકર્મ-તદ્ધર્માદિથી આત્મા સ્વતંત્ર છે ❁

(૨૧) જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ વગેરે આઠ દ્રવ્યકર્મોથી મારું અસ્તિત્વ સ્વતંત્ર છે.

(૨૨) અલ્પ સ્થિતિ, દીર્ઘ સ્થિતિ, ચાર ઠાણીયો વગેરે તીવ્ર રસ, એક ઠાણીઓ વગેરે મંદ રસ, શુભ રસ, અશુભ રસ, સત્તા (કર્મબંધ પછીની અને ઉદય પૂર્વેની અવસ્થા), અબાધાકાળ વગેરે દ્રવ્યકર્મના ગુણધર્મો છે. તે તમામથી હું મૂળભૂત સ્વભાવે તો તદ્દન જુદો જ છું.

(૨૩) કાર્મણશરીરમાં રહેલ કાર્મણવર્ગણાના પુદ્ગલોના સમૂહથી પણ હું સ્વતંત્ર છું.

(૨૪) બંધ, ઉદય, ઉદીરણા, સંક્રમણ, ઉદ્વર્તના, અપવર્તના, ઉપશમ, ક્ષયોપશમ, ક્ષય, નિધત્ત (નિકાચના પૂર્વેની કર્મદશા), નિકાચના વગેરે દ્રવ્યકર્મની ક્રિયાઓથી હું સાવ જ નિરાળો છું.

(૨૫) કર્મની બંધાદિ ક્રિયાના ફળસ્વરૂપે થતા ભવભ્રમણ વગેરેથી પણ હું તદ્દન સ્વતંત્ર છું. કેમ કે હું કર્માતીત, કર્મભિન્ન, કર્મતિકાન્ત, કર્મરહિત, કર્મસંપર્કશૂન્ય, કર્મનો અવિષય છું. કર્મની પેલે પાર મારું અસ્તિત્વ છે. ચૈતન્યથી ઝળહળતું મારું અસ્તિત્વ છે. તેમાં કર્મનો બિલકુલ પગ-પેસારો નથી. કર્મ કર્મના સ્વરૂપમાં છે. હું મારામાં છું, મારા સ્વરૂપમાં છું, મારા શુદ્ધ ચૈતન્યમય સ્વરૂપમાં જ છું.

તેથી જ દ્રવ્યકર્મ, કર્મધર્મ, કર્મઅવયવ, કર્મક્રિયા, કર્મક્રિયાફળ - આ પાંચેયથી હું જુદો છું.

❁ ભાવકર્મ-તદ્ધર્માદિથી આત્મા ન્યારો છે ❁

(૨૬) રાગ-દ્વેષ વગેરે ભાવકર્મોથી હું જુદો છું. કારણ કે હું તો સ્વભાવથી જ વીતરાગ છું.

(૨૭) રાગાદિમાં ક્યારેક ઉત્કટતા (આવિર્ભાવ) હોય, ક્યારેક પ્રસુપ્તતા (= સુષુપ્તતા = તિરોભાવ) હોય, ક્યારેક તીવ્રતા હોય, ક્યારેક મંદતા હોય, ક્યારેક નિયંત્રિતપણું હોય, ક્યારેક નિયંત્રિતપણું - મર્યાદા ન હોય. રાગાદિમાં રહેલા આવા ઉત્કટતા વગેરે ગુણધર્મોથી પણ હું તદ્દન ભિન્ન છું.

(૨૮) રાગનું સ્વરૂપ આકુળતા છે. દ્વેષનું સ્વરૂપ વ્યાકુળતા છે. રાગાદિના આવા આકુળતાદિ સ્વરૂપથી હું તો સાવ નોખો અને અનોખો છું. કેમ કે મારું સ્વરૂપ તો નિરાકુળ-નિર્વ્યાકુળ છે.

(૨૯) ભોગસુખાદિ પ્રવૃત્તિ વખતે રાગજન્ય આવેગક્રિયા હોય છે. વેરનો બદલો લેવો વગેરે પ્રવૃત્તિ વખતે દ્વેષજન્ય આવેશ ક્રિયા હોય છે. રાગાદિની આ આવેગાદિ ક્રિયાઓથી પણ હું સર્વથા જુદો છું. કેમ કે હું આવેગશૂન્ય, વીતરાગ, નિર્વિકાર આત્મા છું, આવેશશૂન્ય નિષ્કષાય આત્મા છું.

નિરાકુલઃ, વિદેહશ્ચાઽહં સર્વથા વ્યતિરિક્તઃ' इत्येवम् आत्मार्थिना आर्द्राऽन्तःकरणप्रसूतया निजप्रज्ञया दृढतया सततं सर्वत्र विचारणीयम् ।

एवम् अध्यात्मोपनिषद्(२/२८)-द्वात्रिंशिकाप्रकरण(१०/२९)-समयसार(५२-५६)प्रमुखदर्शितरीत्या 'चतुर्दशमार्गणास्थान-^{३२} चतुर्दशजीवस्थान-^{३३} चतुर्दशगुणस्थान-^{३४} योगस्थान-^{३५} बन्धस्थानोदयस्थान-^{३६} स्थितिबन्धस्थाना^{३७}ऽनुभागबन्धस्थान-^{३८} संकुलेशस्थान-^{४०} विशुद्धिस्थान-^{४१} संयमलब्धिस्थान-^{४२} लेश्या-स्थानादिभ्यश्च शुद्धचैतन्याऽखण्डपिण्डैकस्वरूपोऽहं सर्वथा विभक्तः' इत्यपि तदर्थं विभावनीयम् ।

(૩૦) રાગાદિ ભાવકર્મની આવેગાદિ ક્રિયાના ફળસ્વરૂપે જીવ નિગોદ વગેરેમાં જાય છે તથા દ્વેષાદિની આવેશ આદિ ક્રિયાના ફળસ્વરૂપે જીવ નરકાદિમાં જાય છે. પરંતુ હું તો રાગાદિની ક્રિયાના ફળસ્વરૂપે મળતા નિગોદાદિગમનાદિથી પણ સાવ ભિન્ન છું. કેમ કે હું તો વિદેહ = દેહરહિત છું.

રાગાદિ ભાવકર્મ, ભાવકર્મના ગુણધર્મ, ભાવકર્મનું સ્વરૂપ, ભાવકર્મજન્ય ક્રિયા વગેરે પાંચેયથી હું અનાદિ કાળથી સાવ જ નિરાળો છું, વિસદૃશ જ છું.'

✽ માર્ગણાસ્થાન, જીવસ્થાન, ગુણસ્થાનકાદિથી આત્મા નિરાળો ✽

(एवम्.) ते ज रीते सूक्ष्म तात्त्विक भेदविज्ञानने साधवा अध्यात्म उपनिषद्, द्वात्रिंशिका प्रकरण, समयसार वगैरे ग्रंथोमां जतावेली पद्धति मुजब साधके नीचे प्रमाणे विचारणा करवी के :-

(૩૧) 'ગતિ-ઇન્દ્રિય-કાય-યોગ-વેદ-કષાય વગેરે ૧૪ માર્ગણાસ્થાનોથી હું સર્વદા જુદો છું.

(૩૨) સૂક્ષ્મ-બાદર એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય વગેરે ૧૪ જીવસ્થાનોથી પણ હું અળગો જ છું.

(૩૩) મિથ્યાત્વ, સાસ્વાદન, મિશ્ર વગેરે ૧૪ ગુણસ્થાનકથી હું સાવ જ નિરાળો છું.

(૩૪) શ્રેણિના અસંખ્યેયભાગગત પ્રદેશના સમૂહ જેટલા સર્વ યોગસ્થાનોથી હું સ્વતઃ જ સાવ જુદો છું. (શ્રીશિવશર્મસૂરિકૃત કર્મપ્રકૃતિમાં નવમી ગાથામાં યોગસ્થાનનું નિરૂપણ મળે છે.)

(૩૫) કર્મબંધના અસંખ્ય લોકાકાશપ્રમાણ અધ્યવસાયસ્થાનોથી હું તદ્દન અલાયદો જ છું.

(૩૬) કર્મના અસંખ્ય લોકાકાશપ્રમાણ ઉદયસ્થાનોથી પણ હું સ્વયમેવ સાવ જ ન્યારો છું.

(૩૭) કર્મના સ્થિતિબંધના તમામ સ્થાનોથી હું રહિત છું. (એક સમયે એક સાથે જેટલી કર્મસ્થિતિનો બંધ થાય તે સ્થિતિબંધસ્થાન કહેવાય. કર્મની જથ્થાનું સ્થિતિથી શરૂ કરીને ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ સુધી જેટલા સમયો હોય તેટલા પ્રમાણમાં સ્થિતિસ્થાનો હોય છે. જુઓ - કર્મપ્રકૃતિ ગાથા ૬૮-૬૯)

(૩૮) મારા મૌલિક નિર્લેપ સ્વભાવના લીધે કર્મના અનુભાગબંધના અનંતાનંત સ્થાનોથી પણ હું તદ્દન અન્ય છું. (એક અધ્યવસાય વડે-ગ્રહણ કરેલા કર્મપરમાણુઓના રસસ્પર્શક સમુદાયનો પરિણામ એટલે કર્મના અનુભાગબંધસ્થાન. જુઓ - કર્મપ્રકૃતિ-૩૧ મી ગાથા)

(૩૯) સંકલ્પશ્યમાન જીવના સંકલેશસ્થાનોથી પણ હું તદ્દન ભિન્ન છું. (કર્મપ્રકૃતિ-૬૮)

(૪૦) વિશુદ્ધિમાન જીવના તમામ વિશુદ્ધિસ્થાનોથી પણ હું સ્વાભાવિકપણે સાવ જ અનોખો છું. (સંકલેશસ્થાનો જેટલા વિશુદ્ધિસ્થાનો હોય છે. કર્મપ્રકૃતિમાં ૭૦ મી ગાથામાં તેને વર્ણવેલ છે.)

(૪૧) સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય વગેરે સંયમની લાક્ષિણ્યના સ્થાનોથી પણ સર્વથા વિભક્ત છું.

(૪૨) કૃષ્ણ, નીલ વગેરે છ લેશ્યાઓના તમામ સ્થાનો વગેરેથી પણ હું અત્યંત વિભિન્ન છું. કેમ

તથા ‘શુદ્ધાત્મદ્રવ્યમેવ અહમ્ । નિરુપાધિકવિશુદ્ધાઽનન્તજ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રાઽઽનન્દાદયો મમ ગુણાઃ । શુદ્ધચૈતન્યમયાઽસદ્ગુણાઽઽત્મપ્રદેશસ્કન્ધાદ્ અનન્યોઽહમ્ । અખણ્ડાત્મરમણતાદિક્રિયાતોઽભિન્નોઽહમ્ । અનન્તાઽદ્વિતીયાઽનુપાધિક-પૂર્ણાનન્દગોચરાઽખણ્ડાઽપરોક્ષાઽતીન્દ્રિયાઽનુભૂતિલક્ષણતત્ફલતત્ત્વાઽપ્યપૃથગહમ્ । મિથોઽવિભક્તવિશુદ્ધદ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયમયોઽહમ્’ इत्येवं निजाऽऽर्द्रप्रज्ञया निजस्वरूपाऽनुसन्धानमपि सूक्ष्म-तात्त्विकभेदज्ञानोपष्टम्भार्थं कर्तव्यम् अनारतम् । तत एव भेदविज्ञानं परिपक्वं सत् त्रिनेत्रतृतीयनेत्रमिव मकरध्वजदाहकं स्यात् ।

સૂક્ષ્મ-તાત્ત્વિક-પરિપક્વ-લોકોત્તરાઽનુપમાઽપૂર્વ-વિશુદ્ધભેદવિજ્ઞાનપરિણતિસ્તુ કષાયાદિક્ષયોપશમાદિ-લઘ્યુત્તરમેવાઽવાપ્યતે ।

यदा शास्त्राभ्यासादिना (१) परिपूर्णवीतरागाऽनन्तशक्तिसम्पन्न-शाश्वतशान्तरसस्वरूप-सहजानन्दमय
के हुं तो केवल शुद्ध चैतन्यना अभंड पिंड स्वरूप ज हुं’ - आ रीते ભેદજ્ઞાનની વિભાવના કરવી.

◉ નિજસ્વરૂપના અનુસંધાનથી ભેદજ્ઞાનને ટેકો આપીએ ◉

(તથા.) તથા ‘શુદ્ધ આત્મદ્રવ્ય જ હું છું. નિરુપાધિક વિશુદ્ધ એવા અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત સ્વરૂપરમણતારૂપ-સ્વરૂપસ્થિરતારૂપ ચારિત્ર, અનંત આનંદ વગેરે મારા ગુણો છે. શુદ્ધ ચૈતન્યમય અસંખ્ય આત્મપ્રદેશસ્કંધથી હું અભિન્ન છું. અખંડ આત્મરમણતાદિ ક્રિયાથી હું અભિન્ન છું. અનંત અદ્વિતીય અનુપાધિક પૂર્ણ પરમાનંદનો એકાકાર એકરસમય અખંડ અપરોક્ષ અતીન્દ્રિય અનુભવ-ભોગવટો એ જ મારી સ્વાત્મરમણતાદિ ક્રિયાનું ફળ છે. તે ફળથી પણ હું અપૃથક્-અભિન્ન છું. પરસ્પર અવિભક્ત અને અત્યંત શુદ્ધ એવા સ્વદ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયોથી હું એકરૂપે-એકાકારરૂપે વણાયેલો છું. તેનાથી હું અભિન્ન-અપૃથક્ છું. આ રીતે શુદ્ધ આત્મદ્રવ્ય, આત્મગુણધર્મ, આત્મપ્રદેશસમૂહ, આત્મદ્રવ્યક્રિયા, આત્મક્રિયાફળ - આ પાંચેયથી હું અભિન્ન છું.’ આ પ્રમાણે આત્માર્થી સાધકે પોતાના આર્દ્ર અંતઃકરણમાંથી પ્રગટેલી સ્વપ્રજ્ઞા વડે સતત સર્વત્ર દૃઢપણે નિજસ્વરૂપનું અનુસંધાન પણ સૂક્ષ્મ અને તાત્ત્વિક એવા ભેદવિજ્ઞાનના ટેકા માટે કરવું જોઈએ. તેનાથી જ તે ભેદવિજ્ઞાન પરિપક્વ બને. ત્યાર પછી તે પરિપક્વ ભેદવિજ્ઞાન, શંકરના ત્રીજા નેત્રની જેમ, કામદેવને અત્યંત ઝડપથી નિર્દયપણે બાળી નાંખે.

◉ સમકિતપ્રાપક પાંચ લઠિયો ◉

જિજ્ઞાસા :- આવા સૂક્ષ્મ, તાત્ત્વિક, પરિપક્વ ભેદજ્ઞાનની સ્થાયી પરિણતિ ક્યારે પ્રગટે ?

શમન :- (સૂક્ષ્મ.) સૂક્ષ્મ, તાત્ત્વિક, પરિપક્વ, લોકોત્તર મહિમાવંત, અજોડ, અપૂર્વ ભેદવિજ્ઞાનની જીવંત સ્થાયી પરિણતિ તો કષાયાદિનો ક્ષયોપશમ થયા પછી જ મળે છે. અર્થાત્ અનંતાનુબંધી ક્રોધાદિ અને ગાઢમિથ્યાત્વ - આ પાંચેયનો ધરખમ ઘટાડો થવાથી આત્મામાં ક્ષયોપશમલઘ્ધિ વગેરે પ્રગટ થાય પછી જ પૂર્વોક્ત (પૃ.૨૫૧૮) પાંચેય ફળને દેનારી ઉપરોક્ત ભેદવિજ્ઞાનની જીવંત સ્થાયી પરિણતિ મળે.

પ્રશ્ન :- આવી ક્ષયોપશમલઘ્ધિ વગેરે ક્યારે મળે ? તથા પક્ષપાતપૂર્વક વિષયવાસનાનો આવેગ વગેરે પૂર્વોક્ત (પૃષ્ઠ-૨૫૧૪) પાંચ મલિન પર્યાયો ક્યારે ટળે ?

◉ (૧) ક્ષયોપશમલઠિની ઓળખ ◉

પ્રત્યુત્તર :- (યદા.) જ્યારે (૧) શાસ્ત્રાભ્યાસાદિના માધ્યમે પરિપૂર્ણ વીતરાગ, અનંતશક્તિસંપન્ન,

નિસ્તરંગ-જ્ઞાનસ્વભાવિનિજાત્મદ્રવ્યમાહાત્મ્યપરિપ્લાવિતમન્તઃકરણં સમ્પદ્યતે, (૨) પરમનિષ્ક્રયાય-પરમ-નિર્વિકારનિજચેતનદ્રવ્યં કાત્સ્ન્યેન પ્રકટયિતુમ્ અત્યન્તમ્ ઉત્સહતે, (૩) અપરોક્ષસ્વાનુભૂતિગોચરા તાત્ત્વિકી ભાવના આવિર્ભવતિ, (૪) કુટુંબ-કાય-કરણાદિપ્રવૃત્તૌ અત્યન્તમ્ ઔદાસીન્યં સ્વરસતઃ પ્રવર્તતે, (૫) શ્રદ્ધાદિરૂપેણ નિજશુદ્ધસ્વરૂપાનુસન્ધાનઞ્ચ સાર્વત્રિકં સમ્પદ્યતે, તદા પક્ષપાતગર્ભિતવિષય-વાસનાઽઽવેગાદિપૂર્વોક્તક્લિષ્ટપર્યાયપચ્ચકં સ્વયમેવ વિનિવર્તતે, તદા મિથ્યાત્વમોહનીયાઽનન્તાનુબન્ધિકષાય-ચતુષ્કક્ષયોપશમલબ્ધિઃ આવિર્ભવતિ । તદા સત્તાગતરસસ્પર્ધકાનાં પ્રતિસમયમ્ અનન્તગુણહીના ઉદીરણા સમ્પદ્યતે । તતોઽશુભકર્માઽનુભાગો હીયતે । તત્ત્વવિચારજનકો જ્ઞાનાવરણાદિક્ષયોપશમો જાયતે । इत्थञ्च ते पञ्चापि मिथ्यात्व-कषाया अत्यन्तं भग्नसामर्थ्या जायन्ते ।

તત્પશ્ચાત્ પ્રશસ્તલબ્ધિઃ વિશુદ્ધિલબ્ધ્યપરાઽભિધાના પ્રાદુર્ભવતિ । તતઃ સદ્કલેશઃ હીયતે, વિશુદ્ધિઃ વર્ધતે, સાતવેદનીયાદિપુણ્યબન્ધનિમિત્તભૂતાઃ શુભપરિણામાઃ સાનુબન્ધતામ્ આપદ્યન્તે, ભવનિર્વેદાઽઽત્મતત્ત્વ-વિચારાઽભિલાષાદિકઞ્ચાઽઽપ્યતે । તદ્બલેન અન્તઃકરણં પવિત્રમ્, પ્રશાન્તમ્, પ્રજ્ઞાપનીયમ્, પ્રશસ્તલેશ્યાકમ્,

શાશ્વત શાંતરસ સ્વરૂપ, સહજાનંદમય, નિસ્તરંગ, જ્ઞાનસ્વભાવી એવા નિજ આત્મદ્રવ્યનું માહાત્મ્ય અંતઃકરણમાં વસી જાય, ચોતરફ વ્યાપ્ત થઈ જાય, (૨) પરમ નિષ્ક્રયાય અને પરમ નિર્વિકારી એવા નિજ ચેતનદ્રવ્યને પરિપૂર્ણપણે પ્રગટ કરવાનો અત્યંત ઉત્સાહ-ઉલ્લાસ-ઉમંગ ઉછળે, (૩) અપરોક્ષ સ્વાનુભૂતિ માટેની તાત્ત્વિક ભાવના-સદ્ભાવના-ગંભીર પ્રગટે, (૪) કુટુંબ, કાયા, ઈન્દ્રિય વગેરેની પ્રવૃત્તિમાં અત્યંત ઉદાસીનતા સ્વરસથી સહજપણે પ્રવર્તે અને (૫) સર્વત્ર સર્વદા પોતાના શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપનું શ્રદ્ધાદિસ્વરૂપે અનુસંધાન ટકે ત્યારે ઉપર જણાવેલ પક્ષપાતપૂર્વક-ઉપાદેયબુદ્ધિપૂર્વક વિષયવાસનાનો આવેગ વગેરે પાંચેય મલિન પર્યાયો સ્વયમેવ ખરી પડે છે, પાછળ ફરે છે. ત્યારે મિથ્યાત્વમોહનીય અને અનંતાનુબંધી ચાર કષાય - આ પાંચેયના સાનુબંધ ક્ષયોપશમનો પ્રારંભ થાય છે. આવી 'ક્ષયોપશમ લબ્ધિ' ત્યારે પ્રગટે છે. ત્યારે સત્તામાં રહેલા કર્મોના રસસ્પર્ધકોની પ્રતિસમય અનંતગુણ હીન ઉદીરણ થાય છે. તેના કારણે જ્ઞાનાવરણાદિ અશુભ કર્મોનો રસ ઘટે છે, તૂટે છે. તેના પ્રભાવે તત્ત્વવિચારણા થાય તેવો જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મનો ક્ષયોપશમ થાય છે. આ રીતે સાધક કષાય-મિથ્યાત્વને મંદ કરે છે. મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધી ચાર કષાય - આ પાંચેયની તાકાત સાવ ભાંગી પડે છે.

❁ (૨) પ્રશસ્તલબ્ધિના પ્રભાવને પિછાણીએ ❁

(તત્ત્વ.) ક્ષયોપશમલબ્ધિ પ્રગટ થયા પછી જ 'પ્રશસ્તલબ્ધિ' પ્રગટે છે. તેનું બીજું નામ 'વિશુદ્ધિલબ્ધિ' છે. તેના પ્રભાવથી સાધક ભગવાનમાં સંકલેશની હાનિ થાય છે. વિશુદ્ધિ વધે છે. શાતાવેદનીયાદિ પુણ્યના બંધમાં નિમિત્ત બનનારા શુભ પરિણામો સાનુબંધ બને છે. સંસાર પ્રત્યે સાચા અર્થમાં વૈરાગ્ય પ્રગટે છે. આત્મતત્ત્વવિચાર, આત્મરુચિ વગેરે પ્રાપ્ત થાય છે. તેના બળથી સાધકનું અંતઃકરણ (૧) પવિત્ર, (૨) પ્રશાંત, (૩) પ્રજ્ઞાપનીય (= બીજા દ્વારા સાચી સમજણ મેળવવા માટે સમર્થ), (૪) પ્રશસ્ત લેશ્યાવાળું, (૫) ઋજુ = સરળ, (૬) આર્દ્ર, (૭) અન્તર્મુખ, (૮) મૈત્રી વગેરે ભાવોથી પરિપૂર્ણ,

ઋજુકમ્, આર્દ્રમ્, અન્તર્મુખમ્, મૈત્ર્યાદિભાવપૂર્ણમ્, સન્તોષ-ધૈર્ય-ગામ્भीર્યાદિગુણોપેતમ્, ગુણજ્ઞમ્, તારકતત્ત્વ-
બહુમાનસમ્ભૂતમ્, ભદ્રપરિણામિ, વિનમ્રમ્, વિરક્તમ્, વિમલજ્વ સમ્પદ્યતે। ક્ષયોપશમલઘ્યુત્તરકાલમ્
એવ આગમિનઃ શુભભાવાઃ તાત્ત્વિકા જ્ઞેયાઃ। ક્ષયોપશમલઘ્નિં વિના બાહ્યનિમિત્તતો જાયમાના
પ્રશસ્તા અપિ ભાવાઃ પરમાર્થતો નાત્મહિતકારિણઃ, પરિણામવિશુદ્ધિવિરહાત્। ¹“પરિણામવિસોહી પુણ
મંદકસાયસ નાયવ્યા” (આ.પ.૪૦) ઇતિ આરાધનાપતાકાયાં વીરભદ્રસૂરિવચનમત્રાડનુસન્ધેયમ્। કષાયકરણ-
પાત્રતાપ્રાબલ્યે નિશ્ચયનયબોધઃ શુષ્કજ્ઞાનરૂપેણ પરિણમતિ, નિજનિર્મલાડસત્સ્વરૂપપ્રકટીકરણરુચિવિરહે
ચોગ્રતપશ્ચર્યાદિકારિણઃ ક્રિયાજડત્વમાપદ્યતે। અતો મુમુક્ષુણા ઉક્તલઘ્નિદ્વિતયોપલઘ્નયે યતિતત્ત્વમ્।

તદુત્તરમ્ અવજ્વકયોગેન પૂર્વોક્તેન (૧૫/૧/૧) વિરક્ત-પ્રશાન્ત-ગમ્भीર-ગીતાર્થ-સદ્ગુરુદેવસમાગમે
સતિ આત્મજ્ઞાનગર્ભવૈરાગ્યાદિગુણજ્ઞતાપ્રયુક્તગુરુસમર્પણ-શ્રદ્ધા-પ્રીતિયોગાદિબલેન ગુરુવાણીપરિણમનપાત્રતા-
પ્રાદુર્ભાવલક્ષણા દેશનાશ્રવણલઘ્નિઃ પ્રાદુર્ભવતિ। તતશ્ચ યથાર્થતયા આત્માદિતત્ત્વોપદેશગ્રહણ-ધારણ
(૯) સંતોષ-ધૈર્ય-ગામ્भीર્યાદિ ગુણોથી યુક્ત, (૧૦) ગુણોની ઓળખ-પરખ કરનારું, (૧૧) તારક તત્ત્વ
પ્રત્યે બહુમાન ભાવથી છલકાતું, (૧૨) ભદ્રકપરિણામી, (૧૩) વિનમ્ર, (૧૪) વિરક્ત અને (૧૫)
વિમલ બને છે. ક્ષયોપશમલઘ્નિ પછી જ આવનારા પ્રશસ્ત ભાવોને તાત્ત્વિક સમજવા. ક્ષયોપશમલઘ્નિ
વિના, કષાયના હાસ વિના, બાહ્ય નિમિત્તને આશ્રયીને આવતા શુભ એવા પણ ભાવો પરમાર્થથી
આત્મહિતકારી નથી હોતા. કેમ કે તીવ્ર કષાયવાળા જીવ પાસે પરિણામવિશુદ્ધિ જ હોતી નથી. આ
વાત ખાસ ખ્યાલમાં રાખવી. ‘પરિણામવિશુદ્ધિ મંદકષાયવાળા જીવની પાસે હોય છે’ - આ પ્રમાણે
શ્રીવીરભદ્રસૂરિજીએ આરાધનાપતાકામાં જે જણાવેલ છે, તે વાતનું અહીં અનુસંધાન કરવું. કષાય કરવાની
પાત્રતા પ્રબળ હોય, ત્યાં સુધી નિશ્ચયનયનો બોધ શુષ્કજ્ઞાનસ્વરૂપે પરિણમે છે. તથા પોતાના નિર્મલ
આત્મસ્વરૂપને પ્રગટ કરવાની રુચિ-ખ્યાસ-તડપન ન હોય ત્યાં સુધી ઉગ્ર તપશ્ચર્યા વગેરે કરનાર જીવ
પ્રાયઃ ક્રિયાજડ બને છે. તેથી મુમુક્ષુએ ક્ષયોપશમલઘ્નિ અને પ્રશસ્તલઘ્નિ મેળવવા પ્રયત્ન કરવો.

✽ (૩) દેશનાશ્રવણલઘ્નિની ફલશ્રુતિ ✽

(તદુ.) ‘પ્રશસ્તલઘ્નિ’ પછી વિરક્ત, પ્રશાન્ત, ગંભીર, ગીતાર્થ એવા ગુરુદેવનો પૂર્વોક્ત (૧૫/૧/૧)
અવંચકયોગથી જે સમાગમ થાય, તે તાત્ત્વિક ‘શુભગુરુયોગ’ સમજવો. (‘જય વીરરાય’ સૂત્રમાં
‘સુહુરુજોગો’ શબ્દથી આ અભિપ્રેત છે - તેમ સમજવું.) તેવો સદ્ગુરુસમાગમ થતાં ગુરુના આત્મજ્ઞાનગર્ભિત
એવા વૈરાગ્યાદિ ગુણની તાત્ત્વિક ઓળખ અને પરખ થવાના કારણે ગુરુ પ્રત્યે સમર્પણ-શરણાગતિ
-શ્રદ્ધા વગેરે ભાવો સાધકના અંતરમાં ઝળહળે છે. વક્તા અંતઃકરણના કેન્દ્રમાંથી બોલે તથા શ્રોતા
ગુરુવાણીને (ઉપલક્ષ મનથી નહિ પણ) અંતરથી ઝીલે. આ રીતે વક્તા-શ્રોતાના મિલનથી પ્રીતિયોગ જન્મે
છે. તેના બળથી ગુરુવાણીને પરિણમાવવાની યોગ્યતા સાધકમાં પ્રગટે છે, ઝડપથી વિકસે છે. આ જ
‘દેશનાશ્રવણલઘ્નિ’ કહેવાય છે. (દશપૂર્વધરને પરપ્રતિબોધકારક જે દેશનાલઘ્નિ પ્રગટ થાય છે, તે અહીં
અભિપ્રેત નથી.) તેનાથી યથાર્થપણે આત્માદિ તત્ત્વના ઉપદેશને ગ્રહણ કરવાની, ધારણ કરવાની,

-તાત્પર્યાઽન્વેષણાદિસામર્થ્યમ્ આત્મનિ આવિર્ભવતિ । દેશનાશ્રવણલબ્ધ્યાઃ લાભેન પૂર્વકાલીન-યોગસંસ્કારાદિબલાત્ શુદ્ધાત્મતત્ત્વપ્રકાશિકા ગુરુવાણી જિનવાણી ચ રોચેતેઽત્યન્તમ્ આત્મતત્ત્વાઽદ્વેષ-જિજ્ઞાસા-શુશ્રૂષા-શ્રવણ-શ્રદ્ધાદિગુણગણોપેતાય આત્માર્થિને । તદ્બલેન ભવાટવીદાહકઃ તત્ત્વજિજ્ઞાસાદિ-શામકશ્ચ તત્ત્વાઽવગમો હિમવૃષ્ટિસમઃ ભવતિ । તદુક્તમ્ આવશ્યકનિર્યુક્તૌ ^૧“જહ જહ તત્તરુઙ્ તહ તહ તત્તાગમો હોઙ્” (આ.નિ.૩/૧૧૬૯) ઇતિ ।

તતઃ નિજસ્વરૂપપ્રાપ્તિગોચરપ્રબલપ્રીતિપ્રસૂતા પ્રણિધાનગર્ભા સ્વાઽભિમુખોપયોગપ્રવૃત્તિઃ = પ્રયોગલબ્ધિઃ જાયતે । “ઉપદેશં પ્રાપ્ય ગુરોરાત્માઽભ્યાસે રતિં કુર્યાદ્” (યો.શા.૧૨/૧૭) ઇતિ યોગશાસ્ત્રવચનસૂચિતાયાઃ પ્રયોગલબ્ધ્યાઃ પ્રાયોગ્યલબ્ધ્યપરાઽભિધાનાયાઃ બલેન અશુભકર્માઽનુભાગોઽત્યન્તં હીયતે । કેવલં તેષાં દ્વિસ્થાનિકરસોઽવતિષ્ઠતે । અન્તઃકોટિકોટિસાગરોપમપ્રમાણા કર્મસ્થિતિઃ અવશિષ્યતે । નવીનકર્મબન્ધોઽપિ ન તદધિકસ્થિતિકઃ । નરકાયુરાદિકઞ્ચ ન તદા બદ્ધ્યતે । ગુરુપદેશાદિના અનન્તાનન્દ-શક્તિ-જ્ઞાનાદિમય-

તત્ત્વોપદેશના તાત્પર્યનું સંશોધન-તપાસ કરવાની ક્ષમતા-શક્તિ સાધક આત્મામાં પ્રગટ થાય છે. એક બાજુ આવી દેશનાશ્રવણલબ્ધિનો આત્માર્થિને લાભ થયેલો હોય છે તો બીજી બાજુ તે આત્માર્થીમાં આત્મતત્ત્વનો અદ્વેષ પરિણામ, આત્મતત્ત્વની જિજ્ઞાસા, આત્મસ્વરૂપને સાંભળવાની ઈચ્છા પ્રગટેલ હોય છે. પૂર્વભવના યોગસંસ્કાર વગેરેનું બળ સાધક પાસે હોય છે. તથા ગીતાર્થ ગુરુદેવના શ્રીમુખે આત્મતત્ત્વશ્રવણનો લાભ મળેલ હોય છે. તેમજ ગુરુદેવની વાણી અને જિનવાણી પણ શુદ્ધ આત્મતત્ત્વનો પ્રકાશ પાથરનારી હોય છે. તેથી તેવા સંયોગમાં એવા આત્માર્થી મુમુક્ષુને ગુરુવાણી અને જિનવાણી અત્યંત ગમી જાય છે. તેવી ગુરુવાણી વગેરે પ્રત્યે અને ગુરુવાણીવિષયભૂત આત્મતત્ત્વ પ્રત્યે સાધકના અંતઃકરણમાં ઝળહળતી શ્રદ્ધા વગેરે પણ પ્રગટે છે. તેના બળથી પરમાર્થથી તત્ત્વનો બોધ થાય છે. કારણ કે આવશ્યકનિર્યુક્તિમાં જણાવેલ છે કે ‘જેમ જેમ તત્ત્વની રુચિ (શ્રદ્ધા) થતી જાય, તેમ તેમ તત્ત્વનો બોધ થાય.’ સાધકનો હિમવૃષ્ટિતુલ્ય તે તત્ત્વબોધ ભવવનને બાળવાનું તથા તત્ત્વજિજ્ઞાસાને ઠારવાનું કામ કરે છે.

✽ (૪) પ્રયોગલબ્ધિનો પાવન પ્રભાવ ✽

(તત્ત્વઃ) ત્યાર બાદ આત્માર્થી સાધકના અંતરમાં પ્રયોગલબ્ધિ પાંગરે છે. નિજસ્વરૂપપ્રાપ્તિની પ્રબળ પ્યાસથી સ્વ તરફ સતત ઢળવાનો-વળવાનો પ્રણિધાનપૂર્વક પ્રામાણિક પ્રયાસ = પ્રયોગલબ્ધિ. યોગશાસ્ત્રમાં આ પ્રયોગલબ્ધિને સૂચવતા શબ્દો આ પ્રમાણે મળે છે કે ‘સદ્ગુરુના ઉપદેશને પામીને આત્માના અભ્યાસમાં (નિરીક્ષણ-પરીક્ષણ-સંશોધનાદિમાં), આત્મસ્વભાવમાં રહેવાના અભ્યાસમાં, અધ્યાત્મમાં રતિ-રુચિ કેળવવી.’ આ પ્રયોગલબ્ધિનું બીજું નામ ‘પ્રાયોગ્યલબ્ધિ’ પણ છે. તેના પ્રભાવે સાધકના અશુભ કર્મોનો રસ (Power) અત્યન્ત ઘટતો જાય છે. તેના આત્મામાં પાપકર્મોનો માત્ર બે ઠાણીયો રસ બાકી રહે છે. ચાર ઠાણીયો અને ત્રણ ઠાણીયો રસ તો પલાયન થઈ જાય છે. તે જીવની કર્મસત્તાની સ્થિતિ ક્ષય પામતી-પામતી અન્તઃકોટાકોટિ સાગરોપમ જેટલી બાકી રહે છે. તથા તે સાધક નવા કર્મને તેનાથી અધિક સ્થિતિવાળા બાંધતો નથી. નરકાયુષ્ઠ વગેરે કેટલીક પાપપ્રકૃતિઓ ત્યારે બંધાતી નથી. ગુરુ ભગવંતના ઉપદેશ વગેરે

નિજશુદ્ધાત્મગોચરં પરોક્ષં બોધમ્ ઉપલભ્ય નિજશુદ્ધાત્મતત્ત્વપ્રકટીકરણાડડશય-સડ્કલ્પાદિકમ્ ઉપજાયતે । તતો ^૧નિજશુદ્ધાત્મસ્વરૂપવિચારણા-^૨વિનિશ્ચય-^૩શ્રદ્ધા-^૪રુચિ-^૫પ્રીતિ-^૬ભક્તિ-^૭પ્રણિધાન-^૮ધારણા-^૯ધ્યાનાદૌ પૌનઃપુન્યેન પ્રયતતે । તત્ત્વ પરિણમતિ આસન્નભવ્યાત્મનિ એવ, ન ત્વભવ્ય-દૂરભવ્યાદૌ ।

આસન્નભવ્યસ્ય તુ ધૈર્ય-શાન્તિપૂર્વં દેહાદિભિન્નનિજાત્મતત્ત્વપ્રતીત્યા તત્ત્વરૂપેણ તાદૃશનિજાત્મતત્ત્વે નિજોપયોગઃ સ્વરસતો લીયતે । ઇત્થં સૂક્ષ્મં તાત્ત્વિકં પરિપક્વજ્ઞ-ભેદવિજ્ઞાનં વિશુદ્ધપરિણતિસ્વરૂપં સમ્પદ્યતે । અતીન્દ્રિયમ્ અપરોક્ષમ્ આંશિકં નિજશુદ્ધચૈતન્યં પ્રાદુર્ભવતિ । “જ્યોતિર્મયીવ દીપસ્ય ક્રિયા સર્વાડપિ ચિન્મયી” (જ્ઞા.સા.૧૩/૮) ઇતિ જ્ઞાનસારોક્તિઃ ઇત એવ પ્રારમ્ભરૂપેણ લઘ્વાધિકારા મન્તવ્યા । અતઃ ધ્યાનાદ્યુત્તરકાલે નિજશુદ્ધસ્વરૂપાનુસન્ધાનં મનસા સ નૈવ મુચ્ચતિ, કાયેન અન્યત્ર પ્રવર્ત્તનેડપિ । તત્પ્રભાવેણ નિજદ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયાઃ આશુ શુદ્ધસ્વરૂપેણ સાનુબન્ધતયા ચ પરિણમન્તિ ।

“સ્વબોધાદપરં કિઞ્ચિન્ન સ્વાન્તે ક્રિયતે પરમ્ । કુર્યાત્ કાર્યવશાત્ કિઞ્ચિદ્ વાક્-કાયાભ્યામનાદૃતઃ ।” (ધ્યા.વી.૧૭૮) ઇતિ સકલલવન્દ્રોપાધ્યાયકૃતધ્યાનદીપિકાકારિકાતાત્પર્યાર્થે ઇહ લઘ્વાવસરો વિજ્ઞેયઃ । દ્વારા અનંત આનંદમય, અનંત શક્તિમય, અનંત જ્ઞાનાદિમય પોતાના શુદ્ધ આત્માનો પરોક્ષ બોધ મેળવીને પોતાના તેવા શુદ્ધાત્માને ઝડપથી પ્રગટ કરવાનો ભાવ-આશય-પરિણામ-સંકલ્પ વગેરે સાધકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી સાધક ગુરુવાણી દ્વારા જાણેલ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપની વારંવાર (૧) વિચારણા, (૨) વિનિશ્ચય, (૩) શ્રદ્ધા, (૪) રુચિ, (૫) પ્રીતિ, (૬) ભક્તિ = ઉપાસના, (૭) પ્રણિધાન, (૮) ધારણા, (૯) ધ્યાનપ્રક્રિયા વગેરેમાં પ્રકૃષ્ટ ઉદ્યમ કરે છે. પરંતુ તેવી વિચારણા, વિનિશ્ચય, શ્રદ્ધા વગેરે આસન્નભવ્ય આત્મામાં જ પરિણમે છે. જો તે સાધક અભવ્ય કે અચરમાવર્તી દૂરભવ્ય વગેરે હોય તો તેનામાં તેવું પરિણમન થતું નથી. તે ત્યાં અટકી જાય છે કે પાછો વળે છે.

(આસ.) જ્યારે આસન્નભવ્ય આત્માને તેવા પરિણમન પછી ધીરજ અને શાંતિપૂર્વક ‘હું દેહ-ઈન્દ્રિય-મન વગેરેથી ભિન્ન આત્મતત્ત્વ છું’ - આવો અંદરમાં અહેસાસ થવાથી તે સ્વરૂપે પોતાના જ આત્મતત્ત્વમાં તેનો ઉપયોગ સ્વરસથી સહજપણે લીન બને છે. આ રીતે સૂક્ષ્મ, તાત્ત્વિક અને પરિપક્વ ભેદવિજ્ઞાન એ વિશુદ્ધપરિણતિસ્વરૂપ બને છે. અતીન્દ્રિય, અપરોક્ષ એવું પોતાનું શુદ્ધ ચૈતન્ય આંશિક રીતે પ્રબળપણે પ્રગટે છે. ‘દીવાની જ્યોત જેમ પ્રકાશમય હોય છે, તેમ સાધકની ક્રિયા જ્ઞાનમય હોય છે, ચૈતન્યરસથી વણાયેલી હોય છે’ - આ મુજબ જ્ઞાનસારમાં જે જણાવેલ છે, તેનો આંશિક પણ તાત્ત્વિક શુભારંભ અહીંથી જ થાય છે - તેમ જાણવું. આગળની દશામાં તેનો વિકાસ થતો જાય છે. ધ્યાનાદિ ક્રિયા ચૈતન્યમય થવાના લીધે ધ્યાનાદિ સમાપ્ત થયા પછી પણ તે પોતાના શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપનું અનુસંધાન મનથી નથી જ મૂકતા, ભલે ને કાયાથી બીજા પ્રયોજનમાં તે પ્રવર્ત્તતા પણ હોય. આવી બળવાન પ્રયોગલઘ્વિના પ્રભાવથી પોતાના દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયો અત્યંત ઝડપથી અને સાનુબંધપણે શુદ્ધસ્વરૂપે પરિણમતા જાય છે.

✧ માત્ર નિજશુદ્ધસ્વરૂપને જાણીએ-માણીએ ✧

(“સ્વ.”) શ્રીસકલચન્દ્ર ઉપાધ્યાયજીએ ધ્યાનદીપિકામાં જણાવેલ છે કે ‘પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપને જાણવું. એ સિવાય બીજું કંઈ પણ પોતાની અંદર ન કરાય. પરંતુ પ્રયોજનવશ બીજું કંઈ વાણીથી કે કાયાથી સાધક કરે તો પણ તેમાં આદરભાવે તે ભળે નહિ.’ આ વચનના તાત્પર્યાર્થને અહીં ચરિતાર્થ = કૃતાર્થ

તતઃ આત્મશુદ્ધિવિશેષોપલબ્ધૌ “પુણ્ય-પાપવિનિર્મુક્તં તત્ત્વતસ્ત્વવિકલ્પકમ્ । નિત્યં બ્રહ્મ સદા ધ્યેયમેષા શુદ્ધનયસ્થિતિઃ ॥” (અ.સા.૧૮/૧૩૦) इति अध्यात्मसारकारिकाविषयोऽपीह लब्धाऽवसरो विज्ञेयः । “રાગાદિભિરનાક્રાન્તમ્, ક્રોધાદિભિરદૂષિતમ્ । આત્મારામં મનઃ કુર્વન્, નિર્લેપઃ સર્વકર્મસુ ॥” (યો.શા.૭/૪) इति योगशास्त्रोक्तरीत्या स्वभूमिकोचितव्यावहारिकादिक्रियासु सोऽसङ्गतां समुपैति । શાસ્ત્રજ્ઞાનેન ચ નિજશુદ્ધાત્મતત્ત્વશ્રદ્ધાપોષણતઃ નિવિઙ્ગિતમં રાગાદિગ્રન્થિં પ્રશિથિલીકરોતિ ।

તદનુ ઉપશમલબ્ધ્યપરાઽભિધાના ઉત્કૃષ્ટયોગલબ્ધ્યપરાઽભિધાના ચ કરણલબ્ધિઃ દ્રુતં પ્રાદુર્ભવતિ । તત્પ્રભાવેણ ચાઽઽત્યન્તિકતયા મિથ્યાત્વમોહનીયકર્મોપશમસામર્થ્યમાત્મન્યાવિર્ભવતિ । પ્રતિસમયમ્ અનન્ત-ગુણવૃદ્ધિયુતા આત્મપરિણામશુદ્ધિઃ જાયતે । પરાવર્તમાનાઃ સાતાદિલક્ષણાઃ પ્રશસ્તા એવ કર્મપ્રકૃતયો બદ્ધ્યન્તે । શુભકર્મપ્રકૃતિરસોઽનન્તગુણઃ પ્રવર્ધતે । બદ્ધ્યમાનશુભકર્મપ્રકૃતીનાં દ્વિસ્થાનિકરસઃ ચતુઃસ્થાનિકર-સપર્યન્તં વર્ધતે । અશુભકર્મપ્રકૃતીનાઞ્ચ ચતુઃસ્થાનિકાઽનુભાગઃ દ્વિસ્થાનિકાઽનુભાગાન્તમ્ અપકૃષ્યતે । પ્રશસ્તતર-પ્રવર્ધમાનલેશ્યાઽધ્યવસાયાદિવશેન તદા આયુર્વર્જાઃ સપ્તાઽપિ મૂલકર્મપ્રકૃતયઃ અન્તઃકોટાકોટિ-

થવાનો અવસર મળે છે - એમ જાણવું. તે રીતે મોક્ષમાર્ગે આગળ વધતાં આત્મશુદ્ધિ વિશેષ પ્રકારે થતાં અધ્યાત્મસારના શ્લોકનો વિષય અવસરને પ્રાપ્ત કરે છે. ત્યાં જણાવેલ છે કે ‘પુણ્યશૂન્ય, પાપરહિત, વિકલ્પાતીત = વિકલ્પ વગરનું અને પરમાર્થથી વિકલ્પનો અવિષય, નિત્ય, શુદ્ધ એવા આત્મતત્ત્વનું સદા ધ્યાન ધરવું જોઈએ. આ શુદ્ધનયની સ્થિતિ = વ્યવસ્થા છે.’ આ રીતે શુદ્ધનયની મર્યાદામાં રહીને સાધક શુદ્ધ આત્મતત્ત્વને ધ્યાવે છે, સંભાળે છે, સંભારે છે, સાંભરે છે. તેમાં જ નિરંતર રુચિપ્રવાહને વાળે છે, ઢાળે છે. તથા ‘મનને જડના રાગાદિથી મુક્ત કરે છે. જીવો પ્રત્યેના ક્રોધાદિથી મનને તે દૂષિત કરતો નથી. મનને આત્મામાં વિશ્રાન્ત કરતો સાધક સર્વ ક્રિયાઓમાં નિર્લેપ થાય છે’ - આ યોગશાસ્ત્રના વચન મુજબ પોતાની ભૂમિકાને યોગ્ય વ્યાવહારિક વગેરે ક્રિયાઓ કરવા છતાં તેમાં તે અસંગપણાને સમ્યક્ પ્રકારે મેળવે છે. તથા શાસ્ત્રજ્ઞાન વડે નિજ શુદ્ધાત્મતત્ત્વની શ્રદ્ધાને પુષ્ટ કરીને અત્યંત કઠણ-કર્કશ-ગૂઢ એવી રાગાદિની ગ્રંથિને અત્યંત પોચી કરે છે, ઝડપથી ભેદવા યોગ્ય કરે છે.

❖ (પ) કરણલબ્ધિમાં પ્રવેશ ❖

(તદનુ.) ત્યાર બાદ સાધક ભગવાનમાં પાંચમી ‘કરણલબ્ધિ’ ઝડપથી પ્રગટ થાય છે. તેનું બીજું નામ ‘ઉપશમલબ્ધિ’ તથા ‘ઉત્કૃષ્ટ યોગલબ્ધિ’ છે. તેના પ્રભાવથી (A) મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મને આત્યન્તિકપણે ઉપશમાવવાની શક્તિ આત્મામાં પ્રગટ થાય છે. (B) પ્રતિસમય અનન્તગુણ વૃદ્ધિવાળી આત્મપરિણામની વિશુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે. (C) સાતા વેદનીય, ઉચ્ચગોત્ર વગેરે પરાવર્તમાન શુભ કર્મપ્રકૃતિઓ જ બંધાય છે. અસાતા વેદનીય, નીચગોત્ર આદિ અશુભ પ્રકૃતિ ત્યારે બંધાતી નથી. (D) શુભ કર્મપ્રકૃતિનો રસ અનન્તગુણ વૃદ્ધિને પામે છે. (E) બંધાતી શુભ કર્મપ્રકૃતિનો બે ઠાણીયો રસ છેક ચાર ઠાણીયા રસ સુધી વધે છે. (F) તેમજ અશુભ કર્મપ્રકૃતિઓનો ચાર ઠાણીયો રસ છેક બે ઠાણીયા રસ સુધી ઘટે છે. (G) અત્યન્ત પ્રશસ્ત પ્રવર્ધમાન લેશ્યા-અધ્યવસાયસ્થાનાદિના લીધે ત્યારે આયુષ્ય કર્મ બંધાતું નથી. આયુષ્યકર્મ તો વધુ પડતી ચઢ-ઉતરવાળા અધ્યવસાય ન હોય ત્યારે જ બાંધી શકાય. તેથી ત્યારે આયુષ્ય કર્મ સિવાયની સાત મૂલ કર્મપ્રકૃતિઓ બંધાય. પરંતુ તે અંતઃકોટાકોટિસ્થિતિ વાળી જ બંધાય. તેનાથી વધુ દીર્ઘસ્થિતિવાળી કર્મપ્રકૃતિને ત્યારે તે સાધક ન બાંધે. (H) તથા જે અશુભ કર્મ ધ્રુવબંધી વગેરે સ્વરૂપ હોવાના કારણે

પ્રમિતા એવ બધ્યન્તે । અશુભકર્માણિ પ્રતિસમયં પલ્યોપમસંખ્યાતભાગહીનતયા બધ્યન્તે इति કર્મપ્રકૃતૌ (ઉપશમનાકરણ-ગાથા ૩-૯) વ્યક્તમ્ । इत्थं क्रमशो मित्रा-तारा-बला-दीप्रादृष्टिपरमप्रकर्षः सम्पद्यते ।

તતશ્ચ કરણલઘ્વિબલેન નૈશ્વયિકાડન્તર્મુહૂર્તકાલીનચરમયથાપ્રવૃત્તકરણાડપૂર્વકરણાદિપ્રાદુર્ભાવે સમ્યગ્દર્શનં સમુત્પત્તું સમુત્સહતે । રાગાદિપૃથક્કરણપ્રવળઃ અતીન્દ્રિય-પરમશાન્ત-શાશ્વત-શુદ્ધનિજચૈતન્ય-સ્વભાવગ્રાહકઃ ધ્યાનભૂમિકારૂપઃ વિશુદ્ધતરાડધ્યવસાયવિશેષોડત્ર કરણપદવાચ્યઃ । इत्थं वर्धमानलघ्वि-पञ्चकप्रभावेण रागादिग्रन्थिं विविध अपरोक्षस्वानुभूतिमय-नैश्वयिक-भावसम्यग्दर्शनं साकारोपयोगे वर्तमानः साधकः समुपैति । पूर्वं गीतार्थगुरुसङ्गादिसहायेन नय-निक्षेप-प्रमाणतः अवगृहीतस्य आत्म-स्वरूपस्य श्रद्धानेन यत् प्रधानं द्रव्यसम्यक्त्वं सज्जातम्, तदेव साम्प्रतं शुद्धात्मस्वरूपोहापोह-मीमांसा-रुचि-प्रीति-भक्ति-विविदिषा-विभावना-माहात्म्योपरक्तमति-स्मृति-प्रतीतिप्रभृतिगर्भितनिरुक्तलઘ્વિ-

બાંધવા જ પડે તો પણ ત્યારે તે સાધક તે અશુભ કર્મને પ્રતિસમય પલ્યોપમના સંખ્યાત ભાગ જેટલા પ્રમાણમાં ઘટાડતો-ઘટાડતો બાંધે. અર્થાત્ પ્રથમ સમયે જે અશુભ કર્મ જેટલી સ્થિતિવાળું બાંધે તેના કરતાં પલ્યોપમના સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ ન્યૂન સ્થિતિવાળું બીજા સમયે બાંધે. ત્રીજા સમયે તેના કરતાં પણ પલ્યોપમના સંખ્યાત ભાગ ઓછી સ્થિતિવાળું તે અશુભ કર્મ બાંધે. આ રીતે બંધાતા અશુભ કર્મની સ્થિતિ પ્રતિસમય પલ્યોપમનો સંખ્યાતમો ભાગ ઘટતી જાય છે. શિવશર્મસૂરિકૃત કર્મપ્રકૃતિમાં (કમ્મપયડીમાં) આ વિષય સ્પષ્ટપણે જણાવેલ છે. કર્મની સામે સાધક ભગવાનનું પોતાનું આત્મભળ વધતાં-વધતાં આ રીતે અહીં ક્રમશઃ મિત્રા-તારા-બલા-દીપ્રા નામની ચારેય યોગદૃષ્ટિઓ પરમ પ્રકર્ષને પામે છે.

❀ કરણલઘ્વિનો જગત્તર ચમત્કાર ❀

(તતશ્ચ.) તેથી કરણલઘ્વિના સામર્થ્યથી નૈશ્વયિક અન્તર્મુહૂર્તકાલીન ચરમ યથાપ્રવૃત્તકરણ, અપૂર્વકરણ વગેરે પ્રગટ થાય ત્યારે સમ્યગ્દર્શન ઉત્પન્ન થવા માટે સમ્યક્ પ્રકારે ઉત્સાહિત થાય છે, તૈયાર થાય છે. ‘કરણ’ શબ્દ દ્વારા અહીં અત્યંત વિશુદ્ધ અને વિશિષ્ટ અધ્યવસાયને સમજવો. તે અત્યંત દૃઢ હોય છે. તેથી તે શુભ ધ્યાનની ભૂમિકાસ્વરૂપ હોય છે. ઉપયોગમાંથી રાગાદિને, રાગાદિઅધ્યાસને છૂટો પાડવામાં તે અધ્યવસાય કુશળ અને તત્પર હોય છે. અતીન્દ્રિય, પરમ શાંત, શાશ્વત અને શુદ્ધ એવા નિજ ચૈતન્યસ્વભાવને તે અધ્યવસાય વડે સાધક પકડે છે. આ રીતે વર્ધમાન એવી (૧) ક્ષયોપશમલઘ્વિ, (૨) પ્રશસ્તલઘ્વિ, (૩) દેશનાશ્રવણલઘ્વિ, (૪) પ્રયોગલઘ્વિ અને (૫) કરણલઘ્વિ - આ પાંચના પ્રભાવથી સાધક રાગાદિની ગ્રંથિને ભેદે છે. ત્યાર બાદ અપરોક્ષ અને નિર્વિકલ્પ એવી સ્વાનુભૂતિથી વણાયેલ - નૈશ્વયિક ભાવસમ્યગ્દર્શનને સાધક મેળવે છે. તે વખતે સાધકને અનાકાર નહિ પણ સાકાર ઉપયોગ વર્તતો હોય છે. પૂર્વે ગીતાર્થ ગુરુ ભગવંતના સત્સંગ વગેરેની સહાયથી નય-નિક્ષેપ-પ્રમાણ દ્વારા સામાન્યરૂપે = પરોક્ષસ્વરૂપે જાણેલા આત્મસ્વરૂપની શ્રદ્ધા-રુચિ કરવા વડે જે પ્રધાન દ્રવ્યસમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થયેલું હતું, તે જ હવે કરણલઘ્વિના સામર્થ્યથી થયેલ ગ્રંથિભેદના પ્રભાવના લીધે ભાવસમ્યક્ત્વ સ્વરૂપે પરિણમે છે.

તે આ રીતે સમજવું - સાધુવેશ દીક્ષા લીધા પછી પણ હજુકર્મી આત્માથી સાધક તો નિજ આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનો જ ઊહાપોહ કરે છે, ઊંડી વિચારણા-મીમાંસા કરે છે. સર્વત્ર શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપની રુચિ-પ્રીતિ તેના અંતઃકરણમાં છવાયેલી હોય છે. વિમલ આત્મતત્ત્વને જ તે અવાર-નવાર ભજે છે. આ રીતે તેની તે ભક્તિ કરે છે. શુદ્ધ ચેતનસ્વરૂપનું જ સંવેદન કરવાની અભિલાષા-લાગણી-લગની-વિભાવના

પઞ્ચકપ્રયુક્તગ્રન્થિભેદપ્રભાવતઃ શબ્દાઽગોચર-મનોઽગમ્યાઽત્કર્ચકેવલસ્વાનુભવગમ્યનિજનિર્મલાત્મસ્વરૂપ-સાક્ષાત્કારલક્ષણનૈશ્વર્યિકભાવસમ્યક્ત્વરૂપેણ પરિણમતિ । તતશ્ચાઽપવર્ગાઽઽસન્નતરતા સમ્પદ્યતે । તદુક્તં સમ્યક્ત્વસન્નતિકાયાં ^૧“સુદ્ધમ્મિ દંસણમ્મિ કરપલ્લવસંઠિઓ મોક્ષો” (સ.સ.૬૭) इति । સર્વગુણાંઽઽશિકા-નુભૂતિસ્વરૂપ-શાન્તરસમય-સમ્યગ્દર્શનસામર્થ્યેન પૂર્વિલે વ્યાવહારિકે જ્ઞાન-ચારિત્રે સમ્યક્તયા તત્કાલં પરિણમતઃ । સમ્યગ્દર્શનવિશુદ્ધ્યા શુદ્ધચારિત્રં સાધુરુપલભતે । પ્રકૃતે ^૨“દંસણસોહીઓ સુદ્ધં ચરણં લહહ સાહુ” (ધ.ર.પ્ર.૧૩૮) इति धर्मरत्नप्रकरणोक्तिः अनुसन्धेया ।

अस्याञ्च दशायां शुद्धात्मद्रव्य-गुण-पर्यायपरामर्शतः अक्षेपफलम् आत्मादितत्त्वोपलब्धिरूपं स्पर्शज्ञानम् आविर्भवति । प्रकृते “स्पर्शः तत्तत्त्वाऽऽप्तिः... स्पर्शस्त्वक्षेपफलदः” (षो.१२/१५) इति षोडशकोक्तिः अनुसन्धेया । इदमेव तत्त्वं शब्दान्तरत एवं ज्ञेयं यदुत निरन्तरं ध्येयगुणमयत्वतः स्पर्शज्ञानम् आविर्भवति । तदुक्तं द्वात्रिंशिकाप्रकरणे “अक्षेपफलदः स्पर्शः तन्मयीभावतो मतः । यथा सिद्धरसस्पर्शः ताम्रे

વધતી જાય છે. એની મતિ પણ શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપના માહાત્મ્યથી રંગાઈ જાય છે. ખાતા-પીતા-ઉઠતા-બેસતા સતત સ્મરણમાં નિર્મળ આત્મસ્વરૂપ જ વણાયેલું રહે છે. સતત સર્વત્ર વિશુદ્ધ ચેતનતત્ત્વ જ નજરાયા કરે છે. વારંવાર શુદ્ધ આત્માને પ્રગટ થવાની તે વિનવણી કરે છે. સ્વપ્નમાં પણ શુદ્ધ આત્મદ્રવ્ય પ્રગટ થવાના ભણકારા તેના અંતઃકરણમાં વાગે છે. ઉઠવાવેંત પરમ શાંતરસમય નિર્વિકાર શુદ્ધ ચૈતન્યના અખંડધિઽસ્વરૂપે પોતાની જાતની તેને સ્વતઃ સહજતઃ પ્રતીતિ થાય છે. આવા અનેક અંતરંગ ચાલકબળોથી ગર્ભિત પ્રસ્તુત પાંચ લબ્ધિના માધ્યમે સાધક ગ્રંથિભેદ કરે છે. તેના પ્રભાવથી શબ્દઅગોચર, મનથી અગમ્ય, તર્કનો અવિષય, કેવલ સ્વાનુભવગમ્ય, નિજ નિર્મળ આત્મસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર તે સાધક કરે છે. આ જ નૈશ્વર્યિક ભાવસમકિત છે. પૂર્વકાલીન પ્રધાન દ્રવ્યસમ્યક્ત્વ આ રીતે ગ્રંથિભેદઉત્તરકાલીન નૈશ્વર્યિક ભાવસમ્યગ્દર્શન સ્વરૂપે પરિણમી જાય છે. તેના લીધે મોક્ષ ખૂબ જ નજીક આવી જાય છે. આ અંગે સમ્યક્ત્વસમતિકામાં જણાવેલ છે કે ‘સમ્યગ્દર્શન શુદ્ધ હોય તો મોક્ષ તો હાથની હથેળીમાં આવી જાય.’ આવું અત્યંત વિશુદ્ધ નૈશ્વર્યિક ભાવ સમ્યગ્દર્શન મળે ત્યારે સર્વ ગુણોની આંશિક અનુભૂતિ સાધકને થાય છે. આ પણ પ્રસ્તુત ભાવ સમકિતનું જ એક સ્વરૂપ છે. તે સમ્યગ્દર્શન શાંતરસમય હોય છે. તેવા અત્યંત નિર્મળ સમ્યગ્દર્શનના અમોઘ સામર્થ્યથી સાધુ ભગવંતના પૂર્વકાલીન વ્યાવહારિક શ્રુતાદિ જ્ઞાન અને ચારિત્ર તાત્કાલિક સમ્યકપણે પરિણમે છે. ‘સમ્યગ્દર્શનની શુદ્ધિથી સાધુ શુદ્ધ ચારિત્રને મેળવે છે’ - આમ ધર્મરત્નપ્રકરણમાં શ્રીશાંતિસૂરિજીએ જણાવેલ છે. આ વાતનું અહીં અનુસંધાન કરવું.

❀ સ્પર્શજ્ઞાનની ઉપલબ્ધિ ❀

(अस्या.) આ અવસ્થામાં પોતાના કે પરમાત્માના શુદ્ધ આત્મદ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયના ઊંડા ઊહાપોહથી, અનુસંધાનથી આત્માદિ તત્ત્વની ઉપલબ્ધિસ્વરૂપ સ્પર્શજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે. તે વિના વિલંબે સ્વસાધ્ય ફળને આપે છે. શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ ષોડશકમાં જણાવેલ છે કે ‘આત્મા વગેરે વસ્તુના મૂળભૂત સ્વરૂપની ઉપલબ્ધિ એ સ્પર્શજ્ઞાન છે. આ સ્પર્શજ્ઞાન તાત્કાલિક ફળને દેનાર છે.’ તેનું અહીં અનુસંધાન કરવું. આ જ વાતને બીજા શબ્દોમાં જણાવવી હોય તો એમ કહી શકાય કે નિરંતર ધ્યેયગુણમય થવાથી સાધકમાં પ્રસ્તુત સ્પર્શજ્ઞાન પ્રગટે છે. આ અંગે દ્વાત્રિંશિકા પ્રકરણમાં જણાવેલ છે કે ‘જેમ તાંબામાં

૧. શુદ્ધે દર્શને કરપલ્લવસંસ્થિતો મોક્ષઃ । ૨. દર્શનશુદ્ધિતઃ શુદ્ધં ચરણં લભતે સાધુઃ ।

સર્વાડનુવેધતઃ।।” (દ્વા.દ્વા.૨૧/૨૬) इति। “श्रयते सुवर्णभावं सिद्धरसस्पर्शतो यथा लोहम्। आत्मध्यानादात्मा परमात्मत्वं तथाऽऽप्नोति।।” (यो.शा.१२/११) इति **योगशास्त्र**कारिका अत्र अनुसन्धेया।

શુદ્ધાત્મતત્ત્વપરામર્શ-સ્પર્શજ્ઞાનોભયબલેન કાય-કરુણાઽન્તઃકરુણ-કર્મ-કષાયાદૌ મમતાવિલયે પ્રતિકૂલવ્યક્તિ-વસ્તુસમ્પ્રયોગાઽનુકૂલતદ્વિયોગાદૌ ચ વિષમતાવિલયે તાત્ત્વિકી સમતા આવિર્ભવતિ। પ્રકૃતે “શુદ્ધાત્મતત્ત્વપ્રગુણા વિમર્શાઃ, સ્પર્શાશ્ચ સંવેદનમાદધાનાઃ। યદાઽન્યબુદ્ધિં વિનિવર્તયન્તિ, તદા સમત્વં પ્રથતેઽવશિષ્ટમ્।।” (અ.ઉપ.૪/૩) इति **अध्यात्मोपनिषत्**कारिका भावनीया। तादृशसमतालाभोत्तरं धर्मदेशना क्रियमाणा राजते। ¹“जहा पुण्यस्स कथइ, तहा तुच्छस्स कथइ। जहा तुच्छस्स कथइ, तहा पुण्यस्स कथइ” (आचा.२/६/१०२/पृ.१४५) इति **आचाराङ्गसूत्रोक्तिः** अपि एतादृशसमताशालिनं निर्मलाऽऽशयं योगिनं समाश्रित्य चरितार्था भवति।

સંપૂર્ણપણે અનુવેધથી થતો સિદ્ધરસનો સ્પર્શ તાત્કાલિક પોતાના ફળને આપે છે (અર્થાત્ તાત્કાલિક તાંબાને સુવર્ણ બનાવે છે), તેમ તન્મયભાવથી = ધ્યેયગુણમયતાથી થતું સ્પર્શજ્ઞાન તાત્કાલિક પોતાના ફળને આપનાર તરીકે માન્ય છે.’ અર્થાત્ આ સ્પર્શજ્ઞાન આત્માને ધ્યેયસ્વરૂપ = પરમાત્મસ્વરૂપ બનાવે છે. યોગશાસ્ત્રમાં શ્રીહેમચંદ્રસૂરિજીએ જણાવેલ છે કે ‘જેમ સિદ્ધરસના સ્પર્શથી લોખંડ સુવર્ણપણને પામે છે, તેમ આત્મધ્યાનથી આત્મા પરમાત્મપણને પામે છે.’ આનું અહીં અનુસંધાન કરવું. અર્થાત્ ગ્રંથિભેદ પછી આત્મસ્પર્શી જ્ઞાનથી સાધક પોતાના સિદ્ધપણાની સ્પષ્ટરૂપે આંશિક અનુભૂતિ કરે છે.

❀ સમકિત-સ્પર્શજ્ઞાન-સમતા પછી ધર્મદેશના ❀

(શુદ્ધા.) શુદ્ધ આત્મતત્ત્વના પરિશીલન અને સ્પર્શજ્ઞાન - આ બન્નેના બળથી (૧) સદા સન્નિહિત કાય, ઈન્દ્રિય, મન, કર્મ, કષાય વગેરેમાં સાધકને પૂર્વે થતી મમતા (= મારાપણાની બુદ્ધિ) રવાના થાય છે. તથા (૨) પ્રતિકૂળ વ્યક્તિનો કે પ્રતિકૂળ વસ્તુનો સંયોગ અને અનુકૂળ વ્યક્તિનો કે અનુકૂળ વસ્તુનો વિયોગ થતાં પૂર્વે થતી વિષમતા પણ રવાના થાય છે. આ રીતે મમતા-વિષમતાનો નાશ થતાં તાત્ત્વિક સમતા પ્રગટે છે. પ્રસ્તુતમાં **અધ્યાત્મોપનિષત્**નો શ્લોક વિચારવો. ત્યાં જણાવેલ છે કે ‘શુદ્ધ આત્મતત્ત્વને પ્રકૃષ્ટ રીતે અનુકૂળ બને તેવા પ્રકારના ઊંડા વિચાર-વિમર્શો ‘સ્પર્શ’ નામના સંવેદનને લાવે છે. આત્મસ્પર્શી એવા જ્ઞાનને લાવતા તે વિમર્શો અનાત્મબુદ્ધિને દૂર કરે છે, ત્યારે બાકી રહેલી સમતા વિલસે છે.’ (૧) દેહાદિમાં આત્મબુદ્ધિ, (૨) કષાય વગેરેમાં મારાપણાની બુદ્ધિ = મમતા, (૩) અનિષ્ટ સંયોગાદિમાં થતો ખળભળાટ = વિષમતા.... આ અનાત્મબુદ્ધિના જ જુદા-જુદા નમૂના છે. તે જાય તો જ તાત્ત્વિક સમતા આવે. તો જ સાચું આત્મકલ્યાણ સધાય. પછી ધર્મદેશના દ્વારા પરોપકાર થાય તે શોભે. ‘જે રીતે સાધુ ગરીબને ધર્મ કહે, તે રીતે શ્રીમંતને કહે. તથા જે રીતે સાધુ શ્રીમંતને ધર્મ કહે, તે રીતે ગરીબને કહે’ - આ આચારાંગસૂત્રની સૂક્તિ પણ ઉપરોક્ત સમતાધારી નિર્મળઆશયધારી યોગીને આશ્રયીને સફળ થાય છે. મતલબ કે સમકિત, સ્પર્શજ્ઞાન = નિજસિદ્ધસ્વરૂપસંવેદન, સમતા પછી જ થતી સદ્ધર્મદેશના શોભે. અંદરમાં નિર્મળતા આવેલી હોય તો નિર્મળભાવે ઉપદેશ-અનુશાસન કરે તે વ્યાજબી ગણાય. પણ સ્વકલ્યાણ સાધ્યા વિના થતી ધર્મદેશના તીર્થંકરમાન્ય નથી.

1. यथा पूर्णस्य कथयति, तथा तुच्छस्य कथयति। यथा तुच्छस्य कथयति, तथा पूर्णस्य कथयति।

ગ્રન્થિભેદોત્તરકાલીનસમ્યગ્દર્શન-સ્પર્શજ્ઞાન-સહજસમતામયપરમચૈતન્યપ્રકાશાડનુભવશાલિનામેવ છેદસૂત્રાર્થજ્ઞાનાં નિઃસ્પૃહાણાં નિર્ગ્રન્થાનાં ધર્મદેશનાડધિકાર ઉત્તર્ગતોડસ્તિ । અભિન્નગ્રન્થીનાં સાધુલિङ્ગધારિણાં ધર્મકથા તુ અકથૈવ । તદુક્તં દશવૈકાલિકનિર્યુક્તૌ ¹“મિચ્છતં વેયન્તો જં અન્નાણી કહં પરિકહેઙ્ । લિંગત્યો વા ગિહી વા સા અકહા દેસિયા સમણ્ ।” (દ.વૈ.અધ્ય.૩ નિ.૨૯) ઇતિ । છેદસૂત્રાધ્યયનેન પૂર્વોક્તપરગીતાર્થતાલાભેડપિ ગ્રન્થિભેદવિરહેણ પૂર્વોક્તસ્વગીતાર્થત્વશૂન્યસ્ય નૈવ ધર્મદેશનાયામ્ ઔત્સર્ગિકોડધિકારોડસ્તીતિ ફલિતમત્ર ।

²“અંગતનિજ્જરં કહંતાણ” (મ.નિ.૩/૧૧૯/પૃ.૮૭) ઇતિ મહાનિશીથસૂત્રોક્તિઃ “વક્તુસ્ત્વેકાન્તતો ભવતિ” (ત.સુ.પૂર્વકારિકા-૨૯) ઇતિ ચ તત્ત્વાર્થસૂત્રકારિકોક્તિઃ અપિ નૈશ્વયિકસમ્યગ્દર્શનોપેતસ્વ-પરગીતાર્થ-નિઃસ્પૃહવક્તૃવિષયૈવ વિજ્ઞેયા ।

યુક્તઞ્ચૈતત્ । કથમન્યથા ³“પઢ્ઙ નહો વેરગ્ગં નિવ્વિજ્જિજ્જા ય બહુ જણો જેણ । પઢિઠ્ઠણ તં તહ

❧ ગ્રંથિભેદ વિના કરાતી ધર્મકથા એ અકથા છે ❧

(ગ્રન્થિ.) ગ્રંથિભેદ પછી પ્રગટનારા સમ્યગ્દર્શન + આત્મસ્પર્શી જ્ઞાનના સહજ સમતામય પરમ ચૈતન્ય પ્રકાશને જે માણનારા હોય અને છેદસૂત્રના અર્થના જે જ્ઞાતા હોય તેવા નિસ્પૃહ નિર્ગ્રન્થ મહાત્માઓને ધર્મદેશના કરવાનો ઉત્તર્ગથી અધિકાર છે. ગ્રંથિભેદને કર્યા વિના સાધુવેશધારી જો ધર્મકથા કરે તો તે અકથા જ છે. તેથી જ દશવૈકાલિકનિર્યુક્તિમાં જણાવેલ છે કે ‘સાધુ વેશધારી હોય કે ગૃહસ્થ હોય, પરંતુ જો તે મિથ્યાત્વનો અનુભવ કરતો હોય તો તે અજ્ઞાની જ છે. તેવા અજ્ઞાની જે ધર્મકથાને કરે છે, તે અકથા જ છે - આવું આગમમાં દર્શાવેલ છે.’ મતલબ કે છેદસૂત્રાદિનો અભ્યાસ કરવા દ્વારા પૂર્વોક્ત પરગીતાર્થતાને ધારણ કરવા છતાં ગ્રંથિભેદજન્ય સમકિત ન હોવાથી પૂર્વોક્ત સ્વગીતાર્થતાને ન ધરાવનાર સાધુને ધર્મદેશના કરવાનો ઔત્સર્ગિક અધિકાર નથી. આમ અહીં ફલિત થાય છે.

શંકા :- જો મિથ્યાત્વી કથા કરે તે અકથા જ હોય તો ‘ઉપદેશકને ધર્મકથાનિમિત્તે એકાન્તે કર્મનિર્જરાસ્વરૂપ ધર્મ થાય’ - આ મુજબ શાસ્ત્રમાં જણાવેલી વાત કઈ રીતે સંગત થાય ?

❧ સમ્યગ્દર્શની ગીતાર્થ મહાત્મા જ ધર્મદેશનાના અધિકારી ❧

અભ્યાસ :- (“અ.”) ભાગ્યશાળી ! (૧) ‘ધર્મકથાને કહેનારાને એકાન્તે નિર્જરા થાય’ - આ પ્રમાણે મહાનિશીથસૂત્રમાં જે જણાવેલ છે તથા (૨) ‘ધર્મકથા કરનારને અવશ્ય ધર્મ થાય છે’ - આ પ્રમાણે તત્ત્વાર્થસૂત્રકારિકામાં જે જણાવેલ છે, તે બન્ને કથન પણ નૈશ્વયિક સમ્યગ્દર્શનના લીધે પૂર્વોક્ત (જુઓ-પૃષ્ઠ ૨૪૮૮) સ્વગીતાર્થતાને અને છેદસૂત્રાભ્યાસના કારણે પૂર્વોક્ત (પૃષ્ઠ-૨૪૮૮) પરગીતાર્થતાને ધારણ કરનારા એવા સ્વ-પરઉભય ગીતાર્થ નિસ્પૃહ પ્રવચનકાર વિશે જ લાગુ પડે છે - તેમ સમજવું.

(યુક્ત.) આ વાત યોગ્ય જ છે. બાકી તમામ પ્રવચનકારને જો કર્મનિર્જરાસ્વરૂપ ધર્મની પ્રાપ્તિ થતી હોય તો ઉપદેશમાલાની, મહાનિશીથસૂત્રની બૃહત્કલ્પભાષ્યની નિમ્નોક્ત વાત કઈ રીતે સંગત થાય ? (૧) ઉપદેશમાલામાં કહેલ છે કે ‘નટ (અને નટ જેવા માયાવી-સ્વાર્થી ધર્મકથી પણ) વૈરાગ્યકથાને કહે છે. તેનાથી ઘણા લોકો વૈરાગી થાય છે. પરંતુ તે રીતે વૈરાગ્યકથાને કરીને તે લુચ્ચો માછલાની

1. મિથ્યાત્વં વેદયન્ યામ્ અજ્ઞાની કથાં પરિકથયતિ । લિङ્ગત્યો વા ગૃહી વા સા અકથા દેશિતા સમયે । 2. એકાન્તનિર્જરા કથયતામ્ । 3. પઠતિ નટો વૈરાગ્યં નિર્વિચેત બહુઃ જનો યેન । પઠિત્વા તત્ તથા શઠઃ જાલેન જલં સમવતરતિ ।

સદ્દો જાલેણ જલં સમોઅરહ્ ||” (ઉ.મા.૪૭૪) ઇતિ ઉપદેશમાલાગાથા, ¹“સાવજ્જડણવજ્જાણં વયણાણં જો ન જાણહિ વિસેસં। વોતું પિ તત્સ ન ચમં કિમં પુણ દેસણં કાઉં ? ||” (મ.નિ.૩/૧૨૦/પૃ.૯૦) ઇતિ મહાનિશીથગાથા, ²“ધમ્મો જિણપત્તો પગ્ગપ્પજડ્ઢા કહેયવ્વો” (બૃ.ક.ભા.૨૩૨) ઇતિ બૃહત્કલ્પભાષ્યોક્તિઃ અનુપદોક્તા ચ દશવૈકાલિકનિર્યુક્તિગાથા સડ્ગચ્છેરન્ ? તતશ્ચ ધર્મોપદેશકેન સાધુના અત્યાવશ્યક-કર્તવ્યવિધયા પ્રથમં ગ્રન્થિભેદકૃતે એવ યતિતવ્યમ્ ઉત્સાહ-નિશ્ચય-ધૈર્ય-સન્તોષ-તત્ત્વદર્શન-લોકસમ્પર્ક-પરિત્યાગરૂપૈઃ યોગસિદ્ધિહેતુભિઃ યોગબિન્દુ(૪૧૧)દર્શિતૈઃ।

પરં મુનિજીવને સ્વસ્મૈ મૌનસ્ય મહત્ત્વં ધર્મદેશનાતોડપ્યધિકતરમિત્યવધેયમ્।

(૧) કાયગુપ્તિ-દેહસ્થિરતા-કાયોત્સર્ગ-શરીરસંલીનતા-પચ્ચેન્દ્રિયસંલીનતાદિકં કાયિકમૌનરૂપેણ,

(૨) લિઙ્ગ-કારક-વચનવ્યત્યયાદિપરિહારેણ વચનગુપ્તિતૈક્ષ્ણ્યમ્, ^Aકર્કશ-કટુકા^Bડપથ્યા^Cડપરિમિતા^Dડપરિમિતા^E

જાણ લઈને (ભોળા શ્રોતાસ્વરૂપ માછલાને પકડવા માટે સમુદ્રના) પાણીમાં ઉતરે છે.’ (૨) મહાનિશીથસૂત્રમાં જણાવેલ છે કે ‘સાવધ-નિરવધ વાણી વચ્ચેનો તફાવત જેને ખબર નથી, તેને બોલવાનો પણ અધિકાર નથી. તો ધર્મદેશના કરવાનો અધિકાર તેને કઈ રીતે સંભવે ?’ (૩) બૃહત્કલ્પભાષ્યમાં દર્શાવેલ છે કે ‘પ્રકલ્પમુનિએ = નિશીથાદિછેદસૂત્રના જ્ઞાતા સાધુએ જિનેશ્વરકથિત ધર્મ કહેવો જોઈએ.’ તેથી આ ત્રણ કથનો અને પૂર્વોક્ત દશવૈકાલિક નિર્યુક્તિ ગાથા - આ ચાર વચનોને લક્ષમાં લેતાં નક્કી થાય છે કે સ્વાર્થશૂન્ય નૈશ્વર્યિકસમ્યગ્દર્શની સ્વ-પરઉભય ગીતાર્થ સાધુ ભગવંતને જ ધર્મદેશનાનો ઔત્સર્ગિક અધિકાર છે. તથા તે પણ ‘હું વ્યાખ્યાન આપું છું’ - આવા ભારથી નહિ પરંતુ ‘કલ્યાણમિત્ર થઈ તત્ત્વવિચારણા કરું છું’ - આવા ભાવથી જ. તેમજ ગ્રંથિભેદની પૂર્વે ઉપદેશ આપવો જ પડે તેવી પરિસ્થિતિ કર્મોદયવશ સર્જાય તો શ્રોતાઓમાં વાદ-વિવાદરસ ટળે, સંયમી પ્રત્યે પ્રમોદ-ભક્તિભાવ નિષ્પક્ષપણે જાગે, વૈરાગ્ય-ઉપશમ-આત્મસ્વભાવરુચિ વગેરે પ્રગટે તેવો ઉપદેશ આપે. તથા ધર્મોપદેશક સાધુએ સૌપ્રથમ ગ્રંથિભેદ કરવા માટે જ પ્રયત્ન કરવો. આ અત્યંત આવશ્યક અંગત કર્તવ્ય છે - તેમ સમજી ગ્રંથિભેદ માટે મંડી પડવું જોઈએ. યોગસિદ્ધિના છ હેતુઓ યોગબિન્દુમાં દર્શાવેલ છે. (૧) ઉત્સાહ = વીર્યોલ્લાસ, (૨) નિશ્ચય = કર્તવ્યમાં એકાગ્ર પરિણામ, (૩) ધૈર્ય, (૪) સંતોષ = આત્મરમણતા, (૫) તત્ત્વદર્શન અને (૬) લોકસંપર્કનો ત્યાગ. આ છ કારણોને ગ્રંથિભેદસ્વરૂપ કે સમ્યગ્દર્શનસ્વરૂપ યોગની સિદ્ધિ માટે ધર્મદેશક સાધુએ અપનાવવા જ પડે.

❀ મુનિજીવનમાં મૌનનું મહત્ત્વ વધુ ❀

(પરં) પરંતુ ધર્મોપદેશકે પણ અંતરમાં તો સમજી જ લેવું જોઈએ કે મુનિજીવનમાં પોતાના માટે તો ધર્મદેશના કરતાં પણ મૌનનું મહત્ત્વ ઘણું વધારે છે. મન-વચન-કાયા આ ત્રણેય સ્તરે મૌન થવાનું છે.

(૧) કાયિક મૌન એટલે (a) કાયગુપ્તિ, (b) દેહસ્થિરતા, (c) કાયોત્સર્ગ, (d) શરીરની સંલીનતા, (e) પાંચેય ઈન્દ્રિયોની સંલીનતા વગેરે.

(૨) વાચિક મૌન એટલે (A) વચનગુપ્તિની તીક્ષ્ણતા અર્થાત્ લિંગવ્યત્યય-કારકવ્યત્યય-વચનવ્યત્યય

1. સાવચાત્રવચાનાં વચનાનાં યો ન જાનાતિ વિશેષમ્। વક્તુમપિ તસ્ય ન ક્ષમં (= યોગ્યં) કિમિદ્ગં પુનઃ દેશનાં કર્તુમ્ ? ||

2. ધર્મઃ જિનપ્રજ્ઞપ્તઃ પ્રકલ્પયતિના કથયિતવ્યઃ।।

F હિતકારિ- G સાવધા H નધિકૃતા I નવસરપ્રયુક્ત J કલહકારક K શાન્તા L ધિકરણોદીરકેહલોક M પરલોકો N ભયલોક-
O વિરુદ્ધા P દૃષ્ટગોચરા Q શ્રુતવિષયક R વિમૃષ્ટ- S સાવધારણ- T સંશય- U વિપર્યયા V નધ્યવસાયકારક- W પ્રવચનોઢાહકારક
X મમોદ્ઘાટક Y ધ્યાખ્યાના Z પયશઃકારક- ક્રોધાદિદશકારણનિઃસૃતમૃષાદિવચનત્યાગાદિકં ચ વાચિક-
મૌનવિધયા,

(૩) ધ્યાન-નિર્વિકલ્પદશા-નિજચૈતન્યસ્વરૂપા ડુસન્ધાન-સમતા-મનઃસંલીનતા-કષાયસંલીનતા-સ્વાત્મલીનતાદિકચ્ચ માનસિકમૌનતયા મન્તવ્યમ્ । પ્રકૃતમૌનત્રિતયપરાકાષ્ટાયાચ્ચ ષષ્ઠ-સપ્તમ-ગુણસ્થાનકસ્પર્શના મુનિજીવને સમ્ભવતિ । “સુલભં વાગનુચ્ચારં મૌનમેકેન્દ્રિયેષ્વપિ । પુદ્ગલેષ્વપ્રવૃત્તિસ્તુ યોગાનાં મૌનમુત્તમમ્ ।” (જ્ઞા.સા.૧૩/૭) ઇતિ જ્ઞાનસારકારિકા સ્મર્તવ્યા ડત્ર ।

“વિમુક્તકલ્પનાજાલં સમત્વે સુપ્રતિષ્ઠિતમ્ । આત્મારામં મનસ્તજ્ઞૈઃ મનોગુપ્તિરુદાહતા ।” (યો.શા.

-હીનાક્ષર-અધિકાક્ષર-પદહીન-ઘોષહીન વગેરે ભાષાસંબંધી તમામ અશુદ્ધિનો પરિહાર કરવામાં પૂરેપૂરી જાગરૂકતા વગેરે સ્વરૂપ સૂક્ષ્મતા, (B) કર્કશ વાણીનો ત્યાગ, (C) કડવી વાણીનો પરિહાર, (D) અપથ્ય (શ્રોતા પચાવી ન શકે તેવી) વાણીનું વિસર્જન, (E) અપરિમિત વાણીનો પરિત્યાગ, (F) અહિતકારી ભાષાને પરિહરવી, (G) સાવધ ભાષા બોલવાનું બંધ કરવું, (H) અધિકારબાહ્ય ભાષાનો અવપરાશ, (I) અનવસરે - અકાળે શબ્દનો અપ્રયોગ, (J) ઝઘડાને કરાવનારા વચનોને ન ઉચ્ચારવા, (K) શાંત થયેલા ઝઘડાને ફરીથી ઊભા કરે તેવા કથનને ટાળવું, (L) ઈહલોકવિરુદ્ધ ભાષાનો ઉપયોગ ન કરવો, (M) પરલોકવિરુદ્ધ વાણીને વોસિરાવવી, (N) ઉભયલોકવિરુદ્ધ ભાષાને ભંડારી દેવી, (O) ન જોયેલી વાત જાણે જાતે જોયેલ હોય તેમ ન કહેવી, (P) તે જ રીતે ન સાંભળેલી વાત ન બોલવી, (Q) વગર વિચાર્યે બકવાટ ન કરવો, (R) જકારવાળી ભાષા છોડવી, (S) બીજાને શંકા પેદા કરે તેવું વચન ન ભાખવું, (T) શ્રોતાને ગેરસમજ કરાવે તેવું કથન ન કરવું, (U) શ્રોતાને સમજાય જ નહિ તેવી અવ્યક્ત ભાષા-ગરબડવાળી ભાષાને ત્યાગવી, (V) શાસનહિલના થાય તેવું ન ભાખવું, (W) બીજાના મર્મસ્થાનોનું- ગુપ્ત દોષોનું પ્રકાશન ન કરવું, (X) સાચુ-ખોટું દોષારોપણ ન કરવું, (Y) અપયશને જન્માવે તેવી ભાષા પ્રગટ ન કરવી, (Z) પ્રવચનસારોદ્ધાર (ગાથા-૮૮૨)માં જણાવેલ ક્રોધ-માન-માયા-લોભ-હાસ્ય-ભય-રાગ-દ્વેષ-ઉપધાત-આખ્યાયિકા સ્વરૂપ દશ કારણોથી જન્મેલી મૃષા વગેરે વાણીને છોડવી.

(૩) માનસિક મૌન એટલે (a) ધ્યાન, (b) નિર્વિકલ્પદશા, (c) પોતાના ચૈતન્યસ્વરૂપનું અનુસંધાન, (d) સમતા, (e) મનની સંલીનતા, (f) કષાયની સંલીનતા, (g) પોતાના આત્મામાં લીનતા વગેરે. પ્રસ્તુત ત્રણેય પ્રકારના મૌનની પરાકાષ્ઠા આવે ત્યારે છઠ્ઠા-સાતમા ગુણસ્થાનકની સ્પર્શના મુનિજીવનમાં સંભવે છે. જ્ઞાનસારમાં જણાવેલ છે કે ‘વાણીનો ઉચ્ચાર ન કરવા સ્વરૂપ મૌન તો એકેન્દ્રિયમાં પણ સુલભ છે. ખરેખર તો મન-વચન-કાયાના યોગોની પુદ્ગલમાં પ્રવૃત્તિ ન થવી એ જ ઉત્તમ મૌન છે.’

❀ ત્રિવિધ મનોગુપ્તિની સમજણ ❀

(“વિમુ.”) યોગશાસ્ત્રમાં શ્રીહેમચંદ્રસૂરિજી મહારાજે ત્રણ પ્રકારની મનોગુપ્તિ બતાવેલી છે. તે આ મુજબ સમજવી :- ‘(૧) સંકલ્પ-વિકલ્પની હારમાળાથી વિશેષરૂપે મુક્ત થયેલું (ગ્રંથિભેદકાલીન) મન,

૧/૪૧) ઇતિ યોગશાસ્ત્રે પ્રદર્શિતા ત્રિવિધા મનોગુપ્તિસ્તુ સંયમપ્રાણભૂતા વર્તતે । મનોગુપ્તિપરિપક્વતાયાં સત્યાં નિજપરમાત્મતત્ત્વેન સાકં ગુપ્તમન્ત્રણાકરણપાત્રતા પારમાર્થિકઞ્ચ મુનિત્વમ્ આવિર્ભવતઃ દ્રુતમ્ ।

સૂક્ષ્મ-તાત્ત્વિક-પરિપક્વભેદવિજ્ઞાનપરિણતિબલેન શરીરેન્દ્રિય-મનઃ-કષાયાદિવિભાવપરિણામ-સુખ-દુઃખ-ચિન્તા-સ્મૃતિ-કલ્પનાઽઽશાઽભિપ્રાય-સંકલ્પ-વિકલ્પ-વિચારાદિભ્યઃ સ્વાત્માનં પૃથગનુભૂય તાન્ કેવલમ્ ઉદાસીનભાવેન સંપ્રેક્ષ્ય નિજશુદ્ધાત્મસ્વરૂપરમણતાપરાયણતા એવ તાત્ત્વિકં મૌનં = મુનિત્વં સમામ્નાતમ્ । ઇદમેવાઽભિપ્રેત્યોક્તમ્ ઉત્તરાધ્યયને ^૧“સુહં ચ દુઃખં સંવિક્ષમાણો ચરિસ્સામિ મોણં” (ઉત્ત.૧૪/૩૨) ઇતિ ।

(૨) સમતામાં સારી રીતે પ્રતિષ્ઠિત થયેલું (ચતુર્થગુણસ્થાનકાલીન) મન, (૩) આત્મામાં રમણતા કરનારું (સમમગુણસ્થાનવર્તી) મન - આ રીતે ત્રણ પ્રકારે મનોગુપ્તિ કહેવાયેલી છે. આ ત્રણેય પ્રકારની મનોગુપ્તિ તો સંયમના પ્રાણભૂત છે. સંયમને જીવંત કરનાર, ધબકતું રાખનાર તત્ત્વ હોય તો તે છે આ મનોગુપ્તિ. મનોગુપ્તિ પરિપક્વ થતાં નિજપરમાત્મતત્ત્વની સાથે ગુપ્ત મંત્રણા કરવાની યોગ્યતા અત્યંત ઝડપથી ખીલતી જાય છે. સાધક ભગવાન પણ અંદરમાં ખુલતા જાય છે. પારમાર્થિક મુનિપણું પ્રગટતું જાય છે.

❀ તાત્ત્વિક મુનિદશાને પ્રગટાવીએ ❀

(સૂક્ષ્મ.) તેથી જ ઝડપથી તાત્ત્વિક મુનિપદને મેળવવા ઝંખતા સંયમીએ ‘(૧) શરીર, (૨) ઈન્દ્રિય, (૩) મન, (૪) કષાયાદિ વિભાવ પરિણામ, (૫) સુખ, (૬) દુઃખ, (૭) ભવિષ્યની ચિંતા, (૮) ભૂતકાળની સ્મૃતિ, (૯) મનમાં ઉઠતી વિવિધ કલ્પનાઓ, (૧૦) આશા, (૧૧) સ્વ-પર વિશેષના અભિપ્રાય, (૧૨) સંકલ્પ, (૧૩) વિકલ્પ, (૧૪) વિચાર વગેરેથી હું અત્યંત જુદો છું, નિરાળો છું’ - આવા ભેદવિજ્ઞાનને વારંવાર ઘૂંટવું. સૂક્ષ્મ, તાત્ત્વિક ભેદવિજ્ઞાનની તેવી પરિણતિ ઊભી કરવી. તે પરિણતિને અત્યંત પરિપક્વ બનાવવી, દૃઢ કરવી. તેવી ભેદવિજ્ઞાનપરિણતિના બળથી સાધક તે શરીર, ઈન્દ્રિય આદિ ૧૪ ચીજોથી અંદરમાંથી છૂટો પડી જાય છે. યદ્યપિ ભેદવિજ્ઞાનથી શરીરાદિ નાશ નથી પામતા પણ ‘તે બધાથી પોતે અત્યંત જુદો છે. તે બધાથી પોતાનું અસ્તિત્વ સ્વતંત્ર છે’ - તેવું સાધક સ્પષ્ટપણે અનુભવે છે. તે મુજબ સાધક માત્ર માનતો નથી. પરંતુ હકીકતમાં અનુભવે છે. આ રીતે શરીર, ઈન્દ્રિય વગેરેથી અંદરમાં છૂટા પડીને, જેમ રસ્તામાં પડેલી ધૂળને માણસ ઉદાસીનભાવે જુએ, તેમ શરીર વગેરેને સાધક અંદરમાં પ્રગટેલી વિવેકદૃષ્ટિથી સ્પષ્ટપણે ઉદાસીનભાવે-સમભાવે માત્ર જુએ છે. આ રીતે શરીરાદિને ઉદાસીનભાવ-મૌનભાવે નિરખીને પોતાના શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમાં રમણતા કરવામાં જે લીનતા-મગ્નતા-સ્થિરતા આવે તે જ તાત્ત્વિક મૌન છે, પારમાર્થિક મુનિપણું છે. આ પ્રમાણે શાસ્ત્રકારોને માન્ય છે. આ જ અભિપ્રાયથી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રમાં જણાવેલ છે કે ‘સુખને અને દુઃખને સમભાવે જોતો હું મૌન = મુનિપણું આચરીશ.’ મુનિ બનવા ઝંખતા ‘ભૃગુ’ પુરોહિતના ઉપરોક્ત કથનથી ફક્ત થાય છે કે મુનિઓ સુખ-દુઃખમાં તન્મય-તદાકાર-તદ્રૂપ બનીને સુખ-દુઃખનો ભોગવટો કરતા નથી પણ તેને માત્ર સમભાવે જુએ છે, અસંગ સાક્ષીભાવે નીરખે છે, પોતાનાથી ભિન્નસ્વરૂપે નિહાળે છે.

૧. સુખઞ્ચ દુઃખં સંપ્રેક્ષમાણઃ ચરિષ્યામિ મૌનમ્ ।

તતશ્ચ શરીરેન્દ્રિયાદિષુ તત્પ્રવૃત્તૌ ચાઽવિઘ્નાજન્યં તાદાત્મ્યબુદ્ધિ-તન્મયતા-તદાકારતા-સ્વામિત્વ-પરિણામાઽધિકારવૃત્તિ-કર્તૃત્વાઽભિપ્રાય-ભોક્તૃત્વાઽઽશયાદિકમ્ અપાસ્ય નિજશુદ્ધસ્વરૂપશ્રદ્ધાન-તદનુસન્ધાન-નિર્વેદ-સંવેગોપશમભાવાદિદ્વારા નિજશુદ્ધચૈતન્યસ્વભાવે રુચિરૂપેણ, નિશ્ચયરૂપેણ, શુદ્ધનયહેતુરૂપેણ, પ્રણિધાનરૂપેણ, પરિણતિરૂપેણ ચ સ્વસ્થિતિઃ સમ્પાદનીયા સંયમાર્થિના। इत्थमेव तृतीया मनोगुप्तिः योगशास्त्रोक्ता तात्त्विकञ्च मौनं ज्ञानसारोक्तं सम्पद्येते। તતશ્ચ કુશલાનુબન્ધપરમ્પરા પ્રવર્ત્તે।

અતઃ સંયમજીવને પ્રાથમિકાઽઽવશ્યકશાસ્ત્રાભ્યાસોત્તરકાલમ્ અન્તઃકરણં યથા શાન્તમ્, નીરવમ્, નિર્વિકલ્પમ્, નિર્વિચારમ્, નિસ્તરંગમ્, ધ્યેયગુણમયજ્ઞ સ્યાત્ તથા પ્રતિદિનં જઘન્યતઃ સાર્ધઘટિકા-

✽ નિજ શુદ્ધચૈતન્યસ્વભાવમાં શુદ્ધનયના હેતુરૂપે કરીએ ✽

(તત.) તેથી જે ખરેખર મુનિદશાના માશૂક હોય તેમણે શરીર, ઈન્દ્રિય વગેરેમાં કે શરીરાદિની પ્રવૃત્તિમાં અનાદિકાલીન અવિઘ્નાથી ઉત્પન્ન થતી (૧) તાદાત્મ્યબુદ્ધિ (= ‘હું શરીરાદિ છું’ - આવી અભેદબુદ્ધિ), (૨) તન્મયતા, (૩) તદાકારતા - એકાકારતા, (૪) સ્વામિત્વપરિણામ (= ‘શરીરાદિ મારા છે’ - આવી સ્વામિત્વબુદ્ધિ), (૫) અધિકારવૃત્તિ (= ‘કષાયાદિ કરવાનો મારો હક્ક છે’ - આવી બુદ્ધિ), (૬) કર્તૃત્વનો અભિપ્રાય, (૭) ભોક્તૃત્વનો આશય (= ‘હું કષાય, સુખ, દુઃખ વગેરેને ભોગવું છું’ - આવી ભોક્તૃત્વબુદ્ધિ) વગેરે તત્ત્વોને દૂર કરવા જોઈએ. શરીરાદિમાં તાદાત્મ્યબુદ્ધિ વગેરેને છોડીને (A) ‘હું અનંતાનંદમય શુદ્ધ આત્મા જ છું’ - આ રીતે પોતાના શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપની શ્રદ્ધા કરવી જોઈએ. (B) ‘હું દેહાદિભિન્ન પરમશાંત સ્વસ્થ ચેતન તત્ત્વ છું’ - આ રીતે અંતરમાં નિરંતર પોતાના જ ચૈતન્યસ્વરૂપનું તમામ પ્રવૃત્તિમાં અનુસંધાન રહેવું જોઈએ. (C) ‘મારે શરીર, ઈન્દ્રિય, મન, કષાય વગેરે નશ્વર, અસાર અને અશુચિ તત્ત્વમાં ભળવું નથી, રમવું નથી’ - આવી નિર્વેદની = વૈરાગ્યની પરિણતિ પ્રગટાવવી જોઈએ. (D) ‘મારે કેવલ શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપે અત્યંત ઝડપથી પરિણમવું છે’ - આવા સંવેગને ઝળહળતો કરવો. (E) તમામ સ્થિતિ-પરિસ્થિતિમાં શાંત સ્વભાવને ટકાવવો. આ રીતે શ્રદ્ધા વગેરે પાંચેય ભાવોના માધ્યમે પોતાના શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વભાવમાં (૧) રુચિરૂપે, (૨) નિશ્ચયરૂપે, (૩) શુદ્ધનયના હેતુરૂપે, (૪) પ્રણિધાનરૂપે અને (૫) પરિણતિરૂપે સંયમાર્થીએ વસવાટ કરવો જોઈએ. આવી પોતાની આત્મદશાનું નિર્માણ નિર્ઘ્રંથ દશાને ઝંખતા સાધકે કરવું જ જોઈએ. આ રીતે જ હમણાં યોગશાસ્ત્ર સંદર્ભ દ્વારા જણાવેલ ત્રીજી મનોગુપ્તિ અને જ્ઞાનસારમાં દર્શાવેલ તાત્ત્વિક મૌન = મુનિપણું સંપ્રાપ્ત થાય. તેનાથી કુશલ અનુબંધની પરંપરા પ્રવર્તે છે. વીતરાગ સર્વજ્ઞ ભગવંતે બતાવેલ આ તાત્ત્વિક અને પરિપૂર્ણ મોક્ષમાર્ગ છે.

✽ અંતઃકરણને નીરવ કરીએ ✽

(અતઃ.) તેથી સંયમજીવનમાં પ્રાથમિક આવશ્યક શાસ્ત્રાભ્યાસ પૂર્ણ થયા બાદ પોતાનું અંતઃકરણ જે રીતે શાંત, નીરવ, નિર્વિકલ્પ, નિર્વિચાર, નિસ્તરંગ થાય અને ધ્યેય એવા પરમાત્માના વીતરાગતાદિ ગુણોથી ઝડપથી રંગાયેલું-વણાયેલું થાય તે રીતે રોજે રોજ કમ સે કમ એકાદ કલાક તો આદર-અહોભાવથી પ્રયત્ન કરવો જ જોઈએ. પોતાના ઉપયોગને સંવેગ-નિર્વેદ પરિણામથી ભાવિત કરીને તેવા ઉપયોગ

દ્વયકાલપર્યન્તં સંવેગ-નિર્વેદવાસિતોપયોગદ્વારા આદરેણ યતિતત્ત્વમેવ કાય-કર્મ-સંકલ્પ-વિકલ્પ-રાગાદિમુક્તિકામિભિઃ, અન્તઃકરણસ્ય પ્રશાન્તત્વે એવ આત્મજ્યોતિર્દર્શનસમ્ભવાત્ । તદુક્તમ્ અધ્યાત્મસારે “શાન્તે મનસિ જ્યોતિઃ પ્રકાશતે શાન્તમાત્મનઃ સહજમ્ । ભસ્મીભવત્યવિદ્યા, મોહધ્વાન્તં વિલયમેતિ ।।” (અ.સા. ૨૦/૧૯) ઇતિ ।

તતશ્ચાઽઽદાવાગમાઽનુમાનાભ્યાં નિજાં પ્રજ્ઞાં સંસ્કૃત્ય ધ્યાનાભ્યાસરસેન સા સંશોધનીયા । ઇત્યમેવ વૃત્તિસંકલ્પ-સામર્થ્યયોગાદિલક્ષણં સર્વોત્કૃષ્ટં યોગં સાધકો લભતે । ઇદમેવાઽભિપ્રેત્ય યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયે, બ્રહ્મસિદ્ધાન્તસમુચ્ચયે, લલિતવિસ્તરાયામ્, યોગબિન્દૌ, દ્વાત્રિશિકાપ્રકરણે યોગસૂત્રભાષ્યે ચ “આગમેનાઽનુમાનેન ધ્યાનાભ્યાસરસેન ચ । ત્રિધા પ્રકલ્પયન્ પ્રજ્ઞાં લભતે યોગમુત્તમમ્ ।।” (યો.દૃ.સ.૧૦૦ + બ્ર.સિ.સ.૬૨ + લ.વિ.શક્રસ્તવાન્તે પૃ.૭૨ + યો.વિ.૪૧૨ + દ્વા.પ્ર.૧૯૧/૧૦ + યો.સૂ.ભા.૧/૪૮) ઇત્યુક્તમ્ । ક્વચિત્ ‘યોગાભ્યાસરસેન’, ‘તત્ત્વમુત્તમમ્’ ઇતિ પાઠઃ । તતઃ દીક્ષિતજીવને પ્રાથમિકાઽભ્યાસોત્તરકાલમન્તઃકરણં શીઘ્રં શાન્તમુદાસીનજ્યં યથા સ્યાત્ તથા પ્રયતિતત્ત્વમ્ । “વિશિષ્ટક્રિયાપરિણતમતિઃ યથાવસરં પરમોપેક્ષાયામેવ નિવિશતે, તસ્યા એવ નિર્વાણસુખવર્ણિકારૂપત્વાદ્” (અ.મ.પ.૧૮૦ વૃ.) ઇતિ વ્યક્તમ્ અધ્યાત્મમતપરીક્ષાવૃત્તૌ ।

દ્વારા આ પ્રયત્ન કરવાનો છે. કાયા, કર્મ, સંકલ્પ, વિકલ્પ, રાગાદિ વિભાવ પરિણામો વગેરેથી કાયમી છૂટકારો મેળવવાની ઝંખનાવાળા આત્માર્થી જીવોએ આવો પ્રયત્ન કર્યા વિના છૂટકો જ નથી. કારણ કે અંતઃકરણ શાન્ત થાય તો જ આત્મજ્યોતિનું દર્શન સંભવી શકે. આ અંગે અધ્યાત્મસારમાં જણાવેલ છે કે ‘મન શાંત થાય તો જ (૧) આત્માની શાંત સહજ ચૈતન્યજ્યોત પ્રકાશે છે, (૨) દિહાદિમાં આત્મબુદ્ધિ વગેરે સ્વરૂપ) અવિદ્યા ભસ્મીભૂત થાય છે. તથા (૩) મોહનું (= આત્મસ્વરૂપવિષયક અજ્ઞાનનું) અંધારું વિલય પામે છે.

૨ ધ્યાનાભ્યાસાદિ વડે નિજ પ્રજ્ઞાને ચોકખી કરીએ ૨

(તત્ત્વ.) તેથી સાધક ભગવાને પ્રારંભમાં આગમ અને અનુમાન-તર્ક દ્વારા પોતાની પ્રજ્ઞાનું સંસ્કરણ-ઘડતર કરીને, ત્યાર બાદ ધ્યાનાભ્યાસમાં રસ કેળવીને તે જ પ્રજ્ઞાને સારી રીતે સ્વચ્છ કરવી જોઈએ. આ રીતે જ વૃત્તિસંકલ્પ, સામર્થ્યયોગ વગેરે સ્વરૂપ સર્વોત્કૃષ્ટ યોગને સાધક મેળવે છે. આ જ અભિપ્રાયથી યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચય, બ્રહ્મસિદ્ધાન્ત સમુચ્ચય, લલિત વિસ્તરા, યોગબિન્દુ, દ્વાત્રિશિકા પ્રકરણ અને પાતંજલ યોગસૂત્રભાષ્યમાં જણાવેલ છે કે ‘આગમ, અનુમાન અને ધ્યાનાભ્યાસનો રસ - આ ત્રણેય દ્વારા પ્રજ્ઞાને તૈયાર કરતો સાધક ઉત્તમ યોગને મેળવે છે.’ ક્યાંક ‘ધ્યાનાભ્યાસ’ ના બદલે ‘યોગાભ્યાસ’ એવો પાઠ છે તથા ‘યોગ’ ના સ્થાને ‘તત્ત્વ’ પાઠ છે. અર્થમાં ખાસ ફરક નથી. તેથી દીક્ષિત જીવનમાં પ્રાથમિક શાસ્ત્રાભ્યાસ પૂર્ણ થયા બાદ જેમ જેમ પોતાનું અંતઃકરણ શાંત અને બાહ્ય બાબતોમાં ઉદાસીન બને તેમ તેમ પ્રકૃષ્ટ ઉદમ કરવો જોઈએ. ‘વિશિષ્ટ પ્રકારે ક્રિયાથી પરિણત થયેલી સમજણવાળા સાધક તો અવસર આવે એટલે પરમ ઉપેક્ષામાં = ઔદાસીન્યદશામાં જ વસવાટ કરે છે. કારણ કે તેવી પરમ ઉદાસીનદશા એ જ મોક્ષસુખની પ્રસાદી સ્વરૂપ છે’ - આ વાત અધ્યાત્મમતપરીક્ષાવૃત્તિમાં મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે અત્યંત ગંભીરપણે અને સ્પષ્ટપણે જણાવેલ છે. આ વાત ખરેખર

યુક્તજ્ઞૈતત્, યત ઇત્યમેવ ધ્યેયગુણમયત્વમ્ ઇન્દ્રિયાર્થોન્મનીભાવશ્ચ દ્રુતં સિધ્યેયાતામ્, નાન્યથા।

પ્રકૃતે “ધ્યાનાઽધ્યયનાઽભિરતિઃ પ્રથમમ્, પશ્ચાત્ તુ ભવતિ તન્મયતા” (ષો.૧૨/૧૪) ઇતિ ષોડશકોક્તિઃ વિભાવનીયા। ‘તન્મયતા = ધ્યેયગુણમયતા’। પરમોદાસીનભાવાઽભ્યાસેન શબ્દાદિવિષયાણાં ગ્રાહ્યત્વે ઇન્દ્રિયાઽન્તઃકરણાઽઽત્મનાઞ્ચ ગ્રાહકત્વે ક્ષીણે સતિ નિત્ય-નિરઞ્જનાઽઽત્મધ્યાનબલેન ચ દેહેન્દ્રિયા-દ્યધ્યાસે પ્રક્ષીણે સતિ આત્મજ્ઞાનિના તન્મયતા લભ્યતે। ઇદમેવાઽભિપ્રેત્યોક્તં ધ્યાનદીપિકાયાં “તન્મયત્વમવાપ્નોતિ ગ્રાહ્ય-ગ્રાહકવર્જિતઃ” (ધ્યા.દી.૧૭૪) ઇતિ, અધ્યાત્મસારે ચ “ઉપાસ્તે જ્ઞાનવાન્ દેવં યો નિરઞ્જનમવ્યયમ્। સ તુ તન્મયતાં યાતિ ધ્યાનનિર્ધૂતકલ્મષઃ।।” (અ.સા.૧૫/૬૨) ઇતિ।

ઇહ પરમોદાસીનભાવાઽભ્યાસકાલે “બહિરન્તશ્ચ સમન્તાત્ ચિન્તા-ચેષ્ટાપરિચ્યુતો યોગી। તન્મયભાવં પ્રાપ્તઃ કલયતિ ભૃશમુન્મનીભાવમ્।।” (યો.શા.૧૨/૨૫), “ગૃહ્ણન્તિ ગ્રાહ્યાણિ સ્વાનિ સ્વાનીન્દ્રિયાણિ નો રુન્ધ્યાત્। ન ખલુ પ્રવર્તયેદ્ વા, પ્રકાશતે તત્ત્વમચિરેણ।।” (યો.શા.૧૨/૨૬), “ચેતોઽપિ યત્ર યત્ર, પ્રવર્તતે

યુક્તિસંગત જ છે. કારણ કે આ રીતે જ સાધુ ઝડપથી ધ્યેયગુણમય બની શકે. ઈન્દ્રિયના વિષયોમાંથી ઈન્દ્રિયોને અને મનને છોડાવવા સ્વરૂપ ઉન્મનીભાવ પણ આ રીતે જ સિદ્ધ થાય. બીજી કોઈ રીતે નહિ. પરમાત્મગુણમય બનવું અને ઉન્મનીભાવને પ્રગટાવવો એ તો સાધુજીવનમાં મુખ્ય લક્ષ્ય છે.

● સાધક ધ્યેયગુણમય બને ●

(પ્રકૃ.) પ્રસ્તુતમાં ષોડશક ગ્રંથની એક વાત ઊંડાણથી વિચારવી. ત્યાં શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ જણાવેલ છે કે ‘દીક્ષા જીવનમાં સૌપ્રથમ ધ્યાન-અધ્યયનમાં અભિરતિ-અભિરુચિ હોય છે. પછી તન્મયતા = ધ્યેયગુણમયતા આવે છે.’ જ્યારે બહારમાં પરમ ઉદાસીનભાવ ઘૂંટાવાથી શબ્દાદિ વિષયોમાં ગ્રાહ્યતા મરી પરવારે તથા ઈન્દ્રિય, મન અને આત્મા - આ ત્રણમાં શબ્દાદિની ગ્રાહકતા મરી પરવારે ત્યારે નિત્ય અને નિરંજન એવા આત્માનું ધ્યાન કરવાના બળથી દેહાધ્યાસ, ઈન્દ્રિયાધ્યાસ, રાગાધ્યાસ, નામાધ્યાસ વગેરેનો અત્યંત ક્ષય થતાં આત્મજ્ઞાનીને તન્મયભાવ = તન્મયતા = ધ્યેયગુણમયતા પ્રાપ્ત થાય છે. આ જ અભિપ્રાયથી ધ્યાનદીપિકામાં શ્રીસકલચન્દ્ર ઉપાધ્યાયજીએ જણાવેલ છે કે ‘ગ્રાહ્ય-ગ્રાહકભાવશૂન્યસાધક તન્મયભાવને પ્રાપ્ત કરે છે.’ તથા અધ્યાત્મસારમાં મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે જણાવેલ છે કે ‘જે જ્ઞાની સાધક નિરંજન નિત્ય પરમાત્માની ધ્યાનાદિ વડે ઉપાસના કરે છે, તે ધ્યાન દ્વારા કર્મના કચરાને (દેહાધ્યાસાદિને) સાફ કરીને તન્મયતાને = ધ્યેયગુણમયતાને પામે છે.’

● મનોવિજયનો મનનીય માર્ગ ●

(ઙ્ઘ.) અહીં પરમ ઉદાસીનભાવનો અભ્યાસ કરવાના અવસરે યોગશાસ્ત્રની અમુક વાતો ભૂલવા જેવી નથી. ત્યાં શ્રીહેમચંદ્રસૂરિજીએ જણાવેલ છે કે ‘બહારમાં અને અંદરમાં તમામ ચિન્તાઓથી અને ચેષ્ટાઓથી છૂટેલા યોગી તન્મયભાવને પ્રાપ્ત કરીને અત્યંત ઉન્મનીભાવને અનુભવે છે. પોત-પોતાના વિષયોને ગ્રહણ કરતી ઈન્દ્રિયોને રોકવી નહિ તથા (વિષયોમાં પ્રવૃત્ત ન થતી) ઈન્દ્રિયોને વિષયોમાં પ્રવર્તાવવી નહિ. આ રીતે સાધક ન તો ઈન્દ્રિયોને રોકે કે ન તો ઈન્દ્રિયોને પ્રવર્તાવે, તો પરમ તત્ત્વ ઝડપથી પ્રકાશે છે. મન પણ જ્યાં-જ્યાં પ્રવર્તતું હોય ત્યાં-ત્યાંથી તે મનને અટકાવવું નહિ. કારણ

નો તતસ્તતો વાર્યમ્ । અધિકીભવતિ હિ વારિતમ્, અવારિતં શાન્તિમુપયાતિ ।।” (યો.શા.૧૨/૨૭) इति योगशास्त्रकारिका: गम्भीरबुद्ध्या तरसा आध्यात्मिकप्रयोजनसिद्धितात्पर्यतो भावनीयाः ।

एवं “संयतानि न चाक्षाणि, नैवोच्छृङ्खलितानि च । इति सम्यक्प्रतिपदा, त्वयेन्द्रियजयः कृतः ।।” (वी.स्तो.१४/२) इति वीतरागस्तोत्रकारिका, “न त्यजेन्न च गृह्णीयात्, सिद्धो विन्धात् स तत्त्वतः” (अ.उप.२/९) इति अध्यात्मोपनिषदुक्तिश्च संवेग-वैराग्यवासितप्रज्ञम् विभावनीया ।

अतः अतिप्रवृत्तिभाराऽधःसम्मर्दिततया न भाव्यं दीक्षितदशायाम् । किन्तु आत्मस्वरूपानुसन्धानेन अन्तर्मुखीभूय शान्तचिन्तितः देहाध्यासेन्द्रियाऽध्यास-बहिर्मुखचिन्तवृत्तिनिवृत्त्यभ्यासोऽपि पातञ्जलसम्मत-विरामप्रत्ययाऽभ्यासस्थानीयः (योगसूत्र-१/१८) आत्मरत्येकलक्षणेन ज्ञानयोगेन एवं कर्तव्यः एव,

કે મનને અટકાવેલ હોય તો તે વધારે દોડવા માંડે છે. જો મનને અટકાવેલ ન હોય તો પોતાની મેળે તે મન શાંત થઈ જાય છે.’ પરંતુ સામે ચાલીને આસક્તિથી કે કુતૂહલથી નવા-નવા વિષયોમાં મનને દોડાવવું નહિ, પ્રવર્તાવવું નહિ. ગંભીર બુદ્ધિથી આ વાતને આત્માર્થી સાધકે વિચારવી. આધ્યાત્મિક પ્રયોજન ઝડપથી સિદ્ધ કરવા ઉપર વજન આપવું. અહીં દેહ-ઇન્દ્રિય-મનને ઉચ્છૃંખલ બનાવવાની વાત નથી કરવી. પરંતુ તેને શાંત-સ્વસ્થ કરવાની વાત કરવી છે. આ તાત્પર્યને ખાસ ધ્યાનમાં લેવું.

❖ ઇન્દ્રિયવિજયનો માર્ગ ❖

(અર્થ.) એ જ રીતે વીતરાગસ્તોત્રનો એક શ્લોક પણ અહીં ગંભીરતાથી વિચારવો. ત્યાં શ્રીહેમચંદ્રસૂરિજીએ જણાવેલ છે કે ‘હે ભગવંત ! આપે ઇન્દ્રિયોનું દમન પણ ન કર્યું. તથા ઇન્દ્રિયોને બેમર્યાદપણે સામે ચાલીને વિષયોમાં પ્રવર્તાવી પણ નહિ. આ રીતે આપે સુંદર બુદ્ધિથી (સાચા માર્ગે ચાલીને) ઇન્દ્રિયવિજય મેળવ્યો.’ તેમજ અધ્યાત્મ ઉપનિષદ્ ગ્રંથમાં મહોપાધ્યાયજીએ પણ માર્મિકપણે જણાવેલ છે કે ‘યોગસિદ્ધ પુરુષ પાંચેય ઇન્દ્રિયોના વિષયોને છોડે નહિ કે છોડવાનો પ્રયત્ન પણ કરે નહિ તથા ગ્રહણ કરે નહિ કે ગ્રહણ કરવાનો પ્રયત્ન પણ કરે નહિ. માત્ર વિષયોને તે પરમાર્થથી જાણે-જુએ.’ અત્યંત સંવેગ-વૈરાગ્યભાવિત પ્રજ્ઞાથી આ શાસ્ત્રોક્તિઓની વિભાવના કરવી. તથા બહારમાં કાયિક-વાચિક નિવૃત્તિનો તથા અંદરમાં વૈચારિક નિવૃત્તિનો અભ્યાસ કરવો.

✧ જ્ઞાનયોગ વડે ચિત્તનિવૃત્તિનો અભ્યાસ કરીએ ✧

(અર્થ.) તેથી પ્રવૃત્તિ-પ્રવૃત્તિ ને પ્રવૃત્તિના ભાર બોજ નીચે દટાઈ જવાની, કચડાઈ જવાની ગંભીર ગોઝારી ભૂલ દીક્ષિત જીવનમાં કદાપિ ન જ કરવી. પરંતુ અહીં બતાવ્યા મુજબ પોતાના આત્માના સ્વરૂપનું અનુસંધાન કરવા દ્વારા અંતર્મુખ થઈને શાંત ચિત્તે દેહાધ્યાસની + ઇન્દ્રિયાધ્યાસની + બહિર્મુખી ચિત્તવૃત્તિઓની નિવૃત્તિનો હેતુ અને તેવો અભ્યાસ પણ કરવો જ જોઈએ. પાતંજલ યોગદર્શનની (યોગસૂત્ર-૧/૧૮) પરિભાષા મુજબ આ અભ્યાસ ‘વિરામ પ્રત્યય અભ્યાસ’ કહેવાય છે. તે દીક્ષિત જીવનમાં વણાઈ જવો જોઈએ. માત્ર આત્મામાં આનંદની અનુભૂતિસ્વરૂપ જ્ઞાનયોગના માધ્યમથી આ નિવૃત્તિનો અભ્યાસ તાત્વિક થાય. આવો નિવૃત્તિનો અભ્યાસ દીક્ષાજીવનમાં અતિ આવશ્યક છે. બાકી તો પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિમય એવી ચારિત્રપરિણતિનો સંપૂર્ણપણે સાચો સ્વાદ માણી ન જ શકાય. ચારિત્રના પ્રવૃત્તિઅંશનો

અન્યથા પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિમયા ચારિત્રપરિણતિઃ કાત્સ્ન્યેન આસ્વાદિતા નૈવ સ્યાત્ । દીર્ઘકાલીન-દીક્ષાપર્યાયાનન્તરમપિ રસપૂર્વમુપાદેયધિયા જાયમાનો બહિર્મુખી ચિત્તવૃત્તિપ્રવાહો હિ દીક્ષિતદુર્ઘટનૈવ કરુણાઽઽસ્પદા । અતો બહિરુત્સુકતા-કુતૂહલ-કૌતુકાદિકં યથા મ્રિયેત તથા ઉદાસીનતા સંયમિના સંપ્રાપ્તવ્યૈવ । સાંવત્સરિકસંયમસાધનાતઃ સંયમી સર્વાર્થસિદ્ધિવિમાનવર્તિત્રિદશતેજોલેશ્યાઽતિક્રાન્તો ભવતીતિ ભગવતીસૂત્રે(૧૪/૧/૫૩૯) દર્શિતાં દીક્ષિતદશાં સમારોહું સંયમિના સંવત્સરમાત્રકાલમધ્યે બહિર્મુખચિત્તવૃત્તિ-પ્રવાહો યથા વિરમેત્ તથા પ્રયતિતવ્યમ્ અન્તરઙ્ગોદ્યમે પૂર્વોક્તે પઞ્ચદશવિધે ।

કાય-કરુણાઽન્તઃકરણનિવૃત્ત્યભ્યાસરુચિવૃદ્ધિકૃતે ચૈકાન્ત-મૌન-પ્રત્યાહાર-ધારણા-ધ્યાન-સમાધિ-કાયોત્સર્ગાદિપ્રધાના જિનેશ્વરસાધના પૌનઃપુન્યેન આદરભાવતો વિભાવનીયા સ્વસ્ય ચ જૈનત્વં વિમૃશ્યમ્ । તતશ્ચ નિજસ્વભાવમગ્નતા-સ્થિરતા-રમણતાદિકૃતે અન્તરઙ્ગોત્સાહાદ્યાવિર્ભાવેન બાહ્યવિષયેભ્યો દેહેન્દ્રિયા-

અભ્યાસ જેમ કરવામાં આવે છે, તેમ બાહ્ય-આંતર નિવૃત્તિઅંશનો પણ આગળની દશામાં તો અભ્યાસ થવો જ જોઈએ. વર્ષોની સંયમસાધના પછી પણ રસપૂર્વક બહારમાં ચિત્તવૃત્તિ ઉપાદેયબુદ્ધિથી ભટકે જ રાખે તે દીક્ષિત જીવનની કરુણ દુર્ઘટના (Tragedy) જ કહેવાય. તેથી બહારમાં ઉત્સુકતા-કુતૂહલ-કૌતુક-જિજ્ઞાસા મરી પરવારે તેવી ઉદાસીનતા સંયમીએ મેળવવી જ જોઈએ. ભગવતીસૂત્રમાં ૧ વર્ષની સંયમસાધના પછી સંયમી અનુત્તરવિમાનવાસી દેવની તેજોલેશ્યાને ઓળંગી જાય - આવું જણાવેલ છે. તે ભૂમિકાએ પહોંચવા માટે સંયમીએ એક વર્ષની અંદર જ બહિર્મુખી ચિત્તવૃત્તિને વિરામ આપવો જ જોઈએ. તે માટે પૂર્વોક્ત (જુઓ- પૃષ્ઠ ૨૪૯૫ થી ૨૫૦૦) અંતરંગ પુરુષાર્થ પંદર પ્રકારે કરવો જ જોઈએ.

સવાલ :- શરીર-ઈન્દ્રિય-મનની નિવૃત્તિનો અભ્યાસ કરવામાં રુચિ કઈ રીતે જગાડવી ?

✽ નિવૃત્તિ અભ્યાસની રુચિના બે ઉપાય ✽

જવાબ :- (કાય) શરીર, ઈન્દ્રિય અને અન્તઃકરણ - આ ત્રણેય શાંત થાય, સ્થિર થાય, નિવૃત્ત થાય, નીરવ થાય તેનો અભ્યાસ (Practice) કરવામાં જીવોને સામાન્યથી રુચિ જાગતી નથી. તેમ કરવામાં સમય બગડતો હોય, કશું પ્રયોજન ન સધાતું હોય - તેવી પ્રાયઃ જીવોને પ્રતીતિ થતી હોય છે. તેથી જ નિવૃત્તિનો અભ્યાસ કરવામાં કંટાળો, નીરસતા, થાક, ઊંધ, બગાસા, ઝોકા, નિદ્રા, તંદ્રા વગેરેનો અનુભવ થતો હોય છે. પ્રવૃત્તિનો જ અભ્યાસ કરવા ટેવાયેલ શરીર, ઈન્દ્રિય અને મન નિવૃત્તિનો અભ્યાસ કરવામાં પ્રારંભમાં સાથ ન આપે - તેવું પણ બને. તેથી તેવી નિવૃત્તિના અભ્યાસમાં રુચિ-ઉલ્લાસ-ઉમંગ-શ્રદ્ધા-વિશ્વાસ લાવવા, ટકાવવા અને વધારવા માટે (A) તારક જિનેશ્વર ભગવંતની (૧) એકાન્ત, (૨) મૌન, (૩) ઈન્દ્રિયપ્રત્યાહાર, (૪) આત્મસ્વરૂપની પારણા, (૫) ધ્યાન, (૬) સમાધિ, (૭) કાયોત્સર્ગ આદિની મુખ્યતાવાળી સાધનાને વારંવાર આદરભાવે ઊંડાણથી વિચારવી. તથા (B) 'આપણે સામાન્ય જન નહિ પણ જૈન છીએ, જિનેશ્વરના અનુયાયી છીએ. જિનેશ્વરના સાધનામાર્ગે ચાલવાનો જેને ઉમળકો ન જાગે તેને જૈન કહેવડાવવાનો અધિકાર કઈ રીતે મળે ?' આ અંગે ઊંડી મીમાંસા કરવી. આ બે વિચારણાના લીધે 'આ કરું. તે કરું. પેલું કરું. શું કરું ?' - ઈત્યાદિ કર્તૃત્વભાવના વળગાડમાંથી છૂટીને 'હું મારામાં ઠરું, મારા શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપમાં ઠરું. પરમ નિર્વિકાર, શાશ્વત શાંતરસમય, સહજ સમાધિમય, અનંતાનંદમય

ડન્તઃકરણોપયોગ-રુચિ-પરિણતયઃ સ્વરસતો નિવર્તેન્ ન । इत्थं निजोपयोग आत्मस्वरूपे दृढतया विश्राम्येत् ।

અસ્યાઞ્ચાડવસ્થાયાં પાપસ્થાનકગોચરઃ અકરણનિયમઃ પ્રકૃષ્યતે । મળ્ડૂકભસ્મોદાહરણતઃ પારમાર્થિકો વૃત્તિસંક્ષયઃ પ્રાથમ્યેન સમ્પદ્યતે । इदमभिप्रेत्य योगबिन्दौ श्रीहरिभद्रसूरिभिः “मण्डूकभस्मन्यायेन वृत्तिबीजं महामुनिः । योग्यताऽपगमाद् दग्ध्वा ततः कल्याणमश्नुते ।।” (यो.बि.४२३) इत्युक्तम् । “वृत्तिक्षयो हि आत्मनः कर्मसंयोगयोग्यताऽपगमः” (पा.यो.१/१७ वि.) इति पातञ्जलयोगसूत्रविवरणे यशोविजयवाचकेन्द्राः ।

તદનુ મહોત્સવાદિપ્રબન્ધાડનાવશ્યકદીર્ઘવિહાર-પત્રાચાર-વાણીવિલાસ-ગૃહસ્થપરિચય-વિજાતીય-સંયમિસમ્પર્કાદિષુ સ્વરસતો નિર્ગન્થો નૈવ સમ્બદ્યતે, ન વા તાન્ જાતુચિદ્ ઉદીરયતિ, તેષામ્ આત્માદિતત્ત્વસંવેદનશીલતાબાધકત્વાત્ । बाह्यप्रवृत्त्यतिरेकेण अन्तःकरणाऽऽर्द्रता-भ्रकता-कोमलता-सरलता-समता-संवेदनशीलताऽन्तर्मुखतौचित्यादिकं प्रायशो हन्यते । अनवरतं जायमाना प्रशस्ताऽपि निजस्वरूपमां हुं करुं - आवी निजस्वभावमां भग्नता-स्थिरता-रमणता-लीनता भाटेनो उत्साह-उभंग-तलसाट-तरवराट प्रगटे अने बाह्य विषयोमांथी शरीर-छिन्द्रिय-भन-उपयोग-रुचि-परिणति स्वरसथी निवृत्त थाय. आ रीते पोतानो उपयोग आत्मस्वरूपमां दृढपक्षे विश्रान्त थाय, स्थिर थाय, भग्न थाय.

❁ પાપઅકરણનિયમ-વૃત્તિસંક્ષયને આત્મસાત્ કરીએ ❁

(અન્યા.) આ અવસ્થામાં પાપસ્થાનકોમાં પ્રવૃત્તિ ન કરવાનો નિયમ = અકરણનિયમ પ્રકૃષ્ટ બને છે. દેડકાની રાખ થયા પછી તેમાંથી ફરીથી દેડકો ઉત્પન્ન થઈ ન શકે તે દૃષ્ટાંતથી ફરી ક્યારેય કર્મવૃત્તિઓ ઉદ્ભવે નહિ, તે રીતે આ અવસ્થામાં પારમાર્થિક વૃત્તિસંક્ષયની સૌપ્રથમ શરૂઆત થાય છે. આ જ અભિપ્રાયથી યોગબિંદુમાં શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ જણાવેલ છે કે ‘દેડકાની ભસ્મ થવાના ઉદાહરણથી આત્મામાં કર્મનો સંબંધ થવાની યોગ્યતાનો અત્યંત ઉચ્છેદ થવાથી મહામુનિ કર્મવૃત્તિબીજને બાળીને ત્યાર બાદ આત્મકલ્યાણને મેળવે છે.’ ‘આત્મામાં કર્મનો સંબંધ થવાની યોગ્યતાની નિવૃત્તિ એ વૃત્તિસંક્ષય કહેવાય’ - આવું પાતંજલયોગસૂત્રવિવરણમાં મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે જણાવેલ છે. ખરેખર આવી ઉન્નત-ઉમદા-ઉદાત્ત આત્મદશા ત્યારે પ્રગટે છે.

❁ ધ્યાનાદિ દ્વારા નિવૃત્તિને સાધીએ ❁

(તદનુ.) ત્યાર બાદ અવાર-નવાર મહોત્સવાદિની હારમાળા, બિનજરૂરી લાંબા-લાંબા વિહાર, પત્રાચાર, વાણીવિલાસ, વાગૂઆંબર, નવા-નવા ગૃહસ્થોનો પરિચય, વિજાતીય સંયમીઓનો સતત સંપર્ક વગેરે પ્રવૃત્તિમાં આત્માર્થી નિર્ગન્થ સ્વરસથી જોડાય નહિ કે તેવી પ્રવૃત્તિઓની સામે ચાલીને ઉદીરણા ક્યારેય ન કરે. કારણ કે તેવી પ્રવૃત્તિઓ આત્મા-સંવર-નિર્જરા વગેરે તત્ત્વમાં ઉપાદેયપણાનું કે અજીવ-આશ્રવ-બંધાદિ તત્ત્વમાં હેયપણાનું સંવેદન કરવાની ક્ષમતાને અવરોધે છે. બાહ્ય પ્રવૃત્તિઓનો બોજો વધવાથી હૃદયની આર્દ્રતા, ભદ્રકતા, નિખાલસતા, કોમળતા, સરળતા, સમતા, સંવેદનશીલતા, અન્તર્મુખતા, ઔચિત્ય વગેરે પ્રાયઃ હણાય છે. પ્રશસ્ત એવી પણ શાસનપ્રભાવના વગેરે પ્રવૃત્તિઓ જો સતત ચાલુ ને ચાલુ જ રહે તો પોતાના શુદ્ધ ચેતન દ્રવ્યમાં દૃષ્ટિને-ઉપયોગને સ્થાપિત કરવાની રુચિને જગાડવાની-જોડવાની-ટકાવવાની

પ્રવચનપ્રભાવનાદિપ્રવૃત્તિઃ નિજશુદ્ધચેતનદ્રવ્યદૃષ્ટિનિયોજનરુચિયોગ-ક્ષેમ-વૃદ્ધિગોચરં વીર્યોલ્લાસાદિકં ભૂમ્ના હન્તિ । તતશ્ચ બાહ્યપ્રવૃત્તિપ્રાચુર્યપરિત્યાગેનાઽઽત્મશુદ્ધિલક્ષ્યત આવશ્યકચારિત્રાદ્યાચારં પાલયિત્વા સંવેદનશીલાઽન્તઃકરણેન ધ્યેયપરમાત્મપ્રતિમાદ્યાલમ્બનતો નિજશુદ્ધપરમાત્મસ્વરૂપભક્તિં કૃત્વા નિજાઽન્તઃકરણસ્ય શાન્તતા-નીરવતા-નિર્વિકલ્પતા-નિર્વિચારતા-નિસ્તરङ્ગતા-ધ્યેયગુણમયતાકૃતે નિજનિર્મલ-પરમાત્મતત્ત્વધ્યાન-સહજસમાધિ-કાયોત્સર્ગાદિકં નિવૃત્તિપ્રધાનં સદનુષ્ઠાનં સમમ્ભ્યસનીયમ્ ।

નાનાનય-નિક્ષેપ-પ્રમાણૈઃ સ્વ-પરશુદ્ધાઽશુદ્ધદ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયપરિશીલનતો નિજબુદ્ધેઃ પ્રાવચનિકપ્રૌઢપદાર્થ-પરિચ્છેદપટુત્વલક્ષણં સૂક્ષ્મત્વં પ્રાવચનિકપ્રૌઢપદાર્થપરિચ્છેદપરાયણત્વલક્ષણઞ્ચ સક્રિયત્વં સમ્પાદ્ય તદનુ દર્શિતરીત્યા તસ્યા નીરવત્ત્વં નિષ્ક્રિયત્વઞ્ચ પ્રાદુર્ભાવનીયમ્ । આદૌ શાસ્ત્રાઽભ્યાસ-ધ્યાન-તપશ્ચર્યાદિના અન્તઃકરણમ્ એકાગ્રં સાત્ત્વિકઞ્ચ કૃત્વા પશ્ચાદ્ સમતા-સમાધ્યાદિદ્વારા શાન્તં શુદ્ધઞ્ચ કર્તવ્યમ્ ।

-વધારવાની બાબતમાં, વીર્યોલ્લાસાદિ પ્રાયઃ ઉછળતા નથી. કેમ કે તેવી પ્રવૃત્તિનો વળગાડ તેવા વીર્યોલ્લાસ વગેરેને હણે છે, દબાવે છે, આવરે છે. તેથી તેવી બાહ્ય પ્રવૃત્તિનો વળગાડ છોડી આત્મવિશુદ્ધિના લક્ષ્યથી આવશ્યક ચારિત્રાચારાદિને પાળી, સંવેદનશીલ હૃદયથી આપણા પરમધ્યે એવા પરમાત્માની પ્રતિમા વગેરેનું આલંબન લઈને પોતાના શુદ્ધ પરમાત્મસ્વરૂપની પરમ ભક્તિ-ઉપાસના કરવી જોઈએ. પોતાના શુદ્ધ પરમાત્મસ્વરૂપને ઉછળતા ઉલ્લાસ-ઉમંગથી ભજીને આત્માર્થી સાધકે પોતાના અંતઃકરણને શાંત-નીરવ-નિર્વિકલ્પ-નિર્વિચાર-નિસ્તરંગ-ધ્યેયગુણમય કરવા માટે નિજશુદ્ધ પરમાત્મતત્ત્વનું ધ્યાન, સહજ સમાધિ, કાયોત્સર્ગ વગેરે નિવૃત્તિપ્રધાન સદનુષ્ઠાનનો = સાધનાનો સારી રીતે અભ્યાસ કરવો.

❖ તો આત્મદ્રવ્યાદિ શુદ્ધપણે પરિણમે ❖

(નાના.) અનેક નય, પ્રચુર નિક્ષેપ અને વિવિધ પ્રમાણો દ્વારા પોતાના અને બીજાના, શુદ્ધ અને અશુદ્ધ એવા દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયોનો ઊંડો અભ્યાસ કરવાથી પોતાની બુદ્ધિ સૂક્ષ્મ અને સક્રિય બને છે. સૂક્ષ્મબુદ્ધિ તો પારમેશ્વર પ્રવચનના પ્રૌઢ પદાર્થોનો નિર્ણય કરવામાં કુશળ હોય છે. સક્રિયબુદ્ધિ આગમોક્ત પદાર્થોનો નિર્ણય કરવામાં સતત ગળાડૂબ હોય છે, તત્પર હોય છે, ચપલ હોય છે. દ્રવ્યાનુયોગના અભ્યાસથી બુદ્ધિને સૂક્ષ્મ અને સક્રિય કર્યા બાદ તે જ બુદ્ધિને નીરવ અને નિષ્ક્રિય કરવાની છે. તે જ રીતે સૌપ્રથમ શાસ્ત્રાભ્યાસ, ધ્યાન, તપશ્ચર્યા વગેરે વડે અંતઃકરણને એકાગ્ર અને સાત્ત્વિક કરવાનું છે. પછી તે જ અંતઃકરણને સમતા, સમાધિ, વૃત્તિસંક્ષય વગેરે સાધના દ્વારા શાંત તથા શુદ્ધ કરવાનું છે. સહજમળ, લય, આવરણશક્તિ, વિક્ષેપશક્તિ વગેરે સ્વરૂપ ચિત્તની ધરવખરીને ખાલી કરવાની છે, ચિત્તમાંથી બહાર કાઢવાની છે. (૧) આત્માના ચૈતન્યસ્વભાવનો વિરોધ કરનારું બળ એટલે સહજમળસ્વરૂપ ચિત્તશક્તિ. (૨) જાપ, સ્વાધ્યાય, ધ્યાન વગેરે સાધનાના અવસરે નિદ્રા-તન્દ્રા વગેરે લાવે તે ચિત્તની લયશક્તિ. (૩) આશ્રવ, બંધ વગેરે હેય તત્ત્વોમાં હેયપણાની બુદ્ધિને જે આવરી દે અને સંવર-નિર્જરાદિ ઉપાદેય તત્ત્વોમાં ઉપાદેયપણાની બુદ્ધિને જે ઢાંકી દે, અટકાવી દે તે ચિત્તની આવરણશક્તિ. (૪) તથા તે જ આશ્રવ, બંધ વગેરે હેય તત્ત્વોમાં ઉપાદેયપણાની બુદ્ધિને ઉત્પન્ન કરનારી, સંવર-નિર્જરાદિ ઉપાદેય તત્ત્વોમાં હેયપણાની બુદ્ધિને ઊભી કરનારી અને અંદરમાં મિથ્યા આભાસ ઊભો કરનારી ચિત્તની વિક્ષેપશક્તિ જાણવી.

“સ્વસ્વરૂપે સર્વોઽપિ વસતિ, અન્યસ્ય અન્યત્ર વૃત્ત્યયોગાદ્” (અનુ.દ્વા.સુ.૧૪૫/વૃ.પૃ.૨૦૫) એટલે અનુયોગદ્વારસૂત્રમલધારવૃત્તિવચનં ચેતસિકૃત્ય નિર્ભયતયા અસદ્ગસાક્ષિભાવ-જ્ઞાતૃદૃષ્ટૃભાવ-સ્વચિત્તનિરીક્ષણ-ચિત્તવૃત્તિપરીક્ષણ-નિજત્રિકાલશુદ્ધસ્વભાવભાવનાદિબલેન સહજમલ-લયાઽઽવરણ-વિક્ષેપશક્ત્યાદિકં લબ્ધિમનોગતં જીવચૈતન્યોપષ્ટભ્યસ્વાર્થક્રિયાકારિ જીવધ્રાન્તિમૂલકાઽનાદિકાલીનભવધ્રમણનિમિત્તં મુમુક્ષુણા સ્વચિત્તાદ્ બહિર્નિષ્કાશનીયમ્ । મહામોહો મૂલાદુન્મૂલનીયઃ । ઇત્યમેવ-નિજાત્મદ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયાઃ શુદ્ધતયા સાનુબન્ધતયા ચાઽઽશુ પરિણમેયુઃ ।

તદા અષ્ટકપ્રકરણપ્રદર્શિતમ્ (અ.પ્ર.૧/૪-૫) આત્મપરિણતિમજ્ઞાનં તત્ત્વસંવેદનતયા (અ.પ્ર.૧/૬) પરિણમતિ । ષોડશકપ્રકરણોક્તઞ્ચ (ષો.પ્ર.૧૧/૮) ચિન્તામયં જ્ઞાનં ભાવનામયજ્ઞાનરૂપેણ (ષો.પ્ર.૧૧/૯) શીઘ્રતયા પરિણમતિ । યોગબિન્દુ-દ્વાત્રિશિકાપ્રકરણાઽધ્યાત્મસારાદિદર્શિતમ્ (યો.બિ.૨૧૪ + ૨૨૦ + દ્વા. ૧૪/૨૩ + ૨૫ + અ.સા.૨/૨૩-૨૫) અનુબન્ધશુદ્ધાઽનુષ્ઠાનં તત્ત્વસંવેદનજ્ઞાનાઽનુગતં પરમાર્થતોઽસ્યાં દશાયાં

✽ આપણે આપણા સ્વરૂપમાં વસીએ ✽

(“સ્વ.” આ ચારેય અનાદિકાલીન કચરાને ચિત્તમાંથી (= લબ્ધિમનમાંથી) બહાર કાઢવા માટે અસંગ સાક્ષીભાવ, જ્ઞાતા-દૃષ્ટાભાવ પરિણતિ, નિજચિત્તનિરીક્ષણ, સ્વચિત્તવૃત્તિપરીક્ષણ, પોતાના ત્રિકાળ શુદ્ધ સ્વભાવની ભાવના વગેરેનો ઊંડો દીર્ઘકાલીન અભ્યાસ કરવો. તેના બળથી તે ચારેય પ્રકારના કાઢવ-કીચડ-કચરાને લબ્ધિમનમાંથી બહાર કાઢવા. પરંતુ આ કાર્યમાં જરાય ગભરાવું નહિ. કારણ કે ‘દરેક વસ્તુ પોતાના સ્વરૂપમાં જ વસે છે. એક ચીજ બીજાના સ્વરૂપમાં વસી શકે નહિ’ - આવું અનુયોગદ્વારસૂત્રવ્યાખ્યામાં મલધારી શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિજીએ જણાવેલ છે. મતલબ કે સહજમળ વગેરે આત્માના ચૈતન્યસ્વરૂપમાં પગ-પેસારો કરી શકે નહિ. તેવો તેને અધિકાર નથી. નિશ્ચયનય એમ કહે છે કે ‘સહજમળ વગેરે પોતાના જ સ્વરૂપમાં રહે, આત્મામાં ન રહે.’ વ્યવહારનય એમ કહે છે કે ‘આત્મામાં જ સહજમળ વગેરે રહેલા હોય - તેવો અનુભવ થાય છે.’ બન્ને નયના અભિપ્રાયનું સંયોજન કરવાથી ખ્યાલ આવે છે કે સહજમળ વગેરે ચારેય મલિન તત્ત્વો આપણા લબ્ધિમનમાં રહીને ચૈતન્યની સહાયથી પોતાનું કામ કરે છે. પરંતુ અજ્ઞાનવશ આત્મા તે કાર્યોને પોતાના માની લે છે. આ ભ્રમના લીધે જ અનાદિ કાળથી સંસાર ચાલી રહ્યો છે. લબ્ધિમનમાંથી સહજમળ વગેરે નીકળી જાય તો આ સંસારચક્રનો વિરામ થાય. તેથી મુમુક્ષુએ ભવભ્રમણને ટાળવા માટે નિર્ભયતાથી તે ચારેય મલિન તત્ત્વોને પોતાના લબ્ધિમનમાંથી બહાર કાઢવા તથા મહામોહને મૂળમાંથી ઉખેડી નાંખવો. તો જ નિજાત્મદ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયોનું શુદ્ધપણે અને સાનુબંધપણે ઝડપથી પરિણમન થાય.

✽ તત્ત્વસંવેદનજ્ઞાન-ભાવનાજ્ઞાન મેળવીએ ✽

(તદા.) અષ્ટકપ્રકરણમાં શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ દર્શાવેલ આત્મપરિણતિવાળું જ્ઞાન ત્યારે તત્ત્વસંવેદન-જ્ઞાનરૂપે પરિણમે છે. ષોડશક પ્રકરણમાં દર્શાવેલ ચિંતામય જ્ઞાન હવે ભાવનામય જ્ઞાન સ્વરૂપે શીઘ્રતાથી પરિણમે છે. યોગબિન્દુ, દ્વાત્રિશિકા પ્રકરણ, અધ્યાત્મસાર વગેરે ગ્રંથોમાં વર્ણવેલું, તત્ત્વસંવેદનજ્ઞાનથી વણાયેલું અનુબંધશુદ્ધ અનુષ્ઠાન પરમાર્થથી આ દશામાં સિદ્ધ થાય છે. તેનાથી મૂળમાંથી દોષો ઉખેડે

સિધ્ધતિ । તતશ્ચ મળ્ડૂકભસ્મન્યાયેન દોષાઃ પ્રાચુર્યેણ સમૂલં દહ્યન્તે, ^Aગુણ-દોષગોચરગુરુ-લાઘવચિન્તા-^Bનિજાત્મશુદ્ધિગોચરપ્રબલપ્રણિધાન-^Cયતનાદ્યુપેતદૃઢપ્રવૃત્ત્યાદિસદ્ભાવાત્ ।

एवमेव ध्यानाद्युत्तरकालमपि सर्वत्र सततं निजस्वरूपानुसन्धानमविच्छिन्नतामापद्यते, अन्यथा खण्डशः निजस्वरूपोपासनालक्षणः धर्मपुरुषार्थः स्यात्, न त्वखण्डरूपेण परिपूर्णरूपेण च मोक्षपुरुषार्थः । खण्डशः धर्मपुरुषार्थबलेन समग्रतया रत्नत्रयनिष्पत्तिः न स्यात् । स्वल्पधर्मपुरुषार्थेनाऽपि श्रान्तोऽयं जीवोऽनेकशः आत्मसाधनामार्गाद् व्यावृत्त्य पुनरपि रागादिमूढतया भववने विविधभयभीमे भ्रान्तः । ग्रन्थिदेशमागत्याऽपि ग्रन्थिं निबिडीकृत्य भवाब्धौ ब्रूडितः । अस्मिन् भवे पुनरपि एवं न स्यात् तथाऽवधातव्यमात्मार्थिना ।

भावनिर्ग्रन्थस्य तु तादृशाऽऽत्मस्वरूपाऽनुसन्धानाऽविच्छेदबलेनैव भिक्षाटनादિક्रियाकालेऽपि आत्मध्यानम् अव्याहतमेव । इदमेवाऽभिप्रेत्य अध्यात्मસારે “દેહનિર્વાહમાત્રાર્થા યાઽપિ ભિક્ષાટનાદિકા ।

છે. દેડકાની રાખ થાય તેમ દોષો અહીં પ્રચુર પ્રમાણમાં ભસ્મીભૂત થતા જાય છે. કેમ કે ગુણ-દોષ અંગે લાભ-નુકસાનની વિચારણા, આત્મશુદ્ધિનું પ્રબળ પ્રણિધાન તથા જયણા, વિધિ વગેરેથી યુક્ત દૃઢપ્રવૃત્તિ વગેરે ત્યારે ત્યાં હાજર હોય છે.

❖ થોડોક ધર્મપુરુષાર્થ કરીને અટકીએ નહિ ❖

(અ.વ.) ઉપરોક્ત સઘળી પ્રક્રિયાના પ્રભાવે જ ધ્યાનાદિ પૂર્ણ થયા બાદ પણ સર્વત્ર સતત પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપનું અનુસંધાન અખંડપણે ટકી રહે છે. જો ઉપરોક્ત રીતે મોક્ષમાર્ગે સાધક આગળ ન વધ્યો હોય તો પોતાના સ્વરૂપની ખંડશઃ ઉપાસના કરવા સ્વરૂપ તુટક-તુટક ધર્મપુરુષાર્થ થાય. પરંતુ અખંડપણે અને પરિપૂર્ણપણે મોક્ષપુરુષાર્થ ન થાય. તુટક-તુટક અને છુટક-છુટક ધર્મપુરુષાર્થ કરવાના બળથી આપણું મુખ્ય કાર્ય સિદ્ધ ન થાય, સમગ્રપણે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર પ્રગટ ન થાય. પૂર્વે અનેક વાર આ જીવ થોડોક ધર્મપુરુષાર્થ કરીને પણ થાકી ગયો. થોડી સાધના કરીને ‘મેં ઘણી સાધના કરી’ - આવી ભ્રાન્તિથી જીવ સાધનામાર્ગથી પાછો વળી ગયો. તથા ફરીથી રાગાદિ વિભાવ પરિણામોમાં મૂઢ બનીને, જન્મ-રોગ-ઘડપણ-મોત-દુર્ગતિ વગેરે અનેક પ્રકારના ભયાનક ઉપદ્રવોથી રૌદ્ર બનેલા ભવવનમાં ઘણું ભટકેલ છે. ગ્રંથિદેશ પાસે આવીને પણ આ જીવ ઢીલો પડી ગયો અને મોહદશામાં અટવાઈને રાગાદિગ્રંથિનો ભેદ કરવાને બદલે ગ્રંથિને મજબૂત કરી બેઠો. આ રીતે ભવસાગરના કિનારે આવેલા જીવને પણ મોહના મોજા તાણીને ભવસાગરમાં ડૂબાડી દે છે. આ ભવમાં ફરીથી આવું ન બની જાય તે માટે આત્માર્થીએ સાવધાન રહેવું. પ્રભુપ્રસાદથી હવે ઝડપથી અખંડ-પરિપૂર્ણ મોક્ષપુરુષાર્થનું મંગલાચરણ કરીએ.

❖ ભિક્ષાટનાદિ કાળે પણ આત્મધ્યાન અવ્યાહત ❖

(ભાવ.) ભાવનિર્ગ્રન્થને તો તથાવિધ આત્મસ્વરૂપનું અનુસંધાન સતત સર્વત્ર ટકે છે. તેના બળથી જ ભિક્ષાટનાદિ કાળે પણ તેમનું આત્મધ્યાન અવ્યાહત-અખંડ જ વર્તતું હોય છે. આ જ અભિપ્રાયથી અધ્યાત્મસારમાં મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે જણાવેલ છે કે ‘રસગૃહિથી કે દેહઆસક્તિથી નહિ પરંતુ માત્ર શરીરનો નિર્વાહ કરવા માટે આત્મજ્ઞાનીની ભિક્ષાટનાદિ જે કોઈ પણ ક્રિયા પ્રવર્તતી

ક્રિયા સા જ્ઞાનિનોઽસઙ્ગાન્નૈવ ધ્યાનવિઘાતિની।।” (અ.સા.૧૫/૧૧) હત્યુક્તમ્। “નાસ્તિ કાચિદસૌ ક્રિયા, યયા સાધૂનાં ધ્યાનં ન ભવતિ” (આ.નિ.ધ્યાનશતક-૧૦૫ વૃ.) ઇતિ આવશ્યકનિર્યુક્તિહારિભદ્રીવૃત્તિવચનં ધ્યાનશતકવિવરણવર્તિ પ્રકૃતેઽનુસન્ધેયમ્।

દર્શિતરીત્યા બુદ્ધેઃ નીરવત્વે નિષ્ક્રિયત્વે ચ અન્તઃકરણસ્ય તુ શાન્તત્વે શુદ્ધત્વે ચ જાયમાનયા પુષ્કલયા જ્ઞાનાવરણાદિકર્મનિર્જરયા ભૂમ્ના સ્વાન્તઃ પ્રભુપ્રસાદવિધયા પ્રચુરા લોકોત્તરા આત્માનુભવૈક-ગમ્યાઽર્થગોચરા અપૂર્વા અનુપ્રેક્ષાવૃષ્ટિઃ સ્વયમેવ વર્ષતીત્યનુભૂયતે। કિન્તુ તાદૃશાઽનુપ્રેક્ષાપ્રદર્શન-પ્રકાશનાદૌ વ્યગ્રતા અગ્રેતનગુણસ્થાનકાઽઽરોહણકામિભિઃ નૈવ કાર્યા, તતો બહિર્મુખતાઽહઙ્કારાદિ-પુષ્ટ્યા મહામોહવ્યામોહનિમજ્જનસમ્ભવાત્।

ન વા તાદૃશાનુપ્રેક્ષાવિચારા અપિ લબ્ધિમનસિ સઙ્ગ્રહીતવ્યાઃ કિન્તુ નિજાઽન્તઃકરણં હોય તે અસંગભાવથી - અનાસક્તિથી પ્રવર્તતી હોવાથી ધ્યાનનો વ્યાધાત ન જ કરે.’ તથા ‘કોઈ તેવી ક્રિયા (સાધુ જીવનમાં) નથી કે જેનાથી સાધુને ધ્યાન ન થાય’ - આ મુજબ આવશ્યકનિર્યુક્તિ વ્યાખ્યામાં ધ્યાનશતકનું વિવરણ કરતાં શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ જે જણાવેલ છે, તેનું પણ પ્રસ્તુતમાં અનુસંધાન કરવું.

✽ અપૂર્વ અનુપ્રેક્ષાના પ્રકાશનમાં ન અટવાઈએ ✽

(વર્ણ.) ઉપર જણાવેલી પદ્ધતિ અનુસાર બુદ્ધિને નીરવ અને નિષ્ક્રિય કરવામાં આવે તથા અંતઃકરણને શાંત અને શુદ્ધ કરવામાં આવે ત્યારે જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મોની પુષ્કળ નિર્જરા થાય છે. તેના કારણે ઘણી વાર પોતાના અંતઃકરણમાં પ્રભુના પ્રસાદસ્વરૂપે ઢગલાબંધ અનુપ્રેક્ષાનો વરસાદ વરસતો હોય - તેવું સાધક અનુભવે છે. તે અનુપ્રેક્ષા પણ કદિ પૂર્વે ન સાંભળેલ, ન વિચારેલ, ન વાંચેલ એવા અપૂર્વ - અભિનવ અર્થનો આવિષ્કાર કરનારી લોકોત્તર હોય - તેવું પણ બનતું હોય. તથા તે અનુપ્રેક્ષાના પદાર્થો પણ માત્ર આત્માનુભૂતિ દ્વારા જ ઓળખી શકાય તેવા હોય છે. તેથી તેવી અનુપ્રેક્ષા બીજાને જણાવવાની ભાવના-લાલચ જાગે તે સ્વાભાવિક છે. પરંતુ ઉપર-ઉપરના ગુણસ્થાનક ઉપર ચઢવાની કામનાવાળા સાધકે તેવી અનુપ્રેક્ષાના પ્રદર્શન કે પ્રકાશન વગેરેમાં મોહાઈ ન જવું, અટવાઈ ન જ જવું. કારણ કે તેવી સાત્ત્વિક પ્રવૃત્તિના માધ્યમે પણ પોતાની બહિર્મુખતા પોષાઈ જવાથી, અહંકાર-મહત્વાકાંક્ષાદિ ભાવો મજબૂત થઈ જવાથી મહામોહની ભૂલ-ભૂલામણીમાં અટવાઈ જવાય, ડૂબી જવાય - તેવી સંભાવના ઊભી જ રહે છે. તેવી પ્રવૃત્તિ સાધકને ફસાવે તેવી સંભાવના નકારી શકાતી નથી. એ માર્ગ લપસણો અને જોખમ ભરેલો છે. પરને માટે પાવન પદાર્થપ્રકાશને પાથરનારી તેવી પણ પ્રવૃત્તિ પોતાના માટે આગના ભડકાસ્વરૂપે સાબિત થઈ શકે છે. નમ્રતા-લઘુતા-અંતર્મુખતાદિ ગુણવૈભવને ભસ્મીભૂત કરનારી પણ તે પ્રવૃત્તિ બની શકે છે.

✽ અપૂર્વ અનુપ્રેક્ષાને અંતઃકરણમાં પરિણામીએ ✽

(ન વા.) તથા તેવી અલૌકિક અપૂર્વ અનુભવગમ્ય અનુપ્રેક્ષાના વિચારોને પણ લબ્ધિમનમાં સંઘરી રાખવાના નથી. પરંતુ પોતાના અંતઃકરણને તે સ્વાનુભૂતિગમ્ય અનુપ્રેક્ષાથી પરિણત કરવાનું છે. કેમ

તાદૃશાનુપ્રેક્ષાપરિણતં કાર્યમ્, નિર્વિકલ્પાત્મના તાદૃશાનુપ્રેક્ષાઽનુવૃત્તેઃ ઇષ્ટત્વાત્, આવશ્યકત્વાચ્ચ ।
 इत्थमेव हर्ष-विषाद-कोप-शोकाऽहङ्कारादिविगमेन तात्त्विकपण्डितत्वलाभः सम्भवेत् । प्रकृते ¹“पंडितो
 नो हरिसे, नो कुप्से” (आ.१/२/३) इति आचाराङ्गोक्तिः भावनीया ।

વિકલ્પ-વિતર્ક-વિચારાઽન્તર્જલ્પવ્યગ્રતાં વિમુચ્ય વિકલ્પદશા પૂર્ણતયા દાહ્યા । નિજાન્તરઙ્ગરુચિપ્રવાહઃ
 પરમનિર્વિકારનિજપરમાત્મતત્ત્વે દૃઢતયા સંયોજ્યઃ । નિર્વિકલ્પાત્મના તાદૃશાઽનુપ્રેક્ષાપરિણતાઽન્તઃકરણસ્ય
 રુચિપ્રવાહઃ નિજપરમાત્મતત્ત્વે સૌકર્યેણ સ્થાપ્યતે । इत्थमन्तरात्मदशाशुद्धि-वृद्धितः निजपरमात्मदशा
 झटिति प्रादुर्भवति ।

શીઘ્રતયા નિજાઽન્તરાત્મદશાશુદ્ધિ-વૃદ્ધિકૃતે તુ બાહ્યાચારે ઇવ નિજાઽન્તરઙ્ગપરિણતૌ અપિ
 કે અંતઃકરણમાં નિર્વિકલ્પસ્વરૂપે તેવી અનુપ્રેક્ષાનું અસ્તિત્વ ઈષ્ટ છે તથા આવશ્યક છે. ટૂંકમાં, અંતઃકરણને
 તે અનુપ્રેક્ષાની અસરવાળું કરવાનું છે. આ રીતે અંતઃકરણ લોકોત્તર અનુપ્રેક્ષાથી ભાવિત થવાથી જ
 નાના-મોટા પ્રસંગોમાં હર્ષ, વિષાદ, ક્રોધ, શોક, અહંકાર વગેરે ભાવો જાગતા નથી. તેના લીધે તાત્ત્વિક
 પંડિતાઈનો-પ્રાણતાનો લાભ સંભવે છે. અહીં આચારાંગસૂત્રની સૂક્તિની વિભાવના કરવી. ત્યાં જણાવેલ
 છે કે ‘પંડિત રાજ ન થાય કે નારાજ ન થાય.’

✽ વિકલ્પદશાને બાળી નાંખો ✽

(વિક.) મૂળ વાત એ છે કે નવા-નવા વિકલ્પના ઘોંઘાટવાળી સ્થિતિમાં ફસાવાનું નથી. અવનવા
 તર્ક-વિતર્કના વમળને ઊભા કરવાના નથી. વિચાર-વિચાર ને વિચારમાં અટવાવાનું નથી. અન્તર્જલ્પ
 -બબડાટ-અંદરના ધ્વનિઓની હારમાળામાં ખોટી થવાનું નથી. વિકલ્પાદિની વ્યગ્રતાને છોડીને વિકલ્પદશાને
 પૂર્ણતયા બાળવાની છે, નષ્ટ કરવાની છે. પોતાના આંતરિક લાગણીતંત્રને - રુચિપ્રવાહને પરમ નિર્વિકારી
 નિજ પરમાત્મતત્ત્વમાં દૃઢપણે જોડવાનું, તેમાં કેન્દ્રિત કરવાનું કામ મુખ્ય છે. તેમાં બાધક હોવાથી
 વિકલ્પદશાને બાળવાની વાત જણાવી છે. ચિત્તને તે લોકોત્તર અનુપ્રેક્ષા સંબંધી પણ વિકલ્પોમાં અટવાવાનું
 નથી. પણ એ અનુપ્રેક્ષાની અસરવાળું અંતઃકરણ કરવાનું છે. નિર્વિકલ્પપણે એવી અનુપ્રેક્ષાઓ જે
 અંતઃકરણમાં પરિણમે છે, તે અંતઃકરણના રુચિપ્રવાહને સરળતાથી અને સહજપણે નિજ પરમાત્મતત્ત્વમાં
 કેન્દ્રિત કરી શકાય છે. તેના પ્રભાવે અન્તરાત્મદશાની પુષ્કળ શુદ્ધિ અને વૃદ્ધિ થાય છે. અંતરાત્મદશા
 બળવાન બને છે. તેના લીધે પોતાનું પરમાત્મસ્વરૂપ ઝડપથી પ્રગટ થાય છે.

✽ આંતરિક પરિણતિમાં વિધિ-નિષેધને લાગુ પાડીએ ✽

(શીઘ્ર.) અત્યંત ઝડપથી પોતાની અંતરાત્મદશાને વિશુદ્ધ કરવા માટે તથા વધારવા માટે આત્માર્થી
 સાધકે, બાહ્ય આચારોની બાબતમાં વિધિ-નિષેધ લગાવવાની જેમ પોતાની અંતરંગ પરિણતિમાં પણ
 વિધિ-નિષેધને લાગુ પાડવા. બાહ્ય આચારો અંગે જેટલા પ્રમાણમાં વિધિ-નિષેધ આપણે લાગુ પાડીએ
 છીએ, તેના કરતાં વધુ પ્રમાણમાં પ્રતિક્ષણ સવિશેષપણે પોતાની આંતરિક પરિણતિને સુધારવા માટે
 વિધિ-નિષેધ લગાડવા અત્યંત જરૂરી છે. તે આ પ્રમાણે સમજવું.

વિશિષ્ટ વિધિ-નિષેધૌ પ્રતિક્ષણં સમનુગન્તવ્યૌ। તથાહિ - (૧) નિજપરિણતિઃ સ્વાત્મતત્ત્વસન્મુખીના વિધેયા પરસન્મુખીના ચ પ્રત્યાહાર્યા। (૨) ચિત્તવૃત્તિપ્રવાહઃ અતીન્દ્રિયાઽપરોક્ષજ્ઞાનમાહાત્મ્યશાલી કર્તવ્યઃ ઇન્દ્રિયજ્ઞાનાચ્ચ વ્યાવર્ત્તનીયઃ। (૩) જ્ઞાનાવરણ-વીર્યાન્તરાયાદિક્ષયોપશમસન્તતિઃ નિજાત્મતત્ત્વ-પ્રહણ-સંશોધનાદિકૃતે વ્યાપાર્યા પરદ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયાઽભિમુખતા ચ અન્તઃકરણતઃ પ્રતિષેધ્યા। (૪) નિજનિર્મલજ્ઞાયકતત્ત્વમ્ અપરોક્ષતયા સતતં જ્ઞાતવ્યમ્, જ્ઞાયમાનં ચ-બાહ્યવસ્તુ અત્યન્તમ્ ઉપેક્ષણીયમ્। (૫) સ્વશુદ્ધાત્મગોચરા આદર-બહુમાન-રુચિ-પ્રીતિ-શ્રદ્ધા-ભક્તિ-વિવિદિષાદિભાવા આવિર્ભાવનીયાઃ પર-વસ્તુ-નિજાઽશુદ્ધવસ્તુગોચરાશ્ચાઽઽદરાદિભાવાઃ સર્વથા ત્યક્તવ્યાઃ।

इत्थं निजाऽभ्यन्तरपरिणामगोचरविधि-निषेधपालनोत्तरकालञ्च निजनिर्मलस्वभावलाभकृतेऽनवरतम्

(૧) પોતાની પરિણતિને નિજ આત્મતત્ત્વની સન્મુખ કરવી, મોક્ષમાર્ગાભિમુખી બનાવવી એ આંતરિક વિધિ તથા પરસન્મુખ પોતાની મલિન પરિણતિનો પ્રત્યાહાર કરવો એ આંતરિક નિષેધ.

(૨) પોતાની ચિત્તવૃત્તિના પ્રવાહને ઉછળતા ઉલ્લાસ-ઉર્મંગથી નિજાનંદમય અતીન્દ્રિય અપરોક્ષ જ્ઞાન તરફ વાળવો, તેને નિર્મળ-નિર્લેપ જ્ઞાનના મહિમાથી ભાવિત કરવો, જ્ઞાનમાહાત્મ્યવાળો કરવો એ આંતર વિધિ. તથા ઈન્દ્રિયજ્ઞાનથી તેને ઝડપથી પાછો વાળવો એ આંતર નિષેધ.

(૩) જ્ઞાનાવરણ અને વીર્યાન્તરાય વગેરે કર્મના ક્ષયોપશમની ધારાને નિજાત્મતત્ત્વ તરફ વહેવડાવવી, સ્વાત્માના જ નિરીક્ષણ-પરીક્ષણ-સંશોધનાદિ માટે વાપરવી એ તાત્ત્વિક વિધિ. તથા પારકા દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયની સન્મુખ વળેલ જ્ઞાન-શક્તિપ્રવાહનો અંતઃકરણથી ઈન્કાર કરવો એ તાત્ત્વિક નિષેધ.

(૪) કેવળ જાણનાર તત્ત્વને, પોતાના નિર્મળ જ્ઞાયક તત્ત્વને અપરોક્ષપણે સાક્ષાત્ સતત જાણવું એ પારમાર્થિક વિધિ. ‘ખરેખર સ્વભિન્ન અન્ય વસ્તુને હું જાણતો જ નથી’ - તેમ અંતરથી સ્વીકારીને બહારમાં જે કંઈ વસ્તુ જણાઈ રહેલ છે, બાહ્ય જે કંઈ વસ્તુ જ્ઞાનમાં પ્રતિભાસિત થઈ રહી છે, તેની અત્યન્ત ઉપેક્ષા-અવગણના કરવી એ પારમાર્થિક નિષેધ.

(૫) સ્વને ભાવ-આદરભાવ આપવો એ અભ્યંતર વિધિ. પોતાના જ શુદ્ધ આત્માનું બહુમાન-સન્માન, પોતાના જ નિર્મળ આત્મતત્ત્વની રુચિ-પ્રીતિ-શ્રદ્ધા-ભક્તિ, પોતાના જ નિર્મળ ચેતનતત્ત્વનો ઉલ્લસિતભાવે અનુભવ કરવાની તીવ્ર તડપન એ વિધિ. મતલબ કે બહુમાન-રુચિ-પ્રીતિ વગેરે બધાં જ નિર્મળ ભાવો પોતાના શુદ્ધાત્માને આપવા એ અભ્યંતર વિધિ. તથા પરવસ્તુને = પારકા દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયને અને પોતાના જ અશુદ્ધ-ઔપાધિક એવા દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયને આદરાદિ ભાવ આપનાર પરિણામનો સર્વથા નકાર-ઈન્કાર-ત્યાગ કરવો એ અભ્યંતર નિષેધ. આ રીતે પોતાના અંતરના પરિણામમાં વિધિ-નિષેધને પ્રતિપળ લાગુ પાડવાથી આત્માર્થીમાં પ્રબળ ભાવવિશુદ્ધિ જન્મે છે.

✽ સોળ પ્રકારે નિજસ્વરૂપનો વિચાર ✽

(इत्थं.) આ રીતે પોતાના આંતરિક પરિણામને વિશે વિધિ-નિષેધનું સતત પાલન કર્યા પછી પોતાના નિર્મળ સ્વભાવને મેળવવા માટે સાધકે એકાન્ત સ્થાનમાં રહીને આર્દ્રતા, ગંભીરતા, વિરક્તતા, શાંતતા, અંતર્મુખતા વગેરે પરિણામોથી ચોતરફ વ્યાપ્ત થયેલા ચિત્ત વડે દૃઢતા સાથે, પોતાનું સમગ્ર અસ્તિત્વ

एकान्तदेशे आर्द्रता-गम्भीरता-विरक्तता-शान्तताऽन्तर्मुखतादिपरिप्लावितचित्तेन ‘(१) अहं शाश्वत-शान्तिधाम, (२) सहजसमाधिसदनम्, (३) शुद्धशैत्यहिमालयः (४) परमानन्दमहासागरः, (५) विमलविवेकाऽऽयतनम्, (६) चैतन्यज्योतिर्निलयनम्, (७) निसर्गक्षमाऽऽवासः, (८) वीतरागविज्ञान-आनन्दधी जंकृत थाय ते રીતે, સતત એકાગ્રપણે નીચે મુજબ સોળ પ્રકારે ભાવના કરવી કે :-

✽ આત્મા = શાશ્વત શાંતિધામ ✽

“(૧) હું શાશ્વત શાંતિનું ધામ છું. અશાંતિ મારામાં લેશ પણ નથી. મારી શાંતિ પણ કામચલાઉ કે કૃત્રિમ નથી પણ શાશ્વત છે. અનુભવગમ્ય અતીન્દ્રિય અખંડ અનંત અક્ષય શાંતિનું ધામ છું.

✽ આત્મા = સહજસમાધિસદન ✽

(૨) હું સહજ સમાધિનું સદન = ઘર છું. અસમાધિ-સંકલેશ-ઉદ્વેગનું મારામાં જરા પણ અસ્તિત્વ નથી. મારો સમાધિરસ પણ સહજ છે, સ્વાભાવિક છે, ઔપાધિક કે ઔપચારિક નથી. સમાધિનો અનુભવ કરવા માટે મારે પરાધીન થવાની જરૂર નથી. મારું સમગ્ર અસ્તિત્વ સહજ સમાધિમય છે.

(૩) હું શુદ્ધ શીતળતાનો હિમાલય છું. શીતળતાસ્વરૂપ હિમનું હું ઘર છું. ઉકળાટ-તાપ-ગરમી-ક્રોધનું તો મારામાં નામ-નિશાન નથી. હું તો પરમ શીતળ છું. જાણે હિમાલય જોઈ લો. મારી શીતળતા-ઠંડક એ પણ શુદ્ધ છે, અશુદ્ધ નથી, કર્મજન્ય નથી, પૌદ્ગલિક નથી. ચૂલા ઉપર પાણી ઉકળતું હોય ત્યારે પણ તેનો મૂળભૂત સ્વભાવ તો ઠંડો જ છે, ગરમ નથી જ. ગરમી અગ્નિનો સ્વભાવ છે, પાણીનો નહિ. તેમ ગરમી-સંકલેશ-ક્રોધના ઉદય સમયે પણ મારો મૂળભૂત સ્વભાવ તો શુદ્ધ શીતળતા જ છે. ક્રોધનો તપારો એ તો માત્ર ને માત્ર ક્રોધમોહનીયકર્મના પુદ્ગલોનો સ્વભાવ છે, મારો તો બિલકુલ જ નહિ. ત્રણ કાળમાં મૂળભૂત અખંડ ચૈતન્યસ્વભાવથી ઉકળાટને હું સ્પર્શ્યો જ નથી.

✽ આત્મા પરમાનંદનો મહાસાગર છે ✽

(૪) હું પરમાનંદનો-પૂર્ણાનંદનો મહાસાગર છું. દુઃખ-વેદના-પીડા-રોગ-શોકનો એક પણ અંશ મારામાં નથી જ. મારામાં તો પ્રત્યેક આત્મપ્રદેશે આનંદ-આનંદ ને આનંદ ઠાંસી-ઠાંસીને અનાદિ કાળથી ભરેલો છે. મારે બહારમાં કોઈ વ્યક્તિ કે વસ્તુ પાસેથી સુખની ભીખ માંગવાની જરૂર નથી.

(૫) હું સ્વતઃ જ વિમલ વિવેકદષ્ટિનું ઘર છું. સ્વ-પરનો વિવેક કરવાની મારી દૃષ્ટિ મલિન નથી, સ્વાર્થગ્રસ્ત નથી, તિરસ્કારગર્ભિત નથી. પરંતુ અત્યંત વિમલ છે, નિર્મલ છે, નિર્દોષ છે.

(૬) હું સ્વભાવથી જ ચૈતન્યજ્યોતનું સ્થાન છું. હું દેહમય નથી. જડતા-મૂઢતા-અનુપયુક્તતાને મારામાં જરા પણ સ્થાન નથી. મારી ચૈતન્યજ્યોત અખંડ અને અકંપ છે.

(૭) મૂળભૂત સ્વભાવે તો હું નિર્સર્ગ ક્ષમાનું પણ આવાસસ્થાન છું. બળવો-આક્રોશ-અસહિષ્ણુતા-બળતરા-વિરોધ-પ્રતિકાર-રીસ-રોષ-ઉદ્વતાઈ-વેર-આવેશ-આક્રમણવૃત્તિ વગેરેને મારામાં લેશ પણ અવકાશ નથી. કેમ કે હું તો નૈસર્ગિક તિતિક્ષા-ક્ષમા-સહનશીલતાનો ભંડાર છું. હું તિતિક્ષામૂર્તિ છું. મારો સ્વભાવ જ બધું સહી લેવાનો છે, પ્રેમથી બધું જ ખમી લેવાનો છે.

✽ આત્મા વીતરાગવિજ્ઞાનનું નિવાસસ્થાન છે ✽

(૮) હું વીતરાગ વિજ્ઞાનનું પણ નિવાસસ્થાન છું. મારું જ્ઞાન રાગ-દ્વેષાદિથી કલંકિત નથી. મારો જ્ઞાનોપયોગ રાગાદિમય-રાગાદિસ્વરૂપ નથી. રાગાદિ તો કર્મના ઘરના છે, મારા ઘરના નહિ.

- નિવાસસ્થાનમ્, (૯) પરંબ્રહ્મભવનમ્, (૧૦) કેવલશ્રીનિકેતનમ્, (૧૧) અનસ્તચેતનસૂર્યઃ, (૧૨) સ્વાધીનાડનન્તસામર્થ્યાડશ્રયઃ, (૧૩) ધવલવિશ્રાન્તિગૃહમ્, (૧૪) અનન્તશુદ્ધિપ્રાસાદઃ, (૧૫) સ્વાભાવિકસમતાનિધાનમ્, (૧૬) નિર્મલગુણગેહજ્વ' इत्येवं दृढतरम् एकाग्रतया भावयितव्यम्।

(૯) હું પરંબ્રહ્મનું ઘર છું. અબ્રહ્મ મને સ્પર્શતું જ નથી. શબ્દબ્રહ્મથી પણ હું ન્યારો છું.

(૧૦) હું કેવલજ્ઞાનલક્ષ્મીનું પણ ઘર છું. અજ્ઞાન-અશુદ્ધજ્ઞાન-અલ્પજ્ઞાન-ઈન્દ્રિયજ્ઞાન-નશ્વરજ્ઞાન એ મારું મૂળભૂત સ્વરૂપ નથી. હું તો શુદ્ધ-સંપૂર્ણ-અતીન્દ્રિય-શાશ્વત એવી કેવળજ્ઞાનલક્ષ્મીનો સ્વામી છું.

✽ આત્મા એટલે અનસ્ત ચેતન સૂર્ય ✽

(૧૧) હું અનસ્ત ચેતન સૂર્ય છું. સૂર્ય જેમ પ્રકાશનું ઉદ્દગમસ્થાન છે, તેમ હું ચૈતન્યપ્રકાશનું આદ્ય ઉદ્દગમસ્થાન છું. હું શુદ્ધ ચૈતન્યનો મૂળ સ્ત્રોત છું. સૂર્યમાં અંધારાને અવકાશ નથી, તેમ મારામાં અજ્ઞાનના અંધારાને બિલકુલ સ્થાન નથી. બ્રહ્મણ સમયે પણ સૂર્ય પોતાના મૌલિક સ્વરૂપે તો પ્રકાશમાન જ છે, પ્રકાશમય જ છે. તે જ રીતે કર્મસ્વરૂપ રાહુ દ્વારા આત્માનું વ્યવહારથી બ્રહ્મણ થાય ત્યારે પણ હું મારા મૂળભૂત સ્વરૂપે તો ચૈતન્યપ્રકાશમય છું, શુદ્ધ ચેતનાથી ઝળહળતો જ છું. સૂર્ય ક્યારેય અંધારાને સ્પર્શે જ નહિ, તેમ હું પણ ક્યારેય અજ્ઞાન-જડતા-અશુદ્ધિને બિલકુલ સ્પર્શ્યો જ નથી.

✽ આત્મા = અનંતશક્તિનો આશ્રય ✽

(૧૨) હું અનંત શક્તિનો આશ્રય છું. હું નમાલો નથી, અશક્ત નથી, સામર્થ્યશૂન્ય નથી, નામદ નથી, બાયલો નથી, બીકણ નથી, ગભરુ નથી. મારી શક્તિઓ પણ સ્વાધીન છે, પરાધીન નથી. શક્તિ મેળવવા માટે મારે ઔષધ-દવા-ટોનિક-ઈજેક્શનના શરણે જવાની જરૂર નથી. ઔષધિ વગેરે તો શારીરિક શક્તિ આપે. હું તો અનંત-અનંત આત્મિક શક્તિનો, અમાપ આધ્યાત્મિક સામર્થ્યનો ભંડાર છું.

✽ આત્મા = ધવલવિશ્રાન્તિઘર ✽

(૧૩) હું સ્વયં ધવલ વિશ્રાન્તિગૃહ છું. મારે દોડધામ કરવાની, ઉધામા નાખવાની, રખડપાટ કે રઝળપાટ કરવાની બિલકુલ આવશ્યકતા નથી. આ દેહાદિપુદ્ગલોની ધમાલચક્રી-દોડધામ વગેરે સાથે મારે કાંઈ લેવા-દેવા નથી. હું તો મારા જ ધવલ આતમઘરમાં અનાદિ કાળથી શાંતિથી વિશ્રાન્તિ કરી રહ્યો છું.

✽ અનંત શુદ્ધિનો રાજમહેલ = આત્મા ✽

(૧૪) હું અનંતાનંત શુદ્ધિનો રાજમહેલ છું. અશુદ્ધિને-મલિનતાને મારામાં જરાય અવકાશ નથી. અનુભવાતી અશુદ્ધિઓ કર્મના ઘરની છે, પુદ્ગલના ઘરની છે. મારે તેની સાથે કાંઈ જ લાગતું -વળગતું નથી. મારું આંતરિક લાગણીતંત્ર આત્મમહેલમાં પ્રવેશવા સમગ્રપણે ઉછળી રહ્યું છે.

(૧૫) હું કૃત્રિમ નહિ પણ સ્વાભાવિક સમતાનો અક્ષય ખજાનો છું. મમતા-વિષમતાનો અંશ પણ મારામાં નથી જ.

(૧૬) હું નિર્મળ ગુણોના ઢગલાની હવેલી છું. દોષોના પડછાયાને પણ હું ત્રણ કાળમાં કદાપિ સ્પર્શ્યો નથી, સ્પર્શતો નથી, સ્પર્શવાનો પણ નથી. દોષો તો દ્રવ્ય-ભાવ કર્મોની પેદાશ છે. તે મારું કાર્ય નથી. હું તો શાશ્વત ગુણોનો ભંડાર છું. મારા ગુણોને ઔદયિકાદિ ભાવની મલિનતા સ્પર્શતી પણ નથી. સ્પૃહા -પ્રસિદ્ધિ-ભૂખ-મહત્ત્વાકાંક્ષાદિથી મલિન થયેલા ગુણો હકીકતમાં મારા નથી. એ મારું મૌલિક સ્વરૂપ નથી. સ્પૃહા કે પ્રસિદ્ધિની ભૂખ વગેરેથી દૂષિત થયેલા પરોપકારાદિ ગુણો પરમાર્થથી ગુણસ્વરૂપ નથી. તે દોષ

અત્ર “સ્વભાવલાભસંસ્કારકારણં જ્ઞાનમિષ્યતે” (જ્ઞા.સા.૫/૩) ઇતિ, “સ્વભાવલાભાત્ કિમપિ પ્રાપ્તવ્યં નાડવશિષ્યતે” (જ્ઞા.સા.૧૨/૧) ઇતિ ચ પૂર્વોક્તા (૧૩/૯ + ૧૪/૧૩) જ્ઞાનસારોક્તિઃ સ્મર્તવ્યા। તતશ્ચ નિજનિર્મલચૈતન્યસ્વભાવાડડવિર્ભાવકૃતે નિરુક્તરીત્યા સતતં યતનીયમ્ આત્માર્થિના।

કાત્સર્ન્યેન સ્વકીયશુદ્ધચિત્તસ્વભાવાડડવિર્ભાવં પ્રતિ તુ સત્તાગતાડવશિષ્ટમિથ્યાત્વાંશાઃ, નિજજ્ઞાનો-પયોગસ્ય રાગાદિ-વિકલ્પાદિમયત્વાનુભૂતિઃ, રાગાદિજન્યે પરકાર્યે ચિત્તવૃત્તિપ્રવાહસ્ય સક્રિયતરતા, સહજમલ-લયાડડવરણ-વિક્ષેપશક્ત્યાદિકઞ્ચ પ્રતિબન્ધકતામ્ આપદ્યન્તે। તદપાકરણાય ચ ‘રાગ

જ છે. દોષ સાથે તો મારે કોઈ જ જાતનો તાત્ત્વિક સંબંધ નથી. હું તો નિર્મલગુણનિધાન જ છું.”

ચંદ્રની સોળ કળા જેવા આ સોળ મુદ્દાને ભાવિત કરવા દ્વારા સાધનાગગનમાં સાધક શરદપૂનમના ચંદ્રની જેમ સોળે કળાએ પૂરેપૂરો ખીલી ઉઠે છે. પરંતુ આ બધું પણ ભીંજાતા હૃદયે કરવાનું છે. શુદ્ધ શબ્દો, કોરી કલ્પના, લૂખી લાગણી, ભપકાદાર-ભડકાછાપ ભાવના, વાગાડંબર, વિકલ્પની માયાજાળ, વાણીવિલાસ વગેરેથી તાત્ત્વિક કાર્યનિષ્પત્તિ થતી નથી, નિજ શુદ્ધ સ્વભાવનો લાભ થતો નથી.

❖ નિજસ્વભાવનો આવિર્ભાવ : પરમ પ્રયોજન ❖

(અત્ર.) પ્રસ્તુતમાં જ્ઞાનસારની પૂર્વોક્ત (૧૩/૯ + ૧૪/૧૩) બે વાત યાદ કરવી. ત્યાં જણાવેલ છે કે ‘(૧) સ્વભાવની પ્રાપ્તિ કરાવનારા સંસ્કારોનું કારણ બને તેવું જ્ઞાન માન્ય છે, ઈષ્ટ છે.’ તથા ‘(૨) પોતાના સ્વભાવનો લાભ થયા બાદ કશું પણ મેળવવા યોગ્ય બાકી રહેતું નથી.’ મતલબ કે પોતાના શુદ્ધ સ્વભાવનો આવિર્ભાવ એ જ આત્માર્થીનું પરમ પ્રયોજન છે. તેથી નિજ શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વભાવને પ્રગટ કરવા માટે ઉપર મુજબ સોળ પ્રકારની સમજણ-ભાવના-વિભાવનામાં આત્માર્થીએ રચ્યા-પચ્યા રહેવું.

☪ શુદ્ધ સ્વભાવની ભાવનાનો પ્રભાવ ☪

(કા.) ઉપર મુજબની સમજણ-ભાવના વગેરે દ્વારા શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વભાવ અંશે-અંશે પ્રગટ થાય છે. પરંતુ જ્યાં સુધી (૧) આત્મામાં ઉદયમાં ન આવવા છતાં સત્તામાં જે થોડા-ધણા મિથ્યાત્વના અંશો બાકી રહેલા હોય, (૨) જ્ઞાનોપયોગ રાગાદિરૂપે કે સંકલ્પ-વિકલ્પાદિરૂપે પરિણમતો હોય તેવું સાધકને અંદરમાં અનુભવાતું હોય, (૩) રાગાદિજન્ય પારકા કાર્યોમાં, પર બાબતમાં સાધકની ચિત્તવૃત્તિનો પ્રવાહ વધુ પડતો સક્રિય હોય, ધસમસતો હોય, સહજતઃ સતેજ હોય, (૪) પૂર્વોક્ત સહજમળ, લયશક્તિ, આવરણશક્તિ અને વિક્ષેપશક્તિ વિદ્યમાન હોય, ત્યાં સુધી પોતાનો શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વભાવ સંપૂર્ણપણે પ્રગટ થતો નથી. ત્યાં સુધી સાધક કેવળજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરતો નથી. તેથી ઝડપથી (એક-બે ભવમાં) કેવળજ્ઞાનને મેળવવા ઝંખતા આત્માર્થીએ પોતાના શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વભાવને સંપૂર્ણપણે પ્રગટ થવામાં પ્રતિબંધક બનનારા ઉપરોક્ત મલિન તત્ત્વોનો ઉચ્છેદ કરવા નીચે મુજબની ભાવના દૃઢપણે સતત સર્વત્ર કરવી.

☪ ૩૫ પ્રકારે રાગનો ઈન્કાર ☪

“(૧) રાગ એ હું નથી. (૨) રાગ મારો નથી કે હું રાગનો નથી. રાગ પારકી ચીજ છે. (૩) રાગ સારો પણ નથી, (૪) રાગ મારે કરવા યોગ્ય નથી. તે મારું કામ નહિ. ખરેખર રાગને ઉત્પન્ન કરવાની મારી તાકાત નથી. રાગ મારું કાર્ય નથી જ. રાગમોહનીય કર્મનું તે કાર્ય છે. (૫)

રાગ મારા માટે ભોગવવા યોગ્ય નથી. મારે રાગપરિણામને ભોગવવો નથી. વીતરાગ એવા મને રાગનો ભોગવટો શોભે નહિ. વીતરાગી એવો હું વાસ્તવમાં રાગને ભોગવી શકતો પણ નથી.

✽ રાગ ઉપાસ્ય નથી ✽

(૬) રાગ એ મારો સ્વભાવ નથી. એ તો રાગમોહનીય કર્મના પુદ્ગલોનો સ્વભાવ છે. મારે તેની સાથે શું લેવા-દેવા ? (૭) રાગ એ મારું સ્વરૂપ પણ નથી જ. (૮) રાગ એ મારો ગુણધર્મ પણ નથી. (૯) રાગ મારે સેવવા-પોષવા યોગ્ય પણ નથી. ઉત્તમ દ્રવ્યો વગેરે ધરવા દ્વારા રાગની સેવા-ચાકરી મારે શા માટે કરવી ? એ રીતે મારે શા માટે રાગને પોષવો ? (૧૦) રાગ-કામરાગ-કામદેવ મારે ઉપાસવા યોગ્ય નથી. તે મારા માટે ઉપાસ્ય-આરાધ્ય-ઈષ્ટદેવ નથી. મારા આરાધ્ય-ઉપાસ્ય તો દેવાધિદેવ વીતરાગ તીર્થંકર પરમાત્મા છે. નિશ્ચયથી તો મારું શુદ્ધ વીતરાગ ચૈતન્યસ્વરૂપ એ જ મારા માટે ઉપાસ્ય છે, આરાધ્ય છે. રાગ સાથે તો આભડછેટ જ સારી.

✽ રાગ ભયંકર શત્રુ ✽

(૧૧) રાગ એ મારો ભરોસાપાત્ર મિત્ર નથી. રાગનો વિશ્વાસ કરી ન શકાય. તેના ઉપર મદાર બાંધી ન શકાય. રાગ તો સૌથી મોટો ઠગ છે, મારો ભયંકર દુશ્મન છે. બહારથી મિત્ર તરીકે જણાવા છતાં મારું અત્યંત અહિત કરનાર તે રાગ જ છે. (૧૨) રાગ એ મારા માટે સુખસ્વરૂપ નથી. રાગ કોઈના પણ માટે પરમાર્થથી સુખરૂપ નથી. વાસ્તવમાં એ દુઃખરૂપ જ છે, પીડારૂપ જ છે. (૧૩) રાગ એ મારા ભાવી સુખનું પણ સાચું સાધન નથી. પરમાર્થથી કોઈના પણ સાચા સુખનું તે સાધન બનતું નથી. રાગ એ તો આગ છે આગ. તે દહાડનાર છે, બાળનાર છે, ઠારનાર નથી. (૧૪) તેથી જ રાગ પ્રગટે એમાં મારા આત્માને કોઈ લાભ નથી. મારા શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વભાવનો લાભ એ જ સાચો લાભ છે. નિજ શુદ્ધસ્વભાવના આવિર્ભાવથી ચઢિયાતો કોઈ લાભ મારા માટે છે જ નહિ. રાગ મારા માટે વર્તમાન કાળે તો લાભસ્વરૂપ નથી જ. પરંતુ (૧૫) મારા ભાવી લાભનું પણ સાધન તે નથી. રાગથી મને લેશ પણ લાભ થવાનો નથી. સમ્યગ્દર્શનાદિનો લાભ રાગથી નહિ પણ વીતરાગી ચૈતન્યસ્વરૂપનું આલંબન લેવાથી જ થાય છે. રાગ તો એકાન્તે નુકસાનકારક જ છે. એવા રાગમાં મારે શું જોડાવાનું કે તણાવાનું ? રાગમાં તણાવાની ભ્રમણાનો ભોગ મારે શા માટે થવું ?

❖ રાગ આત્માનું અપલક્ષણ ❖

(૧૬) રાગ એ મારું પોતીકું લક્ષણ-સ્વલક્ષણ-અસાધારણલક્ષણ નથી. પરંતુ તે મારું અપલક્ષણ છે, કુલલક્ષણ જ છે. (૧૭) રાગ મારા સંપર્કમાં જ નથી. ત્રણ કાળમાં હું પણ રાગના સંપર્કમાં આવ્યો જ નથી. મારી સાથે રાગ બંધાયેલ નથી કે જોડાયેલ નથી. તથા રાગની સાથે હું બંધાયેલ નથી કે જોડાયેલ નથી. મૂળ સ્વભાવે વીતરાગી એવા મારે રાગની સાથે વળી શું સંબંધ હોય ? બિલકુલ નહિ. વીતરાગીને રાગ સાથે કયો સંબંધ હોય ? કોઈ જ નહિ. સર્પ અને નોળીયાની જેમ કે અંધકાર અને સૂર્ય વગેરેની જેમ, રાગ અને મારી વચ્ચે વિરોધસૂચક વધ્ય-ઘાતકભાવ સંબંધ, સહઅનવસ્થાન કે પરસ્પરપરિહાર સંબંધ હોઈ શકે. મારા વીતરાગ ચૈતન્યસ્વરૂપમાં હું પૂરેપૂરો ખીલી જાઉં એટલે અનુભવાતા રાગે વિદાય લીધે જ છૂટકો. (૧૮) રાગ એ મારું શરણ નથી. મને બચાવવાની તાકાત રાગમાં જરા પણ નથી. (૧૯) રાગ એ મારી શક્તિ નથી. રાગ લેશ પણ આત્મશક્તિસ્વરૂપ નથી. (૨૦) રાગ એ મારી પરિણતિસ્વરૂપ નથી. રાગ એ આત્મપરિણતિ સ્વરૂપ બને એ ત્રણ કાળમાં શક્ય જ નથી.

વીતરાગ આત્માની પરિણતિ સ્વરૂપ કેવી રીતે રાગ બની શકે ? મિયાં-મહાદેવને મેળ ક્યાં પડે ?

★ રાગ ગમાડવા લાયક નથી ★

(૨૧) રાગ એ મારા માટે વિશ્રાન્તિ કરવાનું સ્થાન પણ નથી. આગમાં કોણ આરામ કરે ? વીતરાગ નિજ ચૈતન્યસ્વરૂપ એ જ મારું સાચું વિશ્રાન્તિગૃહ (Rest-house) છે. (૨૨) રાગ મારે ગમાડવા લાયક પણ નથી જ. દુશ્મન કોને ગમે ? શત્રુભૂત રાગ મારો પ્રીતિપાત્ર-પ્રેમપાત્ર-રુચિપાત્ર નથી જ. પોતીકું વીતરાગ ચૈતન્યસ્વરૂપ એ જ મારું પરમ પ્રેમપાત્ર છે. પરમાર્થથી મારી રુચિ-શ્રદ્ધાનો વિષય માત્ર નિજ વીતરાગ ચૈતન્યસ્વરૂપ જ છે. (૨૩) મારે રાગને જાણવો પણ નથી. હકીકતમાં હું પરને જાણતો નથી. મારા નિર્મળ ચૈતન્યસ્વરૂપમાં આપમેળે પ્રતિબિંબિત થઈ રહેલો રાગ ભલે જણાય. પરંતુ મારે તેને જાણવાનું લક્ષ બિલકુલ રાખવું નથી. મારે તેને જાણવાનો રસ-રુચિ-પ્રયત્ન બિલકુલ કરવા નથી. વિશુદ્ધ ચેતનાદર્પણમાં પોતાની યોગ્યતાના કારણે સ્વયમેવ પ્રતિબિંબિત થવાથી અનાયાસે જ જણાઈ જતા એવા પણ રાગની મારે તો પૂરેપૂરી અવગણના-ઉપેક્ષા જ કરવી છે. મારે તેમાં તન્મય થવું નથી જ. વાસ્તવમાં તો મેં રાગને ત્રણ કાળમાં જાણ્યો જ ક્યાં છે ? માત્ર રાગના પડછાયાને -પ્રતિબિંબને જ મારા ચૈતન્યદર્પણમાં જાણેલ છે. (પૂર્વે ૧૨/૧૦ માં આધ્યાત્મિક ઉપનયમાં આ બાબત વિસ્તારથી સમજાવેલ જ છે.) તથા તે પડછાયાની નોંધ રાખીને મારે તેનું પણ શું કામ છે ? હું તો માત્ર મારા શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપનો જ્ઞાતા છું. મારે મારા શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપને જ પરમ રુચિથી જાણવું છે. (૨૪) તે રાગનું મારે ધ્યાન પણ રાખવું નથી. મારા જીવનનું ધ્યેય રાગ નથી. મારા માટે રાગ ધ્યાતવ્ય નથી. રાગને ધ્યેય બનાવવાથી મને કશો ય લાભ નથી. મારું ધ્યેય નિજ શુદ્ધ ચેતનસ્વભાવ જ છે. વીતરાગ નિજ ચૈતન્યસ્વભાવનું જ હું ધ્યાન રાખું. તેને જ હું સદા સંભાળું-સાચવું. તેમાં જ મને લાભ છે, લાભ થશે. (૨૫) રાગ મારા માટે ઉપાદેય-ગ્રાહ્ય પણ નથી. રાગનો સ્વીકાર કરવાની મારે બિલકુલ જરૂર નથી. વીતરાગીને રાગની જરૂરિયાત પણ શી ? વાસ્તવમાં હું રાગને ગ્રહણ કરી શકું તેમ પણ નથી. કારણ કે હું તો વીતરાગ ચેતનતત્ત્વ જ છું. તો પછી શા માટે રાગનો સ્વીકાર કરવાની કલ્પનામાં મારે અટવાવું ? શા માટે રાગને આવકાર આપવાની ભ્રમણામાં મારે ભટકવું ? મારા માટે મારું વીતરાગ ચૈતન્યસ્વરૂપ જ ગ્રાહ્ય-આવકાર્ય-સત્કાર્ય-સન્માન્ય-પૂજ્ય-વંદનીય-ઉપાદેય છે.

★ રાગ કરવાનો આત્માને અધિકાર નથી ★

(૨૬) તથા રાગ મને તૃપ્તિ આપનાર પણ નથી. તૃપ્તિના મધુર ઓડકાર તો મને વીતરાગતાના જ આયમનમાં-આસ્વાદમાં આવી શકે. મૃગજળ જેવો રાગ તો તૃષ્ણાજનક-તૃષ્ણાવર્ધક જ છે. (૨૭) રાગ કરવાનો મને અધિકાર પણ નથી. મારા અધિકારક્ષેત્રમાં રાગનો સમાવેશ થતો નથી. તો પછી બિનઅધિકૃત ચેષ્ટા કરવાનો અપરાધ મારે શા માટે કરવો ? રાગના રણપ્રદેશમાં રખડવાનો નહિ પણ વીતરાગતાના નંદનવનમાં મહાલવાનો હું અધિકારી છું. (૨૮) તેથી મારે રાગને રાખવાનો-ટકાવવાનો-સાચવવાનો કે રાગની રક્ષા કરવાનો પ્રયત્ન પણ શા માટે કરવો ? રાગ રાખવા જેવો જ નથી. તો તેની રક્ષા-વૃદ્ધિ કરવાની વાતને પણ અવકાશ ક્યાંથી હોય ? (૨૯) રાગ મારો આશ્રય-આધાર પણ નથી. રાગના આધારે મારું અસ્તિત્વ નથી. રાગના આશ્રયે મારું વ્યક્તિત્વ નથી. રાગ વિના હું નિરાશ્રિત કે નિરાધાર બની જવાનો નથી. મારું અસ્તિત્વ તો સ્વયંભૂ છે. મારું તો શાશ્વત વ્યક્તિત્વ

-^૨દ્વેષા^૩કુલતા-^૪વ્યાકુલતા-^૫વિષય-^૬કષાય-^૭રત્યરતિ-^૮હર્ષ-^૯શોક-^{૧૦}સાતા-^{૧૧}સાત-^{૧૨}દ્રવ્યકર્મ-^{૧૩}સંહજમલાદિભાવકર્મ
-^{૧૪}નોકર્મ-^{૧૫}કેરણા-^{૧૬}નતઃકરણ-^{૧૭}ભાષણ-^{૧૮}ચેષ્ટા-^{૧૯}સંકલ્પ-^{૨૦}વિકલ્પ-^{૨૧}વિચાર-^{૨૨}વિતર્કા-^{૨૩}નત્તર્જલ્પ-^{૨૪}લેશ્યા-^{૨૫}યોગ

છે. હું સ્વાવલંબન છું, અનાલંબન છું. (૩૦) રાગ ચૈતન્યમય નથી, ચૈતન્યપ્રચુર નથી, ચૈતન્યનિર્મિત નથી. રાગ તો કેવલ કર્મપુદ્ગલમય જ છે, પૌદ્ગલિક જ છે. પુદ્ગલનિર્મિત જ છે.

➤ તમામ રાગ અસાર-અશુચિ-અનિત્ય ➤

(૩૧) તમામ પ્રકારના રાગ અસાર છે, તુચ્છ છે. રાગમાં કંઈ સાર નથી, દમ નથી, માલ નથી. રાગ નીરસ અને વિરસ છે. બધો રસ-કસ મારા વીતરાગ ચૈતન્યસ્વભાવમાં જ ઠાંસી-ઠાંસીને ભરેલો છે. તેથી હવે મારે રાગસન્મુખ થવું જ નથી. (૩૨) રાગ શુચિ નથી, પવિત્ર નથી. પરમ શુચિતા-પવિત્રતા-શુદ્ધતા તો મારા વીતરાગ ચૈતન્યસ્વભાવમાં જ ભરેલી છે. (૩૩) રાગ શાશ્વત પણ નથી. તે નશ્વર છે. મારું ચેતનતત્ત્વ શાશ્વત છે. નાશવંત રાગના ભરોસે મારો અનંત કાળ શી રીતે પસાર થશે ? માટે મારા નિત્ય વીતરાગસ્વરૂપનો જ હું આશ્રય કરું. (૩૪) રાગ દુર્લભ ચીજ નથી. દરેક ભવમાં એ ભટકાય જ છે. ચારેય ગતિમાં રાગ સુલભ છે. પશુસુલભ રાગને વળગવામાં મારી શી મોટાઈ ? રાગને કરવો-મેળવવો-ભોગવવો એ પ્રવૃત્તિ નિશ્ચયથી તો ભ્રમણા છે, વ્યવહારથી પશુચેષ્ટા છે. એવા રાગથી મારે સર્થું. (૩૫) રાગનું પરિણામ દારુણ છે. રાગનું કાર્ય ભયાનક છે. રાગનો વિપાક રૌદ્ર છે. રાગની ચાલ સારી નથી. મીઠા દેખાતા રાગના ફળ કડવા જ છે, મીઠા નથી, સારા નથી. તો પછી મારે શા માટે રાગના પનારે પડવું. શા માટે મારે રાગ ઉપર મુસ્તાક બનીને ફરવું ? રાગાંધતા-રાગાધીનતા-રાગમયતા એ જીવોની મજબૂરી છે, મગરૂરી નહિ. મૂળભૂત સ્વરૂપે હું રાગથી જુદો જ છું, છૂટો જ છું, વીતરાગ જ છું. મારા વીતરાગ ચૈતન્યસ્વરૂપનું મારે ખૂન કરવું નથી. મારે વીતરાગરૂપે જ પરિણમવું છે. મારે વીતરાગ સ્વરૂપની જ સતત અનુભૂતિ કરવી છે.”

✽ રાગ પ્રત્યે પડકાર ✽

કાયોત્સર્ગાદિમાં રહીને સતત આવી ભાવના અત્યંત દૃઢપણે કરવી. તેનાથી રાગ પ્રત્યેનો નિષેધભાવ અંદરમાં ઘૂંટાય છે. રાગ પ્રત્યે ઈન્કારનો પરિણામ મજબૂત થાય છે. રાગ પ્રત્યે આ પડકારનો પરિણામ છે. તેનાથી રાગગ્રંથિ શિથિલ થાય છે, રાગ દબાય છે. કમરમાં કડીયાળી ડાંગ પડે અને મણકો તૂટી જાય પછી પહેલવાન દેખાતો પણ માણસ જેમ ઉઠી શકતો નથી, તેમ ઉપરોક્ત ૩૫ પ્રકારે રાગ પ્રત્યે નકારનો ભાવ કરવાથી રાગમલ્લ પણ આત્મા સામે બળવો કરવા સમર્થ બની શકતો નથી.

✽ ૨૧૦૦ પ્રકારે નિષેધ પરિણતિ ✽

(૧) રાગની જેમ, (૨) દ્વેષ, (૩) આકુળતા, (૪) વ્યાકુળતા, (૫) વિષય, (૬) કષાય, (૭) રતિ, (૮) અરતિ, (૯) હર્ષ, (૧૦) શોક, (૧૧) શાતા, (૧૨) અશાતા, (૧૩) જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ દ્રવ્યકર્મ, (૧૪) સહજમળ વગેરે સ્વરૂપ ભાવકર્મ, (૧૫) શરીરાદિ નોકર્મ, (૧૬) પાંચ ઈન્દ્રિય, (૧૭) મન, (૧૮) ભાષણ, (૧૯) ચેષ્ટા-ગમનાગમનાદિ પ્રવૃત્તિ, (૨૦) ‘આમ કરું - તેમ કરું’ ઈત્યાદિસ્વરૂપ સંકલ્પ, (૨૧) ‘આમ ઠીક થયું. પેલું બરાબર ન હતું...’ ઈત્યાદિસ્વરૂપ વિકલ્પ, (૨૨) આડા-અવળા વિચાર, (૨૩) તર્ક-વિતર્ક-કુતર્ક, (૨૪) અન્તર્જલ્પ-બબડાટ, (૨૫) કૃષ્ણ-નીલ વગેરે છ લેશ્યા, (૨૬)

एकशताऽधिकसहस्रद्वयभङ्गगर्भितप्रातिस्विकैतादृशनिषेधपरिणतिसामर्थ्येण तु स्वद्रव्य-गुण-पर्यायेषु एव ज्ञानोपयोगविश्रान्तिः ‘अहमेव अखण्डानन्तानन्दादिपरिपूर्णतया (१) ज्ञेयो ज्ञाता च, (२) दृश्यो दृष्टा च, (३) रोच्यः रोचिता च, (४) श्रद्धेयः श्रद्धाता च, (५) अनुभाव्यः अनुभविता च, (६)

❀ નવ પ્રકારે અભેદોપાસના ❀

(एक.) उपरोक्त रीते अभ्यास करवाथी २१०० प्रकारेथी गर्भित प्रत्येक निषेधपरिणति ज्वलंत अने ज्वंत थाय છે. તેના સામર્થ્યના લીધે સાધક ભગવાનનો ઉપયોગ પરદ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયમાંથી ખસીને સ્વદ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયમાં જ ઠરતો જાય છે. પરપરિણામમાં ઉપયોગ ખોટી થતો નથી. સ્વપરિણામમાં, સ્વદ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયમાં જ્ઞાનોપયોગ વિશ્રાન્ત થતો જાય છે. તેથી સાધકને અંદરમાં અભ્રાન્ત પ્રતીતિ થાય છે કે :-

❀ જ્ઞેય-જ્ઞાતા વચ્ચે અભેદ ❀

(१) ‘હું જ જ્ઞેય છું અને હું જ જ્ઞાતા છું. મારા સિવાય બીજું કશું પણ મારે જાણવા જેવું જ નથી. હું કાંઈ સામાન્ય વસ્તુ નથી. અખંડ-અનંત આનંદ વગેરેથી હું પરિપૂર્ણ છું. આનંદપૂર્ણરૂપે જ હું મને જાણું છું. અનંતઆનંદપૂર્ણસ્વરૂપે જે જણાય છે, તે હું જ છું. તથા અનંતઆનંદપરિપૂર્ણરૂપે જે જાણે છે, તે પણ હું જ છું. જ્ઞાતા જ જ્ઞેય છે. જ્ઞેય અને જ્ઞાતા વચ્ચે આ રીતે અભેદ છે.’

❀ દૃશ્ય-દૃષ્ટા વચ્ચે તાદાત્મ્ય ❀

(२) ‘મારા દ્વારા જોવા લાયક પણ હું જ છું. મારે ત્રિકાળવ્યાપક અખંડ અનંતાનંદપૂર્ણસ્વરૂપે મારા દર્શન કરવા છે. અનંતાનંદ વગેરેથી પરિપૂર્ણ સ્વરૂપે જોવા યોગ્ય પણ હું જ છું. તથા અનંતાનંદ વગેરેથી પરિપૂર્ણ સ્વરૂપે મને જોનાર પણ હું જ છું. દૃશ્ય એ દૃષ્ટાથી અતિરિક્ત નથી. દૃષ્ટા એ જ દૃશ્ય છે. દૃશ્ય અને દૃષ્ટા વચ્ચે તત્ત્વથી તાદાત્મ્ય છે.’

(३) ‘સમગ્ર બ્રહ્માંડમાં ગમાડવા લાયક કોઈક ચીજ હોય તો તે હું જ છું. કારણ કે હું અનંત આનંદ, અનંત જ્ઞાન, અનંત શક્તિ વગેરેથી પરિપૂર્ણ છું. અખંડ અનંત આનંદાદિથી પૂર્ણસ્વરૂપે ગમાડવા લાયક પણ હું છું અને તે સ્વરૂપે જેને ગમે છે તે પણ હું જ છું. ટૂંકમાં, અહીં રુચિનો વિષય અને રુચિનો આશ્રય (= રુચિકર્તા) આ બન્ને વચ્ચે ઐક્ય છે.’

❀ શ્રદ્ધેય-શ્રદ્ધાળુમાં અભિન્નતા ❀

(४) ‘અનંત આનંદાદિથી પરિપૂર્ણપણે હું જ શ્રદ્ધેય છું. તથા તેવી શ્રદ્ધાને કરનાર પણ હું જ છું. મારું સ્વરૂપ અનંત આનંદાદિથી પરિપૂર્ણપણે જ શ્રદ્ધા કરવા યોગ્ય છે. હું પરમાત્મા જેવો જ છું. મારામાં અને પરમાત્મામાં કોઈ વૈજાત્ય નથી, વૈલક્ષણ્ય નથી. હું જ પરમાર્થથી અનંતગુણસંપન્ન પરમાત્મા છું. અનંત આનંદાદિથી પૂર્ણરૂપે જેની શ્રદ્ધા થાય છે અને તેવી શ્રદ્ધાને જે કરે છે, તે બન્ને વચ્ચે એકત્વપરિણતિ રહેલી છે. મતલબ કે હું જ અખંડઅનંતગુણમયસ્વરૂપે શ્રદ્ધેય અને શ્રદ્ધાકર્તા છું.’

(५) ‘હવે મારે મારી જાતનો અનંત આનંદાદિથી પૂર્ણસ્વરૂપે ઝડપથી અનુભવ કરવો છે. પર પદાર્થનો અનુભવ કે પરસ્વરૂપે મારો અનુભવ મારે નથી કરવો. મારે તો અખંડઆનંદાદિરૂપે જ, મારો જ અપરોક્ષ અનુભવ અત્યંત ઝડપથી કરવો છે. અનંતઆનંદાદિપૂર્ણરૂપે જેનો અનુભવ થાય છે અને તે પ્રમાણે જે અનુભવ કરે છે, તે બન્ને એક જ છે, જુદા નથી. તે બન્ને હું જ છું. મારામાં

પ્રેયઃ પ્રેતા ચ, (૭) ઉપાસ્ય ઉપાસકશ્ચ, (૮) ધ્યેયો ધ્યાતા ચ, (૯) આવિર્ભાવ્યઃ આવિર્ભાવયિતા ઉત્પન્ન થતી અપરોક્ષ અનુભૂતિ અનંતઆનંદાદિથી પૂર્ણસ્વરૂપે જેને જણાવે છે, તે હું જ છું.’

✽ પ્રીતીપાત્ર-પ્રીતિકર્તા વચ્ચે એકચ ✽

(૬) ‘અખંડ અનંત આનંદાદિથી પરિપૂર્ણ હોવાના લીધે હું જ મારી પ્રીતિનું પાત્ર છું. અનંત આનંદાદિથી પરિપૂર્ણ હોવા સ્વરૂપે જેને પ્રેમ હું કરું છું. તે પ્રેમપાત્ર-પ્રેમવિષય પણ હું જ છું. પ્રીતીગોચર અને પ્રીતિકર્તા વચ્ચે અભિન્નતા જ છે. મારા અનંત આનંદાદિથી પૂર્ણ ચૈતન્યસ્વરૂપને છોડીને બીજે ક્યાંય મારે મારો પ્રેમરસ ઢોળવો નથી. પરદ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયને મારી પ્રીતિના વિષય નથી જ બનાવવા. મારા શુદ્ધ સ્વભાવની ક્ષાયિક પ્રીતિ જ મને પરમાત્મા બનાવશે. મારા નિર્મળ ચૈતન્યસ્વરૂપની અખંડ પ્રીતિની બક્ષિસ જ પરમાત્મપદ છે, સિદ્ધપદ છે. સિદ્ધપદની પ્રાપ્તિથી ઓછું જે કંઈ મળે, તે મારું લક્ષ્ય નથી જ.’

✽ ઉપાસક જ ઉપાસ્ય ✽

(૭) ‘અખંડ અનંત આનંદાદિથી પરિપૂર્ણ સ્વરૂપે મારી જ ઉપાસના મારે કરવાની છે. મારા માટે નિશ્ચયથી પરદ્રવ્ય કે પરપરિણામ ઉપાસવા યોગ્ય નથી. પરમાર્થથી હું જ મારો ઉપાસક છું અને હું જ મારા માટે ઉપાસ્ય. તત્ત્વથી ઉપાસ્ય-ઉપાસક વચ્ચે ભેદ નથી. તથા અખંડ અનંત આનંદાદિથી પૂર્ણસ્વરૂપે જ મારે મારી ઉપાસના કરવાની છે. દેહ-ઈન્દ્રિયાદિમયસ્વરૂપે કે રાગ-દ્વેષાદિમયસ્વરૂપે મારી જાતની ઉપાસના મારે નથી જ કરવાની. અનાદિ કાળથી અજ્ઞાનવશ આત્માને દેહમય અને જ્ઞાનોપયોગને રાગાદિમય માનીને જ તે સ્વરૂપે તેની પ્રીતિ-ભક્તિ-ઉપાસના-સેવા કરી. તેનું પરિણામ તો જન્મ-મરણાદિમય સંસારની રખડપટ્ટી છે. હવે મારે તેમ નથી કરવું.’

✽ ધ્યાતા ધ્યેયસ્વરૂપ જ છે ✽

(૮) ‘અખંડ અનંત આનંદાદિથી પરિપૂર્ણ સ્વરૂપે મારે મારું જ ધ્યાન કરવું છે. મારાથી ભિન્ન વ્યક્તિનું ધ્યાન મારે નથી કરવું. ધ્યાનનો વિષય પણ હું અને ધ્યાનને કરનાર પણ હું. હું જ મારા વડે ધ્યાતવ્ય. અખંડ અનંતગુણમયરૂપે હું જ ધ્યેય અને હું જ ધ્યાતા. મારા ધ્યેય તરીકે વિજાતીય વ્યક્તિ, અનુકૂળ વસ્તુ, પરપરિણામ કે મારા અશુદ્ધ ઔપાધિક પરિણામ પણ નથી. તથા ધ્યાતા તરીકે દેહ, ઈન્દ્રિય કે મન નથી. અનંતઆનંદાદિથી પૂર્ણસ્વરૂપે તીર્થંકર ભગવંતનું પણ ધ્યાન નિશ્ચયથી મારે નથી કરવાનું. કેમ કે તીર્થંકર ભગવાન પણ મારા માટે પરમાર્થથી પરદ્રવ્ય છે. મારે તો અનંતગુણમય તીર્થંકર પરમાત્માનું કે તેમની પ્રતિમા વગેરેનું આલંબન લઈને, તેમના જેવા અનંતગુણમય મારા જ સ્વરૂપનું ધ્યાન કરવાનું છે. મેં મારું અખંડ અનંતગુણમય સ્વરૂપ પ્રગટ કર્યું નથી. જ્યારે તીર્થંકર ભગવંતે અનંતઆનંદાદિપરિપૂર્ણ આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ કર્યું છે. માટે આલંબન તીર્થંકર પરમાત્માનું જરૂર લેવાનું. પરંતુ તેમના આલંબને ધ્યાન તો મારે મારા જ શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપનું કરવાનું છે. શુદ્ધ નિશ્ચયનયથી અભ્યંતર મોક્ષપુરુષાર્થ આ જ છે.’

✽ પોતે જ પોતાને પ્રગટાવે ✽

(૯) ‘અખંડ અનંત આનંદાદિથી પરિપૂર્ણ સ્વરૂપે મારી જાતને મારે ઝડપથી પ્રગટ કરવી છે. આ જ કામ કરવા જેવું છે. મારે મારી જાતનો દેહાદિસ્વરૂપે કે રાગાદિસ્વરૂપે આવિર્ભાવ નથી કરવો પણ અનંત આનંદાદિથી પરિપૂર્ણ સ્વરૂપે જ આવિર્ભાવ કરવો છે. આ સ્વરૂપે જેનો આવિષ્કાર થાય

ચ' इत्येवं नवधा जायमाना अभेदोपासना केवलज्ञानाऽऽक्षेपिका प्रकृष्यते।

પ્રકૃતે “અહમેવ મયોપાસ્યો મુક્તેર્બીજમિતિ સ્થિતમ્” (અ.વિ.૨/૨૫) ઇતિ અધ્યાત્મચિન્ત્કિતિઃ, “મદન્યો ન મયોપાસ્યો મદન્યેન ચ નાપ્યહમ્” (ધ્યા.દી.૧૭૩) ઇતિ ધ્યાનદીપિકોક્તિશ્ચ દૃઢતયા ગમ્भीરતયા ચ ભાવનીયા સ્વભૂમિકૌચિત્યેન।

एवं संयमजीवने जप-तपः-शास्त्राभ्यासादिजन्यः सात्त्विकशक्तिप्रवाहः तीव्रप्रणिधानपूर्वम् अन्तःकरणाऽऽर्द्रता-संवेदनशीलता-स्वात्मसन्मुखतादिषु पूर्णतया प्रामाणिकतया च स्थाप्यः। ततश्च षष्ठ-सप्तमगुणस्थानकस्पर्शना अस्मिन्नेव भवे सुलभा स्यात्। अतः “तादृशशक्तिप्रवाहः अन्तर्मुखता-

છે તે હું અને જે આવિષ્કાર કરે છે તે પણ હું. મતલબ કે આવિર્ભાવનો વિષય અને આવિર્ભાવનો કર્તા હું પોતે જ છું. અનંતગુણમય સ્વરૂપે આવિર્ભાવ કરવા યોગ્ય અને તેવા આવિર્ભાવને કરનાર - આ બન્ને જુદા નથી.’ આમ નવ પ્રકારે જે ઉપાસના થાય તે અભેદોપાસના કહેવાય. તેવી અભેદોપાસના કેવળજ્ઞાનને એક-બે ભવમાં જ ખેંચી લાવે છે. પૂર્વોક્ત ૨૧૦૦ પ્રકારે નિષેધપરિણતિને જેટલી જીવંત અને જીવલંત બનાવી હોય, તેના બળથી આ પારમાર્થિક અભેદોપાસના પ્રકર્ષને પામે છે.

✽ પોતાની જ ઉપાસના કર્તવ્ય છે ✽

(પ્રકૃ.) પ્રસ્તુતમાં પોતાની ભૂમિકાને અનુરૂપ બને તે રીતે નિમ્નોક્ત બે શાસ્ત્રવચનની દૃઢપણે અને ગંભીરપણે ભાવના કરવી. (૧) શ્રીહર્ષવર્ધન ઉપાધ્યાયજીએ અધ્યાત્મચિન્ત્કિતિમાં જણાવેલ છે કે ‘હું જ મારા દ્વારા ઉપાસના કરવા યોગ્ય છું - આવી પરિસ્થિતિ = આત્મદશા એ મુક્તિનું બીજ છે. આ સિદ્ધાન્ત છે.’ (૨) શ્રીસકલચન્દ્ર ઉપાધ્યાયજીએ ધ્યાનદીપિકામાં જણાવેલ છે કે ‘મારાથી ભિન્ન કોઈ પણ વ્યક્તિ કે વસ્તુ મારા દ્વારા ઉપાસના કરવા યોગ્ય નથી. તેમજ મારા સિવાયની કોઈ વ્યક્તિ દ્વારા હું પણ ઉપાસના કરવા યોગ્ય નથી.’ કેટલી અણિશુદ્ધ તાત્વિક વાત છે ! ખરેખર (a) ‘મારી પ્રશંસા-પૂજા-ભક્તિ સેવા કોઈ કરે’ - એવી ઘેલછા સાચા સાધકને સતાવે નહિ. (b) પોતાના ફોટાની પ્રભાવના કરવાની તમન્ના વિરક્ત મહાત્માને કદિ ડગાવે નહિ. (c) કે ઉપાશ્રયાદિમાં ક્યાંક પોતાનો ફોટો ગોઠવવાની મહત્વાકાંક્ષા આત્માર્થી યોગીને ક્યારેય દબાવે નહિ. (d) અવનવા અપૂર્વ વિશેષણોથી પોતાની જાતને નવાજવાનું પ્રલોભન આધ્યાત્મિક સત્પુરુષને કદાપિ નડે નહિ. (e) પોતાના નામવાળા લેટરપેડ, સ્ટીકર, શિલાલેખ, ફ્લેક્સ બેનર વગેરેનું આકર્ષણ ભાવસંયમીમાંથી વિદાય લે છે.

❀ શક્તિને આત્મકેન્દ્રિત કરીએ ❀

(અર્થ.) એ જ રીતે દીક્ષાજીવનમાં જપ, તપ, શાસ્ત્રાભ્યાસ વગેરે સાધનાથી જે સાત્ત્વિક શક્તિપ્રવાહ ઉત્પન્ન થાય તેને પ્રણિધાનપૂર્વક અંતઃકરણની આર્દ્રતા, સંવેદનશીલતા, સ્વાત્મસન્મુખતા વગેરે તરફ પૂર્ણપણે વાળવાનો પ્રામાણિકપણે પ્રયત્ન કરવો. તે શક્તિપ્રવાહને પૂર્ણપણે અંતઃકરણની આર્દ્રતા, સંવેદનશીલતા વગેરેમાં સ્થાપવો-જોડવો એ અત્યંત જરૂરી છે. તે શક્તિપ્રવાહને શુદ્ધ સ્વાત્મદ્રવ્ય તરફ કેન્દ્રિત કરવાનું પ્રણિધાન તીવ્ર કરવું. તેનાથી આ જ ભવમાં છઠ્ઠા-સાતમા ગુણસ્થાનકની સ્પર્શના થઈ શકે છે. આથી ભાવસંયમના અર્થી સાધકોએ રોજે રોજ વારંવાર આત્મનિરીક્ષણ કરવું જોઈએ કે ‘જપ

પુષ્ટિ-શુદ્ધિ-વૃદ્ધિકૃતે કાત્સ્ન્યેન ઉપયુજ્યતે ન વા ? યદુત અલ્પાંશત ઉપયુજ્યતે ? કસ્માદેવં ભવતિ ? કોઽત્ર પરમાર્થતોઽપરાધ્યતે ?” ઇતિ પ્રતિદિનમ્ અન્વેષણીયં ભાવસંયમાર્થિના ।

કિન્તુ તાદૃશશક્તિપ્રવાહં મનાગપિ શાસનપ્રભાવનાદિવિભિન્નબાહ્યપ્રવૃત્તૌ ઋદ્ધિ-રસ-સાતગારવ-રાગાદિવિભાવપરિણામાદૌ વા વ્યયીકૃત્ય મમત્વ-મહત્ત્વાકાંક્ષા-મદ-મદન-માનાદિકં નૈવ પોષણીયં જાતુચિદ્ પ્રન્થિભેદ-ષષ્ઠ-સપ્તમગુણસ્થાનકસ્પર્શનાઽર્થિભિઃ, અન્યથા ભવભ્રમણવૃદ્ધિઃ ન દુર્લભા । કર્મોદયધારાવિશ્રાન્તિર્હિ ક્ષતિઃ, અહંભાવ-પુણ્યોદયાઽઽકર્ષણાદિકઞ્ચાઽપરાધઃ । એતાદૃશક્ષત્યપરાધવશતો મહામોહાવર્તે ન્યમજ્જિ અનેન જીવેન અસકૃત્ ।

તતશ્ચ ષષ્ઠ-સપ્તમગુણસ્થાનસ્પર્શનાત્મકં નિજં વર્તમાનકાલીનં મહિષ્ઠં કર્તવ્યં દીક્ષિતેન આદૌ પાલયિતવ્યમ્ એતદ્બાધકાઽન્યવિધપ્રવૃત્તિરુચિત્યાગેન, ન તુ પ્રથમત એવ ધર્મોપદેશદાનાદૌ યતનીયં

—તપ-શાસ્ત્રાભ્યાસાદિથી જે સાત્ત્વિક ઊર્જાપ્રવાહ પ્રગટ થયો, તે અંતર્મુખતાનું પોષણ-શોધન-સંવર્ધન કરવા માટે પૂરેપૂરો વપરાય છે કે નહિ ? કે પછી એમાં અધકચરો જ વપરાય છે ? આવું શા માટે થાય છે ? આ બાબતમાં પરમાર્થથી કોણ અપરાધી છે ? હું જ કે બીજું કોઈ ?

❀ કિનારે આવેલો સાધક પણ બાહ્ય પ્રવૃત્તિથી તણાઈ જાય ❀

(કિન્તુ.) પરંતુ શાસનપ્રભાવના વગેરે વિભિન્ન બાહ્ય પ્રવૃત્તિમાં કે ઋદ્ધિગારવ-રસગારવ-સાતગારવ, રાગાદિ વિભાવપરિણામાદિમાં તે શક્તિપ્રવાહને આંશિક રીતે પણ ખર્ચીને આઠ મદ, મદન (કામવાસના), માનકષાય વગેરેનું પોષણ સંયમીએ ક્યારેય પણ કરવું નહિ, જો પ્રન્થિભેદની અને છઠ્ઠા-સાતમા ગુણસ્થાનકની સ્પર્શના કરવાની ભાવના હોય તો. બાકી સાધનાજન્ય સાત્ત્વિક શક્તિપ્રવાહનો બાહ્ય પ્રવૃત્તિમાં કે વિભાવદશામાં ઉપયોગ કરીને પોતાના મમત્વ-મહત્ત્વાકાંક્ષા-મદ-મદન-માન-અધિકારવલણ વગેરેને જ પુષ્ટ કરવામાં આવે તો ભવભ્રમણમાં વધારો થવો દુર્લભ ન ગણાય. ખરેખર, મોહરાજાના મોજાં સંસારસાગરના કિનારે આવેલા સાધકને પણ તાણી જાય છે. કર્મોદયધારામાં = ઔદયિકધારામાં ખોવાઈ જવું-ખોટી થવું એ ભૂલ છે. જ્યારે અહંકારમાં સ્વયમેવ તણાવું કે બાહ્ય પુણ્યોદયની ઝાકઝમાળમાં ખેંચાવું તે અપરાધ છે. ભલ-ભલાને મૂંઝવી નાંખે તેવી મોહરાજાની આ ભૂલ-ભૂલામણી છે. આ એક પ્રકારની સત્તામણી છે. મહામોહની જોડુકમી છે. આવી ભૂલ અને અપરાધને વશ થઈને આ જીવ અનેક વખત મહામોહના વમળમાં ફૂંબેલો છે.

❀ શાસનપ્રભાવનાદિનાં રૂડા-રૂપાળા નામે બહિર્મુખતા ન પોષવી ❀

(તત્ત.) તેથી છઠ્ઠા-સાતમા ગુણસ્થાનકની સ્પર્શના કરવામાં અડચણ-અવરોધ પેદા કરનારી જુદી-જુદી બાહ્ય પ્રવૃત્તિની રુચિને છોડીને, દીક્ષિત સાધકે છઠ્ઠા-સાતમા ગુણઠાણાની કમ સે કમ એક વખત સ્પર્શના કરવાનું પોતાનું અંગત અને સાંપ્રતકાળે સૌથી મહાન કર્તવ્ય સૌપ્રથમ પાળવું જોઈએ. SAFETY FIRST. આમ ને આમ બાહ્ય પ્રવૃત્તિઓની આળ-પંપાળમાં, શાસનપ્રભાવનાદિના નામે વિભાવદશાને જ પોષવામાં, બહિર્મુખતાને તગડી કરવામાં આ ભવ પૂરો થઈ ન જાય તેની કાળજી રાખવી. પ્રત્યેક

સ્વાધિકારનિરપેક્ષતાયા । તદુક્તં શ્રીબુદ્ધિસાગરસૂરિભિઃ અપિ મહાવીરગીતાયાં “સ્વાધિકારં વિના ધર્મો નાસ્તિ સ્વાત્મોન્નતિપ્રદઃ” (મ.ગી.૫/૧૭૫) इति । કેવલિનોડપિ ન સર્વે દેશનાયાં પ્રવર્તન્તે, કિન્તુ કશ્ચિદેવ સ્વાધિકારાનુસારેણ, તર્હિ છદ્મસ્થસ્ય અભિન્નગ્રન્થિકસ્ય સાધોઃ તુ કા વાર્તા તત્ર પ્રવર્તન્તે ? પ્રકૃતે “સાક્ષાદતીન્દ્રિયાનર્થાન્ દૃષ્ટ્વા કેવલચક્ષુષા । અધિકારવશાત્ કશ્ચિદ્ દેશનાયાં પ્રવર્તન્તે ।।” (યો.બિ. ૪૨૫) इति યોગબિન્દુકારિકા ભાવનીયા ।

અત્ર ^૧“સર્વે ગેહે પલિત્તમ્મિ કં ધાવસિ પરાતકં ? । સયં ગેહં ણિરિત્તાણં તત્તો ગચ્છે પરાતકં ।।” (ઋ.ભા.૩૫/૧૪), ^૨“આતટ્ઠે જાગરો હોહિ મા પરટ્ઠાહિધારણ । આતટ્ઠો હાયણ તસ્સ જો પરટ્ઠાહિધારણ ।।” (ઋ.ભા.૩૫/૧૫) इति ઋષિભાષિતગાથે સ્મર્તવ્યે । ^૩“જો સગિહં તુ પલિત્તં અલસો તુ ન વિજ્ઞાવે પમાણં । સો નવિ સદહિયવ્વો પરધરદાહપસમણમ્મિ ।।” (પ.ક.ભા. ૧૩૯૩) इति પંચકલ્પભાષ્યગાથામ્, ^૪“જો સધરં પિ પલિત્તં નિચ્છઈ વિજ્ઞાવિત્તં પમાણં । કહ સો સદહિયવ્વો પરધરદાહં પસામેત્તં ? ।।” (આ.પ.૧૮૨) इति

સંયમી માટે વર્તમાનકાળમાં તો આ સાવધાની ખૂબ જ જરૂરી છે. પરંતુ પોતાનો અધિકાર જોયા વગર, અંદરમાં ગ્રંથિભેદાદિનું કામ કર્યા વિના, દીક્ષા લઈને પહેલેથી જ, પ્રારંભના જ વર્ષોમાં ધર્મોપદેશ દેવાને વિશે પ્રયત્ન કરવાનો નથી. શ્રીબુદ્ધિસાગરસૂરિજી મહારાજે પણ મહાવીરગીતામાં જણાવેલ છે કે ‘પોતાના અધિકાર વિના કરાયેલો ધર્મ પોતાના આત્માની ઉન્નતિને પ્રકર્ષી દેનારો ન થાય.’ અરે ! કેવળજ્ઞાનીઓ પણ બધા જ કાંઈ ધર્મદેશના આપવાની પ્રવૃત્તિ કરતા નથી. પરંતુ કોઈક જ કેવળી, પોતાના અધિકાર મુજબ જ, વ્યાખ્યાનાદિ કરે છે. તો પછી જે છદ્મસ્થ હોય, ગ્રંથિભેદનું પ્રાથમિક કર્તવ્ય પણ જેણે અદા કરેલ ન હોય તેવા સાધુની તો શું વાત કરવી ? પ્રસ્તુતમાં યોગબિંદુની એક કારિકાનું ઊંડાણથી ચિંતન કરવા જેવું છે. ત્યાં કહેલ છે કે ‘અતીન્દ્રિય આત્માદિ પદાર્થોને સાક્ષાત્ કેવળજ્ઞાન-દર્શનસ્વરૂપ ચક્ષુથી જોઈને કોઈક જ સર્વજ્ઞ ભગવંત પોતાના અધિકાર મુજબ ધર્મદેશના આપવામાં પ્રવૃત્તિ કરે છે.’

❧ આપણા આતમધરને સાચવીએ ❧

(અત્ર.) ઋષિભાષિતની પણ ગાથા અહીં યાદ કરવી. ત્યાં જણાવેલ છે કે ‘પોતાનું ઘર (= આત્મા) સળગે છે (વિષય-કષાય-મિથ્યાત્વાદિથી). તો પારકા ઘર તરફ (આગ બૂઝાવવા માટે) કેમ દોડે છે ? પોતાના સળગતા ઘરને ઠારીને પછી પારકા ઘર (= શ્રોતા) પાસે જા. પોતાના આત્મકલ્યાણને વિશે જાગ્રત થા. પરોપકાર માટે વિચાર ન કર. જે પરાર્થ માટે દોડે છે, તેનું આત્મકલ્યાણ હાનિ પામે છે.’ પંચકલ્પભાષ્યમાં પણ જણાવેલ છે કે ‘પોતાના સળગતા ઘરને પ્રમાદથી જે નથી બૂઝાવતો, તે માણસ બીજાના ઘરની આગને બૂઝાવવા માટે જ જાય છે - એ અંગે શ્રદ્ધા ન કરવી.’ અર્થાત્ તેવા

૧. સ્વકે ગેહે પ્રદીપ્તે કિં ધાવસિ પરાક્યમ્ ? । સ્વકં ગેહં નિર્વાપ્ય તત્તો ગચ્છ પરાક્યમ્ ।।

૨. આત્માર્થ જાગૃતો ભવ, મા પરાર્થમ્ અભિધારયેઃ । આત્માર્થો હીયતે તસ્ય, યઃ પરાર્થમ્ અભિધારયેત્ ।।

૩. યઃ સ્વગૃહં તુ પ્રદીપ્તમ્ અલસઃ તુ ન વિધ્યાપયેત્ પ્રમાદેન । સ નાહપિ શ્રદ્ધાતત્ત્વઃ પરગૃહદાહપ્રશમને ।।

૪. યઃ સ્વગૃહમ્ અપિ પ્રદીપ્તં નેચ્છતિ વિધ્યાપયિતું પ્રમાદેન । કથં સ શ્રદ્ધાતત્ત્વઃ પરગૃહદાહં પ્રશમયિતુમ્ ? ।।

ચ આરાધનાપતાકાપ્રકીર્ણકગાથાં સંસ્મૃત્ય ઉપદેશકેન નિજાત્મગૃહં મિથ્યાત્વાઽગ્નિપ્રદીપ્તં પ્રથમં વિધ્યાપનીયમિતિ ભાવઃ ।

તદર્થ સ્વાત્મૈવાદૌ પ્રતિબોધ્યઃ, અન્યથા સ્વસ્ય જડત્વમાપદ્યેત । અત્રાર્થે ^૧“અપ્પાણમબોહંતા પરં વિબોહયંતિ કેઙ્, તે વિ જહા” (આ.કુ.૩૮) ઇતિ આત્માવબોધકુલકોક્તિઃ સ્મર્તવ્યા । “ઉપદેશાદિના કિઞ્ચિત્ કથઞ્ચિત્ કાર્યતે પરઃ । સ્વાત્મા તુ સ્વહિતે યોક્તું મુનીન્દ્રૈરપિ દુષ્કરઃ ।।” (યો.સા.૫/૨૯) ઇતિ યોગસારકારિકા નૈવ વિસ્મર્તવ્યા । સ્વોપદેશપરિણામપ્રાધાન્યત એવ ચિત્તવૃત્તેઃ અન્તર્મુખત્વસમ્ભવઃ ।

ષષ્ઠ-સપ્તમગુણસ્થાનકાઽવસ્થાપરિપાકોત્તરં શાસનપ્રભાવના-સદ્ધર્મસેવા-ગચ્છસંચાલન-સમુદાય-વ્યવસ્થાદ્યાવશ્યકપ્રવૃત્તિઃ નિજવર્તમાનભૂમિકૌચિત્યેન સ્વશક્તિ-પુણ્યાદ્યનુસારેણ અવશ્યમેવ કર્તવ્યા

સ્થળે પરોપકારના નામ હેઠળ અહંકાર-મહત્વાકાંક્ષા-કર્તૃત્વભાવ-બહિર્મુખતા વગેરેને જ પોષવાનું વલણ જીવનમાં કામ કરી રહ્યું હોય-આવી સંભાવના પ્રબળ છે. દા.ત. પોતાનાથી પ્રતિબોધ પામેલો મુમુક્ષુ બીજા પાસે દીક્ષા લે તો તેવા સ્થળે પોતાની પ્રસન્નતા ટકે છે કે નહિ ? તેના દ્વારા પોતાની પરોપકારભાવના પોકળ હતી કે પારમાર્થિક ? તેનો સાચો અંદાજ આવી શકે. આરાધનાપતાકા પયત્રામાં શ્રીવીરભદ્રસૂરિજીએ પણ કહેલ છે કે ‘સળગતા પોતાના ઘરને પણ પ્રમાદથી જે બૂઝાવવાને ઈચ્છતો નથી, તે બીજાના ઘરની આગને બૂઝાવવાને ઈચ્છે છે - તેવી શ્રદ્ધા કઈ રીતે કરવી ?’ આ વાતને યાદ કરીને ‘મિથ્યાત્વની આગથી સળગતા પોતાના આતમઘરને ઉપદેશકે સૌપ્રથમ ઠારવું જોઈએ’ - એવો અહીં આશય છે.

卐 જાતને ઉપદેશ આપવાની કળા કેળવીએ 卐

(ત્વ.) તે માટે સૌપ્રથમ પોતાના જ આત્માને પ્રતિબોધવો જોઈએ. બાકી સ્વયં જડ-મૂર્ખ થવાની સમસ્યા સર્જાય. આ અંગે આત્માવબોધ કુલકમાં જણાવેલ છે કે ‘કેટલાક લોકો પોતાની જાતને સમજાવતા નથી અને બીજાને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે. તે પણ જડ છે.’ યોગસારની પણ એક કારિકા અહીં ભૂલવી નહિ. ત્યાં જણાવેલ છે કે ‘ઉપદેશ વગેરે દ્વારા બીજાને કોઈ પણ રીતે કાંઈક ધર્મક્રિયા વગેરે કરાવી શકાય છે. પરંતુ પોતાના આત્માને સ્વહિતમાં જોડવો એ તો મુનિઓના ઈન્દ્ર (આચાર્યાદિ !) માટે પણ દુષ્કર છે.’ ખરેખર સ્વજાતને સમજાવવી અઘરી છે. પરંતુ સ્વજાતને સમજાવવાનો-સુધારવાનો ભાવ મુખ્ય રાખીએ તો જ વૃત્તિ-પરિણતિ અન્તર્મુખી થાય. બીજાને સમજાવવાનો ભાવ મુખ્ય રાખવામાં તો પરિણતિ બહિર્મુખી જ થાય ને ! આ વાત ધર્મોપદેશકે ગંભીરતાથી વિચારવી.

卐 સામાયિકની યથાર્થ ઓળખાણ 卐

(ષષ્ઠ.) તથા છઠ્ઠા-સપ્તમા ગુણઠાણને સ્પર્શવાની, તેમાં ટકી રહેવાની આત્મદશા પરિપક્વ બને પછી શાસનપ્રભાવના, સંધર્મસેવા, ગચ્છસંચાલન, સમુદાયવ્યવસ્થા વગેરે આવશ્યક પ્રવૃત્તિ પોતાની વર્તમાન ભૂમિકાને ઉચિત હોય તે રીતે, પોતાની શક્તિ, પુણ્ય, સંયોગ વગેરે મુજબ, અવશ્ય ભાવનાજ્ઞાનીએ કરવી જ જોઈએ. ભાવનાજ્ઞાની નિર્ઘર્થ અનાસક્ત ચિત્તથી આવી ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરે છે. કારણ કે

૧. આત્માનમ્ અબોધયન્તઃ પરં વિબોધયન્તિ કેચિત્, તેઽપિ જહાઃ ।

ભાવનાજ્ઞાનિના નિરભિષ્વઙ્ગચિત્તતઃ; ઉચિતપ્રવૃત્તિપ્રધાનત્વાત્ સામાયિકચારિત્રપરિણતેઃ, ભાવનાજ્ઞાનસ્ય ચ સર્વત્ર કૃપાપરત્વાત્। તદુક્તં પંચાશકે શ્રીહરિભદ્રસૂરિભિઃ ^૧“સમભાવો સામાયિક તળ-કંચળ-સત્તુ-મિત્તવિષયં તિ। નિરભિસંગં ચિત્તં, ઉચિતપ્રવૃત્તિપદાણં ચ।” (પ.૧૧/૫) इति। પ્રકૃતે “ઉચિતાનુષ્ઠાનં હિ પ્રધાનં કર્મક્ષયકારણમ્।” (ધ.બિ.૬/૧૨) इति धर्मबिन्दुसूत्रोक्तिः, “ભાવનાજ્ઞાનાત્ સર્વત્ર ચ હિતાર્થિતા” (વૈ.ક.લ.૯/૧૦૫૯) इति वैराग्यकल्पलतांक्तिश्चाऽपि अनुसन्धेया। તતશ્ચ સ્વાધિકારાનુસારેણ ઉચિતા-ऽऽવશ્યકબાહ્યપ્રવૃત્ત્યા પરહિતં કાર્યમ્।

તદર્થ તાવદ્ ^૧વિધિસૂત્ર-^૨નિષેધસૂત્રોદ્યમસૂત્ર-^૩દૈવાધિકારસૂત્ર-^૪તદુભયસૂત્રોત્સર્ગોત્સર્ગસૂત્રો-^૫ત્સર્ગસૂત્રોત્સર્ગાપવાદસૂત્રા-^૬પવાદોત્સર્ગસૂત્રા-^૭પવાદસૂત્રા-^૮પવાદાપવાદસૂત્ર-^૯ભયસૂત્ર-^{૧૦}વર્ણનસૂત્ર-^{૧૧}સંજ્ઞાસૂત્ર-^{૧૨}સ્વસમયસૂત્ર-^{૧૩}પરસમયસૂત્ર-^{૧૪}તદુભયવક્તવ્યતાસૂત્ર-^{૧૫}જિનકલ્પિકસૂત્ર-^{૧૬}સ્થવિરકલ્પસૂત્ર-^{૧૭}તદુભયસૂત્ર-^{૧૮}શ્રમણસૂત્ર-^{૧૯}શ્રમણીસૂત્ર-^{૨૦}તદુભયસૂત્ર-^{૨૧}કાલસૂત્ર-^{૨૨}નિશ્ચયસૂત્ર-^{૨૩}વ્યવહારસૂત્ર-^{૨૪}જ્ઞાનનયસૂત્ર-^{૨૫}ક્રિયાનયસૂત્ર-^{૨૬}ગૃહસ્થાધિકારસૂત્ર-^{૨૭}નિક્ષેપસૂત્ર-^{૨૮}પ્રમાણસૂત્ર-^{૨૯}કારકસૂત્ર-^{૩૦}પ્રકરણસૂત્ર-^{૩૧}દેશીભાષાનિયતસૂત્ર-^{૩૨}કાલસૂત્ર-^{૩૩}કેવલચનસૂત્ર-^{૩૪}દ્વિવચનસૂત્ર

સામાયિકચારિત્રની પરિણતિમાં ઉચિતપ્રવૃત્તિ પ્રધાન છે. આ અંગે શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ પંચાશકજીમાં જણાવેલ છે કે ‘તૃણ હોય કે સુવર્ણ, શત્રુ હોય કે મિત્ર - તેને વિશે સમભાવ તે જ સામાયિક છે. સામાયિક એટલે અનાસક્ત ચિત્ત અને ઉચિતપ્રવૃત્તિપ્રધાન ચિત્ત’. પ્રસ્તુતમાં અન્ય બે ગ્રંથોના વચનોને પણ નજર સામે રાખવા. (૧) ધર્મબિંદુમાં શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ જણાવેલ છે કે ‘ઉચિત અનુષ્ઠાન જ કર્મક્ષયનું ઉત્કૃષ્ટ કારણ છે.’ તથા (૨) વૈરાગ્યકલ્પલતામાં મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે જણાવેલ છે કે ‘ભાવનાજ્ઞાનથી સર્વત્ર હિતાર્થિતા પ્રગટે છે.’ તેથી પોતાના વાસ્તવિક અધિકાર મુજબ, જરૂરી વ્યાખ્યાનાદિ ઉચિત બાહ્ય પ્રવૃત્તિ કરીને પરહિત કરવું. ટૂંકમાં, પ્રસ્તુતમાં તાત્પર્ય એ છે કે ઓપરેશનયોગ્ય દર્દીનું ઓપરેશન સર્જન ડોક્ટર કરુણાથી કરે તો તે ધન્યવાદપાત્ર છે. પરંતુ સામાન્ય માણસ કરુણા બુદ્ધિથી પણ ઓપરેશન કરે તો તે ઠપકાપાત્ર જ બને. અધિકારબાહ્ય પ્રવૃત્તિ નુકસાન જ કરે.

❁ ૩૮ પ્રકારના સૂત્રોનો અભ્યાસ કરીએ ❁

(તદર્થ.) અધિકાર મુજબ વ્યાખ્યાનાદિ કરવા માટે સૌપ્રથમ નિશીથભાષ્ય, બૃહત્કલ્પભાષ્ય, ધર્મરત્નપ્રકરણ, ઉપદેશરહસ્ય વગેરે ગ્રંથોમાં દર્શાવેલ (૧) વિધિસૂત્ર, (૨) નિષેધસૂત્ર, (૩) ઉદ્યમસૂત્ર, (૪) ભાગ્યઅધિકારસૂત્ર, (૫) ઉદ્યમ-ભાગ્ય બન્નેના અધિકારવાળા સૂત્ર, (૬) ઉત્સર્ગ-ઉત્સર્ગસૂત્ર, (૭) ઉત્સર્ગસૂત્ર, (૮) ઉત્સર્ગ-અપવાદસૂત્ર, (૯) અપવાદ-ઉત્સર્ગસૂત્ર, (૧૦) અપવાદસૂત્ર, (૧૧) અપવાદ-અપવાદ સૂત્ર, (૧૨) ભયસૂત્ર, (૧૩) વર્ણનસૂત્ર, (૧૪) સંજ્ઞાસૂત્ર, (૧૫) સ્વસમયસૂત્ર, (૧૬) પરસમયસૂત્ર, (૧૭) સ્વસમય-પરસમયવક્તવ્યતાસૂત્ર, (૧૮) જિનકલ્પિકસૂત્ર, (૧૯) સ્થવિરકલ્પિક સૂત્ર, (૨૦) જિનકલ્પિક-સ્થવિરકલ્પિક સૂત્ર, (૨૧), શ્રમણસૂત્ર, (૨૨) શ્રમણીસૂત્ર, (૨૩) શ્રમણ-શ્રમણીસૂત્ર, (૨૪) કાલસૂત્ર, (૨૫) નિશ્ચયસૂત્ર, (૨૬) વ્યવહારસૂત્ર, (૨૭) જ્ઞાનનયસૂત્ર, (૨૮) ક્રિયાનયસૂત્ર, (૨૯) ગૃહસ્થ અધિકારસૂત્ર, (૩૦) નિક્ષેપસૂત્ર, (૩૧) પ્રમાણસૂત્ર, (૩૨) કારકસૂત્ર,

^{૩૮} - બહુવચનસૂત્રાદીનિ નિશીથભાષ્ય-બૃહત્કલ્પભાષ્ય-ધર્મરત્નપ્રકરણોપદેશરહસ્યપ્રભૃતિપ્રદર્શિતાનિ (નિ.ભા.૫૨૩૪ - ૫૩૫૭ + બૃ.ક.ભા.૧૬૪-૩૧૫-૧૨૨૧ + ધ.પ્ર.૧૦૬ + ઉ.ર.૧૩૩) કાત્સ્વ્યેન સમખ્યસ્યાનિ ।

इत्थं स्व-परगीतार्थत्वोपलब्धौ अपि प्रथमं तु निजं मनः निष्कलङ्कं कर्तव्यम् । तदुक्तं महानिशीथे ^१ “सर्वभावेण सर्वहा गीयत्थेहि भवेयव्यं । कायव्यं तु सुविशुद्ध-सुनिर्मल-विमल-नीसल्लं निकलुसं मणं ।।” (म.नि.६/३०५/पृ.१८९) इति । प्रकृते “आज्ञा तु निर्मलं चित्तं कर्तव्यं स्फटिकोपमम्” (यो.सा. १/२९) इति योगसारोक्तिः अपि स्मर्तव्या । किन्तु परोपदेश-परहित-प्रवचनप्रभावनादिनाम्ना जातुचिद् धार्मिक-दाम्भिकताऽञ्चलपरिधानं नैव कार्यम् । उचिताऽऽवश्यकशासनप्रभावनादिप्रवृत्तिकालेऽपि देहादि-भिन्ननिजाऽक्षयाऽकलङ्क-सच्चिदानन्दमयस्वरूपानुसन्धानं दृढतया कार्यम्, स्वोपकारत્યાगेन परोपकारकरणस्य जिनैर्निषिद्धत्वात् । तदुक्तं महानिशीथे वज्राचार्यदृष्टान्ते ^२ “अत्तहिअं कायव्यं, जइ

(૩૩) પ્રકરણસૂત્ર, (૩૪) દેશીભાષાનિયતસૂત્ર, (૩૫) કાલસૂત્ર, (૩૬) એકવચનસૂત્ર, (૩૭) દ્વિવચનસૂત્ર, (૩૮) બહુવચનસૂત્ર વગેરેનો પૂરેપૂરો સારી રીતે અભ્યાસ કરવો જોઈએ.

❀ ધાર્મિક દાંભિકતાનો આંચળો ન ઓઢીયો ❀

(इत्थं.) આ રીતે સ્વગીતાર્થતા અને પરગીતાર્થતા મળી જાય તો પણ વ્યાખ્યાનાદિમાં તરત જોડાવાનું નથી. પરંતુ સૌપ્રથમ તો પોતાના મનને નિષ્કલંક-નિર્મળ કરવાનું છે. તેથી જ મહાનિશીથમાં જણાવેલ છે કે ‘સર્વભાવથી અને સર્વ પ્રકારે ગીતાર્થ થવું જોઈએ. (મતલબ કે પૂર્વોક્ત સ્વગીતાર્થતા અને પરગીતાર્થતા ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારે મેળવવી. તથા ગીતાર્થ થઈને પણ સૌપ્રથમ) મુખ્ય કામ તો પોતાના મનને સુવિશુદ્ધ, સુનિર્મળ, વિમલ, નિઃશલ્ય અને ક્લેશશૂન્ય બનાવવું તે છે.’ તથા યોગસારની એક વાત પણ અહીં યાદ કરવા યોગ્ય છે. ત્યાં જણાવેલ છે કે ‘પોતાના ચિત્તને સ્ફટિક જેવું નિર્મળ કરવું - એ જ તો જિનેશ્વરોની આજ્ઞા છે.’ પરંતુ શાસ્ત્રોને ભણીને પરોપદેશ, પરહિત, પ્રવચનપ્રભાવના વગેરે રૂપાળા નામોના બહાને ધાર્મિક દાંભિકતાનો આંચળો તો ન જ ઓઢવો. ઉચિત અને આવશ્યક એવી શાસનપ્રભાવનાદિ પ્રવૃત્તિ કરવાના સમયે પણ શરીરાદિથી અલગ પોતાના અક્ષય, અકલંકિત, સત્-ચિદ્-આનંદમય સ્વરૂપનું અનુસંધાન દૃઢ રહે તે વાત પોતાના માટે સૌથી વધારે મહત્વની છે.

‘દેહ મન વચન પુદ્ગલ થકી, કર્મથી ભિન્ન તુજ રૂપ રે;

અક્ષય અકલંક છે જીવનું, જ્ઞાન આનંદ સ્વરૂપ રે.’ [અમૃતવેલની સજગાય-૨૪]

ઉપરોક્ત વાતનું અનુસંધાન ત્યારે ટકી રહે તો શુભ અનુબંધ પડે. બાકી અશુભ અનુબંધ પડતાં વાર ન લાગે. તેવું થાય તો તો બીજાનું હિત કરવા જતાં પોતાનું જ અહિત થઈ જાય. પોતાનું હિત છોડીને બીજા ઉપર ઉપકાર કરવાની તો જિનેશ્વર ભગવંતે ના પાડી છે. આ અંગે મહાનિશીથસૂત્રમાં વજ્રાચાર્યના ઉદાહરણમાં જણાવેલ છે કે ‘સૌપ્રથમ આત્મહિત કરવું. જો શક્ય હોય તો પરહિત પણ

1. सर्वभावेन सर्वथा गीतार्थः भवितव्यम् । कर्तव्यं तु सुविशुद्ध-सुनिर्मल-विमल-निःशल्यं निकलुषं मनः ।।

2. आत्महितं कर्तव्यम्, यदि शक्यम्, परहितम् अपि कुर्यात् । आत्महित-परहितयोः आत्महितं चैव कर्तव्यम् ।।

સવ્કા પરહિયં પિ કરેજ્જા। અત્તહિય-પરહિયાણં, અત્તહિઅં ચેવ કાયવ્વં।।” (મ.નિ.અ.૫/મા.૧૨૨ + પૃ.૧૨૯)।

યુક્તજ્વૈતત્, સ્વહિતત્યાગેન પરોપકારકરણસ્ય ઔદયિકભાવરૂપત્વાત્। તદ્વર્તિનઃ જઘન્યપરોપ-
કારસમર્થત્વમ્। સ્વહિતકરણેન સાકં યથોચિતપરહિતકરણસ્ય ક્ષાયોપશમિકભાવરૂપત્વાત્। તદ્વર્તિનઃ
મધ્યમપરોપકારસમર્થત્વમ્। સર્વોત્કૃષ્ટપરોપકારાઽમોઘસામર્થ્યં તુ ક્ષાયિકભાવવર્તિન એવ। તદુક્તં
યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયે “ક્ષીણદોષોઽથ સર્વજ્ઞઃ સર્વલબ્ધિફલાન્વિતઃ। પરં-પરાર્થં સમ્પાદ્ય તતો યોગાન્તમશ્નુતે।।”
(યો.દૃ.સ.૧૮૫) ઇતિ। તતશ્ચ ક્ષાયિકભાવલાભોદેશેન ક્ષાયોપશમિકગુણા અર્જયિતવ્યાઃ કિન્તુ
તન્માત્રનિર્ભરતયા ન ભાવ્યમ્, તેષામ્ ઔપાધિકત્વાત્, અપૂર્ણત્વાત્, કથજ્વિદશુદ્ધત્વાત્, અશરણત્વાત્,
નશ્વરત્વાચ્ચ। લબ્ધક્ષાયોપશમિકગુણ-શક્તિ-લબ્ધિ-સિદ્ધ્યાદિપ્રદર્શનવ્યગ્રતયા ઔદયિકભાવધારાયાં ન
ભ્રમિતવ્યમ્। કિન્તુ લબ્ધક્ષાયોપશમિકગુણ-શક્ત્યાદ્યૌદાસીન્યેન ક્ષાયિકગુણવૈભવોપાર્જનાય નિજશુદ્ધ-
ચૈતન્યસ્વરૂપલીનતયા ભાવ્યમ્।

इत्थमेव विषयवैतृष्ण्यलक्षणाऽपरवैराग्योत्तरकालीनं निजगुणवैतृष्ण्यलक्षणं परवैराग्यं प्रकृष्यते।

કરવું. પરંતુ આત્મહિત અને પરહિત આ બેમાં (એક જ કરવું જો શક્ય હોય તો) આત્મહિત જ કરવું.’

✽ ક્ષાયિકભાવવર્તી સર્વોત્કૃષ્ટ પરોપકાર કરે ✽

(યુક્ત.) આ સૈદ્ધાન્તિક વાત અત્યંત યોગ્ય જ છે. કારણ કે સ્વહિતને છોડીને-તરછોડીને-બગાડીને
પરોપકાર કરવો એ ઔદયિકભાવસ્વરૂપ છે. ઔદયિક ભાવમાં વર્તતો જીવ જઘન્ય કક્ષાનો જ પરોપકાર
કરી શકે. સ્વપરિણતિની નિર્મળતાને સાચવીને, સ્વહિત સાધીને યથાયોગ્ય પરોપકાર કરવો તે ક્ષાયોપશમિક
ભાવ છે. ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં વર્તતો જીવ મધ્યમ કક્ષાનો પરોપકાર કરી શકે છે. પરંતુ સર્વોત્કૃષ્ટ
પરોપકાર કરવાનું અમોઘ સામર્થ્ય તો ક્ષાયિક ભાવમાં વર્તતા જીવ પાસે જ હોય છે. આથી જ તો
યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચયમાં શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ જણાવેલ છે કે ‘હવે સર્વ દોષોનો ક્ષય કરીને સર્વજ્ઞ બનેલા
યોગી સર્વ લબ્ધિફળથી સંપન્ન હોય છે. તેથી તેઓ સર્વોત્કૃષ્ટ પરોપકારનું સંપાદન કરીને યોગના અંતને
પામે છે.’ તેથી ક્ષાયિક ભાવનો લાભ થાય તે લક્ષે ક્ષાયોપશમિક ગુણવૈભવ જરૂર મેળવવો. પરંતુ
ક્ષાયોપશમિક ગુણો ઉપર મદાર ન બાંધવો. તેના ઉપર મુસ્તાક ન બનવું. કારણ કે તે (૧) ઔપાધિક
છે, (૨) અપૂર્ણ છે, (૩) કાંઈક અંશે અશુદ્ધ છે, (૪) આવનારા ભવોમાં શરણભૂત નથી અને
(૫) નશ્વર છે. તેથી ભરોસાપાત્ર નથી. મળેલા-મેળવેલા ક્ષાયોપશમિક ગુણ, શક્તિ, લબ્ધિ, સિદ્ધિ
વગેરેનું પ્રદર્શન કરવામાં વ્યગ્ર બનીને, અટવાઈને ઔદયિક ભાવધારામાં ભટકવું નહિ, ભૂલા પડવું
નહિ. પરંતુ મળેલા ક્ષાયોપશમિક ગુણ, શક્તિ વગેરેને વિશે ઉદાસીનતા કેળવીને ક્ષાયિક ગુણવિભૂતિનું
ઉપાર્જન કરવા માટે પોતાના શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપમાં ગળાડૂબ રહેવું, લીન રહેવું.

✽ ગુણવૈરાગ્ય પ્રકૃષ્ટ વૈરાગ્ય ✽

(ઇત્યમે.) આ રીતે વલણ-વર્તન કેળવવામાં આવે તો જ વિષયવૈરાગ્ય નામના અપર (= પ્રાથમિક)
વૈરાગ્યને મેળવ્યા બાદ પ્રગટનાર પરવૈરાગ્ય = શ્રેષ્ઠ વૈરાગ્ય ઝળહળતો બને. પોતાના પ્રગટ ગુણાદિ
ઉપર વૈરાગ્ય એ પરવૈરાગ્ય. આ અંગે અધ્યાત્મસારમાં જણાવેલ નીચેની બાબતોની ઊંડાણથી વિભાવના

પ્રકૃતે - “ઇતિ શુદ્ધમતિસ્થિરીકૃતાપરવૈરાગ્યરસસ્ય યોગિનઃ। સ્વગુણેષુ વિતૃષ્ણતાઽઽવહં પરવૈરાગ્યમપિ પ્રવર્ત્તે।।” (અ.સા.૭/૨૨), “વિપુલર્દ્ધિ-પુલાક-ચારણ-પ્રબલાઽઽશીવિષમુખ્યલબ્ધયઃ। ન મદાય વિરક્તચેત-સામનુષઙ્ગોપનતાઃ પલ્લભત્।।” (અ.સા.૭/૨૩), “કલિતાતિશયોઽપિ કોઽપિ નો વિબુધાનાં મદકૃદ્ ગુણવ્રજઃ। અધિકં ન વિદન્ત્યમી યતો નિજભાવે સમુદજ્યતિ સ્વતઃ।।” (અ.સા.૭/૨૪) ઇતિ અધ્યાત્મસારકારિકા ભાવનીયાઃ।

ઇત્યજ્ઞ ગુણવૈરાગ્યબલેન ભાવનિર્ગ્રન્થઃ નિજગુણ-પર્યાયાન્ શુદ્ધતયા સાનુબન્ધતયા ચ પરિણામ-યતિતરામ્। પ્રવચનપ્રભાવના-પરોપકારાદિનામ્ના નિજગુણ-શક્તિ-લબ્ધિ-સિદ્ધિ-સમૃદ્ધિ-પુણ્ય-ચમત્કારાદિ-પ્રદર્શનતો મહત્ત્વાકાઙ્ક્ષાદાવર્ત્તે સ નૈવ નિમજ્જતિ, નિજાનન્દસ્ય સ્વાધીનત્વ-સહજત્વ-શુચિત્વ-શુદ્ધત્વ-શાશ્વતત્વાઽનન્તત્વવિજ્ઞાનાત્। ઇદં તત્ત્વજ્ઞાનમેવ પરવૈરાગ્યદ્વારા શુદ્ધદ્રવ્યદૃષ્ટિસમ્પાદકતયા પ્રવરા-

કરવી. ત્યાં શ્રીમહોપાધ્યાયજીએ જણાવેલ છે કે “આ પ્રમાણે શુદ્ધમતિ દ્વારા અપરવૈરાગ્યનો = વિષયવૈરાગ્યનો રસ-પરિણામ સ્થિર કરનાર યોગીને પોતાના ગુણો (ઉપલક્ષણથી શક્તિ, લબ્ધિ વગેરે) ઉપર વિરક્તતાને લાવનાર પરવૈરાગ્ય = શ્રેષ્ઠવૈરાગ્ય (= ગુણવૈરાગ્ય) પણ પ્રગટે છે. વિપુલ ઋદ્ધિ (મનઃપર્યવજ્ઞાન), પુલાક લબ્ધિ (= જિનશાસનશત્રુ એવા ચક્રવર્તીને સૈન્ય સહિત ચૂરી નાખવાની શક્તિ), ચારણલબ્ધિ (જંઘાચારણ-વિદ્યાચારણ આ બે ભેદવાળી આકાશગામિની લબ્ધિ), અતિઉચ્ચ આશીવિષલબ્ધિ (= શાપ આપવા માત્રથી બીજાને ખતમ કરવા માટે સમર્થ એવી શક્તિ) વગેરે પ્રગટેલી શક્તિઓ વિરક્તચિત્તવાળા યોગીને મદ માટે થતી નથી. અનાજની ખેતીમાં પ્રાસંગિક ઉગેલા ઘાસ જેવી તે શક્તિઓ મોક્ષસાધનામાં પ્રાસંગિકપણે મળે છે. પોતાના આ ગુણોના, શક્તિઓના, લબ્ધિઓના સમૂહનો પ્રભાવ યોગીઓએ જાણેલ હોય છે, તો પણ તે તેમને મદ કરાવતો નથી. કારણ કે પોતાનો અનંત આનંદમય ચૈતન્ય પ્રભાવ સ્વતઃ પ્રગટ થતાં યોગીઓ પોતાના કરતાં ગુણ-શક્તિ વગેરેના સમૂહને ચઢિયાતો માનતા નથી.’ આશય એ છે કે ‘સર્જનહાર કરતાં સર્જન ચઢિયાતું ન હોય. મારા અનંત આનંદમય પરમશાંત શાશ્વત ચૈતન્યસ્વરૂપ આગળ અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન, પુલાક લબ્ધિ વગેરે નશ્વર અપૂર્ણ શક્તિઓ પાંગળી છે, માયકાંગલી છે’ - આવો પરિણામ યોગીના અંતરમાં જીવંત હોવાથી પ્રગટ થયેલ ગુણ-શક્તિ-લબ્ધિ વગેરેનો વૈભવ તેમને છકાવી દેતો નથી, બહેકાવતો નથી.

➤ બાહ્ય મૂલ્યાંકન ન કરીએ, ન કરાવીએ ➤

(ઇત્યજ્ઞ.) આ રીતે પરવૈરાગ્યના = ગુણવૈરાગ્યના બળથી ભાવનિર્ગ્રન્થ પોતાના ગુણ-પર્યાયોને શુદ્ધસ્વરૂપે સાનુબંધપણે પરિણામવાવાની દશામાં મહાલતા હોય છે. પરંતુ ‘શાસનપ્રભાવના, પરોપકાર વગેરે નામથી નિજ ગુણનું પ્રદર્શન, શક્તિ પ્રદર્શન, લબ્ધિ પ્રદર્શન, સિદ્ધિ પ્રદર્શન, સમૃદ્ધિ પ્રદર્શન, પુણ્ય પ્રદર્શન, ચમત્કાર પ્રદર્શન વગેરેના માધ્યમે લોકોમાં મને સૌથી વધુ મહત્ત્વ મળે’ - એવી ઘેલછાના વમળમાં તે ડૂબતા નથી. કારણ કે ‘પોતાનો આનંદ (a) સ્વાધીન છે, (b) સહજ = સ્વાભાવિક છે, (c) પવિત્ર છે, (d) શુદ્ધ છે, (e) શાશ્વત છે, (f) કદી ખૂટે નહિ, ઘટે નહિ તેવો છે’ - આ બાબતની પૂરેપૂરી પાકી સમજણ તેમની પાસે હોય છે. આ સમજણ એ જ તત્ત્વજ્ઞાન છે. તે જ લબ્ધિ, સિદ્ધિ,

ડપવર્ગોપાયતયા સમામ્નાતમ્ । इदमेवाऽभिप्रेत्योक्तं सिद्धसेनीयद्वात्रिंशिकायां “न दोषदर्शनाच्छुद्धं वैराग्यं विषयात्मसु । मृदुप्रवृत्त्युपायोऽयं तत्त्वज्ञानं परं हितम् ।।” (सि.द्वा.१०/११) इति । तादृशतत्त्वज्ञानादि-बलेनैवाऽयं पद-प्रसिद्धि-प्रमाणपत्र-परिवारवृद्ध्यादिप्रलोभनेन जलकमलवद् नैव लिप्यते । शासन-सङ्घ-समुदाय-गच्छ-ग्राम-नगरादिमध्ये निजमहत्त्वप्रस्थापनादिकं नैव अभिलषति, सदैव निजनिष्कृत्रिमा-ऽनन्ताऽऽनन्दमयशुद्धाऽऽत्मद्रव्ये विश्रामात् ।

‘अनुभूयमानपरमानन्दमयमात्मद्रव्यं मोक्षो नाऽतिशेते’ इत्यनुભવાद् મોક્ષસ્પૃહાઽપિ નિવર્તતે । યથોક્તં યોગશાસ્ત્રે “મોક્ષોઽસ્તુ માઽસ્તુ યદિ વા, પરમાનન્દસ્તુ વેદ્યતે સ ખલુ । યસ્મિન્નિખિલસુખાનિ પ્રતિભાસન્તે ન કિઞ્ચિદિવ ।।” (યો.શા.૧૧/૫૧) ઇતિ । તદુક્તમ્ અધ્યાત્મસારે અપિ “હૃદયે ન શિવેઽપિ લુબ્ધતા સદનુષ્ઠાનમસઙ્ગમઙ્ગતિ । પુરુષસ્ય દશેયમિષ્યતે સહજાનન્દતરઙ્ગસઙ્ગતા ।।” (અ.સા.૭/૨૫) ઇતિ । યથોક્તં યોગશતકે ^૧ “ભવ-મોક્ષાઽપડિબદ્ધો” (યો.શ.૨૦) ઇતિ । તદુક્તં યોગશતકવૃત્તૌ અપિ ઉદ્ધરણરૂપેણ

શક્તિ વગેરે પ્રત્યે વૈરાગ્ય = પરવૈરાગ્ય લાવવા દ્વારા શુદ્ધ દ્રવ્યદષ્ટિનું સંપાદન કરે છે. તેથી તે તત્ત્વજ્ઞાન જ મોક્ષનો શ્રેષ્ઠ ઉપાય છે. આ જ અભિપ્રાયથી સિદ્ધસેનીય દ્વાત્રિંશિકા પ્રકરણમાં જણાવેલ છે કે ‘વિષયાત્મક ઈન્દ્રિયસુખોમાં દોષનું દર્શન કરવાથી આવનાર વૈરાગ્ય શુદ્ધ નથી. લોકોને સન્માર્ગે લાવવાનો એ એક સરળ ઉપાય છે. ખરું હિત તો તત્ત્વની હાર્દિક અને વાસ્તવિક સમજણ જ છે.’ આવા તત્ત્વજ્ઞાન વગેરેના બળ વડે જ પદવી, પાટ, પ્રસિદ્ધિ, પ્રમાણપત્ર, પરિવારવૃદ્ધિ વગેરે પ્રલોભનથી ભાવનિર્ગ્ન્ય જલકમલવત્ નિર્લેપ - અસંગ રહે છે. શાસનમાં, સંઘમાં, સમુદાયમાં, ગચ્છમાં, ગામમાં, નગરાદિમાં પોતાના મહત્ત્વની મહોર છાપ મારવાની ઈચ્છા કદાપિ ભાવનિર્ગ્ન્ય કરતા નથી. તેવી ઈચ્છા કરે તે ભાવનિર્ગ્ન્ય ન હોય. લોકોમાં પોતાનું મૂલ્યાંકન કરાવવાની કે બીજાનું મૂલ્યાંકન કરવાની લેશ પણ આવશ્યકતા નિર્ગ્ન્ય ભગવાનને હોતી નથી. કેમ કે બીજાને માપવાના બદલે પોતાના શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપને પરિપૂર્ણપણે પામવાની જ પરિણતિ તેમનામાં વણાયેલી હોય છે. પોતાના સ્વાભવિક અનન્તાનંદમય શુદ્ધ આત્મદ્રવ્યમાં જ તે સદૈવ વિશ્રામ-આરામ કરતા હોય છે.

● ગુણવૈરાગીને મોક્ષકામના પણ ન હોય ●

(અનુ.) અરે ! પોતાને અનુભવાતા આનંદમય આત્મદ્રવ્ય કરતાં મોક્ષ લેશ પણ ચઢિયાતો નથી - તેવું અંદરમાં પ્રતીત થવાથી તેમને મોક્ષની પણ ઈચ્છા થતી નથી. તેથી જ તેવા મહાત્માની દશાનું વર્ણન કરતાં શ્રીહેમચંદ્રસૂરિજીએ યોગશાસ્ત્રમાં જણાવેલ છે કે ‘મોક્ષ થાવ કે ન થાવ. મને તો ખરેખર તે પરમાનંદ અનુભવાય છે કે જેમાં તમામ સાંસારિક સુખો બિલકુલ નગણ્ય લાગે છે, તુચ્છ લાગે છે.’ અધ્યાત્મસારમાં પણ જણાવેલ છે કે ‘હૃદયમાં મોક્ષને વિશે પણ આસક્તિ હોતી નથી. તેમનું સદનુષ્ઠાન પણ અસંગ બને છે. ગુણવૈરાગ્યવાળા પુરુષની આ દશા સહજાનંદ સાગરના જ્ઞાનતરંગોથી વણાયેલી હોય છે’. યોગશતકમાં શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ ઉત્કૃષ્ટ સાધકદશાનું વર્ણન કરતા જણાવેલ છે કે ‘સાધક સંસારમાં કે મોક્ષમાં બંધાયેલો-આસક્ત હોતો નથી.’ યોગશતકવૃત્તિમાં પણ ઉદ્ધરણરૂપે જણાવેલ

“મોક્ષે ભવે ચ સર્વત્ર નિઃસ્પૃહોઽયં સદાશયઃ” (યો.શ.૨૦ વૃ.ઉદ્ધૃત) ઇતિ। એતાદૃશી શુદ્ધપર્યાયગૌણતા શુદ્ધદ્રવ્યદૃષ્ટિપરિણતૌ સહજતઃ સમ્પદ્યતે।

તસ્ય મોક્ષ-સંસારયોરિવ વ્યવહારે વિહિત-નિષિદ્ધયોઃ અપિ સમત્વં વર્તતે। એવઞ્ચ સામાયિકચારિત્રં ન્યક્ષેણ શુદ્ધયતિ। પ્રકૃતે - ¹“પડિસિદ્ધેસુ ય દેસે, વિહિએસુ ય ઇસિરાગભાવેઽપિ। સામાઇયં અસુદ્ધં, સુદ્ધં સમયાએ દોસું પિ।” (યો.શ.૧૭) ઇતિ યોગશતકગાથાઽનુસન્ધેયા।

વિહિતાઽનુષ્ઠાનરાગાદિના જીવઃ પુણ્યકર્મણા બધ્યતે, ન તુ કર્મણા મુચ્યતે। તતશ્ચ સ્વર્ગલાભેઽપિ ન મોક્ષલાભસમ્ભવઃ। ઇદમભિપ્રેત્યોક્તમ્ અધ્યાત્મસારે “આવશ્યકાદિરાગેણ વાત્સલ્યાદ્ ભગવદ્ગિરામ્। પ્રાપ્નોતિ સ્વર્ગસૌખ્યાનિ, ન યાતિ પરમં પદમ્।” (અ.સા.૧૨/૪) ઇતિ। પ્રશસ્તરાગાદિભાવેષ્વપિ સ્વત્વ-મમત્વાદિબુદ્ધિકરણાન્નૈવ રાગાદિમુક્તિઃ સુલભા, કિમુતાઽપ્રશસ્તરાગાદિષ્વિતિ ભાવઃ। પ્રકૃતે - “આરોપ્ય કેવલં કર્મકૃતાં વિકૃતિમાત્મનિ। ધ્રમન્તિ ભ્રષ્ટવિજ્ઞાના ભીમે સંસારસાગરે।” (અ.સા.૧૮/૧૬) ઇતિ છે કે ‘નિર્મળ આશયવાળા આ સાધક મોક્ષમાં કે સંસારમાં સર્વત્ર સ્પૃહા વગરના છે.’ મોક્ષ વગેરે શુદ્ધ પર્યાયની પણ આટલી બધી ગૌણતા શુદ્ધદ્રવ્યદૃષ્ટિની આત્મલક્ષી પરિણતિમાં સહજપણે થઈ જાય છે.

* શુદ્ધ સામાયિકચારિત્રની ઓળખાણ *

(તસ્ય.) અસંગદશાવાળા ભાવનિર્ગ્ન્યને જેમ મોક્ષ અને સંસાર બન્નેમાં સમ દૃષ્ટિ હોય છે, તેમ વ્યવહારની અંદર શાસ્ત્રવિહિત અને શાસ્ત્રનિષિદ્ધ બાબતમાં પણ સમ દૃષ્ટિ જ તેમને હોય છે. તે રીતે તેમનું સામાયિકચારિત્ર સંપૂર્ણપણે શુદ્ધ થાય છે. પ્રસ્તુતમાં યોગશતક ગ્રંથની ગાથાનું અનુસંધાન કરવું. ત્યાં શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ જણાવેલ છે કે ‘શાસનનિષિદ્ધ વિષયો પ્રત્યે દ્વેષ હોય અને શાસ્ત્રવિહિત બાબતમાં કાંઈક રાગ હોય તો પણ સામાયિક અશુદ્ધ થાય છે. શુદ્ધ સામાયિક તો શાસ્ત્રનિષિદ્ધ - શાસ્ત્રવિહિત બન્નેય વિશે સમદૃષ્ટિ હોય તો જ સંભવે.’

❖ શુભાશુભ રાગાદિમાં સ્વત્વ-મમત્વબુદ્ધિને ન કરીએ ❖

(વિહિ.) શાસ્ત્રવિહિત અનુષ્ઠાન પ્રત્યે પણ રાગ કરવાથી જીવ પુણ્યકર્મથી બંધાય છે, પરંતુ કર્મથી છૂટતો નથી. તેથી તે જીવને સ્વર્ગનો લાભ થવા છતાં મોક્ષનો લાભ સંભવતો નથી. આ જ અભિપ્રાયથી અધ્યાત્મસારમાં મહોપાધ્યાયજી મહારાજે જણાવેલ છે કે ‘પ્રતિક્રમણાદિ આવશ્યક અનુષ્ઠાન વગેરેના રાગથી તથા જિનવાણીના વાત્સલ્યથી જીવ સ્વર્ગના સુખોને પામે છે. પરંતુ પરમપદને = મોક્ષને પામતો નથી.’ અહીં કહેવાનો આશય એ છે કે પ્રશસ્ત એવા રાગાદિ પરિણામોમાં ‘હું’ પણાની બુદ્ધિ કે મારાપણાની બુદ્ધિ કરવાથી રાગાદિ વિભાવપરિણામોમાંથી મુક્તિ મળવી સહેલી નથી જ, શક્ય નથી જ. તો પછી અપ્રશસ્ત રાગાદિ પરિણામોમાં ‘હું’ પણાની-મારાપણાની-સારાપણાની બુદ્ધિ કરવાથી તો અજ્ઞાની જીવની શી હાલત થાય? અહીં અધ્યાત્મસારનો એક શ્લોક યાદ કરવો. ત્યાં શ્રીમહોપાધ્યાયજીએ જણાવેલ છે કે “કર્મજન્ય રાગાદિ વિકૃતિને જ પોતાના આત્મામાં ‘હું રાગી-દ્વેષી-ક્રોધી-કામી...’ વગેરે સ્વરૂપે આરોપિત કરે તેવા જીવો સમ્યગ્જ્ઞાનથી ભ્રષ્ટ થઈને ભયંકર ભવસાગરમાં ભટકે છે.” તેથી

1. પ્રતિષિદ્ધેષુ ચ દ્વેષે, વિહિતેષુ ચેષદ્વાગભાવેઽપિ। સામાયિકમ્ અશુદ્ધમ્, શુદ્ધં સમતયા દ્વયોરપિ।

અધ્યાત્મસારકારિકા ભાવનીયા । તતશ્ચ કર્મજન્યપરિણામેષુ સ્વત્વાદ્યારોપકરણોત્સાહઃ ત્યાજ્યઃ ।

એતાવતા इदं ફલિતં યદુત મોક્ષમાર્ગે પ્રશસ્તપ્રવૃત્તિ-વાણ્યૌ ન પ્રાધાન્યમ્ આપ્નુતઃ કિન્તુ આત્મનઃ નિર્મલભાવ એવ । તથાહિ ‘મયા મોક્ષે ગન્તવ્યમ્’ ઇતિ ભાષણેન ન મોક્ષપ્રાપ્તિસમ્ભવઃ કિન્તુ ‘સકલરાગાદિદોષમુક્તં પરિપૂર્ણ-પરિશુદ્ધચૈતન્યપિણ્ડાત્મકઞ્ચ નિજાઽઽત્મસ્વરૂપમસ્મિન્નેવ ભવે મયા દ્રુતં સાધનીયમ્’ ઇતિ ભવ્યભાવનયા એવ । અતઃ તાદૃશી ભાવના આર્દ્રાઽન્તઃકરણતો મુખ્યતયા ભાવનીયા અહર્નિશમ્ । એવમ્ આત્મજ્ઞાનગર્ભવૈરાગ્ય-પ્રશમ-ચિત્તપ્રસન્નતાઽન્તર્મુખતા-સંવેદનશીલતા-સંવેગ-સરલતા-કોમલતા-નમ્રતાઽઽદયો નિર્મલભાવાઃ પ્રણિધાનપૂર્વં નિત્યં સંવર્ધનીયાઃ, યત ઉક્તં ધર્મસંગ્રહવૃત્તૌ માનવિજયવાચકેન “ભાવસ્યૈવ મુખ્યત્વાદ્” (ધ.સ.૨૨વૃ.પૃ.૮૩) ઇતિ ।

“સહજમ્ અવિકૃતમ્ આત્મસ્વરૂપં કૂટસ્થસ્વભાવલક્ષણં ભાવયિતવ્યં - ધ્યાતવ્યમ્” (ઉપ.રહ.૧૯૮ વૃ.) ઇતિ ઉપદેશરહસ્યવૃત્તિવચનતઃ નિજશુદ્ધાત્મસ્વરૂપં પ્રતિદિનં દૃઢતયા ભાવનીયમ્ । દેહેન્દ્રિયાઽન્તઃકરણાદિભિન્ન-નિજનિરુપાધિક-સહજસમાધિમય-પરમશાન્તસ્વરૂપાઽનન્તાઽઽનન્દાનુવિદ્ધ-શુદ્ધચૈતન્યસ્વભાવપ્રકટીકરણ-કર્મજન્ય પરિણામોમાં પોતાપણાનો, મમત્વાદિનો આરોપ કરવાનો ઉત્સાહ છોડી જ દેવો. કર્મજન્ય પરિણામને કદાપિ પોતાના ન મનાય. બાકી મિથ્યાત્વ દૃઢ થાય.

☆ મોક્ષમાર્ગમાં નિર્મળ ભાવની મુખ્યતા ☆

(જ્ઞા.) આનાથી એ ફલિત થાય છે કે મોક્ષમાર્ગમાં પ્રશસ્ત પ્રવૃત્તિ કે પ્રશસ્ત વાણી ઉપર વધુ ભાર આપવાનો નથી. તે બન્નેની મોક્ષમાર્ગમાં મુખ્યતા નથી, પરંતુ આત્માના નિર્મળ ભાવોની અહીં મુખ્યતા છે. તેથી આત્માના નિર્મળ ભાવો ઉપર વધુ ઝોક આપવાનો છે. જેમ કે ‘મારે મોક્ષે જવું છે’ - આટલું બોલવાથી મોક્ષપ્રાપ્તિ ન સંભવે. પરંતુ ‘મારે રાગાદિ તમામ દોષોથી મુક્ત તથા પરિપૂર્ણ-પરિશુદ્ધ ચૈતન્યપિણ્ડાત્મક એવું મારું આત્મસ્વરૂપ આ જ ભવમાં અત્યંત ઝડપથી સાધવું છે’ - આવી ભવ્ય ભાવનાથી જ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય. તેથી તેવી ભાવના ભીજતા હૃદયે રાત-દિવસ કરવા ઉપર વધુ લક્ષ રાખવાનું છે, તેનું મુખ્ય પ્રણિધાન કરવાનું છે. આ જ રીતે આત્મજ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય, પ્રશમભાવ, ચિત્તપ્રસન્નતા, અંતર્મુખતા, સંવેદનશીલતા, સંવેગ, સરળતા, કોમળતા, નમ્રતા વગેરે નિર્મળ ભાવોને પ્રણિધાનપૂર્વક રોજે રોજ સમ્યક્ પ્રકારે વધારવા. કારણ કે ધર્મસંગ્રહવૃત્તિમાં શ્રીમાનવિજય ઉપાધ્યાયે જણાવેલ છે કે ‘ભાવ જ મોક્ષમાર્ગમાં મુખ્ય છે.’

✽ શુદ્ધાત્મતત્ત્વની ભાવના કરીએ ✽

(“સહ.) મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે ઉપદેશરહસ્યવ્યાખ્યામાં જણાવેલ છે કે ‘સહજ, અવિકૃત, કૂટસ્થ ધ્રુવસ્વભાવવાળા આત્મસ્વરૂપની ભાવના કરવી જોઈએ, તેનું ધ્યાન કરવું જોઈએ.’ આ બાબતને લક્ષમાં રાખીને આત્માથી સાધકે રોજ પોતાના શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપની દૃઢપણે ભાવના કરવી જોઈએ. શરીર-ઇન્દ્રિય-અંતઃકરણાદિથી ભિન્ન એવા પોતાના નિરુપાધિક, સહજસમાધિમય, પરમશાન્ત-રસસ્વરૂપ, અનંત આનંદથી વણાયેલ શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વભાવને અત્યંત ઝડપથી પ્રગટ કરવાની પાવન

ગોચરપાવનભાવનાદૃઢાભ્યાસયોગેન દર્શનમોહ-જ્ઞાનાવરણાદિકર્મનિર્જરણાદ્ ગ્રન્થાણાં ગર્ભાર્થાઃ ગૂઢાર્થાશ્ચ સ્વયમેવ અનાયાસેન સ્ફુરન્તિ પરિણમન્તિ ચ । જ્ઞાનઞ્ચ પારમાર્થિકં સમ્પદ્યતે । તતશ્ચ નિર્મલભાવના એવ મોક્ષમાર્ગપ્રાણભૂતા વર્તતે ।

શુદ્ધાત્મસ્વરૂપલીનચિત્તસ્ય વિરક્તોપશાન્ત-ગમ્भीરાડડ્રૈકાગ્રોપયોગબલાત્ શુદ્ધાત્મતત્ત્વભાસનં ભાવનાયોગપ્રધાનાઙ્ગં સમ્પદ્યતે । તદુક્તં હરિભદ્રસૂરિભિઃ યોગશતકે ¹“તદ્ગતચિત્તસ્ય તદ્દેવઓગઓ તત્ત્વભાસનં હોતિ । એયં એત્થ પઢાણં અંગં ચલુ ઇદ્ધસિદ્ધીએ ।।” (યો.શ.૬૫) इति । તતશ્ચ ભાવનાયોગનિષ્પત્તૌ સતતં યતનીયમિતિ ભાવઃ ।

યથોક્તં ભાવનાપ્રભાવં વિદર્શયિષુભિઃ શ્રીહરિભદ્રસૂરિભિઃ ધર્મચિન્તૌ અપિ “ઇયમેવ પ્રધાનં નિઃશ્રેયસા-ડઙ્ગમ્” (ધ.વિ.૬/૨૮) । “એતત્સ્થૈર્યાદ્ધિ કુશલસ્થૈર્યોપપત્તેઃ” (ધ.વિ.૬/૨૯) । “ભાવનાડનુગતસ્ય જ્ઞાનસ્ય તત્ત્વતો જ્ઞાનત્વાદ્” (ધ.વિ.૬/૩૦) इति પૂર્વોક્તં(૧/૫) સ્મર્તવ્યમત્ર । ‘ઇયં = ભાવના’ । એવં દર્શિતસમતા-ભાવનાબલેન યોગચિન્તુ(૩૬૨)-દ્વાત્રિંશિકાપ્રકરણ(૧૮/૧૧)દ્યુક્તો ધ્યાનયોગ આશુ સિદ્ધયતિ । તતશ્ચ ભાવનાસ્વરૂપ યોગનો દૃઢપણે અભ્યાસ કરવાના યોગે દર્શનમોહનીય અને જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મની નિર્જરા થવાથી ગ્રંથોના ગર્ભિત અર્થો અને ગૂઢાર્થો સ્વયમેવ વિના પ્રયત્ને સ્ફુરતા જાય છે અને પરિણમતા જાય છે તથા જ્ઞાન પારમાર્થિક બને છે. તેથી નિર્મળ ભાવના એ જ મોક્ષમાર્ગનો પ્રાણ છે.

❁ તત્ત્વભાસનથી ભાવનાયોગની નિષ્પત્તિ ❁

(શુદ્ધા.) શુદ્ધ આત્માના સ્વરૂપમાં જે સાધકનું ચિત્ત લીન થયેલું હોય તેનો ઉપયોગ બહારમાં વિરક્ત બને છે, જીવો વિશે શાંત બને છે, સ્વગુણોને પથાવવા માટે ગંભીર થાય છે, આર્દ્ર-કોમળ બને છે, શુદ્ધાત્મતત્ત્વને ગ્રહણ કરવામાં એકાગ્ર બને છે. તેવા ઉપયોગના બળથી સાધક ભગવાનને પોતાના શુદ્ધ આત્મતત્ત્વનું ભાસન થાય છે, આત્મભાવભાસન થાય છે. આવું નિજ શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપનું ભાસન એ ભાવનાયોગની નિષ્પત્તિનું મુખ્ય કારણ છે. આ અંગે શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ યોગશતકમાં જણાવેલ છે કે ‘ધ્યેય પદાર્થમાં એકાગ્ર ચિત્તવાળાને તેમાં જ સતત ઉપયોગ હોવાથી તે ધ્યેય પદાર્થના આંતરિક મૌલિક સ્વરૂપનું અંદરમાં ભાસન થાય છે. તથા તે તત્ત્વભાસન જ પ્રસ્તુતમાં ઈષ્ટસિદ્ધિનું = ભાવનાયોગનિષ્પત્તિનું મુખ્ય કારણ છે.’ તેથી ભાવનાયોગની નિષ્પત્તિ થાય એ અંગે સાચા સાધકે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આ મુજબ અહીં આશય છે.

❁ ભાવના ભવનાશિની ❁

(યથો.) ભાવનાનો પ્રભાવ દેખાડવાની ઈચ્છાથી શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ ધર્મચિન્તુ ગ્રંથમાં પણ જણાવેલ છે કે ‘ભાવના જ મોક્ષનું મુખ્ય કારણ છે. નિર્મળ ભાવના સ્થિર થવાથી જ તમામ કલ્યાણની સ્થિરતા સંગત થાય છે. ખરેખર પવિત્ર ભાવનાથી વણાયેલો બોધ એ જ પરમાર્થથી જ્ઞાન છે.’ આ સંદર્ભ પૂર્વે (૧/૫) દર્શાવેલ છે. આ રીતે અહીં જણાવેલ સમતા અને ભાવના બન્નેના બળથી ધ્યાનયોગ ઝડપથી સિદ્ધ થાય છે. યોગચિન્તુ, દ્વાત્રિંશિકા પ્રકરણ વગેરેમાં ધ્યાનયોગનું વિસ્તારથી વર્ણન મળે છે.

1. તદ્ગતચિત્તસ્ય તથોપયોગતઃ તત્ત્વભાસનં ભવતિ । એતદ્ અત્ર પ્રધાનમ્ અઙ્ગં ચલુ ઇષ્ટસિદ્ધિઃ ।।

^૧“દેહવિવિત્તં પેચ્છઈ અપ્પાણં તહ ય સવ્વસંજોગે” (ધ્યા.શ.૧૨) इति ध्यानशतकोक्तिविषयः साधकः स्वयं सम्पद्यते ।

“સર્વ વસ્તુ સ્વાત્મનિ એવ વર્તતે, ન તુ આત્મવ્યતિરિક્તે આધારે” (અનુ.દ્વા.૧૪૫/વૃ.પૃ.૨૦૭) इति अनुयोगद्वारसूत्रमलधारवृत्तिवचनानुसन्धानेन अनन्तगुणाऽभिन्ने स्वात्मद्रव्ये स्वस्थितिः वारंवारं दृढतया भावयितव्या, अनुभवितव्या च, न तु काय-करणाऽन्तःकरण-कर्म-कषायादौ ।

एवं “सर्वे भावा निश्चयेन स्वभावान् कुर्वन्ति” (अ.वि.१/२२) इति अध्यात्मबिन्दुवचनं चेतसिकृत्य ‘कर्म-काल-लोकस्थिति-भवस्थिति-भवितव्यताऽऽवरणशक्ति-विक्षेपशक्ति-विभावादिवशा-महामिथ्यात्व-कर्तृत्वशक्ति-भोक्तृत्वशक्ति-सहजमल-मकरध्वज-विषयाभिलाष-महामोह-रागकेसरिप्रभृतिसूत्रधाराणां सूत्र-सञ्चारेण सञ्चालिते ^२देहेन्द्रिय-मनः-कषायादिविभावपरिणाम-विकल्प-विचारादिपात्रमये भवनाटके ^३आवरणशक्तिः इन्द्रजालिकवद् दृष्टिबन्धेन मम निर्विकारशुद्धचैतन्यस्वरूपमनन्ताऽऽनन्दमयमावृणोति ।

અહીં જણાવેલ સમતા અને ભાવના મેળવ્યા બાદ “સાધક ભગવાન દેહથી અને સર્વ સંયોગથી ભિન્ન સ્વરૂપે પોતાના આત્માને જુએ છે” - આ પ્રમાણે ધ્યાનશતકમાં જે જણાવેલ છે, તેનો વિષય સાધક સ્વયં બને છે. તેવું સૌભાગ્ય સાધકને સાંપડે છે.

✻ આપણે આપણામાં રહીએ ✻

(“સર્વ”) અનુયોગદ્વારસૂત્રની મલધારવ્યાખ્યામાં જણાવેલ છે કે ‘દરેક વસ્તુ પોતાનામાં જ રહે છે. પોતાનાથી ભિન્ન આધારમાં કોઈ પણ વસ્તુ રહેતી નથી.’ આ વાતનું અનુસંધાન કરીને ‘અનંત ગુણોથી અભિન્ન એવા પોતાના જ આત્મામાં પોતાનું અસ્તિત્વ છે, શરીર-ઈન્દ્રિય-મન-કર્મ-કષાય વગેરેમાં નહિ’ - આ પ્રમાણે સાધકે વારંવાર દૃઢપણે ભાવના કરવી તથા તેની અનુભૂતિ કરવી.

✧ સંસારનાટક જોવાની કળા શીખીએ ✧

(एवं) એ જ રીતે ‘સર્વ ભાવો-પદાર્થો પરમાર્થથી પોતાના જ સ્વભાવને કરે છે’ - આ અધ્યાત્મબિંદુ ગ્રંથના વચનને મનમાં રાખીને આત્માર્થી સાધકે સંસારનાટકને નાટક સ્વરૂપે જોવા માટે પ્રયત્ન કરવો. યાદ રહે - નાટક જોવાનું છે, કરવાનું નથી. નાટકને જોવાની પદ્ધતિ આ રીતે સમજવી.

(૧) “કર્મ, કાળ, લોકસ્થિતિ, ભવસ્થિતિ, ભવિતવ્યતા, આવરણશક્તિ, વિક્ષેપશક્તિ, વિભાવાદિદશા, મહામિથ્યાત્વ, કર્તૃત્વશક્તિ, ભોક્તૃત્વશક્તિ, પૂર્વોક્ત (પૃ.૨૪૮૭) સહજમળ, કામદેવ, વિષયાભિલાષ, મહામોહ, રાગકેસરી વગેરે સૂત્રધારોના દોરી સંચાર મુજબ સંસારનાટકનું સંચાલન થઈ રહ્યું છે.

(૨) શરીર, ઈન્દ્રિય, મન, કષાયાદિ વિભાવ પરિણામ, વિકલ્પ, વિચાર વગેરે વિવિધ પાત્રો પોત-પોતાનો ભાગ (Role) ભજવી રહ્યા છે.

(૩) આવરણશક્તિ જાદુગરની જેમ નજરબંધી વડે મારા અનંત આનંદમય નિર્વિકાર શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપને આવરી લે છે, ઢાંકી દે છે.

(૪) વિક્ષેપશક્તિ ચિત્તમાં અવનવી મિથ્યા આકૃતિઓને, નવી-નવી રાગપરિણતિઓને, મોટી અને

વિક્ષેપશક્તિઃ ચેતસિ મિથ્યાઽઽકાર-રાગાઽઽશા-ચિન્તા-કલ્પના-ભોગસંકલ્પ-ભોગસ્મૃત્યાદિકમ્
અનવરતમ્ ઉપસ્થાપયતિ ।

“વિભાવદશા-વિકલ્પદશાઽઽશ્રવદશા-બન્ધદશાદયસ્તુ તત્ સવેગં પ્રવર્ધયન્તિ ।

“મહામિથ્યાત્વં તત્ર દૃઢરુચિગર્ભાં સ્વત્વ-સ્વીયત્વ-સુન્દરત્વ-સ્વકાર્યત્વ-સ્વભોગ્યત્વ-સ્વસ્વભાવત્વ-
સ્વસ્વરૂપત્વ-સ્વધર્મત્વ-સ્વસેવ્યત્વ-સ્વોપાસ્યત્વ-સ્વવિશ્વસનીયમિત્રત્વ-સુખત્વ-સુખસાધનત્વાદિધિયં પૂર્વોક્તાં
પચ્ચત્રિંશત્પ્રકારાં દૃઢરુચ્યાદિગર્ભાં જનયતિ ।

“કર્તૃત્વશક્તિઃ શારીરિકાદિસામર્થ્યમ્ અતિક્રમ્ય, મર્યાદાઞ્ચ પરિત્યજ્ય ઔદારિક-મનોવર્ગણાદિપુદ્ગલાન્
બહિરન્તશ્ચ કામભોગાદૌ નિર્લજ્જપશુવેષ્ટાભાવે ચ પ્રવર્તયતિ પ્રણર્તયતિ ચ ।

ખોટી આશાઓને, વ્યર્થ ચિંતાને, જુદી-જુદી ફોગટ કલ્પનાઓને, ભવિષ્યકાલીન ભોગસુખના સંકલ્પને,
ભૂતકાલીન ભોગસુખની સ્મૃતિ વગેરેને સતત ઉપસાવે જ રાખે છે, ઉપજાવે જ રાખે છે.

(પ) મનોગત તે મિથ્યા આકૃતિ-રાગ-આશા વગેરેને વેગ આપવાનું, પ્રકૃષ્ટપણે વધારવાનું કામ,
વિભાવદશા, વિકલ્પદશા, આશ્રવદશા, બંધદશા વગેરે કરે છે.

✽ મિથ્યાત્વનો ખતરનાક ખેલ ✽

(દ) તે વર્ધમાન મિથ્યા આકૃતિ-રાગ-આશા વગેરેમાં ‘હું’ પણાની, મારાપણાની અને સારાપણાની
બુદ્ધિને મહામિથ્યાત્વ પેદા કરે છે. ચિત્તમાં ભાસમાન તેવી વિજાતીય વ્યક્તિ વગેરેની આકૃતિને ઉદ્દેશીને
‘તેને મેં આમ કર્યું હતું, તેમ કર્યું હતું’ - ઈત્યાદિરૂપે સ્વકાર્યત્વબુદ્ધિને મિથ્યાત્વ જન્માવે છે. ‘મેં તેને
આમ ભોગવેલ હતી, હવે આમ ભોગવીશ...’ ઈત્યાદિ સ્વભોગ્યત્વબુદ્ધિને પણ તે કરાવે છે. ‘ભોગસુખની
કલ્પનામાં રાચવું એ જ મારો સ્વભાવ છે, એ જ મારું સ્વરૂપ છે, મારો ગુણધર્મ છે, મારી ફરજ
છે. મારા માટે એ જ સેવવા યોગ્ય, ભોગવવા યોગ્ય અને ઉપાસવા યોગ્ય છે. એ જ મારો વિશ્વાસપાત્ર,
વફાદાર પરમ મિત્ર છે’ - આવી દુર્બુદ્ધિને પણ મિથ્યાત્વ પેદા કરે છે. તે-તે વિજાતીય વ્યક્તિ, અનુકૂળ
વસ્તુ આદિ મળવાની આશા, કલ્પના, સંકલ્પ વગેરેમાં સુખરૂપતાનું ભાન મહામિથ્યાત્વ કરાવે છે.
મહામિથ્યાત્વનો ઉદય જ વિજાતીયની આકૃતિને ભૂલવાનું, તેના રાગને ભગાડવાનું કે તેને મેળવવાની
આશાને ભૂંસવાનું કામ કરવા દેતો નથી. કારણ કે ‘મનમાં ભાસમાન તેવી વિજાતીય આકૃતિઓને
ઉદ્દેશીને થતો રાગ, તેને મેળવવાની આશા વગેરે જ સુખસાધન છે’ - આવી દુર્બુદ્ધિને મિથ્યાત્વ પેદા
કરે છે. વિશેષતા તો એ છે કે મિથ્યા આકૃતિ-રાગ-આશા વગેરેમાં જે ^૧સ્વત્વ-^૨મમત્વ-^૩સુંદરત્વ-
^૪સ્વકાર્યત્વ-^૫સ્વભોગ્યત્વ-^૬સ્વસ્વભાવત્વ-^૭સ્વસ્વરૂપત્વ-^૮સ્વગુણધર્મત્વ-^૯સ્વસેવ્યત્વ-^{૧૦}સ્વોપાસ્યત્વ-
^{૧૧}સ્વમિત્રત્વ-^{૧૨}સુખત્વ-^{૧૩}સુખસાધનત્વાદિ પ્રકારક પૂર્વોક્ત (જુઓ - પૃષ્ઠ ૨૫૫૧ થી ૨૫૫૫) ઉપ
પ્રકારની દુર્બુદ્ધિને મહામિથ્યાત્વ પેદા કરે છે, તે દૃઢ રુચિ-પ્રીતિથી ગર્ભિત હોય છે. તેથી તેને હટાવવાનું
કામ ખૂબ મુશ્કેલ બની જાય છે. આ ખૂબ જ વિચિત્ર, ગંભીર અને નોંધપાત્ર બાબત છે.

✽ સંસારનાટકમાં કેવળ પુદ્ગલ જ નાચે છે ✽

(૭) ત્યાર પછી કર્તૃત્વશક્તિ શારીરિક આદિ સામર્થ્યનું અતિક્રમણ કરીને તથા મર્યાદાને છોડીને,
બહારમાં કામભોગાદિ પ્રવૃત્તિમાં ઔદારિકાદિ પુદ્ગલોને તથા અંદરમાં નિર્લજ્જ પશુવેષ્ટાના ભાવમાં

^૬ભોક્તૃત્વશક્તિઃ તત્ર બહિરાત્માનં મિથ્યારતિમ્ અનુભવયતિ । અતો બહિરાત્મા તત્ર વિશ્રામ્યતિ ।

^૭સહજમલં તાદૃશરતૌ તન્મયતાં તનુતે ।

^{૧૦}મકરધ્વજઃ અન્યાયાઽનાચાર-દુરાચાર-વ્યભિચારાદિપ્રવૃત્ત્યા સ્વચ્છન્દરૂપેણ તાં દીર્ઘકાલં યાવત્ સમ્પ્રવર્ધયતિ ।

^{૧૧}ભોગતૃષ્ણાઽપરાઽભિધાન-વિષયાઽભિલાષમન્ત્રિનિયોગેનાઽત્ર બહિરાત્મા સ્વરસતઃ ભ્રાન્તં તાદાત્મ્યમનુભવતિ ।

તતો ^{૧૨}મહામોહાઽવિદ્યાયષ્ટિગાત્રં સર્વાઙ્ગીણકામવાસનાદિદાવાનલસમભિવ્યાપ્તં સમ્પદતે ।

તતો ^{૧૩}રાગકેસરી અતીવ પ્રમોદતે ।

^{૧૪}અનાદિકાલીનં નાનારૂપેણ પ્રવર્તમાનં પ્રદીર્ઘાઽઽશાતનાઽનુબન્ધ-બહિર્મુખતા-કુસંસ્કારાદિ-

મનોવર્ગજ્ઞાના પુદ્ગલોને પ્રવર્તાવે છે અને ન્યાવે છે. ધર્માસ્તિકાયાદિ દ્રવ્યોમાંથી કેવલ પુદ્ગલો જ કર્મના આ નાટકમાં નાથી રહ્યા છે. આમથી તેમ સતત-સખત દોડધામ કરી રહ્યા છે.

(૮) પુદ્ગલના આ નાચમાં ભોક્તૃત્વશક્તિ બહિરાત્માને મિથ્યા-ખોટી રતિનો આભાસિક અનુભવ કરાવે છે. તેથી બહિરાત્મા તે રતિની મીઠાશને માણવામાં ખોટી થાય છે, ચોટી જાય છે.

(૯) આત્મસ્વભાવવિરોધી બળ સ્વરૂપ સહજમળ તેવી આભાસિક મિથ્યા રતિમાં તન્મયતા-લીનતા-મગ્નતાને ફેલાવે છે.

(૧૦) કામદેવ તેવી આભાસિક મિથ્યારતિને વિશે આવેલી તન્મયતાને અન્યાય, અનાચાર, દુરાચાર, વ્યભિચાર વગેરે પ્રવૃત્તિ દ્વારા દીર્ઘ કાળ સુધી પૂરેપૂરી તાકાત લગાવીને સ્વચ્છન્દપણે વધારે જ રાખે છે, લંબાવે જ રાખે છે.

❖ મિથ્યારતિતન્મયતામાં તાદાત્મ્યબુદ્ધિને છોડીએ ❖

(૧૧) ઉપમિતિભવપ્રપંચા કથામાં તૃતીય પ્રસ્તાવમાં (પૃ.૮૪) વર્ણવેલ વિષયાભિલાષ મન્ત્રીનું બીજું નામ ભોગતૃષ્ણા છે. તેના આદેશથી બહિરાત્મા = પુદ્ગલરસિકજીવ મિથ્યારતિની દીર્ઘકાલીન વર્ધમાન તન્મયતામાં સ્વરસથી સ્વૈચ્છિકપણે ભ્રાન્ત તાદાત્મ્ય-એકરૂપતા-એકાકારતા-એકરસતાને અનુભવે છે.

(૧૨) ઉપમિતિભવપ્રપંચા કથામાં મહામોહના શરીર તરીકે અવિદ્યારૂપી યષ્ટિ (= લાકડી) બતાવેલ છે. ઉપરોક્ત તાદાત્મ્યઅનુભૂતિના લીધે મહામોહની અવિદ્યાયષ્ટિરૂપ કાયા પ્રત્યેક અંગમાં = અંશમાં કામવાસના વગેરેના દાવાનળથી અત્યંત વ્યાપ્ત થાય છે. અવિદ્યાયષ્ટિ સર્વ અવયવોમાં વાસના દાવાનળથી ભડકે બળે છે.

(૧૩) તેનાથી મહામોહનો દીકરો રાગકેસરી અત્યંત ખુશ થાય છે. નાટક પૂરબહારમાં આગળ વધે જ રાખે છે.

❖ નાટકમાં આત્મા ભાગ ભજવે નહિ ❖

(૧૪) અતિપ્રાચીન કાળથી સંચિત કરેલા આશાતનાના મલિન અનુબંધો, બહિર્મુખદશા, કુસંસ્કાર વગેરે સ્વરૂપ મૂલ્ય ચૂકવવાથી આ અનાદિકાલીન સંસારનાટકના જુદા-જુદા વિભાગમાં પ્રવેશ મળે છે.

મૂલ્યાડર્પણભ્યપ્રવેશકં ભવનાટકં બહિરાત્મદશાદિભિન્નઃ ચિન્માત્રસ્વરૂપવિશ્રાન્તો વિશુદ્ધવિજ્ઞાનૈકસ્વભાવી અહં તુ કેવલમ્ અસદ્ગસાક્ષિભાવેન પશ્યામિ એવં । કાય-કરુણાઽન્તઃકરુણ-કષાય-કન્દર્પ-કુવિ-કલ્પાદિપરિણામા એવં વિવર્તન્તે । इह अहं तु शुद्धनयदृष्ट्या कदाचनाऽपि नैव विवर्त्तते, शुद्धज्ञायकैकस्वभावत्वाद् (द्वा.वृ.-૧૦/૨૯)' इति द्वात्रिंशिकावृत्तिर्दर्शितं परमार्थं स्वान्तः संवेदयितुं सततं निर्लेपभावेन यतितव्यम् । एवमेव स्वीयं भवनाટकं विरमेत ।

જન્મ-જરા-મરણાદિમયે, ઇષ્ટવિયોગાઽનિષ્ટસંયોગાદિમયે, વિભાવ-વિકલ્પાદિમયે ચાસ્મિન્ ભવનાટકે સ્વત્વ-સ્વીયત્વ-સુન્દરત્વ-સ્વકાર્યત્વ-સ્વભોગ્યત્વ-સ્વસ્વભાવત્વ-સ્વસ્વરૂપત્વ-સ્વધર્મત્વ-સ્વસેવ્યત્વ-સ્વોપાસ્યત્વ-સ્વમિત્રત્વ-સુખત્વ-સુખસાધનત્વાદિબુદ્ધિતન્મયતાલક્ષણાં મૂઢતાં મહામોહસામ્રાજ્ઞીં વિહાય અસદ્ગભાવેન

વિવિધ પ્રકારે પ્રવર્તતા આ સંસારનાટકમાં બહિરાત્મા ભળી જાય છે, ઓતપ્રોત થઈ જાય છે. પરંતુ હું તો બહિરાત્મદશા વગેરેથી ભિન્ન છું. હું મારા ચૈતન્યસ્વરૂપમાં જ વિશ્રાન્ત છું. કેવળ, વિશુદ્ધવિજ્ઞાનસ્વભાવી આત્મા છું. તેથી હું નાટકને ભજવતો નથી. તેમાં ભળતો નથી. પરંતુ કેવળ અસંગ સાક્ષીભાવથી તેને જોઉં જ છું. હકીકતમાં આત્માનો સ્વભાવ કાંઈ કરવાનો નથી. પણ જે જ્યાં જેવું છે, તેને ત્યાં તે સ્વરૂપે જાણવાનો આત્મસ્વભાવ છે. તેથી આ દૃષ્ટિએ આત્મા ભવનાટકમાં સ્વયં કોઈ પણ ભાગ ભજવતો નથી. કાયા, ઈન્દ્રિય, મન, કષાય, કામવાસના, કુવિકલ્પ વગેરે પરિણામો જ પલટાયે રાખે છે, જુદો-જુદો ભાગ (Role) ભજવે રાખે છે. તે પરિણામો અલગ-અલગ અવસ્થાને પામે રાખે છે. હું તો શુદ્ધનયદૃષ્ટિથી ક્યારેય બદલાતી દશાને પામતો નથી. કારણ કે હું કેવળ શુદ્ધ જ્ઞાયકસ્વભાવી-ચૈતન્યસ્વભાવી છું.” દ્વાત્રિંશિકાપ્રકરણવ્યાખ્યામાં દર્શાવેલ આ તાત્ત્વિક-સત્ય હકીકતનું તે સ્વરૂપે પોતાના અંતઃકરણમાં સંવેદન (અનુભવ) કરવા માટે નિર્લેપભાવથી આત્માર્થી સાધક ભગવાને સતત પ્રયાસ કરવો જરૂરી છે. આ રીતે આવો અનુભવ કરવો એ આત્માનો સ્વભાવ છે. દરેક સાધકે પોતાના આ સ્વભાવમાં જ રહેવાનું છે. સાચી સમજણ મેળવવાની છે. તો જ પોતાનું સંસારનાટક વિરામ પામે. આ ચૌદ મુદ્દાને સારી રીતે સમજવાથી-અનુભવવાથી ચૌદ રાજલોકના છેડે સિદ્ધ ભગવંતોના પરિવારમાં ઝડપથી પ્રવેશ મળે. સાધક ભગવાન ખુદ સિદ્ધ ભગવાન બની જાય.

❖ સંસારનાટકને માત્ર જોનાર સાધક કર્મ ન ભાંધે ❖

(જન્મ.) જન્મ-જરા-મરણાદિમય, ઈષ્ટવિયોગ-અનિષ્ટસંયોગાદિમય અને વિભાવ-વિકલ્પાદિમય એવા સંસારનાટકની અંદર (૧) ‘હું’ પણાની બુદ્ધિ, (૨) ‘મારા’ પણાની બુદ્ધિ, (૩) સારાપણાની બુદ્ધિ, (૪) પોતાના કાર્ય તરીકેની બુદ્ધિ, અર્થાત્ ‘હું આ કાર્યનો કર્તા છું’ - આવી કર્તૃત્વબુદ્ધિ, (૫) ‘આ મારા માટે ભોગ્ય છે. હું તેનો ભોક્તા છું’ - આવી સ્વભોગ્યત્વબુદ્ધિ કે ભોક્તૃત્વબુદ્ધિ, (૬) ‘આ વાસના-લાલસા વગેરે જ મારો સ્વભાવ છે’ - આવી મલિનબુદ્ધિ, (૭) ‘કષાયાદિ મારું મૂળભૂત સ્વરૂપ છે’ - આવી દુર્મતિ, (૮) ‘કષાયાદિ મારા ગુણધર્મો છે’ - આવી કુટિલ બુદ્ધિ, (૯) ‘કષાયાદિ જ મારે સેવવા યોગ્ય છે, આચરવા યોગ્ય છે’ - આવી કુબુદ્ધિ, (૧૦) ‘કામદેવ જ મારે ઉપાસના કરવા લાયક છે’ - આવી દુર્બુદ્ધિ, (૧૧) ‘વિષય-કષાય જ મારા પરમ મિત્ર છે’ - આવી કુમતિ, (૧૨)

તદર્શનમાત્રતો નૈવ પાપબન્ધઃ, ન વા खेदोद्वेग-हर्ष-शोकाऽऽघात-प्रत्याघातदिकं स्यात्, गगन-मुक्तात्मादिवत् । इदमभिप्रेत्योक्तं ज्ञानसारे “यो न मुह्यति लग्नेषु, भावेष्वौदयिकादिषु । आकाशमिव पङ्केन, नाऽसौ पापेन लिप्यते ॥” (ज्ञा.सा.૪/૩), “पश्यन्नेव परद्रव्यनाटकं प्रतिपाटकम् । भवचक्रपुरस्थोऽपि नाऽमूढः परिखिद्यते ॥” (ज्ञा.सा.૪/૪) इति ।

इत्थमभ्यन्तराऽपवर्गमार्गाऽभिसर्पणे प्रशस्तप्रवृत्ति-वाणी-भाब-चिचार-विकल्पादौ अहन्त्व-ममत्वधी-त्यागेन कर्तृत्व-भोक्तृत्वबुद्धित्यागेन च अतन्मयभावतो मूकसाक्षिभावोऽभ्यसनीयः । दृष्टिं निजशुद्ध-चैतन्याऽखण्डपिण्डे निधाय बहिरन्तश्चोचितप्रशस्तप्रवृत्तिभावाः कर्तृ-भोक्तृत्वभावत्यागेन यथा प्रवर्त्तेरन् तथा निजात्मदशा सम्पादनीया संवर्धनीया च । ततश्चाऽऽत्मभावभासनबलेनोपयोगस्य अखण्डशुद्धात्म-द्रव्यग्रहणपरायणत्वे योगलीनताहासेण आश्रयो हीयते, आत्मलीनतावृद्ध्या च संवरो वर्धते ।

‘આ જ સાચું સુખ છે’ - આવી સુખત્વબુદ્ધિ કે (૧૩) ‘આ જ સુખનું સાધન છે’ - આવી સુખસાધનત્વબુદ્ધિ - આવી પૂર્વોક્ત ૩૫ પ્રકારની બુદ્ધિમાં આવતી તન્મયતા-એકરૂપતા-એકાકારતા એ મૂઢતા છે. એ મહામોહની પટરાણી છે. સાધક આવી મૂઢતાને છોડે છે. જે સાધક આવી મૂઢતાને છોડીને, સિદ્ધ ભગવંતની અદ્યાથી કેવલ અસંગભાવથી ઔદયિકભાવમય સંસારનાટકને માત્ર જુએ જ છે, તેને નથી તો પાપ બંધાતું કે નથી તો ખેદ, ઉદ્વેગ, હર્ષ, શોક, આઘાત, પ્રત્યાઘાત વગેરે થતા. જેમ આકાશ મૂઢ (= મોહગ્રસ્ત) બનતું નથી તો તેને કાદવ ચોટતો નથી, તેમ ભવનાટકમાં અમૂઢ સાધકને પાપ-પંક ચોટતું નથી. જેમ મૂઢતા વિના સંસારનાટકને જોનારા મુક્તાત્માઓ ખેદ, ઉદ્વેગ વગેરે પામતા નથી, તેમ મૂઢતા વિના સંસારનાટકને જોતો સાધક ખરેખર ખેદ, ઉદ્વેગ પામતો નથી. આ જ અભિપ્રાયથી જ્ઞાનસારમાં જણાવેલ છે કે “જેમ આકાશ કાદવથી લેપાતું નથી, તેમ જે વળગેલા, ઉદયમાં આવેલા ઔદયિકાદિ ભાવોમાં મૂઢ થતો નથી તે પાપથી લેપાતો નથી. ‘સંસારચક્ર’ નામના નગરમાં રહેલા છતાં પોળે-પોળે (= પ્રત્યેક સંસારી જીવમાં) ચાલી રહેલા આત્મભિન્ન એવા પુદ્ગલદ્રવ્યના નાટકને માત્ર જોતો (પરંતુ કરતો કે ભોગવતો નહિ એવો) અમૂઢ સાધક (= પ્રેક્ષક) ખેદને પામતો નથી.”

✽ શુદ્ધ ચૈતન્યના અખંડ પિંડ ઉપર દૃષ્ટિને સ્થાપીએ ✽

(इत्थम.) આ રીતે અભ્યન્તર મોક્ષમાર્ગે આગળ વધતાં ઉપરની દશામાં તો પ્રશસ્ત કાયિકપ્રવૃત્તિ, પ્રશસ્ત વાણી, પ્રશસ્ત ભાવ, પ્રશસ્ત વિચાર, પ્રશસ્ત વિકલ્પ વગેરેમાં ‘હું’ પણાની બુદ્ધિને અને મારાપણાની બુદ્ધિને તથા કર્તા-ભોક્તાપણાની બુદ્ધિને છોડીને તેમાં ભળ્યા વિના, તન્મય બન્યા સિવાય, મૂક સાક્ષીભાવનો અભ્યાસ કરવો. પોતાના શુદ્ધ ચૈતન્યના અખંડ પિંડ ઉપર દૃષ્ટિને સ્થાપીને, સ્વાત્મદ્રવ્ય ઉપર રુચિનું જોર આપીને, ‘બહારમાં ઉચિત પ્રશસ્ત પ્રવૃત્તિ થતી રહે અને અંદરમાં યોગ્ય શુભ ભાવો પ્રવર્તતા રહે તથા તે પણ કર્તૃત્વ-ભોક્તૃત્વભાવને છોડીને પ્રવર્તતા રહે’ - તેવી પોતાની આત્મદશા કેળવવાની છે અને સમ્યક્ પ્રકારે વધારવાની છે. તેનાથી ‘હું દેહાદિથી છૂટું ચેતન તત્ત્વ છું’ - આ પ્રમાણે સાધકને અંદરમાં આત્મભાવભાસન થાય છે. આ રીતે આત્મભાવનું ભાસન કાળક્રમે બળવાન થતું જાય છે. તેના લીધે સાધક પ્રભુનો ઉપયોગ અખંડ શુદ્ધ આત્મદ્રવ્યને સાક્ષાત્ ગ્રહણ કરવામાં તત્પર થાય છે.

પ્રકૃતે “યેનાંશેનાઽઽત્મનો યોગસ્તેનાંશેનાઽશ્રવો મતઃ। યેનાંઽશેનોપયોગસ્તુ તેનાંશેનાઽસ્ય સંવરઃ।।” (અ.સા.૧૮/૧૪૮) इति अध्यात्मसारकारिका योज्या। યોગસ્ય બહિરન્તશ્ચ પ્રવૃત્તિપરિણામસ્વરૂપત્વાદાશ્રવ-
હેતુતા ઉપયોગસ્ય ચ પૂર્વોક્તરીત્યા (૧૧/૪) નિજચૈતન્યસ્વરૂપાનુવિધાયિપરિણામલક્ષણતયા નિવૃત્તિ-
પરિણામસ્વરૂપત્વાત્ સંવરહેતુતા યુજ્યત એવ।

इत्थञ्च भोजन-भाषण-शयन-गमनाऽऽगमन-वस्त्रपरिधानादिप्रवृत्तौ इष्टाऽनिष्टविकल्पप्रक्षयतः अखण्ड-
ज्ञानानन्दमयनिजस्वरूपानुसन्धानवतः न कर्मलेपसम्भवः। प्रकृते “अन्तःकरणनिःसङ्गी बहिः सङ्गीव
चेष्टते। छायावद् निर्विकल्पोऽसौ कर्मणा नोपलिप्यते।।” (ध्या.दी.૧૮૭) इति ध्यानदीपिकाकारिका भावनीया।

તતોઽપિ અગ્રે તુ પ્રશસ્તાઽપ્રશસ્તભાવેભ્યોઽપિ નિજાઽન્તરઙ્ગપરિણતિં પૃથક્ કર્તું જ્ઞાનપુરુષકારો-

ઉપયોગની યોગમાં = દેહાદિપ્રવૃત્તિમાં લીનતા ઘટે છે, આત્મામાં લીનતા વધે છે. તેથી કર્મોને આત્મામાં
પગ-પેસારો કરવાના દરવાજા (= આશ્રવ) બંધ થતા જાય છે અને ભાવ સંવરધર્મ વર્ધમાન બને છે.

(પ્રકૃ.) પ્રસ્તુતમાં અધ્યાત્મસારના એક શ્લોકના પદાર્થને જોડવા પ્રયત્ન કરવો. ત્યાં મહોપાધ્યાયજીએ
જણાવેલ છે કે ‘આત્મામાં જે અંશે યોગ હોય, તે અંશથી આશ્રવ માન્ય છે. જે અંશે ઉપયોગ હોય,
તે અંશથી આત્માને સંવરનો લાભ થાય છે.’ યોગ બહારમાં અને અંદરમાં પ્રવૃત્તિ કરવાના પરિણામસ્વરૂપ
છે. કારણ કે મન-વચન-કાયાની ક્રિયા યોગ કહેવાય છે. તેથી તેમાં આશ્રવહેતુતા સંગત થાય છે.
તથા ઉપયોગ નિવૃત્તિપરિણામસ્વરૂપ છે. કારણ કે પૂર્વે (૧૧/૪) જણાવી ગયા તે મુજબ ઉપયોગનું
લક્ષણ છે - નિજ ચૈતન્યસ્વરૂપાનુયાયી પરિણામ. તેથી તેમાં સંવરહેતુતા વ્યાજબી છે.

✽ પ્રવૃત્તિ પણ નિવૃત્તિના રંગે રંગાયેલી હોય ✽

(इत्थञ्च.) આ રીતે ભોજન, ભાષણ, શયન, ગમન, આગમન, વસ્ત્ર પરિધાન વગેરે પ્રવૃત્તિઓમાં
ઈષ્ટ-અનિષ્ટનો વિકલ્પ ખરી પડવાથી, ગમા-અણગમાનો ભાવ રવાના થવાથી સાધકને કર્મલેપ
સંભવતો નથી. તે પ્રવૃત્તિઓ બહારમાં ચાલતી હોય છે. અંતઃકરણ તેમાં ભળેલું હોતું નથી. તેનું અંતઃકરણ
નિવૃત્તિપ્રધાન બની ચૂકેલું હોય છે. કેમ કે સાધકને અખંડજ્ઞાનાનંદમય પોતાના સ્વરૂપનું અનુસંધાન અંદરમાં
પ્રવર્તતું હોય છે. પ્રસ્તુતમાં ધ્યાનદીપિકાની વાત ધ્યાનમાં લેવી. ત્યાં શ્રીસકલચન્દ્ર ઉપાધ્યાયજીએ જણાવેલ
છે કે ‘સાધકનું અંતઃકરણ નિઃસંગ-નિર્લેપ હોય છે. છતાં તે યોગી જાણે કે સંગવાળા જીવની જેમ બહારમાં
પ્રવૃત્તિ કરે છે. જેમ વૃક્ષની છાયા જમીન ઉપર પડે છતાં પણ તે છાયા જમીનને વૃક્ષની જેમ ચોટેલી
નથી હોતી, તેમ બહારમાં પ્રવૃત્તિ ચાલતી હોવા છતાં અંતઃકરણ બહારમાં ક્યાંય ચોટેલું હોતું નથી. પ્રવૃત્તિમાં
ઈષ્ટ-અનિષ્ટપણા વગેરેનો વિકલ્પ યોગીના અંતઃકરણમાં હોતો નથી. તેથી તે યોગી કર્મથી લેપાત્તા નથી.’
મતલબ કે સાધક ભગવાનની પ્રવૃત્તિ પણ નિવૃત્તિના રંગે રંગાયેલી હોવાથી નિવૃત્તિસ્વરૂપ જ છે. પછી
પ્રવૃત્તિનિમિત્તક રાગાદિ ભાવકર્મનો બંધ કે જ્ઞાનાવરણાદિ દ્રવ્યકર્મનો બંધ યોગીને ક્યાંથી થાય ?

❀ શુદ્ધ પરિણતિનો પ્રાદુર્ભાવ ❀

(તત્તોઽપિ.) તથા તેનાથી પણ ઉપરની ભૂમિકામાં તો શુભ-અશુભ ભાવોથી પણ પોતાની અંતરંગ
પરિણતિને જુદી પાડવાનો જ્ઞાનપુરુષાર્થ નિરંતર કરવાનો છે. આવો અંતરંગ જ્ઞાનઉદય જ્યારે તીવ્ર

ડનારતં કાર્યઃ । एतादृशाऽन्तरङ्गज्ञानपुरुषकारतीव्रतायां शुद्धा परिणतिः प्रादुर्भवति । निजपरिणतौ यावती शुद्धता तावानेव स्वान्तः मोक्षमार्गः ज्ञेयः । चतुर्थगुणस्थानकादारभ्य सर्वदैव शुद्धा परिणतिः प्रवर्तते, उपयोगस्तु चतुर्थगुणस्थानके क्वचित् शुभः, क्वचिद् अशुभः, क्वचिच्च शुद्धः । सप्तमगुणस्थानकादारभ्य उपयोगस्तु सर्वदा शुद्ध एव भवति । चतुર્थादिगुणस्थानककालीनशुद्धात्म-परिणतिपराकाष्ठायां सत्यां मोहक्षोभशૂन्यશુદ્ધોપયોગપરિણામસ્વરૂપ-નૈશ્ચયિકં ચારિત્રમ્ આવિર્ભવતિ । “મોહક્ષોભવિહીનો હિ આત્મનાઃ પરિણામઃ શુદ્ધઃ, પરાડનુપનીતત્વાત્ । સ એવ હિ ચારિત્રશબ્દવાચ્યઃ” (સ્યા.રહ. ભાગ-૩/પૃ.૧૯૬) इति मध्यमस्याद्वादरहस्यवचनं प्रकृतेऽनुसन्धेयम् ।

તતશ્ચ નિજસ્વભાવસમવસ્થિતિઃ આવિર્ભવતિ । તતઃ પરજ્ઞેયૌદાસીન્યેન સ્વાત્મકજ્ઞેય-જ્ઞાતારૌ જ્ઞાન-ગોચરતામ્ આપદ્યેતે । જ્ઞાન-જ્ઞાતૃભિન્નજ્ઞેયપદાર્થપ્રકાશનં હિ ન સ્વાશ્રયભૂતાત્મદ્રવ્યવિશ્રાન્તજ્ઞાનસ્ય મુખ્યઃ સ્વભાવઃ । સ્વં સ્વાડભિન્નજ્ઞેય જ્ઞાતારમેવ મુખ્યતયા જ્ઞાનં પ્રકાશયતિ । અતો જ્ઞાને સ્વપ્રકાશકત્વભાવસ્ય નિરુપચરિતત્વં પરપ્રકાશકત્વસ્વભાવસ્ય ચોપચરિતત્વમિત્યુક્તં પ્રાક્ (૧૨/૧૩) સવિસ્તરમ્ અત્ર વિભાવનીયમ્ ।

-પ્રબળ બને ત્યારે શુદ્ધ પરિણતિ પ્રગટે છે. પોતાની પરિણતિમાં જેટલી શુદ્ધતા હોય તેટલો જ પોતાની અંદર મોક્ષમાર્ગ જાણવો. ચોથા ગુણસ્થાનકથી માંડીને સર્વદા માત્ર શુદ્ધ પરિણતિ હોય છે. કેમ કે અનંતાનુબંધી કષાયાદિનો ત્યાં ક્ષયોપશમ થયેલ હોય છે. ચોથા ગુણસ્થાનકે સમકિતીનો ઉપયોગ તો ક્યારેક શુભ હોય, ક્યારેક અશુભ હોય તથા ક્યારેક શુદ્ધ હોય. પરંતુ સાતમા ગુણસ્થાનકથી માંડીને તો ઉપયોગ સર્વદા શુદ્ધ જ વર્તતો હોય. ચોથા વગેરે ગુણસ્થાનકે વર્તતી શુદ્ધ આત્મપરિણતિનું બળ જ્યારે પરાકાષ્ઠાએ પહોંચે ત્યારે મોહક્ષોભશૂન્ય શુદ્ધોપયોગપરિણામસ્વરૂપ નૈશ્ચયિક ચારિત્ર અંદરમાં પ્રગટ થાય છે. મધ્યમપરિમાણ સ્યાદ્વાદરહસ્ય ગ્રંથમાં મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે આ અંગે જણાવેલ છે કે “મોહનીય કર્મના બળભળાટ વગરનો આત્મપરિણામ એ શુદ્ધ છે. કારણ કે તે અનાત્મતત્ત્વથી છવાયેલ નથી, વણાયેલ નથી. તે જ ખરેખર ‘ચારિત્ર’ શબ્દનો અર્થ છે.” આ વાતનું પ્રસ્તુતમાં અનુસંધાન કરવું.

❧ જ્ઞેય પ્રત્યે જ્ઞાનને ઉદાસીન બનાવીએ ❧

(તત્ત્વ.) તથા આત્મ નૈશ્ચયિક ચારિત્ર પ્રગટ થયા પછી પોતાના સ્વભાવમાં જ સમ્યક્ પ્રકારે રહેવાની દશા પ્રગટે છે. ત્યાર બાદ આત્મભિન્ન પર જ્ઞેય પદાર્થો સામે ચાલીને નિર્મળ જ્ઞાનમાં જણાવા માટે ઉપસ્થિત થાય તો પણ જ્ઞાન તેના પ્રત્યે પૂર્ણતયા ઉદાસીન રહે છે. જ્ઞાનનો વિષય બાહ્ય જ્ઞેય પદાર્થ નહિ પણ સ્વાત્મક જ્ઞેય અને જ્ઞાતા જ બને છે. અર્થાત્ જ્ઞાન પોતે જ પોતાને જાણે છે અને પોતાનાથી અભિન્ન એવા શુદ્ધચૈતન્યના અખંડ પિંડ સ્વરૂપ જ્ઞાતાને તે જ્ઞાન જાણે છે. સ્વાત્મક જ્ઞાન અને જ્ઞાતા - આ બન્નેથી ભિન્ન એવા બાહ્ય જ્ઞેય પદાર્થને પ્રકાશવું-જાણવું એ જ્ઞાનનો મુખ્ય સ્વભાવ નથી. કારણ કે જ્ઞાન તો પોતાના આશ્રયભૂત અને પોતાનાથી અભિન્ન એવા આત્મદ્રવ્યમાં વિશ્રાન્ત છે, તૃપ્ત છે. મતલબ કે મુખ્યતયા જ્ઞાન માત્ર પોતાને જાણે છે અને પોતાનાથી અભિન્ન એવા જ્ઞાતાને જ જાણે છે, પ્રકાશે છે. તેથી જ્ઞાનમાં જે સ્વપ્રકાશકત્વ સ્વભાવ છે, તે નિરુપચરિત છે. તથા જે પરપ્રકાશકત્વ સ્વભાવ છે, તે ઉપચરિત છે. આ વાત પૂર્વે (૧૨/૧૩) વિસ્તારથી જણાવેલ છે. તેની અહીં ઊંડી ભાવના કરવી.

ઉત્કટદોષવૃન્દનિવૃત્તિ-તીવ્રસંવેગ-વૈરાગ્યોપશમભાવાઽન્તર્મુખતાઽઽત્મરમણતાઽન્તઃકરણાઽઽર્દ્રતાદિબલેન તાદૃશનિજજ્ઞાનનિરુપચરિતસ્વભાવાનુભવનમેવ કર્મતાપનાત્ તપસો લક્ષણમ્, ન તુ દેહકાશ્યાદિકમ્ ।

યથોક્તં શ્રીહરિભદ્રસૂરિભિઃ બ્રહ્મસિદ્ધાન્તસમુચ્ચયે બ્રહ્મપ્રકરણાઽપરાઽભિધાને “ઉપાવૃત્તસ્ય દોષેભ્યઃ સમ્યગ્વાસો ગુણૈઃ સહ । ઉપવાસઃ સ વિજ્ઞેયો ન શરીરવિશોષણમ્ ।” (બ્ર.સિ.સ.૨૪૧) ઇતિ । તદુક્તમ્ અધ્યાત્મસારે અપિ “બુધુક્ષા દેહકાશ્યં ચ તપસો નાસ્તિ લક્ષણમ્ । તિતિક્ષા-બ્રહ્મગુપ્ત્યાદિસ્થાનં જ્ઞાનં તુ તદ્વપુઃ ।” (અ.સા.૧૮/૧૫૮), “કર્મતાપકરં જ્ઞાનં તપસ્તત્રૈવ વેતિ યઃ । પ્રાપ્નોતુ સ હતસ્વાન્તો વિપુલાં નિર્જરાં કથમ્ ?” (અ.સા.૧૮/૧૬૦) ઇતિ ।

ન ચ એવં વ્યવહારાઽતિક્રમણે શાસ્ત્રમર્યાદાઽતિક્રમણાઽઽપત્તિઃ ઇતિ શઙ્કનીયમ્,

❀ તાત્ત્વિક તપની ઓળખ ❀

પ્રશ્ન :- જ્ઞાનના આવા નિરુપચરિતસ્વભાવનો આપણને અનુભવ ક્યારે તાત્ત્વિક રીતે થાય ? ઘણો તપ કરવા છતાં તેનો અનુભવ તો થતો નથી.

જવાબ :- (ઉત્કટ.) સ્વચ્છંદપણે, બેમર્યાદપણે, નિર્લજ્જપણે, રુચિપૂર્વક દોષોમાં તણાયે રાખવાનું વલણ એ દોષોની ઉત્કટતાને દર્શાવે છે. તેથી (૧) સૌપ્રથમ દોષોના કટુ ફળને હૃદયસ્પર્શી રીતે વિચારીને ઉત્કટ દોષોના ઢગલા જીવનમાંથી ઝડપથી રવાના થવા જોઈએ. પછી સંવેગ પ્રગટવો જોઈએ. સ્વસન્મુખપણે-શુદ્ધચૈતન્યઅભિમુખપણે સતત ટકી રહેવાનો તીવ્ર તલસાટ એ સાચો સંવેગ છે. ‘ત્રણ લોકમાં એક માત્ર મારો શુદ્ધ આત્મા જ મારા માટે સારભૂત છે. બીજું બધું મારા માટે ભારભૂત છે’ - આવું જ્યારે સાધક ભગવાનને સમજાય ત્યારે એ સંવેગ તીવ્ર બને છે. આવો (૨) તીવ્ર સંવેગ, (૩) જ્ઞાનગર્ભ વૈરાગ્ય, (૪) ઉપશમભાવ, (૫) અન્તર્મુખતા, (૬) આત્મરમણતા, (૭) અંતઃકરણની આર્દ્રતા વગેરે અંતરંગ પરિબળોના પ્રતાપે તથાવિધ પોતાના જ જ્ઞાનના નિરુપચરિત સ્વભાવનો અનુભવ સાધકને થાય છે. જ્ઞાનના સ્વપ્રકાશકત્વસ્વભાવનો અનુભવ એ કર્મને તપાવવાના લીધે કર્મને ખપાવે છે. તેથી તેવું અનુભવજ્ઞાન એ જ તપનું લક્ષણ છે. શરીરકૃશતા વગેરે તપના લક્ષણ નથી.

❀ ઉપવાસની સાચી ઓળખાણ ❀

(યથો.) આ અંગે શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ બ્રહ્મસિદ્ધાન્ત સમુચ્ચયમાં બહુ માર્મિક વાત કરી છે. તે ગ્રંથનું બીજું નામ બ્રહ્મપ્રકરણ છે. ત્યાં જણાવેલ છે કે ‘દોષોથી નિવૃત્ત થયેલ સાધક ગુણોની સાથે સારી રીતે વસવાટ કરે તેને ઉપવાસ જાણવો. શરીરને વિશેષ પ્રકારે સૂકવી નાંખવું એ ઉપવાસ નથી.’ આ અંગે અધ્યાત્મસારમાં પણ ખૂબ જ માર્મિક વાત કરેલ છે. ત્યાં શ્રીમહોપાધ્યાયજીએ જણાવેલ છે કે “ભૂખ્યા રહેવું, શરીરને કૃશ કરવું એ તપનું લક્ષણ નથી. ક્ષમા, બ્રહ્મચર્યની ગુપ્તિ વગેરેનું આશ્રયસ્થાન બનનાર જ્ઞાન એ જ તપનું શરીર = સ્વરૂપ છે. ‘જે જ્ઞાન કર્મને તપાવે છે, તે તપ છે’ - આવું જે નથી જ જાણતો, તેનું મગજ બહેર મારી ગયેલ છે. તે કઈ રીતે પુષ્કળ નિર્જરાને મેળવી શકે ? અર્થાત્ ન જ મેળવી શકે.”

ટીપ્પણ :- (ન ચ.) આ રીતે વ્યવહારનયમાન્ય બાહ્ય તપનું ખંડન કરવા દ્વારા તમે વ્યવહારનયનું

બાહ્યવ્યવહારાઽભિનિવિષ્ટાઽજ્ઞાનતપસ્વિકદાગ્રહોચ્છેદસ્ય અત્ર અભિપ્રેતત્વાત્, “નયાન્તરેણ અભિનિવિષ્ટ-
નયખંડનસ્યાઽપિ શાસ્ત્રાર્થત્વાદ્” (ન્યા.ખ.ખા.પૃ.૨૦) इति व्यक्तं न्यायखण्डखाद्यે । ‘શરીરશોષણાદપિ
અધિકં મહત્ત્વં કષાય-કામરાગાદિમયવિભાવપરિણતિશોષણં વિભર્તિ । તતઃ કષાયાદિશોષકાઽઽત્મ-
જ્ઞાનલક્ષણેઽભ્યન્તરતપસિ પ્રાધાન્યેન યતિતવ્યમિત્યત્રાઽઽશયઃ ।

¹“કુસલે પુણ ણો બદ્ધે, ણો મુક્કે” (આવા.૧/૨/૬/૧૦૪) इति आचाराङ्गसूत्रोक्तिं पौनःपुन्येन विभाव्य
शुद्धात्मतत्त्वाऽनुभवे अबन्ध आत्मा स्वयमेव प्रकाशते । तदुक्तम् अध्यात्मसारे “श्रुत्वा, मत्वा, मुहुः
स्मृत्वा, साक्षादनुभवन्ति ये । तत्त्वं न बन्धधीः तेषामात्माऽबन्धः प्रकाशते ।।” (अ.सा.१८/१७७) इति
पूर्वोक्तम् (१२/१३) अनुसन्धेयमत्र ।

અતિક્રમણ કરી રહ્યા છો. તથા વ્યવહારનું ઉલ્લંઘન કરવામાં તો શાસ્ત્રમર્યાદાનું જ ઉલ્લંઘન થઈ જશે.

❧ કદાગ્રહી નયનું અન્ય નય દ્વારા ખંડન પણ શાસ્ત્રમાન્ય ❧

[સંકેત] :- (બાહ્ય) ના, તમારી વાત વ્યાજબી નથી. કારણ કે બાહ્ય વ્યવહારનયની પક્કડમાં
અટવાયેલા અજ્ઞાનતપસ્વી જીવની ખોટી માન્યતાનું-કદાગ્રહનું ખંડન કરવું એ અહીં અભિપ્રેત છે. તથા
‘કદાગ્રહી નયનું અન્ય નય દ્વારા ખંડન કરવું એ શાસ્ત્રમર્યાદા જ છે’ - આવું ન્યાયખંડખાદ્ય ગ્રંથમાં
શ્રીમહોપાધ્યાયજીએ સ્પષ્ટપણે જણાવેલ છે. તેથી અમારા પ્રસ્તુત પ્રતિપાદનમાં શાસ્ત્રમર્યાદાના અતિક્રમણની
વાતને કોઈ અવકાશ નથી. અહીં જે નિરૂપણ કરવામાં આવેલ છે, તેનો મુખ્ય આશય તો એ જ
છે કે ‘ઝડપથી મોક્ષે જવા ઝંખતા આત્માર્થી જીવો માટે શરીરને સૂકવવા કરતાં વધુ મહત્વપૂર્ણ કર્તવ્ય
તો કષાય-વાસના-રાગાદિમય વિભાવપરિણતિને સૂકવવાનું છે. માટે કષાયાદિનો નાશ કરનાર
આત્મજ્ઞાનસ્વરૂપ તપને મેળવવા વધુ લક્ષ રાખવું. તે માટે મુખ્યપણે પ્રયત્ન કરવો.’

❧ કર્મબંધનરહિત આત્માનો સાક્ષાત્કાર ❧

(“કુસ.) આચારાંગસૂત્રમાં ખૂબ જ માર્મિક વાતને જણાવતાં કહેલ છે કે ‘કુશળ સાધક નથી બંધાયેલો
કે નથી મુક્ત.’ મતલબ કે ‘હું કદિ રાગાદિથી કે કર્માદિથી બંધાયેલ જ નથી. તો મારે તેનાથી મુક્ત
થવાનો પ્રશ્ન જ ઊભો થતો નથી. હું કદાપિ બંધાયેલ જ નથી. તો મારે નિર્જરા કોની કરવાની ?
નિર્જરા શું કરવાની ?’ આ મુજબ વારંવાર વિભાવના - વિશેષ પ્રકારની ભાવના કરીને શુદ્ધ આત્મતત્ત્વનો
અનુભવ થતાં કર્મબંધનરહિત સ્વરૂપે આત્મા પોતાની જાતે જ પ્રકાશે છે. આ અંગે અધ્યાત્મસારમાં જણાવેલ
છે કે “(૧) તત્ત્વને સાંભળીને, (૨) તત્ત્વનું મનન કરીને, (૩) તત્ત્વનું વારંવાર સ્મરણ કરીને જે
સાધકો આત્મતત્ત્વનો સાક્ષાત્ (==ઈન્દ્રિય, મન, યુક્તિ, વિચાર, વિકલ્પ વગેરે માધ્યમ વિના) અનુભવ
કરે છે, તેઓને ‘આત્મા કર્મથી બંધાય છે કે કર્મથી બંધાયેલો હતો’ - તેવી બુદ્ધિ થતી નથી. ‘આત્મા
કર્મથી બંધાતો નથી કે બંધાયો નથી’ - આવી અનુભૂતિ થવા સ્વરૂપે અબંધ આત્મતત્ત્વનો પ્રકાશ થાય છે.”
પૂર્વે (૧૨/૧૩) આ સંદર્ભ દર્શાવેલ હતો. તેનું અહીં અનુસંધાન કરવું.

ઈત્યજ્ઞાડપર્વમાર્ગેઽભિસર્પન્ સ 'નિર્મલં જ્ઞાનં નિજસ્વરૂપપ્રકાશનમાત્રવિશ્રાન્તમ્ । તદ્ધિ નિજનિર્મલ-
સ્વરૂપપ્રકાશનવ્યતિરિક્તં નાઽન્યત્ કિઞ્ચિત્ કાર્યં કરોતિ । અતઃ તદભિન્નતયા પરિણતઃ જ્ઞાતાઽપિ
શુભાઽશુભપર્યાયપરિવર્તનાદિક્રિયાયાં વ્યગ્રો ન ભવતિ કિન્તુ નિજશુદ્ધચૈતન્યસ્વરૂપ એવ વિશ્રામ્યતિ'
ઈતિ દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શતો વિજ્ઞાય, યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય(૫)-બ્રહ્મસિદ્ધાન્તસમુચ્ચય(૧૧૧)-લલિતવિસ્તરા(પૃ.૧૩)
-દ્વાત્રિશિકા(૧૧/૫)દિર્દશિતં પ્રથમં સામર્થ્યયોગં તાત્ત્વિકધર્મસંન્યાસનામાનં (યોગદૃષ્ટિ-૧) સમારોહતિ ।

તદનુ ઋતમ્ભરાપ્રજ્ઞા-પ્રાતિભજ્ઞાન-નિજશુદ્ધાત્મદ્રવ્યરમણતાદિના પૂર્વોક્તાં (૧/૬) શુક્લધ્યાનફલભૂતાં
સિદ્ધસમાપત્તિ લઙ્ઘ્યા, યોગબિન્દુવ્યાવર્ણિતં (યો.બિ.૩૬૬) વૃત્તિસંકલ્પયં કાત્સ્ન્યેન કૃત્વા, ષોડશકોત્તં
(૧૫/૮) તાત્ત્વિકસામર્થ્યયોગકાલીનમ્ અનાલમ્બનયોગં લઙ્ઘ્યા, દ્વાત્રિશિકાપ્રકરણ(૨૦/૧૩)-યોગસૂત્રવિવરણ
(૧/૪૬)દર્શિતં નિર્બીજસમાધિં પ્રાપ્ય ગુણશ્રેણિ-ક્ષપકશ્રેણ્યાદિના ઘનઘાતિકર્મચતુષ્ટયોચ્છેદતઃ શુદ્ધો-
પયોગદ્વારા સાકલ્યેન નિજાત્મમગ્નઃ ભૂત્વા કેવલજ્ઞાનમ્ ઉપલભતે ।

સ ચ યોગબિન્દુ(૩૭૭)દર્શિતં અનાશ્રવયોગં લભતે । તદનુ યથાઽર્હં સદ્ધર્મદેશનાદિના ભવ્યાત્મસુ

❀ ધર્મસંન્યાસ નામના પ્રથમ સામર્થ્યયોગને મેળવીએ ❀

(ઇત્ય.) આ રીતે મોક્ષમાર્ગે આગળ ને આગળ સરકતા સરકતા 'નિર્મળ જ્ઞાન તો માત્ર નિજસ્વરૂપનું
પ્રકાશન કરવામાં વિશ્રાન્ત થયેલ છે. નિજ નિર્મળસ્વરૂપનું પ્રકાશન કરવા સિવાય બીજું કશું પણ કામ
કરતું નથી. તેથી તેવા જ્ઞાનથી અભિન્નપણે પરિણમેલો જ્ઞાતા એવો નિજાત્મા પણ શુભાશુભ પર્યાયની
હેરા-ફેરીમાં અટવાતો નથી. પરંતુ પોતાના શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપમાં જ સ્વાત્મદ્રવ્ય વિશ્રાન્તિ કરે છે, લીન
થાય છે' - આ હકીકતને દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શથી = દ્રવ્યાનુયોગના પરિશીલનથી જાણીને તે સાધક ભગવાન
યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચય, બ્રહ્મસિદ્ધાન્ત સમુચ્ચય, લલિતવિસ્તરા, દ્વાત્રિશિકા પ્રકરણ વગેરેમાં વર્ણવેલા તાત્ત્વિક
ધર્મસંન્યાસ નામના પ્રથમ સામર્થ્યયોગ ઉપર સારી રીતે આરૂઢ થાય છે.

❀ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્તિનો અભ્યંતર માર્ગ ❀

(તદનુ.) ત્યાર પછી આત્માર્થી સાધક ઋતંભરા પ્રજ્ઞા, પ્રાતિભજ્ઞાન, પોતાના જ શુદ્ધ આત્મદ્રવ્યમાં
રમણતા-એકરૂપતા-એકાકારતા-તન્મયતા વગેરે મેળવે છે. તેના દ્વારા પૂર્વે (૧/૬) જણાવેલ
શુક્લધ્યાનફળસ્વરૂપ સિદ્ધસમાપત્તિને મેળવીને યોગબિન્દુમાં (શ્લોક-૩૬૬) વર્ણવેલ વૃત્તિસંકલ્પને સંપૂર્ણપણે
કરીને, ષોડશક પ્રકરણમાં દર્શાવેલ તાત્ત્વિક સામર્થ્યયોગકાલીન અનાલમ્બનયોગને મેળવીને, દ્વાત્રિશિકા
પ્રકરણ તથા યોગસૂત્રવિવરણ વગેરેમાં વર્ણવેલ ક્ષપકશ્રેણિકાલીન એવી નિર્બીજ સમાધિને પ્રાપ્ત કરીને,
ગુણશ્રેણિ-ક્ષપકશ્રેણિ આદિના માધ્યમે ચાર ઘનઘાતિ કર્મોનો ઉચ્છેદ કરીને, શુદ્ધોપયોગ દ્વારા પરિપૂર્ણપણે
નિજ આત્મામાં મગ્ન બનીને કેવળજ્ઞાન મેળવે છે.

❀ અનાશ્રવયોગ પછી પ્રકૃષ્ટ પરોપકાર ❀

(સ.) તથા યોગબિન્દુ ગ્રંથમાં વર્ણવેલ અનાશ્રવયોગને તે મેળવે છે. આ રીતે કષાયોને મૂળમાંથી
ઉખેડીને, અનાશ્રવયોગને મેળવ્યા બાદ (તાત્ત્વિક સ્વકલ્યાણ પછી) જ તે યથાયોગ્યપણે સદ્ધર્મદેશના

આસન્નસિદ્ધિકેષુ નિજવીતરાગચૈતન્યસ્વરૂપપ્રચિકટયિષાદિલક્ષણાનિ પ્રધાનાનિ બોધિબીજાનિ વપતિ, ગ્રન્થિભેદેન સમ્યગ્દર્શનં જનયતિ, દેશવિરતિ-સર્વવિરત્યાદિપરિણામં સમુત્પાદયતિ ।

इत्थं परं परार्थं सम्पाद्य भवान्ते योगदृष्टिसमुच्चयादि(श्लो.१०)दर्शितं योगसंन्यासनामानं द्वितीयं सामर्थ्ययोगं सम्प्राप्य, योगनिरोधेन सर्वसंवरधर्मं समाराध्य, शेषाऽघातिकर्मचतुष्टयं च हत्वा, सदा सिद्धशिलायां प्रतिष्ठते, निजविशुद्धचेतनद्रव्य-पूर्णगुण-पवित्रपर्यायमयपरमसच्चिदानन्दस्वरूपमहासागरे निमज्जति ।

નિગોદાદારમ્ય નિર્વાણપર્યન્તા ઇયં યાત્રા દિગ્દર્શનરૂપેણ જિનાગમે વ્યાવર્ણિતા । શુક્લમ્ અન્તઃ-કરણમ્ ઋતે લોકોત્તરજિનાગમાઽઽન્તરિકતત્ત્વસ્પર્શન-શ્રદ્ધા-રુચિ-સ્વીકારાઽભિલાષાદિકમ્ અશક્યમિતિ પૂર્વોક્ત(૭/૬-૧૯)સકલસમારોપાદિત્યાગેન તદ્ લબ્ધ્વા પારમેશ્વરપ્રવચનતાત્પર્યપરિકર્મિતપ્રજ્ઞયા આધ્યાત્મિકોપનયગર્ભિતૈતદ્ગ્રન્થરાજસહાયેન ચ મોઃ ! ભવ્યા ! ભવન્તઃ ઉપલભન્તામ્ આશુ નિજત્રિ-વગેરે દ્વારા નિકટમુક્તિગામી ભવ્યાત્માઓમાં બોધિબીજની વાવણી કરે છે. ‘મારે મારું વીતરાગ ચૈતન્યસ્વરૂપ ઝડપથી પ્રગટ કરવું છે’ - ઈત્યાદિ ઝંખના એ મુખ્ય બોધિબીજ છે. વીતરાગ સર્વજ્ઞ ભગવંત દેશના દ્વારા હળુકર્મી ભવ્યાત્માઓમાં ગ્રંથિભેદ કરાવવા દ્વારા સમ્યગ્દર્શનને પ્રગટાવે છે. તેમજ દેશવિરતિ -સર્વવિરતિ વગેરેના નિર્મળ પરિણામોને જગાડે છે.

✽ યોગસંન્યાસ નામના બીજા સામર્થ્યયોગને મેળવીએ ✽

(इत्थं.) આ રીતે સર્વોત્કૃષ્ટ પરોપકાર કરીને ભવના અંતે, યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચય વગેરેમાં વર્ણવેલ ‘યોગસંન્યાસ’ નામના બીજા સામર્થ્યયોગને સમ્યક્ રીતે પ્રાપ્ત કરીને, યોગનિરોધથી સર્વસંવરધર્મની સમ્યક્ પ્રકારે આરાધના કરીને તથા બાકીના ચાર અઘાતિ કર્મોનો પ્રક્ષય કરીને સદા કાળ માટે સિદ્ધશિલામાં પ્રતિષ્ઠિત થાય છે. સાધક ભગવાન સ્વયં સિદ્ધ ભગવાન બને છે. તે પોતાના વિશુદ્ધ ચેતનદ્રવ્ય-પૂર્ણગુણ-પવિત્રપર્યાયોથી વજાયેલ પરમસચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ મહાસાગરમાં ડૂબી જાય છે, લીન થઈ જાય છે, સદા માટે સ્થિર થઈ જાય છે.

❁ ત્રિકાળશુદ્ધ નિજ ચેતન વસ્તુને પ્રગટાવીએ ❁

(निगो.) આ છે નિગોદથી માંડીને નિર્વાણ સુધીની યાત્રાનો સાચો ચિતાર. આનું દિગ્દર્શન જિનાગમ કરાવે છે. પરંતુ શુક્લ અંતઃકરણ વિના આવા લોકોત્તર જિનાગમના આંતરિક તત્ત્વની સ્પર્શના પ્રાયઃ અશક્ય છે, શ્રદ્ધા દુઃશક્ય છે, રુચિ અસંભવ છે, આંતરિક સ્વીકાર દુર્લભ છે, અભિલાષા-ઝંખનાદિ પણ શક્ય નથી. શુક્લ અંતઃકરણની પ્રાપ્તિમાં સમારોપ બાધક છે. પૂર્વે (૭/૬ થી ૧૯) આ આરોપોનું વિસ્તૃત વર્ણન કરેલું જ છે. જેમ કે ‘હું શરીર છું. હું પુત્ર છું. પુત્રાદિ મારા છે. આ પુત્ર એ હું જ છું. મકાન-દુકાન -તન-મન-વચન-ધન-રાગાદિ મારા છે. એ મારા સુખના સાધન છે....’ ઈત્યાદિ તમામ પૂર્વોક્ત ઉપચાર -આરોપ-સમારોપ રસપૂર્વક કરવાની અનાદિકાલીન આંટી-ઘૂંટીમાં ફસાવાનું નથી. પણ તેનો ત્યાગ કરવાનો છે. તો જ શુક્લ અંતઃકરણ પ્રાપ્ત થાય. તેવું શુક્લ અંતઃકરણ મેળવીને શ્રીજિનાગમના તાત્પર્યથી પ્રજ્ઞાને

કાલવિશુદ્ધચેતનવસ્તુ દુર્લભતમં મહત્તમઞ્ચ ।

પ્રભુપ્રસાદેન ગ્રન્થિં ભિત્ત્વા નિમ્નોક્તરીત્યા પ્રણિધાતવ્યં યદુત -

અહોડપૂર્વં હિ ચિદ્રત્નમ્, ગ્રન્થિભેદેન ભાસિતમ્ ।

નિર્વિકારં નિરાકારમ્, ચિત્તાકાશં પ્રકાશતામ્ ॥૧॥

અહોડપૂર્વં હિ ચિદ્રત્ને, ગ્રન્થિભેદેન ભાસિતે ।

નિર્વિકારે નિરાકારે, ચિત્તાકાશં વિલીયતામ્ ॥૨॥

इत्थमेव ¹“एगंतिय-अच्चंतिय-अव्वाबाह-प्पहाण-सुह-महुरं । अप्पुणरागममऽचलं नीरयमऽरुयं खयविहीणं ॥”

(સં.ર.શા. ૧૦૦૭) इति संवेगरङ्गशालायां जिनचन्द्रसूरिव्यावर्णितं सिद्धसुखं सुलभं स्यात् ॥१६/७॥

પરિકર્મિત કરવી, વાસિત કરવી. તેવી પ્રજ્ઞાથી અને આધ્યાત્મિક ઉપનયથી ગર્ભિત પ્રસ્તુત ગ્રંથરાજની સહાયથી હે ભવ્યાત્માઓ ! તમે અત્યંત ઝડપથી ત્રિકાળ વિશુદ્ધ નિજ ચેતન વસ્તુને પ્રાપ્ત કરો, પ્રત્યક્ષ કરો. કેમ કે તે અતિ-અતિ-અતિ દુર્લભ છે અને અતિ-અતિ-અતિ મહાન છે. આ હકીકતને ભૂલવી નહિ.

આ માટે પરમાત્માને નીચે મુજબ પ્રાર્થના-વિનંતિ કરી શકાય કે :-

“તું સર્વશક્તિમાન તો, મુજ કર્મ શેં કાપે નહિ ?,

તું સર્વઈચ્છાપૂરણો, તો મોક્ષ શેં આપે નહિ ?;

ભલે મુક્તિ હમણાં ના દિયો, પણ એક ઈચ્છા પૂરજો,

ભવવનદહન દાવાનલો, સમ્યક્ત્વ મુજને આપજો...”

(પ્રભુ.) તથા પ્રભુકૃપાથી ગ્રંથિભેદની સ્પર્શના થયા બાદ નીચે મુજબ પ્રશિધાન કરવું કે :-

અહો ! ગ્રંથિભેદથી પ્રકાશિત અપૂર્વ-અમૂલ્ય ચિદ્રત્ન = શુદ્ધોપયોગસ્વરૂપ રત્ન એ નિર્વિકારી અને નિરાકાર છે. તે સદા મારા ચિત્તઆકાશને પ્રકાશિત કરો, પ્રકાશિત કરો, પ્રકાશિત કરો. (૧)

અહો ! ગ્રંથિભેદથી પ્રકાશિત અપૂર્વ નિર્વિકાર નિરાકાર ચિદ્રત્નમાં મારું ચિત્તાકાશ વિલીન થાવ, વિલીન થાવ, વિલીન થાવ. અર્થાત્ મારું ચિત્ત પણ વિકારશૂન્ય, આકારશૂન્ય ચિત્તસ્વરૂપ - શુદ્ધોપયોગસ્વરૂપ બનો. (૨)

❀ શાશ્વત સિદ્ધસુખ સાધીએ ❀

(કૃત્ય.) આ રીતે કરેલા પ્રબળ પ્રશિધાન મુજબ વર્તવાથી જ સંવેગરંગશાળામાં વર્ણવેલ સિદ્ધસુખ સુલભ થાય. ત્યાં સિદ્ધસુખનું વર્ણન કરતાં શ્રીજિનચંદ્રસૂરિજીએ જણાવેલ છે કે ‘સિદ્ધસુખ (૧) ઐકાન્તિક (= ધ્રુવ), (૨) આત્યન્તિક (= પ્રચુર), (૩) પીડારહિત, (૪) મુખ્ય (= નિરુપચરિત), (૫) શુભ, (૬) મધુર, (૭) સંસારમાં જીવનું પુનરાવર્તન નહિ કરાવનાર, (૮) અચલ, (૯) કર્મરજશૂન્ય, (૧૦) રોગરહિત તથા (૧૧) ઉચ્છેદશૂન્ય = શાશ્વત છે.’ (૧૬/૭)

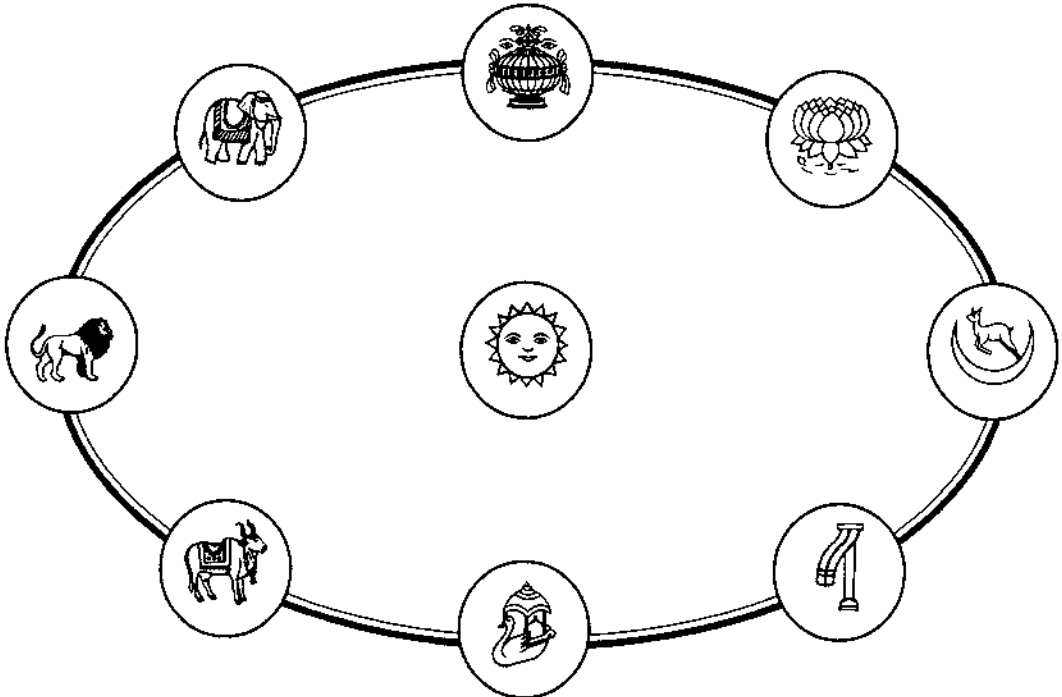
1. ऐकान्तिकमात्यन्तिकमव्वाबाध-प्रधान-शुभ-मधुरम् । अपुनरागममचलं नीरजमरुजं खयविहीनम् ॥

इति श्रीवर्धमानतपोनिधि-न्यायविशारद-स्वर्गस्थगच्छाधिपतिश्रीमद्विजयभुवनभानुसूरीश्वरशिष्यरत्न-
पद्ममणितीर्थोद्धारक-पार्श्वप्रज्ञालयतीर्थप्रेरक-पंन्यासप्रवरश्रीविश्वकल्याणविजयगणिवरशिष्य-
मुनियशोविजयगणिरचितस्य द्रव्य-गुण-पर्यायरासानुसारिणो द्रव्यानुयोगपरामर्शस्य
परामर्शकणिकाऽभिधानायां स्वरचितवृत्तौ षोडशशाखायां

द्रव्यानुयोगपरिज्ञानપ્રાધાન્યાઽઽખ્યઃ

ષોડશઃ અધિકારઃ ॥૧૬॥

પૂજ્યપાદ વર્ધમાનતપોનિધિ ન્યાયવિશારદ
સ્વ. ગચ્છાધિપતિ શ્રીમદ્ વિજય ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજના
શિષ્યરત્ન પૂજ્યવર્ય પદ્મમણિતીર્થોદ્ધારક પાર્શ્વપ્રજ્ઞાલયતીર્થપ્રેરક
પંન્યાસપ્રવર શ્રીવિશ્વકલ્યાણવિજયજી ગણિવરના
શિષ્યાણુ મુનિ યશોવિજય ગણી
દ્વારા સ્વરચિત 'દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શ' (દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય રાસ અનુસારી) ગ્રંથની
'પરામર્શકર્ણિકા' નામની સ્વરચિત વૃત્તિના
'કર્ણિકાસુવાસ' નામના ગુજરાતી વિવરણમાં
'દ્રવ્યાનુયોગપરિજ્ઞાનપ્રાધાન્ય' નામનો
સોળમો અધિકાર પૂર્ણ થયો.
● સોળમી શાખા સમાપ્ત ●

◆ શાખા - ૧૬ અનુપ્રેક્ષા ◆

પ્ર.૧ નીચેના પ્રશ્નોના વિસ્તારથી જવાબ આપો.

૧. શ્લોક નં. ૭ માં રહેલ ઉદ્ધૃત શ્લોકના શ્લેષઅલંકારગર્ભિત અર્થને જણાવો.
૨. 'સમાપત્તિ' એટલે શું ?
૩. મિથ્યાત્વના પ્રકાર તથા મિથ્યાત્વીનો જિનવચન વિશે અભિગમ જણાવો.
૪. સમાપત્તિથી મુક્તિની પ્રાપ્તિ શી રીતે થાય ?
૫. શાસ્ત્ર કોને ભણાવવા અને કોને ન ભણાવવા ? શા માટે ?
૬. મિત્રા-તારાદંષ્ટિમાં માર્ગાભિમુખતાના ૧૮ સંકેતો જણાવો.
૭. બલાદંષ્ટિમાં માર્ગાનુસારિતાનો પ્રકર્ષ કેટલો થાય છે ? મુદ્દાસર જણાવો.
૮. મહાનિશીથસૂત્ર મુજબ સમકિતપ્રાપ્તિનો માર્ગ જણાવો.
૯. પંદર પ્રકારના અંતરંગ મોક્ષપુરુષાર્થને જણાવો.

પ્ર.૨ નીચેના પ્રશ્નના સંક્ષેપમાં જવાબ આપો.

૧. પરિજ્ઞા વિશે જણાવો.
૨. જ્યોતિસ્કુરણ વિશે સમજાવો.
૩. દ્રવ્યાનુયોગની વાણીના લાભ જણાવો.
૪. બ્રહ્માણીને અપાયેલ ઉપમા જણાવો.
૫. વચનાનુષ્ઠાન એટલે શું ?
૬. વચનાનુષ્ઠાન સમાપત્તિનું કારણ શી રીતે બને ?
૭. 'દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય રાસ' ની સંસ્કૃતમાં રચના શા માટે ન કરાઈ ?
૮. અયોગ્ય શિષ્યને વર્તમાન કાળમાં લાચારીથી ગંભીર શાસ્ત્રો ભણાવવા પડે તો શી રીતે ભણાવવા ?
૯. 'બ્રહ્માણી' શબ્દ પર પ્રકાશ પાડો.
૧૦. 'દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય રાસ' નામના ગ્રંથની રચનાનું પ્રયોજન જણાવો.

પ્ર.૩ વાક્ય સાચું છે કે ખોટું ? ખોટું હોય તો સુધારીને લખો.

૧. જિનેશ્વરોના ગુણસ્મરણ દ્વારા વચનાનુષ્ઠાનની સમાપત્તિ થાય છે.
૨. સમાપત્તિથી પુણ્યનો બંધ થાય.
૩. અયોગ્યને આચારાંગ વગેરે પ્રાથમિક ગ્રંથો પણ ન ભણાવાય.
૪. વચનાત્મક પ્રવૃત્તિ એટલે વચનાનુષ્ઠાન.
૫. સમાપત્તિ = સ્વભાવ-તુલ્યતાપ્રાપ્તિ.
૬. ગંભીર શાસ્ત્ર એટલે કે જેમાં નય-પ્રમાણાદિનું પ્રતિપાદન હોય.

૭. મિથ્યાત્વી માટે જિનવચન પણ આશાતનાનું નિમિત્ત બની શકે.

૮. ધર્મસંગ્રહ દ્રવ્યાનુયોગનો ગ્રંથ છે.

૯. અયોગ્ય શિષ્ય કાયમ અયોગ્ય જ રહે.

૧૦. પ્રાકૃત ભાષા એ અપભ્રંશ ભાષા છે.

પ્ર.૪ યોગ્ય જોડાણ કરો.

૧. ભગવાન	(૧) યોગ્ય જીવને વિધિથી શાસ્ત્રદાન કરવું
૨. નિશીથ	(૨) જ્ઞાનમય જ્યોતિના સ્ફુરણથી જ સર્વક્રિયા સફળ થાય
૩. પ્રતિમાશતકવૃત્તિ	(૩) કાણી બાલદી
૪. આચારાંગ	(૪) વૃત્તિ શાંત થતા ચિત્ત મણિ જેવું પારદર્શક બને
૫. દ્રવ્યાનુયોગવાણી	(૫) સિદ્ધાંતરહસ્ય અપકવ બુદ્ધિવાળા જીવનો નાશ કરે છે
૬. દ્વાત્રિંશિકા	(૬) જિનવચન જીવોને હિતપ્રાપ્તિમાં પ્રવર્તાવે છે
૭. ષોડશક-યોગદીપિકા	(૭) પ્રશસ્ત પ્રજ્ઞાની માતા
૮. છિદ્રમતિ	(૮) અપાત્રને ભણાવવામાં ગુરુને વધારે દોષ લાગે
૯. ઉપદેશપદ	(૯) શ્રેષ્ઠ ચિંતામણિ રત્ન
૧૦. સ્થાનાંગ	(૧૦) પાંચ મિથ્યાત્વ

પ્ર.૫ ખાલી જગ્યા પૂરો.

૧. ઋષભદેવ ભગવાને ----- ને લિપિનું જ્ઞાન આપ્યું. (બ્રાહ્મી, સુંદરી, સુનંદા)
૨. દ્વાત્રિંશિકા ઉપર ----- ટીકા રચાયેલ છે. (જયલતા, નયલતા, વિનયલતા)
૩. જાતે શાસ્ત્રાભ્યાસમાં ----- દોષ લાગે. (હિંસા, ચોરી, પરિગ્રહ)
૪. ----- અલંકાર દ્વિઅર્થપ્રકાશક હોય. (ઉપમા, રૂપક, શ્લેષ)
૫. જિનવચન હૃદયસ્થ થાય તો ----- હૃદયસ્થ થાય. (જન, જિન, જાત = આત્મા)
૬. ષોડશક ઉપર ----- નામની નવી ટીકા રચાયેલ છે. (પ્રભા, કલ્યાણકંદલી, પ્રદીપિકા)
૭. માયાવી શાસ્ત્રાભ્યાસને અયોગ્ય છે - આવું ---- માં આવે છે. (બૃહત્કલ્પ, સ્થાનાંગ, યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય)
૮. મિથ્યાત્વીમાં ---- રાગનું જોર હોય છે. (કામ, સ્નેહ, દૃષ્ટિ)
૯. ધારણાશક્તિ ---- પરિજ્ઞાનો વિષય છે. (જ્ઞ, પ્રત્યાખ્યાન, ઉભય)
૧૦. ----- શાસ્ત્રવાણી અશુદ્ધ બને. (સ્વામીઅદત્ત, જીવઅદત્ત, ગુરુઅદત્ત)

द्वय-गुण-पर्यायनीत्यादि

२/०१-१७

गुरुपरंपराप्रशस्ति

गुरुपरंपराप्रशस्ति गुरुपरंपराप्रशस्ति गुरुपरंपराप्रशस्ति

द्वयानुयोगपरामर्शः शाखा-१७

गुरुपरंपराप्रशस्तिप्रकाशनम्

गुरुपरंपराप्रशस्ति

द्रव्य-गुण-पर्यायानो शास्त्र

भाग-१७

द्रव्यानुयोगपरामर्शः शास्त्रा-१७

गुप्तरम्पराप्रशस्तिप्रकाशनम्

शाखा - १७ : गुरुपरम्पराप्रशक्तिप्रकाशनम्

श्रीह्रीर्विजयभूर्विभक्तवना (१७/१)

श्रीभोक्तभूर्विभक्तवना (१७/२)

श्रीदेवभूर्वि-सिंहभूर्विभक्तवना (१७/३)

‘गीतार्थ’शब्दनिरूपणम् (१७/४)

गुरुगुणप्रशंसा (१७/५)

श्रीकल्याणविजयभक्तवना (१७/६)

श्रीलाभविजयभक्तवना (१७/७)

श्रीजीतविजय-नयविजयभक्तवना (१७/८)

भक्तगुरुनयविजयविशेषतादर्शनम् (१७/९-१०)

ग्रन्थवचनाश्रेयोदानम् (१७/११)

❧ कलशः ❧

ग्रन्थमहिमा (१)

द्रव्यानुयोगपरामर्शनिगमनम्

(I) प्रबन्धद्वयभङ्गातिः (१)

(II) अर्वाचीनप्रबन्धवचनाधीनाऽऽविष्करणम् (२)

(III) शास्त्रभङ्ग्याभक्त्याचरणी ग्रन्थवचना (३)

(IV) ग्रन्थवचनाकालादिनिर्देशः (४)

द्रव्य-गुण-पर्यायराशभक्तब्रह्मप्रतलेखकपुष्पिकाविन्यासः

❖ ઢૂંકસાર ❖

: શાખા - ૧૭ :

અહીં પરમ પાવન પૂજનીય પાટપરંપરા સૂચવેલ છે.

તપગચ્છરૂપી નંદનવનમાં કલ્પવૃક્ષતુલ્ય શ્રીહીરસૂરીશ્વરજી થયા. તેમના પદ્મધર સૂર્યતુલ્ય શ્રીવિજયસેનસૂરિજી થયા. તેમની પાટે નિઃસ્પૃહી શ્રીવિજયદેવસૂરિજી આવ્યા. તેમની પાટે આચાર્યોમાં કુશળ એવા શ્રીવિજયસિંહસૂરિજી આવ્યા. તેમના ઉદમથી સાધુઓમાં ગીતાર્થતા ગુણ વ્યાપક બન્યો હતો. તેમની નિઃસ્વાર્થ કૃપાદૃષ્ટિથી મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી ગણિવરે સ્વ-પર દર્શનનો અભ્યાસ કર્યો અને ‘દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનો રાસ’ નામનો ગ્રંથ રચ્યો. આમ ગ્રંથકાર પોતાના ઉપકારી મહાપુરુષોના ગુણોને નમ્રતાથી બતાવી કૃતજ્ઞતાને વ્યક્ત કરે છે. (૧૭/૧-૨-૩-૪)

અહીં કૃતજ્ઞભાવે ગ્રંથકાર પોતાના ગુણીયલ ગુરુજનના ગુણાનુવાદ કરે છે. કારણ કે તે વિનય વગેરે અનેક ગુણોને લાવનાર છે. (૧૭/૫)

શ્રીહીરવિજયસૂરીશ્વરજી મહારાજના શિષ્ય અને ગુણોથી યશસ્વી એવા ઉપાધ્યાય શ્રીકલ્યાણવિજયજી મહારાજ હતા. તેમના શિષ્ય આગમ-વ્યાકરણમાં આસક્ત પંડિતશિરોમણિ શ્રીલાભવિજયજી હતા. તેમના શિષ્ય શ્રીજીતવિજયજી મહારાજ થયા. તેમના ગુરુભાઈ પંડિતવરેણ્ય શ્રીનયવિજયજી મહારાજ થયા. તેઓ ગ્રંથકાર મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજીના ગુરુ હતા. (૧૭/૬-૭-૮)

ઉપાધ્યાયવરેણ્ય શ્રીનયવિજયજી પોતાના શિષ્ય એવા પ્રસ્તુત ગ્રંથકાર મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજીના અભ્યાસ માટે તેમની સાથે કાશી ગયા હતા. ત્યાં દીધિતિવ્યાખ્યાસહિત ‘તત્ત્વચિંતામણિ’ ગ્રંથનો ગ્રંથકારે અભ્યાસ કર્યો. આમ ગુરુની શિષ્યને ભણાવવાની કર્તવ્યપરાયણતા અને શિષ્યની શાસ્ત્રજિજ્ઞાસાનો અહીં સુંદર મેળાપ થયો. અંતે ગ્રંથકાર કહે છે કે તે ગુરુ ભગવંતની ભક્તિથી જ પોતાનામાં કવિત્વશક્તિ વગેરે પ્રગટ થઈ છે. આમ અહીં ગુરુવર્ગની નિઃસ્વાર્થ ભક્તિ દ્વારા ગ્રંથકારશ્રી આત્મવિકાસને સાધવાની મંગલ પ્રેરણા વાચકોને કરે છે. તથા ‘પ્રતિદિન બહુ અભ્યાસ કરીને આ દ્રવ્યાનુયોગવાણીને ભણજો’ - આ પ્રમાણે ગ્રંથકારશ્રી અંતરના ઉમળકાથી, હૈયાના હેતથી આત્માર્થી જીવોને હિતશિક્ષા આપે છે. (૧૭/૯-૧૦-૧૧)

અંતિમ મંગલભૂત કળશમાં ગ્રંથકારશ્રીએ ગુરુનામસ્મરણપૂર્વક ‘ભગવદ્વાણી ચિરં જીયાત્’ ઇત્યાદિ સ્વરૂપે આશીર્વાચનને વ્યક્ત કરેલ છે.

ઢાળ - ૧૭

(♦ હમચડીની- દેશી)

હિવઈ આગલી ઢાલેં ‘પરંપરાગત માર્ગની પ્રરૂપણા દ્વારે કોણે એ જોડયો ? કેહા આચાર્યની વારે ?’
તે કહઈ છઈ -

તપગચ્છ નન્દન સુરતરુ, પ્રગટયો* હીરવિજય સૂરિંદો રે;

સકલ સૂરીસર* જે સોભાગી, જિમ તારામાં ચંદો રે ॥૧૭/૧॥ (૨૭૪) હમચડી.

તપગચ્છ રૂપ જે નંદનવન, તે માંહે સુરતરુ સરિખો પ્રગટયો છે શ્રીહીરવિજયસૂરીશ્વર તે કેહવા
છે ? સકલ સૂરીશ્વરમાં જે સોભાગી છે = સૌભાગ્યવંત છે.

• દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શઃ •

શાખા - ૧૭ (આર્યાચ્છન્દઃ)

અધુના ‘પરમ્પરાગતસન્માર્ગપ્રરૂપણાવ્યાજેનેહ કાર્યે ભવાન્ કસ્ય કીદૃશસ્ય ચાઽઽચાર્યસ્ય સમયે
કેન યોજિતઃ?’ इत्याशङ्कामपाकर्तुं प्रशस्तिञ्च ग्रथितुमुपक्रमते - ‘તપગણે’તિ।

તપગણનન્દનસુરદ્રુઃ સજ્જાતો હીરવિજયસૂરીન્દ્રઃ।

સકલસૂરિષુ સુભાગ્યો યથા તારકેષુ હિ ચન્દ્રમાઃ॥૧૭/૧॥

• દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શકર્ણિકા •

પ્રકૃતે દણ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ — તપગણનન્દનસુરદ્રુઃ હીરવિજયસૂરીન્દ્રઃ સજ્જાતઃ। યથા તારકેષુ
ચન્દ્રમાઃ (તથૈવ) સકલસૂરિષુ સુભાગ્યઃ॥૧૭/૧॥

તપગણનન્દનસુરદ્રુઃ = તપગચ્છરૂપે નન્દનવને કલ્પતરુસમઃ હીરવિજયસૂરીન્દ્રઃ શ્રીઅકબરપ્રદત્ત-
જગદ્ગુરુવિરુદઃ સજ્જાતઃ। યથા હિ = યેનૈવ પ્રકારેણ ગગને સર્વેષુ તારકેષુ મધ્યે ચન્દ્રમાઃ =

✽ દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શકર્ણિકાસુવાસ ✽

■ :- હવે ‘પરંપરાથી આવેલ સન્માર્ગનું પ્રકાશન કરવાના બહાનાથી પ્રસ્તુત કાર્યમાં
ક્યા અને કેવા આચાર્યના સમયમાં આપને કોણે જોડ્યા ?’- આવી આશંકાને દૂર કરવા તથા પ્રશસ્તિને
ગૂંથવા માટે ગ્રંથકારશ્રી તૈયારી કરે છે :-

✽ પ્રશસ્તિપ્રારંભ ✽

■ :- તપગચ્છરૂપી નંદનવનમાં કલ્પવૃક્ષસમાન શ્રીહીરવિજયસૂરીશ્વર થયા. જેમ તારાઓની
અંદર ચંદ્ર શોભે તેમ સર્વ આચાર્યોમાં સૌભાગી તે (સૂરિમંત્રસાધનાથી) શોભતા હતા. (૧૭/૧)

✽ શ્રીહીરસૂરીશ્વરજીનું લોકોત્તર સૌભાગ્ય ✽

■ :- તપગચ્છ સ્વરૂપ નંદનવનમાં કલ્પવૃક્ષ સમાન શ્રીહીરવિજયસૂરીશ્વર થયા. શ્રીઅકબર
બાદશાહે તેમને જગદ્ગુરુનું બિરુદ આપ્યું હતું. જે રીતે આકાશમાં સર્વ તારલાઓની વચ્ચે ચંદ્ર શોભે

♦ કો.(૧૧)માં ‘રાગ ધન્યાસિ’ પાઠ. ✽ મ.માં ‘પ્રકટિઓ’ પાઠ. (૧)નો પાઠ લીધો છે. ✽ મ.માં ‘સૂરિમાં’ પાઠ.
કો.(૧)નો પાઠ લીધો છે.

“સુભગાઓ સવ્વજનહુ” (ન.ક.વિ.૪૯) ઇતિ વચનાત્. જિમ તારાના ગણમાં ચંદ્રમા શોભે, તિમ સકલ સાધુ સમુદાયમાંહે દેદીપ્યમાન છે. કસ્માત્ ? સૂરિમન્ત્રારાધકત્વાત્ ॥૧૭/૧॥

રાકેન્દુઃ શોભતે તથૈવ જિનશાસને સકલસૂરિષુ = સર્વાઽઽચાર્યેષુ મધ્યે સ સુભાગ્યઃ = સૌભાગ્યવાનું રાજતે સ્મ, “સુભગાઓ સવ્વજનહુ” (ન.ક.વિ.૪૯) ઇતિ નવ્યપ્રથમકર્મગ્રન્થે કર્મવિપાકે દેવેન્દ્રસૂરિ-વચનાત્, “સુભગકમ્મુદણં હવહ્ હુ જીવો ડ સવ્વજનહુ” (પ્રા.ક.વિ.૧૪૪) ઇતિ પ્રાચીનપ્રથમકર્મગ્રન્થે કર્મવિપાકે ગર્ગર્ષિવચનાચ્ચ। સકલસાધુસમુદાયમધ્યે શ્રીહીરવિજયસૂરીશ્વરો દેદીપ્યમાનઃ, વિશિષ્ટ સૂરિમન્ત્રારાધકત્વાત્।

પ્રકૃતે આધ્યાત્મિકોપનયસ્ત્વેવમ્ — ‘વિશિષ્ટ સૂરિમન્ત્રસમારાધનેન સૌભાગ્યેન ચ વિજયહીરસૂરીશ્વરો રાજતે’ इत्युक्त्येदं सूच्यते यदुत परान् धर्मे योजयितुम्, पापाद् निवर्तयितुम्, जैनशासनं प्रभावयितुं रक्षितुञ्च सौभाग्यविशेषस्य आवश्यकता वर्तते। आत्मश्रेयो-जिनशासनरक्षादिगोचरपवित्राशयेन स्वभूमिकौचित्येन सूरिमन्त्र-गणितविद्या-वर्धमानविद्या-नमस्कारमहामन्त्रादीनां विधिपूर्वमेकाग्रचित्ततया जपोपासनातः तपःप्रभृत्याचारशुद्धितश्च सौभाग्यविशेषः प्रादुर्भवति। बलात्कारेण भयोपदर्शनेन निजाधिकारबलेन वा हीरसूरीश्वरैः गच्छसज्वालनं नैवाऽकारि किन्तु लोकोत्तरसौभाग्येन उग्रतपस्त्या-गाद्याचारशुद्धिबलेन च गच्छवर्तिसाधुयोग-क्षेम-संवर्धनादिकमकारि।

છે, બરાબર તે જ રીતે જિનશાસનમાં સર્વ આચાર્યોની અંદર તે શ્રીહીરવિજયસૂરીશ્વર સૌભાગ્યવંત હોવાના લીધે શોભતા હતા. કારણ કે કર્મવિપાક નામના નવ્ય પ્રથમકર્મગ્રન્થમાં શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિજી મહારાજે લખેલું છે કે - ‘સૌભાગ્યના લીધે જીવ સર્વ લોકને પ્રિય થાય છે.’ તથા કર્મવિપાક નામના પ્રાચીન પ્રથમકર્મગ્રન્થમાં ગર્ગર્ષિએ પણ જણાવેલ છે કે ‘સૌભાગ્યકર્મના ઉદયથી ખરેખર જીવ સર્વ લોકોને પ્રિય થાય જ છે.’ વિશેષ પ્રકારે સૂરિમંત્રના આરાધક હોવાના લીધે સર્વ સાધુસમુદાયની અંદર શ્રીહીરવિજયસૂરીશ્વર દેદીપ્યમાન હતા.

❀ શાસનસેવા-રક્ષાની ભૂમિકા ❀

❀ :- ‘વિશેષ પ્રકારે સૂરિમંત્રની આરાધના કરવાથી અને સૌભાગ્યથી શ્રીહીરવિજયસૂરીશ્વરજી શોભતા હતા. સર્વ લોકોને તેઓ માન્ય બનેલા હતા’ - આવું ટંબામાં કહેવા દ્વારા એવું સૂચિત થાય છે કે બીજાને ધર્મમાર્ગે જોડવા માટે, પાપથી પાછા વાળવા માટે તથા જૈનશાસનની વિશિષ્ટ પ્રકારની રક્ષા અને પ્રભાવના કરવા માટે તથાવિધ સૌભાગ્યની આવશ્યકતા રહે છે. આત્મકલ્યાણના અને શાસનરક્ષાના પવિત્ર આશયથી પોતપોતાની ભૂમિકા મુજબ સૂરિમંત્ર, ગણિવિદ્યા, વર્ધમાનવિદ્યા, નમસ્કાર મહામંત્ર વગેરેનો વિશિષ્ટ પ્રકારે અને એકાગ્ર ચિત્તે જાપ કરવાથી તથા જીવનમાં આચારશુદ્ધિને જાળવવાથી તથાવિધ સૌભાગ્ય પ્રગટ થાય છે. બળજબરીથી કે ધાકધમકીથી કે કેવળ સત્તાના બળથી શ્રીહીરવિજયસૂરીશ્વરજીએ સમુદાયનું સંચાલન કર્યું ન હતું. પરંતુ લોકોત્તર સૌભાગ્યના પ્રભાવે અને ઉગ્ર તપ-ત્યાગાદિ પંચાચારશુદ્ધિના બળથી પોતાના સમુદાયનું યોગ-ક્ષેમ-સંવર્ધન આદિ કરેલ હતું.

1. સુભગાત્ સર્વજનેષ્ટઃ। 2. સુભગકર્મોદયેન ભવત્યેવ જીવસ્તુ સર્વજનેષ્ટઃ।

एतादृशलोकोत्तरसौभाग्य-पञ्चाचारविशुद्धिबलेन स्वभूमिकौचित्यतः आत्मश्रेयो-जैनसङ्घरक्षा-प्रवचनप्रभावनादिसत्कर्मकरणद्वारा मानवभव-संयमजीवनादिसाफल्यं सम्पाद्यमिति प्रेर्यतेऽत्र। ततश्च

¹“जाइ-जरा-मरण-भया संजोय-विओय-दुक्ख-सण्णाओ। रोगादिया य जिस्से ण होंति सा होइ सिद्धिगई॥”
(प.स.६४) इति दिगम्बरीये प्राचीने पञ्चसङ्ग्रहे व्यावर्णिता सिद्धिगतिश्च न दुर्लभेत्यवधेयम्
॥१७/१॥

❁ સિદ્ધિગતિની નવ વિશેષતા ❁

(एता.) આવા લોકોત્તર સૌભાગ્યના અને પંચાચારશુદ્ધિના બળથી આપણે આપણી ભૂમિકા મુજબ આત્મકલ્યાણ, સંઘરક્ષા, શાસનપ્રભાવના વગેરે સત્કાર્ય કરીને માનવભવને સફળ બનાવીએ તેવી પવિત્ર પ્રેરણા આ શ્લોક કરે છે. તેના લીધે દિગંબરીય પ્રાચીન પંચસંગ્રહમાં વર્ણવેલી સિદ્ધિગતિ દુર્લભ નથી રહેતી. આ વાત ખાસ ખ્યાલમાં રાખવી. ત્યાં જણાવેલ છે કે ‘(૧) જન્મ, (૨) ઘડપણ, (૩) મોત, (૪) ભય, (૫) સંયોગ, (૬) વિયોગ, (૭) દુઃખ, (૮) સંજ્ઞા તથા (૯) રોગાદિ જ્યાં નથી હોતા તે સિદ્ધિગતિ હોય છે.’ [૧૭/૧]

લખી રાખો ડાયરીમાં.....

- વાસના નામ-રૂપ અને આકારની ભિખારણ છે.
ઉપાસના તો અનામી, અરૂપી, નિરાકાર
સ્વરૂપની પૂજારણ છે.
- વાસના રાતોની રાત ઉભાગરા કરે છે.
ઉપાસના દિન-રાત આત્મજાગરણ કરે છે.
- સાધના કર્મને સુધારે છે. દા.ત. વરદત-ગુણમંજરી.
ઉપાસના કષાયને સુધારે છે. દા.ત. હરિભદ્રસૂરિ.
- કેવળ સાધનાનું ફળ ટેમ્પરરી છે.
દા.ત. નવ વાસુદેવ.
ઉપાસનાનું ફળ પરમેનન્ટ છે.
દા.ત. શેલકના શિષ્ય પંથક મુનિ.

તાસ પાટે* વિજયસેનસૂરીશ્વર*, જ્ઞાન રચણનો દરિયો રે;

સાહિ સભામાં †જે જસ પામ્યો*, વિજયવંત ગુણ ભરિયો રે ॥૧૭/૨॥ (૨૭૫) હ.

તાસ પાટે તેહનો પટ્ટપ્રભાકર શ્રી વિજયસેનસૂરીશ્વર, આચાર્યની છત્રીશ છત્રીશીઈ વિરાજમાન, અનેક જ્ઞાનરૂપ જે રત્ન તેહનો (દરિયો=) અગાધ સમુદ્ર છે.

સાહિ તે પાતસ્યાહ, તેહની સભામાંહે વાદવિવાદ કરતાં, જયવાદ રૂપ જે જસ, તે પ્રત્યે પામ્યો વિજયવંત છે, અનેક ગુણે કરી ભર્યો છે. ॥૧૭/૨॥

તત્પટ્ટધરમભિષ્ટૌતિ - 'તવિ'તિ ।

તત્પટ્ટપ્રભાકરો વિજયસેનસૂરિઃ જ્ઞાનજલનિધિઃ ।

શાહિસભાયાં ચ યેન, યશો લબ્ધં વિજયી ગુણધરઃ ॥૧૭/૨॥

પ્રકૃતે દળ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ - તત્પટ્ટપ્રભાકરઃ વિજયસેનસૂરિઃ જ્ઞાનજલનિધિઃ (સજ્જાતઃ), યેન શાહિસભાયાં યશઃ લબ્ધમ્ । (સ હિ) વિજયી ગુણધરશ્ચ (આસીત્) ॥૧૭/૨॥

તત્પટ્ટપ્રભાકરઃ = શ્રીહીરવિજયસૂરીશ્વરપટ્ટગગનાભોગભાસ્કરો વિજયસેનસૂરિઃ સૂરિગુણષટ્ત્રિ-શત્પટ્ત્રિશિકાવિભૂષિતઃ જ્ઞાનજલનિધિઃ = નાનાવિધવિજ્ઞાનરત્નાકરઃ 'સજ્જાતઃ' इति આવર્તતે, યેન શ્રીવિજયસેનસૂરિવરેણ શાહિસભાયાં જલાલુદિનશ્રીઅકબ્બરશાહિસદસિ મધ્યે વાદકરણેન જયવાદલક્ષણં યશઃ લબ્ધં = સમવાપ્તમ્ । સ હિ સૂરિવરેણ્યઃ વિજયી = વિજયવાન્ ગુણધરશ્ચ = પરાક્રમ-પ્રવચનકૌશલ્ય-પરિશુદ્ધબ્રહ્મચર્ય-પ્રજ્ઞાપ્રકર્ષ-પ્રવચનપ્રભાવકત્વાદિગુણગણધારકો વિજ્ઞેયઃ વિબુધવરૈઃ ।

શ્રીહીરવિજયસૂરીશ્વરજીના પટ્ટધરની ગ્રંથકારશ્રી સ્તવના કરે છે :-

શ્રીસેનસૂરિજી મહારાજાની પ્રશંસા

શ્રીહીરવિજયસૂરીશ્વરજી :- તેમની પાટ ઉપર સૂર્યસમાન શ્રીવિજયસેનસૂરિ થયા. તેઓ જ્ઞાનરત્નના સાગર હતા. તેમણે અકબરની શાહી સભામાં યશ પ્રાપ્ત કર્યો હતો. તેઓ વિજયવંત હતા અને અનેક ગુણોને ધરનારા હતા. (૧૭/૨)

શ્રીહીરવિજયસૂરીશ્વરજીની પાટ સ્વરૂપ આકાશના વિસ્તારમાં પ્રકાશ કરનાર સૂર્યસમાન શ્રીવિજયસેનસૂરિજી થયા. સત્તરમી શાખાના પ્રથમ શ્લોકમાં રહેલ 'સજ્જાત' શબ્દનું અહીં પુનરાવર્તન કરવાનું છે. તેનો અર્થ છે 'થયા'. તે અર્થ અહીં અમે બતાવેલ છે. આ રીતે આગળ પણ સમજી લેવું. આચાર્યના ગુણની છત્રીસ-છત્રીસીથી તેઓ વિભૂષિત હતા. અનેક પ્રકારના વિશિષ્ટ જ્ઞાનરત્નના તેઓ અગાધ સમુદ્ર હતા. શ્રીવિજયસેનસૂરિવરે જલાલુદિન અકબરની શાહી સભાની અંદર વાદ કરીને જયજયકાર સ્વરૂપ યશને પ્રાપ્ત કરેલ હતો. સૂરિઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા તેઓ વિજયવંત હતા. પરાક્રમ, પ્રવચનકુશળતા, પરિશુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય, પ્રજ્ઞાપ્રકર્ષ, પ્રવચનપ્રભાવકતા વગેરે ગુણોના સમુદાયથી તેઓ ભરેલા

♦ પુસ્તકોમાં 'પરિ' પાઠ. કો.(૪+૬)નો પાઠ લીધો છે. * પુસ્તકોમાં 'સૂરીસર' પાઠ. આ.(૧)નો પાઠ લીધો છે.

† કો.(૮) + સિ.માં 'જેણિ' પાઠ. • પુસ્તકોમાં 'પામિયો' પાઠ. આ.(૧)નો પાઠ લીધો છે.

પ્રકૃતે આધ્યાત્મિકોપનયસ્ત્વેવમ્ - આચાર્યપદમાત્રં ન શાસનરક્ષા-પ્રભાવનાદિકૃતે પર્યાપ્તં કિન્તુ તેન સાર્ધં શાસ્ત્રબોધવિશેષ-વાદલબ્ધિ-પરાક્રમ-પ્રવચનકૌશલ્ય-પરિશુદ્ધબ્રહ્મચર્યાદિગુણગણસ્યાપિ આવશ્યકતા । આચાર્યપદવીકામિભિરુપદર્શિતગુણકદમ્બકલિપ્સા કાર્યેતિ પ્રેર્યતેડત્ર । તાદૃશશુદ્ધગુણકદમ્બકેન ¹“કય-સકલદુઃખઅંતે સળ્ળાળાડઽડગુણેહિં ય અળંતે । વિરિયસિરીણ અળંતે, અળંતસુહરાસિસંકંતે ।।” (સં.ર.૮૨૬૪) ઇતિ સંવેગરંગશાળાયાં જિનચન્દ્રસૂરિદર્શિતં સિદ્ધસ્વરૂપં લઘુ સન્નિહિતં સ્યાત્ ।।૧૭/૨ ।।

હતા - આ પ્રમાણે શ્રેષ્ઠ પંડિતોએ જાણવું.

■ :- ગુરુગુણષટ્ત્રિંશિકા નામના ગ્રંથમાં આચાર્યના જીવનમાં છત્રીસ-છત્રીસ ગુણોવાળી છત્રીસીનું વિસ્તારથી વર્ણન કરવામાં આવેલ છે. ૩૬ X ૩૬ = ૧૨૯૬ આચાર્યગુણોથી શ્રીવિજયસેનસૂરિજી શોભતા હતા. આવું મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયરાસના ટબામાં જણાવેલ છે.

❀ આચાર્યપદવી માટેની યોગ્યતા ❀

■ :- માત્ર આચાર્ય વગેરે પદ હોવું એ શાસનરક્ષા-પ્રભાવના આદિ કાર્ય માટે પર્યાપ્ત નથી. પરંતુ તેની સાથે વિશિષ્ટ પ્રકારનો શાસ્ત્રબોધ, વાદલબ્ધિ, પરાક્રમ, પ્રવચનકુશળતા, પરિશુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય વગેરે ગુણો હોવા પણ જરૂરી છે. તેથી કોઈ પણ કારણસર કોઈ સંયમી આચાર્યપદની કામના કરે તો તેમને ઉપરોક્ત ગુણો પ્રાપ્ત કરવાની મંગલ પ્રેરણા આ શ્લોક કરે છે. તેવા શુદ્ધ ગુણના સમૂહથી સંવેગરંગશાળામાં શ્રીજિનચંદ્રસૂરિજીએ જણાવેલ સિદ્ધસ્વરૂપ ખૂબ નજીક આવે છે. ત્યાં જણાવેલ છે કે ‘સમ્યગ્જ્ઞાનાદિ ગુણો વડે સિદ્ધાત્મા અનંત છે. શક્તિઐશ્વર્યથી અનંત છે. સિદ્ધ ભગવંતે સકલ દુઃખનો ક્ષય કરેલ છે તથા અનંત સુખરાશિ તેમાં સંકાન્ત થયેલી છે.’ (૧૭/૨)

લખી રાખો ડાયરીમાં.....❀

- વાસનાને છૂટછાટમાં રહેવું છે.
ઉપાસનાને બિનશરતી શરણાગતિ પ્રિય છે.
- સાધના ચમત્કાર સર્જે છે.
દા.ત. સત્યકી વિદ્યાધર.
નમસ્કારરૂપ ઉપાસના સ્વયં ચમત્કાર છે.
દા.ત. અમરકુમાર.
- વાસનામાં કોઈની વફાદારી નથી.
ઉપાસના કદી બેવફા બનતી નથી.

તાસ પાટિ વિજયદેવ સૂરીશ્વર, મહિમાવંત નિરીહો રે;

તાસ પાટિ વિજયસિંહ સૂરીશ્વર, સકલ સૂરિમાં લીહો* રે ॥૧૭/૩॥ (૨૭૬) હ.

તાસ પાટ કહતાં તેહને પાટે શ્રીવિજયદેવ સૂરીશ્વર થયા, અનેક વિદ્યાનો ભાજન. વળી મહિમાવંત છે, નિરીહ તે નિસ્પૃહી જે છે.

(તાસ=) તેહને પાટે આચાર્ય શ્રીવિજયસિંહ સૂરીશ્વર થયા, પદ્મપ્રભાવક સમાન. સકલ સૂરીશ્વરના સમુદાય માંહે ઠીહવાલી□ છઈ, અનેક સિદ્ધાન્ત, તર્ક, જ્યોતિષ, ન્યાય પ્રમુખ ગ્રન્થે મહાપ્રવીણ છે. ॥૧૭/૩॥

તત્પટ્ટધરમભિષ્ટૌતિ - 'તત્પટ્ટ' इति ।

તત્પટ્ટે વિજયદેવસૂરીશ્વરો હિ મહિમવાન્ નિઃસ્પૃહઃ ।

તત્પટ્ટે વિજયસિંહસૂરિઃ સકલસૂરિષુ કુશલઃ ॥૧૭/૩॥

પ્રકૃતે દળ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ - તત્પટ્ટે હિ મહિમવાન્ નિઃસ્પૃહઃ વિજયદેવસૂરીશ્વરઃ (સજ્જાતઃ) ।
તત્પટ્ટે સકલસૂરિષુ કુશલઃ વિજયસિંહસૂરિઃ (સજ્જાતઃ) ॥૧૭/૩॥

તત્પટ્ટે = શ્રીવિજયસેનસૂરીશ્વરપટ્ટનખોડગ્ગણે શશિસમઃ સૌમ્યો હિ મહિમવાન્ નિઃસ્પૃહઃ
નાનાવિદ્યાભાજનઞ્ચ વિજયદેવસૂરીશ્વરઃ 'સજ્જાત' इति આવર્તતે ।

તત્પટ્ટે = શ્રીવિજયદેવસૂરીશ્વરપટ્ટાકાશે સૂર્યસમઃ સકલસૂરિષુ = અખિલાઽઽચાર્યવૃન્દે કુશલઃ
= નાનાદર્શનસિદ્ધાન્ત-તર્ક-જ્યોતિર્ન્યાયપ્રમુખગ્રન્થપ્રવીણતમઃ વિજયસિંહસૂરિઃ 'સજ્જાતઃ' इत्यत्रાઽપિ યોજ્યમ્ ।

◉ :- શ્રીવિજયસેનસૂરિજી મહારાજના પટ્ટધરની ગ્રંથકારશ્રી પ્રશંસા કરે છે :-

◉ શ્રીદેવસૂરિજી-સિંહસૂરિજીની સદ્ગુણ સુવાસ ◉

◉ :- તેમની પાટે શ્રીવિજયદેવસૂરીશ્વરજી થયા. તેઓ મહિમાવંત અને નિઃસ્પૃહ હતા. તેમની પાટે શ્રીવિજયસિંહસૂરિજી થયા. તેઓ સર્વ આચાર્યોમાં કુશળ હતા. (૧૭/૩)

◉ :- શ્રીવિજયસેનસૂરીશ્વરજીના પટ્ટગગનાંગણમાં ચંદ્ર જેવા સૌમ્યસ્વભાવવાળા શ્રીવિજયદેવ-સૂરીશ્વરજી થયા. તેઓ મહિમાવંત હતા, નિઃસ્પૃહ હતા અને અનેક પ્રકારની વિદ્યાઓનું ભાજન હતા.

(તત્પટ્ટે.) શ્રીવિજયદેવસૂરીશ્વરજીની પાટરૂપી આકાશમાં સૂર્યસમાન શ્રીવિજયસિંહસૂરિજી થયા. તેઓ સર્વ આચાર્યના સમૂહમાં અત્યંત કુશળ હતા. સર્વ આચાર્યની અંદર તેઓ અનેક દર્શનશાસ્ત્રોના સિદ્ધાંત, તર્ક, જ્યોતિષ, ન્યાય વગેરે ગ્રંથોની શ્રેષ્ઠ પ્રકારની કુશળતાને ધરાવતા હતા.

◆ ભા.માં 'લીહો રે' પાઠ. લીહ = રેખા, લીસોટો, હદ, આડો આંક, છેક. (ભગવદ્ગોમંડલ-ભાગ-૮/૫.૭૮૦૮)

ઠ લીહવાલી = તેજલીસોટા સમાન. (આવો અર્થ સંભવે છે.)

□ લીહવળી = અંતિમ કક્ષાએ પહોંચ્યું, પરાકાષ્ઠા આવી. (મધ્યકાલીન ગુજરાતી શબ્દકોશ)

પ્રકૃતે આધ્યાત્મિકોપનયસ્ત્વેવમ્ – નિઃસ્પૃહતા માહાત્મ્યવર્ધિની । પુષ્કલસ્પૃહાવતાં મહિમા હીયતે-
 ડવિલમ્બેન । તતશ્ચ માહાત્મ્યકામિભિઃ વિજયદેવસૂરિવદ્ નિસ્પૃહતા ભાવ્યમિતિ । સૈવ હિ તાત્ત્વિકં
 સુખમ્ । તદુક્તં જ્ઞાનસારે “પરસ્પૃહા મહાદુઃખમ્, નિઃસ્પૃહત્વં મહાસુખમ્ । એતદુક્તં સમાસેન લક્ષણં સુખ-
 -દુઃખયોઃ ॥” (જ્ઞા.સા.૧૨/૮) ઇતિ । તાદૃશનિઃસ્પૃહતાબલેનૈવ “લોકાગ્રસ્થં પરાત્માનમમૂર્ત્તં ક્લેશવર્જિતમ્ ।
 ચિદાનન્દમયં સિદ્ધમનન્તાનન્દગમ્” (ધ્યા.દી. ૧૬૯) ઇતિ ધ્યાનદીપિકાયાં સકલવન્દ્રોપાધ્યાયવર્ણિતં સિદ્ધસ્વરૂપમ્
 ઉપલભતે આત્માર્થો શીઘ્રતયા ॥૧૭/૩॥

✽ નિઃસ્પૃહતાથી મહિમા વધે ✽

નિઃસ્પૃહતા :- નિઃસ્પૃહતા મહિમાને વધારનાર છે. ઘણા બધા પાસે વારંવાર ઘણી બધી
 મોટી અપેક્ષા રાખનાર જીવનો મહિમા ઘટી જતાં વાર લાગતી નથી. તેથી મહિમાવંત થવાની કામનાવાળા
 જીવે પણ શ્રીવિજયદેવસૂરિજી મહારાજની જેમ અત્યંત નિઃસ્પૃહ બનવાની તૈયારી રાખવી. તે નિઃસ્પૃહતા
 જ તાત્ત્વિક સુખ છે. જ્ઞાનસારમાં મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે જણાવેલ છે કે ‘પારકી ચીજની,
 પરપરિણામની સ્પૃહા એ જ સૌથી મોટું દુઃખ છે. નિઃસ્પૃહતા એ જ સૌથી મોટું સુખ છે. સંક્ષેપથી
 આ સુખ-દુઃખનું લક્ષણ કહેવાયેલ છે.’ તેવા પ્રકારની નિઃસ્પૃહતાના બળથી જ આત્માર્થો સાધક
 ધ્યાનદીપિકામાં દર્શાવેલ સિદ્ધસ્વરૂપને ઝડપથી મેળવે છે. ત્યાં ઉપાધ્યાય શ્રીસકલચંદ્રજીએ જણાવેલ છે
 કે ‘સિદ્ધ પરમાત્મા (૧) લોકાગ્રભાગમાં રહેલા છે, (૨) અમૂર્ત, (૩) સંકલેશશૂન્ય, (૪) ચિદાનંદમય
 તથા (૫) અનંત આનંદને પામેલા છે.’ [૧૭/૩]

લખી રાખો ડાયરીમાં.....

- સત્ત્વ પ્રચંડ હોય તેમ સાધના ઉગ્ર બને.
 દા.ત. નંદન રાજર્ષિ.
 સમર્પણભાવ પ્રફુલ્લિત હોય તેમ ઉપાસના પૂર્ણ બને.
 દા.ત. કેવલી ૧૫૦૦ તાપસ.
- વાસના પશુતાને પેદા કરે છે.
 ઉપાસના માનવમાં મહાનતાનું, દિવ્યતાનું અને
 પ્રભુતાનું નિર્માણ કરે છે.
- સાધના એટલે જગતથી દૂર ખસવું.
 દા.ત. નમિ રાજર્ષિ.
 ઉપાસના એટલે જગતપતિની નજીક રહેવું.
 દા.ત. નમિ-વિનમિ.

તે ગુરુના ઉત્તમ ઉદ્યમથી, ગીતાર્થ ગુણ♦ વાધ્યો રે;

તસ હિતસીખ તણઈ અનુસારઈ, જ્ઞાનયોગ એ સાધ્યો રે ॥૧૭/૪॥

તે જે શ્રી ગુરુ, તેહનો ઉત્તમ ઉદ્યમ = જે ભલો ઉદ્યમ, તેણે કરીને ગીતાર્થ ગુણ વાધ્યો -
ગીતં જાનન્તિ ઇતિ ગીતાર્થાઃ, ગીતં શાસ્ત્રાભ્યાસલક્ષણમ્।

તદુપકારશ્રેણિં સ્વચેતસિ સમારોપયતિ - 'તેષામિ'તિ।

તેષામુત્તમોદ્યમાદ્ ગીતાર્થતાગુણો વૃદ્ધિં પ્રગતઃ।

તેષાં હિ હિતશિક્ષયા જ્ઞાનયોગઃ સાધિતો મયા ॥૧૭/૪॥

પ્રકૃતે દળ્હાન્વયસ્ત્વેવમ્ - તેષામ્ ઉત્તમોદ્યમાદ્ ગીતાર્થતાગુણઃ વૃદ્ધિં પ્રગતઃ। તેષાં હિ હિતશિક્ષયા
મયા જ્ઞાનયોગઃ સાધિતઃ ॥૧૭/૪॥

તેષાં = સિંહસૂરીશ્વરાણામ્ ઉત્તમોદ્યમાત્ = શાસ્ત્રવિહિતશાસ્ત્રાભ્યાસગોચરપુરુષકારાદ્ ગીતાર્થતા-
ગુણઃ વૃદ્ધિં = પ્રવૃદ્ધિં પ્રગતઃ। ગીતં શાસ્ત્રાભ્યાસલક્ષણં જાનન્તિ યે તે ગીતાર્થાઃ, તદ્ભાવઃ =
ગીતાર્થતા। સૈવ ગુણોઽત્રાઽવગન્તવ્યઃ।

યદ્વા ગીતઃ = જ્ઞાતઃ અર્થઃ = છેદસૂત્રસ્ય પરમાર્થઃ યેન સ ગીતાર્થઃ। યદ્વા ગીતેન = સૂત્રેણ

■ :- તે ગુરુ ભગવંતોના ઉપકારની શૃંખલાને ગ્રંથકારશ્રી પોતાના ચિત્તમાં સમ્યક્ રીતે
આરોપિત કરે છે :-

✽ જ્ઞાનયોગસિદ્ધિ ✽

■ - તે સદ્ગુરુઓના ઉત્તમ ઉદ્યમથી ગીતાર્થતા ગુણ વૃદ્ધિને પામ્યો છે. તેઓની જ હિતશિક્ષાથી
મેં (= મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે) જ્ઞાનયોગ સાધ્યો છે. (૧૭/૪)

✽ 'ગીતાર્થ'ની વ્યાખ્યા ✽

■ :- શ્રીવિજયસિંહસૂરીશ્વરજી મહારાજે કરેલા શાસ્ત્રાભ્યાસસંબંધી, શાસ્ત્રવિહિત ઉત્તમ
ઉદ્યમના લીધે ગીતાર્થતા ગુણ પ્રકૃષ્ટ રીતે વૃદ્ધિને પામેલો છે. આ અંગે પૂજ્ય પદ્મવિજયજી ગણિવરે
નવપદ્મપૂજાની પ્રશસ્તિમાં 'વિજયસિંહસૂરિ શિષ્યઅનુપમ, ગીતાર્થગુણરાગી' (નવપદ્મપૂજા-કળશ-ત્રીજી
કડી) આવો ઉલ્લેખ કરેલ છે. આ નોંધપાત્ર બાબત છે. 'ગીતં જાનન્તિ યે તે ગીતાર્થાઃ' - આ પ્રમાણે
'ગીતાર્થ' શબ્દની વ્યુત્પત્તિ છે. 'ગીત' શબ્દનો અર્થ છે શાસ્ત્રાભ્યાસ. પ્રસ્તુત વ્યુત્પત્તિ મુજબ શાસ્ત્રાભ્યાસને
જે જાણે તે ગીતાર્થ કહેવાય. તેનો ભાવ = પરિણામ = અવસ્થા એટલે ગીતાર્થતા = ગીતાર્થપણું =
શાસ્ત્રાભ્યાસજાણકારી. આવી ગીતાર્થતા એ જ પ્રસ્તુતમાં ગુણ તરીકે જાણવો. મતલબ કે કોને ક્યારે શું
ભણાવવું? કોને કેટલું ભણાવવું? કેવી રીતે ભણાવવું? વગેરેની યથાર્થ જાણકારી ગીતાર્થ પાસે હોય છે.

❧ 'ગીતાર્થતા' ગુણની પ્રવૃદ્ધિ ❧

(યદ્વા.) અથવા તો 'ગીતાર્થ' ની બીજી પણ વ્યાખ્યા થઈ શકે છે. 'ગીત' = જાણેલ છે 'અર્થ'

(તસ=) તેહની જે હિતશિક્ષા, (તણઈ=) તેહને અનુસારે, તેહની આજ્ઞા માફકપણું, તેણે કરી એ જ્ઞાનયોગ તે દ્રવ્યાનુયોગરૂપ* એ શાસ્ત્રાભ્યાસ સાધ્યો = સંપૂર્ણરૂપે થયો. ॥૧૭/૪॥

અર્થેન = છેદસૂત્રાદિપરમાર્થેન ચ યુક્તો ગીતાર્થો ભણ્યતે। તદુક્તં બૃહત્કલ્પભાષ્યે ¹“ગીયં મુણિતેગદુ વિદિયત્યં ચલુ વચંતિ ગીયત્યં। ગીણ ય અત્થેણ ય ગીયત્થો વા સુયં ગીયં।।” (વૃ.ક.ભા.૬૮૯) इति। શ્રાદ્ધજીતકલ્પવૃત્તૌ “ગીતાર્થઃ = અધીતાચારપ્રકલ્પનિશીથાદિશ્રુતસૂત્રાર્થઃ” (શ્રા.જી.ક.૮ વૃ.) इत्युक्तम्।

તથા તેષાં હિ = એવ નિર્વ્યાજકૃપાદૃષ્ટિપ્રદત્તયા હિતશિક્ષયા સમ્યગાચીર્ણયા જ્ઞાનયોગઃ = દ્રવ્યાનુયોગઃ સ્વ-પરસમયશાસ્ત્રાભ્યાસતઃ યથાશક્તિ સમ્પૂર્ણતયા સાધિતઃ મયા = શ્રીવિક્રમાર્કસપ્ત-દશતમશતાબ્દ્યુત્પન્નેન મહોપાધ્યાયયશોવિજયગણિવરેણ। પ્રકૃતસ્ય દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શસ્ય અપભ્રંશભાષા-નિબદ્ધ‘દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયરાસ’છાયાપ્રાયત્વાદિહ દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શકર્ણિકાયામસ્માભિરિત્યં વ્યાખ્યા કૃતેત્ય-વધેયમિતિહાસવેદિભિઃ। અગ્રેऽપ્યેવમર્થયોજનાતાત્પર્યમનુસન્ધેયમ્।

= છેદસૂત્રના પરમાર્થ જેણે તે ગીતાર્થ કહેવાય. અથવા ‘ગીત’ થી = સૂત્રથી અને અર્થથી = છેદસૂત્રાદિના પરમાર્થથી યુક્ત હોય તે ગીતાર્થ કહેવાય છે. બૃહત્કલ્પભાષ્યમાં ‘ગીતાર્થ’ શબ્દના અર્થને સ્પષ્ટ કરતાં જણાવેલ છે કે “અહીં ‘ગીત’ અને ‘મુણિત’ - આ બન્ને શબ્દ એકાર્થક છે. આ બન્ને શબ્દનો અર્થ થાય છે ‘જાણેલ’. જાણેલ છે છેદસૂત્રોના અર્થો જેણે તે ગીતાર્થ કહેવાય છે. અથવા ‘ગીત’ શબ્દનો અર્થ થાય શ્રુત = સૂત્ર. સૂત્રથી અને અર્થથી યુક્ત હોય તે ગીતાર્થ કહેવાય.” શ્રાદ્ધજીતકલ્પવૃત્તિમાં ગીતાર્થની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે જણાવેલ છે કે ‘આચારપ્રકલ્પ (આચારની પ્રકૃષ્ટ મર્યાદા જણાવનારા ગ્રંથ) નિશીથ વગેરે શાસ્ત્રોના સૂત્ર-અર્થ બન્નેના જાણકાર ગીતાર્થ કહેવાય.’ તથા ‘ગીતાર્થ’ નો ભાવ = ગીતાર્થતા = ગીતાર્થપણું. એ જ અહીં ગુણ તરીકે જાણવો. પ્રસ્તુત ગીતાર્થતા નામનો ગુણ શ્રીવિજયસિંહ-સૂરીશ્વરજી ગુરુભગવંતે સાધુઓના શાસ્ત્રાભ્યાસ માટે કરેલા ઉગ્ર પરિશ્રમથી વૃદ્ધિને પામેલ હતો.

☆ ગુરુહિતશિક્ષાથી જ્ઞાનયોગસિદ્ધિ ☆

(તથા.) ‘તથા એ જ ગુરુભગવંતની નિઃસ્વાર્થ કૃપાદૃષ્ટિથી જ્ઞાનયોગને = દ્રવ્યાનુયોગને ભણવાની હિતશિક્ષાને સારી રીતે આચરવાથી સ્વ-પરદર્શનના શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરીને શક્તિ મુજબ સંપૂર્ણતયા દ્રવ્યાનુયોગસ્વરૂપ જ્ઞાનયોગને મેં સાધ્યો’ - આ પ્રમાણે શ્રીવિક્રમાર્કની સત્તરમી શતાબ્દીમાં ઉત્પન્ન થયેલા મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી ગણિવર જણાવે છે. અપભ્રંશ ભાષામાં મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે ‘દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનો રાસ’ નામનો પ્રબંધ રચેલ હતો. પ્રસ્તુત ‘દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શ’ નામનો ગ્રંથ તો તેની છાયા સ્વરૂપ જ છે. તેથી ‘દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શકર્ણિકા’ નામની વ્યાખ્યામાં અમે આ પ્રમાણે વ્યાખ્યા કરેલી છે. આ વાત ઈતિહાસવેત્તાઓએ ધ્યાનમાં રાખવી. તથા આગળ પણ આ જ રીતે શબ્દાર્થને જોડવાના તાત્પર્યનું વાચકવર્ગે અનુસંધાન કરવું.

* પુસ્તકોમાં ‘દ્રવ્યાનુયોગ’ પાઠ પાલિનો પાઠ લીધો છે.

1. ગીતં મુણિતમેકાર્થં વિદિતાર્થં ચલુ વદન્તિ ગીતાર્થમ્। ગીતેન ચ અર્થેન ચ ગીતાર્થો વા શ્રુતં = ગીતમ્।।

પ્રકૃતે આધ્યાત્મિકોપનયસ્ત્વેવમ્ - છેદગ્રન્થ-દર્શનશાસ્ત્રપરિશીલનવતાં મહાપુરુષાણામેકાગ્રતાગુણઃ વર્ધતે। યથાસ્થાનોત્સર્ગાઽપવાદશ્રદ્ધાવતાં પરિણામકાણાં સાધૂનાં યોગ્યતાનુસારેણ ગુરુભિઃ છેદગ્રન્થ-દર્શનશાસ્ત્રાધ્યાપને ગીતાર્થતાગુણઃ સમ્પ્રવર્ધતે, અન્યથા ગીતાર્થદુર્લભતા પ્રસજ્યેત। તદુક્તં નિશીથચૂર્ણો અપિ ¹“ગીતત્યદુલ્લભો કાલો ભવિસ્સતિ” (નિ.ભા.૩૮૭૬ ચૂ.) इति। તતશ્ચ યોગ્યસાધૂનાં યોગ્યકાલે ગીતાર્થતયા નિર્માપણમપિ મહાપુરુષાણાં કર્તવ્યમ્। એતત્કર્તવ્યક્ષતલને જિનશાસનતેજઃ વિષમકલિ-કાલેઽપિ ભૃશમભિવર્ધત। इत्थमधिकारिणां पारमेश्वरप्रवचनतैजोवर्धनप्रेरणाऽत्र क्रियते।

સ્વયં દર્શનશાસ્ત્રાદ્યધ્યાપનસામર્થ્ય-સંયોગાદિવિરહેઽપિ ગુરુભિઃ યોગ્યસાધવઃ સમર્થ-યોગ્યપણ્ડિત-સાધ્વાદિસકાશે દર્શનશાસ્ત્રાદ્યભ્યાસકૃતેઽવશ્યં પ્રોત્સાહનીયાઃ इत्यपि मङ्गलप्रेरणाऽत्राधिकारिभिः ग्राह्या। इत्थञ्च “सुखाय तु परं मोक्षो जन्मादिवक्लेशवर्जितः। भयशक्त्या विनिर्मुक्तो व्याबाधावर्जितः सदा।।” (શા.વા.સ.૧/૭૨ + ઉપ.ભ.પ્ર.ક.પ્રસ્તાવ-૭/ભાગ-૩) इति शास्त्रवार्तासमुच्चये हरिभद्रसूरिदर्शितः, उपमितिभवप्रपञ्चायां कथायां सिद्धर्षिगणिना अनूदितः मोक्षः सुलभः स्यात्।।१७/४।।

■ :- ‘મેં દ્રવ્યાનુયોગને સંપૂર્ણપણે સાધ્યો’ - આ વાત વિક્રમની વીસમી અને એકવીસમી સદીના મુનિ યશોવિજય ગણી નથી કહેતા પરંતુ વિક્રમાર્કની સત્તરમી શતાબ્દીમાં ઉત્પન્ન થયેલા મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી ગણિવર કહે છે. બાકીની વાત વ્યાખ્યામાં સ્પષ્ટ કરેલ છે.

❀ વર્તમાનકાળમાં ગીતાર્થ દુર્લભ ❀

■ :- મહાપુરુષો છેદગ્રંથોનો તથા દર્શનશાસ્ત્રોનો ઊંડો અભ્યાસ કરે તો તેમનામાં એકાગ્રતા ગુણ વધે. તથા પરિણામી = ઉત્સર્ગ-અપવાદની સ્વસ્થાનશ્રદ્ધાવાળા સાધુઓને યોગ્યતા મુજબ છેદશાસ્ત્રોનો અને દર્શનશાસ્ત્રોનો તલસ્પર્શી અભ્યાસ મહાપુરુષો કરાવે તો સાધુઓના જીવનમાં પણ ગીતાર્થતા ગુણ વધે. બાકી તો ગીતાર્થો દુર્લભ બની જાય. ‘ગીતાર્થદુર્લભ કાળ આવશે’ - આ પ્રમાણે નિશીથભાષ્યચૂર્ણિમાં પણ જણાવેલ છે. તેથી યોગ્ય જીવોને યોગ્ય સમયે ગીતાર્થ બનાવવાની જવાબદારી પણ મહાપુરુષોના શિરે રહેલી છે. આ જવાબદારી સારી રીતે અદા થાય તો જિનશાસનનું તેજ વિષમ કલિકાળમાં પણ ભરપૂર વધે. આ રીતે અધિકારી જીવોને જિનશાસનનું તેજ વધારવાની પાવન પ્રેરણા આ શ્લોક કરે છે.

❀ યોગ્ય સાધુને દર્શનશાસ્ત્રાભ્યાસ માટે પ્રોત્સાહિત કરીએ ❀

(સ્વયં.) તથા સ્વયં દર્શનશાસ્ત્ર વગેરેનો અભ્યાસ વડીલજનો જો આશ્રિત જીવોને કરાવી શકતા ન હોય તો તેવા સંયોગમાં પણ યોગ્ય સાધુને યોગ્ય સમર્થ પંડિત, વિદ્વાન સાધુ વગેરે પાસે દર્શનશાસ્ત્ર વગેરે ભણવા પ્રોત્સાહિત તો અવશ્ય કરવા જ જોઈએ. આવી પણ મંગલ પ્રેરણા આ શ્લોક દ્વારા અધિકારી જીવોએ પ્રાપ્ત કરવી. આ રીતે શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચયમાં જણાવેલ મોક્ષ સુલભ બને. ત્યાં શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ જણાવેલ છે કે ‘સુખ મેળવવા માટે તો માત્ર મોક્ષ જ ઈચ્છનીય છે. કારણ કે તે (૧) જન્મ વગેરે ક્લેશોથી રહિત છે. (૨) ભયશક્તિથી પૂર્ણતયા મુક્ત છે તથા (૩) સદા પીડાશૂન્ય છે.’ ઉપમિતિભવપ્રપંચા કથામાં શ્રીસિદ્ધર્ષિગણીએ અનુવાદરૂપે આ જ વાત કરેલ છે. (૧૭/૪)

જસ ઉદમ ઉત્તમ માર્ગનો, ભલઈ ભાવથી *લહિઈ રે;

જસ મહિમા મહીમાંહે વિદિતો*, તસ ગુણ કેમ ન *ગહિઈ રે ॥૧૭/૫॥ (૨૭૮) હ.

જસ ઉદમ, તે ઉત્તમ માર્ગનો જે ઉદમ, તે કિમ પામિયે ? ભલે ભાવ તે શુદ્ધાધ્યવસાય રૂપ (તેહથી), તે લહીયે કહતાં પામિયે.

જસ મહિમા = જેહનો મહિમા, તે મહીમાંહે પૃથ્વીમાંહે, વિદિતો છે = પ્રસિદ્ધ છે. તસ ગુણ =

સ્વપૂર્વતનગુરુવર્ગગુણગણમેવાડત્રાડપ્યભિષ્ટૌતિ - 'યેષામિ'તિ ।

યેષામુત્તમમાર્ગોદ્યમઃ શુભભાવાદુપલભ્યતે ।

યેષાં મહિમા વિદિતઃ તેષાં ગુણાઃ કિં નોચ્યન્તે ? ॥૧૭/૫॥

પ્રકૃતે દણ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ - યેષામ્ ઉત્તમમાર્ગોદ્યમઃ શુભભાવાદ્ ઉપલભ્યતે, યેષાં (ચ) મહિમા વિદિતઃ, તેષાં ગુણાઃ કિં નોચ્યન્તે ? ॥૧૭/૫॥

યેષાં શ્રીવિજયહીર-સેન-દેવ-સિંહસૂરીશ્વરાણામ્ ઉત્તમમાર્ગોદ્યમઃ = શ્રેષ્ઠસ્ય અત એવ સ્વ-સ્વભૂમિકાસમુચિતોત્સર્ગાડપવાદ-જ્ઞાનક્રિયા-નિશ્ચયવ્યવહારાદ્યનુવિદ્ધસ્ય સ્વાશ્રિતભૂમિકાનુરૂપચરણકરણાનુયોગ-દ્રવ્યાનુયોગાદ્યાસેવન-પ્રહણશિક્ષાદિવિનિયોગરૂપસ્ય ચ મોક્ષમાર્ગસ્ય યથાક્રમં કરણ-કારાપણાભ્યાં બહિરંગાડાન્તરંગપુરુષકારઃ શુભભાવાદ્ = વિશિષ્ટતર-શુદ્ધાડધ્યવસાયલક્ષણાદેવ ઉપલભ્યતે, ન તુ

:- પોતાના પ્રાચીન ગુરુજનોના ગુણોના સમૂહની જ ગ્રંથકારશ્રી પ્રશંસા કરે છે :-

*** ઉત્તમ ઉદમ શુભભાવસાધ્ય ***

:- જે ગુરુઓનો ઉત્તમ માર્ગને વિશે ઉદમ ખરેખર શુભ ભાવથી જ પ્રાપ્ત થાય છે અને જે ગુરુજનોનો મહિમા સુપ્રસિદ્ધ હોય, તેઓના ગુણ અમે કેમ ન કહીએ ? (૧૭/૫)

卐 મોક્ષમાર્ગમાં બે પ્રકારનો ઉદમ 卐

:- મોક્ષમાર્ગ શ્રેષ્ઠ છે. આ જ કારણથી (૧) પોતપોતાની ભૂમિકાને ઉચિત એવા ઉત્સર્ગ-અપવાદ, જ્ઞાન-ક્રિયા, નિશ્ચય-વ્યવહાર વગેરેથી તે ગૂંથાયેલ છે. તથા (૨) પોતાના (= ગુરુના) આશ્રિત (= શિષ્ય વગેરે) જીવોની ભૂમિકા મુજબ તેમને ચરણ-કરણાનુયોગ, દ્રવ્યાનુયોગ વગેરેની આસેવન શિક્ષા અને ગ્રહણશિક્ષા વગેરેમાં જોડવા તે પણ એક પ્રકારનો મોક્ષમાર્ગ જ છે. પ્રથમ પ્રકારનો મોક્ષમાર્ગ જાતે આચરવાનો હોય છે. બીજા પ્રકારનો મોક્ષમાર્ગ પોતાના આશ્રિત જીવો પાસે પળાવવાનો હોય છે. શ્રીવિજયહીરસૂરીશ્વરજી મહારાજે, શ્રીવિજયસેનસૂરીશ્વરજી મહારાજે, શ્રીવિજયદેવસૂરીશ્વરજી મહારાજે તથા શ્રીવિજયસિંહસૂરીશ્વરજી મહારાજે ઉપરોક્ત બન્ને પ્રકારનો મોક્ષમાર્ગ ક્રમશઃ જાતે પાળવા દ્વારા અને આશ્રિતો પાસે પળાવવા દ્વારા બહિરંગ અને અંતરંગ જે ઉદમ મોક્ષમાર્ગને વિશે કરેલ હતો તે ઉદમ અત્યંત ઉચ્ચકક્ષાના શુદ્ધ અધ્યવસાયસ્વરૂપ શુભ ભાવથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. તેઓએ દ્વિવિધ

♦ પુસ્તકોમાં 'લહઈ' પાઠ. કો.(૬)નો પાઠ લીધો છે. * લા.(૧)માં 'વિસંગુદીતો' અશુદ્ધ પાઠ. † 'કહઈ' પાઠ યોગ્ય જણાય છે.

તે તેહવા આચાર્ય જે સુગુરુ, તેહના ગુણ કેમ ન (ગહિએ=) કહિયે ? એતલે અવશ્ય કહેવાઈ જ. ઈતિ પરમાર્થ ॥૧૭/૫॥

કેવલં શુભૌષાઽધ્યવસાયાત્ । યેષાં ચ દર્શિતાનાં મહિમા મહીતલે વિદિતઃ = સુપ્રસિદ્ધ એવ તેષાં સદ્ગુરુવરાણાં સૂરિપદવિભૂષિતાનામ્, અત એવ તીર્થકરતુલ્યાનામ્, 'તિથ્યરસમો સૂરિ' (ગ.પ્ર.૨૭) ઇતિ ગચ્છાચારપ્રકીર્ણકવચનાત્, ગુણાઃ = સ્વાભાવિક-સાનુબન્ધ-શ્વાયોપશમિક-સુવિશુદ્ધસદ્ગુણાઃ કિં નોચ્યન્તે? અવશ્યમેવ વક્તવ્યા ઇતિ પરમાર્થઃ ।

પ્રકૃતે આધ્યાત્મિકોપનયસ્ત્વેવમ્ - સદ્ગુરુગતસદ્ભૂતગુણાનાં પ્રકટં પ્રશંસાઽનુમોદનાદિના કૃતજ્ઞતા-વિનય-ગુરુસમર્પણ-ગુરુશરણાગતિ-ગુણાનુરાગ-ગુણાનુવાદ-ગુણગ્રાહકદૃષ્ટિસમુન્મેષૌચિત્યપાલન-મોહનીયાદિ-કર્મનિર્જરા-પુણ્યાનુબન્ધિપુણ્યસંચય-સમ્યગ્દર્શનનૈર્મલ્ય-જિહ્વાસાફલ્યાદિલાભઃ સમ્પન્નીપદ્યતે । इत्थं गुण-लाभदृष्ट्या गुरुगुणानुवादादौ न कृपणता कार्येति प्रेर्यतेऽत्र । इत्थञ्च “पुण्य-पापविनिर्मुक्तः तेनाऽसौ भगवान् जिनः । लोकाग्रं सौधमारूढो रमते मुक्तिकन्यया ॥” (न.मा.७/४६) इति नमस्कारमाहात्म्ये सिद्धसेनसूरिदर्शितं सिद्धस्वरूपं प्रत्यासन्नतरं स्यात् ॥१७/५॥

મોક્ષમાર્ગને વિશે જે દ્વિવિધ ઉદ્યમ કરેલો હતો તે ઉદ્યમ ફક્ત સામાન્ય શુભ અધ્યવસાયથી પ્રાપ્ત થઈ શકે તેમ નથી. તથા જે ગુરુવર્યોનો મહિમા પૃથ્વીતલ ઉપર સુપ્રસિદ્ધ જ છે તેવા તે સદ્ગુરુવરો સૂરિપદથી અલંકૃત છે. આ જ કારણથી તેઓ તીર્થકરતુલ્ય છે. કારણ કે ગચ્છાચાર પયત્રા નામના આગમગ્રંથમાં જણાવેલ છે કે 'આચાર્ય ભગવંત તીર્થકરસમાન છે.' તથા તે ગુરુ ભગવંતોના સદ્ગુણો કૃત્રિમ નહિ પણ સ્વાભાવિક છે, નિરનુબંધ નહિ પણ સાનુબંધ છે, ઔદયિક નહિ પણ શ્વાયોપશમિક છે. તેથી જ તે સદ્ગુણો સુવિશુદ્ધ છે. આમ જેઓનો મોક્ષમાર્ગ વિશેનો ઉદ્યમ શુદ્ધ અધ્યવસાયથી જ મળે અને જેઓનો મહિમા દુનિયામાં સુપ્રસિદ્ધ હોય તેવા સદ્ગુરુઓના વિશિષ્ટ ગુણો કેમ ન કહેવાય ? અર્થાત્ તેમના ગુણો અવશ્ય કહેવા જ જોઈએ - આવું જણાવવાનું અહીં તાત્પર્ય છે.

✽ ગુરુગુણાનુવાદના બાર લાભ ✽

સૂરિ :- પરમોપકારી પરમારાધ્ય ગુરુ ભગવંતના સદ્ભૂત ગુણોની જાહેરમાં પ્રશંસા કરવાથી આપણામાં (૧) કૃતજ્ઞતા, (૨) વિનય, (૩) ગુરુસમર્પણ, (૪) ગુરુશરણાગતિ, (૫) ગુણાનુરાગ, (૬) ગુણાનુવાદ, (૭) ગુણગ્રાહીદૃષ્ટિનો વિકાસ, (૮) ઔચિત્યપાલન, (૯) મોહનીયાદિ કર્મની નિર્જરા, (૧૦) પુણ્યાનુબંધી પુણ્યનો સંચય, (૧૧) સમ્યગ્દર્શનની નિર્મળતા, (૧૨) જીભની સફળતા વગેરે અનેક પ્રકારના લાભ થાય છે. આવા ગુણ-લાભની દૃષ્ટિથી ઉપકારી ગુરુવર્યોના ગુણાનુવાદમાં આપણે કદાપિ ક્યાંય પણ જરાય કરકસર ન જ કરવી - તેવી પ્રેરણા આ શ્લોકમાંથી લેવા જેવી છે. આ રીતે વલણ કેળવવાથી નમસ્કારમાહાત્મ્યમાં જણાવેલ સિદ્ધસ્વરૂપ ખૂબ જ નજીક આવે. ત્યાં શ્રીસિદ્ધસેનાચાર્યે જણાવેલ છે કે 'જિન ભગવાન પુણ્ય-પાપથી વિનિર્મુક્ત બનેલ છે. તેથી લોકાગ્રભાગરૂપી મુક્તિમહેલમાં આરૂઢ થઈને મુક્તિકન્યા સાથે કીડા કરે છે.' (૧૭/૫)

શ્રીકલ્યાણવિજય વડ વાચક, હીરવિજય ગુરુ સીસો રે;

ઉદયો, જસ ગુણસંતતિ ગાવઈ, સુર-કિન્નર નિસ-દીસો રે ॥૧૭/૬॥ (૨૭૯) હ.

શ્રીકલ્યાણવિજયનામા વડ વાચક મહોપાધ્યાય બિરુદ પામ્યા છે. (ગુરુ) શ્રીહીરવિજયસૂરીશ્વરના શિષ્ય જે છે, ઉદયો જે ઉપના છે. જસ ગુણસંતતિ = તે શ્રેણિ, ગાઈ છે. સુર-કિન્નર પ્રમુખ નિસ-દીસ = રાત્રિ-દિવસ, ગુણશ્રેણિ સદા કાલે ગાય છે. ॥૧૭/૬॥

કૃતજ્ઞભાવેન જગદ્ગુરુપટ્ટપરમ્પરામુપદર્શ્યાઽધુના તચ્છિષ્યપરમ્પરાઽઽગતમાસન્નતરસ્વગુરુવર્ગં बहु-
માનतઃ સ્વચેતસિ સમારોપયિતુમુપક્રમતે - 'કલ્યાણે'તિ ।

કલ્યાણવિજયવાચકવરેણ્યો હીરવિજયસૂરિશિષ્યઃ ।

યદીયગુણસન્તાનં કિન્નરા ગાયન્તિ સર્વદા ॥૧૭/૬॥

પ્રકૃતે દળ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ - હીરવિજયસૂરિશિષ્યઃ કલ્યાણવિજયવાચકવરેણ્યઃ (સજ્જાતઃ),
યદીયગુણસન્તાનં કિન્નરાઃ સર્વદા ગાયન્તિ ॥૧૭/૬॥

હીરવિજયસૂરિશિષ્યઃ કલ્યાણવિજયવાચકવરેણ્યઃ = મહોપાધ્યાયબિરુદાલકૃતઃ કલ્યાણવિજયઃ
'સજ્જાતઃ' ઇત્યાવર્તતે । તદીયમાહાત્મ્યમુપદર્શયતિ- યદીયગુણસન્તાનં વાચકકુલતિલકકલ્યાણવિજય-
સત્કસદ્ગુણશ્રેણિં કિન્નરાઃ સુરાદયશ્ચ સર્વદા = અહોરાત્રં ગાયન્તિ સમોદમ્ ।

પ્રકૃતે આધ્યાત્મિકોપનયસ્ત્વેવમ્ - તાત્ત્વિક-સાત્ત્વિકાઽઽધ્યાત્મિકગુણવૈભવે સતિ દેવતા અપિ
ગુણોત્કર્તને ન શ્રામ્યન્તિ । તતશ્ચ કલ્યાણવિજયવાચકોદાહરણતઃ તાત્ત્વિક-સાત્ત્વિકાઽઽધ્યાત્મિક

કલ્યાણવિજયવાચકવરેણ્યઃ :- કૃતજ્ઞભાવથી જગદ્ગુરુ શ્રીહીરસૂરીશ્વરજી મહારાજની પાટપરંપરાને દેખાડીને હવે
હીરસૂરીશ્વરજી મહારાજની શિષ્યપરંપરાથી આવેલ અત્યંત નજીકના સ્વ-ગુરુજનોને બહુમાનપૂર્વક પોતાના
ચિત્તમાં સારી રીતે આરૂઢ કરવા માટે ગ્રંથકારશ્રી કટિબદ્ધ થાય છે :-

શ્રીહીરવિજયસૂરીશ્વરજી :- શ્રીહીરવિજયસૂરીશ્વરજી મહારાજના શિષ્ય મહોપાધ્યાય શ્રીકલ્યાણવિજયજી મહારાજ
થયા કે જેમના ગુણની શ્રેણિને કિન્નરો સર્વદા ગાય છે. (૧૭/૬)

*** દેવો પણ ગુણગાન કરે ***

શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજી :- શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજી મહારાજના શિષ્ય શ્રીકલ્યાણવિજયજી મહારાજ થયા. તેઓને
'મહોપાધ્યાય' બિરુદ આપવામાં આવેલ હતું. તેમના માહાત્મ્યને ગ્રંથકારશ્રી શ્લોકના ઉત્તરાર્થ દ્વારા જણાવે
છે કે 'ઉપાધ્યાયના વંશમાં તિલક સમાન શ્રીકલ્યાણવિજયજી ગણિવરના સદ્ગુણના સમૂહને કિન્નરો
અને વૈમાનિક વગેરે દેવો રાત-દિવસ આનંદપૂર્વક ગાય છે.

*** ગુણવૈભવની છ વિશિષ્ટતા ***

શ્રીકલ્યાણવિજયવાચકવરેણ્યઃ :- તાત્ત્વિક, સાત્ત્વિક અને આધ્યાત્મિક ગુણવૈભવ હોય તો દેવતાઓ પણ
ગુણગાન કરતા થાકતા નથી. તેથી શ્રીકલ્યાણવિજયજી મહારાજના ઉદાહરણથી (૧) તાત્ત્વિક, (૨)
સાત્ત્વિક, (૩) આધ્યાત્મિક, (૪) સ્વાભાવિક, (૫) સાનુબંધ, (૬) સુવિશુદ્ધ એવા ગુણવૈભવને મેળવવા

-સ્વાભાવિક-સાનુબન્ધ-સુવિશુદ્ધ-સદ્ગુણવૈભવોપલબ્ધયેऽનવરતં યતિતત્ત્વમિત્યાન્તરપ્રેરણાઽત્રાઽસ્માભિરુપલભ્યા ।

તદનુસરણેન ચ “મોક્ષઃ = કૃત્સ્નકર્મક્ષયાત્ સ્વસ્વરૂપાવસ્થાનમ્” (ઉત્ત.૨૮/૧૪ સ.સિ.વૃ.) ઇતિ ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રવૃત્તૌ સર્વાર્થસિદ્ધૌ કમલસંયમોપાધ્યાયદર્શિતઃ મોક્ષઃ પ્રત્યાસન્નતરઃ સ્યાત્ ॥૧૭/૬॥

સતત પ્રયત્નશીલ રહેવું જોઈએ. આવા પ્રકારની આંતરિક પ્રેરણા આપણને આ શ્લોક દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે.

❁ નિજસ્વરૂપાવસ્થાન એ જ મોક્ષ ❁

(તત્ત્વ.) તે પ્રેરણાને અનુસરવાથી સર્વાર્થસિદ્ધિ નામની ઉત્તરાધ્યયનવૃત્તિમાં જણાવેલ મોક્ષ ખૂબ જ નજીક આવે. ત્યાં કમલસંયમ ઉપાધ્યાયજીએ જણાવેલ છે કે ‘સર્વ કર્મનો ક્ષય થવાથી પોતાના સ્વરૂપમાં આત્માનું અવસ્થાન એ જ મોક્ષ છે.’ (૧૭/૬)

લખી રાખો ડાયરીમાં.....❁

- સાધના ગતિને સુધારે.
દા.ત. ચક્રવર્તીનો બ્રહ્મચારી ઘોડો
ઉપાસના મતિને પણ સુધારે.
દા.ત. અનાથી મુનિ
- વાસનાને અંતે છે
થાક, શક્તિનાશ, વાર્ધક્ય, શૈથિલ્ય.
ઉપાસનાના અંતે છે
પરિપૂર્ણ, સર્વશક્તિમાન,
સ્થાયી આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ.
- વાસના બહિર્મુખતામાં તાણે છે.
ઉપાસના અંતર્મુખતા દ્વારા પરમાત્મદશાને પ્રગટાવે છે.
- સાધના એટલે તનતોડ તપ-ત્યાગ-વૈયાવચ્ચ વગેરે.
દા.ત. શિવકુમાર (જંબૂસ્વામીનો જીવ).
ઉપાસના એટલે મનમોડ સમર્પણ-શરણાગતિ.
દા.ત. ગૌતમ સ્વામી.

ગુરુ શ્રી લાભવિજય વડ પંડિત, તાસ સીસ સોભાગી રે;

શ્રુત-વ્યાકરણાદિક બહુ ગ્રંથિ, નિત્યઈ જસ મતિ લાગી રે ॥૧૭/૭॥ (૨૮૦) હ.

તેહના શિષ્ય ગુરુ શ્રીલાભવિજય વડ પંડિત છે = પંડિત પરષદામાં મુખ્ય છે. તાસ શિષ્ય = તેહના શિષ્ય મહા સોભાગી છે. શ્રુત-વ્યાકરણાદિક બહુ ગ્રંથમાંહિ નિત્ય (જસ=) જેહની મતિ લાગી છઈ એકાંતે વાચના, પૃચ્છના, પરાવર્તના, અનુપ્રેક્ષા, ધર્મકથા લક્ષણ પંચવિધિ સજ્જાય ધ્યાન કરતાં રહે છે. ॥૧૭/૭॥

તચ્છિષ્યપરમ્પરામાચષ્ટે - 'તચ્છિષ્ય' इति ।

તચ્છિષ્યઃ પण्डितवरलाभविजयः विद्वत्सभासिंहः ।

आगम-व्याकरणादिशास्त्ररक्ता यन्मतिः सदा ॥૧૭/૭॥

પ્રકૃતે દણ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ - તચ્છિષ્યઃ વિદ્વત્સભાસિંહઃ પણ્ડિતવરલાભવિજયઃ (સજ્જાતઃ), યન્મતિઃ સદા આગમ-વ્યાકરણાદિશાસ્ત્રરક્તા (આસીત્) ॥૧૭/૭॥

તચ્છિષ્યઃ = શ્રીકલ્યાણવિજયવાચકવરશિષ્યઃ વિદ્વત્સભાસિંહઃ = પણ્ડિતપરષદ્વિભૂષણઃ પણ્ડિતવરલાભવિજયઃ 'સજ્જાતઃ' इत्यावर्तते, યન્મતિઃ = યદીયા સન્મતિઃ સદા = નિત્યમ્ આગમ-વ્યાકરણાદિશાસ્ત્રરક્તા = શ્રીજિનાગમ-સિદ્ધહેમશબ્દાનુશાસનાદિકબહુગ્રન્થસુરક્તા । અત એવ સ પ્રગુરુદેવઃ વિજને વાચના-પૃચ્છના-પરાવર્તનાડનુપ્રેક્ષા-ધર્મકથાલક્ષણપઞ્ચવિધસ્વાધ્યાય-ધર્માદિધ્યાનયોગૌ સમારોહતિ ।

પ્રકૃતે આધ્યાત્મિકોપનયસ્ત્વેવમ્ - 'કથં લોકા માં જાનીયુઃ ? મમ સેવકવર્ગઃ કથં વર્ધેત ? વત્કૃત્વકલા કથં સમ્પદ્યેત ? વત્કૃત્વકલાસમ્પાદકાનિ પુસ્તકાનિ કુતો લભ્યેરન્ ? વાચાટતયા કથં

જેમના શિષ્ય પંડિતવરેણ્ય શ્રીલાભવિજયજી મહારાજની શિષ્યપરંપરાને ગ્રંથકારશ્રી જણાવે છે :-

❀ **વિદ્વત્સભામાં સિંહ** ❀

જેમના શિષ્ય પંડિતવરેણ્ય શ્રીલાભવિજયજી મહારાજ થયા. વિદ્વાનોની સભામાં તેઓ સિંહ જેવા હતા. જેમની મતિ હંમેશા આગમ, વ્યાકરણ વગેરે શાસ્ત્રોમાં આસક્ત હતી. (૧૭/૭)

❖ **લાભવિજયજી મહાપ્રેયકરણ** ❖

જેમના શિષ્ય પંડિતવરેણ્ય શ્રીલાભવિજયજી મહારાજ થયા. સિંહ જેવા નીડર હોવાના કારણે તેઓ પંડિતની પરષદામાં વિભૂષણ હતા. જેમની સુંદર બુદ્ધિ હંમેશા શ્રીજિનાગમ, 'સિદ્ધહેમશબ્દાનુશાસન' - નામનું વ્યાકરણ વગેરે અનેક ગ્રંથમાં અત્યંત આસક્ત હતી. આથી જ તે પ્રગુરુવર્ય એકાંતમાં વાચના, પૃચ્છના, પરાવર્તના, અનુપ્રેક્ષા અને ધર્મકથા સ્વરૂપ પાંચ પ્રકારના સ્વાધ્યાયયોગમાં અને ધર્માદિધ્યાનયોગમાં આરૂઢ રહેતા.

❀ **લોકપરિચય છોડો, શ્લોકપરિચય કરો** ❀

જેમના શિષ્ય પંડિતવરેણ્ય શ્રીલાભવિજયજી મહારાજ થયા. 'લોકો કઈ રીતે મને ઓળખે ? વધુમાં વધુ સંખ્યાની અંદર લોકો મારી પાસે કઈ રીતે આવે ? મારું ભક્તવર્તુળ કઈ રીતે વિસ્તૃત થાય ? લોકો સાથે લાંબા સમય સુધી

લબ્ધપ્રતિષ્ઠોઽહં સ્યામ્ ?' इत्यादिकल्पनापरायणता संयमिनां न शोभते। ततो हि स्वाध्याय-ध्यानादिविभवः विनश्यति। ततश्च स्वाध्याय-ध्यानकामिभिः पण्डितप्रवरलाभविजयोदाहरणतः तादृशमहत्त्वाकाङ्क्षां परित्यज्य एकान्तवासाऽऽर्यमौने समाश्रयणीये। लोकपरिचयवृद्धौ हि श्लोक-परिचयो हीयते। वाचाटतायां सत्यां हि ध्यानयोगरुचिः विलीयते।

લોકપરિચયાદિત્યાગેન જ્ઞાન-ધ્યાનાદિપરાયણત્વે ¹“अष्टविधकर्ममुक्तो नायव्यो भावओ मुक्तो” (उत्त. २८ नि.गा.४९७) इति उत्तराध्ययननिर्युक्तौ भद्रबाहुस्वामिदर्शितः भावमोक्षः स्याक् सम्पद्येत। १७/७।।

અસરકારક રીતે બોલવાની કળા ક્યારે આત્મસાત્ થશે ? તે માટેના speaking course વગેરે પુસ્તકો ક્યાંથી મળશે ? મારી વાકપટુતા દ્વારા બધા લોકો ઉપર હું કઈ રીતે છવાઈ જાઉં ? - આવી ઘેલછાઓ સંયમીને કદાપિ ન શોભે. તેવી ઘેલછાથી સ્વાધ્યાયધન અને ધ્યાનવૈભવ સંયમીના જીવનમાંથી નષ્ટ થાય છે. તેથી જેમણે સ્વાધ્યાયમાં અને ધ્યાનયોગમાં આરૂઢ થવું છે, તેમણે પંડિતપ્રવર શ્રીલાભવિજયજીના ઉદાહરણથી તેવી મહત્ત્વાકાંક્ષા-ઘેલછા છોડીને એકાંતનું અને આર્યમૌનનું આલંબન લીધા વિના છૂટકો નથી. લોકપરિચય વધે તો શ્લોકપરિચય ઘટે. બોલબોલ કરવાની કુટેવ પડે તો ધ્યાનયોગની રુચિ તૂટે. તેથી સમ્યગ્ એકાંતવાસ અને આર્યમૌન (= વિવેકપૂર્વક મૌન) - આ બંનેના માધ્યમથી સ્વાધ્યાયમાં અને ધ્યાનયોગમાં આરૂઢ થવાની, આરૂઢ રહેવાની પાવન પ્રેરણા પંડિતશિરોમણિ શ્રીલાભવિજયજી મહારાજના ઉદાહરણથી લેવા જેવી છે.

☆ ભાવમોક્ષને ઝડપથી મેળવીએ ☆

(લોક.) લોકપરિચય વગેરેનો ત્યાગ કરીને જ્ઞાન-ધ્યાનાદિમાં ગળાડૂબ રહેવામાં આવે તો ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રનિર્યુક્તિમાં જણાવેલ ભાવમોક્ષ અત્યંત ઝડપથી પ્રાપ્ત થાય. ત્યાં શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીજીએ જણાવેલ છે કે ‘આઠ પ્રકારના કર્મથી મુક્ત એવો જીવ એ ભાવથી મોક્ષ જાણવો.’ (૧૭/૭)

લખી રાખો ડાયરીમાં.....

- સાધના આત્માને પુષ્ટ બનાવે છે,
ઉપાસના આત્માને શુદ્ધ બનાવે છે.
- સાધનાનો આંધળો રાગ ક્યારેક ઉપાસના પ્રત્યે બેદરકાર બનાવે. દા.ત. શિવભૂતિ બોટિક.
ઉપાસનાનો તીવ્ર રાગ સાધના પ્રત્યે પણ જાગૃત રાખે. દા.ત. લોહાર્ય મુનિ.

શ્રી ગુરુ જીતવિજય તસ સીસો, મહિમાવંત મહંતો રે;

શ્રી નયવિજય વિબુધ ગુરુબ્રાતા, તાસ મહા ગુણવંતો રે ॥૧૭/૮॥ (૨૮૧) હ.

ગુરુ શ્રીજીતવિજય નામે (તસ=) તેહના શિષ્ય પરંપરાયે થયા. મહા મહિમાવંત છે, મહંત છે. “જ્ઞાનાદિગુણોપેતા મહાન્તઃ” () इति वचनात्.

(મહા ગુણવંતો) શ્રીનયવિજય (વિબુધ=) પંડિત (તાસ=) તેહના ગુરુબ્રાતા = ગુરુભાઈ સંબંધે થયા, એકગુરુશિષ્યત્વાત્ ॥૧૭/૮॥

आसन्नतमस्वगुरुपरम्परामत्यादरेण स्मरन्नाह - ‘जीते’ति।

जीतविजयवाचकेन्द्र आसीत् तच्छिष्यो महिमवान् महान्।

तद्गुरुभ्राता वरो नयविजयबुधो महागुणवान्॥१७/८॥

પ્રકૃતે દણ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ - તચ્છિષ્યઃ જીતવિજયવાચકેન્દ્રઃ મહિમવાન્ મહાન્ ચ આસીત્ । તદ્ગુરુભ્રાતા વરો નયવિજયબુધઃ મહાગુણવાન્ (આસીત્) ॥૧૭/૮॥

તચ્છિષ્યઃ = પંડિતવરશ્રીલાભવિજયશિષ્યઃ જીતવિજયવાચકેન્દ્ર આસીદ્ યઃ ભુવિ મહિમવાન્ મહાન્ ચ જ્ઞાનાદિગુણસમ્પન્નત્વાદ્, “જ્ઞાનાદિગુણોપેતા મહાન્તઃ” () इति वचनात्.

મહાગુણવાન્ વરો નયવિજયબુધઃ તદ્ગુરુભ્રાતા = મહોપાધ્યાયશ્રીજીતવિજયસતીર્થ્યઃ, એકગુરુ-શિષ્યત્વાત્ ।

प्रकृते आध्यात्मिकोपनयस्त्वेवम् - देहोच्चत्व-सौन्दर्य-भार-बल-पुण्योदयसातत्य-प्राचुर्याऽऽधिपत्यसत्ता

■ :- અત્યંત નિકટની પોતાની ગુરુપરંપરાને અત્યંત આદરભાવથી યાદ કરતા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે :-

■ :- પંડિતવર્ય શ્રીલાભવિજયના શિષ્ય મહોપાધ્યાય શ્રીજીતવિજયજી મહારાજ હતા. તેઓ મહિમાવંત અને મહાન હતા. તેમના ગુરુભાઈ પંડિતવરેણ્ય શ્રીનયવિજયજી મહારાજ હતા. તેઓ મહાગુણવાન હતા. (૧૭/૮)

❖ ગુણીજન મહાન ❖

■ :- પંડિતવરેણ્ય શ્રીલાભવિજયજી મહારાજના શિષ્ય મહોપાધ્યાય શ્રીજીતવિજયજી મહારાજ હતા કે જેઓ જ્ઞાનાદિ ગુણથી સંપન્ન હોવાના કારણે પૃથ્વીતલ ઉપર મહિમાવંત હતા અને મહાન હતા. શાસ્ત્રમાં જણાવેલ છે કે ‘જ્ઞાનાદિ ગુણથી શોભતા એવા પુરુષો મહાન કહેવાય.’

(મહા.) મહોપાધ્યાય શ્રીજીતવિજયજી મહારાજના ગુરુભાઈ પંડિતવરેણ્ય શ્રીનયવિજયજી મહારાજ છે. એક જ ગુરુના તેઓ બન્ને શિષ્ય હોવાથી તે બન્ને ગુરુભાઈ કહેવાય. તેઓ મહાગુણવાન છે.

✽ મહાન બનવાના ઉપાયને જાણીએ ✽

■ :- શરીરની ઊંચાઈથી કે સૌંદર્યથી માણસ મહાન બનતો નથી. શરીરના વજનથી કે સામર્થ્યથી પણ માણસ મહાન બનતો નથી. પુણ્યોદયના સાતત્યથી કે પ્રાયુર્યથી પણ માણસ

-સમ્પત્-સ્વાસ્થ્ય-સ્વજનાદિસમાગમેન મનુષ્યઃ નૈવ મહાન્ ભવતિ । પત્ની-પુત્ર-પરિવારવૃદ્ધિ-પ્રસિદ્ધિ-પ્રવચનપટ્ટતા-પદવી-પુસ્તકપ્રકાશન-પુણ્યોદયપ્રદર્શન-પ્રશંસા-પ્રતિષ્ઠા-પાણ્ડિત્ય-પ્રવચનપ્રભાવનાદિપ્રલોભનેન સાધકઃ નૈવ નિશ્ચયતઃ મહત્તામુપલભતે । તતશ્ચોપદર્શિતવસ્તુયોગ-ક્ષેમ-વૃદ્ધ્યાદિપરાયણતયા નૈવ ભાવ્યમ્ । આત્મમાહાત્મ્યપ્રાપકજ્ઞાનાદિગુણવૈભવોપાર્જન એવાત્માર્થિભિઃ લીનતા સમ્પાદ્યેત્યુપદિશ્યતે । તદનુસરણેન ચ “નિર્વાણમ્” इति घनघातिकर्मचतुष्टयक्षयेण केवलज्ञानावाप्तिः” (સુ.કૃ.શ્રુ.સ્ક.૧ અ.૧૧/નિ.૧૧૫/વૃ.પૃ.૫૯૮) इति सूत्रकृताङ्गसूत्रनिर्युक्तिविवरणे श्रीशीलाङ्काचार्योक्तं निर्वाणं जीवन्मुक्तिलक्षणं सपदि सम्पद्येत ॥१७/८॥

મહાન બનતો નથી. બીજા ઉપર આધિપત્ય જમાવવાની વૃત્તિ (=અધિકારવૃત્તિ), સત્તા, સંપત્તિ, સ્વાસ્થ્ય, સૌંદર્ય, સ્વજનો, શ્રીમંતો વગેરેના લીધે પણ માણસ મહાન બનતો નથી. પત્ની, પુત્ર, પરિવારવૃદ્ધિ, પ્રસિદ્ધિ, પ્રવચનની પાટ-પટ્ટતા, પદવી, પુસ્તકપ્રકાશન, પુણ્યોદયપ્રદર્શન, પ્રશંસા, પ્રતિષ્ઠા, પંડિતાર્થ કે પ્રવચનપ્રભાવના વગેરે પ્રલોભન દ્વારા પણ સાધક પરમાર્થથી મહાન બનતો નથી. Fashion, Fund, Fortune-telling, Function (Social & Religious), Federation, Foundation અને ફટાટોપથી પણ સાધુ મહાન બનતો નથી. તેથી ઉપરોક્ત વસ્તુને મેળવવાની, ટકાવવાની કે વધારવાની ઘેલછામાં અટવાયા વિના, આત્માને મહાન બનાવનાર જ્ઞાનાદિ ગુણવૈભવનું ઉપાર્જન કરવામાં જ આત્માર્થી જીવે સદા લીન બનવું જોઈએ. આવો આધ્યાત્મિક સંદેશ આ શ્લોક દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે. આ આધ્યાત્મિક સંદેશને અનુસરવાથી સૂયગડાંગસૂત્રનિર્યુક્તિવિવરણમાં જણાવેલ નિર્વાણ ઝડપથી મળે. ત્યાં શ્રીશીલાંકાચાર્યજીએ જણાવેલ છે કે ‘ચાર ઘનઘાતિ કર્મોનો ઉચ્છેદ થવાથી કેવલજ્ઞાનની થતી પ્રાપ્તિ એ જ નિર્વાણ = જીવન્મુક્તિ.’ (૧૭/૮)

લખી રાખો ડાયરીમાં.....

- વાસના આંધળું અનુકરણ કરે છે.
ઉપાસના નિત્ય નવી કેડી રચે છે,
પ્રભુ પાસે પહોંચવાની.
- મૂલ્યહીન વાસના પોતાના પ્રેમ-પાત્રનું સર્વતોમુખી અવમૂલ્યાંકન કરે છે.
અમૂલ્ય ઉપાસના પોતાના પ્રેમ-પાત્ર પરમાત્માનું મહત્ત્વ હૃદયમાં પ્રતિષ્ઠિત કરે છે,
જગતમાં પ્રસિદ્ધ કરે છે.

જે ગુરુ સ્વ-પર સમય અભ્યાસઈ, બહુ ઉપાય કરી કાસી રે;

સમ્યગ્દર્શન ♦સુરુચિ સુરભિતા, મુઝ મતિ શુભ ગુણ વાસી રે ॥૧૭/૮॥ (૨૮૨) હ.

જેણે ગુરુયે, સ્વસમય તે જૈનશાસ્ત્ર, પરસમય તે વેદાન્ત-તર્ક પ્રમુખ, તેહના અભ્યાસાર્થ બહુ ઉપાય કરીને કાસીયે સ્વશિષ્યને ભણવાને કાજે મૂક્યા. તિહાં ન્યાયવિશારદ એહવું બિરુદ પામ્યા.

સ્વગુરુદેવમહિમાનમેવાઽઽવેદયતિ - 'ય' ઇતિ ।

યો ગુરુઃ મમૈવ સ્વ-પરસમયાભ્યાસાય કાશીમાગતઃ ।

સમ્યક્ત્વસુરુચિસુરભિવાસિતા મતિઃ યત્સેવયા ॥૧૭/૧॥

પ્રકૃતે દણ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ - યો ગુરુઃ મમૈવ સ્વ-પરસમયાભ્યાસાય કાશીમાગતઃ, યત્સેવયા (ચ મમ) મતિઃ સમ્યક્ત્વસુરુચિસુરભિવાસિતા (અભવત્) ॥૧૭/૧॥

યો ગુરુઃ નયવિજયવિબુધઃ મમ = મહોપાધ્યાયયશોવિજયસ્ય સ્વ-પરસમયાભ્યાસાય = જૈનશાસ્ત્ર-વેદાન્ત-ન્યાયાદિશાસ્ત્રાભ્યાસકૃતે મયા સાર્ધમ્ ઉપ્રવિહારં કૃત્વા કાશીમાગતઃ, બહુવિધોપાયૈશ્ચાઽહં મહાભટ્ટારકસન્નિધાવધ્યાપિતઃ ન્યાયાદિતન્ત્રમ્ । ગુરુકૃપાત એવ કાશ્યાં દક્ષિણદેશીયદુર્દાન્તવાદિવિજયાવસરે ન્યાયવિશારદવિરુદં મહાં વારાણસીવિબુધવૃન્દેન પ્રદત્તં વાદસદસિ ।

■ :- પોતાના ગુરુદેવના મહિમાને ગ્રંથકારશ્રી જણાવે છે :-

■ :- જે ગુરુ મને જ સ્વ-પરદર્શનના શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરાવવા માટે કાશીમાં સાથે આવ્યા તથા જેમની સેવાથી મારી મતિ સમ્યગ્ દર્શનની સુરુચિ સ્વરૂપ સુગંધથી સુવાસિત થઈ. (૧૭/૮)

❀ શિષ્યને ભણાવવા ગુરુની સહાય ❀

■ :- જે પંડિત શ્રીનયવિજયજી નામના મારા ગુરુ મહારાજ મને (= મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજય મહારાજને) જૈન શાસ્ત્રોનો અને વેદાંત, ન્યાયાદિ પરદર્શનના શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરાવવા માટે મારી સાથે ઉગ્ર વિહાર કરીને કાશીમાં પધાર્યા અને કાશીના મહાભટ્ટારકની પાસે મને ભણવા માટે મૂક્યા. તથા અનેક પ્રકારના ઉપાયો દ્વારા મહાભટ્ટારકની પાસે ન્યાયાદિ દર્શનશાસ્ત્રો મને (= મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજય મહારાજને) ભણાવ્યા. તથા કાશીમાં આવેલા, દક્ષિણ દેશના દુર્દાંત વાદી ઉપર, ગુરુકૃપાથી જ, વિજય મેળવવાના અવસરે કાશી નગરીના પંડિતવૃંદે મને (= મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજને) વાંદસભામાં 'ન્યાયવિશારદ' બિરુદ આપ્યું હતું.

■ :- મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મ.સા. ને કાશીએ ષડ્દર્શનનો વિદ્યાભ્યાસ કરાવવા માટે ધનજી સુરા નામના જૈન શ્રેષ્ઠીએ પોતાની ચાહના શ્રીનયવિજયજી મ.સા. ની પાસે રજૂ કરી. તથા તે માટે આર્થિક વ્યવસ્થા અંગે પોતે જવાબદારી સ્વીકારી. તેથી સૂર્યસમાન તેજસ્વી ગુરુવર શ્રીનયવિજયજી મહારાજ શ્રીયશોવિજયજી મહારાજને પોતાની સાથે કાશી લઈ ગયા.

સમ્યગ્દર્શનની જે સ્વ(સુ)રુચિ, તદ્રૂપ જે સુરભિતા સુગંધ, જસ સેવાપણું, તેણે મુઝ મતિ = મારી જે મતિ, શુભ ગુણે કરીને વાસી = આસ્તિક્ય ગુણે કરી અંગોઅંગ પ્રણમી (=પરિણમી), તેહની સ્વેચ્છા રુચિરૂપેઈ છઈ. ॥૧૭/૮॥

યત્સેવયા = યદીયોપાસનયૈવ મદીયા મતિ: સમ્યક્ત્વસુરુચિસુરભિવાસિતા = સમ્યગ્દર્શનગોચર-નિજશોભનરુચિલક્ષણસૌરભસદ્યોગેન સુવાસિતા પરમાઽઽસ્તિક્યગુણેન ચાઽઽત્મસાદ્ભૂતા। અત એવ સમ્યક્ત્વગોચરનિજેચ્છા સ્વરસતઃ તત્ત્વરુચિરૂપેણ પરિણતેતિ યાવત્ તાત્પર્યમ્।

પ્રકૃતે આધ્યાત્મિકોપનયસ્ત્વેવમ્ - શિષ્યાધ્યાપનકૃતે ગુર્જરદેશાત્ કાશીપર્યન્તં ગુરુવિહારસ્તુ અનુપમઃ સ્મરણીયશ્ચ પ્રસન્નઃ। તસ્મિન્ કાલે બ્રાહ્મણા વિશેષતઃ જૈનધર્મદ્વેષિણ આસન્। તતશ્ચ બ્રાહ્મણપણ્ડિતસકાશે શિષ્યાધ્યાપનકૃતે કીદૃશા ઉપાયા જૈનગુરુભિઃ વ્યાપારિતાઃ તદ્ગોચરા કલ્પનૈવ

(૧) આ બાબતનો ઉલ્લેખ સુજસવેલી ભાસ ગ્રંથમાં નીચે મુજબ આવે છે.

છે મુજ એહવી ચાહ, ભણાવો તે ભણી હો લાલ;

ઈમ સુણી કાશીનો રાહ, ગ્રહે ગુરુ દિનમણિ હો લાલ. (સુવે.ભા.૨/૨)

(૨) આ જ બાબતના અનુસંધાનમાં ‘સુજસવેલી ભાસ’ ની પ્રસ્તાવનામાં મોહનલાલ દલીયંદ દેસાઈ (B.A.L.L.B.) પૃષ્ઠ-૧૫ માં જણાવે છે કે “ગુરુ નયવિજય ધનજીશેઠની આર્થિક સહાયનું વચન મળતાં યશોવિજયને લઈ પાદવિહાર કરી ઠેઠ કાશીમાં ગયા...”

(૩) ‘જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ’ ગ્રંથમાં (નવી આવૃત્તિ, નંબર ૮૧૯, પૃષ્ઠ ૪૧૦) પણ શ્રીયશોવિજયજી મહારાજને ષડ્દર્શનનો અભ્યાસ કરાવવા માટે શ્રીનયવિજયજી મ.સા. કાશી પધાર્યા હતા - આ મુજબ ઉલ્લેખ મળે છે.

(૪) ‘અમર ઉપાધ્યાયજી’ (લેખક - પૂર્ણચન્દ્રસૂરિજી મ.સા.) પુસ્તકમાં પણ “ઉપાધ્યાયજી મહારાજે કાશીથી પૂ.નયવિજયજી મ. સાથે આગ્રા તરફ વિહાર કર્યો” (પૃ.૩૪) એમ લખેલ છે. તેનાથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે પૂ. નયવિજયજી મ. પણ કાશી ગયા હતા.

✽ ગુરુસેવાથી સમકિત પ્રગટે ✽

(યત્સેવ.) તથા જે ગુરુદેવની ઉપાસનાથી જ મારી મતિ સમ્યગ્દર્શનવિષયક સ્વકીય સુંદર રુચિ સ્વરૂપ સુવાસ નામના સદ્ગુણના સુંદર યોગથી સુવાસિત થયેલ અને પરમ આસ્તિક્ય ગુણથી મારી મતિ આત્મસાત્ થઈ. અર્થાત્ પરમ આસ્તિક્ય ગુણથી મારી બુદ્ધિ સાંગોપાંગ = પૂરેપૂરી પરિણમી ગઈ. આ જ કારણથી સમ્યક્ત્વસંબંધી મારી ઈચ્છા સ્વરસથી તત્ત્વરુચિસ્વરૂપે પરિણમી ગઈ. ત્યાં સુધી જણાવવાનું અહીં તાત્પર્ય છે.

✽ નયવિજયજી મહારાજ પાસેથી સાત હિતશિક્ષા શીખીએ ✽

શિષ્યને ભણાવવા માટે ગુરુ ગુજરાતથી ઠેઠ કાશી સુધીનો વિહાર કરે
તે જૈન ઇતિહાસની એક અનોખી, અદ્ભુત અને યાદગાર ઘટના છે. જૈન ધર્મ પ્રત્યે બ્રાહ્મણો તે સમયે વિશેષ પ્રકારે દ્વેષ ધારણ કરનારા હતા. તેથી બ્રાહ્મણ પંડિત પાસે પોતાના શિષ્યને ભણાવવા માટે

અસ્માભિઃ કાર્યા । તતશ્ચાયમત્રોપદેશો ગ્રાહ્યો યદુત (૧) દીક્ષાપ્રદાનોત્તરં સાર્ધઘટિકાદ્વયકાલપર્યન્તમપિ શિષ્યાધ્યાપનકૃતેઽવસરો ન લભ્યેત તથા મહોત્સવાદિપ્રસંગા મહતા ફટાટોપેન નૈવ યોજ્યાઃ ।

(૨) પ્રતિસપ્તાહં પ્રતિપક્ષં વા એકસ્મિન્નપિ દિને શિષ્યેભ્યઃ હિતશિક્ષા-વાચનાપ્રદાનકૃતે ઉત્સાહો ન સમ્પદ્યેત તથા શિષ્યોપેક્ષા નૈવ કાર્યા ।

(૩) સ્વયં શિષ્યાઽધ્યાપનકૃતે ગુરોઃ સામર્થ્યાદિવિરહેઽન્યપ્રાજ્ઞસાધુસકાશે તદીયાઽધ્યયનવ્યવસ્થા ગુરુણા કાર્યા ।

(૪) તદસમ્ભવે પણિતાદિસુલભે ક્ષેત્રે ચાતુર્માસાદિકં કાર્યમ્ ।

(૫) શિષ્યાઽધ્યયનકૃતે પણિતત્વેતન-પુસ્તકાદિવ્યવસ્થા ગુરુણા કારયિતવ્યા ।

(૬) શિષ્યાઽધ્યયનકાલે ગુરુણા સ્વકીયસેવા-ક્ષુલ્લકકાર્ય-ભક્તવૃન્દસમ્પર્કાદિકાર્યે અધ્યયનબાધકે શિષ્યા નૈવ યોજ્યાઃ ।

(૭) અન્યપ્રાજ્ઞસાધુપણિતાદિસકાશે સ્વશિષ્યાધ્યાપનવ્યવસ્થાયા અયોગે સ્વયમધ્યયનશીલસ્ય શિષ્યાદેઃ 'અહો ! શુકવત્ પઠનશીલોઽયમ્, અહો ! પુસ્તકપણિતઃ !' इत्येवं कटाक्षतः कटु-

જૈન ગુરુએ કેવા કેવા પ્રકારના ઉપાયો અજમાવવા પડ્યા હશે ! કેટ-કેટલી મુશ્કેલીઓ વેઠી હશે ! તે પણ આપણા માટે તો અત્યારે કલ્પનાનો જ વિષય બની જાય છે. આના ઉપરથી આપણે કમ સે કમ સમર્પિના તારા જેવી સાત પ્રકારની હિતશિક્ષાને શ્રદ્ધા કરવાની જરૂર છે કે :-

(૧) દીક્ષા આપ્યા બાદ શિષ્યને રોજ એકાદ કલાક પણ ભણાવવાની આપણને ફરસદ ન મળે તેવા મોટા આંબરપૂર્વક Programme કે Functions નક્કી ન જ કરવા.

(૨) અઠવાડિયામાં કે પખવાડિયામાં એકાદ દિવસ પણ શિષ્યને વાચના કે હિતશિક્ષા આપવામાં ઉલ્લાસ ન જાગે તેટલી હદે શિષ્યની ઘોર ઉપેક્ષા ન કરવી.

(૩) જાતે શિષ્યને ભણાવવાની ક્ષમતા કે સંયોગ ન હોય તો પોતાના સમુદાયના કે બીજા સમુદાયના વિદ્વાન સંયમી પાસે પોતાના શિષ્યને ભણાવવા માટે ચાર-પાંચ વરસ મૂકવાની ઉદારતા કેળવવી જોઈએ.

(૪) તે પણ કદાચ શક્ય ન બને તો શિષ્યને ભણાવનાર પંડિતોની જ્યાં સુલભતા હોય એવા ક્ષેત્રમાં આઠ-દસ ચોમાસા તો અવશ્ય કરવા.

(૫) પંડિતોના પગારની વ્યવસ્થા, પુસ્તકાદિને મંગાવી આપવાની જવાબદારી શિષ્યના ગણા ઉપર નાખવાના બદલે આપણે આપણા માથે લેવી.

(૬) ભણતા શિષ્યને ભણવાના અવસરે પોતાની સેવામાં, પરચૂરણ કામકાજમાં, ભક્તવર્તુળના સંબંધો સાચવવાના કામમાં જોડીને શિષ્યનો ભણવાનો અમૂલ્ય સમય બરબાદ કરવાની હલકી મનોવૃત્તિને સદંતર છોડવી.

(૭) બીજા સાધુ પાસે કે પંડિત પાસે શિષ્યને ભણાવવાની વ્યવસ્થા આપણા દ્વારા પણ ન થઈ શકતી હોય અને વિનયી શિષ્ય પોતાની જાતે જ મહેનત કરીને શાસ્ત્રાભ્યાસમાં આગળ વધી રહ્યો

શબ્દાઃ સ્વાધ્યાયોત્સાહઘાતકાઃ નૈવ શ્રાવ્યાઃ। પણ્ડિતનયવિજયોદાહરણત એતાદૃશહિતશિક્ષાગ્રહણે તદીય-
કૃપા નૈવ દુર્લભા, “મોક્ષઃ... સકલકર્મવિરહિત આત્મૈવ” (પ્ર.સારો.વૃ.૧૭૪) ઇતિ પ્રવચનસારોદ્ધારવૃત્તૌ
તત્ત્વજ્ઞાનવિકાસિન્યાં સિદ્ધસેનસૂરિદર્શિતા મુક્તિશ્ચ સુલભેતિ સૂચ્યતે।।૧૭/૯।।

હોય ત્યારે તેને ‘જોયા મોટા ભણેશ્રી ! જોયા મોટા પોથીપંડિત !’ - વગેરે કટુ શબ્દો કહેવા દ્વારા
મહેશ્વા-દોશા મારવાની, તેની નિંદા કરવાની અને તેનો સ્વાધ્યાયનો ઉત્સાહ તોડી નાંખવાની કાતિલ
વૃત્તિ તો આપણા જીવનમાં ન જ આવવી જોઈએ. મહોપાધ્યાય શ્રીનયવિજયજી મહારાજના જીવન
ઉપરથી આપણે આટલો બોધપાઠ લઈએ તો પણ તેઓ સ્વર્ગમાંથી આપણા ઉપર કૃપા અવશ્ય વરસાવે.
આ રીતે તેમની કૃપા દુર્લભ ન રહે તથા પ્રવચનસારોદ્ધારવૃત્તિ તત્ત્વજ્ઞાનવિકાસિનીમાં જણાવેલ સકલકર્મશૂન્ય
કેવલ આત્મસ્વરૂપ મુક્તિ સુલભ બને. આવું પ્રસ્તુત શ્લોક દ્વારા સૂચિત થાય છે.

ॐ અહો આશ્ચર્યમ્ ! અહો સૌભાગ્યમ્ ! ॐ

‘યશોજીવન પ્રવચનમાલા’ પુસ્તકની અંદર ‘એક : યશસ્વી ગુરુપરંપરા’ લેખમાં શ્રીનયવિજયજી
મહારાજ માટે અત્યંત મહત્ત્વપૂર્ણ બાબતનો ઉલ્લેખ મળે છે. તે આ મુજબ છે :- “ખૂબીની વાત
તો એ છે કે ઉપાધ્યાયજી મહારાજ જે કૃતિઓની રચના કરતા તેની શુદ્ધ સ્વચ્છ નકલો કરવાનું કામ
તેમના ગુરુ પૂ.નયવિજયજી મહારાજ કરતા. દા.ત. વિ.સં.૧૭૧૧માં રચાયેલ ‘દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનો
રાસ’ની નકલ પાલનપુરના ભંડારની, પૂ. નયવિજયજી મહારાજના હાથથી લખેલી આજે પણ સચવાયેલી
છે.” (પૃષ્ઠ-૧૦). પોતાના આશ્રિતને સ્વાધ્યાયાદિમાં પ્રોત્સાહન આપવા ગુરુજનોએ કેટલો ભોગ આપવો
જોઈએ ? તે આના પરથી સમજી શકાય તેવી વાત છે. શિષ્યનું પણ કેવું લોકોત્તર સૌભાગ્ય ! અસ્તુ.
(૧૭/૯)

લખી રાખો ડાયરીમાં.....

- દોષિત વ્યક્તિનો તિરસ્કાર કરી બુદ્ધિ દોષને
સ્વજીવનમાં મળેથી આવકારે છે.

દોષિત પ્રત્યે કરુણા રાખી શ્રદ્ધા દોષને
લાલ નજરે જુએ છે.

- બુદ્ધિ પરમાત્માની કરુણાને
સુખ-દુઃખના આધારે માપે છે.

શ્રદ્ધા પરમાત્માની કરુણાને
ગુણ-દોષના આધારે માપે છે.

જસ સેવા સુપસાયર્થ સહજિં, ચિંતામણિ *મર્થ લહિઉં;

તસ ગુણ ગાઈ* શકું કિમ સઘલા ? ગાવાનઈ ગહગહિઓ રે ॥૧૭/૧૦॥(૨૮૩) હ.

જસ સેવા = તેહની સેવા રૂપ જે સુપ્રસાદ, તેણે કરીને સહજમાંહે ચિંતામણિ શિરોમણિ નામે મહા ન્યાય શાસ્ત્ર, તે (મર્થ = મેં) લલ્લો = પામ્યો.

પુનરપિ સ્વગુરુદેવોપકારમેવ સ્મૃતિપટમુપનયતિ - 'યદિ'તિ ।

યત્સેવાપ્રસાદેન ચિન્તામણિશિરોમણિર્હિ સુલભઃ ।

તદખિલગુણગાને મે શક્તિઃ કુતો ગાનરક્તસ્ય ? ॥૧૭/૧૦॥

પ્રકૃતે ઢણ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ - યત્સેવાપ્રસાદેન હિ ચિન્તામણિશિરોમણિઃ સુલભઃ, તદખિલગુણગાને મે ગાનરક્તસ્ય કુતઃ શક્તિઃ ? ॥૧૭/૧૦॥

યત્સેવાપ્રસાદેન = યદીયોપાસનાલક્ષણસુપ્રસાદેન મયા હિ = ખલુ ચિન્તામણિશિરોમણિઃ = ગંગેશોપાધ્યાયરચિતતત્ત્વચિન્તામણિનામકો નવ્યન્યાયપરિભાષાપરિગુપ્તિતોડતિજટિલો મહાપ્રન્થઃ રઘુનાથશિરોમણિભટ્ટાચાર્યરચિતદીધિતિવ્યાખ્યાસમેતઃ સુલભઃ = અતિસૌકર્યગોપલભઃ । દીધિતિવ્યાખ્યા હિ મહાતાર્કિકરઘુનાથશિરોમણિકૃતત્વાત્ 'શિરોમણિપ્રન્થ' इत्यप्यभिधीयते । તતશ્ચ તત્ત્વચિન્તામણ્યુપરિ શિરોમણિપ્રન્થઃ સુલભઃ इत्यपि योज्यम् । અર્થસ્તુ ન પરમાર્થતઃ કશ્ચિદ્ ભિદ્યતે ।

■ :- ફરીથી પણ પોતાના ગુરુદેવના ઉપકારને જ ગ્રંથકારશ્રી સ્મૃતિપટ ઉપર લાવે છે :-

✽ સંપૂર્ણ ગુરુગુણગાન અશક્ય ✽

■ :- જેમની સેવા સ્વરૂપ પ્રસાદથી ચિંતામણિ-શિરોમણિ મને સારી રીતે મળ્યો. હું તો તેમના ગુણગાનમાં અનુરક્ત છું. પરંતુ તેમના તમામ ગુણોને ગાવાની મારી શક્તિ ક્યાંથી હોય ! (૧૭/૧૦)

■ :- જેમની ઉપાસના સ્વરૂપ સુંદર પ્રસાદથી મને (= મહોપાધ્યાયજીને) ચિંતામણિશિરોમણિ ગ્રંથ અત્યંત સરળતાથી પ્રાપ્ત થયો. 'ગંગેશ ઉપાધ્યાય' નામના નવ્ય નૈયાયિકે તત્ત્વચિંતામણિ નામનો એક ગ્રંથ રચેલો છે. નવ્યન્યાયની પરિભાષામાં સંપૂર્ણ રીતે ગૂઢ પદ્ધતિએ ગૂંથાયેલ હોવાથી તે મહાગ્રંથ અત્યંત જટિલ બની ગયેલ છે. 'રઘુનાથ શિરોમણિ' નામના ભટ્ટાચાર્યએ તેના ઉપર 'દીધિતિ' નામની વ્યાખ્યા રચેલ છે. તત્ત્વચિંતામણિની દીધિતિ વ્યાખ્યા મહાતાર્કિક રઘુનાથ શિરોમણિએ કરેલ હોવાથી તે દીધિતિ વ્યાખ્યાનું બીજું નામ 'શિરોમણિ ગ્રંથ' પણ કહેવાય છે. તેથી 'તત્ત્વચિંતામણિ' ગ્રંથ ઉપર શિરોમણિ વ્યાખ્યા ગ્રંથ ગુરુસેવાપ્રસાદથી મને (=મહોપાધ્યાયજીને) અત્યંત સરળતાથી મળ્યો. આ રીતે પણ અર્થની સંકલના કરી શકાય છે. અર્થની દૃષ્ટિએ પરમાર્થથી ઉપરોક્ત બન્ને પ્રકારના અર્થઘટનમાં કોઈ ભેદ નથી. (૧) શિરોમણિરચિત દીધિતિ વ્યાખ્યાયુક્ત ચિંતામણિ ગ્રંથ મળ્યો. (૨) તત્ત્વચિંતામણિ ઉપર શિરોમણિ નામનો વ્યાખ્યાગ્રંથ સમૂલ = મૂળગ્રંથસહિત મળ્યો. આ બેય રીતે અર્થઘટન કરવામાં પરમાર્થથી કોઈ પ્રકારનો અર્થભેદ અહીં વિદ્યમાન નથી.

♦ પુસ્તકોમાં 'મેં' પાઠ. સિ.+કો.(૬+૮+૭)માં 'મિં' પાઠ. લા.(૨)નો પાઠ લીધો છે. ✽ આ.(૧)માં 'ગાઈ કિમ' પાઠ.

તસ ગુણ = તેહ જે મારા ગુરુ તેહના (સઘલા=) સંપૂર્ણ ગુણ એક જિહ્વાએ કરીને કિમ ગાઈ સકાઈ ? અને માહરું મન તો ગાવાને ગહગહી રહું છે = આતુર થયું છઈ. ॥૧૭/૧૦॥

તદખિલગુણગાને = તસ્ય શ્રીનયવિજયવિબુધસ્ય સદ્ગુરુદેવસ્ય કૃત્સ્નગુણાનામેકયૈવ જિહ્વાયા ઉત્કીર્તને મે ગાનરક્તસ્ય = ગુરુગુણગાનાઽઽતુરસ્યાઽપિ કુતઃ શક્તિઃ સમ્ભવતિ? (૧) જિહ્વાયા એકત્વાત્, (૨) આયુષોઽતિપરિમિતત્વાત્, (૩) વાચઃ ક્રમવર્તિત્વાત્, (૪) ગુરુગુણાન્વાઽપરિમિતત્વાન્નૈવ ગુરુગુણગાનાઽઽતુરસ્યાઽપિ મમ કૃત્સ્નગુરુગુણગાને શક્તિરિતિ તાત્પર્યમવસેયમ્।

પ્રકૃતે આધ્યાત્મિકોપનયસ્ત્વેવમ્ - ગુરુકૃતલાલન-મનોરમોપકરણપ્રદાનાદિકા ન તાત્ત્વિકી ગુરુકૃપા કિન્તુ ગુરુગુણાનુરાગ-તદનુવાદ-તદ્ભક્તિ-વિનય-બહુમાનાદિના ગુરુપાસ્તિરેવ સા। તયૈવ ગૂઢશાસ્ત્રાણિ સુગમતામાપદ્યન્તે। તતશ્ચ ‘ગુરુણા મત્કૃતે કિં કૃતમ્ ?’ इत्यविमृश्य ‘अहं गुरुकृते किं कर्तुं शक्नोमि ?’ इति विचारणां प्रधानीकृत्य सदा सद्गुरुपासनालीनतया भाव्यमिति सूच्यते। तद्बलेन च आवश्यकनिर्युक्तिवृत्तौ मलयगिरिसूरिदर्शितः “मोक्षः सर्वथा अष्टविधकर्ममलवियोगलक्षणः” (आ.नि.१०३/म.वृ.पृ.१८२) सुलभः स्यात्॥१७/१०॥

(તદખિલ.) તે સદ્ગુરુદેવ શ્રીનયવિજય પંડિતના ગુણગાનમાં હું અત્યંત આતુર છું. તેમ છતાં પણ તે ગુરુદેવશ્રીના તમામ ગુણોનું એક જ જીભથી ઉત્કીર્તન કરવાની શક્તિ મારામાં ક્યાંથી સંભવે ? કારણ કે (૧) જીભ એક છે, (૨) મારું આયુષ્ય અત્યંત પરિમિત છે, (૩) એકીસાથે તમામ શબ્દો બોલી શકાતા નથી. પરંતુ એક શબ્દ બોલાયા પછી ક્રમસર બીજો શબ્દ બોલાય છે, બીજો શબ્દ બોલાયા બાદ ત્રીજો શબ્દ બોલાય છે. આમ વાણી ક્રમવર્તી છે. તથા (૪) મારા ગુરુદેવશ્રીના ગુણો અપરિમિત છે. તેથી હું (= મહોપાધ્યાયજી યશોવિજય મહારાજ) ગુરુદેવના ગુણગાનમાં ગમે તેટલો આતુર હોઉં છતાં પણ તેમના તમામ ગુણોને ગાવાની મારી શક્તિ નથી જ. આ પ્રમાણે ગ્રંથકારશ્રીનું અહીં તાત્પર્ય જાણવું.

❀ તાત્ત્વિક ગુરુકૃપાની ઓળખ ❀

❀ :- ગુરુ માત્ર માથે હાથ ફેરવે કે સારી સારી ગોચરી, કામળી વગેરે વસ્તુ આપણને આપે, માંદગીમાં આપણી સંભાળ કરે તે તાત્ત્વિક ગુરુકૃપા નથી. પરંતુ આપણે ગુરુ ભગવંતના ગુણનો અનુરાગ, ગુરુગુણાનુવાદ, ગુરુ ભગવંતની ભક્તિ, વિનય, બહુમાનાદિથી ગુરુદેવની ઉપાસના કરીએ તે જ તાત્ત્વિક ગુરુકૃપા છે. આવી ગુરુકૃપા થકી જ જટિલ શાસ્ત્રો સરળ બને છે. તેથી ‘ગુરુએ મારા માટે શું કર્યું ?’ તે વિચારવાના બદલે, ‘હું ગુરુદેવ માટે શું કરી શકું તેમ છું ?’ - આવી વિચારણાને આપણા જીવનમાં કેન્દ્રસ્થાને ગોઠવી સદ્ગુરુની ઉપાસનામાં સદા લયલીન રહેવાની પાવન પ્રેરણા અહીં પ્રાપ્ત કરવા જેવી છે. સદ્ગુરુની ઉપાસનાના બળથી આવશ્યકનિર્યુક્તિવૃત્તિમાં શ્રીમલયગિરિ-સૂરિજીએ જણાવેલ સર્વથા આઠ કર્મમલનો વિયોગ થવા સ્વરૂપ મોક્ષ સુલભ બને. (૧૭/૧૦)

તે ગુરુની ભગતિ શુભ શક્તિ, વાણી એહ પ્રકાશી;

કવિ જસવિજય ભણઈ “એ ભણજ્યો, † દિન દિન બહુ અભ્યાસી રે” ॥૧૭/૧૧॥ (૨૮૪) હ.

તે ગુરુની ભક્તિ = ગુરુપ્રસન્નતા લક્ષણે, શુભ શક્તિ તે આત્માની અનુભવદશા, તેણે કરીને એહ વાણી દ્રવ્યાનુયોગ રૂપ પ્રકાશી = પ્રરૂપી; વચન દ્વારે કરીને. કવિ જસવિજય ભણઈ કહતાં કહે છે. “એ ભણજ્યો. હે આત્માર્થિયો ! પ્રાણિયો ! એ ભણજ્યો, દિન દિન = દિવસે દિવસે બહુ (અભ્યાસી =) અભ્યાસ કરીને, ભણજ્યો અતિ અભ્યાસે.” ॥૧૭/૧૧॥

પ્રકૃતમુપસંહરતિ - ‘તદિ’તિ ।

તદ્ગુરુભક્તિતો હિ શુભશક્ત્યેયં વાણી પ્રાદુર્ભૂતા ।

યશોવિજયકવિઃ વક્તિ - ‘ભગતૈનાં સદાઽત્યભ્યાસાત્’ ॥૧૭/૧૧॥

પ્રકૃતે દષ્ટાન્વયસ્ત્વેવમ્ - તદ્ગુરુભક્તિતો હિ શુભશક્ત્યા इयं વાણી પ્રાદુર્ભૂતા । યશોવિજયકવિઃ વક્તિ - ‘(હે આત્માર્થિનઃ !) સદા અત્યભ્યાસાદ્ એનાં ભગત’ ॥૧૭/૧૧॥

તદ્ગુરુભક્તિઃ = તસ્ય મદીયગુરુદેવસ્ય નયવિજયવિબુધવરસ્ય પ્રસાદાનુકૂલવર્તનલક્ષણભક્તિવશાદ્ હિ = એવ શુભશક્તિઃ સ્વાનુભવદશાલક્ષણા પ્રકટીભૂતા । તયા ચ શુભશક્ત્યા इयં દ્રવ્યાનુયોગાત્મિકા વાણી = ગીઃ પ્રાદુર્ભૂતા = પ્રકર્ષેણાઽઽવિર્ભૂતા વાગ્યોગદ્વારા ।

પ્રાન્તે યશોવિજયકવિઃ વક્તિ = ઉપદિશતિ - ‘હે આત્માર્થિનઃ ! જ્ઞાનરુચયઃ ! પ્રાણિનઃ ! સદા = પ્રતિદિનમ્ અત્યભ્યાસાદ્ = બહુઅભ્યાસં કૃત્વા એનાં દ્રવ્યાનુયોગાત્મિકાં પ્રબન્ધપ્રન્યનિબદ્ધાં વાણીં સ્વાનુભવદશાપ્રસૂતાં ભગત, પઠત, શ્રુણુત, વાચયત, પરાવર્તયત, અનુપ્રેક્ષધ્વમ્, અધ્યાપયધ્વં સ્થિરીકુરુ-

■ :- પ્રસ્તુત બાબતનો ગ્રંથકારશ્રી ઉપસંહાર કરે છે :-

■ :- તે ગુરુદેવની ભક્તિથી જ શુભ શક્તિ દ્વારા આ વાણી પ્રગટ થઈ. યશોવિજય કવિ કહે છે કે તમે આ શાસ્ત્રવાણીને અતિઅભ્યાસે કરીને ભણો. (૧૭/૧૧)

✽ ગુરુભક્તિની ઓળખ ✽

■ :- ગુરુની કૃપા મળે તેમ અનુકૂળ રીતે વર્તવું તે ભક્તિ કહેવાય. તે પંડિતશિરોમણિ શ્રીનયવિજયજી નામના મારા ગુરુદેવની ભક્તિ કરવાના લીધે જ સ્વાનુભવદશા સ્વરૂપ શુભશક્તિ પ્રગટ થઈ. તથા તે શુભશક્તિથી જ પ્રસ્તુત દ્રવ્યાનુયોગસ્વરૂપ વાણી વચનયોગ દ્વારા પ્રકૃષ્ટ રીતે પ્રગટ થઈ.

✽ ગ્રંથકારશ્રીની હિતશિક્ષા ✽

(પ્રાન્તે.) પ્રસ્તુત પ્રબંધના અંતે કવિ યશોવિજયજી ઉપદેશ આપે છે કે ‘હે આત્માર્થી જીવો ! હે જ્ઞાનરુચિવાળા પ્રાણીઓ ! દિવસે દિવસે અત્યંત અભ્યાસ કરીને સ્વાનુભવદશાથી પ્રગટ થયેલી, પ્રસ્તુત દ્રવ્યાનુયોગસ્વરૂપ પ્રબંધ ગ્રંથમાં ગૂંથેલી વાણીને ભણજો, વાંચજો, સાંભળજો, યોગ્ય જીવોને વંચાવજો, તેનું પુનરાવર્તન કરજો, તેની અનુપ્રેક્ષા કરજો, તથા તમે તેને સ્થિર કરજો’ - આ પ્રમાણે ગ્રંથકારશ્રી

✽ કો.(૮)+સિ.માં ‘ભણિ’ પાઠ. ✽ મ.માં ‘ભણિજો’ પાઠ. શા.માં ‘ભણિયો’ પાઠ કો.(૨)નો પાઠ લીધો છે.

ધ્વજ્વે'તિ હિતોપદેશઃ ।

પ્રકૃતે આધ્યાત્મિકોપનયસ્ત્વેવમ્ - શિષ્યં દૃષ્ટ્વા 'અસ્મૈ દીક્ષા પ્રદત્તા તત્ સુષ્ટુ કૃતમ્ । અયમતીવ વિનયી, વિનમ્રઃ, વિવેકી વિરક્તશ્ચ । સંસારાત્ તસ્ય ઉદ્ધારેણ વિશિષ્ય નિર્માપણેન ચ સ્વસદ્ગુરુ-ગચ્છ-સદ્ધ-શાસનોપકારેભ્યઃ અંશતઃ ઋણમુક્તિઃ મયા લબ્ધા' इत्येवं जायमाना गुरुविचारणा एव गुरुकृपा परमार्थतः । एतादृशगुरुकृपोपलब्धिकृते शिष्यवृत्ति-प्रवृत्ति-परिणत्यभ्यास एव शिष्यस्य तात्त्विकी गुरुभक्तिः । एतादृशनिःस्वार्थभक्तिप्रभावादेव शिष्यस्य स्वानुभवदशा जागर्ति ।

दीर्घकालं यावद् हठयोगाभ्यासेऽपि, गुरुं त्यक्त्वा लक्षवर्षं यावत् कष्टमयसंयमाचारपालनेऽपि, कोटिवर्षं यावदुग्रतपश्चर्याकरणेऽपि, नवपूर्वज्ञानोपलम्भेऽपि या स्वानुभवदशा पूर्वं न लब्धा सा हि दर्शितगुरुभक्तिप्रभावात् स्वल्पकालेनैव लभ्यते । ततश्च आत्मोज्जागरावस्थालक्षणस्वानुभूतिदशाविर्भावकृते व्याख्यातनिष्कामगुरुभक्तिलीनता सम्पादनीयेत्युपदिश्यतेऽत्र । तत्प्रभावेण च “मोक्षः = सकलकर्मक्षयाद् आत्मस्वरूपेण आत्मनः अवस्थानम्” (उत्त.२८/१४ दी.वृ.) इति उत्तराध्ययनसूत्रदीपिकावृत्तौ लक्ष्मीवल्लभगणि-दर्शितः मोक्षः प्रत्यासन्नतरो भवेत् ॥१७/११॥

આત્માર્થી વાચકોને જે હિતોપદેશ આપેલ છે તે જીવનમાં ઉતારવા જેવો છે.

❖ તાત્વિક ગુરુભક્તિની ઓળખ ❖

❖ :- શિષ્યને જોઈને ગુરુના મનમાં એવો ભાવ જાગે કે 'આને દીક્ષા આપી તે સારું કર્યું. આ જીવ અત્યંત વિનીત, વિનમ્ર, વિવેકી અને વૈરાગી છે. આને સંસારમાંથી કાઢવા દ્વારા અને શાસનને વિશેષ રીતે ઉપયોગી બને તે રીતે તૈયાર કરવા દ્વારા સદ્ગુરુ-સમુદાય-સંઘ-શાસનના ઋણમાંથી મને યત્કિંચિત્ મુક્તિ મળી' - ગુરુની આવી ભાવના એ જ ગુરુની શિષ્ય પ્રત્યેની કૃપા છે. આવી ગુરુકૃપા પ્રાપ્ત થાય તેને અનુસાર વર્તન અને વલણ શિષ્ય હરહંમેશ કેળવે તે જ શિષ્યની ગુરુ પ્રત્યેની તાત્વિક ભક્તિ છે. આવી નિઃસ્વાર્થ ભક્તિના પ્રભાવે જ શિષ્યની સ્વાનુભવદશા જાગૃત થાય છે.

❖ તાત્વિક ગુરુભક્તિથી સ્વલ્પ કાળમાં સ્વાનુભૂતિ ❖

(દીર્ઘ.) વરસો સુધી હઠયોગની સાધના કર્યા બાદ, ગુરુથી અલગ પડીને લાખો વરસો સુધી ઉગ્ર ચારિત્રાચાર પાળ્યા બાદ, કરોડો વરસ સુધી તીવ્ર તપશ્ચર્યા કર્યા બાદ કે નવ પૂર્વનો જ્ઞાનસાગર કંઠસ્થ કર્યા બાદ પણ આ જીવને જે સ્વાનુભવદશા પૂર્વે પ્રાપ્ત નથી થઈ તે સ્વાનુભવદશા ઉપરોક્ત તાત્વિક ગુરુભક્તિના પ્રભાવે અલ્પ સમયમાં પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. તેથી આત્માની ઉજ્જાગર અવસ્થા સ્વરૂપ સ્વાનુભવદશાને પ્રગટ કરવા માટે ઉપરોક્ત નિષ્કામ ગુરુભક્તિમાં સદા માટે લયલીન રહેવાની મંગલ પ્રેરણા આ શ્લોક દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે. તેવી નિષ્કામ ગુરુભક્તિના પ્રભાવથી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રદીપિકાવૃત્તિમાં દર્શાવેલ મોક્ષ ખૂબ જ નજીક આવી જાય. ત્યાં મોક્ષસ્વરૂપને જણાવતા શ્રીલક્ષ્મીવલ્લભગણીએ કહેલ છે કે 'સર્વ કર્મનો ઉચ્છેદ થવાથી આત્મસ્વરૂપે આત્માનું અવસ્થાન એ જ મોક્ષ છે.' (૧૭/૧૧)

इति श्रीवर्धमानतपोनिधि-न्यायविशारद-स्वर्गस्थगच्छाधिपतिश्रीमद्विजयभुवनभानुसूरीश्वरशिष्यरत्न-
पद्ममणितीर्थोद्धारक-पार्श्वप्रज्ञालयतीर्थप्रेरक-पंन्यासप्रवरश्रीविश्वकल्याणविजयगणिवरशिष्य-
मुनियशोविजयगणिरचितस्य द्रव्य-गुण-पर्यायरासानुसारिणो द्रव्यानुयोगपरामर्शस्य
परामर्शकणिकाऽभिधानायां स्वरचितवृत्तौ सप्तदशशाखायां
गुरुपरम्पराप्रशस्तिप्रकाशननामकः
सप्तदशाधिकारः ॥१७॥

પૂજ્યપાદ વર્ધમાનતપોનિધિ ન્યાયવિશારદ
સ્વ. ગચ્છાધિપતિ શ્રીમદ્ વિજય ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજના શિષ્યરત્ન
પૂજ્યવર્ધ પદ્મમણિતીર્થોદ્ધારક પાર્શ્વપ્રજ્ઞાલયતીર્થપ્રેરક
પંન્યાસપ્રવર શ્રીવિશ્વકલ્યાણવિજયજી ગણિવરના શિષ્યાશુ મુનિ યશોવિજય ગણી
દ્વારા સ્વરચિત 'દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શ' (દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય રાસ અનુસારી) ગ્રંથની
'પરામર્શકર્ણિકા' નામની સ્વરચિતવૃત્તિના
'કર્ણિકાસુવાસ' નામના ગુજરાતી વિવરણમાં
'ગુરુપરંપરા પ્રશસ્તિપ્રકાશન' નામનો
સત્તરમો અધિકાર પૂર્ણ થયો.

● સત્તરમી શાખા સમાપ્ત ●

લખી રાખો ડાયરીમાં.....

- બુદ્ધિને પાપપ્રવૃત્તિમાં સંતોષ ન હોય,
ધર્મપ્રવૃત્તિમાં સંતોષ હોય.
શ્રદ્ધાને ધર્મપ્રવૃત્તિમાં સંતોષ ન હોય,
પાપપ્રવૃત્તિમાં સંતોષ હોય.
- અધમ બુદ્ધિ સાથે ચિક્કાર પુણ્ય હોય તેવું બને
પણ સદ્ગુણ ન હોય.
ઉત્તમ શ્રદ્ધા સાથે જરાય પુણ્ય ન હોય તેવું બને
પણ સદ્ગુણ પુષ્કળ હોય.
- બુદ્ધિનું વલણ આપઘાતી છે.
શ્રદ્ધા અમરજીવનની સન્મુખ વલણ ઘરાવે છે.

❀ કળશ ❀

ઈમ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયે ♦ કરી જેહ વાણી વિસ્તરી,
 ગતપાર ગુરુ સંસાર સાગર તરણ તારણ વરતરી;
 તે એહ ભાખી સુજન મધુકર *રમણિ સુરતરુ મંજરી,
 શ્રી નયવિજય વિબુધ ચરણસેવક જસવિજય બુધ જયકરી ॥૧॥ (૨૮૫)
 ઈમ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયે કરીને જે વાણી દ્રવ્યનું લક્ષણ, ગુણનું લક્ષણ અને પર્યાયનું લક્ષણ તેણે કરીને

❀ કલશઃ (સવૈયા) ❀

કલશં નિષ્ટકયતિ - 'દ્રવ્યે'તિ ।

દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયલક્ષણૈર્હિ કૃતૈવં કૃતિર્નુ વિસ્તરેણ,
 ગતપારગુરુઃ ભવસિન્ધુતરણ-તારણતરણી બલં મમાઽન્ન;
 સેયં ભાષિતા સુજનમધુકરકલ્પતરુમઞ્જરી સુનયેન,
 નયવિજયબુધપદસેવકયશોવિજયયશોદાત્રી વિજયેન ॥૧॥ (સવૈયા)

॥ અથ કલશવૃત્તિઃ ॥

પ્રકૃતે દણ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ - એવં દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયલક્ષણૈઃ હિ વિસ્તરેણ નુ કૃતિઃ (યશોવિજયવાચક-
 વરેણ) કૃતા । અન્ન મમ (=કર્તુઃ) બલં ગતપારગુરુઃ ભવસિન્ધુતરણ-તારણતરણી । સા ઇયં (કૃતિઃ)
 સુનયેન ભાષિતા સુજનમધુકરકલ્પતરુમઞ્જરી (ભવેત્) । (ઇયં કૃતિઃ) વિજયેન નયવિજયબુધપદસેવક-
 યશોવિજયયશોદાત્રી (ભૂયાત્) ॥૧॥ (કલશઃ)

❀ કળશ (સવૈયા છંદ) ❀

❀ :- સત્તર શાખામાં વહેંચાયેલ પ્રસ્તુત ગ્રંથ સ્વરૂપ મંદિર ઉપર ગ્રંથકારશ્રી કળશને
 વ્યવસ્થિત રીતે ટાંકવાનું-ચઢાવવાનું કામ કરે છે :-

❀ ગ્રંથરચના કલ્પવૃક્ષમંજરી ❀

❀ :- આ રીતે દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય સ્વરૂપ પદાર્થો વડે ખરેખર આ રચના અલ્પ વિસ્તારથી કરવામાં
 આવેલ છે. આ રચના કરવામાં મારો આધાર તો શાસ્ત્રસાગરને પાર પામેલા ગુરુજન છે કે જે ભવસાગરને
 તરનાર અને તરાવનાર નૌકા સમાન છે. આ રચના સુનયથી ગૂંથવામાં આવેલ છે. ખરેખર આ રચના
 સજ્જનો રૂપી ભમરાઓ માટે કલ્પવૃક્ષની મંજરી સમાન છે. વિજય અપાવવા દ્વારા આ રચના
 શ્રીનયવિજયવિબુધચરણસેવક એવા યશોવિજયને યશોદાયિની બનો. ॥૧॥ ॥ કળશ-સવૈયા છંદ ॥

❀ પ્રાચીન-અર્વાચીન પ્રબંધમાં તફાવત ❀

❀ :- ઉપર જણાવેલી પદ્ધતિ મુજબ દ્રવ્ય-ગુણ અને પર્યાય સ્વરૂપ પદાર્થ વડે આ રચના

♦ આ.(૧)+કો.(૨)માં 'પર્યાય કેરી' પાઠ. * પુસ્તકોમાં 'રમણ' પાઠ. આ.(૧)નો પાઠ લીધો છે.

જે વાણી, (વિસ્તરી=) વિસ્તારપણો પામી છે,

ગતપાર તે પ્રાપ્તપાર, એહવા ગુરુ તે કેહવા ♦ છે ? સંસારરૂપ સાગર, તેહના તરણ-તારણ વિષે, વર કહેતાં પ્રધાન, તરી સમાન છઈ. “તરી” એહવો નામ જિહાજનો છઈ.

તેહ મેં ભાખી, તે કેહને અર્થે ? તે કહે છે સુજન જે ભલો લોક, સત્સંગતિક આત્મદ્રવ્યે ષડ્ દ્રવ્યના ઉપલક્ષણ ઓલખણહાર, તેહ(મધુકર)ને રમણિક સુરતરુ જે કલ્પવૃક્ષ, તેહની મંજરી સમાન છે.

एवं = दर्शितरीत्या द्रव्य-गुण-पर्यायलक्षणैः हिः = खलु विस्तरेण = अनतिविस्तरेण प्राचीना ‘द्रव्य-गुण-पर्यायरास’नाम्नी अपभ्रंशभाषानिबद्धा कृतिः स्वोपज्ञस्तबकार्यान्विता यशोविजयवाचकवरेण कृता; तदनुसारिणी चाऽर्वाचीना कृतिः द्रव्यानुयोगपरामर्शनाम्नी संस्कृतभाषागुम्फिता द्रव्यानुयोगपरामर्श-कर्णिकाऽभिधानस्वरचितव्याख्यान्विता मया = यशोविजयगणिना कृता नु।

अत्र हि कृतौ मम = कर्तुः बलम् = आधारः अवलम्बनं वा गतपारगुरुः = सम्प्राप्तस्व-परसमयशास्त्रसागरपारः स्वगुरुजनः एव यः खलु भवसिन्धुतरण-तारणतरणी = दुरन्तसंसारसागरतरण-तारणसुनौका वर्तते।

સા ઇયં કૃતિઃ પરાભારતીરૂપેણ પ્રાપ્તા સતી સુનયેન = સન્નયાનુયોજનેન ભાષિતા = વૈખરીવાણી-રૂપેણ પ્રથિતા। અત ઇયં ખલુ સુજનમધુકરકલ્પતરુમજ્જરી = સત્પુરુષધ્રમરકૃતે રમણીયસુરદ્ભુમ-બહુ વિસ્તારથી નહિ પણ અલ્પ વિસ્તારથી કરવામાં આવેલ છે. આ રચના બે પ્રકારની છે - પ્રાચીન અને અર્વાચીન. ‘દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય રાસ’ નામની રચના પ્રાચીન છે. જ્યારે દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય રાસને અનુસરનારી ‘દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શ’ નામની રચના અર્વાચીન = નવીન છે. પ્રાચીન રચના અપભ્રંશભાષાનિબદ્ધ છે. જ્યારે અર્વાચીન રચના સંસ્કૃત ભાષામાં ગૂંથાયેલ છે. પ્રાચીન રચના મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી ગણિવરે કરેલ છે. જ્યારે અર્વાચીન રચના મેં = મુનિ યશોવિજય ગણીએ કરેલ છે. મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી ગણિવરે રચેલ સ્તબકાર્થથી = ટભાર્થથી દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય રાસ અલંકૃત છે. જ્યારે મેં = મુનિ યશોવિજય ગણીએ રચેલ ‘દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શકર્ણિકા’ નામની વ્યાખ્યાથી ‘દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શ’ ગ્રંથ યુક્ત છે. આ રીતે પ્રાચીન અને અર્વાચીન મૂળ ગ્રંથ અને વ્યાખ્યા ગ્રંથ વચ્ચેનો તફાવત સમજવો.

(અન્ન.) પ્રસ્તુત રચનામાં મને (= પ્રાચીન ગ્રંથકાર મહોપાધ્યાયજીને) આધારભૂત કે આલંબનરૂપ હોય તો તે છે સ્વદર્શનના અને પરદર્શનના શાસ્ત્રસાગરને પાર પામનારા સ્વ-ગુરુજન જ કે જે ગુરુવર્ધ ખરેખર દુરંત સંસારસાગરને તરવા માટે અને તરાવવા માટે શ્રેષ્ઠ નૌકા સમાન છે.

✽ પ્રસ્તુત ગ્રંથનો મહિમા ✽

(સા.) તે આ રચના પરા વાણીરૂપે પ્રાપ્ત થઈને સુંદર નયોને જોડવા દ્વારા વૈખરી વાણીરૂપે ગૂંથાયેલ છે. તેથી આ રચના ખરેખર સજ્જનરૂપી ભમરાઓ માટે રમણીય કલ્પવૃક્ષની મંજરી સમાન બનશે. ખરેખર આ રચના નૈયાયિકાદિ પરદર્શનીઓની ઉપર અને દિગંબરાદિ સ્વ-સંપ્રદાયના વિદ્વાનોની ઉપર

♦ પુસ્તકોમાં ‘કહેવા’ અશુદ્ધ પાઠ. B(1)નો પાઠ લીધો છે.

શ્રીનયવિજય(વિબુધ=)પંડિતશિષ્ય ચરણસેવકસમાન જસવિજય બુધને જયકારી = જયકારણી = જયની કરણહારી અવશ્ય જસ-સૌભાગ્યની દાતા છે. એહવી “ભગવદ્વાણી ચિરં જીયાત્” ઇત્યાશીર્વાદવચનમ્ ॥૧॥

મઙ્ગરીતુલ્યા ભવેત્। इयं हि कृतिः नैयायिकादिपरप्रवादिनां दिगम्बरादिस्वयूध्यानाञ्च विजयेन नयविजयविबुधपदसेवकयशोविजययशोदात्री उपलक्षणाच्च पंन्यासप्रवरश्रीविश्वकल्याणविजयचरणोपासक-मुनियशोविजयगणियशोदायिनी भूयात्। ‘ईदृशी तीर्थकरवाणी इह श्रोतृहृदयेषु चिरं जीयादि’त्याशी-र्वादवचनं ग्रन्थकृतः॥१॥

પ્રકૃતે આધ્યાત્મિકોપનયસ્ત્વેવમ્ - ‘અત્ર કૃતૌ મમ આધારઃ સ્વગુરુજન એવ’ ઇત્યુક્ત્યા ગુરોઃ તન્નિષ્ઠગુરુતત્ત્વસ્ય ચાચિન્ત્યશક્તિઃ પ્રકાશિતા। યત્રડડસ્માકિની મતિઃ, ગતિઃ, શક્તિઃ વા ન પ્રત્યલા તત્ર તુ ગુરુદેવ એવ કેવલ આધારઃ ભવિતુમર્હતિ। ગ્રન્થિભેદ-પ્રાતિભજ્ઞાન-ક્ષપકશ્રેણિ-શુક્લધ્યાન-કેવલજ્ઞાન-મુક્તિપ્રભૃતિપ્રાપ્તૌ અસ્મદીયમતિ-ગતિ-શક્તિનિર્ભરતયા ન ભાવ્યં કિન્તુ (૧) ‘સદ્ગુરુઃ શરણં મમ’, (૨) ‘સદ્ગુરુભક્તિઃ શરણં મમ’, (૩) ‘સદ્ગુરુવચનં શરણં મમ’, (૪) ‘સદ્ગુર્વાજ્ઞા શરણં મમ’, (૫) ‘સદ્ગુરુદશા શરણં મમ’, (૬) ‘શ્રીગુરુતત્ત્વં શરણં મમ’, (૭) ‘પરમગુરુઃ શરણં

વિજય મેળવવા દ્વારા શ્રીનયવિજયવિબુધચરણસેવક એવા પ્રાચીન કવિ યશોવિજયને યશ આપનારી બની. તથા ઉપલક્ષણથી પંન્યાસપ્રવર શ્રીવિશ્વકલ્યાણવિજયજીના ચરણસેવક મુનિ યશોવિજય ગણીને પણ યશ દેનારી બની. ‘આવી તીર્થકરવાણી આ જગતમાં શ્રોતાઓના હૃદયમાં સુદીર્ઘ કાળ સુધી જય પામો, વિજય પામો’ - આ રીતે મૂળ ગ્રંથકારશ્રીના આશીર્વાદવચન છે.

✽ ગુરુદેવ - એક માત્ર આધાર ✽

— ‘ગ્રંથરચનામાં આધાર અમારા ગુરુદેવ જ છે’ - આવું કહેવા દ્વારા ગુરુદેવની અને તેમાં પ્રતિષ્ઠિત ગુરુતત્ત્વની અચિન્ત્ય શક્તિ ઉપર ગ્રંથકારશ્રીએ પ્રકાશ પાડેલ છે. જ્યાં આપણી મતિ, ગતિ કે શક્તિ કામ ન કરે ત્યાં તો ગુરુદેવ જ એકમાત્ર આધાર બની શકે. ગ્રંથિભેદ, પ્રાતિભજ્ઞાન, ક્ષપકશ્રેણિ, શુક્લધ્યાન, કેવલજ્ઞાન અને મુક્તિની પ્રાપ્તિની બાબતમાં આપણી મતિ, ગતિ કે શક્તિની ઉપર મદાર બાંધવાના બદલે

(૧) ‘સદ્ગુરુઃ શરણં મમ’,

(૨) ‘સદ્ગુરુભક્તિઃ શરણં મમ’,

(૩) ‘સદ્ગુરુવચનં શરણં મમ’,

(૪) ‘સદ્ગુર્વાજ્ઞા શરણં મમ’,

(૫) ‘સદ્ગુરુદશા શરણં મમ’,

(૬) ‘શ્રીગુરુતત્ત્વં શરણં મમ’,

(૭) ‘પરમગુરુઃ શરણં મમ’।

મમ' ઇતિ મન્ત્રસપ્તપદી ભાવાર્થ-પરમાર્થાન્વિતા આત્મસાત્ કાર્યેતિ પ્રેર્યતેઽત્ર ।

તતશ્ચ અવજ્ઞકયોગેન સ્વાનુભૂતિનિમગ્નગીતાર્થગુરુસંગમે સતિ ભાવચારિત્રપરિણતિપ્રાદુર્ભાવેન ક્ષપકશ્રેણ્યારોહણતઃ “મોક્ષઃ સ્વરૂપેઽવસ્થાનમ્, સ ચાઽઽનન્દભરાઽઽકરઃ” (ઉપ.ખ.પ્ર.ક.પ્રસ્તાવ-૭/ભાગ-૩/શ્લો.૪૬૭/પૃ.૧૩૫) ઇતિ ઉપમિતિભવપ્રપંચ્યાં કથાયાં વ્યાવર્ણિતો મોક્ષ સપદિ સમુપતિષ્ઠેત । ઇત્યં દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શગ્રંથજિનાલયસત્કે પરામર્શકર્ણિકાશિખરે પ્રસ્થાપિતસ્ય કલશસ્ય વ્યાખ્યા સમાપ્તા ॥૧॥

- આ મંત્રસપ્તપદીને ભાવાર્થસહિત અને પરમાર્થસહિત આત્મસાત્ કરવાની કળશશ્લોક દ્વારા પ્રેરણા મળે છે.

◉ મંત્રસપ્તપદીનો પ્રભાવ ◉

(તત્ત.) તે મંત્રસપ્તપદીને ભાવિત કરવાના લીધે અવંચકયોગથી સ્વાનુભૂતિસંપન્ન ગીતાર્થ ગુરુ ભગવંતનો સમાગમ થાય છે. તેનાથી ભાવચારિત્રની પરિણતિ પ્રગટે છે. તેના પ્રભાવે ક્ષપકશ્રેણિ માંડીને સાધક ઝડપથી મોક્ષને મેળવે છે. તે મોક્ષનું સ્વરૂપ વર્ણવતા શ્રીસિદ્ધર્ષિ ગણિવરે ઉપમિતિભવપ્રપંચા કથામાં જણાવેલ છે કે ‘આત્મા પોતાના સ્વરૂપમાં રહે તે મોક્ષ છે. તે મોક્ષ આનંદના ઢગલાની ખાણ છે.’

આ રીતે દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શ-ગ્રંથજિનાલયના પરામર્શકર્ણિકા નામના શિખર ઉપર ચઢાવેલ કળશની વ્યાખ્યા સમાપ્ત થઈ. ॥૧॥ કળશવૃત્તિ ॥

લખી રાખો કાયરીમાં.....

- બુદ્ધિ દુઃખને છોડી સુખને પકડે છે.
શ્રદ્ધા પાપને છોડી પુણ્યને પકડે છે. એથી
આગળ વધી. દોષને છોડી સદ્ગુણને શોધે છે.
- બુદ્ધિને KNOWLEDGE અને
INFORMATION માં રસ છે.
શ્રદ્ધાને UNDERSTANDING અને
WISDOM માં રુચિ છે.

• દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શઃ •

• પ્રાચીનાઽર્વાચીનપ્રબન્ધદ્વયસંગતિઃ •

પ્રાચીનાઽર્વાચીનપ્રબન્ધયોઃ સમ્બન્ધમાવિષ્કરોતિ — ‘અપભ્રંશ’તિ ।

અપભ્રંશભાષયા નિબદ્ધઃ પ્રબન્ધોઽયં બાલબોધાય,

પ્રાગ્ યશોવિજયવાચકૈઃ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયરાસાભિધાનઃ

પ્રાયોઽક્ષરશઃ તમેવાઽલમ્બ્ય કૃતોઽયં ગણિયશોવિજયેન,

‘દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શો’ હિ સુગીર્વાણગિરાઽવધાનેન ॥૧॥ (સવૈયા)

પ્રકૃતે દણ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ — બાલબોધાય અપભ્રંશભાષયા અયં પ્રબન્ધઃ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયરાસાભિધાનઃ પ્રાગ્ યશોવિજયવાચકૈઃ નિબદ્ધઃ । તમેવ પ્રાયઃ અક્ષરશઃ અવધાનેન આલમ્બ્ય સુગીર્વાણગિરા અયં દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શઃ (ગ્રન્થઃ) હિ ગણિયશોવિજયેન કૃતઃ ॥૧॥

બાલબોધાય = સંસ્કૃતભાષાઽનભિજ્ઞાઽઽત્માર્થિજીવપ્રતિબોધકૃતે અપભ્રંશભાષયા = મારુગુર્જરગિરા લોકભાષયા અયં પ્રબન્ધઃ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયરાસાભિધાનઃ પ્રાગ્ = ઇતઃ સાર્ધશતત્રયાધિકસંવત્સરપૂર્વં યશોવિજયવાચકૈઃ મહોપાધ્યાયશ્રીનયવિજયવિબુધવરશિષ્યૈઃ નિબદ્ધઃ । તમેવ અપભ્રંશભાષાનિબદ્ધં દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયરાસં પ્રાયઃ = પ્રાયોવૃત્ત્યા અક્ષરશઃ = શબ્દશઃ અવધાનેન = પ્રણિધાનેન આલમ્બ્ય = આલમ્બનીકૃત્ય સુગીર્વાણગિરા = સંસ્કૃતભાષયા અયં દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શઃ ગ્રન્થો હિ ગુરુકૃપયા

❀ પ્રાચીન અને અર્વાચીન બંને પ્રબંધની સંગતિ ❀

❀ :- દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શના કર્તા મુનિ યશોવિજય ગણી પ્રસ્તુતમાં પ્રાચીન અને અર્વાચીન પ્રબંધના સંબંધને પ્રગટ કરે છે :-

❀ :- બાલ જીવોના બોધ માટે અપભ્રંશ ભાષામાં ‘દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનો રાસ’ નામથી પ્રસિદ્ધ આ પ્રબંધ પૂર્વે મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે રચેલ હતો. તે જ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય રાસને પ્રાયઃ અક્ષરશઃ ઉપયોગપૂર્વક પકડીને સંસ્કૃત ભાષામાં પ્રસ્તુત ‘દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શ’ ગ્રંથ મુનિ યશોવિજય ગણીએ કરેલ છે. ॥૧॥ ॥ સવૈયા છંદ ॥

❀ ‘દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શ’ રચના અંગે ❀

❀ :- સંસ્કૃત ભાષાથી અજાણ એવા આત્માર્થી જીવોને પ્રતિબોધ કરવા માટે અપભ્રંશ ભાષાથી અર્થાત્ મારુ ગુર્જર ભાષા સ્વરૂપ લોકભાષાથી ‘દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનો રાસ’ નામે પ્રસિદ્ધ આ પ્રબંધ આજથી સાધિક ૩૫૦ વર્ષ પૂર્વે મહોપાધ્યાય શ્રીનયવિજયવિબુધવરેણ્યના શિષ્ય એવા મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજય મહારાજે ગૂંથેલ હતો. અપભ્રંશ ભાષામાં રચાયેલ તે જ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયના રાસને મોટા ભાગે અક્ષરશઃ ઉપયોગપૂર્વક પ્રણિધાનપૂર્વક પકડીને = આલંબન બનાવીને સંસ્કૃત ભાષામાં પ્રસ્તુત દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શ નામનો ગ્રંથ પંન્યાસપ્રવર શ્રીવિશ્વકલ્યાણવિજયજી ગણિવરના શિષ્યાશુ એવા મારા

ગણિયશોવિજયેન પંન્યાસપ્રવરશ્રીવિશ્વકલ્યાણવિજયશિષ્યાણુના મયા કૃતઃ = રૂપાન્તરીકૃતઃ યશો-
વિજયવાચકોપજ્ઞઞ્ચ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયરાસસ્તબકં મુખ્યવૃત્ત્યા અવલમ્બ્ય સ્વતન્ત્ર-સમાનતન્ત્ર-પરતન્ત્ર-
શાસ્ત્રસન્દર્ભાઽભિનવયુક્તિસંયોજનતો દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શકર્ણિકાઽભિધયા સ્વરચિતવ્યાખ્યયા વિભૂષિ-
તશ્ચ ॥૧૧॥

વડે = મુનિ યશોવિજય ગણી વડે ગુરુકૃપાથી રચાયેલ છે. પ્રસ્તુત દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શની રચના એ
કોઈ સ્વતંત્ર રચના નથી. પરંતુ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય રાસનું જ સંસ્કૃતછાયારૂપે રૂપાંતરણ છે. મહોપાધ્યાય
શ્રીયશોવિજયજી ગણિવરે દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય રાસનો ટબો રચેલ છે. તે ટબાનું મુખ્યવૃત્તિથી આલંબન
લઈને ‘દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શકર્ણિકા’ નામની વ્યાખ્યા મારા વડે રચાયેલ છે. (૧) સ્વદર્શનના (શ્વેતાંબર
આમ્નાયના), (૨) સમાનતંત્રના (= દ્વિગંબર-સંપ્રદાયના) અને (૩) પરદર્શનના શાસ્ત્રીના સંદર્ભોનું
તથા અભિનવ યુક્તિઓનું સંયોજન કરીને રચાયેલ પ્રસ્તુત ‘દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શકર્ણિકા’ નામની સ્વરચિત
વ્યાખ્યાથી દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શ ગ્રંથ અલંકૃત થયેલ છે. ॥૧॥

લખી રાખો ડાયરીમાં.....

- બુદ્ધિ પદાર્થને સાચવવાની મહેનત કરે છે.
શ્રદ્ધા પાવન પરિણતિની માવજત કરે છે.
- બુદ્ધિ બાહ્ય પદાર્થથી પોતાની જાતને પૂર્ણ માને છે.
શ્રદ્ધા આંતરિક નિર્મલ પરિણતિ દ્વારા પોતાને
પરિપૂર્ણ બનાવે છે.
- બુદ્ધિ વિરાટ છતાં વામણી-બિહામણી છે.
શ્રદ્ધા નાની હોવા છતાં નમણી-સોહામણી છે,
અમૂલ્ય છે.
- શ્રદ્ધાહીન બુદ્ધિ દેખતી હોવા છતાં ઉન્માર્ગગામી છે.
બુદ્ધિહીન લાગતી શ્રદ્ધા અંધ હોય તો પણ
માર્ગગામી છે.
- બુદ્ધિ સ્વગુણદર્શન કરીને અહંકાર પેદા કરે છે.
શ્રદ્ધા સ્વદોષદર્શન કરીને નમ્રતા આત્મસાત્ કરે છે.

● અર્વાચીનપ્રબન્ધરચનાબીજાઽઽવિષ્કરણમ્ ●

નનુ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયરાસોપજીવિની ભોજદેવકવિવરવિરચિતા સંસ્કૃતભાષાનિબદ્ધા દ્રવ્યાનુયોગતર્કણા વ્યાખ્યાન્વિતા સામ્પ્રતમુપલભ્યત એવેતિ ભવતાં પ્રકૃતપ્રબન્ધપ્રયાસોઽનાવશ્યક ઇત્યાશંકાયમાહ - 'દ્વાત્રિંશિકે'તિ ।

દ્વાત્રિંશિકોપવૃત્તેઃ નયલતાયા વર્ધાપનાવસરે ।

રાજનગરે પ્રેરિતા વયં મુનિસઙ્ઘેનાઽત્ર કૃતૌ ॥ ૨ ॥ (આર્યાચ્છન્દઃ)

પ્રકૃતે દણ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ - રાજનગરે દ્વાત્રિંશિકોપવૃત્તેઃ નયલતાયાઃ વર્ધાપનાવસરે વયં મુનિ-સઙ્ઘેન અત્ર કૃતૌ પ્રેરિતાઃ ॥ ૨ ॥

અહમદાબાદમધ્યે રાજનગરે શ્રેયોઽભિધાને ઉપવને પ્રગે દ્વાત્રિંશિકોપવૃત્તેઃ = સટીકદ્વાત્રિંશિકા-પ્રકરણોપટીકાયાઃ નયલતાયાઃ પચ્ચાશત્સહસ્રશ્લોકપ્રમાણાયાઃ અસ્મદુપજ્ઞાયાઃ નાનાજૈનાચાર્યાન્વિત-ચતુર્વિધશ્રીસઙ્ઘ-વિવિધદર્શનવિશારદજૈનાઽજૈનપણ્ડિતવૃન્દ-શીઘ્રકવિલોક-બહુવિધપરિત્રાજકાદિસમક્ષં ગજાઽષ્ટકાઽઽરોપણ-દ્વાત્રિંશિચ્ચામરવ્યજનાઽક્ષત-પુષ્પ-સુસુગન્ધિવાસક્ષેપાદિભિઃ વર્ધાપનાવસરે વયં

:- 'દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય રાસનો આધાર લઈને ભોજદેવ કવિવરે દ્રવ્યાનુયોગતર્કણા નામના ગ્રંથની સંસ્કૃત ભાષામાં રચના કરેલ છે. તથા તે ગ્રંથ ઉપર સંસ્કૃત વ્યાખ્યા પણ તેમણે રચેલ છે. તથા વ્યાખ્યાસહિત દ્રવ્યાનુયોગતર્કણા ગ્રંથ વર્તમાન કાળે ઉપલબ્ધ પણ થાય જ છે. તેથી 'દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શ' નામના પ્રબંધની રચના માટેનો આપનો પ્રયાસ આવશ્યક નથી' - આવી શંકા થવી સામાન્ય વાચકવર્ગ માટે સ્વાભાવિક છે. આવી શંકાનું નિરાકરણ કરવા માટે દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શના કર્તા મુનિ યશોવિજય ગણી જણાવે છે કે :-

❧ અર્વાચીન પ્રબંધની રચનાના બીજનો આવિષ્કાર ❧

:- દ્વાત્રિંશિકા પ્રકરણની 'નયલતા' નામની ઉપટીકાને વધાવવાના અવસરે રાજનગર સંઘમાં પ્રસ્તુત રચના વિશે અમને મુનિસંઘે પ્રેરણા કરી. ॥ ૨ ॥

:- મહામહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી ગણિવરે દ્વાત્રિંશિકા પ્રકરણની રચના કરેલ છે. તથા તેના ઉપર સ્વોપજ્ઞ ટીકા પણ તેમણે રચેલ છે. આ ટીકા ઉપર અમે (મુનિ યશોવિજયે) નયલતા નામની ઉપટીકા રચેલ છે. તેના સમાચાર રાજનગર શ્રીજૈન સંઘને મળ્યા. તેથી અમદાવાદ શહેરમાં, રાજનગર સંઘમાં, શ્રેયસ્ નામના ઉપવનમાં વહેલી સવારે સટીક દ્વાત્રિંશિકા પ્રકરણ ઉપર અમે રચેલી નયલતા વ્યાખ્યાને વધાવવાનો મહોત્સવ થયો. (૧) અનેક જૈનાચાર્યોથી અલંકૃત એવા ચતુર્વિધ શ્રીસંઘ, (૨) વિવિધ દર્શનના વિશારદ જૈન અને અજૈન પંડિતોના સમૂહ, (૩) શીઘ્ર કવિજનો અને (૪) અનેક પ્રકારના સંન્યાસી વગેરેની સમક્ષ સટીક દ્વાત્રિંશિકા પ્રકરણથી યુક્ત નયલતા ગ્રંથને વધાવવાની મંગલ ક્રિયા થઈ. પચાસ હજાર શ્લોકપ્રમાણ વિસ્તૃત નયલતાવ્યાખ્યાથી યુક્ત દ્વાત્રિંશિકા પ્રકરણ પુસ્તકાકારે આઠ ભાગમાં મુદ્રિત થયેલ હતું. તેથી આઠ ગજરાજ ઉપર દ્વાત્રિંશિકા - ગ્રંથરાજને ચઢાવવામાં આવ્યો.

પંન્યાસપ્રવરશ્રીવિશ્વકલ્યાણવિજયશિષ્યાઽણુમુનિયશોવિજયાભિધાનાઃ મુનિસંઘેન = નાનાસૂરિસહિત-
શ્રીશ્રમણસંઘેન અત્ર દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયરાસોપજીવિન્યાં દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શાભિધાનાયાં વ્યાખ્યાન્વિતાયાં
કૃતૌ વાત્સલ્યભાવેન પ્રેરિતાઃ સ્મ । અનેકાઽઽચાર્યસમન્વિતશ્રીશ્રમણસંઘાનુગૃહીતાનાઞ્ચ અસ્માકં સ્વત્પઃ
એવ શ્રમોઽત્ર જાતઃ ॥ ૨ ॥

બગીસ ચામરોથી તેને વીંઝવામાં આવ્યો. અક્ષત, પુષ્પ, અત્યંત સુગંધી વાસકેપ વગેરે દ્વારા તે ગ્રંથરાજને
વધાવવામાં આવ્યો. આ ગ્રંથવધામણાના અવસરે અનેક આચાર્ય સહિત શ્રીશ્રમણસંઘે દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય
રાસને અનુસરનારી પ્રસ્તુત ‘દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શ’ નામની રચના વિવરણસહિત કરવા માટે વાત્સલ્યભાવથી
અમને પ્રેરણા કરી હતી. પંન્યાસપ્રવર શ્રીવિશ્વકલ્યાણવિજય ગણિવરની ચરણરજ સમાન અમે તેમના
શિષ્ય છીએ. અમારું નામ મુનિ યશોવિજય છે. અમારા ઉપર અનેક આચાર્યોથી યુક્ત શ્રીશ્રમણસંઘે
અનુગ્રહ કર્યો. તેથી અમને પરામર્શકર્ણિકાવ્યાખ્યાસહિત ‘દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શ’ નામના પ્રસ્તુત પ્રબંધની
રચના કરવામાં થોડો જ પરિશ્રમ પડેલ છે. ॥૨॥

લખી રાખો ડાયરીમાં.....

- બુદ્ધિ એ ડામરની કોરી સડક છે.
તેમાં વેરેલ ઉપદેશરૂપી બીજ ઊગે નહિ.
- શ્રદ્ધા તો ફળદ્રુપ કાળી માટીનું ભીનું ખેતર છે.
તેમાં વાવેલ ઉપદેશ-બીજ ઉગ્યા વિના રહે નહિ.
- બુદ્ધિને બહુ બહુ તો પ્રભુની પ્રતિમા-આંગી ગમે છે.
શ્રદ્ધાને પ્રભુની આજ્ઞા અને ગુણલેખવ પણ ગમે છે.
- બુદ્ધિને શોધમાં મમત્વ છે, શ્રદ્ધાને બોધમાં રુચિ છે.
- બુદ્ધિને સંસાર સુધારવામાં રસ છે.
શ્રદ્ધાને સંસાર છોડવામાં રસ છે.
- બુદ્ધિ પાપના સ્પીડ - બ્રેકરને તોડે છે.
શ્રદ્ધા ધર્મના સ્પીડ - બ્રેકરને તોડે છે.
- વાણીમાં અને વિચારમાં બુદ્ધિ ઘણો ભેદ ધરાવે છે.
શ્રદ્ધા તો વાણી-વિચારના ભેદને નામશેષ કરે છે.

કથં પ્રબન્ધરચના સમ્પન્ના ? इत्याशङ्कायामाह - 'शास्त्रे'ति ।

શાસ્ત્રસંન્યાસમેવાऽન્તઃ ધૃત્વા શાસ્ત્રપ્રવર્તનમ્ ।

देव-गुरुप्रसादाच्च मुदा सम्पन्नमत्र मे ॥३॥

પ્રકૃતે દણ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ - અન્તઃ શાસ્ત્રસંન્યાસમેવ ધૃત્વા અત્ર મે શાસ્ત્રપ્રવર્તનં દેવ-ગુરુપ્રસાદાદ્
હિ મુદા સમ્પન્નમ્ ॥૩॥

શાસ્ત્રસંન્યાસમેવ, ન તુ નાનાવિધશાસ્ત્રસંસારમ્, અન્તઃ = અન્તઃકરણે ધૃત્વા = સંસ્કારરૂપેણ
સ્થાપયિત્વા અત્ર દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શો ઉપલક્ષણાત્તદ્વૃત્તૌ ચ દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શકર્ણિકાયાં શાસ્ત્રપ્રવર્તનં
= નાનાતન્ત્રગ્રન્થતઃ સ્મરણ-પુનરાવર્તન-લેખન-સર્જન-સંશોધનાદિભિઃ પ્રવર્તનં મે = મુનિયશોવિજયગણિનો
દેવ-ગુરુપ્રસાદાત્ = પરમતત્ત્વસ્ય ન્યાયવિશારદપ્રગુરુદેવશ્રીભુવનભાનુસૂરીશ્વર-સિદ્ધાન્તદિવાકરગચ્છાધિપતિ-
શ્રીજયધોષસૂરીશ્વર-વૈરાગ્યદેશનાદક્ષદીક્ષાગુરુદેવશ્રીહેમચન્દ્રસૂરીશ્વર-સૂક્ષ્મપ્રજ્ઞવિદ્યાગુરુદેવશ્રીજયસુન્દરસૂરીશ્વર-
પાર્શ્વપ્રજ્ઞાલયતીર્થપ્રેરકપંન્યાસપ્રવર-ભવોદધિતારકગુરુદેવશ્રીવિશ્વકલ્યાણવિજયગણિવરાદિગુરુવર્ગસ્ય ચ
અનુગ્રહાદ્ હિ = એવ મુદા = મહતા પ્રમોદેન સમ્પન્નમ્ ॥૩॥

:- 'કઈ રીતે પ્રસ્તુત દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શ નામના પ્રબંધની રચના સંપન્ન થઈ ?'
આવી શંકા કોઈને થાય તો દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શકાર તેનું સમાધાન આપવા જણાવે છે :-

:- અંતઃકરણમાં શાસ્ત્રસંન્યાસને જ ધારણ કરીને અહીં મારી શાસ્ત્રપ્રવૃત્તિ પરમાત્માના
અને ગુરુવર્ગના અનુગ્રહથી આનંદપૂર્વક સંપન્ન થઈ. ॥૩॥

◉ શાસ્ત્રસંન્યાસ છતાં ગુરુપ્રભાવથી ગ્રંથરચના ◉

:- અનેક પ્રકારના શાસ્ત્રોને શુદ્ધ હૃદયથી વળગી રહેવું તે શાસ્ત્રસંસાર કહેવાય છે.
આવા શાસ્ત્રસંસારને વળગ્યા વિના, અંતઃકરણમાં શાસ્ત્રસંન્યાસને જ સંસ્કારરૂપે ધારણ કરીને, પ્રસ્તુત
'દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શ' ગ્રંથમાં અને ઉપલક્ષણથી તેની 'દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શકર્ણિકા' વ્યાખ્યામાં મારું = મુનિ
યશોવિજય ગણીનું શાસ્ત્રના આધારે પ્રવર્તન સંપન્ન થયું. અલગ અલગ દર્શનના ગ્રંથોનો આધાર લઈને
સ્મરણ, પુનરાવર્તન, લેખન, સર્જન, સંશોધન વગેરેની અહીં પ્રવૃત્તિ થઈ તે શાસ્ત્રપ્રવર્તન. આશય
એ છે કે સ્મરણ, પુનરાવર્તન, લેખન, સંશોધન વગેરે દ્વારા અનેક દર્શનશાસ્ત્રોનો આધાર લઈને પ્રસ્તુત
પ્રબંધરચનામાં અમે પ્રવૃત્તિ કરેલ છે. આ રીતે પ્રસ્તુત ગ્રંથરચના થઈ તેમાં મુખ્ય ચાલકબળ છે (A)
પરમતત્ત્વસ્વરૂપ પરમાત્માનો પરમ પ્રસાદ તથા (B) ગુરુતત્ત્વસ્વરૂપે (૧) ન્યાયવિશારદ દાદાગુરુદેવ
શ્રીભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજ, (૨) સિદ્ધાન્તદિવાકર ગચ્છાધિપતિ શ્રીજયધોષસૂરીશ્વરજી મહારાજ,
(૩) વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ દીક્ષાગુરુદેવ શ્રીહેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ, (૪) સૂક્ષ્મપ્રજ્ઞાસંપન્ન વિદ્યાગુરુદેવ
શ્રીજયસુંદરસૂરીશ્વરજી મહારાજ, (૫) પાર્શ્વપ્રજ્ઞાલયતીર્થપ્રેરક પંન્યાસપ્રવર ભવોદધિતારક ગુરુદેવ
શ્રીવિશ્વકલ્યાણવિજયજી ગણિવર વગેરે ગુરુવર્ગનો અનહદ અનુગ્રહ. ॥૩॥

કદા કિયદિનમધ્યે પ્રબન્ધોઽયં કૃતઃ ? इति जिज्ञासायामाह - 'खे'ति ।

ख-काय-बिन्दु-करमिते (२०६०) वैक्रमेऽब्दे मकरसङ्क्रान्तिदिने ।

पक्षान्तः पूर्णोऽयं प्रपाठनादिव्यस्ततयाऽपि ॥४॥ (आर्याच्छन्दः)

પ્રકૃતે દણ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ - વૈક્રમે ખ-કાય-બિન્દુ-કરમિતે અબ્દે મકરસંક્રાન્તિદિને પક્ષાન્તઃ
અયં પ્રપાઠનાદિવ્યસ્તતયાઽપિ (મયા) પૂર્ણઃ (કૃતઃ) ॥૪॥

ख-काय-बिन्दु-करमिते ख-बिन्दुशब्दयोः शून्यवाचकतया, कायस्य षड्विधत्वात् करयोश्च द्वित्वस्य
प्रसिद्धत्वाद् व्यत्यासेन संस्थापने २०६०तमे वैक्रमे अब्दे = संवत्सरे **मकरसङ्क्रान्तिदिने** राज-
नगरमध्ये एव **पक्षान्तः** = पञ्चदशदिनमध्ये अयं 'द्रव्यानुयोगपरामર્शः' प्रबन्धः अनुष्टुभाऽऽर्या
-सवैयाच्छन्दोबन्धैः **पूर्णः** = पूर्णोऽयं कृतोऽस्माभिः **प्रपाठनादिव्यस्ततयाऽपि** = श्रमण-श्रमण्यादीनां
नव्यन्यायादिशास्त्राऽध्यापनादिपरायणतयाऽपि ।

તદનુ ચ શ્રીશંખેશ્વર-શંખલપુર-શેરીષા-પાનસર-ભોયણી-રાંતેજ-પાર્શ્વપ્રજ્ઞાલય-પદ્મમણિ-ચન્દ્રમણિ
-વિમલમણિ-કાત્રજ-ભુવનભાનુમાનસમંદિર-વાલવોડ-શત્રુંજય-હસ્તગિરિ-કદંબગિરિ-તાલધ્વજગિરિ-દાઠા

:- 'ક્યારે, કેટલા દિવસની અંદર આ પ્રબંધ પૂર્ણ થયો ?' આવી જિજ્ઞાસા કોઈને
થાય તો દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શકાર જવાબ આપે છે કે :-

✧ **ગ્રંથરચના સમયમર્યાદા** ✧

:- વિક્રમસંવત ૨૦૬૦ વરસે મકરસંક્રાન્તિના દિવસે અધ્યાપન વગેરે કાર્યોમાં વ્યસ્ત હોવા
છતાં પણ આ 'દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શ' ગ્રંથ પંદર દિવસની અંદર મારા દ્વારા પૂર્ણ થયેલ છે. ॥૪॥

:- મૂળ શ્લોકમાં રહેલ 'ખ' શબ્દ અને 'બિન્દુ' શબ્દ 'શૂન્ય'ના વાચક છે. પૃથ્વીકાય
વગેરે કાયના છ ભેદ છે. તથા હાથ બે હોય. આ વાત પ્રસિદ્ધ છે. સંસ્કૃત ભાષામાં વરસની ગણતરી
શબ્દરૂપે લખાય ત્યારે ઊલટા ક્રમથી લખાય છે. તેથી તેને આંકડારૂપે સમજવી હોય તો ઊલટા ક્રમથી
આંકડાની સ્થાપના કરવી પડે. તે રીતે ગણતરી કરીએ તો અહીં અર્થ એવો પ્રાપ્ત થશે કે વિક્રમસંવત
૨૦૬૦ ની સાલમાં મકરસંક્રાન્તિના દિવસે રાજનગરની અંદર જ પંદર દિવસમાં પ્રસ્તુત 'દ્રવ્યાનુયોગ-
પરામર્શ' નામનો પ્રબંધ ગ્રંથ અનુષ્ટુભ્ છંદ, આર્યા છંદ અને સવૈયા છંદ વડે પૂર્ણ કરાયેલ છે. સાધુ
-સાધ્વીજી ભગવંત વગેરેને નવ્ય ન્યાય વગેરેના ગ્રંથો ભણાવવા વગેરેની પ્રવૃત્તિમાં વ્યસ્ત હોવા છતાં
પણ પંદર દિવસમાં દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શ ગ્રંથ અમે પૂર્ણ કરેલ છે.

✧ **ગુરુકૃપાનો અનુભવ** ✧

(તદ.) તથા ત્યાર બાદ (૧) શ્રીશંખેશ્વર, શંખલપુર, શેરીષા, પાનસર, ભોયણી, રાંતેજ,
પાર્શ્વપ્રજ્ઞાલયતીર્થ, પદ્મમણિતીર્થ (પાબલ), ચન્દ્રમણિતીર્થ (વાફગાંવ), વિમલમણિતીર્થ (દેહુગામ), કાત્રજ
તીર્થ (પૂના), શ્રીભુવનભાનુમાનસમંદિર તીર્થ (શાહપુર), વાલવોડ તીર્થ, શત્રુંજય, હસ્તગિરિ, કદંબગિરિ,
તાલધ્વજગિરિ (તળાજા), દાઠા, મહુવા (મધુપુરી), અંજનગિરિતીર્થ (છાપરિયાળી), ઉનાતીર્થ (ઉમતપુર),

મહુવાડઝનગિરિ-ઉના-અજાહરા-દીવ-પ્રભાસપટ્ટન-વેરાવલ-ચોરવાડ-માડ્ગરોલ-ગિરનાર-વંથલી-ઢંકગિરિ-બલેજ-ભાળવડ-ભળશાલ-આરાધનાધામ-જામનગર-નૂતનનાગેશ્વરરાદ્ધનેકતીર્થયાત્રાપરાયણતયા પઠન-પાઠન-પ્રવચન-ધાર્મિકશિબિર-શાસ્ત્રસંશોધનાદિનિરતતયા અષ્ટાશીતિતમાદિ-શતતમપર્યવસાનવર્ધમાનતપઓલિકા-ડડરાધનાપરતયા ચાસ્માભિઃ દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શકર્ણિકાડડચ્ચયા નાનાશાસ્ત્રસન્દોહસમન્વયશાલિન્યા વ્યાખ્યયા વિભૂષિતોડયં પ્રબન્ધઃ ન્યાયનિપુણમતિશ્રીપુણ્યરત્નસૂરિ-મુનિશ્રીયોગિરત્નવિજય-સાધ્વીશ્રીનન્દી-યશાશ્રી-સાધ્વીશ્રીશીલવર્ષાશ્રી-સાધ્વીશ્રીરાજયશાશ્રીપ્રભૃતિભિશ્ચ સંશોધિતઃ । અક્ષ-કાય-વિન્દુ-કરમિતે (૨૦૬૫) વિક્રમસંવત્સરે શારદીરાકાયાં પચ્ચવિંશતિસહસ્રાચામ્લતપસા અનુમોદિતે જામનગરજૈનસંઘેન વર્ધાપિતે શતતમવર્ધમાનતપઓલિકાપૂર્ણાહુતિમહોત્સવે પરિપૂર્ણાં ઇયં વ્યાખ્યા વરીવૃષ્યમાણ-નિર્વ્યાજ-કરુણાવરુણાલયગુરુવર્ગકૃપાસુધાડડચમનેન । એતાદૃશચમત્કારશ્રીજનનપ્રત્યલનિઃસ્વાર્થદેવ-ગુરુકૃપા-ડનુભાવાડનુભવો ભવતુ ભવ્યાનામાત્માર્થિનામિતિ શમ્ ॥૪॥

અજાહરા તીર્થ, દીવ, પ્રભાસપાટણ, વેરાવળ, ચોરવાડ, માંગરોળ, ગિરનાર, વંથલી, ઢંકગિરિ (વંથલી સમીપવર્તી), બળેજતીર્થ, ભાણવડ તીર્થ, મોટી ભણશાલતીર્થ, આરાધના ધામ(હાલાર તીર્થ), જામનગર, નૂતન નાગેશ્વરતીર્થ (રાજકોટ-ધંટેશ્વર) વગેરે અનેક તીર્થોની યાત્રામાં પરાયણ બનીને, (૨) અધ્યયન-અધ્યાપન-પ્રવચન-ધાર્મિકશિબિર-શાસ્ત્રસંશોધનાદિ અનેક યોગોમાં મગ્ન થઈને તથા (૩) ૮૮ મી વર્ધમાનતપની ઓળીથી માંડીને ૧૦૦મી ઓળી સુધીની આરાધનામાં તત્પર રહીને અમે અનેક શાસ્ત્રોના સંદર્ભોથી તથા વિવિધ શાસ્ત્રપાઠોના સમન્વયથી શોભતી ‘દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શકર્ણિકા’ વ્યાખ્યાથી પ્રસ્તુત ‘દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શ’ નામના પ્રબંધને વિભૂષિત કરેલ છે.

(૧) ન્યાયનિપુણમતિ શ્રીમદ્વિજય પુણ્યરત્નસૂરીશ્વરજી મહારાજ, (૨) વિદ્વાન મુનિરાજ શ્રીયોગિરત્નવિજયજી મ.સા., (૩) વિદુષી સાધ્વી શ્રીનંદીયશાશ્રીજી (૪) વિદુષી સાધ્વી શ્રીશીલવર્ષાશ્રીજી, (૫) વિદુષી સાધ્વી શ્રીરાજયશાશ્રીજી વગેરેએ ઘણી જહેમત ઉઠાવી આ ગ્રંથનું સંપૂર્ણતયા સંશોધન કરેલ છે. વિક્રમસંવત ૨૦૬૫ ની સાલમાં, શરદપૂનમના શુભ દિવસે, વર્ધમાનતપની ૧૦૦ મી ઓળીની પૂર્ણાહુતિના ભવ્ય મહોત્સવ પ્રસંગે જોમવંતા જામનગરમાં આ વ્યાખ્યા પૂર્ણ થયેલ છે. ૧૦૦ મી ઓળીના દિવસો દરમ્યાન જામનગર જૈન સંઘે પચીસ હજાર આંબેલ કરીને આ મહોત્સવને વધાવ્યો હતો. ખરેખર ૧૦૦ મી ઓળી દરમ્યાન ચાતુર્માસિક પ્રવચન, ધાર્મિક શિબિર વગેરે જવાબદારીમાં પણ જેમની નિષ્કારણ અનરાધાર વરસતી કરુણાની મને સતત અનુભૂતિ થતી હતી, તે કરુણાસાગર ગુરુવર્ગની કૃપારૂપી અમૃતના આસ્વાદથી ૧૦૦ મી ઓળીની પૂર્ણાહુતિની સાથે આ ‘દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શકર્ણિકા’ નામની વિસ્તૃત વ્યાખ્યા સાનંદ સંપૂર્ણ થઈ.

આવા પ્રકારના ચમત્કારરૂપી ઐશ્વર્યને ઉત્પન્ન કરવા માટે સમર્થ એવી દેવ-ગુરુની નિઃસ્વાર્થ કૃપાના પ્રભાવનો અનુભવ આત્માર્થી ભવ્ય જીવોને થાવ. આ પ્રમાણે આત્માર્થી ભવ્યાત્માઓને આધ્યાત્મિક સુખ મળો એવી મંગલકામના દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શકર્ણિકા નામની વ્યાખ્યાના અંતે અમે વ્યક્ત કરીએ છીએ. ॥૪॥

इति श्रीवर्धमानतपोनिधि-न्यायविशारद-स्वर्गस्थगच्छाधिपतिश्रीमद्विजयभुवनभानुसूरीश्वरशिष्यरत्न-
पद्ममणितीर्थोद्धारक-पार्श्वप्रज्ञालयतीर्थप्रेरक-पंन्यासप्रवरश्रीविश्वकल्याणविजयगणिवरशिष्य-
मुनियशोविजयगणिविरचितस्य द्रव्य-गुण-पर्यायरासानुसारिणो द्रव्यानुयोगपरामर्शस्य
परामर्शकर्णिकाऽभिधाना स्वरचितवृत्तिः सिद्धान्तदिवाकर-गीतार्थचूडामणि
-वर्तमानकालीनसर्वाधिकश्रमणगच्छाधिपतिश्रीमद्विजय-
जयघोषसूरीश्वरस्वर्णिमसाम्राज्ये सम्पन्ना ।।
(ग्रन्थाग्रम् - २५,००० श्लोकप्रमाणम् अनुमानतः)

પૂજ્યપાદ શ્રીવર્ધમાનતપોનિધિ સ્વ. ગચ્છાધિપતિ શ્રીમદ્ વિજય ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી
મહારાજના શિષ્યરત્ન પૂજ્યવર્ય પદ્મમણિતીર્થોદ્ધારક પાર્શ્વપ્રજ્ઞાલયતીર્થપ્રેરક પંન્યાસપ્રવર
શ્રીવિશ્વકલ્યાણવિજયજી ગણિવરના શિષ્યાણુ મુનિ યશોવિજય ગણી દ્વારા સ્વરચિત
'દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શ' (દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયરાસ અનુસારી) ગ્રંથની 'પરામર્શકર્ણિકા'
નામની સ્વરચિત વૃત્તિ પરમપૂજ્ય સિદ્ધાન્તદિવાકર ગીતાર્થચૂડામણિ
વર્તમાન કાળના સર્વાધિક શ્રમણોના ગચ્છાધિપતિ
શ્રીમદ્ વિજય જયઘોષસૂરીશ્વરજી મહારાજના
સ્વર્ણિમ સામ્રાજ્યમાં સાનંદ સંપન્ન થઈ.
તથા
તેઓશ્રીના જ સામ્રાજ્યમાં પરામર્શકર્ણિકા
સંસ્કૃતવૃત્તિનું 'કર્ણિકાસુવાસ' નામનું
ગુજરાતી વિવરણ
સમાપ્ત થાય છે.

✍.....

શરદપૂર્ણિમા, વિ.સં. ૨૦૬૫,
૧૦૦મી ઓળી પૂર્ણાહુતિ દિન,
પાઠશાળા જૈન સંઘ, જામનગર.

આચાર્યદેવ શ્રીભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજના શિષ્યરત્ન
પંન્યાસપ્રવર શ્રીવિશ્વકલ્યાણવિજયજી મહારાજનો
શિષ્યાણુ મુનિ યશોવિજય ગણી.

(કાવ્યમ્) ઇયમુચિતપદાર્થોલ્લાપને શ્રવ્યશોભા બુધજનહિતહેતુર્ભવનાપુષ્પવાટી ।

અનુદિનમિત એવ ધ્યાનપુષ્પૈરુદારૈર્ભવતુ ચરણપૂજા જૈનવાગ્દેવતાયાઃ ॥૧૭॥ (શ્લોક ૩૦૦૦)

ઈતિ શ્રીઉપાધ્યાયશ્રીજસવિજયગણિ કૃત દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનો રાસ સંપૂર્ણમ્ શ્રીરસ્તુ ।*

◆ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયરાસની વિવિધ હસ્તપ્રતોમાં સમાપન નીચે મુજબ મળે છે.

કો.(૧)માં સમાપન :- 'ઈતિ શ્રીદ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયરાસ ઉપાધ્યાયશ્રીજસવિજયગણિકૃત સમ્પૂર્ણ ॥ સંવત્ ૧૮૧૮ વર્ષે, ચૈત્ર સુદિ ૩, રવૌ લષિતં ॥ પરોપકારાય ।'

કો.(૨)માં સમાપન :- 'ગ.જિસાગરલષિતં શ્રીસ્તમ્ભતીર્થે સ્વકીયાર્થે ।'

કો.(૩)માં સમાપન :- 'ઈતિ શ્રીમહોપાધ્યાયશ્રીજસવિજયગણીવિરચિતો દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયરાસઃ ।'

કો.(૪)[આ.(૧)]માં સમાપન :- 'ઈતિ શ્રીદ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનો રાસ સમ્પૂર્ણ । સંવત ૧૮૬૨ ના વર્ષે, કાર્તિક વીદ ૫ દિને, ચન્દ્રવાસરે, શ્રીઘાઙ્ગદ્રાનગરે, શ્રીસમ્ભવનાથપ્રસાદાત્ ! શ્રીશુભં ભવતુ ! સકલપણ્ડિતશિરોમણી પં.શ્રી ૭ પં. રત્નવિજયગણી તત્ત્વિષ્ય પં. શ્રી ૫ પં. વિનિતવિજયગણી તત્ત્વિષ્ય પં. ઉત્તમવિજયગણી લષિતં ચેલા અમરસી કાનજી વાંચવા અર્થે ભવતુ । શ્રીરસ્તુ । કલ્યાણમસ્તુ । શ્રેયં શુભં ભવતુ । શ્રી । છ । શ્રી । છ ।'

કો.(૫)માં સમાપન :- 'ઈતિ શ્રીઉપાધ્યાયશ્રી ૭ શ્રીજસવિજયગણિકૃત દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનો રાસ સમ્પૂર્ણ । સંવત્ ૧૭૯૦ વર્ષે, માહ સુદિ ૮, ગુરો લષિતં । શ્રીસૂરતિચિન્દરે ।'

કો.(૬)માં સમાપન :- 'સંવત્ ૧૭૨૯ વર્ષે ખાદ્રવા વદિ ૨ દિને લિખિ સાહા કપૂર સુત, સાહા સુરચંદે લિખાવિતમ્ ॥ છ ॥'

કો.(૭)માં સમાપન :- 'ઈતિ શ્રીદ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયરાસ-ટબાર્થઃ સમ્પૂર્ણઃ । ગ્રન્થાગ્રં સર્વમિલને સહસ્ર-૩૦૦૦, ન્યૂનાધિકં જિતો વેત્તિ । લિ.પં. લક્ષ્મીમાણિક્યમુનયઃ । સં. ૧૮૪૧ રા મિતી મૃગશિર શુદિ ચતુર્દશ્યાં ગુરૌ । શ્રીનવલખાપાર્શ્વપ્રાસાદાત્ કલ્યાણમસ્તુ લેખક-પાઠકયોઃ, ઇતિ શ્રી સ્તાત્ ।'

કો.(૮)માં સમાપન :- 'ઈતિ શ્રીમહોપાધ્યાયશ્રીયશોવિજયગણિના કૃતઃ સૂત્ર-ટબાર્થરૂપરાસઃ સમ્પૂર્ણતામગમત્ । ગ્રન્થાગ્રં શ્લોક સઙ્ખ્યા ૩૮૬૩ સૂત્ર-અર્થમિલને યાદૃશં પુસ્તકે દૃષ્ટં, તાદૃશં લિખિતં મયા । યદિ શુદ્ધમશુદ્ધં વા, મમ દોષો ન દીયતે ॥૧॥ તૈલાદ્રક્ષેજ્જલાદ્રક્ષેદ્રક્ષેચ્છિથિલ-બન્ધનાત્ । પરહસ્તગતાદ્રક્ષેદેવં વદતિ પુસ્તિકા ॥૨॥'

કો.(૯)માં સમાપન :- 'યાદૃશં પુસ્તકં દૃષ્ટ્વા, તાદૃશં લષિતં મયા ॥ યદિ શુદ્ધમશુદ્ધં વા, મમ દોષો ન દીયતે ॥૧॥ શ્રાવિકામૂલીર્બાઈપઠનાર્થે, સંવત્ ૧૮૩૮ વર્ષે, શાકે... પ્રવર્તમાને ॥ શ્રી ॥ શ્રી ॥ શ્રી ॥'

કો.(૧૦)માં સમાપન :- 'સંવત્ ૧૮૪૧ ના વર્ષે, શાકે ૧૭૦૭ પ્રવર્તમાનો । ફાગુણ માસે, શુક્લ પક્ષે, પઢવે તિથૌ, વાર બુધવાસરે, શ્રીજ્ઞાલાવાહદેશે, શ્રીલીમ્બડીમધ્યે પૂજ્યભટ્ટારકશ્રી ૧૦૮ શ્રીઅમરસાગરસૂરીશ્વરા તત્ત્વિષ્ય પં.શ્રી ૫ શ્રીસુન્દરસાગરજી ગણીયોગ્યં પં. શ્રીવિમલસાગરજી ગણીયોગ્યં મુનિશ્રીહસ્તિસાગરજી તત્ત્વિષ્યચેલાશ્રી લિષિતં લાલચન્દ્રપઠનાર્થમ્ । યાદૃશં પુસ્તકં દૃષ્ટ્વા, તાદૃશં લિખિતં મયા । યદિ શુદ્ધમશુદ્ધં વા, મમ દોષો ન દીયતે ॥૧॥ ઇતિ સમ્પૂર્ણ । સમાપ્તમ્ ।'

કો.(૧૧)માં સમાપન :- 'ઈતિ શ્રીદ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયરાસ સમ્પૂર્ણ । લિ. શિવસુન્દરેણ સ્વાર્થે પરાર્થે સંવત્ ૧૮૧૫ શ્રાવણ સુ.૩ શુક્રેમિતિ ભદ્રમ્ । શ્રેયઃ મઙ્ગલમ્ ॥શ્રીઃ ॥'

કો.(૧૨)માં સમાપન :- 'શાહ બવાનીદાસજી શાહ શ્રીતાપીદાસજી પુત્રી શુભકુંવર લિખાપિતમ્ - હ્રદં શાસ્ત્ર પુણ્યાર્થમ્, ક શ્રીરસ્તુ । સં ૧૮૦૯ વર્ષે માસ ચૈત્ર વદિ ૧૧, રવિવાસરે, સમ્પૂર્ણ બભૂવ ।'

કો.(૧૩) [આ.(૨)]માં સમાપન :- 'ઈતિ શ્રીઉ.શ્રીજસોવિજયવિરચિતે દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયરાસ સમ્પૂર્ણમ્ ॥શ્રી ॥શ્રીરસ્તુ ॥લિપીકૃતં પં. મનરૂપ-સાગરેણ, સંવત ૧૮૦૬ વર્ષે, આસૌજ સુદિ ૭ રવૌ ॥છ ॥શ્રી ॥'

કો.(૧૪)[ધા.(૨)]માં સમાપન :- 'યાદૃશં પુસ્તકે દૃષ્ટં, તાદૃશં લિખિતં મયા । યદિ શુદ્ધમશુદ્ધં વા, મમ દોષો ન દીયતે ॥૧॥ સંવત ૧૭૫૩, ફાગુણ સુદિ ૧૩, ભૌમે રાધનપુરે પં. શ્રીચન્દ્રવિજયલિખિતમ્ । શુભં ભવતુ, કલ્યાણમસ્તુ । છ ।'

કો.(૧૫)[સિ.]માં સમાપન :- 'ઈતિ શ્રીમહોપાધ્યાયશ્રીજસવિજયગણિવિરચિતો દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયરાસઃ ॥'

को.(१६)[ला.(१)]मां सभापन :- 'इति श्रीद्रव्य-गुण-पर्यायरास सम्पूर्णः। संवत् १७२४ वर्षे पोष मासे, शुक्ल पक्षे १३ दिने बुधवारेण लषितम्। छ।। लेखक-पाठकयोः कल्याणमस्तु।। छ।। इति।'

को.(१७)मां सभापन :- 'श्रीजसोविजयगणिकृत द्रव्य-गुण-पर्यायरास सम्पूर्णः। साध्वी अनोपसीरी वाचनार्थे।'

को.(१८)मां सभापन :- अपूर्ण (७मी ढाण्ठी)।

को.(१९)[आ.(३)]मां सभापन :- 'इति श्रीद्रव्य-गुण-पर्यायरास सम्पूर्णः। श्रीरस्तु। कल्याणमस्तु। शुभं भवतु।। श्रीः।। छ।।'

को.(२०)मां सभापन :- अपूर्ण (१.५मी ढाण्ठी)।

को.(२१)मां सभापन :- 'संवत् १७८९ वर्षे, ज्येष्ठ सुदि ९ शुके श्रीसूरतिमध्ये लिखितम्। यादृशं पुस्तकं दृष्टं, तादृशं लिखितं मया। यदि शुद्धमशुद्धं वा, मम दोषो न दीयते।।१।। लेखयन्ति नरा धन्या ये जिनागमपुस्तकं तत् सर्वं वाङ्मयं ज्ञात्वा सिद्धिं यान्ति न संशयः।।२।। जां लंगि मेरुमहीधर जयवन्ता शशि-भाण। तां लंगि ए पुस्तिका वाचो चतुर सुजाण।।३।।'

पा.(भा.)मां सभापन :- 'इति श्रीद्रव्य-गुण-पर्यायराससुत्रटबार्थ सम्पूर्णं भद्रम्।।छ।। संवत् १७३६ वर्षे, अश्विन वदि ६, रवि दिने लषितः।।छ।। माहाकल्याण लखावी ते श्रीराजनगरमध्ये मङ्गलमस्तु। ग्रं.२२२५'

P(1)[सं.१] मां सभापन :- 'उपाध्यायश्रीजसोविजयगणिविरचिते द्रव्य-गुण-पर्यायरासः समाप्तः।।श्रीः।।श्रीः।।लिखितं ब्राह्मण छोडो तथमलेन पुस्तकं राजनगरमध्ये श्री। श्रीरस्तु संवत् १९१३ मिति आसोज सुद ३। समाप्तः।'

P(2)[सं.२] मां सभापन :- 'जसविजयबुधजयकरी। २८४ इति।'

P(3)[सं.३] मां सभापन :- 'इति श्रीउपाध्यायश्री ७ श्रीजसविजयगणिकृत द्रव्य-गुण-पर्यायरास सम्पूर्णः। श्रीरस्तु कल्याणमस्तु। संवत् १७८६ वर्षे शाके १६५१ प्रवर्तमाने मासोत्तममासे कार्तिकमासे कृष्णपक्षे ८ म्यां तिथौ, बुधवारे सुरतपुरमध्ये लिखितं साह आणदजी वाचनार्थे।'

P(4)[सं.४] मां सभापन :- 'इति श्रीद्रव्य-गुण-पर्यायरास उपाध्यायश्रीजसविजयगणिकृत सम्पूर्णः।'

ली.(१)मां सभापन :- 'यादृशं पुस्तके दृष्टं, तादृशं लिखितं मया। यदि शुद्धमशुद्धं वा मम दोषो न दीयते।।१।। लग्नपृष्ठिकटिग्रीवा, बद्धमुष्टिरधोमुखम्। कष्टेन लिखितं शास्त्रं, यत्नेन परिपालयेत्।।२।। इति संवत् १८११ वर्षे मासोत्तमश्रीकार्तिकमासे कृष्णपक्षे पञ्चम्यां कर्मवाद्यां (?) सोमवासरे च।'

ली.(२)मां सभापन :- 'संवत् १७६७ वर्षे, शाके १६३३ प्रवर्तमाने मार्गसिर वदि १४, शुके।।'

ली.(३)मां सभापन :- 'इति श्रीद्रव्य-गुण-पर्यायरास सम्पूर्णः। श्रीरस्तु। कल्याणमस्तु श्री।'

ली.(४)मां सभापन :- 'इति श्रीमहोपाध्यायश्रीजसविजयगणिविरचितो द्रव्य-गुण-पर्यायरासः समाप्तिमगम्।।'

B(1)मां सभापन :- 'इति श्रीद्रव्य-गुण-पर्यायरासः सम्पूर्णः। उपाध्यायश्री ७ यशोविजयगणिना कृतः स्वोपज्ञटबार्थः रासः सम्पूर्णः लिखितं। संवत् १७८८ ना वर्षे भाद्रवा वदि ६, शुके, श्रीअवरङ्गाबादमहानगरे लिपिकृतम्।'

B(2)मां सभापन :- 'इति श्रीद्रव्य-गुण-पर्यायरासः सम्पूर्णः। संवत् १७२८ वर्षे, पोष वदि २, वार शक्रे लषितं श्रीराजनगरमध्ये मङ्गलमालका ६।। भा.हेमासुत शाह ताराचंद लषावीतं पोतानई भणवानई काजई।। मङ्गलम्।।'

M(A)[म.]मां सभापन :- 'संवत् १९३०, ज्येष्ठ सुदि ९, बुधवासरे, लेखकज्ञाति अवदिच जो शिवराम आरोग्य कुम्भकबरामपठनार्थी श्राविकाबाईफुनि इयं पुस्तिका। श्रीरस्तु कल्याणमस्तु। श्री ५।'

मो.(१)मां सभापन :- अपूर्ण (८मी ढाण्ठी)।

मो.(२)मां सभापन :- 'श्रीनयविजयबुधचरणसेवक जसविजयबुधजसकारी ८३'

पा.ल.मां सभापन :- 'सं.१७११ वर्षे पंडितजसविजयगणिना विरचितः संघवी हांसाकृते आसाढमासे श्रीसिद्धपुरनगरे लिखितम्। श्रीभट्टारकश्रीदेवसूरिराज्ये पं.नयविजयेन श्रीसिद्धपुरनगरे प्रथमादर्शः सकलविबुधजनचैतम्बत्कारकारकोऽयं रासः सकलसाधुजनैरभ्यसनीयः श्रेयोऽस्तु संघाय।'

पा.१[पा.लि.]मां सभापन :- 'द्रव्य-गुण-पर्यायरासः संपूर्णः, उपाध्यायश्रीयशोविजयगणिकृतः स्वोपज्ञटबार्थरासः संपूर्णः लिखितं भारमल. सं.१८०९ वर्षे, मास चैत्रे, वदि ३, गुरुवासरे, अवरंगाबादमध्ये लिपिकृतोऽस्ति, श्रीरस्तु, कल्याणमस्तु, शुभं भवतु।'

* શાખા - ૧૭ અનુપ્રેક્ષા *

પ્ર.૧ નીચેના પ્રશ્નોના વિસ્તારથી જવાબ આપો.

૧. ગીતાર્થ કોને કહેવાય ?
૨. મહો. યશોવિ.મ.સા.ને 'ન્યાયવિશારદ' બિરુદ કેવી રીતે મળ્યું ?
૩. મહો. યશોવિ.મ.સા.ના સ્વાધ્યાયમાં પૂ.નયવિજય મ.સા.નું યોગદાન શું હતું ?
૪. મોક્ષમાર્ગને વિષે બે પ્રકારના ઉદ્યમ બતાવો.
૫. પૂ. જીતવિજયજી મ.નું માહાત્મ્ય વર્ણવો.
૬. મહો. યશોવિ.મ.સા.ના જીવનમાં ગુરુભક્તિનો પ્રભાવ કેવો અનુભવાયો ?
૭. 'પૂ. નયવિજય મ.સા. પણ કાશી ગયા હતા' - સિદ્ધ કરો.
૮. કળશમાં ગ્રંથકારે કઈ ભાવના વ્યક્ત કરી છે ?
૯. મહો. યશોવિ.મ.સા. પોતાના ગુરુ મ.સા.ના ગુણો વર્ણવવામાં શા માટે ખેદ વ્યક્ત કરે છે ?

પ્ર.૨ નીચેના પ્રશ્નોના સંક્ષેપથી જવાબ આપો.

૧. તત્ત્વચિંતામણિ ગ્રંથના રચયિતા કોણ છે ? આ ગ્રંથ પર કઈ પ્રસિદ્ધ વ્યાખ્યા રચાઈ છે ?
૨. મહોપાધ્યાયજી કઈ શતાબ્દીમાં થયેલા ?
૩. ગચ્છાચાર પયત્રામાં આચાર્ય ભગવંતને કોની ઉપમા આપી છે એ સંદર્ભ સાથે જણાવો.
૪. સિંહસૂરિ મ.સા.નો પરિચય આપો.
૫. કળશ કયા છંદમાં રચ્યો છે ? તથા કળશમાં મહો.યશોવિ.મ.સા.ની ઓળખાણ કેવી રીતે આપી છે ?
૬. સેનસૂરિજી મ.સા. કેટલા ગુણોથી શોભતા હતા ?
૭. કલ્યાણવિજય મ.સા.ના ગુરુભાઈ કોણ હતાં ?
૮. મહાન કોને કહેવાય ?
૯. સમકિતપ્રાપ્તિનો ઉપાય જણાવો.
૧૦. તપગચ્છમાં હીરવિજયસૂરિ કેવી રીતે શોભતા હતા ?

પ્ર.૩ વાક્ય સાચું છે કે ખોટું ? ખોટું હોય તો સુધારીને લખો.

૧. 'ગીતાર્થદુર્લભ કાળ આવશે' - આ પ્રમાણે બૃહત્કલ્પ સૂત્રમાં કહેલું છે.
૨. અકબર બાદશાહે હીરસૂરિ મ.સા.ને 'જગદ્ગુરુ'નું બિરુદ આપેલું.
૩. પાટ પરંપરામાં 'હીરસૂરિ - સેનસૂરિ - સિંહસૂરિ - દેવસૂરિ' આ પ્રમાણે ક્રમ છે.
૪. ધનજી સુરાએ કાશીમાં વિદ્યાભ્યાસ કરાવવાની ઈચ્છા શ્રીયશોવિ.મ.સા. પાસે રજૂ કરી.
૫. આ ગ્રંથરચના કલ્પવૃક્ષની મંજરી સમાન છે.
૬. તત્ત્વચિંતામણિ ગ્રંથ નવ્યન્યાયની પરિભાષામાં ગૂંથાયેલ છે.

૭. જીતવિજય મ.સા. નયવિજય મ.સા.ના ગુરુ હતા.
 ૮. ગીતં જાનન્તિ યે તે ગીતાર્થઃ - આ પ્રમાણે 'ગીતાર્થ' શબ્દની વ્યુત્પત્તિ છે.
 ૯. આ પ્રાચીન ગ્રંથરચના અપભ્રંશભાષાનિબદ્ધ છે.
 ૧૦. દક્ષિણમાં મહો.યશોવિજય મ.સા.ને 'ન્યાય વિશારદ' બિરુદ મળ્યું.

પ્ર.૪ યોગ્ય જોડાણ કરો.

૧. નવ્ય કર્મગ્રંથ	(૧) સૌભાગ્યવંત
૨. આચારપ્રકલ્પ	(૨) જીતવિજયના દાદા ગુરુ
૩. જીતવિજય	(૩) દેવેન્દ્રસૂરિ
૪. લાભવિજય	(૪) પદ્મવિજય
૫. પ્રાચીન કર્મગ્રંથ	(૫) જ્યોતિષ, ન્યાયાદિમાં કુશળ
૬. કલ્યાણવિજય	(૬) નિશીથ
૭. નવપદપૂજા	(૭) વાદી
૮. હીરસૂરિ	(૮) મહાન
૯. સિંહસૂરિ	(૯) જીતવિજયના ગુરુ
૧૦. સેનસૂરિ	(૧૦) ગર્ગર્ષિ

પ્ર.૫ ખાલી જગ્યા પૂરો.

૧. મહોપાધ્યાયનું બિરુદ ----- ને મળ્યું હતું. (કલ્યાણવિજયજી, લાભવિજયજી, યશોવિજયજી)
 ૨. '----- શિષ્યઅનુપમ, ગીતાર્થગુણરાગી' - આવો ઉલ્લેખ નવપદપૂજામાં છે.
 (વિજયદેવસૂરિ, વિજયસેનસૂરિ, વિજયસિંહસૂરિ)
 ૩. સ્વાધ્યાયયોગ ----- પ્રકારનો છે. (બે, પાંચ, છ)
 ૪. વિજયસિંહસૂરિ મ.સા.ના દાદાગુરુદેવ ----- છે.
 (વિજયહીરસૂરિજી, વિજયદેવસૂરિજી, વિજયસેનસૂરિજી)
 ૫. મહાવૈયાકરણ તરીકે ----- પ્રખ્યાત છે. (નયવિજયજી, કલ્યાણવિજયજી, લાભવિજયજી)
 ૬. રાસની અર્વાચીન સંસ્કૃત વ્યાખ્યાનું નામ ----- છે.
 (દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શ, દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શકર્ષિકા, દ્રવ્યઅનુયોગવિચાર)
 ૭. કલ્યાણવિજય મ.સા.ના પ્રશિષ્ય ----- છે. (લાભવિજયજી, જીતવિજયજી, યશોવિજયજી)
 ૮. ગંગેશ ઉપાધ્યાય ----- નૈયાયિક છે. (નવ્ય, પ્રાચીન, મિશ્ર)
 ૯. ----- ના લીધે જીવ સર્વ લોકને પ્રિય થાય છે. આ પ્રમાણે કર્મગ્રંથમાં લખેલું છે.
 (પુણ્ય, આદેયનામકર્મ, સૌભાગ્ય)

ପରିशिष्ट

୧ ଥି ୧୮

પરિશિષ્ટ-૧

ગાથાઃ રાસગતાઃ યાઃ હિ, મૂલકારેણ દર્શિતાઃ।
અકારાદિક્રમેણૈવ, તાસાં સૂચિઃ પ્રદર્શ્યતે ॥

દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયરાસની રાસની ૨૮૫ ગાથાઓનો અકારાદિક્રમથી નિર્દેશ

દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયરાસની ગાથાનો પૂર્વભાગ....। ઢાળ-ગાથા ॥	પૃષ્ઠ
અંધારાનઈ ઉદ્યોતતા...।૯-૨૫। ^૧	૧૩૫૯
અદ્યૂં ભાસઈ ગ્યાનનઈ...।૩-૧૧।	૩૨૫
અણુનઈ છઈ યદપિ અંધતા...।૯-૨૬।	૧૩૬૬
અનભિભૂત જિહ્વાં મૂર્તતા રે...।૧૩-૧૧। ..	૨૦૪૮
અનુગતકાલકલિત કહિયો...।૧૪-૨।	૨૧૧૬
અનુપચરિત નિજ ભાવ જે...।૧૩-૧૭।	૨૦૮૧
અન્વયદ્રવ્યાર્થિક કહિઓ...।૫-૧૬।	૬૫૩
અપ્રદેશતા રે સૂત્રિં અનુસરી...।૧૦-૧૮। ...	૧૫૭૭
અભ્યંતરતા બાહ્યનઈ રે...।૮-૨૨।	૧૦૭૪
અશુદ્ધ કર્મોપાધિથી...।૫-૧૩।	૬૩૯
અશુદ્ધ દ્રવ્યવ્યંજન બહુ...।૧૪-૪।	૨૧૩૪
અસદ્ભૂત દોષ ભાંતિ...।૭-૧૫।	૮૭૬
અસદ્ભૂત નિજ જાતિ રે...।૭-૧૩।	૮૬૭
અસદ્ભૂત વ્યવહાર, પર...।૭-૫।	૮૩૪
અસદ્ભૂત વ્યવહારથી રે, જીવ...।૧૩-૭। ...	૨૦૧૧
અસદ્ભૂત વ્યવહારથી રે, જીવ...।૧૩-૮। ...	૨૦૨૧
અસદ્ભૂત વ્યવહારથી રે...।૧૩-૧૬।	૨૦૭૭
અસદ્ભૂત વ્યવહારથી રે...।૧૩-૬।	૨૦૦૫
અસદ્ભૂતવ્યવહાર રે...।૭-૧૨।	૮૬૫
અસદ્ભૂતવ્યવહારના જી...।૮-૬।	૮૨૫
આત્મ અર્થિનઈ અર્થિ પ્રાકૃત...।૧૬-૧। ...	૨૩૫૫
આવશ્યકમાંહિ ભાખિઉં...।૧૫-૨-૧૩।	૨૩૪૩
ઈમ અંતર્ભાવિતતણો રે...।૮-૧૪।	૮૮૫
ઈમ અણુગતિની રે લેઈ હેતુતા...।૧૦-૧૭। ૧૫૬૯	
ઈમ કરતાં એ પામીઈ...।૮-૧૬।	૧૦૧૮

દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયરાસની ગાથાનો પૂર્વભાગ....। ઢાળ-ગાથા ॥	પૃષ્ઠ
ઈમ જ સજ્જતિ-વિજાતિથી...।૧૪-૧૫।	૨૨૦૪
ઈમ જે દ્રવ્યાદિક પરિભિઆ...।૧૪-૧૮। ...	૨૨૩૫
ઈમ જે પર્યાયઈ પરિણમઈ...।૯-૧૭।	૧૨૮૫
ઈમ બહુવિધ નય ભંગસૂં...।૮-૨૫।	૧૦૯૯
ઈમ એ ભાખ્યા રે સંખેપઈ...।૧૦-૨૧। ..	૧૬૪૩
ઈમ બહુ વિષય નિરાકરી...।૮-૨૪।	૧૦૯૬
ઈસી શિષ્યની શંકા જાણીનઈ...।૪-૨।	૩૭૭
ઉત્પત્તિ નહીં જો આગલિં...।૯-૧૩।	૧૨૬૯
ઉત્પત્તિ-નાશનઈ અનુગમઈ...।૯-૧૧।	૧૨૨૯
ઉત્પન્ન થઈ નિજદ્રવ્યના...।૯-૧૦।	૧૨૨૨
ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવપણઈ...।૯-૨।	૧૧૨૨
ઉત્પાદ-વ્યયગૌણતા રે...।૧૩-૨।	૧૯૭૦
ઉત્પાદ-વ્યયગૌણતા...।૫-૧૧।	૬૩૩
ઉપચરિત, ન અશુદ્ધ તે...।૧૪-૧૩।	૨૧૯૩
ઉપચરિતાનુપચરિતથી રે...।૮-૪।	૮૧૯
ઉપચરિતાસદ્ભૂત રે...।૭-૧૬।	૮૮૧
ઉપચારિઈ પણ પુદ્ગલિં રે...।૧૩-૮।	૨૦૨૮
ઉપનય પણ અલગ...।૮-૧૯।	૧૦૫૩
ઉપનય ભાખ્યા એમ રે...।૭-૧૯।	૮૯૯
ઊર્ધ્વતાસામાન્ય શક્તિ તે...।૨-૪।	૧૨૯
જીસૂત્રાદેશઈ કરી...।૧૪-૫।	૨૧૪૪
એ ભાવિં સંમતિ ભણિઉં...।૧૩-૧૦।	૨૦૩૫
એ યોગઈ જો લાગઈ રંગ...।૧-૪।	૨૯
એક અરથ ત્રયરૂપ છઈ...।૫-૧।	૫૬૫
એક અર્થ તિહું લક્ષણૈ...।૯-૧।	૧૧૦૭

દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયરાસની ગાથાનો પૂર્વભાગ... ઠાળ-ગાથા	પૃષ્ઠ
એક ઠામિ સર્વ જનની... ૪-૩ 	૩૮૫
એક-અનેકઅપથી ઇણિ પરિ... ૨-૧૪ 	૨૧૯
એકત પૃથકત્વ તિમ વલી... ૧૪-૧૨ 	૨૧૮૭
એકાંતઈ જો ભાખિઈ... ૩-૧ 	૨૪૫
એણઈ ભાવઈ ભાખિઈ... ૯-૧૪ 	૧૨૭૪
એહ વિશેષાવશ્યકઈ સમ્મતિમાં... ૫-૬ 	૬૦૨
એહથી સવિ જાઈ પાપશ્રેણિ... ૧૬-૬ 	૨૩૮૯
એહનઈ સુપસાઈ ઉભા જોડી... ૧૬-૪ ... ૨૩૭૩	
એહનો જેણઈ પામિઓ તાગ... ૧-૭ 	૭૦
કપટ ન જાણઈ રે આપણું... ૧૫-૨-૪ .. ૨૩૦૩	
કાર્યભેદઈ શક્તિભેદ ઇમ... ૨-૯ 	૧૫૭
કાલ-પુદ્રલાણુ તણો રે... ૧૩-૧૩ 	૨૦૬૨
કાલી લેશ્યા ભાવ... ૭-૭ 	૮૪૮
ક્રિયાપરિણત અર્થ જ... ૬-૧૫ 	૮૦૩
ક્રિયામાત્રકૃત કર્મકાય... ૧૫-૧-૫ 	૨૨૬૫
ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવાદિક યોગઈ... ૪-૯ 	૪૫૯
ખંધ-દેશ ભેદઈ હુઈ... ૩-૪ 	૨૬૮
ખજુઆ સમી ક્રિયા કહી... ૧૫-૧-૪ 	૨૨૬૦
ખલજન જો એમાં દ્વેષ ધરઈ... ૧૬-૭ ... ૨૩૮૪	
ગતિપરિણામી રે પુદ્રલ... ૧૦-૪ 	૧૪૧૧
ગુણ-ગુણીનઈ સંજ્ઞા... ૧૧-૧૦ 	૧૮૦૫
ગુણ-પર્યાય અભેદથી... ૩-૬ 	૨૮૬
ગુણ-પર્યાય વિગતિ બહુ... ૨-૧૦ 	૧૭૨
ગુણ-પર્યાય-સ્વભાવ-કારક... ૭-૪ 	૮૨૯
ગુણ-પર્યાયિતણું જે ભાજન... ૨-૧ 	૮૯
ગુણઈ દ્રવ્ય ઉપચાર રે... ૭-૧૦ 	૮૫૮
ગુણમિય આગઈ અણદૂષ્ટતા... ૧૫-૨-૮ .. ૨૩૧૯	
ગુણવિકાર પશ્ચ કહી... ૧૪-૧૭ 	૨૨૨૦
ગુણિ પર્યવ ઉપચાર રે... ૭-૧૧ 	૮૬૩
ગુરુ પાસઈ શીખી, અર્થ... ૧૬-૨ 	૨૩૬૧

દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયરાસની ગાથાનો પૂર્વભાગ... ઠાળ-ગાથા	પૃષ્ઠ
ગુરુ શ્રી લાભવિજય વડ પંડિત... ૧૭-૭ .. ૨૬૦૧	
ગુરુ-શ્રુત-અનુભવબલ થકી... ૧૫-૧-૧ .. ૨૨૪૭	
ગ્રહતો ભેદની કલ્પના... ૫-૧૫ 	૬૪૯
ઘટ મુકુટ સુવર્ણહ અર્થિઆ... ૯-૩ 	૧૧૩૨
ઘટનાશ મુકુટ ઉત્પત્તિનો... ૯-૮ 	૧૧૯૮
ઘટવ્ય તે ઉત્પત્તિ મુકુટની... ૯-૪ 	૧૧૪૪
ઘટની શક્તિ યથા તૃણભાવઈ... ૨-૭ 	૧૪૪
ચરણગુણે જે હીણડા... ૧૫-૨-૧૧ 	૨૩૩૩
ચરણપતિત વલી શ્રાવકો... ૧૫-૨-૧૨ .. ૨૩૩૯	
ચેતનતાદિક ચ્યારે સ્વજાતિ... ૧૧-૪ 	૧૬૯૦
છાંડી મારગ એ સમો... ૫-૭ 	૬૨૦
જસ ઉઘમ ઉત્તમ માર્ગનો... ૧૭-૫ 	૨૫૯૭
જસ સેવા સુપસાયઈ સહજિ... ૧૭-૧૦ .. ૨૬૦૯	
જિમ આકૃતિ ધર્માદિકની... ૧૪-૧૦ 	૨૧૭૭
જિમ જગિ કેવલજ્ઞાન... ૭-૩ 	૮૨૩
જિમ મોતી-ઉજ્જ્વલતાદિકથી... ૨-૩ 	૧૨૪
જિમ સમયમઈ પર્યાય... ૬-૪ 	૬૯૯
જિમ-સંસારી પ્રાણિયા... ૫-૧૦ 	૬૩૦
જી હો અનેક પ્રદેશ સ્વભાવતા... ૧૨-૫ .. ૧૮૭૭	
જી હો અમૂર્તતા વિણ... ૧૨-૪ 	૧૮૭૩
જી હો કર્મજ-સહજ બિ ભેદ... ૧૨-૧૧ .. ૧૯૧૭	
જી હો કિમ સંકપ-નિકંપતા ?... ૧૨-૬ .. ૧૮૮૧	
જી હો ચેતનભાવ તે... ૧૨-૧ 	૧૮૪૭
જી હો જો ચેતનતા સર્વથા... ૧૨-૨ 	૧૮૫૬
જી હો દસઈ વિશેષસ્વભાવ... ૧૨-૧૨ .. ૧૯૩૧	
જી હો દેશ-સકલભેદઈ દ્વિધા... ૧૨-૭ .. ૧૮૮૯	
જી હો નિયમિત એકસ્વભાવ... ૧૨-૧૦ .. ૧૯૦૮	
જી હો પ્રમાણ-નયનઈ... ૧૨-૧૪ 	૧૯૪૧
જી હો બહુપ્રદેશ ચિત્ મૂર્તતા... ૧૨-૧૩ .. ૧૯૩૬	
જી હો ભાવ સ્વભાવહ... ૧૨-૮ 	૧૮૯૬

દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયરાસની ગાથાનો પૂર્વભાગ....|| ઢાળ-ગાથા || પૃષ્ઠ

જી હો મૂર્તભાવ મૂરતિ...||૧૨-૩|| ૧૮૬૫
જી હો શુદ્ધસ્વભાવ કેવલપણું...||૧૨-૮||... ૧૮૦૧
જીવ કેવલાદિક યથા...||૮-૨|| ૮૧૦
જીવ-અજીવ જ સમર્થ...||૧૦-૧૧|| ૧૪૮૧
જે ગુરુ સ્વ-પર સમય અભ્યાસર્થ...||૧૭-૮||૨૬૦૫
જે જ્ઞેયાકાર્થ પરિણામર્થ...||૮-૧૬|| ૧૨૮૦
જે દિન દિન ઈમ ભાવસ્પર્થ...||૧૪-૧૮||.. ૨૨૪૦
જેહ ભેદ છઈ વિગતિનો...||૮-૨૩|| ૧૦૮૧
જેહનો ભેદ અભેદ જ...||૪-૮|| ૪૫૩
જો અભેદ નહીં એહનો...||૩-૭|| ૨૮૩
જો એકદ્વ ઉભય નય...||૪-૧૧|| ૪૭૮
જો ગુણ હોઈ ત્રીજો...||૨-૧૨|| ૧૮૦
જો ગુણ, દ્વલ પર્યવનું...||૨-૧૩|| ૨૧૨
જો તુઝ ઉત્પત્તિવિશિષ્ટનો...||૮-૧૨|| ૧૨૪૦
જો થિતિહેતુ અધર્મ ન...||૧૦-૭|| ૧૪૫૩
જો નિત્યતા ન છઈ તો...||૧૧-૮|| ૧૭૪૫
જો નિમિત્તભેદ વિન ગ્યાનથી...||૮-૭|| ૧૧૮૧
જ્ઞાન, દૃષ્ટિ, સુખ, વીર્ય, ફરસ...||૧૧-૩|| ૧૬૮૫
જ્ઞાનરહિત જેહ એહવા...||૧૫-૨-૮|| ૨૩૨૧
જ્ઞાનવંતનઈ કેવલી...||૧૫-૧-૭|| ૨૨૮૦
જ્ઞાનિવચન વિષ અમૃત...||૧૫-૨-૧૦||... ૨૩૨૭
તત્ત્વાર્થ નય સાત છઈ...||૮-૮|| ૮૩૫
તપગચ્છ નન્દન સુરતરુ...||૧૭-૧|| ૨૫૮૭
તાસ પાટિ વિજયદેવ સૂરીશ્વર...||૧૭-૩||... ૨૫૮૨
તાસ પાટે વિજયસેનસૂરીશ્વર...||૧૭-૨|| ૨૫૮૦
તિણઈ ભાખ્યઈ ભાખિઉં...||૮-૨૧|| ૧૦૬૮
તે અશુદ્ધ વલી પાંચમો...||૫-૧૪|| ૬૪૩
તે કારણિ ગુરુચરણ-અધીન...||૧-૮|| ૭૫
તે ગુરુના ઉત્તમ ઉદ્ધમથી...||૧૭-૪|| ૨૫૮૪
તે ગુરુની ભગતિ શુભ શક્તિ...||૧૭-૧૧|| ૨૬૧૧

દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયરાસની ગાથાનો પૂર્વભાગ....|| ઢાળ-ગાથા || પૃષ્ઠ

તે મિથ્યા, નહીં સર્વથા...||૩-૧૦|| ૩૨૦
તે સિદ્ધપણઈ વલી ઊપજઈ...||૮-૧૫|| ૧૨૭૪
તે માટઈ અછતા તણો...||૩-૧૪|| ૩૩૮
તેહ વિજાતિ જાણો...||૭-૧૪|| ૮૭૩
તેહ સ્વજાતિ જાણો રે...||૭-૧૭|| ૮૮૩
ત્રીજો શુદ્ધ દ્રવ્યારથો...||૫-૧૨|| ૬૩૬
થિતિપરિણામી રે પુદ્ગલ...||૧૦-૫|| ૧૪૨૬
દ્વલભેદાદિક પણિ ઈહાં...||૮-૧૮|| ૧૦૪૦
દુગ્ધવ્રત દધિ ભુંજઈ નહીં...||૮-૮|| ૧૨૦૪
દોઈ ધર્મ નય જે...||૫-૪|| ૫૮૬
દોઈ ભેદ વ્યવહારના...||૮-૩|| ૮૧૭
દોઈ મૂલનય ભાખિયા...||૮-૧|| ૮૦૭
દ્રવ્ય આધાર ઘટાદિક...||૨-૧૫|| ૨૨૧
દ્રવ્ય ગુણઈ બિહું ભેદ તે...||૧૪-૩|| ૨૧૨૮
દ્રવ્યઈ ગુણ-પર્યાયનો જી...||૩-૨|| ૨૫૦
દ્રવ્યઈ ગુણ ઉપચારે...||૭-૮|| ૮૫૫
દ્રવ્યઈ દ્રવ્ય ઉપચાર...||૭-૬|| ૮૪૨
દ્રવ્યરૂપ છઈ કાર્યની...||૩-૮|| ૩૦૨
દ્રવ્યાદિકચિંતાઈ સાર...||૧-૬|| ૫૬
દ્રવ્યારથ નઈ ઉભય...||૪-૧૩|| ૪૮૮
દ્વિવિધ નાશ પણિ જાણિઈ...||૮-૨૪|| ૧૩૪૪
દ્વિવિધ પ્રયોગજ વીસસા...||૮-૧૮|| ૧૩૦૮
દ્વ્યણુક મનુજ કેવલ વળી...||૧૪-૧૬|| ૨૨૦૭
ધરમ કહીઈ જે ગુણ સહભાવી...||૨-૨|| ૧૦૧
ધરમશક્તિ પ્રાણીનઈ પૂરવ...||૨-૮|| ૧૪૮
ધર્મ અપેક્ષાઈ ઈહાં અલગ...||૧૧-૫|| ૧૭૦૮
ધર્મ, અધર્મ રે ગગન...||૧૦-૩|| ૧૪૦૦
ધર્મભેદ જો અનુભવિ ભાસઈ...||૪-૬|| ૪૪૧
ધર્મસંગ્રહણિ રે એ દોઈ મત...||૧૦-૧૩|| . ૧૫૧૪
ધર્માદિક પરપણ્યઈ...||૧૪-૧૪|| ૨૧૮૮

દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયરાસની ગાથાનો પૂર્વભાગ....॥ ઢાળ-ગાથા ॥ પૃષ્ઠ

ધર્માદિકસ્યું રે સંયુત લોક...॥૧૦-૮॥	૧૪૭૬
ધર્મી, અછતઈ ધર્મ...॥૩-૧૩॥	૩૩૫
ધ્રુવભાવ શૂલ ઋજુસૂત્રનો...॥૮-૨૭॥	૧૩૭૦
નવ નય, ઉપનય...॥૫-૮॥	૬૨૩
નવઈ નય ઈમ કહિયા...॥૬-૧૬॥	૮૧૦
નહિ તો સકલશૂન્યતા હોવઈ...॥૧૧-૬॥	૧૭૧૫
નાણ પરમગુણ જીવનો...॥૧૫-૧-૮॥	૨૨૮૩
નાણ સહિત જે મુનિવરા...॥૧૫-૨-૧॥	૨૨૮૧
નાણરહિત જે શુભ ક્રિયા...॥૧૫-૧-૩॥	૨૨૫૭
નાણરહિત હિત પરિહરી...॥૧૫-૨-૩॥	૨૨૮૮
નિજ ઉત્કર્ષથી હરખિયા...॥૧૫-૨-૭॥	૨૩૧૫
નિજ નાના પર્યાયઈ...॥૧૧-૭॥	૧૭૩૧
નિજ-પરપર્યાયઈ એકઘ...॥૮-૧૮॥	૧૩૦૨
નિરુપાધિક ગુણ-ગુણિભેદઈ...॥૮-૫॥	૮૨૧
નૈયાયિક ભાખઈ ઈસ્યું...॥૩-૮॥	૩૧૨
પદ્મતથ દ્રવ્યારથો રે...॥૮-૧૦॥	૮૪૨
પદ્મનય તિય અંતિમા રે...॥૮-૧૨॥	૮૫૫
પરદ્રવ્યાદિકગ્રાહકો, નવમો...॥૫-૧૮॥	૬૬૪
પરપ્રત્યય ધર્માદિકતણો...॥૮-૨૩॥	૧૩૩૬
પરમભાવ પારિણામિકભાવ...॥૧૧-૧૨॥	૧૮૩૪
પરમભાવગ્રાહક કહિઓ...॥૫-૧૮॥	૬૬૬
પરમભાવગ્રાહક નયઈ રે...॥૧૩-૫॥	૧૮૮૮
પર્યાયઅર્થો અનિત્ય અશુદ્ધો...॥૬-૬॥	૭૧૧
પર્યાયઅર્થો નિત્ય શુદ્ધો...॥૬-૫॥	૭૦૬
પર્યાયઈ પર્યાય ઉપચરિઈ...॥૭-૮॥	૮૫૨
પર્યાયથી ગુણ ભિન્ન ન...॥૨-૧૧॥	૧૭૫
પર્યાયયિં જિમ ભાખિઉ દ્રવ્યનો...॥૧૦-૧૮॥	૧૫૮૪
પર્યાયારથ કલ્પન, ઉત્તર...॥૪-૧૨॥	૪૮૬
પર્યાયાર્થ ભિન્ન વસ્તુ...॥૪-૧૦॥	૪૭૫
પહિલો દ્રવ્યારથ નયો...॥૫-૮॥	૬૨૮

દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયરાસની ગાથાનો પૂર્વભાગ....॥ ઢાળ-ગાથા ॥ પૃષ્ઠ

પુદ્ગલનઈ ઈકવીસમો રે...॥૧૩-૧૨॥	૨૦૫૪
પુરુષશબ્દ જિમ પુરુષનઈ...॥૧૪-૬॥	૨૧૪૬
પ્રત્યયઉર્ધ્વતા રે એહનો સંભવઈ...॥૧૦-૧૬॥	૧૫૬૧
પ્રદેશત્વ અવિભાગી પુદ્ગલ...॥૧૧-૨॥	૧૬૬૮
બહુ ભાવ જ એહના જાણઈ...॥૧૬-૫॥	૨૩૭૫
બહુકાર્ય કારણ એક જો...॥૮-૫॥	૧૧૬૩
બહુભાંતિ ફઈલી જૈન...॥૬-૨॥	૬૭૮
બહુમાનગ્રાહી નઈ કહિઓ...॥૬-૭॥	૭૧૪
બહુવિધ બાહ્ય ક્રિયા કરઈ...॥૧૫-૨-૬॥	૨૩૧૧
બાલભાવ જે પ્રાણી...॥૪-૫॥	૪૩૫
બાહિર બકપરિ ચાલતાં...॥૧૫-૨-૫॥	૨૩૦૭
બાહ્યક્રિયા છઈ બાહિર યોગ...॥૧-૫॥	૪૪
બીજા ભાષઈ રે જોઈસચક્રનઈ...॥૧૦-૧૨॥	૧૪૮૮
ભાખિઈ જિમ ભક્ત...॥૬-૧૦॥	૭૩૭
ભિન્ન દ્રવ્ય-પર્યાયનઈ જી...॥૩-૫॥	૨૮૦
ભિન્ન પ્રયોજન વિણ...॥૮-૧૭॥	૧૦૩૬
ભિન્ન વિગતિમાં સ્થ એક...॥૨-૫॥	૧૩૫
ભિન્ન વિષય નયગ્યાનમાં...॥૫-૫॥	૬૦૦
ભિન્ન-અભિન્ન રે તિવિધ...॥૧૦-૧॥	૧૩૮૭
ભૂત નઈગમ કહિઉ પહિલો...॥૬-૮॥	૭૨૦
ભૂતવત કહઈ ભાવિ નૈગમ...॥૬-૮॥	૭૩૧
ભેદ ભણઈ નૈયાયિકો...॥૩-૧૫॥	૩૪૨
ભેદ-અભેદ ઉભય કિમ...॥૪-૧॥	૩૬૧
ભેદકલ્પનાયુત નયઈ રે...॥૧૩-૧૪॥	૨૦૬૫
ભેદકલ્પનારહિતથી રે...॥૧૩-૩॥	૧૮૭૫
ભેદભેદ તિહાં પણિ કહતાં...॥૪-૭॥	૪૪૮
મંદગતિં અણુ યાવત્ સંચરઈ...॥૧૦-૧૪॥	૧૫૪૭
મધ્યમ કિરિયારત હુઈ...॥૧૫-૧-૨॥	૨૨૫૪
મિથ્યાત્વાદિકકર્મથિતિ, અકરણ...॥૧૫-૧-૬॥	૨૨૭૧
મુખ્ય વૃત્તિ સર્વ લેખવઈ...॥૫-૩॥	૫૮૩

દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયરાસની ગાથાનો પૂર્વભાગ....|| ઢાળ-ગાથા || પૃષ્ઠ

મુખ્યવૃત્તિ દ્રવ્યારથો... ૫-૨	૫૮૯
યોગશાસ્ત્રના રે અંતરશ્લોકમાં... ૧૦-૧૫	૧૫૫૮
વાર્ણ-ગંધ-રસ-ફાસાદિક ગુણો... ૧૦-૨૦	૧૬૩૫
વર્તતો ઋજુસૂત્ર ભાખઈ... ૬-૧૩	૭૭૯
વર્તનલક્ષણ સર્વ દ્રવ્યહ... ૧૦-૧૦	૧૪૮૩
વશ નિરુપક્રમ કર્મનઈ... ૧૫-૨-૨	૨૨૯૫
વિજ્ઞાતિથી તે જાણો રે... ૭-૧૮	૮૮૯
વિણ ખંધ રે હેતુ સંયોગ... ૮-૨૨	૧૩૩૨
વિના દ્રવ્ય-અનુયોગવિચાર... ૧-૨	૧૪
વિષયભેદ યદ્યપિ નહીં રે... ૮-૮	૮૩૧
વ્યવહાર સંગ્રહવિષયભેદ... ૬-૧૨	૭૬૮
વ્યવહારઈ નિશ્ચય થકી... ૮-૨૦	૧૦૫૮
શક્તિ અવસ્થિત નિજરૂપાન્તર... ૧૧-૧૧	૧૮૨૧
શક્તિમાત્ર તે દ્રવ્ય સર્વની... ૨-૬	૧૪૨
શબ્દ પ્રકૃતિ-પ્રત્યયાદિક... ૬-૧૪	૭૮૦
શુદ્ધ અશુદ્ધ દ્વિભેદ રે... ૭-૨	૮૨૦
શુદ્ધ દ્રવ્યવ્યંજન અણુ... ૧૪-૮	૨૧૬૪
શુદ્ધાશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિકઈ રે... ૧૩-૧૫	૨૦૭૦
શુદ્ધાહારાદિક તનુ યોગ... ૧-૩	૨૧
શોકાદિજનનઈ વાસનાભેદઈ... ૮-૬	૧૧૬૯
શ્યામભાવ જે ઘટ છઈ... ૪-૪	૪૨૯
શ્રી ગુરુ જીતવિજય તસ સીસો... ૧૭-૮	૨૬૦૩
શ્રીકલ્યાણવિજય વડ વાચક... ૧૭-૬	૨૫૯૯
શ્રીગુરુ જીતવિજય મન ધરી... ૧-૧	૪
ષટ્ ભેદ નય પર્યાયઅર્થો... ૬-૧	૬૭૭
ષડ્ગુણહાણી-વુઢિથી... ૧૪-૩	૨૧૫૪
સંગ્રહ નઈ વ્યવહારથી રે... ૮-૧૫	૧૦૦૦

દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયરાસની ગાથાનો પૂર્વભાગ....|| ઢાળ-ગાથા || પૃષ્ઠ

સંગ્રહ-વ્યવહારાદિકઈ રે... ૮-૧૧	૮૫૩
સંગ્રહઈ નય સંગ્રહો તે... ૬-૧૧	૭૫૫
સંજ્ઞા-સંખ્યા લક્ષણથી... ૨-૧૬	૨૩૪
સંયોગ વિના એકત્વનો તે... ૮-૨૧	૧૩૧૮
સંયોગઈ આકૃતિ પરિ... ૧૪-૧૧	૨૧૮૪
સંશ્લેષિતયોગઈ બીજો રે... ૮-૭	૮૨૮
સદ્ભૂત વ્યવહાર રે... ૭-૧	૮૧૭
સદ્ભૂતવ્યવહારથી રે... ૧૩-૪	૧૮૭૯
સમભંગ એ દૃઢ અભ્યાસી... ૪-૧૪	૫૨૭
સમકિત સૂધું રે ઈણિ પરિ... ૧૦-૨	૧૩૮૭
સમ્મતિ-તત્ત્વારથ પ્રમુખ ગ્રંથ... ૧-૮	૭૯
સર્વ દ્રવ્યનઈ રે જે દિઈ... ૧૦-૮	૧૪૫૮
સવિ અર્થ સમયમાં... ૮-૨૮	૧૩૭૮
સહજ ઊર્ધ્વગતિગામી મુક્તનઈ... ૧૦-૬	૧૪૪૪
સહજઈ ધાઈ તે વીસસા... ૮-૨૦	૧૩૧૪
સાદિ-નિત્ય પર્યાયઅરથો... ૬-૩	૬૯૫
સામાન્ય મ જાણો, એ તો... ૧૬-૩	૨૩૬૯
સિદ્ધસેન પ્રમુખ ઈમ કહઈ... ૮-૧૩	૮૫૮
સુણો ભેદ પર્યાયના... ૧૪-૧	૨૧૧૩
સૂક્ષ્મ અર્થપર્યાય તે... ૧૪-૮	૨૧૬૯
સ્વદ્રવ્યાદિકગ્રાહકઈ રે... ૧૩-૧	૧૮૬૩
સ્વદ્રવ્યાદિકગ્રાહકો, ભેદ... ૫-૧૭	૬૬૧
સ્વભાવનઈ એકાધારત્વઈ... ૧૧-૮	૧૭૮૯
સ્વભાવભેદસહિત કહિયા રે... ૧૩-૧૮	૨૧૦૭
સ્વર્ણ કુંડલાદિક હુઈ... ૩-૩	૨૫૬
હવડાં જાણ્યો અરથ તે... ૩-૧૨	૩૩૦
હિવઈ ભેદ ગુણના ભાખીજઈ... ૧૧-૧	૧૬૪૯

પરિશિષ્ટ-૨

ये रासस्तबके ग्रन्थाः, मूलकृतोपजीविताः ।
वर्णानुक्रमपद्धत्या, सूचिः तेषां प्रकथ्यते ॥

દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયના રાસ + ટભામાં આવેલા સંદર્ભગ્રંથોની અકારાદિક્રમથી સૂચિ

સંદર્ભગ્રંથનું નામ	પૃષ્ઠ	સંદર્ભગ્રંથનું નામ	પૃષ્ઠ
(૧) અનુયોગદ્વાર ૯૬૩, ૧૦૩૭, ૧૦૪૪		(૨૩) જીવાભિગમસૂત્ર ૧૪૯૨	
(૨) અનેકાન્તજયપતાકા..... ૭૯		(૨૪) જૈનસ્થાદ્વાદમુક્તાવલી ૧૯૬૪	
(૩) અનેકાન્તવ્યવસ્થા ૭૯, ૪૨૪, ૫૨૧		(૨૫) જ્ઞાનસાર..... ૧૦૭૪	
(૪) અન્યયોગવ્યવસ્થેદદ્વાત્રિશિકા..... ૩૪૬, ૩૫૦, ૧૧૧૩		(૨૬) તત્ત્વાર્થસૂત્ર ૮, ૭૯, ૯૬, ૨૦૮, ૯૩૫, ૯૫૩, ૧૦૫૩, ૧૧૪૦, ૧૨૧૮, ૧૫૧૪, ૧૫૨૦, ૧૫૨૬, ૧૫૭૯	
(૫) અભિધાનચિંતામણિ..... ૨૦૨૧		(૨૭) તત્ત્વાર્થસૂત્રભાષ્ય ૧૦૫૩	
(૬) આચારંગસૂત્ર ૮, ૩૭૩, ૧૯૨૩		(૨૮) દશવૈકાલિકસૂત્ર ૨૩૨૯	
(૭) આત્મભીમાંસા ૧૨૦૭		(૨૯) દૃષ્ટિવાદ..... ૭૩	
(૮) આલાપપદ્ધતિ ૧૭૨, ૧૦૩૭, ૧૬૬૪, ૧૯૩૭, ૨૦૫૫		(૩૦) દ્રવ્યસંગ્રહ ૬૩૦, ૧૫૪૯	
(૯) આવશ્યકનિર્યુક્તિ ૯૩૬, ૨૩૪૦		(૩૧) દ્વાત્રિશિકા પ્રકરણ (યશો.) ૨૩૮૨	
(૧૦) આવશ્યકસૂત્ર ૯૩૬, ૨૩૪૩		(૩૨) દ્વાત્રિશિકા પ્રકરણ(સિદ્ધસેનીય) ૧૫૨૪, ૧૫૨૫	
(૧૧) ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર ૧૪૨૬, ૧૪૮૩, ૧૪૮૭, ૧૬૯૮, ૨૦૮૩, ૨૧૮૪, ૨૧૮૫, ૨૧૮૭, ૨૧૮૮, ૨૨૭૭		(૩૩) દ્વાદશારનયચક્ર ૪૫૬	
(૧૨) ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રબૃહદ્વૃત્તિ ૧૩૫૦		(૩૪) ધર્મસંગ્રહણિ ૧૫૧૪, ૧૫૧૫	
(૧૩) ઉપદેશપદ ૨૪, ૨૨૬૫, ૨૨૬૯		(૩૫) નંદીસૂત્ર ૨૧૫૭	
(૧૪) ઉપદેશપદવૃત્તિ..... ૧૪૫		(૩૬) નયચક્ર ૯૨૮, ૯૨૯, ૧૦૪૦, ૧૦૮૬, ૨૨૦૪, ૨૨૨૦	
(૧૫) ઉપદેશમાલા ૪૪, ૪૭, ૫૦, ૧૩૯૭		(૩૭) નયચક્રવાલ ૭૯	
(૧૬) ઉપદેશરહસ્ય ૨૨૬૯		(૩૮) નવતત્ત્વ ૧૬૯૮	
(૧૭) ઓઘનિર્યુક્તિ ૨૨, ૭૨		(૩૯) નિયમસાર ૧૬૩૮	
(૧૮) કર્મવિપાક(નવ્ય પ્રથમ કર્મગ્રંથ) .. ૨૫૮૮		(૪૦) નિશીથભાષ્ય..... ૭૩, ૨૨૮૦	
(૧૯) કવિતામૃતકૃપ ૨૩૯૪		(૪૧) પંચદશી ૧૬૧	
(૨૦) ગચ્છાચારપ્રકીર્ણિક ૨૩૨૧, ૨૩૨૩, ૨૩૨૮		(૪૨) પદ્મકલ્પભાષ્ય ૨૯, ૩૧	
(૨૧) ચન્દ્રપ્રકાશિ ૮		(૪૩) પદ્માસ્તિકાપસંગ્રહ ૧૬૩૮, ૧૮૨૪	
(૨૨) ચાણક્યનીતિશતક ૨૩૪૭		(૪૪) પુંડરીકઅધ્યયન (સૂયગાડાંગ) ૧૦૭૫	

સંદર્ભગ્રંથનું નામ	પૃષ્ઠ	સંદર્ભગ્રંથનું નામ	પૃષ્ઠ
(૪૫) પ્રજ્ઞાપનાવૃત્તિ	૧૩૫૨	(૬૫) વિશેષાવશ્યકભાષ્ય	૬૦૨,૮૫૫,
(૪૬) પ્રમાણનયતત્વાલોકાલંકાર ૧૩૦,૧૦૫૪			૧૦૬૯
(૪૭) પ્રમાણવાર્તિક	૧૧૮૯	(૬૬) વ્યવહારસૂત્ર	૭૩
(૪૮) પ્રવચનસાર	૬૫, ૧૬૩૮, ૧૮૧૬	(૬૭) શતારનયચક્ર	૪૫૬
(૪૯) પ્રશમરતિ	૩૫, ૩૮, ૧૪૦૮,	(૬૮) શ્રાવકપ્રજ્ઞાસિ	૨૨૭૩
	૧૪૮૮, ૧૮૫૨	(૬૯) ષડ્દર્શનસમુચ્ચયવૃત્તિ	૩૬૩, ૩૬૪
(૫૦) બૃહત્ દ્રવ્યસંગ્રહ	૬૩૦, ૧૫૪૯	(૭૦) ષોડશક	૨૬, ૨૨૫૪, ૨૩૭૯
(૫૧) બૃહત્કલ્પભાષ્ય	૨૨૮૦	(૭૧) સમયસાર	૧૬૩૮
(૫૨) બૃહત્કલ્પસૂત્ર	૭૩	(૭૨) સમ્મતિ	૮, ૧૪, ૧૫, ૭૦, ૭૧, ૭૩,
(૫૩) ભગવતીસૂત્ર	૧૯૭, ૨૦૭, ૧૦૭૮,		૭૯, ૧૭૫, ૧૮૨, ૧૯૧, ૧૯૨, ૨૦૧,
	૧૪૭૨, ૧૫૦૩, ૧૫૮૪		૨૦૨, ૨૦૩, ૨૦૭, ૪૦૯, ૪૨૦,
(૫૪) ભગવદ્ગીતા	૧૫૦		૪૩૬, ૫૦૬, ૫૦૯, ૫૨૮, ૬૦૨,
(૫૫) ભર્તૃહરિસુભાષિતસંગ્રહ	૯૩૨		૧૦૭૭, ૧૨૬૧, ૧૨૭૪, ૧૨૭૫,
(૫૬) ભાવપ્રાભૃત	૧૬૩૮		૧૩૦૩, ૧૩૦૯, ૧૩૧૬, ૧૩૨૧,
(૫૭) ભાષારહસ્યપ્રકરણ	૧૭૨૬		૧૩૨૨, ૧૩૩૭, ૧૩૬૭, ૨૦૩૫,
(૫૮) મહાનિશીથ	૨૨૭૧, ૨૨૭૫		૨૦૩૬, ૨૧૪૬, ૨૧૪૮, ૨૨૧૧
(૫૯) માણુક્યોપનિષદ્	૩૪૦	(૭૩) સમ્મતિવૃત્તિ	૭૧, ૧૪૫,
(૬૦) યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય	૭૬, ૨૨૫૭,		૧૩૫૨, ૧૮૮૯
	૨૨૬૦, ૨૩૩૪,	(૭૪) સાંખ્યકારિકા	૨૯૫
	૨૩૬૧, ૨૩૬૫	(૭૫) સુભાષિતરત્નભાંડાગાર	૯૩૨
(૬૧) યોગશાસ્ત્ર	૧૫૫૮, ૧૫૫૯	(૭૬) સૂક્તમુક્તાવલી	૨૩૯૪
(૬૨) લઘીયસ્વયવૃત્તિ	૩૮૬	(૭૭) સૂક્તિમુક્તાવલી	૯૩૨
(૬૩) લલિતવિસ્તારા	૭૬, ૨૩૩૪	(૭૮) સૂત્રકૃતાંગ	૮, ૩૪
(૬૪) વિશિકાપ્રકરણ	૧૫૩, ૧૩૯૪	(૭૯) સ્થાનાંગ	૧૦૭૮, ૧૪૭૨, ૨૧૫૭
		(૮૦) સ્થાદ્વાદરત્નાકર (આકર) ...	૭૯, ૧૦૬૧

સાક્ષીપાઠા અનેકેઽત્ર યે રાસસ્તબકે ગતાઃ ।
વર્ણક્રમાનુરોધેન સૂચિઃ તેષાં હિ દર્શ્યતે ॥

દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયરાસના ટબામાં આવેલા સાક્ષીપાઠોની અકારાદિક્રમથી સૂચિ

ટબાગત સાક્ષીપાઠ પૃષ્ઠ	ટબાગત સાક્ષીપાઠ પૃષ્ઠ
અકમ્પસ્સ વવહારો ણ વિજ્ઞઇ.... (આ.૧/૩/૧/સૂ.૧૧૦) ૧૯૨૩	આદાવન્તે ચ યન્નાસ્તિ..... (પ.દ.૧૩/૬૮) ૧૬૧
અગીયત્થસ્સ વયણેણ....(ગ.પ્ર.૪૬) ૨૩૨૮	આદીપમાબ્બોમ સમસ્વભાવં.... (અન્યયોગ.દ્વા.-૫) ૧૧૧૩
અગીયત્થ-કુસીલેહિ....(ગ.પ્ર.૪૮) ૨૩૨૩	આયણ્ણયા મહાણો... (પચ્ચકલ્પભાષ્ય-૧૬૧૬) .. ૩૧
અગુરુલઘુપર્યાયા:....(આ.પ.પૃ.૧૧) ૧૬૬૪	આયા સામાઇ, આયા....(ભ.સૂ.૧/૯/૨૪) .. ૧૦૭૮
અચરમપરિઅટ્ટેસું કાલો....(વિં.પ્ર.૪/૧૯) ૧૫૩	ઇક્કિક્કો ય સયવિહો....(આ.નિ.૭૫૯) ૯૩૬
અણુ દુઅણુહિં દબ્બે....(સ.ત.૩.૩૯) .. ૧૩૨૨, ૨૨૧૧	ઉજ્જુસુઅસ્સ એગો અણુવઉત્તે....(અનુ.સૂ.૧૫) ૧૬૩
અણ્ણોણ્ણાણુગયાણં 'ઇમં વ....(સ.ત.૧.૪૭) .. ૨૦૩૬	ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રૌવ્યયુક્તં સદ્ (ત.સૂ.૫.૨૯) ૧૨૧૮
અત્થિ સમપ્પ એગુણો....(સ.ત.૩/૧૩) ૨૦૧	ઉપચારબહુલો વિસ્તૃતાર્થો.... (ત.સૂ.ભા.૧.૩૫) ૧૦૫૩
અધ્ધનેન ધનં પ્રાપ્તં... (ચા.ની.શ.૮૧) ૮૦	ઉપ્પજ્જમાણકાલં ઉપ્પણ્ણં....(સ.ત.૩.૩૭) ૧૨૬૧
અનેકાન્તેઽપ્યનેકાન્તઃ તત્રા.... (પશુપાલમત) ૪૧૯	ઉપ્પાઓ દુવિઅપ્પો, પઓગ....(સ.ત.૩.૩૨) .. ૧૩૦૯
અન્નોત્રં પવિસંતા દેતા....(પચ્ચાસ્તિ.૭) ૧૮૨૩	એહિં દોહિં ઠાણેહિં....(સૂ.કૃ.શ્રુતસ્કન્ધ ૨.૫.૯) ૩૪
અન્યોઽન્યપક્ષપ્રતિપક્ષભાવાદ્ યથા.... (અન્યયોગ. ૩૦) ૩૪૬	એકવિંશતિભાવાઃ સ્યુર્જીવ-પુદ્ગલ... (આ.પ.પૃષ્ઠ-૫) ૧૯૩૭, ૨૦૫૪
અરસમરૂવમગંધં, અવ્વત્તં.... (સ.સા.૪૯ + પ્ર.સા.૧૭૨+નિ.સા.૪૬+ભા.પ્રા.૬૪+ પ.કા.સ.૧૨૭) ૧૬૩૮	એગુણકાલપ્પ (ભ.સૂ.૫/૭/૨૧૭) ૧૯૭
અર્પિતાનર્પિતસિદ્ધેઃ (ત.સૂ.૫/૧૩) ૯૫૩	એગત્તં ચ પુહુત્તં ચ....(ઉત્ત.૨૮/૧૩) ૨૧૮૮
અસદકરણાદુપાદાનગ્રહણાત્....(સા.કા.૯) ૨૯૫	એગસમયમ્મિ એગદવિયસ્સ....(સ.ત.૩/૪૧) ... ૧૩૦૩
અસ્મિન્ હૃદયસ્થે સતિ....(ષોડશક-૨/૧૪) .. ૨૩૭૯	એઓ આયા (સ્થા.૧/૧/૨) ૧૦૭૬
અહમ્મો ઠાણલક્ખણો...(ઉત્ત.૨૮/૯) ૧૪૨૬	એવં સત્તવિઅપ્પો, વયણપહો....(સ.ત.૧/૪૯) .. ૫૦૯
અહાકમ્માણિ ભુંજંતિ...(સૂ.કૃ.શ્રુતસ્કન્ધ ૨.૫.૮) .. ૩૪	કર્ઠ્ઠં ણં ભંતે ! દબ્બા....(ભગ.૨૫/૪/૭૩૪) .. ૧૫૦૩
આકાશમવગાહાય, તદનન્યા.... (સિ.દ્વા.દ્વા. ૧૧-૨૫) ૧૫૨૪	કર્તુમિચ્છોઃ શ્રુતાર્થસ્ય.... (લ.વિ.પૃ.૪૯, યો.દૃ.સ.૩) ૭૬, ૨૩૩૪
આગાસાઈઆણં તિણ્ણં પર....(સ.ત.૩.૩૩) ૧૩૩૭	ક્વેદમન્યત્ર દૃષ્ટત્વમ્....() ૩૯૩
આદાવન્તે ચ યન્નાસ્તિ.....(માણ્ડૂ. ૧/૬) ૩૪૦	કલ્પનાગૌરવં યત્ર.... () ૧૨૦૧
	કાલશ્ચેત્યેકે....(ત.સૂ.૫/૩૮) ૧૫૨૦, ૧૫૨૬, ૧૫૭૯

टभागत	साक्षीपाठ	पृष्ठ
किं गीयत्यो केवली? चउव्विहे...		
(बृ.क.भा.१/९६२)	२२८०	
किं स्यात् सा चित्रतैकस्यां...(प्र.वा.२/२१०) ११८९		
किञ्चिच्छुद्धं कल्प्यमकल्प्यं...(प्रशमरति-१४५) ..	३५	
किमयं भन्ते ! कालो त्ति... (जीवा.)	१४९२	
केवलनाणे दुविहे पण्णत्ते...		
(स्था.सू.२/१/७१)	१२७७	
गईपरिणयं गइ चेव केई.....(स.त.३/२९)	४०९	
गीयत्थस्स वयणेणं...(ग.प्र.४४)	२३२८	
गीयत्यो य विहारो....(ओ.नि.१२२)	७२	
गीर्वाणभाषासु विशेषबुद्धि.... ()	२३५६	
गुण-पर्यायवद् द्रव्यम् (त.सू.५/३७)	९६, २०८	
गुणओ उवओगुणे....(भ.सू.२/१०/११८) ...	२०७	
गुणविकाराः पर्याया (आलाप.पृ.६)	१७२	
गुणसद्वपंतरेण वि, तं....(स.त.३/१४)	२०२	
गुणाणमासओ दव्वं एगदव्व....(उत्त.१/४८) .	२०८३	
गुरुदोषाऽऽरम्भितया लघ्व....(षो.१/९)	२६	
चरण-करणप्पहाणा,....(स.त.३/६७)	१५, ५२८	
चिन्तामणिः परोऽसौ तेनेयं....		
(षोडशक-२/१५)	२३७९	
छण्हं तह पंचण्हं....()	१००३	
जं च पुण अरहा तेसु....()	१९३	
जं च पुण अरिहया....(स.त.३/११)	१९२	
जं वत्तणाइरूवो, कालो...(ध.स.३२)	१५१५	
जह दससु दसगुणम्मि....(स.त.३/१५)	२०३	
जे संघयणाइया भवत्थ....(स.त.२/३५)	१२७५	
जो जाणदि अरिहन्ते....(प्र.सा.१/८०)	६५	
ज्ञानमेव परं मोक्षः.... ()	२३४३	
ज्ञानादिगुणोपेता महान्तः....()	२६०३	
तद्भावाऽव्ययं नित्यम् (त.सू.५/३०) ..	११४०, १७३३	
तात्त्विकः पक्षपातश्च भाव....(यो.दृ.स.२२३) .	२२६०	

टभागत	साक्षीपाठ	पृष्ठ
ते हुंति परावेक्खा, वंजय....(भा.रह.३०)	१७२६	
दंसणपक्खो सावय....(आ.नि.११६५)	२३४०	
दव्वंतरसंजोगाहि केई दवियस्स....		
(स.त.३/३८)	१३२१	
दाणाइआ उ एयम्मि चेव....		
(वि.वि.प्र.६/२०)	१३९४	
दुविहे आगासे पण्णत्ते....(स्था.२/१/७४,		
भ.सू.२/१०/१२१+२०/२/६६३) ..	१४७२	
दूरे ता अण्णत्तं गुणसद्दे चेव...(स.त.३/९)	१८१	
देशं कालं पुरुषमवस्था....(प्र.र.१४६)	३८	
दो उण गया भगवया....(स.त.३/१०)	१९१	
दोहि वि णयेहि णीअं...		
(स.त.३/४९, वि.आ.भा.२१९५)	६०२	
द्रव्यं पर्यायेभ्योऽस्ति....()	९६२	
धम्मो अधम्मो आगासं...(उत्त.सू.२८/८)	१४८७	
धर्माधर्माकाशाद्येकैकमतः....(प्र.र.२१४)	१४८८	
धर्माधर्माकाशान्येकैकमतः परं...		
(प्र.र.२१४)	१४०८, १४८८	
न हि दृष्टेऽनुपपन्नं.... (ल.वृ.१/२७)	३८६	
न हि प्रत्यक्ष....()	३९०	
नव नयाः....(आ.प.पृ.६)	१०३७	
नाणं च दंसणं चेव, चरित्तं....		
(उत्त.२८/११, न.त.५)	१६९८	
नाणाहिओ वरतरं हीणो...(उ.माला.४२३)	४७	
नाऽसतो विद्यते भावः....(भ.गीता अ.२.१६) ...	१५०	
नौश्च खलजिह्वा च....		
(सूक्तमुक्तावली-३१/२०,		
कवितामृतकूप-१०)	२३९४	
पढमं नाणं तओ दया....(द.वै.४/१०)	२३२९	
पढमसमय-सजोगिभवत्थकेवलनाणे....		
(स्था.२/१/६०, न.सू.८५)	२१५७	

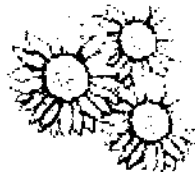
टिप्पणत साक्षीपाठ पृष्ठ	टिप्पणत साक्षीपाठ पृष्ठ
पयोव्रतो न दध्यत्ति, न....(आप्तमीमांसा-६०) १२०७	वितिगिच्छासमावन्नेत्रं....(आचा.५.५.४२) ३७३
परस्परविषयगमनं = व्यतिकरः.....	विद्वत्त्वं च नृपत्वं च....(चाणक्यशतक-३) २३४७
(ष.द.स.वृ.श्लो. ५७) ३६३	विधिः, विधि-विधिः....(द्वा.न.च.१/१) ४५६
परिगमणं पञ्जाओ, अपेगकरणं....	शक्तयः सर्वभ्रवानां कार्याऽ.....
(स.त.३/१२) १७५	(स.त.वृ.१/१ पृ.५४, उ.वृ.३४३) १४५
परिणामो ह्यर्थान्तरगमनं.... (उत्तराध्ययनसूत्र-	शनैर्मुञ्चति स पादान्....() २३०७
बृहद्वृत्ति-२८/१२ प्रभृति) १३५०	सत्त मूलणया पत्रता....(अनु.द्वा.सू.१५२) १०३६
पविभक्तपदेसत्तं पुधत्तमिदि....(प्र.सा.२/१४) ... १८१६	सत्पर्यायेण विनाशः....(प्र.पद १३ सू.१८२) .. १३५२
पुरिसम्मि पुरिससद्दो....(स.१/३२) ४३६, २१४८	सहंधयारऊज्जोअ, पभा छाया....(उत्त.२८/१२,
पूर्वापरसाधारणं द्रव्यम्....(प्र.न.त.५/५) १३०	न.त.११) १६९८
बंधेण न वोल्इ कयावि....(श्रा.प्र.३३) २२७३	समाधिर्नन्दनं धैर्यं दम्भोलिः....
बाल-स्त्री-मन्द-मूर्खाणां नृणां....() २३५६	(ज्ञा.सा.२०/२) १०७४
बालः पश्यति लिङ्गं....(षो.१/२) २२५४	सर्वमस्ति स्वरूपेण, पररूपेण...
भयणा वि हु भइयव्वा जह....(स.त.३/२७) ... ४२०	(जै.स्या.मु.१/२७) १९६४
भावान्तरमभावो हि, कयाचित्तु....() १६८१	सर्वे पर्यायाः खलु....() ९६१
मंडुक्कुचुन्नकप्पो किरियाजणिओ....(उप.रह.७) २२६९	सर्वेषां युगपत् प्राप्तिः सङ्करः (ष.द.स.वृ.
मगण-गुणठाणेहिं य चउ....(बृ.द्र.स.१३) ६३०	श्लो. ५७) ३६४
मणेरिवाभिजातस्य क्षीण....(द्वा.द्वा.२०/१०) .. २३८२	सहवास्येव जानाति सहजं....() २३०७
य एव दोषाः किल....(अन्ययोग.२६) ३५०	साहविओ वि समुदयकओ....(स.त.३/३३) . १३१६
यद्यपि न भवति हानिः....(भ.सु.स.६७२,	सिद्धतणेण य पुणो....(स.त.२/३६) १२७५
सु.र.भा.प्रक.५/पृ.२४१,	सुंदरबुद्धीए कवं, बहुअं.. (उप.गा.४१४) १३९७
सू.मु.श्लो.१३७) ९३२	सुभगाओ सव्वजणइद्धो (न.क.वि.४९) २५८८
रक्तौ च पद्मप्रभ-वासु....(अ.चिं.१/४९) २०२१	सूर्इ जहा ससुत्ता, ण...
रयणाणं रासी इव, ते....(बृ.द्र.स.२२) १५४९	(उत्त.२९/आलापक ६१) २२७७
रूव-रस-गंध-फासा असमाण....(स.त.३/८) .. १८१	सूक्ष्मं जिनोदितं तत्त्वं....(आ.प.पृ.११ उद्धृत) . १६६४
लोकाकाशप्रदेशस्था भिन्नाः...	स्नेहाभ्यक्तशरीरस्य रेणुना....(प्रशमरति-५५) ... १८५२
(यो.शा.१/१६/अजीव.५२) १५५९	स्व-परव्यवसायि ज्ञानं....(प्र.न.त.१/२) १०५४
वलीपलितकायेऽपि कर्तव्यः....() २३४७	हीणस्स वि सुद्धपरूवगस्स....(उ.माला.३४८) ... ५०
विगमस्स वि एस विही,....(स.त.३/३४) १३६७	

પરિશિષ્ટ-૪

યાનિ વિશેષનામાનિ, સ્તબકાન્તર્ગતાનિ હિ ।
વર્ણક્રમમનુસૃત્ય, તેષાં સૂચિઃ પ્રતન્યતે ॥

(દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયના રાસ + ટંભામાં આવેલા ૩૮ વિશેષનામોની અકારાદિક્રમથી યાદી)

વિશેષનામ	પૃષ્ઠ	વિશેષનામ	પૃષ્ઠ
અસત્કાર્યવાદી	૩૪૨	બોટિક	૯૩૫, ૧૦૩૭, ૧૦૫૫
અસત્પ્રત્યાતિવાદી	૩૩૭	બૌદ્ધ	૧૩૧, ૩૨૬, ૧૧૬૯, ૧૧૭૧
ઋષભદેવ	૨૩૬૯	મલયગિરિ સૂરિ	૨૯૦
કલ્યાણવિજય	૨૫૯૯	મક્ષવાદી સૂરિ	૯૫૮
શ્લોકદ્રવ્યવાદી	૯૬૭	મહાવીર	૭૨૦
જઈન	૩૪૨, ૩૪૫, ૪૦૭, ૪૪૮, ૫૨૭, ૫૨૮, ૬૭૮	માધ્યમિક (બૌદ્ધ)	૧૧૮૮
જસવિજય	૨૬૧૧, ૨૬૧૪, ૨૬૧૬, ૨૬૨૬	યોગાચાર (બૌદ્ધ)	૩૨૫, ૩૨૬, ૧૧૮૧
જિનભદ્રગણિ	૯૫૫	યોગેન્દ્રદેવ	૧૫૬૧
જીતવિજય	૪, ૨૬૦૩	લાભવિજય	૨૬૦૧
દિક્પટાભાસ	૨૧૫૪	વર્ધમાન	૧૪૬૩
દિગંબર	૩૯૮, ૬૨૦, ૮૧૭, ૧૫૬૯, ૨૨૨૦	વાચકમુખ્ય (ઉમાસ્વાતિ મહારાજ)	૨૦૮
દિગંબરઅનુસારી	૧૩૮, ૧૭૨	વિજયદેવ સૂરીશ્વર	૨૫૯૨
દેવસેન ...	૧૭૩, ૮૨૯, ૧૦૩૭, ૧૦૯૬, ૨૨૨૦	વિજયસિંહ સૂરીશ્વર	૨૫૯૨
નંદિષેણ	૨૨૭૫	વિજયસેન સૂરીશ્વર	૨૫૯૦
નયવાદી	૫૬૭	વેદાંતી	૪૦૪, ૧૯૦૪, ૨૦૧૩
નયવિજય	૪, ૨૬૦૩, ૨૬૧૪, ૨૬૧૬	સાંખ્ય	૩૪૨, ૩૪૫
નૈયાયિક	૧૪૭, ૨૨૨, ૨૬૯, ૩૧૨, ૩૪૨, ૭૪૬, ૧૧૧૦, ૧૧૯૮	સિદ્ધસેન દિવાકરસૂરિ	૯૫૮, ૧૫૨૫
પશુપાલ	૪૧૯	હરિભદ્રસૂરિ	૧૫૧૪, ૧૮૨૮, ૨૨૬૦, ૨૩૬૫
પ્રાચીન નૈયાયિક	૪૪૧, ૧૭૨૨	હીરવિજય સૂરીશ્વર	૨૫૮૭, ૨૫૯૯
		હેમચંદ્રાચાર્ય	૧૧૧૩, ૧૫૫૮

પરિશિષ્ટ-૫

રાસ-સ્તવકનિષ્ઠાઃ યે, શબ્દાઃ દેશ્યાઃ સુદુર્ગમાઃ।
સ્પષ્ટીકૃતાઃ સમાશ્રિત્ય, યાન્ ગ્રન્થાંસ્તેઽત્ર સૂચિતાઃ।।

રાસ-ટબાના અઘરા દેશી શબ્દોના અર્થઘટન માટે ઉપયોગમાં લીધેલા ગ્રંથોની યાદી

ક્રમ	આધાર ગ્રંથોના નામ	કર્તા/પ્રકાશકાદિ	પૃષ્ઠ ક્રમાંક
૧	અંબડવિદ્યાધર રાસ		૩૨૬, ૧૩૮૭
૨	અખાના છપ્પા	અખાજી	૭૦, ૧૩૮૭, ૧૬૩૫, ૧૮૨૧
૩	અખાની કાવ્યકૃતિઓ ખંડ-૨	સાહિત્ય સંશોધન પ્રકાશન, અમદાવાદ	૭૦, ૧૩૮૭, ૧૫૧૪, ૧૬૩૫, ૨૩૦૭
૪	અખેગીતા	અખાજી	૧૩૮૭
૫	અભિનવ-ઉઝાણું	દેહલ	૧૩૮૭
૬	આનંદધન બાવીસી સ્તબક	જ્ઞાનવિમલ સૂરિ	૧૩૬, ૩૩૦, ૫૬૫, ૧૩૮૭, ૧૫૮૩, ૧૭૩૨, ૨૩૫૮
૭	આરામશોભા રાસમાળા		૨૧, ૩૨૬, ૩૩૦, ૧૩૮૭, ૧૫૧૪, ૧૬૩૫
૮	ઉક્તિ રત્નાકર	સાધુસુંદરગણી	૩૨૬, ૩૩૦, ૧૩૮૭, ૧૫૧૪, ૧૬૩૫
૯	ઉપદેશમાલા બાલાવબોધ		૩૨૬
૧૦	ઉપાહરણ	વીરસિંહ	૩૨૬, ૪૫૬
૧૧	ઋષિદત્તા રાસ		૩૨૬, ૧૩૮૭
૧૨	ઐતિહાસિક જૈન કાવ્યસંગ્રહ	અગરચંદ નાહટા	૩૨૬, ૨૨૨૦
૧૩	ઐતિહાસિક રાસસંગ્રહ ભા. ૧	વિજયધર્મસૂરિ	૧૬૪૯
૧૪	ઐતિહાસિક રાસસંગ્રહ ભા. ૨	વિજયધર્મસૂરિ	૧૭૩૨
૧૫	કવિ લાવણ્ય સમયની લઘુ કાવ્યકૃતિઓ	કવિ લાવણ્ય સમય	૧૦૩૬
૧૬	કાઠંબરી-પૂર્વભાગ	ભાલણ	૨૬૮, ૩૩૦, ૧૩૮૭
૧૭	કામાવતી	લોકવાર્તાકાર શિવદાસ	૨૩૦૭
૧૮	કુસુમાંજલિ	જિનરાજસૂરિ	૧૩૬, ૧૭૪, ૫૬૫
૧૯	ગુર્જર રાસાવલી	ઓરીએન્ટલ ઈન્સ્ટિટ્યુટ, વડોદરા	૨૧, ૬૭, ૧૦૯૯, ૧૩૮૭, ૧૫૧૪, ૧૫૫૮, ૧૭૧૫, ૨૩૪૩
૨૦	ચંદ્ર-ચંદ્રાવતી વાર્તા	ગુર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, અ'વાદ	૧૫૫૮

ક્રમ	આધાર ગ્રંથોના નામ	કર્તા/પ્રકાશકાદિ	પૃષ્ઠ ક્રમાંક
૨૧	ચિત્તવિચારસંવાદ	અખાજી	૧૩૮૭, ૧૫૫૮, ૨૩૧૧
૨૨	તેરમા-ચૌદમા શતકના ત્રણ પ્રાચીન ગુજરાતી કાવ્યો	હરિવલ્લભ ભાયાણી	૧૦૩૬, ૧૭૧૫
૨૩	દશમ સ્કંધ - ભાગ-૧-૨		૧૩૮૭
૨૪	ધ વીસળદેવ રાસ	કેમ્બ્રિજ યુનિવર્સિટી, કેમ્બ્રિજ	૧૦૩૬
૨૫	નંદ બગીચી		૩૨૫
૨૬	નરસિંહ મહેતાની કાવ્યકૃતિઓ	સાહિત્ય સંશોધન પ્રકાશન, અમદાવાદ	૨૧૨, ૬૭૮, ૧૩૮૭, ૨૨૬૧
૨૭	નરસૈ મહેતાનાં પદ	ગુજરાત સાહિત્ય સભા, અમદાવાદ	૧૫૫૮
૨૮	નલદવદંતી રાસ	મહીરાજ	૩૩૦, ૧૩૮૭
૨૯	નલાખ્યાન		૩૩૦, ૧૩૮૭
૩૦	નેમિરંગરત્નાકર છંદ	કવિલાવણ્ય સમય	૧૩૬, ૫૬૫, ૧૦૩૬, ૧૪૭૮, ૨૧૮૪
૩૧	પંચદંડની વાર્તા	મહા. સયાજીરાવ ગાયકવાડ વિશ્વ વિદ્યાલય, વડોદરા	૩૩૦
૩૨	પંદરમા શતકના ચાર ફાગુ કાવ્યો	ફાર્બસ ગુજરાતી સભા, મુંબઈ	૩૨૬, ૧૫૧૪
૩૩	પ્રદ્યુમ્નકુમાર ચઉપઈ		૩૩૦
૩૪	પ્રબોધપ્રકાશ	ભીમ	૧૩૮૭, ૧૫૮૩
૩૫	પ્રાચીન ગુર્જર કાવ્ય		૨૧
૩૬	પ્રાચીન ગુર્જર કાવ્યસંચય		૩૨૫
૩૭	પ્રાચીન ફાગુસંગ્રહ		૩૨૫
૩૮	પ્રેમ પચીસી	વિશ્વનાથ જાની	૯૩૧, ૨૨૮૨
૩૯	પ્રેમાનંદની કાવ્યકૃતિઓ	પ્રેમાનંદ કવિ	૩૩૦, ૧૩૮૭, ૧૫૧૪, ૨૩૦૭
૪૦	બાલાવબોધ ટુ ઉપદેશમાલા	ધ રોયલ એશિયાટીક સોસા., લંડન	૧૩૮૭, ૧૫૧૪
૪૧	ભગવદ્ ગોમંડલ	ગોંડલ પ્રકાશિત	૩૨૫, ૪૬૨, ૫૬૮, ૧૪૮૭, ૧૫૪૭, ૨૨૮૨, ૨૫૮૨
૪૨	મદનમોહના	શામળભટ્ટ	૩૩૦

ક્રમ	આધાર ગ્રંથોના નામ	કર્તા/પ્રકાશકાદિ	પૃષ્ઠ ક્રમાંક
૪૩	મધ્યકાલીન ગુજરાતી શબ્દકોશ	જયંત કોઠારી	૨૧૨, ૩૩૦, ૨૨૬૧, ૨૨૮૨, ૨૩૨૮, ૨૫૮૨
૪૪	વસંતવિલાસ ફાગુ		૩૨૫
૪૫	વિક્રમચરિત્ર રાસ		૨૧૨, ૨૨૬૧
૪૬	વિમલપ્રબંધ	કવિ લાવણ્ય સમય	૧૩૮૭
૪૭	ખડાવશ્યક બાલાવબોધ	તરુણ પ્રભાચાર્ય	૨૧, ૩૨૬, ૩૩૦, ૧૦૩૬, ૧૫૧૪, ૨૩૫૯
૪૮	સત્તરમા શતકના પ્રાચીન ગુર્જર કાવ્યો		૩૨૫
૪૯	સમ્યક્ત્વપદ્ધત્થાન ચંડપદ્ધ	અંધેરી ગુજરાતી જૈન સંઘ, મુંબઈ	૮૪
૫૦	સિંહાસન બત્રીસી	શામળભટ્ટ	૨૧૨, ૧૫૫૮, ૨૨૬૧
૫૧	હરિવિલાસ રાસલીલા		૧૩૬

પરિશિષ્ટ-૬

પરામર્શગતાઃ શ્લોકાઃ, નાનાચ્છન્દોનિબદ્ધાઃ યે।
વર્ણનામાનુલોમ્યેન, સૂચિઃ તેષાં વિતન્યતે ॥

દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શના ૨૮૯ શ્લોકોનો અકારાદિક્રમથી નિર્દેશ

દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શના શ્લોકોનો પૂર્વભાગ..... શાખા/શ્લોક	પૃષ્ઠ
અણાવણુગતૌ સ્કન્ધે રૂપા... ૯/૨૬	૧૩૬૬
અણુઃ પુદ્ગલદ્રવ્યે શુદ્ધો... ૧૪/૮	૨૧૬૪
અધર્મદ્રવ્યજન્યેષ્ટા પુદ્ગલ... ૧૦/૫	૧૪૨૬
અનિત્યાડશુદ્ધપર્યાયનય... ૬/૬	૭૧૧
અનુપચરિતો ભાવો હિ... ૧૩/૧૭	૨૦૮૧
અનુપચરિતો ભૂતો... ૮/૫	૯૨૧
અનુવૃત્તિ-વ્યાવૃત્ત્યપેક્ષયા સ્વભાવેષુ... ૧૧/૫	૧૭૦૯
અનેનૈવાડશયેનોક્તમ્, સમ્મતૌ... ૯/૧૪	૧૨૭૪
અન્તર્ભાવિતયોરેવં કસ્માદુક્તિઃ... ૮/૧૪	૯૮૫
અન્યભાવસ્ય લોપઃ સ્યાદેવ... ૧૩/૧૨	૨૦૫૪
અન્યો દ્રવ્યાર્થ ઉક્તો હિ... ૫/૧૯	૬૬૬
અન્ધકારે પ્રકાશસ્ય... ૯/૨૫	૧૩૫૯
અન્ય આચાર્ય આચરે... ૧૦/૧૨	૧૪૯૯
અન્યથા સર્વશૂન્યતા ભવેદ્... ૧૧/૬	૧૭૧૫
અન્વયકારકઃ પ્રોક્ત... ૫/૧૬	૬૫૩
અપ્રદેશત્વસૂત્રાદિ કાલાણુઃ... ૧૦/૧૮	૧૫૭૭
અભૂતવ્યવહારસ્ય દ્વૈ... ૮/૬	૯૨૫
અભૂતવ્યવહારાદ્ધ્યુપચરિત... ૧૩/૧૬	૨૦૭૭
અભૂતવ્યવહારેણ જીવે મૂર્ત... ૧૩/૮	૨૦૨૧
અભૂતવ્યવહારેણ જીવે... ૧૩/૭	૨૦૧૧
અભૂતવ્યવહારેણ, કર્મ... ૧૩/૬	૨૦૦૫
અયત્નજો દ્વિતીયઃ, સ... ૯/૨૦	૧૩૧૪
અવાચ્યતાં લભેતૈવ યુગ... ૪/૧૧	૪૭૮
અસન્દ્રૂતાવહારસ્ત્વન્ય... ૭/૫	૮૩૪
અસ્યા ભાવાન્ પશ્યતિ કેવલી... ૧૬/૫	૨૩૭૫

દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શના શ્લોકોનો પૂર્વભાગ..... શાખા/શ્લોક	પૃષ્ઠ
આત્મનઃ કેવલજ્ઞાનં ભૂત... ૭/૩	૮૨૩
આત્માર્થિકૃતે પ્રાકૃતગિરા... ૧૬/૧	૨૩૫૫
આવશ્યકે ભાષિતં તતો... ૧૫/૨-૧૩	૨૩૪૩
ઇતિ બહ્વર્થતાં હિત્વા... ૮/૨૪	૧૦૯૬
ઇતિ યઃ પર્યયેણેતો ભાવો... ૯/૧૭	૧૨૯૫
ઇત્યં ધર્માણુસિદ્ધિઃ સ્યાદ્... ૧૦/૧૭	૧૫૬૯
ઇત્યમુક્તા સમાસેન... ૧૦/૨૧	૧૬૪૩
ઇત્યેવં સમ્મતાવુક્તમર્થો... ૧૩/૧૦	૨૦૩૫
ઇદાર્નીં સ મયા જ્ઞાત... ૩/૧૨	૩૩૦
ઉત્પાદ-વ્યયગૌણત્વમ્, દ્વિતીયે... ૫/૧૧	૬૩૩
ઉત્પાદ-વ્યયગૌણત્વે સત્તાગ્રહે... ૧૩/૨	૧૯૭૦
ઉપચારાદપિ સ્યાન્ન... ૧૩/૯	૨૦૨૮
ઉપનયાસ્ત્રયસ્તત્ર, ધર્મ... ૭/૧	૮૧૭
ઊર્ધ્વતાપ્રચયઃ તસ્ય સ્યાત્... ૧૦/૧૬	૧૫૬૧
ઊર્ધ્વસામાન્યશક્તિઃ સા... ૨/૪	૧૨૯
ઋજુસૂત્રનયાદેશાત્ ક્ષણ... ૧૪/૫	૨૧૪૪
ઋતે દ્રવ્યાનુયોગોહં... ૧/૨	૧૪
એકત્વં તુ પૃથક્ત્વં સદ્ધૃષ્ટ્યા... ૧૪/૧૨	૨૧૮૭
એકસ્વભાવ એકત્ર નિચિતો... ૧૨/૧૦	૧૯૦૮
એકાનેકસ્વભાવૈર્હિ મિથો... ૨/૧૪	૨૧૯
એકોપચારતો યત્ર દ્વિતીયસ્તુ... ૭/૧૬	૮૮૧
એતત્કૃપયા પાણી પિધાય... ૧૬/૪	૨૩૭૩
કર્મ-સહજભેદાત્ સ... ૧૨/૧૧	૧૯૧૭
કર્મોપાધ્યનપેક્ષે તુ સન્નિત્યઃ... ૬/૫	૭૦૬
કલ્યાણવિજયવાચકવરેણ્યો હીર... ૧૭/૬	૨૫૯૯

द्रव्यानुयोगपरामर्शना श्लोकानो पूर्वभागः...॥ शाखा/श्लोक ॥	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शना श्लोकानो पूर्वभागः...॥ शाखा/श्लोक ॥	पृष्ठ
काञ्चनं कुण्डलीभूतम्...॥३/३॥	२५६	चेतनभाव एकान्ताद्...॥१२/२॥	१८५६
कार्यभेदे हि शक्तिस्तु...॥२/९॥	१५७	चैतन्यव्यवहारः स्यात्...॥१२/१॥	१८४७
कालो द्रव्यं न, पर्यायो...॥१०/१०॥	१४८३	जडा ये हिताऽपेताः स्वीया...॥१५/२-३॥	२२९९
केवलज्ञानभावो हि जीवो...॥८/२॥	९१०	जडास्ते जिनज्ञासने सत्य...॥१५/२-९॥	२३२९
कैवल्यं शुद्धभावो ह्यशुद्ध...॥१२/९॥	१९०१	जन्म-नाशानुवृत्त्यैव भूतादि...॥९/११॥	१२२९
क्रियामात्रकृतः कर्मनाशो दर्दर...॥१५/१-५॥	२२६५	जन्म-व्यय-ध्रुवत्वैर्हि परिणामः...॥९/२॥	११२२
क्षेत्र-कालादियोगेन भवन्ति...॥४/९॥	४५९	जीतविजयवाचकेन्द्र आसीत्...॥१७/८॥	२६०३
खद्योततुल्या क्रिया विज्ञानं...॥१५/१-४॥	२२६०	जीवाजीवौ हि सिद्धान्ते...॥१०/११॥	१४९१
खलोऽत्र द्वेष्टि मानाद् यदि...॥१६/७॥	२३९४	जैनी गीर्बहुधा व्याप्ता...॥६/२॥	६७८
गुण-गुण्यादिभेदस्वभावः संज्ञा...॥११/१०॥	१८०५	ज्ञान-चरणगुणहीनो ज्ञानं...॥१५/२-११॥	२३३३
गुण-पर्यायभाग् यत्तु...॥२/१॥	८९	ज्ञानं दृष्टिः सुखश्च वीर्यं...॥११/३॥	१६८५
गुण-पर्याययोरुपशक्तिर्द्रव्येऽखिले...॥२/६॥	१४२	ज्ञानमात्मगुणः परः ज्ञानं...॥१५/१-८॥	२२८३
गुणप्रियसन्निधाने स्थानाप्तये...॥१५/२-८॥	२३१९	ज्ञानशून्या सत्क्रिया क्रियारहितं...॥१५/१-३॥	२२५७
गुणभेदा अधुना प्रोच्यन्ते...॥११/१॥	१६४९	ज्ञानस्वभावतोऽसद्भि भासते...॥३/११॥	३२५
गुणभेदाः स्वभावस्य...॥१३/१८॥	२१०७	ज्ञानोपेता मुनयो ये हि...॥१५/२-१॥	२२९१
गुणविकाराः पर्याया इत्युक्त्वा...॥१४/१७॥	२२२०	तच्छिष्यः पण्डितवरलाभविजयः...॥१७/७॥	२६०१
गुणस्य ह्यतिरिक्तत्वे गुणार्थिको...॥२/१२॥	१९०	ततश्चैवाऽसतो ज्ञप्तिः, जन्म...॥३/१४॥	३३९
गुणाद्यभेदतो द्रव्यभेद...॥३/६॥	२८६	ततोऽपि सर्वाऽघवृन्दनाशो...॥१६/६॥	२३८९
गुणे द्रव्योपचारे हि...॥७/१०॥	८५८	तत्त्वार्थ-सम्प्रतिग्रन्थौ वरी...॥११/९॥	७९
गुणे हि पर्यायारोपो...॥७/११॥	८६३	तत्त्वार्थे द्वे मते धर्म...॥१०/१३॥	१५१४
गुरु-श्रुतानुभवबलात् कथितो...॥१५/१-१॥	२२४७	तत्त्वार्थे हि नयाः सप्त...॥८/९॥	९३५
गुरुमत एतदर्थो ज्ञेयो...॥१६/२॥	२३६१	तत्पट्टप्रभाकरो विजयसेनसूरिः...॥१७/२॥	२५९०
घट-मौलि-सुवर्णार्थी व्ययो...॥९/३॥	११३२	तत्पट्टे विजयदेवसूरीश्वरो हि...॥१७/३॥	२५९२
घटध्वंसाऽपृथग्मौलिजन्मन्यैकैव...॥९/८॥	११९८	तत्र ज्ञेयः स्वजातीया...॥७/१३॥	८६७
घटव्ययः किरीटस्य जन्मैव...॥९/४॥	११४४	तत्राऽप्यभेद-भेदोक्तौ जयेत्...॥४/७॥	४४८
घटादि द्रव्यमाधार आधेयौ...॥२/१५॥	२२१	तदपि योगशास्त्रस्य...॥१०/१५॥	१५५८
घृतशक्तिर्यथा शस्ये...॥२/७॥	१४४	तद् गुरुचरणाधीनो लीन...॥१/८॥	७५
चरणशून्यः श्रावकः यच्च...॥१५/२-१२॥	२३३९	तदुरुभक्तितो हि शुभ...॥१७/११॥	२६११
चेतनतादयचत्वारः स्वजात्या...॥११/४॥	१६९०	तन्न, नैकान्ततोऽसत्त्व...॥३/१०॥	३२०

द्रव्यानुयोगपरामर्शना श्लोकानो पूर्वभाग....॥ शाखा/श्लोक ॥	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शना श्लोकानो पूर्वभाग....॥ शाखा/श्लोक ॥	पृष्ठ
तपगणनन्दनसुरद्रुः सञ्जातो....॥१७/१॥	२५८७	धर्मभेदस्य भाने चेद्....॥४/६॥	४४१
तुल्यद्रव्यपर्ययो विजातीय....॥१४/१५॥	२२०४	धर्माऽधर्म-नभः-काल....॥१०/३॥	१४००
तेषामुत्तमोद्यमाद् गीतार्थता....॥१७/४॥	२५९४	धर्मादावुपचरितः परयोगो....॥१४/१३॥	२१९३
त्यक्त्वेमं दिक्पटोपज्ञा....॥५/७॥	६२०	धर्मादिपरपर्यये स्वपर्यायाद्....॥१४/१४॥	२१९९
त्रय उपनया उक्ताः....॥७/१९॥	८९९	धर्मादिसंयुतो लोकोऽलोकस्तु....॥१०/९॥	१४७६
त्रयात्मकोऽर्थ एको हि....॥५/१॥	५६५	धर्मादीनां समुत्पादोऽन्य....॥९/२३॥	१३३६
त्रिलक्षणत्वमेकत्र त्रिपद्याऽऽह....॥९/१॥	११०७	धर्मी ह्यसति धर्मे चेत्....॥३/१३॥	३३५
दशभेदादिरप्यत्र ज्ञेयः....॥८/१८॥	१०४०	ध्रौव्यमपि द्विधा, स्थूल....॥९/२७॥	१३७०
द्व्यणुकं नरादि केवल....॥१४/१६॥	२२०७	नरादिभेदाद् बहुः ह्यशुद्ध....॥१४/४॥	२१३४
द्रव्य-गुण-पर्याया इति, परीक्षिता....॥१४/१८॥	२२३५	नव नयाः त्रयचोपनयाः....॥५/८॥	६२३
द्रव्य-गुणविभेदात् तौ द्विधा....॥१४/३॥	२१२९	नाऽस्ति बह्वर्थभिन्नत्वं....॥८/८॥	९३१
द्रव्यनित्यता नास्ति चेत्....॥११/८॥	१७४५	नानाकालानुगतः व्यञ्जना....॥१४/२॥	२११६
द्रव्यशक्तिरनेकत्र दर्शयत्येकमेव....॥२/५॥	१३५	नानाप्रदेशभावस्तु भिन्न....॥१२/५॥	१८७७
द्रव्यस्य गुण-पर्याय....॥७/४॥	८२९	नानाप्रदेशशून्यत्वे सकम्पा....॥१२/६॥	१८८१
द्रव्यादिचिन्तया पारः....॥१/६॥	५६	नानाभावानामेकाश्रय एक....॥११/९॥	१७८९
द्रव्यादीनां मिथो भेदो....॥३/१॥	२४५	नानामानग्रहादुक्तो नैगमस्त....॥६/७॥	७१४
द्रव्यानुयोगरश्चचेदाधादौ....॥१/४॥	२९	नानारीत्येत्यमर्थः त्रि-लक्षण....॥९/२८॥	१३७८
द्रव्यारोपो हि पर्याये....॥१०/१९॥	१५८४	नाशो द्विधाऽन्यरूपेण....॥९/२४॥	१३४४
द्रव्यार्थ-पर्यायार्थौ चेत्....॥८/१०॥	९४२	निजनानापर्याये सत्यपि....॥११/७॥	१७३१
द्रव्यार्थनय आद्यो हि....॥५/९॥	६२८	निजोत्कर्षात् प्रहृष्टाः ते....॥१५/२-७॥	२३१५
द्रव्यार्थनयतो मुख्यवृत्त्योक्तोऽभेद....॥५/२॥	५८९	निरूपक्रमकर्मवशाद् ये मुनयो....॥१५/२-२॥	२२९५
द्रव्यार्थाद् युगपद् युग्मादभिन्नं....॥४/१३॥	३८८	निश्चय-व्यवहारौ द्वौ....॥८/१॥	९०७
द्रव्यार्थिकनयोऽशुद्धः चतुर्थः....॥५/१३॥	६३९	निश्चयाद् व्यवहारे को....॥८/२०॥	१०५८
द्रव्यार्थिकनयोऽशुद्धः षष्ठमो....॥५/१४॥	६४३	नैयायिकाः प्रभाषन्तेऽसत्त्वे....॥३/९॥	३१२
द्रव्ये गुणोपचारस्तु 'गौरो....॥७/९॥	८५५	नैयायिको भणेद् भेदं....॥३/१५॥	३४२
द्रव्ये द्रव्योपचारस्तु....॥७/६॥	८४२	पयोव्रतो न दध्यति न....॥९/९॥	१२०४
द्रव्येऽस्ति गुण-पर्यायाऽभेदसंसर्ग....॥३/२॥	२५०	परद्रव्यादिकग्राही द्रव्यार्थो....॥५/१८॥	६६४
द्रव्येणाऽलं गुणस्यैव....॥२/१३॥	२१२	पर्याये पर्यायाऽरोपो....॥७/८॥	८५२
द्विभेदो व्यवहारः सद्भूता....॥८/३॥	९१७	पर्यायान्यो गुणो न स्याद्....॥२/११॥	१७५

द्रव्यानुयोगपरामर्शना श्लोकानो पूर्वभाग....॥ शाखा/श्लोक ॥	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शना श्लोकानो पूर्वभाग....॥ शाखा/श्लोक ॥	पृष्ठ
पर्यायार्थनया अन्त्यास्त्रयो...॥८/१२॥	९५५	भेदकल्पनया शून्ये धारयैक...॥१३/३॥	१९७५
पर्यायार्थनयेनोक्तो भेदो वृत्त्या...॥५/३॥	५९३	भेदप्रकल्पनाऽऽदाने षष्ठोऽशुद्धः...॥५/१५॥	६४९
पर्यायार्थमते भिन्नं सर्वं...॥४/१०॥	४७५	भेदप्रकल्पनाशून्यः शुद्धो...॥५/१२॥	६३६
पर्यायार्थमतोल्लेखात् समं...॥४/१२॥	४८६	भेदापेक्षनयेनैव नानाप्रदेश...॥१३/१४॥	२०६५
पर्यायार्थो हि षड्भेद...॥६/१॥	६७७	भेदाभेदोभयं मान्यं कथम् ?...॥४/१॥	३६१
पारदृश्वा हि यस्तस्य यो...॥१/७॥	७०	भेदाभेदौ नयो यो हि...॥५/४॥	५९६
पारिणामिकभावो जिनोक्तः...॥११/१२॥	१८३४	मध्यमः क्रियानिरतो भवति...॥१५/१-२॥	२२५४
पुरुषव्यञ्जनवाच्यः यथा हि...॥१४/६॥	२१४६	मन्दगत्या नभोऽशोऽणुः...॥१०/१४॥	१५४७
प्रकृत्यवयवैस्सिद्धं शब्दं...॥६/१४॥	७९०	मिथ्यात्वाद्युत्कृष्टस्थित्यकरण...॥१५/१-६॥	२२७१
प्रमाण-नयतो बोधमेकविंशति...॥१२/१४॥	१९४१	मीनस्येव जलं लोके या...॥१०/४॥	१४११
प्रयोग-विस्रसाजन्यो द्विधो...॥९/१९॥	१३०८	मुक्तातस्तदुणेभ्यच यथा...॥२/३॥	१२४
प्रयोगः पचति व्रीहीन्...॥६/१०॥	७३७	मूर्तभावाद्धि मूर्तत्वं...॥१२/३॥	१८६५
प्राक् कार्यस्य तिरोभाव...॥३/८॥	३०२	यत्राऽतिरोहिता मूर्तिरमूर्तता...॥१३/११॥	२०४८
प्राचीनपुद्गलावर्ते धर्मस्य...॥२/८॥	१४८	यत्सेवाप्रसादेन चिन्तामणि...॥१७/१०॥	२६०९
प्रोक्ता नव नया वक्ष्येऽधुना...॥६/१६॥	८१०	यथा संसारिणः सर्वे...॥५/१०॥	६३०
बहुप्रदेश-चैतन्य-मूर्त...॥१२/१३॥	१९३६	यथाऽऽकृतिर्धर्मदिः शुद्धो...॥१४/१०॥	२१७७
बहुविधां बाह्यक्रियां कुर्वन्तो...॥१५/२-६॥	२३११	यद्यभेदस्त्रयाणां न तर्हि...॥३/७॥	२९३
बहुसम्बन्धतो नाना...॥९/१८॥	१३०२	यद्युत्पत्तिर्न पचात् स्यात्...॥९/१३॥	१२६९
बाह्यक्रिया बहिर्योगचाऽन्तरज्ञो...॥१/५॥	४४	यद्युत्पत्तिविशिष्टप्रध्वंस...॥९/१२॥	१२४०
बाह्यतोऽभ्यन्तरं रूपं...॥८/२२॥	१०७४	ययोर्भेदस्तयोरूपान्यद्युतयोर...॥४/८॥	४५३
बाह्यवृत्तयो बकवत् चलन्ति...॥१५/२-५॥	२३०७	येषामुत्तममार्गोद्वमः शुभ...॥१७/५॥	२५९७
भव्यस्वभावः स्वरूपान्तर...॥११/११॥	१८२१	यो गुरुः ममैव स्व-पर...॥१७/९॥	२६०५
भव्याऽभव्यत्वमाख्यातं परम...॥१३/५॥	१९९९	यो घटः श्याम आसीत्...॥४/४॥	४२९
भावलेश्या तु कृष्णोक्ता...॥७/७॥	८४८	यो ज्ञानादिः स्वपर्यायः...॥९/१६॥	१२८०
भाव्ये भूतोपचारोक्तेः द्वितीयः...॥६/९॥	७३१	यो हि बालतया दृष्टः...॥४/५॥	४३५
भिन्नप्रयोजनाऽभावे सूत्रोक्तं...॥८/१७॥	१०३६	यो ह्येवं प्रतिदिवसम्, विभाव...॥१४/१९॥	२२४०
भिन्ना नोपनया यस्माद्...॥८/१९॥	१०५३	रे समाचर सम्यक्त्वम्, तद्...॥१०/२॥	१३८७
भिन्नाऽभिन्नोऽर्थ एवं त्रि-चिह्नः...॥१०/१॥	१३८७	वर्ण-गन्ध-रस-स्पर्शयोगात्...॥१०/२०॥	१६३५
भूतनैगम आज्ञप्तो...॥६/८॥	७२०	वस्त्राणि मे विजात्यो...॥७/१८॥	८८९

द्रव्यानुयोगपरामर्शना श्लोकानो पूर्वभागे....॥ शाखा/श्लोक ॥ पृष्ठ

विजातीयोपचारादभूतः॥७/१४॥	८७३
विभक्तयोः विभागः स्याद्...॥८/१६॥	१०१८
विभिन्नद्रव्यपर्याये भवनादिक...॥३/५॥	२८०
विविधकार्यकार्यको द्रव्यस्वभाव...॥९/५॥	११६३
विविधनयभ्रैर्हि त्रैविध्य...॥८/२५॥	१०९९
विविधा गुण-पर्याया वर्तन्ते...॥२/१०॥	१७२
विशेषाख्या स्वभावा हि...॥१२/१२॥	१९३१
विशेषावश्यके ह्येवं प्रोक्त...॥५/६॥	६०२
विशेषावश्यकोक्ते ते आद्रियेतां...॥८/२१॥	१०६९
विश्वे वृत्तिर्द्विधा दृष्टा...॥१२/७॥	१८८९
विषमपि सुधा ज्ञानिनो...॥१५/२-१०॥	२३२७
विषयोऽन्यो नयज्ञाने सर्वथा...॥५/५॥	६००
व्यक्तीनां बहुतामाह...॥८/२३॥	१०८१
व्यवहारस्त्वसद्भूतो नवधैवं...॥७/१२॥	८६५
शब्दवाच्यक्रियायुक्तमेव...॥६/१५॥	८०३
शिष्यशङ्कामिति ज्ञात्वा...॥४/२॥	३७७
शुद्धाऽशुद्धद्विभेदः स...॥७/२॥	८२०
शुद्धाऽशुद्धनयाद् विद्धि हि...॥१३/१५॥	२०७०
शुद्धोच्छादिस्तनुर्योग इतरस्तूदितो...॥१/३॥	२१
शोकादिहेतुसंस्कारभेदात्...॥९/६॥	११६९
श्रीजीतविजयं नत्वा...॥१/१॥	४
श्रुणुत पर्यायभेदान्, ते...॥१४/१॥	२११३
षड्गुणहानि-वृद्धितो यथा...॥१४/७॥	२१५४
संयोगमृत एकत्वम्, द्रव्य...॥९/२१॥	१३१८
संयोगोऽपि पर्याय आकृतिरिव...॥१४/११॥	२१८४
सङ्ग्रहणं सङ्ग्रहः प्रोक्त...॥६/११॥	७५५
सङ्ग्रह-व्यवहाराभ्यां नैगमो...॥८/१५॥	१०००
सङ्ग्रहार्थविभेदी च व्यवहारो...॥६/१२॥	७६८
सङ्ग्रहे व्यवहारे चैतावन्त...॥८/११॥	९५३
सञ्ज्ञा-सङ्ख्यादिभिश्चापि...॥२/१६॥	२३४

द्रव्यानुयोगपरामर्शना श्लोकानो पूर्वभागे....॥ शाखा/श्लोक ॥ पृष्ठ

सद्भूतव्यवहारेण गुण...॥१३/४॥	१९७९
सद्भूतोऽपि द्विधाऽऽरोपा...॥८/४॥	९१९
सप्तभङ्ग्या दृढाभ्यासाद् यः...॥४/१४॥	५२७
समय-पुद्गलाणूनामेक...॥१३/१३॥	२०६२
समये पर्यायध्वंसोऽनित्यो...॥६/४॥	६९९
सर्वथाऽमूर्तताऽयोगे जीव...॥१२/४॥	१८७३
सर्वद्रव्येऽवकाशं यद् दत्ते...॥१०/८॥	१४५८
सहभावी गुणो धर्मः...॥२/२॥	१०१
साक्षिणि सर्वलोके यत्...॥४/३॥	३८५
सादिर्नित्यो द्वितीये सन्...॥६/३॥	६९५
साम्प्रतं स्वानुकूलश्चर्जुसूत्रस्तु...॥६/१३॥	७७९
सिद्धत्वेन तदुत्पादः, केवलत्वेन...॥९/१५॥	१२७४
सिद्धसेनादिसिद्धान्ते द्रव्य...॥८/१३॥	९५८
सुगीतार्थ-केवलिनौ द्रव्यादी...॥१५/१-७॥	२२८०
सूक्ष्ममर्थपर्यायं केवलवद्...॥१४/९॥	२१६९
स्कन्ध-देशविभेदे स्यात्...॥३/४॥	२६८
स्कन्धाऽहेतोः समुत्पादो धर्मादिः...॥९/२२॥	१३३२
स्थितिहेतोरभावे स्याद् नित्या...॥१०/७॥	१४५३
स्यात् संलेषितयोगेन...॥८/७॥	९२८
स्व-परजातिमाश्रित्य तृतीयः...॥७/१५॥	८७६
स्व-परोभयजात्याऽस्य त्रयो...॥७/१७॥	८८३
स्वकपटं तु न जानन्ति...॥१५/२-४॥	२३०३
स्वत ऊर्ध्वगतौ मुक्ते...॥१०/६॥	१४४४
स्वद्रव्यस्य व्ययोत्पादौ प्रागुत्पन्ने...॥९/१०॥	१२२२
स्वद्रव्यादिग्रहादेव द्रव्यार्थिक...॥५/१७॥	६६१
स्वद्रव्यादिग्रहे ख्याता...॥१३/१॥	१९६३
स्वभावतोऽन्यथाभावो विभावो...॥१२/८॥	१८९६
स्वत्पां मेमां बोधत, जिन...॥१६/३॥	२३६९
स्वाश्रयव्यापित्वमविभागिनि पुद्गले...॥११/२॥	१६६९
हेतुभेदं विना ज्ञानशक्त्या...॥९/७॥	११८१

સ્વ-પરતન્ત્રસંલગ્નાઃ, કર્ણિકાયાં સ્થિતા હિ ચે ।
ગ્રન્થાસ્તેષામિયં સૂચિઃ, તેજસ્વિની હ્યુપસ્થિતા ॥

દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શકર્ણિકામાં આવેલા સંદર્ભગ્રંથોની અકારાદિક્રમથી યાદી

દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શકર્ણિકાગત સંદર્ભગ્રંથ	પૃષ્ઠ	દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શકર્ણિકાગત સંદર્ભગ્રંથ	પૃષ્ઠ
(૧) અદ્યુપનિષદ	૩૮૧	૨૪૮૨, ૨૪૮૩, ૨૪૮૫, ૨૫૧૯, ૨૫૨૯,	
(૨) અગ્નિપુરાણ	૮૩૭	૨૫૩૮, ૨૫૩૯, ૨૫૪૪, ૨૫૪૫, ૨૫૬૫,	
(૩) અઙ્ગનાસુન્દરીચરિત્ર	૩૩૮	૨૫૬૬, ૨૫૬૭, ૨૫૬૮,	
(૪) અણુભાષ્યપ્રકાશવૃત્તિ	૬૬૮	૨૫૭૫, ૨૫૭૭, ૨૫૭૮	
(૫) અથર્વવેદ	૧૫૦૭	(૧૪) અધ્યાત્મસારવૃત્તિ	૮૫૪
(૬) અદ્વૈતસિદ્ધિ	૧૯૫૧	(૧૫) અધ્યાત્મોપનિષદ	૧૨, ૧૦૯૪, ૧૦૯૭,
(૭) અધ્યાત્મતત્ત્વાલોક	૫૯૨, ૮૮૦	૧૬૮૦, ૧૯૪૪, ૨૧૪૧, ૨૨૪૨,	
(૮) અધ્યાત્મબિન્દુ .. ૧૨૩, ૧૦૯૦, ૧૦૯૭, ૧૮૬૫,		૨૩૦૨, ૨૪૧૩, ૨૪૬૦, ૨૪૮૩,	
૨૨૬૨, ૨૪૦૯, ૨૪૭૮,		૨૪૭૮, ૨૫૧૭, ૨૫૨૩,	
૨૪૮૮, ૨૫૧૯, ૨૫૫૮, ૨૫૭૦		૨૫૩૨, ૨૫૪૦	
(૯) અધ્યાત્મબિન્દુસ્વોપજ્ઞવૃત્તિ ... ૧૦૯૦, ૨૧૧૯,		(૧૬) અધ્યાત્મોપનિષદ (અજૈનગ્રન્થ)	૨૩૬૦
૨૪૨૦		અધ્યાત્મોપનિષદ્વૃત્તિ દેખીને અધ્યાત્મવૈશારદી	
(૧૦) અધ્યાત્મમતપરીક્ષા	૧૦૭૮, ૧૭૦૫	(૧૭) અનુત્તરપ્રકાશપદ્ધતિશિકા	૨૬૨
(૧૧) અધ્યાત્મમતપરીક્ષાવૃત્તિ	૮૪૦, ૨૪૦૫,	(૧૮) અનુયોગદ્વારસૂત્ર ... ૧૦૭, ૨૩૮, ૪૯૫, ૫૨૨,	
૨૪૦૯, ૨૪૮૪, ૨૫૩૮		૭૯૧, ૮૩૯, ૮૫૩, ૯૪૦, ૯૫૬, ૯૬૩,	
(૧૨) અધ્યાત્મવૈશારદી (અધ્યાત્મોપનિષદ્વૃત્તિ) ૧૦૪૨,		૯૬૬, ૯૬૭, ૯૬૮, ૯૬૯, ૯૭૩, ૯૭૬,	
૧૬૪૦, ૨૩૦૨		૯૭૯, ૯૮૦, ૯૮૧, ૧૦૩૪, ૧૦૩૬,	
(૧૩) અધ્યાત્મસાર .. ૧૨, ૭૬, ૧૫૯, ૬૩૨, ૭૧૦,		૧૦૪૪, ૧૦૫૧, ૧૩૨૮, ૧૫૦૪, ૧૬૦૨,	
૧૦૩૨, ૧૦૬૮, ૧૦૯૭, ૧૨૯૮, ૧૩૭૯,		૧૬૧૦, ૧૬૧૧, ૧૬૨૮, ૧૬૨૯, ૧૬૩૨,	
૧૪૩૮, ૧૭૫૭, ૧૭૭૦, ૧૮૧૪, ૧૮૭૨,		૨૦૦૬, ૨૦૮૫, ૨૩૫૭, ૨૪૭૨	
૧૮૭૪, ૧૮૭૫, ૧૯૦૭, ૧૯૧૪, ૧૯૩૯,		(૧૯) અનુયોગદ્વારસૂત્રચૂર્ણિ	૯૫૯, ૯૭૫,
૨૦૦૪, ૨૦૨૩, ૨૦૨૪, ૨૦૩૮, ૨૦૪૫,		૯૭૮, ૧૪૬૯, ૧૬૧૦, ૧૬૧૬, ૧૬૨૯	
૨૦૭૩, ૨૧૦૫, ૨૧૪૩, ૨૧૬૨, ૨૨૩૮,		(૨૦) અનુયોગદ્વારસૂત્રવૃત્તિ (મલધાર) . ૧૧૪, ૨૩૫,	
૨૨૫૯, ૨૨૬૧, ૨૩૦૧, ૨૩૩૨, ૨૩૬૦,		૨૩૬, ૬૭૮, ૬૮૭, ૭૭૮, ૯૫૯, ૯૬૩,	
૨૩૬૩, ૨૩૮૬, ૨૩૯૯, ૨૪૦૫, ૨૪૦૬,		૯૭૨, ૯૭૮, ૧૩૮૯, ૧૪૭૧, ૧૪૯૫,	
૨૪૧૦, ૨૪૨૧, ૨૪૩૨, ૨૪૩૪, ૨૪૪૩,		૧૬૦૨, ૧૬૧૦, ૧૬૧૨, ૧૬૧૬, ૧૬૨૯,	
૨૪૪૬, ૨૪૫૦, ૨૪૬૦, ૨૪૬૬, ૨૪૭૧,		૧૮૭૮, ૨૦૮૫, ૨૪૦૯, ૨૫૪૪, ૨૫૭૦	
૨૪૭૫, ૨૪૭૬, ૨૪૭૭, ૨૪૭૯, ૨૪૮૦,			

द्रव्यानुयोगपरामर्शकक्षिकागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकक्षिकागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ
(२१) अनुयोगद्वारसूत्रवृत्ति (हारिभद्री).....	९५९, ९७८, १००४, १४०४, १४३३, १४६९, १६१६, १६२९	(३९) अभिधानरत्नमाला	३४३, ३७७, ६११, ११५६, २०६६, २१९५
(२२) अनेकान्तजयपताका	७९, ४६९, १०९७, ११७९, १७२५, १७६०, १७८२, १७८६, १८०७, १८३९, १९७१, २०५९	(४०) अभिधानाद्येकाक्षरीनाममाला ..	२३९, २२३५
(२३) अनेकान्तजयपताकावृत्ति	८७३, १७५६, १७८६, १८०१, १९६६	(४१) अभिधावृत्तिमातृका	१९८८
(२४) अनेकान्तवादप्रवेश	१७५६, १७८२, १८०१, १९७१	(४२) अमरकोश	१२४, १५८, २३४, २५३, ३६२, ४८०, ८०३, ९५८, ११५६, ११७०, १७१०, २०५४, २१५४, २१८७
(२५) अनेकान्तव्यवस्था	१६५, २०९, ४१०, ४२४, ५२१, ६८९, ६९७, ९८७, १०१८, १०३४, १३१७, १५८१, १७२४, १९२५	(४३) अमृतबिन्दूपनिषद्	१०७७
(२६) अनेकार्थनाममाला	८४२, ११५६	(४४) अम्बाकर्त्रीवृत्ति (वाक्यपदीय उपवृत्ति) ..	१५३६
(२७) अनेकार्थनिघण्टु	८५९, २२५८	(४५) अर्हद्गीता	२६४, ७१०, ७३४, ९४७, १०३३, १०७७, १६१३, १८६५, १९२२, २२९३, २२९९, २३०५, २३२९, २३४३, २३७१
(२८) अनेकार्थसङ्ग्रहकोश	२२, ९८, ३०३, ६२८, ६३३, ६६१, ६७८, ७४०, ७९७, ८६५, ९२६, १०३७, १०४१, ११५६, १८५९, १८७७, २०७७, २२००	(४६) अवच्छेदकनिरुक्तिदीधिति	११४१
(२९) अन्ययोगव्यवच्छेदद्वात्रिंशिका	३४६, ३५०, ८४६, १११३	(४७) अष्टकप्रकरण	३११, ३८४, ११३१, १३९८, २१४५, २२५७, २३४८, २४१२, २४३१, २४५७, २४७१, २४७५, २५४४
(३०) अन्ययोगव्यवच्छेदद्वात्रिंशिकावृत्ति	६६८	(४८) अष्टशतीभाष्य (आप्तमीमांसाभाष्य)	६०९, ८१८, १०२१, १०३०, ११४२, १९४५
(३१) अपापाबृहत्कल्प (दीपोत्सवकल्प)	८९८	(४९) अष्टसहस्री (आप्तमीमांसाव्याख्या)	४७७, ७१५, ९६१, ११२३, ११३६, ११४२, ११४९, ११६९, ११९८, १२०७, १२६५, २१७१, २२३०
(३२) अभयकुमारचरित्र	१६४२, २००४	(५०) अष्टसहस्रीतात्पर्यविवरण	२५७, ३३६, ४२५, ५३१, ५५५, ५७५, ५७७, ७१७, ७४९, १११८, ११४२, १३३९, १३७४, १७२६
(३३) अभिधर्मकोशभाष्य	११७४	(५१) अष्टाध्यायीसूत्र	७३८
(३४) अभिधर्मकोशभाष्यव्याख्या (स्फुटार्था) ११७४		(५२) आकाशभैरवकल्प	२३९
(३५) अभिधर्मदीप	१६८२	(५३) आगमसार	६७०, ७१३, ७७७, ९२९, १०९३, १४०९, १६३१, २१००, २२१७
(३६) अभिधर्मदीपवृत्ति (विभाषाप्रभा)	१६८२		
(३७) अभिधानचिन्तामणि नाममाला .	४६, ४८०, १०९६, ११५९, २०२२		
(३८) अभिधानचिन्तामणि शेषनाममाला	३३५		

द्रव्यानुयोगपरामर्शकक्षिकागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकक्षिकागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ	
(५४) आचारदिनकर	१०३०, २३५६, २३५७, २४३९	२२७९, २२८५, २५२६, २५६१		
(५५) आचाराङ्ग चूर्णि	२२३८	(६९) आराधनाप्रकरण	६३५	
(५६) आचाराङ्ग निर्युक्ति	१३९५, १६५१	(७०) आराधनासार (पर्यन्ताराधना)	१०३२	
(५७) आचाराङ्ग वृत्ति	७, १०, ४१, १०३, २३५, ३७३, ३८९, ९४०, १५८१, १९२३, २०८६, २३७७	(७१) आलापपद्धति	११७, १७३, ६०८, ६२०, ६२२, ६२३, ६२५, ६३२, ६३४, ६३७, ६४१, ६४२, ६४४, ६५०, ६५८, ६६२, ६६५, ६६९, ६७८, ६७९, ६८९, ६९५, ६९६, ६९७, ७००, ७०२, ७०३, ७०७, ७११, ७१६, ७२१, ७३१, ७३८, ७५५, ७५८, ७६०, ७७३, ७८५, ७९०, ८१८, ८२१, ८२६, ८६८, ८७४, ८७७, ८८५, ८९०, ८९६, ९०७, ९१२, ९१८, ९२०, ९२२, ९२७, ९२९, ९९४, १०३७, १०९२, १३८८, १६५०, १६५१, १६५३, १६५६, १६५८, १६६१, १६६४, १६७०, १६७१, १६७२, १६८३, १६८८, १६९२, १६९३, १७०२, १७११, १७१२, १७१८, १७२१, १७३२, १७३८, १७९०, १७९७, १८०६, १८०७, १८२२, १८२४, १८३४, १८४८, १८५७, १८६७, १८७४, १८९७, १९०२, १९०३, १९२५, १९३७, १९४६, १९५५, १९६७, १९७१, १९७५, १९८०, १९९९, २००२, २००८, २०१५, २०१६, २०२२, २०२५, २०२८, २०३१, २०५५, २०५७, २०६३, २०६७, २०७३, २०७७, २०८७, २०९३, २१३९, २१५५, २१६१, २१६६, २२०५, २२०८, २२१४, २२१५, २२२०, २२२१, २२२४, २२२५, २२२६, २२३६	
(५८) आचाराङ्गसूत्र	१७, १०४, १६९, ३७३, ४२८, ४८५, ५२५, ६५७, ७०६, १६३९, १६९४, १९०६, १९२३, २३३२, २४०९, २४४४, २४७९, २५२२, २५३२, २५४७, २५७८			
(५९) आतुरप्रत्याख्यान प्रकीर्णक	६३५, ८६१, ९१३, १०७८, २१८५			
(६०) आत्मख्याति (समयसारवृत्ति)	१६६७, १६७६, १६८५, १७९७, २२८३			
(६१) आत्मप्रबोध	६४२, ६४८, ८५७, १६९४, १८९५, २१८३, २२९८			
(६२) आत्मषट्क	१६४०			
(६३) आत्मानुशासन	६६५			
(६४) आत्मावबोधकुलक	२५६१			
(६५) आदर्श (व्युत्पत्तिवादटीका)	२२८, १२४८, १७७६			
(६६) आप्तमीमांसा	३४६, ४७७, ६०७, ८१८, ११४२, १२०७, १७२१, १७२६, १७६५, १८०९, १९४५			
आप्तमीमांसाभाष्य देखिए अष्टशतीभाष्य				
आप्तमीमांसाव्याख्या देखिए अष्टसहस्री				
(६७) आवश्यकसूत्रसङ्ग्रहणि	२४५४			
(६८) आराधनापताका	६६०, ६९८, १२६८, १२७९, १७३०, १८३३, १८४०, १९७८, २०४६, २१६८, २२७७,	(७२) आवश्यक निर्युक्ति	५३, ७१, ८१, ८२, १०७, १७३, २००, ३४८, ६०५, ६४२, ६४८, ७१४, ७५६, ७७९, ७९१, ८३०,	

द्रव्यानुयोगपरामर्शकङ्क्षिकागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकङ्क्षिकागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ
८३३, ८३९, ८६१, ९०८, ९१३, ९३५, ९३६, १०५९, १०७८, ११४४, १२८८, १२८९, १२९२, १३९५, १४३९, १५३०, १५८२, १६१३, १६२५, १६३४, १८७२, १८९५, २०२२, २२०८, २२९३, २२९८, २३३८, २३४०, २३६३, २४१८, २४४८, २४५७, २४७१, २४७२, २५२७		९७४, १२५०, १३५०, १३६१, १४२६, १४३४, १४४२, १४५०, १४६५, १४८३, १४८८, १५७८, १६१४, २०८४, २१८८	
(७३) आवश्यकनिर्युक्ति चूर्णि ९३८, ९४९, ९८२		(८८) उत्तराध्ययनवृत्ति (कमलसंयम- उपाध्यायकृत) ९२०, १४८३	
(७४) आवश्यकनिर्युक्ति दीपिका ५४		(८९) उत्तराध्ययनसूत्र ४५, ११९, ८५१, ८८२, ९२४, १०१९, १०३१, १०५२, ११०८, ११६८, १३७९, १३८८, १३९३, १४००, १४२६, १४८२, १४८७, १६९७, १६९८, १७०१, १७०५, २०३४, २०८३, २१८५, २१८८, २१९२, २२४२, २२७७, २३०४, २३०८, २३२०, २४५१, २५१६, २५३६	
(७५) आवश्यकनिर्युक्ति लघुभाष्य १०११, १०७८, २३६९, २३७६		(९०) उत्तराध्ययनसूत्रदीपिकावृत्ति (लक्ष्मीवल्लभगणिकृत) १४८३, २६१२	
(७६) आवश्यकनिर्युक्ति लघुभाष्यवृत्ति ८४८, १३३३, १५८१, १६३८		(९१) उत्तराध्ययनसूत्रवृत्ति (भावविजयकृत) . १११५, १४८३, २०८३	
(७७) आवश्यकनिर्युक्ति वृत्ति (मलयगिरीय) ... ९५६, ९७३, २६१०		(९२) उत्पादादिसिद्धिप्रकरण १५२, ३९६, ११२०, १२२०, १३७९, १७६५	
(७८) आवश्यकनिर्युक्ति वृत्ति (हारिभद्री) ११८, २६६, ४३१, ४३७, ६०६, ६१०, ७१८, ८४८, ९७१, १०५९, ११०९, ११२१, १३५०, १३८०, १४८९, १४९३, १५२८, १५४०, १५४३, १५८१, १५८२, १६०९, १६३४, २२५८, २३४१, २३४३, २३७६, २५४६		(९३) उपदेशकल्पवल्ली ९०१	
(७९) आवश्यकसूत्र १६९४		(९४) उपदेशपद २४, २६, ६९२, ९३३, १८२९, २२६६, २२६८, २२७२, २२८४, २२८६, २३६३, २४१२, २४५३, २४८६	
(८०) आवश्यकसूत्रसङ्ग्रहणि २४५४		(९५) उपदेशपदवृत्ति ... ३३, १४५, २२८६, २४१३	
(८१) आवश्यकसूत्रावचूर्णि ८८८, १५२९		(९६) उपदेशमाला ४७, ५०, ९३३, १३९७, २३१२, २३२७, २४७१, २५१६, २५३३	
(८२) इष्टोपदेश ... १६४१, १६४२, १७१४, २१५३		(९७) उपदेशमालादोघटीटीका ५०	
(८३) ईशावास्योपनिषद् २३४४		(९८) उपदेशमालावृत्ति (हेयोपादेया) ४८, ५०	
(८४) ईश्वरप्रत्यभिज्ञाविमर्शिनी ६६८		(९९) उपदेशमालावृत्ति (रामविजयगणिकृत) ४७, ५०	
(८५) उत्तररामचरित ८३७			
(८६) उत्तराध्ययननिर्युक्ति २६०२			
(८७) उत्तराध्ययनबृहद्वृत्ति (शांतिसूरिकृत) ४५, ११४, १६५, ७६४, ७८४, ९६०,			

द्रव्यानुयोगपरामर्शकृषिज्ञागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकृषिज्ञागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ
(१००) उपदेशरहस्य	२९२, ५२८, २२६९, २४०९, २४८६, २५६३	(१२४) एकाक्षरीमातृकाकोश	२३९५
(१०१) उपदेशरहस्यवृत्ति	८४०, १०६४, २४४८, २५००, २५६८	(१२५) ऐन्द्रस्तुतिचतुर्विंशतिकावृत्ति	१३९८
(१०२) उपदेशसाहस्री	१६६५	(१२६) ओघनिर्युक्ति	३७, ७१, ७२, ५२८, ८६१, ९१३, १०७८, २२७८, २३०२, २३३२, २३६०, २४४४
(१०३) उपमितिभवप्रपञ्चा कथा	२११, ६२९, ८२८, १०३०, १०३२, ११६२, २१४३, २१६३, २२५९, २२९२, २३८७, २५९६, २६१७	(१२७) ओघनिर्युक्तिभाष्य	१५, २२, ४४
(१०४) ऋक्संहितामण्डल	१०७७	(१२८) ओघनिर्युक्तिवृत्ति	९, २३, ४५, ९८१
(१०५) ऋग्वेद	१०७७	(१२९) औपपातिकसूत्र	१०६, ६४२, ६४८, ८३३, ८४७, १२९४, १८७२, १९९८, २१८३, २२९८
(१०६) ऋषभपञ्चाशिकावृत्ति	६७८, ९६०	(१३०) कणादरहस्य	१८८२, १८८६
(१०७) ऋषिभाषित	२५६०	(१३१) कर्मप्रकृति	११६८, २५११, २५२३, २५२४, २५३०
(१०८) एकाक्षरकाण्ड	१७१०	(१३२) कर्मविपाक (नव्य प्रथमकर्मग्रन्थ)	२५८८
(१०९) एकाक्षरकोश (पुरुषोत्तमदेवकृत)	२११४	(१३३) कर्मविपाक (प्राचीन कर्मग्रन्थ)	२५८८
(११०) एकाक्षरकोश (महाक्षपणकृत)	१८३८	(१३४) कर्मविपाकव्याख्या (प्रथम-नव्य) ..	२२८४
(१११) एकाक्षरकोश (मनोहरकृत)	२३९	(१३५) कल्पद्रुकोश	४३०, ४४८, २२२०
(११२) एकाक्षरनाममाला (शाहराजकृत)	१८००	(१३६) कल्पसूत्र	१०५, १०६
(११३) एकाक्षरनाममाला (मेदिनीकृत) ...	१६८७	(१३७) कल्याणकन्दली (षोडशक उपवृत्ति)	२६, ३२४, २२५५, २३८१, २३८३
(११४) एकाक्षरनाममाला (विश्वप्रकाश- कोशगत)	२३९, १६७०, १८६०	(१३८) कविकण्ठाभरण	७२४
(११५) एकाक्षरनाममाला (वररुचिकृत)	१७८९	(१३९) कविकल्पद्रुम	२२९
(११६) एकाक्षरनाममाला (सुधाकलशीय) ..	१६५२, १८६०, २०८१, २१४५	(१४०) कवितामृतकूप	२३९४
(११७) एकाक्षरनाममाला (सौभरिकृत)	२३९४	कषायप्राभृतवृत्ति देखिए जयधवला	
(११८) एकाक्षरनाममालिका (अमरचन्द्रकृत) २२२१		(१४१) कामन्दकीयनीतिसार	४६
(११९) एकाक्षरनाममालिका (विश्वशाम्भुकृत)	१७१०, २३९४	(१४२) कामसूत्र	७८८
(१२०) एकाक्षरबीजनाममाला	२३९	(१४३) कारणतावाद (वादवारिधि)	१४४९
(१२१) एकाक्षरशब्दमाला	२३९, २१८७	(१४४) कारिकावली	१०९, १९८३
(१२२) एकाक्षरसंज्ञकाण्ड	१७३९, १७९९	(१४५) कार्तिकेयानुप्रेक्षा	१४७७, १५५३, १७६४, १७८५, १८१८, १८४९, १८५५, १९७१, २२३०, २४०५
(१२३) एकाक्षरीनाममाला	१७१९, १८६०	(१४६) कार्तिकेयानुप्रेक्षा वृत्ति	४७७, ६०८,

द्रव्यानुयोगपरामर्शकसिद्धिभागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकसिद्धिभागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ
६७०, ६७९, ६९७, ७०४, ७०८, ७१३, ७२१, ७३५, ७३८, ७६६, ७७३, ७८५, ७९०, ८००, ८१९, ९४७, ९६१, १३८८, १६५०, १९६७, १९७१, १९७५, १९८०, १९९९, २००२, २००८, २०१५, २०१६, २०२२, २०२५, २०५७, २०६३, २०६७, २०७३, २०७७, २१२०, २१४०, २१५६, २१६७, २२०५, २२११, २२१४, २२२३		१८९५, २३५६ (१६७) कुमारसम्भव ८३५, ८३८ (१६८) कुवलयमाला ६६३, १८५५, १९७८, २४२८ (१६९) कूर्मपुराण २२९३ (१७०) कृष्णागीता ९१६, २४८७ कोट्याचार्यवृत्ति देखिए विशेषावश्यकभाष्यवृत्ति	
(१४७) काव्यदीपिका १९८९		(१७१) कोडिन्नादिकेवलचरित्र २३३	
(१४८) काव्यप्रकाश ५९७, ७२४, १९१८, १९२१, १९९३		(१७२) गच्छाचारप्रकीर्णक .. ५१, २३२२, २३२८, २३३६, २५९८	
(१४९) काव्यप्रकाशखण्डन १९९०		(१७३) गच्छाचारप्रकीर्णकव्याख्या २३२३	
(१५०) काव्यप्रकाशविवरण (गोविन्दकृत) .. १९९२		(१७४) गाथासहस्री ७३, ९३४	
(१५१) काव्यप्रकाशवृत्ति (मम्मटकृत) १९९०		(१७५) गुणस्थानकक्रमारोह ५८८, १९५८, २२८८, २३९२	
(१५२) काव्यप्रदीप १९९२		(१७६) गुरुतत्त्वविनिश्चय ६१०, २३०६	
(१५३) काव्यविलास ७२४		(१७७) गुरुतत्त्वविनिश्चयवृत्ति ५२४, ५४१, १९४४, २३८५	
(१५४) काव्यादर्श ७२४, १६८०, २३५८		(१७८) गुरुस्थापनाशतक १०३८, २३४३	
(१५५) काव्यादर्शप्रभावृत्ति (विद्याभूषणकृत) १९८९		(१७९) गोपीचन्दनोपनिषद् ३८१	
(१५६) काव्यादर्शवृत्ति (जमुनापाठककृत) ... १५४०		(१८०) गोम्मटसार ६९६, ८५०, ९३९, १०३१, १३५१, १४७७, १४९०, १५१२, १५४८, १५५१, १५५६, १५६५, १६१५, १६२१, १६२२, १६३८, १८२२, १८५०, १८६९, १९२२, २१६२	
(१५७) काव्यानुशासन ५७२, ७२४		(१८१) गौडपादकारिका १६६	
(१५८) काव्यालङ्कारसूत्र ७२४		(१८२) गौतमसूत्रवृत्ति १९४६	
(१५९) किरणावली (उदयनकृत) १९४७, २०३१		(१८३) गौतमीयतर्कभाषा १०९	
(१६०) किरणावली (साङ्ख्यकारिकावृत्ति) ... १५३८		(१८४) चन्द्रकवेधकप्रकीर्णक ६३५, १०३२, २२६९, २२७७, २२८५, २२९३, २३४३	
(१६१) किरणावली (सिद्धसेनीय- द्वात्रिंशिकावृत्ति) २२२८		(१८५) चन्द्रप्रभचरित्र १५५९	
(१६२) किरातार्जुनीय २३९५		(१८६) चन्द्रराजचरित्र २२०	
(१६३) कुट्टनीमत ७८८, २३९६			
(१६४) कुट्टनीमतवृत्ति (रसदीपिका) २३५७, २३८२, २३८३			
(१६५) कुमारपालदेवचरित २३५६			
(१६६) कुमारपालप्रबोधप्रबन्ध ६४२, ६४८, ७३०, ८३३, ११२१, १७०८,			

द्रव्यानुयोगपरामर्शकृत्त्रिकागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकृत्त्रिकागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ
(१८७) चन्द्रालोक	७२४	६८१, १२९७, १२९८, १४९२,	
(१८८) चरकसंहिता	३६, ११०, १२१, ९३४, १५३९, १९५१	१५१७, १५२७, १५४५, १५७८, १५७९, १५८९, १६२९	
(१८९) चरकसंहितावृत्ति	११०	(२०९) जैनतत्त्वप्रदीप	१०३०
(१९०) चाणक्यनीतिशतक	८१, २३४७	(२१०) जैनतत्त्वसार	९९९
(१९१) चाणक्यसूत्र	२३१९	(२११) जैनतत्त्वादृष्टि	३९८, १७८६
(१९२) चारित्रप्राभृत	२२२९	(२१२) जैनतर्कभाषा ...	५२४, ७९८, १९४३, २१२६
(१९३) चैत्यवन्दनमहाभाष्य	८३९	(२१३) जैनतर्कसङ्ग्रह	१९४३
(१९४) छान्दोग्योपनिषद्	१०७७	(२१४) जैनविशेषतर्क	३९९, ११३७, १६५९, १७२०, १९३७, १९४३
(१९५) जम्बूचरित	१७१, ९३४, १०३२, १२०३	(२१५) जैनविश्वविद्यालय (वेबसाईट) .	२३, १०९१
(१९६) जम्बूद्वीपप्रज्ञप्ति	१०६, १९२, १९५	(२१६) जैनस्याद्वादमुक्तावली	४७७, ९५९, १०३२, १०३६, ११३७, ११४२, १२०७, १३९०, १६५९, १७१३, १७८२, १८०१, १९४१, १९४३, १९६४,
(१९७) जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिमसूत्रवृत्ति	११४, १६१५	(२१७) जैनेन्द्रव्याकरणसूत्र	३९२
(१९८) जयधवला (कषायप्राभृतवृत्ति)	४७६, ५४३, ५५१, ६०७, ६२८, ६६७, ७१७, ७८८, ७९५, ७९९, ८०६, ९१३, ९४३, ९७७, १०१५, १०२०, १०३३, १६३८, १७५०, १७७७, १७८६	(२१८) जैमिनिसूत्र	२३४६
(१९९) जयलता (स्याद्वादरहस्यवृत्ति)	२५४, ३१०, ३९७, ४८०, ८४६, १११२, ११४१, १३५२, १३६०, १५४०, १६६८, १७३७, १७८४, १८१५, १८१८	(२१९) जैमिनीसूत्रशाबरभाष्य	८३६
(२००) जयानन्दकेवलचरित्र	३५६	(२२०) ज्ञाताधर्मकथासूत्र	१०५, २४२३
(२०१) जल्पकल्पलता	१५२, १०८४, १८०१	(२२१) ज्ञानमञ्जरी (ज्ञानसारवृत्ति)	८२२, १०७५, १०९५, १६४४, १८७०
(२०२) जाबालदर्शनोपनिषद्	३८१	(२२२) ज्ञानसार	४७, १०७४, १०९७, १८५४, १८७०, १८७५, १८९९, १९२९, १९३०, १९३३, १९५७, २०१८, २०१९, २०३३, २१४३, २१८२, २१९६, २१९७, २२०६, २२१८, २२३४, २२४२, २२५८, २२६२, २२६९, २२८५, २३८१, २३८५, २४३४, २४४२, २४६०, २४८३, २४९३, २५२८, २५३५, २५३७, २५५१, २५७४, २५९३
(२०३) जाबालयोग	२३४५	(२२३) ज्ञानसारस्वोपज्ञस्तबक	२०२०, २०३८
(२०४) जीतकल्पसूत्रबृहद्भाष्य	२४९५	(२२४) ज्ञानसिद्धि	११९५
(२०५) जीवसमास	९३६, १५५५		
(२०६) जीवसमास-मलधारवृत्ति	६८०, ९७२, १६१४		
(२०७) जीवाजीवाभिगमवृत्ति	१४०६, १४७०		
(२०८) जीवाजीवाभिगमसूत्र ..	१९२, १९५, ४२१,		

द्रव्यानुयोगपरामर्शकृत्त्रिकागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकृत्त्रिकागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ
(२२५) ज्ञानार्णव (दिगंबरिय) .. ४३४, ७५४, १०३९, २०६४, २४०५		१४०५, १४१०, १४३८, १४७०, १४८५, १५४०, १५६५, १६३६, १६३८, १६६७, १६९६, १९४५, २०२२, २१८०, २२२६	
(२२६) ज्ञानार्णव (महो.यशोविजयकृत) ११६०, १२२०, १३०७, २२८६		(२४१) तत्त्वार्थवृत्ति (सिद्धसेनीय) १०२, ११८, १८१, १८२, २०९, ३९८, ४७६, ५५५, ६०५, ७१९, ७५५, ९६४, ९८३, ११०९, १३०८, १३२७, १३५५, १३७९, १४०३, १४०६, १४१४, १४३६, १४८०, १४९२, १४९६, १५०२, १५०८, १५२०, १५४०, १६००, १६०३, १६३७, १७१२, १७८६, १८०१, १९४२, २०५९, २१२५	
(२२७) ज्योतिष्करण्डक १३२८, १५५५, १६२४		(२४२) तत्त्वार्थश्लोकवार्तिक १८८, १९३, १९५, २३३, ४७७, ५५४, ६०७, ६८९, ७१६, ७५२, ७७०, ७८१, ७९५, ७९९, ८०७, ९४४, ९६१, १०१३, १०३७, १११०, ११५४, ११५८, १३५६, १४८५, १५४०, १५४९, १९४५, २२३०	
(२२८) तत्त्वचिंतामणिदीधितिटीका १२४६, १२४७, २६०९		तत्त्वार्थसर्वार्थसिद्धि देखिए सर्वार्थसिद्धि	
(२२९) तत्त्वचिंतामणिदीधिति-प्रकाश १२४६		(२४३) तत्त्वार्थसार १०८, ११७, २२२२	
(२३०) तत्त्वचिन्तामणि ५७३, १२१९, १२४६, १२४७, १६७९, २६०९		(२४४) तत्त्वार्थसूत्र (वाचकमुख्यसूत्र) ... २०, १०२, ५८, ७९, ९६, १०२, २०३, २०८, २०९, ७५९, ७७०, ८१२, ९३२, ९३५, ९४३, ९५३, १०२२, १०२३, १०३०, १०३४, १०३७, ११४०, १२१८, १३३५, १३७८, १३८८, १४३९, १५००, १५२६, १५४३, १५७९, १६३०, १६३८, १६९८, १७०४, १७३३, १९४१, २०७६, २०८७, २५३३	
(२३१) तत्त्वचिन्तामणिरहस्यवृत्ति ५७४ तत्त्वज्ञानविकासिनीवृत्ति देखिए प्रवचनसारोद्धारवृत्ति		(२४५) तत्त्वार्थसूत्रस्वोपज्ञभाष्य १०२, १२१, ६०५, ७१९, १०५३, ११०९, १३२७, १३५५, १३७९, १४०६, १४८३, १५२३, १५५४, १७३३, १८३५, १९४२, २०६२	
(२३२) तत्त्वनिर्णयप्रासाद ६७१, ६९०, ६९७, ७०३, ७०८, ८०६, १७११, १९६५, १९९९, २३५६, २३५७			
(२३३) तत्त्वन्यायविभाकर ७६१, ७६९, ७९४, ९७८, १५९३, १९४२, २०८९, २१९०			
(२३४) तत्त्वप्रदीपिका (चित्सुखी) ... १५३३, २०१३			
(२३५) तत्त्वविवेक ३७९			
(२३६) तत्त्ववैशारदी (योगसूत्रभाष्यवृत्ति) ३०१, ९१५, १८११, १९५०			
(२३७) तत्त्वसङ्ग्रह १४५, १५३८, १६८१, १७३२, १८८५, १९४९			
(२३८) तत्त्वसङ्ग्रहपञ्जिका २२९५			
(२३९) तत्त्वानुशासन १०३५, १३८२ तत्त्वार्थदीपिका देखिए द्वात्रिंशिकाप्रकरणस्वोपज्ञवृत्ति			
(२४०) तत्त्वार्थराजवार्तिक १०३, ११५, ११९, १८८, २१०, २६४, ३९२, ४७७, ६०७, ६६६, ७९९, ८०६, ८४५, ९४६, ९७७, ११०९, १३२८, १३३९, १३५६, १३८०,			

द्रव्यानुयोगपरामर्शकशिक्षागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकशिक्षागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ
(२४६) तत्त्वार्थसूत्रवृत्ति (महो.यशोविजयकृत) ५३३, १०६६, १०६७, १९४४		६०७, १४७७, १५४७, १५५१, १५५७, २२०८	
(२४७) तत्त्वार्थसूत्रवृत्ति श्रुतसागरी ११९, ९४६, ११०९		(२६७) त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरित्र ६९४, ८४१, ८८०, १०३०, ११४३, १३७२,	
(२४८) तत्त्वार्थसूत्रवृत्ति (हारिभद्री) ... १०२, १८३, ९५२, १३३१, १५०९, १५८३		१५५८, १५५९, १५७९, १५९४, १६१०, १७६५, १८१९, १८३८, १९६९, २१०८, २२७८	
(२४९) तत्त्वार्थाधिगमसूत्र (दिगम्बरीय) ९३५		(२६८) त्रैलोक्यदीपक २२०८	
(२५०) तत्त्वोपप्लवसिंह ९१५, १७९८, १८८७		(२६९) दण्डकप्रकरण २४३३	
(२५१) तन्त्रवार्तिक ७४१, १९४८, १९८४, १९८६, २०१२		(२७०) दर्शनप्राभृत १३९५	
(२५२) तन्दुलवैचारिकप्रकीर्णक १५५५		(२७१) दर्शनरत्नरत्नाकरवृत्ति ६०१	
(२५३) तर्ककौमुदी २६६, २७४, १९४७		(२७२) दर्शनशुद्धिप्रकरण (सम्यक्त्वप्रकरण) ... ५०, १०३२, २४१७, २४३९, २५१४	
(२५४) तर्कप्रकाश १४८६, १९१८, १९२१, १९४७		(२७३) दर्शनशुद्धिप्रकरणवृत्ति २५०६	
(२५५) तर्कभाषा १९४७, १९५०		(२७४) दशकुमारचरित ८३८	
(२५६) तर्करहस्यदीपिका (षड्दर्शनसमुच्चयबृहद्वृत्ति) ३६४, ३८६, ४०८, ४०९, ४१८, ४२६, ४२८, १४१३, १४१५, १५१९, १५२२, १६०३		(२७५) दशप्रकरण ४५०, १२०६	
(२५७) तर्कसङ्ग्रह १९४७		(२७६) दशवैकालिकचूर्णि १४६९	
(२५८) तर्कसङ्ग्रहदीपिका १११०		(२७७) दशवैकालिकनिर्युक्ति .. ५३, १०७, १३७७, १५८२, २२८५, २५३३, २५३४	
तात्पर्यवृत्ति देखिए प्रवचनसारवृत्ति		(२७८) दशवैकालिकवृत्ति (हारिभद्री) ११५, १२८, १३४, ८४०, ९४१, १३५०, १४७०, १५०५, १५८२, १८०३, १८४७, १८६६, २३५६, २३५७	
(२५९) तार्किकरक्षा १९४७		(२७९) दशवैकालिकसूत्र .. ८७५, ११०१, २०३३, २३०४, २३२९, २३६०, २४५७, २४७७	
तिलोयपत्रति देखिए त्रिलोकप्रज्ञप्ति		(२८०) दशाश्रुतस्कन्ध २३८७	
(२६०) तीर्थोद्गालिप्रकीर्णक ४९, ६४२, ६४८, ८३३, १२९४, १८७२, १८९५, २१०६, २२९८, २३४३		(२८१) दशाश्रुतस्कन्धचूर्णि ५४, १८३४, १८३५, २२३१, २२५४, २३०४, २३६६, २३६७, २३८८	
(२६१) तेजोबिन्दूपनिषद् १५३५		(२८२) दशाश्रुतस्कन्धनिर्युक्ति २३०४	
(२६२) तैत्तिरीयोपनिषद् १६६		(२८३) दानादिप्रकरण १६३३, १७६४, १७६६, १९७१, २२४८	
(२६३) त्रिकाण्डशेषकोश ११३			
(२६४) त्रिपादविभूतिमहानारायणोपनिषद् . १५३५			
(२६५) त्रिपुरातापिन्युपनिषद् २३७२, २३९१			
(२६६) त्रिलोकप्रज्ञप्ति (तिलोयपत्रति) ५८६,			

द्रव्यानुयोगपरामर्शकशिक्षागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकशिक्षागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ	
(२८४) दानोपदेशमाला	२२६२	१७६८, १७८०, १७९१, १७९७, १८०६,		
(२८५) दिक्प्रदा (शास्त्रवार्तासमुच्चयस्वोपज्ञटीका)	११४२	१८०७, १८१४, १८२३, १८२८, १८३८,		
(२८६) दीधिति (शिरोमणि ग्रंथ-तत्त्वचिंतामणिटीका)	१२४६, १२४७, २६०९	१८५०, १८६६, १८६९, १८९६, १९०१,		
(२८७) दीधिति-प्रकाश (तत्त्वचिंतामणिउपटीका)	१२४६	१९०४, १९३१, १९३७, १९४६, १९५३,		
दीपिका देखिए सूत्रकृताजवृत्ति		१९५४, १९६३, १९६६, १९६७, १९६९,		
दीपिका देखिए आवश्यकनिर्युक्तिदीपिका		१९७९, १९८१, २०६५, २०७२, २०७७,		
दीपिका देखिए उत्तराध्ययनसूत्रदीपिकावृत्ति		२०७८, २०९३, २०९४, २०९६, २१३२,		
(२८८) दीपोत्सवकल्प (अपाणाबृहत्कल्प) ४३, ८९८		२१३५, २१३७, २१३८, २१५६, २१७९,		
(२८९) देवेन्द्रस्तवप्रकीर्णक	६४२, ६४८, ८३३, ११९७, १२९४, १८७२, १८९५, २१८३, २२९८	२१८१, २२०५, २२१२, २२१९, २२२२, २२३२ २२४१, २२४९, २२७६, २३८६		
(२९०) द्रव्य-गुण-पर्यायरास . ७०३, २२४७, २३७१		(२९४) द्रव्यस्वभावप्रकाशवृत्ति	१७१८, १७२०, १८०२, १८१४, १८२८, १८५१, १८६७, १८७४, १८९७, १९०२, १९०३, १९२५, २२४९, २३४९	
(२९१) द्रव्य-गुण-पर्यायरास स्तबक . १६५, १७६, १८२, ५२३, ५२४, ६९०, ७०४, ७६०, ९६८, ९७३, १३५३, १४९२, १९४४, २२१५, २२४८		(२९५) द्रव्यानुयोगतर्कणा	१२३, १२७, १७०, ८४०, १०७२, १२६७, १२७३, १३७७, १४२५, १४४२, १४५७, १५४५, २००८, २०१६, २०२६	
(२९२) द्रव्यगुणसङ्ग्रह	१२१	(२९६) द्रव्यानुयोगपरामर्श	२२४८, २३७१	
(२९३) द्रव्यस्वभावप्रकाश (बृहन्नयक्र)	१९१, ६२२, ६२४, ६२९, ६३१, ६३४, ६३७, ६४१, ६४४, ६५०, ६५७, ६६२, ६६९, ६८८, ६९६, ६९७, ६९९, ७०२, ७०३, ७०७, ७११, ७२२, ७३२, ७३८, ७७३, ७८६, ७९६, ७९८, ८०८, ८१८, ८३२, ८३५, ८४३, ८४४, ८६६, ८६८, ८६९, ८७०, ८७१, ८७४, ८७७, ८७९, ८८४, ८९०, ८९६, ९१५, ९१६, ९२२, ९५४, ९६१, १०३१, १३१३, १३९०, १६६७, १६७३, १६८३, १६८७, १६८८, १६९१, १७१६, १७१७, १७२१, १७३२, १७३८,		(२९७) द्रव्यालङ्कार	३९९, १४०९, १४९२, १५४०, १५९७, १७७१, १८१४
		(२९८) द्रव्यालङ्कारवृत्ति	१४०९, १५११, १६३१	
		(२९९) द्वात्रिंशिका (सिद्धसेनीय)	३४९, १५२५, २२२८, २३४४, २३५६, २४४६, २४८४, २४८७, २५६६	
		द्वात्रिंशिका उपवृत्ति देखिए नयलता		
		(३००) द्वात्रिंशिकाप्रकरण (महो.यशोविजयकृत)	३०१, ६९३, ७६७, ७७८, ७८९, १२२८, १३७९, १३९८, १४५७, २२८९, २३७२, २३७९, २३८२, २४०१, २४०३, २४०४, २४०६, २४०७, २४११, २४१२, २४१५, २४१६, २४२०, २४२४, २४३२, २४३५,	

द्रव्यानुयोगपरामर्शकशिक्षागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकशिक्षागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ
२४३७, २४४३, २४५५, २४५७, २४६०, २४६१, २४६३, २४६५, २४७१, २४७३, २४७९, २४८५, २४८७, २४९१, २५०६, २५१५, २५२३, २५३१, २५३८, २५४४, २५७०, २५७९		१५१५, १७५६, १८०१, २२३१ (३१८) धर्मसङ्ग्रहवृत्ति ८४०, १६४४, १७०५, १९५५, २२७४, २३५६, २४३२, २४८९, २५६८	
(३०१) द्वात्रिंशिकाप्रकरणस्वोपज्ञवृत्ति (तत्त्वार्थदीपिका) ११६६, १३९०, १९२६, १९४४, २३७६, २३८५, २४०३, २४४४, २४५०, २४६०, २४७०, २५७३		(३१९) धर्मोत्तरप्रदीप १९५० (३२०) धर्मोपदेशमाला ८६२ (३२१) धर्मोपदेशमालास्वोपज्ञवृत्ति १९०६, २०२६ (३२२) धवला (षट्खण्डागमवृत्ति) १०, ११५, २९५, ५८६, ६०६, ६७८, ६९३, ७७०, ७९५, ८०६, ९७६, ९७७, १०२०, १०७७, ११०९, १३९६, १४०७, १४६९, १४९७, १५०९, १५५२, २३३२, २३४४	
(३०२) द्वादशारनयचक्र ४५६, १०९७, ११६९, १४९४, १७२५, १७५०		(३२३) ध्यानदीपिका २३७८, २५२८, २५३९, २५५८, २५७५, २५९३	
(३०३) द्वादशारनयचक्रटिप्पण २११७		(३२४) ध्यानशतक ६२, १३७९, १४७६, १५२९, १५३१, २५७०	
(३०४) द्वादशारनयचक्रवृत्ति ४६५		(३२५) ध्यानशतकव्याख्या ६२, ६८, १५२८, १५२९, १६३४	
(३०५) द्वैतद्युमणि २६५		(३२६) ध्वन्यालोक ५८३, ५९७, ७२५	
(३०६) धर्मपरीक्षा १९५८, २४८१		(३२७) ध्वन्यालोकलोचनवृत्ति ५८०	
(३०७) धर्मपरीक्षावृत्ति २४०९, २४६१, २४८८		(३२८) नञ्वाद १६८२	
(३०८) धर्मबिन्दु ५५, २१५३, २४०८, २४४९, २५६२, २५६९		(३२९) नन्दीसूत्रचूर्णिटिप्पणक ९८०	
(३०९) धर्मबिन्दुवृत्ति ८४०, २३५६		(३३०) नन्दीसूत्र ४१३, १६२६, २१५७, २३६३	
(३१०) धर्मरत्नप्रकरण २४०२, २४३९, २४४१, २४५३, २४५४, २५३१, २५६३		(३३१) नन्दीसूत्रचूर्णि १६६५, २०९६, २२३७	
(३११) धर्मरत्नप्रकरणवृत्ति १५२९		(३३२) नन्दीसूत्रवृत्ति १४३३, १६६५	
(३१२) धर्मविधि २४०८		(३३३) नमस्कारमाहात्म्य ४८७, ९०९, १०३२, १७१४, १८०४, २०२७, २५९८	
(३१३) धर्मविधिवृत्ति २४४०		(३३४) नयकर्णिका ७१५, ७७०, ७८०, ७९०, ८००, ९३८, ९५६, १०३६	
(३१४) धर्मशर्माऽभ्युदय १५६७		(३३५) नयचक्र .. १९१, ६२०, ६२२, ६२४, ६२९, ६३१, ६३४, ६३६, ६४१, ६४४, ६५०, ६५८, ६६२, ६६९, ६८८, ६८९, ६९६,	
(३१५) धर्मसङ्ग्रह २४०८			
(३१६) धर्मसङ्ग्रहणि ३९१, ५६०, १०१७, १२३८, १२८४, १५१५, १५२७, १७५५, १७७६, १७९२, १८१२, १८४९, १८६७, १९२२, २२३१, २२७४, २३३०			
(३१७) धर्मसङ्ग्रहणिवृत्ति ... ११७, २९१, १४९२,			

द्रव्यानुयोगपरामर्शकविभागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकविभागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ
६९७, ६९९, ७०२, ७०३, ७०७, ७११, ७२१, ७३२, ७३८, ७६०, ७७३, ७८६, ७९६, ७९८, ८०६, ८०८, ८१८, ८३२, ८३५, ८४३, ८४४, ८६६, ८६८, ८६९, ८७०, ८७१, ८७४, ८७७, ८७९, ८८४, ८९०, ८९६, ८९९, ९२२, ९२९, ९४२, ९४३, ९६१, ९९४, १०३८, १०९२, १०९६, १३२८, १६२२, १६५७, २०९३, २०९६, २२०४, २२१२, २२१४, २२१५		(३४४) नयोपदेश १६३, ४७७, ६०६, ९५९, १३५२, १९४४ (३४५) नयोपदेशवृत्ति (नयामृततरङ्गिणी) १६३, ८४०, ९७०, ९७१, ९७३, ९७४, १२५२, १३५०, १३५५, २४९४ (३४६) नवतत्त्वप्रकरण (देवेन्द्रसूरिकृत) १०३२, १५९२ (३४७) नवतत्त्वप्रकरण (जिनचन्द्रगणिकृत) .. १०३२ (३४८) नवतत्त्वप्रकरण (जयशेखरसूरिकृत) .. १०३२ (३४९) नवतत्त्वप्रकरण (प्रकरणचतुष्कगत) .. १०३१, १६९८, १७०५ (३५०) नवतत्त्वप्रकरणवृत्ति (सुमङ्गला) १४८४, १५८२ (३५१) नवतत्त्वभाष्य १०३२ (३५२) नवतत्त्वसंवेदन ६३५, १०३२, १६८९, १७८२, २११५ (३५३) नवपदमाहात्म्यगर्भितप्रकरण १६९४ नव्यप्रथमकर्मग्रन्थ देखिए कर्मविपाक नागोजीभट्टवृत्ति देखिए पातञ्जलयोगसूत्रवृत्ति	
(३३६) नयचक्रवाल ७९ (३३७) नयचक्र विवरण ७०३ (३३८) नयचक्रसार ४७७, ६०६, ७५१, ७५५, ७६२, ७६३, ७७५, ७७६, ८६०, ८६१, ९५७, ९९१, ९९३, १०८९, १०९३, ११३०, १२९२, १३३०, १३४१, १३७८, १५३०, १५४४, १५८०, १६५२, १६५४, १६६०, १६६४, १६६८, १७१८, १७२०, १७२२, १७२५, १७७०, १७९७, १८०३, १८०८, १८१३, १८२२, १८२४, १८३७, १८३८, १८४७, १९४३, १९४४, २२१६		(३५४) नानार्थरत्नमाला २२२० (३५५) नारदपरिव्राजकोपनिषत् २४६८ (३५६) निघण्टुभाष्य (निरुक्त) ११२८ (३५७) नियमसार ११, ७१०, १०७८, १२९३, १३२८, १३६५, १३९९, १४३७, १४५०, १५१२, १५४६, १६३८, १६९९, १७२६, १८८०, १९२४, १९३०, २१६४, २१७९, २१८०, २२०८, २२२३, २२८३, २३७७, २४०५ (३५८) नियमसारवृत्ति ७१७, ७६६, १०९१, १४६९, १५४८, २११६, २१३७, २१६५, २१७१, २१७९, २२००, २२१३, २२२५	
(३३९) नयचक्रसार स्वोपज्ञविवरण . ७६३, १४८४, १६२९, १६६८, १८२६ (३४०) नयद्युमणि १११ (३४१) नयरहस्य ४९५, ५०३, ५५६, ६०८, ९७१, ९७३, ९७४, १००४, १००७, १०६४, १८६३, २२३८, २४०९, २४४९ (३४२) नयलता (द्वात्रिंशिका उपवृत्ति) . १४३, ४४०, ६९७, ७६७, ७७८, ७८९, ८४६, ११५०, ११६६, १३९८, १६६५, १९२६, २२६९, २२९३, २३८२, २३९१ (३४३) नयविवरण १०१३			

द्रव्यानुयोगपरामर्शकृत्त्रिकागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकृत्त्रिकागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ
(३५९) निरालम्बोपनिषद्	१६८	(३८३) न्यायसङ्ग्रह	७३२, १३३१, २२८६
(३६०) निरुक्तविवृति	१११०	(३८४) न्यायसार	१९४७
(३६१) निरुक्तविवृतिटिप्पण	१९८७	(३८५) न्यायसिद्धान्तमञ्जरी	१९४७, १९८४
(३६२) निशीथचूर्णि	३२, ३३, ४०, १२८८, १२८९, १४८२, २२८१, २४१३, २४८२, २५९६	(३८६) न्यायसिद्धान्तमञ्जरीप्रकाश	१६७९
(३६३) निशीथभाष्य	३३, ३९, ६९२, १३८०, २२८०, २३६३, २५६३	(३८७) न्यायसिद्धान्तमुक्तावली	१०९, १३२०, १६८०
(३६४) निशीथसूत्र (प्रकल्प)	३३	(३८८) न्यायसूत्र	७२८, ८३६, १२८९, २३४४
(३६५) नीतिमञ्जरी	८१	(३८९) न्यायसूत्रवात्स्यायनभाष्य	८३८, १९४६
(३६६) न्यायकणिका	३९०, ११८६	(३९०) न्यायसूत्रविवरण	८३६
(३६७) न्यायकन्दली	३०१	(३९१) न्यायालङ्कार (प्रमाणपरिभाषाविवरण) ..	१९४३
(३६८) न्यायकुमुदचन्द्र	३९२, १७२१, २२३६	(३९२) न्यायालोकवृत्ति (भानुमती) ...	८४६, १८१५
(३६९) न्यायकुसुमाञ्जलि	१९४७	(३९३) न्यायावतार	१७२१, १९४२
(३७०) न्यायकुसुमाञ्जलिप्रकाश	१८८७	(३९४) न्यायावतारवृत्ति	६०६, १९४२
(३७१) न्यायकुसुमाञ्जलिस्वोपज्ञवृत्ति	२०३२	(३९५) न्यायावतारसूत्रवार्तिक	३७८, ११५१, १७६१, १९८१
(३७२) न्यायखण्डखाद्य ..	१०६४, १०६६, ११२६, १८६३, १९५५, २०१४, २५७८	(३९६) न्यायावतारसूत्रवार्तिकवृत्ति .	१७५६, १७८६
(३७३) न्यायतात्पर्यपरिशुद्धि	३०१	(३९७) पञ्चकल्पभाष्य	३१, ३२, ५०, २१०, ९३३, १००१, १७९६, २३४६, २३५७, २३६३, २४५५, २५६०
(३७४) न्यायदीपिका	१०७, ६०७, १९४६	(३९८) पञ्चकल्पभाष्यचूर्णि	३१, ३३, १०७०, १२७३, १४९७
(३७५) न्यायप्रवेशकवृत्तिपञ्जिका	६८८	(३९९) पञ्चदशी	१६५, १६६, ४५०, ११७३, ११९४
न्यायप्रवेशकशास्त्रवृत्ति देखिए शिष्यहिता		पञ्चमकर्मग्रन्थवृत्ति देखिए शतकवृत्ति	
(३७६) न्यायबिन्दु	६८७, १९४९, २३४७	(४००) पञ्चलिङ्गिप्रकरण ..	१७५५, १७६६, १९०५
(३७७) न्यायबिन्दुवृत्ति	१९४९	(४०१) पञ्चवस्तुक	७२, १५६, ८३९, २०१०, २२८५, २३०५, २३४३, २४०८, २४५२
(३७८) न्यायभूषण	११२७, १५३३	(४०२) पञ्चवस्तुकवृत्ति	२५०१
(३७९) न्यायमञ्जरी	३०१, ५६९, १७५५, १९४७	(४०३) पञ्चसङ्ग्रह (दिगम्बरीय प्राचीन)	२३२६, २५८९
न्यायरत्नाकर देखिए		(४०४) पञ्चसूत्र	१०७२, १८३२, १९५७, २१८६, २२७०, २३७४
मीमांसाश्लोकवार्तिकविवरण			
(३८०) न्यायवार्तिक	१६७९, १९४६		
(३८१) न्यायविनिश्चय	११३९, १६५८, १८०८		
(३८२) न्यायविनिश्चयविवरण	११८७, १८६८, १९२२, १९४५		

द्रव्यानुयोगपरामर्शकलिङ्गागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकलिङ्गागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ
(४०५) पञ्चसूत्रवार्तिक	१३९०, २२३१		२१७१, २१७८, २२१३,
(४०६) पञ्चसूत्रवृत्ति	१८३०		२२२४, २२२५
(४०७) पञ्चाध्यायीप्रकरण	९५, १२०, ११३५, ११३८, १२१२, १६४१, १६५०, १८१८, १९४१, १९४६, २०८२, २११४	(४१९) परमानन्दपञ्चविंशति	२५५, ७१९, ८४७, ८६२, ९१८, २३३७, २४३०
(४०८) पञ्चाशक	७२, ७२५, २२८५, २५६२	(४२०) परमानन्दीयनाममाला	१६६९
(४०९) पञ्चाशत्प्रकरण (रत्नप्रभसूरीकृत)	११३७	(४२१) परिभाषेन्दुशेखर	५७१, १९९६
(४१०) पञ्चास्तिकायतत्त्वप्रदीपिकावृत्ति (अमृतचन्द्रीय)	७६५, ८५४, १५५३, १६३९, १६५१, १६५८, १६६६, १६७६, २०५८, २०६६, २१८०, २१५१, २२३४	परिभाषेन्दुशेखरवृत्ति	देखिए वाक्यार्थचन्द्रिका
(४११) पञ्चास्तिकायतात्पर्यवृत्ति (जयसेनीय) १४०, १५६४, १६५८, २१२७, २१३२, २१३६, २२०८		(४२२) परीक्षामुख	१९४६
(४१२) पञ्चास्तिकायसङ्ग्रह ... १५१, २०५, २६७, ४७७, १०३२, १३८९, १४०५, १४२०, १४५०, १५३२, १६१७, १६३८, १६५७, १६७६, १६९९, १७८१, १८०२, १८२३, १८५०, १८६६, १९८०, २०२०, २०५८, २०६०, २१७०, २१७८		पर्यन्ताराधना	देखिए आराधनासार
(४१३) पदार्थतत्त्वनिरूपण	१५३३	(४२३) पशुपटल (पौष्करागम) ..	१५१, ७१२, १९५१
पन्नवणासूत्र	देखिए प्रज्ञापनासूत्र	(४२४) पाक्षिकसप्ततिका	१६३३
(४१४) परमज्योतिःपञ्चविंशतिका	१२८	(४२५) पाणिनीयव्याकरण	६२१, १२४०
(४१५) परमलघुमञ्जूषा	५८०, ५८३, ७२८	(४२६) पाणिनीयव्याकरणपातञ्जलमहाभाष्य	१३०, ११४२, १३९०, २००७, २१५७, २१९४
(४१६) परमात्मपञ्चविंशतिका	८३, ७१३, १६६८, १८७६	(४२७) पातञ्जलयोगसूत्रभाष्य ...	१५३८, १५७५, १६१०
(४१७) परमात्मप्रकाश	११६, ८५७, ८६२, ८६६, १३८९, १५६१, १६३९, १६५८, १६९९, १८३३, २०१०, २०२२, २३१२, २३८९	(४२८) पातञ्जलयोगसूत्रविवरण	२५४२
(४१८) परमात्मप्रकाशवृत्ति	११९, १४५८, १५५२, १६९४, १७९५, २०९७,	(४२९) पातञ्जलयोगसूत्रवृत्ति (नागोजीभट्टवृत्ति)	१९५०
		(४३०) पातञ्जलयोगसूत्रवृत्ति (भावागणेशवृत्ति)	१९५०
		(४३१) पातञ्जलयोगसूत्रवृत्ति (योगसिद्धान्तचन्द्रिका)	१५३८
		(४३२) पातञ्जलयोगसूत्रवृत्तिपञ्चक (मणिप्रभादि)	१९५१, २३७९
		(४३३) पातञ्जलरहस्य	९१५
		(४३४) पार्श्वनाथचरितमहाकाव्य (पद्मसुन्दरसूरीकृत)	१५५९
		(४३५) पार्श्वनाथचरित्र (उदयवीरगणिकृत)	३१९

द्रव्यानुयोगपरामर्शकक्षिकागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकक्षिकागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ
(४३६) पार्श्वनाथचरित्र (भावदेवसूरीकृत)	१०८०, १९५४	(४४८) प्रतिष्ठाषोडशकवृत्ति	२३७९, २४४४ २३८१
(४३७) पिण्डनिर्युक्ति	२१	प्रदीप देखिए	
(४३८) पिण्डनिर्युक्तिवृत्ति	११४, १६१४	वैयाकरणमहाभाष्यप्रदीपव्याख्या	
(४३९) पुरुषार्थसिद्ध्युपाय . १०७३, १०९०, २३०२		(४४९) प्रबोधचिन्तामणि	२८, १०३२
(४४०) पुष्पमाला	६४८, १८९५, २२६२, २२७८, २४१३, २३४८, २३६०, २३६३, २४२८, २४४०	(४५०) प्रमाणचन्द्रिका	१९९५
(४४१) पैङ्गलोपनिषद्	२३४५	(४५१) प्रमाणनयतत्त्वालोकालङ्कारसूत्र ...	१२७, १३०, १३६, ५१९, ५३०, ५३४, ५९६, ६०८, ७१७, ७५६, ७५९, ७६१, ७६९, ७८०, ७९१, ७९७, ८०५, ९४७, ९५९, १०५५, १३५४, १६५९, १९४३, २०८९, २२३२, २२९४
पौष्करागम देखिए पशुपटल		(४५२) प्रमाणपरिभाषा	१९४३
(४४२) प्रकरणपञ्चिका	१७१७	प्रमाणपरिभाषाविवरण देखिए	
प्रकल्प देखिए निशीथभाष्य		न्यायालङ्कार	
(४४३) प्रकृतिविच्छेदप्रकरण	४७४	(४५३) प्रमाणपरीक्षा	१९४५
(४४४) प्रज्ञापनावृत्ति (मलयगिरीय) ...	११८, १९१, ३७५, ८५०, १०८६, ११०८, १२३३, १२८३, १३५०, १३५२, १४०२, १४०६, १४०७, १४१४, १४७०, १४८१, १५०३, १५०७, १५७७, १५८६, १५८७, १५९१, १६००, १६०६, १६१४, १६२०, १६३७, १६५९, १६६५, १६६६, १८७७, २०८६, २०९५, २२२८, २२८४	(४५४) प्रमाणप्रकाश	११८६, १३७६, १९४२
(४४५) प्रज्ञापनासूत्र (पन्नवणासूत्र)	१९६, ३७६, ४१३, ४८५, ६२७, ६४२, ६४८, ६९७, ७७१, ८३३, १०२२, ११०८, १२९४, १२९८, १३७९, १४८२, १५०५, १५०६, १५७७, १५८५, १५८६, १५८८, १५९१, १५९२, १५९३, १५९५, १५९६, १६२३, १६२८, १६३२, १७९६, १८०४, १८७२, १८७७, १८९५, २१३६, २१५९, २१८३, २२२२, २२९८	(४५५) प्रमाणमीमांसा	३८३, ६०८, ७१८, ७३२, ७५५, ७६९, ७८०, ७९१, ७९८, ८०५, १०५५, १०९८, १९४२, २०२५, २२३२
(४४६) प्रतापक्रीय	७२४	(४५६) प्रमाणमीमांसास्वोपज्ञवृत्ति	४२८, ९७१, १९६४
(४४७) प्रतिमाशतकवृत्ति	१३९६, २३७७,	(४५७) प्रमाणवार्तिक	२७२, ११८२, ११८३, ११८९, ११९६, १४५३, १७२४, १७४७, १७७२, १९४९
		(४५८) प्रमाणवार्तिकवृत्ति (मनोरथनन्दिवृत्ति) २७३,	११८९
		(४५९) प्रमाणवार्तिकालङ्कार	३९०, १९४९
		(४६०) प्रमाणसङ्ग्रह	१७६१
		(४६१) प्रमाणसङ्ग्रहवृत्ति	१९४५
		(४६२) प्रमाणसमुच्चय	१९४९

द्रव्यानुयोगपरामर्शकृत्तिकागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकृत्तिकागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ
(४६३) प्रमाणसमुच्चयटीका	१९४९	(४७७) प्रश्नव्याकरणसूत्र	१०६, २४७१, २४७२
(४६४) प्रमालक्षणप्रकरण . १४५, १०३२, १७६२,		(४७८) प्रश्नव्याकरणसूत्रवृत्ति	९०, ११८
१७६३, १७६४, १७७१, १९४२		(४७९) प्राचीनद्वितीयकर्मग्रन्थ	१३०७
(४६५) प्रमेयकमलमार्तण्ड	७१६, ७९५, ८०६	प्राचीनप्रथमकर्मग्रन्थ देखिए कर्मविपाक	
(४६६) प्रमेयरत्नकोश	४७६	(४८०) बङ्गीयविश्वकोश	६०२
(४६७) प्रवचनपरीक्षा	९३४	(४८१) बृहती (मीमांसाशास्त्रभाष्यवृत्ति) ८४५, १९४८	
(४६८) प्रवचनसार	५५, ६५, ११७, २५२,	(४८२) बृहत्कल्पभाष्य ६६, ७२, २००, ८३९,	
४७६, ६३९, ६८८, ९१३, १०७८,		८९३, ९११, १०११, १६२५, १६२६,	
१३८९, १५४८, १६३८, १६९९, १७०८,		१६३३, १६५४, १६६५, २२८०, २२८५,	
१७१७, १८१६, १८६७, १९८०, २०२२,		२३०५, २३१६, २३४३, २३६३, २४२८,	
२०५५, २०५८, २१२६, २२७६		२४३३, २४३४, २४५२, २४७१,	
(४६९) प्रवचनसारतात्पर्यवृत्ति (जयसेनीय) ६५,		२५६३, २५९५	
१४०, १५६७, १६६६,		(४८३) बृहत्कल्पभाष्यवृत्ति	७३, २६६, ३२९,
२०२६, २१२७, २१७२		९४८, १४९७, १६२६, १६३४,	
(४७०) प्रवचनसारतत्त्वप्रदीपिकावृत्ति (अमृतचन्द्रीय)		१६३८, १६७१, २२८१, २५०१	
१०८, ११७, १३८, ४७७, ९५०, ९५१,		(४८४) बृहत्कल्पसूत्र	२३६६
१०९१, १२६५, १५६६, १६५८, १६९६,		(४८५) बृहत्पराशरस्मृति	२३४५
१७११, १७१४, १८१६, १८२४, २०७३,		(४८६) बृहत्सङ्ग्रहणि	१३२८
२०९५, २०९७, २१५६, २२०८, २२०९,		(४८७) बृहत्स्याद्वादरहस्य	२५२
२२१५		(४८८) बृहत्स्वयम्भूस्तोत्र	१५१, ४२६, ६१०,
(४७१) प्रवचनसारोद्धार	१६, ७२, ९३७,	९४४, १११८, १९४४	
९४१, १०३२, ११०८, १३७९,		(४८९) बृहदारण्यकवार्तिक	२०१२
१४८२, २४२९, २४३९, २४५२		(४९०) बृहदारण्यकोपनिषद्	१०७७, २३४४
(४७२) प्रवचनसारोद्धारवृत्ति (तत्त्वज्ञानविकासिनी)		(४९१) बृहद्द्रव्यसङ्ग्रह ... ६३०, १०३२, १२९२,	
६९१, ९३८, १०८४,		१४३३, १४७७, १५४९, १५७९,	
१६१३, २६०८		१७४४, १८६८, २०२३,	
(४७३) प्रशमरति	१३, ३५, ३८, २४९, ६४०,	२०२६, २०६६	
८७२, १०३१, १४०८, १४८८, १६०८,		(४९२) बृहद्द्रव्यसङ्ग्रहवृत्ति	९, १०, ४७५,
१७००, १८५२, २१३५, २३१०, २४७१		६३१, ७३४, ११२४, १५५०,	
(४७४) प्रशमरतिवृत्ति	१४१४	१८६८, १९२२, २०२६, २०५८,	
(४७५) प्रशस्तपादभाष्य	३०१	२१३३, २१७१, २२१२	
(४७६) प्रशस्तपादभाष्यटीकासङ्ग्रह	१८८६	बृहन्नयचक्र देखिए द्रव्यस्वभावप्रकाश	

द्रव्यानुयोगपरामर्शऽङ्गिकागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शऽङ्गिकागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ
बृहन्नयचक्रवृत्ति देखिए		८४३, ८४८, ८५६, ८६१, ८७५, ८९४,	
द्रव्यस्वभावप्रकाशवृत्ति		९१३, १०३१, १०४१, १०७८, १०८५,	
(४९३) बोधपञ्चदशिका	१५९	१२२९, १२४०, १२५१, १२७५, १३१०,	
(४९४) बोधिचर्यावतारपञ्जिका	१७६४	१३१२, १३१३, १३२६, १३२७, १३२८,	
ब्रह्म प्रकरण देखिए ब्रह्मसिद्धान्तसमुच्चय		१३६२, १३६८, १४०५, १४२३, १४२४,	
(४९५) ब्रह्मबिन्दूपनिषद्	१६६, २३७२	१४२५, १४३४, १४३९, १४४२, १४४५,	
(४९६) ब्रह्मविद्याभरण	१९५१	१४५८, १४७२, १४७४, १४७६, १४७९,	
(४९७) ब्रह्मसिद्धान्तसमुच्चय (ब्रह्मप्रकरण)	५२,	१४९५, १५०२, १५०३, १५०४, १५११,	
७४, ८०९, ९५७, २४११, २४६१,		१५१८, १५२४, १५३१, १५४१, १५७९,	
२४६५, २५३८, २५७७, २५७९		१५८४, १५८५, १५८७, १५८८, १५९९,	
(४९८) ब्रह्मसिद्धि	१८०९	१६०८, १६२७, १६३४, १६३५, १६३७,	
(४९९) ब्रह्मसूत्र	२६१, १७७८, १९६५, २३४६	१६९५, १६९८, १७०३, १७०५, १७३३,	
(५००) ब्रह्मसूत्रभास्करभाष्य	१८११	१७३८, २००६, २०५९, २०६०, २१३१,	
(५०१) ब्रह्मसूत्रशाङ्करभाष्य	२३२, २६१,	२१३५, २१३६, २१५४, २१६०, २२१२,	
३९१, ४७७, १११०, ११३८, १७६५,		२२२२, २२२९, २२३८, २४६२, २५४१	
१७७८, १८१०, १८१५, १८६८, १९६५		(५१०) भगवतीसूत्रचूर्णि	८४३
(५०२) ब्रह्मसूत्रशाङ्करभाष्यवृत्ति (रत्नप्रभा) ..	१८५९	(५११) भगवतीसूत्रव्याख्या (व्याख्याप्रज्ञप्तिव्याख्या)	
ब्रह्मसूत्रशाङ्करभाष्यभामतीवृत्ति देखिए		 ५४, ६०, ६८, ११३, १८८, २३६,	
भामती		४३२, ५२८, ६७९, ८३९, ८४३, ८४९,	
(५०३) ब्रह्मसूत्रश्रीकण्ठभाष्य	२६१	१०४२, १२३३, १२५८, १२५९, १२६१,	
(५०४) ब्रह्मसूत्रश्रीभाष्य	११४८	१२७६, १३०८, १३११, १३३१, १३५०,	
(५०५) ब्रह्मानन्द	१८१०	१३६०, १३६८, १४०४, १४२४, १४३४,	
(५०६) भक्तपरिज्ञाप्रकीर्णक	२२७७	१४७९, १५०३, १५२१, १५८७, १५९९,	
(५०७) भगवती आराधना	६३८, ६९८, ७०४,	१६००, १६१६, १६२०, १६३२, १६३६,	
७१०, ७६७, १४४३, २२८५, २३४४		१६३७, १६५४, १७०३, १७२१, १७३४,	
(५०८) भगवती आराधनावृत्ति	१४७१	१८६५, २००६, २०४९, २०५९, २०६०,	
(५०९) भगवतीसूत्र (व्याख्याप्रज्ञप्तिसूत्र) ...	१७, १८,	२२२८, २२३८, २३६३	
१९, ६०, ७८, १०५,		(५१२) भगवद्गीता ... १५०, १६६, ८६६, १५३५,	
१०७, १४८, १९२, १९३, १९४, १९५,		१७६०, २१४३, २३४५	
१९७, १९९, २००, २०१, २०७, ४६६,		(५१३) भर्तृहरिसुभाषितसङ्ग्रह	९३२
४७२, ४७६, ६४०, ६७९, ६९५, ७४२,		(५१४) भाट्टचिन्तामणि	११०, १११, ४५०,
७४३, ७४९, ७७१, ८२५, ८३९, ८४२,		१८५९, १९१८, १९१९	

द्रव्यानुयोगपरामर्शकक्षिकागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकक्षिकागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ
भानुमती देखिए न्यायालोकवृत्ति		(५३४) महानिशीथसूत्र	६२२, ६३२, ६७२,
(५१५) भामती (ब्रह्मसूत्रशाङ्करभाष्यवृत्ति)	२६६, ४६७, ९१५	८६४, ९३३, १२२१, २०२७, २०६८,	
(५१६) भामहालङ्कार	१७५४	२२७५, २२७८, २२८२, २२९७, २३१३,	
(५१७) भावकुलक	२४४४	२३१४, २३२३, २३२४, २३२७, २३२९,	
(५१८) भावत्रिभङ्गी	६८९	२४२७, २४७१, २४८१, २४९०, २४९१,	
(५१९) भावप्रकाश (भावमिश्रकृत) ...	३८, १०५१, १६३६	२५१८, २५३३, २५३४, २५६३	
(५२०) भावप्रकाशन (शारदातनयकृत)	५६९, ५८४, ८३८, १७९३, १९८६, १९९२, १९९३	(५३५) महापुराण	१४७०
(५२१) भावप्राभृत	९१३, १०७८, १६३८, १९०६, १९३५, २००३, २०७६, २३८७	(५३६) महाप्रत्याख्यानप्रकीर्णक	६३५, ९१३, १०७८, २१८५, २३४३
(५२२) भावसङ्ग्रह	१४३३, १४६९	(५३७) महाभारत	२३०३, २३४५, २३७२
भावगणेशवृत्ति देखिए		(५३८) महावीरगीता	२५६०
पातञ्जलयोगसूत्रवृत्ति		(५३९) महोपनिषद्	३८१, २३९१
भाषारहस्यउपवृत्ति देखिए मोक्षरत्ना		(५४०) माण्डूक्योपनिषत्कारिका	१६२, ३४०
(५२३) भाषारहस्यप्रकरण	१०८८, १७२६	(५४१) माण्डूक्योपनिषत्कारिकावृत्ति (मिताक्षरा)	१६२
(५२४) भाषारहस्यस्वोपज्ञवृत्ति	१७२७	(५४२) मानमेयोदय	११०
(५२५) भास्वती (पातञ्जलयोगसूत्रभाष्यवृत्ति) ..	९१५	(५४३) मार्गपरिशुद्धिवृत्ति	१०७३
(५२६) भेदधिकार	१७९५, १८९१	(५४४) मालविकाग्निमित्र	८३६
(५२७) भेदधिकारसत्क्रियावृत्ति	१८९०	(५४५) मितभाषिणी (सप्तपदार्थवृत्ति) १०६९, १६८१	
(५२८) मङ्गकोश	४४९, ८४९, ११५७, २०४८, २१८५, २२२०	(५४६) मिताक्षरा (याज्ञवल्क्यस्मृतिवृत्ति)	१९५१
मञ्जूषा देखिए मुक्तावलीमञ्जूषावृत्ति		मिताक्षरावृत्ति देखिए	
(५२९) मणिप्रभा (योगसूत्रवृत्ति)	१९५०	माण्डूक्योपनिषत्कारिकावृत्ति	
(५३०) मध्यमकशास्त्र	११९५	(५४७) मीमांसापरिभाषा	१९४९
(५३१) मनुस्मृति	८३७	(५४८) मीमांसालोकवार्तिककविवरण (न्यायरत्नाकर)	१५१, २६५, ८२६
मनोरथनन्दिवृत्ति देखिए प्रमाणवार्तिकवृत्ति		मीमांसाशास्त्रभाष्यवृत्ति देखिए बृहती	
(५३२) मरणविभक्तिप्रकीर्णक	९१३, १०७८, २२८५, २२९२, २३४३, २४७१	(५४९) मीमांसाश्लोकवार्तिक	१४६, १५१, २६५, ३९१, ४३८, ४७१, ८३८, ११३८, १६८२, १८०२, १९४८, १९६७
(५३३) मरणसमाधिप्रकीर्णक	२२८५, २३४३	मुक्तावली देखिए न्यायसिद्धान्तमुक्तावली	
		मुक्तावलीकोश देखिए विश्वलोचनकोश	
		(५५०) मुक्तावलीमञ्जूषावृत्ति	१६६३

द्रव्यानुयोगपरामर्शकृत्त्रिकागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकृत्त्रिकागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ
(५५१) मुण्डकोपनिषद्	२३४५	(५६८) योगप्रदीप	५२६, ५२९, १६८४, १८८८, १९७४, २३७८, २३७९, २३९०, २३९१
(५५२) मुनिसुव्रतस्वामिचरित	२०८०	(५६९) योगबिन्दु	११, १५५, ३३४, ४३९, ८१९, १३९५, १८२९, १८३०, १८३१, १९४२, २०८२, २२६८, २२७३, २४०१, २४०२, २४०३, २४०४, २४०६, २४०७, २४१२, २४१६, २४१७, २४२१, २४२२, २४२४, २४२९, २४३२, २४३३, २४३५, २४३८, २४४२, २४४३, २४५७, २४६३, २४६५, २४७२, २४७९, २४८५, २५०६, २५१०, २५१६, २५१७, २५३४, २५३८, २५४२, २५४४, २५६०४, २५६९, २५७९
(५५३) मेदिनीकोश	१५३, १९१, २१९, ६६६, १८५१, १८६०, १८७३, २०६३	(५७०) योगबिन्दुवृत्ति	८४०, १८३२, २४०७, २४३४, २४७०
(५५४) मैत्रायण्युपनिषद् ..	१५, ३३१, ५३४, १५३५, २३७२, २३४४	(५७१) योगवार्तिक	३०१, १९५०
(५५५) मोक्षप्राभृत	८६४, १८६४, १९०६, २४०५	(५७२) योगवाशिष्ठ	२२९३, २३८४
(५५६) मोक्षरत्ना (भाषारहस्यउपवृत्ति) १०८८, १७३०		(५७३) योगविंशिका	२४६०, २४७१
(५५७) मोक्षोपदेशपञ्चाशक(मुनिचन्द्रसूरिकृत) २७९		(५७४) योगविंशिकावृत्ति	२४०३
(५५८) यजुर्वेदोव्वटभाष्य	१६३४	(५७५) योगशतक	६५२, २२५७, २२६९, २२८५, २४५३, २४५७, २४७१, २४८६, २५६६, २५६७, २५६९
(५५९) यतिजीतकल्पवृत्ति	१०३२	(५७६) योगशतकवृत्ति	८४०, २२६६, २५६६
(५६०) यतिधर्मविंशिका	२४७२	(५७७) योगशास्त्र	२२६२, २३०२, २३७९, २३८०, २४०५, २४०६, २४०८, २४११, २४५७, २४६३, २४६६, २४६९, २५२७, २५२९, २५३२, २५३६, २५३७, २५४०, २५६६
याज्ञवल्क्यस्मृतिव्याख्या देखिए मिताक्षरा		(५७८) योगशास्त्रस्वोपज्ञवृत्ति	९३४, १५५९, १५७५, १५७९, १५९४, १५९६, १५९७, १५९८, १६१०, १८१३
(५६१) याज्ञवल्क्योपनिषत्कारिका	८६६	(५७९) योगशिखोपनिषद्	२३९१
(५६२) यात्रास्तव	४५८		
युक्तिदीपिका देखिए साङ्ख्यकारिकावृत्ति			
(५६३) युक्तिप्रकाश	११२०, १५४१		
(५६४) युक्त्यनुशासन	१७६५, २२२९		
(५६५) योगदीपिका (षोडशकवृत्ति) ...	२६, १०८०, २२२५, २३६४, २३८०, २३८३		
(५६६) योगदृष्टिसमुच्चय	७६, ४४७, ११६५, १६४२, १८३१, २१७४, २२५७, २२५८, २२६०, २३३४, २३६५, २३७९, २४०४, २४०७, २४१०, २४१२, २४१३, २४१६, २४२०, २४२१, २४२४, २४३५, २४३६, २४४२, २४४३, २४५५, २४५७, २४६०, २४६१, २४६५, २४६६, २४६९, २४७१, २४७३, २४८७, २५३८, २५६४, २५७९, २५८०		
(५६७) योगदृष्टिसमुच्चयवृत्ति	५२, २२६०, २३३४, २४३१, २४३२, २४५०, २४७०, २४८४		

द्रव्यानुयोगपरामर्शकशिक्षागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकशिक्षागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ
(५८०) योगसार ३४९, ९४१, २३०३, २४६६, २४७५, २४८६, २५६१, २५६३		(६००) लक्षणामाला १३९०	
(५८१) योगसारप्राभृत ११, १८९, ८९०, १०३२, १३७७, १५७६, १६९९, १८२४, १९०२, १९०३, २००२, २००६, २०१२, २०४५		(६०१) लक्षणावली १६८१	
योगसिद्धान्तचन्द्रिका देखिए		(६०२) लघीयस्त्रय ६०७, ६१५, ७९५, ७९९, ८०७, ९१५, १०३७, १०६१, १९८०, २०७४, २२३०	
पातञ्जलयोगसूत्रवृत्ति		(६०३) लघीयस्त्रयस्वोपज्ञवृत्ति (तात्पर्यवृत्ति) ३८६, १०६७, १०९०, २०९९, २१२७	
(५८२) योगसुधाकर (योगसूत्रवृत्ति) १९५०		(६०४) लघुतमनामकोश १७१९, २११७	
(५८३) योगसूत्र १३५६, २३८०, २५४०		(६०५) लघुद्रव्यसङ्ग्रह १०३२	
(५८४) योगसूत्रभाष्य ९१५, १४०८, १५५५, २१९४, २५३८		(६०६) लब्धिसार १३९२	
योगसूत्रभाष्यवृत्ति देखिए तत्त्ववैशारदी		(६०७) ललितविस्तरा ७६, १८२९, २३३४, २५३८, २५७९	
(५८५) योगसूत्रवार्तिक १४०७, १५४१		(६०८) लिङ्गपुराण २३४५	
(५८६) योगसूत्रविवरण (महोपाध्यायकृत) .. २३७९, २५७९		(६०९) लोकतत्त्वनिर्णय ३५५, ४३९	
(५८७) रघुवंश ८३५, ८३६, २३६०		(६१०) लोकप्रकाश ११८०, १४८५, १४८९, १४९२, १४९३, १५०१, १५०८, १५३०, १६१०, १६१५, २०५३, २२९०, २३८८	
(५८८) रत्नकरण्डकश्रावकाचार ११, १०३२, १९००, २२०६, २३१४		(६११) वराहोपनिषद् २३४६	
रत्नप्रभा देखिए ब्रह्मसूत्रशाङ्करभाष्यवृत्ति		(६१२) वर्धमानपुराण १५४८	
(५८९) रत्नाकरपञ्चविंशिका २१९२		(६१३) वाक्यपदीय १५१, १५९, ६४७, ९५७, १०६७, १४९७, १५०१, १८०३	
(५९०) रत्नाकरावतारिका ५३८, ५३९, ७६०, ९७७, १०६१, ११३७, २११८		वाक्यपदीयउपवृत्ति देखिए अम्बाकर्त्रीवृत्ति	
(५९१) रसगङ्गाधर... ७२५, १९२०, १९८३, १९८९		(६१४) वाक्यपदीयप्रकाशवृत्ति १०८७, १५३५, १९०९	
(५९२) रसतरङ्गिणी ७२५		(६१५) वाक्यार्थचन्द्रिका (परिभाषेन्दुशेखरवृत्ति) ५७१, १९९७	
(५९३) रसदीपिका (कुट्टनीमतवृत्ति) २३५७, २३८२, २३८३		(६१६) वाग्भटाऽलङ्कार १५४०, २३५८	
(५९४) रसवैशेषिकसूत्र १११		वाचकमुख्यसूत्र देखिए तत्त्वार्थसूत्र	
(५९५) रसार्णवसुधाकर २३१६		(६१७) वाचस्पत्यम् ११००	
(५९६) राजप्रश्नीयवृत्ति १०७		(६१८) वात्स्यायनभाष्य ७२८	
(५९७) राजमार्तण्ड (योगसूत्रभोजवृत्ति) १९५०		वादमहार्णव देखिए सम्मतितर्कवृत्ति	
(५९८) रामगीता २३४५		(६१९) वादवारिधि (कारणतावाद) १४४९	
(५९९) रुद्रहृदयोपनिषद् २३४५			

द्रव्यानुयोगपरामर्शकविक्रिगत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकविक्रिगत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ
(६२०) वासवदत्ताटीका (विमर्शिनी).....	२३८६	१२३५, १२५२, १२५५, १२८२, १२८८,	
(६२१) वासुपूज्यस्वामिचरित्र	८६६	१२९३, १२९९, १३००, १३२९, १३३४,	
(६२२) विंशिकाप्रकरण	१५३, २८५, १३०१, १३९४, १८७२, २४०४	१३५१, १३७२, १३७६, १३९०, १४०२, १४५१, १४७३, १४९४, १५०५, १५३२,	
(६२३) विंशिकाप्रकरणव्याख्या	१३९४	१५४२, १५४३, १५४४, १५८२, १६०१,	
(६२४) विक्रमोर्वशीय	८३७	१६१८, १६२१, १६२३, १६२५, १६२६,	
(६२५) विचारसारप्रकरण	६४२, १०३२, २३४३, २३६३	१६३७, १७३३, १७३९, १७४३, १७५३, १७५७, १७६३, १७७३, १७७८, १७८४, १७९९, १८००, १८४९, १९५३, १९६९,	
विज्ञप्रिया देखिए साहित्यदर्पणवृत्त्यन्तर		१९७२, २०२०, २०३८, २०९१, २११४,	
(६२६) विपाकश्रुत	१०६, ८३८	२१२२, २१२३, २२४१, २२८४, २२९२,	
(६२७) विभक्तिविचार	१६०१, १६०८	२३३३, २३४०, २३४२, २४२८, २४३३,	
(६२८) विभाषाप्रभा (अभिधर्मदीपवृत्ति)	१६८२	२४५२, २४९४, २५०५	
विमर्शिनी देखिए वासवदत्ताटीका			
(६२९) विवेकचूडामणि	२६१	(६३३) विशेषावश्यकभाष्यवृत्ति (कोट्याचार्य)	
(६३०) विवेकमञ्जरी	२१८	१८४, ६१०, ९५६	
(६३१) विशुद्धिमार्ग	२३४७	(६३४) विशेषावश्यकभाष्यवृत्ति (मलधार)....	९६,
(६३२) विशेषावश्यकभाष्य	७, १०, ८२, ९४, १८७, २५२, २६१, ३१८, ३८७, ४०८, ४३९, ४५१, ४५५, ४९५, ५०५, ५१९, ५६७, ५८६, ६०२, ६०४, ६०५, ६२६, ६२८, ६४०, ६७८, ७१५, ७१८, ७५१, ७५२, ७५६, ७६९, ७७६, ७७९, ७८८, ७९२, ७९४, ७९७, ८००, ८०१, ८०४, ८३०, ८४३, ८४६, ८५०, ८५३, ९०८, ९११, ९१२, ९१३, ९१४, ९३९, ९४०, ९४४, ९४५, ९४७, ९४८, ९५५, ९५६, ९६२, ९६४, ९६५, ९६९, ९९२, १००१, १००४, १००८, १०१०, १०११, १०१२, १०१४, १०५१, १०५२, १०५८, १०६५, १०७०, १०७८, १०८१, १०८४, १०८८, १११८, ११२१, ११२४, ११२६, ११४५, ११४६, ११५२, ११९४, १२३०, १२३३,	११५, १५२, १८७, २३५, २९४, ३३२, ४१४, ४३२, ४३३, ४७३, ४७६, ५४७, ५५५, ६०४, ६८८, ७१८, ७३२, ७५६, ७६५, ७९२, ८४३, ८५०, ८५३, ८६७, ८७५, ९११, ९३७, ९४५, ९४८, ९५०, ९५६, ९५९, ९६०, ९६५, ९७२, ९७४, ९७८, ९८२, १००८, १०१४, १०५८, १०८२, १०९०, ११०९, ११४४, १२०५, १२१८, १२३०, १२५१, १२७८, १२८३, १२९७, १३२९, १३३३, १३६०, १४३९, १४८५, १४९२, १५३०, १५३२, १५४२, १५४३, १५८०, १५९०, १६०१, १६०९, १६१९, १६२२, १६२४, १६२५, १६३३, १६३९, १६५२, १६५३, १६५९, १६७१, १७३२, १७३७, १७५७, १७६०, १७८६, १७८७, १७८८, १८०१, १८२०, १८३७,	

द्रव्यानुयोगपरामर्शकृषिआगत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकृषिआगत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ
१८४८, १८६६, १८६९, १८७९, १८८४, १९२२, २००६, २०२२, २०२६, २०३२, २०३९, २०४३, २०८६, २०९४, २०९५, २११३, २१२०, २१२१, २१२६, २२२८, २३५६, २३६२, २५००		१९४०, २०२०, २०६१, २१२८, २२५३, २३६०, २४१५, २५६२	
(६३५) विश्वप्रकाशकोश २३९, ११५६, १६७०, १८६०, १९६४, २१३१		(६५२) वैशेषिकसूत्र... १०९, १५०१, १९४६, २३४४	
(६३६) विश्वलोचनकोश (मुक्तावलीकोश) ... ३३९, ३४०, ४३५, ६०२, ६२५, ९१९, ९२५, ९२६, ९५५, ११५६, १८६०, १९७०, २०३५, २०५४, २१३०, २१४५, २१८४, २३२९		(६५३) वैशेषिकसूत्रोपस्कार १९४६	
(६३७) वीतरागस्तोत्र ४३८, १७६७, १७७०, १७८४, १८१४, २५४०		(६५४) व्यवहारसूत्रनिर्युक्ति १०७	
(६३८) वीतरागस्तोत्रवृत्ति..... ३७१, ४२८		(६५५) व्यवहारसूत्रभाष्य ७२, ८३९, ९३३, २२७७, २२७८, २४४४, २४७१, २४९५	
(६३९) वीतरागस्तोत्राऽवचूर्णि १७७०		व्याख्याप्रज्ञप्तिव्याख्या देखिए भगवतीसूत्रव्याख्या	
(६४०) वृत्तालङ्कार ७२५		व्याख्याप्रज्ञप्तिव्याख्या देखिए भगवतीसूत्र	
(६४१) वेदान्तकल्पतरुपरिमल १५९७		(६५६) व्युत्पत्तिवाद.... २२५, २२८, १२४३, १२४७	
(६४२) वेदान्तकौमुदी १११		व्युत्पत्तिवादवृत्ति देखिए आदर्श	
(६४३) वेदान्तपरिभाषा..... १७९५, १९५१		(६५७) शङ्खेश्वरपार्श्वनाथस्तोत्र ३९७	
(६४४) वेदान्तसार १९५१, २०१४		(६५८) शतकप्रकरणभाष्य १८५०	
(६४५) वेदान्तसिद्धान्तसङ्ग्रह..... ४५०, १८१२		(६५९) शतकवृत्ति (पञ्चमकर्मग्रन्थवृत्ति) २२७४	
(६४६) वैजयन्तीकोश १२२, ५९३, ६६४, ७०६, ११५६, १८६०		(६६०) शतारनयचक्राध्ययन ४५६	
(६४७) वैयाकरणमहाभाष्य ९१, ११२, ७२६, १७४२, १७९२		(६६१) शत्रुञ्जयमाहात्म्य १७४	
(६४८) वैयाकरणमहाभाष्यप्रदीपव्याख्या . १७४२, २०१६		(६६२) शब्दरत्नाकर..... १७४६, २१९३	
(६४९) वैयाकरणलघुमञ्जूषा १२०६		(६६३) शब्दशक्तिप्रकाशिका १८५९, १९८७	
(६५०) वैयाकरणसिद्धान्तलघुमञ्जूषा १९१९, १९८५		(६६४) शाण्डिल्यसंहिता २३४५	
(६५१) वैराग्यकल्पलता .. १०३०, १३५८, १९१६,		(६६५) शान्तसुधारस १५०४, २४३२	
		(६६६) शान्तसुधारसवृत्ति..... १४३, २४०, ४४०, ४७७, ५९५	
		(६६७) शाबरभाष्य ३२८	
		शारीरकभाष्य देखिए ब्रह्मसूत्रशाङ्करभाष्य	
		(६६८) शाङ्गधरपद्धति २४५७	
		(६६९) शास्त्रकोश ३१२, २२९५	
		(६७०) शास्त्रदीपिका ९१, १८६, २६४, २६५, २७८, ३२८, ४५०, १८११, १९४८	
		(६७१) शास्त्रदीपिकाप्रबन्ध ११९३, १९८२, २५९६	

द्रव्यानुयोगपरामर्शकङ्क्षिकागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकङ्क्षिकागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ
(६७२) शास्त्रवार्तासमुच्चय २११, ३२९, ६२९, ८२८, ११२४, ११४२, १२०७, १३५०, १७२५, १७३९, १७४८, १७५६, १७६०, २२२८, २२६१, २२९२, २३४६, २४८३ शास्त्रवार्तासमुच्चयबृहद्वृत्ति देखिए स्याद्वादकल्पलता		१८२८, २३०२ (६९०) षड्दर्शनसमुच्चय (हरिभद्रसूरिकृत) .. १०३२ (६९१) षड्दर्शनसमुच्चयबृहद्वृत्ति (तर्करहस्यदीपिका) ३६४, ३८६, ४०८, ४०९, ४१८, ४२६, ४२८, १४१३, १४१५, १५१९, १५२२, १६०३ (६९२) षड्द्रव्यविचार .. ४७७, ६७०, ७१३, ९२९, १४०९, १६३१, २०९९ (६९३) षड्द्रव्यस्वभाव-नयविचारप्रकरण . १४८९, १४९२, १५४४ (६९४) षड्भाषाचन्द्रिका २३५९ (६९५) षष्टिशतक ९३४ (६९६) षष्टिशतकवृत्ति २४९२ (६९७) षष्ठकर्मग्रन्थ (सप्ततिका) ९८४ (६९८) षोडशक ... २६, १५४, ३२४, ४३९, ६१९, ६९२, ८०२, २०७९, २२५५, २२५७, २३७९, २३८३, २४०४, २४११, २४१५, २४१६, २४२१, २४३२, २४४०, २४४२, २४४३, २४५४, २४५५, २४६०, २४६१, २४६६, २४६८, २४७०, २४७२, २४७३, २४७५, २४८४, २४८६, २५३१, २५३९, २५४४, २५७९ षोडशकउपवृत्ति देखिए कल्याणकन्दली षोडशकवृत्ति देखिए योगदीपिका (६९९) संन्यासगीता २४६८ (७००) संवेगरङ्गशाला ७७, ६९८, १२६८, १३४३, २०४६, २१३३, २१६८, २१९७, २२३९, २२५६, २२८५, २३४३, २३५०, २३६८, २५८१, २५९१ (७०१) संवेदनप्रबन्ध (= संवेदननी सरगम-पुस्तक) २०२०, २२८७	
(६७३) शास्त्रवार्तासमुच्चयस्वोपज्ञटीका (द्विक्रपा) ११४२ शिरोमणिग्रन्थ देखिए तत्त्वचिंतामणिदीधितिटीका			
(६७४) शिवदृष्टि २६२			
(६७५) शिवधर्मोत्तर २३४५			
(६७६) शिवसूत्र ६६८, १६३८			
(६७७) शिशुपालवध ७८८			
(६७८) शिष्यहितावृत्ति (न्यायप्रवेशकशास्त्रवृत्ति) ११५, ६८७			
(६७९) शीलप्राभृत २४२५			
(६८०) शुद्धाद्वैतमार्तण्ड ३०३, ३०४			
(६८१) शैवपरिभाषा १९५१			
(६८२) श्राद्धजीतकल्पवृत्ति २३५६, २५९५			
(६८३) श्राद्धविधिवृत्ति २५१४			
(६८४) श्रावकप्रज्ञप्ति ४५२, ९३०, १०३०, १५४४, १५६०, २२५६, २२७३, २३६८, २४४४, २४५२			
(६८५) श्रीपालकथा २१९२, २२०३, २२८२, २३०६			
(६८६) श्रीमद्भागवत १५३५			
(६८७) श्वेताश्वतरोपनिषद् १०७७, २३४४ षट्खण्डागमवृत्ति देखिए धवला			
(६८८) षड्दर्शनपरिक्रम १०३२			
(६८९) षड्दर्शनसमुच्चय (मलधारिराजशेखरसूरिकृत) ९२७, १०३२,			

द्रव्यानुयोगपरामर्शकक्षिकागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकक्षिकागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ
(७०२) संस्तारकप्रकीर्णक	२३४३	(७१६) समाधिशतक	८८८, २४०५
(७०३) सङ्ग्रहशतक . ८३३, ९३४, १६९४, १७११		(७१७) सम्बन्धवार्तिक	२२८६
सप्ततिका देखिए षष्ठकर्मग्रन्थ		(७१८) सम्बोधप्रकरण	४२८, २३२३, २४२८
(७०४) सप्तपदार्थी	१५७, १०६९, ११११, १५१३, १७९७	(७१९) सम्बोधसप्ततिका	२२४०, २३४४, २४३९, २५०६
(७०५) सप्तपदार्थीमितभाषिणीवृत्ति १०६९, १६८१		(७२०) सम्मतितर्क	१४, १८, १९, ७१, ७९, १७६, १८१, १९१, १९२, २०१, २०२, २०३, २०७, ३४३, ४०९, ४२०, ४२३, ४३६, ४६५, ५०५, ५०८, ५०९, ५१६, ५२८, ६१०, ६९७, ९३९, ९४३, ९४६, ९६४, ९७८, ९८३, १०१३, १०६४, १०६५, १०७७, १०८९, ११३५, १२६१, १२७४, १२७५, १३०३, १३०६, १३०९, १३१६, १३२१, १३२६, १३३७, १३४७, १३५१, १३५४, १३८९, १७२५, १७६६, १७८१, १८०१, १९०५, २००५, २०३६, २०३८, २०३९, २१२३, २१२४, २१४८, २१६२, २२११, २२९३, २५१६
(७०६) सप्तभङ्गीतरङ्गिणी	३९२, ४७७, ९३९, २०८७, २११९, २१४०, २१६७, २२३६	(७२१) सम्मतितर्कवृत्ति (वादमहार्णव)	१५, ५९, ६८, ७१, ९०, १४५, १७५, १९२, २०१, २०२, २०३, २८८, ३३२, ३४०, ३४३, ३९०, ४०९, ४२०, ४२७, ४३६, ४६४, ४७६, ५०९, ५१६, ५५५, ५५८, ६०२, ६१०, ६२८, ९५८, ९८८, १०००, १०३०, १०७७, १११६, ११८७, ११९६, १२६२, १२९०, १३००, १३०४, १३०९, १३१६, १३२२, १३३७, १३४७, १३५९, १३६७, १३९०, १४१५, १४२५, १४४३, १४५२, १४६०, १४६८, १४९८, १६०७, १६५८, १७६४, १७८१, १८८४, १८८९, १८९४, १९०४, १९४२, १९५२,
(७०७) सप्तभङ्गी-नयप्रदीपप्रकरण	६८९, ६९७, ७०२, ७०३, २२१४		
(७०८) सप्तभङ्गीमीमांसा	४७७		
(७०९) समयमातृका	७८८		
(७१०) समयसार (कुन्दकुन्दस्वामिकृत)	८९७, ९१३, ९३०, १०३०, १०३२, १०७०, १०७८, १०९०, १३६९, १६३८, १६४०, १६९९, १८५२, १८६९, १८९७, १९००, १९०३, १९०७, १९१६, १९२२, १९३०, २००८, २००९, २०११, २०२०, २०२१, २०२४, २०४४, २०५१, २०५२, २०७२, २०९५, २३०९, २३३१, २५२३		
(७११) समयसार (देवानन्दसूरिकृत)	१०५७		
समयसारवृत्ति देखिए आत्मख्याति			
(७१२) समरादित्यकथा (समराइच्चकहा)	६४२, १५५७, १८७२, १९३५, २१७५, २२६४, २३७२, २४१८, २४२८, २४७२, २४७९		
(७१३) समवायाङ्गसूत्र	१०५, १६९४		
(७१४) समवायाङ्गसूत्रवृत्ति	६१, ६८, १०३, १०५, ११३, ९३८, १००१, २०८७, २३७०		
(७१५) समाधितन्त्र	८६२, ८६४, ८८८, ९३०, २०६९, २३८२, २३८८		

द्रव्यानुयोगपरामर्शकशिक्षागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकशिक्षागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ
१९६६, १९८५, २०३६, २१२३, २१२४, २१२५, २१४८, २१६०		(७४२) सामान्यलक्षणा-दीधिति-प्रकाश (तत्त्वचिंतामणिउपटीका)	१२४६
(७२२) सम्मतितर्कवृत्तिटिप्पणक	१६०८	(७४३) सामान्यलक्षणागादाधरी	१२४७
(७२३) सम्यक्त्वकौमुदी २२५८, २४३०, २५०६		(७४४) साम्यशतक	२३३२, २४४७, २४५५, २४६३, २४७८, २४८०
(७२४) सम्यक्त्वपरीक्षा	१०३६, १९५४	(७४५) सायणसंहिताभाष्य	२३०६, २३८८
सम्यक्त्वप्रकरण देखिए दर्शनशुद्धिप्रकरण		(७४६) साहित्यदर्पण	५६९, ५८१, ७२३, ७२५, १९८८, १९९३
(७२५) सम्यक्त्वसप्ततिका	५१, १८०४, २४९२, २५३१	(७४७) साहित्यदर्पणवृत्ति (महेश्वरकृत)	१९८८
(७२६) सरस्वतीकण्ठाभरण	७२४	(७४८) साहित्यदर्पणस्वोपज्ञवृत्ति ७२३, ८३८, १९८७	
(७२७) सर्वज्ञसिद्धि	१७८२	(७४९) साहित्यसार	१९९४
(७२८) सर्वतन्त्रसिद्धान्तपदार्थलक्षणसङ्ग्रह १९५२		(७५०) सिद्धसहस्रनामकोश १००, १२३, १४१	
(७२९) सर्वदर्शनसङ्ग्रह	८३७, १४८६, १९४८	(७५१) सिद्धसहस्रनामवर्णनच्छन्द	२३८५
(७३०) सर्वसारोपनिषद्	३८१	(७५२) सिद्धहेमशब्दानुशासन .. ३४७, ३५३, ३९२, ६३३, ७३८, १२४०, २६०१	
(७३१) सर्वसिद्धान्तसङ्ग्रह	२३४६	(७५३) सिद्धान्तसारोद्धार	१५५५
(७३२) सर्वार्थसिद्धि (उत्तराध्ययनसूत्रवृत्ति) ... २६००		(७५४) सिद्धिविनिश्चय	५८६, ६०७, ६६७, ७३६, १०१५, ११२७, ११३९, ११६७, १६३८, १७५८, १७६१, १८१८, १८४८, १९४१, १९४५, २११३, २२३६
(७३३) सर्वार्थसिद्धि (तत्त्वार्थवृत्ति)	१०७, १०८, ११६, ११९, ६०७, ६२८, ७७०, ७८१, ७९५, ७९९, ८०६, ११०९, १३८९, १४०४, १४७७, १६५७, १७८५, १९४५, २२२२, २२२३, २२२६, २३१८	(७५५) सिद्धिविनिश्चयउपटीका	११२६, १२९१, १७५०
(७३४) साङ्ख्यकारिका २९५, १०८४, २३४६		(७५६) सिद्धिविनिश्चयस्वोपज्ञवृत्ति	९१५, ११८७, ११९२, ११९६, १६५८, १७५८, १७६२
(७३५) साङ्ख्यकारिकाकिरणावली	१५३८	(७५७) सीमन्धरस्वामिस्तवन	९२७, २१०५
(७३६) साङ्ख्यकारिकाभाष्य	१५३७	(७५८) सुभाषितरत्नभाण्डागार	८१, ९३२
(७३७) साङ्ख्यकारिकावृत्ति (युक्तिदीपिका) १३५७, १५३६		(७५९) सुभाषितावली	२३४७
(७३८) साङ्ख्यतत्त्वकौमुदी	२९६, १५३७, १९५०, २३४६	सुमङ्गला देखिए नवतत्त्वप्रकरणवृत्ति	
(७३९) साङ्ख्यप्रवचनभाष्य	३०१, १५३६	(७६०) सूक्तमुक्तावली २३०७, २३१३, २३४७, २३५६, २३९४	
(७४०) साङ्ख्यसूत्र ... २८८, १५३६, १७६०, २३४६			
(७४१) सामान्यलक्षणा-दीधिति (तत्त्व- चिंतामणिटीका) १२४६, १२४७, १२५६			

द्रव्यानुयोगपरामर्शकक्षिकागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकक्षिकागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ
(७६१) सूक्तिमुक्तावली	९३२	१५१३, १५२१, १६३३, २२३०, २२५०	
(७६२) सूत्रकृताङ्गवृत्ति (दीपिका)	३४, ४६, ४८, ११३, १६९, ३०७, ३१९, ३४५, ३४६, ३४९, ३५४, ३८६, ४५५, ४७६, ५५७, ६१०, ७१६, ७६६, ७७४, ७९४, ७९६, ८०१, ८०७, ९४१, ९४७, १०१४, १०१५, १०९९, १२१२, १२३२, १४७७, १४९०, १५०४, १५०९, १५४०, १५६८, १६७७, १७३९, १७४१, १७४७, १७४८, १७५०, १७५६, १७७१, १७७९, १७८३, १७८६, १८१४, १८५६, १८६१, १९२१, १९६६, २०५०, २३००, २४८७, २४९१, २६०४	(७६९) स्फुटार्था (अभिधर्मकोशभाष्यव्याख्या) ११७४	
(७६३) सूत्रकृताङ्गसूत्र	३४, १०४, १०७५, १५३१, २०१७, २२५९, २३०१, २३११, २३१३, २४५९, २४८४	(७७०) स्याद्वादकलिका ... ३९८, ११४२, ११६७, १२०७, १७८६	
(७६४) सूत्रप्राभृत	२२७७	(७७१) स्याद्वादकल्पलता (शास्त्रवार्ता-समुच्चयबृहद्वृत्ति)	१९५, २१३, २६३, २७०, २७४, २८३, ३२८, ४२७, ४३०, ४४२, ४४७, ४७६, ५३७, ५५६, ५५८, ५७७, ७३९, ९२३, ९६९, ९७३, ११२३, ११४२, ११४५, ११७६, ११७८, ११८५, ११८६, ११८७, ११९६, १२२०, १२३७, १२६०, १२९०, १३०६, १३१०, १३१६, १३२१, १३२६, १३६२, १३६३, १३६४, १४६५, १४९२, १५२६, १७०३, १७५१, १८८३, १८८६, १९६४, २१२६, २१५१, २४४९
(७६५) सौंदरनन्दकाव्य	२३४७	(७७२) स्याद्वादभाषा	६०६, ७१९, ७५६, ७६९, ७९१, ७९८, ८०५, ९५९, १०३२, १९४३
(७६६) स्कन्दपुराण	२४५७	(७७३) स्याद्वादमञ्जरी (अन्ययोगव्यवच्छेद-द्वात्रिंशिकावृत्ति)	६९, ११५, १४७, १८७, ३४६, ३५०, ४२८, ४७७, ६०६, ६६८, ९३८, १११३, ११५५, १३५०, १३६०, १६३४, १६३८, १७५६, १८०१, १८४८, १९४३, १९६४
(७६७) स्थानाङ्गसूत्र	१०४, १०६, १०७, १७३, २०७, ४१२, ८९५, ९४०, १०१०, १०२०, १०३४, १०७६, १२७७, १३११, १३१३, १४४५, १४४८, १४७२, १४९३, १५२१, १५३१, १६१५, १६२३, २०६१, २१५७, २१५९, २१९१, २२५०, २३०५, २३५७, २३६६	(७७४) स्याद्वादरत्नाकर	७९, २१३, ४२६, ४२७, ४७७, ४९६, ५५१, ५५४, ७५३, ८६०, १००९, १०६१, १०६२, १०९१, ११७७, ११८७, ११९२, ११९३, ११९६, १२८६, १३५०, १३५२, १४६८, १४८५, १५०७, १५४०, १७२५, १७६१, १८०८, १९०९, १९५२, १९६४, २२३०
(७६८) स्थानाङ्गसूत्रवृत्ति	७, १०, ६०, ६८, ११३, १४८, १५८, ३४८, ४३२, ७१५, ७५७, ७७०, ७८०, ७९३, ७९७, ८०५, ९३६, ९५९, ९७८, १०६५, ११०८, १२८३, १२८४, १३११, १३५०, १३८१, १३८९, १४०३, १४३२, १४४६, १४७५, १४९४,	(७७५) स्याद्वादरहस्य (मध्यमपरिमाण)	३०९, ४८०, ५१८, ५३३, १११२, ११४०, ११४१,

द्रव्यानुयोगपरामर्शकृत्त्रिकागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकृत्त्रिकागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ
१३५२, १४५९, १४८९, १५४०, १६५७,		(७८१) हितोपदेशमाला (प्राकृत)	९३४, २२२९
१७११, १७३७, १७७५, १९७०, २५७६		(७८२) हितोपदेशमालावृत्ति	३४१, १०३०
(७७६) हरिभद्रीयावश्यक टिप्पणक	१५२९	(७८३) हेतुबिन्दुटीका	२०१२
(७७७) हलायुधकोश	३४३, ३७७,	हेयोपादेया देखिए उपदेशमालावृत्ति	
	११५६, २२३५	(७८४) हैमतत्त्वप्रकाशिकाबृहन्न्यास	३२१
(७७८) हारितस्मृति	२२९३	(७८५) हैमधातुपाठ	२२९
(७७९) हारिभद्रदानाऽष्टकवृत्ति	२४४४	(७८६) हैमप्रकाशव्याकरण	११५५
(७८०) हितोपदेश (संस्कृत)	८३७	(७८७) हैमानेकार्थकोश	३३९

परिशिष्ट-८

ग्रन्थकृतां तु नामानि, कर्णिकायां गतानि वै ।
वर्णानुक्रममाश्रित्य, तेषां सूचिः यथाक्षरम् ॥

द्रव्यानुयोगपरामर्शकशिक्षिकायां आवेला ग्रंथकारना नामोनी अकारादिकमथी यादी

द्रव्यानुयोगपरामर्शकशिक्षिकायां संदर्भग्रंथ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकशिक्षिकायां संदर्भग्रंथ	पृष्ठ
अकलङ्कस्वामी (लघीयस्त्रयतात्पर्यवृत्तिकार) १०३,		अभयदेवसूरि (नवाङ्गीटीकाकार) ७, १०, ६०, ६१,	
११९, १८८, २१०, २६४, ३९२, ५८६,		९०, १०३, १०५, ११३, ११८, १४८, १५८,	
६०७, ६०९, ६१५, ६६६, ६६७, ७३६,		१६९, १८८, ६८०, ७५७, ७८०, ७९३,	
७९५, ७९९, ८०७, ८१८, ८४५, ९१५,		८०५, ८४२, ८४३, ८४९, ९३६, ९३८,	
९४६, १०१५, १०२१, १०३७, १०६१,		९५९, ९७८, १०३२, १२३३, १२६१,	
१०९१, ११२७, ११३८, ११३९, ११६७,		१२८३, १२८४, १३०८, १३११, १३६०,	
११९२, ११९६, १३२८, १३३९, १३५६,		१३६८, १३८१, १३८९, १४०३, १४३२,	
१४०५, १४१०, १४३८, १४७०, १४८५,		१४३४, १४६८, १५०३, १५२१, १५८७,	
१५६५, १६६७, १६९६, १७५८, १७६१,		१५९९, १६००, १६०८, १६२०, १६३६,	
१७६२, १८०८, १८१८, १८४८,		१६३७, १८६५, २००६, २०४९, २०६०,	
१८६८, १९४१, १९४५, २०२२,		२०८७, २१४८, २२२८, २२३०,	
२०७४, २०९९, २११३, २१२७,		२२५०, २३७०	
२१८०, २२३०, २२३६		अभिनवगुप्त १५९, ६६८	
अक्षपाद १९४८, २३४४		अमरचन्द्रपण्डित (कोशकार) २२२१	
अच्युतराज १९९४		अमरचन्द्राचार्य (विभक्तिविचारकृत) १६०८	
अजितसागरसूरि २२०		अमरसिंहकवि १२४	
अनन्तवीर्य (दिग्बर) ११२६, १२९१		अमितगति ११, १८९, ८९०, १०३२, १३७७,	
अन्नम्भट्ट १९४७		१५७६, १६९९, १८२४, १९०३, २००२,	
अपराजितसूरि १४७१		२००६, २०१२, २०४५	
अप्पयदीक्षित १५९७		अमृतचन्द्राचार्य (पञ्चास्तिकायसङ्ग्रहादिवृत्तिकार) १०८,	
अभयदेवसूरि (तर्कपञ्चानन) १५, ५९, ७१, ९०,		११७, १३८, ७६५, ८१८, १०९०, १०९१,	
१४५, १७५, १९२, २०१, २०३, २०४,		१५५३, १५६६, १६३९, १६५१, १६६६,	
३४३, ४०९, ४२०, ४३६, ४६४, ५०९,		१६६७, १६७६, १६८५, १६९६, १७११,	
५१६, ५२८, ५५५, ५५६, ६०२, ६१०,		१७१४, १७९७, १८१६, १८२४, २०५८,	
६२८, ९५८, १०००, १२६२, १२७६,		२०६६, २०७३, २०९५, २०९७, २१५६,	
१२९०, १३२२, १३३७, १३९०,		२१८०, २२०९, २२२२, २२३४, २२८३,	
१४१५, १६०७, १९०४, १९४२,		२३०२	
२०३६, २०३७, २०३९, २१२३		अमृतविजय ७०३	

द्रव्यानुयोगपरामर्शकसिद्धिगत ग्रंथकार	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकसिद्धिगत ग्रंथकार	पृष्ठ
अम्बप्रसाद ... ६३५, १०३२, १६८९, १७८२, २११५		१५३२, १५४८, १६१८, १६३८, १६४०,	
अश्वघोष २३४७		१६९९, १७१७, १७२६, १७८१, १८०२,	
आद्यनाथ २६२		१८१६, १८२३, १८६६, १८६७, १८६९,	
आनन्दवर्धन ५८३, ५९७		१८८०, १८९७, १९००, १९०३, १९२४,	
आनन्दसागरसूरि २११७		१९३०, १९८०, २००३, २००८, २००९,	
आसडकवि २१८		२०११, २०२१, २०२२, २०४४, २०५१,	
इन्द्रभूति (बौद्ध) ११९५		२०५५, २०६०, २०७२, २१२६, २१६४,	
इरुगपदण्डाधिनाथ २२२०		२१७०, २१७८, २१७९, २१८०, २२०८,	
ईश्वरकृष्ण २९५, १०८४, २३४६		२२२३, २२२९, २२८३, २३७७	
उदयनाचार्य १६८१, १९४७, २०३१, २०३२		कुमारिलभट्ट १४६, १५१, २६५, ३९१,	
उदयप्रभसूरि २४४०		४३८, ४७१, ११३८, १६८१, १८०२,	
उदयवीरगणी ३१९		१९४८, १९८४, १९८६, २०१२	
उद्योतकर १९४६		कुलचन्द्रसूरि १०७३, १३९४	
उद्योतनसूरि ६६३, १८५५, २४२८		कृष्ण (वासवदत्ताविमर्शिनीकृत) २३८६	
उमास्वातिवाचक (वाचकमुख्य) २०, ३५, ३८,		कृष्णयज्वा (मीमांसापरिभाषाकर्ता) १९४९	
५८, ९६, १०२, १२२, २०३, २०८,		कृष्णवल्लभाचार्य १५३७, १५३८	
२४९, ६०५, ६४०, ८७२, १०२२, १०२३,		केशव (कल्पद्रुकोशकार) ४३०	
१०३१, १०५३, १३५५, १३७९, १३८८,		केशवमिश्र (तर्कभाषाकार) १९४७	
१४०६, १४०८, १४८३, १४८८, १५१४,		कैयट १७४२, २०१६	
१५५४, १५७९, १७००, १७०४, १७३३,		कैलाशचन्द्र १६६७	
१८५२, १९४२, २०६२		कोट्याचार्य १८४, ६१०, ९५६, १०८९, १५३२	
उलूक ६०२, ६०४, ७६४, ७६५		क्षेमकीर्तिसूरि २२८१	
कणाद १०९, १९४६, २३४४		गङ्गेश उपाध्याय ५७३, १२१९, १६७९, २६०९	
कमलसंयम उपाध्याय ९२०, १४८३, २६००		गजसुकुमालमुनि ५९२	
कान्तिचन्द्रभट्ट १९८९		गदाधर २२५, २२८, २२९, २३०, १२४७,	
कार्तिकेयानुप्रेक्षा १८१९		१२४८, १४४९	
कालिदासव्यास (दामोदरपुत्र) १७१९, १८६०		गम्भीरविजय १४३	
कुन्दकुन्दस्वामी ११, ५५, ६५, १३८, १५१,		गर्गर्षि २५८८	
२०४, २६७, ६३९, ६८८, ८९७, ९३०,		गागाभट्ट (विश्वेश्वरसुधी) ... १११, ४५०, १९१८, १९२१	
१०३२, १०७०, १०९०, १३२८, १३६५,		गुणचन्द्रसूरि १४०९, १५९७, १७७१	
१३८९, १४०५, १४२०, १४५०, १५१२,		गुणपाल १७१, ९३४, १०३२, १२०३	

द्रव्यानुयोगपरामर्शार्थिकागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शार्थिकागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ
गुणभद्रस्वामी	१४७०	२०९६, २२३७	
गुणरत्नसूरि	१४१३, १४१५, १५१९, १६०३	जिनप्रभसूरि	८९८
गोविन्द	१९९२	जिनभद्रगणिकक्षमाश्रमण	७, १०, ८२, ९४, ९६, ११५, २५२, ३१८, ४५७, ७७९, ८४६, ९५५-५६, ९६०, ९६२, ९६३, ९६४, ९६५, ९६८, ९६९, १०८१, १११८, ११९४, १२८८
गोस्वामिगिरिधर	३०३	जिनभद्रसूरि (खरतरगच्छीय)	१५९१
गौडपादाचार्य	१६२	जिनलाभसूरि	६४२, ६४८, ८५७, १६९४, २१८३
गौरीशङ्कर	१९५२	जिनवर्धनसूरि	१०६९
चक्रपाणिदत्त	११०, १२१	जिनहर्षगणी	२२५८, २४३०
चक्रेश्वरसूरि	१५५५, १८५०	जिनेश्वरसूरि ...	१४५, ४५८, १०३२, १७५५, १७६३, १७६४, १७६६, १७७१, १९०५, १९४२
चन्द्रतिलक उपाध्याय	१६४२, २००४	ज्ञानसागरसूरि	८८८, १५२९
चन्द्रप्रभसूरि	१०३२, २४४०, २५१४	दण्डिकवि	१९८९, २३५८
चन्द्रर्षिमहत्तर	९८४	दामोदरगुप्त	७८८, २३९६
चन्द्रसूरि	९८०	दिङ्नाग (बौद्धाचार्य)	११५, ६८७, १९४९
चन्द्रसेनसूरि	१५२, ११२०, १२२०, १३७९, १७६५	दीधितिकृत् देखिए रघुनाथशिरोमणि	
चरकमहर्षि	११०, १२१	देवचन्द्रवाचक	६०६, ६७०, ७१३, ७१८, ७५१, ७५५, ७६२, ७७५, ७७७, ८२२, ९२९, ९५७, ९९१, ९९३, १०५७, १०७५, १०८९, १०९३, १०९५, ११३०, १२९२, १३३०, १३४१, १३७८, १४०९, १४८४, १५३०, १५४४, १५८०, १६२९, १६३१, १६५२, १६५४, १६६०, १६६४, १६६८, १७१८, १७२०, १७२२, १७२५, १७७०, १७९७, १८०३, १८०८, १८१३, १८२२, १८२४, १८२६, १८३७, १८३८, १८४७, १८७०, १९४३, १९४४, २१००, २२१६, २२१७
चित्सुखाचार्य	१५३३, २०१३	देवनन्दी आचार्य देखिए पूज्यपादस्वामी	
जगदीश	१८५९, १९८७	देवभद्रसूरि	११८६, १३७६, १९४२
जगन्नाथ	१९२०, १९२१, १९८३, १९८९		
जमुनापाठक	१५४०		
जयतिलकसूरि	४७४		
जयन्तभट्ट	५६९, १७५५, १९४७		
जयराशिभट्ट	१७१८, १८८७		
जयशेखरसूरि	२८, १०३२, २३४३		
जयसिंहसूरि	८६२, १९०६, २०२६		
जयसेनाचार्य	६५, १४०, ८१८, १५६४, १५६७, १६६६, २०२६, २१२७, २१५१, २१७२		
जानकीनाथभट्टाचार्य	१९४७, १९८४		
जिनचन्द्रगणी	१०३२		
जिनचन्द्रसूरि	७७, ६९८, १२६८, १३४३, २१३३, २१९७, २२३९, २३५०, २५८१, २५९१		
जिनदासगणी	९४९, ९७५, ९७८, ९८२,		

द्रव्यानुयोगपरामर्शकसिद्धागत ग्रंथकार	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकसिद्धागत ग्रंथकार	पृष्ठ
देवसूरि	२५९२	धर्मदासगणी	४७, १३९७, २३१२
देवसेन	१८, ३८१, ११७, १७३, १८८, १९१, १९५, २१७, ६०८, ६२२, ६२३, ६२४, ६२५, ६२९, ६३१, ६३२, ६३४, ६३६, ६३७, ६४१, ६४४, ६५०, ६५८, ६६२, ६७९, ७०२, ७०७, ७०८, ७१६, ७६०, ७६६, ७८५, ७९६, ८१८, ८४०, ८९९, ९१२, ९२०, ९४०, ९६१, १०१३, १०३८, १०९२, १०९३, १३२८, १३८८, १६५०, १६९३, १७११, १७१२, १८३८, १८४०, १८४८, १९३७, १९४६, १९७१, १९७५, १९८०, २००८, २०१६, २०५५, २०५७, २०५८, २०६७, २०७३, २०८२, २०८७, २०९०, २०९१, २०९३, २०९६, २०९७, २१३९, २१५५, २१६१, २१६६, २२०५, २२१२, २२१४, २२२१, २२२४, २२२५, २२२६	धर्मभूषण	६०७, १९४६
देवानन्दसूरि	१०३०, १०५७, १३६९	धर्मराजाऽध्वरीन्द्र	१७९५, १९५१
देवेन्द्र (बौद्ध)	११९०	धर्मसूरि (सुमङ्गलाकार)	१४८४, १५८२
देवेन्द्रसूरि (धर्मरत्नप्रकरणवृत्तिकार)	१५२९	धर्मसूरि (प्रमाणपरिभाषाकार)	१९४३
देवेन्द्रसूरि (नागेन्द्रगच्छीय)	१५५९	धर्मोत्तर	१९४९
देवेन्द्रसूरि (दानोपदेशमालाकृत)	२२६२	नन्दनसूरि	१९४३
देवेन्द्रसूरि (नवतत्त्वप्रकरणकार)	१०३२, १५९२	नागसेन	१०३५, १३८२
देवेन्द्रसूरि (नव्यकर्मग्रन्थकर्ता)	२२७४, २५८८	नागार्जुन (बौद्ध)	१११, ११९५
द्रोणाचार्य	९, २३, ४५	नागेशभट्ट	५७१, ५८०, ५८३, ७२८, १२०६, १९१९, १९२१, १९८५, १९९६
धनञ्जय (निघण्टुकार)	८५९, २२५८	नागोजीभट्ट	१९५०
धनञ्जयकवि (अनेकार्थनाममालाकृत) ..	८४२, ११५६	नारायण (पातञ्जल)	१५३८
धरसेनाचार्य	४३५, ६२५, ९१९, ९२५, ९२६, ११५६, १८६०, १९७०, २०३५, २०५४, २१३०, २१४५	नारायणाचार्य (मीमांसक)	११०
धर्मकीर्ति	२७२, ६८७, ११८२, ११८९, ११९६, १४५३, १७२४, १७४७, १९४९, २३४७	नारायणाश्रम	१८९०
		नृसिंहाश्रम	१७९५, १८९१
		नेमिचन्द्रसूरि (प्रवचनसारोद्धारकर्ता)	९४१, १०३२, २४२९, २४३९
		नेमिचन्द्राचार्य (दिगंबर)	६३०, ६९६, ८५०, १०३२, १२९२, १३५१, १३९२, १४३३, १४७७, १५४८, १५४९, १५५६, १५६५, १६२२, १७४४, १८५०, १८६८, १८६९, २०२३, २०२६, २०६६
		न्यायविजय	५९२, १९४३
		पट्टाभिरामशास्त्री	१६६३
		पतञ्जलि	९१, ११२, १३०, ७२६, ११४२, १३५६, १७४२, १७९२, १७९३, २०१६, २३८३
		पद्मप्रभ (दिगम्बराचार्य)	७१७, ७६६, १०९१, १५४८, २११६, २१३७, २१६५, २१७१, २१७९, २२००, २२१३, २२२५
		पद्मविजयगणी	३५६

द्रव्यानुयोगपरामर्शकसिद्धिआगत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकसिद्धिआगत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ
पद्मसागरगणी	११२०, १५४१	भामह	१७५४
पद्मसुन्दरसूरि	१५५९	भारद्वाजोद्योतकर	१६७९
परमानन्दसूरि	३४१	भारविकवि	२३९५
पशुपाल	४१९, ४२५	भावदेवसूरि	१०८०, १९५४
पाणिनि	७३८	भावमिश्र	३८, १०५१, १६३६
पार्थसारथिमिश्र	९१, १५१, १८६, २६४, २६५, २७८, ३२८, ४५०, ८२६, १९४८	भावविजयवाचक	१४८३, २०८३
पार्श्वचन्द्रसूरि	१४८९, १४९२, १५४४	भावागणेश	१९५०
पार्श्वदेवगणी	६८८	भासवर्ज	११२७, १५३३, १९४७
पार्श्वनागगणी	६६५	भास्कराचार्य	१८११
पुरुषोत्तमदेव	११३, २११४	भोजकवि (भोजराजर्वि)	१२७, १७०, १४४२, १४५७, १९५०
पूज्यपादस्वामी (देवनन्दीआचार्य)	१०७, ११९, ३९२, ८६२, ८६४, १४०४, १७१४, १७६१, १९४५, २१५३, २३१८, २३८२, २३८८	मकरन्ददास	१६६९
प्रज्ञाकरगुप्त	३९०, १९४९	मङ्गकवि	८४९
प्रद्युम्नसूरि	६४२, १०३२, २३४३, २३६३	मङ्गलविजय	१०३०
प्रभाकरमिश्र	१११, ८४५, १९४८	मण्डनमिश्र	१८०९
प्रभाचन्द्राचार्य	३९२, ७१६, ७९५, ८०६, १७२१	मथुरानाथ	५७४
प्रभानन्दसूरि	३७१, ६७८, ९६०, २२२९	मधुसूदन	१९५१
बुद्धिसागरसूरि	६७०, ७१३, ९१६, ९२९, १४०९, १६३१, २०९९, २५६०	मनोहरपंडित	२३९
ब्रह्मदेव	९, १०, ११९, ११२४, १४५८, १५५०, १५५२, १७९६, १८६८, २०२६, २०५८, २०९७, २१३३, २१७१, २१७८, २२१२, २२१३, २२२४	मम्मट	५९७, १९९०, १९९३
भगवदाचार्य	२३०६, २३८८	मलयगिरिसूरि	१०७, ११४, ११७, ११८, १९१, २९०, २९१, ८५०, ९५६, ९७३, १०८६, १२३३, १२८३, १३५०, १४०२, १४०६, १४०७, १४१४, १४७०, १४८१, १५०३, १५०७, १५१५, १५७७, १५८७, १५९१, १६१४, १६२०, १६३७, १६६५, १६६६, १८७८, २०८६, २२२८, २२३१, २५०१, २६१०
भद्रबाहुस्वामी	५३, ७१, ८१, ८२, १०५, १०६, १७३, १८७, २००, ६०५, ६४८, ७७९, ९२६, १२८८, २३४०, २६०२	मल्लादिसूरि	४५६, ४६४, ४६५, ९५८, १२८७, १४९४, १७६१, १९६६
भर्तृहरि	१५१, १५९, ६४७, ९५७, १०६७, १४९७, १५०१, १५३५, १६५२, १८०३	मल्लिषेणसूरि ..	६९, ११५, १८७, ३४६, ३५४, ६०६, ६६८, ९३८, १११३, ११५५, १८४८, १९४३
भवानन्द	१२४६	महाक्षपण	१८३८

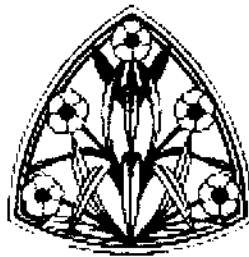
द्रव्यानुयोगपरामर्शकृत्तिकागत ग्रंथकार	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकृत्तिकागत ग्रंथकार	पृष्ठ
महीपसचिव	१७३९, १७९९	यशोमित्र	११७४
महेश्वर (कोशकार)	१८६०	यशोविजयवाचक . १२, ४७, ७६, ८३, १२८, १४७,	
महेश्वर (पण्डित)	२३९, १६७०, १९८८, २१३१	१५९, १६३, १६५, १७६, १९५, २०९,	
माइल्लधवल (द्रव्यस्वभावप्रकाशकार)	१९१, ६२२,	२१३, २५२, २५८, २७०, २९२, ३०१,	
६२४, ६२९, ६३१, ६३४, ६३६, ६४१,		३३६, ३९७, ४२५, ४२७, ४४२, ४८३,	
६४४, ६५०, ६५७, ६६२, ७२२, ७९६,		५०५, ५०८, ५१८, ५२१, ५२२, ५२३,	
८३२, ९१५, ९५४, ९६१, १०३१, १३१३,		५२४, ५२८, ५३१, ५३३, ५४१, ५५५,	
१७१७, १८६९, १९४६, १९६९, २०९४,		५७७, ६०८, ६८९, ७०२, ७०३, ७०४,	
२१३२, २१३५, २१५६, २२१२, २२१९,		७०९, ७६०, ७९८, ८४०, ९२७, ९५९,	
२२२२		९६८, ९७०, ९७१, ९७३, ९७४, ९८७,	
माधकवि	७८८	१००४, १०६६, १०८०, १०८८, १११२,	
माणिक्यनन्दी (दिगंबर)	१९४६	१११८, ११२३, ११४१, ११६६, ११७६,	
माणिक्यशेखरसूरि	५४	१२२०, १२२८, १२९०, १३३९, १३५३,	
माधव (वैशेषिक)	१६८१	१३५५, १३९८, १४५९, १४८९, १५२६,	
माधवमंत्री (कोशकार)	२३९, २१८७	१६८०, १७०५, १७११, १७२४, १७२६,	
माध्वाचार्य	२६५, ३७९, ४५०, ४५१, १२०६	१७५७, १७७०, १८७४, १८७६, १९१४,	
मानविजय उपाध्याय	८४०, १६४४, १९५५,	१९१६, १९२५, १९४३, १९४४, १९५८,	
२२७४, २४८९, २५६८		२०१४, २०२०, २०२३, २०३८, २०४५,	
मुकुन्दशर्मा	१९८७	२०८७, २१०५, २११९, २१२६, २१२७,	
मुकुलभट्ट	१९८८	२१४०, २१६२, २१६६, २२१४, २२१५,	
मुक्तिविमलगणी	३३८	२२२५, २२४७, २२४८, २२५५, २२५८,	
मुनिचन्द्रसूरि	१४५, २७९, ८४०, १६३३	२२६१, २२८६, २३६४, २३८०, २३८१,	
मेघनादसूरि	१११	२३८५, २३८६, २४६१, २४९१, २४९४,	
मेघविजय उपाध्याय	२६४, ७३४, १०३३,	२५४२, २५९५, २६०५, २६१४, २६१५,	
१०७७, १६१३, १८६५, २२९९,		२६१६, २६१८	
२३०५, २३२९, २३४३, २३७१			
मेदिनीकर	१६८७, १८५१, १८६०	यादवप्रकाश	१२२, ११५६, १८६०
मोक्षाकरगुप्त	१९५०	यास्क	११२८
यतिवृषभाचार्य	१४७७, १५४७, १५५१, १५५७	योगीन्द्रदेव	११६, ८५७, ८६२, ८६६,
यशस्वत्सागर	३९९, ९५९, १०३२, १०३६,	१३८९, १५६१, १६३९, १६९९,	
११३७, ११४२, १२०७, १३९०, १७१३,		१८३३, २०२२, २३१२, २३८१	
१७२०, १७८३, १९३७, १९४३, १९६४			
		रघुनाथशर्मा	१५३६

द्रव्यानुयोगपरामर्शकप्रिकागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकप्रिकागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ
रघुनाथशिरोमणि (शिरोमणि-दीधितिकृत)	४१७, १२४६, १२४७, १२५६, १५३३, १६८२, २६०९	वल्लभदेव	२३४७
रत्ननन्दी	१५२, १०८४	वाग्भट	१५४०
रत्नप्रभसूरि	५०, ५३९, ५४१, ११३७, २११८	वाचस्पति मिश्र	२६६, २९६, ३९०, ४६७, ११८६, १२१९, १५३७, १८११, १९५०, २३४६
रत्नशेखरसूरि	५८८, १९५८, २१९२, २२०३, २२८२, २२८९, २३०६, २३९३, २४३९, २५०६	वात्स्यायन	७८८, १९४६
राघव	१७१०	वादिदेवसूरि	१२७, १३०, १३६, ४९६, ५०२, ५०३, ५०८, ५३०, ५३४, ५५१, ६०८, ७१७, ७१८, ७५३, ७६१, ७९१, ८६०, ९५८, ९५९, १००९, १०९१, ११३७, ११८७, ११९२, ११९३, १३५२, १४६८, १४८५, १५०७, १७६१, १९०९, १९४३, १९४५, २०८९, २२३०
राजमल्ल (दिगंबर)	९५, १२०, ११३५, ११३८, १२१२, १६४१, १९४६, २०८२	वादिराजसूरि	१९४५
राजशेखरसूरि (मलधारी)	९२७, १०३२, १८२८, २३०२	वानर्षिगणी	२३२३
राजशेखरसूरि (स्याद्वादकलिकाकार)	३९८, ११४२, ११६७, १२०७, १७८६, १९६४	वाष्पायणि	११२८
रामचन्द्रसूरि	१४०९, १५९७, १५९८, १७७१	विजयानन्दसूरि	७०८, ८०६, १७११, १७८६, १९६५, १९९९, २३५७
रामद्वयाचार्य	१११	विज्ञानभिक्षु	१४०७, १५३६, १५४१, १९५०
रामविजयगणी	४७, ५०	विज्ञानेश्वर	१९५१
रामानन्द	१९५०	विद्यानन्दस्वामी	१८८, १९३, १९५, २३३, ५५४, ६०७, ७१५, ७१६, ७१७, ७५३, ७७०, ७८१, ७९५, ७९९, ९४४, ९६१, १०१३, १०३७, ११२३, ११३७, ११४९, ११५४, ११५८, १२०७, १२६५, १३५६, १४८५, १५४९, १९४५, २१७१, २२३०
रामानुज	११४८	विद्याभूषण	१९८९
रुचिदत्तशास्त्री	१९४६	विद्यारण्यस्वामी	१७, १६५, १६६, ४५०, ११७३, ११९४, १८१०
लक्ष्मीवल्लभगणी	१४८३, २६१२	विनयचन्द्रसूरि	२०८०
लब्धिसूरि	७६१, ७६९, ७९४, ९७८, १५९३, १९४२, २०८९, २११८, २१९०	विनयविजयवाचक	७१५, ७७०, ७९०, ८००,
लावण्यसूरि	२२२८		
लौगाक्षिभास्कर	२६६, २७४, १९४७		
वनमालिमिश्र	४५०, १८१२		
वरदराज	१९४७		
वररुचि	१७८९		
वर्धमान उपाध्याय	१४६३, १८८७		
वर्धमानसूरि	८६६, २३५७, २४३९		

द्रव्यानुयोगपरामर्शकक्षिकागत ग्रंथकार	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकक्षिकागत ग्रंथकार	पृष्ठ
९३८, ९५६, १०३६, ११५५, ११८०, १४८५, १४८९, १४९२, १४९३, १५०१, १५०८, १५३०, २०५३, २२९०		१३६१, १४२६, १४३४, १४५०, १४६५, १४८३, १४८८, १५७८, १६१४, २०८४, २१८८	
विबुधविमलसूरि १०३६, १९५४		शारदातनय ५६९, ५८४, ८३८, १७९३, १९८६, १९९२, १९९३	
विशालराजसूरि १७७०		शालिकनाथ मिश्र १७१७	
विश्वनाथ (न्यायसूत्रविवरणकार) ८३६		शाहराज (महाराज) १८००	
विश्वनाथपञ्चाननभट्ट (मुक्तावलीकार) १०९, १३२०, १९८३		शितिकण्ठ १९१८, १९४७	
विश्वनाथकवि ... ५८१, ७२३, ८३८, १९८७, १९८८		शिवराजर्षि २४०७	
विश्वशम्भु १७१०, २३९४		शिवशर्मसूरि २५२३	
विश्वेश्वरसुधी (गागाभट्ट) १११		शिवादित्यमिश्र १११, १५७, १०६९, १५१३, १७९८	
वीरभद्राचार्य ६९८, १२६८, १२७९, १८३३, २२७९, २२८५, २५२६		शिवाय (शिवकोटि दिगंबरार्च्य) . ६९८, २२८५, २३४४	
वीरसेनाचार्य ५४३, ५८६, ६६७, ७१७, ७७०, ७९५, ८०६, ९१३, ९७६, १०१५, १०२०, १३९६, १५०९, १५५२, १७७७, १७८६, २३३२		शीलाङ्काचार्य ७, १०, ३४, ४१, ४६, ४८, १०३, ११३, २३५, ३०७, ३४५, ३४६, ३५४, ३७३, ३८६, ३८९, ४५५, ५५७, ६१०, ७१६, ७१८, ७६६, ७७४, ७९४, ७९६, ८०१, ८०७, ९४०, ९४७, १०१४, १०१५, १०९९, १२३३, १४७७, १५०४, १५०९, १५४०, १५४१, १५८१, १६७७, १७४७, १७४८, १७५६, १७७१, १७७९, १७८६, १८५६, १९२१, १९६६, २०८६, २३००, २६०४	
व्यास १५३८, १५५५, १५७५, १६१०, २१९४, २३०३		शुभचन्द्राचार्य (दिगंबर)... ४३४, ६०८, ६७०, ७०८, ७१३, ७२१, ७३५, ७५४, ७६६, ८००, ८१८, १०३९, १३८८, १६५०, १९७१, १९७५, १९८०, २००८, २०१६, २०५७, २०५८, २०६३, २०६४, २०६७, २०७३, २१२०, २१४०, २१५६, २१६७, २२०५, २२११, २२१४, २२२३,	
शङ्करमिश्र १८८२, १८८६, १९४६		शुभवर्धनगणी २३३	
शङ्कराचार्य २६१, १६४०, १७६५, १८१५			
शान्तिदेव १७६४			
शाकटायन ११७			
शान्तरक्षित १४५, १५३८, १६८१, १७३२, १८८५, १९४९			
शान्तिचन्द्र उपाध्याय ११४			
शान्तिसूरि (धर्मरत्नकार) २४०२			
शान्तिसूरि (न्यायावतारवार्त्तिककार) ३७८, ११५१, १७६१			
शान्तिसूरि (वादिवेताल) ४५, ११४, १६५, ७६४, ७८४, ९६०, ९७४, १२५०,			

द्रव्यानुयोगपरामर्शकशिखागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकशिखागत संदर्भग्रंथ	पृष्ठ
शुभविजय	६०६, ७१९, ७६९, ७९८, ९५९, १०३२, १९४३	सिद्धसेनसूरि (नमस्कारमाहात्म्यकर्ता)	४८७, ९०९, १०३२, १७१४, १८०४, २०२७, २५९८
शेषाचार्य	१९९५	सिद्धिचन्द्रगणी	१९९०
श्यामाचार्य	१९६, ६२७, ६४८, १५०६, १५७७, १५८५, १५८६, १५९१	सुदर्शन (मीमांसक)	१८११
श्रीधर	१०३८, २३४३	सुदर्शनाचार्य (नैयायिक) ...	२२८, २३०, १२४८, १७७६
सकलचन्द्र उपाध्याय	२३७८, २५२८, २५९३	सुधाकलशमुनि	१६५२, १८६०, २०८१, २१४५
सङ्ख्दासगणी	१६३३	सुमतिविजयगणी	९०१
सदानन्द	१९५१, २०१४	सुरचन्द्रगणी	९९९
सदाशिवेन्द्रसरस्वती	१९५०	सुरेश्वराचार्य	२२८६
समन्तभद्राचार्य	११, १५१, ३४६, ४२६, ६०७, ६१०, ८१८, १०३२, १११८, ११४२, १२०७, १७२१, १७६१, १७६५, १८०९, १९००, १९४४, २२०६, २२२९, २३१४	सूराचार्य ...	१६३३, १७६४, १७६६, १९७१, २२४८
सागरानन्दसूरि	१३९०, १७१९, २२३७	सोमानन्दनाथ	२६२
साधुसुन्दरगणी	१७४६, २१९३	सौंदड	४१७
सायणाचार्य	१९४८	सौभरि	२३९४
सिंहगणिक्रमाश्रमण	४६५	स्वामिकुमार	१५५३, १७८५, १८१८, १८१९, २२३०
सिद्धर्षिगणी	४८, ५०, ६०६, ११६२, १९४२, २१४३, २३८७, २५९६	हंसरत्नगणी	१७४
सिद्धसेनगणी	१०२, ११८, १८१, १८२, २०९, ५५५, ६०५, ७१९, ७५५, ९६४, १३५५, १३७९, १४०३, १४१४, १४९६, १५०२, १५०८, १५२०, १६३७, १७१२, १९४२	हरिचन्द्र	१५६७
सिद्धसेनदिवाकरसूरि	१४, ७०, २०१, २०३, २०७, २३६, ३४३, ३४९, ४३६, ४५७, ४६५, ५०९, ९४७, ९५८, ९६३, ९६४, ९६८, १२७४, १३०९, १३८९, १५२४, १७२१, १७६१, १९४२,	हरिभद्रसूरि (याकिनीमहत्तरासूनु)	११, २४, २६, ५१, ५२, ५५, ६२, ७४, ७६, १०२, ११५, ११८, १२८, १३४, १५३, १५४, १५५, १५६, १८३, २६६, २८५, ३११, ३२४, ३३४, ३९१, ४३१, ४३७, ४३९, ४६९, ५६०, ६०६, ६१०, ६५२, ६८७, ८०२, ८०९, ८१९, ८३९, ८४०, ८४८, ८७३, ९४१, ९५६, ९५९, ९७१, ९७८, १००४, १०१७, १०३२, ११३१, ११४२, ११७९, ११९३, १२०७, १२३८, १३०१, १३३३, १३५०, १३९४, १३९८, १४०४, १४३३, १४८९, १४९३, १४९६, १५१५, १५२७, १५२८, १५३०, १५४०, १५५७, १५८१, १५८२, १७३९, १७४८, १७५५,
सिद्धसेनसूरि (प्रवचनसारोद्धारवृत्तिकार)	१०८४, १६१३, २६०८		

द्रव्यानुयोगपरामर्शकसिद्धागत ग्रंथकार	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकसिद्धागत ग्रंथकार	पृष्ठ
१७७६, १७८२, १७८६, १८०३, १८०७, १८१२, १८२९, १८३०, १८३२, १८४९, १८६६, १८६७, १९४२, १९७१, २०८२, २१५३, २१७४, २१७५, २२२८, २२३१, २२५५, २२५८, २२६०, २२६१, २२६४, २२६६, २२६८, २२७२, २२७३, २२७४, २२८४, २२८५, २३३०, २३३४, २३४१, २३४८, २३६३, २३६५, २३७२, २३७६, २३७९, २४४९, २४६१, २४६५, २४८४, २५०१, २५४२, २५६२, २५६९, २५७७, २५९६		८०५, ८४१, ८४६, ८८६, ९२६, १०९६, १०९८, १११३, ११५६, ११५९, १५५८, १५९७, १५९८, १७६५, १७६७, १७७०, १८१३, १८६०, १८७७, १९४२, १९६९, २०२५, २०७७, २२६२, २३०२, २३६३, २३७९	
हरिभद्रसूरि (प्रशमरतिवृत्तिकार) १४१४		हेमचन्द्रसूरि (मलधारी) ९८, ११४, १५२, १८७, २३५, ३३२, ५५५, ६०४, ६४८, ६८७, ७५६, ७६५, ७७८, ७९२, ८४३, ८५०, ८५३, ८६७, ९३७, ९४५, ९४८, ९५०, ९५९, ९६०, ९६५, ९७२, ९७८, ९८२, १०१४, १०५८, १०८२, १२०५, १२८३, १३६०, १३८९, १४७१, १५२९, १५३०, १५४२, १५४३, १५८०, १६०१, १६०२, १६०९, १६१२, १६१४, १६२२, १६५९, १६७१, १७३२, १८०१, १८६६, १८७८, २००६, २०२२, २०३९, २०८५, २०८६, २११४, २१२०, २१२१, २२२८, २३६३, २४२८, २४४०	
हरिशास्त्री ५७१, १९९७		महंसगणी ७३२, २२८६	
हर्षकुलगणी २२९		नाराज १०८७, १५३५, १९०९	
हर्षवर्धनोपाध्याय ९२३, १०९०, १०९१, १८६५, २११९, २२६२, २४२०			
हलायुध (कोशकार) २१९५			
हेमचन्द्रसूरि (कलिकालसर्वज्ञ) ४३, ४६, ९८, २२९, ३४६, ३५०, ३८३, ५७२, ६०८, ६३३, ६६१, ७१८, ७६९, ७९१, ७९८			

परिशिष्ट-९

वर्णानुक्रमरीत्यैव, दर्शयन्ते लौकिकादयः ।

ग्रन्थवैशद्यकर्तारः, न्यायाः हि 'कर्णिका' गताः ॥

द्रव्यानुयोगपरामर्शकृष्टिकायां रहेला १८५ न्यायोनी अकारादिकमथी यादी

न्याय	पृष्ठ	न्याय	पृष्ठ
(१) अकाले कृतम् अकृतं स्याद् इति न्यायः ... १५६		(२०) अश्वारूढोऽश्वमेव विस्मृतवान् इति न्यायः २१७२	
(२) अचिन्त्याः खलु ये भावा न तांस्तर्केण साधयेद् इति न्यायः १६६५		(२१) 'असत्ये वर्त्मनि स्थित्या ततः सत्यं समीहते' इति न्यायः ८४१, १०६६-६७	
(३) अजागलस्तन्यायः ९८६		(२२) 'अस्त्रम् अस्त्रेण शाम्यती'ति न्यायः २२२५	
(४) अजां निष्काशयतः क्रमेणकाऽऽपात- न्यायः १०५४-५५		(२३) अहृदयवचसाम् अहृदयम् उत्तरम् इति न्यायः १०३७	
(५) 'अतिपरिचयादवज्ञा' इति न्यायः ६९१		(२४) आकाशमुष्टिहननन्यायः १०३३	
(६) 'अतीतोऽपि पदार्थः साम्प्रतं सन्' इति न्यायः ३३३		(२५) आदावन्ते च यत्रास्ति मध्येऽपि हि न तत्तथा इति न्यायः १६१-१६६, ३४०	
(७) अधनेन धनं प्राप्तं तृणवन्मन्यते जगद् इति न्यायः ८०		(२६) आम्रान् पृष्टः कोविदारान् आचष्टे इति न्यायः ४१९	
(८) अनागतकालः साम्प्रतकाले स्वच्छायां प्रेषयति इति न्यायः १५६		(२७) आरोपे सति निमित्तानुसरणम्, न तु निमित्त- मस्तीत्यारोपः इति न्यायः . २०१५, २०३१	
(९) अनुच्चारणे नव गुणाः इति न्यायः १०९८		(२८) आशामोदकतृप्तिन्यायः ७१३	
(१०) अन्तरङ्गं बहिरङ्गाद् बलवद् इति न्यायः २२८६		(२९) इलिका-भ्रमरीन्यायः २३२५	
(११) अन्धगजन्यायः ६०३		(३०) इषुवेगक्षयन्यायः ६३५	
(१२) 'अन्यवेशमस्थिताद् धूमाम्न वेशमान्तरमग्निमद् भवती'ति न्यायः २०९४		(३१) 'इष्टतोऽवधारणमि'ति न्यायः ११५८	
(१३) अयोगोलकन्यायः २५३, २७९, ६३९, २०४२		(३२) उत्पद्यमानम् उत्पन्नम् इति न्यायः १२२९, १२४१, १२५७	
(१४) अरण्यरुदनन्यायः ९८५		(३३) उदराऽऽस्फालनेन शूलोत्पादनन्यायः २२२१	
(१५) 'अर्थेनैव धियां विशेष' इति न्यायः ३३६		(३४) उपजीवकस्य उपजीव्यविरोधित्व असंभवः इति न्यायः १४४६	
(१६) अर्धजरतीयन्यायः ४४५, १०५५, १०६०		(३५) उपधेयसांकर्य अपि उपाध्यसांकर्य इति न्यायः १७९०	
(१७) अवच्छेदकभेदाद् अवच्छिन्नभेद इति न्यायः १७९५		(३६) उपाधिभेदे उपहितभेदन्यायः १७९६	
(१८) अवच्छेदकभेदेऽवच्छेद्यभेदन्यायः १७९४		(३७) उपाधौ विनिवृत्ते तु तज्जन्यो विनिवर्तते इति न्यायः १७९३-९४	
(१९) 'अशुद्धे वर्त्मनि स्थित्या ततः शुद्धं समीहते' इति न्यायः १०६७			

न्याय	पृष्ठ	न्याय	पृष्ठ
(३८) 'उपाये सति कर्तव्यं सर्वेषां चित्तरञ्जनमि'ति न्यायः १२५२		(५९) गुडजिह्विकान्यायः ९३१	
(३९) ऋजुगत्या सिध्यतोऽर्थस्य वक्रेण साधनाऽयोगादिति न्यायः १०२०		(६०) गो-बलिवर्दन्यायः २०७, २०९, ९९५-९९८	
(४०) एकं सीव्यतोऽपरप्रव्युतिरिति न्यायः १५९३		(६१) 'गौण-मुख्ययोः मुख्ये सम्प्रत्ययः कार्यः' इति न्यायः ६६३	
(४१) एकत्र भेदाऽभेदौ मिथः अविरुद्धौ इति न्यायः ३८३		(६२) घुणाक्षरन्यायः ६९१, ६९३	
(४२) 'एकत्र वसन्नपि काचः काचः, मणिर्मणिः' इति न्यायः १८३३		(६३) 'घृतं दहति' इति न्यायः २००६	
(४३) एकदेशविकृतम् अनन्यवद् इति न्यायः १३३१		(६४) घोटकाऽऽरूढो विस्मृतघोटकः इति न्यायः १०६७	
(४४) एकदेशान्वयस्य अव्युत्पन्नत्वम् इति न्यायः १२४६		(६५) चन्दनगन्धन्यायः २४७१	
(४५) एकबोधः शाब्दः, एकबोधः आर्थः इति न्यायः ५७९		(६६) 'चलमाणे चलिण' इति न्यायः १२४०	
(४६) 'एकसत्त्वेऽपि द्वयं नास्ति' इति न्यायः १४३०		(६७) चालनीयन्यायः ५२३	
(४७) एकाऽनेकस्वभावयोः समनैयत्यम् इति न्यायः १८०२		(६८) चिन्तामणिं परित्यज्य काचग्रहणन्यायः ६२०	
(४८) 'कयमाणे कडे' इति न्यायः १२२९, १२३३, १२३७		(६९) छिन्नकर्णोऽपि श्वा श्वेव इति न्यायः १३३०	
(४९) कारणभेदं विना कार्यभेदोऽसङ्गतः इति न्यायः ११६८		(७०) जात्यन्धगन्तुन्यायः २२८४	
(५०) कालपरिपाके कार्यकरणबुद्धिः सम्पद्यते इति न्यायः १५६		(७१) ज्ञातुः ज्ञानात्मता मुक्तिः, ज्ञेयैकात्म्यं भवभ्रमः इति न्यायः १९१४	
(५१) कुश-काशावलम्बनन्यायः २१९३		(७२) ज्ञेयेन ज्ञानोपयोगो दृश्येन च दर्शनोपयोगः भाव्यते इति न्यायः १२९४	
(५२) कृष्णलीलान्यायः २३३१		(७३) 'तत्त्व-भेद-पर्यायैः व्याख्या' इति न्यायः १४७४, १६४०, २२१३	
(५३) क्षीर-नीरन्यायः ६९१, ७७७, ८४२, ९२६, ९२८, ९३०, १८५४, २००५, २०३५, २०४२		(७४) 'तद्धेतोरस्तु किं तेन ?' इति न्यायः १२००, १३२०, १४१९, १६१७	
(५४) 'क्षीरं विहाय अरोचकग्रस्तस्य सोवीररुचिः' इति न्यायः १०५३		(७५) तप्तलोहपदन्यासः इति न्यायः २४३४	
(५५) खण्डोऽपि घटो घट एव इति न्यायः १३३०		(७६) तप्तोपलनिपतितजलन्यायः ६१९	
(५६) गजनिमीलिकान्यायः ७६५		(७७) तीराऽदर्शिशकुनिन्यायः १७७३	
(५७) गङ्गुरिकाप्रवाहन्यायः २०५७, २२२२		(७८) तुलोन्नमन-नमनन्यायः ११६९	
(५८) गुड-शुण्ठीन्यायः ४०३, २०९०		(७९) तुल्यन्यायः ४४५, ११२३, १४५५-५६, २१७६, -७७	
		(८०) तुष-व्रीहिन्यायः ८९८	
		(८१) तृणारणिमणिन्यायः १४३०	
		(८२) 'त्रैकालिकाऽस्तित्वशाली एव पदार्थः परमार्थतः सन्' इति न्यायः ३४१	

न्याय	पृष्ठ	न्याय	पृष्ठ
(८३) 'दासेन मे खरः क्रीतो दासोऽपि मे खरोऽपि मे' इति न्यायः (प्राकृतः) १००२, १०४८		(९९) न हि गोत्वेन उपचरितः षण्डः पयसा पात्रीं प्रपूरयति इति न्यायः १५८५, २०९४	
(८४) दीपकतले तमः इति न्यायः २२८७		(१००) 'न हि निन्दा निन्द्यं निन्दितुं प्रयुज्यते। किं तर्हि ? निन्दितादितरत् प्रशंसितुमिति' न्यायः १०९७	
(८५) दीपाऽऽकाशन्यायः ११२७		(१०१) न हि प्रत्यक्षदृष्टेऽर्थे विरोधो नाम इति न्यायः ३९०	
(८६) 'दुष्टांशच्छेदतो नांही दूषयेद् विषकण्टक' इति न्यायः १०६४		(१०२) न हि प्रत्येकमसतः उभयसत्त्वं सम्भवति इति न्यायः १४२९	
(८७) द्वन्द्वान्ते श्रूयमाणं पदं प्रत्येकमभिसम्बध्यत इति न्यायः १६८६		(१०३) 'न हि श्यामाकबीजं परिकर्मसहस्रेणाऽपि कलमाऽङ्कुराय कल्पते' इति न्यायः २००८	
(८८) धर्मिकल्पनातो धर्मकल्पना लघीयसीति न्यायः २५१		(१०४) न हि स्थाणोरयम् अपराधः यदेनमन्धो न पश्यति इति न्यायः ४७०	
(८९) धर्मिणि धर्मे वा असति न तज्ज्ञप्तिः भवति इति न्यायः ३३८		(१०५) न हि हरिणशावको भवति प्रतिपक्षः पञ्चाननस्य इति न्यायः १०६८	
(९०) धान्य-पलालन्यायः ६३७		(१०६) नश्यद् नष्टम् इति न्यायः १२३०, १२५७	
(९१) ध्वनिभेदे अर्थभेदः इति न्यायः ८०१		(१०७) 'नो खलु सहस्रमपि जात्यन्धाः पान्थाः धन्यानं विदन्ती'ति न्यायः २३१३	
(९२) न खलु पटुरपि नटबटुः स्वस्कन्धम् आरोहुं शक्तः इति न्यायः १४८१		(१०८) 'पच्यमानं पक्वमिति' न्यायः ७४२	
(९३) न खलु शालग्रामे किरातशतसङ्कीर्णं प्रतिवसन्नपि ब्राह्मणः किरातो भवति इति न्यायः १८३३		(१०९) पदार्थः पदार्थेनाऽन्येति, न तु तदेकदेशेन इति न्यायः २०५, २२५-२६	
(९४) 'न जातु घटाकारधारणमात्रेण सुवर्णमसुवर्णं भवती'ति न्यायः २१९४		(११०) पदैकदेशे पदोपचारन्यायः २९	
(९५) 'न हि अन्धानां सहस्रेणाऽपि पाटच्चरेभ्यो गृहं रक्ष्यते' इति न्यायः २२६३		(१११) पयःपूतरकन्यायः २३९५	
(९६) न हि अविकल उपाय उपेयवस्तुप्रापको न भवति इति न्यायः ३७५		(११२) पारिशेषन्यायः ८२६, १६२७	
(९७) न हि करिणि दृष्टे चीत्कारेण तम् अनुमिमते प्रेक्षावन्तः इति न्यायः ३९०, १२१८		(११३) पिष्टपेषणन्यायः ५८६, ९५७	
(९८) न हि काल्पनिकः भेदः अभेदं विरुणद्धि इति न्यायः २०९		(११४) प्रतिक्षणं ज्ञेयाद्यनुसारेण ज्ञानादिकं परिणमति इति न्यायः १२९४	
		(११५) प्रतियोग्यभावान्वयौ तुल्ययोग-क्षेमौ इति न्यायः २२८	
		(११६) 'प्रत्ययानां प्रकृत्यर्थान्वितस्वार्थबोधकत्वमिति' न्यायः १२४४	

न्याय	पृष्ठ	न्याय	पृष्ठ
(११७) 'प्रत्येकं यन्नास्ति तत् समुदायेऽपि नास्ती'ति न्यायः ८४३, १४२९, १६१०		(१४०) यद् यथा लोके दृष्टं तत् तथैव अनुमन्तव्यं निरूपकैः, नान्यथा इति न्यायः ३९१	
(११८) प्रदीप-तमोन्यायः ११४६		(१४१) यद् यस्मै ततः तत् प्रधानम् इति न्यायः २३	
(११९) प्रधानमल्लनिबर्हणन्यायः ७४८		(१४२) यादृशसमभिव्याहारस्थले.... इत्यादिन्यायः २२६	
(१२०) प्रमाणबलायातः पदार्थः केन निवार्यते ? इति न्यायः १०५५		(१४३) यादृशो ध्वनिः तादृशोऽर्थः इति न्यायः .. ७९४	
(१२१) 'प्राधान्येन व्यपदेशा भवन्ती'ति न्यायः ७०७		(१४४) यावद्विशेषाभावस्य सामान्याभावनियतत्वं इति न्यायः १८९२	
(१२२) बधिरकर्णजपन्यायः १०१३		(१४५) युक्तिग्राह्येऽर्थे आज्ञाप्राप्ततापादनेन सन्तोषः न कार्यः इति न्यायः १५१३	
(१२३) बालधूलीगृहक्रीडान्यायः २४३६		(१४६) ये यद्भावं प्रति पदार्थान्तराऽनपेक्षाः ते तद्भावनियताः इति न्यायः ११२३	
(१२४) बालस्य लक्षणानि जन्मतः, वधूनां लक्षणानि द्वारतः इति न्यायः १५६		(१४७) येन रूपेण यत्र प्रागभावप्रतियोगिता तेन रूपेण तत्राऽनुत्पन्नत्वम् इति न्यायः १२७३	
(१२५) भावान्तरमभावो हि, कयाचित् व्यपेक्षया इति न्यायः १६८१		(१४८) यो यत्रैव दृष्टगुणः स तत्रैव इति न्यायः ८४६	
(१२६) भाविनि भूतवद् उपचारः इति न्यायः ४९७, ७३२		(१४९) 'यो यदीययावद्विशेषाभाववान् स तत्सामान्याभाववान्' इति न्यायः ... १८९२	
(१२७) मणिप्रभा-मणिबुद्धिन्यायः १०७२		(१५०) रत्नावलीन्यायः १०६५	
(१२८) मण्डूकभस्मन्यायः २२६८, २५४२, २५४५		(१५१) 'रुच्यनुयायि वीर्यस्फुरणमिति न्यायः १८५४	
(१२९) मत्स्य-कण्टकन्यायः ८४७		(१५२) वज्रं वज्रेण भिद्यते इति न्यायः २२२२	
(१३०) मुग्धशिष्यध्वन्धनन्यायः १०५६		(१५३) वदतो व्याघात इति न्यायः १४८०	
(१३१) मृगजलन्यायः २४४४		(१५४) वरमद्य कपोतः श्वो मयूराद् इति न्यायः ७८८	
(१३२) मृण्मय-सुवर्णकलशन्यायः २२८५		(१५५) वर्तमानसमीपे वर्तमानवद् वा इति न्यायः ३३३, ७३८, १२३१	
(१३३) मौनं सर्वार्थसाधनम् इति न्यायः १०९८		(१५६) वसुधैव कुटुम्बकम् इति न्यायः ७६६	
(१३४) म्लेच्छो हि म्लेच्छभाषया बोद्धव्य इति न्यायः २२३३		(१५७) विद्वत्सदसि मूर्खाणां मौनं भूषणम् इति न्यायः १०९८	
(१३५) यथा गतिः तथा मतिः इति न्यायः १५५		(१५८) व्याघ्रतटीन्यायः ७८५	
(१३६) यथा नियतिः तथा सङ्गतिः इति न्यायः १५५			
(१३७) यथा भवः तथा भावः इति न्यायः १५५			
(१३८) यथा सङ्गाः तथा रङ्गाः इति न्यायः ... २३२४			
(१३९) यदतीतं तदतीतम्, भाविनि लाभे च नास्ति बहुमानः इति न्यायः ७८८			

न्याय	पृष्ठ	न्याय	पृष्ठ
(१५९) व्युत्पत्तिभेदे वाच्यभेदः इति न्यायः ७९९		(१७२) सहैव दशभिः पुत्रैः भारं वहति	
(१६०) 'शब्दवाच्यक्रियायुक्तमेव वस्तु सद्'		गर्दभी इति न्यायः १५५	
इति न्यायः ८०३		(१७३) सिंहावलोकनन्यायः ८६०, १३६३, १८०१	
(१६१) शाखाचन्द्रन्यायः ६३२		(१७४) 'सिद्धः पदार्थ एको नित्यश्चेत् तदा	
(१६२) शुक्ति-रजतन्यायः २४४४		लाघवम्, असति बाधके' इति	
(१६३) शुद्धस्वरूपदर्शने शुद्धस्वरूपलाभः,		न्यायः १४१७, १४२७	
अशुद्धस्वरूपदर्शने चाऽशुद्धस्वरूपा-		(१७५) 'सिद्धस्य गतिः चिन्तनीया'	
ऽविच्छेद' इति न्यायः २१४३		इति न्यायः ७०९	
(१६४) शृङ्गाग्रहिकान्यायः ४३६, ४३७, १६६४,		(१७६) सुन्दोपसुन्दन्यायः ३५३	
२१६९, २१७०		(१७७) सूचि-कटाहन्यायः २११३	
(१६५) 'सकृदुच्चरितं पदं सकृदेवार्थं		(१७८) सोऽयमिषोरिव दीर्घ-दीर्घतरो व्यापार	
गमयतीति न्यायः ५७५, ५७७		इति न्यायः ५७९	
(१६६) 'सकृदुच्चरितः शब्दः सकृदेवार्थं		(१७९) स्थूणानिखनन्यायः १६३४	
गमयतीति न्यायः ४८२, ६१२		(१८०) स्फटिकोपाधिन्यायः ६३०	
(१६७) सविषयकाऽर्थबोधकधातु.....		(१८१) स्ववधाय कृत्योत्थापनन्यायः २०८९	
इत्यादिन्यायः २२४, २२५		(१८२) स्वशस्त्रं स्ववधाय इति न्यायः १०३८	
(१६८) 'सच्चेत् ? न बाध्येत। असच्चेत् ?		(१८३) स्वस्य यस्माद् अभिन्नत्वं तद् येन	
न प्रतीयेत' इति न्यायः ४०५		स्वरूपेण वर्तते तद्वपेण स्वस्य	
(१६९) सत्सामीप्ये सद्द् वा इति न्यायः ७३८		भवनम् इति न्यायः ११३७	
(१७०) 'सर्वं वाक्यं सावधारणमिति		(१८४) हंसक्षीरन्यायः ६९१, ९३०	
न्यायः ११५४, ११५८, २२३६		(१८५) ह्यो भुक्तं नाऽद्य तृप्तिकरम्	
(१७१) ससूत्रसूचिकचवरपतनन्यायः २२७७, २२७९		इति न्यायः ७८८	

परिशिष्ट-१०

व्यक्तिविशेषनामानि, कर्णिकायां गृहीतानि ।
प्रस्तूयते हि तत्सूचिरकाराद्यनुसारिणी ॥

द्रव्यानुयोगपरामर्शकृतिनामां आपेला विशेष नामोनी यादी

विशेषनाम	पृष्ठ	विशेषनाम	पृष्ठ
अकब्बर	२५८७, २५९०	चिलातिपुत्र	२४१३
अङ्कुश	३६६	जयन्तीश्राविका	१५२९
अङ्गारमर्दकाचार्य	२८	जमालि	२३०५
अर्जुन	१८६४	जीतविजयवाचक	५, २६०३
अनंतजिन (तीर्थङ्कर)	१३७२	जेकोबी	१४७१
अभिमन्यु	२४८१	दशरथ	३६६
असत्कार्यवादी	३००	देवदत्त	३६७, ४३५, १००७, १०४७
असत्ख्यातिवादी	३३७	नंदिषेण	२२७५, २२७८
आइन्स्टाइन	१५१	नयविजयवाचक	५, २६०५, २६१४
उदय (तीर्थङ्कर)	७३३	नागिल	२४८१
ऋषभतीर्थङ्कर (आदिजिन)	२३६९, २३७१	नेमिनाथ (तीर्थङ्कर)	२०२१
कपिल	४३९	नैयायिक	२८०, २८२, २९९, ३१२, ३२५, ३२६, ३३७, ३४२, ६२१, १२०१, १३९१, १६८१
कल्याणविजयवाचक	२५९९, २६०१	नृसिंह	३९६
कान्त	१४७१, १५३९	पद्मनाभ (तीर्थङ्कर)	७५२
कुलवालक	२३०५	पद्मप्रभ (तीर्थङ्कर)	२०२१
कृष्ण	५२०	पातञ्जल	२९९, ३४२, १३५७, १४८६, १५३८, १५४१, १६१०, २५४०
गर्ग	७२७	पार्श्वनाथ (तीर्थङ्कर)	१०८०
गोटफ्रीड	१५३९	पुष्पदन्त (तीर्थङ्कर)	२०२१
गोपालसरस्वती	१११८	पेढाल (तीर्थङ्कर)	७३३
गौतम	७८, १४९, १९२, १९६, ४६५-६६, ६४०, ६८२, ७७१, ८२५, ८९५, १३१२, १३६८, १४२४, १४३८, १४७६, १४९२, १५०२-१२, १५१७-१८, १५२४, १५२७, १५३१, १५४२, १५७८, १५८९, १६११, १६२९, १६३५, १७३३-३४, १७३८, २०५९, २१३१, २२२२, २३२४	बुलर	१४७१
चंद्रप्रभ (तीर्थङ्कर)	२०२१	बौद्ध	११७१, १७२२, १७४६, १७६१, १७९८, २२६८, २२८५
		ब्रह्मदत्त	७२७
		माध्यमिक (बौद्ध)	११८८, ११९२, ११९६

विशेषनाम	पृष्ठ	विशेषनाम	पृष्ठ
मीमांसक	३४७, ५२६, १३९०, १३९१, १९१९	शिवराजर्षि	२४०७
मेघकुमार	२४२३	षडुलूक	७६५
योगाचार (बौद्ध)	३२५, ३२६, ३२७, ३२८, ११८१, ११८२, ११८३, ११८८, ११९२, ११९६, १२८६	सत्कार्यवादी	३००
रसेल	१४७१	सम्प्रतिभूष	२४१३
राम	३६६	साङ्ख्य	१०९, २९६, २९९, ३०१, ३४२, ३४३
रावण	३६६	साङ्ख्यवृद्ध	२९७
लक्ष्मण	३६६, २३०७	सावद्याचार्य	९३३
लवण	३६६	सिंहसूरि	२४४७, २४५५, २४६३, २५९२
लाभविजयवाचक	२६०१, २६०२, २६०३	सीता	३६६
वज्राचार्य	२५६३	सीमन्धरस्वामी	७३३
वासुपूज्य (तीर्थङ्कर)	२०२१	सुग्रीव	३६६
विनयरत्न	२८	सुदर्शन (भगवतीसूत्रदर्शित)	१५०४
वीर (महावीर)	४३९, ७२०, ७५२, ८९५	सुपाश्वनाथ (तीर्थङ्कर)	८८०
वेदान्ती	१६७, १६८, १३९०	सुमति	२४८१
वैभाषिक (बौद्ध)	२७३	सेनसूरि	२५९०
वैयाकरण	५८०, ५८३, १३९१, १९१९, १९८४, १९८५, १९८६	सोमिल	१०४१, १०४२
वैशेषिक	१०३, १०९, ११०, १११, १८२, २९९, ३४२, ६०३, ६०४, ६११, ६२१, ७६४, १३९१, १५३७, १७९७	सौत्रान्तिक (बौद्ध)	२३३, ११९६, १४४१
		स्कन्धकमुनि	५९२
		हनुमत्	३६६
		हीरविजयसूरि	२५८७
		हेगल	१४७१

परिशिष्ट-११

इतिहासज्ञलाभाय कर्णिकायां गतानि वै ।
ग्राम-तीर्थादिनामानि दश्यन्ते हि मुदाऽधुना ॥

(द्रव्यानुयोगपरामर्शकशिक्षाभां आपेला नगर-तीर्थ आदि नामोनी अकारादिक्रमेण यादी)

नगर-तीर्थनु नाम	पृष्ठ	नगर-तीर्थनु नाम	पृष्ठ
अजाहरा	२६२४	पार्श्वप्रज्ञालय	२६२३
अञ्जनगिरि	२६२४	पुण्यपत्तन	१६०८
अयोध्या	३६६	प्रभासपट्टन	२६२४
आग्रा	१८२	प्रयाग	१५२३
आराधनाथाम	२६२४	बलेजतीर्थ	२६२४
उत्तरकुरुक्षेत्र	१०४६	भणशाल	२६२४
उना	२६२४	भरतक्षेत्र	१००७, १००८, १०४६
ऋष्यमूक (पर्वत)	२३०७-०८	भाणवड	२६२४
ऐरण्यवतक्षेत्र	१०४६	भुवनभानुमानसमन्दिर (शाहपुर)	२६२३
ऐरवतक्षेत्र	१०४६	भोयणी	२६२३
कदम्बगिरि	२६२३	महाविदेहक्षेत्र	१०४६
कात्रज	२६२३	महुरा (मथुरा)	३२
कान्यकुब्ज	९९७, १२३३	महुवा	२६२४
काशी	१६६, ६६४, १५२३, २६०५, २६०६	माङ्गरोल	२६२४
कोबा	१८२, २०९, ४२७	माण्डल	१७६, १८२, २०९, ४२७, १६०८
गिरनार	२६२४	मेरु (पर्वत)	१५००, १५२३
गुर्जरदेश	२६०६	रम्यक्षेत्र	१०४६
चन्द्रमणितीर्थ	२६२३	रान्तेज	२६२३
चोरवाड	२६२४	राजगृहनगर	८९४
जंबूद्वीप	१००६, १००८	राजनगर (अहमदाबाद)	२६२०
जयपुर	१५२३	लाट	२३७०
जामनगर	२६२४	लीम्बडी	१७८, ४२७
जेसलमेर दुर्ग	१५९१, १५९८	वन्थली	२६२४
ढङ्कगिरि	२६२४	वापी	४५९
तालध्वजगिरि	२६२३	वाराणसी	२६०५
तुङ्गिकानगरी	१०३१	वालवोडतीर्थ	२६२३
दक्षिणदेश	२६०५	वाहीकदेश	१९८४
दाठा	२६२३	विध्याचल	१८९४
दीव	२६२४	विमलमणितीर्थ	२६२३
देवकुरुक्षेत्र	१०४६	वेरावल	२६२४
नन्दनवन	१०७४-७५	शङ्खेश्वर	२६२३
नागपुर	१४८९, १५४४	शङ्खलपुर	२६२३
नूतननागेश्वरतीर्थ	२६२४	शत्रुञ्जय	८७२, २६२३
पंपासरोवर	२३०७-०८	शेरीषा	२६२३
पद्ममणितीर्थ	२६२३	हरिवर्षक्षेत्र	१०४६
पाटलिपुत्र	६६१, ६६४, ९९७, १००७, १००८, १०४७, १५२३	हस्तगिरि	२६२३
पानसर	२६२३	हिमवतक्षेत्र	१०४६
		हिमवत् (पर्वत)	१८९४

परिशिष्ट-१२

स्व-परतन्त्रसन्दर्भाः, अद्भुताः कर्णिकागताः ।
वर्णानामानुलोम्येन, सूचिस्तेषां प्रदर्श्यते ॥

द्रव्यानुयोगपरामर्शकृष्टिकाभिः आवेला साक्षीपाठोनी अकारादिकमयी यादी

द्रव्यानुयोगपरामर्शकृष्टिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकृष्टिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
अ स्यादभावे स्वल्पार्थे (वि.प्र.एका.२५)	१८६०	अचिरा गीयत्ये मुणी भवेज्जा..	
अ स्वल्पार्थेऽप्यभावेऽपि....(अ.स.को.७/१)	१८५९	(म.नि.६/२०२/पृ.१७०)	२४९०
अंधो अंधं पंहं गितो....(सू.कृ.१।१।२।१९)	२३११	अचेतनस्य भावः....(आ.प.पृ.११)	१६७१
अइसयमादसमुत्थं विसयातीदं....(प्र.सा.१३)	५५	अचैतन्यपक्षेऽपि सकल....(बृ.न.च.गाथा ६९/पृष्ठ-३७) ..	१८५९
अकम्मस्स ववहारो न....(आचा.१/३/१/सू.११०) ..	१९२३	अच्चंतनिराबाहं मुत्तिसुहं....(ध.उप.	
अकयागम-कयनासो विज्जाण....(प.लि.७९)	१७६६	मा.३२ कथा-पृ.१३७)	१९०६
अक्किट्ठिया अणिहणा....(न.च.२७, द्र.स्व.प्र.२००)	६८८	अच्चंतं गंतसुहं अच्चा....(ज.च.१६/३६९/पृ.२१९)	१७१
अक्खओ निरुजो निच्चो....(सं.र.शा.५२१९)	२३५०	अच्छेज्जा अब्भेज्जा अव्वत्ता....(आ.प.२५१६/पृ.२२३,	
अक्खयं सोक्खं....(म.नि.६/१२२/पृ.१६४)	६२२	कु.मा.१८/३३२)	१९७८
अक्खयसुक्खो मुक्खो (श्री.क.२०९)	२३०६	अजीवकाया धर्माधर्मा....(त.सू.५/१)	१५१४
अक्षेपफलदः स्पर्शः तन्मयी..(द्वा.द्वा.२९/२६)	२५३१	अजीवपरिणामे णं भंते..(प्रज्ञा.१३/१८४)	१९६
अक्षयम्, अव्याबाधम्..(बृ.क.भा.६४९० वृ.पृ.१७०७) ..	३२९	अजीवाः तु अरूपिणः धर्मा....(आ.नि.१०५७ गाथायाः	
अखण्डशुद्धज्ञान....(षो.१६/३ वृ.पृ.३५७)	१०८०	भाव्यस्य १९५ गाथायाः.हा.वृ.)	१५८१
अमीतार्थाश्च कुशीलाश्च....(ग.प.४८, वृत्ति)	२३२३	अजीवाः धर्मादयः चत्वारो....(अ.व्य.पृ.१)	१५८१
अगीयत्थ-कुसीलेहिं, संगं..(म.नि.६/१४६/पृ.१६६) ..	२३२४	अज्झत्थं तु पमाणं, न....(व्य.भा.२/५४)	२४४४
अगीयत्थ-कुसीलेहिं, संगं....(ग.प्र.४८)	२३२३	अज्झवसाणेण सोहणेण जिणो....(आ.नि.भा.९६)	२३७६
अगीयत्थतदोसेण भावसुद्धिं..(म.नि.६/२०६)	२४९१	अज्ञातचरतत्त्वार्थं..(ता.र.स्तो.६)	१९४७
अगीयत्थस्स वयणेणं अमियं....(ग.प्र.४६)	२३२८	अज्ञातार्थज्ञापकं प्रमाणम्....(प्रमा.स.टी.पृ.११)	१९४९
अगुरु-लघुगेहिं सया....(प.का.स.८४)	२१७०	अज्ञानं तु सदसद्भ्यामनि....(वे.सा.१०/पृ.२८)	२०१३
अगुरुलघवो गुणास्तु....(पञ्चा.३२, वृ.)	१६६६	अहं चतु णाण-दंस....(द्र.स्व.प्र.१४)	१६८९
अगुरुलघुकः, अमूर्तत्वाद् (प्र.सू.		अहंविहं पि य कम्पं....(स.सा.४५)	१८६९
१५/१/१९८ वृ.पृ.३०८)	१६६६	अहंविहकम्ममुक्को नायव्वो....(उत्त.२८ नि.गा.४९७) ..	२६०२
अगुरुलघुकगुणषड्वृद्धि-हानि..(प्र.सा.१/८/८० ता.) ..	१६६६	अहंविहकम्मवियडा सीदीभूदा....(प.स.३१)	२३२६
अगुरुलघुविकाराः स्वभावः....(आ.प.पृ.३)	२१५५	अहंविहकम्मवियला....(गो.सा.जी.का.६८)	६९६
अगुरुलघुविकाराः....(का.अ.२४२/पृ.१७३)	२१५६	अहंविहा आया पण्णत्ता....(भग.सू.श.१२,	
अगुरुलघोः भावः....(आ.प.पृ.११)	१६६४	उ.१०, सू.४६७)	२१३५
अगुरुलघुगाऽणता....(द्र.स्व.प्र.२१)	२१५६	अणंतनाणं, अणंतदंसणं....(दी.क.पृ.१५)	८९८
अह-पूर्वविषयजीवाद्य....(त.रा.वा.३/३६/२)	१३८०	अणंतमणुत्तरमणोवमं सासयं....(श्री.क.१२३५)	२२०३
अहृत्यादिसंयोग-विभाग....(वि.आ.भा.३७३ वृ.)	११४४	अणंतसुहं खीणसमग....(स.सा.५)	१३६९
अचरिमपरिअट्टेसुं कालो....(विं.प्र.४/१९)	१५३	अणंतुत्तमसोक्खमोक्खं (म.नि.१/१११)	२०२७
अचित्तद्रव्यं द्विधा-अरूपि..(आ.श्रु.स्क.१/अ.२/उ.१/		अणिच्चरूवा हु पज्जाया (बृ.न.च.६१)	१७३८
सू.६३/नि.गा.१७९/पृ.१८१)	१५८१	अणु दुअणुएहिं दव्वे आरद्वे..(स.त.३/३९) ..	१३२२, २२११
अचिन्त्याः खलु ये भावा..(म.भा.भीष्मपर्व ५/१२) ..	१६६५	अणुः, परमाणुः....(वि.आ.भा.४४७)	८६७

द्रव्यानुयोगपरामर्शकसिद्धिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकसिद्धिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
अणुकंपऽकामणिज्जर-बालतवे....(आ.नि.८४७)	२४१७	अत्थं भासइ अरहा सुत्तं....(आ.नि.९२)	३४८
अणुवओगो दव्वं (अनु.द्वा.सू.१४)	९६७, ९७६	अत्थंतरभूएहि य (स.त.१/३६)	२१२५
अणुवमममेयमक्ख....(भ.आ.२१५३/		अत्थधरो तु पमाणं (नि.भा.२२)	६९२, १३८०
भाग-२/पृ.१८४५)	६३८	अत्थप्पवरं सदोवसज्जणं....(वि.आ.भा.२२६२)	९४७
अणुवमममेयमक्खयममलं.(सं.र.शा.९७८८, आ.प.९६२).१२६८		अत्थि ति णत्थि णिच्चं....(द्र.स्व.प्र.५८)	१८३७
अणुवयणमणुओगो सुयस्स....(वि.आ.भा.८४१)	७	अत्थित्तं णो मण्णदि....(द्र.स्व.प्र.३०४)	१९६६
अणुसम्बन्धतो जीवोऽप्ययं....(अ.गी.१६/१६)	१८६५	अत्थित्तं, वत्थुत्तं, दव्वत्तं....(द्र.स्व.प्र.१२)	१६८३
अणुहवभावो चेयणमचेयणं....(बृ.न.च.६३)	१८५०	अत्थिताइसहावा सव्वा सम्भाविणो....(द्र.स्व.प्र.७०)	१९५४
अणूनां प्रदेशा न भवन्ति....(त.सू.५/११ भा.)	२०६२	अत्थिताइसहावा सामण्ण....(बृ.न.च.३५८)	१९६९
अणेक्खूवा हु विवि....(द्र.स्व.प्र.६१)	१७९७	अत्थिसहावे सत्ता (द्र.स्व.प्र.६०)	१७१७
अणोरमूर्तत्वाऽभावे पुद्गल....(आ.प.पृ.१६)	२०५७	अत्थो = गणहरदेवो....(ध.१४/५, ध.११/८/८)	६९३
अण्णगिरावेक्खो जो परिणामो....(नि.सा.२८)	२२२३	अत्थो दव्वं गुणो(वि.आ.भा.३५९४)	१८७
अण्णगामोहिदमदी मज्झमिण....(स.सा.२३)	९३०	अत्यक्षं विषयातीतं निरोपम्यं....(ज्ञाना.१३/८)	१०३९
अण्णे तम्मास-दिण्णेषु....(पञ्चा.१९/९)	७२५	अत्यन्तशुद्धात्मोपलम्भः....(प.का.१०८, वृ.पृ.१५९)	२२३४
अण्णे पुगलभावा, अण्णो....(ध.प.९९)	१९५८	अत्यादरेण सत्कार....(भा.प्र.५/१०६)	८३८
अण्णेषिं अन्नगुणो भणइ....(न.च.५०, द्र.स्व.प्र.२२२)	८६६	अत्र चाऽऽद्यभङ्गकस्त्रिधा....(स.त.१/४०/पृ. ४४७)	४६४
अण्णोणं पविसंता दिंता....(पञ्चा.७)	१८२३	अत्र चाऽऽद्याः नामादयः....(त.सू.वृ.१/५ सि.वृ.पृ.४५)	१९६४
अण्णोण्णाणुगयाणं(स.त.१/४७) ...	२००५, २०३६, २०३८	अत्र चैवकारेण नाशादि....(सा.ल.दी.गादाधरी पृ.८२७)	१२४६
अत एव तेषां परिणाम....(पञ्चा.७, वृत्ति)	१८२४	अत्र द्रव्याऽभेद....(काललोकप्रकाश सर्ग-२८/१३)	१४९३
अत एवाऽऽगमज्ञस्य या....(शा.वा.स.११/४३,		अत्र मृत्पिण्डे घटत्व....(म.प.स्या.र.का.७ पृ.२०)	११४०
उ.भ.प्र.प्रस्ताव-८, पृ.१०३१)	२२९२	अत्राऽपरिशुद्धत्वं....(स्या.क.ल.स्तबक-७/का.१/पृ.३)	१३१०
अतद्भवेऽपि तदुपचार इति....(न्या.सू.भा.२/२/६१)	८३८	अत्राऽप्यभिदधत्यन्ये....(शा.वा.स.६/५७)	११९३
अतस्मिन् तदध्यवसायः....(स.प.५२ वृ.पृ.११४)	१०६९	अथ घटस्य कारण....(म.स्या.रह.का.१/पृ.१३२)	३०८
अतिदूरात् सामीप्याद्(सा.का.७, ज.क.ल.२/५)	१०८४	अथ निश्चयकालस्यावस्थानक्षेत्रं....(बृ.द्र.स.२२ वृ.)	१५५१
अतिरस्कृतान्यपक्षो....(प्र.मी.२/२/१)	६०८	अथ पदार्थेषु पूर्वोऽपरभेदः....(स.त.भाग-५/	
अतीताऽनागत-वर्तमाना....(स.त.१/३२ वृ.) ...	४३६, २१४८	काण्ड-३/का.४९ वृ.पृ.६७१)	१६०७
अतीताऽनागत-वर्तमान....(प.सू.१ वा.पृ.१३)	१३९०	अथ प्रव्रज्यार्हः....(ध.बि.४/३)	२४४९
अतीते वर्तमानारोपणं....(आ.प. पृ.८)	७२१	अथवा अर्थ-व्यञ्जनपर्यायैः....(स.त.१/३२ वृ.पृ.४३१)	२१२४
अतीतेनाऽनागतेन परकीयेन....(न.क.१२)	७८०	अथवा यावत् किञ्चिद्....(वि.आ.भा.को.वृ.गा.४३३३)	१०८९
अतीन्द्रियं परं ब्रह्म विशुद्धा....(अ.उप.		अथवा सर्वेषामपि वस्तुनाम....(वि.आ.	
२/२१, ज्ञा.सा.२६/३)	२२४२, २४८३	भा.३९८ मल.वृ.पृ.१९३)	२१२२
अतीन्द्रियानसंवेधान् पश्यन्त्याप्येषं....(वा.प.१/३८)	९५७	अथाऽपि नित्यं परमार्थ....(न्या.म.पृ.४६४)	१७५५
अतुलमणन्नसरिसयं निव्वाणं....(वि.आ.भा.३१८५)	१९६९	अथातो धर्मजिज्ञासा (जै.सू.१/१/१)	२३४६
अतुलसुहसागरगया अव्वाबाहं....(औ.सू.४४/गाथा.२२).१९९८		अथातो ब्रह्मजिज्ञासा (ब्र.सू.१/१/१)	२३४६
अतोऽत्रैव महान् यत्नः....(यो.बि.६५)	२५१०	अथैवमुत्पाद-व्यय-ध्रौव्या....(आ.मी.परि.३/	
अत्तहिअं कायव्वं....(म.नि.अ.५/गा.१२२, पृ.१२९) ..	२५६३	का.५८/पृ.२८०)	११४९
अत्तादि अत्तमज्झं अत्तंतं....(नि.सा.२६)	२१६४	अथैवम्भूत-समभिरूढयोः शब्द....(न.क.२०)	९३८
अत्थं जो न समिक्खइ....(वि.आ.भा.२२७३)	५८६	अदुष्टं विद्या (वै.सू.९/२/१२)	१९४६

द्रव्यानुयोगपरामर्शकसिद्धागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकसिद्धागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
अदेहा दर्शन-ज्ञानो....(प.प.२२)	१६६८	अनन्तानन्तपरमाण्वारब्धोऽपि...(प.स.७५ वृ.पृ.११५)	८५३
अद्धा = कालः। तल्लक्षणः....(भ.सू. २/१०/१२३/पृ.१५१)	१६१६	अनन्तानन्द-सद्दीर्घ-ज्ञान..(उ.भ.क.प्र.६, श्लो.५८९/भाग-३/पृ.७०) ...	११६२
अद्धा = कालं, तद्रूपः....(उ.सू.३६/६)	१५७८	अनन्तानन्दसन्दोहपरिपूर्णा....(उ.भ.प्र. प्रस्ताव-४/भाग-२/पृ.१६७)	२१६३
अद्धाकालपर्यायत्वात् प्रमाण....(बृ.क.भा.१७०, वि.आ.भा.२०८२ वृ.)	१६२४	अनन्तानाम् अगुरुलघु....(त.रा.वा.५/७/३)	१६६७
अद्धाकालविसेसो पथ्ययमाणं....(वि.आ.भा.२०६८)	१६२२	अनन्यत्वेऽपि कार्य....(ब्र.सू.२/१/९-शा.भा.पृ.४५५) ..	१८१०
अद्धाकालो भण्ड समय....(वि.आ.भा.२०३५)	१६०१	अनपेक्षितविशिष्टरूपं....(द्वा.८/२५ वृ.)	१३९०
अद्धासमय दव्वड-अप....(प्रज्ञा.३/७९)	१५९१	अनाकारोपयोगमयी दृशि....(स.सा.वृ.पृ.६११)	१६८५
अद्धासमय न पुच्छिज्जइ....(प्रज्ञा.३/७९/पृ.१४०)	१५७७, १५८५, १५८८	अनादि भावरूपं यद्....(त.प्र.१/९/पृ.१७)	२०१३
अद्धासमय - इत्येकवचनम्....(अनु.द्वा.४०१ हेम.वृ.पृ.४४३)	१६१२	अनादितात्पर्यविषयी....(त.प्र.ख.१/पृ.४३)	१४८६
अद्धासमय इति वर्तमान....(अनु.द्वा.सू.४०१ हा.वृ.पृ.४३७)	१६१५	अनादिनित्यपर्याय एव....(आ.प.पृ.१८)	६७९
अद्धासमयस्य च मनुष्यक्षेत्रमात्रभावाद (प्रज्ञा.३/७९ मल.वृ.पृ.१४३)	१६०६	अनादिनित्यपर्यायार्थिकः....(आ.प.पृ.७, का.अ.गा.२७०/वृ.पृ.१९४)	६७९
अद्धासमयस्य चाऽवस्थिता....(भ.सू. २५/४/७३४ वृ.पृ.८७४)	१६००	अनादिनित्यपर्यायार्थिकः....(अ.व्य.भा. २/पृ.२८६, स.न.प्र.पृ.४९)	६८९
अद्धासमयास्तु परस्पर....(प्रज्ञा.३/७९/पृ.१४३)	१५८६	अनादिनिधनं द्रव्यमुत्पित्सु....(सि.वि.३/१९)	११६७
अद्धासमयो केवतिर्हि....(भ.सू.१३/४, प्रश्न-३१)	१४०५	अनादिमूर्तकर्मसम्बन्धात् तत्प्रदेशा....(न्या.वि.प्रस्ताव-३/ का.४०८ वि.)	१८६८
अद्धासमयो हि अर्धतृतीय....(प्र.सू. १५/१/१९८ वृ.पृ.३०७)	१६००	अनाद्यनिधने द्रव्ये स्व....(आ.प.पृ.४)	२२३६
अद्वेषादिगुणवतां नित्यं....(अ.सा.२२/७)	२४२१	अनाविलसकलज्ञानादिगुणै....(ध.स.भाग-१/ श्लो.२२ वृ.पृ.६७)	१९५५
अधम्मत्थिकाए....(स्था.५/३/४४१)	१०६	अनाहतमखण्डं सनातनं....(शा.सु.८/४ वृ.)	४७७
अधर्मः = अधर्मास्तिकायः....(उत्त.२८/९ बृहद्वृत्तिः) ..	१४२६	अनिक्षुः शरः, भूतले....(श.श.प्र.श्लो.४०/पृ.२३२) ...	१८५९
अध्यवसानम् = अन्तःकरण....(आ.नि.४६० गाथातः उत्तरं भा.गा.९६ वृ.पृ.१२३)	२३७६	अनिगीर्णस्य = अनाच्छादि....(सा.द.२/१३ वि.पृ.४२) ...	१९८८
अध्यात्मभावोच्च....(अ.सा.२०/३२)	७६	अनिच्छन् कर्मवैषम्यं....(ज्ञा.सा.६/२)	२१४३
अध्यात्ममत्र परम उपायः....(यो.वि.६८)	२५१०	अनित्यत्वं हि नाशित्वं....(न्या.भू.पृ.५५६)	११२७
अध्यात्मोपनिषद्बीज....(सा.श.८४)	२४६३	अनिष्पन्नपर्यायस्य सङ्कल्प....(प्र.मी.२/२/३)	७३२
अनधिगततत्त्वबोधः = प्रमा....(यो.वा. १/७/पृ.३१, यो.सू.१/७ वृ.पृ.१०)	१९५१	अनिष्पन्नाऽर्थसङ्कल्पमात्रग्राही....(स्था.रत्ना.७/७)	१००९
अनधिगततत्त्वबोधः पौरुषेयो....(यो.सू.१/७ त.वै.पृ.१३१) ..	१९५०	अनुपचरिताऽसद्भूतव्यवहारान्मूर्त....(बृ.द.स.७ वृ.पृ.२३) ..	१८६८
अनन्तः केवलो नित्यो....(यो.प्र.२८)	५९९	अनुभवत्वव्याप्यजात्य....(त.प्र.ख.१/पृ.१४)	१९४७
अनन्त-दर्शन-ज्ञान-वीर्यानन्द....(प्र.वि.७/४५५)	२८	अनुभूतिः प्रमाणम्....(ता.र.श्लो.५)	१९४७
अनन्तदर्शन-ज्ञान-सौख्य....(कु.प्र.प्र.का.४३५/पृ.१६८) ..	१७०८	अनुभूतिश्च नः प्रमाणम्....(बृ.१/१/५)	१९४८
अनन्तधर्माध्यासितं वस्तु....(न्या.२९ वृ.)	६०६	अनुयोजनं = सूत्रस्य अर्थेन....(स्था.१०/सू.९१८/पृ.५२४) ...	७
अनन्तमपरायत्तमनाबाध....(न.त.सं.१०८)	२११५	अनुवादादर-वीप्सा-भृशार्थ....(स्था.सू.वृ.उद्. २/३/८६, बृ.क.भा.१३०३ वृ., ध्या.श.५३ वृ.)	१६३४
		अनेकद्रव्यात्मकैक्यप्रतिपत्तिनिबन्धनः..... (प्र.सा.९३ वृ.पृ.१६३)	२२०९

द्रव्यानुयोगपराभर्शकखिन्नागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपराभर्शकखिन्नागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
अनेकधर्मकदम्बकोपेतस्य....(त.सू.२।३४ वृ.पृ.११५) ६०५		अन्वयद्रव्यार्थिको यथा....(आ.प.पृ.७) ६५८	
अनेकधर्मपरीताऽर्थग्राहिका बुद्धि....(न्या.१/२९ वृ.) .. १९४२		अन्वयव्यतिरेकाः पर्यायाः (प्र.सा.त.प्र.१/८०) ११७	
अनेकनयमये स्वतन्त्रे यथा....(शा.वा.स. ९/२७ वृ.भाग-७/वृ.१३०) ... २४४९		अन्वयाऽविनाभूतो व्यतिरेकः व्यति....(अ.ज.प.पृ.१२) . १७६०	
अनेकपर्यायव्यापकैकद्रव्यमयत्वरूपा....(स.सा.पृ.६१४) .. १७९७		अन्वयिनो गुणाः, व्यति....(त.सू.५/३८, श्रु.सा. पृ.२०७) ११९	
अनेकयत्नैर्विषयाभिलाषोद्भव....(वै.क.ल.१/१३१) २०६१		अन्वयिनो गुणाः....(त.सू.स.सि.५/३८/३०९/५) १०७	
अनेकान्तः प्रमाणात्ते तदे....(ब्र.स्व.स्तो.१०३) ९४४		अन्वयिनो गुणाः, व्यतिरेकि....(पञ्चा.५ वृ.) १६५८	
अनेकान्तस्य सम्भगेकान्ता....(ष.द.स.श्लो.५७ वृ.)..... ४२६		अन्वयिनो गुणाः....(त.सू.५/३८/स. सि.पृ.३०९, प.प्र.वृ.५७ पृ.६१) ११९	
अनेकान्तात्मकं वस्तु गोचरः....(न्या.२९) १७२१		अन्वयो द्रव्यम्, अन्वय....(प्र.सा.८० वृ.) १६५८	
अनेकान्तात्मकस्य वस्तुनो....(पञ्चा.१० वृ.) १६५८		अन्वयो व्यतिरेकश्च द्रव्य....(शा.वा.स.७/३१) २२२८	
अनेकान्तात् सिद्धिः (त.रा.वा.१/१०/१३) ३९२		अपदेशो परमाणू (प्र.सा.गा.१३७) २०५५	
अनेकान्तेऽप्यनेकान्तः तत्रा....() ४१९		अपनष्टरागादिवर्ग....(शा.सु.९/५ वृ.) २४०	
अनेकान्तेऽप्यनेकान्तः, प्रमाण....(ब्र.स्व.स्तो.१०३) ४२६		अपराऽऽयत्तमौत्सुक्य....(अ.प्र.३२/७) ३११	
अनेकैकशब्दवाच्यार्थोऽवलम्बिनश्च.(त.सू.५/३१ सि.वृ.).. २१२५		अपरिच्युतसहावेणुष्पाद....(प्र.सा.गा.९५) १३८९	
अन्तःकरणनिःसङ्गी बहिः....(ध्या.दी.१८७) २५७५		अपरिणमन्तमिह सयं जीवे....(स.सा.१२२) १८९७	
अन्तःकृते निगीर्णेऽस्मि....(भा.प्र.६/३६८) १९९२		अपरिणामगं अतिपरिणामगं....(द.श्रु.स्क.४/चू.पृ.३७) .. २३६७	
अन्तरङ्गं बहिरङ्गाद्....(न्या.स.४२) २२८६		अपाय-धृती एते वचनपर्याय....(वि.आ.भा.५३६ वृ.) . १६५४	
अन्तरङ्गं हि विज्ञानं....(स.वा.२६७) २२८६		अपि चांशः पर्यायो भागो.... (पञ्चा.१/६० पूर्वभाग-पृ.९०) १२०, २११४	
अन्तरङ्गत्व एव साधूनाम्....(उप.रह.१९० वृ.) २५००		अपि पदार्थाऽनुवृत्ति....(है.त.प्र.पृ.६५) ३२०	
अन्तर्नीतिकसमयः स्वसत्ता....(स्या.रत्ना.५/८/पृ.८९७, त.श्लो.वा.५/२२/१/पृ.४१३) १४८५		अपि सम्भावना-प्रश्न....(ब.वि.को.) ६०२	
अन्तर्मुखोपयोगेन सर्व....(कृ.गी.२६) २४८७		अपि सम्भावना-शङ्का....(है.अने.७/३३) ३३९	
अन्तःस्थाः चत्वारो गुणाः....(आ.प.पृ.३) १६९२		अपि सम्भावना-शङ्का....(वि.लो.अव्ययवर्ग-४४) २१८४	
अन्नेसिं अन्नगुणो भणइ....(न.च.५०, द्र.स्व.प्र.२२२) ८३५, २०९३		अपिः पदार्थ-सम्भावना....(पा.१/४/९५ महाभा.पृ.२९६) २१५७	
अन्नो करेइ कम्मं फलमन्नो....(ध.स.२३३) १७५५		अपिशब्दस्य पदार्थ-सम्भावना.... (त.स.का.११५९/पञ्जि.) २२९५	
अन्नो वेदेइ सुहं अण्णो....(ध.स.२३२) १७५५		अपुणरागमणं जाइ....(स.क.भव.७/भाग-२/पृ.६५७) ... २२६४	
अन्यं प्रति पूर्ववर्तित्वे....(वा.वा.-का.वा.पृ. २०२) .. १४४९		अपेक्षते परं कश्चिद्वदि....(प्र.वा.१/२८२) १७७२	
अन्यजातीयद्रव्यादीनां स्वीय....(न.च.सा. पृ.१३६) ... १७२२		अपेक्षाकारणं हि स....(त.सू.५/२२ सि.वृ.पृ.३४८) १५०१	
अन्याऽन्यगुण-प्रधान....(स्या.भा.पृ.३) ७१९		अपेक्षितः परेषां कुलालादीनां....(न्या.प्र.प.पृ.७४) ६८८	
अन्ये तु व्याचक्षते - पर्यवा....(वि.आ.भा.७१७ वृ.) .. १६५९		अपेक्षितपरव्यापारो हि....(न्या.बि.३।१४, न्या.प्र.शा.सू.४ वृ.पृ.२४) ६८७	
अन्योऽन्यपक्षप्रतिपक्षभावाद्....(अन्य.यो.व्य.३०) ३४६		अपौद्गलिकत्वाद् अमूर्तः जीवः....(वि.आ.भा.९० वृ.) . १८६६	
अन्योऽन्यव्याप्तिभावेन द्रव्य....(अ.ज.प. भाग-१, अधि.२, पृ.१३२) १८०७		अप्या खलु सययं....(द.वै.चू.२/१६) २४७७	
अन्योऽन्याऽनुगतयोः = परस्परा....(स.त. १/४७ वृ.भाग-३, पृष्ठ-४५२) २०३६		अप्यागमो किलिस्सइ....(उप.मा.४१४) १३९७	
अन्योऽन्याऽनुगतानां का....(अ.सा.१८/११७) २०३८		अप्यागमबोहंता परं विबोहयति....(आ.कु.३८) २५६१	
अन्वय-व्यतिरेकाभ्यां मोक्षहेतुः....(अ.बि.३/२२) २२६२			

द्रव्यानुयोगपरामर्शकङ्क्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकङ्क्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
अप्रच्युताऽनुत्पन्नस्थिरैकस्वभावः....(सू.कृ.श्रु. स्क.रा.अ.५/सू.३/पृ.३७२).....	१७८३	अयमेव भेदो भेदः....(स.त.वृ.१/१/पृ.३, काण्ड-१/भा.३/गा.५/पृ.३२७).....	१११६
अप्रयुक्तोऽपि सर्वत्र....(ल.त्र.६३).....	६१५	अयम् अपि अनन्तधर्माध्यासि....(सू.कृ. २/७/८१/पृ.४२७).....	८०७
अबाह्यं केवलं ज्योतिः....(यो.दू.स.१५७).....	२१७४	अयम् अपि अर्थ-व्यञ्जनः....(सू.कृ.श्रु. स्क.२/अ.७/सू.८१/पृ.४२७).....	७९६
अब्भंगण-परिमद्गुणः....(औ.सू.३१, क.सू. क्षण-३/सू.६१).....	१०६	अयम् अपि मिथ्यादृष्टिः....(सू.कृ.२/७/८१/पृ.४२७)...	८०१
अब्भुद्धाने विण्ण परक्कमे....(आ.नि.८४८).....	२४१७	अयोगिकेवली निःशेषितः....(स.त. काण्ड-३/का.६३, पृ.७३६).....	१४५२
अब्राह्मणशब्दः पर्युदासः....(न्या.वा.१/२/५).....	१६७९	अरसमरूढमगंधं अव्यक्तं....(स.सा.४९, प्र.सा.१७२, नि.सा.४६, भा.प्रा.६४, प.का.स.१२७)...	१६३८
अभाषणं न वाएति, जहा....(द.श्रु.स्क. अध्य४/५/चू.पृ.३५).....	२३६६	अरूपा अपि प्राप्तप्रकृष्टाः....(द्र.लो.प्र.२/१६१).....	२३८८
अभिगयजीवाऽजीवा उवलः....(भ.सू.श.२/उ.५/सू.१३०).....	१०३१	अरूपी अपि कायः, कर्मणः.... (भ.सू.१३/७/४९५/वृ.पृ.६२३).....	२०६०
अभिधेयाऽविनाभूते प्रतीतिः....(त.वा.१/४/२३ पृ.३१८).....	१९८४	अरूविअजीवदव्वा णं भंते!....(अनु.द्वा.४०१).....	१६११
अभिधेयेन सामीप्यात्....(ध्व.लो.१/१/पृ.२८).....	५८०	अरूविणो जीवघणा, नाण-दंसण....(उत्त.३६/६६).....	२०३४
अभिनिविष्टनयान्तरः....(न्या.ख.खा.भाग २/पृ.४१५)...	१८६३	अरूवीअजीवपन्नवणा दस....(प्रज्ञा.१/३).....	१५८६
अभिप्रायाऽविसंवादात् प्रमाणः....(प्र.वा.१/३/१२-पृ.९).....	१९४९	अर्थं शब्दनयोऽनेकैः....(न.क.१४).....	७९०
अभियोगः = श्रुतस्य पुनरा....(का.द.१/१०३ वृ.)...	१५४०	अर्थ-पर्याययोः तावद्....(त.स्तो.न.वि.४२).....	९४४
अभिलप्ता वि य अत्था....(वि.आ.भा.४५८).....	२१२३	अर्थक्रियाकारित्वं = द्रव्य....(न.च.सा.पृ.१३१).....	१६६०
अभिव्याप्य स्थिताः सिद्धाः....(क्षे.लो.प्र.२७/६६६)...	११८०	अर्थपर्यायः सूक्ष्मः प्रतिक्षणध्वंसी.... (का.अ.गा.२७४/वृ.पृ.१९७).....	२१२०
अभिहाण-बुद्धि-लक्ष्णभिन्ना....(वि.आ.भा.२११०).....	४५१	अर्थपर्यायाः सूक्ष्माः क्षणक्षयिणः....(पञ्चा.१६ वृ.)...	२१२७
अभेदरूपतया वस्तुजातः....(आ.प.पृ.२२).....	७५५	अर्थपर्यायो नाम भूतत्वं....(अ.वि.१/२१ वृ.).....	२११९
अभेदरूपतया वस्तुजातस्य....(प्र.मी.२/२/४).....	७५५	अर्थसारूप्यमस्य प्रमाणम् (न्या.बि.१/२०).....	१९४९
अभेदवृत्तिप्राधान्यं = द्रव्या....(स्या.क.ल.७/२३ पृ.१७४)...	५३४	अर्थस्याऽनेकरूपस्य....(अ.श.भा.१०/१०६/पृ.६८८)...	६०९
अभेदवृत्त्यभेदोपचाराभ्यां कृत्वा....(रत्ना.४/४४).....	५३८	अर्थो वाच्यश्च लक्ष्यश्च....(सा.द.२/२).....	५८१
अभेदेन सङ्ग्रहणात् सर्वस्य....(त.सू.१/३४).....	७५५	अर्पिताऽनर्पितसिद्धेः (त.सू.५/३१).....	९४३, ९५३
अभेदैकान्तवादेऽपि स्वीकृते....(यो.शा. प्रकाश-२, श्लो.१९/११८).....	१८१४	अर्वाग्दशायां दोषाय वैषम्ये....(अ.सा.१५/४६).....	१८७५
अमणु अणिदिउ णाणमउ....(प.प्र.३१).....	१६३९	अलिप्तो निश्चयेनात्मा....(ज्ञा.सा.११/६).....	२२३४
अमुत्तदव्वेसु अगुरुलहू (न.सू.७४/चू.पृ.५२).....	२०९६	अलोए... नो अद्धा....(प्र.सू.१५/१/१९८).....	१६२३
अमूर्तः स्वरूपेण जीवः....(प.स.९७ वृ.पृ.१४२).....	२०५८	अवशपतितो राजा मूर्खः....(चा.नी.८१ + सु.रा.भा.३/ सामान्यनीति-४१२ पृ.१६२ + नी.म.४११).....	८०
अमूर्तस्य भावः....(आ.प.पृ.११).....	१६७२	अवकाशं प्रयच्छन्तः प्रविशन्तः....(यो.सा.प्रा.२/२)...	१८२४
अमूर्तस्याऽपि आत्मनः....(बृ.न.च.६९, पृ.३७).....	१८६७	अवगाहदमाकाशम्....(उत्त.२८/९ वृत्ति).....	१११५
अमूर्ता नौपचायिकाः (अ.ध.दी.१/३८).....	१६८२	अवगाहना हि न संयोगः....(स्या.रह. का.११/खण्ड-३/पृ.६८६).....	१४५९
अमूर्ताः सर्वभावज्ञास्त्रै....(शा.स.११/५४, उपे.भ.प्र.८/२३६).....	८२८	अवग्रहस्य अनाकारोपयोगः....(वि.आ.भा.२६२ वृ.)...	१६५३
अयं च एक एव....(प्रज्ञा.१/सू.३ पृ.९).....	१४०६		
अयं हि भावनिक्षेपादि....(स्था.३/३/१९२, वृ.पृ.२५८).....	८०५		
अयञ्चैक एव वर्तमानः....(जीवा.४ वृ.).....	१४०६		
अयमुभयविकल्पः परो....(प्र.न.त.७/१४).....	७५६		

द्रव्यानुयोगपरामर्शकङ्क्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकङ्क्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
अवधेश्च मूर्त्तविषयत्वाद्... (वि.आ.भा.५८५ वृ.) १६०९		अशुद्धस्यापि तथात्मनो न..... (बृ.न.च.६९ वृ.) १९०२	
अवयवाऽवयविनोः कथञ्चिद्... (सू.कृ.श्रु.स्क.		अशुद्धार्थपर्यायाः जीवस्य षट्... (पञ्चा.१६) २१५१	
२/अ.५/सू.२२/वृ.पृ.३८०) ३४६		अशेषकर्मवियोगलक्षणो.... (स.त.भाग-५/	
अवयविनो गुरुत्वं... (प्र.वा.४/१५४ मनो.वृ.पृ.४१२) ... २७३		काण्ड-३/गा.६३/पृ.७३७) १४२५	
अवयविनोऽचलत्वम्, अवय.... (क.र.पृ.१२) १८८२		अशेषबन्धनाऽपगम.... (सू.कृ.श्रु.स्क.२/	
अवयविनोऽवयवाऽभेदे.... (स्या.क.ल.स्त.७/१३ पृ.८३) .. २७४		अ.५/गा.१५/वृ.पृ.१०९७) १४९०	
अवयवी स्वावयवेषु.... (प्र.पा.भा.टी.स.क.र.पृ.१२) .. १८८६		अशेषविशेषेष्वौदासीन्यं भजमानः.... (प्र.न.त.७/१५) ७६१	
अवरे परमविरोहे सत्त्वं.... (न.च.३६) ७६०		अष्टप्रकारकर्म.... (द.वै.१/नि.५९/वृ.पृ.१५६) १३४	
अवस्था-तद्वतोश्च ना.... (ब्र.सू.२/१/१८ भा.भा.पृ.१०१). १८११		अष्टविधपारमार्थिककर्मप्रवाह.... (स.त.१/१/पृ.१६०) .. १९०४	
अवस्थितस्य द्रव्यस्य पूर्व.... (यो.सू.३/१३) १३५६		असंतीरुवा हु अण्णमण्णेण (द्र.स्व.प्र.६०) १७२१	
अवागोचरमव्यक्तमनन्तं शब्द.... (ज्ञाना.३१/३३) २०६४		असंसारसमावण्णजीवपण्णवणा.... (प्रज्ञा.सू.१/८) ४१३	
अवान्तरजातिभेदस्य इक्षु.... (लक्ष.पृ.७७) १६८१		असओ णत्थि णिसेहो (वि.आ.भा.१५७४) ५१९	
अविचारमत्थ-वञ्जण-जोगं.... (ध्या.श.८०) ६३		असच्चेत् कारणव्यापारात्.... (सा.त.कौ.पृ.१४०) २९६	
अविचारम् = असङ्क्रमम्.... (ध्या.श.८० वृ.) ६३		असत्त्वे नाऽस्ति सम्बन्धः.... () २९७	
अविद्यया मृत्युं तीर्त्वा.... (ईशा.११, मैत्रा.७/९) २३४४		असत्ये वर्त्मनि स्थित्वा.... (वा.प.२/२४०) १०६७	
अविद्यातिमिरध्वंसे दृशा.... (ज्ञा.सा.१४/८) २४३४		असदकरणादुपादानग्रहणात्.... (सा.का.९) २९५	
अविभागिव्यवहारकालसमयो.... (प.प्र.२/२३ वृ.पृ.१३९) . १५५२		असद्भूतव्यवहारः त्रेधा.... (आ.प.पृ.१०) ८६८	
अविशिष्टस्य चान्यस्य.... (प्र.वा.४/१५४) २७२		असद्भूतव्यवहाराद् (द्रव्या.त.१३/६) २००८	
अविसंवादकं ज्ञानं.... (न्या.बि.१/१ वृ.पृ.५) १९४९		असद्भूतव्यवहारे (द्र.त.१३/७) २०१६	
अविसंवादिज्ञानं प्रमाणम् (द्वा.द्वा.८/१२ वृ.) १९४४		असद्भूतव्यवहारे (द्र.त.१३/८) २०२६	
अविसंवादिनः अर्थस्य.... (द्वा.द्वा.२/१४ वृ.) ६९३		असद्भूतव्यवहारेण उपचरित.... (आ.प.पृ.	
अव्यभिचारिणीम् असन्दि.... (न्या.म.		१६, का.अ.गा.२६१/वृ.पृ.१८७) २०७७	
भाग-१ १/१/३ पृ.३१) १९४७		असद्भूतव्यवहारेण कर्म-नोकर्म.... (आ.प.पृ.१५,	
अव्ययपदं द्वन्द्वातीतम्.... (अ.सु.५/१५२) ३३८		का.अ.गा.२६१/वृ.पृ.१८६) २००८	
अव्याप्त्यतिव्याप्तिविरहेण तत्.... (कि.		असद्भूतव्यवहारेण कर्म-नोकर्मणोरपि... (आ.प.पृ.१५) २०९३	
पृथिवीवैधर्म्यं निरूपण-पृ.१२३) १९४७		असद्भूतव्यवहारो द्विविधः.... (आ.प.पृ.२०) ९२७	
अव्याबाधसुखलक्षणम्.... (त.सू.१०/		असद्व्ययपरित्यागः, स्थाने.... (यो.बि.१२९) २४४३	
उपसंहार हा.वृ.पृ.५३६) ९५२		असन्दिग्धाऽविपरीताऽनधि.... (सा.का.४/कौ.पृ.२१) ... १९५०	
अव्याबाधं च सुहं.... (भ.आ.२१४९/		असम्बद्धपदार्थस्य संसर्ग.... (व्यु.वा.का.२/	
भाग-२/पृ.१८४३) ७१०		खण्ड-२/पृ.३२५) १७७६	
अव्याबाहमणिदियमणोवमं पुण्ण.... (नि.सा. १७८) १५४६		असरीरा.... (औ.सू.४४/गाथा-११ प्र.सू.२/२११/ गा.१६९/	
अव्यामोहाइनिमित्तमाह पञ्जा.... (वि.आ.भा.८७१) २११४		पृ.७९, ती.प्र.१२२६, दे.स्त.२९४, आ.नि.९७७,	
अशब्दः स्यादभावेऽपि स्वल्पार्थ.... (मे.		स.श.४२, कु.प्र.प्र.पृ.१६८/ गाथा-४२७) ... ८३३	
को.अव्यय-२/पृ.१७८) १८६०		असिद्धः सिद्धसेनस्य.... (सि.वि.६/२१, प्र.स.५६) १७६१	
अशुद्धद्रव्यनिरूपणात्मको.... (प्र.सा.२/९७ अ.वृ.) २०९५		असिद्धः सिद्धसेनस्य.... (न्या.सू.वा.३/५३/पृ.१०७,	
अशुद्धद्रव्यमेव अर्थः.... (आ.प.पृ.१८) ६४२		स्या.र.६/५७/पृ. १०३२) १७६१	
अशुद्धनयतरश्चैवं संवरा.... (अ.सा.१८/१५४) २०७३		असौ (= अभिनिबोधः) आत्मैव. (वि.आ.भा.८१ वृ.) .. ९११	
अशुद्धनयतो ह्यात्मा बद्धो.... (अ.सा.१८/१८९) २०७३		अस्तयः = प्रदेशाः तेषां कायः.... (अ.द्वा.पृ.४१) १४०४	

द्रव्यानुयोगपरामर्शकृष्टिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकृष्टिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
अस्त्यश्चेह प्रदेशाः, तेषां... (प्र.श.१/सू.३ वृ.पृ.८) .. १४०२		अहो मोहस्य माहात्म्यं..... (सा.श.१९) २४८०	
अस्ति इत्ययं त्रिकाल.... (स्था.४/१/२५२, वृ.) १४०३		अहोरात्र-सन्ध्यादिरूपः..... () १५३५	
अस्ति वार्तमानिकस्यापि.... (पि.नि.५६ वृ.पृ.५६) १६१४		आ = समन्तात् सर्वाण्यपि.... (जीवा.वृत्ति ४) १४७०	
अस्तित्वं भावानां मौलो.... (त.सू.		आङ्गणया महाणो कालो.... (प.क.भा.१६१६) ३१	
२/८/भा.सि.वृ.पृ.१४८) १७१२		आङ्गितगभङ्गेण वि गहणं.... (प.क.भा.१६१६) ३२	
अस्तित्वं वस्तुमात्रस्य.... (वा.प.३/९/११३) १६५२		आउतं गच्छमाणस्स, आउतं... (सू.सू.२/२/२९	
अस्तित्वं हि तावद् उत्पाद.. (प्र.सा.१४४ वृ.पृ.१८५). १७१४		भा.२/पृ.३१६) २०१७, २४५९	
अस्तित्वं हि सत्ता नाम.... (पञ्चा.८ वृ.) १६५१		आकारः = प्रतिनियतः.... (प्र.सू.प.२९/सू.३१२) १२८३	
अस्तित्वम्, अन्यत्वम्, कर्तृत्वम्.... (द.श्रु.स्क.अध्य.४/		आकाररहितं शुद्धं स्वस्वरूपे.... (प.प.२१) ११८	
नि.२९/चू.पृ.२९) १८३५		आकाश-कालयोश्चा... (सू.कृ.१२/गा.२१ पृ.२२७) ... १५०९	
अस्तित्वम्, नास्तित्वम्.... (प्र.सा.९५ वृ.पृ.१७१) २०९७		आकाशान्ते = दीप्यन्ते स्वधर्मोपेता....	
अस्तित्वम्, वस्तुत्वम्.... (आ.प.पृ.२) १६८३		(दशवै.हारि.टीका.१/११८) १४६९	
अस्तित्वाऽभावे गुणाऽभावात्.... (न.च.सा.पृ.१५१) १७२०		आकाशान्तेऽस्मिन् द्रव्याणि.... (त.रा.वा.५/१/२१) १४७०	
अस्तित्वान्यत्व-कर्तृत्व.... (त.रा.वा.२/७/१२) १६९६		आकाशपुष्पवत् कूर्मरोमवच्च.... (त्रि.श.पु.१/१/३७८) .. १७६५	
अस्तिशब्देन प्रदेशा उच्यन्ते.... (भ.सू.		आकाशमनन्तप्रदेशाध्यासितं.... (भग.आ.३६ वृ.) १४७१	
२/१०/११९-पृ.१४८) १४०४		आकाशमवगाहाय तदन्या.... (सि.द्वा.द्वा.१९/२५) १५२४	
अस्तिस्वभावः, नास्तिस्वभावः.... (आ.प.पृ.५) १७१२		आकाशस्तु घटाकाशादि.... (स.प.१४/पृ.२१) १७९७	
अस्तीत्येतस्य भावः.... (आ.प.पृ.१०) १६५१		आकाशस्याऽवकाशदान.... (नि.सा.वृत्ति.१/३०) १४६९	
अस्तु वा गन्धो लौकिक.... (व्यु.वा.का.२/पृ.२७९) .. २२८		आकाशाद्वित्रयं तु वस्तुतः.... (स.प.१७/पृ.२२) १५७	
अस्माकञ्च द्रव्य-पर्यायो.... (सू.कृ.श्रु.स्क.२/		आकाशादीनां च त्रयाणां.... (स.त.३/३३) १३३७	
अ.६/सू.४८/पृ.४०३) ३४५		आकाशादीनाम् अवगाह.. (उत्त.२८/९ शा.वृ.पृ.५५९) .. १४५०	
अस्मिन् = वचने हृदय.... (षो.२/१५ यो.दी.वृ.) ... २३८०		आकाशान्वय-व्यतिरेकानुविधायी....	
अस्मिन् हृदयस्थे सति.... (षो.२/१४) २३७९		(उत्त.सू. २८/९ वृ.वृ.) १४६५	
अह सुइय-सयल-जग.... (स.प्र.७०) १८४		आकाशास्तिकायमात्रकः तु.... (सू.कृ.श्रु.	
अहं मां न जानामीति प्रतीत्या.... (न्या.ख.खा.भाग-२/		स्क.२/अ.५, सू.१२ पृ.३७७) १४७७	
पृ.५५३) २०१४		आकृतिरन्या चान्या.... (पा.व्या.भा.पस्प.,	
अहन्ता-ममते स्वत्व.... (अ.सा.८/२२) २५१९		१/१/१ वा.२) ११, २१९४	
अहमेव मयोपास्यो मुक्तेर्बीजमिति.... (अ.वि.२/२५) .. २५५८		आक्षेपेच्छा-निश्चयेषु वाक्यादि.... (म.को.९९१) .. ४४९, २१८५	
अहम्मत्थिकाए णं जीवाण.... (भ.सू.श.		आगमप्रमाणं सर्वत्र विधि..	
१३/उ.४/सू.४८१) १४३४		(जै.त.भा.प्रमाणपरिच्छेद-पृ.१६१) ५२४	
अहम्मत्थिकाए णं भंते!.... (भ.सू.श.		आगमेनाऽनुमाने.... (यो.दु.स.१००, ब्र.सि.स.६,	
२-उ.१०-सू.११८, पृ.१४७) १४३४		ल.वि.शक्रस्तवान्ते पृ.७२, यो.बि.४१२,	
अहम्पो ठाणलक्खणो (उत्त.२८/९) १४२६		द्वा.प्र.१९/१०, यो.सू.भा.१/४८) २५३८	
अहवा पञ्चुप्पन्नो रिउ.... (वि.आ.भा.२२३१) ७९२		आगमोक्ता रूप-रस.... (द्र.गु.प.रस-२/११) १८२	
अहवा सिद्धे सदे कीरइ.... (न.च.४१, द्र.स्व.प्र.२१३) .. ७९६		आगास-काल-पुणल-धम्मा.... (पञ्चा.१२४) १८५०	
अहवेगनयमयं चिय ववहारो.... (वि.आ.भा.३५९०) ... १०८८		आगासं अवगासं गमण.... (पञ्चा.१२) १४५०	
अहाकम्माणि भुञ्जति अण्ण.... (सू.कृ.सू.		आगासत्थिकाए णं जीव.... (भ.सू.१३/४/४८१) १४५८	
श्रुतस्कन्ध २/५/८) ३४		आगासत्थिकाओ अवगाह.... (दशवै.चू.४) १४६९	
अहिगारो तिहि.... (आ.नि.७६०) ८१		आगासाईआणं तिहं.... (स.त.३/३३) १३३७	

द्रव्यानुयोगपरामर्शकङ्क्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकङ्क्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
आगासेति वा, आगा....(भ.सू. २०/२/६६४ वृ.पृ.७७५)	१४७४	आदावन्ते च यन्नास्ति..(मा.उप.का.१/६) ..	१६१,१६६,३४०
आडिति मर्यादया स्व....(प्रज्ञा.वृत्ति.१/३)	१४७०	आदावन्ते च यन्नास्ति....(नयो.१४)	१६३
आचारः कुलमाख्याति....()	२२२१	आदावन्ते च यन्नास्ति...(पञ्चदशी-१३/६८)	१६४
आचारप्रकल्पधराः = निशीथा....(बृ.क.भा.६९३ वृ.) ..	७३	आदावन्ते च....(भ.गी.२/१९, गौ.पा.का.वै.६)	१६६
आज्ञा गुरुणामविचारणीया (रघु.१४/४६)	२३६०	आदिमा तिणि दव्वठितो....(अनु.द्वा.सू.९७ चू.पृ.२१)	९५९,९७८
आज्ञा तु निर्मलं चित्तं....(यो.सा.१/२१)	२५६३	आदीपं = दीपादारभ्य....(अन्य.व्य.द्वा.५ स्वा.म.पृ.१८)	१११३
आतङ्गे जागरो होहि मा....(क्र.भा.३५/१५)	२५६०	आदीपमाव्योम समस्वभावं....(अ.व्य.द्वा.५) ..	१११३,१३६०
आता ज्ञानमेव (द.श्रु.स्क.अध्य.५/गा.७/चू.पृ.४५)...	१८३५	आदे हि कम्मगंठी जा....(शी.प्रा.२७)	२४२५
आत्मज्ञाने मुनिर्मग्नः सर्व....(अ.उप.२/६)	२१४१	आद्य-शब्दौ द्वि-त्रिभेदौ (त.सू.१/३५)	९३६
आत्मतत्त्वस्य यथार्थतया....(http://www. Jainuniversity.org/PDFs/lib/lib_4_12.pdf)	२३	आद्याः त्रयः द्रव्यास्तिकः....(अनु.द्वा.सू. ९७ हे.वृ.पृ.७९)	९५९,९७८
आत्मद्रव्यमनन्तपर्ययम् (प्र.प्र.७१)	१३७६	आद्याः त्रयो द्रव्यार्थिकनयाः....(त.न्या.वि.पृ.९०)	९७८
आत्मनः तादात्म्या....(ज्ञा.सा.२७/७ वृ.)	१६४४	आद्याः त्रयो द्रव्यास्तिकः....(अनु.द्वा.सू. ९७ हा.वृ.पृ.३१)	९५९,९७८
आत्मनः स्वाभाविकं....(वि.आ.भा.३०२९ वृ.)	१५२	आद्यो नैगम-सङ्ग्रह....(प्र.न. त.७/६)	९५९
आत्मना = आत्मगुण....(ज्ञा.सा.१०/५ वृ.)	१८७०	आधाराऽऽधेयाभ्यां कथञ्चिद....(शा.वा.स.५/१२ वृ.) ...	९२३
आत्मनो जीवत्वनिबन्धनं....(वि.आ.भा.४९८ वृ.) ...	१८४८	आनन्दरूपात्मस्वरूप एव....(स.त. भाग.१/१/१/वृ.पृ.१६०)	१४९८
आत्मनो भावः = आत्मत्वम्....(सू.कृ. १।३।१९ वृ.)..	१८५६	आपत्तिश्च ततः पुण्य....(ज्ञा.सा.३०/४)	२३८५
आत्मनो वा अरे !....(बृ.आ.२/४/५)	२३४४	आभिणिबोहियनणं सुय....(आ.नि.१)	१७३
आत्मनो हि ज्ञानं लक्षणम्....(स.सा.परिशिष्ट-पृ.६०९).२२८३		आभिमुख्येन ग्रहणं = मुख्य....(म.स्या. रह.का.९/पृ.५६)	१९७०
आत्मनोऽनन्तसद्बोध-दर्शना....(उ.भ.प्र.प्रस्ताव-८/ भाग-३/श्लो.८९०/पृ.२९५)	२२५९	आमे घटे वारि धृतं यथा....(अ.सा.१४/१४)	२३६३
आत्मन्येकान्तनित्ये स्यान्न....(वी.स्तो.८/१)	१७८४	आमे घडे निहितं जहा....(नि.भा.६२४३, पु.मा.२७, वि.सा.३५४)	२३६३
आत्मलाभं विदुर्मोक्षं....(सि.वि.७/१९)	७३६	आयरिय-उवज्झायाणं....(उत्त.१७/५)	२३०४
आत्मवान् वेदवान् विष्णुः....(सि.स.ना.१/१४)	१४१	आयरियपरिच्छाई परपासंइसेवए....(उत्त.१७/१७)	२३०५
आत्मस्वरूपं दर्शनमोह....(त.श्लो.वा.१/२/२१,पृ.८७) .१११०		आयसरूवं णिच्चं अकलंकं....(उ.र.२००)	२९२
आत्माऽज्ञानभवं दुःख....(यो.शा.४/२)	२२६२	आया खलु सामाइयं (आ.नि.७९०, अ.म.प.१३९)	८६१,९१३,१०७८
आत्मानम् अधिकृत्य प्रवर्तमानः....(अ.वि.१/१ वृ.) .	२४२०	आया चेव अहिंसा (ओ.नि.७५५, वि.आ.भा.३५३६)	८६१,९१३,१०७८
आत्मायत्तं निराबाधमती....(तत्त्वानु.२४२)	१३८२	आया णे अज्जो ! सामाइए....(भ.सू.१/९/२४)..९१३,१०७८	
आत्मीयः परकीयो वा....(यो.बि.५२५)	४३९	आया नियमं दंसणे....(भ.सू.१२/१०/४६८)	८६१,९१३
आत्यन्तिकः सर्वकर्म....(त.रा.वा.१/१/३७/१०/१५) .१४१०		आया पच्चक्खाणे (म.वि.२१६, म.प्र.११, आतु.प्र.२५, स.सा.२७७, भा.प्रा.५८)	८६१,९१३,१०७८
आत्यन्तिकमनुत्तरं....(श.मा.अधि.५/पृ.१५५)	१७४		
आत्यन्तिकी व्याबाधा-निवृत्तिः (ध.बि.८/३९)	२१५३		
आदरः करणे प्रीतिरविघ्नः....(ब्र.सि.स. ३६८, द्वा.प्र.२३/२४)	२४११		
आदा धम्मो मुणेदव्वो (प्र.सा.१/१९)	९१३,१०७८		
आदा पच्चक्खाणे, आदा....(नि.सा.१००)	१०७८		
आदावन्ते च यद् वस्तु....(नयो.१४, वृत्ति)	१६३		

द्रव्यानुयोगपरामर्शकप्रिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकप्रिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
आया भंते ! खण्णपभा.....(भ.सू.श.१२, उ.१०, सू.४६९, पृ.५९२)	४६५	इति हेतु-प्रकरण.....(वै.को.८/७/१७)	११५६
आया मे दंसणे चरित्ते (म.प्र.प्र.११)	९१३	इति हेतौ प्रकारे च.....(वि.लो. अव्ययवर्ग-२१/पृ.४०९)	११५७, २३२९
आया सामाइयं (आ.नि.भा.१४९, वि.आ.भा.३४३१) १०७८		इतिशब्दः स्मृतो हेतौ.... (अ.र.मा.५/१०१)	३७७, ६११, ११५६, २२३५
आया सिय नाणे (भ.सू.१२/१०/सू.४६८)	७४९	इत्थं चैतदुरीकार्यं....(काललोकप्रकाश सर्ग-२८/१६) . १४९३	
आरोपे सति निमित्ता.....(कि.पृ.१११ सादृश्या.)	२०३१	इत्थं पतत्रिप्रभृतेः दर्शिता.....(शा.वा. स.स्त.७/का.१/पृ.११)	१४६४
आरोप्य केवलं कर्मकृतां...(अ.सा.१८/१६)	२५६७	इत्थिओ जे ण सेवन्ति.....(सू.कृ.१/१५/९)	२२५९
आरोप्यमाणः आरोपविषयश्च....(का.प्र.उल्लास-२/ कारिका-१०/सू.१०-११ वृ.पृ.५१)	१९९०	इदमणं जीवादो देहं.....(स.सा.२८)	२०२४
आलम्बने चेतस आवर्जनम्.....(अ.ध.को. भा.स्फु. २/२४)	११७४	इन्दनादिन्द्रः, शकनाच्छक्रः....(प्र.न.त.७/३७)	७९७
आलोचनाज्ञानेन श्रुतादि.....(त.सू.१/२, भा.सि.वृ.पृ.३३)	११०९	इन्द्रो दुश्च्यवनो हरिः....(वि.आ.भा.२१८० मल.हे.वृ.) . २१२०	
आवलिकादयः तु पूर्वसमयनिरोधेनैव.... (प्र.सू.१/३/पृ.९ वृ.)	१४०७	इमा णं भंते ! खण्णपभा....(जीवा.प्रति.३/१/७८) ... ६८२	
आवश्यकदिरागेण वात्सल्याद्....(अ.सा.१२/४)	२५६७	इय पुव्वुत्ता धम्मा सिय.....(द्र.स्व.प्र.७३)	१९५४
आविष्भाव-तिरोभावमेतत्....(वि.आ.भा.२६६६)	९६२	इय सव्वकालतित्ता अतुलं.....(औ.सू.४४/गाथा-१९, प्र.२/सू.२११/गाथा-१७७, दे.३०४, ती.प.१२५३, आ.नि.९८०, आ.प्र.१७७) ..	२२९८
आसज्जं उ सोयारं णए....(आ.नि.७६१)	८२, २४४८	इय सामन्न-विसेसावेक्खा.....(वि.आ.भा.२८४)	२०३८
आसण्णभञ्जजीवो अणंतं.....(द्र.स्व.प्र.३१७)	२२७६	इय सिद्धाणं सोक्खं....(औ.सू.४४/गाथा १७, प्र.सू.२/ २११/गा.१७५, दे.स्त.३०२, ती.प्र.१२५१) १२९४	
आसायणं मिच्छन्तं, आसायण....(उप.मा. ४१०)	९३३	इयमेव प्रधानं निःश्रेयसा.....(ध.वि.६/२८)	२५६९
आस्तिकभावः = श्रद्धानता (ब्र.सू.भा.)	१११०	इष्यते एव संसार्यात्मनो....(वि.आ.भा.१००५ वृ.) . १८६९, २०९४	
आस्तिक्यं = श्रद्धा (त.स.वी.)	१११०	इह काले गुण-पर्यायचतुष्क....(आ.सा.पृ.१२)	२१००
आहरण-हेम-रयणं वच्छादीया....(न.च.७४, द्र.स्व.प्र.२४३)	८९०	इह कृत्वाऽशुभं कर्म, स.(त्रि.श. पु.१/१/३८३)	१७६६
आहारो आहेंयं च होइ....(वि.आ.भा.१४०९)	१६२५	इह दंसणाइकिरिया.....(वि.आ.भा.१२००)	२५०५
इक्किक्को य सयविहो सत्त....(आ.नि.७५९)	९३६	इह पिण्डो पिण्डागार-सत्ति.....(वि.आ.भा.१९६४) ...	१७७८
इक्षु-क्षीर-गुडादीनां माधुर्यं....(का.द.१/१०२)	१६८०	इह प्रसिद्धेन (कालेन) अन्यत्रा....(त.सि.वृ.४/१५) . १५०९	
इगतीसाए सिद्धाइ....(आ.सू.पगामसिद्धाय)	१६९४	इह यद् यस्माद् भिन्नं.....(त.कौ.९)	२७४
इगवीसं तु सहावा जीवे.....(बृ.न.च.६९)	१९३७	इह वर्तमानसमयविशिष्टः....(भ.सू. १३/४/४८३ वृ.पृ.६१२)	१५९९
इगवीसं तु सहावा दोण्हं.....(बृ.न.च.६८)	१९३७	इह विविहलक्खणाणं लक्ख....(प्र.सा.९७)	२१२६
इच्छइ य देसियत्तं, किं सो....(उ.मा.४०६)	२३१२	इहाऽनैकान्तिकं वस्त्वि.....(मी.श्लो.वा. वन.८०)	३९१
इच्छइ विसेसियत्तं....(अनु.झा.सू.१४५, आ.नि.७५७) .. ७९१		उक्तवचनस्य समान-सवि....(शा.वा. स.४/११२/ स्या.क.ल.पृ.१७२)	१२९०
इच्छइ सुयम्मि भणियं....(वि.आ.भा.२८४८)	९६९	उक्तविशिष्टप्रतियोगि.....(अ.व्य.पृ.७३)	५१९
इति प्रकरणे हैतौ.....(वि.प्र.)	११५६	उचितानुष्ठानं हि प्रधानं....(ध.वि.६/१२)	२५६२
इति शुद्धमतिस्थिरी.....(अ.सा.७/२२)	२५६५	उचियमहिज्जइ सुत्तं, सुणइ....(ध.र.५३)	२४५३
इति स्वरूपे सान्निध्ये.....(अ.स.परिशिष्ट २८/२९) ... ११५६		उच्चारियमि दु पदे.....(ज.ध.अ.पृ.३०)	६०७
इति हेतु-प्रकरण-प्रकाशादि.....(अ.को.३/३/२४५) .. ११५६			
इति हेतु-प्रकरण.....(म.को.९८३)	११५७		

द्रव्यानुयोगपरामर्शकशिङ्गागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकशिङ्गागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
उज्जुसुअस्स एणो अणुवत्तो..... (अनु.द्वा.सू.१५) १६३, १६७, १७३, १७९		उपचरितैकान्तपक्षेऽपि ना.....(आ.प.पृ.१५) १९२४	
उत्पत्तौ च स्थितौ चैव....(वा.प.३/९-३) १५०१		उपचारः = लोक....(उप.र.३४ वृ.) ८४०	
उत्पत्तौ लडादेः शक्ति....(व्यु.वा.आ.वृ. पृ.५९७) १२४८		उपचारः = व्यवहारः....(भ.सू.२५/७/८०२/पृ.९२५) ८३९	
उत्पत्त्यते, भविष्यतीत्यादेः....(त.चि.सा.ल.दी. पृ.८२४) १२५६		उपचारबहुलो विस्तृतार्थो....(त.सू.भा.१/३५) १०५३	
उत्पद्यते च साऽवस्था देश....(भा.प्र.पूर्वखण्ड-६/३१) ... ३८		उपचारम् = आराधनाप्रकारम्....(द.वै.९/२/२० वृ.) ८४०	
उत्पद्यते हि सावस्था देश-काला....(च.९/३/२६) ३६		उपचारयुता मृद्धी पाञ्चाली....(अ.पु.) ८३७	
उत्पद्यन्ते विपद्यन्ते पदार्थाः....(दाना.अवसर-५/२३) ... १९७१		उपचारविधिर्मनस्विनीनां ननु....(मा.अग्नि.३/३) ८३६	
उत्पद्यमानकालमित्येनाद्य....(भ.सू.१११सू.८, वृ.पृ.१८) .. १२६१		उपचारश्च तदुचिता....(घ.वि.३/५७ वृ.) ८४०	
उत्पद्यमानसमये एव किञ्चित्....(स.त.३/३७ वृ.) १२६२		उपचारादनर्थत्वं फलद्वारेण....(मी.श्लो.वा.चो.सू.२/२१७) ८३८	
उत्पाद-व्ययविमिस्सा सत्ता....(न.च.२२, द्र.स्व.प्र.१९५) ६४४		उपचारो हि नाम अत्यन्तं....(सा.द.२/९ वृ.पृ.५९) ... ८३८	
उत्पाद-विगम-ध्रौव्यात्मानः....(त्रि.श.पु.४/४/२६५) ... १३७३		उपदेशं प्राप्य गुरोरात्मा....(यो.शा.१२/१७) २५२७	
उत्पाद-व्यय-ध्रुवत्वयुक्तं....(न.च.सा.पृ.११८) १३७८		उपदेशादिना किञ्चित् कथञ्चित्....(यो.सा.५/२९) २५६१	
उत्पाद-व्यय-ध्रौव्ययुक्तं सद्....(त.सू.५/२९) ७५९, १२१८,		उपनयभेदा उच्यन्ते। सद्भूत....(आ.प.पृ.९) ८२१	
१३७९, १३८८, १५१८		उपनयैश्च (का.अ.२७८/वृ.पृ.२००) ८१९	
उत्पाद-व्यय-ध्रौव्ययुक्तं....(वि.आ.भा.८०० वृ.) ११०९		उपपापानि बोधाग्निर्मस्म....(रा.गी.१०/२४) २३४५	
उत्पाद-व्यय-ध्रौव्यरहितं....(वि.आ.भा.७५८ वृ.) १२१८		उपयोगः = चैतन्यं साकारा....(भ.सू.	
उत्पाद-व्यय-ध्रौव्यैः आ....(बृ.द्र.स.५७ वृ.) ११२४		२/१०/११९/पृ.१४८) १६३७	
उत्पाद-व्ययगौणत्वेन सत्ता....(आ.प.पृ.१५, का.अ.२६१		उपयोगलक्षणः परिणति....(वि.आ.भा.५४ वृ.) ११५	
वृ.पृ.१८५) १९७१		उपयोगो लक्षणम् (त.सू.२/८) १६३८, १६९८	
उत्पाद-व्ययगौणत्वेन....(आ.प.पृ.६) ६३४		उपयोगो विनिर्दिष्टस्तत्र....(यो.सा.प्रा.६) १६९९	
उत्पाद-व्ययसापेक्षो....(आ.प.पृ.७) ६४४		उपयोगौ श्रुतस्य द्वौ....(ल.त्र.३/१२) १०६१	
उत्पाद-व्ययाभ्यां ध्रौव्येण....(त.सू.५/२९ भा.) १३७९		उपलब्धिसाधनानि प्रमाणानि (न्या.सू.भा.	
उत्पाद-स्थिति-भङ्गानां....(सि.वि.३/१५/भा.१/पृ.२०२) . ११२७		१/१/३, २/१/१२) १९४६	
उत्पादादिषु उत्पादादिवतः....(आ.मी.अ.		उपलब्धिहेतुः प्रमाणम् (न्या.सू.१/१/३-वा.) १९४६	
स.परि.१/का.११/पृ.१६४) ११३६		उपलब्धिहेतुश्च प्रमाणम् (च.सं.पृ.२६६) १९५१	
उत्पादो वा विपत्तिश्च....(अ.गी.१५/९) २६४		उपलम्भाऽनुपलम्भसम्भवं....(प्र.न.त.३/७) ५९६	
उत्सर्गो हि पारमेश्वर....(त.सू.१/३५/		उपाधिजनिता भावा(प.प.१८) ७१३	
पृ.३९५ यशो.वृ.) १०६७		उपाधिभेदजं भेदं....(अ.सा.१८/१७) १९१४	
उत्सर्गेणाऽपवादेन निश्च....(दा.प्र. ७/१२०) १६३३		उपाधिमात्रध्वंसो मोक्षः (प्र.मी.२/३/१७) १०९८	
उत्सर्गोऽप्यगुणाय, अपवादोऽपि....(आचा.		उपाधौ विनिवृत्ते तु....(भा.प्र.४/३४) १७९३	
१/८/४/सू.२१५ पृ.२७९ वृ.) ४१		उपावृत्तस्य दोषेभ्यः सम्य....(ब्र.सि.स.२४१) २५७७	
उदधाविव सर्वसिन्धवः....(द्वा.द्वा.४/२५) ३४९		उपास्ते ज्ञानवान् देवं....(अ.सा.१५/६२) २५३९	
उदयं जह मच्छाणं....(पञ्चा.८५) १४२०		उप्यज्जइ जं जीवो....(वि.आ.भा.२८१९) ९४	
उदिद्धे च्चिय नेगमनयस्स....(वि.आ.भा.३३९१) १०११		उप्यज्जइ नाऽभूयं, भूयं....(वि.आ.भा.२८०८) १११८	
उदिद्धे नेगम, उवट्टिए....(आ.नि.१०२७		उप्यज्जमाणकालं उप्यणं....(स.त.३/३७) १२६१	
गाथोत्तरं ल.भा.१७७) १०११		उप्यन्ने इ वा विगए....(मातृकापद-स्था.	
उपचरितात्मभावस्य देहादेः....(स.द.स.पृ.४०७) ८३७		सू.४/२/२९७-वृ.पृ.३७८) ३४८, ११०९	
		उप्याओ दुवियण्णो पओग....(स.त.३/३२) १३०९	

द्रव्यानुयोगपरामर्शकशिक्षागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
उत्पाद-वयं गोणं किच्चा.....(न.च.१८, द्र.स्व.प्र.१९२) ६३४	
उत्पाय-ट्रिई-भंगस्सभा... (वि.आ.भा.३३७५) १७३९	
उत्पाय-व्वय-धुवया समयं.....(वि.आ.भा.७५५) ११२६	
उत्पाय-व्वयरहिअं दव्वं.....(वि.आ.भा.६६) १७३३	
उभयनयमयं पुण पमाणं (आ.नि.७१५) ९०८	
उभयनयविषयीकृत-विधि....(क.प्रा.	
भाग-१/गा.१४ ज.ध.पृ.१८५) १०१५	
उभये हि पर्याया:-स्थिरा:....(उत्त.बृ.वृ.३/	
निर्यु.१७०-पृ.१६४) ७८४	
उभाभ्यामेव पक्षाभ्यां यथा.....(हा.स्मृ.) २२९३	
उम्मगदेसणाए मग.....(प.क.भा.१३५८) ९३३	
उम्मुक्कम्मकवया अजरा....(आ.प्र.४/१४६) ८५७	
उवओगमओ जीवो (प्र.सा.१७५) १६९९	
उवओगमओ जीवो (वि.आ.भा.२४३१) ६४०, १६३७	
उवओगलक्खणे णं जीवे (भ.सू.२/१०/१२०/	
पृ.१४९) १६३७, १६९८	
उवचरइ को?... (बृ.क.भा.१८७६) ८३९	
उवयारमेत्तभिन्ना ते चेव.....(वि.आ.भा.२१११) ४५१	
उवयारा उवयारं सच्चा.....(न.च.७१, द्र.स्व.प्र. २४०) ८८४	
उवसंतकसायवीयरायदंसणारिया... (प्र.प.१/सू. ३६/१२८	
गाथोत्तरम्/पृ.५६/५७) १७९६, २१५९	
उवसम-संवेगो च्विय णिव्वेओ.....(कु.मा.पृ.२१८) ... २४२८	
उष्णास्याऽप्रेर्यथा योगाद्.....(अ.सा.१८/३६) २०२३	
उस्सन्नोऽवि विहारे कम्मं.....(गच्छा.प्र.३४) २३३६	
उस्सुत्तभासगाणं बोहिणासो.....(हि.मा.४७६, ष.श.५७,	
स.श.२९, गा.स.१८, प्र.प.४८०) ९३४	
उस्सुत्तमायरंतो उस्सुत्तं चेव.....(व्य.भा.उ.१/	
भा.३/गा.२३४/पृ.११२) ९३३	
उहाऽपोहोऽर्थविज्ञानं... (अ.चि.३/३११) ४६	
ऊहतेऽयमतः प्रायो.....(यो.बि.१९४) २४०२	
ऊहापोहाभ्यां तत्त्वा... (वाच.भाग-२/पृ.१३९८) ११००	
ऋजु = अवक्रमभिमुखं श्रुतं....(स्था.	
३/३/१९२, वृ.पृ.२५८) ७८०	
ऋजु = प्रगुणं सूत्रयति....(कषा.प्रा.पेज्जदोसविहती	
ज.ध.पुस्तक १/गा.१४/पृ.२०४) ७८७	
ऋजु = प्रगुणं सूत्रयति....(त.सू.१/३३ स.सि.वृ.) ७८१	
ऋजु = वर्तमानक्षणस्थायि....(प्र.न.त.७/२८) ७८०	
ऋजुसूत्रं क्षणध्वंसि वस्तु....(त.श्लो.वा.न.वि.७५) ७८१	

द्रव्यानुयोगपरामर्शकशिक्षागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
ऋजुसूत्रः पर्यायादिवादित्वसाम्यात्....	
(वि.आ.भा.३५८७ मल.वृ.पृ.३६९) ९६०, ९७८	
ऋजुसूत्रनयो वस्तु नाऽतीतं....(न.क.११) ७८०	
ऋजुसूत्रवचनविच्छेदः मूलाधारः....	
(घ.पुस्तक १/१-१-१ पृ.८५) ९७७	
ऋजुसूत्रश्च क्रियमाणं....(प्र.२८/१/३०७/पृ.५०९) ... १२३३	
ऋजुसूत्रश्च प्रत्येकं प्रत्येकं....(ओ.नि.गा.७५६ वृ.) ९८१	
ऋजुसूत्रादयस्तु बहुत्वं....(वि.आ.भा.२८६९ वृ.) ९८२	
ऋजुसूत्रो द्विविधः। सूक्ष्मर्जुसूत्रः....(आ.प.पृ.८) ७८५	
ऋतूनामपि षण्णां यः..(लोकप्रकाश सर्ग २८/२५) .. १५०१	
एइंदियादिदेहा जीवा.(न.च.६५, द्र.स्व.प्र.२३६) .. ८४४, २०९६	
एइंदियादिदेहा णिच्चत्ता....(न.च.५३, द्र.स्व.प्र.२२५) ... ८४३	
एएहिं दोहिं ठाणेहिं ववहारो....(सू.कृ.सू.	
श्रुतस्कन्ध २/५/९) ३४	
एक एव हि भूतात्मा (अ.बि.उ.प.१२/पृ.१५) १०७७	
एकं नीलस्वलक्षणम् अनेकं....(त.सिं.९/पृ.१०५) १७९८	
एकं हि चक्षुरमलं सहजो....(सू.सू.३७/१४) २३१२	
एकजीवावगाहप्रदेशे अनन्त....(प.प.६१/पृ.६७) १४५८	
एकत्र वस्तुनि एकैकधर्मं....(प्र.न.त.४/१५) ५३०	
एकत्र वस्तुनि सत्त्वा....(अ.स.ता.१/१४/पृ.१८६) ... ५३१	
एकत्र वृत्ती हि विरोध....(श.पा.स्तो.४०) ३९७	
एकत्र संयोग-तदभावः....(भे.धि.पृ.२५) १८९१	
एकत्वं तु (१४/१२) २१९२	
एकत्वाऽभावे सामान्याऽभावः....(न.च.सा.पृ.१६२) १८०३	
एकदेशविकृतम् अनन्यवद्..(न्यायसङ्ग्रह-७ पृ.८) १३३१	
एकद्रव्यान्वयाऽभावाद् वासना... (अ.सा.१३/३५) १७५७	
एकमेवाऽद्वितीयं ब्रह्म (छा.उ.६/२/१) १०७७	
एकम् अर्थपदं तथाविधम्....(प्र.सू.	
२१/२७३/वृ.पृ.४२४) ११०८	
एकयोक्त्या पुष्पदन्तौ दिवाकर-निशाकरो...	
(अ.को.कां.१/१०) ४८०	
एकरूपस्यैकान्तेन विशेषाभावः....	
(द्र.स्व.प्र.६९ वृ.पृ.३७) १८०२	
एकविंशतिभावाः स्युः....(आ.प.का.२	
पृ.५, जै.वि.त.१/१३) १९३७	
एकविंशतिभावाः स्युर्जीवः....(आ.प.पृ.५) २०५५	
एकस्मिन्नपि यस्येह शास्त्रे....(च.सं.	
सिद्धिस्थान-अ.१२/७६/पृ.९७२) १२१	

द्रव्यानुयोगपरामर्शकृत्त्रिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकृत्त्रिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
एकस्मिन् अर्थे द्वयोरपि.....(वि.आ.भा. १३७४ मल.वृ.).....	१८००	एगभत्तं च भोअणं (द.वै.सू.६/२३)	२३६०
एकस्मिन् जीवादिद्रव्ये अर्थ..... (स.त.१/३१ वृ.पृ.४३०)	२१२३	एगवयणदोसेणं गोयमा.....(म.नि.अ.५/सू.८४४)	१३३
एकस्मिन् नभःप्रदेशे यः.....(नि.सा.३१/वृ.पृ.६४)	१५४८	एगसमयम्मि एगदवियस्स.....(स.त.३/४१)	१३०३
एकस्मिन् समये एकद्रव्यस्य.....(स.त.३/४१)	१३०४	एगानेगसरूवं वत्थु च्विय दव्व-पज्जवसहावं (ध.स.७२९)	१७९२
एकस्य भावः एकत्वं भिन्ने.....(उत्त.२८/१३ शा.वृ.)	२१८८	एगो अजीवदव्वदेसे अगुरु.....(भ.सू. २/१०/१२२/पृ.१५९)	१४७९
एकस्याप्यनेकस्वभा.....(आ.प.पृ.१२)	१७९७	एगो आया (स्था.सू.१/१/२)	१०७६
एकस्यैव परमाणोः अनागते.....(प्रज्ञा.३/७९ पृ.१४१)	१५८७	एगो उस्सुयवयणे जंपिए.....(गु.स्था.श.८८)	१०३८
एकांशस्य प्राधान्ये अपरांशे.....(न्या.ख.खा.पृ.४३३)	१९५५	एगो भत्ते ! अद्दासमए.....(भ.सू. १३/४/४८३/पृ.६१०)	१५९८, १५९९
एकान्तक्षीणसङ्कलेशो.....(यो.बि.५०४)	३३४	एगोण वत्थुणो.....(वि.आ.भा.२६७६)	६०५
एकान्तक्षीणसङ्कलेशो.....(यो.सा.प्रा.मोक्षाधिकार-२९)	१८९	एगो धम्मी धम्माज्जेगे जं.....(ध.स.११८९)	१८१३
एकान्तनित्ये सुख-दुःखयोस्तु.....(जै.स्या.मु.१/३९)	१७८३	एगो मे सासओ अप्पा.....(आ.प्र.२७, म.प्र.१६,च.वे.१६०,आ.प्र.६७)	६३५
एकान्तवादिपक्षोक्ता असिद्धा.....(प्र.ल.८१)	१७६२	एतच्च निश्चयनयदर्शनम्.....(भ.सू. २/१०/१२०/पृ.१४९)	१३३०
एके मन्यन्ते - जीवा.....(त.सू.४/१५, सिद्ध.टीका)	१४९६	एतत्स्थैर्याद्धि कुशल.....(ध.बि.६/२९)	२५६९
एकेन क्षणेन कृत्स्नो.....(यो.सू.भा.३/५२)	१६१०	एतस्मिन् = सम्यक्त्वे.....(वि.प्र.६/२० वृ.)	१३९४
एकैकस्मिन् आकाशप्रदेशे.....(न.सू.१३६ वृ., प्र.सू. ३/८१ वृ. पृ. १४३)	१६६५	एते च सप्ताऽपि भक्ताः.....(स्या.क.ल. स्तबक-७/का.२३/पृष्ठ-१७६)	५५८
एको देवदत्तादिः अनुप.....(अनु.द्वा.सू.१५ म.वृ.पृ.३१)	९६३	एते त्रयो निरवयवद्रव्य.....(अ.स.१/१५/पृ.२०८)	५५५
एकोऽद्वासमयोऽनन्तैः पुद्गला..... (भ.सू.१३/४/४८३/वृ.६१२)	१५९९	एतेन पृथिव्यादयः चत्वारः.....(स्या.क. ल.७/१३/पृ.८३)	१३६२
एकतीसं सिद्धाङ्गुणा पण्णत्ता (सम.३१)	१६९४	एतेन सत्त्वं नावच्छिन्नम्.....(अ.स.ता. प्रथमः परिच्छेदः का.१५, पृ.१९४)	४२५
एकेके अद्वाद्वा साम.....(द्र.स्व.प्र.१५)	१६८४	एतेनैव 'गङ्गायां मत्स्य.....(आ.मी.परि.१/ का.१६/अ.स.ता.वि.पृ.२०५)	५७७
एकेके आगासप्यदेसे अणंता.....(न.सू.७४/पृ.५३)	१६६५	एतेषां मूलजातिभेदतः सप्तानां..... (वि.आ.भा.२२६४ मल.वृ.)	१३७
एकौ अनुदसहावो (द्र.स्व.प्र.६१)	१७९०	एतो च्विय अवणीया.....(उ.प.१९१)	२२६८, २४८६
एणं पि असदहओ जं दव्वं.....(वि.आ.भा.२७५२)	२०९२	एत्थ वि न सव्वनासो.....(वि.आ.भा.२३९५)	१२९९
एणंतनिज्जरं कहंताणं (म.नि.३/११९/पृ.८७)	२५३३	एदे कालागासा धम्मा.....(प.का.१०२)	१४०५
एणंतिय-अच्चंतिय-अव्वावाह.....(सं.र.शा. १००७)	२५८१	एदेहिं य संबंधो जहेव.....(स.सा.५७)	२०५१
एणंतियं अच्चंतियं सिवमय.....(म.नि.अध्य-३/पृ.६१)	१२२१	एयंते णिरवेक्खे णो सिज्झइ.....(द्र.स्व.प्र.२६९)	२०७८
एगणुकालए णं भत्ते.....(भ.सू.५/७/२१७)	१९७, २०१	एयदवियम्मि जे अत्थ.....(गो.सा.जी.का. ५८२)	१३५१
एगणुकालए, दुगुणकालए.....(भ.सू.५/७/२१७)	१६९५	एयपदेसो वि अणू णाणा.....(बृ.द्र.स.२६)	२०६६
एगत्तं च पुहुत्तं च, संखा.....(उत्त.२८/१३)	२१८८		
एगदवियम्मि जे अत्थपज्जवा..... (स.त.१/३१)	१३५१, २१२३, २१६२		
एगन्तभेदपक्खे धम्मा.....(ध.स.११८८)	१८१२		
एगपएणाणेगाइ पदाइ.....(प्र.सू.१/३७/१२१/पृ.५६, उत्त.२८/२२, प्रव.सारो.१५५)	११०८		

द्रव्यानुयोगपरामर्शकृत्त्रिंशत्त साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकृत्त्रिंशत्त साक्षीपाठ	पृष्ठ
एयमिह अयाणता असगहा.....(उप.प.६७६).....	२४	औदासीन्यपरस्य प्रकाशते...(यो.शा.१२/११).....	२४६३
एयाइ गुणाइ आहु ते....(सू.कृ.१/२/३/१६२).....	१०४	औदासीन्योल्लसन्मैत्रीपवित्रं.....(सा.श.१९).....	२४५५
एयाण समोयारो दव्वडिय....(वि.आ.भा.३५८७).....	१०१४	क इत्थमनयोः विशेषः...(त.सू.५/३८,वृत्ति).....	१८३
एवं एगे आया एगे....(स.त.१/४९).....	१०७६	कंठे गुणरत्तमल्लदामं (वि.श्रु.१/२/सू.९).....	१०६
एवं च द्रव्यपर्याया.....(काललोकप्रकाश- सर्ग २८/११).....	१४९२	कः सकलादेशः.....(क.प्रा.पेज्जदोसविहत्ती गा.१४/भाग-१।पृ.१८५-१८६).....	५४३
एवं जह सद्धत्थो संतो....(वि.आ.भा.२२५१).....	८०४	कइ णं भंते ! दव्वा....(भ.सू.२५/४/७३४).....	१५१८
एवं तु अणंतेहिं अगुरु....(बृ.क.भा.९०).....	१६२६, १६६५	कइविहा णं भंते ! आया....(भग.श. १२/उ.१०/सू.४६७).....	६४०
एवं प्रकारोपमयोर....(अ.स.परिशिष्ट-४४).....	८६५, २२००	कइविहे णं भंते ! काले....(भ.सू.श.११, उ.११, सूत्र-४२४).....	१५०४
एवं प्रकारोपमयोर....(वि.लो.अव्यय-५३).....	३४०, २०५४	कज्जमाणं नियमेण कयं (वि.आ.भा.२३२०).....	१२३३
एवं भेदे भवनाद् एवम्भूतः (ष.ख.भाग-१/ १-१-१/ध.पृ.९०).....	८०६	कटक-मुकुटादिवस्तूनां वर्चना....(स्या. रत्ना.५/८/पृ.८९७).....	१५०७
एवं मिच्छादिद्वी वदंतो....(स.सा.२४१).....	१८५२	कटकाकृतिम् उपमृद्य....(पा.महाभा.१/१/१).....	११४२
एवं राग-द्वेषौ मोहो....(प्र.र.५६).....	१८५२	कति णं भंते ! दिसाओ....(भ.सू.१०/१/३९४).....	१५२४
एवं सति कालादिहेतु....(आ.मी.परि.१/ का.११ अ.स.ता.पृ.१६८).....	१३३९	कतिविहा णं भंते ! सव्व....(भ.सू. २५/४/सू.७३४ पृ.८७३).....	१५०३
एवं सत्तवियप्पो (स.त.१/४९).....	५०९, ५१६, ९४६	कतिविहा णं भंते !....(भ.सू.२५/५/सू.७४६/ पृ.८८७, सू.१०३/पृ.१७९).....	२२२२
एवं सविसयसच्चे पर....(वि.आ.भा.२२७२).....	१०६५	कतिविहे णं भंते ! नाणे....(भ.सू.श. ८ उ.२ सूत्र-३१८).....	८२५
एवं हि दृश्यते लोके....(पा.व्या.भा., पस्पशा, वा.२).....	१३०	कतिविहे णं भंते ! पोगल....(भ.सू.१२/४/१५).....	१४९
एवं हि द्रव्यार्थिकत्व....(अ.व्य.भाग-२, पृ.१३५) ..	१०१८	कधमुज्जुसुदे पज्जवडिण....(ष.ख.१/१/१ ध.पुस्तक १/पृ.१६).....	१७६
एवमगीयत्थोऽवि हु....(उ.मा.४०७).....	२३१२	कमभुव पज्जउ वुत्तु (प.प्र.५७).....	११६
एवम्भवनाद् एवम्भूतः....(क.प्रा.पुस्तक-१/ गा.१४ ज.ध.पृ.२१९).....	८०६	कम्म वेदणा (भ.सू.७/३/२७९).....	८७५
एवम् = इत्थं विवक्षित....(प्र.क.मा.पृ.२०६).....	८०६	कम्मकओ संसारो तन्नासे....(वि.आ.भा.गा.१९८०) ..	१३७६
एवम् = इत्थनन्तरोक्त....(स.त.१/४९ वृ.).....	५०९	कम्मक्खयादु सुद्धो (बृ.न.च.६६).....	१९०१
एवौपम्ये परिभव....(अ.स.को.परिशिष्ट-५५/पृ.१५०) ..	६६१	कम्मखयादु पत्तो अविणासी.(न.च.२८, द्र.स्व.प्र.२०१).६९६	
एष एव सदादिः....(ध.९/४/१-४५/१७०/२).....	११५	कम्ममलविप्पमुक्को उड्डं....(प.का.२८).....	२६७
एष हि भावनाप्रकर्षस्य....(वा.द.वि.).....	२३८६	कम्ममसंखेज्जभवं खवेइ....(च.वे.९१).....	२२६९
एस णं भंते ! पोगले तीतमणंतं.... (भ.सू.१/४, सू.४१).....	१७३३	कम्मस्स य परिणामं....(स.सा.७५).....	१९३०
एस णं भंते ! पोगले.... (भ.सू.१४/४, सू.५१०).....	१३२७	कम्माऽणीयं जेउमणो....(द.शु.२४७).....	२५१४
एहु व्यवहारं जीवडउ हेउ....(प.प्र.६०).....	२०२२	कम्माण विप्पमुक्को जाव....(भा.त्रि.१८).....	६८९
ऐश्वर्य-रूप-तारुण्य....(र.सा. सु.२/२३).....	२३१६	कम्माणं मज्झगदं जीवं....(न.च.१८, द्र.स्व.प्र.१९१) ..	६३१
ओगाहणलक्खणं आयास....(ध.पुस्तक-१५/पृ.३३).....	१४६९	कम्मुणा उवाही जायइ (आचा.१/३/१/१९०).....	७०६
ओयं चित्तं समादाय, ज्ञाणं....(द.श्रु.स्क.अ.५/१).....	२३८८	कम्मे णोक्कम्महि य अहमिदि....(स.सा.१९).....	२००९
औचित्याऽऽरम्भिणोऽधुद्राः....(यो.बि.२४४).....	२४१६		

द्रव्यानुयोगपरामर्शकृत्त्रिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकृत्त्रिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
कयकिच्यो अवगयततो....(ज.च.१६/७६७).....	१२०३	कायः प्रदेशबाहुल्यं भावां..(द्रव्या.प्र.३/पृ.२१३).....	१४०९
कयगाइमत्तणाओ मोक्खो....(वि.आ.भा.१८३७).....	१२९३	कायकिरियाए दोसा....(यो.श.८६).....	२२६९, २४८६
कयमाणे कडे (भ.सू.९/३३/३८६).....	१२२९	कायग्रहणं प्रदेशावयव....(त.सू.५/१ भा.पृ.३१६).....	१४०६
कयसकलदुक्खअंते....(सं.र.८२६४).....	२५९१	कायशब्दः उपसमाधान..(त.भा.५/१, वृत्ति, पृ.३१६) ..	१४०३
कर्तव्यनिश्चायकं....(स.त.सि.प.ल.स.पृ.१३६).....	१९५२	कायशब्दः शरीरे व्युत्पादितः....(स.सि.५/१).....	१४०४
कर्ताऽयं स्वस्वभावस्य, पर....(अ.बि.२/८) ..	२४७८, २४८८	कायण छक्क जोगाण..(आ.सू.प्रति.	
कर्तुमारब्धमीषन्निष्पन्नमनिष्पन्नं....(आ.प.पृ.८,		अध्य.स.गा.२-पृ.६६०).....	२४५४
का.अ.गा.२७१/वृ.पृ.१९४).....	७३८	कायोत्सर्गाऽऽसन-शयनानि..(भ.सू.१३/४/४८१ वृ.) ..	१४३४
कर्तुमिच्छोः कस्यचिन्निर्व्याजमेव....(यो.दू.स.३, वृ.) ..	२३३४	कारण-कज्जविभागो दीव....(आ.नि.१९५६).....	११४४
कर्तुमिच्छोः श्रुतार्थस्य ज्ञानि....(ल.वि.अरिहंताणं		कारणदोषबाधकज्ञानरहितम्....(शा.दी.पृ.१२३).....	१९४८
पद-७ पृ.४९, यो.दू.स.३).....	७६, २३३४	कारणमेव तदन्यं सूक्ष्मो....(भ.सू.१२/५/	
कर्तृत्वं परभावानामसौ....(अ.सा.१८/९८).....	१४३८	पृ.५७४, त.सि.वृ.समुद्धतः ५/२५/	
कर्म जीवं च संश्लिष्टं....(ज्ञा.सा.१५/१).....	१८५४	वृ.३६५, अ.ज.प.भाग-२/	
कर्म-तत्फलसम्बन्ध-बन्ध....(उ.सि.१५).....	१७६५	अधिकार-५/पृ.२२).....	२०५९
कर्मवलेशविमोक्षाच्च मोक्षे....(त.सू.का.२७).....	२०७६	कारणरूढो हु कज्जरूढो....(न.च.३०).....	१३२८
कर्मक्षयेण जीवस्य स्व....(ष.द.स.१६).....	९२७	कारणे च द्योयतया....(वि.आ.भा.२८९ वृ.).....	२९४
कर्मणा सहितात् ज्ञानात्....(कू.पु.३/२३).....	२२९३	कार्मणकायस्य संसार्यात्मनश्च....(भ.सू.	
कर्मणो व्यतिरिक्तत्वे सत्य....(मा.मे.पृ.२४०).....	११०	१३/७/४९४/वृ.पृ.६२३).....	२०४९
कर्मतापकरं ज्ञानं तपस्तत्रैव....(अ.सा.१८/१६०).....	२५७७	कार्मणकाये संसार्यात्मगतम्....(द्र.प.१३/११).....	२०६०
कर्मपाशविमोक्षणम् = आत्मनो..(स्था.१/७ वृ.पृ.२५) ..	१५१३	कार्य-कारणता नैव....(सि.वि.४/३).....	१७५८
कर्मबन्धव्यपगमव्यज्जित....(स.सा.वृ.पृ.६१२).....	१६७६	कार्य-कारणयोश्च....(वि.आ.भा.१०५ वृ.).....	४३३
कर्ममात्रोदयादेवा....(त.श्लो.वा.२/१/१०).....	६८९	कार्यस्वभावभेदे कारण....(द्वा.द्वा.६/७).....	११६६
कर्मान्यत्वे सति द्रव्याश्रिता....(न.द्यु.पृ.२५९).....	१११	काल आत्माऽऽगमो लोकः....(श्री.भा.११/१०/३४) ..	१५३५
कर्मोपाधिनिरपेक्ष....(आ.प.पृ.७).....	७०७	काल उपचारत एव....(न.च.सा.पृ.८७).....	१५४४
कर्मोपाधिनिरपेक्षः शुद्ध....(आ.प.पृ.६).....	६३२	काल एव हि भूतानि....(द्वा.न.च.	
कर्मोपाधिसापेक्षस्वभावो....(आ.प.पृ.७).....	७११	अर-२/भाग-१/पृ.२१९).....	१४९४
कर्मोपाधिसापेक्षोऽशुद्ध....(आ.प.पृ.७).....	६४१	काल एव हि विश्वात्मा (वा.प.३/९/१२ पृ.५३२) ..	१४९७
कलितपरमभावं चिच्चमत्कार....(अ.उप.२/६२).....	१९४४	काल-कारक-लिङ्ग....(त.न्या.वि.पृ.९३).....	७९४
कलितातिशयोऽपि कोऽपि....(अ.सा.७/२४).....	२५६५	काल-कारक-लिङ्ग....(प्र.क.मा.पृ.२०६).....	७९५
कल्पनागीरवं यत्र तं....().....	१२०१	काल-कारक-लिङ्गानां....(ल.त्र.का.४४).....	७९५, ८०७
कल्मषक्षयतो मुक्तिः (यो.सा.प्रा.८/२३).....	१५७६	काल-स्वभाव-नियति....(ष.स.१७९).....	१८२८
कल्याणरूपः परमोऽपवर्गः (अ.त.२/३६).....	८८०	कालं अस्मिन् दव्वं सग....(गो.सा.जी.का.५७१).....	१५५६
कषायदोषमलापगमात्....(स.त.३/६३/पृष्ठ-७३५).....	५७	कालः कलयतामहम्....(भ.गी.१०/३०).....	१५३५
कषायमुक्तिः किल मुक्तिरेव ().....	२४८०	कालः निश्चय-व्यवहारभेदाभ्यां..(न.त.गा.६/वृ.पृ.२६) ..	१५८२
कह सो जयउ अगीओ ?....(उ.मा.४०८).....	२३१२	कालः पुनः परिणामः (च.सं.विमानस्थान-	
कहं णं भंते ! अकम्मस्स..(भ.सू.७/१/प्रश्न-११) ..	१४३८	अ.८/७७/पृ.३१३).....	१५३९
काय-मण-वयण-किरिया....(स.त.३/४२).....	१३०६	कालत्रयेऽपि अन्यद्रव्यसंसर्गोऽपि.(ध.प.९९ वृ.) ..	२४०९, २४८८

द्रव्यानुयोगपरामर्शकङ्क्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकङ्क्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
कालत्रयेऽपि परस्वरूपा.....(आ.प.पृ.१२)	१८२४	कालो परमनिरुद्धो अवि.....(ज्यो.क.१४,त.वै.८२)	१५५५
कालमणंतमधम्मोपगहिदो.....(भ.आ.		कालो परमनिरुद्धो अविभागी.....(जी.स.१०६,	
२१३३/भाग-२/पृ.१८३८)	१४४३	सि.सा.८६)	१५५५
कालश्च जीवाऽजीवयोः.....(म.स्या.		कालो ब्रह्म (ते.वि.उप.६/३५)	१५३५
रह.भाग-३, पृ.६८६)	१४८९	कालो मूर्तिरमूर्तिमान्..(मैत्रा.उप.६/१४)	१५३४
कालश्च नारायणः.....(त्रि.म.ना.उप.२/८)	१५३५	कालो वि दब्धधम्मो.....(वि.आ.भा.१५३९) ..	१५३२,१४९४
कालश्च वैशेषिकाभिमतः.....(सा.त.कौ.३३)	१५३७	कालो सूरकिरियाणुमेओ..(वि.आ.भा.२५३५)	१६०१
कालश्चेत्येके.....(त.सू.५/३८)	१५१४,१५२०,१५२६,	कालो हि दिन-मासादिरूपः.....(भ.सू.श.२, उ.९,	
१५७९,१५८०		सू.११७ व्याख्या पृ.१४६)	१५०३,१६२०
कालसंज्ञमादित्यमुपासीत..(मैत्रा.६/१६)	१५३५	कालोऽपि परमार्थतः.....(पि.नि.५६ वृ.पृ.२३)	१६१४
कालस्तु उत्पत्ति-स्थिति.....(स.प.१५/पृ.२१)	१५१३	किं गीतार्थः केवली येन.....(बृ.क.	
कालस्य उपचारतो द्रव्य.....(आ.सा.		भा.१/९६१, वृ.)	२२८१
पृ.३६, ष.द्र.वि.पृ.३७)	१६३१	किं गीयत्थो केवली.....(बृ.क.भा.१/९६१	
कालस्य उपचारेण भिन्न.....(न.च.सा.पृ.१२७)	१५३०	+ नि.भा.४८२०)	२२८०
कालस्य च द्रव्यपर्यायत्वात्.....(आ.नि.६५९		किं गीयत्थो केवली ?.....(नि.चू.४८२०)	२२८१
वृ.पृ.१७१)	१५८१	किं पुनः स्यात् क्षेप.....(ए.ना.मा.५)	२२२१
कालस्य चाऽऽनन्त्यम्.....(उ.सू.२८/८ बृ.वृ.)	१४८८	किं पृच्छायां जुगुप्सायामा.....(म.को.९९३)	२२२०
कालस्य पञ्चास्तिकाय.....(न.च.सा. पृ.१५६)	१५३०	किं प्रश्ने कृत्स्नेऽपि.....(अ.स.परिशिष्ट-१२)	१०३७
कालस्य मनुष्यक्षेत्राकृतिः.....(आ.सू.		किं सिद्धालयपरओ न.....(वि.आ.भा.१८५०)	१४५१
अव.ध्या.श.५२ पृ.४८९)	१५२९	किं स्यात् सा चित्र.....(प्र.वा.२/२१०)	११८९,११९६
कालस्य वर्तनदिरूपत्वाद् (अनु.द्वा.८६ हा.वृ.पृ.१२१) १६२९		किञ्च तत्कारणं कार्य.....(शा.वा.स.४/४६)	१७४८
कालस्य वर्तनदिरूपत्वाद्.....(आ.नि.७९ वृ.पृ.३७) ...	१४८९	किञ्चिच्छुद्धं कल्प्यमकल्प्यं.....(प्र.१४५)	३५
कालस्य भिण्ण-भिण्णा.....(त्रि.प्र.४/२८३)	१५५१	किमयं भन्ते ! कालो ति.....(जी.वा.)	१४९२,
कालादिपर्यायाणां सर्वेषु (द्रव्या.प्र.१/पृ.२)	१५९८	१५१७,१५२७,१५७८,१५८९,१६२९	
कालादिभिः भिन्नत्वेऽपि.....(वि.आ.भा.१८९ वृ.)	१६५२	किमव्ययं च कुत्सायां.....(ना.र.मा.ए.का.१९)	२२२०
कालादिभेदतोऽर्थस्य भेदं.....(त.श्लो. वा.न.वि.पृ.२७२) ७९५		किमित्येवं स्याद्वादः प्रति.....(सू.कृ.२/५/९ वृत्ति)	३६
कालादिभेदेन ध्वनेरर्थभेदं.....(प्र.न.त. ७/३२)	७९१	किमिदं भन्ते ! नगरं(भ.सू.श.५,	
कालाधारेण य वड्ढति.....(गो.सा.जी.का.५६८)	१६२१	उ.८, सू.२२३, पृ.२४६)	८९४
कालु भुणिज्जहि दब्बु तुहुं.....(प.प्र.२/२१)	१५६१	किमिदं भन्ते ! समयखेतेति.....(भ.सू.२/९/११७)	१५०२
काले कल्पशतेऽपि च गते.....(र.श्रा.१३३)	१९००	किमियं भन्ते ! पाईणति.....(भ.सू.१०/१/३९४)	१५४१
कालेनोदेति सूर्यः, काले.....(अ.वे.१९/५४/१)	१५०७	किमियं भन्ते ! लोए.....(भ.सू.	
कालो उ वत्तणारूवो.....(ध.र.४६/ज.२३)	१५२९	१३/४/४८१)	१४७६,१४९५,१५३१
कालो एगविहो चिय.....(न.त.प्र.१०)	१५९२	किरियावादी नियमा भव्वओ.....(द.श्रु.	
कालो द्रव्यधर्म एव.....(आ.नि.१४५ वृ.पृ.७२)	१५४०	स्क.चू.६/४५ पृ.३७)	५४
कालो द्रव्यपर्याय एव.....(अनु.द्वा.८६/		किरियावेफल्लं चिय.....(वि.आ.४१६)	३१८
म.वृ.पृ.१२२)	१४९५,१६२९	किलेति निश्चये । य एव.....(अन्ययो.द्वा.२६ वृ.)	३५०
कालो नरखेते च्विय.....(वि.वि.५६)	१६०१	कीरइ सामाइयं नेगमो.....(वि.आ.भा.३३८५)	१०१०
कालो नियमाउ आहेओ (वि.आ.भा.१४०९)	१६२५	कुंभो विसिज्जमाणो कत्ता.....(वि.आ.भा. ३४३७)	१२५५

द्रव्यानुयोगपरामर्शकङ्क्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकङ्क्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
कुडवोऽर्धशरावकः (भा.प्र.पूर्वखण्ड-७/१२)	१०५१	क्रियामात्रतः कर्मक्षयः मण्डूक.....(यो.श.	
कुण्डलादिषु भावेषु.....(शि.दृ.६/९२)	२६२	समुद्धतः-गा.८६)	२२६६
कुतः पुनर्विभागजोत्पा.....(स.त.३/३९ वृ.पृ.६४७) ...	१३२२	क्रियाविरहितं हन्त ! ज्ञानमात्रमनर्थकम्..(ज्ञा.सा.९/२) ...	४७
कुशास्त्रार्थेषु दक्षत्वं.....(अ.सा.६/१२)	२४८२	क्रियाशून्यं च यज्ज्ञानम्.....(ज्ञा.सा.उपसंहार-११).....	२२५८
कुसले पुण णो बद्धे.....(आचा.१/२/६/१०४)	२५७८	क्रियाशून्यश्च यो भावो...(स.कौ.५/९९-पृ.१५६)	२२५८
कूलं पिपतिषतीति अचेतनेऽपि..(पा.म.भा.४/३/८६) .	२००७	क्रियाश्रयेण भेदप्ररूपणम् एवम्भूतः...(स्या.भा.पृ.३)	८०५
कृतं मयाऽमुत्र हितं.....(र.प.६)	२१९२	क्लेशक्षयो हि मण्डूक.....(ज्ञा.सा.	
कृत्स्नकर्मकलातीतः सकलो.....(यो.प्र.२९)	५२६	उपसंहार श्लो.१)	२२६९, २४८६
कृत्स्नकर्मक्षयात् परमसुख.....(स्या.म.का.८/वृ.पृ.५०)	१४७	केदमन्यत्र दृष्टत्वम्.....()	३९२
कृत्स्नकर्मक्षयान्मुक्तिः भोग.....(यो.वि.१३६)	८१९	क्षणं क्षणं यन्नवतामुपैति.....(शि.पा.व.४/११)	७८८
कृत्स्नकर्मक्षयान्मोक्षो जन्म.....(अ.प्र.३२/१)	११३१	क्षणं त्वेकमवस्थानं स्वहे.....(त.स.६८७).....	१७३२
कृत्स्नकर्मक्षयो मुक्तिः (द्वा.द्वा.३१/१८)	१२२८	क्षणक्षयित्वे कारणकार्या.....(सू.कृ.१/१/१/१८ वृ.) ...	१७४८
कृत्स्नकर्मक्षयो मोक्षः (त.सू.१०/३)	८९२	क्षणिकाः सर्वसंस्काराः.....(बो.च.प.पृ.३७६)	१७६४
कृष्णादिद्रव्यसाचिव्या.....(आ.नि.भा.वृत्ति		क्षणिकैकान्तपक्षेऽपि प्रेत्य.....(आ.मी.४१)	१७६५
समुद्धतेयं कारिका-भा.९६)	८४८	क्षणिकोऽप्यर्थक्रियाकारी कुतो.....(प्र.ल.७६)	१७६४
के अयं लोके ? जीव.....(स्था.सू.२/४/११४)	१५३१	क्षणेन दातरि क्षीणे भोक्ता.....(दा.प्र.५/२८)	१७६४
केण पुण कारणेण गच्छे पुण..(प.क.भा.चू. १६१६) ..	३१	क्षीणकर्माऽर्थकर्तव्यो विलीन.....(वा.च.४/१३३१)	८६६
केवलणाणसहावो केवल.....(नि.सा.९६)	२३७७	क्षीणदोषोऽथ सर्वज्ञः.....(यो.दृ.स.१८५)	२५६४
केवलणाणे दुविहे पत्रते.....(स्था.सू.२/		क्षीणवृत्तेरभिजात्यस्येव मणेर्राह्य.....(यो.सू.-१/४१)	२३८०
१/सूत्र-७१/पृ.८०)	१७३, ४१२, १२७७	क्षीणार्थो विगतकर्मा सिद्धा.....(मु.सु.च.८/३७०)	२०८०
केवलनाणं पुण सव्वदव्व.....(हितो.१७)	२२२९	क्षीयन्ते चास्य कर्माणि.....(मुण्ड.उप.२/२/८)	२३४५
केवलमुदियं केवलभावेणा.....(वि.आ.भा.१६८९)	१२८८	क्षीरस्थले तु क्षीरव्यक्तेः.....(द.प्र.भाग-४/पृ.१५२)	१२०६
केवलसंविदर्शनरूपाः.....(वि.आ.भा.१९७५ वृ. उद्ग.) .	१७८८	खंधाणं अवसाणो णादव्वो.....(नि.सा.२५)	१३२८
केवलात् कर्मणो ज्ञानाद्.....(यो.वा.वैराग्यप्रकरण १/८) .	२२९३	खद्योतकस्य यतेजः.....(यो.दृ.स.२२४)	२२६०
को वा निच्छगाहो सव्वं.....(वि.आ.भा.१९८६)	१७७३	खलः सर्षपमात्राणि पर.....(म.भा.१/३०६९)	२३०३
को सव्वहा विणासे संताप्पो.....(वि.आ.भा.२३९७) ...	१७५३	खलु स्याद् वाक्यभूपायां.....(वि.लो.	
कोऽनस्तिकायः ? कालः...		अव्ययवर्गो श्लो.६९)	९१९, २१३०
(ध.९/४, १, ४५/१६८/४)	१४०७, १५६३	खशब्दोऽर्के वितर्के व्योम्नि.....(ए.ना.मा.२४)	२३९४
क्त-क्तवत्.....(सि.हे.५/१/१७४)	१२४०	खेतओ णं आगासत्थिकाए.....(भ.सू.२/१०/११८)....	१४४५
क्रमवर्तिनो ह्यनित्या अथ.....(पञ्चा.११६५)	११३५	गइलक्खणो उ धम्मो.....(उत्त.२८/९)	१६९७
क्रमाऽक्रमाभ्यां नित्यानां.....(वी.स्तो.८/४)	१७७०	गईपरिणयं गइ चेव.....(स.त.३/२९)	४०९
क्रमाऽर्पितसत्त्वाऽसत्त्वरूपो धर्मः.....(त.न्या.वि.पृ.८१) ...	२०८९	गङ्गायां घोषः-इत्यादा.....(सा.द.२/१५ वृ.)	७२३
क्रमेण पदार्थानां.. (ध.स.वृत्ती उद्धतम् पृ.१४४)	११७	गङ्गायां जलं घोषश्च.....(त.चि.शब्दखण्ड-तात्पर्यवाद-	
क्रियमाणता नाम सङ्कल्पादेः.....(त.वा.३/८/२२)	७४१	पृ.३३७)	५७३
क्रिया-क्रियावतोरपि भेदाऽभेदोऽनुसन्धेयः		गच्छे अण्णाणम्मि य असत्थरे.....(नि.भा.४३१)	३३
(भा.चि. पृ.१८)	४५०	गण-काय-निकाए य खंधे.....(वि.भा.९००)	१४०२
क्रिया-क्रियावतोरपि.....(द.प्र.भाग-३ त.वि.पृ.७४)	३७९	गति-स्थित्यवगाहलक्षणं.....(स.त.का.३/	
क्रियानिमित्तोत्पादाऽभावेऽपि.....(त.रा.वा.५/७/४)	१३३९	का.४५/पृ.६५४)	१४१५, १४६८

द्रव्यानुयोगपरामर्शकशिङ्कागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकशिङ्कागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
गतिक्रियापरिणामवद् द्रव्यं..... (स.त.३/२९ वृ.).....	४०९	(आ.२/१/नि.१८१ वृ.).....	२०८६
गमणणिमित्तं धम्ममधम्मं.....(नि.सा.३०).....	१४३७	गुण-पर्यायवद् द्रव्यम् (त.सू.५/३७).....	१६,२०३, २०८,१३७८,१३८८,१५१८,२०८७
गयरग-दोस-मोहो.....(आ.प.९५५).....	२२७९	गुण-पर्यायवद् द्रव्यम्.....(न्या.वि.११५).....	१६५८
गर्हा-समुच्चय-प्रश्न.....(शा.को.७८२).....	३१२,२२९५	गुण-पर्यायाधारत्वं = वस्तुत्वम्...(न.च.सा.पृ.१३१) ..	१६५४
गर्हा-समुच्चय-प्रश्न.....(अ.को.३/२४८).....	२३४	गुणः पर्याय एवाऽत्र.....(त.श्लो.१/३४/न.वि.२२).....	१९३
गहणगुणेति ग्रहणं = पर.....(भ.सू.२/१०/११८ वृ.).....	१६३६	गुणः = स्वभावः, यथा...(सम.सू.२१७ वृ.) ..	१०३,२०८७
गहिकुणाऽभिगहं ताहे.....(म.नि.६/२५).....	२२७८	गुणः पर्याय एव.....(त.सू.१/३४ नयवि.२२).....	१८८
गामा ति वा णगरा.....(स्था.२/४/सू.९५/पृष्ठ-८६).....	८९५	गुणः सहभावी धर्मः.....(प्र.न.त.५/७).....	१२७,१६५९
गाहावइस्स कुण्डले.....(आचा.२/१/२/१/४०३).....	१०४	गुणो उवओगुणे.....(भ.सू.श.२/१०/११८ पृ.१४८ + स्था.५/३/४७९).....	१०७,२०७
गिण्हइ दव्वसहावं.....(न.च.२६, द्र.स्व.प्र.१९९).....	६६९	गुणो गमणगुणे.....(भ.सू.श.२/१०/११८).....	१६९५
गीतत्थदुल्लभो कालो.....(नि.भा.३८१६ चू.).....	२५९६	गुणो गहणगुणे.....(भ.सू.२/१०/११८ + स्था.५/३/४७९).....	२०७
गीतार्थः = अधीताचार.....(श्रा.जी.क.८ वृ.).....	२५९५	गुणतः तुल्ये तत्त्वे.....(षोड.४/११).....	६९२
गीयं भन्नइ सुत्तं, अत्थो.....(गा.स.२४७).....	७३	गुणतो ठाणगुणे.....(स्था.५/३/४४१).....	१०७
गीयं मुणितेगड्डु विदियत्थं.....(बृ.क.भा.६८९).....	२५९५	गुणत्रयविनिर्मुक्तो गन्ध.....(यो.प्र.३०).....	१९७४
गीयत्थस्स वयणेणं विसं.....(म.प्र.४४).....	२३२८	गुणप्रधानोऽयं निर्देशः.....(रा.प्र.११ वृ.).....	१०७
गीयत्थो य विहारो बीओ.....(ओ.नि.१२२, व्य.सू.भा.२ २१, बृ.क.भा.६८८, पञ्चा.१९/३२, १४/२०, प.च.११८०, प्र.सारो.७७०).....	७१,७२,७३	गुणवद् द्रव्यमित्युक्तं.....(त.श्लो.वा.५/३९/२/पृ.३९७) ..	२३३
गीयत्थो य विहारो, बीओ.....(म.नि. ६/१३३/वृ.१६५).....	२२९७	गुणविकाराः पर्यायाः.....(आ.प.पृ.३).....	१७२,२२२०,२२२४
गीर्भिर्गुरुणां परुषाक्षराभि.....(सि.द्वा.वृत्ति १८/१८ उद्धरणम्).....	२३०४	गुणविकाराः पर्यायाः.....(का.अ.२४२ वृ.पृ.१७३).....	२२२३
गीर्वाणभाषासु विशेषबुद्धि..... ().....	२३५६	गुणशब्दः अनेकस्मिन्.....(त.रा.वा.२/३४/२/४९८/१७).....	१०३
गुण इदि दव्वविहाणं दव्व.....(त.सू.स. सि.५/३८ उद्धृतः).....	१०८,२२२२	गुणसद्वन्तरेणावि तं तु.....(स.त.३/१४).....	२०२
गुण एव अर्थप्राप्त्यादि.....(सम.२२१ वृ.).....	१०५	गुणहत्था (सम.२२१).....	१०५
गुण-क्रियावद् द्रव्यम् ().....	१३९०	गुणा एव पर्यायाः.....(त.सू.५/३७ रा.वा.२ पृ.२४३) ..	१८८
गुण-गुणि-पञ्चय-दव्वे.....(न.च.४६).....	८३२	गुणा रूप-रस-गन्ध-स्पर्श.....(भा.चित्त.पा.पृ.१७).....	१११
गुण-गुणिआइचउक्के.....(न.च.१६, द्र.स्व.प्र.१९३).....	६३७	गुणाः = शक्तेः विशेषरूपाः.....(त.सू.हा.वृ.५/३७).....	१०२
गुण-गुणिनोः एकान्तभेदे.....(आ.नि. १०३५ वृ.).....	४३१	गुणाः = शक्तिविशेषाः.....(त.सू.५/३७ सि.पृ.४२८) ..	१०२,१८१
गुण-गुण्यादिसंज्ञाभेदाद् भेद.....(आ.प.पृ.१२).....	१८०६	गुणाः जीवस्वभावा.....(षो.९/६ यो.दी.वृ.पृ.२१४) ..	२२२५
गुण-गुण्याद्येकस्वभावाद्.....(आ.प.पृ.१२).....	१८०७	गुणाणं आसओ दव्वं.....(उत्त.२८/६) ..	११९९, १३८८,२०८३
गुण-पञ्चयदो दव्वं दव्वादो.....(द्र.स्व.प्र.४२).....	१९७९	गुणाद् आगतो गीणः। यथा.....(प.शे.पृ.६०).....	१९९६
गुण-पञ्चयदो दव्वे.....(द्र.स्व.प्र.२१९).....	८३२	गुणानामाश्रयो द्रव्यम्.....(उत्त.२८/६, व्याख्या).....	२०८३
गुण-पञ्चायपविति भावो.....(स.श.४१).....	१७११	गुणानां परमं रूपं.....(सि.वि.४/९ वृ.पृ.२६०,यो.सू.भा.४/ १३,यो.भा.भा.४/१३,पा.४/१३,त.वै.४/ १३,भाम.पृ.३५२,त.सि.पृ.८०).....	११५
गुण-पर्याययोः एकत्वाद् (त.सू.५/४१ वृ.पृ.४३७).....	१८१	गुणानां पर्यायेऽन्तर्भावः (त.न्या.वि.पृ.९०).....	२१९०
गुण-पर्याययोः नयवादान्तरेण.....		गुणान्तरयोगाच्च अन्यत्वं.....(वै.म.भा.५/३/५७).....	१७९३
		गुणास्तु पर्यायाः (वि.आ.भा.७३५ वृ.).....	२२२८

द्रव्यानुयोगपरामर्शकृत्त्रिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकृत्त्रिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
गुणुष्पायणहेउं अन्नद्वये... (भ.सू.७/१/३३६)	१०५	गौरः स्थूलः कृशो वा... (स.त.७०)	८६२
गुणे द्रव्यारोपः = पञ्चास्ति... (न.च.सा.पृ.१५०)	१५४४	गौरवप्रतिसन्धानशायामपि... (अव.नि.दी.पृ.११७)	११४१
गुणे य भासाय... (सू.कृ.२/६/७४२)	१०४	गौर्वाहीकः-इत्यादावपि... (वै.सि.ल.म.पृ.१२०)	१११९
गुणेष्वपि नव-पुराणादिपर्यायाः... (उत्त.२८/६ शा.वृ.)	२०८४	गौर्वाहीकः-इत्यादौ... (श.श.प्र.पृ.२४)	११८७
गुणो द्रव्यगतो धर्मः... (जै.स्या.मु.१/१२)	१६५९	ग्रन्थपल्लवबोधेन गवोष्माणं... (अ.सा.६/५)	२४८२
गुणो द्रव्यविधानं स्यात्... (त.सा.९)	१०८, २२२२	ग्रन्थमभ्यस्य मेधावी ज्ञान... (त्रिपु.५/१८)	२३९१
गुणोऽपि पर्याय एव (सि.द्वा.२०/१-पृ.४९७)	२२२८	ग्रन्थानभ्यस्य तत्त्वार्थं... (यो.प्र.१०८)	२३९१
गुण्यते = पृथक्क्रियते... (आ.प.पृ.१०,		ग्रन्थिभेदोऽपि यत्नैव... (द्वा.१७/१७)	२५०६
का.अ.गा.२४२/वृ.पृ.१७३)	१६५०	ग्रेवेयकास्मिप्येवं नातः... (यो.बि.१४५)	२५१६
गुण्यते = भिद्यते = विशिष्यते... (आ.वृ.१/२/१/सू.६२/पृ.९८)	१०३, २३५	घट-मौलि-सुवर्णार्थी... (आ.मी.५९, शा.वा.स.७/२,	
गुण्यन्ते = सङ्ख्या... (अनु.द्वा.सू.२१७ वृ. पृ.१५१,		स्या.क.३२, जै.स्या.मु.१/२०)	११४२
वि.आ.भा.गा.१ वृ.)	२३५	घट-मौलि-सुवर्णेण बुद्धि... (न्या.वा.२/३५)	११५१
गुरु जाणंतो चेव अण्णहा... (नि.भा.२६४८ चू.)	१२८८	घटस्य कपालाख्यपर्याया... (उत्त.२८/१२ वृ.वृ.)	१३६१
गुरुं पडुच्च ततो पडिणीता... (स्था.सू.२०८)	२३०५	घटस्य रूपमित्यत्र यथा... (अ.सा.१८/९)	२२३८
गुरुआणाइ ठियस्स य... (घ.प.९५)	२४८०	घट-कुडसद्वत्थाणं जुत्तो... (वि.आ.भा.२२३९)	८०१
गुरुआणाए मुखो (गु.त.वि.१/२)	२३०६	घ्रां गन्धोपादाने (है.धा.पाठ धा.३/पृ.१,	
गुरुणाऽपि सुतदाणं विहिणा... (उ.प.२९)	२३६३	क.क.२/३)	२२९
गुरुदोषारम्भितया लघ्वकरण... (षो.१/९)	२६	घ्रा गन्धोपादाने... (कातन्त्र-धातुपाठः भ्वाद्यः-२६५)	२२५, २२९
गुरुधर्मस्याऽपि प्रतीतिबलाद... (म.स्या.रह.का.१/पृ.२६)	११४१	घ्राधातोर्हि गन्धलौकिक... (व्यु.वा.का.२/पृ.२७५)	२२५, २२९
गुरुविनयः स्वाध्यायो योगा... (षो.१३/१)	२४५४	चः पक्षान्तरसूचने (अ.ए.ना.१२)	२२३५
गुरून् दोषान् प्रवचनोपघाता... (षो.१/९		चः पादपूणे पक्षान्तरे... (त्रि.शे.१४)	११३
यो.दी. पृष्ठ-१६)	२६	चः पादपूणे पक्षान्तरे... (वि.लो.अव्यय.१२)	६०२, १९७०
गृह्णन्ति ग्राह्याणि स्वानि... (यो.शा.१२/२६)	२५३९	चउसदंठि च महिलागुणे (प्र.व्या.१/५/२३,	
गेण्हइ वत्थुसहावं अविरुद्धं... (वृ.न.च.१६)	१९४६	ज.द्वि.२/४३, क.सू.अ.७/सू.२२१)	१०६
गोयमा ! चलमाणे... (भ.सू.१/१/२)	७४३	चउसद्वहण-तिलिंगं, दसविणय... (प्र.सा.९२६)	२४२९
गोयमा ! अत्थेगे जे... (म.नि.अ.८/		चतुर्णां धर्मादीनां शुद्ध... (नि.सा.१६८/वृ.पृ.३३३)	२१७९
द्वितीया चूलिका-४४/पृ.२६०)	२५१८	चतुर्दशमहालोकमूर्द्ध... (ब्र.सि.स.६)	९५७
गोयमा ! अहमेयं जाणामि... (भ.सू.१७/२, सू.५९७)	२१३१	चतुर्भिः प्रकारैस्तस्मिन्... (वै.म.पा.	
गोयमा ! आयावि... (भ.सू.श. १३ उ.७ सू.४९५)	८४२	सू.४/१/४८, वार्तिक ४)	७२६
गोयमा ! जीवा दव्वइयाए... (भ.सू.७/२/२७४)	१९९	चत्तारि अवायणिज्जा पन्नत्ता... (स्था.सू.४/४/३/३२६)	२३६६
गोयमा ! जीवा दुविहा... (भ.सू.श.१,		चत्तारि उ अनुओगा चरणे... (ओ.नि.भा.५)	२२
सू.१६, पृ.३१, प्र.प.२२/सू.२८०)	७७१	चत्वारः प्रथमे अर्थ... (प्र.न.त.७/४४)	५१८
गोयमा ! जीवा वि... (भ.सू.७/७/२९०)	८५६	चन्द्र-सूर्यादिक्रियाविशिष्टः... (द.वै.१/१/नि.११ हा.वृ.)	१५०५
गोयमा ! णं जं आगम... (म.नि.अ.४/पृ.१०७)	२४८१	चरण-करणप्यहाणा... (स.त.३/६७)	१४, १८, १९, ७१, ५२८
गोशब्दो मुख्यया वृत्त्या... (सा.द.२/९ वृ.पृ.५८)	१९८७	चरण-गुणद्विओ... (अनु.द्वा.३४९, व्य.सू.१०/१४०,	
गौणी प्रयोजनवती सारोपा... (सा.सा.		आ.नि.१६३७, द.वै.नि.१५०)	५४, १०७
ऐरावतरत्न द्वितीय)	१९९४	चरण-गुणस्थितिश्च परममाध्य... (न.र.पृ.२३२)	२४०९
		चरणं = श्रमणधर्मः... (स.त.३/६७)	१५

द्रव्यानुयोगपरामर्शकृत्त्रिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकृत्त्रिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
चरणं 'वय-समणधम्मं'....(उप.रह.१०३).....	५२८	छिंदितु जाई-मरणस्स....(द.वै.१०/२१).....	८७५
चरमे पुद्गलावर्त्ते तथा....(यो.दु.स.२४).....	१८३१	जं अत्थओ अभिन्नं....(उ.प.६९३).....	६९२
चर्माऽऽच्छादितमांसास्थि....(अ.सा.८/१७).....	२२५९	जं अन्नाणी कम्मं खवेइ....(वृ.क.भा.११७०,	
चलमाणे चलिए....(भ.सू.१/१/२).....	१२४०, १२५१	प.क.भा.१२१३, म.प्र.१०१, सं.प्र.११४,	
चलस्वभावाः पर्यायाः सर्वे....(भ.सू.१३/४/४८१ वृ.)..	१४२४	म.वि.प्र.१३५, च.वे.२०६, ति.गा.१२२३,	
चशब्दः... समुच्चयाऽपचययोः.....		म.स.१३५, प.व.५६४, सं.र.शा.१९७१,	
(ए.श.मा.व्यञ्जनकाण्ड-४४/४५).....	२१८७	वि.सा.८७७, गु.श.३३, सं.स.१००,	
चाऽन्वाचय-समाहारे....(अ.को.३/३/२४१).....	२१८७	भ.आ.१०७).....	२३४४
चाऽन्वाचये समाहारेतरेतर....(ए.का.३०).....	१७१०	जं अप्सहावादो मूलोत्तर....(द्र.स्व.प्र.१५८).....	१३१३
चारित्रं विरतानां तु सर्व....(प्र.र.२०१).....	२१३५	जं कज्ज-कारणाइं....(वि.आ.भा.२१०३).....	४५५
चारित्रक्रिया-ज्ञानस्थितः (आ.नि.१६२२ दी.पृ.७८८).....	५४	जं किंचि वि उप्पणं तस्स....(का.अ.४).....	१९७१
चित्रसंविदः सम्भाव्य....(सि.वि.१२/१२/		जं च जियलक्खणं तं....(अ.म.प.१५२).....	१७०६
भाग-२/पृ.७४९).....	११९२	जं च पवेसो नेगमनयस्स....(वि.आ.भा.२८५४).....	१००१
चिन्तामणिः परोऽसौ, तेनेयं....(षो.२/१५).....	२३७९	जं च पुण अरिहया....(स.त. ३/११).....	१९२
चिरं भेदाऽभ्यासादधिगतमिदानी....(अ.बि.४/७).....	२५१९	जं चदुगदिदेहीणं देहायारं....(द्र.स्व.प्र.२२).....	२१३५
चेतनस्य भावः = चेत....(आ.प.पृ.११).....	१६७०	जं जं करेइ कम्मं देही....(न.च.४३).....	८०६
चेतनालक्षणो जीवः....(क.प्रा.पुस्तक-१,		जं जं सणं भासइ....(वि.आ.भा.२२३६).....	७९७
पेज्जदोस.गा.१४/ज.ध.पृ.१९४).....	६६७	जं जहा कहिज्जति तं....(नि.भा.४८९२ चू.).....	२४८२
चेतसश्च समाधानं समाधि....(अ.नि.१२४).....	२२५८	जं जाहे जं भावं....(वि.आ.भा.२६६८).....	२५२
चेतोऽपि यत्र यत्र....(यो.शा.१२/२७).....	२५३९	जं गिय-दव्वहं भिण्णु....(प.प्र.११३).....	२०१०
चेदनमचेदणा तह मुत्त....(द्र.स्व.प्र.१६).....	१६९१	जं देवाणं सोक्खं सव्व....(औ.	
चेदनमचेदणं पि हु मुत्त....(द्र.स्व.प्र.६०).....	१९३१	सू.४४/गाथा-१४/पृष्ठ ११६).....	८४७
चेयणमकित्तिमम....(वि.आ.भा.४७५).....	१८४९	जं नत्थि सव्वबाहाओ तस्स....	
चेष्टा परस्य वृत्तान्ते....(अ.सा.६/४१).....	२४७७	(आ.प.१५६, सं.र.शा.१७८२).....	२०४६
चैतन्यं = ज्ञानम् (अ.व्य.द्वा.का.८ स्या.म.पृ.४०).....	६६८	जं पुण समत्त....(वि.आ.भा.२२७०).....	६०४
चैतन्यमनुभूतिः स्यात्, सा....(आ.प.पृ.१०).....	१८४८	जं पुण सुणिप्पकं निवाय....(ध्या.श.७९).....	६३
चैतन्यमात्मनो रूपं तच्च....(यो.सा.प्रा.७/१०).....	२००३	जं मुत्तसुहं तं तच्चं दुक्ख....(वि.आ.भा.२००७).....	२३४२
चैतन्यमात्मनो रूपं न च....(यो.बि.४२८).....	२०८२	जं वत्तणाइरूवो कालो दव्वण....	
चैतन्यमेव वा जीव....(त.रा.वा.२/७/६).....	६६६	(वि.आ.भा.९२६).....	१५४२, १५८०
चैतन्यम् = आत्मा (शि.सू.१/१).....	६६८	जं वत्तणाइरूवो कालो....(ध.स.३२).....	१५१५, १५२७
चैतन्यम् आत्मनः स्व....(त.रा.वा.२/८/१).....	१६३६	जं वत्तणाइरूवो कालो दव्वस्स....	
चैतन्यशक्तिः आत्मस्वरूपभूता (स्या.		(वि.आ.भा.३३४६).....	१४९५
म.का.१५/पृ.१०३).....	१८४८	जं वत्तणाइरूवो वत्तुरण....(वि.आ.भा.२०२७).....	१५४३, १५८२
छणहं तह पंचहं पंचविहो तह....().....	१००३	जं वत्थु अणयंतं तं चिय....(का.अ.२२५).....	१७८५
छवि जीव-पोगलाणं....(द्र.स्व.प्र.१५).....	१६८८	जं संगहेण गहियं भेइ....(न.च.३७, द्र.स्व.प्र.२०९).....	७७३
छव्विहकालगुण....(प्र.व्या.१/४/१९).....	१०६	जं सम्मं ति पासहा....(आ.५/३/१५६).....	४२८
छव्विहजयणाऽऽगारं छम्भावण....(प्र.सा.९२७).....	२४२९	जं सव्वं पि पयासदि....(का.अ.२५४).....	२२३०
छव्विहा सव्वदव्वा....(भ.सू.२५/४/७३४).....	१५७९, १५८४	जं सव्वसत्तु तह....(वि.प्र.२०/३).....	१३०९

द्रव्यानुयोगपरामर्शकृत्षिङागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकृत्षिङागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
जं सव्वे देवगणा अच्छरसहिया....		जम्माभावे ण जरा, ण....(ध.स.१३८२)	१२३८
(भ.आ.२१५०/भाग-२/पृ.१८४३)	७६७	जम्हा उवरिद्धाणं सिद्धाणं....(पञ्चा.९३)	१४५१
जंपन्ति-अत्थि समये....(स.त.३/१३)	२०१	जम्हा णएण विणा होइ ण....(द्र.स्व.प्र.१७४)	२०७८
जइ अन्नो किं णिच्चो किं....(ध.स.२३६)	१७५६	जलादेः स्वरूपापेक्षया....(ष.द.स.श्लो.५७ वृ.)	४०८
जइ तप्पज्जयनासो, को....(वि.आ.भा.३४३४)	१७४३	जल्पन्ति द्रव्य-गुणान्यत्व....(स.त.३/१३)	२०१
जइ वि न सक्कं काउं....(गच्छा.प्र.३३)	२३३६	जस-कित्तिकरं नाणं गुण....(पु.मा.५०४)	२२६२
जइ वि य णिगिणे किसे चरे.... (सू.कृ.१।२।१।९) २३०१		जस्स णत्थि पुरे....(आ.सू.४/४/१४५)	१६९
जइ वि सकम्मदोसा मणयं....(स.प्र.१००)	५०	जह इह विहावहेदू असुद्धयं....(द्र.स्व.प्र.३६५)	२२३२
जइ सच्चं नाऽभावो....(वि.आ.भा.१७३५)	११९४	जह को वि णरो जंपइ....(स.सा.३२५)	८९७
जइधम्ममि वि कुसलो....(पु.मा.१२१)	२४४०	जह जह तत्तरुइ तह....(आ.नि.३/११६९)	२५२७
जच्चाईहि अवन्नं विभासइ....(बृ.क.भा.१३०५)	२३१६	जह जह बहुसुओ संमओ....(उ.मा.३२३, स.त.३/६६)	२५१५
जडो मन्दश्च वाहीकः....(त.प्र.खण्ड.४/		जह दससु दसगुणम्मि....(स.त.३/१५)	२०३
पृ.३५-३६)	१११८	जह दीवो गब्भहरे मारुय....(भा.प्रा.१२३)	२३८७
जत्थ णं न जरा....(म.नि.अ.८/४५/पृ.२६०)	६७२	जह नाम असी कोसे....(व्य.सू.भा.१०/५७१,	
जत्थ न जरा, न मच्च....(आ.प.२५१)	६६०	जी.क.सू.१/बृ.भा.५४०/पृ.४७)	२४९५
जत्थ न जरा, न मरणं....(आ.प.९२४)	१८४०	जह नाम कोइ पुरिसो....(उ.मा.४०५)	२३१२
जत्थ नत्थि जरा, मच्च....(उत्त.२३/८१)	१०५२	जह वा नाणाऽणणो नाणी....(वि.आ.भा.३४३८)	९१४
जदि जीव-पोणलपरिणामो....(ष.ख.		जहा पुणस्स कत्थइ....(आचा.२/६/१०२/पृ.१४५)	२५३२
भा-४/१-५-१/ध.पृ.३२१)	१४९७	जा णिसि सयलहं देहियहं....(प.प्र.२/४६)	८६६
जदि जीवादो भिण्णं....(का.अ.१७९)	१८४९	जाइ-जर-मरणरहियं परमं....(नि.सा.१७७)	१४४५
जदि सो सुहो व असुहो....(प्र.सा.४६)	१८६७	जाइ-जरा-मरण-भया....(प.स.६४)	२५८९
जदि हवदि गमणहेदू....(पञ्चा.९४)	१४५१	जागर्ति ज्ञानदृष्टिश्चेत्, तृष्णा....(ज्ञा.सा.१/४)	२४५९
जदि हवदि द्व्वमण्णं....(प.स.४४)	१७८१	जाग्रतः स्वपतः तिष्ठतः....(ज्ञाना.तरङ्ग-३/श्लो.१७)	१२२०
जन्म-जराऽऽमय-मरणैः....(र.श्रा.१३१)	२२०६	जाणंतो विस-खाणू पवत्त....(ध.स.५३९, द.वै.४)	२३३०
जन्मना लब्धसत्ताकस्य....(ब्र.सू.शा.भा.१/१/२)	११३८	जाणदि पाणेण दव्व....(चा.प्रा.१८)	२२२९
जन्माऽभावे जरा-मृत्यो....(वै.क.ल.८/२४५)	२३६०	जाणदि परस्सदि सव्वं ववहार....(नि.सा.१५९)	१९१४
जन्माऽभावे जरा....(शा.वा.स.११/५१,		जाति-गुण-सम्बन्ध-यदृच्छाबलेन....(त.नि.	
उ.भ.प्र. प्रस्तावः ८/२३८)	२११	प्रा.स्तम्भ-३६/पृ.७३६)	८०६
जन्मानन्तरनाशित्वे द्वितीय....(त्रि.श.पु.१/१/३८१) ..	१७६६	जाति-द्रव्य-गुण-क्रिया....(शा.दी.पृ.६५)	१८६
जमणंतपज्जयमयं वत्थुं भुवणं....(वि.आ.भा.२४१६) ..	१७७२	जातिरेव हि भावानां....(सू.कृ.वृ.उद्ध.१/१/१/गाथा १६,	
जमणेगधम्मणो वत्थुणो....(वि.आ.भा.२२६९)	६०४	गाथा १७, क.प्रा.जय ध.वृ.उद्ध.भाग-१/	
जमिहत्थि तदुप्पाय-व्वय....(वि.आ.भा.२८१०)	११२१	गा.१४, सि.वि.टीका उद्ध.४/१४)	१७५०
जम्म-जरा-मरण-रोग....(स.क.भव ५/पृ.४४४)	१५५७	जातिरेव हि भावानां....(द्वा.उद्धता भाग-४/पृ.१०८४) ..	१७५०
जम्माऽभावे न जरा, न....(श्रा.प्र.३९७,		जात्यन्तरात्मकं वस्तु....(शा.वा.स.७/५५)	१७३९
सं.र.शा.१७१९)	२२५६	जाव ण भावइ तच्चं जाव....(भा.प्रा.११५)	१९३५
जम्मादिदोसरहिया होइ....(यो.श.१२)	६५२	जावंत विसेसपज्जाया (स.त.१/४७)	२०३७
जम्माभावजं निव्वाणं, निव्वाण....(स.र.का.		जावंतविसेसपज्जाया (स.त.१/४७)	२०३७
३०९, भव-३, पृ.२१०)	२१७५	जावंतो वयणपहा सुयाणुसारेण....(वि.आ.भा.२२६५)	१४०

द्रव्यानुयोगपरामर्शकक्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकक्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
जावइया वयणपहा.....(स.त.३/४७)	४६५, ९३९	जीवाऽजीवा पुण्णं....(न.त.१)	१०३१
जावदिया वयणवहा तावदिया.... (गो.सा.क.का.८९४) ९३९		जीवाऽजीवाऽऽश्रव-बन्ध....(त.सू.१/४)	१०२२, १०२३
जावन्तो वयणपहा तावन्तो....(वि.आ.भा.२२६५)	९३९	जीवाऽजीवाऽऽश्रव-संवर....(क.प्रा.पेज्जदोसविहती पुस्तक-१, गा.१४, ज.ध.पृ.१९५)	१०३२
जिघ्रत्यर्थगन्धविषयि....(व्यु.वा.का.२/पृ.२८०)	२२८	जीवाऽजीवाः पुण्य....(प्र.२.१८९)	१०३१
जिण-गुरु-सुयभतिरओ....(द.शु.२५१)	२४१७	जीवाऽजीवेभ्यः अव्यतिरिक्तः....(वि.आ. भा.२०३३ मल.वृ.पृ.७१७)	१५९०
जिणदेसियाई लक्खण....(ध्या.श.५२)	१५२९	जीवाइसत्तत्तं पण्णत्तं जं....(द्र.स्व.प्र.१५९)	१०३०
जिणसासणभतिगतो वरतरमिह....(ती.प्र.१२१४)	४९	जीवाजीवद्रव्यस्वरूप एव कालः....(ष.न.प्र.पृ.५)	१५४४
जीयमाने च नियमादेत....(यो.द्व.स.८६)	२४०७	जीवाजीवपञ्चायत्तणो....(अ.द्वा. सू.१३१/चू.पृ.१८९)	१६१६, १६२९
जीव इति पुद्गल....(भ.सू.८/१०/३६१-चू.पृ.३२)	८४३	जीवाजीवपर्यायित्वात् तदनन्तरम्....(अ.सू.१३१, हे.वृ.पृ.१८५)	१६१६
जीव-कर्मवियोगश्च मोक्षः....(स्था.सू.१/७ वृ./पृ.२६) १४७५		जीवाजीवसुतत्त्वे पुण्यापुण्ये च....(र.क.श्रा.४६)	११
जीव-पुद्गल-धर्माऽधर्मा....(द्रव्या.प्रकाश-१/पृ.२)	१५९८	जीवाजीवा य बंधो य....(उत्त.२८/१४)	१०३१
जीव-पुद्गलाऽद्वासमया....(भ.सू.२५/४/७३४ पृ.८७४) ..	१५८८	जीवाण पुगलाणं गमणं....(नि.सा.१८४)	१४५०
जीव-पुद्गलानां स्वाभाविके....(अ.द्वा.सू.१३२वृ.पृ.१८२) १४३३		जीवाण पुगलाणं हुवंति....(त्रि.प.४/२८०)	१५५७
जीवं पडुच्च पोणले....(भ.सू.८/१०/३६१/पृ.४२३)	८४३	जीवादिदब्बाणं परियट्ठण....(नि.सा.३३)	१५१२
जीवः करोति कर्माणि....(यो.सा.प्रा.२/२८)	२००६	जीवादिद्रव्यैः परिणमद्भिः स्वतः....(द्रव्या.प्र.३/पृ.२१४) १५११	
जीवः तावत् शक्तिरूपेण....(प्र.सा.५५, ज.वृ.पृ.९५) २०२६		जीवादिषु पदार्थेषु एकस्मिन्....(ब्र.सू.अ.२/सू.३३ शा.भा.पृ.५६०)	१९६५
जीवत्वं = चैतन्यम्....(भ.सू.२/१०/१२०)	१६३६	जीवादीनां पदार्थानां परिणा....(ध.श. सर्ग-२१/श्लो.८८/८९)	१५६७
जीवदवस्थायां चैतन्य....(भ.सू.१३/७/४९५/वृ.पृ.६२३) २००६		जीवादीनां पदार्थानाम्....(महापु.३/३८)	१४७०
जीवद्रव्यं पुनः अनुपचरिता....(वृ.द्र.स. गा.२७ चूलिका वृ.पृ.८६)	२०५८	जीवादीनां वर्तना च....(का.लो.प्र.२८/६)	१४८९
जीवद्रव्यमेव ऋजुसूत्र-शब्द....(उत्त.वृ.वृ.२/ निर्युक्ति-७१/पृ.७५)	९६०	जीवादीन् पदार्थान् नयन्ति....(त.सू.१/३५ भा.)	६०५
जीवद्रव्यस्यैकत्वेन द्रव्या....(भ.सू.१८/१०/६४७ वृ.) १०४२		जीवानां पुद्गलानां च....(प्रज्ञा.१/सू.३/पृ.८ वृ.)	१४१४
जीवपरिणामहेतुं कम्मत्ता....(प्रज्ञापनावृत्ति- प.२३/सू.२८८ पृ.४५५)	२०९५	जीवानां सूक्ष्मपर्यायाः केवलज्ञान.... (का.अ.२२० वृ.पृ.१५३)	२२१४
जीवपरिणामहेतुं कम्मत्तं....(स.सा.८०)	२०४४	जीवास्तिकायात् पुद्गला....(प्रज्ञा.३/७९ पृ.१४२)	१५९१
जीवपरिणामे णं भत्ते....(प्रज्ञा.१३/१८४)	१९६	जीवे कम्मं बद्धं पुद्गं....(स.सा.१४१)	१९०३
जीवस्य जीवत्वम् अनन्य....(वि.आ.भा.३१३५ वृ.) १८३७		जीवे धम्माधम्मे पदेसा हुं....(द्र.स्व.प्र.१४८)	२०६५
जीवस्य णत्थि वण्णो....(स.सा.५०)	१६४०	जीवो उवओगमओ (नि.सा.१०)	१६९९
जीवस्य तावत्कथ्यन्ते....(प.प्र.५७/वृ.)	२२२४	जीवो उवओगलक्खणो (उत्त.२८/१०)	१६९८
जीवस्य तावत् (गुण-पर्यायाः)....(प.प्र.५७ वृ.पृ.९९) २२१३		जीवो उवओगलक्खणो (स.सा.२४)	१६९९
जीवस्यापि असद्गतव्य....(आ.प.पृ.१५, का.अ.गा.२६१/वृ.पृ.१८६)	२०१५	जीवो ज्ञान-दर्शन-वीर्य....(ल.प्र. प्रवचनप्रवेश-१२/वृ.पृ.२१)	२०९९
जीवस्यापि असद्गतव्यवहारेण....(आ.प.पृ.१५, का.अ.गा.२६१/वृ.पृ.१८६)	२०२२	जीवो णाणसहावो जह....(का.अ.१७८)	१८४९
जीवहं लक्खणु जिणवरहि....(प.प्र.२/९८)	१६९९		
जीवा अणंतसंखा....(गो.सा.जी.का.५८८)	१४९०		
जीवाऽजीवपर्याय....(अ.सू.१३१, हा.वृ.पृ.१८३)	१६१६		

द्रव्यानुयोगपरामर्शकङ्क्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकङ्क्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
जीवो तणुमेतत्थो जह....(वि.आ.भा.१५८६)	८४६	जो ण पमाण-णएहिं....(त्रि.प्र.१/८२)	५८६
जीवो सि हवदि चेदा....(प.स.२७)	१६९९	जो णिच्चमेव मण्णदि तस्स....(द्र.स्व.प्र.४५)	१७६८
जीवो परिणमदि जदा....(प्र.सा.९)	१७०७	जो परदेहविरत्तो णियदेहे....(का.अ.८७)	१८५५
जीवोऽन्यः पुद्गलश्चान्य....(इष्ट.५०)	१६४२	जो परमप्या णाणमउ सो....(प.प्र.२/१७५)	२३८१
जुगवं वो णत्थि....(आ.नि.१७९)	१२८९, १२९२	जो पस्सदि अप्पाणं....(स.सा.१४)	२०७२
जुगवं पि समुप्पन्नं सम्मत्तं....(आ.नि.११५४)	११४४	जो वट्ठणं ण मण्णइ....(न.च.४०, द्र.स्व.प्र.२१२)	७९६
जुगवं वट्ठइ णाणं केवल....(नि.सा.१६०)	१२९३	जो वत्तणासरूवो माणुस....(वि.वि.५७)	१६०८
जे अ अणंता अपुणब्भवा....(श्री.क.१२३२)	२१९२	जो संवेगपहाणो अच्चंतसुहो....(ध.स.५४०, द.वै.४/१०)	२३३०
जे अणहीअपरमत्थे गोयमा....(ग.प्र.४३)	५१	जो सणिहं तु पलितं....(प.क.भा.१३९३)	२५६०
जे अविइयपरमत्थे किच्चा....(म.नि.६/१३२)	२३१३	जो सघरं पि पलितं....(आ.प.१८२)	२५६०
जे आसवा ते परिसवा....(आ.सू.१/४/२/१३०)	२३३१	जो सामण्णगाही स नेगमो....(वि.आ.भा.३९)	१००१
जे उण मिच्छदिट्ठी भवि....(म.नि.अ.२/पृ.४४)	२३१४	जो सियभेदुवयारं धम्पान....(द्र.स्व. प्र.२६४)	१९८१
जे एणं जाणइ से....(आ.सू.१/३/४/१२२)	५२५, ६५७	जो सुत्तो ववहारे सो....(मो.प्रा.३१)	८६४, १९०६
जे खलु इंदियगेज्जा....(प.का.स.९९)	१६७६, १८६६, २०५८	जो सो दु णेहभावो....(स.सा.२४०)	१८५२
जे झायंति सदव्वं पर....(मो.प्रा.१९)	१८६४	जो हु अमुत्तो भणिओ....(द्र.स्व.प्र.१२०)	१८६९, २०९४
जे णयदिट्ठिविहीणा ताण....(द्र.स्व.प्र.१८१)	२२४९	जोगपउत्ती लेस्सा....(गो.सा.जी.का.४९०)	८५०
जे निव्वाणगया वि हु....(सं.र.शा.५)	१३४३	ज्ञातृणामभिसन्धयः....(सि.वि.१०/१)	६०७
जे परिसवा ते....(आचा.१/४/६)	२४७९	ज्ञान-क्रियानययोः सर्वेऽपि....(सू.कृ.२/७/८१ पृ.४२७)	१०१४
जे संघयणाइया भवत्थ....(स.त.द्वि.का.२/३५)	१२७५	ज्ञान-चारित्रयोः आधारभूते....(ष.श.वृ.पृ.१)	२४९२
जे संतवायदोसे सक्कोलूया....(स.त.३/५०)	३४३	ज्ञान-दर्शन-सुख-वीर्याणि....(आ.प.पृ.२)	१६८८
जेऽणंतगुणा विगुणा इगती....(न.मा.३६)	१६९४	ज्ञानं दर्शनं च जीवस्य....(प्र.सू.२३/२८९/वृ.पृ.४५४)	१६३७
जेऽणंतानाण-दंसण-वीरिय....(आ.प.२४९)	१७३०	ज्ञानं प्रमाणं स्व-पर....(जै.वि.त.२/२८)	१९४३
जेण विजाणति से....(आचा.१/५/५/१६५, पृ.२२६)	२४०९	ज्ञानं प्रमाणमित्याहुः, नयो....(सि. वि.१०/२/भाग-२, पृ.६६३)	१९४१
जेण विणा लोगस्स वि....(स.त.३/६९)	१७६६	ज्ञानं स्वार्थविनिश्चयरूप....(प्र.प्र.४)	१९४२
जेणं चेव न वत्ता....(वि.आ.भा.१७३४)	११९४	ज्ञानं हि कथञ्चिद....(मी. श्लो. वा.आत्मवाद १३० न्या.रत्ना.)	८२६
जेसिं अत्थि सहाओ....(प.स.५)	१५३२	ज्ञानं हि द्रव्य-पर्याय....(स्था.३/३/१९३/पृ.२६०)	२२३०
जो अत्थिकायधम्मं....(प्र.सू.१/३७-१२६ पृ.५६, उत्त.२८/२७, प्र.सारो.९६०)	१४८२	ज्ञानधर्मकत्वेऽपि ज्ञानस्वरूपः....(अणु.प्र.२/३/१८)	६६८
जो उवएसो सो....(आ.नि.गा.१०५४)	६०५	ज्ञानपूतां परेऽप्याहुः क्रियां....(शा.सा.उपसंहार-१०)	२२८५
जो एगसमयवट्ठी गिण्हइ....(न.च.३८, द्र.स्व.प्र.२१०)	७८६	ज्ञानमभ्यस्यमानं तु तथा....(बृ.परा.१२/३३४)	२३४५
जो खलु अणाइ-णिहणो कारणरूवो.... (न.च. ३०/द्र.स्व.प्र.२९)	२२१२	ज्ञानमेव प्रधानम् अपवर्ग....(आ.नि.११३९ हा.)	२३४३
जो गहेइ एगसमये....(न.च.३०, द्र.स्व.प्र.२०२)	७०२	ज्ञानमेव बुधाः प्राहुः....(जा.सा.३१/१)	२२६२
जो चेव जीवभावो णिच्छयदो....(न.च.६७, द्र.स्व.प्र.२३८)	९२२	ज्ञानयोगः तपः शुद्धमित्याहुः....(अ.सा.१८/१६३)	२२६२, २४८३
जो जाणदि अरहंतं दव्वत्त....(प्र.सा.१/८०)	६५, २२७६	ज्ञानयोगः तपः शुद्धम्....(अ.सा.१२/५)	२४६६
जो जाणदि अरहंतं....(प्र.सा.ता.वृ.१/८०)	६५	ज्ञानयोगस्तपः शुद्धमाशंसा....(शा.वा.म.१/२१)	२२६१
जो जाणिऊण देहं जीव....(का.अ.८२)	१८१९	ज्ञानयोगादतो मुक्तिरिति सम्य....(शा.वा.स.९/२७)	२४८३

द्रव्यानुयोगपरामर्शकशिक्षागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकशिक्षागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
ज्ञानविशेषा नयाः। ते च...(आ.सू.वृ.पृ.३)	१४०	णत्थि विणा परिणामं अत्थो...(प्र.सा.१०)	१७१७
ज्ञानस्य अवाय-धारणारूपत्वात्,....		णभयपयेसत्थो परमाणु....(गो.सा.जीवकाण्ड.५७४) ...	१५४८
(भ.सू.८/२/३२३/पृ.३५७)	१६५४	णयदि ति णयो भणिओ....(ध.पुस्तक १/पृ.११)	६०६
ज्ञानस्य परिपाकाद्धि क्रिया...(अ.उ.३/४०) ...	२३०२, २४६०	णयसण्णा इयरा....(गु.त.वि.१/५२)	६१०
ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि भस्म...(भ.गी.८/३७)	२३४५	णर-णारय-तिरिय-सुरा पज्जाया...(नि.सा.१५) .	२१८०, २२०८
ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि.....(शा.सं.५/४/२/७)	२३४५	णव य पदत्था....(गो.सा.जी.का. ६२१)	१०३१
ज्ञानाग्निदग्धकर्माणस्त्वां विशान्ति...		णव-णवकज्जविसेसा तीसु....(का.अ.२२९)	१७६४
(म.भा.शांति २१०/४५)	२३४५	णवि इंदिय उवसग्गा....(नि.सा.१८०)	१३९९
ज्ञानादिगुणोपेता महान्तः ()	२६०३	णवि कम्मं णोकम्मं...(नि.सा.१८१)	१३९९
ज्ञानाद् मुक्तिः (सा.सू.३/२३)	२३४६	णाणं किरियारहियं किरिया....(स.त.३/६८)	२२९३
ज्ञानाद् विमुच्यते चाऽऽत्मा,....(अ.सा.१८/१४०)	२४८३	णाणं जीवसरूवं (नि.सा.१७०)	२२८३
ज्ञानामृततृप्तयोगिनो न.....(पै.४/९)	२३४५	णाणं दंसण सुह वीरियं....(द्र.स्व.प्र.२५)	९१६, २१३७
ज्ञानामृतेन तृप्तस्य कृत.....(जा.यो.१/२३)	२३४५	णाणं दंसण-सुह-सत्ति....(द्र.स्व.प्र.१३)	१६८७
ज्ञानाय कृत्यं परमं (सौद.५/२५)	२३४७	णाणं पि हि पज्जायं....(न.च.६०, द्र.स्व.प्र.२३१)	८७०
ज्ञानिकृतकर्मणो बन्धा....(प्र.श.२१ वृ.)	२४४४	णाणासहावभरियं वत्थुं गहिऊण....(द्र.स्व.प्र.१७२)	२०७८
ज्ञानिनः सर्वपापानि जीर्यन्ते...(लि.पु.१/८६/११८) ...	२३४५	णाणी बाहुल्लओ.... (उप.प.९०७)	२२८४
ज्ञानी तस्माद् भवाम्भोधेः...(ज्ञा.सा.२२/५)	२४४२	णाणी रागप्पजहो सव्व....(स.सा.२१८)	२३३०
ज्ञानेन अधिकः = पूर्णः...(उ.माला.४२३ वृत्ति)	४७	णाणे णिच्चब्भासो, कुणइ....(ध्या.श.३१)	६२
ज्ञानेन चाऽपवर्गः (सा.का.४४)	२३४६	णाणे पुण नियमं आया..(भ.सू.१२/१०/४६८) ..	७४९, ८६०
ज्ञानेनैव हि संसारविनाशः....(रु.हृ.३५)	२३४५	णाता संवित्तीओ जीवो....(ध.स.४७६)	१८४९
ज्ञेयाकारं विज्ञानमिष्यते एव,....(वि.आ.भा.३१७४ पृ.)..	१२८३	णामाइतियं दव्वद्वियस्स....(वि.आ.भा.७५)	९५६
ज्योतिःशास्त्रे यस्य मान....(यो.शा.१/१६/अजीवतत्त्व-५३		णासंतो वि ण णट्ठो....(द्र.स्व.प्र.३६०)	२२०५
पृष्ठ-३७, त्रि.श.पु.४/४/२७५)	१५५९	णिकम्मा अट्ठगुणा किंचूणा....(बृ.द्र.स.१४)	१७४४
ज्योतिर्मयीव दीपस्य क्रिया...(ज्ञा.सा.१३/८)	२५२८	णिक्खेव णय पमाण....(द्र.स्व.प्र.२८२)	२२४१
ज्योतिष्काः सूर्याश्चन्द्रमसो ग्रह....(त.सू.४/१३)	१५००	णिच्चं गुण-गुणिभये दव्वाभावं....(द्र.स्व.प्र.४७)	१७८०
ज्ञानस्स भावणे वि य....(द्र.स्व.प्र.१७८)	२३८६	णिच्चे दव्वे ण गमणट्ठाणं....(द्र.स्व.प्र.४६)	१७६८
ठाणजुदाण अधम्मो पुणल....(बृ.द्र.स.१८)	१४३३	णिच्छयदो खलु मोक्खो....(द्र.स्व.प्र.३४२ उद्ध.)	२३४९
ठिदिकारणं अधम्मो....(भा.स.३०७)	१४३३	णिच्छिण्णसव्वदुक्खा जाइ-जरा...(औ.सू.४४/गाथा-२१,	
ण भवो भंगविहीणो भंगो....(प्र.सा.८)	१२६४	ती.प्र.१२५५, दे.प्र.३०६, आ.नि.९८८,	
ण मुयदि पयडिमभव्वो सदु....(स.सा.३१७)	२३०९	प्र.सू.२/२११/गा.१७९, आ.प्र.१७९,	
ण य परिणमदि सयं सो....(गो.सा.जी.का.५७०) ...	१५५६	पु.मा.४९३, कु.प्र.पृ.१६८/गाथा-४२८) ...	६४८
ण य सव्वणू वि इमं....(ध.स.१३८६)	१०१७	णियभावं णवि मुच्चइ....(नि.सा.९७)	२३७८
ण वि दुक्खं, ण वि....(नि.आ.१७९)	१३६५	णियम-णिसेहणसीलो णिपाद....(द्र.स्व.प्र.२५३)	१९०४
ण हु ते भिण्णा, अभेदादो (द्र.स्व.प्र.६१)	१८०७	णिरवेक्खे एयंतं संकरआईहिं....(द्र.स्व.प्र.६६)	१९५३
णओ वि णादुस्स....(त्रि.प्र.१८३)	६०७	णिव्वत्तअत्थकिरिया वट्ठण....(द्र.स्व.प्र.२०६)	७२२
णट्ठकम्मबंधा अट्ठ....(नि.सा.७२)	१९३०	णिव्वितदव्वकिरिया वट्ठ....(न.च.३३)	७२१
णट्ठकम्मसुद्धा असरीरा....(बु.न.च.गाथा १०६)	२२१९	णिस्सेससहावाणं अण्णय....(द्र.स्व.प्र.१९७)	६५७
णत्थि चिरं वा खिप्पं....(प.स.२६)	१६१७	णिस्सेससहावाणं अण्णय....(न.च.२४)	६५८

द्रव्यानुयोगपरामर्शकक्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकक्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
णिहयविविहट्टकम्मा तिहुव...(ध.१/१/१-गाथा-२६)..२३३२		तत्थ सिद्धा महाभागा....(उत्त.सू.३६/६३).....२३२०	
णेगंतोऽयं संसारी सब्बहा....(ध.स.६२६).....१८६७		तत्थ सिद्धा..... सासय....(प्र.पद ३६/ सू.३४९/पृ.६०८).....६९७	
णेगाइं माणाइं सामन्नो....(वि.आ.भा.२१८६).....७१५		तत्र च परपययैर्विसदुशैः.....(शा.वा. स.७/१/पृष्ठ-२१).....२१५१	
णेगेहिं माणेहिं मिणइ....(आ.नि.७५५).....७१४		तत्र चाऽऽद्याः त्रयः द्रव्य....(स्था.सू.१/१/वृ.पृ.१५)....१७८	
णेयं जीवमजीवं तं पि य...(न.च.५७, द्र.स्व.प्र.२२८)....८७७		तत्र महानन्दं सुख....(वि.श.पु.१/३/५७६).....६९४	
णो उवयारं कीरइ णाणस्स....(न.च.७०, द्र.स्व.प्र.२४१).....८७९		तत्र मूलनयौ द्रव्य....(सि.वि.१०/४/ भाग-२/पृ.६६७).....१०१५	
णोसंजए णोअसंजए....(भ.सू.१८/१/६१६, प्र.२८/२/१८९३).....२१३६		तत्र यत् पुण्यबन्धोऽपि....(द्वा.२२/२७).....२५१५	
तं चिय रिउसुतमयं....(वि.आ.भा.२२२८).....७९२		तत्रापि च न द्वेषः.....(षो.१६/१३).....४३९	
तं चेव पडुप्पणकालियं अत्थं....(अनु.सू.६०६ चू.पृ.६२५).....९७५		तत्राऽपीक्षुफलादिद्रव्ये इष्टाऽनिष्टत्वं.... (शा.वा.स.७/१९/पृ.११४).....११७८	
तं जइ जीवो, नासे....(वि.आ.भा.५४३).....११२		तत्राऽस्तित्वम्, नास्तित्व....(प्र.सा.२/३ आ.वृ.).....१६९६	
तं णिच्छये ण जुज्जदि....(स.सा.२९).....२०२४		तत्रान्वयो द्रव्यम्....(प्र.सा.त.प्र.८० वृ.).....१०८	
तं परियाणहि दव्वु तुहुं....(प.प्र.५७).....१३८९		तत्रापूर्वार्थविज्ञानं निश्चितं....(त.वा.).....१९४८	
तं बंधेण न वोलाइ....(ध.स.७५४).....२२७४		तत्त्वाभाव्यनियोगतः = तथा....(यो.बि.४२४ वृ.).....१८३२	
तं शिशिरोपचारेण विबोध्य (द.कु.च. उच्छ्वास.४/२/पृ.८५).....८३७		तथा च तद् द्रव्यतः....(अ.ज.प.भाग-१/पृ.३६-३७)....४६८	
तं सब्बनयविसुद्धं जं....(आ.नि.१६३७).....५३,७१		तथा चाह- खद्योतकस्य....(यो.दु.स.२२४, वृ.).....२२६१	
तइलोयमत्थयत्थो सो....(आ.प.९५३).....१२७९		तथा सति प्रत्ययत्वा....(शा.वी.१/१/५/पृ.५९).....३२८	
तओ नो कप्पति वाइत्तए....(वृ.क.सू.४/१०, स्था.३/४/२०४).....२३६५		तथाऽनेकान्ततो वस्तु भावा....(जै.वि.त.१/१९).....१७२०	
तक्षकस्तु लोहितान्नः....(अ.चि. ना.मा.कां.४/१३०९).....११५९		तथापि एकान्तयुक्तीनां....(न्या.ख.खा.भाग-२ पृ.४१९) . १०६६	
तग्गयचित्तस्स तहोवओगओ....(यो.श.६५).....२५६९		तथाभाव्यत्वतश्चित्रनिमित्तो....(यो.बि.२९१).....१८३१	
तत्क्रियापरिणामोऽर्थस्तथै....(न.वि.९२).....८०७		तथेह कालसत्त्वात् तत्सापेक्षं....(का. लो.प्र.सर्ग २८/९१).....१५०८	
तत्त्वज्ञानं परं हितम् (सि.द्वा.१०/२१).....२३४४		तदयं चेतनो ज्ञाता....(सि.वि.८/३७ भाग-२/पृ.५८०).....६६७	
तत्त्वज्ञानं प्रमाणम् (आ.मी.७/१०१).....१९४५		तदर्थं व्यक्त्याकृतिजाति....(न्या.सू.२/१/६१).....८३६	
तत्त्वतस्तु सामान्यदृष्ट्या सर्वे....(आप्तमीमांसा अ.स.ता.वि.१/१५/पृ.१९५).....१७२६		तदाकारमात्रतयैव हि....(अनु.द्वा.सू.२४९/पृ.२९८ हे.वृ.)...६८६	
तत्त्वतस्त्वात्मरूपैव शुद्धा....(ब्र.सि.स.४१८).....७४		तदिदं यथा स जीवो....(पञ्चा.१/१८०).....१२१२	
तत्त्वमत्र परंज्योतिर्ज्ञं....(द्वा.२४/४).....२४३७		तदेतद् वाङ्मयं भूयः....(का.द.१/३२).....२३५८	
तत्त्वम् = अनारोपितं रूपम् (स.प.५२).....१०६९		तदेव चलति तदेव....(त.सिं.९/पृ.९७).....१८८७	
तत्त्वार्थश्रद्धानं सम्यग्दर्शनम्....(ष.ख.२/१/२ शुद्रकबन्ध-पृ.७).....१३९६		तदेव ज्ञानं ज्ञानत्वांशो....(न्या.कु.४/४ प्र.वृ.).....१८८७	
तत्त्वार्थश्रद्धानं हि आत्मनः....(त.स.सि.१/२, पृ.९) .. ११०९		तदेव निष्कलं ब्रह्म....(ब्र.वि.८).....१६६	
तत्थ न जरा, न मच्चू....(कु.मा.१८/३३५).....१८५५		तदेव सचेतनाऽचेतनरूपं....(वि.आ.भा.२०३१ मल.वृ.)...१५४३	
तत्थ वि य ते अवेदा....(ती.प्र.१२५४).....२१०५		तदेवं वर्तनाद्युपकारानुमेयः....(ष.द.स. का.४९, पेरा.१७७, पृ.२५३).....१६०३	

द्रव्यानुयोगपरामर्शकङ्क्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकङ्क्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
तद् वर्षादिकृतु-द्रुम-सुमनादि.....		तस्याः साधकं....(स्या.रत्ना.१/१६/पृ.१८९)	११९३
(का.लो.प्र.सर्ग २८/९२)	१५०९	तस्यापि अनेकपर्यायपरिण.....(आ.प.पृ.१२)	१७३८
तद्गुणेषु अपि तत्स्वी....(स्या.२.		तस्याप्यत्यन्तभिन्नत्वं न.....(मी.श्लो.वा.	
भाग-२/का.७/पृ.५०५)	१६६८	वनवाद श्लो.७५)	२६५
तद्व्यकरणं तंतवो....(वि.आ.भा.२१००)	८३०	तहभवत्तं चित्तं अकम्मजं....(उ.प.१९९)	१८२९
तद्द्रव्य-पर्यायात्माथो....(ल.त्र.७)	२२३०	तहाभवत्ताइभावओ (प.सू.५/३)	१८३२
तद्भवस्तत्समो देशीत्य....(का.द.१/३३)	२३५८	तहारूवं भंते ! समणं वा.....(भ.सू.श.२,	
तद्भावः = परिणामः (त.सू.५/४९)	१८१,१३५५	उ.५, सूत्र-११२)	७८
तद्भावाऽव्ययं नित्यम् (त.सू.५/३०)	११४०,१७३३	ता जेऽविदियपरमत्थे....(म.नि.६/१४१/पृ.१६५)	२३२४
तद्वति तत्प्रकारकत्वरूप....(गौ.सू.१/१/३ वृ.)	१९४६	तांस्तान् भावान् परिणमति.....(द.श्रु.स्क.	
तद्विपरीतम् अनर्पितम्....(त.रा.वा.५/३२/२)	९४६	अध्य.४/नि.२९ चू.पृ.३०)	१८३४
तद्विपरीतस्तु विकलादेशः (प्र.न.त.४/४५)	५३४	तात्त्विकः पक्षपातश्च पारमार्थिक..(यो.दृ.स.२२३ वृ.)..	२२६१
तनुकरणादिविरहितं तच्चा....(षो.प्र.१५/१३)	८०२	तात्त्विकः पक्षपातश्च....(यो.दृ.स.२२३)	२२६०
तनोरायाम-विस्तारौ प्राणिनां....(त्रै.वी.४)	२२०८	तात्स्थ्यात् तथैव(प.ल.म.	
तन्तव एव हि संयोग....(मी.श्लो.वा.न्या.२.वृ.७५)	२६५	लक्षणाविचारः पृ.१७ उद्धृत)	५८०,७२८
तन्त्वादिव्यतिरेकेण न....()	१४०२	तादात्म्यप्रतीतिश्च द्रव्य-गुणादीनां.....	
तन्मयत्वमवाप्नोति ग्राह्य....(ध्या.दी.१७४)	२५३९	(ब्र.सू.२/१/१८-शा.भा.पृ.४७७)	१८१५
तपसा निर्जरा च (त.सू.९/३)	५८	तार्किकाणां त्रयो भेदा....(नयो.१८)	९५९
तपस्वी जिनभक्त्या च शासनो....(अ.सा.१८/१६०) ..	२४८५	तावान् (स.त.१/४७ वृ.)	२०३८
तमाओ ते तमं जंति....(सू.कृ.१।१।३।१।११)	२३१३	तिक्ताले जं सत्तं वृद्धि....(द्र.स्व.प्र.३६)	१३९०
तमेव विदित्वाऽतिमृत्युमेति (श्वे.उ.३/८)	२३४४	तिणि वि णया..(प.क.भा.२२३५)	२१०
तमेव सच्चं णिस्सकं....(भ.सू.१/३/३०,		तिती समो किलामो सारिक्ख....(वि.आ.भा.२४०४)...	१७६३
आचा.५/५/१६२)	१७,१८,१९	तित्थयर-पवयण-सुयं....(उप.प.४२३)	९३३
तम्हा धम्माऽधम्मा....(वि.आ.भा.१८५२)	१४७३	तित्थयरवयणसंगह....(स.त.१/३)	१९१,१०१३
तम्हा धम्माधम्मा गमण....(पञ्चा.९५)	१४५१	तित्थयरसमो सूरि (ग.प्र.२७)	२५९८
तम्हा परलोगसमुज्जतस्स....(ध.स.५४२,द.वै.४/१०) ..	२३३०	तित्थे सुत्तत्थाणं..(उप.प.८५१)	२४५३
तम्हा सव्वे वि णया....(स.त.१/२१)	६१०	तिनामे ति विहे....(अनु.द्वा.सू.२१७-पृ.१५१)	२३८
तयोपचाराऽज्जलिखिन्नहस्तया....(र.वं.३/११)	८३६	तिपतिट्ठिया णरणा....(स्था.३/३/सू.१९२ पृ.२५७)...	१०१०
तस्माच्चरमे नियमा....(षो.५/८)	१५४	तिरोभावे तु कार्यं हि....(शु.मा.१५)	३०४
तस्मात् सर्वस्य सारोऽ....(उ.भ.प्र.क.भाग-३/प्रस्ताव-८/		तिर्यक्प्रचयः इति तिर्यक्सामान्य....(प्र.सा.	
श्लो.७२९/पृ.२८१)	२३८७	२/५० ता.वृ.पृ.१८२)	१४०,१५६७
तस्माद् दृढं यदुत्पन्नं न....(मी.श्लो.वा.१/४०)	१९४८	तिर्यक्सामान्यं तु प्रतिव्यक्ति सादृश्य....(स.न.प्र.पृ.४८)२११९	
तस्मान्मानुषलोकव्यापी कालो....(त.सू.५/२२		तिर्यक्सामान्यं तु प्रतिव्यक्ति..(रत्ना.अ.७/६)	२११८
सिद्ध.वृ.समुद्धृतः पृ.३४८)	१६००	तिविधे काले पन्नते । तं जहा....(स्था.	
तस्य मण्डल्युपवेशनप्रदानं....(षो.१०/१५ यो.दी.वृ.) .	२३६४	३/४/१९७, पृ.२६७)	१५२१,१६१५
तस्य मिथो भवनं प्रति....(त.सू.रा.		तिविहा पोगला पन्नता....(भ.सू.श.८.उ.१,	
वा.१/२९/४/पृ.८९)	११५	सूत्र-३०९,स्था.३/३/१९२)	१३११
तस्य वर्तनादिरूपत्वात्..(आ.नि.१०१८ हा.वृ.पृ.३०९)..	१६०९	तिविहे पोगलपडिघाते..(स्था.सू.३/४/२१९,पृ.२८९) .	१४४८

द्रव्यानुयोगपरामर्शकङ्क्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकङ्क्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
तिविहे मिच्छते पत्रते..(स्था.३/३/१९३/पृ.२५८) ...	२३६६	त्रिविधा च अनित्यता.....(वै.म.	
तिहुयणमहिओ सिद्धो....(प्रा.द्वि.क.५५)	१३०७	भा.पस्पशा.वार्तिक १, प्रदी.)	१७४२
तीतद्धा अणागयद्धा....(भ.सू.१/९/७३)	१६२७	दंसणपक्खो सावय, चरित्त....(आ.नि.११६५)	२३४०
तीर्थकृदादीनां वचनं हिता..(आ.७/३/२०४/पृ.२४८)...	२३७७	दंसणपभावगाणं सङ्गणङ्गाए....(नि.भा.४८६)	३९
तीर्थकृद् यो भविष्यति....(यो.बि.२७४)	१८३०	दंसणपभावगाणि सुत्थाणि....(नि.भा.४८६ चू.)	४०
तीसु वि कालेसु सुहाणि....(भ.		दंसणपुव्वं णाणं छउम....(बृ.द्र.स.४४)	१२९२
आ.२१५१/भाग-२/पृ.१८४४)	७०४	दंसणमूलो धम्मो उवङ्गो....(द.प्रा.२)	१३९५
तीसु वि कालेसु सुहाणि....(आ.प.९५९)	१८३३	दंसणमोग्गह ईहा, नाण..(बृ.क.भा.१३३)	१६५४
तु पादपूर्णे भेदा....(वि.लो.अव्ययवर्ग-२४		दंसणवओ हि सफलाणि....(आ.श्रु.१/	
पृ. ४१०)	६२५,१९६४	अ.४/उ.१/ नि.२२२)	१३९५
तु पादपूर्णे भेदे समुच्चये....(मे.ए.ना.मा.१४/१५)	१६८६	दंसणसोहीओ सुद्धं चरणं....(ध.र.प्र.१३८)	२५३१
तु पादपूर्णे भेदे समुच्चये....(वि.प्र.एका.८)	१६६९	दङ्गण थूलखंधं पुगल....(न.च.६१,द्र.स्व.प्र.२३२)	८७०
तु पादपूर्णे भेदे समुच्चये....(मे.को.अव्ययवर्ग-१९/		दङ्गणं देहठाणं वण्णतो....(न.च.६२,द्र.स्व.प्र.२३३)	८७१
पृ.१८०)	१५३,१९९,१८५१	दङ्गणं पडिबिंबं लवदि....(न.च.५६,द्र.स्व.प्र.२२७)	८६९
तु भेदावधारणयो....(वै.को.८/७/४/पृ.२१५)	७०६	दम्भो मुक्तितावहि: (अ.सा.३/१)	२३६०
तु विकल्पेऽवधारणे (ए.ना.मा.११)	१८००	दर्शन-ज्ञान-चारित्राणां....(पि.नि.६५ वृ.पृ.२६)	११४
तु विशेषेऽवधारणे....(अ.स.परिशिष्ट-१३)	२२,७४०,७९७	दर्शनपक्षः श्रावके अप्रत्याख्या....	
तु स्यात् पूर्वनिवृत्तौ च....(एका.ना.२३)	२०८१	(आ.नि.११६५, हारि.वृत्ति.)	२३४१
तु स्याद् भेदे....(अ.र.मा.५/९५)	३४२,२०६६,२१९५	दवए, दुयए... (वि.आ.भा.२८)	९६,१३९०
तु स्याद् भेदे....(अ.को.३/४/२४२)	१५८	दवदि दविस्सदि दवियं....(न.च.३५)	१६५७
तु हि च स्म ह....(अ.चि.शे. ६/२)	३३५	दविए दंसणसुद्धी, दंसण....(ओ.नि.भा.७)	४४
तु, हि, च, स्म, ह....(अ.को.३/४/५)	२१८७	दवियदि गच्छदि ताइ....(प.स.९)	१३८९,१६५६
तुर्विशेषेऽवधारणे (म.को.९७८)	८४९,२०४८	दव्व-गुण-पज्जयाणं उवयरं....(न.च.५१, द्र.स्व.प्र.२२३)८३५	
तुल्लते पि इहं नेगमस्स....(वि.आ.भा.३८)	१०११	दव्व-गुण-पज्जयाणं चित्तं....(नि.सा.१४५)	११
तृणादीनाञ्च भावानां....(यो.बि.९५)	१५५	दव्वं छक्कमकालं पंचत्थीकाय....(गो.सा.जी.का.६२०) १५६५	
ते = प्रतीत्यभावाः, व्यञ्जक....(भा.र.३० वृत्ति)	१७२७	दव्वं पज्जयविउयं दव्व....(स.त.१/१२)	११३५,
ते च बुद्धिकृता....(भ.सू.२५/६/७६५)	११४	१३८९,१८०१	
ते च सर्वे नया....(स.भ.न.प्र.पृ.३४)	९३९	दव्वं सल्लखणियं....(प.स.१०)	१३८९
ते छउमत्थे वि केवली....(म.नि.६/१३५)	२२८२	दव्वंतरसंजोगाहि केई....(स.त.३/३८)	१३२१
ते ज्ञानावर्णीयाद्यैर्मुक्ताः....(द्र.लो.प्र.२/७८)	२०५३	दव्वङ्गयाए सासया.... ()	४२१
ते होंति परावेक्खा वंजय....(भा.र.३०)	१७२६	दव्वङ्गिओ ति तम्हा....(स.त.१/९/पृ.४०८)	९८३
तेणं चोरेति नो वए (द.वै.७/१२)	२०३३	दव्वङ्गितो सुद्धो संगहो....(आ.नि.चू.गा.७६०,पृ.३३१)...	९८२
तेन तेन द्वयणुक-त्रयणुकादि....		दव्वङ्गियनयपयडी सुद्धा....(स.त.१/४/पृ.३१५)	१०७७
(वि.आ.भा.९२६ वृ.)	१४८५,१५४२	दव्वङ्गियवत्तव्वं सामण्णं....(स.त.३/५७)	९४३
तेन पुष्पदन्तपदादेककाले....(का.५/पृ.२९०)	४८०	दव्वङ्गियस्स दव्वं वत्थुं....(वि.आ.भा.३५८८)	६२८,९४४
त्यक्ताऽत्यक्तात्मरूपं....(स्या.र.१/१६/पृ.१७९,		दव्वङ्गियाए एगे अहं....(भ.सू.१८/१०/६४७)	१०४२
स्या.क.ल.५/१२/पृ.५६)	२१३	दव्वणामे छव्विहे पण्णते..(अनु.द्वा.सू.२१८ पृ.१५१)	१५०४
त्रिकालमूलाऽवस्थाया....(न.च.सा.पृ.१६८)	१८२४	दव्वत्थं दहभेयं छब्भेयं....(न.च.१३,द्र.स्व.प्र.१८५)	६२९,८०८

द्रव्यानुयोगपरामर्शकृषिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकृषिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
द्ववपरियद्रुवो जो सो....(बृ.द्र.स.२१)	१५४९	दुविहा संसारसमावन्नगा जीवा..(स्था.२।४।१०१)	१०२०
द्ववविकारो हि पञ्चवो..(त.स.सि.५/३८ उद्धृतः).११६,२२२३		दुविहे आगासे पण्णत्ते....(स्था.२/१/७४, भ.सू.श.२/	
द्ववसुयादो भावं, तत्तो....(द्र.स्व.प्र.गा.२९७)	२२४९	उ.१०/सू.१२१,श.२०	
द्ववस्स वतणा जा... (वि.आ.भा.२०३२)	१४९५,१५४४	/उ.२/सू.६६३/प्रश्न-१)	१४४५,१४७२
द्ववाऽणन्नो पज्जाओ....(वि.आ.भा.३३७८)	१३७२	दुहओ लोगं जाणेज्जा....(सू.कृ.२/१/१३/पृ.२९२) ..	१५३१
द्ववाण सव्वभावा सव्व....(उत्तरा.२८/१६,		दुहरूवं दुक्खफलं दुहाणुबंधिं....(ध.र.प्र.६३)	२४०२
प्र.सू.१/३७, प्र.सारो.९५७)	१३७९	दूरे ता अण्णत्तं, गुणसद्....(स.त.३/९)	१८१
द्ववाणं अणुओगो जीवाजीवाण....(वि.आ.भा.१३९७) ...	१०	दृशाऽदृश्यं हृदाऽग्राह्यं....(अ.सा.१८/३८)	१८७४,२०२३
द्ववाणं खु पएसा जे जे....(द्र.स्व.प्र.२०)	२१३२	दृश्यते हि प्रदीप-प्रकाशयोः....(स्या.क.ल.	
द्ववाणं सहभूदा सामण्ण....(बृ.न.च.११)	१६९३	स्त.५/का.९/पृ.३३)	११४५
द्ववे नियमा भावो,....(वि.आ.भा.१४०८)	१६१९	दृश्याः स्थूला व्यञ्जनपर्यायाः....(ल.त्र.ता.	
द्ववे, अद्द, अहाउय....(आ.नि.६६०,		नयप्रवेश. श्लो-५)	२१२७
द.वै.१/१/नि.११)	१५८२,१६२५	दृष्टेष्टाऽबाधितम् (यो.बि.२३)	१९४२
द्ववे, खेत्ते, काले,....(आ.नि.१।१।१।१६९)	१६५१	देवदत्तादिसंयोगाद् धर्मादीनां....(आ.नि.१०१६	
द्ववेण विणा ण....(पञ्चा.१३)	१८०२,१९८०	गाथोत्तर भा.गा.१५४ वृ.)	१३३३
दशाधिकान् वाऽनुदिनं....(त्रि.श.पु.च.१०/६/४३०)	२२७८	देवलोके कालाभावे तत्थ....(ष.ख.	
दस दस ण बोहिए....(म.नि.६/२६)	२२७८	भाग-४/१-५-२ ध.पृ.३२१)	१५०९
दसविधे जीवपरिणामे पन्नत्ते....(स्था.सू.१०/७१३/		देविंद-चक्रवट्टी इंदिय..(आ.प.९५८,सं.र.शा.९७८४) ..	२१६८
पृ.८१६)	२१९१	देशं कालं पुरुषमवस्था....(प्र.र.१४६)	३८
दसविधे दवियाणुओगे पन्नत्ते....(स्था.सू.१०/७२६)	२२५०	देशपरिक्षेपी = विशेषग्राही..(त.सू.भा.१/३५ वृ.)	७१९
दसविधे मिच्छत्ते पण्णत्ते....(स्था.सू.१०/७३४)	२०६१	देशस्य देशिनमन्तरेण कदाचिद्....(वि.आ.	
दाणाइया = एयम्मि....(विं.प्र.६/२०)	१३९४	भा.३१७ म.वृ.पृ.९४)	१८७९
दिक्कालौ नेश्वरादति....(प.त.नि.पृ.१)	१५३३	देसं च रज्ज दुगं एवं....(न.च.७५)	८९६
दिक्-कालौ आकाशादिभ्यः (सा.सू.२/१२)	१५३६	देसगमगत्ताओ गमग....(वि.आ.भा.२२६८)	५६७
दिगाकाशयोः एकत्वाद्..(पा.यो.सू.३/५२ वा.)	१५४१	देसवई देसत्थो अत्थ....(न.च.७२,द्र.स्व.प्र.२४१)	८८४
दिट्ठी य दो नया खलु....(वि.आ.भा. २७१४)	९०८	देसी चेव य देसो (वि.आ.भा.२२४७)	१००४
दिशस्त्वाकाशावयवभूताया....(सू.कृ.१२/२१, पृ.२२७) १५४०		देह-मनोवृत्तिभ्यां भवतः....(प्र.र.२९५)	८७२
दीसंति जत्थ अत्था....(का.अ.१२१)	१४७७	देहं गेहं च धणं सयणं....(उप.र.१९९)	२४०८
दीहं वा हस्सं वा जं....(आ.नि.९७०)	२२०८	देहनिर्वाहमात्रार्था याऽपि....(अ.सा.१५/११)	२५४५
दीहकालयं जं तु....(आ.नि.९५३)	२३३८	देहविवित्तं पेच्छइ अप्पाणं....(ध्या.श.९२)	२५७०
दीहत्तं बाहल्लं चरिमभवे....(त्रि.प्र.९/१०)	२२०८	देहायारपएसा जे थक्का....(द्र.स्व.प्र.२४)	२१३२
दु दु गतौ इति धातु....(वि.आ.भा.२८ वृ.)	९६	देहीणं पज्जाया सुद्धा....(न.च.३१, द्र.स्व.प्र.२०३)	७०७
दुग्ध-दध्नोरेकान्तेन भेद..(शा.वा.स.७/३/पृ.२८ वृ.) .१२१९		देहे वसंतु वि ण वि....(प.प्र.३४)	८६२
दुग्धमेव दधि भवतीति....(त्रै.यु.पृ.१७४)	२६५	देहेष्वात्मधिया जाताः पुत्र..(स.त.१४, स.श.१४)	८८८
दुग्धएसिए खंधे भवइ....(भ.सू.१२/४/४४५/		दो असतीओ = पसती....(अनु.द्वा.सू.३१८)	१०५१
पृ.५६१)	१३२६,२२१२	दो उण णया भगवया....(स.त.३/१०)	१९१
दुर्गृहीतं क्षिणोत्थेव शास्त्रं....(च.सं.		दो चेव मूलण्या....(न.च.११, बृ.न.च.१८३)	१९१,६२४
सिद्धि-स्थान-अ.१२/७८)	९३४	दो नया खलु ववहारो....(आ.नि.८१४)	९०८

द्रव्यानुयोगपरामर्शकसिद्धिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकसिद्धिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
दो मूलनया-द्ववृद्धिओ य..(आ.नि.गा.७५९ चू.)	१४९	द्रव्यत्वावच्छिन्नत्वे सति गुण....()	१३९१
दोषाऽसहकृतज्ञानकरण....(अ.सि.पृ.१२४)	१९५१	द्रव्यत्वावान्तरजात्यवच्छेदेन....(आ.मी.	
दोहि वि णएहि णीअं..(स.त.३/४९,		परि.१/का.४/पृ.९३)	१३७४
वि.आ.भा.२१९५)	६०२	द्रव्यपरिवर्तरूपो यः स..(बृ.द्र.स.२१ वृत्तिः)	१५५०
द्रवति = अतीताऽनागत....(स.त.१/६/पृ.३८७) .. ११,१३९०		द्रव्यपर्यायो द्विविधः-समान....(पञ्चा.१६	
द्रवति = गच्छति तांस्तान्....(स्था.१०/७२६		वृ., प्र.सा.९३ वृ.पृ.१६३)	२२०८
पृ.८२८)	१३८९	द्रव्यमपि सामान्यार्पणया नित्यम्....(त.स.सि.५/३२) ...	१७८५
द्रवति = गच्छति..(अनु.सू.२१७ वृ.पृ.२७०) .. २३५,१३८९		द्रव्यमाश्रित्य परानाश्रयत्वेन....(प्र.सा.त.प्र.१३०)	१०८
द्रवति, द्रोष्यति, अदुद्र..(ल.त्र.वृ.न्या.कु.पृष्ठ-२००) ...	१६५७	द्रव्यम् अर्थः = प्रयोजनम्....(ज.ध.पुस्तक-१/	
द्रवत्यद्रुद्रवद् द्रोष्यत्येव....(जै.स्या.मु.१/११)	१३९०	गा.१२/पृ.१९७, स.सि.१/६)	६२८
द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावैः स्वैः....(स्या.क.२६)	१९६४	द्रव्यम् एषाम् आश्रयः....(त.सू.भा.५/४०)	१०२
द्रव्य-पर्याययोः वास्तवो....(न.र.पृ.२९)	२२३८	द्रव्यरूपतया पर्यायाणां....(वि.आ.भा.गा.५५ वृ.)	१२०५
द्रव्य-पर्यायसङ्कल्पश्चेतस्त....(सिद्ध.द्वा.१०/१५)	२२२८	द्रव्यवर्तिनः अस्तित्व-वस्तुत्व....(न.च.सा.वि.१७०)	१८२४
द्रव्य-पर्यायात्मकं जीवादि....(अ.स.		द्रव्यस्य = आत्म-परमाण्वादेः....(आ.सू.१/१/१ पृ.४) .. १०	
१/११/पृ.१६४)	१२६५, २२३०	द्रव्यस्य उत्तरोत्तरसंस्थान....(ब्र.सू.२।१।१५ श्रीभा.)	११४७
द्रव्य-पर्यायात्मकं....(ध.स.गा.३४१/वृ.पृ.१४७) ... २९१, २२३१		द्रव्यस्य कालः = द्रव्यकालः....(आ.नि.६६१ हा.वृ.) .. १५४३	
द्रव्य-पर्यायात्माऽर्थः इत्यक....(त.श्लो.वा.पृ.४२४)	२२३०	द्रव्यस्य परमाण्वादेर्या....(काललो.प्र.२८/५८)	१४८५
द्रव्य-पर्यायोभयरूपं नित्या....(वि.आ.भा.५४४ वृ.) ...	१७८७	द्रव्यस्य भावः = द्रव्यत्वम्....(आ.प.पृ.१०)	१६५६
द्रव्य-पर्यायोश्चान्यत्वं....(भ.सू.१७/२/५९७)	२३६	द्रव्यस्य या सादि-सपर्यव....(वि.आ.	
द्रव्य-पर्यायो धर्म....(त.नि.प्रा.स्तम्भः ३६/पृ.७२८)	६७१	भा.२०३२ मल.वृ.)	१६१९
द्रव्यं = सत्ता इति....(स.त.१/३/भा.२/पृ.२७१)	६२८	द्रव्यस्य स्वजात्यपरित्यागेन परि....(त.सू.५/२२	
द्रव्यं कषाय-योगा....(प्र.र.१९९)	६४०	भा.वृ.पृ.३५०)	१३५५
द्रव्यं ततः कथञ्चि....(पञ्चा.१/९१)	११३८	द्रव्यस्य स्वजात्यपरित्यागेन प्रयोग....	
द्रव्यं पर्यायवियुक्तम्....(त.सि.५/२९/पृ.३७८, अ.ज.प.		(त.सू.५/२२/रा.वा.१०/पृ.४७७)	१३५६
भाग-१/पृ.११९, अ.वा.प्र.४६,		द्रव्यस्यैवान्तर्बहिर्वो....(शा.वा.स.५/१२/	
स्या.म.का.५, ध.स.३३८, जै.स्या.मु.१/२४,		बृहद्भूतिः पृ.५६)	२१३
ज.क.ल.१/२०)	१८०१	द्रव्याणां निखिला भावाः....(पा.च.सर्ग-१/	
द्रव्यं पर्यायेभ्योऽस्ति नो....()	९६२	श्लो.६१६/पृ.२५)	१९५४
द्रव्यं श्रितो निश्चयनयो....(ल.त्र.१७ वृ.) ... १०६७, १०९०		द्रव्याणां सादि-सान्तादि....()	१४८४
द्रव्यं स्यात् कषायः....(क.प्रा.भाग-१/		द्रव्याणि जीवाश्च (त.सू.५/२)	१५१४
गा.१४/ज.ध.पृ.२८१)	५५१	द्रव्याणि पृथिव्यमेजो....(भा.चि.त.पा.पृ.१७)	११०
द्रव्यं हि नित्यम् (पा.म.भा.१/१/१)	१३९०	द्रव्यात् स्वस्मादभिन्नाश्च....(सि.वि.३/२०)	२२३६
द्रव्यकर्मविनिर्मुक्तं भाव....(प.प.८)	८४६, २३३७	द्रव्यात् स्वस्मादभिन्नाश्च....(न्या.कु.च.उद्धरण-पृ.३७०,	
द्रव्यकालः वर्तनादिलक्षण (आ.नि.६६०		सप्तभञ्जीनयप्रदीपे उद्धरण-पृ.४५)	३९२, २२३६
हारि.वृ., द.वै.१/१/नि.११ वृ.)	१५८२	द्रव्यानुयोगः सदसत्पर्यालोचना....(ओ.नि.भा.५वृ.)	९
द्रव्यत्वधर्मेण व्यक्तीभूतो....()	१३९१	द्रव्यानुयोगः सकला....(दा.प्र.५/८६)	२२४८
द्रव्यत्वम् अमूर्तत्वश्च....(वि.आ.भा.१९९४ वृ.पृ.७०३) १६३९		द्रव्यानुयोगे सति सम्यग्दर्शन....(ओ.नि.भा.७ वृ.)	४५
द्रव्यत्वादीनि अवान्तर....(प्र.न.त.७/१९)	७६१	द्रव्यार्थतया = द्रव्यरूपतया....(प्रज्ञा.३/७९/पृ.१४१) ...	१५०६

द्रव्यानुयोगपरामर्शकविभाग साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकविभाग साक्षीपाठ	पृष्ठ
द्रव्यार्थतया शास्त्रतः... (भ.सू.१४/४/५१२/पृ.६४०) १३६८		द्वे वाव ब्रह्मणो रूपे काल... (मै.उप.६/१५) १५३४	
द्रव्यार्थिक-पर्यायार्थिकप्रविभाग... (आ.मी.१०४ अ.श.) . १०२१		धणिभेयाओ भेओ त्थी... (वि.आ.भा.२२३४) ७९४	
द्रव्यार्थिकः, पर्यायार्थिकः... (आ.प.पृ.६) ६२३		धणिभेयाओ भेओऽणुमओ... (वि.आ.भा.२२४०) ८००	
द्रव्यार्थिकः चतुर्धा, नैगम... (न.च.सा.१८५) ९५७		धनिनां पुत्र-दारादि यथा... (अ.सा.१/२३) १२	
द्रव्यार्थिकनैगमः, पर्याया... (क.प्रा.पुस्तक-१/ गा.१२ ज.ध.पृ.२२२) ७१७		धम्मत्थिकाए णं भंते... (भ.सू.श.१३, उ.४, सूत्र-४८१) १४२४	
द्रव्यार्थिकप्रविभागाद्वि... (अ.स.पृ.२८७) ९६१		धम्मत्थिकाए णं भंते... (भ.सू., श.२, उ.१०, सू.११८) १४२४	
द्रव्यार्थिकरूपाणाम् अशुद्धनयानां... (वि.आ.भा.३३७०) ९५९		धम्मत्थिकाए, अधम्मत्थिकाए... (प्रज्ञा.३/७९) १५०६	
द्रव्यार्थिकस्य पर्यायाः... (सि.वि.१०/५, भाग-२/पृ.६६८) ५८६		धम्मत्थिकायमरसं अवण्णगंधं... (प.स.८३) २१७८	
द्रव्यार्थो व्यवहारान्तः... (त.श्लो.पृ.२६८) ९६१		धम्मत्थिकायस्स देसा... (प्रज्ञा.१/३) १८७७	
द्रव्याश्रया इति विशेषणात्... (त.रा.वा.५/४१/३) २१०		धम्मत्थिकायस्स जोगो... (ध.र.५) २४३९	
द्रव्याश्रया गुणाः स्युर्विशेष... (पञ्चा.१/१०४) १६५०		धम्मा य धम्मिणो इह... (ध.स.११८७) १८१२	
द्रव्याश्रया निर्गुणा गुणाः (त.सू.५/४०) १०२, २०९		धम्माऽधम्मणिबद्धा गदिगदी... (वि.प्र.१/१३४) १४७६	
द्रव्याश्रयगुणवान् संयोग... (वै.सू.१/१/१६) १०८		धम्माऽधम्मा कालो पुगल... (बृ.द्र.स.२०) १४७७	
द्रव्याश्रिता ज्ञेया निर्गुणा... (का.८६) १०९		धम्मादिचउण्हं णं सहाव... (नि.सा.३३) २१७९	
द्रव्याश्रितो निश्चयः... (अ.बि.१/५ वृ.) १०९०		धम्माधम्मागासा पुगल... (श्रा.प्र.७८) १५४४	
द्रव्यास्तिक-पर्यायास्ति... (न.क.२१) ९५६		धम्मो अधम्मो आगासं... (उत्त.सू.२८/८) १४८७	
द्रव्यास्तिकनयमतेन परिणमनं... (प्र.१३/१८२ वृ./पृ.२८५) १३५०		धम्मो अधम्मो आगासं... (उत्त.२८/७) १४००	
द्रव्यास्तिकस्य ध्रौव्यमात्र... (त.सि.वृ.५/२९/पृ.३७७) ९८३		धम्मो जिणपन्नतो पगण्य... (वृ.क.भा.२३२) २५३४	
द्रव्यास्तिकोऽपि सामान्यतो... (अनु.यो.सू.९७ वृ.) ७७८		धर्मः पर्याय इति... (न्या.प्र.सू.१२/वृ.पृ.३९) ११५	
द्रव्यैः = त्रिकालानुगतिलक्षणैः... (प्र. व्या.सू.२/२/३६ वृ.) ९०, ११८		धर्मक्षमी धर्ममृदुः धर्मजुः... (सि.स.ना.२/५) १२३	
द्रव्याभ्यां कलितः = बालः... (द.श्रु.स्क. अ.१/निर्युक्तिगाथा-३/चू.पृ.४) २२५४		धर्मद्रव्यं गतिमतां द्रव्याणां... (प्र.र.२१५ हा.वृ.) १४१४	
द्रव्याभ्यामपि = द्रव्य... (वि.आ.भा.२१९५ मल.वृ.) ६०४		धर्मद्रव्यस्य शुद्धगुणाः... (नि.सा.३०/वृ.पृ.६२) २२००	
द्रव्याभ्यामपि = द्रव्यार्थिक... (स.त.३/४९ वृ.) ६०२		धर्मध्वंसे क्रियालोपे सत्तिद्धा... (यो. शा.२/६४/आन्तरालोक-१५०) ९३४	
द्रावेव मूलनयौ भगवता... (स.त.३/१० वृ.) १९२		धर्मयोः धर्मिणोः धर्म-धर्मिणोश्च... (प्र.न.त.७/७) ७१७	
द्विभेद उत्पादः पुरुष... (स.त.३/३२) १३०९		धर्मविशेषप्रसूताद् द्रव्य... (वै.सू.१/१/४) २३४४	
द्विविधं च वस्तूनां तत्त्वं... (ब्र.सू.१/१/१ भा.पृ.२४) ... ४६७		धर्मस्य धर्मिणि वर्तमान... (यो.सू.भा.३/३१) २१९४	
द्विविधं हि वस्तुनः... (वि.आ.भा.४७९ वृ.) ४७३		धर्माऽधर्माऽऽकाश-काल... (प्र.न.त.७/२०) ७६१	
द्विविधा चेतना - संविज्ञानलक्षणा... (त.सू.२/१९ सि.वृ.) १६३७		धर्माऽधर्माऽऽकाश-काल... (प.प्र.१५४ वृ./ पृ.१६२, बृ.द्र.स.चूलिका-गा.२७ पश्चात् वृ.पृ.८६) २१७९	
द्विविधा हि सत्ता-महासत्ता... (प.स.वृ.८) ७६५		धर्माऽधर्माऽऽकाश-कालानां... (नि.सा.३३/वृ.पृ.६८) ... २१७९	
द्विविधो ह्युपचरितस्वभावो... (द्वा.द्वा.५/१८ वृ.भाग-२/पृ.३२८) १९२६		धर्माऽधर्माऽऽकाश-कालानां... (प्र.सा.१२९ ज.वृ.) २१७२	
द्वे अभिधानशक्ती गौणी... (नि.वृ.अ.७/ पा.४/खं.१८/पृ.३७०) १९८७		धर्माऽधर्माऽऽकाश-पुद्गल... (सू.कृ.श्रु. स्क.२/ अ.५/सू.१/पृ.३७२) १५०४	
		धर्माऽधर्माऽऽकाशा... (प्र.र.२१४) १४०८, १४८८	

द्रव्यानुयोगपरामर्शकक्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकक्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
धर्माऽधर्मास्तिकायौ विभू... (प्र.सू.१/४/पृ.९)	१४८१	न च द्वौ क्षणौ सह..... (यो.सू.३/५२ भा.पृ.३८३) १४०८	
धर्माः = सहभाविनः... (अ.व्यव.द्वा.२२ वृ.)	१८७	न च नाशोऽस्ति..... (ज.क.ल.१/२४)	१५२
धर्मादीनां द्रव्याणां यथोक्ता... (त.सू.५/४१ भा.)	१३५५	न च पर्यायनिवृत्तिः..... (आ.नि.६४० वृ.)	११२०
धर्माधर्मादीनि द्रव्याणि..... (त.स.सि.पृ.१७६)	१४७७	न च लोके प्रतीतिः..... (ब्र.सू.२/३/१६ शा.भा.पृ.६१५)	२३२
धर्मान्तरविवक्षाप्रापितप्राधान्यम्... (त.रा.वा.५/३२/१)	९४६	न च वस्त्रपदस्य..... (शा.वा.स.७/१३ पृ.७४)	२६३
धर्मापेक्षया स्वभावा गुणा..... (आ.प.पृ.१२)	१७११	न च विशेषदर्शनमात्रेण वस्त्व.....	
धर्मास्तिकायै यस्मिन् समये... (न.च.सा.पृ.१५८)	१३४१	(ब्र.सू.२/१/१८ शा.भा.पृ.४८०)	१७६५
धर्मै धर्मः इति वा... (न.रह.पृ.४६)	१००४	न च सप्तधा नवधा... (अ.व्य.भाग-२, पृ.१३६)	१०३४
धारितस्य वस्तुविशेषस्य... (कु.म.र.दी.८२८)	२३८३	न चाऽदृष्टाऽऽत्मतत्त्वस्य..... (अ.उप.२/४)	२५१७
धृतो योगो, न ममता... (अ.सा.७/२६)	२४७६	न चाऽहंदिष्टादिष्टं... (काललोकप्रकाश सर्गः-२८/१७) ..	१४९३
ध्याताऽन्तरात्मा, ध्येयस्तु... (ज्ञा.सा.३०/२)	२३८१	न चाऽनाकारं तज्ज्ञानम्... (वि.आ.भा.४९ वृ.)	३३२
ध्यातृ-ध्यान-ध्येयानां त्रया... (प्र.श.९९ वृत्ति.पृ.५३९) ..	२३७७	न चेह ग्रन्थिभेदेन..... (यो.बि.२०५)	२४३८
ध्यातृ-ध्यानोभयाऽभावे ध्येये... (यो.प्र.६५)	२३७८	न चैकस्य फलद्वयम् (भाम.परि.६/श्लो.१८)	१७५४
ध्यानजं तात्त्विकं..... (यो.दृ.स.१७३)	२४६५	न चैवं भवितुमर्हति... (आ.मी.१/२२/	
ध्यानाऽध्ययनाऽभिरतिः प्रथमम्... (षो.१२/१४)	२५३९	अ.स.ता.वि.पृ.२२७)	३३६
न कार्य-कारणयोः... (बृ.क.भा.४ वृ.)	२६६	न जरा, जन्म नो यत्र..... (या.स्त.२९)	४५८
न कालात्मकस्य पञ्चविंशतिः... (सा.का.३३)	१५३८	न जातिर्न मृतिस्तत्र..... (न.मा.२/१)	४८७
न कीरइ दव्वयाइ वा... (वि.आ.भा.३३७४)	१३२९	न त्यजेन्न च गृहीयात्... (अ.उप.२/९)	२५४०
न केवला क्रिया मुक्त्यै... (अ.गी.१८/३)	२२९३	न देहस्यैव जन्माद्याः... (पौ.प.प.७९)	७१२
न क्खरइ अणुवओगे वि... (वि.आ.भा.४५५)	९४८	न दोषदर्शनाच्छुद्धं वैराग्यं... (सि.द्वा.१०/११)	२५६६
न खलु वयं निरंशवस्तु... (वि.आ.भा.३१६ वृ.)	१८८४	न द्रव्य-पर्याय..... (यु.अनु.४७)	२२२९
न च 'इहेदं' पच्चय... (क.प्रा.भाग-१, पेजदोसविहती-गा.१		न द्रव्यं कालः (न्या.भू.परि.३/पृ.५९३)	१५३३
ज.ध.पृ.४३)	१७७७	न द्रव्यस्य कदाचिद्... (शा.दी.१/१/५/पृ.४३)	९१
न च 'पञ्च नया' इत्येक... (अ.व्य.भाग-२/पृ.१३५) ...	९८७	न नरः सिंहरूपत्वात्... (त.सू.५/२९ सि.वृ.पृ.३७७,	
न च अनाकारं तत्... (स्था.		जै.त.पृ.१७५)	३९८
सू.३/१/१२७ वृ.पृ.१७५)	१२८३	न नित्यैकान्तवादे यद्... (स.सि.५१)	१७८२
न च अवक्तव्यत्वं शब्दा..... (स्या.र.		न बन्ध-मोक्षौ क्षणिकै... (यु.अनु.१५)	१७६५
का.५/भाग-२/पृ.२२५)	५१८	न भेदो वस्तुनो रूपं तद... (ब्र.सि.२/५)	१८०९
न च एवं कम्बुग्रीवादिमत्त्वेन..... (स्या.रह.		न भेदोऽभेदस्वरूपत्वाद्... (न्या.वि.१८५)	१८०८
का.१/खण्ड-१/पृष्ठ-२५, २६)	१७३६	न मृत्युर्न जरा ना..... (उ.भ.प्र.क.प्र.६,	
न च कार्य-कारणयोः... (त.रा.वा.१/३३/१/९५/५) ...	२६४	श्लो.५८४, भाग-३/पृ.६९)	११६२
न च कार्य-कारणयोः... (वि.आ.भा.१०० वृ.)	४३३	न मे द्वेष-रागी न... (आ.ष.३)	१६४०
न च कालः अस्तिकायः... (त.सू.५/१/वृ.पृ.३१६) ...	१४०६	न मे मृत्युः कुतो भीतिर्न मे... (इष्टो.२९)	२१५३
न च गिरि-तृणादी... (भा.रह.गा.३१ वृ.)	१०८८	न य दीणया, न... (आ.प.२५२)	६६०
न च तथाऽनुभूयमानस्य अभाव... (वि.आ.भा.१९० वृ.)	१६७१	न य पञ्जवओ भिन्नं... (वि.आ.भा.२८२३)	१११८
न च दृष्टेऽनुपपन्नं (सू.कृ.श्रु.स्क.२/		न य रासिभेय... (वि.आ.भा.२४७७)	१०५१
अ.५/सू.११/पृ.३७६)	३८६	न यावि मोक्खो... (द.वै.९/१/७)	२३०४
		न रूपं न रसो गन्धो न... (अ.सा.१८/३६)	१८७४, २०२३

द्रव्यानुयोगपरामर्शकक्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकक्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
न वि अत्थि माणुसाणं..(दे.प्र.२९९, आ.नि.९८०,ती.प्र.१२४७, औ.४४/१३,प्र.सू.२/२११/ गा.१७१,आ.प्र.१७२,स.क.भव-९ गा.१०३९,१०४९, पृ.८८८/८९३, वि.सा.८५६,कु.प्र.प्र.१६८)	६४२	न हि शक्त्यात्मना.....(मी.श्लो.वा. उपमानपरिच्छेद-३३)	१५१
न विगयमणागयं वा भावो...(वि.आ.भा.२२२४)	७७९	न हि शोकवासनानिमित्त....(शा.वा.स.७/१९ स्या.क.ल.पृ.११४)	११७५
न विद्यते कर्माष्टप्रकार....(आचा.१/३/१, सू.११० वृ.)	१९२३	न हि सच्छन्दता सेया...(द.श्रु.स्क.४/चू.पृ.३८)	२३०४
न विधिः प्रतिषेधो वा.....(सि.द्वा.१०/२०)	२४४६	न हि समानहेतोः कार्य....(स्था. सू.३/१/१३३/वृ.पृ.१८५)	१५८
न विसेसत्तरंभूअमत्थि.....(वि.आ.भा.३५)	१८००	न हि सव्वहा विणासो...(वि.आ.भा.२३९३)	१२९९
न व्यक्तेः पूर्वमस्त्येव.....(प.द.१३/६८)	१६६	न ह्यत्यन्ताऽभिन्नत्वं द्रव्यात्....(शा.दी.६/३/३)	४५०
न समतवत्थुगमगा वीसुं...(वि.आ.भा.२२७१)	१०६५	न इक्ष्यति, नश्यति, नष्टः...(सा.ल.दी.पृ. ६७३)	१२४६
न समवायोऽस्ति.....(सा.सू.५/९९)	२८८	नञभावे निषेधे च तद्धि....(वि.लो. को.अव्ययवर्ग-१५ए/१६ए)	१८६०
न सर्वथा नित्यमुदेत्यपैति न....(बृ.स्व.स्तो.२४)	१११८	नञभावे निषेधे च स्वरूपा.....(मे.को. अव्यय-१६/पृ.१७९)	१८६०
न सर्वथाऽनित्यतया प्रदीपादि....(यु.प्र.२०)	११२०	नञर्थो द्विविधः (१) प्रसज्य....(न्या.सि.म.प्र.पृ.४८) ..	१६७९
न सुवण्णादन्नं कुंडलाइ....(वि.आ.भा.२६६९)	२६१,९६२	नञीषदर्थे सादृश्ये तद्धि....(अ.स.को.७/१२)	१८५९
न हि उपाधियोगाद् अपि.....(ब्र.सू.शा. भा.३/२/११, शा.भा.पृ.७२४)	१८६८	नञ्समासे 'अब्राह्मण....(त.चि.भाग-४, शब्दखण्डे-समासवादे-पृ.७८६)	१६७९
न हि एकत्र नानाविबुद्ध....(न्या.ख.खा. पृ.४२८)	११२६	नत्थि चरितं सम्मत....(उत्त.२८/२९)	१३९३
न हि करिणि दृष्टे....(न्या.क.पृ.१९९, पक्षताप्रकरणोद्धृतं पृ.६२८)	३९०	नत्थि पुढवीविसिद्धो....(वि.आ.भा.२१०४)	३८७
न हि गुरोः परमात्मनो वा.....(सा.सं. भा.१/१/१/१/२/पृ.५)	२३०६	ननु आकाशादयः....(ष.द.स.४९/पृष्ठ-२६० वृ.)	१४१२
न हि तन्तुभ्यः शिरः.....(शा.दी.पृ.२१४)	२६५	ननु उत्पद्यमान एव कथं....(भ.सू.१/७/५७/पृ.८४) ..	१२५७
न हि ते तर्केण साधयितुं....(उप.साह.७५५)	१६६५	ननु च कथं क्षीर....(सू.कृ.श्रु.स्क.१/ अ.१५/निर्यु.१३४/पृ.२५३)	१२११
न हि दुग्ध-तक्रादीनां....(वि.आ.भा. ५४ वृ.)	१२०५	ननु च स्याद्....(अ.चि.ना.मा.६/१७८)	१०९६
न हि दृष्टे अनुपपन्नं....(ष.द.स.श्लो.५७ वृ.)	३८६	ननु तथापि पूर्वावस्था....(शा.स.१/४९,वृत्ति)	१३६३
न हि दृष्टेऽनुपपन्नं नाम (स.त.१११पृ.७५)	३९०	ननु प्रश्नेऽवधारणे (वि.लो.अव्यय-३९)	२९८४
न हि दृष्टेऽनुपपन्नं नाम..(सि.वि.४/३/वृ.पृ.२४१)	११२६	ननु यदि पर्यायकालोऽपि....(वि.आ.भा.२०७४)	१६२५
न हि दृष्टेऽनुपपन्नं....(आ.सू.१/५/५/१६३ पृ.२२४) ...	३८९	ननु यदि सा चित्रता....(प्र.वा.२/२१० मनो.वृ.)	११८९
न हि दृष्टेऽपि अनुप....(प्र.वा.२/२१० अल.पृ.६९७).३९०		नन्वाक्षेपे परिप्रश्ने....(अ.स.परिशिष्ट-३८)	६३३
न हि नः कालो नाम कश्चि....(स.का.यु.दी.१५) ..	१५३६	नभःप्रदेशश्रेणिष्वादि....(यु.प्र.२४)	१५४१
न हि नारागाइपञ्जायमेत्त....(वि.आ.भा.गा.१९७९)	१३७६	नय-प्रमाणसंसिद्धं पीवर्षायां....(त्रि.श.पु.२/३/४४५) ...	१८३८
न हि पटादौ प्रासादादौ....(शा.वा.स. स्त.७/श्लो.१३/पृ.७८)	२८३	नयगोचरापेक्षया तु एकान्ता....(स्या.र.५/८/पृ.८३५)	४२६
न हि प्रत्यक्षदृष्टेऽर्थे.....()	३९०	नयचतुष्कं चैवम्, नैगमनयो..(स.सू.२२ वृ.पृ.८३)	९३८
न हि व्यङ्ग्ये प्रतीय....(ध्व.उद्योत-३ पृ.३०९)	५८३	नयन्ति = इतरूपसापेक्षं....(स.त.११२१ पृ.४२०)	६१०
		नयन्तीति नयाः वस्तु....(आ.नि.गा.७५४ वृ.)	६०५
		नयवाक्यं स्वविषये प्रवर्तमानं....(प्र.न.त.७/५३)	२०८९
		नयविषयीकृतस्य वस्तुधर्मस्य....(रत्ना.अ.४/४५)	५३९

द्रव्यानुयोगपरामर्शकशिक्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकशिक्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
नयाः मिथ्यादृशः (स्था.सू.३/३/१९३/वृ.पृ.२५९).....	१०६५	नाऽवस्तुनो वस्तुसिद्धिः (सा.सू.१/७८)	१७६०
नयान्तरेण अभिनिविष्ट... (न्या.ख.खा.पृ.२०) ...	१०६४, २५७८	नाऽविचित्रे तथाभव्यत्वादौ..... (प.सू.५/३ पृ.१७)	१८३०
नयाश्च अनन्ताः, अनन्त... (अन्य.व्य.२८/पृ.३७५).....	९३८	नाऽसतः सर्वथा भावो..... (उ.सि.६)	१५२
नयाश्च नैगमादयो..... (प्रज्ञा.१३/१८२/पृ.२८४)	१९१	नाऽसतो विद्यते भावः, ना... (भ.गी.२/१६) ...	१५०, १७६०
नयास्तु पदार्थज्ञाने..... (न.च.सा.पृ.१८४)	६०६	नाऽसतो विद्यते भावो..... (पौ.प.प.८३)	१५१
नयो ज्ञातुभिप्रायः (ल.त्र.६/२).....	६०७	नाऽहं पुद्गलभावानां कर्ता..... (ज्ञा.सा.११/२)	२०१९
नयोपनयैकान्तानाम्... (आ.मी.परि.१७/का.१०७)	८१८	नाण-किरियाहिं निव्वणं.. (वि.आ.भा.११२८) .	२२९२, २३४०
नरः सिंहस्वरूपत्वान्न... (स्या.क.३१)	३९८	नाण-किरियाहिं मोक्खो.. (वि.आ.भा.३)	२२९२, २३३३
नरवङ्गुणादरेगा (औ.सू.१४)	१०६	नाणं च दंसणं चेव.. (उत्त.२८/११, न.त.प्र.५) ..	१६९८, १७०५
नलिन्यां च यथा नीरं (प.प.७)	८६२, २४३०	नाणं च दंसणं चेव..... (आ.प्र.४/१५०)	१६९४
नव नयाः (आ.प.पृ.६)	१०३७	नाणमकारणबंधू, नाणं.. (पु.मा.३७)	२३४८
नश्यति-इत्यादौ क्रियायां..... (व्यु.वा.		नाणमणंतं ताणं दंसणं..... (कु.मा.पं.अं.३३१)	६६३
आख्यातप्रकरण-पृ.५९७)	१२४७	नाणरहिओ न जीवो सरू... (वि.आ.भा.१९९७)	१६३७
नाऽज्ञानाऽऽवृतमूहजने भाव... (सू.कृ.श्रु.स्क.२/		नाणस्स केवलीणं धम्मा.... (बृ.क.	
अ.६/सू.३०/पृ.३९७)	२३००	भा.१३०२, प.व.१६३६)	२३०५
नाऽद्धासमयाः प्रदेशाः (प्रज्ञा.३/७९/पृ.१४३)	१५९२	नाणस्सावरणस्स य समयं... (वि.आ.भा.१३४०)	११४६
नाऽन्वयो भेदरूपत्वान्न..... (त.सू.५/२९ सि. वृ.पृ.३७७,		नाणाहिओ वरतरं हीणो..... (उ.माला.४२३)	४७
न्या.वा.२/३५/पृ.८८)	१७८६	नाणेण य करणेण य..... (म.वि.प्र.१४७)	२२९२
नाऽन्वयः तद्विभेदत्वान्न..... (अने.ज.प.		नाणेण विणा करणं..... (च.वे.प्र.७३)	२२९३
अधिकार-२/पृ.१९९)	१७८६	नाणेणं चिय नज्जइ..... (पु.मा.५०३)	२२६२
नाऽन्वयः सह (?) स हि) भेदित्वाद्		नात्यन्ताभावरूपा न च..... (गु.क्र.१३५)	२३९३
न..... (अने.वा.प्र.पृ.३१)	१७८६	नानाऽर्थसमभितोहणात्.... (ज.ध.भाग-१ पृष्ठ-२१७)	७९९
नाऽन्वयः सहभेदत्वान्न..... (क.प्रा.पुस्तक-१/		नानार्थसमभितोहणात् सम..... (स.सि.१/३३)	७९९
गा.१४ ज.ध.पृ.१३२)	१७८६	नानास्वभावसंयुक्तं द्रव्यं..... (आ.प.पृ.१५)	१९५५
नाऽन्वयः स हि... (सू.कृ.वृ.१/१/१/१७		नाम-स्थापना-द्रव्य-भावरूपान्.. (वि.आ.भा.२२२६ वृ.)...	९६४
पृ.२५, जै.त.पृ.१७५)	१७८६	नामं ठवणा दविए ति.... (स.त.१/६)	९६४
नाऽन्वयः स हि भेदत्वान्न... (वि.आ.भा.५४४ वृ.) ..	१७८६	नामनयाभिप्रायाद् नाम... (स.त.१/३२-श्रु.पृ.४४०)	२१२४
नाऽन्वयः स हि भेदित्वान्न..... (स्या.क.२९)	१७८६	नामनिक्षेपो द्विविधः सहजः... (न.च.सा.पृ.१८२)	९९२
नाऽप्येकान्तेनाऽ..... (सू.कृ.श्रु.स्क.२/		नामाइभेयविहियं पडिवज्जइ... (वि.आ.भा.२२२६)	९६४
अ.५/सू.११/पृ.३७६)	३०७	नामादओ वि भावा जं... (वि.आ.भा.५५)	९९२
नाऽभावाऽन्य-विरोधेषु (वैज.८/७/५)	१८६०	नाशस्य पदार्थकदेशतया.... (त.चि.अनु.ख.प्रकरण १५/	
नाऽभावो जायते भावो..... (वा.प.३/३/६१)	१५१	पृ.६७३)	१२४६
नाऽभावो भावतां याति.... (शा.वा.स.४/११)	१७६०	नाशोत्पादौ समं यद्वद्..... (द्वा.न.उद्धृतं-भाग-४/पृ.१०८८,	
नाऽभिप्रेयफलान् तयंगविय..... (वि.आ.भा.१०३९)	१९५३	अ.स.उद्धृतं-३/५३/पृ.५०१)	११६९
नाऽभेदमेव पश्यामो..... (उ.सि.२३)	३९६	नास्ति काचिदसौ क्रिया..... (आ.नि.	
नाऽर्थान्तरगमो यस्मात्... (शा.स.६/३२, द.वै.हारिभट्टीवृ.		ध्यानशतक-१०५ वृ.)	२५४६
१/१/नि.गा.६६ समुद्धाररूपेण)	१३५०	नास्ति पञ्चास्तिकायात्मको लोकः.... (वि.आ.	
नाऽवयविनम् अपह्नुमहे.... (शा.दी.१/१/५/पृ.४३)	२७८	भा.२६३७ मल.वृ.)	१५३२

द्रव्यानुयोगपरामर्शकिङ्किङ्कागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकिङ्किङ्कागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
निःशेषक्लेशनिर्मुक्तं....(यो.सा.५/४९).....	१४१	निर्वशेष-निराकृतकर्ममल....(त.स.सि.१/१	
निःश्रेयसमधिपन्नास्त्रैलोक्य....(र.श्रा.१३४).....	२३१४	उत्थानिका १/८).....	२३१८
निष्खेवो कारणम्मी चउच्चिहो....(आ.नि.७३७).....	८३०	निरस्ताऽपरसंयोगः....(यो.सा.प्रा.मोक्षाधिकार-२८).....	१८९
निगमो हि सङ्कल्पः....(प्र.क.मा.पृ.६७६).....	७१६	निराकारो निराभासो....(यो.प्र.२७).....	१६८४
निगणञ्च प्रस्तुतस्य कचि....(का.दी.८/पृ.१४७).....	१९८९	निरावरणात्यन्तिकैकान्ति....(ज्ञा.सा.११/८ वृ.).....	८२२
निगोयवत्था जा होइ....(श.प्र.भा.६९४).....	१८५०	निरुक्तिभेदजन्यभिन्नपर्याय....(प्र.मी.२/२/८).....	७९८
निच्छय-ववहारोवणीयमिह....(वि.आ.भा.२३८१) .	६२६,१२५२	निरुपाधिकगुण-गुणिभेद....(आ.प.पृ.२०).....	९२२
निच्छयमवलंबता निच्छयओ....(ओ.नि.५६१).....	२३०२	निरुवमसुखो मुखो....(श्रा.प्र.१५४).....	४५२
निच्छिण्ण-सव्वदुक्खा....(प्र.सू.३६/३४९/पृ.६०७).....	६२७	निरुद्धलक्षणया अन्यत्र प्रयुक्त....	
निज-निजनानापर्यायेषु 'तदेवेदम्'....(आ.प.पृ.१२).....	१७३२	(वे.क.प.२/२/१७ पृ.५१९).....	१५९७
निज-निजप्रदेशसमूहैः अखण्ड....(आ.प.पृ.१०).....	२२२१	निर्मदाऽऽनन्दशुद्धम्, अव्या....(ज्ञा.सा.	
नित्यं नाऽर्थक्रियाकारि....(प्र.ल.९४).....	१७७१	उपसंहार-१६/ज्ञा.म.पृ.४१९).....	१०९५
नित्यं प्रकृतिवियुक्तं....(षो.१५/१५).....	३२४	निर्मलं स्फटिकस्येव....(ज्ञा.सा.४/६).....	१९३३
नित्यं सत्त्वमसत्त्वं वा....(प्र.वा.३/३).....	१९८२,	निर्वर्तकं कारणं पुनः....(त.सू.५/सि.वृ.१७).....	१४१३
	१९८३,१४५३,१७४७	निर्वाणं परमानन्दं....(प्र.सारी.४५६ वृ.).....	६९१
नित्यताऽभावे निरन्वयता....(न.च.सा.पृ.१२६).....	१७६९	निर्वाणं सर्वद्वन्द्वोपरति....(सू.सू.श्रु.	
नित्यत्वादीनाम् उत्तर....(न.च.सा.१३१).....	१६५२	स्क.१/अ.१/उ.२७/वृ.पृ.१२२).....	१५६८
नित्यद्रव्यार्थिकः सर्वाणि....(आ.सा.पृ.१५+१६).....	६७०	निर्वाणम् इति घनघातिकर्म....(सू.कृ.श्रु.स्क.१ अ.११/	
नित्याऽनित्यत्वं च वस्तुनः....(अ.वा.		नि.११५/वृ.पृ.५९८).....	२६०४
प्र.पृ.४३, अ.ज.प. भाग-१,		निर्विकारं निराहारं सर्वं....(प.प.३).....	२५५
अधि.२, पृ.११३).....	१७८१,१९७१	निर्विशेषं न सामान्यम्....(मी.श्लो.वा.आकृ.१०).....	१८०२
नित्यैकान्तमतं यस्य तस्या....(द्र.स्व.प्र.५६ वृ.).....	१७१८	निलयनौपम्यं यथा....(वि.आ.भा.२१८८ मल.वृ.).....	१००८
नित्यौ दिक्कालौ तौ आकाश....(सा.प्र.भा.२/१२).....	१५३६	निर्वर्ति हि मिथ्यात्वनिमित्तः....(ऐ.स्तु.च.२४/३ वृ.).....	१३९८
निष्पण्णमिव पयंपदि....(न.च.३५,द्र.स्व.प्र.२०५).....	७३२	निवृत्तिशर्म = सहजं वृत्ति....(शा.सु.७/७/वृ.पृ.३७).....	५९५
निमित्तकारणं च द्वेधा....(ष.द.स.४९/पृ.२५० वृत्ति) .	१४१५	निव्वता निगुणा (स्था.३/१/१५७).....	१०४
निम्ममो निरहंकारो वीयरओ....(उत्त.३५/२१).....	११६८	निव्वाणं ति अबाहं ति....(उत्त.२३/८३).....	८८२
नियमा सुयं तु जीवो....(वृ.क.भा.१३९).....	९११	निव्वाणमक्खयपयं निरुवम....(स.स.६४).....	१८०४
नियमेण डङ्गमाणं दङ्गं....(वि.आ.भा.२३३१).....	७८८	निव्विकप्पसुहं सुहं (बृ.क.भा.५७१७).....	२४७१
निययवयणिज्जसच्चा परनय....(स.त.१/२८).....	१०६४	निश्चय-व्यवहारौ द्वौ नया....(द्रव्या.प.८/१).....	१०५८
निरंशास्योभयात्मत्वं न....(प.द.६/९८).....	११७३	निश्चय-व्यवहारौ द्वौ सूर्या....(न.मा.२/११).....	२०२७
निरञ्जनं निराकारं....(कु.प्र.प्र.५३४/पृ.२०७).....	७३०	निश्चयं हृदि धृत्वैव....(सी.स्त.५/४).....	९२७
निरञ्जना निष्क्रियका गतस्पृहा....(जै.त.सा.३६८).....	९९९	निश्चयकालो नित्यः, द्रव्य....(पञ्चा.१०१ वृ.).....	१५५३
निरञ्जनाश्चिदानन्दरूपा रूपादि....(न.गा.८/२).....	१७१४	निश्चयनयतः षड् द्रव्याणि....(ष.द्र.वि.पृ.१०-११).....	२०९९
निरणुगहत्तणाओ न....(वि.आ.भा.१८५४).....	१४५१	निश्चयनयमते षड् द्रव्याणि....(आ.सा.पृ.६,ब.द्र.वि.पृ.९).१४०९	
निरन्तमपुनर्भवं सुखमतीन्द्रियं....(यो.सा.प्रा.७/५४).....	१३७७	निश्चयनयस्य एवम्भूताद....	
निखयवस्य अपि परमाणोः....(प.स.५/वृ.पृ.१४).....	२०६६	(प्र.न.त.७/५३ स्या.रत्ना.वृ.).....	१०९१
निखयवे संयोगः किम्....(भे.धि.स.पृ.२५).....	१८९०	निश्चयमबुध्यमानो यो....(पु.सि.५०).....	२३०२

द्रव्यानुयोगपरामर्शकशिक्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकशिक्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
निश्चयमिह भूतार्थं व्यवहारं.....(पु.सि.५)	१०९०	नैगम-व्यवहाराभ्यां..(त.श्लो.वा.१/३३/श्लो.१०५)	५५५
निश्चयस्तत्त्वसारोऽपि....(पा.च.सर्ग-६/ श्लो.३४०/पृ.१५०)	१०८०	नैगम-सङ्ग्रह-व्यवहार....(दिगम्बरीय त.सू.१/३३)	९३५, १०३७
निश्चयो द्विविधः-शुद्ध....(आ.प.पृ.२०)	९१२	नैगम-सङ्ग्रह-व्यवहार....(त.सू.१/३४)	९३५
निश्चिते सान्त्वने मौने....(वि.लो.अव्यय-६९)	९५५	नैगम-सङ्ग्रह-व्यवहारसूत्र....(स्था.सू.१/१ वृ.पृष्ठ-१५) ..	९५९
निषेध-वाक्याऽलङ्कार....(ल.ना.को.१६०)	१७१९	नैगम-सङ्ग्रह-व्यवहारलक्षणाः....(स.त.१/३/पृ.३१०) ...	९५८
निषेध-वाक्याऽलङ्कारे....(अ.को.३/२५५)	३६२	नैगम-सङ्ग्रहौ ज्ञेयौ,....(स.प.१६)	१०३६
निषेधेऽनादरेऽव्यये ॥ सञ्जात्ये....(एका.ना.८)	१८६०	नैगमः त्रिप्रकारः आरोपांश....(न.च.सा. पृ.१००)	७५१
निष्कलः करणातीतो....(ज्ञाना.४२/७३)	४३४	नैगमः सङ्ग्रहश्चैव....(न.क.२)	१०३६
निष्कलो निर्ममः शान्तः....(यो.प्र.३८)	१८८८	नैगमनयो द्विविधः सामान्य....(स.सू.अ.२२ पृ.८३) ...	१००१
निष्ठापिताऽष्टकर्माणः सम्प्राप्ताः....(अभ.च.१२/६७४) ..	२००४	नैगमप्रातिकूल्येन सङ्ग्रहः....(त.श्लो. वा.१।३३/श्लो.१०४)	५५४
निस्सामन्नताओ नत्थि....(वि.आ.भा.३२)	१७९९	नैगमस्य सामान्यग्राहिणः....(स.त.१/३/पृ.२८५)	१०००
नीयते गम्यते येन....(त.श्लो.१।३५/२०)	६०७	नैगमादयः चत्वारोऽपि....(वि.आ.भा.२२६४ वृ.)	९५६
नीयते येन श्रुताख्य....(प्र.न.त.७/२)	६०८	नैगमादि-कजुसूत्रान्तानां....(वि.आ.भा.२७५५ को.वृ.) ..	९५६
नील-घटयोरभेदः....(स्या.क.ल. स्तबक-७/का.३३/पृ.२१४)	४३०	नैगमादीनामृजुसूत्रपर्यन्तानां....(आ.नि.७५९)	९५६
नीसेसकम्पविगमो मुखो....(शा.प्र.८३)	१५६०	नैगमाद्याः चत्वारोऽपि....(सू.कृ.श्रु. स्क.२/अ.७/सू.८१/पृ.४२६)	९४७
नु प्रप्ते (अ.स.परिशिष्ट-१६)	१०४०	नैगमो मन्यते वस्तु....(न.क.५)	७१५
नु वितर्के च विकल्पे....(ए.सं.का.२९)	१७९९	नैतत् कमनीयम्, नामादि....(शा.वा.स्त. ७/का.१७वृ./पृ.१०७)	९६८
नेगम संग्रह व्यवहार....(न.च.१२,द्र.स्व.प्र.१८४)	६२४	नैतद्विदस्त्वयोग्येभ्यो....(यो.दृ.स.२२६)	२३६५
नेगम-संग्रह-व्यवहार-जुसुए चैव....(आ.नि.७५४)	९३५	नैवाऽसतो जन्म....(वृ.स्व.स्तो.२४)	१५१
नेगम-संग्रह-व्यवहार-जुसुए....(जी.स.१४३)	९३६	नौः तरिः (ए.ना.मा.६८)	२३९४
नेच्छइयनओ भासइ....(वि.आ.भा.४१४)	११४६	नौश्च खलजिह्वा च....(सू.मु.३१/२०,क.कू.१०) ...	२३९४
नेत्रैर्निरीक्ष्य बिल-कण्टक....(लो.नि.२१)	३५५	पंचत्थिकायपञ्चयमाणं नेयं....(वि.आ.भा.१३४५)	१५३२
नेयमनवस्थो..(अने.व्य.पृ.८३)	४२४	पंचत्थिकायमइयं लोगम....(ध्या.श.५३)	१४७६, १५३१
नेवत्थि अगुरुलहयपज्जवत्ति.... (भ.सू.११/१०/प्र.१८ वृ.)	१४७९	पंचसु कामगुणेषु सज्जति....(जा.घ.१/१५/१५७)	१०५
नेह नानास्ति किञ्चन (बृह.उ.४/४/१९)	१०७७	पंचेव अत्थिकाया उवदिट्ठा....(द्र.स्व.प्र.१४७)	२०६५
नेह प्रायो विकल्पाऽवसरः....(यो.दृ.स.१५ वृ.)	२४६५	पंचोवयारजुता पूया (चै.म.भा.२०९)	८३९
नैकं गच्छतीति निगमः....(आ.प.पृ.१५)	७१६	पंडिओ नो हरिसे,....(आ.१/२/३)	२५४७
नैकं गमः = नैगमः (अ.स.१०/१०४)	७१५	पओगपरिणया णं भंते !....(भ.सू.श.८, उ.१, सूत्र-३१०)	१३१२
नैकचक्रो रथो याति, नैक....(न.मा.२/१३)	१८०४	पक्षपातो न मे वीरे,....(लो.त.नि.१/३८)	४३९
नैकत्वं व्यवतिष्ठेत नानात्वं....(वा.प.३/६-२८)	१८०३	पक्षान्तरे चेद् (श.र.६/१०९)	१७४६, २१९३
नैकस्मिन्नसम्भवाद् (ब्र.सू.२/३३)	१९६५	पक्षान्तरे तु (क.दु.३/३/१६-पृ.४५९)	४३०
नैकान्ततः परमाणुभ्यो भिन्नो.... (यो.सू.वि.पा.सू.४३ त.वै.)	१८११	पक्षान्तरे नियोगे च..(वि.लो.अव्ययवर्ग-२४ पृ.४१०) ..	६२५
नैकेन सामान्य-सामान्यविशेष.... (स्था. ३/३/१९२ वृ.पृ.२५७)	७१५	पञ्चुप्पन्नं संपयमुप्पन्नं जं....(वि.आ.भा.२२२३)	७७९

द्रव्यानुयोगपरामर्शकशिवागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकशिवागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
पञ्चुपन्नगाही उज्जुसुओ....(आ.नि.७५७)	७७९	पमाणकालो वि भाव....(वि.आ.भा.२०८६)	१६२५
पच्यमानानामपि व्रीहीणां..(स्या.क.ल.७/१ पृ.१६)	७३९	पयडि-डिदि-अणुभाग....(नि.सा.९८)	२३७८
पज्जयं गउणं किच्चा....(न.च.१७,द्र.स्व.प्र.१९०)	६३१,९४२	पयसो दधि तु न विवर्तः....(वै.ल.म.पृ.२८८)	१२०६
पज्जयनयमयमिणं जं सव्वं....(वि.आ.भा.२४१५)	१९७२	पयोऽम्बुभेदी हंसः....(प्रमाणमीमांसावृत्ति	
पज्जयमित्तं तच्चं विणस्सरं....(का.अ.२२८)	१७६३	१/२/४ उद्धरणम्)	९७९
पज्जयविजुदं दव्वं दव्व....(प.स.१२)	१८०२,१९८०	पयोव्रतो न दध्यति....(आ.मी.६०,	
पज्जवनामे अणेगविहे पण्णत्ते....(अनु.सू.२२५)	२०८५	शा.वा.स.७/३, स्या.क.३३,	
पज्जवा दव्वाणि चेव....(आचा.१/३/१/सू.१०९ चू.)	२२३८	जै.स्या.मु.१/२१)	१२०७
पज्जवाणं तु....(उत्त.२८/१३)	२१९२	परं पतन्तं पश्यन्ति, न....(यो.सा.२/१२)	२३०३
पज्जाएण दु केणवि....(प्र.सा.१८)	६८८	परं ब्रह्म ततः शब्दब्रह्मणः....(द्वा.द्वा.४/२८)	२३७२
पज्जाओ दुवियप्पो स....(नि.सा.१४)	१७२६	परद्रव्यादिग्राहकद्रव्यार्थिकः....(आ.प.पृ.७)	६६५
पज्जातो गुणादी परिणती....(द.श्रु.		परपचयाओ संजोयाइ करणं....(वि.आ.भा.३३१०)	१३३४
स्क.अध्य.१/नि.गा.१/चू.पृ.३)	२२३१	परमत्थओ न तं अमयं....(ग.प्र.४७)	२३२८
पज्जायनयमयमिणं पज्जा....(वि.आ.भा.२६४६)	९६२	परमत्थओ विसं नो तं....(ग.प्र.४५)	२३२८
पज्जायविसेस च्विय....(प.क.भा.२२३५)	२१०	परमत्थपरो मण्णइ....(वि.आ.भा.३५८९)	१०७०
पज्जाये दव्व-गुणा उव....(न.च.५२, द्र.स्व.प्र.२२४)	८३५	परमप्पाणं कुव्वं अप्पाणं....(स.सा.९२)	२०९१
पञ्चविंशतितत्त्वज्ञो यत्र....(शा.वा.स.३/३७,		परमभावग्राहकद्रव्यार्थिकः....(आ.प.पृ.७)	६६९
अ.सा.१३/६०,स.सि.स.९/१९)	२३४६	परमभावग्राहकेण कर्म-नोर्कर्मणोः....(आ.प.पृ.१५,	
पञ्चास्तिकायाः सामान्य....(न.च.सा.पृ.१३०-१३५)	१८३८	का.अ.गा.२६१/वृ.पृ.१८६)	२०१६
पञ्चास्तिकायोत्पाद-व्यय....(न.च.सा.पृ.८८)	१५४४	परमभावग्राहकेण काल-पुद्गला....(आ.प.पृ.१६)	२०६३
पट उत्पद्यमानकाले प्रथम....(भ.सू.१।१।७ पृ.१४)	१२५८	परमभावग्राहकेण पुद्गलं....(आ.प.पृ.१५,	
पठनान्नोच्यते ज्ञानी यावत्....(अ.गी.२/१९)	२२९९	का.अ.२६१/वृ.पृ.१८६)	२०२५
पडिसिद्धेसु य देसे....(यो.श.१७)	२५६७	परमभावग्राहकेण भव्या....(आ.प.पृ.१५,	
पढइ नडो वेरगां....(उ.मा.४७४)	२५३३	का.अ.गा.२६१/वृ.पृ.१८५)	१९९९
पढमं नाणं तओ दया....(ध.स.५४३,द.वै.४/१०)	२३३०	परमसूक्ष्मक्रियस्य सर्वजघन्य....	
पढमं नाणं तओ....(म.नि.अ.३/पृ.६०,		(त.सू.४/१५ भा.पृ.२९१)	१५५४
द.वै.४/१०)	२३२९	परमाणव एव विशिष्ट....(आ.नि.६१२ वृ.पृ.१६५)	२६६
पढमं नाणं तओ दया....(म.नि.		परमाणु एयदेसी बहुपदेसी....(न.च.५८,द्र.स्व.प्र.२२९)	८६८
अध्ययन-३, पृ.६०)	२४२६	परमाणुपर्यायः पुद्गलस्य शुद्ध....(नि.सा.२८/वृ.पृ.५९)	२२१३
पढमतिया दव्वत्थी....(न.च.४४/द्र.स्व.प्र.२१६)	९६१,१०३८	परमाणुपोगले णं भंते....(भ.सू.	
पढमसमयणियंठे अपढम....(प.क.भा.९०)	१७९६	१४/४/५१२/पृ.६४०)	१३६८,१७३८
पढमसमयनियंठे अपढम....		परमाणुपोगले णं भंते....(भ.सू.५/७/	
(भ.सू.२५/५/७५१/पृ.८९०)	२१५९	सू.२१७ पृ.२३४)	१३६२
पण्णाए धित्तव्वो जो....(स.सा.२९९)	१९१६	परमाणुपोगले णं भंते....(भ.सू.श-१८,उ.६)	२०५९
पतिताः शास्त्रजालेषु प्रज्ञया....(यो.शि.५)	२३९१	परमाणुस्स णियडिद्वगयण....(त्रि.प्र.४/२८५)	१५४७
पतेयमभावाओ न रेणुतेल्लं....(वि.आ.भा.१६५२)	८४३	परमाणूनां समुदायः तदा....(प्र.३/७९ पृ.१४०)	१५७७
पदमात्रं नाऽन्वेति, शास्त्रं....(अ.उप.२/३)	२४८३	परमाणूनामाकाशादीनां च....	
पन्नवणा दुविहा पन्नता....(प्र.सू.१/१)	१०२२	(म.स्या.रह.का.१ पृ.९)	१११२

द्रव्यानुयोगपरामर्शकृषिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकृषिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
परमाणौ तावद् एकगुण.....		परिणामियं पमाणं निच्छय.....(ओ.नि.१०९८).....	२४४४
(वि.आ.भा.३२० म.वृ.पृ.९५)	२०८६	परिणामे सति तस्य नित्या.....(आ.नि.१०३५ वृ.)...	४३७
परमानन्दभावश्च तदभावे... (शा.वा.स.११/५२,		परिणामो हि कश्चित्...(त.श्लो.वा.५/२२/पृ.१८५)...	१३५६
उ.भ.प्र.प्रस्ताव ८/२३९)	२११	परिणामो हि नाम.....(सा.का.यु.दी.९)	१३५७
परमिद्धिं पत्ताणं मणुसाण....		परिणामो ह्यर्थान्तरगमनं...(उ.वृ.वृ.२८/१२ वृ.,	
(भ.आ.२१४७/भाग-२/पृ.१८४२, आ.प.९५७,		स्या.रत्ना.३/९८/पृ.६१३, स्था.वृ.-१०/	
सं.र.शा.९७८३)	६९८	सू.७१३-भाग-३, भ.सू.१४/४/सू.५१४,	
परमेष्ठी परब्रह्म परमात्मा.....(सि.स.ना.१/५)	१००	पृ.६४१ वृ., प्रज्ञा.१३/सू.१८२	
परमौदारिकशरीराकारेण यदा.....(प्र.सा.		पृ.२८४, नयो.श्लो.१७ वृ.पृ.१४४,	
श्लो.८०,६ अधिकश्लोक वृ.)	२१२७	स्या.म.का.२७ वृ.)	१३५९
परम्, अपरम्, युगपत्.....(वै.सू.२/२/६)	१५०१	पर्ययः पर्यवः पर्याय.....(अन्य.व्य.२३ वृ.)	११५
परसन्तापविनोदो यत्राऽहनि.....(कु.म.७०७)	२३९६	पर्यवा गुणा धर्मा विशेषा.....	
परस्परविषयगमनं.....(ष.स.वृ.		(भ.सू.२५/५/७४६/वृ.पृ.८८९)	२२२८
वृ.श्लो.५७ उद्धृतपाठ)	३६४	पर्यवाः = कालकृता.....(सम.सू.२१७)	११३
परस्परसापेक्षत्वं कथञ्चि.....(बृ.द्र.स.अधि.२/८१)	४७५	पर्यवाः = प्रज्ञाकृता.....(भ.सू.वृ.२/१०/१४४)	११३
परस्पृहा महादुःखम्.....(ज्ञा.सा.१२/८)	२५९३	पर्यवाः = बुद्धिकृता.....(ज.द्वी.२/३८ पृ.१२८)	११४
परस्वरूपेणाऽभावाद् नास्ति.....(आ.प.पृ.१२)	१७२१	पर्यवाः, गुणाः.....(भ.सू.२५/५/७४७ वृ.पृ.८८९)	१८८
पराऽऽश्रितानां भावानां कर्तृत्वा.....(अ.सा.१८/१०९)	२००४	पर्यवान् = परिणति.....(उत्त.२९/१० वृ.)	११४
पराश्रितो व्यवहारः.....(नि.सा.१६०/वृ.पृ.३१३-१४)...	१०९१	पर्यासाऽपर्याप्तपृथिवी.....(बृ.द्र.स.गा.१३ वृ.)	६३१
परि = भेदम् = ऋजु....(ज.ध.		पर्याय एव अर्थः = कार्यम्.....(त.रा.वा.१/३३)	९७७
पुस्तक-१/गा.१४/पृ.१९८)	१७७	पर्याय एवार्थः = प्रयोजन.....(घ.पुस्तक-१/१/१/	
परि = समन्तात् सहभाविभिः.....(स.त.३/१२ वृत्तिः)	१७५	पृ.८४, आ.प.पृ.१८)	६७८
परि = समन्तात् सहभाविभिः.....(द्र.गु.प.रा.स्त.२/११)	१७६	पर्याय-पर्यायिणोः कथञ्चिद.....	
परि = समन्ताद्.....(अनु.द्वा.सू.२२५ वृ.)	२३६	(अनु.सू.१८१ वृ.पृ.१३०)	१६०२
परिगमणं पञ्चाओ अणेग.....(स.त.३/१२)	१७५	पर्यायः = अवस्था.....(सू.कृ.२/१/६४१)	११३
परिणमदि जेण द्व्वं.....(प्र.सा.१/८)	२५२,६३९,२०२२	पर्यायः विशेषः अपवादः.....(त.सू.स.सि.१/३३/१४१)	११७
परिणमदि सयं द्व्वं.....(प्र.सा.१०४)	१९८०	पर्यायः, पर्यवः, धर्मः, विशेषः.....(वि.आ.	
परिणमन्तीति हि यदुच्यते....		भा.गा.५५,८३,५४४ वृ.)	२११३
(भ.सू.१६/५/५७६ वृ.पृ.७०७)	१२३३	पर्यायः, विशेषो धर्मः.....(स्था.सू.४/२/३१७)	११३
परिणाम-वर्तना-परत्वा....		पर्यायध्वनिभेदाद् अर्थनाना.....(स्या.भा.पृ.३)	७९८
(स.त.१/१/वृ.टिप्पनक)	१६०८	पर्यायनयस्य तु पर्याया.....(क.प.४० वृ.)	६७८
परिणाम-वर्तना-विधि-.....(प्र.र.-२१८)	१६०७	पर्यायनयस्याऽपि गुणसंहितिरूपस्य....	
परिणामन्तरओ वय-विभवे.....(वि.आ.भा.३३८०)	१३५१	(उत्त.अ.२/निर्यु.७१/पृ.७५)	९७४
परिणामः = कथञ्चित् पूर्वरूपा....		पर्यायनयोऽपि द्रव्यमिच्छति गुण.....()	९७४
(आ.नि.१०३५ वृ.पृ.३१७)	१३५०	पर्यायनैगमः, द्रव्यनैगमः.....(प्र.न.	
परिणामविसोही पुण मंदक.....(आ.प.४०)	२५२६	त.७/१०/स्या.र.पृ.१०५०)	७५३
परिणामा बंधो (श्रा.प्र.२२९)	२४४४	पर्यायभेदादभिरूढो.....(ल.त्र.का.७२)	७९९
परिणामि-परिणामलक्षणा.....(त.सू.हा.वृ.५/४०)	१०२	पर्यायलक्षणं हि कादाचि.....(प्र.सा.१३२ वृ.)	१६५८

द्रव्यानुयोगपरामर्शकङ्क्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकङ्क्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
पर्यायशब्दभेदेन भिन्नार्थः....(त.श्लो. वा.१/३३ न.वि. ९०)	७९९	पश्यतु ब्रह्म निर्द्वन्द्वम्.....(ज्ञा.सा.२६/६)	२२१८
पर्यायशब्देषु निरुक्तिभेदेन....(जै.त.भा.पृ.२२)	७९८	पश्यन्नेव परद्रव्यनाटकं.....(ज्ञा.सा.४/४)	२५७४
पर्यायशब्देषु निरुक्तिभेदेन....(प्र.न.त.७/३६)	७९७	पहीणजर-मरणा अवेयकम्.....(प.सू.१/५)	२१८६
पर्यायस्तु क्रमभावी..(प्र.न.त.५/८)	१६५९	पादपूरणेऽवधृती तु विशेषे.....(अने.स.परिशिष्ट-१३) ..	१८७७
पर्यायस्य च वस्तुन्त....(वि.आ.भा.१०८३ मल.वृ.)	१७५७	पापबुद्ध्या भवेत् पापं.....(यो.सा.२/३१)	२४७५
पर्यायस्यैव सह-क्रमविवर्तन.... (त.सू.श्लो.५/४२/३)	१९५	पायं संववहारो ववहारंतेहिं.....(वि.आ.भा.२२७६)	८२
पर्याया अपि स्वभाव-विभावाभ्यां..... (स.भ.न.प्र.पृ.४७)	२१४०	पारद्धा जा किरिया....(न.च.३४, द्र.स्व.प्र.२०७)	७३८
पर्याया एव वस्तुतः....(अनु.सू.९७/पृ.७१)	६७८	पारिणामिकत्वे उत्तरोत्तर....(न.च.सा.पृ.१६६)	१८२२
पर्याया द्विभेदाः द्रव्य....(आ.प.पृ.१७)	२२२०	पारिणामिकभावप्रधानत्वेन....(आ.प.पृ.१२)	१८३४
पर्याया हि सर्वेषामपि....(वि.आ.भा.३३४४ मल.वृ.)	१७३७	पावकम्पविगमो तहा....(प.सू.१)	१८३२
पर्यायाः गुणाः विशेषाः धर्माः..... (प्र.सू.५/१०४/वृ.पृ.१७९)	२०८६	पावे अकरणनियमो पायं....(उ.प.६९५)	२२७२
पर्यायाः ज्ञान-दर्शन....(वि.आ.भा.९४४ मल.वृ.)	८५०	पासुत्तसमं सुतं, अत्येष्टा....(वृ.क.भा.३१२)	१६३३
पर्यायाः पर्यावाः पर्याया....(वि.आ.भा.८३ वृ.)	११५	पिंडविसोही समिई भावण....(ओ.नि.भा.गा० ३) १५,५२८	
पर्यायाः षोढा। द्रव्य....(न.च.सा.पृ.१७९-१८०)	२२१६	पिण्डातिरिक्तवृत्त्यन्तरा....(न.च.सा.पृ.१६७-१६८)	११२९
पर्यायाः, गुणाः, विशेषाः....(प्र.प.५/१०३/पृ.१७९) ..	२२२८	पुनरभिलासाऽभावा, सिद्धाणं....(सं.र.शा.९७२२)	२२३९
पर्यायाणां = नारकत्वादीनाम्....(अनु.द्वा.सू.१४८)	११४	पुण्यं वि पाउ वि कालु....(प.प्र.९२)	१८३३
पर्यायाणां हि द्रव्यत्वे....(काललोकप्रकाश सर्ग-२८/१५)	१४९३	पुण्य-पापविनिर्मुक्तं तत्त्व....(अ.सा.१८/१३०)	२५२९
पर्यायार्थत्वेन आश्रयेण परस्पर.... (त.रा.वा.४/४२/१४/२५३)	८४५	पुण्य-पापविनिर्मुक्तः तेनाऽसौ....(न.मा.७/४६)	२५९८
पर्यायार्थमते द्रव्यं = द्रव्य....(नयो.१६/वृ.पृ.१२५)	९७४	पुण्यबन्धः सोऽपि नेष्यते....(ध.स.९४ वृ.)	२४३२
पर्यायार्थिकनयादेशात् प्रति....(आ.मी.परि.१/का.११/ अ.स.पृ.१६४)	११२२	पुत्र-दाराऽऽदिसंसारः पुंसां....(यो.वि.५०९)	११
पर्यायास्तिकनयमतेन पुनः.... (प्र.पद.१३/सू.१८२)	१३५२	पुत्र-दारादिसंसारो धनिनां....(अ.उ.१/७२)	१२
पर्यायाश्च कथञ्चित्....(काललोकप्रकाश सर्ग-२८/१२) .	१४९२	पुत्रल इति संज्ञा....(भ.सू.८/१०/३६१ वृ.)	८४३
पर्यायैश्च उपाधिभूतैः (उत्त.३०/१४)	११४	पुत्रलद्रव्यशक्तिविशेषवशीकृत आत्मा.... (त.रा.वा.२/७/२३)	२०२३
पर्यायो द्विविधः - (१) व्यञ्ज.... (द्वा.न.च.अ.१/भाग-२/पृष्ठ-७)	२११७	पुत्रलस्य अपि (तु) द्वयणु....(स.भ. न.प्र.पृ.४८, आ.प.पृ.४)	२२१४
पर्यायो विशेषो धर्म....(द.वै.१/१/ निर्यु.८/वृ.पृ.३२)	११५	पुत्रलस्य तु द्वयणुकादयो....(आ.प.पृ.४)	२१६६
पर्येत = उत्पाद-विनाशौ....(र.अव.७/५)	९७७	पुत्रलस्य तूपचारादपि नास्ति....(का.अ. गा.२६१/वृ.पृ.१८६)	२०५७
पल्लवगाही सबोहसंतुङ्गा....(स.सप्त.६८)	५१,२४९२	पुत्रलस्याऽपि द्वयणुकादयो....(स.भ.न.प्र.पृ.४८)	२१६६
पविभक्तपदेसत्तं पुधत्तमिदि....(प्र.सा.२/१४)	१८१६	पुत्रलस्यापि निश्चयनयेन....(वृ.द्र.स.गा.१६/वृ.पृ.६१) २२१२	
		पुत्रलस्योपचारादपि नास्ति....(आ.प.पृ.१५) ...	२०२८, २०५७
		पुत्रलानां रूपिद्रव्याणां....(स्था. सू.३/४/१९७ वृ.पृ.२६७)	१४८
		पुत्रलैः पुत्रलाः तृप्तिं....(ज्ञा.सा.१०/५)	१८७०
		पुनरप्यध्यात्मभाषया नया....(आ.प.पृ.२०)	६२५, ९०७
		पुनर्जन्माविरहितां....(द.वै.१०/२१ वृ.)	१२८
		पुत्रान्मि घः (सि.हे.५/३/१३०)	३४७

द्रव्यानुयोगपरामर्शकषिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकषिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
पुरिसम्मि पुरिससदो (स.त.१/३२).....	४३६, २१२४, २१४८	प्रज्ञानघनमानन्दं ब्रह्म (अक्षु.५०).....	३८१
पुरिसो वि जो समुत्तो.....(सू.प्रा.४).....	२२७७	प्रज्ञानमेव तद् ब्रह्म.....(महा.४/८१).....	३८१
पुरुष एवेदं सर्वम् (ऋ.वे.१०/९०, ऋ.म.१०/९०/२, श्वे.उ.३/१५).....	१०७७	प्रज्ञाप्यन्ते = प्ररूप्यन्ते इति...(वि.आ.भा.१४१ वृ.)..	२१२०
पुरुषकारेण ग्रन्थिभेदो.....(यो.वि.३३९).....	२५०६	प्रतिक्षणमविकारिणोऽर्थक्रिया.....(द्रव्या. प्रकाश-३/पृ.१६२).....	१७७१
पुरुषस्तु चेतनावान् (भा.प्र. पूर्वखण्ड/प्रकरण-२/घ पृ.९).....	१६३६	प्रतिक्षणमुत्पाद-व्यय-ध्रौव्यै.....(पञ्चा.२३, त.प्र.).....	१५५३
पुव्वपरिणामजुत्तं कारणभावेण.....(का.अ.२३०).....	१७६४	प्रतिद्रव्यं स्वकार्यकारण.....(न.च.सा.पृ.१५६).....	१३३०
पुव्वभणियं पि जं वत्थु.....(वि.आ. भा.गा.१४६६ वृत्ति उद्धृतम्).....	१६३३	प्रतिद्रव्यपर्यायमन्तर्नी.....(त.रा. वा.५/२२/पृ.४७७).....	१४८५
पुव्वाऽवरविण्णणोवओगओ.....(वि.आ.भा.१५९५).....	१२८२	प्रतिभासमानं वस्तु.....(सू.कृ.श्रु. स्क.२/अ.५/सू.१२/पृ.३७७).....	१६८
पुव्वानुगमे समया हुज्ज, न.....(वि.आ.भा.२३९९) ..	१७५३	प्रतियोग्यभावान्वयौ.....(व्यु.वा.का.१/पृ.२८).....	२२८
पुव्वारेण भाविरूपं सुत्तं.....(पा.स.६५).....	१६३३	प्रतिव्यक्ति तुल्या परिणतिः.....(प्र.न.त.५/४).....	१३६
पुण्यदन्तौ पुण्यवन्तावे.....(अ.चि.२/१२४).....	४८०	प्रतिषेधपरिहारेण सङ्ग्रह.....(त.न्या.वि.पृ.९२).....	७६९
पुहत्तं नेच्छइ (अनु.द्वा.१५).....	९६८	प्रतिष्ठा सूक्रीविज्ञासमा.....(ना.परि.५/१५, सं.गी.१०/१५).....	२४६८
पुहत्तं नेच्छइति अतीता.....(न.सू.चू.पृ.१७३/टि.१९) ..	९८०	प्रत्यक्षनिष्ठगन्धनिरूपित.....(व्यु.वा.का.२/पृ.२८०).....	२३०
पूर्वं तावद् मिथ्यात्वं.....(श्रा.वि.वृ. प्रकाश-१, श्लो.५, वृ.पृ.१०९).....	२५१४	भाग-२/पक्षताप्रकरण/पृ.१०८९).....	१२१९
पूर्वकालादिद्योगी यः, स.....().....	१५१६	प्रत्यक्षाऽनोचरत्वेन परत्वादेर.....(त.प्र.पृ.५१०).....	१५३३
पूर्वप्रयोगात्, असङ्गत्वात्.....(त.सू.१०/६).....	१४३९	प्रत्यभिज्ञा च यथा.....(शा.दी.१/१/५/पृ.४३).....	२६४
पूर्वस्य द्रव्यस्य प्रतिबन्धकस्य.....(मुक्ता.११३).....	१३२०	प्रत्ययानां प्रकृत्यर्थान्वि.....(व्यु.वा.का.१/पृ.३३).....	२२५
पूर्वाऽपरपरिणामसाधारणं.....(प्र.न.त.५/५).....	१३०	प्रत्येया प्रतिपर्याय.....(त.स्तो.वा.१/३३/श्लो.१०९).....	५५५
पूर्वापरीभावेन प्रतीत्यसमुत्पाद.....(वि. आ.भा.१६४८ मल.वृ.).....	९७४	प्रथमसमयसिद्धतया विनश्यति.....(वि.आ.भा.१८४३ वृ.).....	१२९७
पूर्वावस्था तु मृद्रूपा.....(शु.मा.४२).....	३०४	प्रथमेनाऽर्हता ब्राह्म्या स्वपुत्र्या.....(अ.गी.३३/३).....	२३७१
पृथक्त्वेन = एकद्रव्याश्रिता.....(भ.सू.२५/७/८०३ वृत्ति).....	६०	प्रदेशत्वं पुनः कालद्रव्यं.....(प.प्र.५८/वृ.पृ.१०३).....	२०९७
पृथिवी नित्या अनित्या.....(स.प.१०/११).....	११११	प्रदेशप्रचयाऽभावादस्य नैवा.....(पा.च.म.५/११४).....	१५५९
पेच्छइ चउगुणाइ जह.....(वि.आ.भा.८०७).....	८५०	प्रदेशप्रचयो हि कायः.....(त.रा.वा.४/१४/५).....	१४०५
पोगलत्थिकाए णं भत्ते.....(भ.सू.श.२, उ.१०, सू.११८, पृ.१४८).....	१६३५, १७०४	प्रदेशप्रचयो हि तिर्यक्प्रचयः..... (प्र.सा.२/४९, त.प्र.वृ.).....	१३८, १५६६
प्रकर्षेण = संशयादिव्यवच्छेदेन.....(न्या.१/२).....	१९४३	प्रदेशस्य भावः.....(आ.प.पृ.११).....	१६७०
प्रकर्षेण उद्यते प्रतिपाद्यते.....(अन्ययो.व्य.३१ वृ.).....	३४६	प्रधानं कारणं ज्ञानं मोक्षस्य.....(अ.गी.१४/१७).....	२३४३
प्रकारवचने थाल्.....(पा.व्या.५/३/२३).....	६२१	प्रध्वस्ते कलशे शुशोच.....(प.प्र.३२, रत्ना.५/८, जै.स्या.मु.१/१९, जै.वि.त.१/१८).....	११३७
प्रकारे था..... (सि.हे.७/२/१०२).....	६३३	प्रभातसमये मन्द-मन्द.....(वि.आ.भा.२१११ मल.वृ.पृ.७४५).....	४३२
प्रकीर्णाभिनवोपचारं.....(र.वं.७/४).....	८३५	प्रमा च अज्ञातार्थाऽवगाही..... (यो.सू.१/७ म.प्र.वृ.११).....	१९५०
प्रकृतवस्त्वंशग्राही तदि.....(न.र.पृ.४).....	६०८	प्रमाकरणं = प्रमाणम् (वे.परि.१/पृ.९).....	१९५१
प्रकृतेः संस्कृतायास्तु विकृतिः.....(ष.भा.च.२५).....	२३५९		
प्रकृत्या भद्रकः शान्तो.....(द्वा.द्वा.२०/३२).....	२४०७		

द्रव्यानुयोगपरामर्शकशिक्षागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकशिक्षागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
प्रमाण-नय-निक्षेपैर्योऽर्थो.....(ष.ख. पुस्तक-१ धवला पृ.१६).....	५८६	प्रमिणोति, प्रमीयतेऽनेन.....(त.स.सि.१/१० पृ.५८, त.रा.वा.१/१० पृ.३५).....	१९४५
प्रमाण-नयसंसिद्धं श्रीमत्.....(जै.स्या.मु.४/७).....	१९४१	प्रमीयते = परिच्छिद्यते.....(या.व. स्मृ.२/२२ वृ.).....	१९५१
प्रमाण-नयसापेक्षं स्याद्वा.....(स.प.१२).....	१९५४	प्रमीयते = परिच्छिद्यते.....(स्या.म.२८ पृ.१९६, २०५).....	१९४३
प्रमाण-नयैः अधिगमः (त.सू.१/६).....	१९४१	प्रमीयन्तेऽर्थाः तैः इति.....(त.सू.१/१२ भा.).....	१९४२
प्रमाण-प्रमेय-संशय-प्रयोजन.....(न्या.सू.१/१/१).....	२३४४	प्रमेयपरिच्छेदाऽर्थिनः प्रमातुः..... (त.सू.१/१० भा.वृ.पृ.७१).....	१९४२
प्रमाण-सुनवरधिगतम् (पञ्चा.१/७१).....	१९४१	प्रमेयव्याप्तं प्रमाणम् (ता.र.श्लो.५).....	१९४८
प्रमाणं तु सारूप्यं.....(त.स.१३४४).....	१९४९	प्रमेयस्य भावः = प्रमेयत्वम्.....(आ.प.पृ.११).....	१६६१
प्रमाणं प्रमया व्याप्तं प्रमितिसाधनम्.... (मी.श्लो.वा.१/४४).....	१९४८	प्रयुक्तपाणिग्रहणो.....(कु.स.७/७८).....	८३५
प्रमाणं सम्यग्ज्ञानमपूर्व.....(त.भा.पृ.१).....	१९५०	प्रयोजनवशाद् एकपर्याय.....(ज्ञाना.तरङ्ग-३/श्लो.१७).....	१९६०
प्रमाणं स्व-पराऽऽभासि.....(न्या.१/२, प्र.ल.१).....	१९४२	प्रविभक्तप्रदेशत्वं हि पृथक्त्वस्य.... (प्र.सा.२/१४, वृत्ति).....	१८१६
प्रमाणं स्वार्थनिर्णीति.....(स.त.२/१ वृ.पृ.५१८, भा-४).....	१९४२	प्रविश्य हि घ्नन्ति शठास्तथा.....(किरा.१/३०).....	२३९५
प्रमाणगृहीतार्थैकदेशग्राही.....(न्या.टी.पृ.४).....	६०७	प्रवृत्ति-निवृत्तिनिबन्धनार्थक्रिया.....(जै.त. भा.नयपरि. पृ.१८१).....	२१२६
प्रमाणगोचरौ सन्तौ भेदा.....(आ.मी.३६).....	३४६	प्रवृत्तिरपि चैतेषां धैर्यात्.....(यो.बि.२४६).....	२४१६
प्रमाणतो बाह्यपदार्थसिद्धेः.....(प्र.प्र.५८).....	१९८६	प्रव्रजितस्य सम्यग्ज्ञानपूर्विकां.....(सू.कृ.श्रु. स्क.२/अ.६/सू.३०/पृ.३९७).....	४८, २४९१
प्रमाणपरिगृहीतार्थैकदेशे.....(ध.पुस्तक-१११-१-१ पृ.८३-८६, ज.ध.पेज्जदोसविहती- पुस्तक-१/गा.१४/पृ.२००-२०२).....	१०२०	प्रव्रज्याया ज्ञानयोगप्रति.....(यो.दृ.स.१० वृ.).....	५२, २४८४
प्रमाणप्रकाशितार्थविशेष.....(त.रा.वा.१/३३).....	६०७	प्रशस्ताराग-द्वेषयोः.....(अ.म.प.१८० वृ.).....	२४०९
प्रमाणप्रतिपन्नानन्त.....(प्र.न.त.४/४४).....	५३४	प्रश्नावधारणाऽनुज्ञाऽ.....(अ.को.३/३/२४८) ..	११७०, १७१०
प्रमाणप्रतिपन्नार्थैकदेश.....(अन्य.व्य.२८ वृ.).....	६०६	प्रश्ने युक्तपदार्थेषु.....(है.अने.७/३४).....	३३९
प्रमाणमन्तरेणाऽपि स्यादेवं.....(शा.वा.स.६/५९).....	११९३	प्रश्ने हेत्वपदेशे.....(मे.को.अव्यय.८७).....	२१९, १८७३
प्रमाणमपि स्वविषये प्रमाणं.....(ष.द.स.श्लो.५७).....	४०९	प्रस्तावे मितभाषित्व.....(यो.बि.१२८).....	२४४३
प्रमाणमविसंवादि ज्ञानम् (प्र.वा.२/१).....	१९४९	प्राकृतनिबन्धोऽपि बालादि.....(द.वै.३/ नि.१८२ वृ.पृ.१०२).....	२३५७
प्रमाणमात्रसमवेतं प्रमेया.....(शै.प.).....	१९५१	प्रापणशक्तिरेव ज्ञानस्य.....(धर्मो.प्र.पृ.१९).....	१९५०
प्रमाणम् = अवितथ.....(न्या.वि.वि.१/५० भाग-१/पृ.३१२).....	१९४५	प्राभृत-तत्त्वार्थ-सिद्धान्तादौ यत्र.....(बृ.द्र.स.४२/पृ.१८२) ..	१०
प्रमाणम् अविसंवादि ज्ञानम्.... (आ.मी.२/३६ पृ.४५९).....	१९४५	बंधमि अपूरन्ते संसार.....(स.त.१/२०).....	१९०५
प्रमाणलक्षणं तु अविसंवादि.....(यो.सू.१/७).....	१९५०	बंधवियोगो मोक्षः.....(प्र.र.२२१).....	१३
प्रमाणस्य विषयो द्रव्य.....(प्र.मी.१/१/३०).....	२२३२	बंधेण न वोल्इ कयाइ (श्रा.प्र.३३).....	२२७३
प्रमाणानुपपत्तिर्हि विरोधलक्ष्म.....(द्रव्या.प्र.३/पृ.१९४).....	३९९	बंधीए णं लिवीए अङ्गार.....(सम.१८/पृ.६९).....	२३७०
प्रमाणेन वस्तुसङ्गृहीतार्थैकांशो.....(आ.प.२२५).....	६०८	बत्तीसपुरिसोवयारकुसला (वि.श्रु. श्रुतस्क. १/अ.२ पृ.२१).....	८३९
प्रमादो मृत्युः (अध्या.१४).....	२३६०	बद्धदेवायुषो देवो वाच्यः.....(अ.गी.१०/१८).....	७३४
प्रमानियतसामग्रीं प्रमाणम् (ता.र.श्लो.६).....	१९४८	बलाहको विद्योतते.....(वा.प.३/७/२० हे.वृ.).....	१०८७
प्रमायाः करणं.....(न्या.सि.म.पृ.१, त.भा.पृ.४, त.स.पृ.४, त.कौ.पृ.८).....	१९४७	बहिरन्तश्च समन्तात्.....(यो.शा.१२/२५).....	२५३९

द्रव्यानुयोगपरामर्शकशिङ्गिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकशिङ्गिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
बहिस्तुष्यति मूलात्मा.....(स.त.६०)	२०६९	भमरे णं भंते.....(भ.सू.१८/६/६३०)	१०८५
बहु स्यां प्रजायेय (तै.उप./वल्ली-२/अनुवाक-६)	१६६	भयणा वि हु भइयव्वा.....(स.त.३/२७)	४२०
बहुआण एसदे जह.....(स.त.३/४०)	१३२६	भल्लहं वि णासंति गुण.....(प.प्र.२/११०)	२३१२
बहुतरउ ति य.....(वि.आ.भा.२२२१)	१०८४	भव-मोक्खाऽपडिबद्धो (यो.श.२०)	२५६६
बहुदोषनिरोधार्थमनिवृत्तिरपि.....(अ.सा.५/२२)	२३३२	भवति स नामाऽतीतः.....(स्था.सू.३/४/१९७/	
बहुमाई पमुहरी, थद्धे.....(उत्त.१७/११)	२३०८	वृ.पृ.२६७ उद्ध., भ.सू.१२/२/४४३/	
बहुसुखं साद्यपर्यवसितं.....(प.क.भा.१३ चू.)	१२७३	वृ.पृ.५५९ उद्ध.)	१५२१
बारसविहम्मि वि तवे.....(बृ.क.भा.११६९,		भवप्रपञ्चरहितं परमा.....(द्वा.प्र.२५/३२)	१४५७
च.वे.प्र.८९, म.वि.प्र.१२८,		भवप्रपञ्चान्निर्मुक्ताः सर्व.....(उ.भ.क.	
म.स.प्र.१२९, पञ्चा.१५/२०,		प्रस्ताव-३/प्रान्ते-२३)	२१४३
आ.प.८५, आ.प.५८९, दश.नि.१८७,		भवसंसारसमुद्दं णाणी.....(दानोप.१०२)	२२६२
प.व.५६२, सं.र.शा.१३४४,		भवाभिनन्दिदोषाणां प्रति.....(यो.बि.१७८)	२४०७
भ.आ.१०६)	२२८४	भविया सिद्धी जेसिं.....(गो.सा.जी.का.५५७)	१८२२
बाल-स्त्री-मन्द-मूर्खाणां..(द.वै.अ.३/नि.१८२		भव्यत्वाऽभावे विशेषगुणा.....(न.च.सा.पृ.१६८)	१८२६
हा.वृ.पृ.१०२, वि.आ.भा.१४६६,		भव्यस्यैकान्तेन परपरिणत्या.....	
मल.वृ., सि.द्वा.१/१८, सू.मु.४२/७, ध.बि.२/		(वृ.न.च.६९ वृ.पृ.३७)	१८२८
११ वृ., ध.स.१/६५ वृ.पृ.३७८, श्रा.जी.५७		भव्यगुणादो भव्वा तव्वि.....(द्र.स्व.प्र.६२)	१८२३
वृ., कु.दे.१४९, कु.प्र.५१०, आ.दि.भाग-१,		भागे सिंहो नरो भागे.....(स्या.क.३०)	३९८
पृ.४३, त.नि.प्रा.पृ.४१३)	२३५६	भाज्यः प्रदेशः, स्याद्.....(अनु.द्वा.सू.४७६)	१००४
बालः = विवेकविकलो.....(षो.१/२, यो.वी.वृत्ति) ..	२२५५	भारियकम्मो न गणेइ.....(द.श्रु.स्क.अध्य.३/नि.२१) ..	२३०४
बालः पश्यति लिङ्गम्.....(षो.१/२)	२२५५, २४७५	भारो विवेकिनः शास्त्रम् (महो.३/१५)	२३९१
बालो मृदुतनुर्दीप्रदेहश्च.....(लोकप्रकाश सर्ग २८/२४)१५०१		भावं चिय सद्दणया सेसा.....(वि.आ.	
बाहिरहेदू कहिदो.....(त्रि.प.४/२८२)	१५५७	भा.२८४७)	५०५, १४८, ९६५, ९७२
बाह्यक्रियारतस्वान्तः तत्त्वं.....(अ.सा.१८/१३७)	१८७२	भावओ णं अलोए नेवत्थि....	
बाह्यदृष्टेः सुधासारघटिता.....(ज्ञा.सा.१९/४)	२४९३	(भ.सू.११/१०/प्रश्न-१८)	१४७९
बाह्यम् अनङ्गम्, आन्तरमेव.....(सू.कृ.श्रु.स्क.		भावओ णं जीवे.....(भ.सू.२/१/११२)	२२२९
२ अ.६/सू.४/ वृ.पृ.३९०)	४६, २४८७	भावकार्यसमवायिकारणं.....()	१३९१
बुद्धेहिं सव्वभावेण सव्वहा.....		भावणासुयपाढो तित्थसवणं (यो.श.५२)	२४५३
(म.नि.६/२०८/पृ.१७३)	२४९१	भावतः अनन्तपर्यायात्मकतया....	
बुभुक्षा देहकार्थं.....(अ.सा.१८/१५८)	२५७७	(ज्ञाना. तरङ्ग ३/श्लो.१८)	१३०७
ब्रह्म चिद्भानन्दैक.....(गो.च.१९)	३८१	भावतस्तु प्रतिद्रव्यं.....(वि.आ.भा.८०७ वृ.)	८५०
ब्रह्म सत्यं जगन्मिथ्या.....(निरा.२९)	१६८	भावना हि भावयितुः भाव्य.....(कु.म.८२८ वृ.उद्ध.) ..	२३८२
ब्रह्मविद्या प्रमाणम् (वे.सा.पृ.५)	१९५१	भावनाऽनुगतस्य ज्ञानस्य.....(ध.बि.६/३०)	५५, २५६९
ब्राह्मी = आदिदेवस्य.....(सम.१८/पृ.७१ वृ.)	२३७०	भावनाज्ञानात् सर्वत्र.....(वै.क.ल.९/१०५९)	२५६२
ब्रूते समभिरुद्धोऽर्थं भिन्नं.....(न.क.१५)	८००	भावलेश्या तु जीव.....(भ.सू.१/९/७४ वृ.)	८४९
भणइ अणिच्चाऽसुद्धा.....(न.च.३२, द्र.स्व.प्र.२०४)	७११	भावलेसं पडुच्च चउत्थपदेणं....	
भतियव्वो पदेसो.....(अनु.द्वा.सू.४७६)	९८०	(भ.सू.१/९/७३ पृ.९६)	१६२७, २२३८
भमराइपंचवण्णाइं.....(वि.आ.भा.२२२०)	१०८४	भावशुद्धिरपि ज्ञेया यैषा.....(अ.प्र.२२/१)	१३९८

द्रव्यानुयोगपरामर्शकङ्क्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकङ्क्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
भावशुद्धिरपि न्याय्या न.....(द्वा.६/२६)	१३९८,	भेदकल्पनासापेक्षेण चतुर्णामपि.....(आ.प.	
	२४९१	पृ.१६, का.अ.गा.२६१/वृ.पृ.१८६)	२०६७
भावस्य मुख्यहेतुत्वं तेन.....(द्वा.१०/२२)	२४८७	भेदकल्पनासापेक्षो.....(आ.प.पृ.७)	६५०
भावस्यैव मुख्यत्वाद् (ध.स.२२वृ.पृ.८३)	२५६८	भेदज्ञानात् प्रतीयन्ते.....(न्या.वा.२/३४)	३७८, १९८१
भावस्योत्तरपरिणामं प्रति.....(शा.स.-स्त.७/		भेदज्ञानात् प्रतीयते.....(न्या.वि.११४)	११३९
का.१६ स्या.क.ल.पृष्ठ.९९)	११२३	भेदज्ञानाभ्यासतः शुद्धचेता.....(अ.बि.१/१०)	२५१९
भावस्य णत्थि णासो.....(प.स.१५)	१५१	भेदपक्षेऽपि विशेषस्वभावानां.....(बृ.न.च.६९ पृ.३७) ..	१८१४
भावांशाः स्पर्श-रस-गन्ध.....(द्रव्या.		भेदप्रत्ययेऽपि अभेदोपचारो.....(मी.शा.भा.वृ.१/१/५)	८४५
प्रकाश-३/पृ.१६२ वृ.)	१४०९	भेदविज्ञानमभ्यसेद् धारा.....(अ.बि.३/१३)	२४०९
भावदो छल्लेस्सा.....(गो.सा.जी.का.५५५)	८५०	भेदसंविद्वलेन विदलति किल.....(अ.बि.१/३२)	२५१९
भावान्तरमभावो हि, कयाचित्....		भेदाऽभावे सर्वगुण-पर्यायाणां.....(न.च.सा.पृ.१६४) ...	१८१३
(स.प.१५७ मि.भा.उद्ध.पृ.९०)	१६८१	भेदाऽभेदैकान्तयोरनुपलब्धेः.....(न्या.कु.च.पृ.३५८)	३९२
भावान्तरमभावोऽन्यो न.....(मी.श्लो.		भेदाऽभेदौ हि सिद्धान्ते.....(वे.सि.स.५/१४)	४५०
वा.निरा.११८)	१६८२	भेदात्मकाः पर्यायाः (सि.वि.१०/१)	२११३
भावान्तरात्मकोऽभावो येन.....(त.स.११६)	१६८१	भेदादणुः (त.सू.५/२७)	१३२७
भाववभासोपाधिकः क्रमाव.....()	१५३५	भेदाभेदात्मके ज्ञेये भेदा.....(ल.त्र.३०)	१९८०
भाविकाले परस्वरूपा.....(आ.प.पृ.१२)	१८२२	भेदाभेदौ हि सिद्धान्ते.....(वे.सि.स.५/१४)	१८१२
भाविनि भूतवत्कथनं.....(आ.प.पृ.८)	७३१	भेदे सदि संबंधं गुण.....(न.च.२३/द्र.स्व.प्र.१९६)	६५०
भाविनि भूतवदुपचारः (न्या.स.१/९)	७३२	भेदो द्विविधः (१) सोपाधिकः.....(वे.प.पृ.२९७)	१७९५
भावे सरायमादी सव्वे.....(न.च.२१, द्र.स्व.प्र.१९४) ..	६४१	भेदोऽभेदात्मकोऽर्थानाम.....	
भावेह भावसुद्धं अप्पाणं.....(भा.प्रा.६०)	१९०६	(सि.वि.७/११/भाग-२/पृ.४६८)	१८१८
भावो अ तस्स पज्जाओ (वि.आ.भा.५४)	११५	भोगा इमे संगकरा हवन्ति (उत्त.१३/२७)	२५१६
भावो तत्थ पमाणं, न.....(भा.कु.१८)	२४४४	भोगान् स्वरूपतः पश्यन्तथा.....(यो.दृ.स.१६६) .	१६४२, २१७४
भासा-मइ-बुद्धि-विवेग.....(द.शु.२५०)	२४१७	मंगलपयत्थजाणयदेहो... (वि.आ.भा.४४)	९५०
भिण्णा हु वयणभेदे (द्र.स्व.प्र.६१)	१८०६	मंडुकचुण्णकप्पो किरिया.....(उप.रह.७)	२२६९, २४८६
भिन्न-भिन्नपर्यायस्व.....(न.च.सा.पृ.१७६)	१८४७	मइ-पन्नाऽऽभिणिबोहिय.....(वि.आ.भा.३९८)	२१२२
भिन्नग्रन्थिकस्य मिथ्यादृष्टेः.....(श.४८ वृ.)	२२७४	मगण-गुणठाणेहिं य.....(बृ.द्र.स.१३)	६३०
भिन्नग्रन्थेः कुटुम्बादि.....(द्वा.१४/१७)	२४४४	मणाविव प्रतिच्छाया.....(ज्ञा.सा.३०/३)	२३८५
भिन्नग्रन्थेः तृतीयं तु.....(यो.बि.२६६)	२२७३	मणुजाइयपज्जाओ मणुसुत्ति.....(न.च.३९, द्र.स्व.प्र.२११) ७८६	
भिन्नग्रन्थेस्तु यत्प्रायो.....(यो.बि.२०३)	१३९५, २४३५	मणेरिवाऽभिजातस्य क्षीण.....(द्वा.द्वा.२०/१०)	२३८२
भिन्ने ग्रन्थौ सहजकठिने.....(स.कौ.१/१४-पृ.२)	२५०६	मण्डूकभस्मन्यायेन वृत्तिबीजं.....(यो.बि.४२३) ...	२२६८, २५४२
भूतार्थो ननु निश्चयस्तदि.....(अ.बि.१/५)	१०९०	मणइ तमेव सच्चं णिस्संकं.....(भगवतीसूत्र-१/३/३०,	
भूदत्थो देसिदो दु.....(स.सा.११)	१०७०	आचाराङ्ग-५/५/१६२)	१७
भूपसत्त्वाद् यथेह स्यात् सौस्थ्यादि.....		मति-श्रुतावधि-मनःपर्यय.....(प्र.स.९/१ वृ.पृ.१२७) ..	१९४५
(का.लो.प्र.सर्ग २८/९०)	१५०८	मतिः तावत् ज्ञेयाकारग्रहण.....(वि.आ.भा.गा.६४ वृ.) १२८३	
भेदकल्पनानिरपेक्षः शुद्ध.....(आ.प.पृ.७)	६३७	मदन्यो न मनोपास्यो मदन्येन.....(ध्या.दी.१७३)	२५५८
भेदकल्पनानिरपेक्षेण एक.....(आ.प.पृ.१५,		मदि-सुद-ओही-मणपज्जवं.....(द्र.स्व.प्र.२४)	९१५, २१३८
का.अ.२६१/वृ.पृ.१८५)	१९७५	मनःप्रसक्तिः प्रतिभा प्रातः.....(वा.अ.१/१४/पृ.१०) ...	१५३९

द्रव्यानुयोगपरामर्शः किञ्चिदागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शः किञ्चिदागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
मनस्कारः = चेतसः... (अ.घ.को.भा.२/२४)	११७४	मुख्याऽभावे सति प्रयोजने.... (वि.आ.भा.२८१ वृ.) ..	२०३२
मनो-वाक्-कायपूर्विकाः.... (आ.नि.४६०		मुख्यार्थबाधे तद्युक्तो यया.....	
गाथात उत्तरं भा.९६ वृ.पृ.१२३)	८४८	(सा.द.परि.२/श्लो.१३)	५६९, १९९३
मयीदं कर्मणं द्रव्यं.... (यो.सा.प्रा.३/५)	८९०	मुख्यार्थबाधे तद्योगे रूढितो.... (का.प्र.	
मलविद्धमणेर्यक्ति.... (ल.त्र.५७)	९१५, २०७४	उल्लास २/११, भा.प्र.६/३४७)	१९९३
महती देवता विग्रह.... ()	१५३५	मुख्यार्थबाधे निमित्ते.... (का.अनु.१/१७)	५७२
महर्द्धिकाः = प्रधानाः.... (ओ.नि.भा.५ वृ.)	२३	मुख्यार्थबाधे प्रयोजने निमित्ते.... (प्र.मी.२/१/२)	२०२५
महामोहदोषेण न.... (स.क.भव-९/पृ.८६७)	२४७९	मुख्यार्थानुभवसामग्री.... (त.वि.श.ख.पृ.३३७ वृ.)	५७३
महुराकोडइल्ला-एते सव्ये.... (नि.भा.३६५६चू.)	३२	मुक्तं इह मङ्गलाणं (न.च.५४, द्र.स्व.प्र.२२६)	८७४
माउयाणुओगेति। इह.... (स्था.१०/३/७२७/पृ.४८१) ..	१३८१	मुक्ता इन्दियगेज्जा (प्र.सा.१३९)	२०५८
मानसं समम् उपयोगद्वयं.... (सि.वि.		मुनूण दिड्ढिवायं कालिय.... (आ.वि.भाग-१,	
भाग-१/१/२५ वृ.पृ.११३)	१२९१	पृ.४३, त.नि.प्रा.पृ.४१२)	२३५७
मानसान्येव वर्षाणि अयनं.... (अ.गी.१२/२)	१६१३	मुमुक्षुणा सर्वं परित्यज्य.... (नयो.श्लो.४ वृ.)	२४९४
मानुषलोक एव कालः....		मुहूर्ताहोरात्रादयो बुद्धि....	
(त.सू.५/३८, सि.वृ.पृ.४३२)	१५२०	(यो.सू.३/५२/वा.पृ.३८५)	१४०७
मायाम्भः तत्त्वतः पश्यन्न.... (यो.दृ.स.१६५)	२१७४	मूढे अहि पावे, अणाइ.... (प.सू.१ पृ.८)	१९५७
मार्गप्रवेशयोग्यभावा.... (यो.वि.१७९ वृ.)	२४०७	मूर्तसाधुगुणाः हि ज्ञानादयो.... (वि.आ.भा.३२७८ वृ.) ..	८७४
मिच्छन्तं वेयन्तो जं.... (द.वै.अध्य.३ नि.२९)	२५३३	मूर्तस्य भावो मूर्तत्वं.... (आ.प.पृ.१९)	१६७२, २०३०
मिच्छन्तसमयसमूहं सम्पत्तं.... (वि.आ.भा.९५४)	४३९	मूर्तस्यैकान्तेनाऽऽत्मनो न.... (बृ.न.च.६९/पृ.३७)	१८७४
मिच्छन्ताइनिमित्तो बन्धो.... (प.लि.प्र.९३)	१९०५	मूर्तस्यैकान्तेनाऽऽत्मनो मोक्षस्या.... (आ.प.पृष्ठ-१४) ..	१८७४
मिच्छद्दिष्टी पतेयं दो वि मूलनया.... (स.त.१/१३) ..	१३५४	मूर्तिमत्सु पदार्थेषु संसारि.... (अ.ना.मा.४१)	८४२
मिण गोणसंगुलीए, गणेहि.... (म.नि.५/१०/पृ.११५) ..	२३२७	मूर्तो ह्येष अमूर्तश्च (धर्मो.मा.७०/२०/वृ.पृ.२४३) ..	२०२६
मिण गोणसंगुलीहिं गणेहि.... (उ.मा.९४)	२३२७	मूलं संसारदुःखस्य देह.... (स.त.१५)	८६२
मिथ्यादृष्टयः एते.... (वि.आ.भा.गा.७२ वृ.)	१०९०	मूलणिमेणं पञ्चवर्णयस्स.... (स.त.१/५)	९७८
मिथ्यादृष्टिज्ञाने सम्यक्प्रवृत्त्यादि....		मृतप्रायं यदा चित्तम्.... (यो.सा.५/४)	२४६६
(ज्ञाना.तरङ्ग.१/श्लो.१५)	२२८६	मृत्कार्यभूतोऽपि मृदो न.... (वि.चू.२३०)	२६१
मिथ्योपचारैश्च वशीकृतानाम् (हितो.१/७८)	८३७	मृदा भिन्नाभिन्नं मृत्कार्यम्.... (द.प्र.भाग-४ पृ.१५७)	४५०
मिश्रकपरिणताः = प्रयोग.... (भ.सू.८/१/३०९ वृ.) ..	१३११	मृदद्रव्यमेव हि घटाख्य.... (स्या.र.५/८/पृ.८५१)	१३५२
मीसति प्रयोग-विस्त्रसाभ्यां.... (स्था.सू.३३११२२)	१३११	मृदद्रव्यस्यैव घटाद्यवस्था.... (ब्र.सू.श्री.	
मीसापरिणया णं भंते.... (भ.सू.शा.८, उ.१, सूत्र-३११) ..	१३१२	क.भा.२/१/१६)	२६१
मुखे मुखं निराबाहं (स.प्र.दे.अ.१९९)	४२८	मेरुप्रदक्षिणा नित्यगतयो.... (त.सू.४/१४)	१५००
मुक्तः संसारितया.... (वि.आ.भा.१८४३ वृ.)	१२७८	मेवादिस्कन्धानां तु अनादि.... (जी.स.२७० वृ.पृ.२८९) .	६८०
मुक्तजन्म-जरा-मृत्यु.... (उप.क.१६५)	९०१	मेवाद्यानादिनित्यपर्यायाः, चरम.... (न.च.सा.पृ.१८१)	९९१
मुक्ता एकस्वभावाः स्युर्ज.... (त्रि.श.पु.४/४/२२५) ..	२१०८	मोक्षं तु परमसौख्यं (बृ.न.च.४०५)	९५४
मुखं चन्द्रः, वाहीको गौः.... (र.ग.आनन-२ पृ.१४९) १९१९		मोक्षो सारिरीयदुःखकृत्.... (सं.र.शा.५०९२)	२१९७
मुख्यः काल (यो.शा.१/१६/अजीव.५२ वृ, त्रि.		मोक्षः = कर्मविमुक्तः.... (त.सू.१/१ हा.वृ.पृ.१५)	१५८३
श.पु.४/४/२७४) १५७५, १५९६, १५९७, १५९८		मोक्षः = कृत्स्नकर्मक्षयः.... (स्या.म.२७/पृ.१७३)	१६३४
मुख्यत्वं प्राथमिकबुद्धि.... (प.श.शे.सू.१४/पृ.५९)	५७१	मोक्षः = कृत्स्नकर्मक्षयात्.... (उत्त.२८/१४ स.सि.वृ.)	२६००

द्रव्यानुयोगपरामर्शकङ्क्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकङ्क्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
मोक्षः कर्मक्षयलक्षणः (उत्त.२८/३० वृ.पृ.६९७)	९२०	यत्र आकाशदेशे....(स्था.२/१/७४ वृ.)	१४४६
मोक्षः कर्मक्षयो नाम....(द्वा.द्वा. १२/२२)	३०१	यत्र च द्रव्यं तत्र तत्स्थिति....(वि.आ.भा.२०८७) ...	१६१९
मोक्षः = सकलकर्मक्षयाद्....(उत्त.२८/१४ दी.वृ.) ...	२६१२	यत्र न जरा, मरणं न....(आत्मा.७४)	६६५
मोक्षः सर्वथा अष्टविधकर्ममलवियोग..		यत्र लौकिकानाम् उपचारः (विक्र.)	८३७
(आ.नि.१०३/म.वृ.पृ.१८२)	२६१०	यत्र विषयी विषयश्च....(का.प्र.ख.२/१०-११)	१९९०
मोक्षः सर्वथाऽष्टविधकर्म....(आ.नि.१०३/		यत्र सुमा जना नित्यं प्रबुद्धः....(याज्ञ.२२)	८६६
पृ.११० अव.)	८८८	यत्र स्थिताश्चिदानन्दा	२२०
मोक्षः स्वरूपेऽवस्थानम्....(उप.भ.प्र.क.प्रस्ताव-७/		यत्र हि 'मधुरमिदं....(शा.दी.सु.वृ.पृ.३९५)	१८११
भाग-३/स्तो.४६७/पृ.१३५)	२६१७	यत्राऽपि अवगाहकं....(त.सू.५/३० वृ.)	१४८०
मोक्षः... सकलकर्मविरहित आत्मैव....(प्र.सारो.१७४) ..	२६०८	यत्रैव यो दृष्टगुणः स....(अन्ययो.व्य.द्वा.९)	८४६
मोक्षस्त्वात्मव्यवस्थानं व्याधि....(वै.क.ल.८/३७६) ..	२२५३	यत् कालवस्तु....(स्था.२/४/१०६ वृत्ति)	१४९४
मोक्षे भवे च सर्वत्र....(यो.श.२० वृ.उद्धृत)	२५६७	यत् पुनः भगवता....(स.त.३/११ वृत्तिः)	१९२
मोक्षो ज्ञानानन्दमयः (कृ.गी.७३)	९१६	यत् शुद्धपदवाच्यं....(काललोक.२८/२०)	१५३०
मोक्षोऽनन्तसुखः (दी.क.४२)	४३	यत् सतो भावाद् न व्येति....(त.सू.५/३०)	१७३३
मोक्षोऽस्तु माऽस्तु यदि वा....(यो.शा.११/५१)	२५६६	यत् सत् तत् क्षणिकं....(प्र.ल.९३)	१७६३
मोक्षमनुभवं किं....(ध.स.३४४)	३९१	यत् सत् सर्वम् अनेकान्ता....(सि.	
मोहक्षोऽहविहीणो परिणामो....(भा.प्रा.८३)	२०७६	वि.१/९/भाग-१/पृ.३९ वृ.)	१७६२
मोहक्षोऽहविहीनो हि आत्मनः....(स्या.		यत् सौख्यं चक्रि-शक्रादि....(गु.क्र.१३३)	१९५८
रह.भाग-३/पृ.१९६)	२५७६	यथा 'कर्मणि....(सर्व.द.पात.पृ.१७२)	१४८६
य एव दोषाः किल....(अन्ययो.व्य.२६)	३५०	यथा 'यत् सत् तद्....(प्र.न.त.७/२४)	७६९
य एव नित्य-क्षणिकादयो....(वृ.स्व.स्तो.६१)	६१०	यथा 'सुखविवर्तः सम्प्रत्य....(प्र.न.त.७/२९)	७८०
यः खलु प्रागुपदर्शितान्....(म.स्या.		यथा कपालकदम्बकोत्पत्तौ....(प्र.न.त.३/५८)	१३५४
रह.का. ५/पृ.२३१)	५३२	यथा घटादीनां....(वा.प.३/१/१०४ हे.वृ.)	१९०९
यः परमात्मा स एवाहं....(स.त.३१)	२३८२	यथा तथैवैवं साम्ये (अ.को.३/४-पृ.४४५)	२१५४
यः परात्मा परं सोऽहं....(ध्या.दी.१७४)	२३७८	यथा दशसु द्रव्येषु....(स.त.३/१५ वृत्ति)	२०३
यः शाश्वतः शिवावासः....(न.त.सं.८)	१६८९	यथा निदर्शने (अ.स.परिशिष्ट-३६)	६३०
यः संसदि परदोषं शंसति....(चा.सू.१४७)	२३१९	यथा परिगमनं....(द्र.गु.प.रा.स्त.२/११)	१७८
यः सर्वत्राऽनभिस्नेहः, तत्....(अ.सा.१६/६६)	२४५०	यथा बभूव, भवति....(प्र.न.त.७/३३)	७९१
यः स्थितिपरिणामपरिणतयोः....(न.सू.हा.वृ.पृ.५८)	१४३३	यथा भजना = अनेकान्तो....(स.त.	
यज्जीवस्योपकाराय तदेह....(इष्ट.१९)	१६४१	काण्ड ३, गा. २७, पृ. ६३८)	४२०
यज्जीवादेर्द्रव्यत्वं विचार्यते स....		यथा माया यथा....(म.शा.७/३४)	११९५
(स्था.१०/९१८ पृ.५२४)	१०	यथा यत्राऽविसंवादः तथा....(सि.वि.१/२०)	१९४५
यतः स्वभावतो जातमेकं....(अ.ज.		यथा यथा समायाति संवित्तौ....(इष्टो. ३७)	१७१४
प.भाग-१/पृ.४९)	११७९	यथा यथाऽर्थाः चिन्त्यन्ते....()	१६९
यतो नानार्थान्....(त.सू.१/३३ रा.वा.)	७९९	यथा वा मेघसङ्घाताः....(यो.प्र.१०२)	२३९०
यत्नः श्रुताच्छतगुणः शम....(सि.द्वा.७/२७)	२४८७	यथा हतानि भाण्डानि....(यो.सा.२/११)	३४९
यत्पुनः सुनिष्प्रकम्पं....(ध्या.श.७९ वृ.)	६३	यथा हि घट-पटादिसम्बन्धेन....	
यत्पुनरस्पर्श-रस....(पञ्चा.१२७ वृ.)	१६३९	(वि.आ.भा.गा.६७ वृ.)	१७३२

द्रव्यानुयोगपरामर्शार्थिङ्गागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शार्थिङ्गागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
यथा हि बहूनामेकशब्दव्य....(स्या. क.लता.७/१३/पृ.८४)	१३२६	यदि हि यद् यद् देव...(वि.आ.भा.५३७)	१७६१
यथा हि समस्तकर्मक्षयाद्....(वि.आ. भा.१८४४ म.वृ.)	१४३९	यदीदं स्वयमर्थानां (?) मर्थेभ्यो).....(प्र.वा.२/२१०) .	१७२४
यथाऽपकर्षपर्यन्तं द्रव्यं....(पा.यो. सू.३/५२-पृ.३८३)	१५७६	यदुत्पत्तौ कार्यस्य अवश्यं....(प्र.न.त.३/५७)	१३५४
यथाप्रवृत्तकारणे चरमेऽप्य....(यो.स.३८)	२४२१	यदुत्पाद-व्यय-ध्रौव्ययोगितां....(उ.सि.२)	१२२०
यथार्थज्ञानं प्रमाणम् (प्र.प.१/२)	१९४३	यदेव उत्पन्नं तदेव....(स्या.क.ल.७/१३ पृ.९५)	१२३६
यथार्थनिर्णयः प्रमाणम् (त.न्या.वि. भाग-२/किरण-१ सू.३/पृ.३११)	१९४२	यदेवार्थक्रियाकारि तदेव परमार्थतः.... (सू.कृ.१।१।२।१९ पृ.२५)	१७७१
यथार्थानुभवो मानमन....(न्या.कु.४/१)	१९४७	यदेवार्थक्रियाकारि तदेव.... (त.नि.प्रा.उद्धृत-पृ.७०२)	१९६५
यथास्वं पर्यायैः द्रूयन्ते....(त.सर्वा.५/२)	१३८९, १६५७	यदैकत्वविमर्शः स्यात् तदैव परमार्थसत्.... (अ.गी.१५/८)	१०७८
यथेन्दमनुभवन्निन्द्रः, शकन....(प्र.न.त.७/४१)	८०५	यदैव जीवाऽजीवादिभावानाम्....(बृ.क.भा.१७०, वि.आ.भा.२०८१ मल.वृ.)	१६२४
यथैवाऽछिन्दता वृक्षं....(पा.च.सर्ग-६/ श्लो.३३९/पृ.१५०)	१०८०	यदैवानन्तानन्तप्रदेशिका....(शा.वा.स्त.७, श्लो.१-स्या.क.ल.पृ.१९)	१३०५
यथोदितायाः सामग्र्याः....(यो.बि.४२४)	१८३२	यद् = यस्मात् कारणात्....(वि.आ.भा.९२६ व्या.) .	१५८०
यदतीतं तदतीतं, भाविनि....(कु.म.६४४)	७८८	यद् = यस्मात् द्रव्यस्यैव....(ध.स.३२ वृ.)	१५१५
यदत्र चक्रिणां सौख्यं....(तत्त्वानु.२४६)	१०३५	यद् अनादिकालसिद्धं....(वि.आ.भा.२८१८ वृ.)	६८८
यदा च ज्ञात्वा सो (वि.मा.पृ.५४४)	२३४७	यद् अमूर्तद्रव्यम्, तद्....(बृ.क.भा.उ.१/गा.७० वृ.)	१६२६
यदा शक्त्यन्तरानुग्रहात्....(सा.का.यु.दी.१६)	१३५७	यद् आदावन्ते च....(मा.उप.क्र.१/६ पृ.१६)	१६२
यदाऽनुभवयोग्यत्वं वर्तमानस्य....(शु.मा.१६)	३०३	यद् आद्यन्तयोः असद्....(उत्त.२८/६ बृ.वृ.पृ.५५७) .	१६५
यदाराध्यं च यत्सार्ध्यं....(गु.क्र.१३४)	५८८	यद् जीवादेः द्रव्यत्वं विचार्यते.... (स्था.सू.१०/७२६, वृ.पृ.८२८)	२२५०
यदाह शाकटायनः....(ध.स.पृ.१४४ वृ.)	११७	यद् यतो भिद्यते तत्....(त.कौ.का.९)	२६६
यदि घटो नित्यः तदा....(वी.स्तो.अव.८/४/पृ.७४) ..	१७७०	यद् यत्र सूक्ष्मरूपेण....(श्लो.वा. उपमा.३३ न्या.रत्ना.वृ.पृ.४४३)	१५१
यदि च गुणोऽप्यतिरिक्तः....(शा.वा.स.७/३१ वृ.)	१९४	यद् यत् कार्यं तत्....(उत्त.सू.२८/९ वृ.)	१४३४
यदि च सुखादयो....(स्या.रत्ना.१/१६/पृ.१७९, स्याद्वादकल्पलता.५/१२/५६)	११८७	यद् यथा लोके दृष्टं....(ब्र.सू.२/३/२६ शा.भा.पृ.६१५)	३९१, १८६८
यदि चानुपयोगांशमादाय....(नयो.का.१८ वृ.)	९६९	यद्वाऽऽनन्तभागेऽपि....(ज्ञा.३१/३४)	७५४
यदि चेतयितुः सन्ति स्वभावेन....(यो.सा.प्रा.१/५६) ..	१९०२	यद्यपि गुण-पर्याययोः एव....(त.नि. प्रा.स्तम्भ-३६/पृ.७०५)	१७११
यदि नामैकस्यां मतौ....(स्या.रत्ना.१/१६/पृ.१८०) ..	११९०	यद्यपि द्रव्ये तत्र बहवो....(वै.म.भा.५/३/५५ प्र.वृ.)	२०१६
यदि पर्यायभेदेऽपि न भेदो(न.क.१६)	८००	यद्यपि न भवति हानिः....(भ.सु.सं.६७२, सु.र.भा.प्र.क.५/पृ.२४१, सू.मु.श्लो.१३७)	९३२
यदि पुनः स्वतो ज्ञाता....(सि.वि.४/२/स्वो.वृ. भाग-१/पृ.२३१)	१८४८	यद्यपि लोके विस्मयशब्दो.... (भ.सू.१/३/३२/पृ.५५)	१३०८
यदि रूपादयो भावा....(ज्ञा.सि.३/१५)	११९५		
यदि सर्वथा कारणे....(सू.कृ.२/५/११/पृ.३७६)	३१८		
यदि स्थूलम् एकं स्यात्....(स.त.३/४९, पृ.६६३) १८८४			
यदि स्वजात्यनुच्छेदेनाऽस्य नित्य.... (सू.कृ.१।१।४।८ पृ.५०)	१७७९		

द्रव्यानुयोगपरामर्शक्रीडागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शक्रीडागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
यद्युपादानभावेन.....(यो.सा.प्रा.२/२९)	२०१२	युक्तेः, शब्दान्तराच्च (ब्र.सू.२/१/१८)	२६१, १७७८
यद्रूपं कल्पनाऽतीतं.....(अ.सा.१८/१२१)	२४६६	युक्त्या यत्र घटामुपैति.....()	११३२
यद्वा व्यञ्जनपर्यायः अर्थान्तरभूतः.....(स.त.१/३६, वृ.पृ.४४५)	२१२५	युगपज्ज्ञानद्वयानुत्पत्ति.....(न्या.सू.१/१/१६)	१२८९
यत्र दुःखेन सम्भिन्नं.....(अ.प्र.३२/२)	२१४५	युगपदयुगपत्क्षिप्रं चिरं चिरेण.... (ष.द.स.का.४९, पृष्ठ-२६४)	१५२२
यया शक्त्या द्रव्यं द्रव्या... (बृ.न.च.१३/७)	१६६७	युगपदवस्थायिनो गुणाः.....(त.सू.वृ.५/३७)	११८
यशो यः कथितः (ए.को.१६)	२३९	युगपदुभयाऽर्पणा.....(म.प.स्या.२.५/पृ.२२४)	४८३
यश्चाचार्योपाध्यायं श्रुता.....(अ.गी.२४/१३)	२३०५	युगपत्त्रिखिलद्रव्यावगाहः.....(स्या.रत्ना.५/८/पृ.८९१) ..	१४६८
यश्चिद्वर्णविन्यस्तसमस्ता.....(ज्ञा.सा.४/८)	१९३०	ये केचनाचार्याः.....(ष.स.बृ.वृ.४९/पृष्ठ २५०)	१५१९
यस्माच्च विशेषात् परतो..... (वि.आ.भा.२८४ म.वृ.पृ.८४)	२०३९	ये गति-स्थिती.....(त.सू.५/१७ सि.वृ.)	१४३६
यस्माद् अन्यो.....(वि.आ.भा.८९७ वृ.)	८५३	ये तु देहात्मनोः.....(त्रि.श.पृ.३/५/१००)	१८१९
यस्मिन्नेव हि सन्ताने.. (अने.ज.प.वृ.उद्ध. भा.२ पृ.१३४, अने.प्र.पृ.९५, सू.कृ.वृ.१/१/१८, शा.वा.समु.४/९, न्या.सू.वा.वृ.का.५, ध.स.वृ.गा.२३५, स्या.म.का.२७ उद्ध.)	१७५६	ये त्वनुभवाऽविनिश्चित.....(अ.सा.१०/३५)	२४७५
यस्मिन् अर्धतृतीयद्वीपप्रमाणे.... (प्र.सू.२१/२७५ वृ.पृ.४२९)	१५०३	ये त्वाहुः 'घटोत्पादकाले.... (स्या.क.७/१७ पृ.९९)	१२५९
यस्य च दुष्टं कारणं.....(शा.भा.)	३२८	ये पर्यायेषु निरतास्ते.....(अ.उप.२/२६)	१०९४
यस्य ज्ञानसुधासिन्धौ.....(ज्ञा.सा.२/२)	२१८२	ये यथोदितचरण-करण.....(स.त.३/६७ वृत्तिः)	७१
यस्याभावे सर्वे व्यवहाराः.....(दा.प्र.५/३७)	१७६६	ये यावन्तो ध्वस्तबन्धा.....(अ.वि.१/९)	२५१९
या निशा सकलभूत... (अ.सा.१७/३)	१९०७	ये वज्ररूपभनाराच.....(स.त.२/३५)	१२७६
या निशा सर्वभूतानां तस्यां....(भ.गी.२/६९)	८६६	ये शब्दाः किल सर्व.....(वि.आ.भा.३९८ मल.वृ.पृ.१९३)	२१२१
या शान्तेरसाऽऽस्वादाद्.....(ज्ञा.सा.१०/३)	१८९९	ये षण्णवतितत्त्वज्ञा यत्र.....(व.उप.१/१७)	२३४६
यादृशसमभिव्याहारस्थले येन..... (व्यु.वा.का.१/पृ.२९)	२२६	येन आत्मना भूतः तेनैव....(स.सि.१/३३, त.रा.वा.१/३३)	८०६
यान् एकान्तसद्वादपक्षे..(स.त.३/५० वृ.)	३४३	येनांशेनाऽऽत्मनो योग.....(अ.सा.१८/१४८)	२५७५
यावता समयेन.....(यो.सू.भा.३/५२)	१५५५	येनैव तपसा प्राणी.....(सा.श.९१)	२४७८
यावती ग्रन्थिभेदकाले सर्व.....(ध.स. भाग.१/श्लो.१९/वृ.पृ.४८)	२२७४	येषां पुनरत्यन्तव्यति.....(ब्र.सू.शा.भा. २/२/१७ भा.)	२६६
यावत् कामादयो रिपवो जीवेयुः.....(सा.सं. भा.९/१/५/१/७/२/पृ.३६९)	२३८८	येषामध्यात्मशास्त्रार्थतत्त्वं.....(अ.सा.१/१४)	२४८०
यावद् दृश्यं परस्ता.....()	१६८	येषामपि मतम्- पितृत्व..... (शा.वा.स.७/२४ पृ.१७९)	४४२
यावद्भव्यभाविनः सकल.....(न्या.दी.३/७८/१२१)	१०७	येषामेकान्तिको भेदः सम्मतो.....(यो.शा. प्रकाश-२, श्लो.१९/११७)	१८१३
यावन्तः पर्यया वाचां.....(अ.सा.६/२३)	२१६२	यो न मुह्यति लम्बेषु.....(ज्ञा.सा.४/३)	२५७४
यावन्तो लोकाकाशे प्रदेशा.....(त.रा.वा.५/२२)	१५६५	यो न वेत्ति परं देहादेवमात्मा.....(स.त.३३)	९३०
यावन्तो विशेषपर्यायाः (स.त.१/४७/वृ.)	२०३७	यो नयोपयोगः स्वार्थे.....(नयो.पृ.१४४)	१३५४
		यो येन भावेन पूर्वं.....(वि.आ.भा.३१०८ वृ.)	४१३
		यो वीतरागः सर्वज्ञ.....(अ.प्र.१/३)	३८४
		यो ह्याख्यातुमशक्योऽपि.....(अ.उप.२/४६)	१६८०

द्रव्यानुयोगपरामर्शः किञ्चिदङ्गीकृत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शः किञ्चिदङ्गीकृत साक्षीपाठ	पृष्ठ
योगान्तर्गतकृष्णादिद्रव्य....(प्र.सू.प.१७/ उ.१/सू.२०७/वृ.पृ.३३०).....	८५०	लक्षणा च शक्य....(कारि.८२).....	१९८३
रक्ते च भाग एकस्मिन्....(त.स.का.५९४ पृ.१९८) १८८५		लक्षणा पुनः द्विविधा....(प्र.च.४/पृ.४०).....	१९९४
रक्तौ च पद्मप्रभ....(अभि.चि.१/४९).....	२०२१	लक्षणोपास्यते यस्य....(सा.द.२/१५).....	७२३
रजोहरणादि लिङ्गं दीयते....(वृ.क.भा.३३२ वृ.)	२५०१	लक्ष्यमाणगुणैर्योगाद् वृत्ते....(त.वा. अध्याय-१/पाद-४/२२/पृ.३१८, भा.प्र.६/३८४/पृ.१६६).....	१९८६
रक्तो बंधदि कम्मं मुच्यते....(स.सा.१५०).....	१९००	लज्जालुओ दयालू....(ध.र.६).....	२४३९
रत्नत्रयं मोक्षः (अ.सा.१८/१८०).....	१०६८	लब्धइ सुरसामितं, लब्धइ....(स.स.२२).....	२५०६
रथगण्यभा सिआ सासया....(जीवा. प्रतिप० ३, उ.१, सू. ७८).....	४२१	लम्पटः शक्रसंज्ञश्च वाद्यो....(ए.मा.को.४६).....	२३९५
राग-दोसविरहितं चित्तं....(द.श्रु.स्क.५/१ चू.पृ.४४) ...	२३८८	लाउअ एण्डफले....(आ.नि.९५७).....	१४३९
राग-द्वेषपरित्यागाद्....(सा.श.९).....	२३३२, २४४७	लावण्यलहरीपुण्यं वपुः पश्यति....(ज्ञा.सा.१९/५)	२४९३
राग-द्वेषवियुक्तस्य वस्तु....(सू.क.श्रु. स्क.२/अ.६/सू.१४/पृ.३९३).....	१०९९	लिङ्ग-सङ्ख्या-कारकान्वित....().....	१३९१
रागस्स दोसस्स य....(उत्त.३२/२).....	८५१	लिङ्ग-सङ्ख्या-साधनादि....(त.सू.१/३३ स.सि.).....	७९५
रागाऽऽईणमऽभावा, जम्मा....(श्रा.प्र.३९२, सं.र.शा.९७१४).....	२३६८	लेखो द्विधा - लिपि-विषय....(सम.७२/वृ.पृ.१६६)	२३७०
रागादिभिरनाक्रान्तम्....(यो.शा.७/४).....	२५२९	लेहं लिवीविहाणं जिणेण....(आ.नि.२०७ गाथातः उत्तरं भाष्य-गा.१३).....	२३६९
रामभद्र ! इत्येव मां प्रति....(उ.रा. च.प्रथमः अङ्कः/पृ.३).....	८३७	लोणवेसे ते सव्वे नाण....(उत्त.३६/६७).....	२२४२
रायसरिसो उ केवलपिज्जाओ....(स.त.२/४१/पृ.६२४) ...	६९७	लोकं पञ्चास्तिका....(आ.नि.१०७९).....	१४९६
रूपं = मूर्तता (भ.सू.७/७/२८९ पृ.३१० वृ.).....	१८६५	लोकं षड्द्रव्यात्मकम्....(सू.कृ.२/६/४ पृ.३९०).....	१५०४
रूपाऽऽलोक-मनस्कार....(अ.ज.प. भाग-१/अधिकार-३/पृ.२२८).....	८७३	लोकव्यवहारार्थ्युपगमपरो नयो....(वि.आ. भा.३५८९ मल. वृ.).....	१०८२
रूपाद्यभिधायिगुणशब्द....(स.त.३/१४ वृ.).....	२०२	लोका हि गिरिगत....(प्र.सू.पद-११ वृ.).....	१०८६
रूव-रस-गंध-फासा जे थक्का....(द्र.स्व.प्र.३०).....	२१३८	लोकाकाशप्रदेशस्था भिन्ना....(च.च. परिच्छेद-२/ श्लो.३८/पृ.१६१).....	१५५९
रूव-रस-गंध-फासा सद्....(द्र.स्व.प्र.११९).....	१६७३	लोकाकाशप्रदेशस्था भिन्ना....(यो.शा.१/१६/ अजीवतत्त्व-५२ पृष्ठ-३७, त्रि.श.पु.४/४/२७४). १५५९, १५७९, १५९४, १६०९	१५४८
रूव-रस-गंध-फासा....(स.त.३/८).....	१८१	लोकाकाशप्रदेशे ये....(व.पु.१६/३५).....	१५४८
रूवं पि भण्णति दब्बं....(न.च.५९, द्र.स्व.प्र.२३०) ..	८६९	लोकाकाशप्रभेदेषु कृत्स्ने....(त.श्लो. वा.५/२२/४४/पृ.४१८).....	१५४९
रूवंतरओ विगमुप्पए....(वि.आ.भा.३३७९).....	१३७२	लोकाग्रशिखारूढाः स्वभाव....(प.प.२३).....	१८७५
रूवाइ-दब्बयाए न....(वि.आ.भा.१९६५).....	१७७९	लोकाग्रस्थं परात्मानममूर्तं....(ध्या.दी.१६९).....	२५९३
रूवाइपिंड मुत्तं विवरीए....(द्र.स्व.प्र.६३).....	१८६६	लोकाचारानुवृत्तिश्च, सर्वत्रौ....(यो.बि.१३०).....	२४४३
रूवाइअसहावो, केवल....(श्री.क.१३२८).....	२२८२	लोकापवादभीरुत्वं दीनाभ्यु....(यो.बि.१२६).....	२४४३
रूविं पि काये, अरूविं.... (भ.सू.१३/७/४९५/पृ.६२२).....	२०६०	लोके तत्सदृशो ह्यर्थः....(त.सू.का.३०).....	१३३५
रोग-मृत्यु-जराद्यर्तिहीना....(द्र.लो.प्र.२/८२).....	२२९०	लोको घटार्थाः क्रिया....(सू.कृ.१/१३/ निर्यु.१२५/पृ.२३७A).....	१२३३
लक्षण-वज्रगुणोत्वेयं.... (भ.सू.११/११/५१८, क.सू.३/५१).....	१०५		
लक्षणं नाम विज्ञेयम्....().....	८९३		

द्रव्यानुयोगपरामर्शकक्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकक्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
लोकोत्तरदृष्टान्तेनाऽपि तत्र....		वरकोउय-मंगलोवयार....(भ.सू.११/११/४३०/पृ.५४७).....८३९	
(अ.स.परि.३/६०.पृ.२८१/२८२)	१२०७	वरमद्य कपोतः, श्वा....(का.सू.१/२)	७८८
लोगववहारपरो ववहारो....(वि.आ.भा.३५८९) १०७०,१०८२		वर्तमानमात्रपर्यायग्राही ऋजुसूत्रः...(प्र.मी.२/२/६)	७८०
लोगविभागाऽभावे पडिवाया....(वि.आ.भा.१८५३)	१४७४	वर्तते = अनवच्छिन्नत्वेन....(उत्त.२८/१० दी.)	१४८३
लोगस्स ति विवक्खो....(वि.आ.भा.१८५१)	१४७३	वर्तना = उत्पत्तिः स्थितिः....(त.सू.५/२२	
लोगागासपदेसे एक्केक्के....(गो.सा.जी.का.५८९)	१५५१	भा.पृ.३४९)	१४८३
लोगाणुभावजणियं जोइसक्कं....(ज्यो.क.६)	१६२४	वर्तना परिणामः क्रिया..(त.सू.५/२२) . १५००,१५४३,१६३०	
लोगोवयारविणए (भ.सू.२५/७/८०२/पृ.९२२)	८३९	वर्तनादयः तद्वतां....(आ.नि.वृ.१०१८ हा.वृ.पृ.३०९) १४९३	
लोयऽगमत्थयमणी, सिद्धो....(सं.र.शा.५२१८)	७७	वर्तनादिरूपः कालो यद्....	
लोयायासपदेसे....(बृ.द्र.स.२२)	१५४९,१५७९	(वि.आ.भा.२०२७ मल.वृ.)	१५४३
लोहं स्वक्रिययाऽभ्येति....(अ.सा.१८/११३)	२०४५	वर्तनाद्याश्च पर्याया....(काललोकप्रकाश सर्ग-२८/१४) . १४९३	
व वा यथा....(अ.को.३/४/८)	१२४	वर्तनालक्षणः कालः सा... (पा.च.म.५/११६)	१५५९
वज्जणपज्जायस्स उ पुरिसो (स.त.१/३४)	२१२५	वर्तनालक्षणः कालः। स....(त.न्या.वि.पृ.६)	१५९३
वइसाहारणदंसणपज्जवे....(उत्त.२९/५७)	४५	वर्तन्ते = भवन्ति भावाः....(उत्त.सू.८/१० वृ.)	१४८३
वकुस्त्वेकान्ततो....(त.सू.पूर्वकारिका-२९)	२५३३	वर्तमानः पुनर्वर्तमानैक....(का.लो.प्र.२८/१९८)	१६१५
वचनात्मिका प्रवृत्तिः सर्वत्रौ....(षो.१०/६)	२३८३	वर्तमानसामीप्ये वर्तमान....(अ.सू.३/३/१३१)	७३८
वज्जेमि ति परिणओ....(ओ.नि.६०)	२३३२	वर्धमानकभङ्गे च रुचकः....(मी.श्लो.	
वच्चनं करणानां तद्विरक्तः....(अ.सा.५/३१)	२४४६	वा.वनवाद-२१-२२)	११३७
वण्ण रस पंच, गंधा दो....(बृ.द्र.स.७)	२०२६	वलीपलितकायेऽपि कर्तव्यः....()	२३४७
वण्णपज्जवेहिं, गंधपज्जवेहिं....(भ.सू.१४/४/५१३,		ववगददोगंध-पंचरसद्वपास....(ष.ख.	
जीवा.-प्रतिपत्ति ३/१		पुस्तक-४/१-५-१/ध.पृ.३१४)	१५५२
सू.७८,ज.प्र.वक्ष.२/सू.३६)	१९२,६८५	ववदेसा संठाणा संखा....(प.स.४६)	२०५
वत्तणहेद् कालो, वत्तण....(गो.सा.जी.का. ५६८) ...	१५१२	ववहरणं ववहरए स तेण....(वि.आ.भा.२२१२)	७६९
वत्तणालक्खणो कालो....(उत्त.२८/१०)	१६९७	ववहारं रिउसुत्तं दुवियप्पं....(न.च.१४,द्र.स्व.प्र.१८६) ...	८०८
वत्थु च्चिय दव्व....(ध.स.७१९)	२२३१	ववहारणओ भासदि जीवो....(स.स.२७)	२००८,२०२४
वत्थुं पज्जवनयस्स....(वि.आ.भा.३५८८)	६७८	ववहारभासिदेण दु परदव्वं....(स.सा.३२४)	२०५२
वत्थुं वसइ सहावे (वि.आ.भा.२२४२)	१००८,१०५२	ववहारा मुत्ति = अनुपचरिता....(बृ.द्र.स.७/वृ.पृ.२३)२०२६	
वत्थुणिमित्तं भावो जादो....(गो.सा.जी.का.६७२)	१६३८	ववहारा मुत्ति बंधादो (बृ.द्र.स.७)	१८६८
वदिवददो तं देसं....(प्र.सा.१३९)	१५४८	ववहारा सुह-दुक्खं पुगल....(बृ.द्र.स.९)	२०२३
वन्नपज्जवति वर्णविशेषाः....(भ.सू.२/१/११२ वृ.)	११३	ववहारेण दु एदे जीवस्स....(स.सा.५६)	२०२१
वय-समणधम्म-संजम-वेयावच्चं....		ववहारो पुण कालो....(गो.सा.जी.का.५७७)	१६२२
(ओ.नि.भा.गा० २)	१५,५२८	ववहारो पुण तिबिहो....(गो.सा.जी.का.५७६)	१६१५
वयं तु भिन्नाऽभिन्नत्वम्....		ववहारोऽभूदत्थो भूदत्थो....(स.सा.११)	१०९०
(शा.दी.१/१/५/पृ.१०६)	१९८१	वश्येन्द्रियाः, सकलजीव....(स.कौ.१/७७)	२४२९
वयं तु विन्नसापरिणामेन....(त.सू.५/९ सि.वृ.)	१३०८	वस्तु = पर्यायवद् द्रव्यम् (प्र.न.त.७/९)	२२३२
वयच्छक्किमिदियाणं च....(आ.सू.प्रति.		वस्तु चेत् क्षणविध्वंसि....(त्रि.श.पु.१/१/३७९)	१७६५
अध्ययन स.गा.१-पृ.६६०)	२४५४	वस्तु यद् नष्टं तदेव....(स.त.	
वयणगुणजणियसोमरूवे (ज्ञा.ध.१/१/२१)	१०५	का.१/का.२२/भा.३ पृ.४१२)	१३००

द्रव्यानुयोगपरामर्शकसिद्धिआगत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकसिद्धिआगत साक्षीपाठ	पृष्ठ
वस्तुतः केचिद् भावाः प्रति.....(अने.व्य. नयनिरूपणपूर्व-भाग-१/पृ.४०)	१७२४	विज्जदि केवलणाणं केवल.....(नि.सा.१८२)	१८८०
वस्तुतः क्षणानाम् इदानी..... (शा.स.६/३७).....	१५२६	विज्ञानमात्रमप्येवं बाह्य.....(शा.वा.स.६/५२).....	३२९
वस्तुतः पर्याया गुणा.....(त.सू.५/३८ वृ.पृ.४२८).....	२०९	विणयोवयार... (अनु.द्वा.सू.२६२/पृ.३२०)	८३९
वस्तुतस्तु अवच्छेदक.....(भे.धि.पृ.७१).....	१७९५	वित्तिगिच्छासमावत्रेण(आचा.५/५/४२)	३७३
वस्तुनः शेषधर्मानिर.....(वि.आ.भा.२६७८, पृ. ६४९, को.टीका)	६११	विद्यमाने हि वस्तुनि.....(वि.आ.भा.२३१४ मल.वृ.) ..	१३३३
वस्तुनि अनेकान्तात्मनि.....(त.स.सि.१/३३)	६०७	विद्याविनयसम्पन्ने ब्राह्मणे..... (अ.सा.१५/४३, भ.गी.५/१८)	२१४३
वस्तुनो घटादेः मृन्मयत्व..... (वि.आ.भा.३१६ वृ.पृ.१५८)	२१२१	विद्युदाद्यपि नात्यन्त.....(उ.सि.१३)	११२०
वस्तुनो भावः = वस्तुत्वम्.....(आ.प.पृ.१०).....	१६५३	विद्वत्त्वञ्च नृपत्वञ्च नैव.....(चा.श.३, सू.मु.४६/१, सुभा.३४२६)	२३४७
वस्तुभूतौ द्रव्य-पर्यायौ (प.सू.वा.पृ.१३)	२२३१	विधिपूर्वः प्रतिषेधः, प्रति.....(पञ्चा.प्र.६६५)	१९४६
वा स्याद् विकल्पोप.....(वि.लो.अव्ययवर्ग-४७)	३३९	विधिश्च विधिविधिरुचेत्यादिना..... (द्वा.न.च.भाग.३/पृ.८८३)	४६५
वाक्येऽवधारणं तावद.....(त.श्लो.वा.१/६/५३)	११५७	विध्याते प्रदीपेऽनन्तरमेव.....(वि.आ.भा.१९८८ वृ.)	१३६०
वाक्संरम्भं कचिदपि.....(सि.द्वा.८/७)	२४८४	विनाशः पूर्वरूपेणोत्पादो.....(स्या.क.२५)	११६७
वाचकं वाचकं प्रति वाच्यभेद..... (स्था.३/३/१९२, वृ.पृ.२५८)	७९७	विनाशवत् केवलज्ञानस्यो.....(स.त.२/३६)	१२७६
वाच्य-प्रतीयमानाख्यौ तस्य.....(ध्व.२).....	५९७	विनाशस्य पर्यायान्तर.....(भ.सू.१/३/३२/पृ.५५)	१३६०
वाच्यस्य वाचकं नाम.... ().....	८९३	विनाशे प्राणिनोः सद्यो.....(दा.प्र.५/२९)	१७६४
वाच्याऽर्थोऽभिधया बोध्यो.....(सा.द.२/३)	५८१	विपुलर्द्धि-पुलाक-चारण.....(अ.सा.७/२३)	२५६५
वाया वीरियं कुसीलाणं (सू.कृ.१/४/१/१७)	२४८४	विष्मावं जीव-पोण.....(द्र.स्व.प्र.१८)	२१८१
वासलकखं पि सूलिए, संभिन्नो.....(म.नि.अ.६/१४८) ..	२३२३	विष्मावादो बंधो मोक्खो.....(द्र.स्व.प्र.९३)	२०७२
वाहीके 'गौः इव अयम्' न.....(स.त.भाग-५/ का.३/गा.४९/पृ.६७४)	१९८५	विभावगुणव्यञ्जनपर्याया.....(आला.प.पृ.४)	२२२६
विकलादेशास्वभावा हि.....(रत्ना.अ.७/५३)	१०६१	विभावद्रव्यव्यञ्जनपर्याया नर.....(आ.प.पृ.४)	२१३९
विकल्परहितं मनः, तदभावेन.....(यो.दू.स.१५ वृ.) ..	२४७०	विभावपर्यायास्तूपचारेण, यथा..... (प.प्र.५७ वृ.पृ.६२)	१७९५, २१७८
विकारापगमे सत्यं.....(वा.प.३१२/१५)	६४७	विभावरूपाः व्यञ्जनपर्यायाः.....(पञ्चा.१६)	२१३६
विगच्छमाणं विगयं.....(वि.आ.भा.३३२२)	१२३०	विभावार्थपर्यायाः षट्धा मिथ्यात्व.....(आ.प.पृ.४)	२१६१
विगमस्याप्येष एव द्विरूपो.....(स.त.३/३४, वृ.)	१३४७	विमर्शः (= चैतन्यम्) एव.....(ई.प्र.वि.१/५/१२)	६६८
विगमस्स वि एस विही (स.त.३/३४)	१३४७, १३६७	विमुक्तकल्पनाजालं समत्वे.....(यो.शा.१/४१)	२५३५
विचार्यमाणे नैवेदं.....(अ.प्र.प.४२)	२६२	विरतास्वभिधाद्यासु यथा.....(सा.द.२/१२)	५८१
विचिकित्सा = मतिविभ्रमः.....(प्र.सू.१३७ वृ.पृ.६१) ..	३७५	विरायइ कम्मघणम्मि.....(द.वै.८/६४)	१९०१
विचिकित्सा या चित्तविप्लुतिः.....(आचा. लोकसार अध्य.उ.५.सू.४२ वृत्ति)	३७३	विरुद्धधर्माध्यासस्तु.....(जै.वि.त.१/२३)	३९९
विजात्यसद्भूतव्यवहारः, यथा.....(आ.प.पृ.१०)	८७४	विरोधोक्तौ ननु स्मृतम् (क.को.३/३/१६ पृ.४५९)	४४८, २२२०
विजात्युपचरितासद्भूतव्यवहारः.....(आ.प.पृ.११)	८९०	विवक्षितेन नव-पुराणादिना.....(वि.आ.भा.२०२७ वृ.) ..	१४८५
		विवादिनिर्णयसाधनं.....(स.त.सि.प.ल.पृ.१३६)	१९५२
		विवाहसमयादूर्ध्वं, जम्पत्योः.....(त्रि.श.पु.१/१/३८२) ..	१७६६
		विशदतरकार्यसिद्धौ चा.....(न्या.क.पृ.८९)	११८६

द्रव्यानुयोगपरामर्शकक्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकक्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
विशिष्टक्रियापरिणतमतिः.....(अ.म.प.१८० वृ.)	२५३८	वैश्य-शूद्रोपचारं च (म.स्मृ.१/१६)	८३७
विशिष्टपदार्थपरिणामस्यैव.....(स.त.		व्यक्तमित्यात्वधीप्राप्ति.....(गु.क्र.७)	२२८९
काण्ड-१/का.१/पृ.६४)	१६०७	व्यक्तमित्यात्वधीप्राप्ति.....(द्वा.द्वा.२१/२५)	२२८९
विशिष्टमर्यादावच्छि.....(त.सू.५/३८ वृ.पृ.४२९)	१५०७	व्यक्ताऽव्यक्त-ज्ञविज्ञान.....(सा.का.६७ सा.त.कौ.)	२३४६
विशिष्टसमयोद्भूत.....(त.स.६२८)	१५३८	व्यक्तिभ्यो जातिवच्चैव.. (मी.श्लो.वा.	
विशुद्धः चित्तपरिणामः.....(आ.नि.भाग-२/		वनवाद श्लो. ७६)	२६५
द्वादशब्रत-१५६२ गाथातः उत्तरं/पृ.२३१) ..	११०९	व्यज्यते = प्रकटीक्रियते.....(नि.सा.१५ वृ.पृ.३७) ...	२११६
विशुद्धस्वरूपलाभः (ध.बि.८/३८)	२१५३	व्यञ्जकयोगे सत्ता(न.च.सा.पृ.१५१)	१७२५
विशेषात्मकमेवाऽर्थ.....(न.क.८)	७७०	व्यतिरेको विशेषश्च.....(त.सा.१०)	११७
विशेषैरुत्तरैः सर्वैर्यया..(त.श्लो.वा.१/३३/श्लो.१०८)	५५५	व्यपगतजनन-जरा.....(द.र.र.२/३/वृ.पृ. १६४)	६०१
विशेषोऽपि द्विरूपो.....(प्र.न.त.५/६)	१२७	व्यवहरणं व्यवहियते वा	
विशेष्याऽवृत्त्यप्रकारकानुभवो.....(वै.सूत्रो.९/२/१२)	१९४६	(स्था.३/३/१९२, वृ.पृ.२५८)	७७०
विश्वमेकं सदविशेषात् (प्र.न.त.७/१६)	७५९, ७६१	व्यवहार-निश्चयौ यः.....(पु.सि.८)	१०७३
विश्वलक्षणा गुणाः (र.वै.सू.१/१६८)	१११	व्यवहारनयमतेन त्वन्य.....(उत्त.अ.४/	
विश्लिष्टमिव प्लुष्ट.....(यो.शा.१२/१२)	२४६६	निर्यु.१९२ वृ.वृ.पृ.२००)	१२५०
विषमप्यमृतं ज्ञानाद.....(अ.गी.४/२१)	२३२९	व्यवहारनयसमाश्रयणेन तु.....(त.सू.५/३७, वृत्ति-पृ.४२८) .	१८२
विषय-विषयिणोः पृथङ्नि.....(र.ग.		व्यवहारनयस्य तु(सू.कृ.श्रु.स्क.२/	
आनन-२ पृ.१८७)	१९८९	अ.७/सू.८१/पृ.४२६)	७७४
विषयस्याऽनिर्णीयस्या.....(सा.द.२/१३)	१९८८	व्यवहारनयाऽभिप्रायेण.....(सू.कृ.१/१३/	
विषयस्यानुपादानेऽप्यु.....(२/२२१ वृ.पृ.२२६)	१९८९	निर्यु.१२५/पृ.२३१)	१२३२
विषयी = आरोप्यमाणो.....(का.प्रदी.२/६)	१९९१	व्यवहारनयात् तु 'यत् सत्.....(स्या.र.५/८/पृ.८४१) २२३०	
विसयगहणपरिणामतो तु.....(ध.स.७३३)	१२८४	व्यवहारनये तु घटोत्तर.....(स्या.रह.का.१/पृ.१९)	१३५२
विसिद्धाजि-कुल.....(सू.कृ.श्रुत.२/अ.२/सू.६५७)	१०४	व्यवहारस्तुतिः सेयं.....(अ.सा.१८/१२५)	२०२४
विसुद्धयाए जोयाण, उक्कडयाए.....		व्यवहारे सुषुप्तो यः स.....(स.त.७८)	८६४
(स.क.भव-९-पृ.८७९)	२४२७	व्यवहारेण कर्मभिः सह.....(प.का.स.२७/वृ.पृ.५३) ..	२०५८
वीर्य-दृष्टि-सुख-ज्ञान.....(अ.च.१२/६७३)	१६४२	व्यवहारेण तु ज्ञानादीनि.....(अ.बि.३/११)	१२३
वीससापरिणया णं भन्ते.....(भ.सू.श.८,		व्यवहारो द्विविधः.....(आ.प.पृ.२०)	९१८, १०९२
उ.१, सूत्र-३१२)	१३१२	व्यवहारोऽपि द्वेधा। सामान्य.....(आ.प.पृ.८)	७७३
बुद्धाणुगो विणीओ.....(ध.र.७)	२४३९	व्याधिमुक्तः पुमान् लोके.....(यो.दृ.स.१८७)	४४७
वृत्तिक्षयो हि आत्मनः.....(पा.यो.१/१७ वि.)	२५४२	व्यापारवत्तासम्बन्धेन प्रमितिविभाज.....(स.त.	
वृत्तिभ्यां देह-मनसोर्दुःखे.....(वै.क.ल.९/२४६)	१९१६	सि.प.ल.स.पृ.१३६)	१९५२
वृत्ती अज्ञातार्थावगाही चिति.....		शः परोक्षे समाख्यातः.....(अ.ए.ना.३३)	२३९
(यो.सू.१/७ यो.सू.वृ.पृ.११)	१९५०	शकारं शङ्करं विद्यात्.....(आ.भै.क.ए.बी.ना.४५)	२३९
वेदः, स्मृतिः आचारश्च.....(मी.परि.प्रकरण-१/पृ.३) १९४९		शक्तयः सर्वभावानां.....(प्र.ल.३४६, त.स.१५८८)	१४५
वेयावच्चं अपडिवाइ.....(ओ.नि.५३२, पु.मा.४१९)	२३६०	शक्तयः सर्वभावानां.....(स.त.१/१/पृ.५४,	
वेयावच्चे तिविहे - अप्पाणम्मि.....(व्य.सू.भा.१/३७४) २२७७		उ.प.३४३ वृ.पृ.४१४)	१४५
वै पादपूरणे सम्बोधने.....(वि.लो.अव्ययवर्ग-४८)	२१४५	शक्तयोऽपि च भावानां.....(मी.श्लो.वा.	
वै हेतौ पादपूरणे (एका.ना.४०)	२१४५	शून्यवाद-२५४)	१४६

द्रव्यानुयोगपरामर्शकङ्क्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकङ्क्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
शक्ताहं कृत्याश्च....(सि.हे.५/४/३५).....	३५३	शरावाभ्यां भवेत् प्रस्थ (भा.प्र. पूर्वखण्ड-७/१४/पृ.३७२)	१०५२
शक्तिः द्विविधा-प्रसिद्धा.....(प.ल.म.पृ.२१)	५८३	शरीर-रूप-लावण्य.....(अ.सा.१८/१२४)	२०२४
शक्तिर्लक्ष्म-विशेषो धर्मो.....(पञ्चा.१/४८)	२०८२	शरीर-रूप-लावण्य-ग्रामा.....(ज्ञा.सा.१८/५)	२१८१
शक्तिश्च शक्तिमद्रूपाद्.....(वा.प.३/९/६२, बो.प.द.३) १५९		शरीरसंसर्गत एव सन्ति वर्णाद.....(अ.वि.१/१७).....	१८६५
शक्त्यनभ्युपगमे पदार्थस्य.....(स्या. रत्ना. ४/११/पृ.७०७)	११७७	शरीरसहचरणाऽवस्थानादितः.....(वि.आ.भा.१५७६ वृ.)	८४३
शक्त्यसम्बन्धो लक्षणा (र.ग.आनन-२ पृ.१८४)	१९८३	शान्ते मनसि ज्योतिः.....(अ.सा.२०/१९)	२५३८
शतमाषकेभ्यः शतमाषका.....(स्या.क. ल.१/५०, पृ.१६०)	२७०	शान्तोदात्तत्वमत्रैव.....(यो.वि.१८६)	२४२२
शनैरुद्धरते पादं जीवा.....(सू.मु.११५/७)	२३०७	शास्त्रेषु संस्कृतादन्यद्.....(का.द.१/३६)	२३५८
शपति = अर्थम्.....(क.प्रा.पुस्तक-१/ गा.१४ ज.ध.पृ.२१३)	७९५	शिवपदं नित्यश्रि.....(श्रीको.८७)	२३३
शपथमभिधानं शप्यते वा..... (स्था.३/३/१९२, वृ.पृ.२५८)	७९३	शिवमचलमरुजमक्ष.....(पा.च.सर्गः ८/ पृ.१६१)	३१९
शब्द-ऋजुसूत्रयोः पुनः.....(आ.नि.७८९ हा.वृ.).....	१०५९	शुक्लं = पूर्वगतश्रुतावलम्बनेन.....(स.सू.४/४)	६१
शब्द-बन्ध-सौक्ष्म्य-स्थौल्य.....(त.सू.५/२४)	१७०४	शुद्धजीवास्तिकाये सिद्धत्व.....वृ.पृ.७७)	२१३३
शब्द-वर्ण-रस.....(न.त.सं.९)	६३५	शुद्धतरपर्यायास्तिकेन.....(स.त.१/६/वृ.पृ.४०५)	३३२
शब्द-विद्युत्-प्रदीपादेरपि.....(स.त.३/६९)	१३५९	शुद्धद्रव्यं सन्मात्रम्.....(प्र.न.त.७/१५)	७५९
शब्दनयस्वरूपं तु इदम्.....(सू.कृ.श्रु.स्क. २/अ.७/सू.८१/पृ.४२६)	७९४	शुद्धद्रव्यनिरूपणात्मको.....(प्र.सा.२/९७)	१०९१, २०७३
शब्दपर्यायेण अविकल्पः पुरुषः..... (स.त.१/३४, वृ.पृ.४४०)	२१२५	शुद्धद्रव्यनैगमः.....(त.स्तो.वा.१/३३/३७)	७५३
शब्दपृष्ठतः अर्थग्रहण.....(ष.ख.जीवस्थान. पुस्तक-१/१-१-१ घ.पृ.८७)	७९५	शुद्धद्रव्यमेवार्थः प्रयोजन.....(आ.प.पृ.१८)	६३२
शब्दप्रधाना नयाः = शब्द.....(स्था. सू.३/३/सू.१९२ भाग-१/ पृष्ठ-२५८ वृत्तिः)	९३६	शुद्धद्रव्यास्तिकनयमते.....(अने.व्य.नैगमनय-पृ.६१)	१६४
शब्दप्रवृत्तिनिमित्तभूतक्रिया.....(प्र.मी.२/२/९)	८०५	शुद्धनयाः = ऋजुसूत्र.....(वि.आ. भा.११३२ मल.वृ.)	९७२, १०५८
शब्दब्रह्मणि निष्णातः.....(म.भा.शां. पर्व अ.२३२/३०, अ.२७०/२, त्रि.५/१७, मैत्रा.७/२२, ब्र.वि.१७)	२३७२	शुद्धनयाः = निश्चयनया.....(प.क.भा.२६३७)	१०७०
शब्दाद् = व्याकरणात्(आ.प.पृ.१८, का.अ.गा.२७५/वृ.पृ.१९८)	७९०	शुद्धपर्याय एव अर्थः.....(आ.प.पृ.१८)	७००
शब्दानां स्वप्रवृत्तिनिमित्त.....(प्र.न.त.७/४०)	८०५	शुद्धपर्यायरूपस्तदात्मा.....(अ.सा.१८/८६)	१२९८
शब्दो हि अनेकधर्मके.....(न्या.म.भाग-२/पृ.१००)	५६९	शुद्धपुद्गलद्रव्यम् = अविभागी..... (का.अ.२३७/वृ.पृ.१६८)	२२११
शरणं प्रपन्नाः प्रब्रज्यादिप्रतिपत्त्या.....(प.व. गा.१३५१ स्वोपज्ञवृत्ति पृ.५७८)	२५०१	शुद्धव्यवहारः = निम्नतर.....(आ.सा.पृ.२०)	७७७
		शुद्धसद्भूतव्यवहारः यथा.....(आ.प.पृ.९)	८२६
		शुद्धस्यैकान्तेनाऽऽत्मनो न कर्म..... (आ.प.पृ.१५, बृ.न.च.६९ वृ.)	१९०३
		शुद्धा योगा रे यदपि यता.....(शा.सु.७/७)	२४३२
		शुद्धाऽशुद्धद्रव्यार्थिकेन विभाव.....(आ.प.पृ.१६, का.अ.गा.२६१/वृ.पृ.१८७)	२०७३
		शुद्धाऽशुद्धपरमभावग्राहकेण.....(आ.प.पृ.१५, का.अ.गा.२६१/वृ.पृ.१८५)	२००२
		शुद्धात्मतत्त्वप्रगुणा.....(अ.उप.४/३)	२५३२
		शुद्धात्मद्रव्यमेवाहम्, शुद्ध.....(ज्ञा.सा.४/२)	१९५७

द्रव्यानुयोगपरामर्शकप्रतिपाद्य साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकप्रतिपाद्य साक्षीपाठ	पृष्ठ
शुद्धानां तु ऋजुसूत्रादीनां....(वि.आ.भा.४५५ वृ.) १७२		स एवमभिसिद्धे, परमबन्धे....(प.सू.५/४५) २२७०	
शुद्धानां तु निश्चयनयरूपाणाम्....(वि.आ.भा.३३७०) ... १७२		स खलु अयं कालो....(पा.यो.	
शुद्धेऽपि व्योम्नि....(जा.सा.१५/३) १८७५		भा.३/५२ पृ.४१६) १५३८	
शुद्धैव ज्ञानधारा स्यात्....(अ.सा.१८/१५०) २४३४		स घटो न मृदो....(प.द.१३/३५) ४५०	
शुद्धो द्रव्यास्तिको नयः....(स.त.१/३/पृ.२७२) १८८, १०७७		स घटो नो मृदो भित्तो....(ब्रह्मा.अद्वैता. पृ.३५) ... १८१०	
शुद्धोपचारमिश्रत्वाल्लक्षणा....(अ.वृ.मा.२) १९८८		स च श्यामोऽथवा....(अ.चि.	
शुभाऽध्यवसायविशेषैः....(द.शु.४ वृ.पृ.७) २५०६		ना.मा.कां.४/श्लो.१३०८) ११५९	
शुभाऽशुभं कर्म ज्ञानाग्नि....(शि.धर्मो.) २३४५		स द्विभेदः-देशपरिक्षेपी....(त.सू.भा.१/३५) ७१९	
शुभाऽशुभैः परिक्षीणैः कर्मभिः....(न.मा.२/२०) ९०९		स द्विविधः-विभजन....(न.च.सा.पृ.१९४) ७७६	
शुभैकाऽऽलम्बनं चित्तं....(यो.बि.३६२) २४२१		स मुख्यो व्यवहारात्मा....(पा.च.म.५/११५) १५५९	
शुश्रूषा श्रवणं चैव ग्रहणं....(अ.चि.३/३१०,		स मे चिरायाऽऽस्खलितोपचारां....(र.व.५/२०) ८३६	
का.नी. सा.४/२१) ४६		स व्याबाधाऽभावात् सर्वज्ञ....(वि.आ.	
शुष्कतर्कादिकं किञ्चिद्....(अ.सा.६/४) २४८२		भा.१९९२ वृ.उद्ध.) १८२०	
शून्यं चेत् ? सुस्थितं....(शा.वा.स.६/५८) ११९३		स हि अष्टकर्मपुद्गल....(वि.आ.	
शेषेषु = निश्चयनय-व्यवहार....(वि.आ.		भा.१५७० मल.वृ.) २०९५	
भा.३५८७ मल.पृ.) १०१४		स हि त्रेधा प्रवर्तते....(आ.मी.परि.१०	
श्रद् इति सत्यनाम....(नि.वि.दैवतकाण्ड		श्लो.१०४ अ.स.वृ.) ७१७	
१/३/३१/पृ.४२५) १११०		स-परपरिणामहेतु अपदेसियं....(ष.ख.	
श्रद्धा = रुचिः (त.श्रु.वृ.१/२) ११०९		पुस्तक-३/१-२-१/ध.पृ.३) १५५२	
श्रद्धानं = प्रत्यया....(त.सू.१/२ भा.पृ.३२) ११०९		संगह-व्यवहारानं पञ्चासन्न....	
श्रद्धानशब्दवाच्यः अर्थः....(त.रा.		(वि.आ.भा.३३९२) १०११	
वा.१/१/८ पृ.१९) ११०९		संगहणं संगिणहइ संगिज्ज्ञते....	
श्रयते सुवर्णभावं सिद्ध....(यो.शा.१२/११) २५३२		(वि.आ.भा.२२०३) ७५६	
श्रुतज्ञानी द्रव्यतः पञ्चास्ति....(वि.आ.भा.५५३ वृ.) ... १५३२		संगहिय-पिंडियत्वं संगह....(आ.नि.७५६) ७५६	
श्रुतभेदा नयाः सप्त....(ल.त्र.६७) १०३८		संजोगमूला जीवेण पत्ता....	
श्रुतावाप्तौ मूलोपायत्वाद्....(वि.आ.भा.५६१ मल.वृ.) २३६२		(म.प्र.प्र.१७, आ.प्र.प्र.२७) २१८५	
श्रुत्वा मत्वा मुहुः स्मृत्वा....		संताणातो अह सो....(ध.स.२३५) १७५५	
(अ.सा.१८/१७७) १९३९, २५७८		संताणिणो न भिण्णो जइ....(वि.आ.भा.२३९८) ... १७५३	
श्रेष्ठो हि ज्ञानयोगः (अ.सा.१५/५६) २२६१		संताणो उ अवत्थू (प.लि.८०) १७५५	
श्वेतद्रव्यकृतं श्वेत्यं भित्तिभागे....(अ.सा.१८/२७) २१०५		संभिन्नं पासंतो लोगम....(आ.नि.१२७) १५३०	
श्लिष्टं स्थिर-सानन्दम् (यो.शा.१२/४) २४११		संयतानि न चाक्षाणि....(वी.स्तो.१४/२) २५४०	
श्लेषयन्ति आत्मानम्....(आ.नि.१४ पृ.२०) ८४८		संयोगवद्भूतिसत्तावान्तर....(ल.भा.) १३९०	
षट्स्थानपतितवृद्धि-हानि....(स.स.आ.४१५, शक्तिनिरूपण-		संवादिप्रवृत्तिजननयोग्य....(ब्र.वि.) १९५१	
१७, पृ.६१२) १६६७		संवेगं विना लोकरज्जना....(अ.म.प.१८१ वृ.) २४८४	
षड् भावविकारा भवन्तीति....		संवेगभाविअमणो, सम्मत्ते....(पु.मा.१२०) २४४०	
(नि.भा.१/१/खं-३/पृ.९-१०) ११२८		संशयादिविनिर्मुक्ता..(शै.प.परि.१) १९५१	
षड्गुणहानि-वृद्धिस्वभावा....(न.च.सा.पृ.१३१) १६६८		संश्लेषसहितवस्तुसम्बन्धविषय....(आ.प.पृ.२०) ९२९	
षड्विधा सा प्राकृतिः च....(ष.भा.च.२६) २३५९		संसङ्गमसंसङ्गा उद्धड तह....(प्र.सारो. ७३९) १५	

द्रव्यानुयोगपरामर्शकृत्त्रिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकृत्त्रिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
संसर्गाभावोऽन्योऽन्याभावश्च....(न.वा.पृ.१)	१६८२	सङ्ग्रह-व्यवहार-ऋजुसूत्र....(प्र.सार्ते.८४८ वृ.)	१३८
संसारः पुत्र-दारादिः पुंसां....(यो.सा.प्रा.७/४४)	११	सङ्ग्रहगृहीतवस्तुभेदान्तरेण....(नयच.सा.पृ.१९४)	७७५
संसारत्वा य सिद्धा य....(उत्त.३६/४८)	१०९९	सङ्ग्रहगृहीतार्थानां भेदरूपतया....(प्र.मी.२/२/५)	७६९
संसारत्वा रूढा, कम्मवि....(गो.सा.जी.का.५६३) ...	१८६९	सङ्ग्रहणं = सामान्यरूपतया....(न.च.सा.पृ.१८९)	७५५
संसारविषयातीतं मुक्तानामव्ययं....(त.सू.का.२३)	२०	सङ्ग्रहणं भेदानां सङ्गृह्णाति....	
संसारसारते सारते चेव....(ध.स.५४१, द.वै.४/१०) .	२३३०	(स्था.३/३/१९२, वृ.पृ.२५८)	७५७
संसारिण आत्मनः कर्मणा....		सङ्ग्रहनयाऽऽक्षिप्तानाम् अर्थानां....(ष.ख.	
(सू.कृ.१/१/१/१४ पृ.२१)	१९२१	पुस्तक-१/१-१-१/पृ.८४)	७७०
संसारिणां च सिद्धानां....		सङ्ग्रहस्तु संस्तरकारूढ....(न.र.पृ.७०)	१००७
(अ.सा.१८/१५५)	६३२, ७१०	सङ्ग्रहादिः नयः, तच्छा....(आ.मी.१०७,	
संसारिणाम् असुमतां सदा....(सू.कृ.		अ.श.भा.पृ.६८८)	८१८
श्रु.स्क.२/अ.५/सू.१५/पृ.३७८)	२०५०	सङ्ग्रहादेश्च शेषेण....(त.श्लो.वा.१/३३/श्लो.१०७)	५५५
संसारिणो जीवस्थ शरीरेण....		सङ्ग्रहे व्यवहारे वा....(त.सू.१/३४	
(वि.आ.भा.४५ वृ.)	२००५	त.श्लो.वा.न.वि.३८)	१०१२
संसारी कर्मणा युक्तो....(यो.सा.प्रा.७/२६)	१९०३	सङ्ग्रहेण गृहीतानामर्थानां....(त.श्लो.१/३३/५८)	७७०
संस्कारोज्ज्वलनार्थं हितश्च....		सङ्ग्रहेण गृहीतानामर्थानां....(त.सू.१/३३ स.सि.वृत्ति) ..	७७०
(य.वे.उ.भा.१/२१)	१६३४	सङ्ग्रहेण गोचरीकृतानामर्थानां....(प्र.न.त.७/२३)	७६९
संस्कृतं प्राकृतं तस्या....(वा.अ.२/१)	२३५८	सङ्ग्रहो द्विविधः। सामान्य....(आ.प.पृ.८)	७५८
संस्कृतात् प्राकृतं मिष्टम्....(कु.म.व्या.५९६)	२३५७	सचित्ते वि काए (भ.सू.१३/७/४९५)	२००६
सए गेहे पलित्तमि कं धावसि....(क्र.भा.३५/१४) .	२५६०	सचेतनाऽचेतनं द्रव्यं....(वि.आ.भा.२०३१)	१६०१
सकलकर्मक्षय....(हि.मा.१५/वृ.पृ.२४)	३४१	सच्चिदानन्दमनन्तं....(जा.द.९/५)	३८१
सकलकर्मबन्धाद् विनि....(अ.सा.७/२५ वृ.)	८५४	सज्जात्ये च..(एका.ना.९)	१८६०
सकलकर्मविमुक्तस्य ज्ञान...		सज्जाय-ज्ञान-तव-ओसहेसु....(आ.नि.१५०४)	१६३४
(त.सू.१०/३ हा.वृ.पृ.५९५)	१३३१	सज्जायते नारकिक....(त्रि.श.पृ.१/३/५७५)	८४१
सकलनयग्राहकं प्रमाणम्....(न.च.सा.पृ.२१८) ...	१०८९, १९४४	सत् मूलनया पत्रता....(स्था.७/५५२, अनु.सू.६०६) ..	९४०
सकलनयार्थप्रतिपादकता....(द्र.गु.प.		सत्तं जो ण हु मण्णइ....(वृ.न.च.५०)	१७१६
रा.४/१३ स्त.पृ.५०५)	१९४४	सत्ता सत्त्वं सद्....(पञ्चा.१/१४३)	९५, १६४१
सकलवस्तुग्राहकं प्रमाणम्....(आ.प.पृ.१७)	१९४६	सत्ताअमुक्खरूवे उप्पाद....(न.च.२९, द्र.स्व.प्र.२०१)	६९९
सकलादेशस्वभावं प्रमाण....(प्र.न.त.७/५३ स्या.रत्ना.पृष्ठ-		सत्ताख्यं महासामान्यं....(वि.आ.भा.२२०५ वृ.)	७५६
१०६९-१०७३)	५५१	सत्तागौणत्वेनोत्पाद-व्यय....(आ.प.पृ.७)	७००
सकृदावर्तनादीनामतात्त्विक....(यो.बि.३७०)	२५१७	सत्तानियोगमिहे जमस्थितं उत्तं....	
सकृया पागता चेव....(स्था.सू.७/६३९ पृ.४३०)	२३५७	(ध.१/१-१-७/१५८/४)	१०
सक्या पायया चेव....(अनु.द्वा.सू.२६०		सत्तामत्तसरूवं अणंताणेदं परमपयं	
गाथा-५३/पृ.१८१)	२३५७	(स.क.भव-९-पृ.९७७)	१९३५
सङ्कल्पमात्रग्राहिणो नैगमस्य....(प्र.न.		सत्तासापेक्षस्वभावनित्य.... (का.अ.२७० वृ.)	७०४
त.७/५३ स्या.रत्ना.पृ.१०७०)	४९६	सत्तासापेक्षस्वभावो....(आ.प.पृ.७)	७०२
सङ्कल्पो निगमः तत्र....(त.श्लो.१/३५/३२)	७१६	सत्तासापेक्षस्वभावोऽ....(स.न.प्र.पृ.५०)	७०२
सङ्कोच-विकासावस्थाश्रयः....()	१३९०		

द्रव्यानुयोगपरामर्शकङ्क्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकङ्क्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
सत्त्वं सकलव्यक्त्यनुगतं व्यञ्जन..... (स्या.क.७/२३/पृ.१५१)	२१२६	सप्तधर्मात्मकत्वबोधकता.....(त.वृ.१/६ वृ.पृ.१५८)	१९४४
सत्त्वाऽसत्त्वाद्युपेतार्थेषु(नयो.२)	६०६	सप्तभङ्गपरिकरितपरिपूर्णा.....(गु.त.वि.१/५२ वृ.) ५२४, १९४४	
सत्त्वे निविशतेऽपैति.....(वै.म.भा.४/१/४४)	११२	सप्तभङ्गात्मकमपि च.....(गु.त.वि.१/५२ वृ.)	५४१
सत्त्वेण सुतिक्खेण वि.....(भ.सू.६/७/ सू.२४७/पृष्ठ-२७५ अ.द्वा.सू.३४३, ज्यो.क.७३, बृ.स.२९०)	१३२८	सप्तैते नियतं युक्ताः.....(न.वि.४०)	१०३७
सत्पर्यायेण विनाशः प्रादु.....(नयोपदेश श्लो.१७ वृ.उद्ध. पृ.१४४)	१३५२	सम्भावं खु विम्भावं दम्भाणं.....(द्र.स्व.प्र.१८)	२१७९
सत्यं ज्ञानमनन्तमानन्दं.....(स.सा.४)	३८१	सम्भावो हि सहावो गुणेहिं.....(प्र.सा.९६)	२१२६
सत्यां च कार्य-कारणतायां.....(सि.वि.४/३/ स्वो.वृ./भा-१/पृ.२४०)	१७५८	सम्भूयमसम्भूयं उवयरिय.....(न.च.१५, द्र.स्व.प्र.१८७)	८१८
सत्याम् अपि भावानां वृत्तिः.....(त.सू.५/२२ सि.वृ.) १६०३		सम्भूयाऽसम्भूए उवयरिए.....(न.च.१६, द्र.स्व.प्र.१८८)	८१८
सत्सामीप्ये सद्बद्धा (सि.हे.श.५/४/१)	७३८	समग्रकर्माऽपगमादनन्त.....(अ.त.२/४१)	५९१
सदानन्दमयं शुद्धं.....(प.प.१३)	७१९	समभावो सामाज्यं तण.....(प.११/५)	२५६२
सदुपायश्च नाऽध्यात्मादन्यः.....(यो.बि.७१)	२५१०	समयक्षेत्रे ये केचन... (भ.सू.२५/३/७३३ वृ.पृ.८७०) १६३२	
सदेव सर्वं को नेच्छेत् ?.....(आ.मी.१५)	१७२१	समयव्यवहारः हि सञ्च..... (भ.सू.१०/१/३९४, वृ.पृ.४९४)	१६२०
सदैव सहवर्तित्वाद्गर्ण-गन्ध..... (अनु.द्वा.सू.२२५, वृ.पृ.१५३)	२०८५	समया ति वा आवलिया.....(स्था.२/४/१०६) १४९३, १६२३	
सद् द्रव्यलक्षणम् (आ.प.पृ.१)	१३८८	समयादिकालः तेषु.....(भ.सू.५/९/सू.२२६/पृ.२४८)	१६०८
सद्द्वयारज्जोऽपि पभा.....(उत्त.२८/१२, न.त.११)	१६९८	समयावलिय-मुहुता दिव.....(आ.नि.६६३)	१६१३
सद्द्वयपञ्चयओ संतो भणिआ.....(न.च.६३)	८९९	समयो वर्तमान एव.....(पि.नि.५८, वृ.पृ.२४)	१६१५
सद्द्वयादिचउक्के संत.....(न.च.२५, द्र.स्व.प्र.१९८)	६६२	समवाया संबंधो तेसिं.....(ध.स.४८१)	१७७६
सद्द्वारूढो अत्थो अत्थारूढो.....(न.च.४१, द्र.स्व.प्र.२१४)	७९८	समवायी तु निश्चेष्टः.....(च.सं.१/५१)	११०
सदुज्जुसुयाणं पुण निज्वाणं.....(आ.नि.७८९)	१०५९	समस्तद्वन्द्ववर्जितमव्या.....(मा.प.३१८)	१०७३
सद्धा खमं णे विणइतु.....(उत्त.१४/२८)	२४५१	समस्तवस्तुविस्तरव्यापिनी महासत्ता.....(नि.सा.३४)	७६५
सद्भूतव्यवहारेण गुण.....(आ.प.पृ.१५, का.अ.२६१ वृ.पृ.१८५)	१९८०	समस्तस्वभावपर्यायाऽऽधारभूत.....(न.च.सा.पृ.१६२)	१७९७
सद्भूतव्यवहारोऽपि द्विविधः.....(आ.प.पृ.२०)	९२०	समाधानं समाधिः (आ.नि.चतुर्विंशति-६/पृ.४०९)	२२५८
सद्भिषेधप्रकाशको व्यवहारः (स्या.भा.पृ.३)	७६९	समाधिर्नन्दनं, धैर्यं दम्भोलिः.....(ज्ञा.सा.२०/२)	१०७४
सन्तताऽध्ययनं वादः परतन्त्रा.....(द्र.गु.स. मिश्रवर्गः-४६-पृ.१०८)	१२१	समानजातीयद्रव्यान्तरादेव.....(स.त.३/३८)	१३२२
सप्त चित्तधातवो धर्मधातु.... (अ.घ.वी.१/३८ वि.प्र.)	१६८२	समापतिरिह व्यक्तमात्मनः.....(अ.सा.१५/५९)	२३८६
सप्तधर्मात्मकत्वबोधक.....(त.सू.१/६/ यशो.वृ.पृष्ठ.१५८)	५३३	समापतिसंज्ञकाऽऽसन्नानुष्ठान.....(द्वा.द्वा.२/२५/वृ.पृ.१२१) २३७६	
		सम्बन्धानात्मनो जन्तुर्यावतः.....(त्रि.श.च.३/५/१०३) ... ८८०	
		सम्बन्धिशब्दानाम् एकांशस्य.....(सू.कृ.श्रु. स्क.२/अ.५/सू.१७/पृ.३७९)	१६७७
		सम्भव-व्यभिचाराभ्यां विशेषण... (बृ.आ.वा.पृ.२०१२) २०१२	
		सम्भव-व्यभिचाराभ्यां स्याद्..... (त.वा.१/३/३८ पृ.२०८)	२०१२
		सम्भवे व्यभिचारे च विशेषणं.....(हे.बि.टी.पृ.६१) .. २०१२	
		सम्भिन्नमिति द्रव्यं गृह्यते.....(आ.नि.१२७ हा.वृ.) १५३०	

द्रव्यानुयोगपरामर्शकक्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकक्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
सम्मकरियाए जे पुण.....(उ.प.१९२)	२२६८	सर्वज्ञशासनसमुन्नतिसाधनाः.....(स.कौ.१/७८)	२४२९
सम्मत्त-णाण-दंसण....(प.प्र.		सर्वज्ञो भगवान् योऽ.....(यो.शा.९/१२)	२३७९
गाथा ६१ वृत्ति उद्धृतेयं गाथा)	१६९४	सर्वज्ञोऽपि स्वकेवल.....(ष.द.स.श्लो.५७ वृ.).....	४१८
सम्मत्त-नाणरहियस्स नाण....		सर्वत्र निन्दासन्त्यागः.....(यो.बि.१२७)	२४४३
(वि.आ.भा.४१४)	१२३५	सर्वथा क्षणिकत्वे पूर्वस्य.....(सू.कृ.श्रु.	
सम्मत्तदंसी न कोइ.....(आचा.१०/३/२)	२४४४	स्क.२/अ.५/सू.३० वृ.पृ.३८३)	१७४७
सम्मत्तपरिगहियं सम्मसुयं....(वि.आ.भा.८७९)	४३९	सर्वथा चैतन्यमेवेत्युक्ते.....(आ.प.पृ.१४)	१८५७
सम्मत्तम्मि उ लद्धे पलिअ....(वि.आ.भा.१२२२,		सर्वथा न गमो यस्माद् सर्वथा.....(त.नि.	
वृ.क.भा.१०६, प्र.सारो.१३८४,		प्रा.स्तम्भ ३६/पृ.७१२)	१९९९
श्रा.प्र.३९०,प.व.११९)	२४५२	सर्वथा निरुपद्रवो.....(शा.सु.८/गेय-२ वृ.).....	१४३
सम्यक् = पदार्थानां.....(सू.कृ.श्रु.		सर्वथा योग्यताऽभेदे तद.....(ल.वि.पृ.३२)	१८२९
स्क.२/अ.७/सू.८१/पृ.४२६)	७६६	सर्वथाऽमूर्तस्याऽपि तथात्मनः.....(आ.प.पृ.१४)	१८६७
सम्यग्गनुभवसाधनं प्रमाणम् (न्या.सा.१/पृ.१)	१९४७	सर्वथाऽशुद्धैकान्तेऽपि तथात्मनो.....(आ.प.पृ.१५)	१९०२
सम्यगर्थनिर्णयः प्रमाणम्....(प्र.मी.१/१/२) ३८३,१०५५,१९४२		सर्वथा कृतकृत्यश्च सूक्ष्मो.....(ब्र.सि.स.२७)	८०९
सम्यग्ज्ञान-क्रियायां कृत्स्न.....(प्र.न.त.७/५७)	२२९४	सर्वथैकान्तेन सद्रूपस्य न.....(वृ.न.च.६९ वृ.पृ.३६) .	१७२०
सम्यग्ज्ञानं प्रमाणम्। स्वार्थव्य.....(प्र.प.पृ.१)	१९४५	सर्वद्रव्यवर्तनालक्षणपर्याये एव.....(ष.न.प्र.पृ.४)	१४८९
सम्यग्ज्ञानपूर्विका सर्व (न्या.बि.१/१)	२३४७	सर्वद्रव्यस्वभावाऽऽदीपना.....(अनु.द्वा.हारि.	
सम्यग्दृशो विशुद्धत्वं.....(अ.सा.१८/१५१)	२४३४	टीका. पृ.४१)	१४६९
सम्यग् ज्ञानं प्रमाणम् (न्या.दी.पृ.३)	१९४६	सर्वद्वन्द्वविनिर्मुक्ताः सर्व.....(शा.वा.स.११/५३,	
सम्यग्दर्शनस्य सम्यग्ज्ञा.....(ध.स.६५ वृ.पृ.३७७)	२४८९	उप.भ.क.८/२३७)	६२९
सयलपवंचरहियं सत्तामत्त....(स.क.भव.९/		सर्वद्वन्द्वविमुक्तानां सिद्धानामेव.....	
पृ.८९४-भाग-२)	२३७२	(वै.क.ल.९/२४४)	२०२०
सयोगिभवत्थकेवलनाणे दुविहे.....		सर्वनयमतानि अपि.....(आ.नि.१४४ पृ.७२)	६१०
(स्था.२/१/६०, न.सू.८५)	२१५७	सर्वनयसमूहात्मकत्वाद् जिनमतस्य	
सराणं जीवमाश्रित्य.....(यो.सा.प्रा.२/३१)	२०४५	(वि.आ.भा.गा.६० वृ.)	२०२६
सर्वं खल्वादीप.....(अ.स.विवरण,		सर्वनयात्मकं हि भगवद्वचनम्....	
परि.३, श्लो.५८, पृ.२८२)	१११८	(वि.आ.भा.२३२१ वृ.)	१२५१
सर्वं त्रित्वं, द्रव्य.....(त.सू.१/३५ भा.)	१२१	सर्वनयात्मके भगवत्प्रवचने यथो.....	
सर्वं वस्तु प्रतिक्षणं....(पा.यो.सू.३/५२ वृ.)	१५३८	(उप.रह.४२ वृ.)	१०६४,२४४८
सर्वं वस्तु सम.....(सू.कृ.श्रु.		सर्वपदार्थानां सत्त्व-ज्ञेयत्व.....(सू.कृ.श्रु.	
स्क.२/अ.५/सू.११ पृ.३७६)	५५७	स्क.२/अ.५/सू.१०/पृ.३७६)	४५५
सर्वं वस्तु स्वात्मनि एव.....(अनु.द्वा.१४५/वृ.पृ.२०७)२५७०		सर्वप्रमाण-सर्वनय.....(ध.स.श्लो.२२/वृ.पृ.६६)	१६४४
सर्वं हि वस्तु व्यञ्जन.....(आ.मी.७०/		सर्वभावेष्वनित्यत्वे, निहित.....(त्रि.श.पु.१/१/३८०) ..	१७६५
अ.स.वृ.भाग-२/पृ.५५०)	२१७१	सर्वमनेकान्तात्मकम् (न्या.कु.पृ.३६८)	१७२१
सर्वकर्मक्षयादेष सर्व.....(वै.क.ल.९/१०७७)	१३५८	सर्वमस्ति स्वरूपेण पररूपेण.....	
सर्वकर्माऽपगमाऽऽविर्भूतचैतन्य....		(जै.स्या.मु.१/२७, स्या.र.१/१६,	
(स.त.३/६३/पृ.७३७)	१४४३	प्र.मी.वृ.१/१/१६, स्या.म.का.१४,	
सर्वकर्मोज्झितः सिद्धः.....(वै.क.ल.७/४८३)	२१२८	स्या.क.ल.८/१०)	१९६४

द्रव्यानुयोगपरामर्शः कर्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शः कर्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
सर्वमस्ति स्वरूपेण पररूपेण.....		सर्वद्ववपज्जाया समासता.....(न.सू.३४/ अकखरपडल-पृ.५३ चू.)	२२३७
(भ.सू.१/३/३२/पृ.५५)	१७२१	सर्वदव्वाण अवकासदाण.....(अनु.द्वा.सू.१३२ चू.,पृ.१८०)	१४६९
सर्वमेव वस्तु तावत्.....(वि.आ.भा.२१८० मल.वृ.)	१८७	सर्वदुक्खविमोक्खं मोक्खं (म.नि.३/पृ.६५)	६३२
सर्वमेव वस्तु सपर्यायम्.....(वि.आ.भा.२६७६)	१८४	सर्वनयमयं जिणवयण.....(वि.आ.भा.७२)	२२४१
सर्वव्यक्तिषु नियतं क्षणे.....(सू.कृ.वृ. १/१/१/१६ समुद्धतमिदं पद्यम्)	१७३९	सर्वभावेण सर्वहा गीयत्येहिं..... (म.नि.६/३०५/पृ.१८१)	२५६३
सर्वस्याऽपि समये समये.....(वि.आ.भा.३३७४ वृ.) ...	१३२९	सर्वमलोगागासं.....(गो.सा.जी.का.५८७)	१४७७
सर्वहितावहा समापत्तिः चन्द.....(गु.त.वि.१/३९ वृ.)	२३८५	सर्वस्स कज्जकलावस्स.....(ध.१२/४,२,८,३/१८०/३) ..	२९५
सर्वाऽऽबाधाहितं परमानन्द.....(षो.प्र.१५/१६)	६१९	सर्वस्स केवलिस्सा जुगवं.....(आ.नि.१७९, वि.आ. भा.३०९६)	१२८८
सर्वात्मकं तदेकं स्याद.....(आ.मी.११)	१८०९	सर्वाओ लद्धीओ जं.....(वि.आ.भा.३०८९)	२२८४
सर्वे पर्यायाः खलु कल्पिताः.....()	९६१	सर्वाण पयत्थाणं णियमा.....(त्रि.प.४/२८१)	१५५७
सर्वे भावा निश्चयेन.....(अ.वि.१/२२)	२५७०	सर्वाण सहावाणं अत्थितं..... (द्र.स्व.प्र.२४८)	१९६७
सर्वेऽपि तीर्थिकाः परस्पर.....(सू.कृ.श्रु. स्क.२/अ.६/सू.१२/पृ.३९२)	३५४	सर्वाण दव्वाणं दव्वस.....(का.अ.२३६)	१८१८
सर्वेऽपि नयाः प्रत्येकं.....(सू.कृ.२/७/८१ पृ.४२७) ...	६१०	सर्वाण दव्वाणं परिणामं.....(का.अनु.२१६)	१५५३
सर्वेऽपि पुद्गलाः कर्कर.....(ज्ञा.सा.२०/२ वृ.)	१०७५	सर्वुत्तमसोक्खं (म.नि.३/पृ.६१)	८६४
सर्वेषां पदार्थानां ये.....(न.च.सा.पृ.१७१)	१८३७	सर्वे वि णया मिच्छ.....(स.त.१/२१)	१०६५,१०८९
सर्वेषां युगपत् प्राप्तिः.....(ष.स.श्लो.५७ बृहद्वृत्ती उद्धरणम्)	३६४	सर्वे वि य सर्व्वू सर्व्वे.....(वि.प्र.१९/१९)	२८५
सर्वेषाम्... उत्तरतो मेरुः (त.सू.३/१० भा.)	१५२३	सर्वे सरा नियद्वंति.....(आचा.५/६/१७१)	४८५,२५२२
सर्वैः एव हि एकैकांशग्राहिभिः..... (वि.आ.भा.१०३९ मल.वृ.)	५४७	सर्वे सिद्धसहावा(नि.सा.४९)	७१०
सर्वोऽपि स्वस्वभावे एव.....(अनु.द्वा.सू.वृ.पृ.२०८) ...	२४०९	सर्वेसज्जुगहट्ठा इतरं.....(प.क.भा.११५९)	२३५७
सर्वोपाधिविशुद्धस्वात्मलाभो.....(अ.व्य.पृ.७)	१३१७	सर्वेसिं अत्थितं णिय-.....(द्र.स्व.प्र.१४७)	१९६३
सविचारमत्थ-वज्जण-जोगं.....(ध्या.श.७८)	६२	सर्वेसिं खंधाणं जो.....(प.स.७७)	२०६०
सविधारं = सह विचारेण.....(ध्या.श.७८ वृ.)	६२	सर्वेसिं दव्वाणं अवयासं(भा.स.३०८)	१४६९
सर्वं किर पडिवाइ.....(ओ.नि.५३२,पु.मा.४१९)	२२७८	सह आकारेण = विशेषां..... (स्था.२/२/११२/वृ.पृ.१५८)	१२८४
सर्वं चिय पइसमयं.....(वि.आ.भा. ५४४ + ३४२५)	११२४,१३००	सहचरण-स्थान-तादर्थ्य.....(न्या.सू.२/२/६१)	७२८
सर्वं चिय विभव-भंग.....(वि.आ.भा.१८४३)	११५२	सहचरणाद् - यष्टिकां.....(न्या.सू.२/२/६१)	७२८
सर्वं चिय सर्व्वमयं..... (वि.आ.भा.१६०२)	४०८	सहजम् अविकृतम् आत्म.....(उप.रह.१९८ वृ.)	२५६८
सर्व्वकम्मावगमो मोक्खो (नि.भा.१०/ चू.पृ.७-पीठिका)	१४८२	सहजादो रूवंतरगहणं जो.....(बु.न.च.६४)	१८९६
सर्व्वण्णु सर्व्वदरिसी.....(प.व.२७००)	१५६	सहभाविधर्मवाचकगुण.....(अने.व्य.प्र.पृ.७६)	२०९
सर्व्वण्णु सर्व्वदरिसी.....(सं.र.शा.१७१२)	२१३३	सहभाविनो गुणाः, क्रम.....(स.त.२/१/पृ.४७८)	१६५८
सर्व्वत्थ उचियकरणं, गुणाणुराओ.....(पु.मा.१११)	२४२८	सहभुव जाणहि ताई गुण.....(प.प्रका.५७)	१६५८
सर्व्वत्थ संजमं, संजमाओ.....(ओ.नि.४६)	३७	सहभुवो गुणाः, क्रमवर्तिनः.....(आ.प.पृ.१०)	१६५८
सर्व्वत्थोवा पदमसमयसिद्धा.....(जीवा.भाग-२/प्रति ९/ उदे.१/सू.२७२)	१२९७	सहवर्तिनो गुणाः.....(आ.नि.९७८ वृ. + प्रज्ञा.१/२/सू.२४७)	११८
		सहवर्तिनः = गुणाः.....(प्र.प.२/सू.५४/वृ.पृ.११०) ...	१६५९

द्रव्यानुयोगपरामर्शकङ्क्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकङ्क्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
सहवास्येव जनाति.....()	२३०७	सामणं तिविहं- महासामन्नं....(उत्त.	
सहविदां = रूप-रसादि....(सि.वि.६/४१		बृ.वृ.अ.३/निर्यु.गा.१७४/पृ.१७२)	७६४
वृ.पृष्ठ-४४१)	१६५८	सामन्न-विसेसाणं जह वेगा.....	
सहैव स्यात् किसलय-कलिका.....		(वि.आ.भा.१३७४)	१८००
(लोकप्रकाश सर्ग २८/२३)	१५०१	सामन्नमह विसेसो पच्युष्णं....(वि.आ.भा.३५८६)...	१००१
सहोत्पन्ना गुणा द्रव्ये....(जै.वि.त.८)	१६५९	सामान्य-विशेषयोः कथञ्चि....(द.वै.१/१/	
सा (लक्षणा) द्विविधा....(वै.सि.ल.म.		नि.५२ वृ.पृ.१३४)	१८०३, १८४७
लक्षणानिरूपणे पृ.१२३)	१९८५	सामान्य-विशेषात्मकस्य....(सू.कृ.श्रु.स्क.२/	
सा च लक्षणा....(प.ल.म.पृ.१७)	५८०	अ.७/सू.८१ वृ.पृ.४२६)	७१६
सा निरुपमं सुखम् (ध.बि.८/४०)	२१५३	सामान्यं खलु लक्षणमुप....(प्र.र.१९४)	१७००
सा वासना किं क्षणेभ्यो....(सू.कृ.		सामान्यं त्रिविधम्....(वि.आ.भा.२४९३ वृ.)	७६५
वृ.१/१/१/१८-पृ.२६)	१७५६	सामान्यगुणादयोऽन्वयरूपेण....(आ.प.पृ.१८)	६५८
सा वि हु वासत....(वि.आ.भा.१६७७)	१७५७	सामान्यमात्रग्राही परामर्शः.....	
सा वृत्तिर्व्यञ्जना नाम....(सा.द.२/१३)	५८२	(प्र.न.त.७/१३, स्या.भा.पृ.३)	७५६
सा शब्दान्निगमाद....(त.स्तो.		सामान्यम् अन्वयिनम् अंशम्....(सू.कृ.श्रु.	
वा.१/३३/स्तो.१०६)	५५५	स्क.२/अ.५/सू.३/पृ.३७२)	१७४१
सांसिद्धिकमिव ज्ञेयं सम्यक्....(यो.बि.२७५)	१८२९	सामान्यम् उत्सर्गः अन्वयः....(त.सू.५/३८/पा.वा.४)	११९
साइ-अपज्वसाणं निरुव....(ज.च.१६/६६६)	९३४	सामान्यवत्त्वे सति....(न्या.सि.मु.८६)	१०९
साइमणतं कालं तत्त्र....(आ.प.९२४)	१८४०	सामान्यवस्तुसत्तासङ्ग्राहकः....(न.च.सा.पृ.१८९)	७६२
साक्षात्सम्बन्धेन इन्द्रिय....()	१३९१	सामान्यवान् अचलनात्मकः....(वे.कौ.पृ.४४९)	१११
साक्षात् सङ्केतितं यो....(का.प्र.२/७)	५९७	सामान्यवान् असमवायि....(गौ.त.भा.पृ.२५)	१०९
साक्षादतीन्द्रियानर्थान् दृष्ट्वा....(यो.बि. ४२५)	२५६०	सामान्याऽऽभिमुख्येन ग्रहणं....(न.च.सा.पृ.१९०)	७६३
साङ्ख्यमते नित्यकालस्य तत्त्वा....		साम्प्रतं नयाः, ते चा....(सू.कृ.श्रु.	
(सा.का.२, भा.पृ.२०)	१५३७	स्क.२/अ.७/सू.८१/पृ.४२६)	९४१
सादिकमनन्तमनुपम....(प्र.र.२८९)	२४९	साम्प्रतं नयाः। ते च....	
सादिकमनन्तमनुपममव्याबाधं स्वभावजं....		(सू.कृ.१/१६/४/पृ.२६६)	१०१५
(यो.शा.११/६०, ष.द.स.१७७)	२३०२	साम्यं विना यस्य तपःक्रिया....(अ.उप.४/१३)	२४७८
सादिनित्यपर्याय एव अर्थः....(आ.प.पृ.१८)	६९५	सार्वलौकिकानुभवस्वारस्येन....(शा.	
सादिनित्यपर्यायार्थिकः....(आ.प.पृ.७)	६९६	वा.स.५/१२/पृ.४३)	११८५
सादिसान्त-साद्यनन्ता....(न.त.प्र.गा.६/वृ.पृ.२७)	१४८४	सावज्जऽणवज्जाणं....(म.नि.३/१२०/पृ.९०)	२५३३
सादृश्यं तदभावश्च तदन्यत्वं....(भा.चि.पृ.१९७,		सावयवम् आकाशम्, हिमवद....(स.त.	
ब्र.सू.१/१/४ शा.भा.र.प्र.वृ.१८२)	१८५९	भाग-५/का.३/गा.३३ वृ.पृ.६४२)	१८९४
सादृश्यात्मकः शक्यसम्बन्धः....(न्या.सि.म.४/पृ.१०)	१९८४	सासयसुक्खो धुव्वो मुक्खो (श्रा.प्र.३८९)	९३०
साधनाश्रयाऽव्यतिरिक्तत्वे....(सर्व.द.स.अक्ष. पृ.२३५)	१९४८	सासयसोक्खं सया....(धर्मो.मा.७७/२६/पृ.१६२)	८६२
साधुं प्रधानकारणम् आधाय....(सू.कृ.२/५/८ वृत्ति) ...	३४	सासयसोक्खमणाबाहं, रोग....	
साभाविओ वि समुदयकओ....(स.त.३/३३)	१३१६	(म.नि.२/३/१२१/पृ.३४)	२०६८
सामण विसेसा वि य....(द्र.स्व.प्र.१७)	२२२१	सासयसोक्खो तओ मोक्खो (प.व.१०६६)	२०१०

द्रव्यानुयोगपरामर्शकषिडागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकषिडागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
सास्तसोक्खं धुवं मोक्खं....(ध.स.१३७६)	५६०	सुई जहा ससुत्ता, न.....(उत्त.२९/ आलापक ६१, च.वे.८३, भ.प.८६, आ.प.४८२).....	२२७७
सिंहनिष्ठक्रौर्यसजातीय.....(भा.चि.पृ.५८)	१९१९	सुके ज्ञाणे चउव्विहे.....(भ.सू.श.२५/उ.७/सू.८०३) ...	६०
सिज्झंति चरणरहिया दंसण....(आ.नि.११७३)	१३९५	सुख-दुःख-ज्ञानोपयोग....(आ.नि.१०५७ गाथायाः भाष्ये-१९५ गाथा वृ.)	१६३८
सिद्धं ति य बुद्धं ति.....(औ.सू.४४/ गाथा-२०/पृ.११६, प्र.सू.२/२११/ गाथा-१७८, दे.३०५, आ.प्र.१७८)	२१८३	सुखमाह्लादनाकारं विज्ञानं....(स.त.वृ.२/१/ पृ.४७८, स्या.र.१/१६/पृ.१७९, स्या.क.ल.५/१२/पृ.५६, न्या.वि.टी. १/११५/पृ.४२८, सि.वि.वृ.१/२५/ पृ.११३ समुद्धूतं)	११८७
सिद्धः, बुद्धः, अनन्तैः....(ज.के.च.सर्ग-१४)	३५६	सुखाय तु परं मोक्षो.....(शा.वा.स.९/१२, उप.भ.प्र.क.प्रस्ताव-७/भाग-३)	२५९६
सिद्धक्षेत्रे विमले, जन्म.....(प्र.र.२८८)	२३१०	सुखिणो विषयाऽतृप्ता नेन्द्रो....(ज्ञा.सा.१०/८)	२२०६
सिद्धतणेण य पुणो....(स.त.द्वि.का.२/३६)	१२७५	सुत्तत्थो खलु पढमो (व्या.प्र.श.२५/३/७३१, नं.सू.१२, बृ.क.भा.२०९, प.क.भा.२३७४, आ.नि.२४)	२३६३
सिद्धस्य अनन्तज्ञान-दर्शन.....(वि.म. भाग-२/गा.६० वृ.पृ.५८८)	२१८	सुत्ता अमुणी, सया.....(आ.१/३/१०६)	१९०६
सिद्धस्य सुहो....(औ.४४/गा.१५, ती.प्र.१२४९, प्र.२/सू.२११/गा.१७३, दे.प्र.३००, आ.नि.९८२, वि.प्र.२०/६, स.क.भव-९ पृ.८८८ गाथा-१०३८)	१८७१	सुत्ते जीवाऽजीवा समया....(वि.आ.भा.२०३३) १५४३, १६१८ सुत्यजं रसलाम्पट्यम्.....(अ.सा.३१७)	२३०१
सिद्धा गतिं पडुच्च....(भ.सू.६/३/२३४)	६९५	सुद्धं तु विद्यान्तो सुद्धं....(स.सा.१८६)	१९०७
सिद्धा णं अवीरिया (भ.सू.१/८/७०/पृ.९४)..१७०३, २१३६		सुद्धं सुद्धसहावं अप्पा.....(भा.प्रा.७७)	२००३
सिद्धा भगवंतो सादीया....(प्र.सू.२/२११/पृ.७८)	४८५	सुद्धं सुसाहुमगं कहमाणो....(गच्छा.प्र.३२)	२३३६
सिद्धा भवन्ति असरीरा....(प्र.सू.३६/२१७६/पृ.४४६)	३७६	सुद्धनया निव्वाणं संजमं....(वि.आ.भा.११३२) . ९७२, १०५८ सुद्धमि दंसणमि कर....(स.स.६७)	२५३१
सिद्धा सिद्धगतिं पडुच्च.... (भ.सू.६/३/सू.२३५/पृ.२५४)	१२७५	सुद्धंछाइसु जत्तो गुरुकुल.....(उप.प.६७७)	२४
सिद्धाऽसिद्धसाधारण.....(अ.स.परि.१/का.११/पृ.१६८) ..	७४९	सुभगकम्मुदणं हवइ हु.....(प्रा.क.वि.१४४)	२५८८
सिद्धात्मनि केवलज्ञानस्य....(न.च.सा.पृ.१५७)	१२९२	सुभगाओ सब्वजणइद्धो (न.क.वि.४९)	२५८८
सिद्धानां पुण्याऽपुण्या....(त.सू.५/१७/ रा.वा.३७-४०)	१४३८	सुयं तु परमत्थओ....(वि.आ.भा.९९)	९११
सिद्धिः स्याद्वादाद् (सि.हे.श.१/१/२).....	३९२	सुयधम्म तिथि मग्गो....(आ.नि.१३०).....	२००
सिद्धिरनेकान्ताद् (जै.व्या.१/१/१).....	३९२	सुर-नारक-तिर्यङ्-मनुष्य....(प.स.१६ वृ.पृ.३५).....	२१८०
सिद्धिसाम्राज्यलक्ष्मीः = एकच्छ..... (शा.सु.प्रशस्ति-२ वृ.पृ.८४)	४४०	सुरगणइद्धिसमग्गा सब्व....(दे.स्त.३०७).....	११९७
सिद्धे व्यवहारे निमित्तानुसरणात्.....		सुरगणसुहं समत्तं सब्वद्धा... (प्र-२/सू.५४/गाथा.१६३, ती.१२४८, दे.प्र.२९८, आ.प्र.१७३, आ.नि.९८१, पु.मा.४९१, कु.प्र.प्र.पृ.१६८/ गाथा-४३०)	१८९५
(न्या.कु.४/१ वृ.पृ.२२५)	२०३२	सुराऽसुर-नराणं सब्वद्धा....(स.सा.ना.९).....	१०५७
सिद्धोऽनन्तचतुष्टयसि.....(प्र.वि.प्र.१३८)	४७४	सुराऽसुर-नरेन्द्राणां यत्.....(त्रि.श.पु.४/१/१९७)	११४३
सियजुतो णयणिवहो, दव्व.....(द्र.स्व.प्र.२६१)	१९६७		
सियसहेण य पुट्ठा बेति.....(द्र.स्व.प्र.७२)	१९५४		
सियसहेण विणा इह वि.....(द्र.स्व.प्र.७१)	१९५४		
सीदति = स्वकीयान् गुण....(का.अ.२३७/वृ.पृ.१६८) १३८८			
सु पूजायां भृशाऽर्था.....(वि.प्र.ए.ना.मा.२१)	२३९		

द्रव्यानुयोगपरामर्शकक्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकक्षिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
सुरासुराणां मिलितानि यानि.....(वै.क.ल.१/२३४) ... १९४०		से केणट्टेणं भंते !.....(भ.सू.७/३/२८०) २००	
सुरासुराणां सर्वेषां यत्.....(परमा.प.२१) ८३		से ण दीहे, ण हस्से.....(आ.५/६/१७१-१७२) १६३९	
सुलब्धानन्दसाम्राज्यः केवल.....(यो.प्र.४८) २३७८		से न सद्दे, न रूवे, न.....(प.सू.५/४६) २३७४	
सुलभं वागनुच्चारं.....(ज्ञा.सा.१३/७) २५३५		से नूणं भंते ! अत्थितं.....(भ.सू.१/३/३२) ४७२	
सुलीनम् = अतिनिश्चलं.....(यो.शा.१२/४) २४६९		सेयंबरो य आसंबरो य.....(स.स.२) २२४०	
सुवर्णं कुण्डलीभूतम्.....(अ.स.ता.१/११/पृ.१६८) २५८		सेसा बिंति तओ सव्व.....(वि.आ.भा.३३८६) १०१०	
सुषुप्तिकाले ज्ञानमुत्पत्ति.....(स्था.रह.)		सो तस्स सव्वस्स दुहस्स.....(उत्त.३२/११०) ९२४	
का.४/खण्ड-२, पृ.२०४) १७७४		सो मे तिहुवणमहिंयो सिद्धो.....(ल.सा.६४७) १३९२	
सुस्तदा गर्भमोक्षे च.....(ए.श.मा.११३) २३९		सो य दुलभो परित्सम.....(वि.आ.भा.११९६) २५०५	
सुह-दुक्ख-बंध-मुक्खा उभय.....(वि.आ.भा.२४१७) .. १७८४		सो वत्तणाइरूवो कालो.....(वि.आ.भा.२०२९) . १५८२, १६०१	
सुह-दुक्खसंपओगो न विज्झइ.....		सोऽप्रयुक्तोऽपि वा तज्ज्ञैः.....(त.श्लो.१/६/५६) ११५४	
(द.वै.अध्य.१/नि.६०) १३७६		सोऽयं इदि तं णिच्चा (द्र.स्व.प्र.६०) १७३२	
सुह-दुक्खसंपओगो न जुज्झइ.....(स.त.१/१८) १७८१		सोऽयं ज्ञेयः पुरुषो.....(शा.सु.११/१/५) १५०४	
सुहं च दुक्खं संविक्ख.....(उत्त.१४/३२) २५३६		सोऽहमित्यात्तसंस्कारस्त.....(स.त.२८) २३८८	
सुहमणिगोदअपज्जत्तयस्स जाद.....(गो.सा.जी.का.३२०) १८५०		सोवयारं (आ.नि.८८५) ८४०	
सुहमसंपराय-सरागसंजमे दुविहे.....(स्था.२/१/६२) ... २१५८		स्थितिपरिणामपरिणतानां.....(स्था.सू.१/८ वृ.) १४३२	
सूक्ष्मं जिनोदितं तत्त्वं.....() १६६४		स्थितिमासाद्य सिद्धात्मा.....(कु.पा.प्र.४३१/पृ.१६८) .. ११२१	
सूक्ष्मक्रजुसूत्रनयाभिप्रायेण षड्द्रव्य.....		स्थितिसमयानां च पुद्गला.....(भ.सू.१४/७/५२३ वृ.) .. ६८०	
(नि.सा.१५/वृ.पृ.३७) २१७१		स्थिर-स्थूल-कालत्रयवर्ति.....(प्र.सारो.९७६/ पृ.११९) . १६१३	
सूक्ष्मबुद्ध्या सदा ज्ञेयो.....(अ.प्र.२१/१) २४७४		स्थिरः कालान्तरस्थायी.....() ७८४	
सूत्रधरेभ्यः अर्थधरा.....(आ.नि.१७९ वृ.पृ. ७९) १३८०		स्थूलो व्यञ्जनपर्यायो.....() २१२३	
सूत्राद् अनु = पश्चाद्.....(आ.१/१/१/पृ.३) ७		स्निग्ध-रूक्षत्वशक्तेरभावादु.....(पञ्चा.४/१३/१२ ता.वृ.) १५६४	
सूत्राभिप्रायेण तु.....(आ.नि.पृ.१२) ९७३		स्नेहादयो हि गुणा.....(त.सू.रा.वा.५/२५) १३२८	
सूरकिरियाविसिद्धो गोदो.....		स्नेहाभ्यक्तशरीरस्य रेणुना.....(प्र.र.५५) १८५२	
(वि.आ.भा.२०३५) १५०५, १५८२, १६२१		स्पर्श-रस-गन्ध-वर्ण.....(त.सू.५/२३) १७०४	
सूर्यक्रियैव परिणामवती.....(वि.आ.भा.२०३५ मल वृ.) १६२२		स्पर्श-रस-गन्ध-वर्णाऽभाव.....(प.का.स.९९ वृ.पृ.१४५) १६७६	
सूर्यादिक्रियाव्यङ्ग्यः.....(प्र.सू.२१/२७५		स्पर्शः तत्तत्त्वाऽऽप्तिः.....(पो.१२/१५) २५३१	
वृ.पृ.४२९) १६२०		स्फुटे दाने.. (एका.४७) १६५२	
सूर्यो योनिः कालस्य (मै.उप.५/२) १५३३		स्मरज्वरज्वरा मुख्या दोषा.....(मोक्षो.प.३७) २७९	
से किं तं अरूवीअजीवपन्नवणा ?...(प्रज्ञा.सू.१/३) . १५०५		स्मृते उपचाराद् (जै.सू.शा.भा.) ८३६	
से किं तं ण ? सत्त.....(अनु.द्वा.सू.१५२) १०३६		स्यातामत्यन्तनाशोऽस्य कृत.....(मी.श्लो.वा.आत्मवाद-२३) ४३८	
से किं तं नयप्पमाणे ?.....(अनु.द्वा.सू.४७४) १०४४		स्यातामेकान्तनाशोऽपि कृतनाशा.....	
से किं तं पएसदिट्ठतेण ?.....(अनु.द्वा.सू.४७६) १०४७		(वी.स्तो.८/१) ४३८, १७६७	
से किं तं परम्परसिद्ध.....(प्रज्ञा.१/१०,		स्यादस्ति च नास्तीति.....(पञ्चा.१/२६२) १८१८	
जीवा.भाग-१/प्रति.१/सू.७) १२९८		स्यादिति अनेकान्त.....(स्या.म.१५) ११५५	
से किं तं वसहिदिट्ठतेण ?.....(अनु.द्वा.सू.४७५) १०४५		स्यादुत्पत्ति-व्यय-ध्रौव्ययुक्तं.....(न.त.सं.१०९) १७८२	
से किं तं सचित्तदव्वखधे ?.....(अनु.द्वा.सू.६२) ८५३		स्याद्वाददृष्टं सप्तभेदं.....(वि.आ.भा.२२३२ वृ.) ७९२	
से केणऽट्टेणं भंते ! एवं.....(भ.सू.१२/४/४७) १४९		स्याद्वादप्रविभक्तार्थ.....(आ.मी.१०६) ६०७	

द्रव्यानुयोगपरामर्शकशिक्षागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकशिक्षागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
स्याद्वादस्य निखिलदोष.....		स्वभाव-विभावपर्यायरूपतया.....	
(भ.सू.१८/१०/६४७ वृ.पृ.७६०)	५२७	(का.अ.गा.२४२/वृ.पृ.१७३)	२२०५
स्याद्वादश्रयणाद् जीवः.....(सू.कृ.श्रु.		स्वभावद्रव्यव्यञ्जन.....(आ.प.पृ.४)	२२०८
स्क.२/अ.५/गा.१३/पृ.३७८)	१८६१	स्वभाव-विभावरूपतया याति = पर्येति.....	
स्युरेवं तु पुनर्वै वेत्यव.....(अ.को.३/४/१५)	१५८	(आ.प. पृ.१२)	११७, २२०४
स्व आत्मा चैव निर्दिष्टः (अ.नि.४३)	८५९	स्वभावः तु द्रव्यस्य परिणामः.....	
स्वं तु त्रिष्वात्मीये धने		(प्र.सा.१०९ वृ.पृ.२१३)	१७११
(वि.लो.ए.ना.का.२५)	९२६	स्वभावगुणव्यञ्जन.....(आ.प.पृ.४)	२२२५
स्वं निजे धने (अ.स. ए.का.१४)	९२६	स्वभावपर्यायस्तावद् द्विप्रकारे.....(नि.सा.१५ वृ.)	२१३७
स्वकल्याणकारी... (http://www.Jaiuniversity.org/		स्वभावपर्यायो नाम समस्त.....(प्र.सा.९३ व्या.)	२१५६
PDFs/lib/lib_4_12.pdf)	१०९१	स्वभावपुद्गलः परमाणुः.....(नि.सा.२० वृ.पृ.४८)	२१६५
स्वगुणैरेव तृप्तिश्चेदा.....(ज्ञा.सा.१०/२)	१९२९	स्वभावरूपस्य एकान्तेन.....(आ.प.पृ.१५,	
स्वजाति-विजात्यसद्भूतव्यवहारः.....(आ.प.पृ.१०)	८७७	वृ.न.च.६९/पृ.३७)	१८९७
स्वजाति-विजात्युप.....(आ.प.पृ.१०)	८९६	स्वभावलाभसंस्कारकारणं ज्ञान.....(ज्ञा.सा.५/३) २०३३, २५५१	
स्वजात्युपचरित.....(आ.प.पृ.१०)	८८५	स्वभावलाभात् किमपि प्राप्तव्यं...	
स्वजात्यसद्भूत.....(आ.प.पृ.१०)	२०५५	(ज्ञा.सा.१२/१)	२१९७, २५५१
स्वतन्त्रस्य चिदात्मन एव.....(वा.प.		स्वभावलाभाद् अप्रच्यु.....(आ.प.पृ.१२)	१७१८
काण्ड-३/९/६२/पृ.५८५)	१५३५	स्वभावव्यञ्जनपर्यायो जीव.....(पञ्चा.१६ वृ.)	२१३२
स्वद्रव्य-क्षेत्र-काल-भावा.....(सू.कृ.श्रु.		स्वभावसुखमग्नस्य जग.....(ज्ञा.सा.२/३)	२०१८
स्क.२/अ.५/सू.२८/पृ.३८३)	१९६६	स्वभावस्याऽप्यन्यत्रोपचाराद्.....(अने.पृ.७७)	१९२५
स्वद्रव्य-गुण-पर्यायचर्या वर्या (ज्ञा.सा.५/५)	२१९६	स्वभावहानितोऽघ्रौर्व्यं क्रमे.....(अ.सा.१३/३२)	१७७०
स्वद्रव्यादिग्राहकद्रव्यार्थिकः.....(आ.प.पृ.७)	६६२	स्वभावा अपि गुण-पर्याययोः.....(स.भ.न.प्र.पृ.२२) ...	२०८७
स्वद्रव्यादिग्राहकेण अस्ति.....(आ.प.पृ.१५,		स्वभावाऽऽकाशनाद् आकाशम्.....	
का.अ.२६१ वृ.पृ.१८५)	१९६७, २०८७	(अनु.द्वा.सू.१३२ वृ.पृ.१००)	१४७१
स्वद्रव्यादिचतुष्टयेन परतस्तेनैव.....		स्वभावादन्यथाभवनं.....(आ.प.पृ.१२)	१७०२
(जै.स्या.मु.१/२५-पूर्वार्धः)	१७१३	स्वभावानामेकाधारत्वाद् एकस्वभावः.....(आ.प.पृ.१२) ...	१७९०
स्वद्रव्यादिचतुष्टयेन व्याप्य.....(न.च.सा.पृ.१३५)	१७१८	स्वभावो हि स्वद्रव्य-गुण.....(म.स्या.२ह.	
स्वधर्मैः विशेषवद्भिः पर्यायैः.....(वि.आ.भा.२१७१ वृ.)	१४५	श्लो.२/पृ.१७८)	१७११
स्व-परव्यवसायि ज्ञानं.....(प्र.न.त.१/२, जै.त.भा.पृ.१,		स्वरूप-पररूपाभ्यां नित्यं.....(मी.श्लो.वा.	
न.च.सा.पृ.१३१, स्या.भा.३)	१९४३	अभाववाद/का.१२)	४७१, १९६७
स्व-परव्यवसायि संवेदनं.....(जै.त.स.सूत्र-२९/पृ.२९)	१९४३	स्वरूप-पररूपाभ्यां सद.....(त्रि.श.पु.२/३/४४९)	१९६९
स्व-परव्यवसायिज्ञानं.....(प्र.न.त.१/२)	१०५५	स्वरूपदर्शनं श्लाघ्यं.....(प.प.२०)	१२८
स्व-परव्यवसायिज्ञानं = प्रमा.....(न.च.सा.पृ.१३१)	१६६४	स्वरूपसत्तैव प्रमाणसम्बन्ध.....(प्र.प.पृ.९९)	१७१७
स्व-परव्यवसायिलक्षणं गदितं.....(जै.स्या.मु.१/५४) ...	१९४३	स्वरूपाऽवस्थितः शुद्धः.....(अ.गी.२३/२)	७१०
स्व-परसत्ताव्युदासोपादाना.....(अने.ज.प.उद्ध.पृ.५८)	१९६६	स्वत्पार्थेऽव्ययः पुनः (एका.२)	१८६०
स्व-पराऽवभासकं यथा प्रमाणं.....(वृ.स्व.६३)	१९४४	स्वविषयप्राधान्यरूपस्व.....(न.र.पृ.१२)	२४४९
स्व-स्वकार्यभेदेन स्वभावभेदेन.....(न.च.सा.पृ.१६४) ..	१८०८	स्वव्याप्यथावद्विशेषेषु.....(त.न्या.वि.पृ.९१/९२)	७६१
स्वबोधादपरं किञ्चिन्न स्वान्ते.....(ध्या.दी.१७८)	२५२८	स्वसंवित्तिः फलं चात्र.....(प्र.स.१/१०)	१९४९

द्रव्यानुयोगपरामर्शकृष्टिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ	द्रव्यानुयोगपरामर्शकृष्टिकागत साक्षीपाठ	पृष्ठ
स्वस्थवृत्तेः प्रशान्तस्य तद्धे....(अ.प्र.९/६)	२३४८	हि विशेषेऽवधारणे । हि....(वि.लो.	
स्वस्वरूपावस्थानं हि मोक्षः (स्या.म.८/४८)	६९	अव्ययवर्ग-श्लो.८४/पृ.४२०) ... ४३५, ९२५, २०३५	
स्वस्वरूपे सर्वोऽपि वसति....		हि हेतावधारणे (अ.को.३/अव्यय-२५७	
(अनु.द्वा.सू.१४५/वृ.पृ.२०५)	२५४४	पृ.४४३)	२५३, ८०३, २०५४
स्वहेतु-फलयोरैक्यं....(सि.वि.६।१३/		हि हेतावधारणे (अ.स.परिशिष्ट-२३)	९८, ३०३,
भाग-२/पृ.३९१)	११३९	६२८, ६७८	
स्वाऽपूर्वार्थव्यवसायात्मकं....(प.मु.१/१)	१९४६	हि हेतावधारणे (वै.को.८/७/९)	१२२, ५९३, ६६४
स्वाऽसत्त्वं तु न कस्मैचिद्....(प.द.३/२४)	११९४	हि हेतौ पादपूर्त्तौ च (प.ना.मा.४३)	१६६९
स्वाधिकारं विना धर्मो नास्ति....(म.गी.५/१७५) ...	२५६०	हि हेतौ पादपूर्त्तौ च विशेषे..(एका.ना.४६) ..	१६५२, २०८१
स्वाभाविकं निराबाधम्....(उ.भ.प्र.क.प्र.६,		हि हेतौ पादपूर्त्तौ च....(एका.का.४४)	१७३९
श्लो.५८५/भाग-३/पृ.७०)	११६२	हि हेतौ पादपूर्त्तौ तु....(ए.ना.मा.१४५)	१७१९
स्वाभाविकधर्मज्ञानसामग्र्या औपाधिक....(ध.प.९८ वृ.)	२४६१	हिः स्याद्धेतौ विवरणे....(ए.ना.मा.४४)	१७८९
स्वाभाविकश्च द्विविध उत्पादः....(स.त.३/३३ वृ.)..	१३१६	हिः स्याद्धेतवधारणे (म.क्ष.ए.को.३५)	१८३८
स्वाभिधेयाऽविनाभूतप्रतीते....(भा.प्र. ६/२६४)	५६९	हिः स्याद्धेतवधारणे (पु.दे.ए.को.३६)	२११४
स्वाभिप्रेतांशद् इतरां....(प्र.न.त.७/२)	६०८	हिर्हेतावधारणे (ल.ना.को.१६०)	२११७
स्वार्थव्यवसायात्मकं ज्ञानं....		हीणस्स इति चारित्रेण न्यून....	
(त.श्लो.वा.१/१०/७७)	१९४५	(उ.माला.३४८ वृत्ति)	५०
हउँ गोरउ, हउँ सामलउ....(प.प्र.८०)	८५७	हीणस्स वि सुद्धपरूवगस्स....(उ.माला.३४८)	५०
हयं नाणं कियाहीणं....(आ.नि.१०१)	२२९३	हीणो वि सुयसमिद्धो.. (प.क.भा. २६३९)	५०
हस्तस्पर्शादिवाऽन्धेन विषमे....(वा.प.१/४१)	९५७	हीनस्यापि = चारित्रमाश्रित्य....(उ.मा.३४८ वृ.)	५०
हा हा हा हा अक्कज्जं....(म.नि.६/३४)	२२७८	हृदये न शिवेऽपि लुब्धता....(अ.सा.७/२५)	२५६६
हि पादपूरणे हेतौ (मे.को.एकाक्षरनाममाला-४२)	२०६३	हृदये वसतीति मत्त्रियं....(कु.स.४/९)	८३८
हि पादपूरणे हेतौ विशेषे....(ए.ना.मा.२२)	२१३०	हेतावेवं प्रकारादौ....(अ.ना.मा.३९)	११५६
हि पादपूरणे हेतौ....(मे.को.		ह्यो भुक्तं नाऽद्य....(स.मा.८/१३४)	७८८
अव्यय-८६/पृ.१८६)	२१९, ६६६, १८७३	ह्रस्व-दीर्घौ तु-तू भेदे....(ए.ना.मा.६३)	१७१०

परिशिष्ट-१३

सङ्क्षेप-विस्तराभ्यां ये ह्यर्थाः श्रीकर्णिकागताः ।
वर्णानामानुलोम्येन तत्सूचिर्दर्श्यतेऽधुना ॥

द्रव्यानुरयोगपरामर्शकृष्टिकाभिं आपेला विषयोनी अकारादिकमथी यादी

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
अंश-कात्स्न्याभ्यां समारोपस्याद्वादः	७३५	अतीतसत्त्वाभ्युपगमेन द्वेषादित्यागः	३३४
अंशे रक्ते सर्वत्र रक्तत्वापत्तिः	१८८५	अतीतस्य वर्तमानत्वाऽयोगः	१३४९
अकर्मणो व्यवहाराऽभावः	१९२३	अतीते वर्तमानताऽऽरोपणम्	७२०
अखण्डस्वरूपरमणतायाः शुद्धद्रव्य-गुणादिमुख्यप्रयोजनत्वम्	२९२	अतीते वर्तमानत्वारोपकरणम्	३३३
अखिलानां गुरुगुणानां गानम् अशक्यम्	२६१०	अतीन्द्रियस्याऽपि क्षयोपशमविशेषेण भानम्	१४६४
अगीतार्थ-कुशीलादयः त्याज्याः	२३२२	अत्यन्तहीनम् अवयवगुरुत्वम् अयुक्तम्	२६९
अगीतार्थसंसर्गः त्याज्यः	२३१२	अद्वाकालः सूर्यगतिव्यङ्ग्यः	१६०९
अगीतार्थ मोक्षमार्गविघ्नकराः	२३२४	अद्वासमये बहुत्वाऽसम्भवः	१६१२
अगीतार्थाज्ञातोऽमृतं न पेयम्	२३२८	अद्वासमयो जीवाजीवपर्यायात्मकः	१६१६
अगुरुलघुगुणोत्पादादिविमर्शः	१६६७	अद्वासमयोऽद्वासमयान्तरेणाऽस्पृष्टः	१४०५
अगुरुलघुत्वस्य अर्थपर्यायता	१६६६	अधर्मद्रव्यकार्यतावच्छेदकविमर्शः	१४२७
अगुरुलघुपदार्थमीमांसा	१६२६	अधर्मद्रव्यस्वरूपविमर्शः	१४३५
अग्निपुराणादिसंवादेन उपचारवैविध्यवर्णनम्	८३७	अधर्मास्तिकाये चित्तैकाग्रताकारणता	१४३४
अग्रेतनगुणस्थानयोग-क्षेमादिकृते यतितव्यम्	२२५३	अधिकभङ्गप्रतिक्षेपः	४९१
'अचेतन आत्मा' इति वाक्यविमर्शः	१८६०	अधिकभङ्गाक्षेपः	४९०
अचेतनत्वाऽमूर्तत्वयोः स्वतन्त्रगुणरूपता	१६७३	अधिकारि-प्रयोजनोपदर्शनम्	५
अचेतन्य भावात्मकम्	१६७९	अध्यात्ममार्गे भेदाभेदोभयनयोपयोगप्रदर्शनम्	४३४
अज्ञस्य बन्धदशाव्यग्रत्वम्	२००४	अध्यात्मरोहणाचलाऽऽरोहणम्	५६०
अज्ञाऽऽत्मज्ञलोकव्यवहारविमर्शः	२२३३	अध्यात्मशून्यं शास्त्रं शास्त्रम्	१२
अज्ञान-मायान्विता मोक्षमार्गबाह्याः	२२९९	अध्याससप्तकोच्छेदोपदेशः	२००३
अज्ञानकष्टादिकं त्याज्यम्	२३१३	अनन्तर-परम्परकारणयोः समुचितौघशक्ती	१४६
अणुभाष्यप्रकाशवृत्तिसंवादः	६६८	अनपेक्षितद्रव्यार्थिकनयतो लोकसिद्धं कालद्रव्यम्	१५२०
अतद्रूपत्वेऽपि तद्रूपेण अर्थख्यातिः	११९२	अनवधानतापरित्यागोपदेशः	२०१७
अतात्त्विकयोगनिरूपणम्	२५१७	अनादिनित्यपर्यायपरामर्शः	६८४
अतिरिक्तकालद्रव्यनिरासः	१५२६	अनादिनित्यपर्यायविरोधपरिहारः	६८५
अतिरिक्तकालद्रव्यसमर्थनम्	१५००	अनादिनित्यपर्यायस्य पारमार्थिकता	६८१
अतिरिक्तकाले पूर्वापरत्वबुद्धिः सङ्कटग्रस्ता	१६०७	अनादिनित्यपर्यायार्थिकनयनिरूपणम्	६७७
अतिरिक्तार्थग्राहकता द्रव्यार्थिकादौ नास्ति	९८७	अनाश्रवदशातः केवलज्ञानलाभः	२१८३
अतिरिक्तावयविपक्षे गुण-कर्मापादनम्	२७३	अनित्यशुद्धपर्यायार्थिकनयनिदर्शनम्	६९९
अतिरिक्तोपनयनिराकरणम्	१०५३	अनित्याऽशुद्धपर्यायार्थिकनयप्रतिपादनम्	७००
अतिरिक्तोपप्रमाणापादनम्	१०५४	अनिर्वचनीयप्रतिक्षेपः	४०४
अतीतज्ञेयाकारसत्त्वविचारः	३३१	अनुकूलतावादः त्याज्यः	२२०२
अतीतप्रतीतिप्रतिपादनम्	३३०	अनुगमशक्ति उत्पाद-व्ययौ ध्रौव्यमीलितौ	१२२३

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
अनुत्पन्नत्वस्वरूपविमर्शः	१२७१	अन्तरङ्गविधि-निषेधविमर्शः	२५४७
अनुपचरितस्वभावो गुण एव	२०८१	अन्तरङ्गसाधनापरायणतया भाव्यम्	१९२७
अनुपचरिताऽसद्भूतव्यवहारप्रवृत्तौ सावधानतया भाव्यम्	९३०	अन्तरङ्गस्वभावाद्यनुसारेण व्यवहारः	२०१६
अनुपचरिताऽसद्भूतव्यवहारस्य संश्लिष्टगोचरताविमर्शः	९२९	अन्तरात्मदशाशुद्धि-वृद्धिविमर्शः	२५५९
अनुपयोगलक्षणद्रव्यांशप्रतिपादनम्	९६७	अन्तर्मुखोपयोगेन इष्टाऽनिष्टविकल्पाऽनुत्थानम्	२१८२
अनुपलब्धिकारणपरामर्शः	१०८३	अन्त्यविशेषधर्मोपचारो न युक्तः	२०४८
अनुभवस्य बलाधिकत्वे श्रीहरिभद्रसूरिसम्पत्तिः	३९१	अन्त्यविशेषस्य व्यावर्तकता	२०४२
अनुमानप्रमाणतः कालद्रव्यसिद्धिः	१५०८	अन्त्यावयविनि गुरुत्वविशेषकल्पने बाधः	२७४
अनुयोगद्वारसूत्रविरोधमीमांसा	९६३	अन्त्यावयविनोऽपकृष्टगुरुत्वविमर्शः	२७१
अनुयोगद्वारसूत्रविमर्शः	८५३	अन्धकारस्य द्रव्यात्मकता	१३६०
अनुयोगद्वारसूत्रानुसारेण वसतिदृष्टान्तोपदर्शनम्	१०४६	अन्धवृन्दपतितद्योतनम्	२३११
अनुयोगभेदनिरूपणम्	८	अन्यनयोत्खनने नयानां मिथ्यात्वम्	१०६४
अनुयोगस्वरूपप्रतिपादनम्	७	अन्ययोगव्यवच्छेदद्वान्निशिकासंवादः	१११३
अनुवादेऽवक्रतया भाव्यम्	६२२	अन्यविधिसम्बन्ध्यतिदेशः	४८९
अनुष्णाऽशीताऽपाकजस्यर्शविमर्शः	१६८०	अन्यायकारिणोऽनित्यस्वभावः स्मर्तव्यः	१७४४
अनेककार्यजननैकशक्तितः स्याद्वादसिद्धिः	११७५	अन्वय-व्यतिरेकयोः सार्वत्रिकता	१२१६
अनेककार्यजननैकशक्तिपदेन स्याद्वादसिद्धिः	११६७	अन्वयद्रव्यार्थिकप्रवृत्तिविचारः	१९७६
अनेकगुणाद्यभिन्नद्रव्येऽनेकत्वापादन-निराकरणे	२८६	अन्वयि-व्यतिरेकस्वरूपपरामर्शः	१२१२
अनेकजननेऽनेकात्मकतासिद्धिः	११७७	अपरमभावग्राहकादिद्रव्यार्थिकापादनम्	१०४३
अनेकप्रदेशस्वभावाऽनङ्गीकारः दोषावहः	१८९४	अपरसङ्ग्रहनयस्य व्यवहारत्वापत्तिनिवारणम्	७५८
अनेकप्रदेशस्वभावोपदेशः	१८८८	अपरिशुद्धानुष्ठाननिवेदनम्	२६
अनेकविधप्ररूपणाबीजप्रकाशनम्	९७२	अपरोक्षस्वानुभवशालिनां स्वगीतार्थता	२४८९
अनेकस्वभावमिथ्यात्वविमर्शः	१९७७	अपरोक्षस्वानुभूतिप्रणिधानदाढ्यम्	२४१०
अनेकान्तः सम्यगेकान्ताऽविनाभावी	४२६	अपसिद्धान्तनिराकरणम्	४१२
अनेकान्तजयपताकासंवादः	४६८	अपात्रदानं दुष्टम्	२३६४
अनेकान्तवादे अर्थक्रियासङ्गतिः	१७७३	अपूर्वगुणसर्जनमिह कर्तव्यम्	२१९२
अनेकान्तवादे प्रकारान्तरेण परदर्शनसम्पत्तिः	१५१३	अपूर्ववीर्योल्लासेन ग्रन्थिभेदः	१९३५
अनेकान्तवादे सर्वव्यवहारसङ्गतिः	१७६६	अपेक्षातो भावानां कादाचित्कता	११८२
अनेकान्तव्यवस्थासंवादः	५१९	अपेक्षाविशेषेणैव सिद्धत्वादिसिद्धिः	४१४
अनेकान्तस्य प्रामाणिकव्यवस्थारूपता	३३	अपेक्षाविशेषोपस्थितिविमर्शः	११५३
अनेकान्तस्य सम्यगेकान्तगर्भता	४२९	अप्रतिपातिगुणोपलब्धये यतितव्यम्	२२७९
अनेकान्ताऽनवस्थामीमांसा	४१९	अप्रतिपातिज्ञानगुणमीमांसा	२२७१
अनेकान्तात्मकताया अनतिप्रसज्जकत्वम्	४०७	अप्रतिबद्धत्वोपदेशः	१५६८
अनेकान्तानेकान्त एकान्तस्वरूपः	४२३	अप्रदेशसूत्र-पर्यायसूत्रविचारः	१५७७
अनेकान्तार्थस्पष्टीकरणम्	४०५	अबद्धात्मप्रकाशः	१९३९
अनेकान्ते कुमारिलभट्टसंमतिः	१८०२	अभव्यत्वविरहे द्रव्यान्तरतापादनम्	१८२६
अनेकान्ते नाऽवच्छेदकभेदयाज्ञा	१७८५	अभव्यत्वस्वभावमीमांसा	२००१
अनेकान्तेऽन्यदर्शनिसम्पत्तिः	१८८७	अभव्यस्वभावमाहात्म्यम्	१८२७

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
अभावेऽवधित्वाभावः	१४७८	अलोकाकाशे नित्यस्थित्यापत्तिः	१४५४
अभिधान-प्रत्यय-व्यवहाराणां वस्तुसाधकत्वम्	२१४८	अलोके कालाऽस्तित्वमीमांसा	१६२३
अभिन्नग्रन्थीनां देशनाऽनधिकारः	२५३३	अलोकेऽगुल्लघुपर्याया विपरिवर्तन्ते	१४७९
अभिन्नसामग्रीजन्यत्वेनैक्यविचारः	१२०२	अलोकोच्छेदापादनम्	१४५१
अभिभवनैयत्यनिरूपणम्	२०४३	अल्पबुद्धेः पराभवः न कार्यः	८१
अभेद-भेदविषयकत्वेन नयभेदनिरूपणम्	१०८	अवक्तव्यः पदार्थः कथञ्चित्, न सर्वथा	४८३
अभेदनयः अहङ्कारनाशकः	४४७	अवक्तव्यत्वस्वरूपविमर्शः	५१८
अभेदवृत्तिप्राधान्याऽभेदोपचारविचारः	५३४	अवक्तव्यभङ्गपरामर्शः	४७८
अभेदसाधकयुक्तिप्रदर्शनम्	२५०	अवक्तव्यभङ्गमीमांसा	५७७
अभेदस्वभावविमर्शः	१८०६	अवगाहनाप्रभावनिरूपणम्	१४५८
अभेदेऽपि षष्ठीप्रयोगसमर्थनम्	२४७	अवगाहनास्वरूपनिरूपणम्	१४५९
अभेदोपचारतः परपीडापरिहारादित्यतः	८४७	अवग्रहेहयोः दर्शनत्वम् अपाय-धृत्योश्च ज्ञानत्वम्	१६५४
अभेदोपासनेपददर्शनम्	२५५६	अवच्छेदकभेदादेकत्र भेदाभेदोभयसिद्धिः	४३०
अभ्यन्तराऽपवर्गमार्गाऽभिसर्पणम्	६४८	अवच्छेदकभेदे अवच्छिन्नभेदः	१७९५
अमलनिजात्मद्रव्याऽनुभूतिः कार्या	२२१९	अवच्छेदकभेदेनैकत्रोभयसमावेशः	४०२
अमूर्तताभिभवविमर्शः	२०४९	अवशक्ययोगतः शरणागति-दुष्कृतगर्हादिना बहिर्मुखतोच्छेदः १९५७	
अमूर्तत्वशक्तिपरामर्शः	१६७७	अवशक्ययोगस्वरूपद्योतनम्	२२५१
अमूर्तत्वसिद्धिविमर्शः	१६७६	अवशक्ययोगेन सत्सङ्गः	२६१७
अमृतचन्द्रमतसमीक्षा	२१८०	अवयवाऽवयविनोः भेदाभेदौ परदर्शनसम्मतौ	१८१२
अर्थ-व्यञ्जन-शुद्धाऽशुद्धनयविचारणम्	१४७	अवयवाऽवयविनोरभेदः	२६२
अर्थक्रियाकारित्वं कार्यकृतृत्वम्	१७६८	अवयवावयविनोरभेदसिद्धिः	२७८
अर्थनयस्वरूप-विषयमीमांसा	५१४	अवयवावयव्यभेदसाधनम्	२६३
अर्थपर्यायसप्तभङ्गी	५०९	अवयवावयव्यभेदोपदर्शनम्	१११९
अर्थलाभ-रस-प्राशस्त्य-कान्तिप्रभृतेः गुणशब्दवाच्यता	१०५	अवयविनि अवयवगतकम्पनप्रतीतिविचारः	१८८२
अर्थव्यञ्जनपर्याया नयस्वरूपाः	२१२३	अवशिष्टप्रमाणलक्षणनिर्देशः	१९५२
अर्थान्तरभावगमनेऽपि ध्रौव्यमव्याहतम्	१३५१	अवस्था-तद्वतोरभेदः	१२७६
अर्थेनैव धियां विशेषः	३३६	अवान्तरविशेषगुणप्रतिपादनम्	१६८८
अर्धजरतीयन्यायापादनम्	१०६०	अवान्तरविशेषद्वारा मूलनयविभजनम् अप्रामाणिकम्	१७८
अर्पणानर्पणातो भेदाभेदसिद्धिः	४५३	अविच्छिन्नद्रव्यस्य कार्याभावसिद्धिः	२५८
अर्पितत्वादेर्ज्ञेयगत्वसाधनम्	१४५	अविभक्तप्रदेशवृत्तित्वम् अभेदस्वभावः	१८०७
अर्पिताऽनर्पितदृष्ट्या प्रतीतिपरामर्शः	४२५	अविरोधकल्पनायां निर्दोषता	३९४
अर्पिताऽनर्पितनययोः उभयसम्प्रदायसम्मतता	१४४	अविवक्षितस्य व्युदासेऽतात्पर्यम्	१०८५
अर्पितादिनयप्रदर्शनम्	१४३	अव्याबाधसुखं सिद्धानाम्	६२७
अर्पितानर्पितनयापादनम्	१४२	अशुद्धकथन-मननादित्यागोपदेशः	८२२
अर्हद्भक्तिनाम्ना मोहाधीनता न पोषणीया	२२०३	अशुद्धजीवद्रव्यव्यञ्जनपर्यायप्रतिपादनम्	२१३५
अलोकसाधनम्	१४७२	अशुद्धद्रव्यव्यञ्जनपर्यायमीमांसा	२१९८
अलोकस्य निरवधित्वम्	१४७७	अशुद्धद्रव्यव्यञ्जनपर्यायोच्छेदोपायोपदर्शनम्	२१४०
अलोकाकाशे उत्पाद-व्ययादिसिद्धिः	१४८०	अशुद्धपर्यायव्यवहारनियामकविचारः	२१९५

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
अशुद्धस्वभावतः संसारः	१९०५	असमर्थदीक्षासमर्थनम्	२२९७
अशुद्धार्थपर्याया देवसेनसम्मताः	२१६१	असमानजातीयपर्यायस्य विभावपर्यायता	२२०८
अशुभानुबन्धत्रोटनम्	२४१८	असाधारणगुणाः परमभावतया ज्ञेयाः	६६९
अशेषनयसङ्ग्राहकमूलनयद्वयोपदर्शनम्	१९१	अस्ति-नास्तिस्वभावसमर्थनम्	१७२०
अष्टधा तत्त्वविभागकल्पना निष्प्रयोजना	१०३३	अस्तिकायतानियामकोपदर्शनम्	२०६५
अष्टमद्रव्यार्थिकोपयोगाऽतिदेशः	६६२	अस्तिकायादिश्रद्धानाद् धर्मरुचिसम्यग्दर्शनलाभः	१४८२
अष्टमस्वभावव्याख्यानम्	१९०१	अस्तित्व-नास्तित्वपरिणमनविचारः	४७२
अष्टविधपर्यायनिर्देशः	२१२९	अस्तित्वं सत्तास्वरूपम्	१७१३
अष्टविधव्यवहारविचारः	१०९१	अस्तित्वं सत्त्वरूपम्	१६५१
अष्टसहस्रीतात्पर्यविवरणस्पष्टीकरणम्	५७८	अस्तित्वद्वैविध्यविचारः	२१२६
अष्टसहस्रीसंवादः	११४९	अस्तित्वादिव्यवभावाः सिद्धवर्तिनः	१८८०
अष्टसहस्रीसंवादः	१२०९	अस्तित्वादीनां त्रिः आवृत्तिः	४६२
असंयमपक्षपातः त्याज्यः	२४७८	अस्तिनिपातस्य त्रिकालवाचित्वम्	१४०३
असंश्लिष्टगोचरोऽसद्भूतोपचरितव्यवहारः	९२५	अस्तिस्वभावः नयद्वयविषयः	१९६७
असङ्कीर्णस्वभावे धर्माऽधर्मद्रव्ये	१४५७	अस्तिस्वभावस्यानुभवौपधिकत्वम्	१७१४
असङ्ख्यधर्माणुकल्पनापत्तिः दुर्गारा	१५७३	अस्मदीयदेहादौ अमूर्तत्वोपचाराऽभावः	२०३०
असङ्गदशोपायोपदर्शनम्	१९१५	आंशिक-पूर्णसर्वज्ञतादिविभर्षः	४१५
असङ्गानुष्ठानप्रारम्भः	२४५९	आइन्स्टाइन-भर्तृहरिप्रभृतिमतप्रकाशनम्	१५१
असंज्ञानोत्पत्तिद्विभर्षः	३१२	आकाशव्युत्पत्तिविद्योतनम्	१४६९
असतो जगिरपि न, कुत उत्पत्तिः ?	३२७	आगमटीकाकृतम् ऋजुसूत्रः पर्यायार्थिकतया सम्मतः	९६०
असत्कार्यपक्षस्थापनम्	३१८	आगमदर्पणे गुणपदार्थः	१०४
असत्कार्यवाददूषणम्	३२०	आगमपरमार्थप्रकटीकरणोपायाऽऽवेदनम्	८३
असत्कार्यवादैकान्तनिराकरणम्	३२३	आगमपरिणतिप्रादुर्भावोपायोपदर्शनम्	२११५
असत्कार्यवादोपयोगप्रदर्शनम्	३१९	आगमप्रमाणतोऽधर्मास्तिकायसिद्धिः	१४३३
असत्त्वस्यैव मिथ्यात्वप्रयोजकता	३८०	आगमबाधितलिङ्गग्रहणं कपटरूपम्	२४८९
असत्प्रतिभासपरामर्शः	३२५	आगमसम्मतं नयद्वित्वम्	१९०
असत्ये वर्तमाने स्थित्वा ततः सत्यं समीहते	१०६६	आगमसारानुसारेण षड्विधव्यवहारविभजनम्	७७७
असद्विधानन्यायेन निन्दकक्षमायाचना	३३८	आगमसूत्रशैलीविमर्शः	१६९४
असदायतनत्यागः	२४५५	आगमाद् गुण-पर्यायाऽभेदसाधनम्	१९६
असद्भूतव्यवहारनयोपयोगोपदर्शनम्	२००९	आगमानुसारतः तत्त्वं विचारणीयम्	९९८
असद्भूतव्यवहारप्रयोजनप्रकाशनम्	८६२	आचाराङ्गवृत्तिसंवादः	२३५
असद्भूतव्यवहारबीजप्रदर्शनम्	८३५	आचार्य-गच्छसंस्तरणचतुर्भङ्गीप्रदर्शनम्	३२
असद्भूतव्यवहारवासना त्याज्या	८५४	आज्ञाग्राह्यत्वविचारः	१६६५
असद्भूतव्यवहारविषयविमर्शः	२०९३	आत्म-केवलज्ञानयोः भेदप्ररूपणा	८२३
असद्भूतव्यवहाराद्यनुसन्धानम्	२००५	आत्म-मतिज्ञानादीनां भेदः	८२४
असद्भूतव्यवहारोक्तिप्रयोजनोपदर्शनम्	८४९	आत्म-रागयोः ज्ञातृ-ज्ञेयसम्बन्धोऽपि त्याज्यः	२१०३
असद्भूतव्यवहारोपदेशः	२०४५	आत्मकेन्द्रितविचारधारा अभ्यसनीया	७८९
असमञ्जसदर्शनतः सज्जनचित्तसन्तापः	९३२	आत्मजागरणं कर्तव्यम्	२३६०

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
आत्मज्ञानगर्भकषायजयादिकं मोक्षकारणम्	२४८७	आध्यात्मिकाऽऽनन्द आविर्भावनीयः	११०१
आत्मज्ञानी रागत्यागी	२३३१	आध्यात्मिकाऽऽय-व्ययौ अवलम्बनीयौ	१०९
आत्मनः चैतन्यरूपता	६६६	आध्यात्मिकार्थे चित्तं विनियोज्यम्	६८
आत्मनः संसारितया नाशः कार्यः	१३५८	आध्यात्मिकोन्नतिकारकांशा ग्राह्याः	१३४२
आत्मनः स्वाभाविकलक्षणम् उपयोगः	१६९८	आन्तर उद्यमः कर्तव्यः	२२६३
आत्मनि अनित्यस्वभावस्थापनम्	१७७४	आन्तरज्ञानज्योतिः परमं तत्त्वम्	२१७४
आत्मनि भेदाभेदोभयसिद्धिः	४३५	आय-व्ययसन्तुलनं कार्यम्	४९
आत्मनि मूर्तत्वमीमांसा	१८६८	आराधकस्वभावस्थैर्यं कर्तव्यम्	१८०४
आत्मनि मूर्तत्वोपचाराऽऽशङ्का	२०४७	आरोपितमूर्तत्वेन आत्मबोधः	१९१९
आत्मनि सोपचार-निरूपचारस्वभावता	१९२६	आरोपे प्रसिद्धे सति निमित्तानुसरणम्	२०३१
'आत्मनो ज्ञानम्' इति वाक्यविमर्शः	८२५	आर्थबोधोत्थानबीजविद्योतनम्	५७९
आत्मनो द्रव्य-पर्यायात्मकता	९३	आर्द्रान्तःकरणप्रसूतप्रज्ञया भेदज्ञानम् अभ्यसनीयम्	२५२३
आत्मनोऽपि ध्वंसप्रतियोगित्वम्	१२१७	आलङ्कारिकपरिभाषानुसृतमतद्योतनम्	५८१
आत्मपुष्ट्युपायनिर्देशः	२४९	आलापपद्धतिसंवादप्रदर्शनम्	८२१
आत्मवञ्चनं त्याज्यम्	८५१	आलोकमण्डलाधारतानिराकरणम्	१४६०
आत्मविशेषगुणनिरूपणम्	१६८५	आवश्यकनिर्युक्तिसंवादः	२३४१
आत्महितगोचरमीमांसा कर्तव्या	२३०१	आविर्भाव-तिरोभावकल्पनाविचारः	३०६
आत्मा अनस्तचेतनसूर्यः	२५५०	आवृत्त्या अर्थद्वयप्रतिपादनविचारः	५७५
आत्मा कथञ्चिद् अचेतनः	१८५८	आशाम्बरमते समय-तदितरद्रव्योर्ध्वप्रचयप्रज्ञापना	१५६७
आत्मा नैव परस्वभावकर्ता	२४८८	आसन्नदोषविमुक्तिविमर्शः	२४७०
आत्मा परिणामी	६४०	आहाराऽभावेऽनर्थः	३६
आत्मा शुद्धाऽशुद्धोभयस्वभावी	१९०३	आहारादिपुद्गलैः देहपुद्गलपुष्टिः	१८७०
आत्मादितत्त्वज्ञानपक्षो ग्राह्यः	२३२९	इच्छायोगलक्षणप्रकाशनम्	७६
आत्मादितत्त्वदर्शने जैनत्वसाफल्यम्	५२७	इच्छायोगिनो विकलो योगः	२३३४
आत्मानन्दस्वभावविचारः	२१९७	'इदानीं घट उत्पन्न' इति वाक्यविमर्शः	१२२५
'आदावन्तेऽसद् मध्येऽप्यसद्' इति न्यायद्योतनम्	३४०	इन्द्रियादौ ज्ञानवस्त्वम् औपचारिकम्	१९११
आद्यनैगमप्रयोजनोपदर्शनम्	७२४	'इह पतन्ती'ति व्यवहारमीमांसा	१४६३
आद्यन्तकालाऽविद्यमानार्थाऽसत्त्वख्यापनम्	१६४	'इहेदम्' इतिप्रतीतिविमर्शः	१७७७
आद्ययोगदृष्टिचतुष्कप्रकर्षः	२५३०	उचितव्यवहारः सप्रयोजनत्वव्याप्तः	२०१५
आधारतावच्छेदकम् आकाशत्वम्	१४६१	उचितानुष्ठानं प्रधानं कर्मक्षयकारणम्	२५६२
आधाराधेयभावः पारमार्थिकः	९२३	'उत्तमं रूपम्' इत्युपचारविचारः	८७१
आधाराधेयभावप्रयुक्त्या कालद्रव्यसिद्धिः	१५१२	उत्तरनयसप्तभङ्गीविचारः	५५२
आधाराधेययोः अभेदसम्बन्धः	१८१५	उत्तराध्ययनबृहद्वृत्तिसंवादः	१४४२
आधुनिकचिन्तकमते स्वतन्त्रकालद्रव्यस्य अस्वीकारः	१५३९	उत्तराध्ययनबृहद्वृत्तिसंवादः	१४६५
आधुनिकभोगोपभोगसाधनगृहिः त्याज्या	९९	उत्पत्तौ कालान्वयविचारः	१२४७
आध्यात्मिकनयनिरूपणम्	६२३	उत्पद्यमानम् उत्पन्नम्	१२५९
आध्यात्मिकनिश्चयनये गुण-गुण्यभेदविधायकता	१११	उत्पन्नघटेऽनुत्पन्नसमत्वापादनम्	१२६९
आध्यात्मिकसमन्वयदृष्टिः ग्राह्या	२०६१	उत्पाद-व्यय-ध्रौव्येषु शाङ्करभाष्यसम्मतिः	११३८

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
उत्पाद-व्यययोः ध्रौव्याऽविरोधित्वम्	११२५	उपशमलब्धिप्रभावप्ररूपणा	२५२९
उत्पाद-व्ययसमा ध्रौव्यभेदाः	१३०३	उपादान-कार्याभेदसाधकहेतुपञ्चकविमर्शः	२९५
उत्पाद-व्ययोपेक्षणेन ध्रौव्यावलोकनम्	२२०५	उपादानकारणस्य कार्यानुरूपता	२९४
उत्पादगताऽपरिशुद्धत्वव्याख्या	१३१०	उपाधिभेदे उपहितभेदः	१५७
उत्पादविशिष्टनाशव्यवहारमीमांसा	१२४०	उपाधिभेदे उपहितभेदस्य न्याय्यत्वात्	१७९६
उत्पादादिक्रियापरिणामात्मकवर्तमानत्वादिविमर्शः	१२५४	उपाधिराहित्यं निरूपचारत्वम्	९२१
उत्पादादीनां सामानाधिकरण्यम्	१११७	उपाधिरिक्तीकरणे मानवभवसाफल्यम्	१९३०
उत्पादादीनां स्वाभाविकं समनैयत्यम्	११२७	उपाधिसम्बन्धयोग्यता विभावस्वभावः	१८९७
उत्पादादीनां स्वाश्रयाऽभिन्नत्वम्	११३६	उपाये सति सर्वचित्तरञ्जनं कार्यम्	१२५२
उत्पादादेः व्ययादिरूपता	१३००	उपास्योपासकाऽभिन्नता	२५५७
उत्पादादेः सर्वव्यापिता	१११०	उभयजनिते प्रत्येकजनितत्वद्योतनम्	१३३६
उत्पादादौ तत्त्वार्थराजवार्तिककृन्मत-प्रकाशनम्	१३३९	उभयनयतः वस्तुव्यवस्था	३७८
उत्पादाद्यनुबेधः	१२११	ऊर्ध्वताप्रचय-तिर्यक्प्रचयविचारः	१३८
उत्सूत्रभाषणस्य महानर्थकारिता	१०३८	ऋजुसूत्र उभयात्मकनयः	९८२
उत्सूत्रभाषणादेः दारुणविपाकः	९३३	ऋजुसूत्र-शब्दादिनयेषु अपि उपचारावलम्बनम्	१०५९
उत्सेक-शोकौ परिहार्यौ	२१०१	ऋजुसूत्रः पर्यायार्थिकलक्षणान्वितः	९७७
उपचरितभेदोऽभीष्टकार्याऽसाधकः	१८०	ऋजुसूत्रनये दह्यमानत्वाऽवच्छेदेन दग्धत्वम्	७८८
उपचरितस्वभावं विना परज्ञानाऽसम्भवः	१९०९	ऋजुसूत्रनये ध्रुवत्वमपि क्षणिकम्	७८६
उपचरितस्वभावविमर्शः	२०५६	ऋजुसूत्रनये ध्वंसोत्पादाऽभेदविचारः	११४६
उपचरितस्वभावाः पर्यायत्वकाः	२०८२	ऋजुसूत्रमतेऽतिरिक्ताधारस्य कल्पितत्वम्	९६५
उपचरिताऽशुद्धपर्यायस्वरूपविमर्शः	२१९३	ऋजुसूत्रसम्मतध्रौव्यप्रतिपादनम्	१३७०
उपचरिताऽसद्भूतव्यवहारभेदप्रज्ञापनम्	८८३	ऋजुसूत्रस्य शुद्धाऽर्थपर्यायग्राहकत्वम्	९६२
उपचरिताऽसद्भूतव्यवहारवर्णनम्	८८१	ऋजुसूत्राद्यधिकारिप्रकाशनम्	८२
उपचारनियमनविमर्शः	२०२८	ऋजुसूत्रानुगृहीतव्यवहारनयमतद्योतनम्	१२३२
उपचारप्रयोजनविमर्शः	८७१	ऋजुसूत्रे अन्वयद्रव्यार्थिकस्थानीयत्वविमर्शः	९७९
उपचारप्रसङ्गेन सम्बन्धवैविध्यविमर्शः	८९६	ऋजुसूत्रे द्रव्यनिक्षेपग्राहकत्वसमर्थनम्	९६८
उपचारसाफल्यबीजविचारः	७३०	ऋजुसूत्रे द्रव्यार्थिकत्वसमर्थनम्	९५६
उपचारस्य भावसत्यसाधकता	८४१	ऋजुसूत्रे ध्रौव्यग्राहकत्वमीमांसा	७८५
उपचारस्य भेदप्रतीतितिरोहकत्वम्	८३८	ऋजुसूत्रे पर्यायार्थत्वनिरूपणम्	९५८
उपदेशपदादिसंवादः	१८२९	ऋजुसूत्रे पर्यायार्थिकत्वसमर्थनम्	९५९
उपदेशारहस्यादिसन्दर्भः	२२६९	एकक्षणेन कृत्स्नलोकवर्तनाप्रतिपादनम्	१६१०
उपधेयसाङ्ख्येऽपि उपाध्यासाङ्ख्यम्	१७९०	एकगुणकालत्वादयः पर्यायाः	२०८५
उपनयविभागप्रदर्शनम्	८१७	एकज्ञाने सर्वज्ञानविमर्शः	६५६
उपनयस्य नयशाखा-प्रशाखात्मकता	८१८	एकतरधर्मप्रतिपादने जयन्तभट्टसम्प्रतिः	५६९
उपनिषद्-गीता-स्मृति-पुराणादिषु ज्ञानप्राधान्यम्	२३४५	एकत्र एकानेकस्वभावसाधनम्	१७९९
उपयोगविरहे जीवत्वाऽसम्भवः	१६३७	एकत्र गुण-पर्यायभेदाभेदसाधनम्	४४४
उपयोगविषयकदिगम्बरमतम्	१२९३	एकत्र भेदाभेदप्रवेशे परदर्शनसंमतिः	४५०
उपलक्षणीभूय सम्बन्धभानप्रतिपादनम्	१२२४	एकत्रैव नानाविरुद्धपर्यायसिद्धिः	४३६

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
एकद्रव्ये द्रव्य-गुण-पर्यायैक्यौचित्यम्	२८१	एकोऽद्धासमयोऽनन्ताऽद्धासमयैः स्पृष्टः	१५९९
एकधर्मपर्यवसिताभिप्रायस्य नयरूपता	१३८	एकोक्त्या अर्थप्रतिपादनपरामर्शः	४८०
एकनयग्राहिव्यवहारः मिथ्या	१०८८	एकोनविंशतिरूपेण सिद्धस्वरूपवर्णनम्	११६२
एकपञ्चाशद् ज्ञातृविशेषणानि	१९१६	‘एगे आया’ सूत्रपरामर्शः	१०७६
एकपर्यायग्रहेऽपि सम्यग्दृशो ज्ञानम्	११६०	एवकारशून्यसुनयस्य व्यवहाराङ्गतानिषेधः	५५८
एकपर्यायनाशे सर्वथा द्रव्योच्छेदाऽयोगः	१३७६	एवकारार्थविमर्शः	११५४
एकप्रदेशत्वमभेदः, अतद्भावः = भेदः	३९८	ऐकत्विकानैकत्विकोत्पादगोचरस्याद्वादः	१३३८
एकप्रदेशपदप्रयोजनोपदर्शनम्	१२५	ओघनिर्युक्तिभाष्यप्रभृतिसंवादः	१५
एकप्रदेशस्वभावयोजनम्	२०६३	ओघशक्तेः अव्यवहार्यता	१४५
एकविंशतिः प्रस्थके नयसप्तभङ्ग्यः	५०२	ओघशक्तेः न फलोपधायकत्वम्	१५५
एकविंशतिः मूलनयसप्तभङ्ग्यः	५५१	ओघसंज्ञा-लोकसंज्ञादिकं त्याज्यम्	२४८५
एकविंशतिसामान्यस्वभावाऽऽपादनम्	२०९१	औदासीन्यस्वरूपप्रकाशनम्	२३३२
एकविंशतिस्वभावनिरदेशः	१९५६	औपचारिकप्रयोगनिरदेशः	१०८७
एकविंशतिप्रत्ययेन हेतुत्वापाकरणम्	१४४७	औपचारिकभेदापन्नः गुणः	१८३
एकशताधिकसहस्रद्वितीयभङ्गघटितनिषेध-परिणामाभ्यासः ..	२५५५	औपाधिकभावानाम् उपेक्षा	६५९
एकस्मिन्नपि भङ्गे कृत्स्नार्थबोधः	५०५	कटुशब्दश्रवणे क्रोधानलानुदयोपायोपदर्शनम्	११८०
एकस्य चित्रता व्याहता	११९१	कठोरपरिणामत्यागः	१०३५
एकादशधा कालतत्त्वं पर्यायात्मकमेव	१५८२	कथञ्चित्परिणामित्वार्थप्रदर्शनम्	४७५
एकादशधा नयविभागाऽऽपादनम्	१०९९	कदाग्रहमुक्तमनस्कता कर्तव्या	५२६
एकादशशाखोपसंहारः	१८४१	कदाग्रहिस्वरूपप्रकाशनम्	२४
एकानेकस्वभावविमर्शः	१७९७	कपटतो गुणानुवादकरणं त्याज्यम्	२३२०
एकानेकस्वभावादिभिः भेदसिद्धिः	२१९	कपालत्वादिरूपेण कारणताविमर्शः	३१६
एकान्तक्षणिकस्य नाऽर्थक्रियाकारित्वम्	१७६२	कपालध्वंसः घटोत्पादाऽभिन्नः	१२३९
एकान्तनित्यतामीमांसा	१७७९	कर्कशपरिणामस्य त्याज्यता	२०३३
एकान्तनित्यवादनिराकरणम्	१७६७	कर्तृत्व-भोक्तृत्वभावोच्छेदोपायोपदर्शनम्	१८७१
एकान्तनित्यवादप्रत्याख्यानम्	१७८२	कर्तृत्वभारो मोक्तव्यः	१६४४
एकान्तनित्यस्वभावनिरासः	१७७२	कर्तृभेदे कार्यभेदः ऋजुसूत्रसम्मतः	९८०
एकान्तनित्येऽर्थक्रियाकारित्वाऽसम्भवः	१७७१	कर्तृं जिघ्रति, न पुष्पमि’ति शाब्दबोधविमर्शः	२२७
एकान्तनिश्चय-व्यवहाराभ्युपगमे बाधोपदर्शनम्	१९२५	कर्मतापकं ज्ञानं = तपः	२५७७
एकान्तपक्षदोषोपदर्शने सम्मतितर्कसंवादः	३४३	कर्मनाटके आवरणशक्त्यादिकार्यविचारः	२५७०
एकान्तपक्षहेतवः विरोध-व्यभिचारादिदोषग्रस्ताः	३५३	कर्मनाटके भोक्तृत्वशक्ति-सहजमलादिकार्यविमर्शः	२५७२
एकान्तभेदाऽभेदयोः प्रतिक्षेपः	४३२	कर्मनाटके मिथ्यात्वादिकार्यविमर्शः	२५७१
एकान्तवादसमालोचनायां निन्दाविरहः	३५५	कर्मनाशोपायोपदर्शनम्	२३४२
एकान्तवादिनो मिथो हताः	३४६	कर्मपरिणामानाम् अवस्तुत्वापादनम्	२१०५
एकान्तवादिमते कृतनाशादिप्रसङ्गः	४३८	कर्मप्रकृत्यधिकारनिवृत्तिः	२४०५
एकान्तवादे हिंसा-परलोकाद्यसम्भवः	१८१३	कर्मबन्धाऽनेकान्तद्योतनम्	३७
एकान्तवादेऽन्योऽन्याश्रयः	३९९	कर्मशून्यात्मप्रदेशस्थिरता शुद्धात्मद्रव्यव्यञ्जनपर्यायः	२१३२
एकान्तोच्छेदः नययोजनप्रयोजनम्	२०७७	कमपिक्षः अनित्याऽशुद्धपर्यायार्थिकः	७११

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
कर्मोच्छेदोपदेशः	१८९५	कार्यशुद्ध-कारणशुद्धगुणव्यञ्जनपर्याय-प्रज्ञापना	२१३७
कर्मोपाध्यः परिहर्तव्याः	१८६९	कार्यस्य कारणात्मकता	२९९
कर्मोपाधिविघटनकृते यतितव्यम्	१३३१	कार्योत्पत्तिचातुर्विध्यम्	३४४
कर्मोपाधीनाम् उपेक्षणीयता	६२९	कालः अनस्तिकायः	१४०६
कलशादिध्वंसादिविचारः	११३७	कालः पञ्चास्तिकायपर्यायात्मकः	१५३०
कल्याणकल्पयोः उमास्वातिवाचकाभिप्रायः	३८	कालः परमार्थतः पर्यायात्मकः	१५३२
कल्याणविजयोपाध्यायगुणोत्कीर्तनम्	२५९९	कालः पर्यायात्मकः	१४८८
कवितामृतकूपवचनसंवादः	२३९४	कालगतितोषकाद्यभावः	१५६०
कषायजयादिना शीघ्रं मोक्षसम्भवः	४६	कालगर्भविशेषणतादिविमर्शः	२५२
कषायह्वासं विना परिणामशुद्धेरसम्भवः	२५२६	कालतत्त्वं परदर्शनदर्पणे	१५३५
कषायादिशेषणम् अतिशयेन आवश्यकम्	२५७८	कालतत्त्वे दिक्पट-श्वेतपटमतविशेषद्योतनम्	१५५५
कान्तादिमतनिरासाऽतिदेशः	१७७१	कालतत्त्वे मैत्रायण्युपनिषदादिसंवादः	१५३४
कान्तायां तात्त्विकप्रणिधान-प्रवृत्तिप्रारम्भः	२४४०	कालद्रव्य-पर्यायमतद्वयप्रदर्शनम्	१५१४
कान्तायां न अन्यमुद्घोषः	२४४३	कालद्रव्यता श्रीहरिभद्राचार्यानभिमतता	१५२८
कान्तायां निरर्थकपापव्यापारनिवृत्तिः	२४३९	कालद्रव्यत्वं युक्तिग्राह्यम्	१५११
काय-करणाऽन्तःकरण-कर्मादित आत्मा भिन्नः	२५१८	कालद्रव्यत्वे सर्वसम्मतत्वाऽभावः	१५७९
कारकत्वस्य सव्यापारकत्वव्यापता	१७७५	कालद्रव्यत्वोक्तिः औपचारिकी	१५७८
कारणत्वादेः पदार्थान्तरता	४०१	कालद्रव्यत्वोक्तिबीजप्रकाशनम्	१५९६
कारणाऽभेदे कार्यभेदाऽयोगः	११५०	कालद्रव्यस्थापनम्	१५१०
कारणान्तरवैकल्यापत्तिनिवारणम्	१६१	कालद्रव्यस्य सूर्यगतिव्यङ्ग्यता	१५०२
कारणान्तरापेक्षाविचारः	१६०	कालद्रव्येऽनेकप्रदेशस्वभावाऽभावः	१९३८
कारणे कार्यप्रवेशः नास्ति	३१५	कालद्रव्यैक्यापादनम्	१५७२
कार्य-कला-कण्ठसूत्रादेः गुणशब्दवाच्यता	१०६	कालपर्यायपक्षस्थापनम्	१६२५
कार्य-कारणताशून्यं परमार्थसत्	१६७	कालप्रभावप्रतिपादनम्	१५६
कार्य-कारणभजना	४५५	कालभेदेन भेदाभेदाविरोधसिद्धिः	३८६
कार्य-कारणयोः तादात्म्यम्	३३९	काललिङ्गमीमांसा	१६०३
कार्य-कारणयोः भेदाभेदपक्षस्थापनम्	३४२	कालसंस्थानम् औपचारिकम्	१५२९
कार्य-कारणयोः भेदाभेदसिद्धिः	४३३	कालस्य पर्यायरूपता लोकव्यापकता च	१६०९
कार्य-प्रागभावयोरविरोधः	३०९	कालस्य पारमार्थिकद्रव्यत्वप्रतिक्षेपः	१४८७
कार्यगतं भूतिभावत्वं कृत्स्नकारणस्वभावाऽधीनम्	११७९	कालस्य स्वतन्त्रद्रव्यता नास्ति	१४८९
कार्यतावच्छेदकगौरवप्रदर्शनम्	१४२८	कालस्य स्वतन्त्रद्रव्यतायां षडस्तिकायापत्तिः	१४९६
कार्यतावच्छेदकन्यूनतापत्तिः	१४२९	कालस्याऽपक्षपातित्वम्	१५७६
कार्यतावच्छेदकभेदात् कारणभेदसिद्धिमीमांसा	२१४	कालस्वभावोपदर्शनम्	१९३६
कार्यताव्यवस्थानिबन्धनविचारः	१३२५	कालाऽऽनन्त्यम्	१४०८
कार्यभेदात्कारणभेदविमर्शः	२१५	कालाऽऽनन्त्योपगमे उपचारः शरणम्	१६०६
कार्यभेदे कारणभेदकल्पनम्	११६६	कालाऽप्रदेशत्वविचारः	१५८५
कार्यमित्यात्वसमर्थनम्	१६९	कालागुरुलघुताबीजद्योतनम्	१६२८
कार्यवैशद्यम् अनपलपनीयम्	११८६	कालाणवः तिर्यक्प्रचयाऽयोग्याः	१५६५

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
कालाणवः मिथोऽननुविद्धाः	१५६३	कोष्ठकरूपेण पर्यायवैविध्यप्रदर्शनम्	१८५
कालाणुगतमुख्यकालत्वोक्तिसङ्गतिः	१५९४	क्रमशो भोगशक्तिप्रक्षयः	२४४२
कालाणुद्रव्यमीमांसा	१५६९	क्रमाऽक्रमभाविपर्यायप्रस्थापनम्	१८७
कालाणुस्वरूपप्रकाशनम्	१५५२	क्रमाऽक्रमानेकान्तदोषारोपणम्	३६७
कालाणुनामनेकप्रदेशत्वविरहः	२०६७	क्रमाऽक्रमार्पणाद्योतनम्	४८६
कालाणुनामप्रदेशत्वसङ्गतिः	१५६२	क्रमिकत्वेऽपि केवलज्ञानादिध्रौव्यम्	१२८६
कालाणुनामूर्ध्वताप्रचयः	१५६१	क्रमिकाऽक्रमिकानेकान्तप्रदर्शनम्	४०६
कालादिपर्यायाणां सर्वद्रव्यान्तर्भावः	१५९८	‘क्रियमाणं कृतमि’ति सिद्धान्तसमर्थनम्	१२५७
कालादौ अस्तिकायसमर्थनम्	१४०९	क्रियमाणं कृतम् अकृतञ्च नयमतभेदेन	१२५१
कालाद्यभेदवृत्तिविचारः	५३६	‘क्रियमाणं कृतम्’ इति सिद्धान्तविमर्शः	१२३३
कालाद्यष्टकापेक्षाऽभिन्नत्वप्रयोजनावेदनम्	५३७	क्रियमाणत्वस्वरूपविद्योतनम्	७४१
कालानुपूर्वीत्वविमर्शः	१६०२	क्रिया ज्ञानिनो ध्यानाऽविधातिनी	२५४६
कालारोपनैगमस्य षड्भेदाः	७५०	क्रियाकाल-निष्ठाकालयोः ऐक्यम्	१२३०
कालिकपरत्वाऽपरत्वादयो वर्तनापर्यायाऽपेक्षाः	१६२९	क्रियातो ज्ञानं बलाधिकम्	२२८५
काले कालान्तरीयक्रियाद्युपचारः	७२२	क्रियातो ज्ञानाधिक्यम्	२२६५
काले द्रव्यत्व-प्रदेशत्वव्यवहारः औपचारिकः	१५९१	क्रियान्तरपराङ्मुख एवम्भूतः	८०६
काले स्वतन्त्रद्रव्यत्वनिषेधः	१४९५	क्रियामात्रसन्तोषो न कार्यः	७०
काव्यप्रकाशवृत्त्यादिसंवादः	१९९०	क्रियायोगस्य खद्योततुल्यता	२५७
‘किं स्यात् सा चित्रता...’ कारिकायाः मीमांसा	११९६	क्रियावान् अपि ज्ञानहीनो न श्रेयान्	४७
कुन्दकुन्दस्वामिमतमीमांसा	२१७९	क्रोधपरिणतस्य क्रोधरूपता	६३९
कुशलशब्दार्थविचारः	१४८६	क्लिष्टपर्यायपञ्चकपरिहारोपायदर्शनम्	२५२५
कुशलानुबन्धिप्रज्ञादृढीकरणम्	२४३७	क्लेशक्षये परदर्शनसम्पत्तिः	२२६८
कुशीलादयः न तिरस्कार्याः	२३२६	क्वचिद् अमार्गस्याऽपि मार्गरूपता	४२
कूपमण्डूकवृत्तेः परिहार्यता	७१९	क्षणान्तर्भावेन उत्पन्नोत्पादसाधनम्	१२७०
कृतज्ञता न मोक्तव्या	१४५२	क्षणिकसंस्कारनिरासः	१७६४
“कृष्णः सर्पः” इति वाक्यविमर्शः	११५७	क्षमाश्रमण-मुनि-दान्तादिपदार्थपरिणमनोद्यम आवश्यकः	८०२
कृष्णसर्पस्थलेऽयोगव्यवच्छेदमीमांसा	११५८	क्षयोपशममान्दादिना विपर्याससम्भवः	४७०
केवलज्ञानत्वरूपेण ज्ञानध्रौव्यानुभूतिः कार्या	१३७७	क्षयोपशमानुसारेण वस्तुस्वरूपावबोधः	४६९
केवलज्ञाननाश आगमसंमतः	१२७८	क्षायिकदशायां सर्वोत्कृष्टपरोपकारसामर्थ्यम्	२५६४
केवलज्ञानमपि नित्याऽनित्यम्	१२७७	क्षित्यादिकं न स्थितिकारणम्	१४३६
केवलज्ञानात्मनोः तादात्म्यस्थापनम्	९१०	खण्डशः शक्त्या बोधविचारः	५२०
केवलज्ञानादित्रैलक्ष्ये सम्मतितर्कसंवादः	१२७५	खलस्वरूपप्रकाशनम्	२३९५
केवलज्ञानादौ उत्पाद-व्यय-ध्रौव्यसाधनम्	१२७४	खलोऽन्यदोषदर्शी	२३०३
केवलबाह्यक्रियारतः गूढतत्त्वाऽज्ञः	१८७२	खेदोद्देगदोषनिवृत्तिः	२४०६
केवलशब्दभेदे परकीयवचनेषु द्वेषः न कार्यः	६९१	गगनपर्यायनामनिर्देशः	१४७४
केवलान्वयितत्वविमर्शः	१२१४	गगनोपदेशदर्शनम्	१४७५
केवलि-गीतार्थयोः तुल्यत्वविचारः	२२८१	गङ्गापदसङ्केतद्वितयप्रदर्शनम्	५९७
केवलोपयोगत्वेन ध्रौव्यम्	१२८७	‘गङ्गायां मत्स्य-घोषौ’ इति वाक्यार्थविमर्शः	५७०

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
गच्छाचारप्रकीर्णकसंवादः	२३२३	गुणत्वस्य पदार्थविभाज्यतानवच्छेदकता	१९९
गतिरूपतानेकान्तविचारः	४०९	गुणनिरूपणम्	१६४९
गतिशीलद्रव्यं न गत्यपेक्षाकारणम्	१४४०	गुणनिष्ठपर्यायविमर्शः	२०८४
गतिस्वरूपेऽनेकान्तात्मकता	४१०	गुणपदार्थनिरूपणे राजवार्तिककारमतद्योतनम्	१०३
गतौ आकाशस्य अन्यथासिद्धत्वम्	१४४८	गुणलक्षणे पतञ्जलिमतप्रकाशनम्	११२
गदाधरमतमीमांसा	२२९	गुणवैभवोपलब्ध्ये यतितव्यम्	२६००
गदाधरमते लाघवम्	१२४८	गुणशब्दः स्वाभाविकधर्मवाचकः	२०७
गम-निगमनिरूपणम्	७१५	गुणशब्दस्य पारीक्ष्यम्	१८१
गम्भीरतोदारतोपायद्योतनम्	२१२८	गुणशोधनविमर्शः	८२७
गर्वलक्षणविद्योतनम्	२३१६	गुणश्रेणिसमारोहेण घातिकर्मक्षयः	२३८९
गर्हाविरहविद्योतनम्	१०९९	गुणस्य द्रव्यभेदकता	१०८
गीतार्थव्याख्या	२५९४	गुणस्योत्कर्षापिकर्षभाक्वनियमाऽभावः	१६६०
गीतार्थानाम् आज्ञा अविचारणीया	२३२७	गुणाऽभेदस्वभावस्य फलोपधायकत्वं कार्यम्	१८२०
गुड-शुण्ठीन्यायविमर्शः	२०९०	गुणादिगोचरप्रमाणमतोपदर्शनम्	२२३६
गुण-गुणिनोः स्वरूपसम्बन्धस्थापनम्	२५४	गुणादीनां निराधारतापत्तिः	१८१०
गुण-गुणिनोरभेदसमर्थनम्	२४८	गुणादौ द्रव्यबुद्धिस्थापनम्	६५८
गुण-गुणिनोरविभक्तप्रदेशता	१८१६	गुणानां निर्गुणता	१०२
गुण-गुणिभावोच्छेदापादनम्	२४६	गुणानां पर्यायान्तर्भूतत्वम्	२२२७
गुण-गुणिभेदव्यवहारप्रयोजनोपदर्शनम्	९२२	गुणानां पर्यायेऽन्तर्भावः प्रकारान्तरेण	१६८६
गुण-गुणिस्वरूपसम्बन्धप्रयोजनप्रस्थापनम्	२५५	गुणानामुत्पादादित्रितयशालित्वम्	१३३०
गुण-गुण्यादिचतुष्काऽभेददृष्टान्तप्रतिपादनम्	६३७	गुणानुरगादिना मोक्षमार्गाभिसर्पणम्	७७
गुण-गुण्यादिचतुष्काऽभेदप्रतिपादनम्	६३६	गुणान्तरयोगेऽनेकस्वभावताऽऽविर्भावः	१७९२
गुण-गुण्यादिभेदः सद्भूतव्यवहारविषयः	८२९	गुणान्यत्ववादमितस्थापनम्	२०१
गुण-गुण्यादिभेदसिद्धिः	८३१	गुणार्थपर्यायगतशुद्धत्वाऽशुद्धत्वस्वरूपप्रज्ञापना	२१६०
गुण-पर्यायितुल्यतास्थापनम्	१७५	गुणार्थिकनयाऽप्रदर्शनम्	१७६
गुण-पर्यायप्रतिक्षेपः	१६५	गुणे गुणोपचारः	८४८
गुण-पर्यायभाजनं द्रव्यम्	८९	गुणे द्रव्योपचारः	८५८
गुण-पर्याययोः औपचारिकभेदः	१७९	गुणे पर्यायारोपः	८६३
गुण-पर्याययोः काल्पनिकः भेदः	२३३	गुणोपार्जनोपायोपदर्शनम्	२२९४
गुण-पर्याययोः शब्दभेदः, अर्थाऽभेदः	२०४	गुरुत्वमतीन्द्रियम्	२७५
गुण-पर्यायविभेदविज्ञापनम्	११९	गुरुधर्मस्यापि प्रतियोगितावच्छेदकत्वम्	११४१
गुण-पर्यायवैलक्षण्यविमर्शः	११८	गुरुनिन्दकोऽनन्तभवभ्रमणकारी	२३०६
गुण-पर्यायव्यवस्थाप्रकाशनम्	१६५८	गुरुप्रसादानुकूलतया वर्तितव्यम्	२६१२
गुण-पर्यायस्वभावः द्रव्यम्	६५३	गुरुसेवा न त्याज्या	७८
गुण-पर्यायाऽभिन्नद्रव्ये शब्दशक्तिः	५८९	गुरुसेवाप्रसादेन महाविद्यासिद्धिः	२६०९
गुण-पर्यायेभ्यो द्रव्यस्य भिन्नाऽभिन्नता	१९८०	गुरुहितशिक्षया ज्ञानयोगसिद्धिः	२५९५
गुणः सामान्यात्मकः पर्यायश्च विशेषात्मकः	२२२६	गुरुवदत्तशास्त्राणाम् अनुपादेयता	२३६१
गुणज्ञा गुणिनिन्दकवर्जिनः	२३१९	गुरुवाद्यानादरः परित्याज्यः	३७६

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
गो-बलिर्वदन्यायेन उपपादनम्	२०८	घृतशक्तिविचारः	१४४
गो-बलिर्वदन्यायेन नानाभङ्गाऽऽपादनम्	१९७	घोरमिथ्यात्वपरिणामोत्खननम्	२४२६
गोपालसरस्वत्यादिपत्रसंवादः	११२०	घोरमिथ्यात्वोन्मूलन प्रक्रियाप्रदर्शनम्	२२९०
गोम्मटसार-त्रिलोकप्रज्ञसिंकारमते कालस्वरूपम्	१५५६	घ्राणादीन्द्रियस्याऽपि द्रव्यग्राहकता	२२४
गोम्मटसारसमीक्षा	८५०	घ्राणेन्द्रियस्याऽपि द्रव्यग्राहकता	२३२
गोम्मटसारादिसंवादः	१३१	घ्राधातुशक्यतावच्छेदकोपदर्शनम्	२३०
गोविन्दमतविद्योतनम्	१९९२	चकारार्थपरामर्शः	२१८७
गोस्वामिगिरिधरमतप्रदर्शनम्	३०३	चतस्रः काव्यभाषाः	२३५८
गौणपदार्थप्रतिपादनम्	५७१	चतस्रो मूलनयसप्तभङ्ग्यः	५०४
गौणरूपेणाऽपि नयान्तरविषयाऽग्राहकत्वम् अनुचितम्	६०९	चतुर्थपर्यायार्थिकनये सत्तायाः शब्दतो गौणभावेन ग्रहणम् ...	७०१
गौणरूपेणाऽपि नयान्तरविषयानभ्युपगमे मिथ्यात्वम्	६०४	चतुर्थविशेषस्वभावद्योतनम्	१८६६
गौणी वृत्तिः - तन्त्रवार्तिकदादौ	१९८६	चतुर्थसामान्यस्वभावप्रज्ञापनम्	१७३७
गौणी सारोपा लक्षणा	१९१८	चतुर्विधघटप्रतिपादनम्	४६०
'गौर्वाहीकः' वाक्यमीमांसा	१९१७	चतुर्विधनैगमस्वरूपविचारः	७५२
'गौर्वाहीकः' वाक्यविमर्शः	१९८७	चरण-करणसारप्रतिपादनम्	१६
ग्रन्थनवनीतोपदर्शनम्	२३९७	चरण-करणहीनस्य ज्ञानपक्षादरः	२३३३
ग्रन्थमङ्गलोपदर्शनम्	४	चरणानुयोगतः जघन्य-मध्यमोत्कृष्टगीतार्थप्रकाराः	७३
ग्रन्थिभेदः प्रबलप्रयत्नसाध्यः	२५०६	चरमनयाऽनङ्गीकारे संशय-विपर्ययादिप्रसङ्गः	८०४
ग्रन्थिभेदपूर्वं नयसमाहारे ज्ञानसिद्धौ अपि प्रयोजनाऽसिद्धिः	१८६३	चरमयथाप्रवृत्तकरणदिव्यशक्तिप्रभावप्रतिपादनम्	२४२४
ग्रन्थिभेदपूर्वमपि संसारपारितीकरणम्	२४२३	चरमविशेषधर्मपुरस्कारेण मिश्रार्थविभागः	२०४१
ग्रन्थिभेदपूर्वमपि सूक्ष्मभावमीमांसा-तत्त्वसंवेदनज्ञाने स्तः ...	२४२२	चरमावर्तकालप्रभावप्रतिपादनम्	१५३
ग्रन्थिभेदप्रणिधानादिकं नैव त्याज्यम्	२५०१	चारित्रशुद्धिः दर्शनशुद्ध्यधीना	४५
ग्रन्थिभेदविघ्नविजयोपायोपदर्शनम्	२५०८	चारित्रोपसर्जनभावेन ज्ञानस्य बलवत्त्वम्	४०
ग्रन्थिभेदविघ्नस्थाननिर्देशः	२५०४	चालनीयन्यायेन सप्तभङ्गीबोधः	५२३
ग्रन्थिभेदविश्रामस्थानानि अतिक्रमणीयानि	२५०७	चित्तधातुसप्तकोपदर्शनम्	१६८२
ग्रन्थिभेदोऽतिदुर्लभः	२५०५	चित्तवृत्तिप्रवाहविश्रान्तिः कर्तव्या	२०३४
ग्रहणगुणव्याख्यानम्	१७०५	चित्तस्थैर्योपायदर्शनम्	२१४१
ग्रहणपरिणामस्वरूपविचारणम्	१७०४	चित्रज्ञानवत् चित्रार्थोऽनपलपनीयः	११८५
ग्रहणादिकारणता मूर्त्तत्वे	१६७५	चित्रप्रतीतेः चित्रप्रमेयनिमित्तकत्वम्	११७८
ग्राह्यानवस्थाऽपाकरणम्	४२०	चित्तसुखाचार्य-सदानन्दमतनिराकरणम्	२०१४
'घट उत्पन्न' इति वाक्यविचारः	१२२७	चिद्रत्ने चित्ताकाशलयः	२५८१
घट-मौलि-सुवर्णोदाहरणप्रदर्शनम्	११३३	चिन्ता-भावनाज्ञानादिकम् अभ्यसनीयम्	२०७९
घटचातुर्विध्यनिरूपणम्	४५९	चूर्णिकारादिमते ऋजुसूत्रः पर्यायार्थिकः	१७८
घटत्वशक्तिः तिर्यक्सामान्यम्	१३५	चेतनत्वादीनां सामान्य-विशेषगुणत्वकथनप्रयोजनम्	१६९०
घटपदं मृद्द्रव्यपरम्	१२२६	चेतनत्वादीनाम् अनुवृत्ति-व्यावृत्तिबुद्धिजनकत्वम्	१६९१
घटस्य जात्यन्तरता	१७८६	चेतनलक्षणो जीवः	६६७
घटस्य मृद्द्रव्यरूपता	१३४७	चेतनस्य स्व-परानेकान्तरूपतापरिच्छेदत्वम्	४१८
घटास्तित्वस्य घटत्वावच्छिन्नता	४१७	चेतस्वभावग्राहकनयविचारः	२००२

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
चेतनस्वभावमीमांसा	१८५६	जीवाऽजीवाऽभिन्नः समयावलिकारिरूपः कालः	१५९०
चेतनादिस्वभावाविर्भावकृते यतितव्यम्	१९३२	जीवाजीवात्मिका दिक्	१५४१
चैतन्य-मूर्तत्वयोः विशेषगुणत्वमेव	२०९७	जीवाजीवाभिगमसूत्रादिविरोधविमर्शः	६८३
चैतन्यं चेतनपरमस्वभावः	१८३६	जीवाजीवाभिगमादिसूत्रसंवादोपदर्शनम्	१४९२
चैतन्यम् = अनुभवनम्	१६७०	'जीवाजीवौ ज्ञानम्' इत्युपचारविमर्शः	८७७
चैतन्याऽचैतन्ययोः स्वतन्त्रगुणरूपता	१६७४	जीवादिनियतव्यवहारोपपादनम्	२८७
च्चिप्रत्ययार्थमीमांसा	२५७	जीवे इवान्यत्राऽपि अशुद्धार्थपर्यायाः	२१४७
छिद्रान्वेषिभ्यो शास्त्रार्थो न देयः	२३६३	जैनं जयति शासनम्	३५०
जनमनोरञ्जनं नात्महितकारि	२३०९	जैनप्रवचनम् अपक्षपाति	३४५
जन्म-मरणादय आत्मनोऽशुद्धाऽनित्यपर्यायाः	७१३	जैनमतविजयः	४४८
जयधवलाकारमते ऋजुसूत्रसूत्रणम्	७८७	जैनशासनम् अधृष्यम्	३५४
जयधवलादिमतप्रकाशनम्	७१७	ज्ञप्तेः जिज्ञासानुसारित्वम्	४२४
जयधवलायां सकल-विकलादेशनिरूपणम्	५४३	ज्ञस्वभाव आत्मा	१८४९
जयधवलासंवादेन देवसेनमतसमीक्षा	१०१५	ज्ञातुः ज्ञानात्मता मुक्तिः	१९१४
जयसेनाचार्यमतनिरसनम्	१४०	ज्ञान-क्रियान्वितश्रमणाः सिंहाश्रममाः	२२९१
जहदजहत्स्वार्थलक्षणोपदर्शनम्	१९८५	ज्ञान-क्रियोभयरुचिः कर्तव्या	२०
जातिरपि अनित्या	११४०	ज्ञान-सुखभेदसिद्धिः	११८७
जात्यन्तरात्मकभेदाभेदसमर्थनम्	४०३	ज्ञानं प्रधान आत्मगुणः	२२८३
जात्यन्तरात्मकोऽर्थो नित्याऽनित्यः	१७३९	ज्ञानकृतकर्मनाशः निर्बीजः	२२६७
'जिघ्रति' स्थले शाब्दबोधमीमांसा	२२५	ज्ञानचौर्यदोषोपदर्शनम्	८९९
जिनब्रह्माणीव्यवहारविमर्शः	२३७२	ज्ञानदृष्टिजागरण-परिपाकफलविचारः	२४६०
जिनमतं सर्वनयसमूहात्मकम्	२०२६	ज्ञाननयविचारः	५३
जिनवचनम् अप्रतिक्षेप्यम्	१८३८	ज्ञाननाशेऽपि कथञ्चिद् जीवाऽनाशः	११२
जिनवचनरक्षादिप्रभावप्ररूपणम्	२२३९	ज्ञाननिमित्तकाऽपवादप्रदर्शनम्	३९
जिनवचनश्रद्धालोः गुणप्राप्तिः	२३९०	ज्ञानपदार्थप्रकाशनम्	५५
जिनशासनतेजोवृद्धिहेतूपदर्शनम्	२५९६	ज्ञानप्राधान्यपक्षेऽपि क्रियाऽऽदरः	२३३९
जिनशासनमहाधनद्योतनम्	२३२१	ज्ञानमार्गापक्षपातः कर्तव्यः	२२६२
जिनस्वरूपोपयुक्तस्य परमार्थतः जिनरूपता	२३८०	ज्ञानमेव परं मोक्षकारणम्	२३४३
जीतविजयादिगुरुप्रशस्तिः	२६०३	'ज्ञानम् आत्मा' इति वाक्यविमर्शः	८६०
जीव-कर्मणोः कथञ्चिदभेदः	२००७	ज्ञानयोगपराकाष्ठोपायोपदर्शनम्	१३३५
जीव-नयविभागप्रदर्शनसाम्यम्	१०२०	ज्ञानयोगरत्नः तारकः	२९
'जीवः अचेतनः' - इति व्यवहारपरामर्शः	२०११	ज्ञानयोगस्य बलाधिकत्वम्	५०
जीवद्रव्याऽशुद्धव्यञ्जनपर्यायवैविध्यम्	२१३४	ज्ञानयोगस्वरूपज्ञापनम्	२४८३
जीवस्य जडत्वे कर्मबन्धाऽभावः	१८५१	ज्ञानयोगस्वरूपप्रकाशनम्	२२६१
'जीवस्य मतिज्ञानमि'ति व्यवहारविचारः	९१९	ज्ञानयोगेन समापत्तिः सुलभा	२३८६
जीवस्याऽजीवत्वाऽयोगः	१८३३	ज्ञानविषयता विषयस्वरूपा	३३२
जीवस्वरूपविद्योतनम्	१६३८	ज्ञानसामर्थ्य-स्वभावपरिचयः	१९१२
जीवाऽजीवस्वरूपः समयावलिकादिकालः	१४९४	ज्ञानस्य मुख्यगुणत्वम्	१३

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
ज्ञानस्वरूप आत्मा	१८३४	तरङ्गस्य सामुद्रत्वेऽपि समुद्रो न तारङ्गः	६४६
ज्ञानाकारोऽर्थप्रयुक्तः	१२८४	तर्कलक्षणप्रकाशनम्	५९६
ज्ञानादिमदः त्याज्यः	७०४	तात्त्विकं स्व-परस्वरूपं विज्ञातव्यम्	२४९५
ज्ञानाद्युपयोगे ज्ञेयादिभावितत्वम्	१२९४	तात्त्विकगुणस्थानकविमर्शः	२२८९
ज्ञानिकृतक्रियायाः कर्मबन्धाऽजनकता	२४४४	तात्त्विकमौनलाभविमर्शः	२५३७
ज्ञानी न लिप्यते	२३३०	तात्त्विकयोगफललाभपरामर्शः	२४५७
ज्ञाने परविषयता औपचारिकी	१९१०	तात्त्विकव्यवहारनयमतद्योतनम्	२०९४
ज्ञाने सन्तोषो मदो वा न कार्यः	८०	तात्त्विकव्यवहारेण कर्मणकायः अरूपी	२०६०
ज्ञानोत्कर्षसिद्धिः	२२८२	तात्पर्यग्रहणपूर्वं जिनवचनं विभावनीयम्	२४९६
ज्ञानोपयोगकाले ज्ञानाऽभिन्नः ज्ञानी	११४	तार्किकमते उद्देश्य-विधेयभावसमर्थनम्	१७०
ज्ञानोपसर्जनिकरणम् अश्रेयसे	२५	तार्किकाऽऽध्यात्मिकदृष्टिसमन्वयः कार्यः	६२६
ज्ञेयाकारप्रतिभास उपचारनिबन्धनम्	१९१३	तिरोहितपरमात्मस्वरूपप्रादुर्भावं कार्यम्	३११
ज्योतिष्कविमानचारनिरूपणम्	१४९९	तिरोहितपरमात्मस्वरूपविलोकनं कार्यम्	३१०
झषगतिदृष्टान्तमीमांसा	१४२१	तिर्यक्सामान्यं व्यञ्जनपर्यायः	२११८
डित्थादिशब्दैः व्यवहाराऽभावः	७९६	तिर्यक्सामान्योपयोगप्रद्योतनम्	१४१
तत्तदन्त्यावयवित्वेन कारणतादिविमर्शः	२७२	तीर्थकरसमः सूरिः	२५९८
तत्तद्व्यगुणपर्यायध्रौव्यं तत्तद्व्यानुगतम्	१३७५	तीर्थङ्करवर्णव्यवहारविमर्शः	२०२१
तत्त्वज्ञानं परं हितम्	२५६६	तीर्थङ्करोऽपि सिद्धः	७३१
तत्त्वज्ञानं शुद्धद्रव्यदृष्टिसम्पादकम्	२५६५	तुच्छाशयवन्तः कपटपरायणाः	२३१७
तत्त्वरुच्यनुसारेण तत्त्वबोधः	२५२७	तुलानमनोज्ञमनविमर्शः	११६९
तत्त्वविभागनानात्वप्रयोजनाऽऽवेदनम्	१०२३	तृतीयविशेषस्वभावप्रकाशनम्	१८६५
तत्त्वविभागविचारः	१०३०	तृतीयसामान्यस्वभावप्रकाशनम्	१७३१
तत्त्वविभागवैविध्यं सप्रयोजनम्	१०२९	तृतीयसामान्यस्वभावसाधनम्	१७३२
तत्त्वसंवेदनज्ञानं निर्ग्रन्थस्यैव	२३४८	तैजसपरमाणूनां तमःपर्यायरूपेण परिणमनम्	१११४
तत्त्वार्थराजवार्तिकेदिसंवादः	१५६६	त्रयः चत्वारो वाऽवाचनीयाः	२३६५
तत्त्वार्थवृत्तिकृन्मतप्रदर्शनम्	१८२	त्रयात्मकः पदार्थः	५६५
तत्त्वार्थश्लोकवार्तिकमतविद्योतनम्	७८१	त्रयोदशशाम्ख्यतिदेशः	६६५
तत्त्वार्थश्लोकवार्तिकसंवादः	१९३	त्रयोविंशतिनयविभागापादनम्	१०२६
तत्त्वार्थसूत्रेण सह विरोधोद्भावनम्	२०३	त्रिकालविषयद्रव्यस्वरूपप्रतिपादनम्	१२६३
तत्त्वोपप्लवसिंहसंवादः	१७९८	त्रिकालस्पर्शी व्यञ्जनपर्यायः क्षणिकश्चार्थपर्यायः	२११७
तत्र तत्कार्योत्पत्तिनियामकविचारः	३१४	त्रिपदी स्यात्पदगर्भिता	११६१
तथाभव्यत्वतः सर्वेषां युगपदमुक्तिः	१८३२	त्रिपदीतः त्रैलक्षण्यबोधः	११०७
तथाभव्यत्वप्रभावप्रद्योतनम्	१८३१	त्रिलक्षणचर्चातिदेशः	१३७८
तथाव्यवहाराऽसद्गतत्वोपयोगावश्यकता	८६६	त्रिलक्षणत्वेऽपि कालस्य नाऽतिरिक्तद्रव्यत्वम्	१६३१
तद्धेतोरस्तु किं तेन ? इति न्यायप्रयोगः	१२००	त्रिलक्षणयुते सर्वव्यवस्थासम्भवः	११२४
तद्भावः परिणामः	१३५५	त्रिविध-नवविधपदार्थप्रकाशनम्	१२२
तन्तुसंयोगनाशस्य खण्डपटजनकता	११९९	त्रिविधः गुणविभागः समीचीनः	२०९९
तन्मयभावलाभोपायविचारः	२५३९	त्रिविधकालद्रव्यकल्पनापादनम्	१६११

विषय पृष्ठ	विषय पृष्ठ
त्रिविधनामतात्पर्यप्रकाशनम् २३९	दीपशिखायाः षट्क्षणस्थायित्वम् १७६३
त्रिविधमनोगुप्तिस्वरूपप्रकाशनम् २५३५	दुःखगर्भ-मोहगर्भवैराग्यलक्षणोपदर्शनम् २४८२
त्रिविधमौनस्वरूपद्व्योतनम् २५३४	दुग्धमेव दधि भवति २६५
त्रिविधवैयावृत्त्यविमर्शः २२७७	दुर्मतिवल्लीकृपाणी द्रव्यानुयोगव्याख्या २३७१
त्रिविधवैशिष्ट्यशाली शब्दनयः ७९२	दृष्टिः स्थापनीया २४९९
त्रिविधोत्पत्तिसमर्थनम् १३११	दृष्टानुसारेण शक्तिकल्पना ११६५
त्रैकालिकः सल्लक्षणपरामर्शः १२६७	देवचन्द्रवाचकमतप्रकाशनम् १२९२
त्रैलक्षण्यं प्रत्यक्षानुमानागमसिद्धम् १११२	‘देवदत्तस्य धनमि’ति व्यवहारविचारः १२६
त्रैलक्षण्यग्राहकत्वेऽपि नय-प्रमाणभेदद्व्योतनम् ६४५	देवलोकादौ कालव्यवहारविचारः १५०९
दण्डि-विद्याभूषण-जगन्नाथादिमतप्रकाशनम् १९८९	देवसेन-शुभचन्द्रमतमीमांसा २०५८
दर्पणकल्पं ज्ञानम् १९२८	देवसेन-शुभचन्द्रमतसमीक्षा २०५७
दर्शनमोहोच्छेदोपायोपदर्शनम् ६५	देवसेनमतमीमांसा १८८
दर्शनान्तरेऽवयवाऽवयविनोः भिन्नाभिन्नता १९८१	देवसेनमतसमालोचना २२१३
दर्शनान्तरेषु स्वतन्त्रनित्यकालद्रव्यप्रतिक्षेपः १५३३	देवसेनमतसमीक्षणम् १०९६
दशपदस्य सङ्ख्या-सङ्ख्येयवाचकत्वविमर्शः २०५	देवसेनमतसमीक्षा १०२८
दशमविशेषस्वभावप्रतिपादनम् १९०८	देवसेनमतसमीक्षा १०९२
दशमसामान्यस्वभावप्रकाशनम् १८२४	देवसेनमतसमीक्षा १६९६
दशविधदिद्रव्यनिरूपणम् १५२४	देवसेनमतसमीक्षा २०८७
दशविधद्रव्यार्थिकनये देवचन्द्रवाचकादिमतोपदर्शनम् ६७०	देवसेनमतसमीक्षा २२१०
दशविधाऽरूप्यजीवद्रव्यप्ररूपणा १५०५	देवसेनमतसमीक्षा २२२०
दशविधात्मस्वरूपविमर्शः २३९८	देवसेनमतानुसारेण सङ्ग्रहोपदर्शनम् ७६०
दिगम्बरमतनिराकरणम् २१७६	देवसेनमते कोटिभञ्जीप्रसङ्गः ९९६
दिगम्बरमतनिरासः २१६९	देवसेनमते नैगमभेदाऽसङ्ग्रहः १०४४
दिगम्बरमतसमालोचना १६२१	देवसेनमते व्याप्यत्वसिद्धिः १०२५
दिगम्बरमतसम्मतपर्यायप्रकाशनम् ११६	देवसेनसम्मतविशेषस्वभावविभागमीमांसा २०९२
दिगम्बरमतानुसारेण अस्तिकायनिरूपणम् १४०४	देवसेनसम्मतसामान्यस्वभावविभागमीमांसा २०८९
दिगम्बरमते कालः जीवादिपरिणामरूपः १४९७	देवसेनस्य अपसिद्धान्तः १९५
दिगम्बरमते द्रव्यपरिवर्तरूपो व्यवहारकालः १५४९	देवसेनस्य अपसिद्धान्तदोषः २२३०
दिगम्बरमते द्रव्यात्मको निश्चयकालः १५५०	देवसेनस्य चतुर्दशमूलनयापत्तिः ९४६
दिगम्बरमते निश्चयकालपर्यायरूपो व्यवहारकालः १५५१	देवसेनस्य चतुश्चत्वारिंशमूलनयापत्तिः ९५०
दिगम्बरमते व्यवहारकालः नृक्षेत्रव्यापकः १६२२	देवसेनस्य न्यूनतादोषः ९९२
दिगम्बरसम्प्रदाये नयलक्षणपरामर्शः ६०७	देवसेनस्य पुद्गले एकविंशतिधर्मापलापपत्तिः २०५४
दिगम्बरसम्मतनयावान्तरभेदकोष्ठकम् ८१२	देवसेनस्य बाधाऽसिद्धिप्रसङ्गः १०२७
दिगम्बरसम्मतानि प्रमाणलक्षणानि १९४५	देवसेनस्योत्सूत्रभाषिता १०३७
दिगम्बरसम्मतानि प्रमाणलक्षणानि १९४६	देश-देशभेदः समभिरूढाऽसम्मतः १००४
दिग्गनैक्यातिदेशः १५४०	देशभेदेन कालभेदेन च अनुगतप्रतीतिप्रकाशनम् १३७
दिग्द्रव्यमीमांसा १५२५	देहाक्रियादिकर्तृत्व-कारकत्वभावत्यागोपायदर्शनम् २०१८
दीक्षान्तरायस्य त्याज्यता ८८८	देहात्माभेदनयस्य भोजनादिसंयमसाधकताप्रकाशनम् २७९

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
देहात्मोपचारस्य व्यामोहकत्वम्	८५७	द्रव्यप्रकारनिरूपणोपसंहारः	१६४३
देहादौ अमूर्तत्वापादनम्	२०२९	द्रव्यप्रज्ञापना	१३८७
दोषान्विता न द्वेष्याः	१८१९	द्रव्यभिन्नपर्याये पदलक्षणा	५९०
द्रव्य-क्षेत्र-कालादितो धर्मास्तिकायवर्णनम्	१४२५	द्रव्यलक्षणप्रदर्शनम्	९७
द्रव्य-क्षेत्राद्यनुवेधेन आरोपविचारः	७२६	द्रव्यलक्षणविभजनम्	९८
द्रव्य-गुण-पर्यायरासस्तबकहस्तप्रतलेखकपुष्पिका	२६२६	द्रव्यलक्षणानां प्रकाशनम्	१३८८
द्रव्य-गुण-पर्यायाणां त्रैलक्षण्यम्	१२७९	द्रव्यलक्षणानां प्रकाशनम्	१३८९
द्रव्य-गुणभेदनिमित्तवैविध्यम्	८३२	द्रव्यविकारः पर्यायः	२२२२
द्रव्य-गुणयोः घटादिपदशक्ति-लक्षणाविचारः	५९४	द्रव्यविभाजकोपधिरूपाः षड् विशेषगुणाः	१६९५
द्रव्य-गुणादिपरीक्षोपसंहारः	२२३५	द्रव्यस्य द्वीन्द्रियग्राह्यताविमर्शः	२२२
द्रव्य-गुणादिभेदकल्पनाप्रयोजनाविष्करणम्	६५१	द्रव्यस्य रासनादिप्रत्यक्षस्थापनम्	२२३
द्रव्य-गुणादिभेदाऽभेदप्रज्ञातः शुक्तलघ्यानद्वैविध्यसम्भवः	६१	द्रव्यस्वभावप्रकाशग्राह्याख्या	६५७
द्रव्य-गुणादीनां भेदेन प्ररूपणम्	६५०	द्रव्यस्वरूपं परदर्शनदर्पणे	२१९४
द्रव्य-गुणाद्यभेदश्रुतिद्योतनम्	३८१	द्रव्याऽभिन्नपर्यायरूपत्वात् काले द्रव्यत्वोक्तिः	१४९१
द्रव्य-पर्याययोः वास्तवोऽभेदः अस्वाभाविको भेदः	२२३८	द्रव्याऽभेदेऽपि स्वभावभेदसिद्धिः	१७९३
द्रव्य-पर्याययोः सामान्य-विशेषवाचकता	१८०९	द्रव्यादित्रितयभेदसिद्धिः	२३७
द्रव्य-पर्यायरूपत्वाद् वस्तु नित्यानित्यम्	१९७१	द्रव्यादिभिः कृतिविस्तरः	२६१४
द्रव्य-पर्यायस्वभावं वस्तु	२२३१	द्रव्यादिभेदप्रतिपादनप्रतिज्ञा	१३९१
द्रव्य-पर्यायाऽभेदे परदर्शनसम्पत्तिः	२६१	द्रव्यादिभेदसमर्थनोपसंहारः	२४०
द्रव्य-भावकर्मातीत आत्मा	२५२२	द्रव्यादिसङ्ख्योद्भूतत्वविचारः	२९०
द्रव्यं स्वगुणादिस्वभावः	६६०	द्रव्याद्यभेदविनिर्गमकोपदर्शनम्	२९३
द्रव्यकर्मादिनिमित्तकसङ्कलेशो न कार्यः	३४१	द्रव्याद्येकान्तभेदे दूषणम्	२४५
द्रव्यकालो नाऽतिरिक्तद्रव्यात्मकः	१५४३	द्रव्यानर्थान्तरपदप्रतिपादनम्	९५
द्रव्यग्रहे सङ्ख्याग्राहाऽनियमः	२३१	द्रव्यानुरयोगः पञ्चाचाररूपः	२२
द्रव्यघटसप्तभङ्गीनिर्देशः	४६१	द्रव्यानुरयोगज्ञानस्वरूपस्य विचारः	४८
द्रव्यचित्रतानिरासः	११८९	द्रव्यानुरयोगज्ञानुरागस्य सम्यक्त्वोपकारकत्वम्	१३९३
द्रव्यज्ञाने तदीयगुण-पर्यायज्ञानम्	६५४	द्रव्यानुरयोगतः जघन्य-मध्यमोत्कृष्टगीतार्थप्रकाराः	७४
द्रव्यत्वं गुणात्मकम्	१६५९	द्रव्यानुरयोगपरामर्शः न स्वतन्त्रो ग्रन्थः	२६१९
द्रव्यत्वव्यञ्जकविचारः	१६५५	द्रव्यानुरयोगपरामर्शरचनाबीजद्योतनम्	२६२०
द्रव्यत्वसाक्षाद्वाप्यजात्यवच्छेदेन नियतपर्यायारम्भवादः	१३७४	द्रव्यानुरयोगप्ररूपणबीजोपदर्शनम्	२२४७
द्रव्यत्वस्वरूपविमर्शः	१६५७	द्रव्यानुरयोगमाहात्म्यद्योतनम्	२२४८
द्रव्यत्वावच्छिन्ने कथञ्चिदनित्यस्वभावः	१७७८	द्रव्यानुरयोगमाहात्म्यम्	२१
द्रव्यत्वावच्छेदेन भव्याभव्योभयस्वभाववाङ्गीकारः	१८२३	द्रव्यानुरयोगमीमांसासाफल्यद्योतनम्	१८९
द्रव्यदृष्टिः प्राप्तव्या	१२८	द्रव्यानुरयोगलाभतः कृतकृत्यता	७५
द्रव्यदृष्टिः स्वसमयः, पर्यायदृष्टिश्च परसमयः	१०९४	द्रव्यानुरयोगवेत्तुः इन्द्रादिसेव्यत्वम्	२३७३
द्रव्यदृष्ट्या माध्यस्थ्योपलब्धिः	५९१	द्रव्यानुरयोगव्याख्या जिन 'ब्रह्मणी'	२३६९
द्रव्यनित्यताविमर्शः	१४०१	द्रव्यानुरयोगस्य अर्थाऽगाधता	२३७५
द्रव्यपर्याय-गुणपर्यायप्रतिपादनम्	२२०९	द्रव्यानुरयोगस्य शुक्तलघ्यानप्रापकता	५६

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
द्रव्यानुयोगाभ्यासः अत्यावश्यकः	१३८१	द्विविधवैयर्थसिकोत्पादप्रतिपादनम्	१३१६
द्रव्यानुयोगो महर्द्धिकः	२३	द्विविधसामान्यस्वरूपविमर्शः	१२९
द्रव्यानुयोगोत्कर्षविद्योतनम्	४४	द्विविधैकत्विकोत्पादविचारः	१३३४
द्रव्यानुयोगोपेक्षणं मूर्खत्वम्	४३	द्विविधो मोक्षमार्गी	२२९५
द्रव्यान्तरसङ्क्रमोऽसम्मतः	२१०४	धर्मास्तिकायादिवद् असङ्गतया भाव्यम्	२१८१
द्रव्यार्थमतेऽपि पर्यायाः सन्ति	५८५	धर्मकर्ममर्मज्ञतालाभः	२४१५
द्रव्यार्थादिनयान्तर्भावप्रक्रियाप्रदर्शनम्	९५५	धर्मकल्पना लघीयसी	२५१
द्रव्यार्थदिशतः प्रतिक्षणम् उत्पादादिसिद्धिविचारः	१२२२	धर्मद्रव्यस्य गतिपरिणतद्रव्यगतिकारणता	१४११
द्रव्यार्थिक-पर्यायार्थिकनयद्वयार्पणया नाशनिरूपणम्	१३५३	धर्मद्रव्यस्य गतिपरिणतद्रव्यगतिकारणता	१४१३
द्रव्यार्थिक-पर्यायार्थिकयोः सम्यग्दृष्टित्वसाधनम्	१३५४	धर्मद्रव्याभावस्य न स्थितिहेतुता	१४५५
द्रव्यार्थिकदशभेदादीनामुपलक्षणत्वम्	१०४०	धर्मभेदभावे धर्मभेदभानविचारः	४४१
द्रव्यार्थिकद्वितीयभेदाद्यनुसन्धानम्	१९७०	धर्मयौवनकालारम्भद्योतनम्	१५४
द्रव्यार्थिकनयः दशविधः	६२८	धर्मशक्तिद्वितयविमर्शः	१४८
द्रव्यार्थिकनयमते कार्यभेदोच्छेदापत्तिः	११६४	धर्माऽधर्मद्रव्यसाधकानुमानोपदर्शनम्	१४१६
द्रव्यार्थिकनयव्याख्या	६३१	धर्माऽधर्मयोः न विभुत्वम्	१४८१
द्रव्यार्थिकनयानुसरणेन द्वेषत्यागः	३२४	धर्मादिदेश-प्रदेशकल्पनामीमांसा	१५७१
द्रव्यार्थिकनयमभेदानुसन्धानम्	१९६४	धर्मादिद्रव्याणां विशेषगुणोपदर्शनम्	१६८७
द्रव्यार्थिकभेदानां सङ्ग्रहादिनये समावेशः	१८८	धर्मादिद्रव्ये शुद्धशुद्धपर्यायसिद्धिः	२१९९
द्रव्यार्थिकलक्षणम्	९६१	धर्मादिद्रव्येऽशुद्धव्यञ्जनपर्यायसमर्थनम्	२१८४
द्रव्यार्थिकादौ नैगमादिसमावेशः	१०१३	धर्मादिद्रव्येऽशुद्धव्यञ्जनपर्यायसिद्धिः	२१९०
द्रव्यार्थिकोपयोगोपदर्शनम्	५९२	धर्मादिद्रव्येषु अर्थपर्यायत्वेनाऽनित्यत्वस्थापनम्	२१७१
द्रव्ये गुणोपचारः	८५५	धर्मादिविरहेऽनुग्रहोपघाताद्यनुपपत्तिः	१४७३
द्रव्ये द्रव्योपचारः	८४२	धर्मादौ अशुद्धव्यञ्जनपर्यायस्थापनम्	२१७७
द्रव्ये पर्यायारोपः	८५६	धर्मादौ ऐकत्विकोत्पादद्योतनम्	१३३२
द्रव्ये विजातीयद्रव्योपचारः	८४३	धर्मादौ शुद्धार्थपर्यायप्रकाशनम्	२१७०
द्रव्ये विशिष्टभेदप्रतिपादनम्	४५४	धर्माद्युत्पत्तौ निश्चय-व्यवहारमतभेदप्रकाशनम्	१३३७
द्रव्यसमासबलनैकत्र भेदाभेदोभयसिद्धिः	४३१	धर्मास्तिकायस्य नित्यद्रव्यत्वसिद्धिः	१४१७
द्रव्यत्वारिंशत्प्रकारैः सूक्ष्मभेदविज्ञानाऽभ्यासः कर्तव्यः	२५२०	धर्मास्तिकायस्य स्वतन्त्रद्रव्यत्वसिद्धिः	१४२०
द्रव्यशानयानां नैगमादौ समावेशः	४५७	धर्मास्तिकाये यावच्चलभावहेतुता	१४२४
द्रव्यशानयचक्रवृत्तिकृन्मतदर्शनम्	४६५	धर्मितानयमीमांसा	२५९
द्वितीयपर्यायार्थिकनामविमर्शः	६९७	धर्मिनाशोत्पादकारणबाधविमर्शः	४४६
द्वितीयविशेषस्वभावप्रकाशनम्	१८५०	धर्मिनाशोत्पादविमर्शः	४४५
द्वितीयोपनयोपदर्शनम्	८३४	धर्मिमुखेन ज्ञानविमर्शः	२८९
द्विभञ्जीविमर्शः	५१३	ध्वला-जयध्वलाद्यनुसारेण शब्दनयप्रज्ञापना	७९५
द्विविधकारणप्रतिपादनम्	१४१२	ध्यानयोगस्य द्वादशाङ्गीसारता	२३८७
द्विविधकाललब्धिपरिचयः	२५११	ध्यानस्य उत्कृष्टतपोरूपता	५८
द्विविधनिमित्तकारणनिवेदनम्	१४१५	ध्यानस्वरूपद्योतनम्	२३८३
द्विविधविहारानुज्ञा	७२	ध्यानाद्युच्छेदापत्तिः	१८५७

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
ध्यानैकाग्रताबीजं गुरुसमर्पणम्	२४८०	नयस्यापि त्रैलक्षण्यग्राहकता	६४४
ध्रौव्यरूपेण पर्यायावलोकनम्	७०२	नयादिभावनया तत्त्वोपलब्धिः	२२४१
ध्रौव्यस्वीकारस्य ध्रौव्यम्	११७३	नयादियोजनया ज्ञानाद् मोहोच्छेदः	२२७६
ध्रौव्येक्षणे माध्यस्थ्यलाभः	११३४	नयानां कोटिशो भक्ताः	४६४
ध्वंसप्रतियोगितानवच्छेदकरूपवत्त्वं नित्यत्वम्	१७३६	नयानां सप्तशतानि रूपाणि	४५६
ध्वंसाऽप्रतियोगित्वं नित्यत्वम्	१७३४	नयानाम् अव्यापकत्वापादनम्	११२
ध्वंसाऽभिन्नोत्पादहेतुता एकधर्माविच्छिन्ना	११९८	नयान्तरद्वेषः परिहार्यः	१२६८
ध्वनिभेदेऽर्थभेदः समभिरूढनये	८०१	नयान्तरविषयग्राहकत्वं नयगतमशुद्धत्वम्	७०३
नजर्यद्वयप्रतिपादनम्	१६७८	नयेषु निक्षेपचतुष्टयग्राहकत्वविमर्शः	९६४
नजर्यविमर्शः	१५५९	नयोपदेशवृत्तिकल्पान्तरविमर्शः	९७१
ननुपदार्थप्रकाशनम्	११७०	नयोपदेशवृत्तिसंवादप्रदर्शनम्	९६९
नन्दिषेणाधिकारविमर्शः	२२७८	नवतत्त्वप्रकाशः	१०३१
नय-निक्षेप-प्रमाणैः तत्त्वविभावना	२२४०	नवतत्त्वप्रकाशक ग्रन्थप्रकाशनम्	१०३२
नय-प्रमाणसप्तभङ्गीलक्षणप्रदर्शनम्	५३२	नवत्वादिपरिणामोपादानत्वं न कालद्रव्यस्य	१५५४
नय-सुनय-दुर्नयलक्षणनिरूपणम्	६०८	नवधा मूलनयविभागोऽनुचितः	९९५
नयकर्णिकासंवाद	८००	नवनय-त्रिविधोपनयकल्पनोपन्यासः	६२०
नयगौण-मुख्यभावप्रदर्शनम्	५८७	नवनयनिरूपणं निष्प्रयोजनम्	१८५
नयचक्रसारकारमतविद्योतनम्	२२१६	नवनयनिरूपणं निष्प्रयोजनम्	१०१८
नयचक्रसारसंवादः	७६३	नवनयनिरूपणमन्याय्यम्	९४१
नयचक्रादिसंवादः	६३४	नवनयनिरूपणोपसंहारः	८०७
नयतो भेदाभेदभानविचारणम्	६११	नवनयविभागमीमांसा	१०३६
नयतोऽर्थनिरूपणम्	५६७	नवनयविभागव्यवच्छेदः	१०२२
नयद्वयसम्पत्ताऽधर्मकार्यतावच्छेदकविमर्शः	१४३१	नवनयानाम् अष्टाविंशतिः अवान्तरभेदाः	८०८
नयद्वयेन परमाणोः नित्यानित्यत्वस्थापनम्	१३२९	नवमसामान्यस्वभावप्रतिपादनम्	१८२१
नयबाहुल्यविचारः	१०२१	नवमस्वभावनिरूपणम्	१९०२
नयभेदेन वाक्यप्रयोगभेदविचारः	७४५	नवविधनयनिरूपणम्	६२४
नयमतभेदेन आत्मनि स्व-परज्ज्ञताविमर्शः	१९२४	नवविधनयपरिभाषायाः परीक्षणीयता	९००
नयलताऽतिदेशः	१४३	नवविधप्रत्यनीकपरामर्शः	२३०५
नयवाक्ये प्रमाणवाक्यातिव्याप्तिनिरासः	५०६	नव्यन्यायपरिभाषया सम्प्रतिर्तकपदार्थपरामर्शः	२०४०
नयवाक्येन वस्तुनः त्रयात्मकतासिद्धिः	५७६	नश्रत्वात्तर्थाविचारः	१२४३
नयवादतः शाब्दाऽऽर्थबोधविमर्शः	५८४	नश्यत्समये “नष्टम्” प्रयोगविचारः	१२४५
नयवादप्रवृत्तिः आपवादिकी	१०६७	नश्यत्समये नष्टत्वसमर्थनम्	१२६१
नयवादस्य गाम्भीर्यम्	५४	नष्टघटः मृत्तिकारूपेण अस्ति	३२१
नयविजयविवृद्धाद् ग्राह्य उपदेशः	२६०७	नष्टमपि सज्ज्ञानं संस्कारद्वारा सत्	२२७५
नयविभाजकोपाधिद्वारा नयविभागप्रदर्शनम्	१७७	नष्टस्यापि परमाणोः अनष्टत्वम्	१३६८
नयसप्तके द्रव्यार्थिकादिसमावेशौचित्यम्	९५३	नाऽमूढः लिप्यते	२५७४
नयसप्तभङ्गीविद्योतनम्	५४५	नाऽवस्तुनो वस्तुसिद्धिः	१७६०
नयसापेक्षः स्वभावाधिगमः	१९६३	नागेशमतनिरासः	१२०६

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
नानाकारकोपदर्शनम्	८३०	नित्यानित्यपदार्थस्थापनम्	१७८३
नानाग्रन्थानुसारेण सम्यग्दर्शनलक्षणवैविध्यम्	२४२९	नित्यानित्यस्वभावयोः सर्वव्यापिता	१७४१
नानाधर्मास्तिकायप्रसक्तिः	१८७८	नित्यानित्यस्वभावाऽविरोधः	१७८४
नानानयदृष्टिः समतादायिनी	४५८	नित्यानित्यस्वभावोपयोगदर्शनम्	१९७३
नानानयानुसारेण एकप्रदेशत्वप्रतिपादनम्	२०६२	निन्दा निन्द्यं निन्दितुं न प्रयुज्यते	१०९७
नानाप्रकारेण मूलनयद्वैविध्यद्योतनम्	९४९	निबिडमूर्तद्रव्याभावत्वेन आधारतानिरासः	१४६२
नानाप्रदेशस्वभावसमर्थनम्	१८८४	नियतकार्य-कारणभावविमर्शः	३०७
नानामतसत्यत्वप्रतिपादनम्	१३४१	नियताऽऽधाराऽऽधेयभावेन मिथोभेदसिद्धिः	२२१
नानालक्षणादृष्टान्तप्रदर्शनम्	१९९१	नियतार्थक्रियोच्छेदापत्तिः	३६८
नानाशास्त्रानुसारेण उपचारवैविध्यप्रदर्शनम्	८३६	नियमसारगाथाविचारः	२२२३
नानासम्प्रदायानुसारेण नैगमनयप्रकारवैविध्यम्	७१८	नियमसारवृत्तिसमालोचना	२२००
नानासम्प्रदायानुसारेण नैगमनयस्वरूपवैविध्यम्	७१६	निरंशसमयेन सखण्डकालविभागोपपादनम्	१४०७
नानासम्बन्धवशेनैकत्र नानाविधोत्पादादयः	१३०५	निरन्तरं निजात्मद्रव्यं निरीक्षणीयम्	२३३७
नाम-स्थापनादिनयविमर्शः	९४८	निरन्तरस्थितिहेतुविचारः	१४५६
नामादिभेदभिन्नानाम् अभिन्नत्वसाधनम्	४५१	निरन्वयनाशनिरासः	१७४३
नाशद्वयभेदद्योतनम्	१३६६	निरन्वयनाशनिरासः	१७५३
नास्तिस्वभावस्य तुच्छत्वापत्तिः	१७२२	निरपेक्षनयद्वयाभ्युपगमेऽपि मिथ्यात्वम्	६०२
निःस्पृहतया भाव्यम्	२५९३	निरपेक्षानेकान्तस्यापि त्याज्यता	२०७८
निःस्पृहो श्रीविजयदेवसूरिः	२५९२	निरपेक्षैकान्तपक्षे साङ्ख्यादिदोषाः	१९५३
निक्षेपचतुष्टयस्वरूपप्रज्ञापना	८९३	निराकाङ्क्षबोधस्यैव प्रामाण्यम्	५३३
निच्छिद्रेभ्यो ज्ञानं देयम्	२३६२	निराकारदर्शनेऽपि दृश्याकारः	१२८५
निजचित्तवृत्तिप्रवाहः अन्तर्मुखः कार्यः	२४७४	निराचारपदप्राप्तिः	२४७३
निजनिष्कषायादिस्वरूपं दृढतया श्रद्धातव्यम्	२४९७	निराश्रयगुणाऽसम्भवद्योतनम्	१४१८
निजपरमात्मतत्त्वधारणाप्रवर्णं चित्तम्	२४३८	निरुपचरितकालद्रव्यबाधकप्रदर्शनम्	१५९२
निजपरमात्मपदप्रादुर्भावः प्रणिधातव्यः	२२५२	निरुपाधिकगुण-गुण्याद्यभेदः	९१३
निजपरमानन्दाऽऽस्वादोनोपायोपदर्शनम्	२१८६	निरुपाधिकगुणोपलब्ध्ये यतितव्यम्	९२४
निजविशुद्धचित्स्वरूपे चित्तवृत्तिप्रवाहलयः	२४२१	निरुपाधिकानावृतचैतन्यं प्रकटनीयम्	१६८४
निजवीतरागचैतन्यस्वभावमाहात्म्यं प्रादुर्भावनीयम्	२२५९	निरूढलक्षणापीमांसा	१९९४
निजशुद्धस्वभावगुणपर्यायप्रकटनं परमप्रयोजनम्	२२१८	निर्ग्रन्थदशानिरूपणम्	२५४३
निजशुद्धस्वभावे उपयोगलीनता सम्पादनीया	२२६४	निर्ग्रन्थलिङ्ग-चेष्टा-गुणपरामर्शः	२४५४
निजस्वरूपविश्रान्तिः	२४१४	निर्जराद्वितयप्रदर्शनम्	२४८६
निजस्वरूपाऽत्यागेन पदार्था गगनावगाढाः	१४७०	निर्मलज्ञानकार्यपरामर्शः	२५७९
निजात्मस्वभावदृष्टिः उपादेया	२२३४	निर्मलपरिणतिः निश्चयनयार्थः	१०७८
नित्यत्वविरहे निरन्वयकार्याऽऽपादनम्	१७६९	निर्मलभावना भोक्षमार्गप्राणभूता	२५६९
नित्यदर्शने शक्तिनियन्त्रणाऽसम्भवः	१७७०	निर्विकल्पवस्तुविचारः	५११
नित्यस्थित्यापादनम्	१४५३	निर्विकल्पसमाधिलाभविमर्शः	१९५८
नित्याऽनित्यवस्तुसाधनम्	१२१०	निर्विकल्पसुखं तात्त्विकसुखम्	२४७९
नित्यानित्यद्रव्यादावित्वेऽपि नैयायिकादीनामेकान्तवादिता ..	११११	निर्विकल्पात्मना लोकोत्तरानुपेक्षानुवृत्तिः इष्टा	२५४७

विषय पृष्ठ	विषय पृष्ठ
निर्विचिकित्सत्वोपदर्शनम्	नैयायिकस्य धर्मिभेदोच्छेदापत्तिः
निशीथचूर्णिसंवादेन केवलज्ञानादेः यौगपद्यम्	नैयायिकादिदर्शने गुणपदार्थः
निश्चय-व्यवहारनयतः सद्गुणादिसम्भव-दोषादिविगमप्रयासः	नैयायिकादिमते गौरवोपदर्शनम्
निश्चय-व्यवहारनयविषयविद्योतनम्	नैश्चयिक-व्यावहारिकौ कालौ पर्यायात्मकौ एव
निश्चय-व्यवहारनयव्याख्योपदर्शनम्	नैश्चयिकविघ्नजयादिप्रकर्षः
निश्चय-व्यवहारनयाभ्यां विनाशविमर्शः	न्यभूतस्य अनुपलब्धिः
निश्चय-व्यवहारलक्षणद्योतनम्	न्यायमञ्जरीसंवादः
निश्चय-व्यवहारस्वरूपादिवैलक्षण्यम्	न्यायवार्तिक-तत्त्वचिन्तामणिप्रभृतिसंवादः
निश्चयकालो नित्यः, व्यवहारकालश्च नश्वरः	न्यायसूत्रादिसंवादः
निश्चयत आत्मनः आत्मप्रदेशेषु स्थितिः	न्यायावतारवार्तिकसंवादः
निश्चयतः आत्मस्वरूपप्रकाशनम्	पक्व-पक्ष्यमाणानां प्रबन्धेन पच्यमानत्वम्
निश्चयतः समकालीनयोः कार्य-कारणभावः	पक्षान्तःप्रबन्धपूर्णता
निश्चयतो बालादयो न जीवपर्यायाः	पच्यमाने पक्ष्यमाणत्वमसंमतम्
निश्चयतोऽतीताऽनागतकालाऽसत्त्वम्	पच्यमानेषु पक्वत्वस्वीकारः
निश्चयदृष्ट्या व्यवहारपालनम्	पञ्चकल्पभाष्यसंवादः
निश्चयनयप्राधान्यप्रयोजनप्रकाशनम्	पञ्चदशीसंवादः
निश्चयनयमत्प्रकाशनम्	पञ्चम-षष्ठपर्यायपर्यायबीजद्योतनम्
निश्चयनयमते आवलिकाद्यभावः	पञ्चम-षष्ठपर्यायप्ररूपणा
निश्चयस्य बाह्यतोऽभ्यन्तरस्वरूपदर्शकत्वम्	पञ्चमतोपसंहारः
निश्चयस्थोपचारग्राहकता	पञ्चमद्रव्यार्थिकाऽशुद्धत्वबीजद्योतनम्
निश्चयस्वरूपोपदर्शनम्	पञ्चमविशेषस्वभावप्रतिपादनम्
निश्चयादिनयेषु नैगमादिसमवतारः	पञ्चमशाखोपसंहारः
निश्चयाभासनिरूपणम्	पञ्चमसामान्यस्वभावप्रज्ञापना
निश्चयेऽपि लक्षणा सम्पत्ता	पञ्चविंशतिगुणपदार्थप्रकाशनम्
निष्ठापरिणामात्मकातीतत्वविचारः	पञ्चविधपुद्गलप्रज्ञापनम्
निष्प्रयोजनमसत्	पञ्चविधमिथ्यात्वत्यागोपदेशः
निष्प्रयोजनाङ्गीकारो निरर्थकः	पञ्चविधमिथ्यात्वोद्देशः
निष्प्रयोजनारोपाऽनङ्गीकारः	पञ्चाशकसंवादोपदर्शनम्
नूतनः चतुर्विधपर्यायविभागोऽनुचितः	पञ्चास्तिकायमयो लोकः
नूलोकव्यापिनिर्णयकालद्रव्यमीमांसा	पञ्चास्तिकायसङ्ग्रहादिसंवादः
नृसिंहोदाहरणपरामर्शः	पतञ्जलिमतद्योतनम्
नैगमतृतीयभेदनिरूपणम्	पतञ्जलिमतानुसारेण द्रव्यनिरूपणम्
नैगमद्वितीयभेदस्वातन्त्र्यविचारः	पदार्थविभाजनकौशल्यदर्शनम्
नैगमनयस्य नवविधत्वम्	पदार्थवैशद्यापेक्षया परिणतिवैशद्येऽधिकं यतनीयम्
नैगमनयस्वातन्त्र्यमीमांसा	पदार्थैकदेशेऽपि अभेदान्वयः
नैगमस्य त्रयोदश अवान्तरभेदाः	पम्पासरोवरबकवार्ता
नैगमस्य नानाप्रमाणग्राहकता	परं ब्रह्म नैव साक्षात्कृतम्
नैयायिकमतसमालोचना	परंज्योतिःप्रकाशः

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
परकीयदोषारोपणनिराकरणं श्रेयः	२१८	परमौदासीन्यपरिणतिप्रज्ञापना	२४४७
परकीयमपि सद्बचनं ग्राह्यम्	२१०७	पररूपापेक्षया सर्वज्ञस्याऽसर्वज्ञत्वम्	४११
परकीयसद्बचनसमन्वयः कार्यः	६९२	परवृत्तान्ते मूकान्ध-बधिरतया भाव्यम्	२४७७
परकीयानुचितव्यवहारे कर्म अपराध्यते	६०१	परसन्मुखचित्तवृत्तिः त्याज्या	२१७३
परज्ञतादिकं सिद्धे सहजोपचरितम्	१९२२	परस्परविरोधपरिहारः	११२६
परतन्त्रे ज्ञान-क्रियासमुच्चयप्रकाशनम्	२२९३	परस्मै निश्चयः स्वस्मै च व्यवहारः योज्यः	१२३८
परदोषदर्शने सज्जनानां करुणाविर्भावः	९३४	पराऽहितनिमित्ततया न भाव्यम्	२२८७
परद्रव्यसंसर्गोऽपि परस्वभावाऽपरिग्रहः	२४०९	परापरोर्ध्वतासामान्यस्वरूपप्रकाशनम्	१३२
परद्रव्यादितो वस्तुनो नास्तित्वम्	६६४	परामर्शकर्णिकाव्याख्योपसंहारः	२६२४
परद्रव्यादिरुचिः सन्त्याज्या	२३१८	परिणाम-वर्तनादयो वस्तुधर्मा एव कालः	१६०८
परपर्यायाः नास्तित्वेन सम्बद्धाः	४७३	परिणामपदार्थप्ररूपणा	१३५०
परप्रतिभासौदासीन्यपरतया भाव्यम्	१९२९	परिणामिनित्यता-सान्त्वयध्वंसाभ्युपगमः	४३७
परब्रह्मज्योतिःस्फुरणम्	२३७७	परिपक्व-प्रबल-परिशुद्धज्ञानमाहात्म्येन आत्मा भावनीयः	३२९
परभावौदासीन्येन निजशान्तिप्रादुर्भावः	२३१०	परिपक्वभेदविज्ञानोपायप्रकाशनम्	२५२१
परमप्रयोजनम् आत्मविशेषगुणप्रकटनम्	१६८९	परिपक्वमनोगुणसिफलदर्शनम्	२५३६
परमभावग्राहकनयोपयोगः	१९९९	परिपक्वसुखलाभप्ररूपणा	२४६६
परमभावग्राहकनयोपयोगः	२०२३	परिपूर्णार्थप्रापकत्वमेव तात्त्विकप्रामाण्यम्	५२४
परमभावग्राहकनयोपयोजनम्	२००८	परिभाषान्तरप्रकाशनम्	१२६
परमभावप्रणिधानोपदेशः	६७१	परिभाषाविपर्यासविमर्शः	९३१
परमभावस्वभावप्रज्ञापनम्	१८३५	परिमित-पथ्य-पवित्रपदानि प्रयोक्तव्यानि	९५७
परमलघुमज्जूषादिसंवादः	५८०	परीक्षाचतुष्टयपरीक्षितशास्त्रपरामर्शः	२४०८
परमाणुः शुद्धपुद्गलव्यञ्जनपर्यायः	२१६४	परोक्तं समीचीनं ग्राह्यम्	८११
परमाणुगुणाः शुद्धपुद्गलगुणव्यञ्जनपर्यायाः	२१६५	पर्यायार्थिकभेदानाम् ऋजुसूत्रादौ समावेशः	९९०
परमाणुनाशोऽर्थान्तरगमनलक्षणः	१३६१	पर्याय-पर्यायिणोः भेदाभेदौ परदर्शनसम्मतौ	१८११
परमाणुनित्यतानिरासः	१३२३	पर्याय-पर्यायिणोर्भेदः	१११८
परमाणुरूपत्वत्यागसमर्थनम्	१३२४	पर्यायः गुणानुपादेयः	२१२
परमाणुवर्तनामीमांसा	१६०४	पर्यायगोचरपर्यायानामप्रतिपादनम्	२११३
परमाणुवृत्तिताविचारः	१८९०	पर्यायतुच्छताप्रस्थापनम्	१६६
परमाणुषु तिर्यक्प्रचयाभावापादनम्	१३९	पर्यायत्रैविध्यपरामर्शः	२०८६
परमाणुस्वरूपप्रकाशनम्	१३२८	पर्यायदृष्टिः त्याज्या	११४३
परमाणुस्वरूपप्रकाशनम्	२०५९	पर्यायनयतो भेदः शक्यः, अभेदो लक्ष्यः	५९३
परमाणूत्पादमीमांसा	१३२२	पर्यायनये गुणसमूहात्मकद्रव्यग्राहकत्वम्	९७४
परमाणूत्पादविचारः	१३१८	पर्यायप्ररूपणायां दिग्भ्रमरमतप्रकाशनम्	११५
परमाणोः नित्यानित्यता	१७३८	पर्यायमिथ्यात्वशङ्का	११६३
परमाणौ अवस्थितगुरुत्वविश्रामापादनम्	२७६	पर्यायवाचकपर्यायशब्दप्रकाशनम्	१२०
परमाणौ उत्कृष्टगुरुत्वविचारः	२७०	पर्यायवैविध्योपदर्शनम्	१८४
परमाणौ उत्कृष्टरूपविश्रामापादनम्	२७७	पर्यायव्युत्पत्तिः	२३६
परमाणौ कार्यत्वसिद्धिः	२०६६	पर्यायसाजात्यनियामकतत्त्वविचारः	२२०७

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
पर्यायस्वरूपप्रकाशनम्	११३	पुद्गलविभावपर्यायविचारः	८६८
पर्यायाऽतिरिक्तो गुणो नास्ति	२२२८	पुद्गलस्य द्रव्य-पर्यायात्मकता	९२
पर्यायाणां द्रव्य-गुणाश्रितत्वम्	२०८३	पुद्गलादौ अर्थपर्यायप्रकाशनम्	२१६७
पर्यायाणां मिथोऽभेदसिद्धिः	१२०५	पुद्गले भेदाभेदव्यवहारोपदर्शनम्	४२९
पर्यायाणां सर्वथा नाशाऽयोगः	१२६६	पुद्गलेभ्यः कालाऽऽनन्त्यविमर्शः	१५८७
पर्यायात्मककालतत्त्वनिरूपणम्	१४९३	पुनरुक्तिदोषनिराकरणम्	२२२५
पर्यायान् द्रवतीति द्रव्यम्	१६५६	पुनरुक्तिनिराकरणम्	१६९२
पर्यायार्थतः प्रतिक्षणम् उत्पादादिसिद्धिविचारः	१२२९	पुनरुक्तिप्रयोजनप्रकाशनम्	१६३३
पर्यायार्थनये द्रव्यनिरूपणग्राहकत्वं धवलाकारसम्मतम्	९७६	पुरातन-नवीनप्रबन्धद्वयसम्बन्धप्रकाशनम्	२६१८
पर्यायार्थिकनयो भेदविज्ञानोपयोगी	४८७	पुरुषव्यापाराऽजन्यत्वं वैज्ञसिकोत्पादलक्षणम्	१३१४
पर्यायार्थिकव्याख्या	६७८	पुरुषस्य एकानेकरूपता	२१५०
पर्यायार्थिकसम्मतभेदवृत्तिप्राधान्यविमर्शः	५४०	पुरुषे एकानेकरूपताविमर्शः	२१२५
पर्यायार्थिकाणाम् ऋजुसूत्रादौ समवतारः	९९४	पुष्पदन्तादिपदे प्रतिपादकताविचारः	४७९
पर्यायार्थिकोपयोगतोऽहङ्कारादित्यागः	५९५	पूर्वपर्यायध्वंसोत्तरपर्यायोत्पादयोरैक्यम्	११४५
पर्याये कालद्रव्यत्वोपचारः	१५८४	पूर्वपर्यायाऽनाशे उत्तरपर्यायाऽयोगः	१३०४
पर्याये गुणारोपः	८६४	पूर्वसूत्रादीनाम् अनुगमशक्त्या सत्त्वम्	१२२८
पर्याये द्रव्योपचारः	८६१	पूर्वापरकालीनवस्तुव्यवहारविमर्शः	१५१६
पर्याये नित्यत्व-ममत्वादिविबुद्धिः दुःखकारणम्	२१८५	पूर्वापरविवक्षया सामान्य-विशेषात्मकता	७७२
पर्याये पर्यायोपचारः	८५२	पूर्वापरशाखासम्बन्धयोजनम्	१८३९
पर्यायेऽप्यनेकस्वभावसमर्थनम्	१७९१	पूर्वापरानुसन्धानेन विचारणीयम्	१६३२
पर्यायोऽपि त्रिलक्षणः	१३७२	पृथक्त्व-सङ्ख्यादिस्वरूपदर्शनम्	२१८९
पर्यायौदासीन्येन आत्मद्रव्यान्वेषणम्	५९९	पृथ्वीत्वेन शरावे गन्धसिद्धिः	१७२९
पर्वतिथिदिने शाकादित्यागबोधः	१९९८	पौद्गलिकग्रहणगुणव्याख्योपदर्शनम्	१६३६
पाणिनिव्याकरणमहाभाष्यसंवादः	११४२	पौरुषहीनता त्याज्या	१४९०
पातञ्जलमते परिणामव्याख्या	१३५६	प्रकरणपञ्चिकासंवादः	१७१७
पापश्रमणव्याख्या	२३०४	प्रकारान्तरेण असद्भूतव्यवहारोपवर्णनम्	८६५
पापिद्वेषः त्याज्यः	१८७९	प्रकारान्तरेण नैगमनयस्य त्रिविधत्वम्	७४९
पारमार्थिकाऽऽन्तरिकमोक्षमार्गाऽभिमुखदशाप्रारम्भः	२३९९	प्रकारान्तरेण पर्यायचतुष्कोपदर्शनम्	२२०४
पारमार्थिकौपचारिकभेदविचारः	२३८	प्रकारान्तरेण प्रमाणसप्तभङ्गीप्रदर्शनम्	५५०
'पुत्रः अहम्' इत्युपचारमीमांसा	८८६	प्रकृति-विकृतिरूपौ गुण-पर्यायौ	१७३
पुत्रादिपर्यायाः कल्पिताः	८८७	प्रकृतिप्रत्ययसिद्धशब्दः शब्दनयः	७९०
पुद्गल-तद्गुणपर्यायनिमित्तकः प्रत्याघातः त्याज्यः	२१६८	प्रज्ञापनायां स्वतन्त्राऽऽज्ञासमयवर्णनम्	१५०६
पुद्गलत्वेन परमाणोः नित्यता	१७३३	प्रज्ञापनासूत्रतात्पर्यपरामर्शः	१५८६
पुद्गलद्रव्ये वर्णादिवस्तुष्वविमर्शः	१६३५	प्रज्ञाप्रतिष्ठाप्रभावप्रद्योतनम्	२४५१
पुद्गलनिमित्तं जीवपरिणमनम्	२०४४	प्रणिधानादिशून्यक्रियावैफल्यम्	२२६६
पुद्गलपरमाणुः सूक्ष्मपर्यायः	२२१४	प्रतिक्षणं केवलज्ञानादिपर्यायभेदः	१२८१
पुद्गलप्रदेशेभ्यः अज्ञासमयानाम् अनन्तगुणाधिक्यसङ्कतिः	१५९७	प्रतिक्षणोत्पादादिसिद्धिः	१२७३
पुद्गलमूर्ततानभिभवः	२०५०	प्रतिज्ञाप्रदर्शनम्	६

विषय पृष्ठ	विषय पृष्ठ
प्रतिद्रव्यं प्रतिक्षणं त्रैलक्षण्यसिद्धिः ११२२	प्रमाण-नयैः अधिगमः १९४१
प्रतिद्रव्यं प्रतिसमयमनन्तरपर्यायात्मकता १३०६	प्रमाणकालस्वरूपविमर्शः १६२४
प्रतिद्रव्यं स्व-परपर्यायतुल्योत्पादादयः १३०२	प्रमाणगोचरांशप्रकाशको नयः ६०६
प्रतिद्रव्यं स्वभावविभजनम् १९३७	प्रमाणतः शक्त्या त्रितयात्मकताप्रतिपादनम् ५६६
प्रतिद्रव्यम् अष्टौ सामान्यगुणाः १६८३	प्रमाणलक्षणपरामर्शः १०५५
प्रतिनयं भेदाभेदादौ मुख्यविषयता ६१३	प्रमाणवार्तिकसंवादः ११८३
प्रतिबिम्बे मुखारोपः ८६९	प्रमाणसप्तभङ्गीगोचरनानाभिप्रायोपदर्शनम् ५४८
प्रतिमाऽऽलम्बनतो निजपरमात्मस्वरूपं ध्यातव्यम् २३२५	प्रमाणस्यापि अप्रमाणत्वोपदर्शनम् ५४१
प्रतियोग्यभावान्वयौ तुल्ययोग-क्षेमौ २२८	प्रमाणस्येव नयस्य उभयांशग्राहित्वसमर्थनम् ६१७
प्रतिवस्तु त्रैकालिकोत्पादादिसमर्थनम् १२६५	प्रमाणाद्युपेक्षणेऽयुक्तार्थप्रतिभासः ५८६
प्रतिव्यक्ति तुल्यपरिणतेः तिर्यक्सामान्यरूपता १३६	प्रमाणेऽप्रामाण्यापादनम् ३६९
प्रतीत्यपर्यायसमुत्पादपरामर्शः ११४८	प्रमेयताया अनुगतत्वं न वा ? १६६१
प्रतीत्यभावानां पारमार्थिकता १७२७	प्रमेयत्वस्य न केवलान्वयित्वम् १२१५
प्रतीत्या एकत्र एकदा भेदाभेदसिद्धिः ३८७	प्रमेयव्यवहारविमर्शः १६६३
प्रत्यक्षतो भेदाभेदाऽविरोधसाधनम् ३८५	प्रमेये प्रमाणसप्तभङ्गी ५४९
प्रत्यक्षविषये विरोधाऽसम्भवः ३९०	प्रयोजनद्वयसिद्ध्या उपचारसाफल्यम् १५९५
प्रत्यक्षसिद्धे उदाहरणाऽनावश्यकता ३९२	प्रयोजनवती लक्षणा न स्वतन्त्रार्थसाधिका १९१७
प्रत्यक्षिज्ञाप्रमाणं बलाधिकम् १२२०	प्रयोजनसापेक्ष-निरपेक्षलक्षणाविमर्शः १९९६
प्रत्येकं व्यभिचरोपदर्शनम् १४३०	प्रयोजनसिद्धये व्यवहारदृष्टिः त्याज्या १८६२
प्रथम-द्वितीयभङ्गयोः पार्थक्यम् ४७१	प्रयोजनाद्यनुसारेण लक्षणाऽभ्युपगमः ५७२
प्रथमं प्रदीप्तं स्वगृहं विध्यापयेत् २५६०	प्रवचनप्रभावनाकामिकर्तव्योपदेशः १०१
प्रथमक्षणेऽनुत्पन्नस्य पश्चादुत्पादाऽयोगः १२५८	प्रवचनरक्षादिकृते परिशुद्धगुणगणाऽऽवश्यकता २५९१
प्रथमपर्यायार्थिकनामविमर्शः ६८९	प्रवचनापभ्राजनादेः गुरुदोषता २७
प्रथमविशेषस्वभावनिरूपणम् १८४८	प्रवृत्ति-निवृत्तिमयचारित्रपरिणतिस्वादः २५४१
प्रथमाऽप्रथमसिद्धादिभेदाः तात्त्विकाः १२९८	प्रव्रज्या ज्ञानयोगप्रतिपत्तिस्वरूपा ५२
प्रथमाऽप्रथमादिसमयभेदप्रयुक्तार्थपर्यायभेदः २१५८	प्रशमरति-चरकसंहितासंवादः ३५
प्रथमाऽप्रथमादिसमयभेदप्रयुक्तार्थभेदः २१५७	प्रशमरतिसंवादः १८५२
प्रदेशत्वं न साधारणगुणः २०९६	प्रस्थकाद्युदाहरणेषु नैगमाभिप्रायभेदः १००२
प्रदेशत्वव्याख्यानम् १६६९	प्रस्थके एवम्भूताभिप्रायः ५००
प्रदेशदृष्टान्तविमर्शः १००३	प्रस्थके नयसप्तभङ्गी ४९६
प्रदेशाऽविभागाद् द्रव्य-गुणादभेदः १२१	प्रस्थके नयसप्तभङ्ग्यः ५०१
प्रदेशार्थनयविमर्शः १०४१	प्रस्थके नयातिरेकानतिरेकविचारः ४९४
प्रदेशोदाहरणे अनुयोगद्वारसंवादः १०४८	प्रस्थके सप्त सप्तभङ्ग्यः ४९५
प्रदेशोदाहरणे ऋजुसूत्रादिनयमतद्योतनम् १०४९	प्रस्थके सप्तभङ्ग्यन्तरम् ४९३
प्रदेशोदाहरणे शब्दनयाभिप्रायप्रकाशनम् १०५०	प्रस्थकोदाहरणप्रदर्शनम् १०४५
प्रबन्धेनोत्पद्यमाने उत्पन्नत्वाऽन्वयोऽयोग्यः १२४२	प्रस्थकोदाहरणमीमांसा ४९८
प्रबुद्धः अन्तः तुष्यति २०६९	प्रस्थकोदाहरणविचारः १००५
प्रभाकरमिश्रमतद्योतनम् ८४५	प्रस्थकोदाहरणे ऋजुसूत्रादिनयाभिप्रायः ४९९

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
प्रस्थकोदाहरणे नयसप्तभङ्गी	४९२	बौद्धसंमतवासनानिरासः	१७५६
प्रस्थकोदाहरणे विशेषविमर्शः	५०३	बौद्धसंमतवासनानिरासः	११७९
प्रस्थकोपचारस्य पारमार्थिकत्वम्	४९७	बौद्धसंमतसामग्रीविमर्शः	१७५९
प्राक् कार्यसत्त्वाऽसत्त्वविमर्शः	३०५	बौद्धादिदर्शने ज्ञानं मोक्षमुख्यहेतुः	२३४७
प्रागभावध्वंसोत्पादे कालान्वयोऽसङ्गतः	१२५३	ब्रह्मदेवमतप्रकाशनम्	९
प्रागभावनाशस्य त्रैकालिको व्यवहारः	१२४४	ब्रह्मदेवमतसमालोचना	२१७८
प्राग् घटदर्शनं मृत्तिकास्वरूपेण	३०८	ब्रह्मसूत्रशाङ्करभाष्यनिराकरणम्	१९६५
प्रायोगिकी उत्पत्तिः अशुद्धा	१३०८	ब्रह्मसूत्रश्रीभाष्यसंवादः	११४७
प्रायोग्यलब्धिसहकारेण सूक्ष्मभेदविज्ञान- गोचरा परिपक्वपरिणतिः	२५२८	भगवतीसूत्र-सम्मतितर्कविरोधपरिहारः	१८
प्रासादादिगतैकत्वादिविचारः	२८२	भगवतीसूत्रव्याख्यामीमांसा	१५८८
फलतः नयवादानां सत्यत्वमीमांसा	१०६५	भगवतीसूत्रसंवादः	६०
ब्रह्मसाधुवर्णनम्	२३०७	भगवतीसूत्रसंवादोपदर्शनम्	७७१
बलात्कारेण प्रेरकत्वं धर्मादौ नास्ति	१४१४	भगवतीसूत्रादिसंवादेन उपचारवैविध्यवर्णनम्	८३९
बलायां सद्नुष्ठानलक्षणसद्भावः	२४१२	भगवत्यां कालचतुष्कवर्णनम्	१५०४
बलीयसा यत्नेन ग्रन्थिभेदः कार्यः	२५००	भगवत्यां गुणार्थिकदेशना सङ्ख्याऽभिप्रायेण	१९७
बहिर्मुखचित्तवृत्तिविरामविचारः	२५४०	भगवत्समयः सर्वदर्शनमयः	३४८
बहुश्रुतेषु मोहमाहात्म्यविज्ञम्भणम्	२४७९	भगवद्ब्रह्मान्तो वचनानुष्ठानप्राप्तिः	२३७६
बाह्यक्रियामात्रसन्तुष्टिः त्याज्या	२२५८	भगवद्वाणी गुणिजनानिदियशोदात्री	२३९६
बाह्यप्रवृत्त्यतिरेकः त्याज्यः	२५४२	भवबालदशानिवृत्तिः	२४०४
बाह्यभावा न स्पृहणीयाः	२६०४	भवभङ्गापादनम्	१८६७
बाह्यान्तराकारविरोधविमर्शः	११८४	भवभ्रमणचिह्नप्रदर्शनम्	१७४
बीजपदोत्पन्नं श्रुतम् अर्थसमम्	६९३	भवानन्दाभिप्रायप्रदर्शनम्	१२४६
बुद्धिकृतः समयसमाहारः	१६१३	भवितव्यतापरिपाकोपायद्योतनम्	५८८
बुधजनस्वरूपोपदर्शनम्	२२५४	भविष्यत्त्वनिर्वचनम्	१२५६
बृहत्कल्पभाष्यसंवादः	२२८०	भव्यताव्याख्या	१८२८
बृहद्द्रव्यसङ्ग्रहसंवादः	६३०	भव्यस्वभावविचारः	१८२२
बृहन्नयचक्रवृत्तिसंवादः	१८१४	भव्यस्वभावानङ्गीकारे शून्यवादापत्तिः	१८२५
बोधं विना रुच्यसम्भवः	१७	भव्याभव्यस्वभावग्राहकनयविचारः	२०००
'बोधः घटाकार' इत्युपचारविचारः	८७०	भामत्यां परतः सत्त्वप्रतिक्षेपः	४६७
बौद्धमतद्योतनम्	१७४५	भामहालङ्कारसन्दर्भः	१७५४
बौद्धमतप्रवेशापत्तिविचारः	१३१	भावनाज्ञान-स्पर्शज्ञानादिसमुपलब्धिकृते यतितव्यम्	२२७०
बौद्धमते उत्पाद-व्ययशोरवस्तुता	१७४९	भावनिक्षेप एव एवम्भूतनयसम्मतः	८०५
बौद्धमते कारणताविशेषाऽसम्भवः	१७५२	भावलब्धिपरिचयः	२५१२
बौद्धमते कार्य-कारणभावभङ्गः	१७४८	भावलब्ध्यप्राप्तिकारणविज्ञापनम्	२५१३
बौद्धमते कार्य-कारणभावमीमांसा	१७४७	भावश्रावकलक्षणपरामर्शः	२४४१
बौद्धमते ध्रौव्यस्य माध्यस्थ्यऽजनकत्वम्	११७२	भावसम्यक्त्वस्वरूपद्योतनम्	१३९६
बौद्धमतेऽतिरिक्तदिकालाऽनङ्गीकारः	१५३८	भावस्य उत्तरपरिणामं प्रति निरपेक्षता	११२३
		भावस्याद्वादशुद्धपरिणतिः सहजमलोच्छेत्री	२४७६

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
भावानुष्ठानोपलब्धये यतितव्यम्	९८४	भोगप्रवृत्तिः कर्मनाटकात्मिका	२४४६
भावान्तररूपोऽभावः	१६८१	भोगप्रवृत्तिस्वरूपविचारणा	२४४५
भाविनैगमारोपितपर्यायः साम्प्रतं नास्ति	७३६	भोगसंस्काराऽतिक्रमणम्	२४३५
भाविनैगमारोपितपर्यायविमर्शः	७३३	मणिप्रभा-मणिबुद्धिन्यायविमर्शः	१०७२
भित्त्याद्यभावस्य गगनात्मकताऽऽक्षेपः	१४६६	मण्डूकभस्मन्यायेन दोषदहनदर्शनम्	२५४५
भिन्नग्रन्थिकोत्कृष्टस्थितिबन्धविचारः	२२७४	मतिज्ञानोत्कर्षमदः त्याज्यः	८७५
भिन्ने धर्मत्वाभावः	२६६	मतिविशेषाणां श्रुतरूपता	९४०
भिन्नेषु एकत्वविमर्शः	१६५२	मत्सरः पराजयहेतुः	३४९
भिन्नोक्त्या निरूपणसमर्थनम्	४८१	'मदीयाः पुत्रा' इत्यारोपविमर्शः	८८५
भूमिकौचित्येन अभेदोपासना कर्तव्या	२५५८	मध्यमकशास्त्रप्रत्याख्यानम्	११९५
भेद-भेदहेतुविचारः	१११६	मध्यस्थतया शास्त्रमीमांसा कार्या	१५४५
भेदः वस्तुस्वरूपम्	१८०९	मनस्कारमीमांसा	११७४
भेदकल्पना द्रव्यार्थनयेऽशुद्धत्वापादिका	६४९	मनुष्यत्वपर्यायक्षणिकत्वविमर्शः	७८२
भेदकल्पनानिरपेक्षद्रव्यार्थिकानुसन्धानम्	१९७५	मनुष्यत्वादिविनश्वरपर्यायप्रीतेः परिहार्यताः	६९०
भेदकाल्पनिकताऽपाकरणम्	३७९	मनुष्यलोकव्यापककालद्रव्यस्थापनम्	१५०७
भेदज्ञानसौलभ्योपायोपदर्शनम्	२०१०	'मनुष्यो देवीभूतः' इति वाक्यप्रयोगसङ्गतिः	२६०
भेददृष्टिः गुणलाभप्रेरिका	८२८	मन्दाणुगतेः समयज्ञानोपायता	१५७४
भेदधिकार-तद्वृत्तिसंवादः	१८९१	मन्दाणुगत्या कालाणुविमर्शः	१५४७
भेदनयस्य आध्यात्मिकोद्यमप्रेरकत्वम्	८३३	ममतया समारोपा न कार्याः	८८२
भेदनयस्य औदार्यादिसाधकता	४४०	मलधारव्याख्योपदर्शनम्	९३७
भेदनयो मैत्र्यादिभावोपपृष्ठभक्तः	३८४	मलयगिरिसूरिमतविद्योतनम्	२९१
भेदपक्षे गुणस्य अनन्तद्रव्यवृत्तित्वापादनम्	१७८०	मलिनपर्यायोपसर्जनम्	७१०
भेदप्रतीती सत्याम् अभेदोपचारः	८४४	मलिनाशयगर्भितधर्मजन्यपुण्यप्रसूतसामग्या मोक्षबाधकता ..	२५१५
भेदभानोपचरितत्वविमर्शः	६१५	महत्वाकाङ्क्षा त्याज्या	२६०२
भेदविज्ञानाद्यभ्यासप्रभावः	२४५०	महासमाधिबीजद्योतनम्	२४६१
भेदसम्बन्धपक्षेऽनवस्थापादनम्	२५३	महासामाधिक्यप्रादुर्भावः	२४७२
भेदस्वभावविरहे प्रतिनियतरूपतोच्छेदः	१८०८	महोपाध्यायश्रीयशोविजयगुरुपरम्पराप्रदर्शनम्	२५८७
भेदाऽभेदनयमतद्योतनम्	११३९	माध्यमिकमतस्थापनम्	११९०
भेदांशमिथ्यात्वनिरासः	३८२	माध्यस्थ्यं सद्गुणप्रवाहबीजम्	२१०८
भेदाभेदज्ञानाद् देहाध्यासमुक्तिः	४५२	मान-मताग्रहादयः त्याज्याः	३५६
भेदाभेदविरोधाक्षेपः	३६१	मानवभवदुर्लभतादिकं विभावनीयम्	२५०९
भेदाभेदसप्तभङ्गीनिरूपणम्	४७६	मानसिकसहिष्णुतादिकम् आत्मसात् कार्यम्	६१९
भेदाभेदसमर्थनोपसंहारः	५२९	'माम् अहं न जानामी'त्यत्र मीमांसा	२०१३
भेदाभेदान्यतरापलापे उभयापलापापत्तिः	३८३	माया त्याज्या	२३००
भेदैकान्ते द्विगुणगौरवापादनम्	२६८	माया त्याज्या	२३६६
भेदैकान्ते व्यवहारबाधः	२५६	मार्गानुसारिणी भावशुद्धिः अनुचिता	१३९८
भेदो व्यावहारिकः, अभेदः नैश्चयिकः	२८३	मिताक्षरावृत्तिसंवादोपदर्शनम्	१६२
भेदोऽभेदरूपः अभेदश्च भेदरूपः	१८१८	मित्रा-तारादृष्टिप्रकर्षः	२४०७

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
मिथःसम्बन्धार्थविभजनविमर्शः	२०३५	मोक्षपुरुषार्थाऽनुच्छेदः	६५२
मिथोऽनुगतार्थविभजनविचारः	२०३८	मोक्षप्रतिपत्तिपर्यायाः नाश्याः	७१२
मिथ्याज्ञानपरिणमनविमर्शः	२३५०	मोक्षमार्गाऽननुसारेणी भावशुद्धिः अन्याय्या	२४९१
मिथ्याज्ञाने मोक्षहेतुतावच्छेदकज्ञानत्वविरहः	२२८६	मोक्षसमुचितशक्तिप्रादुर्भावप्रेरणा	१४७
मिथ्यात्वदार्ढ्यविचारः	८९०	मोक्षसाधकानुष्ठानतीव्ररागप्रादुर्भावः	२४११
मिथ्यात्वाद्युच्छेदोपायनिर्देशः	२१०६	मोक्षाऽऽसन्नतरतोपायत्रैविध्योपदर्शनम्	१६४२
मिथ्यादृशो निदानकारकत्वसम्भवः	२३१४	मोक्षोच्छेदप्रसङ्गः	१८७३
मिथ्यामतित्यागे एव मिथ्यात्वं गतति	२५१४	मोहक्षयजसुखदो द्रव्यानुयोगपरामर्शः	२२४२
मिथ्यावासनावशादसद्भानापादनम्	३३७	मोहोक्षोभविहीन आत्मपरिणामो धर्मः	२०७६
मिथ्याऽसद्भूतव्यवहारप्रतिपादनम्	८७६	मोहोक्षोभशून्यः शुद्ध आत्मपरिणामः = चारित्र्यम्	२५७६
मिश्रोपचरिताऽसद्भूतव्यवहारोपयोगः सावधानतया कार्यः	८९८	मौनं सर्वार्थसाधनम्	१०९८
मीमांसिकारणतामीमांसा	१४२३	मौलध्येयं न विस्मर्तव्यम्	२१३३
मीमांसकदर्शनानुसारेण प्रमाणलक्षणानि	१९४८	मौलिकाऽमूर्त्तत्वाऽऽविर्भावोपायप्रदर्शनम्	२०५२
मीमांसक-बौद्धदर्शनसम्मतानि प्रमाणलक्षणानि	१९४९	यतनावरणकर्मक्षयोपशमदार्ढ्यम्	२४६२
मीमांसादिदर्शने गुणलक्षणम्	११०	यथाप्रयोजनम् एकनयप्राधान्यम् आदरणीयम्	२४४९
मुक्तावलीदृष्टान्तविमर्शः	१२४	यथास्वमावश्यकभजनापरामर्शः	१८१
मुक्तिलोभक्रमप्रकाशनम्	२२४९	यादृशो ध्वनिः तादृशोऽर्थः	७९४
मुक्तिसौलभ्यविचारः	२६०८	यावत्पदार्थप्रकाशनम्	२०३९
मुक्तिस्वरूपप्रकाशनम्	२३९३	युक्तिमद्वचनम् उपादेयम्	४३९
मुक्त्युत्पत्तेरवैयर्थ्यसत्त्वेन उद्यमापेक्षा	१३१३	युगपत्त्वेवलज्ञान-दर्शनोपयोगस्थापनम्	१२८९
मुख्यः कालः पर्यायात्मकः	१५९३	युगपदखिलनयसमावेशसंमतिः	५०७
मुमुक्षुणा स्वात्मनिष्ठतया भाव्यम्	२४९४	युगपदेकत्र मूर्त्तत्वाऽमूर्त्तत्वसमावेशः	२०५५
मुमुक्षुप्रवृत्ति-परिणतिप्रकाशनम्	१०७३	युगपद्वृत्तिद्वयप्रवृत्तिमीमांसा	५७३
मूढतास्वरूपद्योतनम्	२५७३	युगपत्त्वानसविकल्पद्वयनिषेधनम्	१२९१
मूढाः स्वदोषाऽप्रेक्षिणः	२३१५	यो यत्र दृष्टगुणः स तत्रैव	८४६
मूर्त्ततादिकालावच्छेदेनाऽपि जीवे अमूर्त्तताद्यव्याघातः	२०९५	योगदृष्टिसमुच्चयसन्दर्भः	२२६०
मूर्त्तत्वाऽमूर्त्तत्वविचारः	१६७२	योगधर्माधिकारिप्रवृत्तिप्रतिपादनम्	२४१६
मूर्त्तस्याऽमूर्त्ताऽव्याघातकता	८७४	योगविन्दुसंवाद	२२७३
मूर्त्ताऽमूर्त्तस्वभावोपयोगप्रतिपादनम्	१८७५	योगाचारमतप्रतिक्षेपाऽसम्भवः	३२६
मूलनयमार्गाच्छिद्रकरणम् अनुचितम्	१०५६	योगाचारमतमीमांसा	११८९
मूलनयविभागद्वैविध्यप्रदर्शनम्	९३५	योगाचारस्य शून्यवादिमतप्रवेशापत्तिः	११८८
मूलोत्तरनयसप्तभङ्गीभेदोपदर्शनम्	५५३	योगोपयोगकर्मक्षेत्रविचारः	२५७५
मृतिभयं त्याज्यम्	१६६८	रत्नप्रभानित्यतामीमांसा	६८२
मृत्युभयेऽमर्त्तत्वविचारः कार्यः	६३५	रत्नप्रभानित्यतामीमांसा	६८७
मृदादेः भस्मीभवनेऽपि ध्रौव्यमनाविलम्	१३७३	रसगङ्गाधरदर्शितनव्यमतद्योतनम्	१९२०
मृद्धाऽऽभेदप्रदर्शनम्	२६४	राग-ज्ञानयोः प्रतिभास्य-प्रतिभासकसम्बन्धः	२०७५
मेघनादमूर्तिप्रभृतिमतद्योतनम्	१११	रागः अनुपास्यः	२५५२
मेरुपर्वतादिः अनादिः	६७९	रगादेः कर्मोपादानकत्वम्	२१०२

विषय पृष्ठ	विषय पृष्ठ
रागाद्युच्छेदोपायविमर्शः २५५४	वर्तनादौ स्वतन्त्रकालद्रव्यापेक्षाविरहः १६३०
रागो न रोच्यो ध्येयो वा २५५३	वर्तनापरिणतधर्मादिद्रव्याणि = कालद्रव्याणि १५८९
राजगृहस्वरूपविमर्शः ८९४	वर्तनापर्याये कालद्रव्यत्वोक्तिः औपचारिकी १५८०
राजपर्यायद्वयोपदर्शनम् ६९६	वर्तनास्वरूपकालस्य लोकालोकव्यापकता १६१९
राजवार्तिकसमीक्षा २१०	वर्तमानक्रियायां त्रैकाल्यस्पर्शः ७४२
रुच्यनुयायि वीर्यस्फुरणम् १८५४	वर्तमानत्वादस्वरूपद्योतनम् १२४१
रुच्यनुसारेण विधि-निषेधकथनम् ४१६	वर्तमाननैगमनयतात्पर्यप्रकाशनम् ७३८
रूक्षादिपर्यायैरपि परमाणुव्ययसाधनम् १३२७	वर्तमानेऽनागताऽऽरोपः ७३४
रूपान्तरपरिणामलक्षणात्मद्रव्यनाशार्थं यतनीयम् १३६९	वर्धमानकुशलानुबन्धसन्ततिहेतुप्रदर्शनम् २४२०
रूपान्तरपरिणामाऽर्थान्तरभावगमनस्वरूपविनाशविद्योतनम् १३४६	वसतिदृष्टान्तविमर्शः १००७
रूपान्तरलक्षणः प्रकाशविनाशः तमः १३५९	वसतिदृष्टान्ते सङ्ग्रहादिमतोपदर्शनम् १०४७
रूपान्तरेण सत्त्वसिद्धिः ३२२	वस्तुगत-साधनशुद्ध्यवहारनयविचारः ७७५
रूपान्तरेणैकत्र भेदाभेदसमावेशः ४४९	वस्तुगतवक्रत्वव्याख्यानम् ७७९
रोगोद्वेगः त्याज्यः १००	वस्तुत्वस्वरूपप्रकाशनम् १९६६
रोहगुप्तमतप्रवेशपरिहारः १०५१	वस्तुनः त्रैविध्यसमर्थनम् ११००
लक्षणामूलकव्यञ्जनावर्णनम् ७२३	वस्तुनः द्रव्य-गुण-पर्यायात्मकत्वभानविचारः ५८२
लक्षणास्वरूपविद्योतनम् १९८४	वस्तुस्वभावः ज्ञानादिभावनाभावनीयः १३८२
लाघवेन धर्मादीनां द्रव्यत्वम् १४१९	वस्तुस्वभावनिषेधाऽयोगः १७२५
लाभविजयोपाध्यायगुणप्रशंसा २६०१	वस्तुस्वभाववैचित्र्यम् अप्रत्याख्येयम् १७२४
लिङ्ग-वचनादिभेदेन अर्थभेदः ७९१	‘वस्त्रं कम्पते’ - वाक्यविचारः १८८३
लिपि-विषयभेदाद् लेखो द्विधा २३७०	वस्त्रनिक्षेपविमर्शः ८९१
लोकाकाशप्रदेशप्रमिताः कालाणवः १५४८	‘वस्त्रम् इह कम्पते, तत्र ने’ति प्रतीतिपरामर्शः १८८६
लोकाकाशव्याख्योपदर्शनम् १४४६	वस्त्रादेः कल्पित्वम् ८९२
लोकान्ते लक्ष्मणरेखाविरहः १४४५	वाक्यपदीयसंवादः १८०३
लोकोत्तरदृष्टान्तेन लोकोत्तरसिद्धान्तस्थापनम् १२२१	वाक्यप्रयोगे उत्पादादिव्यवस्थाविद्योतनम् १२३६
लोकोत्तरार्थभावना आविर्भावनीया १०७९	वाग्व्यायामो न शिवोपायः २४८४
लोकोत्तरोदाहरणविभावना १२०८	वाचकमुख्यवचनाऽविरोधः २०९
लौकिक-नयसङ्केतानुसृतबोधविचारः ६१६	वाच्यप्रकाशाऽविनाभावी व्यङ्ग्यप्रकाशः ५८३
वचनं श्रुतमाख्याति २२२१	वात्स्यायनभाष्यसंवादः ७२९
वचनाऽर्थपर्यायविमर्शः २१२१	वादग्रन्थानाम् अपरोक्षात्मानुभवाऽकारणता २५१०
वर्णादि-ज्ञानादीनां पर्यायरूपता २२२९	वादवारिधिगतकारणतावादसंवादः १४४९
वर्णादीं गुणपदावाच्यता १९१४	वादिदेवसूरिमतप्रकाशनम् ७६१
वर्तनापर्यायलक्षणकालनिरूपणम् १५१५	वादिदेवसूरिमतप्रकाशनम् १००९
वर्तनापर्यायापेक्षाकारणतानिरपेक्षतया कालद्रव्यसिद्धिः १५२०	वायुः जलयोनिः १४२२
वर्तनाव्याख्या १४८३	वासना पर्यायात्मिका १७५७
वर्तमाने अतीताऽऽरोपणम् ७२१	विंशतिविधपरिणामप्रकाशनम् २१९१
वर्तमानेऽतीतत्वादिकं सम्मतम् ७४४	विंशिकाप्रकरणसंवादः १३९४
वर्तनादिस्वरूपविद्योतनम् १५४२	विकलादेशविमर्शः ५३९

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
विकल्पवार्दलवृन्दविश्रान्तिः त्याज्या	२४६७	विराधकत्वेन अस्तित्वं त्याज्यम्	४७४
विकृतज्ञानदशा विभावगुणपर्यायः	११५	विरोध-वैयधिकरण्यभेदोपदर्शनम्	३६३
विकृतिः नैव द्रव्यप्रकृतिः	२२३२	विरोधदोषमीमांसा	३९३
विचारादिषु परमौदासीन्यं भावनीयम्	२४९८	विरोधस्य विशिष्य विश्रान्तत्वम्	३९५
विचिकित्सायाः समाधिबाधकत्वम्	३७३	विलक्षणपर्यायप्रदर्शनम्	११४
विजातीयद्रव्यनिष्पन्नपर्यायविमर्शः	२८०	विलक्षणस्वभावचतुष्कप्रणिधानम्	२२०
विजातीयाऽऽसद्भूतव्यवहारविचारः	८७३	विविधसामान्यग्राहकनैगमनयमतप्रकाशनम्	१३३
विजातीयोपचरिताऽऽसद्भूतव्यवहारप्रज्ञापनम्	८८९	विविधसामान्यविमर्शः	७६५
विज्ञानसन्तत्या आत्मा ध्रुवः	१२८२	विविधहस्तप्रतलेखकपुष्पिका	२६२७
विद्याजन्मलाभविचारः	२४६५	विवेकज्ञान-दृष्टिविशदीकरणम्	२४६८
विद्याभ्यासार्थं काशीगमननिर्देशः	२६०५	विवेकदृष्ट्या आत्मसरक्षणम्	२८५
विनाशगोचरः सम्प्रतिव्याख्याकारविचारः	१३४८	विवेकदृष्ट्या नैराश्याहङ्कारमुक्तिः	२८४
विनाशविषयिणी विकल्पत्रितयी	१७४६	विशिष्य अनुत्पन्नत्वस्वरूपविमर्शः	१२७२
विनाशवैविध्यविमर्शः	१३६३	विशिष्य कालपर्यायपक्षस्थापनम्	१६२७
विपरीतभावनानाशयत्वमुपचरितभावस्य	९२८	विशुद्धात्मपरिणतिः धर्मः	२२५६
विभक्तकालत्रयप्रयोगसमर्थनम्	१२३४	विशुद्धात्मस्वरूपपरिगमनम् आवश्यकम्	१३६५
विभक्तकालत्रयप्रयोगसमर्थनम्	१२४९	विशुद्धैकचेतनस्वभावस्थैर्यलाभविचारः	१९४०
विभजन-प्रवृत्तिव्यवहारनयविमर्शः	७७६	विशेषगुणविभागसंज्ञतिः	१६९७
विभागजन्योत्पादसमर्थनम्	१३१९	विशेषगुणाः परमगुणाः	१८३७
विभागजोत्पादे सम्प्रतितर्कसंवादः	१३२१	विशेषणसमासतः कालानन्त्यसाधनम्	१५१७
विभाज्यतावच्छेदकव्याप्यधर्माणाम् असमानाधिकरणत्वम् आवश्यकम्	१०२४	विशेषणसाफल्यविचारः नानातन्त्रानुसारेण	२०१२
विभावपरिणाम-विकल्पादिभ्यो विरन्तव्यम्	१८९८	विशेषसङ्ग्रहोपदर्शनम्	७५७
विभावपरिणामा भाररूपाः	१९३३	विशेषस्य गुण-पर्यायात्मकता	१२७
विभावलक्षणप्रदर्शनम्	१७००	विशेषस्य सामान्यरूपेण नित्यता	१७३५
विभावलक्षणमीमांसा	१७०१	विशेषस्याऽपि अन्वयित्वम्	१२१३
विभावस्वभावः निराकार्यः	१८९९	विशेषस्वभावस्य प्रतिनियतद्रव्यवृत्तित्वम्	१९३१
विभावाऽशुद्धस्वभावभेदविमर्शः	२०७१	विशेषाभावकूटस्य सामान्याभावव्याप्यत्वे परिष्कारः	१८९२
विभावादिव्यवहारग्राहकनयोपदर्शनम्	२०७०	विशेषावश्यकभाष्यमलधारवृत्त्यनुसरणम्	७३२
विभिन्नयदृष्ट्या अप्रमत्तता-मैत्र्यादिभावोपबृंहणम्	४७७	विशेषावश्यकभाष्यादिसंवादः	१००१
विभिन्ननामकरणसमर्थनम्	७०९	विश्रामस्थानानि व्यामोहकारीणि	२५०३
विमर्शपूर्वा योगसाधना सफला	९५१	विषयतासम्बन्धस्य वृत्त्यनियामकत्वम्	८७८
विमृश्य भाषणं श्रेयः	१०३९	विषयतासम्बन्धस्योपचारनियामकत्वम्	८७९
विमृश्यकारित्वं श्रेयः	९५२	विषयधर्मस्य विषयिणि उपचारः	७०८
'वियति विहग' इति प्रतीत्या गगनसिद्धिः	१४६७	विषयान्तर्निगीर्णतामीमांसा	१९८२
विरक्त-प्रशान्तपरिणत्या क्रिया सम्पादनीया	२०२०	विसदृशकार्योत्पादस्वीकारः	१११५
विरक्तो विमुच्यते	१९००	विस्तररुचिसम्यग्दर्शनं प्राप्तव्यम्	११५४
विरतिधरादिपदार्थरूपेण परिणमनमावश्यकम्	८०९	विस्ताररुचिसम्यक्त्वस्वरूपोपदर्शनम्	१३७९
		विहित-निषिद्धयोः अपि परमार्थतः समत्वम् उपादेशम्	२५६७

विषय पृष्ठ	विषय पृष्ठ
वीतरागज्ञाने वीतरागपरिणतिः ८८०	व्यवहारतः सामान्यस्य विशेषाऽनतिरिक्तत्वम् १८००
बृद्धसाङ्ख्यसम्प्रतिः २९७	व्यवहारतो विभक्तकालत्रयप्रयोगः १२३१
वेदान्त-मीमांसक-साङ्ख्यादिदर्शनेषु ज्ञानमुख्यता २३४६	व्यवहारनयतृतीयभेदोपदर्शनम् १०८६
वेदान्ताद्यनुसारेण प्रमाणलक्षणद्योतनम् १९५१	व्यवहारनये लोकनिश्चयानुसारिता १०८४
वेदान्ति-नैयायिकमतभेदोपदर्शनम् १६८	व्यवहारनयेन ध्वंसविचारः १३५२
वेदान्तिमतनिराकरणम् १९०४	व्यवहारनयोपयोगोपदर्शनम् १०९५
वेदोदयपारवश्यं त्याज्यम् १६४१	व्यवहारसत्यत्वप्रतिपादनम् ८९९
वैयाकरणमहाभाष्यप्रदीपोक्तिमीमांसा १७४२	व्यवहारस्य भेदग्राहित्वम् ११७
वैयाकरणमहाभाष्यप्रभृतिसंवादः ७२७	व्यवहाराभासित्वाद्युच्छेदहेतूपदर्शनम् २०५१
वैशेषिक-न्यायतन्त्रानुसारेण प्रमाणलक्षणानि १९४७	व्यवहारे विधिपूर्व विभजनम् ७६९
वैशेषिक-न्यायादिदर्शनेषु ज्ञानसाध्यो मोक्षः २३४४	व्यवहारे विषयविभागपूर्वकप्रतिपादनमुचितम् ७७८
वैशेषिकतन्त्रमिथ्यात्वबीजद्योतनम् ६०३	व्यवहारो नानात्वनिरूपणप्रवणः १०८१
वैशेषिकसम्प्रदायतिरिक्तैकनित्यकालद्रव्यनिरासः १५३७	व्यवहारोऽभूतार्थः पर्यायाश्रितश्च १०९०
वैशेषिकसूत्र-वाक्यपदीयादिसंवादः १५०१	व्यवहार्यतावच्छेदकगौरवापादनम् १६६२
वैससिकविनाशविचारः १३४४	व्यामोहकारिणी देशनापद्धतिः त्याज्या ९९९
वैससिकैकत्विकोत्पादप्रतिपादनम् १३३३	व्यावहारिक-नैश्चयिकगुण-दोषविचरणा ३०
वैससिकोत्पादविचारेण राग-द्वेषो परिहार्यौ १३१७	व्यावहारिकसाधनायाम् इतिकर्तव्यता नास्ति २०२७
व्यञ्जकविलम्बप्रयुक्तभिव्यक्तिविलम्बः १७२३	व्यावृत्तिपरद्रव्यार्थस्य व्यवहारे निवेशः ९८९
व्यञ्जननयतो विरोधः, न प्रमाणादितः ५१७	व्युत्पत्तिभेदे वाच्यभेदः ७९९
व्यञ्जननयस्वरूप-विषयमीमांसा ५१५	व्युत्पत्तिभेदेन नयसप्तभङ्गीविमर्शः ५४४
व्यञ्जननये द्विभङ्गी ५०८	व्युत्पत्तिवादमीमांसा २२६
व्यञ्जननये द्वौ भङ्गौ ५२१	व्रतत्रितयतो लक्षणत्रितयसिद्धिः १२०४
व्यञ्जनपर्यायः स्थूलः, अर्थपर्यायः सूक्ष्मः २११६	शक्तस्य शक्यकरणम् २९८
व्यञ्जनपर्यायचतुर्भङ्गी २१३९	शक्ति-तदाश्रययोः ऐक्यम् १५९
व्यञ्जनपर्यायसप्तभङ्गी ५१०	शक्तिदुर्व्ययः त्याज्यः ११९७
व्यञ्जनपर्यायाऽवाच्यता ५१२	शक्तिद्वितयविमर्शः १४२
व्यञ्जनपर्यायेभ्यः अर्थपर्यायाः अनन्तगुणाः २१२०	शक्तिस्वरूपगुणविचारः १७२
व्यञ्जनपर्यायो दीर्घकालव्यापी २१४६	शक्त्युपचारौ नयपरिकरौ, न तु नयगोचरौ ६१४
व्यञ्जनपर्यायोऽविकल्पकत्वनिबन्धनः, अर्थपर्यायोऽन्यथा २१२४	शङ्केश्वरपार्श्वनाथस्तोत्रसंवादः ३९७
व्यञ्जनव्याख्यानम् २११९	शबलवस्तुव्यवहारविचारणम् ९४
व्यञ्जनाऽर्थपर्यायवैविध्यम् २१२२	शब्दनयविषयविद्योतनम् ७९३
व्यञ्जनार्थपर्यायमीमांसा २१५१	शब्दनये तद्व्यतिरिक्तद्रव्यनिक्षेपस्वीकारः ९७५
व्यतिकर-सङ्करभेदनिरूपणम् ३६४	शब्दपर्यायोऽर्थधर्मः २१४९
व्ययादिसापेक्षद्रव्यार्थनयप्रज्ञापनम् ६४३	शब्दभेदसमाधानम् ८५९
व्यवच्छिन्ननयविषयोपदर्शनम् २००	शब्दवाच्यक्रियायुक्तमेव वस्तु सत् ८०३
व्यवहार-निश्चयनयसम्प्रतशक्तिविमर्शः १५८	शब्दरूढः अर्थः, अर्थारूढश्च शब्दः ७९८
व्यवहार-निश्चयमतानुसारेण पर्यायविभागप्रकाशनम् २२३७	शराव-कर्पूरगन्धप्रतिभासविचारः १७२८
व्यवहारगतशुद्धत्वादिबीजोपदर्शनम् ७७३	‘शरीरं जानाती’ति व्यवहारविचारः २००६

विषय पृष्ठ	विषय पृष्ठ
शशशृङ्गभानापादनम् ३३५	शुद्धभावस्याद्वादः ग्राह्यः १३४३
शशि-सूर्यादिनित्यताविमर्शः ६८८	शुद्धमार्गोपबृंहणादितः कर्मनिर्जरा २३३६
शाकटायनादिमतानुसारेण पर्यायलक्षणविमर्शः ११७	शुद्धव्यञ्जनाऽर्थपर्यायाः प्रादुर्भावनीयाः २१५३
शान्ते मनसि आत्मज्योतिर्दर्शनम् २५३८	शुद्धसङ्ग्रहनयः निश्चयात्मकः १०७७
शाब्दिकवृत्तिद्वयप्रज्ञापना १९८३	शुद्धसङ्ग्रहनयमते द्रव्यविमर्शः १३४
शास्त्रज्ञानादपि आत्मज्ञानेऽधिकं यतनीयम् २१९६	शुद्धसद्भूतव्यवहारे पार्थसारथिमिश्रोक्तिसमावेशः ८२६
शास्त्रदीपिकासंवादोपदर्शनम् १८६	शुद्धस्वभावाऽऽभिमुख्योपदेशः १९०६
शास्त्रपरमार्थः गुरुवचनाधीनः ७९	शुद्धस्वरूपावस्थानोपायोपदर्शनम् २३८८
शास्त्रवासनात्यागः शास्त्रसंन्यासस्वीकारश्च २४६४	शुद्धस्वरूपेण आत्मपरिणमनोपायोपदर्शनम् १३०१
शास्त्रश्रद्धाधिकस्वकल्पनाभिनिवेशस्य त्याज्यता १३९७	शुद्धाऽद्वैतमार्तण्डसंवादः ३०४
शास्त्रसंन्यासधारणे अपि शास्त्रप्रवर्तनम् २६२२	शुद्धाऽशुद्धभेदेन ऋजुसूत्रद्वैविध्यद्योतनम् १७३
शाहिसभायां वादजेता विजयसेनसूरिः २५९०	शुद्धाऽशुद्धभेदेन निश्चयद्वैविध्यम् ९०७
शिष्ययोग-क्षेमादिकं कार्यम् २६०६	शुद्धात्मज्ञानात् शुद्धात्माऽऽविर्भावः १९०७
शिष्याऽपात्रता गुरुणा त्याजनीया २३६७	शुद्धात्मद्रव्यं शब्द-तर्क-युक्त्यगम्यम् ४८५
शुक्लध्यानफलरूपा सिद्धसमापत्तिः ६४	शुद्धात्मद्रव्यदृष्टिः मोक्षप्रसाधिका १४१०
शुक्लध्यानाधिकारिनिरूपणम् ५७	शुद्धात्मद्रव्यदृष्टिप्रादुर्भावपरामर्शः २१२७
शुक्लध्याने भेदाभेदवितर्कः ६३	शुद्धात्मद्रव्यम् अनुभवैकागम्यम् ४८४
शुक्लध्याने श्रीहरिभद्राचार्याभिप्रायः ६२	शुद्धात्ममाहात्म्यप्रादुर्भावः १९३४
शुक्लध्यानोपायप्रदर्शनम् १७८८	शुद्धात्मस्वरूपं साधनीयम् २५६८
शुक्लान्तःकरणं प्राप्तव्यम् २५८०	शुद्धात्मस्वरूपनिवेदनम् १६४०
शुद्ध आत्मा साक्षात्कार्यः ५५९	शुद्धात्मस्वरूपप्रद्योतनम् १९७४
शुद्ध-पूर्णचैतन्यस्वभावाविर्भावः परमप्रयोजनम् १८४०	शुद्धाध्यात्मलाभविमर्शः १०८०
शुद्धगुणव्यञ्जनपर्यायप्रज्ञापना २१३८	शून्यवादनिराकरणम् १९९३
शुद्धगुणार्थपर्याये आध्यात्मिकनिश्चयनयाभिप्रायः २१५६	शून्यवादापादनम् १७६१
शुद्धगुणार्थपर्याये प्रमेयकेन्द्रितनिश्चयनयाभिगमः २१५५	शेषाचार्यमतप्रकाशनम् १९९५
शुद्धचैतन्यप्रादुर्भावं मुमुक्षुकर्तव्यम् १८५५	श्यामपटे रक्तघटभेदाभेदसिद्धिः ४४३
शुद्धचैतन्यसन्मुखतया भाव्यम् २३९२	श्रद्धानतः सद्नुष्ठानसिद्धिः ११०८
शुद्धचैतन्यस्वभावे दृष्टिः स्थाप्या १८६४	श्रद्धाव्याख्या ११०९
शुद्धचैतन्याऽखण्डपिण्डैकस्वरूपेण आत्मा भावयितव्यः २५२४	श्रमणसङ्घप्रेरणया नवीनप्रबन्धरचना २६२१
शुद्धज्ञाने आत्मास्तित्वानुसन्धानम् ९१६	श्रमणे दर्शन-चारित्र्यपक्षः २३४०
शुद्धद्रव्यदृष्टि-संवेगातिशयप्रभावः २४३१	श्रावकप्रज्ञप्ति स्वतन्त्रकालद्रव्याऽनन्नीकारः १५४४
शुद्धद्रव्यव्यञ्जनपर्यायस्थैर्यं परमप्रयोजनम् २१४२	श्रीजयधोषसूरीश्वरसाम्राज्ये व्याख्यासमाप्तिः २६२५
शुद्धद्रव्यार्थिकनयतः सर्वात्मसमभावाविर्भावः ६३२	श्रीजिनभद्राणिमतद्योतनम् ९६६
शुद्धनयत आत्मस्वरूपविमर्शः १९७२	श्रीदेवचन्द्रवाचकमते भावविकारविचारः ११३०
शुद्धनयप्रज्ञापना २०७२	श्रीसम्यक्त्वे प्राग् यतितव्यम् २४९२
शुद्धपरिणामस्वभाव आविर्भावनीयः १७०७	श्रुतपरम्पराऽव्यवच्छेदकरणोपदेशः २३६८
शुद्धपर्यायाणां नित्यता ७०६	श्रुतश्रद्धानमाहात्म्यम् ३७२
शुद्धप्ररूपक आचारविकलोऽपि पूज्यः ४९	श्रुतार्थपरीक्षणोपदेशः ८१०

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
श्वेताम्बरमतानुसारेण द्रव्यानुयोगलक्षणम्	१०	सकम्पताऽकम्पतामीमांसा	१८८१
श्वेताम्बरशास्त्रे कालाणुनिर्देशः	१५५८	सकल-विकलादेशत्वबीजद्योतनम्	५४२
श्वेताम्बरसम्मतानि प्रमाणलक्षणानि	१९४२	सकलं जगत् त्रिलक्षणम्	१२०७
श्वेताम्बरसम्मतानि प्रमाणलक्षणानि	१९४३	सकलनयग्राहकत्वेन निश्चयस्य प्रमाणत्वम्	१०८९
श्वेताम्बरसम्मतानि प्रमाणलक्षणानि	१९४४	सकलादेशविमर्शः	५३५
श्वेताम्बराम्नाये नयलक्षणनिरूपणम्	६०५	सकलादेशस्वरूपपरामर्शः	५३८
षट्पर्यायार्थिककल्पनाऽनुचिता	९९१	‘सकृदुच्चरितः’ न्यायप्रयोगः	४८२
षट्स्थानपतितवृद्धि-हानिविमर्शः	२१५४	‘सकृदुच्चरितः’ न्यायविमर्शः	६१२
षडुलूकतन्त्रपरामर्शः	७६४	सङ्क्रमकरणसिद्धान्तविचारः	११६८
षड्दर्शनसमुच्चयबृहद्वृत्तिसंवादोपदर्शनम्	१५१९	सङ्कलष्टचित्तवृत्त्यादित्यागं विना नात्मोद्धारः	२५१६
षड्द्रव्यगुणविमर्शः	२१००	सङ्गृहीत-पिण्डितार्थविचारः	७५६
षड्द्रव्यमतप्रतिपादनम्	१५१८	सङ्ग्रहनयपरामर्शः	७५५
षड्द्रव्यवादसंवादः	१५०३	सङ्ग्रहनयसम्मतसिद्धसुखसन्दर्शनम्	७६७
षड्द्रव्यसामान्यगुणनिरूपणम्	१०१	सङ्ग्रहनये कार्योपचारात्मकीकारः	१००६
षड्द्रव्यात्मको लोकः	१४००	सङ्ग्रहनयस्य ‘वसुधैव कुटुम्बकम्’ति भावनाप्रापकत्वम्	७६६
षड्भावविकारमीमांसा	११२८	सङ्ग्रहविषयभेदे व्यवहारशुद्धिप्रकर्षः	१०९३
षड्भावविकारान्तर्भावविमर्शः	११२९	सङ्ग्रहवैविध्योपदर्शनम्	७६२
षड्विधपर्यायार्थिकेऽतिरिक्तविषयग्राहकत्वाऽभावः	९९३	सङ्ग्रहसम्मतप्रायव्यप्रतिपादनम्	१३७१
षष्ठभङ्गविद्योतनम्	४८८	सङ्ग्रहार्थभेदको व्यवहारः	७६८
षष्ठविशेषस्वभावविद्योतनम्	१८७७	सजातीयद्रव्यव्यञ्जनपर्यायप्ररूपणा	२२१५
षोडशकसंवादः	२२५५	सतोऽभिव्यक्तिः	२९६
षोडशधा निजस्वरूपभावना	२५४९	सत्कार्यवादविचारः	१५०
षोडशविधं मोक्षस्वरूपम्	१५४६	सत्कार्यवादस्य गौरवग्रस्तता	३१७
षोडशशाखोपसंहारः	२५८२	सत्कार्यवादोपयोगः	३०१
संज्ञादिभिः द्रव्य-गुणादिभेदः	२३४	सत्कार्याऽदर्शनविचारः	३०२
संयमजीवनसाफल्यविचारः	२५८९	सत्ता-द्रव्ययोः न सर्वथैक्यम्	१८१७
संयोगविशेषस्य द्रव्यत्वावच्छिन्नहेतुत्वे व्यभिचारः	१३२०	सत्ताप्राधान्यार्पणम्	६३३
संशयपरामर्शः	३६५	सत्त्वं त्रिलक्षणस्वरूपम्	१२१८
संशुद्धयोगबीजवपनम्	२४०१	सत्त्वं न द्रव्यत्वम्	७५९
संसाराऽभिरितित्यागः	२४०२	सत्त्वम् अर्थक्रियाव्याप्यम्	३५१
संसारिजीवः भावुकः	२०२२	सत्त्वाऽसत्त्वसप्तभक्तीप्रदर्शनम्	४६३
संसारिजीवाऽभिव्यक्तिः विविधा	२०७४	सत्त्वाऽसत्त्व-मिश्राऽपविमर्शः	८८४
संसारिणः सिद्धसद्गुणः	७०७	सदसत्कार्यवादिमतभेदोपदर्शनम्	३००
संसारिषु सिद्धत्वं सत्	१५२	सदसत्स्वभावं स्वात्मद्रव्यं ध्येयम्	१९६९
संस्कृतभाषानभिज्ञोपकारः	२३५६	सदसत्स्वभावकार्यतुच्छताविचारः	१६३
संस्कृतात् प्राकृतं मिष्टम्	२३५७	सदागमाः समादरणीयाः	२११४
संस्थाननित्यताविमर्शः	६८०	सद्गुण-पर्यायहानिपरिहाराय यतितव्यम्	२६७
संस्थानापेक्षया रत्नप्रधाननित्यता	६८६	सद्गुणपरम्परायाः ध्यानलभ्यता	६९

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
सदुरुः भवजलधिनौका	२६१५	समापत्तिस्वरूपद्योतनम्	२३८२
'सदुरुदशा शरणं मम' - परममन्त्रः	२६१६	समापत्तौ पुनरुक्तिः निर्दोषा	२३८४
सद्भूतव्यवहारद्वयप्रयोगः	१९७९	समुदयकृतवैमलसिकोत्पादनिरूपणम्	१३१५
सद्भूतव्यवहारोपनयः द्विविधः	८२०	समुदयविभागनाशस्य प्रतियोगिप्रत्यक्षप्रतिपत्तित्वम्	१३६४
सद्भूताऽसद्भूतव्यवहारनयोपयोगातिदेशः	९१८	समुदायवादनिरूपणम्	१३०९
सद्योगाऽवश्यकयोगसामर्थ्यप्रकाशनम्	२४००	सम्पूर्णतत्त्वपदार्थप्रकाशनम्	११५६
सद्रूपता मिथोऽनुविद्धोत्पादाद्यधीना	१२१९	सम्पूर्णद्रव्यस्वरूपाऽऽवेदनम्	२१६२
सन्तानपक्षाऽपाकरणम्	१७६५	सम्मतितर्कवृत्तिपाठपरामर्शः	२०३७
सप्त द्रव्यलक्षणानि	९६	सम्मतितर्कवृत्तिसंवादः	५९
सप्तदशदूषणनिराकरणोपक्रमणम्	३७७	सम्मतितर्कवृत्तिसंवादः	७१
सप्तदशशाखोपसंहारः	२६१३	सम्मतितर्कवृत्तिसंवादः	२०३६
सप्तभङ्गीगोचरनानाभिप्रायोपसंहारः	५५४	सम्मतितर्कवृत्त्यनुसारेण मोक्षस्वरूपोपदर्शनम्	१४९८
सप्तभङ्गीप्रक्रियाप्रकाशनम्	२०८८	सम्मतितर्कव्याख्याद्वयविमर्शः	१२६२
सप्तभङ्गीप्रदर्शने भगवतीसूत्रसंवादः	४६६	सम्मतितर्कसंवादः	१४
सप्तभङ्गीलक्षणपदार्थान्वयः	५३०	सम्मतितर्कसंवादः	१८८९
सप्तभङ्गीसूत्रमीमांसा	५३१	सम्मतितर्कसंवादः	१७८१
सप्तभङ्ग्यां कृत्स्नांशप्रतिपादनविमर्शः	५५६	सम्मतितर्कसंवादः	२२११
सप्तभङ्ग्याम् अखण्ड-सखण्डप्रतीतिविचारः	५५५	सम्मतितर्कसंवादः	२२१०
सप्तमविशेषस्वभावाऽऽख्यानम्	१८९६	सम्मतितर्कसंवादः	२०२
सप्तमसामान्यस्वभावप्रद्योतनम्	१८०५	सम्मतितर्कसंवादः	४२७
सप्तविधनयविभागसमर्थनम्	९५४	सम्मतितर्कसंवादः	२२७२
सप्तविधपुद्गलपरवर्तप्रज्ञापना	१४९	सम्मतितर्कसंवादः	२२७२
सप्तग्रनिजशुद्धस्वभावगोचरा निर्विकल्पानुभूतिः	२४३०	सम्मतितर्कसंवादः	२४२७
सप्तग्रन्थब्राह्मण्यमतोल्लेखः	११	सम्मतितर्कसंवादः	४२८
सप्तभिरूढस्य संज्ञान्तरविमुखत्वम्	७९७	सम्मतितर्कसंवादः	१९५५
सप्तयक्षेत्रव्यापिसप्तयसमीक्षा	१६००	सम्मतितर्कसंवादः	१२९५
सप्तयपरिज्ञानस्य उपायान्तराऽऽवेदनम्	१५७५	सम्मतितर्कसंवादः	१२९६
सप्तयसन्देशः	१५५७	सम्मतितर्कसंवादः	२२०१
सप्तयसम्बन्धस्य स्थित्यादिसम्पादकता	१२९७	सम्मतितर्कसंवादः	१३९२
सप्तयसारादिसंवादः	२०२४	सम्मतितर्कसंवादः	२४२८
सप्तयाऽऽवलिकादयो जीवाजीवपर्यायाः	१६१८	सम्मतितर्कसंवादः	२४१७
सप्तयावलिकादिलक्षणो व्यवहारकालः	१५५९	सम्मतितर्कसंवादः	१३०७
सप्तवायमीमांसा	१७७६	सम्मतितर्कसंवादः	२४३२
समानतन्त्रसिद्धान्तप्रक्रियोपदर्शनम्	१६५०	सम्मतितर्कसंवादः	२४३४
समानतन्त्रसिद्धान्तप्रतिपादनम्	६२१	सम्मतितर्कसंवादः	२४३३
समापत्तिः निर्वाणदायिनी	२३८१	सर्वे सर्वात्मना कृष्णत्वं बाधितम्	११५९
समापत्तिः विविधस्वरूपा	२३८५	सर्व-स्वजन-स्वकल्याणचिन्तादिकं तथाभव्यत्वनियम्यम् ..	१८३०
समापत्तिपर्यायवाचकशब्दनिर्देशः	२३७९	सर्व सर्वात्मकमसर्वात्मकश्च	४०८

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
सर्वकर्मक्षयजन्यः ऊर्ध्वगतिपरिणामः	१४३९	सापेक्ष-निरपेक्षपदार्थप्रस्थापनम्	१७२६
सर्वगुणांशिकानुभूतिः = सम्यग्दर्शनम्	२५३९	सापेक्षनयसमूहः प्रमाणम्	६१०
सर्वजनसंवेद्यसंवेदनाऽपलापोऽनर्हः	१७८७	सापेक्षनास्तित्वनिरूपणम्	१७१९
सर्वज्ञस्याऽसर्वज्ञतापत्तिः	३७०	सापेक्षास्तित्वाभ्युपगमः	१७१८
सर्वज्ञादौ सर्वज्ञभेदादिसाधनम्	४१३	सामयिकोत्पत्त्यादिलक्षणा वर्तना	१४८४
सर्वत्र समदृष्टिः सिद्धिसाधनम्	२१४३	सामानाधिकरण्यादितो भेदाभेदाविरोधसिद्धिः	३८९
सर्वत्र स्याद्वादो विजयी	१८६१	सामान्य-विशेषगुणस्वरूपद्योतनम्	२०९८
सर्वथा नयान्तरविषयाऽभावे दुर्नयत्वम्	६००	सामान्य-विशेषगुणार्थ-व्यञ्जनपर्यायातिदेशः	६६
सर्वथानाशे समयादिविशेषणवैयर्थ्यम्	१२९९	सामान्य-विशेषयोः कथश्चिद्वैयर्थ्यम्	१८४७
सर्वथाभेदादौ व्यवहारविरोधः	३८८	सामान्य-विशेषस्वभावनिर्देशः	१७१२
सर्वथाशुद्धद्रव्यार्थिकादिः नास्ति	९८३	सामान्य-विशेषात्मकत्वं वस्तुत्वम्	१६५३
सर्वदर्शनसमन्वयात्मकं जैनदर्शनम्	१९	सामान्यपरिणतिरूपम् एकत्वम्	२१८८
सर्वनयसङ्कलनं प्रमाणम्	५४७	सामान्यप्रत्यासत्तिपरामर्शः	६५५
सर्वनयाभ्यासप्रयोजनप्रदर्शनम्	२११	सामान्यलक्षणप्रत्यासत्तिपरामर्शः	३१३
सर्वनयेषु स्वार्थसत्यत्वाभिमानसाम्यम्	१०६३	सामान्यस्य विशेषरूपेण विनाशः	१७४०
सर्वम् अनेकान्तात्मकम्	१७२१	सामान्यापेक्षया एकवचननिर्देशः	११३२
सर्वविरतिपरिणतिप्राप्तिः	२४५२	सामायिककरणकाले नयभतभेदनिरूपणम्	१०११
सर्वविरतौ ध्यानप्रकर्षः	२४५८	सामायिकाधिकरणादौ नैगम-सङ्ग्रहाद्यभिप्रायभेदविद्योतनम्	१०१०
सर्वव्यापाराणां चित्तानुरूपं फलम्	१३९५	सामुदयिकोत्पादविमर्शः	७४७
सर्वशून्यतापत्तिः	१७१५	साम्प्रतादिनयेऽतिरिक्तार्थग्राहकता	९८६
सर्वेषां स्वलक्षणत्वे नियतकारणत्वाऽयोगः	१७५०	साम्प्रदायिकतादिकं त्याज्यम्	६९४
सहजमलादिनिष्काशननिरूपणम्	२५४४	सारेषा साध्यवसाना च लक्षणा	१९८८
साकल्येन वस्तु त्रितयात्मकम्	१२३७	सार्वत्रिकसप्तभङ्ग्याग्रहः त्याज्यः	५२२
साकारज्ञानं जैनसम्मतम्	१२८३	सिद्धगति कारणताविचारः	१४३८
साक्षात्सङ्केत-व्यवहितसङ्केतविमर्शः	५९८	सिद्धगुणसम्पत्सन्दर्शनम्	२०५३
साङ्ख्य-योगादिदर्शनानुसारेण प्रमाणलक्षणमिति	१९५०	सिद्धत्वनिरुक्तिः	२३३८
साङ्ख्यकारिकायुक्तिदीपिकासंवादः	१३५७	सिद्धत्वपर्यायप्रकटीकरणमेव परमप्रयोजनम्	६९८
साङ्ख्यमते अतिरिक्तकालद्रव्यनिरासः	१५३६	सिद्धपर्यायः साद्यन्तः	६९५
साङ्ख्यमते मोक्षपुरुषार्थोच्छेदः	६४१	सिद्धपर्यायस्वरूपोपदर्शनम्	२१३१
सात्त्विकादिशक्तिकार्यप्रतिपादनम्	१७०	सिद्धसाध्यतादिदोषविमर्शः	३६६
सादरं द्रव्यानुयोगोऽभ्यसनीयः	२३७४	सिद्धसुखवर्णनम्	११२१
साधनातः सिद्धिः	१७३०	सिद्धसुखसिद्धिः	२०४६
साधनामार्गे प्रथमगुणप्रज्ञापना	२२८८	सिद्धसुखस्वरूपसन्दर्शनम्	६३८
साधनासाफल्यसुनिश्चयकः तृतीयनैगमः	७५४	सिद्धस्वरूपद्योतनम्	२१७५
साधारणगत्यादिहेतुताविचारः	१५७०	सिद्धस्वरूपपरामर्शः	११३१
साधुताऽऽभासप्रकाशनम्	२८	सिद्धस्वरूपवर्णनम्	२०६४
साधुद्वेषिण उभयभ्रष्टता	२३३५	सिद्धस्वरूपसौलभ्यसाधनसन्दर्शनम्	१८७६
साधुनिन्दा त्याज्या	३७४	सिद्धाः सर्वकालसन्तृप्ताः	२२९८

विषय पृष्ठ	विषय पृष्ठ
सिद्धानां वीर्याऽभावसमर्थनम्	१७०३
सिद्धानामपि अधर्मास्तिकायोपकृतत्वम्	१४४३
सिद्धानाम् ऊर्ध्वगत्यविरामाऽऽपादनम्	१४४४
सिद्धिविनिश्चयसाक्षी	१७५८
सिद्धेषु चारित्र-वीर्याभावप्रतिपादनम्	२१३६
सिद्धेषु द्रव्यविभावव्यञ्जनपर्यायाऽभावः	२१३०
सुखानसिद्धिः	२४१३
सुतीर्थे शास्त्रार्थश्रवणम्	२४५३
सुनय-दुर्नयसप्तभङ्गी	५४६
सुनयस्य अनन्तधर्मात्मकवस्तुबोधकत्वम्	५७४
सुनयस्य देशगमकत्वेऽपि सर्वगमकत्वम्	५६८
सुलीनचित्तलाभः	२४६९
सूक्ष्मतत्त्वम् आज्ञाग्राह्यम्	१६६४
सूक्ष्मदृष्ट्या धर्मो ज्ञेयः	२४७५
सूक्ष्मबुद्ध्या अर्थाधारणम्	५२५
सूक्ष्मभेदविज्ञानप्रभावप्रज्ञापना	२५१९
सूक्ष्मव्यवहारनयमतप्रकाशनम्	१२३५
सूक्ष्मव्यवहारानुसरणबीजद्योतनम्	१२५०
सूक्ष्मसंपरायोपशान्तकषायवीतरागदर्शनादिभेदः	२१५९
सूत्रकृतान्नवृत्तिकार-सम्प्रतिवृत्तिकारमतभेदद्योतनम्	५५७
सूत्रकृतान्नवृत्तिसंवादः	७७४
सूत्रकृतान्नसूत्रविचारः	३४
सूत्रकृतान्नसूत्रविशेषविभावना	१०७५
सूत्रधरेभ्यः अर्थधराः प्रधानाः	१३८०
सूत्राऽऽशातनायाः त्याज्यता	१०३४
सूरिमन्त्राराधनातः सौभाग्यवृद्धिः	२५८८
सूर्यक्रियाव्यङ्ग्यः अद्भुतकालः	१६२०
सैद्धान्तिकबाधपरिहारः	५१६
सोपाधिकगुण-गुणिभेदोपदर्शनप्रयोजनम्	९२०
सोमिलवक्तव्यताविमर्शः	१०४२
स्कन्धे परमाण्वनुपलब्धिः	१३६७
स्तम्भादिकं न ज्ञानाकारमात्रात्मकम्	३२८
स्थानान्नवृत्तिसंवादः	७७०
स्थानान्नवृत्तिस्यष्टीकरणम्	९३६
स्थानान्नसूत्रवृत्तिसंवादः	१४३२
स्थानान्नसूत्रसंवादः	२२५०
स्थानान्नसूत्रातिदेशः	८९५
स्थितिः नाऽऽकाशजन्या	१४४१
स्थितिसामान्यकारणतामीमांसा	१४२६
स्थितेः अदृष्टहेतुकत्वमीमांसा	१४३७
स्थित्यादौ कालत्रयान्वितोत्पादादिविमर्शः	१२६४
स्थिराऽस्थिरपर्यायनिरूपणम्	७८४
स्थिरायां कामभोगस्वरूपमीमांसा	२४३६
स्थूणनिखननन्यायोपदर्शनम्	१६३४
स्थूल-सूक्ष्मरूपेण केवलज्ञानादौ त्रैलक्षण्यसिद्धिः	१२८०
स्थूलकालव्यापिनि अतीतादिव्यवच्छेदाऽयोगः	७४६
स्थूलदृष्ट्या आत्मादेः विशेषगुणचतुष्कशालित्वम्	१६९३
स्थूललोकव्यवहारतः कालसिद्धिः	१५२२
स्थूलवर्तमानार्थविचारः	७८३
स्निग्ध-रूक्षत्वशक्तिविरहेण कालाणूनां कायत्वाऽभावः	१५६४
स्निग्ध-रूक्षपरिणामपादानम् आवश्यकम्	२०६८
स्पर्शज्ञान-समतालाभविमर्शः	२५३२
स्यात्कारैवकारयोः सार्वत्रिकत्वम्	११५५
स्यादर्थानुप्रवेशेन सर्वव्यवहारः	११५२
स्यादेकान्तः स्यादनेकान्तः	४२२
स्याद्वादकल्पलता-रत्नाकरसंवादः	२१३
स्याद्वादकल्पलतादिसंवादः	१३२६
स्याद्वादकल्पलतानुसारेण नाशनिरूपणम्	१३६२
स्याद्वादकल्पलतायां स्वतन्त्रकालनिरासः	१५२७
स्याद्वादकल्पलतासंवादः	११७६
स्याद्वादपरिज्ञाने नैश्चयिकसम्यक्त्वम्	५२८
स्याद्वादबाधकविचारः	३७१
स्याद्वादमञ्जरीसंवादः	३५२
स्याद्वादरत्नाकरातिदेशः	१०६१
स्याद्वादरत्नाकरानुसारेण गगनसिद्धिः	१४६८
स्याद्वादसिद्धान्तः मात्सर्यशून्यः	३४७
स्याद्वादे प्रतिनियतस्वरूपभानविचारः	४००
स्याद्वादे सप्तदशदूषणाक्षेपः	३६२
स्व-परगीतार्थतया शीघ्रं भाव्यम्	२४९०
स्व-परप्रत्ययजन्योत्पादप्ररूपणम्	१३४०
स्व-परविवेकविज्ञानफलम्	१८५३
स्वजातीयाऽसद्भूतव्यवहारवर्णनम्	८६७
स्वजात्या द्रव्यादिपरिणामैक्यम्	२८८
स्वतन्त्र-समानतन्त्र-परतन्त्रानुसारेण द्रव्यलक्षणद्योतनम्	१३९०
स्वतन्त्रकालद्रव्यनिरासः	१५८१
स्वतन्त्रकालद्रव्यसाधकयुक्तिनिरासः	१६१७

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
स्वतन्त्रदिग्द्रव्यापादनम्	१५२३	स्वसत्तानुभवो वर्तना	१४८५
स्वतन्त्रलोकाऽनङ्गीकारः	१५३१	स्वसन्मुखतायाः प्रकृष्टात्मशुद्धिजनकता	२२०६
स्वतन्त्राऽवयविनिराकरणम्	१४०२	स्वस्मिन् स्वभेदसिद्धिः	१७९४
स्वतन्त्रे ज्ञान-क्रियासमुच्चयद्योतनम्	२२९२	स्वाऽकल्याणतः परकल्याणम् अकर्तव्यम्	१०१७
स्वदर्शने द्रव्यलक्षणनिरूपणम्	९०	स्वाभिन्नषट्कारस्कसङ्गतिसन्दर्शनम्	२०१९
स्वद्रव्य-गुण-पर्यायैक्यभानोपदेशः	१९७८	स्वातन्त्र्येण गुणस्य पर्यायः नास्ति	२१६
स्वद्रव्यादिभिः वस्तुग्रहणम्	६६१	स्वातन्त्र्योपचारेण नामत्रितयसिद्धिः	२१७
स्वभाव-गुणाभेदोपदर्शनम्	१७०९	स्वात्मतोषकृते द्रव्यादिज्ञानं प्राप्यम्	१२३
स्वभाव-विभावगुणप्रज्ञापना	२२२४	स्वात्मनि परपरिणामाऽऽरोपणत्यागः	२४१९
स्वभाव-विभावलक्षणपरिष्कारः	१७०६	'स्वात्मनि वसामि' नैगमसम्मतविकल्पः	१००८
स्वभाव-विभावलक्षणमीमांसा	१७०२	स्वात्मप्रकाशरूपम् आत्मतत्त्वं शास्त्राऽप्रकाश्यम्	२३९१
स्वभाव-विभावव्यञ्जनपर्यायप्रतिपादनम्	२१६६	स्वात्मवासः कर्तव्यः	१०५२
स्वभावगुणपरिणमनमस्मत्कर्तव्यम्	१७०८	स्वात्मशुद्धिः साधनीया	२५०२
स्वभावगुणस्य विभावगुणतया परिणमनम्	१६९९	स्वात्मा संरक्षणीयः	२४९३
स्वभावत्वावच्छेदेन गुणात्मकत्वाऽभावः	१७१०	स्वात्मैव प्रथमं प्रतिबोद्धव्यः	२५६१
स्वभावभेदानुसरणबीजद्योतनम्	१९९३	स्वानुभवदशा शुभशक्तिः	२६११
स्वभावलाभप्रयुक्तसंशयविमर्शः	१७१६	स्वापराधस्वीकारः श्रेयस्करः	६४२
स्वभावलाभसंस्कारकारणं ज्ञानम् उपादेयम्	२५५१	स्वाभिप्रायग्राहणाऽऽग्रहे मिथ्यात्वापत्तिः	६१८
स्वभावव्याख्यादर्शनम्	१७११	स्वामित्वव्यामोहः त्याज्यः	८९७
स्वभूमिकोचिताचरणपरायणतया भाव्यम्	१७१	स्वास्तित्व-नास्तित्वविचारः	१९६८
स्वभूमिकौचित्यतः प्रवर्तनम् श्रेयः	२५९७	स्वेच्छया कुकर्माद्यधीनता नोपादेया	२१६३
स्वभूमिकौचित्यतो मोक्षमार्गसेवनम्	२२९६	स्वोपकारत्यागेन परोपकारकरणं निषिद्धम्	२५६३
स्वमतिकल्पना-मतावेशादेः त्याज्यता	१०१६	हठमार्गः त्याज्यः	१३९९
स्वमते उपचारपदार्थप्रदर्शनम्	८४०	हतोत्साहता त्याज्या	७०५
स्वरूप-फल-हेतुमुखेन समापत्तिनिरूपणम्	२३७८	हर्ष-शोक-माध्यस्थ्योत्पत्तिबीजविचारः	११३५
स्वरूपयोग्यतायाः सहकारियोग्यतारूपेण परिणमनम्	२४०३	हर्ष-शोकत्यागेन असङ्गता प्राप्तव्या	२१७२
स्वरूपाऽसिद्धि-सिद्धसाधननिवारणम्	१८९३	हेतु-स्वरूप-फलद्वारेण अपूर्वकरणनिरूपणम्	२४२५
स्वरूपेणैव निश्चय-व्यवहारविषयिताभेदः	१०७०	हेतुनयाऽधीनम् उपचारस्य न्याय्यत्वम्	२०२५
स्वलक्षणपक्षेऽन्वयाऽसम्भवः	१७५९	हेयोपादेयानवबोधे मिथ्यात्वम्	५१

પરિશિષ્ટ-૧૪

ન્યસ્તાઃ પદે પદે નૈકે, સર્વેષામુપકારકાઃ ।
દૃષ્ટાન્તાઃ કર્ણિકાયાં યે, તેઽત્રોપસ્થાપિતાઃ મુદા ॥

દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શકર્ણિકામાં આવેલા ૬૩૦ જેટલા દૃષ્ટાંતોની અકારાદિક્રમથી સૂચિ

દૃષ્ટાંત	પૃષ્ઠ	દૃષ્ટાંત	પૃષ્ઠ
અંકુર	૩૪૪, ૧૪૧૬, ૧૪૬૮, ૨૦૦૮	અશ્વશૃંગ (અશ્વવિષાળ)	૨૨૯૧-૨૨૯૨
અંકુશ	૩૬૬	અસંજી	૧૧૨૩, ૧૭૧૬
અંગારમર્દકાચાર્ય	૨૮	અસાધ્યવ્યાધિ	૧૮૪૯
અંગુલિ	૨૬૪, ૧૧૨૬, ૧૧૪૪, ૧૩૦૫	અસિ	૨૪૯૫
અંત્યઅવયવી	૨૭૧, ૨૭૨	અસિપત્રિકા	૨૩૭૨
અંધકાર	૧૩૫૯-૬૦, ૧૪૫૫, ૧૭૦૪	અસુર	૧૮૫૯
અંશુ	૨૬૬	અસ્પૃશદ્રતિ	૧૪૪૪
અનાહતનાદ	૨૪૭૦	અર્હિસા	૮૬૧, ૯૧૩, ૧૦૧૮
અનુપશાંતપ્રાપ્ત	૨૩૬૫	આંદોલન	૧૫૫૬
અન્ન	૭૨૮	આંશિકસર્વજ્ઞાદિ	૪૧૫-૪૧૭
અન્નાહ્વાળ	૧૬૮૨, ૧૮૫૯	આકાશ (અંબર + ગગન)	૧૪૫, ૧૫૭, ૧૫૯, ૧૦૮૩, ૧૧૧૫-૧૧૨૦, ૧૩૧૬, ૧૩૩૭-૧૩૩૮, ૧૩૪૪, ૧૩૬૦, ૧૪૦૪, ૧૪૧૨-૧૪૧૩, ૧૪૪૧, ૧૪૪૯-૧૪૫૧, ૧૪૫૮, ૧૪૬૪-૧૪૬૫, ૧૫૬૬, ૧૭૩૨, ૧૭૯૩, ૧૭૯૫, ૧૭૯૭, ૧૮૨૩, ૧૮૫૦, ૧૮૭૨, ૧૮૭૫, ૧૮૮૭, ૧૮૮૯-૧૮૯૪, ૨૦૯૬, ૨૧૦૦, ૨૧૪૭, ૨૧૭૧, ૨૧૭૮, ૨૫૭૪
અભિમન્યુ	૨૪૮૨	આકાશકુસુમ	૧૭૩૫, ૧૭૬૫
અમૃત (સુધા)	૨૩૨૮-૨૩૨૯, ૨૩૫૬, ૨૪૨૬, ૨૪૯૩	આકાશકેશ	૧૬૫
અમૃતનિર્ઝર	૨૪૮૨	આઢક	૭૨૯
અમૃતભોજ્ય	૧૯૫૪	આતપ	૩૬૧-૩૬૨, ૧૭૦૪
અયસ્કાન્ત (ધ્રામકડપલ)	૧૧૬૫, ૨૦૪૫	આદર્શ	૨૪૯૩
અયોગોલક (અયસ્પિન્ડ) .	૨૫૨, ૨૭૯, ૬૩૯, ૨૦૪૨	આદિધાર્મિક	૨૪૦૬
અયોધ્યાપ્રજા	૩૬૬		
અરુણોદય	૨૪૧૮		
અર્જુન	૧૮૬૪		
અર્હન્	૭૩૧		
અલાતચક્ર	૪૭૦		
અલાબુ	૧૪૩૯		
અવિનીત	૨૩૬૫		
અશ્વ (તુરંગમ + ઘોટક)	૧૧, ૨૬૬-૨૬૭, ૮૦૬, ૧૦૬૭, ૧૩૪૦, ૧૮૧૧,		

दृष्टांत	पृष्ठ	दृष्टांत	पृष्ठ
आपण	२८०	ऋषभ तीर्थंकर (आदिजिन)	२३६९-२३७१
आभरण	८९०	एकेन्द्रियादि	८४३-८४४, १०४१, १३११, १६७०-७१, १९२३, २०९६
आमघट	२३६३, २३६६	एडका	१०८६-१०८७, १०९३
आमोद	२२९	एरंडफल	१४३९
आम्रफल	३८६, ४०६	कंकण	१३०, २५६, ४३२, २१२१
आम्रवृक्ष	४१९	कंकाल	१९२७
आयुष्य	८४०, १९९१, १९९४	कंटक	३५३, २००३
आलोकमंडल	१४५९-६०	कचवार	२२७७, २२७९
आवलिकादि	१४०७, १४९३, १५५९, १५६२, १५८०, १५८३, १५९३, १६०१, १६१३-१४, १६२०-२३	कज्जल	१३५६
आवश्यक (द्रव्य आवश्यक)	९५८, ९६३-९७६, ९७९-९८२, २००६	कट	७२८-७२९
इक्षुदण्ड	१६३	कटक	१३०, ६४३, ११४१-११४२, १३५६, १५०७, १६३०, २१२१-२१२३, २१४२
इक्षुफल	११७०, ११७८	कदन्न	१९२८-१९३०
इक्षुमाधुर्य	१६८०-१६८१	कदलीपर्ण	८९२
इन्द्र (हरि + पुरंदर)	७९७, ७९९, ८०५, १४५९, २१२०, २१६८, २२०६, २३७३	कदलीफल	२००९
इन्द्रजाल	१६९, २१४१, २४३६	कदलीस्तंभ	१६४१, १८९८, २४३६
इन्द्रजालिक	२५७०	कन्या (तरुणी)	८४१, १०८६-१०८७, १०९३, १२८६, १८५९, १९२७
इन्द्रिय	१९१०	कपाल	९५, ११६, १३२, १६५, १६७, २६४, ३०७, ३०९, ३१६, ३२१, १२३९, १३२६, १३४६-१३४७, १३५२, १३५४, १३६१, १७४५-१७४६, १७७७, १७८२, १७८७, १९७६-१९७७, २१७६
इलिका	२३२५	कपालिका	२६४
इलेक्ट्रोन संक्रांति	१५५६	कपिसंयोग	१७८४, १८९१
इषु	५७९, ६३५, १४३९, २३९५	कपिसंयोग-विभाग	३९४
उत्कर	१९२७	कपिसंयोगाभाव	१७८४, १८९१
उत्तरीय	१८१६, १८१७	कपोत	७८८
उत्प्रव्रजित	३३४	कमल (सरोज)	११५४, ११६४, २५६६
उदधि	३४९	कर्पर	१७७७
उदय (तीर्थंकर)	७३३		
उद्योत	१७०४		
उपेन्द्र	२२०६		

दृष्टान्त	पृष्ठ	दृष्टान्त	पृष्ठ
कर्पास	८९१	कुत्रिकापण	२४२६
कर्पासरक्तता	१७५६	कुदेव	१७०
कर्पूर	२२६-२२८	कुन्त	७२७, ८९६
कर्पूरगंध	१७२४-१७२८	कुबेर	७२९
कर्बट	८९५	कुमानुष्य	१७०
कर्मकर	६३५	कुल	७३०
कलमअंकुर	२००८	कुलवालक	२३०५
कल्पतरु (सुरद्रु + सुरतरु)	२३७२, २४२६, २५८७, २६१५	कुलाल	२९४, ३०७, ३१८, १५०२, १५५२
कस्तूरिका	१९२७	कुशल	१४८६-१४८७, १९८४, २४४६
काक	१९८६, २४९३	कुसूल	१२९-१३२, १३६-१३७, १६५, १६७, ३८७, ४५३-४५५, १११४, १२३०, १२३९, १५६१-१५६२, १९७७
काकिनी	२२६३	कूप	७२७
काणकदर्प	२४७८	कूर्मरोम	१७६५
कामकुंभ	२४२६, २४७८	कृमि	८८७, २४९३
कामधेनु (स्वर्धेनु)	२४२६, २४७८	कृषीवल	३७३, १४१३, १४१५
कार्मणदेह	२०६०	केयूर	६४३, २१२१-२१२२
काष्ठ	९५, ८९७, २३९५	कौटइल्ल	३२
काष्ठमोदक	१६४२	कोलाहल	१९२७-१९२८, २००९
किंपाकफल	१६४१, २४१०	कोविदार	४१९
किंपुरुष	२३७३	कोश	१३०-१३२, ४३६-४३७, ४५३-४५५, १११४, १२३०, १२३९, १५६१-१५६२, १९७७, २४९५
किन्नर	२३७३, २५९९	क्रमेलक	११७०, ११७८
किसलय	१५०१	क्रिया	१०७६
कीटक	११६४	क्रियाहीन	४७
कीटमणि	२२५७	क्ष-किरणयंत्र	१०७०
कुटुंब	१०७३	क्षीर-नीर	२००५, २०३५-२०४२
कुड्य (भित्ति)	२१०३-२१०५	क्षुद्र	८३७
कुण्ड	४३३, १७७७, १८८९	खदिरअंगार	११४२
कुण्डल	२५६-२६२, ४३२-४३३, ६४७, ९६२, ११४२, १२०६, २१२१	खद्योत	२२५८
कुण्डिका	१३०		
कुण्डिकास्रवण	१०८६-१०८७, १०९३		

दृष्टान्त	पृष्ठ	दृष्टान्त	पृष्ठ
खपुष्प (व्योमअरविंद + आकाशकुसुम)	३०७,	गोपालादि	७७४
१५२०, १७३५, १७५३, १७६५, १७७९		गोरस	१२०४-१२१२, १२२०
खरशृंग (खरविषाण) ...	१५२, १७१६, १७४६, १८००	गोशकृद्	८७३,
खल	२३९४	गोष्ठीकहिरण्य	१००२-१००३
खलजिह्वा	२३९४	ग्रह	२१२०
खेट	८९५	ग्राम	८९५, ८९७, १०११
गंगा	५६९-५७४, ५७६-५७७, ५८०, ५८३,	घट	९०-९१, ९७, ११६, १३२, १३५,
५९८, ७२३, ७२७-७२९, १४८७,		१६२, १८६, २५६, २५८, २६४, २८४, २९०,	
१९८४-१९८६, १९८८, १९९४		३०३-३०९, ३१२-३१३, ३१५-३१८, ३२०-	
गंधर्वनगर	१६२, ११९५	३२१, ३२५-३२७, ३३०-३३३, ३३५,	
गजसुकुमाल मुनि	४५२, ५९२	३३७, ३४०, ३४४, ३६१, ३६२, ३७८,	
गण्ड	२४४५	३८७-३८९, ३९७, ४१३, ४१७, ४२९-	
गतिशील द्रव्य	४०९-४१०	४३०, ४३३, ४४१-४४२, ४५०, ४५३-	
गन्ध	१६७	४५५, ४५९-४६४, ४६८, ४७२, ५१७, ५८२,	
गर्गकुल	७२७	५८९, ५९१, ५९३-५९४, ६३७, ६५०, ६६१-	
गर्ता	२३१३	६६२, ६८२, ७२६, ७६९, ७९०, ८००-८०१,	
गर्दभी	१५५	४२९, ८४६, ८७९, ९७०, ९९६-९९८, १११२,	
गिरिदाह	७२७, १०८६, १०९३	१११४, १११७, ११३२, ११४०, ११४१, ११४५,	
गुंजा	३९५	११७६, १२१७-१२१८, १२२३-१२२७,	
गुड-नागरभैषज्य (गुड-शुण्ठी)	३९९, ४०३	१२३०-१२३१, १२३३, १२३९, १२४२-	
गुरुत्व	२६८-२७८	१२४६, १२४९, १२५०, १२५३, १२५६, १२५९,	
गृह	१०७३, २५५०	१२६०, १२६९-१२७२, १२९३, १३०२,	
गृहप्रदीपन	२५६०	१३०९-१३१०, १३२६, १३३०, १३४६-	
गो (धेनु)	९१, १०३, १३६, १७७, १८६,	१३४७, १३६१, १३६७, १३९१, १४३४,	
२०७-२०९, २६६-२६७, ५८०, ७२९,		१४७२, १५७१, १६७१-१६७२, १७२०,	
७९९, ९९६-९९७, १८११, १९१७-१९२०,		१७३२, १७३४-३६, १७४३, १४७५, १७४८,	
१९८४-१९८७, १९९१-१९९४,		१७७७, १७८२, १७८५-१७८७, १७९३-	
१९९६-१९९७, २१४३		१७९५, १८०७, १८५०, १८५९, १९०९,	
गोत्र	७३०	१९११, १९७६-१९७७, १९८२, २००२,	
गोदोह	१५३६	२०५६, २११७-२११८, २१२१, २१५१,	
गोनस	२३२७	२१७६, २१८९, २२१४	

दृष्टांत	पृष्ठ	दृष्टांत	पृष्ठ
(i) मृदघट	२११८, २१२०, २२८५	१०८३, ११०१, १९१९, १९९४,	
(ii) सुवर्णघट (हेमघट)	११३२-११३८, ११४२, ११५१, ११६७, ११९८-१२०२, २११८, २२८५	२०३२, २१२०, २४९३, २५८७	
(iii) घृतघट	९७	चन्द्रद्वितय	४६९
(iv) सच्छिद्रघट	३३१, १३३०, १७९१	चन्द्रप्रभ (तीर्थकर)	२०२१
(v) खण्डघट	४४६, १३२१	चित्रकर्मनिपुण	३७४
(vi) घटचतुष्क (द्रव्यादि)	४५९-४६०	चित्रगु	२०६
(vii) निच्छिद्रघट	१७९१	चित्रज्ञान (चित्रसंविद्)	११८३-११९६
(viii) पक्कघट	१७९१	चित्रपतंग	२०८४
(ix) अपक्कघट (आमघट)	१७९१, २३६३	चिन्तामणि	२२६३, २३७९-२३८०, २४२६, २४७८
(x) रक्त-स्यामघट	४४६	चिलातिपुत्र	२४१३
'घट' पद	२०८९	चीवर	३०३
घटकारणता	१४२७	चैत्यकर्म	२३००
घटरूप	१३७२	चैत्र	९८१, १२२७, १२४०
घटाकार	११८१-८३	छाया	१४१३, १७०४, २५७५
घटिका	१३०	छायाचित्रयंत्र	१०७१
घृत	१५५, ८४०, १०८६, १९९१, १९९४, २००६, २०२३	जटी	७२७
घृतशक्ति	१४४-१४५	जनक-पुत्र	४४२
घोरशत्रु	२२८८-२२९०	जन्मांध (जात्यंध)	३७४, ६०३, १०८३, १०८८- १०९०, २२६३, २२८४, २३११-२३१४, २४७७
घोष	५७०-५७४, ५७६-५७७, ५८०, ७२३, ७२७, १४८७, १९८४-१९८६, १९८८, १९९४	जमालि	२३०५
चक्र	३०३, ३०५, ८९६, १३१४, १५७१	जल	३६८-३६९, ४०७, ४१३, ६३१, ७६५, ७७२, ७९३, ११२५, ११६५, १४३२, १४३५-१४३६, १४५१, १६७१, १७८२, १७८७, २१०१, २२१४
चक्री	१९५८, २१६८, २३७३	जलकल्लोल	२२३६
चक्षुष्मान्	३७४	जाल	२५३४
चन्दन	७२८	जिन (तीर्थकर)	२३७६, २५९८
चन्दनगंध	२३८५, २४६०	जिनबिंब	१०९४
चन्दनचाक्षुष	१४६४	जीवच्छरीर	२०३६
चन्द्र (शशी + राकेश)	१२६, ४७०, ६३१,	ज्ञानाग्नि	२३४५
		ज्ञेयाकार	१२८०-१२८३, १९१३

दृष्टान्त	पृष्ठ	दृष्टान्त	पृष्ठ
ज्योतिष्कविमान	१४९९	त्रिनेत्रतृतीयनेत्र	२५२४
ज्वाला	१३५६, १९२८	दंतचक्रल	२३२७
टंक	२३१३	दण्ड	२९४, ३०३, ३१७, ४४६, १०७६, १३१४, १३५२, १८०६
डाकिनी	१८९८, २४४५	दण्डी	१८६, ८०६, १८०६
डित्थ	१८६	दरा	२३३२
तंतु	९१-९३, २६५-२६७, २७२, २७४, २७८, २८३, ३०७, ७५०, ८३०, ८९१, १२५८, १२६२-१२६३, १३१९, १३४८, १३६७, १४०२, १७४८, १७७७, १९८१, २००१, २१७६	दर्पण	१९१३, १९२८-१९३०
तक्र	१२०५	दशरथ	३६६, १७८५
तक्रपाक	२९०	दाडिम	३९५
तप	१०७८	दानव	१३५८
तमस् (अंधकार)	३६१-३६२, १३५९-१३६०	दानादि	१३९४-९५
तरंग	६४६	दावानल	१६४१, २४१०, २४३६
तरङ्गमाला	१८९८-१८९९	दास	१००२, १०४८
तल्प	२४३७	दिव्यध्वनि	२४७०
ताम्र	२५३१	दीपशिखा	१७६२-१७६३
तारक	१०८३, २१२०, २५८७	दीप	१९०९
तिर्यग्गति	३७, १७०	दुग्ध-दधि	१४५-१४६, २६५, ४४५, ४५१, १२०४-१२११, १२१२, १२१९-१२२०
तिर्यग्योनिक	१९८, ६५७, ७७२, ८४१, ९४९, १२५७, १४५९, १७८८, १९२३, २१५२, २१८०, २२०८	दुर्जयशत्रुविजय	२४९४
तिलपीडन	२९६	दृष्टिबंध	२४४५
तीर (तट + कूल)	५८३, ५९८, ७२३, ७९३, १४८७, १९८४, १९८६, २००७	देव (नाकी + अमर)	९०, ९३-९५, ११३, १९८, २६०, ३८६, ७३४, ७५७, ७७२, ७७५, ८४१, ९४९, ११२६, १२१२, १३५८, १७६१, १९७८, २१८०, २२०८-२२०९
तीर्थकृद्धिवाहादि	१७१	देवगति	१७०
तुला	२७३, २७६, ७२९, ११६९, १७४१	देवदत्त	२६५, ३६१, ४०६, ५८४, ८०६, ९२५-९२७, ९६३, ९८०-९८२, १०४७, १२३३, १३३३, १३४४, १७६५, १९१९, १९८१
तुष	८९८	देश	८९३, ८९५-८९७, १०७२
तृण	१४४-१४५, १५५, ८९२, २२८४	देशपति	८८४
तैजस परमाणु	१११४-१११५		
तैलधारा	१८०, २४७		

दृष्टांत	पृष्ठ	दृष्टांत	पृष्ठ
देहचेष्टा	२०१७-२०१८	११७८, १२१२, १२५०, १३५८, १३७०,	
दैत्य	१८५९	१४१३, १४१५, १७८७-१७८८, १८०४,	
द्राक्ष	९३२	१८५२, १९३०, १९७८, २०७०-२०७१,	
द्व्यणुकादि	१५४२, १५६५-६६, २१६४-२१६७,	२१२४-२१२५, २१४६-२१५०, २१५२,	
	२१७७, २२०७, २२०९, २२११,	२१६०, २१८०, २१९४-२१९५, २२०७-	
	२२१३-२२१५, २२१७, २२२४	२२०९, २२१३-२२१४, २२१७,	
धन	९२६-९२७	२२२४, २२५०, २२७७	
धनपति (धनस्वामी)	८८४, ८९६	नरकगति	१७०
धनी	२३४७	नरकावास	१००९-१०१०
धनुर्धर	११५४	नलिनी	८६२
धान्यअवघात	२९६	नष्टबीज	३४४
धान्यराशि	२८४	नाटक	२४४६, २४९८, २५७०, २५७३-२५७४
धान्यार्थी	२३९१	नाभिकमल	१९६९
धूम	६५५-६५६, १४३९	नारक (नैरयिक)	११२, ११४-११५, १३०,
नंदनवन	१०७४-१०७५, २५८७		१३२, १७३, १९८, २००, ७०६-७०७,
नंदिषेण	२२७५-२२७८		७५७-७५८, ७७२, ८४१, ८९६, ९४९,
नक्षत्र	२१२०		१०१०, १२५७-१२५८, १३७६, १४२४, १७६१,
नगर	८९५, ८९८		१९२३, २०७०-२०७१, २१८०, २१९४-२१९५,
नट	९६२, २५३३		२२०८, २२१३-२२१४, २२१७, २२२४
नटउपदेश	२५३३	निगम	८९५
नटबटु	१४८१	निगोदादि	१७०३, १८४९-१८५०
नदी	२४८२	निच्छिद्रमति	२३६२, २३६४
नदीपान	१०९३	निर्धमण	१९२७
नभःसमुद्रमिलन	४७०	निलयन	१००८
नयन	८४१	नीलादिआकार ...	११८४-८५, ११८८, १२८३, १७९८
नर (नृ + मनुष्य)	१०, ६५, ९०, ११२-११३,	नृत्य	२४१०
	११५, १३३, १७३, १९८, २६०,	नृसिंह (नरसिंह)	३९६-३९८
	२८१, २८७, २८९, ३८६, ४३६,	नेमिनाथ (तीर्थकर)	२०२१
	६५४-६५७, ६६०, ७०६-७०७,	नौका	२७५, २३९४
	७५७-७५८, ७६२, ७७२, ७८२-	पंक	११६४
	७८४, ८४१, ८९६, ९४९, ११२६,	पंडित	२१४३

दृष्टांत	पृष्ठ	दृष्टांत	पृष्ठ
पक्षी (पतत्री)	१४५९-१४६७, १८०४, २२९३	पल्लव	२४८२, २४९२
पञ्जर	५८७	पाञ्चाली	८३७
पट	९१-९३, २६५-२७२, २७४, २७८-२७९, २८३-२८४, २८९-२९१, ३१५, ३२६, ३६२, ३८८-३८९, ४१७, ४४२, ७५०-७५१, ७६९, ८०१, ८३०, ८७९, १२५३, १२५८, १२६२-१२६४, १३३०, १३४६-१३४८, १३६३, १३६७, १४०२, १७२०, १७३२, १७४८, १७७७, १७९३, १७९५, १८११, १८५९, १८७८-१८७९, १९८१-१९८२, २००१, २१५१, २१७६, २२१४	पाटलिपुत्र	४६८, ६६१
(१) खण्डपट	११९९-१२०१, १३१९-१३२१, १३३०	पारिमाण्डल्य	१०७
(२) महापट	११९९-१२०१, १३१९-१३२०	पार्थ	११५४
पटाकार	११८१-८३	पिण्ड (मृत्पिण्ड)	९०, १२९-१३२, १६७, २६४, २६६, २८७, ३०३-३०४, ३०७, ३१८, ३४४, ३८७-३८९, ४३३, ४५०, ४६८, ४७२, १११२, ११४०, १२२३, १२३९, १२६०, १३४६-१३४८, १३५०-१३५२, १३६७, १५५२, १७७८, १७८२, १७८७, १७९६
पताका	४३१	पिशाचध्वनि	२४४५
पथिक	१४१३	पुण्डरीक	१०७५-१०७६
पद्मनाभ (तीर्थकर)	७५२, १०८३	पुत्तलिका	१४५९
पद्मप्रभ (तीर्थकर)	२०२१	पुत्रादि ...	११-१२, ८८४-८८८, १०७२, ११६८, २४९३
परमाणु	१६८, २७३, २७६, ३४४, १३२२, १३२४, १३२६-१३२९, १३६१-१३६२, १३६७-१३६९, १४०८-१४०९, १४४८, १४८५, १५४२, १५४७, १५७५, १५८७, १५९५, १६६८, १७३४, १८८९-१८९४, २०५५-२०६१, २०६५-२०६६, २१६४-२१६५, २१७७, २२११, २२१५, २२२४	पुरुष	४३६, ७२८, १४५९
परमाणुगति	१५४८, १५५२-५५, १५७३	पुष्करिणी तीर	१०७५-१०७६
परमाणुपुञ्ज	२७२	पुष्प	२२४-२३०, १४५९
पर्णादि	२२८४	पुष्पदन्त	४७९-४८०
पलाल	२३९१	पुष्पदन्त (तीर्थकर)	२०२१
		पुस्तक	१०९४, १७९३, १९१०-११, २००९
		पूजा	८३९
		पूर्णसर्वज्ञादि	४१५-४१७
		पृथ्वी	१६७, ४१३, ६३१, ७६५, ७७२, ११११-१११२, १२१७, १४३२-३३, १४३६, १४५९, १४६३, १६७१, १७२९, २१५१, २२१४, २५९७
		पेढाल (तीर्थकर)	७३३
		पोटलिका	२४१४
		प्रतिबिंब	८६९

दृष्टांत	पृष्ठ	दृष्टांत	पृष्ठ
प्रत्यनीक		बिल्व	२३०४
(१) गुरु प्रत्यनीक	२३०५	ब्रह्मदत्त	७२७
(२) भाव प्रत्यनीक	२३०५	ब्राह्मण	७२८, २१४३
(i) ज्ञान प्रत्यनीक	२३०५	ब्राह्मी	२३६९-२३७१
(ii) दर्शन प्रत्यनीक	२३०५	भवन (गृह + प्रासाद)	२८०-२८३
(iii) चारित्र प्रत्यनीक	२३०५	भस्मराशि	१६४१, १९३९
प्रत्यभिज्ञान	१३१०, १४६१, १७६५	भाजन	
प्रत्याख्यान	८६१, ९१३, १०१८	(१) सुवर्णभाजन	२१९४
प्रदीप	१११३-११२०, ११४५, ११४६, १३५६, १३५९-१३६०, २१२५, २३८७	(२) सन्धिद्रभाजन	२३६२
प्रदेश	४९०, ४९५, १८०, १००२-१०१०, १०४७-१०५१	(३) अम्लभाजन	२३६६
प्रभाकर (मीमांसक)	२३८४	(४) अपक्वमृत्तिकाभाजन	२३६६
प्रस्थक	९५, ४९०, ४९२-५०२, ५०४, ५०७-५०८, ५१६, ५२२, ७२८, ७३२, ७३५-७३६, ८९७, १००२, १००८-१०१०, १०४४-१०४७, १०५१-१०५२, १२३३, २४०३	भावविकार	११२८-३०
प्राण	७३०	भिक्षुपात्र	६४९
प्रासाद	२८२-८३, ८६९, २५५०	भिन्नग्रंथि	१३९५
फणिफणाभोग	२४३६	भूतल	६५०, १८५९
बक	२३०७-२३०८, २३१७, २३६८	भूषण	२४१०
बदरफल	२६४, १७४२-४३, १७७७, १८८९	भोजनादि	२७९, ६६५, १०९४
बधिर	२४७७	भौतधातक	२४
बधिरकर्णजप	१०१३	भ्रमर (मधुकर)	८९७, ९४९, १०८१-१०८६, २६१४-२६१५
बलाका	४३१, १४१३-१४१५	भ्रमरी	२३२५
बलाकाप्रसव	१५११, १५१९	मंजरी	२६१५-२६१६
बलीवर्द	२०७-२०९, ९९६-९९७, ९९१७	मंडूक (दर्दुर) चूर्ण	२२६५-२२६९, २४८६
बाल	१३३, १३५६, २१४६-२१५०	मंडूक (दर्दुर) भस्म	२२६५-२२६९, २४८६, २५४२, २५४५
बालधूलीगृहक्रीडा	२४३६	मकरध्वज	२५७२, २५७७
बाहुलेय	१३६	मञ्च	५८०, ७२७-७२९, ८३६, ८९६
बिडाल	१९८६	मणि	८७३, २३०४, २३८०, २३८२, २३८५, २३९६
		मणिप्रकाश	९१५
		मणिप्रभा	१०७२
		मत्कुण	८८७

दृष्टांत	पृष्ठ	दृष्टांत	पृष्ठ
मकर	५७२-५७३	मृगजाल (मृगबंधकजाल)	२४४५
मत्स्य (मीन)	५७०, ५७२, ५७३, ५७६-५७७, १४१२, १४१४, १४१८-१४२३, १४३२-३३, १४५१, २३०८	मृदद्रव्य (मृत्तिका)	११६, १३२, १३७, २५८, २६१-२६२, २६४, २८७, २९४, ३०४, ३०६, ३१३, ३१५, ३२१, ३८७-३८८, ४५०, ४५३-४५५, ४७२, ५८९, ५९३-५९४, ६८२, १११४, १२२३, १२२६-१२२७, १३२४, १३५२, १३७३, १३७५, १५६१-१५६२, १७८६, १८०७, १९७६-१९७७, २००१
मधुरद्रव्य	१८११	मेघ (अभ्र + वार्दल + बलाहक)	१०८६-८७, १०९३, १४८५, २३९०, २४६६-२४६८
मनुष्यगति	१७०	मेघकुमार	२४२३
मनुष्यलोक	१०७५	मेचक	११८४
मयूर	७८८	मेतार्थ	४५२
मरीचिका	१६५, १६९, ४७०	मेरुगिरि (सुमेरु)	६७७-६८१, ६८९, ७८५, ७९१, ९९१, १३६८, १५००, १५२३, २२१४
महानस	३२२	मेषवृत्ति	२४४१
महापुण्डरीक	१०७५-१०७६	मैत्र	९८१
महाविपत्ति	२४४५	मौलि (मुकुट + किरीट)	११३२-११३३, ११३५, ११३७, ११३९, ११४२, ११४४, ११४८, ११६७, ११७२-७३, ११९८-१२०२, १२०३, १५०७, १६३०, २२१४, २३०४
महाविमान	१०७४-१०७५	यज्ञदत्त	९८१
महाशिला	२४४६	यम	७२९
महासागरसन्तरण	२५००	यव	१०३
माणवक	५८०, ८३८, १९८८-१९८९	यवागु	१८५८
मायाजाल	११९५	यष्टि	५८१, ७२७
मायी	२३६६, २३६८	यानपात्र (बोहित्थ)	२२८४
मार्ग	१९९४	युग्मी (युगलिक)	१५०८
माल्यदाम	१०६	युवा	१३३
मीनगति (झषगति) १४११-१५, १४२१-२३, १४३५- १४३६		यूका	८८७
मुक्तावली	१२४-१२६, ३४८, १५२०		
मुख	१२६, १९१९, १९९४, २०३२, २४९३		
मुद्गर	११४७, १७४५		
मुनिसुव्रत (तीर्थकर)	२०२१		
मूक	२४७७		
मूल	१७८४, १८९१		
मूषक	२२४९		
मृगजल (मृगतृष्णिका + मायोदक) ..	१६२, ११९५, १८९९, २१७४, २४१०, २४४४		

दृष्टांत	पृष्ठ	दृष्टांत	पृष्ठ
योग	१०७८	वंध्यापुत्र	१३४
योगी	२३८१	वज्र	१०७४-१०७५, २१०१
रजत	२४४४	वन	२८४, १९७३
रजोहरणादि	१०९४	वनस्पति	७७२, १६७१, २२१४
रज्जु	१०३	वप्र (दुर्ग)	८९३, ८९५-८९८, १०७२
रज्जु-सर्प	४०४-४०५	वर्धमानक	११३७-३८
रत्न	२८९, ८९०, १०८३	वल्कल	८९१-८९२
रत्नप्रभा	४२१, ४६४-४६६, ६८१-६८७	वसति ..	४९५, १००२, १००६-१००८, १०४५-१०४७
रत्नराशि	१५४८-४९, १५५१, १९३८	वस्त्र	२६२-२६३, ८८९-८९३, १८८९
रत्नावली	१०६५	वस्त्रकंपन	१८८१-१८८७
रथ	१८०४	वह्नि (अनल + अग्नि)	३६८- ३६९, ४०७, ४१३, ७७२, ८३८, ८७३, ११२५, ११६५, १४३९, १४४२, १६७१, १७८२, १७८७, १८०७, १८४९, १९२८, २०१२
रसांजन	२४४७	वार्धुषिक	१८५९
रागकेसरी	२५७२, २५७७	वायु	७७२, १६७१, १७८२, १७८७, २२१४
राजगृह	८९४-८९५	वासवश्री	१०७४-१०७५
राजधानी	८९५	वासी-चंदन	२४७१
राजा (नृप + नरपति) ..	८०, १०६, ३५४, ७२८-७२९, ८०३-८०४, ८३६, १५०८, २३०४, २३४७	वासुपूज्य (तीर्थकर)	२०२१
राज्य	८९६-८९८	वाहीक	५८०, १९१७-१९२०, १९८४-१९८७, १९९१-१९९७
राम	३६६, १७८५	विंध्याचल	१८१०, १८९४
रावण	३६६	विकृतिप्रतिबद्ध	२३६५
राष्ट्र	८९७, ८९८	विज्ञानसंतति	१२८२
रासभ	९३२	विष्णूमूर्तिपिठर	२४९३
राहुशिर	२४७	विद्याधरेन्द्र	२३७३
रिक्तमुष्टि	१६४१	विद्यासाधक	२५०४
रुचक	११३८	विद्युत्	११२०, १३५९-१३६०
रेणु	८४३, १८५२	विनय	८३९
रोग (अनेकविध)	९९-१००	विनयरत्न	२८
लक्ष्मणरेखा	१४४५	विमान	२२१४
लवण	३६६, १७८५		
लोष्ट	१५७५		
लोह	२५३१		

दृष्टान्त	पृष्ठ	दृष्टान्त	पृष्ठ
विष (हालाहल)	११७७, २३२८-२३३०, २४३६	शलभ	२२४९
विषकण्टक	१०६४	शल्य	१६४१, २४१०
विषभोज्य	१९५४	शश	२१०१
विषमोदक	२४४५	शशविषाण (शशशृङ्ग)	१३४, १३५, १५१, १६४, २९४-२९५, ३०५, ३२१-३२२, ३२७, ३३५-३३७, ३४४, ३५१, १२२०, १२३६, १३०४, १४४०, १७१६, १७२३-१७२४, १८०२
विषयाभिलाष	२५७२	शशि-सूर्यआदि विमान	६८८, १४८५
वीर (महावीर)	७२०	शाकिनी	२४४५
वीरण	९२, ७२९	शाखा	१७८४
वीरनिर्वाण	७२०-७२२, ७५०, ७५२	शाटक	७२८
वृक्ष	१७८४, १८९१	शाबलेय	१३६
वृक्षमूल	१०८३	शालिबीज	३०८
वृश्चिक	२४६०	शिखरिणी	२२३३
वेतालध्वनि	२४४५	शिखिनाश	१२२७-१२२८
वेमा	८३०	शिखी	१२२७
वैश्य	८३७	शिरोवेदना	८९८
व्रण	१६४१	शिला	१५५२
व्रीहि	८९८	शिलापुत्रक	८३७
व्रीहिपाक	७३७-७४८, १५०७	शिल्पी	२९६
शंख	४६९, ११५४	शिवक ... ११६, १११४, १२३९, १७८२, १७८७, १९७७	
शकट	२२१४	शिवराजर्षि	२४०७
शक्र	१९५८	शुक्ति	२४४४
शची	१०७४-१०७५	शूकर	२१०१
शठ	२५३३	शूली	२३२३
शबर	२४	शृंग	४३७
शबल	१३६	शृगाल	२१०१
शबलमणि	२०८४	श्यामाक बीज	२००८
शब्द	१३५९, १७०४	श्राद्ध (श्रावक)	२६-२७
शर (मुंजतृण)	१८५९	श्रान	१३३१, २१४३, २४९३
शरावगंध	३८०, १७१५, १७२३-१७२८, १७३०	श्वपाक	२१४३
शरीर (देह)	२७९, ८५७, ८६२, ८६३, ९३०, १०७३, १४०४, १८१४, १८१९, १८५२, २०२४, २०२८-२०३०, २१६८, २४०८		

दृष्टांत	पृष्ठ	दृष्टांत	पृष्ठ
षष्ठी अंगुलिका	२४१४	सामायिक	८६१, ९१३, ९५९, १०११, १०७८
संजीवनी	२४२६	सिंह	५८०, ५८४, ५८७, १९१९, १९८८-१९८९, २१०१, २२९१-२२९२
संतान	१७५४-१७५६, १७५८, १७६४-१७६५, २१४५	सिकता	३७३
संयम	१०७८	सिद्धियम-१३३ (परमाणु)	१५५६
संवर	१०७८	सिद्ध	३७०, ४११-४१२, ४१४, ४१८, १२८६
संसार मोचक	२३००	सिद्धगति	१४३८-१४३९
संसारी	१०२०-१०२२	सिद्धपर्याय	६९५-९७, ७०७
संस्थान	६८४, ८७१, १७०४, २२३७	सिद्धरस	२५३१
संहनन	१२७५-७६	सीता	३६६
सक्तु	७२८	सीमंधरनिर्वाण	७३३, ७५०
समुद्र (सागर + जलनिधि + सिंधु + उदधि) .	३४९, ६४६, २३३३, २४४२, २५४९, २५६७, २५९०, २६१५	सीमन्धरस्वामी	७३३
समुद्रतरंग	६४६	सुख	११८६-८७
सम्प्रतिभूपजीव	२४१३	सुखाकार	११८८
सम्पूचर्जनज	२४८५	सुग्रीव	३६६
सर्प	४०४-०५, ११५७-६०, १६४२, २३०९	सुन्द-उपसुन्द	३५३
(१) अनिर्वचनीय सर्प	४०४	सुमति-नागिल	२४८१
(२) महापद्म सर्प	११५९	सुवर्ण (कांचन + कनक + हेम)	२५६, ४३२-३३, ६४७, ८९०, ९६२, १०८३, ११३४-११३६, ११६३, ११६५-६७, ११७५-७७, १२०६, १३५६, २१२१-२२, २१९४, २५३१
(३) तक्षक सर्प	११५९	सुवर्णपिण्ड	११४२
(४) वासुकि सर्प	११५९	सुषुप्ति	८६६
(५) कृष्ण सर्प	११५७-११६०, २४५९	सूकरीविष्टा	२४६८
(६) शेषनाग	११५९	सूचि	२२७७
(७) दृष्टिविष सर्प	२४४५	सूर्य (भास्कर + दिनमणि + दिनकर)	८७३, १२९३, १५६७, २१२०, २२५७, २२५८, २२६०-२२६१, २२६३-२२६४, २३७८, २४६८, २५५०, २५९२
सर्वज्ञ	३७०, ४११-४१२, ४१४, ४१८	सूर्य-सागरमिलन	४७०
सर्षप	२३०३		
साकार ज्ञान	१४४१, १७९८		
साधु (निर्ग्रन्थ)	२६-२७, ३४, ४७, ५३, १०३, १०७, ८०९, १७९६, २१४१, २१५९, २२०६		
साधुविहार	२०४०-२०४१		

दृष्टांत	पृष्ठ	दृष्टांत	पृष्ठ
सेटिका	२१०३-०५	स्फटिक	१७४२, १९१४, १९३३, २५६३
सेना (सैन्य + अनीक)	२८४, २५१३-२५१४	स्फोटक	१९२७, २४४५
सोमिल	१०४१-१०४२	स्वगृहदाह	२५६०
सौरभेयीदोहन	२९७	स्वप्न	१६९, ३२८, ११९५
स्कन्ध	१३६७, १४०९, १५६३, १५७७, १५८६, १६६८, २२१३, २२१७	(१) शुक्ल स्वप्न	२४५६, २४७०
(१) स्थूलस्कन्ध	८७०	(२) दिवा स्वप्न	२४३६
(२) सूक्ष्मस्कन्ध	२०६०	स्वयंभूरमणसमुद्र	१९३८
(३) महास्कन्ध	२२१४	स्वर	१००२, १०४८
(४) अश्वत्थिस्कन्ध (हयादिस्कन्ध) ..	८५२-५४, ८७०	स्वर्णनिगड (कांचननिगड)	२४३२
स्कन्धक मुनि	४५२, ५९२	स्वस्तिक	२७४
स्तंभ	३२८	हंस	१७१, २०३२-२०३३
स्तेन	२३२३-२३२४	हृत्पद्म	१९६९
स्त्री	२२५९-२२६१, २३१४, २३५६-२३५७	हनुमत्	३६६
स्थाणू	२३३०	'हरि'पदार्थ	५२०
स्थास	१३०, १३१-१३२, ४५३-४५५, १११४, १२३०, १२३९, १५६१-१५६२, १७८२, १७८७, १९७७	हस्त (पाणि)	२६५
स्थूणा	५८१	हस्तिपक	३९१
		हस्ती (गज + करी)	३९०, ६०३, १०८८-१०९०, १२१८, २१४३
		हार	३४८
		हिमवृष्टि (हिमवर्षा)	१९७३, २५२७
		हिमाचल (हिमालय)	१८१०, १८९४, २५४९

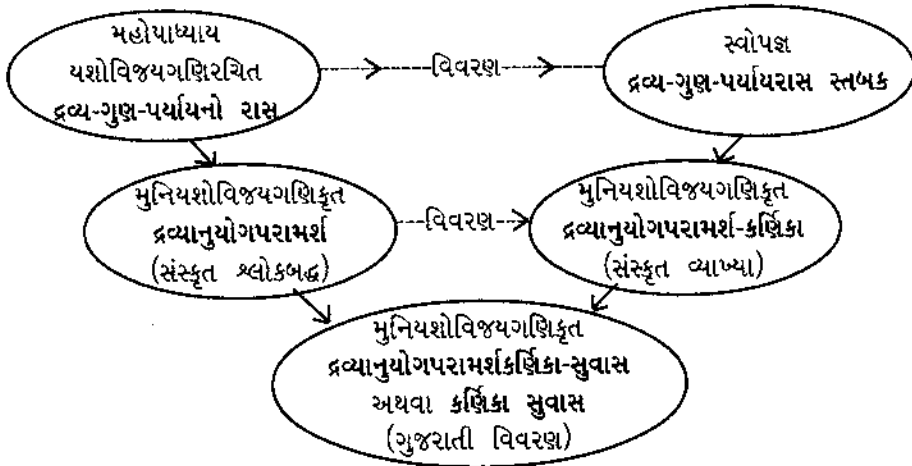

પરિશિષ્ટ-૧૫

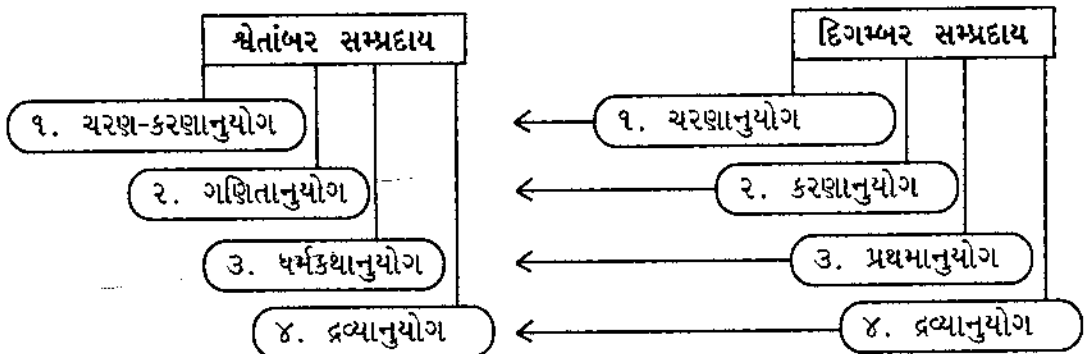
શ્રીકર્ણિકા-સુવાસસ્થાઃ કોષ્ઠકાઃ સુવ્યવસ્થિતાઃ।
સહગ્રાહકાઃ પદાર્થાનાં પ્રદર્શ્યન્તે મુદાઽત્ર તે॥

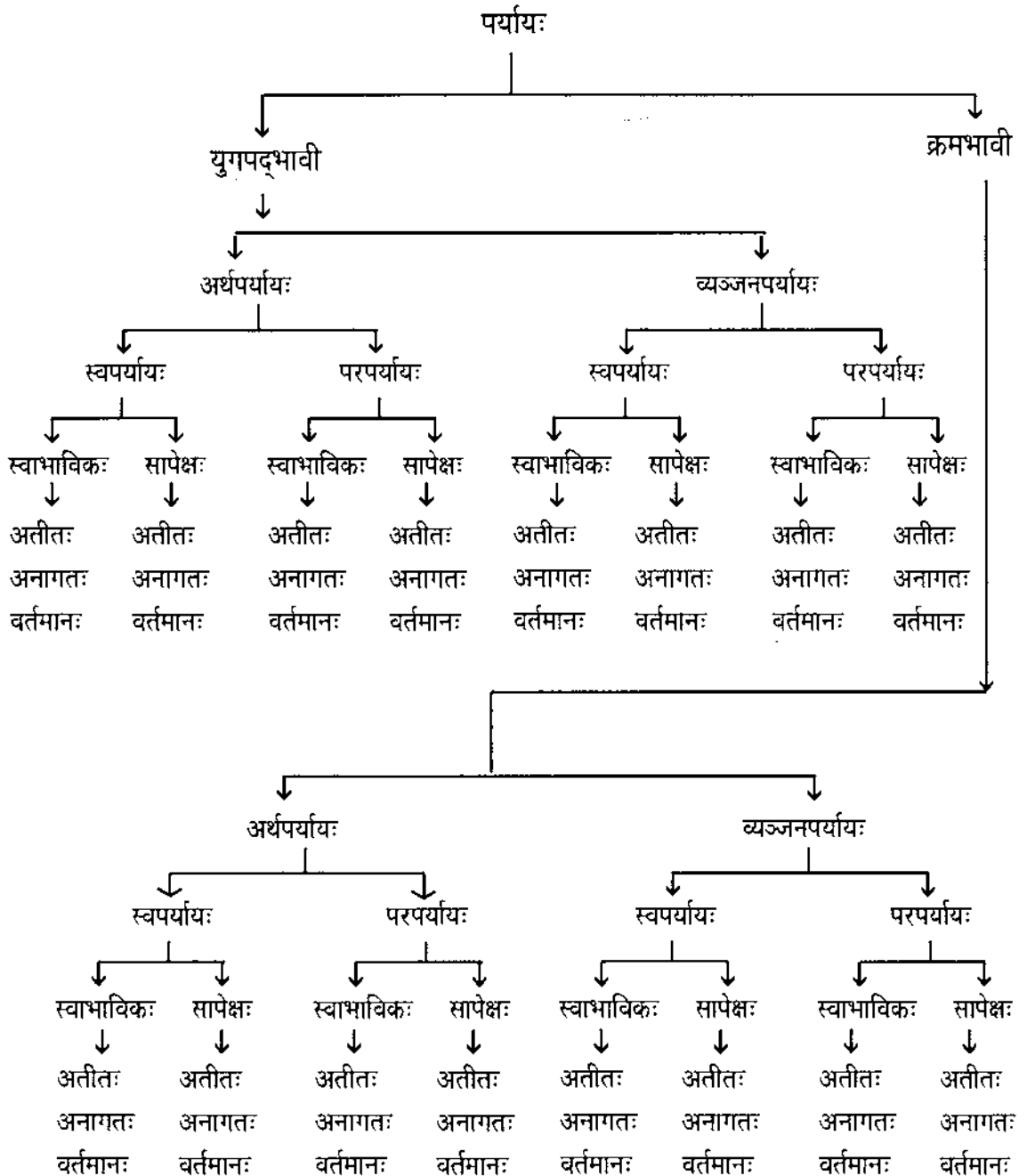
દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શકર્ણિકામાં તથા કર્ણિકાસુવાસમાં આપેલા કોઠાઓની સૂચિ

૭ પ્રસ્તુત ગ્રંથરાજનું માળખું પૃ.૫

૮ શ્વેતાંબર તથા દિગંબર મતાનુસારે અનુયોગવિભાગ પૃ.૯

દ્વાદશારનયચક્રમાં તથા અનુયોગદ્વારમાં બતાવેલ વિવિધ નયવિભાગોનો
પરસ્પર સમાવેશ પૃ. ૪૫૭

દ્વાદશાર	અનુયોગદ્વાર	દ્વાદશાર	અનુયોગદ્વાર
(૧) વિધિ	વ્યવહારનય	(૭) ઉભય-ઉભય	ઋજુસૂત્રનય
(૨) વિધિ-વિધિ	સંગ્રહનય	(૮) ઉભય-નિયમ	શબ્દનય
(૩) વિધિ-ઉભય	સંગ્રહનય	(૯) નિયમ	શબ્દનય
(૪) વિધિ-નિયમ	સંગ્રહનય	(૧૦) નિયમ-વિધિ	સમભિરૂઢનય
(૫) ઉભય	નૈગમનય	(૧૧) નિયમ-ઉભય	એવંભૂતનય
(૬) ઉભય-વિધિ	નૈગમનય	(૧૨) નિયમ-નિયમ	એવંભૂતનય

સમ્મતિતર્ક મુજબ વ્યંજનપર્યાયમાં સમભંગી પૃ. ૫૧૩

નય	વસ્તુ
(૧) સાંપ્રત	સવિકલ્પ
(૨) સમભિરૂઢ અને એવંભૂત	નિર્વિકલ્પ
(૩) સાંપ્રત, સમભિરૂઢ અને એવંભૂત (યુગપત્)	અવાચ્ય (= અનભિલાષ્ય)
(૪) સાંપ્રત તથા સમભિરૂઢ-એવંભૂત (ક્રમિક)	સવિકલ્પ-નિર્વિકલ્પ
(૫) સાંપ્રત તથા યુગપત્ સાંપ્રત આદિ ત્રણ	સવિકલ્પ-અવાચ્ય
(૬) સમભિરૂઢ-એવંભૂત તથા યુગપત્ સાંપ્રત આદિ ત્રણ	નિર્વિકલ્પ-અવાચ્ય
(૭) સાંપ્રત અને સમભિરૂઢ-એવંભૂત તથા યુગપત્ સાંપ્રત આદિ ત્રણ નય	સવિકલ્પ-નિર્વિકલ્પ-અવાચ્ય

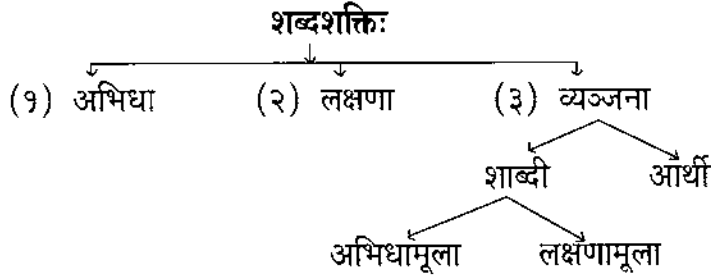
પરસ્પર મૂળ નયોના સંવેધથી મળતી સમભંગીઓ પૃ. ૫૫૨

સમભંગી	પક્ષ (વિધિકોટિ)	પ્રતિપક્ષ (નિષેધકોટિ)
૧	નૈગમનય	સંગ્રહનય
૨	નૈગમનય	વ્યવહારનય
૩	નૈગમનય	ઋજુસૂત્રનય
૪	નૈગમનય	શબ્દનય
૫	નૈગમનય	સમભિરૂઢનય
૬	નૈગમનય	એવંભૂતનય
૭	સંગ્રહનય	વ્યવહારનય
૮	સંગ્રહનય	ઋજુસૂત્રનય
૯	સંગ્રહનય	શબ્દનય
૧૦	સંગ્રહનય	સમભિરૂઢનય
૧૧	સંગ્રહનય	એવંભૂતનય
૧૨	વ્યવહારનય	ઋજુસૂત્રનય
૧૩	વ્યવહારનય	શબ્દનય
૧૪	વ્યવહારનય	સમભિરૂઢનય
૧૫	વ્યવહારનય	એવંભૂતનય
૧૬	ઋજુસૂત્રનય	શબ્દનય
૧૭	ઋજુસૂત્રનય	સમભિરૂઢનય
૧૮	ઋજુસૂત્રનય	એવંભૂતનય
૧૯	શબ્દનય	સમભિરૂઢનય
૨૦	શબ્દનય	એવંભૂતનય
૨૧	સમભિરૂઢનય	એવંભૂતનય
કુલ ૨૧ સમભંગી		

પરસ્પર અવાંતર નયોના સંવેધથી મળતી સમભંગીઓ..... પૃ. ૫૫૪

નૈ. x સં. = ૧૮	સં. x વ્ય. = ૪	વ્ય. x ઋ. = ૨	ઋ. x શ. = ૬	શ. x સમ. = ૬	સ. x એવં. = ૧
નૈ. x વ્ય. = ૧૮	સં. x ઋ. = ૨	વ્ય. x શ. = ૧૨	ઋ. x સમ. = ૧	શ. x એવં. = ૬	સ. x એવં. = ૧
નૈ. x ઋ. = ૯	સં. x શ. = ૧૨	વ્ય. x સમ. = ૨	ઋ. x એવં. = ૧	શ. x એવં. = ૬	સ. x એવં. = ૧
નૈ. x શ. = ૫૪	સં. x સમ. = ૨	વ્ય. x એવં. = ૨	ઋ. x એવં. = ૧	શ. x એવં. = ૬	સ. x એવં. = ૧
નૈ. x સમ. = ૯	સં. x એવં. = ૨	વ્ય. x એવં. = ૨	ઋ. x એવં. = ૧	શ. x એવં. = ૬	સ. x એવં. = ૧
નૈ. x એવં. = ૯	સં. x એવં. = ૨	વ્ય. x એવં. = ૨	ઋ. x એવં. = ૧	શ. x એવં. = ૬	સ. x એવં. = ૧
કુલ = ૧૧૭ + ૨૨ + ૧૮ + ૮ + ૧૨ + ૧ = ૧૭૮					

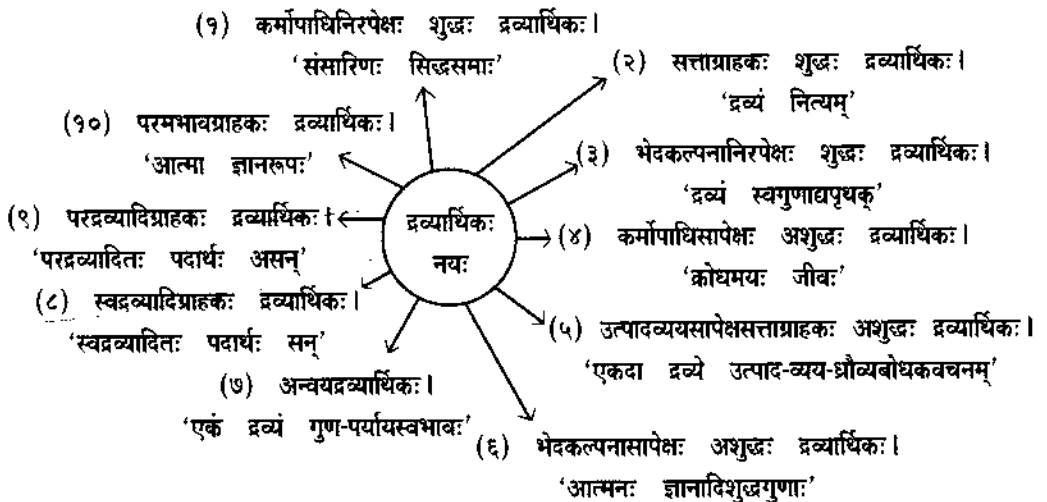
અલંકારશાસ્ત્રનિષ્ણાતોના મતે શબ્દશક્તિના પ્રકારો..... પૃ.૫૮૨

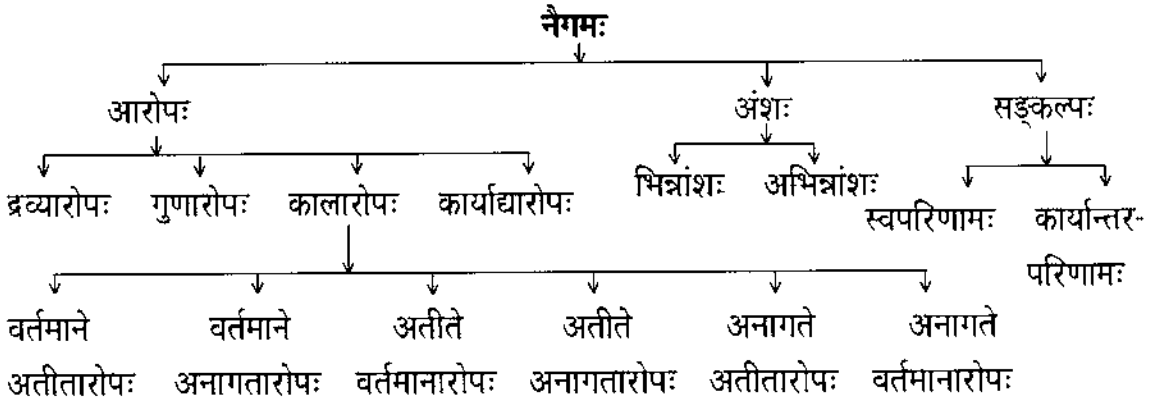
દેવસેનમતે ભૂજનયના તથા ઉપનયના અવાંતર ભેદ..... પૃ.૬૨૫

નય	ઉપનય
→ ૧ દ્રવ્યાર્થિક : દશ ભેદ	→ ૧ સદ્ભૂત વ્યવહાર
→ ૨ પર્યાયાર્થિક : છ ભેદ	→ ૨ અસદ્ભૂત વ્યવહાર
→ ૩ નૈગમ : ત્રણ ભેદ	→ ૩ ઉપચરિત અસદ્ભૂત વ્યવહાર
→ ૪ સંગ્રહ : બે ભેદ	
→ ૫ વ્યવહાર : બે ભેદ	
→ ૬ ઋજુસૂત્ર : બે ભેદ	
→ ૭ શબ્દ : એક ભેદ	
→ ૮ સમત્તિરૂઢ : એક ભેદ	
→ ૯ એવંભૂત : એક ભેદ = કુલ અઠાવીસ (અવાંતર) ભેદ.	

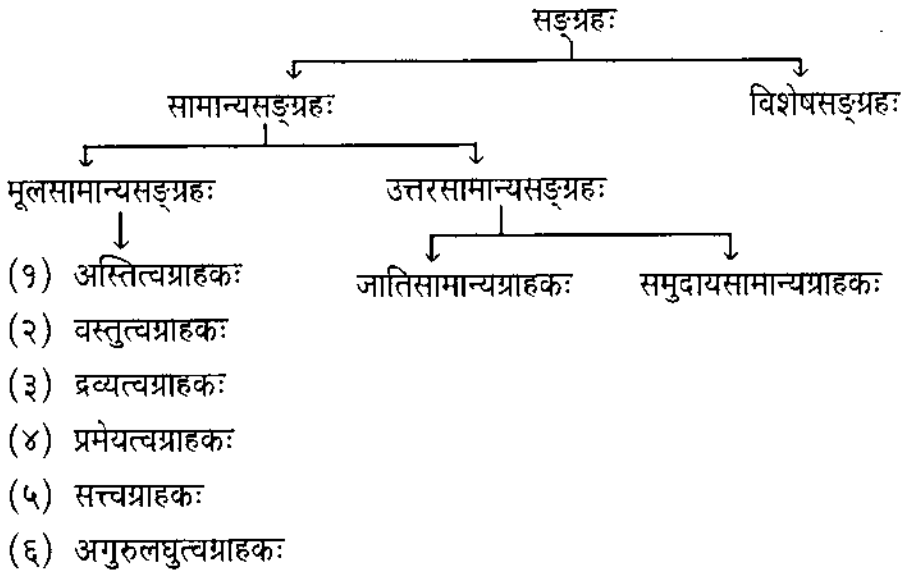
દેવસેનમતે દૃષ્ટાંત સહિત દ્રવ્યાર્થિકનયના દસ પ્રકાર..... પૃ.૬૭૦

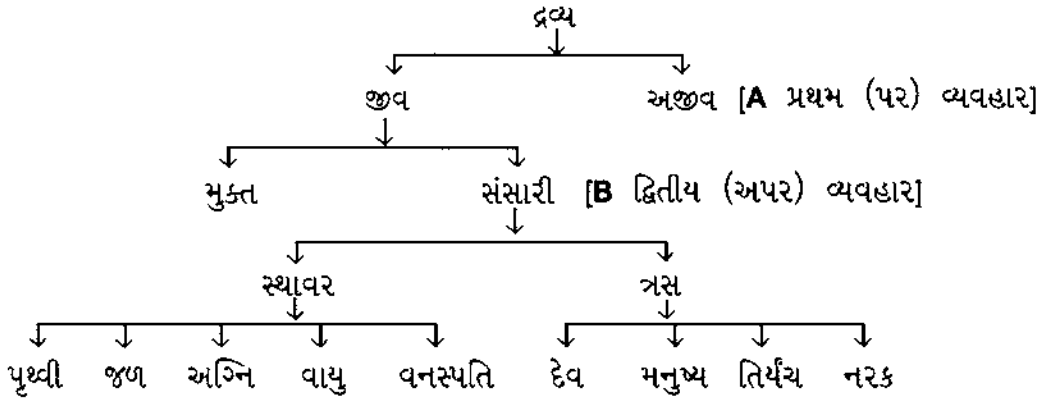
વાચક દેવચંદ્રજીના મત મુજબ નૈગમનયના ભેદ-પ્રભેદ પૃ. ૭૫૧

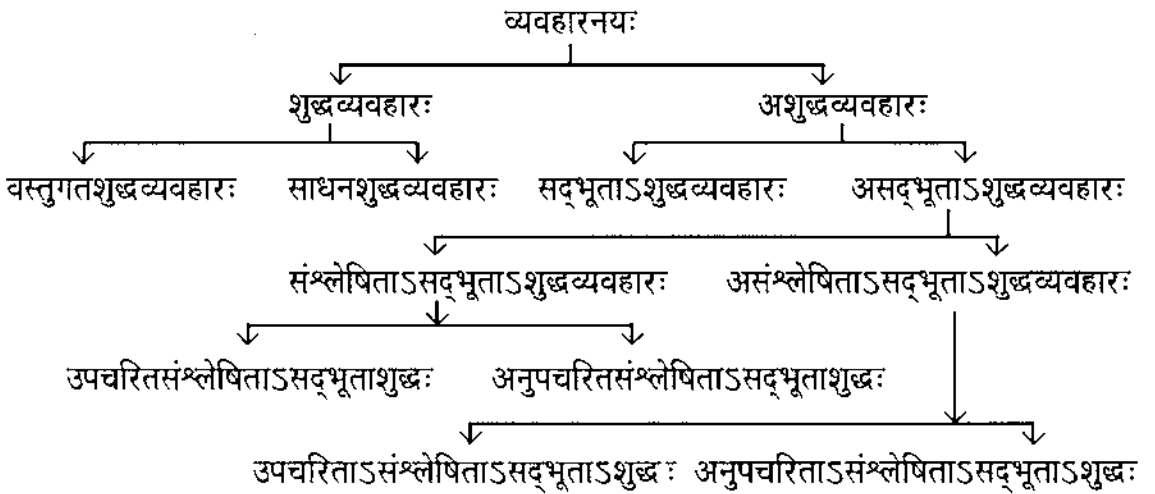
વાચક દેવચંદ્રજીના મતે સંગ્રહનયનું વિભાગીકરણ પૃ. ૭૬૩

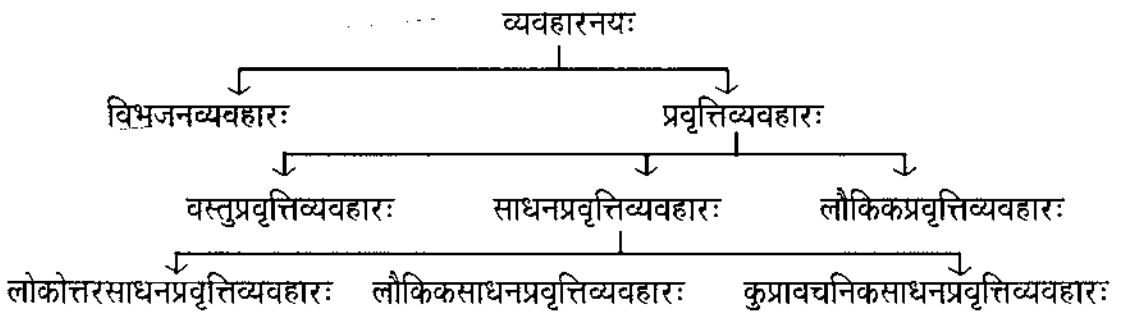
વ્યવહારનયથી સમાન્ય-વિશેષરૂપતાનો ચિતાર પૃ. ૭૭૩

વાચક દેવચંદ્રજીએ દર્શાવેલ વ્યવહારનયવિભાગ : પ્રથમ પ્રકાર..... પૃ. ૭૭૬

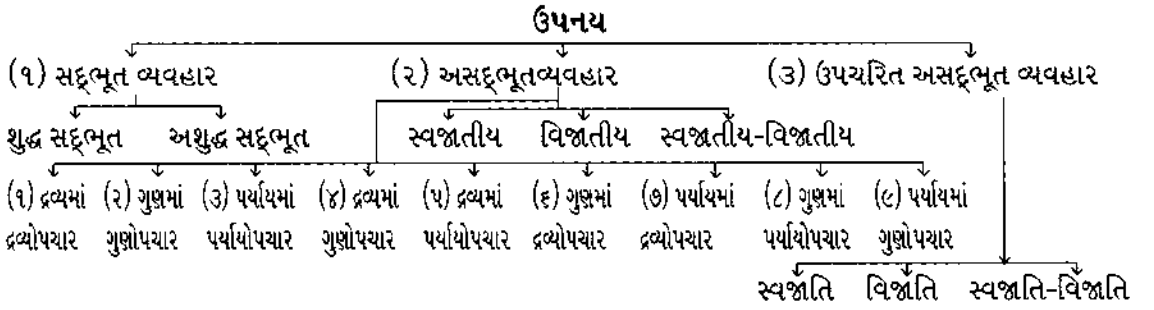
વાચક દેવચંદ્રજીએ દર્શાવેલ વ્યવહારનયવિભાગ : દ્વિતીય પ્રકાર પૃ. ૭૭૭

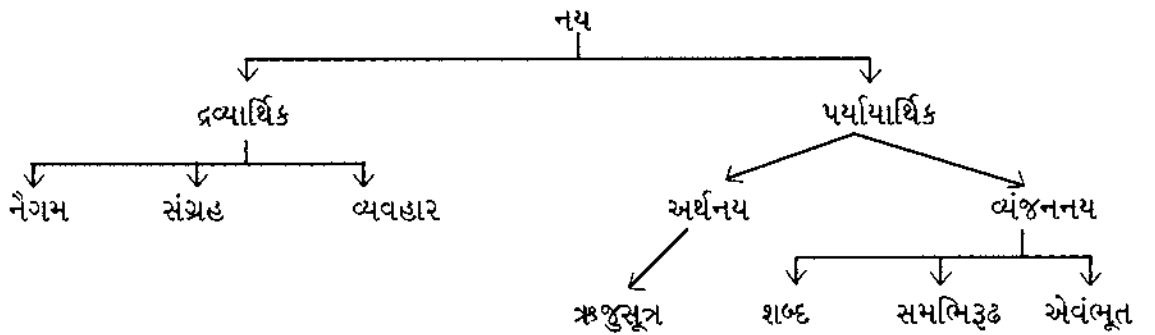
દિગંબર સંમત મૂળનયોનું અને અવાન્તર નયોનું કોષ્ટક..... પૃ.૮૧૧

મૂળનય→	(૧) દ્રવ્યાર્થિકનય	(૨) પર્યાયાર્થિકનય	(૩) નૈગમનય	(૪) સંગ્રહનય	(૫) વ્યવહારનય	(૬) ઋજુસૂત્રનય	(૭) શબ્દનય	(૮) સમભિરૂઢ	(૯) એવંભૂત
અ	(૧)કર્મોપાધિ- નિરપેક્ષ શુદ્ધ (૨)સત્તા- ગ્રાહક શુદ્ધ (૩)ભેદકલ્પ- નાશુન્ય શુદ્ધ (૪)કર્મોપાધિ- સાપેક્ષ શુદ્ધ (૫)ઉત્પાદ- વ્યયસાપેક્ષ સત્તાગ્રાહક અશુદ્ધ (૬)ભેદ- કલ્પના સાપેક્ષ અશુદ્ધ (૭)અન્વય દ્રવ્યાર્થિક (૮)સ્વદ્રવ્યા- દિગ્રાહક (૯)પરદ્રવ્યા- દિગ્રાહક (૧૦)પરમ- ભાવગ્રાહક	(૧)અનાદિ- નિત્ય શુદ્ધ (૨)સાદિ- નિત્ય શુદ્ધ (૩)અનિત્ય- શુદ્ધ (૪)અનિત્ય અશુદ્ધ (૫) કર્મો- પાધિરહિત નિત્ય શુદ્ધ (૬) કર્મો- પાધિ સાપેક્ષ અનિત્ય અશુદ્ધ	(૧)ભૂત નૈગમ (૨)ભાવી નૈગમ (૩)વર્તમાન નૈગમ	(૧) ઓષ સંગ્રહ (૨) સંગ્રહ (૩) શુદ્ધ સંગ્રહ (૪) વિશેષ સંગ્રહ (૫) પર સંગ્રહ (૬) અશુદ્ધ સંગ્રહ	(૧) સામાન્ય- સંગ્રહભેદક (૨) વિશેષ- સંગ્રહભેદક	(૧) સ્થૂલ- પર્યાયગ્રાહી (૨) સૂક્ષ્મ- પર્યાયગ્રાહી	(૧)	(૧)	(૧)
કુલ	૧૦	૬	૩	૨	૨	૨	૧	૧	૧ = ૨૮

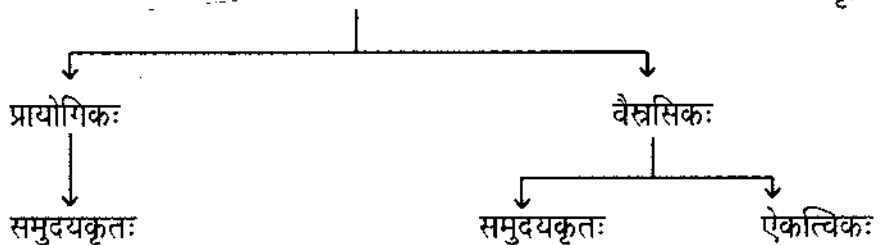
દેવસેનસમ્મત ઉપનયના ભેદ-પ્રભેદ પૃ.૮૧૮

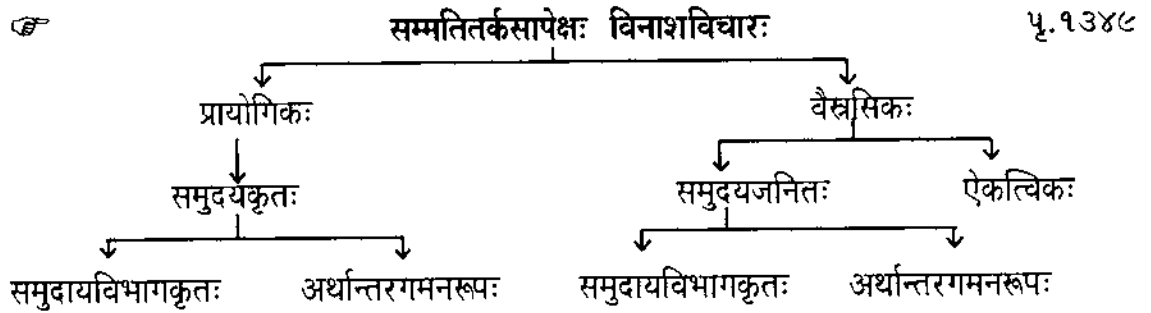
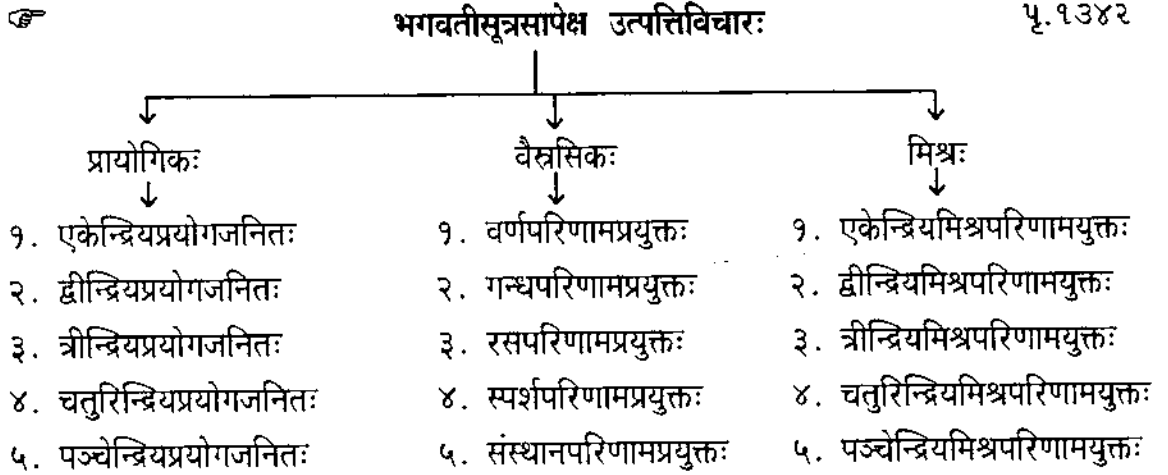

દિગંબર વીરસેનાચાર્યસંમત નયવિભાગ પૃ.૧૦૨૧

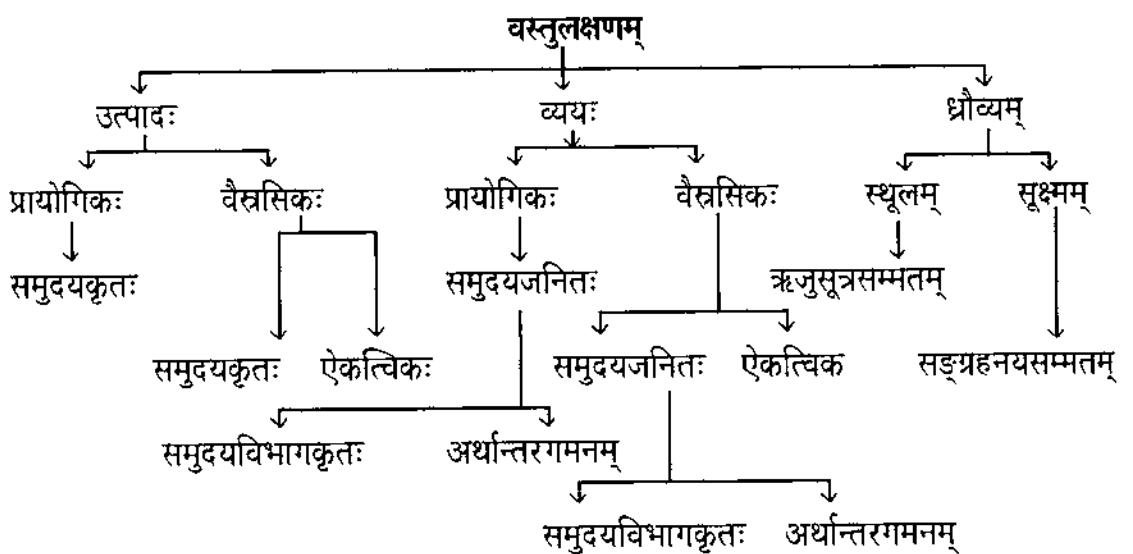

સમ્મતિતર્કસાપેક્ષ ઉત્પાદવિચાર: પૃ.૧૩૪૨

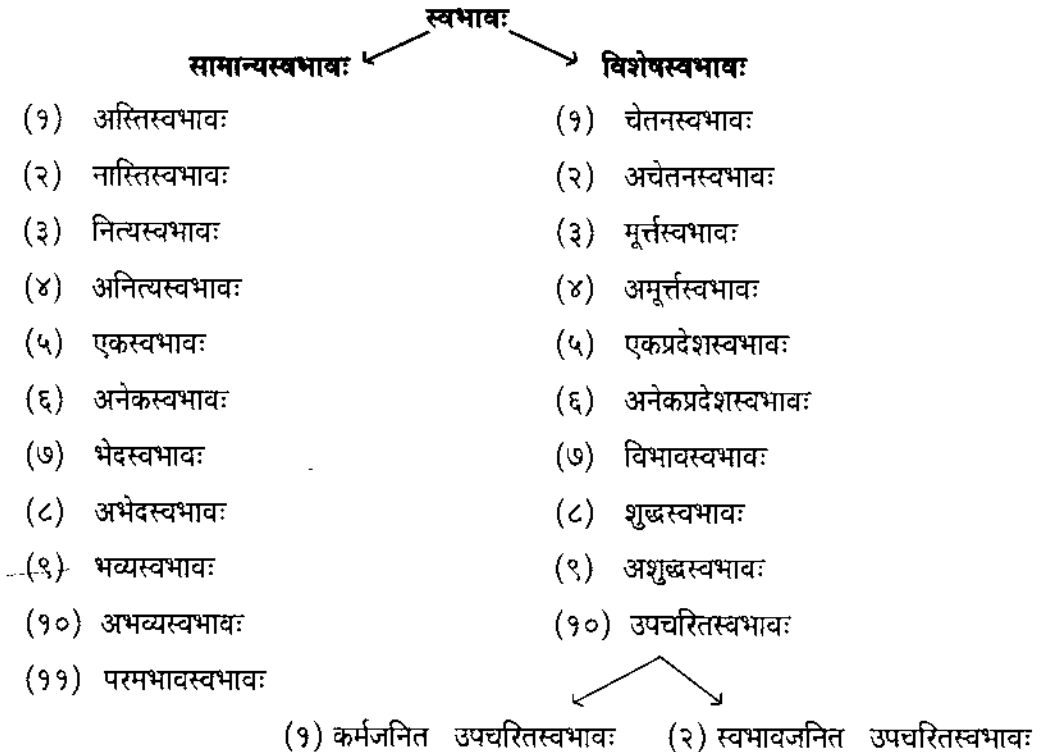
सम्मतितर्कानुसारं वस्तुनं लक्षणम् पृ. १३८०

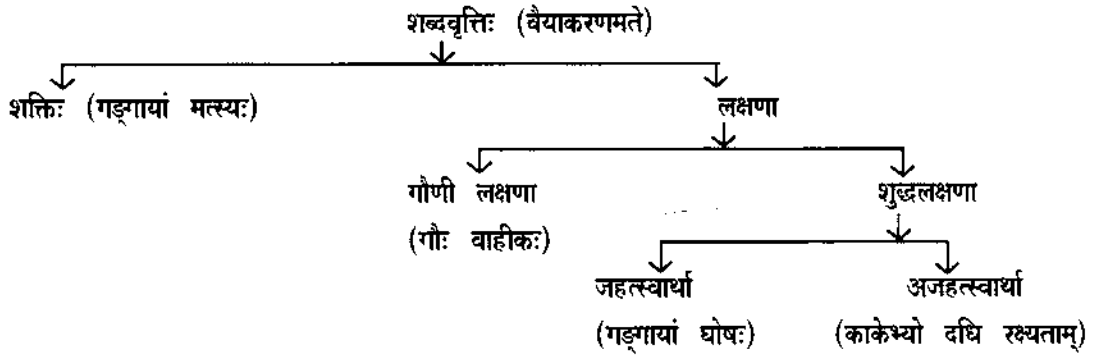
કાલાણુમાં શ્વેતાંબર-દિગંબરમતભેદ પૃ.૧૫૮૬

શ્વેતાંબર જૈન	દિગંબર જૈન
૧. કાલાણુ ઉપચરિત દ્રવ્ય છે.	કાલાણુ સ્વતંત્ર પારમાર્થિક દ્રવ્ય છે.
૨. કાલાણુ અનંત છે.	કાલાણુ અસંખ્ય છે.
૩. કાલાણુ સક્રિય છે.	કાલાણુ નિષ્ક્રિય છે.
૪. કાલાણુ પરિવર્તનશીલ છે.	કાલાણુ અપરિવર્તનશીલ છે.
૫. કાલાણુ નિશ્ચયથી વર્ણાદિયુક્ત છે.	કાલાણુ વર્ણાદિશૂન્ય છે.

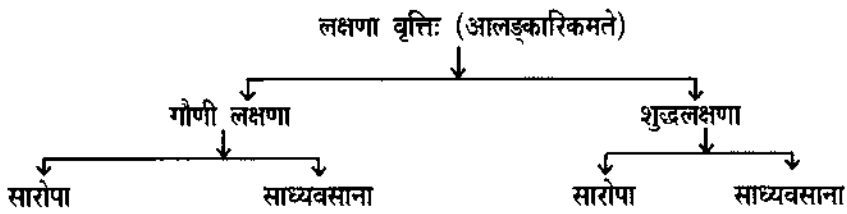
દેવસેનસમ્મત સ્વભાવના પ્રકારો..... પૃ.૧૮૫૬

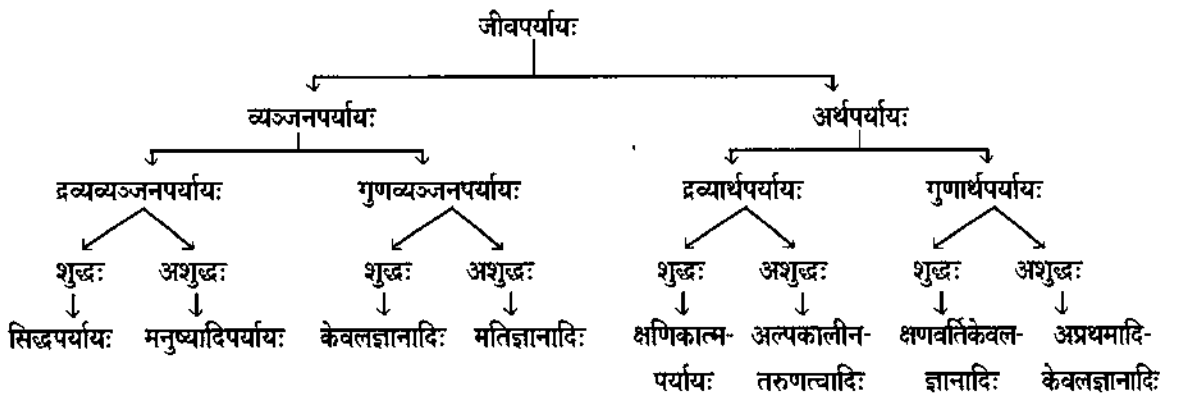
☞ वैयाकरणानां मते शब्दवृत्तिः..... पृ. १८८६

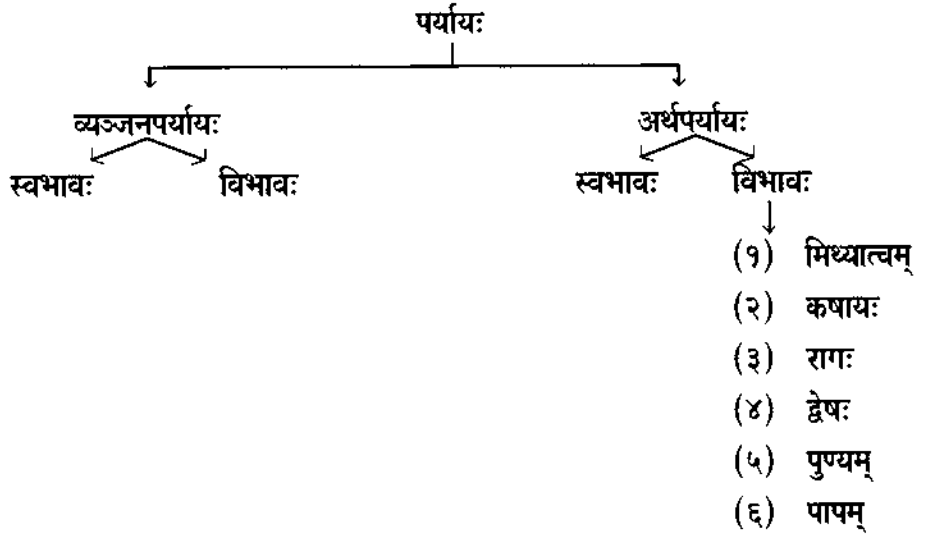
☞ आलङ्कारिक मते लक्षणावृत्तिः..... पृ. १८८८

☞ जीवना विविध पर्यायानुं वर्गीकरणः..... पृ. २१६१

જયપુરના 'આમેર શાસ્રભંડાર'માં રહેલ આલાપપદ્ધતિ ગ્રંથની ઉસ્તપ્રત
અનુસાર પર્યાયોનું વર્ગીકરણ..... પૃ. ૨૧૬૧

ગુર્જરવાગ્નિબદ્ધાઃ યાઃ, 'સુવાસ'ગતસૂક્તયઃ ।
તાસાં સૂચિરુપન્યસ્તા, મેઘાવિમોદહેતવે ॥

‘દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શકશિકાસુવાસ’માં આપેલા ગુજરાતી-હિન્દી અવતરણોની સૂચિ

અવતરણોનો પૂર્વભાગ	પૃષ્ઠ	અવતરણોનો પૂર્વભાગ	પૃષ્ઠ
અગમ અગોચર નયકથા	૧૦૯૮	દુર્ગધ કે બિભત્સતા તુજ	
આતમસાખે ધર્મ જ્યાં	૨૪૧૦	માંસ-શોણિતમાં નહિ	૨૦૨૪
આપ બડાઈ બહુ કરે	૨૩૧૭	દેખીયે માર્ગ શિવનગરનો	૨૪૬૩
આહાર ને નીહાર માનવ		દેવ-ગુરુને ધર્મમાં	૨૩૦૯
કોઈ જોઈ ના શકે	૨૦૨૪	દેહ મન વચન પુદ્ગલ થકી	૨૫૬૩
કર્મથી કલ્પના ઉપજે	૧૮૫૪	ના રોગ ના પ્રસ્વેદ ના મલ	
ગુણીજનની નિંદા કરે	૨૩૧૭	કોઈ તુજ તનને નડે	૨૦૨૪
જડ-ચેતનનો ભિન્ન છે	૨૪૮૮	નિઃસંગતા વિહંગશી જેનો	
જબ લગ સમક્તિ રત્ન કો	૨૪૯૨	અમૂલ્ય ગુણ છે	૨૦૨૫
જિમ જિમ બહુશ્રુત બહુજનસંમત,		નિશ્ચય દૃષ્ટિ દૃઢ્ય ધરી જી	૯૨૭, ૧૮૬૩
બહુ શિષ્યે પરિવરિયો	૨૫૧૬	પરમ નિધાન પ્રગટ મુખ આગળે	૨૨૧૮
જિમ જિમ બહુશ્રુત બહુજનસંમત,		બોધિ દિઓ અનુપમ દાનેશ્વર	૨૫૦૧
બહુલ શિષ્યનો શેઠો રે	૨૫૧૬	ભાવ સંયોગજા કર્મઉદયાગતા	૨૧૦૫
જે જિનભાખ્યું તે	૧૩૯૪	મને સમક્તિ સુખડી આપો	૨૫૦૧
જે પૂર્ણ કેવળજ્ઞાન લોકાલોકને		મેં પરભવે કે આ ભવે પણ	
અજવાળતું	૨૦૨૫	હિત કોઈ કર્યું નહિં	૨૧૯૨
જે સરૂપ અરિહંત કો	૨૩૨૫	રૂપ તારું એવું અદ્ભુત	
(જે) જ્ઞાન મલ્યાથી જીવને	૨૩૦૯	પલક વિણ જોયા કરું	૨૦૨૪
જેના ગુણોના સિંધુના બે બિંદુ		લાખ બાત કી બાત યહ	૨૪૧૫
પણ જાણું નહિં	૨૦૨૫	સકલ જીવ છે સુખના કામી	૨૪૬૫
જેસો શિવ પે તૈસો તન પે	૧૮૭૧	સમક્તિ દાતા સમક્તિ આપો	૨૫૦૧
તપ-જપ-સંયમ કિરિયા કરો	૨૪૯૩	સમક્તિ રીઝ કરોને સાહિબ	૨૫૦૧
તું સર્વશક્તિમાન તો	૨૫૮૧	સમ્યગ્દર્શન જો મુજને દીયો	૨૫૦૧
તેવા પામર માનવી	૨૩૧૭	સાધન સહુ બંધન થયા	૨૪૭૮
ત્યાગ-વૈરાગ્ય-સંયમ કે યોગ સે	૨૪૬૦	હું તો સમક્તિથી અધૂરો	૨૫૦૧

પરિશિષ્ટ-૧૭

સ્વાધ્યાયાર્થ યોક્તાનુપ્રેક્ષા પ્રતિસ્વં હિ શાખાન્તે ।

તસ્યા ઉત્તરાણ્યત્ર, પરિશિષ્ટે પ્રદર્શ્યન્તે ખલુ ॥ (આર્યાચક્રન્દઃ)

દરેક શાખાના અંતે આપેલ અનુપ્રેક્ષાના ઉત્તરપત્ર

ક્રમ શાખા - ૧ ઉત્તરપત્ર ક્રમ

પ્ર.૧	૧. ગાથા ૪	૬. ગાથા ૩
	૨. ગાથા ૫	૭. ગાથા ૮
	૩. ગાથા ૬	૮. ગાથા ૪
	૪. ગાથા ૭	૯. ગાથા ૬
	૫. ગાથા ૪	
પ્ર.૨	૧. ગાથા ૭	૬. ગાથા ૭
	૨. ગાથા ૬	૭. ગાથા ૩
	૩. ગાથા ૧	૮. ગાથા ૮
	૪. ગાથા ૮	૯. ગાથા ૬
	૫. ગાથા ૪	૧૦. ગાથા ૪
પ્ર.૩	૧. સાચું. (ગાથા ૪)	
	૨. ખોટું, જ્ઞાનમાં કયાશ ન ચાલે. (ગાથા ૫)	
	૩. ખોટું, એકાંતે ઉચ્છેદ ન કરે. (ગાથા ૪)	
	૪. ખોટું, અંતરંગ યોગ. (ગાથા ૫)	
	૫. ખોટું, ઓધનિર્ધુક્તિભાષ્ય, પ્રવચનસારોદ્ધાર. (ગાથા ૨)	
	૬. સાચું. (ગાથા ૮)	
	૭. સાચું. (ગાથા ૮)	
	૮. ખોટું, વિશિષ્ટ તત્ત્વસમજણ. (ગાથા ૮)	
	૯. ખોટું, દ્રવ્યાનુયોગ. (ગાથા ૩)	
	૧૦. સાચું. (ગાથા ૧)	
પ્ર.૪	૧. (૫) ગાથા ૧	૬. (૧) ગાથા ૪
	૨. (૭) ગાથા ૬	૭. (૮) ગાથા ૭
	૩. (૪) ગાથા ૬	૮. (૧૦) ગાથા ૨
	૪. (૬) ગાથા ૪	૯. (૮) ગાથા ૮
	૫. (૩) ગાથા ૪	૧૦. (૨) ગાથા ૧
પ્ર.૫	૧. સૂયગડાંગ (ગાથા ૪)	૬. યોગદષ્ટિસમુચ્ચય (ગાથા ૮)
	૨. ૧૪ (ગાથા ૬)	૭. ૧૪ પૂર્વધર (ગાથા ૮)
	૩. અકલંકદેવ (ગાથા ૪)	૮. ઉપદેશપદ (ગાથા ૩)
	૪. નિર્જરા (ગાથા ૮)	૯. આર્યરક્ષિતસૂરિ (ગાથા ૧)
	૫. ૧૧ (ગાથા ૬)	

ક્ર્મ શાખા - ૨ ઉત્તરપત્ર ક્ર્મ

- પ્ર.૧ ૧. ગાથા ૧૬ ૬. ગાથા ૭ અને ૮
 ૨. ગાથા ૪ અને ૫ ૭. ગાથા ૧૨
 ૩. ગાથા ૩ ૮. ગાથા ૨
 ૪. ગાથા ૧ ૯. ગાથા ૨
 ૫. ગાથા ૯
- પ્ર.૨ ૧. ગાથા ૧ ૬. ગાથા ૧૪
 ૨. ગાથા ૨ ૭. ગાથા ૧૩
 ૩. ગાથા ૬ ૮. ગાથા ૧૧
 ૪. ગાથા ૧૧ ૯. ગાથા ૨
 ૫. ગાથા ૧૨ ૧૦. ગાથા ૨
- પ્ર.૩ ૧. ખોટું, જ્ઞાનના અર્થમાં. (ગાથા ૨)
 ૨. ખોટું, સુખ પર્યાય છે. જ્ઞાન ગુણ છે. (ગાથા ૩)
 ૩. સાચું. (ગાથા ૫)
 ૪. ખોટું, વ્યક્તિસ્વરૂપ છે. (ગાથા ૧૦)
 ૫. ખોટું, અભેદ સૂચવે છે. (ગાથા ૧૨)
 ૬. ખોટું, નથી થતી. (ગાથા ૧૨)
 ૭. ખોટું, જીવના, આત્માના. (ગાથા ૧૦)
 ૮. સાચું. (ગાથા ૮)
 ૯. ખોટું, અવિદ્યમાન. (ગાથા ૭)
 ૧૦. સાચું. (ગાથા ૧૧)
- પ્ર.૪ ૧. (૭) ગાથા ૧ ૬. (૯) ગાથા ૧૨
 ૨. (૧) ગાથા ૩ ૭. (૩) ગાથા ૧૫
 ૩. (૧૦) ગાથા ૮ ૮. (૫) ગાથા ૨
 ૪. (૮) ગાથા ૧૧ ૯. (૪) ગાથા ૨
 ૫. (૨) ગાથા ૧૨ ૧૦. (૬) ગાથા ૨
- પ્ર.૫ ૧. દ્રવ્ય (ગાથા ૧) ૬. ચક્ષુ (ગાથા ૧૫)
 ૨. દ્રવ્ય (ગાથા ૨) ૭. મેઘનાદસૂરિ (ગાથા ૨)
 ૩. સાંખ્યદર્શન (ગાથા ૨) ૮. વાક્યપદ્ધતિ (ગાથા ૮)
 ૪. ઉર્ધ્વતાસામાન્ય (ગાથા ૪) ૯. આચારાંગ (ગાથા ૨)
 ૫. ગુણાસ્તિક (ગાથા ૧૨)

ક્રમ શાખા - ૩ ઉત્તરપત્ર ક્રમ

પ્ર.૧ ૧. ગાથા ૭	૬. ગાથા ૪
૨. ગાથા ૧૫	૭. ગાથા ૮
૩. ગાથા ૬	૮. ગાથા ૨
૪. ગાથા ૩	૯. ગાથા ૭
૫. ગાથા ૧૦	
પ્ર.૨ ૧. ગાથા ૧૨	૬. ગાથા ૧૫
૨. ગાથા ૭	૭. ગાથા ૬
૩. ગાથા ૧૧	૮. ગાથા ૧૫
૪. ગાથા ૧ (એકાંતભેદનું)	૯. ગાથા ૩
૫. ગાથા ૮	૧૦. ગાથા ૧૫
પ્ર.૩ ૧. સાચું. (ગાથા ૧૫)	
૨. ખોટું, પટ તંતુમાં (ગાથા ૩)	
૩. ખોટું, અનુમાન. (ગાથા ૧૧)	
૪. ખોટું, ૩ પ્રકાર - વિશેષ્ય, વિશેષણ, સંબંધ. (ગાથા ૧૩)	
૫. સાચું. (ગાથા ૨)	
૬. સાચું. (ગાથા ૧૫)	
૭. સાચું. (ગાથા ૮)	
૮. ખોટું, દ્રવ્યાર્થિક નય (ગાથા ૧૦)	
૯. સાચું. (ગાથા ૧૨)	
૧૦. સાચું. (ગાથા ૬)	
પ્ર.૪ ૧. (૮) ગાથા ૮	૬. (૧૦) ગાથા ૩
૨. (૫) ગાથા ૩	૭. (૨) ગાથા ૭
૩. (૮) ગાથા ૧૫	૮. (૪) ગાથા ૧૫
૪. (૧) ગાથા ૩	૯. (૬) ગાથા ૩
૫. (૭) ગાથા ૧૫	૧૦. (૩) ગાથા ૪
પ્ર.૫ ૧. એકાંતે ભેદ (ગાથા ૧)	૬. જૈન (ગાથા ૧૫)
૨. સત્કાર્યવાદી (ગાથા ૧૫)	૭. નૈગમ (ગાથા ૧૨)
૩. વ્યવહાર નય (ગાથા ૫)	૮. પ્રકાર (ગાથા ૧૩)
૪. અસત્કાર્યવાદી (ગાથા ૭)	૯. સખંડ, અખંડ (ગાથા ૫)
૫. માધ્યમિક (ગાથા ૧૩)	

ક્ર્ શાખા - ૪ ઉત્તરપત્ર ક્ર્

પ્ર.૧ ૧. ગાથા ૧	૬. ગાથા ૧૪
૨. ગાથા ૧૩	૭. ગાથા ૭
૩. ગાથા ૧૧	૮. ગાથા ૧૩
૪. ગાથા ૧૪	૯. ગાથા ૩
૫. ગાથા ૩	
પ્ર.૨ ૧. ગાથા ૮	૬. ગાથા ૧૪
૨. ગાથા ૧૩	૭. ગાથા ૫
૩. ગાથા ૧૪	૮. ગાથા ૮
૪. ગાથા ૩	૯. ગાથા ૧૩
૫. ગાથા ૧૧	૧૦. ગાથા ૨
પ્ર.૩ ૧. સાયું. (ગાથા ૧૩)	
૨. ખોટું, વ્યાખ્યવૃત્તિ. (ગાથા ૬)	
૩. ખોટું, ભેદનું. (ગાથા ૧૪)	
૪. સાયું. (ગાથા ૨)	
૫. ખોટું, શબ્દનયનો. (ગાથા ૧૩)	
૬. સાયું. (ગાથા ૯)	
૭. સાયું. પરઅપેક્ષાએ. (ગાથા ૩)	
૮. ખોટું, સર્વદર્શનનો. (ગાથા ૧૪)	
૯. સાયું. (ગાથા ૧૪)	
૧૦. ખોટું, પદાર્થની. (ગાથા ૩)	
પ્ર.૪ ૧. (૭) ગાથા ૯	૬. (૪) ગાથા ૨
૨. (૮) ગાથા ૭	૭. (૯) ગાથા ૪
૩. (૧) ગાથા ૭	૮. (૫) ગાથા ૧૪
૪. (૨) ગાથા ૮	૯. (૩) ગાથા ૧૧
૫. (૧૦) ગાથા ૮	૧૦. (૭) ગાથા ૨
પ્ર.૫ ૧. ૧૩૦ (ગાથા ૯)	૬. સમ (ગાથા ૧૩)
૨. પ્રમાણ (ગાથા ૧૪)	૭. શબ્દ (ગાથા ૧૩)
૩. નય (ગાથા ૧૪)	૮. પટ (ગાથા ૬)
૪. અભેદાંશ, ભેદાંશ (ગાથા ૨)	૯. ૩ (ગાથા ૧૪)
૫. ૨૧ (ગાથા ૧૪)	

શ્રી શાખા - ૫ ઉત્તરપત્ર શ્રી

- પ્ર.૧ ૧. ગાથા ૧૯ ૬. ગાથા ૧૬
૨. ગાથા ૬ ૭. ગાથા ૧૬, ૧૭, ૧૮, ૧૯
૩. ગાથા ૬ ૮. ગાથા ૧૩, ૧૪, ૧૫.
૪. ગાથા ૯, ૧૧, ૧૨ ૯. ગાથા ૧
૫. ગાથા ૧
- પ્ર.૨ ૧. ગાથા ૧૩ ૬. ગાથા ૧
૨. ગાથા ૧ ૭. ગાથા ૭
૩. ગાથા ૮ ૮. ગાથા ૬
૪. ગાથા ૧૬ ૯. ગાથા ૧
૫. ગાથા ૧ ૧૦. ગાથા ૧૦
- પ્ર.૩ ૧. ખોટું, આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે. (ગાથા ૧૯)
૨. ખોટું, રક્તરૂપ. (ગાથા ૨)
૩. સાચું. (ગાથા ૧૫)
૪. સાચું. (ગાથા ૧૫)
૫. ખોટું, સ્વદ્રવ્યાદિગ્રાહક. (ગાથા ૧૭)
૬. સાચું. (ગાથા ૬)
૭. ખોટું, અભેદને. (ગાથા ૩)
૮. ખોટું, નવ નય, ત્રણ ઉપનય. (ગાથા ૮)
૯. સાચું. (ગાથા ૬)
૧૦. ખોટું, જ્ઞાનગુણ. (ગાથા ૧૯)
- પ્ર.૪ ૧. (૯) ગાથા ૧૯ ૬. (૮) ગાથા ૧
૨. (૬) ગાથા ૬ ૭. (૧૦) ગાથા ૧૨
૩. (૧) ગાથા ૧ ૮. (૩) ગાથા ૧૫
૪. (૨) ગાથા ૧૩ ૯. (૭) ગાથા ૭
૫. (૪) ગાથા ૭ ૧૦. (૫) ગાથા ૭
- પ્ર.૫ ૧. વિદ્યાનંદસૂરિ (ગાથા ૧) ૬. અન્યયોગ (ગાથા ૧૯)
૨. અભિનવગુપ્ત (ગાથા ૧૯) ૭. વૈશેષિક (ગાથા ૬)
૩. કુંદકુંદસ્વામી (ગાથા ૧૩) ૮. નય (ગાથા ૪)
૪. ઉપનય (ગાથા ૮) ૯. ઉપજીવ્ય (ગાથા ૧૯)
૫. પારમાર્થિક (ગાથા ૧૪)

શ્રી શાખા - ૬ ઉત્તરપત્ર શ્રી

- પ્ર.૧ ૧. ગાથા ૪, ૬
૨. ગાથા ૧૪
૩. ગાથા ૮
૪. ગાથા ૧૫
૫. ગાથા ૮, ૯, ૧૦
૬. ગાથા ૧૪
૭. ગાથા ૧૬
૮. ગાથા ૧ થી ૪
૯. ગાથા ૮
- પ્ર.૨ ૧. ગાથા ૫
૨. ગાથા ૧૨
૩. ગાથા ૨
૪. ગાથા ૧૫
૫. ગાથા ૧
૬. ગાથા ૧૧
૭. ગાથા ૧૬
૮. ગાથા ૪
૯. ગાથા ૧૩
૧૦. ગાથા ૧
- પ્ર.૩ ૧. ખોટું, પુરુષનો માંચડામાં. (ગાથા ૮)
૨. ખોટું, પ્રાગભાવનો. (ગાથા ૩)
૩. સાચું. (ગાથા ૨)
૪. ખોટું, જુદા છે. (ગાથા ૧૩)
૫. સાચું. (ગાથા ૧૪)
૬. ખોટું, નૈગમનય. (ગાથા ૮)
૭. ખોટું, વિશેષ સંગ્રહનય. (ગાથા ૧૧)
૮. સાચું. (ગાથા ૧૦)
૯. સાચું. (ગાથા ૧૪)
૧૦. સાચું. (ગાથા ૧૧)
- પ્ર.૪ ૧. (૩) ગાથા ૧૩
૨. (૫) ગાથા ૭
૩. (૯) ગાથા ૧૪
૪. (૭) ગાથા ૩
૫. (૨) ગાથા ૧૧
૬. (૪) ગાથા ૧
૭. (૬) ગાથા ૧૨
૮. (૧૦) ગાથા ૧૧
૯. (૧) ગાથા ૬
૧૦. (૮) ગાથા ૮
- પ્ર.૫ ૧. પુરંદર (ગાથા ૧૪)
૨. સંગ્રહનય (ગાથા ૧૨)
૩. નવ (ગાથા ૧૫)
૪. અર્થ (ગાથા ૧૩)
૫. સંખ્યાત (ગાથા ૧)
૬. શબ્દ, સમભિરૂઢ (ગાથા ૧૪)
૭. ઋજુસૂત્ર (ગાથા ૧૩)
૮. ભગવતીસૂત્ર (ગાથા ૧૦)
૯. અન્વય (ગાથા ૧૧)

શ્રી શાખા - ૭ ઉત્તરપત્ર શ્રી

- પ્ર.૧ ૧. ગાથા ૬ થી ૧૧ ૬. ગાથા ૩
૨. ગાથા ૬, ૧૨, ૧૩, ૧૪, ૧૫ ૭. ગાથા ૧૭, ૧૮
૩. ગાથા ૪ ૮. ગાથા ૩
૪. ગાથા ૧૨ થી ૧૫ ૯. ગાથા ૫
૫. ગાથા ૧૮
- પ્ર.૨ ૧. ગાથા ૪ ૬. ગાથા ૯
૨. ગાથા ૬ ૭. ગાથા ૫
૩. ગાથા ૧૬ ૮. ગાથા ૧૨
૪. ગાથા ૪ ૯. ગાથા ૧
૫. ગાથા ૧ ૧૦. ગાથા ૧૦
- પ્ર.૩ ૧. ખોટું, સજીવ-નિર્જીવ ઉભયસ્વરૂપ છે. (ગાથા ૧૮)
૨. સાચું. (ગાથા ૧૧)
૩. સાચું. (ગાથા ૪)
૪. સાચું. (ગાથા ૩)
૫. ખોટું, પાંચ ઉપચારવાળી. (ગાથા ૫)
૬. ખોટું, વક્તાની. (ગાથા ૧૦)
૭. ખોટું, પુરુષમાં. (ગાથા ૫)
૮. ખોટું, અકલંકસ્વામીએ. (ગાથા ૧)
૯. ખોટું, અસદ્ભૂત. (ગાથા ૧૫)
૧૦. ખોટું, જ્ઞાન ઘટમાં. (ગાથા ૧૫)
- પ્ર.૪ ૧. (૯) ગાથા ૫ ૬. (૧૦) ગાથા ૫
૨. (૮) ગાથા ૧૫ ૭. (૧) ગાથા ૫
૩. (૭) ગાથા ૯ ૮. (૨) ગાથા ૫
૪. (૫) ગાથા ૫ ૯. (૩) ગાથા ૧૫
૫. (૬) ગાથા ૫ ૧૦. (૪) ગાથા ૯
- પ્ર.૫ ૧. હિતોપદેશ (ગાથા ૫) ૬. ત્રીજો (ગાથા ૧૫)
૨. અગ્નિપુરાણ (ગાથા ૫) ૭. અગુરુલઘુ (ગાથા ૭)
૩. સત્ય (ગાથા ૧૭) ૮. અસદ્ભૂત (ગાથા ૧૩)
૪. વિધેય (ગાથા ૧૦) ૯. જીવ (ગાથા ૪)
૫. પહેલો (ગાથા ૧૭)

ક્ર્મ શાખા - ૮ ઉત્તરપત્ર ક્ર્મ

પ્ર.૧ ૧. ગાથા ૧૦	૬. ગાથા ૯
૨. ગાથા ૧૫	૭. ગાથા ૧૪
૩. ગાથા ૧૩	૮. ગાથા ૨૨
૪. ગાથા ૧૯	૯. ગાથા ૧૦
૫. ગાથા ૨૩	
પ્ર.૨ ૧. ગાથા ૧૨	૬. ગાથા ૨૦
૨. ગાથા ૧૬	૭. ગાથા ૨
૩. ગાથા ૨૨	૮. ગાથા ૧૩
૪. ગાથા ૧	૯. ગાથા ૧૭
૫. ગાથા ૧૮	૧૦. ગાથા ૪, ૫
પ્ર.૩ ૧. ખોટું, ન પણ બને (ગાથા ૨૦)	
૨. સાચું. (ગાથા ૧૮)	
૩. ખોટું, વ્યવહારનય. (ગાથા ૫)	
૪. ખોટું, નૈયાયિક માને. (ગાથા ૨૧)	
૫. ખોટું, દ્રવ્યાર્થિક નયનો. (ગાથા ૧૪)	
૬. સાચું. (ગાથા ૨૨)	
૭. ખોટું, સાત તત્ત્વનો વિભાગ. (ગાથા ૧૬)	
૮. ખોટું, તફાવત છે. (ગાથા ૨૧)	
૯. સાચું. (ગાથા ૧૯)	
૧૦. સાચું. (ગાથા ૨)	
પ્ર.૪ ૧. (૪) ગાથા ૨૩	૬. (૧) ગાથા ૧૮
૨. (૬) ગાથા ૨૩	૭. (૫) ગાથા ૧૦
૩. (૭) ગાથા ૨૨	૮. (૧૦) ગાથા ૧૭
૪. (૮) ગાથા ૨	૯. (૨) ગાથા ૨
૫. (૯) ગાથા ૧૪	૧૦. (૩) ગાથા ૧૪
પ્ર.૫ ૧. વિશેષાવશ્યકભાષ્ય (ગાથા ૨૧)	૬. ઠાણાંગ (ગાથા ૨૨)
૨. એવંભૂત (ગાથા ૧૮)	૭. અધ્યાત્મ (ગાથા ૧)
૩. કેવળજ્ઞાન (ગાથા ૨)	૮. ઋજુસૂત્ર (ગાથા ૧૮)
૪. મરણવિભક્તિ (ગાથા ૨૨)	૯. અસંશ્લેષિત (ગાથા ૬)
૫. પ્રમાણ (ગાથા ૧૦)	

ક્ર્ શાખા - ૯ ઉત્તરપત્ર ક્ર્

- પ્ર.૧ ૧. ગાથા ૪ ૬. ગાથા ૧
૨. ગાથા ૨૦, ૨૧, ૨૨ ૭. ગાથા ૧૬
૩. ગાથા ૬ ૮. ગાથા ૧૧
૪. ગાથા ૭ ૯. ગાથા ૩
૫. ગાથા ૧૨
- પ્ર.૨ ૧. ગાથા ૮ ૬. ગાથા ૧૮
૨. ગાથા ૨૩ ૭. ગાથા ૯
૩. ગાથા ૪ ૮. ગાથા ૨૪
૪. ગાથા ૨૭ ૯. ગાથા ૪
૫. ગાથા ૪ ૧૦. ગાથા ૬
- પ્ર.૩ ૧. સાચું. (ગાથા ૫)
૨. ખોટું, સ્વભાવ. (ગાથા ૨૩)
૩. ખોટું, પુદ્ગલત્વ. (ગાથા ૨૭)
૪. ખોટું, કહી ન શકાય. (ગાથા ૧૩)
૫. ખોટું, અન્વય-વ્યતિરેકી છે. (ગાથા ૯)
૬. સાચું. (ગાથા ૧૬)
૭. સાચું. (ગાથા ૨૪)
૮. ખોટું, શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય. (ગાથા ૩)
૯. ખોટું, અર્થાતરગમનસ્વરૂપ નાશ. (ગાથા ૨૬)
૧૦. સાચું. (ગાથા ૧૪)
- પ્ર.૪ ૧. (૮) ગાથા ૬ ૬. (૧) ગાથા ૩
૨. (૧૦) ગાથા ૪ ૭. (૩) ગાથા ૪
૩. (૫) ગાથા ૩ ૮. (૨) ગાથા ૬
૪. (૭) ગાથા ૧૯ ૯. (૪) ગાથા ૪
૫. (૯) ગાથા ૧૯ ૧૦. (૬) ગાથા ૧૯
- પ્ર.૫ ૧. યોગસૂત્ર (ગાથા ૨૪) ૬. પર્યાયાસ્તિક (ગાથા ૨૪)
૨. ભિન્ન (ગાથા ૨૮) ૭. ઋજુસૂત્ર (ગાથા ૨૭)
૩. ઠાણાંગ (ગાથા ૧૭) ૮. ઇતિ (ગાથા ૪)
૪. આકાશ (ગાથા ૨૦) ૯. ઘટત્વ (ગાથા ૨૭)
૫. ૩, ૨ (ગાથા ૧૯)

ક્ર્ શાખા - ૧૦ ઉત્તરપત્ર ક્ર્

- પ્ર.૧ ૧. ગાથા ૮ ૬. ગાથા ૧૧
 ૨. ગાથા ૧૮ અને ૧૯ ૭. ગાથા ૧૯
 ૩. ગાથા ૧૩ ૮. ગાથા ૪
 ૪. ગાથા ૭ ૯. ગાથા ૧૪
 ૫. ગાથા ૩
- પ્ર.૨ ૧. ગાથા ૪ ૬. ગાથા ૨
 ૨. ગાથા ૧૬ ૭. ગાથા ૧૦
 ૩. ગાથા ૮ ૮. ગાથા ૫
 ૪. ગાથા ૧૪ ૯. ગાથા ૧૨
 ૫. ગાથા ૧૩ ૧૦. ગાથા ૩
- પ્ર.૩ ૧. સાચું. (ગાથા ૧૬)
 ૨. સાચું. (ગાથા ૫)
 ૩. ખોટું, ગતિમાન જીવને સહાયક છે. (ગાથા ૪)
 ૪. ખોટું, સ્થિતિ સ્વતંત્ર છે. (ગાથા ૭)
 ૫. ખોટું, આકાશાત્મક છે. (ગાથા ૧૩)
 ૬. સાચું. (ગાથા ૫)
 ૭. સાચું. (ગાથા ૧૬)
 ૮. ખોટું, ૧૮૦૦ યોજન. (ગાથા ૧૨)
 ૯. ખોટું, પ્રધાન દ્રવ્યસમકિતના. (ગાથા ૨)
 ૧૦. ખોટું, ધર્મસ્તિકાયાદિ જન્ય પણ હોય. (ગાથા ૫)
- પ્ર.૪ ૧. (૪) ગાથા ૧૩ ૬. (૬) ગાથા ૩
 ૨. (૧૦) ગાથા ૧૪ ૭. (૧) ગાથા ૩
 ૩. (૮) ગાથા ૧૪ ૮. (૫) ગાથા ૧૬
 ૪. (૭) ગાથા ૩ ૯. (૨) ગાથા ૧૩
 ૫. (૯) ગાથા ૧૩ ૧૦. (૩) ગાથા ૬
- પ્ર.૫ ૧. ચેતના (ગાથા ૨૦) ૬. ધવલા (ગાથા ૩)
 ૨. ઉત્તરાધ્યયન (ગાથા ૩) ૭. ચાર (ગાથા ૧૨)
 ૩. દ્રવ્ય (ગાથા ૧૩) ૮. દસ (ગાથા ૧૩)
 ૪. લોકવ્યવહાર (ગાથા ૧૭) ૯. દ્રવ્ય (ગાથા ૨)
 ૫. સ્થિતિને અનુકૂળ (ગાથા ૫)

ક્રમ શાખા - ૧૧ ઉત્તરપત્ર ક્રમ

- પ્ર.૧ ૧. ગાથા ૬, ગાથા ૮ ૬. ગાથા ૩
૨. ગાથા ૮, ગાથા ૧૦ ૭. ગાથા ૮
૩. ગાથા ૧ ૮. ગાથા ૧૧
૪. ગાથા ૧૨ ૯. ગાથા ૨
૫. ગાથા ૮
- પ્ર.૨ ૧. ગાથા ૫ ૬. ગાથા ૪
૨. ગાથા ૨ ૭. ગાથા ૧ થી ૧૧
૩. ગાથા ૧૧ ૮. ગાથા ૪
૪. ગાથા ૧ ૯. ગાથા ૮
૫. ગાથા ૮, ૧૦ ૧૦. ગાથા ૨
- પ્ર.૩ ૧. ખોટું, વિભાવગુણ સ્વભાવગુણનો વ્યાપ્ત છે. (ગાથા ૪)
૨. ખોટું, સર્વશૂન્યતા. (ગાથા ૬)
૩. ખોટું, બે ભિન્ન છે. (ગાથા ૮)
૪. સાચું. (ગાથા ૮)
૫. સાચું. (ગાથા ૬)
૬. ખોટું, વાક્યપદીય. (ગાથા ૧)
૭. સાચું. (ગાથા ૮)
૮. સાચું. (ગાથા ૧)
૯. સાચું. (ગાથા ૭)
૧૦. સાચું. (ગાથા ૧)
- પ્ર.૪ ૧. (૫) ગાથા ૪ ૬. (૮) ગાથા ૧
૨. (૬) ગાથા ૭ ૭. (૩) ગાથા ૫
૩. (૭) ગાથા ૪ ૮. (૨) ગાથા ૧
૪. (૧૦) ગાથા ૪ ૯. (૧) ગાથા ૪
૫. (૮) ગાથા ૭ ૧૦. (૪) ગાથા ૮
- પ્ર.૫ ૧. સોપાધિક, નિરુપાધિક (ગાથા ૮) ૬. ૪૪ (ગાથા ૩)
૨. એકતા (ગાથા ૮) ૭. પ્રકરણપંચિકા (ગાથા ૬)
૩. અનંતા (ગાથા ૧) ૮. અસત્ય (ગાથા ૧૦)
૪. પ્રધ્વંસ (ગાથા ૭) ૯. ત્રણ (ગાથા ૭)
૫. વિશાલરાજસૂરિ (ગાથા ૮)

ક્ર્મ શાખા - ૧૩ ઉત્તરપત્ર ક્ર્મ

- પ્ર.૧ ૧. ગાથા ૪ દ. ગાથા ૪
૨. ગાથા ૪ ૭. ગાથા ૧૭
૩. ગાથા ૯ ૮. ગાથા ૫ થી ૧૭
૪. ગાથા ૧ થી ૫ ૯. ગાથા ૧૨
૫. ગાથા ૧૨
- પ્ર.૨ ૧. ગાથા ૧૩ દ. ગાથા ૭
૨. ગાથા ૧૨ ૭. ગાથા ૧૨
૩. ગાથા ૫ ૮. ગાથા ૧૦
૪. ગાથા ૧૧ ૯. ગાથા ૯
૫. ગાથા ૮ ૧૦. ગાથા ૩
- પ્ર.૩ ૧. સાચું. (ગાથા ૧૧)
૨. ખોટું, નોકર્મ અથવા જ્ઞાનાવરણ. (ગાથા ૭)
૩. સાચું. (ગાથા ૭)
૪. ખોટું, અસદ્ભૂતવ્યવહારનયથી. (ગાથા ૧૬)
૫. ખોટું, ગુણ-ગુણીમાં. (ગાથા ૪)
૬. ખોટું, અમૂર્ત જ છે. (ગાથા ૮)
૭. ખોટું, ઉપચારનું નિમિત્ત હોય તો ઉપચાર થાય. (ગાથા ૯)
૮. ખોટું, ગુણમાં પર્યાય હોય. (ગાથા ૧૭)
૯. ખોટું, રક્તવર્ણવાળા. (ગાથા ૮)
૧૦. ખોટું, ભાવાત્મક. (ગાથા ૭)
- પ્ર.૪ ૧. (૧૦) ગાથા ૪ દ. (૪) ગાથા ૨
૨. (૭) ગાથા ૧ ૭. (૨) ગાથા ૪
૩. (૧) ગાથા ૧ ૮. (૬) ગાથા ૪
૪. (૯) ગાથા ૪ ૯. (૫) ગાથા ૪
૫. (૩) ગાથા ૪ ૧૦. (૮) ગાથા ૪
- પ્ર.૫ ૧. કાલ (ગાથા ૧૪) દ. નૈશ્ચયિક (ગાથા ૧૨)
૨. શુદ્ધ (ગાથા ૧૫) ૭. પારમાર્થિક (ગાથા ૭)
૩. સ્વસ્વરૂપ, પરસ્વરૂપ (ગાથા ૧) ૮. સર્વકાળ (ગાથા ૧૮)
૪. પર્યાય (ગાથા ૧૭) ૯. આરોપિત (ગાથા ૧૪)
૫. ઉભય (ગાથા ૧૫)

ક્ર શાખા - ૧૪ ઉત્તરપત્ર ક્ર

- પ્ર.૧ ૧. ગાથા ૮
૨. ગાથા ૧૫ અને ૧૬
૩. ગાથા ૨
૪. ગાથા ૧૨
૫. ગાથા ૯
૬. ગાથા ૩ અને ૪
૭. ગાથા ૧૨
૮. ગાથા ૭
૯. ગાથા ૫ અને ૭
- પ્ર.૨ ૧. ગાથા ૯
૨. ગાથા ૧૪
૩. ગાથા ૧૭
૪. ગાથા ૨
૫. ગાથા ૬
૬. ગાથા ૭
૭. ગાથા ૭
૮. ગાથા ૧૬
૯. ગાથા ૪
૧૦. ગાથા ૧૦ અને ૧૩
- પ્ર.૩ ૧. ખોટું, અશુદ્ધદ્રવ્યવ્યંજનપર્યાયિ. (ગાથા ૧૪)
૨. ખોટું, પર્યાય છે. (ગાથા ૧૧)
૩. સાચું. (ગાથા ૨)
૪. ખોટું, પર્યાય છે. (ગાથા ૧૧)
૫. ખોટું, સૂત્રપર્યાયિ નથી. (ગાથા ૧)
૬. ખોટું, વ્યંજનપર્યાયિ. (ગાથા ૨)
૭. ખોટું, અશુદ્ધદ્રવ્યવ્યંજનપર્યાયિ. (ગાથા ૪)
૮. સાચું. (ગાથા ૭)
૯. ખોટું, માન્ય છે. (ગાથા ૫)
૧૦. સાચું. (ગાથા ૧૨)
- પ્ર.૪ ૧. (૪) ગાથા ૨
૨. (૫) ગાથા ૬
૩. (૭) ગાથા ૧૫
૪. (૩) ગાથા ૧૨
૫. (૧૦) ગાથા ૧૧
૬. (૮) ગાથા ૧૨
૭. (૧) ગાથા ૧૨
૮. (૨) ગાથા ૨
૯. (૬) ગાથા ૧૫
૧૦. (૯) ગાથા ૧૩
- પ્ર.૫ ૧. મનુષ્ય (ગાથા ૧૬)
૨. સ્થૂલ (ગાથા ૨)
૩. સ્થાનાંગ (ગાથા ૭)
૪. પર (ગાથા ૯)
૫. ભાવાત્મક (ગાથા ૧૩)
૬. અભયદેવસૂરિ (ગાથા ૨)
૭. મિથ્યાત્વ (ગાથા ૭)
૮. ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય (ગાથા ૧૪)
૯. શુદ્ધ (ગાથા ૧૦)

શ્રી શાખા - ૧૫ ઉત્તરપત્ર શ્રી

પ્ર.૧ ૧. ગાથા ૧૫/૨-૩,૪,૬	૬. ગાથા ૧૫/૧-૨
૨. ગાથા ૧૫/૧-૫	૭. ગાથા ૧૫/૨-૫
૩. ગાથા ૧૫/૨-૮	૮. ગાથા ૧૫/૨-૧
૪. ગાથા ૧૫/૧-૭	૯. ગાથા ૧૫/૧-૮
૫. ગાથા ૧૫/૨-૮	
પ્ર.૨ ૧. ગાથા ૧૫/૧-૬	૬. ગાથા ૧૫/૧-૫
૨. ગાથા ૧૫/૨-૧૧	૭. ગાથા ૧૫/૨-૧૦
૩. ગાથા ૧૫/૧-૧	૮. ગાથા ૧૫/૨-૧૩
૪. ગાથા ૧૫/૧-૮	૯. ગાથા ૧૫/૨-૧૧,૧૨
૫. ગાથા ૧૫/૨-૮	૧૦. ગાથા ૧૫/૧-૫
પ્ર.૩ ૧. સાચું. (ગાથા ૧૫/૨-૧૧)	
૨. સાચું. (ગાથા ૧૫/૨-૬)	
૩. ખોટું, ભિન્ન છે. (ગાથા ૧૫/૨-૮)	
૪. સાચું. (ગાથા ૧૫/૧-૫)	
૫. ખોટું, ગચ્છાચાર પ્રકીર્ણક. (ગાથા ૧૫/૨-૧૦)	
૬. ખોટું, સોપકમ. (ગાથા ૧૫/૨-૨)	
૭. ખોટું, જ્ઞાન. (ગાથા ૧૫/૨-૧૨)	
૮. સાચું. (ગાથા ૧૫/૧-૬)	
૯. ખોટું, દશવૈકાલિક. (ગાથા ૧૫/૨-૧૦)	
૧૦. ખોટું, બન્નેનો. (ગાથા ૧૫/૨-૧૨)	
પ્ર.૪ ૧. (૫) ગાથા ૧૫/૨-૧૨	૬. (૧) ગાથા ૧૫/૨-૨
૨. (૮) ગાથા ૧૫/૧-૧	૭. (૩) ગાથા ૧૫/૨-૩
૩. (૭) ગાથા ૧૫/૨-૨	૮. (૨) ગાથા ૧૫/૧-૩
૪. (૧૦) ગાથા ૧૫/૨-૧૦	૯. (૬) ગાથા ૧૫/૨-૩
૫. (૮) ગાથા ૧૫/૧-૩	૧૦. (૪) ગાથા ૧૫/૧-૨
પ્ર.૫ ૧. પુષ્પમાલા (ગાથા ૧૫/૧-૬)	૬. ચાણક્યશતક (ગાથા ૧૫/૨-૧૩)
૨. ઈચ્છા (ગાથા ૧૫/૨-૧૧)	૭. ૭૦ (ગાથા ૧૫/૧-૬)
૩. ભાવના (ગાથા ૧૫/૧-૩)	૮. જ્ઞાન (ગાથા ૧૫/૨-૧૩)
૪. ઉત્તરાધ્યયન (ગાથા ૧૫/૨-૪)	૯. જ્ઞાન (ગાથા ૧૫/૨-૧૧)
૫. ચંદ્રવેદ્યક (ગાથા ૧૫/૧-૬)	

ક્ર્ શાખા - ૧૬ ઉત્તરપત્ર ક્ર્

- પ્ર.૧ ૧. ગાથા ૭
૨. ગાથા ૫
૩. ગાથા ૧
૪. ગાથા ૬
૫. ગાથા ૨
૬. ગાથા ૭ (પૃ.૨૪૦૩ થી ૨૪૦૭)
૭. ગાથા ૭ (પૃ.૨૪૦૮ થી ૨૪૧૩)
૮. ગાથા ૭ (પૃ.૨૪૨૬-૨૪૨૭)
૯. ગાથા ૭ (પૃ.૨૪૮૫ થી ૨૫૦૦)
- પ્ર.૨ ૧. ગાથા ૩
૨. ગાથા ૫
૩. ગાથા ૪
૪. ગાથા ૩
૫. ગાથા ૫
૬. ગાથા ૫
૭. ગાથા ૧
૮. ગાથા ૨
૯. ગાથા ૩
૧૦. ગાથા ૧ થી ૭
- પ્ર.૩ ૧. સાચું. (ગાથા ૫)
૨. ખોટું, પાપશ્રેણિનો નાશ. (ગાથા ૬)
૩. ખોટું, છેદગ્રંથ ન ભણાવવા. (ગાથા ૨)
૪. ખોટું, ઔચિત્યપૂર્વક. (ગાથા ૫)
૫. સાચું. (ગાથા ૫)
૬. સાચું. (ગાથા ૨)
૭. સાચું. (ગાથા ૧)
૮. ખોટું, આચારનો (ગાથા ૨)
૯. ખોટું, યોગ્ય પણ થઈ શકે. (ગાથા ૨)
૧૦. સાચું. (ગાથા ૧)
- પ્ર.૪ ૧. (૮) ગાથા ૫
૨. (૫) ગાથા ૨
૩. (૨) ગાથા ૫
૪. (૬) ગાથા ૫
૫. (૭) ગાથા ૩
૬. (૪) ગાથા ૫
૭. (૮) ગાથા ૨
૮. (૩) ગાથા ૨
૯. (૧) ગાથા ૨
૧૦. (૧૦) ગાથા ૧
- પ્ર.૫ ૧. બ્રાહ્મી (ગાથા ૩)
૨. નયલતા (ગાથા ૫)
૩. ચોરી (ગાથા ૨)
૪. શ્લેષ (ગાથા ૭)
૫. જિન (ગાથા ૫)
૬. કલ્યાણકંઠલી (ગાથા ૫)
૭. સ્થાનાંગ (ગાથા ૨)
૮. દૃષ્ટિ (ગાથા ૧)
૯. જ્ઞ (ગાથા ૨)
૧૦. ગુરુઅદત્ત (ગાથા ૨)

ક્રમ શાખા - ૧૭ ઉત્તરપત્ર ક્રમ

- પ્ર.૧ ૧. ગાથા ૪
૨. ગાથા ૯
૩. ગાથા ૯
૪. ગાથા ૫
૫. ગાથા ૮
૬. ગાથા ૧૧
૭. ગાથા ૯
૮. કળશ ગાથા
૯. ગાથા ૧૦
- પ્ર.૨ ૧. ગાથા ૧૦
૨. ગાથા ૫
૩. ગાથા ૫
૪. ગાથા ૩
૫. કળશ ગાથા
૬. ગાથા ૨
૭. ગાથા ૬
૮. ગાથા ૮
૯. ગાથા ૯
૧૦. ગાથા ૧
- પ્ર.૩ ૧. ખોટું, નિશીથચૂર્ણિમાં. (ગાથા ૪)
૨. સાચું. (ગાથા ૧)
૩. ખોટું, 'હીરસૂરિ-સેનસૂરિ-દેવસૂરિ-સિંહસૂરિ'. (ગાથા ૧+૨+૩)
૪. ખોટું, શ્રીનયવિજય મ.સા. પાસે. (ગાથા ૯)
૫. સાચું. (કળશ ગાથા)
૬. સાચું. (ગાથા ૧૦)
૭. ખોટું, ગુરુભાઈ (ગાથા ૮)
૮. સાચું. (ગાથા ૪)
૯. સાચું. (કળશ ગાથા)
૧૦. ખોટું, કાશીમાં. (ગાથા ૯)
- પ્ર.૪ ૧. (૩) ગાથા ૧
૨. (૬) ગાથા ૪
૩. (૮) ગાથા ૨
૪. (૯) ગાથા ૭
૫. (૧૦) ગાથા ૧
૬. (૨) ગાથા ૮
૭. (૪) ગાથા ૪
૮. (૧) ગાથા ૧
૯. (૫) ગાથા ૩
૧૦. (૭) ગાથા ૨
- પ્ર.૫ ૧. કલ્યાણવિજયજી (ગાથા ૬)
૨. વિજયસિંહસૂરિ (ગાથા ૪)
૩. પાંચ (ગાથા ૭)
૪. વિજયસેનસૂરિજી (ગાથા ૩)
૫. લાભવિજયજી (ગાથા ૭)
૬. દ્રવ્યાનુયોગપરામર્શકર્ણિકા (કળશગાથા)
૭. જીતવિજયજી (ગાથા ૭)
૮. નવ્ય (ગાથા ૧૦)
૯. સૌભાગ્ય (ગાથા ૧)

પરિશિષ્ટ-૧૮

શાખા યા યા વિભાગે હિ, પૃષ્ઠમાનં ચ યત્ર યત્ ।
તત્સૂચિરિયમત્રોક્તા, વિજ્ઞાનાં લાભદર્શનાત્ ॥

● ‘દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનો રાસ’ - ભાગ ૧ થી ૭ ની પૃષ્ઠસૂચિ ●

ભાગ	ઢાળ/શાખા	પૃષ્ઠ
(૧)	૧ + ૨	૧-૨૪૨
	૧. દ્રવ્યાનુયોગ માહાત્મ્ય	૧-૮૬
	૨. દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય ભેદસિદ્ધિ	૮૭-૨૪૨
(૨)	૩ + ૪ + ૫	૨૪૩-૬૭૪
	૩. દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય અભેદસિદ્ધિ	૨૪૩-૩૫૮
	૪. દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય ભેદાભેદસિદ્ધિ + સમભંગી સ્થાપન	૩૫૮-૫૬૨
	૫. નય-પ્રમાણસાપેક્ષ ભેદાભેદસિદ્ધિ + દ્રવ્યાર્થિકનયનિરૂપણ	૫૬૩-૬૭૪
(૩)	૬ + ૭ + ૮	૬૭૫-૧૧૦૪
	૬. દિગંબરસંમત નયનું નિરૂપણ	૬૭૫-૮૧૪
	૭. ઉપનય પરામર્શ	૮૧૫-૮૦૪
	૮. આધ્યાત્મિકનય નિરૂપણ + દેવસેનમત સમીક્ષા	૮૦૫-૧૧૦૪
(૪)	૯ + ૧૦	૧૧૦૫-૧૬૪૬
	૯. ઉત્પાદાદિ વિચાર	૧૧૦૫-૧૩૮૪
	૧૦. દ્રવ્યભેદ નિરૂપણ	૧૩૮૫-૧૬૪૬
(૫)	૧૧ + ૧૨	૧૬૪૭-૧૮૬૦
	૧૧. ગુણ + સામાન્યસ્વભાવ નિરૂપણ	૧૬૪૭-૧૮૪૪
	૧૨. વિશેષસ્વભાવ નિરૂપણ	૧૮૪૫-૧૮૬૦
(૬)	૧૩ + ૧૪ + ૧૫	૧૮૬૧-૨૩૫૨
	૧૩. સ્વભાવમાં નયયોજના	૧૮૬૧-૨૧૧૦
	૧૪. વ્યંજનપર્યાય-અર્થપર્યાય નિરૂપણ	૨૧૧૧-૨૨૪૪
	૧૫. જ્ઞાન માહાત્મ્ય	૨૨૪૫-૨૩૫૨
(૭)	૧૬ + ૧૭	૨૩૫૩-૨૮૩૪
	૧૬. દ્રવ્યાનુયોગપરિજ્ઞાન પ્રાધાન્ય	૨૩૫૩-૨૫૮૪
	૧૭. ગુરુપરંપરા પ્રશસ્તિ	૨૫૮૫-૨૬૨૮
	● ૧ થી ૧૮ પરિશિષ્ટ	૨૬૩૦-૨૮૩૪

★ સંપૂર્ણ ★

નોંધ :- ‘દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનો રાસ’ - આ પુસ્તકના કુલ સાત ભાગના પ્રકાશન સાથે જ ‘દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનો રાસ + અધ્યાત્મ અનુયોગ’ ભાગ ૧-૨ પણ પ્રકાશિત થયેલ છે. તે બન્ને ભાગમાં રાસ+ટબો+પરામર્શ+શ્લોકાર્થ+આધ્યાત્મિક ઉપનય+પાઠાંતરાદિની ટિપ્પણી + દરેક શાખાનો ટૂંકસાર સમાવિષ્ટ છે.

जिनपतिप्रथिताऽखिलवाङ्मयी,
गणधराऽऽननमण्डपनर्तकी।
गुरुमुखाम्बुजखेलनहंसिका,
विजयते जगति श्रुतदेवता॥

श्रुतअधिष्ठायिका मा सरस्वती

तरय अविद्याश्रवोच्छेदेन सिद्धसमं स्वात्मस्वरूपं साक्षादनुभूयते।

(कर्णिका-पृ. २४३४)

સર્વદશામાં વિશુદ્ધ એવા સમ્યગ્દર્શની સાધકને અવિદ્યાઆશ્રવનો
ઉચ્છેદ થયેલ હોવાથી ‘પોતાનું આત્મસ્વરૂપ સિદ્ધસમાન જ છે.
પોતે સિદ્ધોની નાતનો છે, સિદ્ધનો સાધર્મિક છે...’
એવું અંતરમાં સાક્ષાત્ અનુભવાય છે.

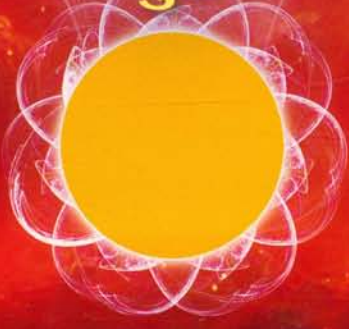
(કર્ણિકા સુવાસ)

द्रव्य

गुण

पर्याय

❧ પ્રકાશક ❧
શ્રી અંધેરી ગુજરાતી જૈન સંઘ, ઇલા

